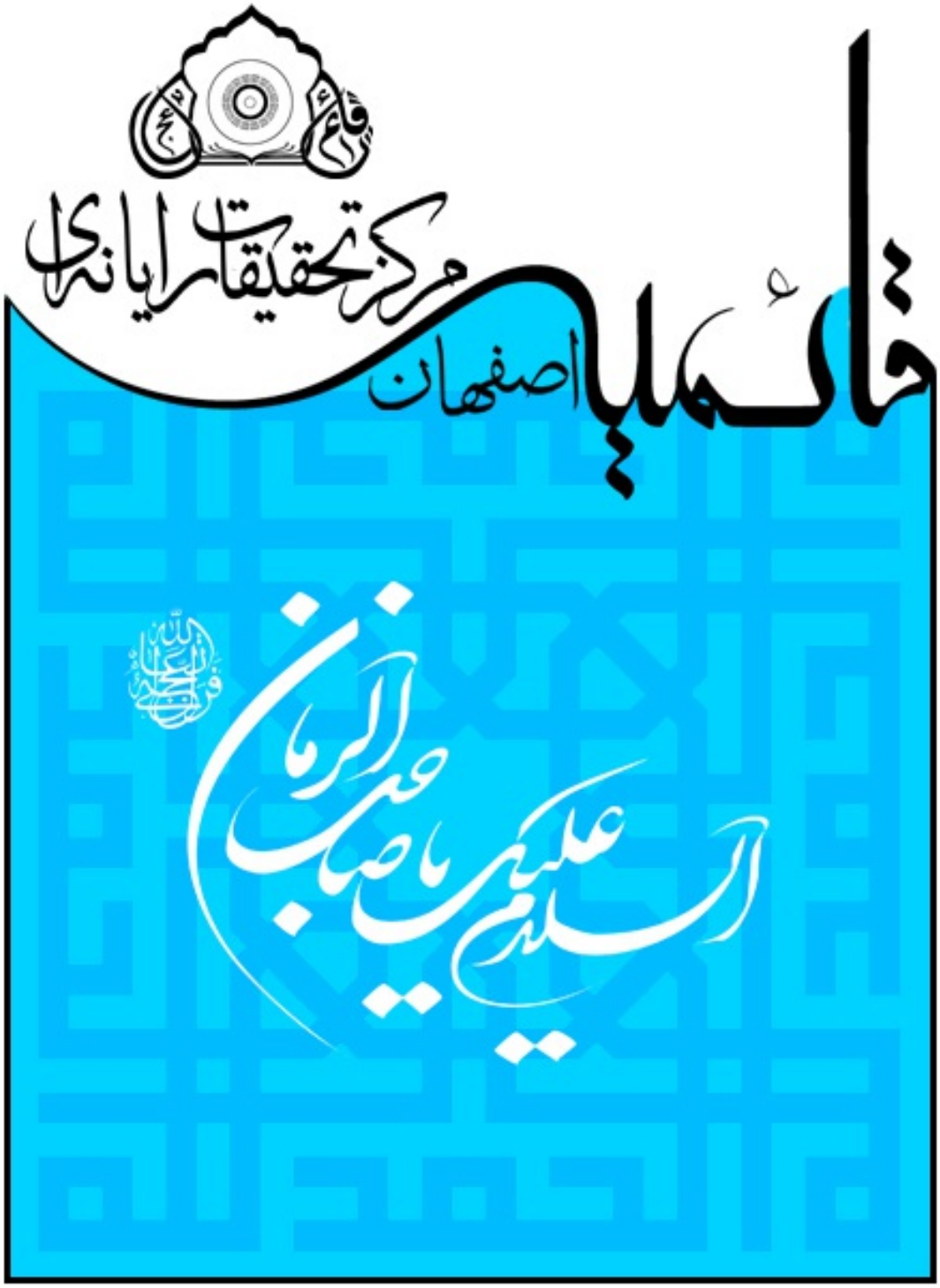

www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.ir

تاریخ امام حسین علیه السلام

درس‌نامه

جلد نهم-الجزء التاسع

بسم الله الرحمن الرحیم

فرهنگ جامع سخنان امام حسین علیه السلام: ترجمه کتاب موسوعه کلمات الامام الحسین علیه السلام

نویسنده:

گروه حدیث پژوهشکده باقرالعلوم علیهالسلام

ناشر چاپی:

معروف

ناشر دیجیتالی:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

فهرست ----- ۵
فرهنگ جامع سخنان امام حسین علیه‌السلام: ترجمه کتاب موسوعه کلمات الامام الحسین علیه‌السلام جلد ۹ ----- ۱۷
مشخصات کتاب ----- ۱۷
[الجزء التاسع] ----- ۱۷
[اولاد أمیر المؤمنین علیهم السّلام] ----- ۱۷
أبو الفضل العبّاس بن أمیر المؤمنین علیهما السّلام ----- ۱۷
خصائصه العامّة: ----- ۱۷
خصائصه الفریدة: ----- ۱۲۷
أ- سماته الجسدیّة ----- ۱۲۷
اشاره ----- ۱۲۷
الصّفات البدنیّة للعبّاس علیه السّلام: ----- ۱۳۰
جمال أبی الفضل العبّاس علیه السّلام: ----- ۱۳۰
ب- خصائصه الخلقیّة ----- ۱۳۱
اشاره ----- ۱۳۱
علم العبّاس الأکبر علیه السّلام و فقهه: ----- ۱۳۵
فصاحة العبّاس الأکبر علیه السّلام: ----- ۱۳۹
شجاعة العبّاس الأکبر علیه السّلام: ----- ۱۳۹
وفاء العبّاس بن أمیر المؤمنین علیه السّلام و النّصّ علیه: ----- ۱۴۰
إباء أبی الفضل بن أمیر المؤمنین علیهما السّلام: ----- ۱۴۰
مواساة العبّاس بن أمیر المؤمنین علیهما السّلام: ----- ۱۴۰
المناصحة للحسین علیه السّلام و إمامه: ----- ۱۴۱
مناصحة أبی الفضل بن أمیر المؤمنین علیه السّلام لأخیه الحسین علیه السّلام ----- ۱۴۲
أمّا المناصحة الفعلیّة ----- ۱۴۲

إيثار العبّاس الأكبر بن أمير المؤمنين عليهما السّلام: ----- ۱۴۳
زهد العبّاس بن أمير المؤمنين عليهما السّلام: ----- ۱۴۵
عبادة العبّاس بن أمير المؤمنين عليهما السّلام ----- ۱۴۶
درجات الإيمان: ----- ۱۴۷
إيمان العبّاس بن أمير المؤمنين و بصيرته ----- ۱۴۸
آداب أبى الفضل العبّاس بن أمير المؤمنين عليهما السّلام: ----- ۱۴۹
منزلة أبى الفضل العبّاس عند أخيه الحسين عليهما السّلام: ----- ۱۵۰
العبّاس بن أمير المؤمنين عليهما السّلام: ----- ۱۵۱
منزلة العميد فى الجيش النّظاميّ المتمدّن: ----- ۱۵۱
الحاجب و المرافق ----- ۱۵۲
معنى المرافق لغة و عرفا ----- ۱۵۳
حجابة العبّاس الأكبر عليه السّلام كيف كانت: ----- ۱۵۴
زواج أمير المؤمنين عليه السّلام من أمّ البنين ----- ۱۵۴
ولادة العبّاس عليه السّلام و عمره ----- ۱۶۰
اسمه الكريم و سرّ التّسمية به ----- ۱۶۲
كنيته و ألقابه ----- ۱۶۳
ألقاب أبى الفضل العبّاس عليه السّلام: ----- ۱۷۱
سقاية أبى الفضل عليه السّلام لعطاشى كربلاء: ----- ۱۷۱
أمّا سقاية العبّاس عليه السّلام: ----- ۱۷۱
السّقاية الأولى: ----- ۱۷۲
كبش الكتيبة أو كبش كتيبة الحسين عليه السّلام: ----- ۱۷۴
حامى الظّعن أو حامى ظعينة كربلا: ----- ۱۷۵
حامل اللّواء: ----- ۱۷۷
من ألقاب العبّاس عليه السّلام: الطّيّار ----- ۱۷۸

من وصف العبّاس علیه السّلام بالأکبر ---- ۱۷۸
زوجه و ولده ---- ۱۷۹
ما صنعه أمیر المؤمنین علیه السّلام به عندما کان طفلا ---- ۱۸۴
کلامه علیه السّلام معه فی طفولیّته ---- ۱۸۴
حضور العبّاس علیه السّلام فی صفّین ---- ۱۸۶
أمیر المؤمنین علیه السّلام یوصی ابنه العبّاس علیه السّلام أن یؤثر أخاه الحسین علیه السّلام یوم عاشوراء ---- ۱۹۳
کلام صعصعهٔ بن صوحان فی رثاء أمیر المؤمنین علیه السّلام بعد شهادته فی حضور أولاده و فی جملتهم العبّاس علیه السّلام ---- ۱۹۴
العبّاس علیه السّلام یحضر قصاص ابن ملجم لعنهٔ اللّه علیه ---- ۱۹۴
شرکته علیه السّلام فی تجهیز أخیه الإمام الحسن علیه السّلام ---- ۱۹۶
صحبته أخاه الحسین علیه السّلام فی خروجه من المدینهٔ إلی أن ورد کربلاء ---- ۱۹۸
نزول الحسین علیه السّلام و إخوته أرض کربلاء ---- ۲۰۴
الحسین علیه السّلام یأمره بطلب الماء ---- ۲۰۶
مرافقته أخاه الحسین علیه السّلام عندما اجتمع مع ابن سعد ---- ۲۲۱
ابن مرجانهٔ یعطی الأمان للعبّاس علیه السّلام و إخوته و إباؤهم من الدّخول فیه ---- ۲۲۸
الشّمر یعرض الأمان للعبّاس علیه السّلام و إخوته فیأبونه ---- ۲۳۲
زهیر یصف شجاعهٔ العبّاس علیه السّلام ---- ۲۴۲
ما قام به بأمر أخیه الحسین علیه السّلام عندما استعدّ ابن سعد للهجوم عشیّهٔ تاسوعاء ---- ۲۴۴
خطبهٔ الإمام الحسین علیه السّلام و کلام العبّاس ---- ۲۶۵
العبّاس علیه السّلام یحرس الحرم لیلهٔ عاشوراء خاصّهٔ ---- ۲۹۰
موقفه فی عسکر الإمام علیه السّلام ---- ۲۹۰
خطبهٔ الإمام علیه السّلام و أمره أخاه بإسکات النّساء ---- ۳۰۰
العبّاس علیه السّلام ینقذ جماعهٔ من الأصحاب فی بدء القتال ---- ۳۱۱
شهادهٔ حبیب و کلام زهیر ---- ۳۱۳
شهادهٔ إخوته و حدیثه معهم قبل الشّهادهٔ ---- ۳۱۴

الإمام علیه السّلام یأمر العبّاس بحفر البئر ----- ۳۱۹
العبّاس یستأذن أخاه الإمام علیه السّلام للحرب ----- ۳۲۰
خطبته علیه السّلام: ----- ۳۲۳
شمر یشمت بالعبّاس علیه السّلام لعدم قبوله أمان ابن مرجانهٔ ----- ۳۲۵
شهادته و کلام أخیه الإمام علیه السّلام معه ----- ۳۲۵
قطع یده الیمنی علیه السّلام: ----- ۳۵۹
قطع یده الیسری علیه السّلام: ----- ۳۶۰
توارد السّهام کالمطر: ----- ۳۶۰
الحسین یترک العبّاس فی مکانه: ----- ۳۶۱
أمّا وقت شهادته علیه السّلام: ----- ۳۶۶
الأعداء یسلبونه علیه السّلام ----- ۳۶۹
الإمام یرثی أخاه العبّاس علیهما السّلام و حزن الحرم علیه ----- ۳۷۰
شهادهٔ محمّد و القاسم و عبد اللّه بنو العبّاس علیه السّلام ----- ۳۷۷
استغاثهٔ سیّد الشّهداء علیه السّلام العبّاس علیه السّلام عند نزوله إلی ساحهٔ القتال «۱» ----- ۳۷۸
أسر أحد أبنائه ----- ۳۷۹
وداع زینب علیها السّلام لجسد أخیها العبّاس علیه السّلام عند رحیلهم من کربلاء «۲» ----- ۳۸۰
رأسه أو رأس أحد أبنائه یحمل إلی الکوفهٔ و نفسیّهٔ الحامل الجانی ----- ۳۸۱
دفنه علیه السّلام ----- ۳۹۰
(مرقد العبّاس حیث یزار الآن) ----- ۴۱۴
(السّرّ فی إبقائه حیث سقط) ----- ۴۱۴
(دفن الشّهداء، و أین دفنوا؟) ----- ۴۱۷
(مزار رأس أبی الفضل العبّاس علیه السّلام بالشّام) ----- ۴۲۱
(مزار الکفّین لأبی الفضل العبّاس) ----- ۴۲۲
(مزار الکفّ الیسری) ----- ۴۲۴

۱- مشهد الرّؤوس: ---- ۴۲۴
حمل رأسه علیه السّلام إلی الشّام ---- ۴۲۶
یزید (لعنهٔ اللّه علیه) ینصب رأسه علیه السّلام بالشّام ---- ۴۳۰
احتضان أمّ کلثوم علیها السّلام رأس العبّاس علیه السّلام فی الشّام «۲» ---- ۴۳۱
کیف تلقّت أمّ البنین علیها السّلام نبأ شهادهٔ أبنائها الطّاهرین منهم العبّاس علیه السّلام ---- ۴۳۱
دار العبّاس علیه السّلام بعد شهادته ---- ۴۳۴
أمّ البنین علیها السّلام تقیم العزاء مع نساء بنی هاشم ---- ۴۳۴
رثاء أمّ البنین علیها السّلام للعبّاس و أبناءها الطّاهرین ---- ۴۳۴
عاقبهٔ القتلهٔ و عقوبتهم ---- ۴۳۹
العبّاس فی حدیث الإمام السّجاد علیهما السّلام ---- ۴۵۲
العبّاس فی حدیث الإمام الصّادق علیهما السّلام ---- ۴۵۶
أحد المعصومین علیهم السّلام یصف العبّاس علیه السّلام ---- ۴۵۷
ثناؤه علی لسان أبیه علیّ علیه السّلام ---- ۴۵۷
زقّ العلم ---- ۴۵۷
العبّاس علیه السّلام لم یکن من أولی الأمر ---- ۴۵۸
العبّاس علیه السّلام فی الرّجعهٔ ---- ۴۶۱
زیارهٔ الحسین علیه السّلام و فیها زیارهٔ العبّاس علیه السّلام ---- ۴۶۲
الوداع: ---- ۴۶۹
زیارهٔ العبّاس بن علیّ صلوات اللّه علیه «۱» ---- ۴۷۰
ذکره علیه السّلام فی زیارهٔ النّاحیهٔ المقدّسهٔ ---- ۴۷۴
زیارته علیه السّلام یوم الأربعین ---- ۴۷۵
زیارته فی أوّل رجب و النّصف من شعبان ---- ۴۷۵
زیارته فی لیلهٔ النّصف من رجب و یومه ---- ۴۷۶
زیارته فی لیالی القدر و یومی عیدی الفطر و الأضحی ---- ۴۷۷

زیارته فی لیلتی الفطر و الأضحی ----- ۴۷۷
زیارته فی عرفهٔ لیلها و نهارها ----- ۴۷۸
منزلته علیه السّلام یوم یقوم الأشهاد ----- ۴۷۹
أولاده و أحفاده علیه السّلام ----- ۴۸۰
اشاره ----- ۴۸۰
أولاد عبید اللّه بن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس بن علیّ علیه السّلام ----- ۴۸۷
[أولاد المحسن بن الحسین بن علیّ بن عبید اللّه الثّانیّ] ----- ۴۸۷
[أولاد حمزهٔ بن الحسین بن علیّ بن عبید اللّه بن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس] ----- ۴۸۷
[أولاد علیّ بن الحسین بن علیّ بن عبید اللّه بن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس] ----- ۴۸۸
[أولاد داود و عبید اللّه و محمّد و عبد اللّه بنی الحسین بن علیّ بن عبید اللّه الثّانی] ----- ۴۸۸
[أولاد الحسن بن علیّ بن عبید اللّه الثّانی] ----- ۴۸۹
[أولاد عبد اللّه بن عبید اللّه الثّانی بن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس الشّهید] ----- ۴۸۹
[أولاد محمّد اللّحیانیّ بن عبد اللّه بن عبید اللّه الثّانی] ----- ۴۸۹
[أولاد موسی و إسماعیل و القاسم و عبید اللّه بنی عبد اللّه بن عبید اللّه الثّانی] ----- ۴۹۰
[أولاد محمّد و الحسن ابنی عبید اللّه بن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس أبی الفضل] ----- ۴۹۱
[أولاد الفضل بن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس علیه السّلام] ----- ۴۹۱
[أولاد حمزهٔ بن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس] ----- ۴۹۱
[أولاد إبراهیم جردقهٔ بن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس علیه السّلام] ----- ۴۹۲
[أولاد العبّاس بن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس علیه السّلام] ----- ۴۹۳
[أولاد عبد اللّه بن العبّاس بن الحسن] ----- ۴۹۳
[أولاد أحمد و عبد اللّه الأکبر ابنی العبّاس الشّاعر] ----- ۴۹۴
[و هؤلاء ولد العبّاس بن علیّ بن أبی طالب] ----- ۴۹۴
العقبهٔ السّابعهٔ: ----- ۵۰۴
نسب أبی الفضل العبّاس السّقّاء ابن علیّ بن أبی طالب علیه السّلام ----- ۵۰۴

[عقب الحسن بن عبيد اللّه بن أبى الفضل العبّاس] ----- ۵۱۲
(أولاده) ----- ۵۲۳
(عبيد اللّه بن العبّاس) ----- ۵۲۴
عبد اللّه بن أمير المؤمنين عليهما السّلام ----- ۵۲۴
ميزاته العائلية ----- ۵۲۴
(و عبد اللّه بن علىّ بن أبى طالب عليه السّلام) ----- ۵۲۴
اشاره ----- ۵۲۵
من إخوة العبّاس الأكبر أولاد أمير المؤمنين عليه السّلام ----- ۵۲۶
الولادة ----- ۵۲۷
كنيته عليه السّلام ----- ۵۲۹
لقبه ----- ۵۲۹
استشهاده عليه السّلام ----- ۵۲۹
ذكر فى زيارة النّاحية المقدّسة ----- ۵۳۴
ذكره فى الزّيارة المطلّقة الثانية الّتى ذكرها ابن طاوس و قال: زار بها المرتضى (رضوان اللّه عليه) ----- ۵۳۴
عثمان بن أمير المؤمنين عليهما السّلام ----- ۵۳۵
اشاره ----- ۵۳۵
ميزاته العائليّة ----- ۵۳۶
الولادة ----- ۵۳۷
تسميته عليه السّلام بعثمان ----- ۵۳۸
كنيته و لقبه عليه السّلام ----- ۵۴۲
استشهاده عليه السّلام ----- ۵۴۲
قاتله يأتى إلى ابن سعد لعنهما اللّه برأسه الكريم طمعا فى الجائزة و موقف ابن سعد ----- ۵۴۷
عاقبة قاتله ----- ۵۴۸
ذكر فى زيارة النّاحية المقدّسة ----- ۵۵۳

ذکره فی الزّیارة المطلّقة الثّانیة الّتی ذکرها ابن طاوس و قال: زار بها المرتضی (رضوان اللّه علیه) ----- ۵۵۳
جعفر بن أمیر المؤمنین علیهما السّلام ----- ۵۵۴
اشاره ----- ۵۵۴
میزاته العائلیّة ----- ۵۵۴
من إخوة العبّاس الأکبر أولاد أمیر المؤمنین علیه السّلام ----- ۵۵۶
الولادة ----- ۵۵۶
تسمیته علیه السّلام بجعفر ----- ۵۵۸
لقبه و کنیته ----- ۵۵۸
استشهاده علیه السّلام ----- ۵۵۹
ذکر فی زیارة النّاحیة المقدّسة ----- ۵۶۴
أبو بکر بن أمیر المؤمنین علیهما السّلام ----- ۵۷۱
اشاره ----- ۵۷۱
میزاته العائلیّة ----- ۵۷۱
عمره ----- ۵۸۱
استشهاده علیه السّلام ----- ۵۸۱
ذکره فی الزّیارة المطلقة الثّانیة الّتی ذکرها ابن طاوس و قال: زار بها المرتضی (رضوان اللّه علیه) ----- ۵۸۵
عبید اللّه بن أمیر المؤمنین علیهما السّلام ----- ۵۸۶
اشاره ----- ۵۸۶
میزاته العائلیّة ----- ۵۸۶
عبید اللّه بن علیّ بن أبی طالب علیه السّلام: ----- ۵۹۳
من إخوة العبّاس الأکبر أولاد أمیر المؤمنین علیه السّلام ----- ۵۹۳
محمّد الأوسط بن أمیر المؤمنین علیهما السّلام ----- ۶۰۱
اشاره ----- ۶۰۱
میزاته العائلیّة ----- ۶۰۱

من إخوة العبّاس الأكبر أولاد أمير المؤمنين علىّ بن أبى طالب عليه السّلام ----- ۶۰۳
عمره ----- ۶۰۵
استشهاده عليه السّلام ----- ۶۰۵
عاقبة قاتله ----- ۶۰۷
ممّن ذكر فى زيارة النّاحية ----- ۶۱۲
محمّد الأصغر بن أمير المؤمنين عليهما السّلام ----- ۶۱۶
اشاره ----- ۶۱۶
ميزاته العائليّة ----- ۶۱۶
من إخوة العبّاس الأكبر أولاد أمير المؤمنين علىّ بن أبى طالب عليه السّلام محمّد الأوسط ابن الأمويّة: ----- ۶۱۷
من هى أمامة؟ ----- ۶۱۷
أمامة بنت أبى العاص بنت زينب «۴»: ----- ۶۲۲
يرافق أخويه بعد استشهاد أبيه عليهم السّلام إلى كربلاء ----- ۶۲۵
استشهاده عليه السّلام ----- ۶۲۶
عون بن أمير المؤمنين عليهما السّلام ----- ۶۲۸
اشاره ----- ۶۲۸
ميزاته العائليّة ----- ۶۲۸
أسماء بنت عميس ----- ۶۳۱
و هؤلاء بنو خثعم بن أنمار، و هو أقيل ----- ۶۳۲
ذكر من توفّى فى هذه السّنة [۳۸] من الأكابر أسماء بنت عميس: ----- ۶۳۳
أمّها ----- ۶۳۶
ما قيل فى حقّها ----- ۶۳۶
الرّاوون عنها ----- ۶۴۰
يرافق أخويه بعد استشهاد أبيه عليهم السّلام إلى كربلاء ----- ۶۴۱
حديثه مع أخيه الإمام الحسين عليهما السّلام ----- ۶۴۱

استشهاده علیه السّلام ----- ۶۴۲
عمر الأکبر بن أمیر المؤمنین علیهما السّلام ----- ۶۴۵
میزاته العائلیّة ----- ۶۴۵
عمر الأکبر عند أکثر النّسّابین: ----- ۶۴۸
اشاره ----- ۶۴۸
کنیة عمر و لقبه: ----- ۶۴۹
أمّ عمر الأطرف ----- ۶۴۹
تسمیته ----- ۶۴۹
صفاته و مکانته ----- ۶۵۰
فضیلة الأطرف النّفسیّة: ----- ۶۵۰
تنبیه و إیقاظ: ----- ۶۵۱
کرم عمر بن أمیر المؤمنین علیه السّلام و لین خلقه ----- ۶۵۱
عقبه ----- ۶۵۳
و هؤلاء ولد عمر بن علیّ بن أبی طالب ----- ۶۵۴
لقاؤه أخاه الإمام علیه السّلام بالمدینة ----- ۶۵۷
لم یخرج مع أخیه الحسین علیه السّلام ----- ۶۵۹
موقفه عندما بلغه مقتله علیه السّلام ----- ۶۶۲
بایع ابن الزّبیر و الحجّاج! ----- ۶۶۲
محاولته لتولّی صدقات أمیر المؤمنین علیه السّلام و عدم فوزه به ----- ۶۶۳
[ضبط الغریب] ----- ۶۶۶
[الصّدقات] «۱» ----- ۶۶۷
موقفه مع المختار و نهضته ----- ۶۷۱
عمره و موته و کیف مات؟ ----- ۶۷۲
وفاة الأطرف: ----- ۶۷۸

من روی عنهم: ۶۷۹
القدح فی عمر الأطرف: ۶۸۰
رأی الرّجالیّین من الشّیعهٔ فی الأطرف: ۶۸۱
رأی المصنّف فی الأطرف: ۶۸۱
من المنسوبین إلی أمیر المؤمنین علیهم السّلام ۶۸۳
اشاره ۶۸۳
إبراهیم بن أمیر المؤمنین علیه السّلام: ۶۸۴
إبراهیم بن علیّ بن أبی طالب علیه السّلام: ۶۸۴
من إخوهٔ العبّاس الأکبر أولاد أمیر المؤمنین علیّ بن أبی طالب علیه السّلام: ۶۸۴
شهادهٔ إبراهیم و إنکار الأصبهانیّ: ۶۸۵
جعفر الأصغر بن أمیر المؤمنین علیه السّلام ۶۸۶
شهادهٔ جعفر الأصغر: ۶۸۶
عبّاس الأصغر بن أمیر المؤمنین علیه السّلام ۶۸۶
عبّاس الأصغر بن علیّ بن أبی طالب علیه السّلام: ۶۸۷
من إخوهٔ العبّاس الأکبر أولاد أمیر المؤمنین علیه السّلام: العبّاس الأصغر أحد الشّهداء بکربلاء ۶۸۸
عبد الرّحمان بن أمیر المؤمنین علیه السّلام من إخوهٔ العبّاس الأکبر أولاد أمیر المؤمنین علیّ علیه السّلام: ۶۹۰
عبد الرّحمان بن أمیر المؤمنین علیه السّلام ۶۹۰
عبد اللّه الأصغر بن أمیر المؤمنین علیه السّلام ۶۹۱
من إخوهٔ العبّاس الأکبر أولاد أمیر المؤمنین علیه السّلام: عبد اللّه الأصغر أحد الشّهداء مع الحسین علیه السّلام ۶۹۱
عتیق بن أمیر المؤمنین علیه السّلام ۶۹۲
عمر الأصغر بن أمیر المؤمنین علیه السّلام ۶۹۳
عمر الأوسط ۶۹۳
عمران بن أمیر المؤمنین علیه السّلام ۶۹۴
قاسم بن أمیر المؤمنین علیه السّلام ۶۹۴

مصادر الباب الثّانی ----- ۶۹۴

مصادر هذا الکتاب ----- ۶۹۶

المستدرک ----- ۷۰۷

درباره مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان ----- ۷۱۵

فرهنگ جامع سخنان امام حسین علیه‌السلام: ترجمه کتاب موسوعه کلمات الامام الحسین علیه‌السلام جلد ۹

مشخصات کتاب

عنوان و نام پدیدآور : فرهنگ جامع سخنان امام حسین علیه‌السلام: ترجمه کتاب موسوعه کلمات الامام الحسین علیه‌السلام/ تالیف گروه حدیث پژوهشکده باقرالعلوم علیه‌السلام محمود شریفی... [و دیگران]؛ ترجمه علی مویدی؛ زیرنظر سازمان تبلیغات اسلامی

وضعیت ویراست : [ویرایش]۲

مشخصات نشر : قم: نشر معروف، ۱۳۷۸.

مشخصات ظاهری : ص ۹۵۹

شابک : ۹۶۴-۶۷۳۹-۲۹-۶۲۰۰۰۰ریال ؛ ۹۶۴-۶۷۳۹-۲۹-۶۲۰۰۰۰ریال ؛ ۹۶۴-۶۷۳۹-۲۹-۶۲۰۰۰۰ریال ؛ ۹۶۴-۶۷۳۹-۲۹-۶۲۰۰۰۰ریال

وضعیت فهرست نویسی : فهرستنویسی قبلی

یادداشت : عنوان اصلی: موسوعه کلمات الامام الحسین علیه‌السلام.

یادداشت : چاپ چهارم: ۱۳۸۱؛ ۲۰۰۰۰ ریال

یادداشت : کتابنامه: ص. [۹۵۳] - ۹۵۹؛ همچنین به‌صورت زیرنویس

موضوع : حسین‌بن علی(ع)، امام سوم، ۶۱ - ۴ق. -- احادیث

موضوع : حسین‌بن علی(ع)، امام سوم، ۶۱ - ۴ق. -- کلمات قصار

شناسه افزوده : شریفی، محمود، . - ۱۳۳۱

شناسه افزوده : مویدی، علی، ۱۳۲۸ - ، مترجم

شناسه افزوده : سازمان تبلیغات اسلامی. پژوهشکده باقرالعلوم(ع). گروه حدیث

رده بندی کنگره : BP۴۱/۷/ش۴م۸۰۴۱ ۱۳۷۸

رده بندی دیویی : ۲۹۷/۹۵۳

شماره کتابشناسی ملی : م۷۹-۴۱۰۴

[الجزء التاسع]

[اولاد أمیر المؤمنین علیهم السّلام]

أبو الفضل العبّاس بن أمیر المؤمنین علیهما السّلام

خصائصه العامّة:

الف- أمیر المؤمنین علیه السّلام و أزواجه و ولده ب- أمّ العبّاس علیه السّلام و نسبها ج- أشقّاؤه [القرن «۲»] العبّاس بن علیّ بن أبی طالب علیهما السّلام.

و أمّه أمّ البنین بنت حزام بن خالد بن ربیعة بن الوحید العامریّ.

الرّسّان، تسمیة من قتل،/ ۱۴۹

[القرن ۳] فولد علیّ، علیه السّلام: الحسن، و الحسین علیهما السّلام و أمّهما فاطمهٔ صلوات اللّه علیها، بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله و سلّم، سیّدهٔ [۸ أ] النّساء، و محمّدا، و أمّه الحنفیّهٔ، و اسمها خولهٔ بنت جعفر بن قیس بن مسلمهٔ، من بنی حنیفهٔ بن لجیم؛ و العبّاس، و عثمان، و جعفرا، و عبد اللّه، قتلوا مع الحسین، علیهم السّلام؛ و أمّهم أمّ البنین بنت حزام بن خالد بن ربیعهٔ بن الوحید من بنی کلاب؛ و عبد اللّه، و أبا بکر درجا؛ و أمّهما: لیلی بنت مسعود بن خالد بن مالک بن ربعیّ النّهشلیّ؛ و یحیی، و عونا درجا، و أمّهما: أسماء بنت عمیس الخثعمیّ؛ و محمّدا لأمّ [ولد] «۱» قتل مع الحسین علیه السّلام؛ و عمر بن علیّ، و أمّه سبیّهٔ من بنی تغلب یقال لها: الصّهباء، سبیت أیام خالد بن الولید فی ولایهٔ أبی بکر بعین التّمر «۲». فهؤلاء ولد علیّ، و العقب منهم

---

(۱)- فی الأصل: ساقطهٔ، و الزیادهٔ من المقتضب ص ۲۲.

(۲)- عین التّمر: بلدهٔ قریبهٔ من الأنبار غربی الکوفهٔ بقربها موضع یقال له: «شفاثا» منها یجلب القسب و التّمر إلی سائر البلاد، و هو بها کثیر جدا، و هی علی طرف البادیهٔ. معجم البلدان ۴/ ۱۷۶

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴

للحسن و الحسین و محمّد بن الحنفیّهٔ و عمر علیهم السّلام.

الکلبی، جمهرهٔ النّسب، ۱/ ۳۰- ۳۱

[۱۱۸ ب] أخبرنا محمّد بن حبیب عن هشام بن الکلبیّ قال:

«۱» ولد عیلان، و هو النّاس بن مضر، و إنّما عیلان عبد لمضر، فحضن النّاس، فغلب علیه، و نسب إلیه «۲».

فولد عیلان: قیسا، و دهمان، و هم أهل بیت فی قیس؛ و أمّهما شقیقهٔ بنت غافق بن الشّاهد بن عکّ.

فولد قیس: خصفهٔ، و سعدا، و عمرا؛ و أمّهم عمرهٔ بنت الیاس بن مضر؛ فولد خصفهٔ ابن قیس: عکرمهٔ، و أمّه: ریطهٔ بنت و برهٔ أخت کلب؛ و محارب بن خصفهٔ؛ و أمّه: هند بنت عمرو بن ربیعهٔ بن نزار.

فولد عکرمهٔ: منصورا، و ملکان، و هو أبو ملک الّذین فی تیم اللّه بن ثعلبهٔ، یقال لهم:

بنو عکرمهٔ؛ و عامرا، و سعدا، و سعد بن عکرمهٔ دخل فی بنی سلیم، و أمّهم: تعلهٔ بنت سعد بن قیس.

فبنو أبی ملک بن عکرمهٔ بطنان: بنو الدّیل بن حمار بن ناج بن أبی ملک، و بنو الحارث ابن حمار بن ناج، و هم حلفاء لبنی تیم اللّه بن ثعلبهٔ بن عکابهٔ، و منزلهم العقبهٔ بالبطن.

هاهنا عن غیر الکلبیّ:

فولد منصور بن عکرمهٔ: هوازن، و مازنا؛ و امّهما: سلمی بنت غنیّ بن یعصر؛ و سلما، و سلامان، و أمّهما: تکمهٔ بنت مرّ بن أدّ.

---

(۱)- [و التّأکید علی أسماء آباء أبی الفضل علیه السّلام بکتابتهم بالحروف السّوداء البارزهٔ من عندنا. (المحقّقهٔ)].

(۲)- فی جمهرهٔ أنساب العرب ص ۲۴۳: و قال قوم: إنّما هو الیاس بن مضر، و الأصحّ أنّه قیس بن مضر؛ و فی الإنباه علی قبائل الرّواه ص ۸۱: أنّ مضر بن نزار لم یکن له ممّن أعقب إلّا ابنان أحدهما الیاس بن مضر لا خلاف فی إسمه، و لا فی أنه ولد مضر لصلبه، و أنّ الیاس بن مضر ولد طابخهٔ و مدرکهٔ؛ و الثّانی النّاس بن مضر قیل: إنّه عیلان بن مضر، و أن عیلان ولد قیسا.

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵

فولد هوازن: بکرا، و حربا، و سبعا درجا «۱»؛ و أمّهم: هند [۱۱۹ أ] بنت جعدهٔ بن غنیّ؛ فولد بکر بن هوازن: معاویهٔ، و زیدا، قتله أخوه معاویهٔ، فوداه «۲»، عامر بن ظرب مائهٔ من الإبل، و إنّما جعلها مائهٔ من الإبل لعظم الإبل عندهم، و لیتنّأ هو عن الدّماء، فهی أوّل دیهٔ کانت فی العرب مائهٔ من الإبل حکم بها عامر بن الظّرب حکما جاریا «۳»؛ و أمّهما: عاتکهٔ بنت سعد بن هذیل بن مدرکهٔ؛ و منبّه بن

بکر، و سعد بن بکر، و هم الّذین أرضعوا «۴» النّبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم، و أمّهما: بنت عوذ مناة بن یقدم بن أفصی بن دعمیّ بن إیاد.

فولد معاویة بن بکر: صعصعة، و نصرا، و جحوشا، و جحاشا؛ و أمّهم: رقاش بنت ناقم، و هو عامر بن جدّان «۵» بن جدیلة بن أسد بن ربیعة بن نزار؛ و جشم- بطن- بن معاویة، و أمّه: ملیکة بنت جشم بن حبیب بن عمرو بن غنم بن تغلب بن وائل، و شیبان، و أمّه غشینة بها یعرفون، و عوفا، و هو الوقعة، سمّوا بذلک لوقوعهم فی بنی عمرو بن کلاب، و هم مع بنی عمرو بن کلاب؛ و السّبّاق، و الحارث، و دحوة، و دحیة «۶»، و أمّهم: عاتکة [۱۱۹ ب] بنت حرب بن هوازن، لم یلد حرب غیرها.

فولد صعصعة بن معاویة: عامرا، و مرّة، و مازنا، و عائذا، و وائلا؛ و أمّهم: عمرة بنت عامر بن الظّرب بن عمرو بن عیّاذ «۷» بن یشکر بن عدوان؛ و غالبا، و أمّه: غاضرة، بها یعرفون، و قیسا، و عوفا، و مساورا، و مثجورا بنی صعصعة، و أمّهم: عدیّة بها یعرفون؛ و کبیرا، و عمرا، و زبینة، و أمّهم: وائلة بها یعرفون؛ و عبد اللّه، و الحارث، و أمّهما: عادیة بها یعرفون؛ و ربیعة، و أمّه: غویضرة بها یعرفون.

---

(۱)- أی حربا، و سبعا.

(۲)- فی المقتضب ص ۵۳: ففداه.

(۳)- فی جمهرة أنساب العرب ص ۲۶۴: فجعل فیه عامر بن الظّرب العدوانیّ مائة من الإبل، و هی أوّل دیة قضی فیها بذلک؛ و تقول العرب: إنّ لقمان کان جعلها قبل ذلک مائة جدی.

(۴)- فی المقتضب ص ۵۳: آظار النّبیّ.

(۵)- أنظر مختلف القبائل و مؤتلفها ص ۳.

(۶)- [کذا الصّواب کما فی القاموس (دحی) و فی المصدر (دحیّة) بتشدید الیاء].

(۷)- فی جمهرة أنساب العرب ص ۲۴۳: عیاذ.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶

فولد عامر بن صعصعة: ربیعة، و هلالا، و نمیرا، و سوآءة، و الحارث، درج؛ و أمّهم:

رقیّة بنت جشم بن معاویة بن بکر بن هوازن. فولد ربیعة بن عامر: کلابا، إلیهم البیت، و کعبا، و إلیهم العقد، کان إذا کان فی ولد ربیعة عقد حوار «۱» تولّوا هم ذلک دون ولد أبیهم، و کلیبا، و عامرا، و الحارث، و هو محمّس، درج، إلّا ضرب نساء ولدن فی بنی عامر. من کلام العرب: «لفلان ضرب» أیّ بنات ولدن فی غیرهم «۲»، و أمّهم: مجد بنت تیم بن غالب ابن فهر، و هی الّتی حمّست بنی عامر، جعلتهم حمسا «۳»، و لها [۱۲۰ أ] یقول لبید:

سقی قومی بنی مجد و أسقی نمیرا و القبائل من هلال

فولد کلاب بن ربیعة: جعفرا، و معاویة، و هو الضّباب «۴»؛ و ربیعة، و أمّهم: ذویبة بنت عمرو بن مرّة بن صعصعة؛ و عمرا، و عبیدا، و هو أبو بکر، و عامرا، و الحارث، و هو رؤاس «۵»، و عبد اللّه، و کعبا، و هو الأضبط، و أمّهم: سبیعة بنت مرّة بن صعصعة؛ و أمّها:

سلول بنت ذهل؛ و زید بن کلاب، و أمّه من غسّان، درج، لا عقب له.

الکلبی، جمهرة النّسب ۲/ ۳۱۱- ۳۱۴

و ولد عامر بن کلاب: کعبا؛ و أمّه: لبنی بنت کعب بن ربیعة بن عامر؛ و طریفا، درج، و أمّه من فهم؛ و الأصم، و هم قلیل، و أمّه من قریش من بنی تیم الأدرم بن غالب بن فهر.

فولد کعب بن عامر: الوحید، و هو عامر، و أمّه الخنساء بنت عمرو بن کلاب؛ فولد الوحید: ربیعة، و عامرا، و معاویة، و زفر، و هو صاحب المرباع، و هو العاقر؛ و أمّهم:

خالدة بنت جعفر بن كلاب؛ و ثورا، و بشرا، و خزيمة، و عمرا، و هبيرة، و أمّهم: جويريّة

---

(۱)- [كذا فى المصدر، و لعلّه: «عقد جوار»].

(۲)- فى لسان العرب «ضرب»: ضربت فيهم فلانة بعرق ذى أشب، أىّ التباس أىّ أفسدت نسبهم بولادتها فيهم، و قيل: عرّقت فيهم عرق سوء.

(۳)- الحمس: و هم قريش من كان يدين بدينهم من كنانة، و التّحمّس الشّدة فى الدّين. سيرة النّبىّ ۱/ ۱۹۹؛ مفاتيح العلوم ص ۷۶.

(۴)- و إنّما سمّوا الضّباب لأنّ عمرو بن معاوية كان ولده ضبّا، و مضبّا، و ضبابا، و حسيلا بنو عمرو بن معاوية بن كلاب، فسّموا الضّباب لذلك. الإنباه على قبائل الرّواه ص ۸۸.

(۵)- فى الاشتقاق ص ۲۹۶: رواس؛ و فى الإنباه، ص ۸۸: رؤاس.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۷

بنت سلمة الخير بن قشير.

فولد ربيعة بن الوحيد: خالدا، و طهفة؛ فولد خالد: حزاما [۱۲۶ ب]؛ فولد حزام:

الدّيّان، و هو أبو المحلّ، و عليّا، و أمّ البنين؛ و أمّهم: ليلى بنت سهيل بن عامر بن مالك ابن جعفر بن كلاب؛ فتزوّج أمّ البنين علىّ بن أبى طالب، صلوات اللّه عليه، فولدت له العبّاس، و جعفرا، و محمّد الأصغر، و عبد اللّه، و عثمان، قتلوا مع الحسين كلّهم «۱»، عليهم السّلام.

منهم: شبيب بن حزاد بن طهفة بن ربيعة الشّاعر.

و ولد معاوية بن الوحيد: حصنا، و عثمان، و أوفا؛ و أمّهم: زينب بنت ربيعة بن عبد اللّه ابن أبى بكر بن كلاب؛ و مساحقا، و الحجاف، و نهيكا، و قيسا، و أرطاة، و زيدا، و عثعثا، و مالكا، و عمرا.

فمن بنى معاوية بن الوحيد: محفز بن جزء بن عامر بن حصن بن معاوية، كان شريفا، و أخوه بطحاء صاحب البراذين البطحاويّة؛ و الأشعث بن وائل بن ربيعة بن عبّاد بن حصن بن معاوية، كان على شرط الحجّاج بواسط.

و ولد عمرو بن الوحيد: عبيدة، و أرطاة، و هو الصّبير الّذى وضع علقمة بن علاثة، و عامر بن الطّفيل «۲» الإبل على بدنه حين نافر إلى هرم بن قطبة «۳»؛ و خزيمة، و قد رأس، و علقمة.

فمن بنى الصّبير [۱۲۷ أ] عبد اللّه بن شريك «۴» بن أرطاة الفقيه؛ و حازم أخوه، كان

---

(۱)- فى نسب قريش ص ۴۳: «و اتّبع العبّاس أخوته لأبيه و أمّه بنو علىّ، و هم: عثمان، و جعفر، و عبد اللّه» و لم يذكر محمّد الأصغر.

(۲)- فى المعارف ص ۳۳۱: علقمة بن علاثة، و هو الّذى نافر «عامر بن الطّفيل» فقال فيه الأعشى:

علقم ما أنت إلى عامر النّاقض الأوتار و الواتر

و كان وفد إلى النّبىّ- صلّى اللّه عليه و سلّم- فأسلم، ثمّ ارتدّ، و لحق بقيصر، ثمّ انصرف، و أسلم، و استعمله عمر على حوران فمات بها.

(۳)- فى الاشتقاق ص ۲۸۳: هرم بن قطبة، من حكماء العرب. و هو الّذى تحاكم إليه عامر بن الطّفيل و علقمة بن علاثة، و أدرك الإسلام. و انظر المنافرة فى الأغانى ۱۶/ ۲۱۵.

(۴)- عبد اللّه بن شريك: روى عن أبيه و ابن عمر و ابن عبّاس، و كان ممّن جاء إلى محمّد بن الحنفيّة، عليهم

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۸

من أصحاب المختار بن أبی عبید.

هذه عامر بن کلاب.

و ولـد معاویـهٔ، و هو الضّـباب بن کلاب: عمرا، و خالـدا؛ و أمّهما: بنت عامر بن جشم ابن معاویهٔ؛ فولد عمرو: زهیرا، قتل یوم جبلهٔ؛ و حصـینا، و حملا، و مالکا؛ و أمّهم الأحمسیّهٔ؛ و ربیعهٔ، و عامرا، و ضـبّا، و مضبّا، درج، و ضبابا، و حسلا، و حسیلا، و زفر، و الأعور؛ و أمّهم بنت نهار بن عمرو بن سلول. و بهذه الأسماء سمّوا الضّباب؛ منهم:

الحنبص بن حصین بن عمرو الّذی یقول فیه قیس بن زهیر العبسیّ:

إذا قلت قد أفلت من شرّ حنبص لقیت بأخری حنبصا متباطنا

و شـمر بن ذی الجوشن- لعنه اللّه تعالی- و ذو الجوشن، شـرحبیل بن الأعور بن عمرو بن معاویهٔ بن کلاب؛ و الضّمیل بن الأعور «۱»، قتلته خثعم یوم فیف الرّیح «۲».

الکلبی، جمهرهٔ النّسب، ۲/ ۳۲۷- ۳۲۹

قال هشام (بن محمّد الکلبیّ): أخبرنی خراش بن إسـماعیل قال: کانت خولهٔ و هم ینسبونها خولهٔ بنت جعفر بن قیس بن سلمهٔ الحنفیّ جارّا لبنی أسـد، فأغار علیهم قوم من العرب فی سـلطان أبی بکر، فأخـذ خولهٔ و قدم بها المدینهٔ، فاشتراها أسامهٔ بن زید ثمّ اشتراها منه علیّ بن أبی طالب علیه السّلام.

قال (هشام): و ولد علیّ علیه السّـلام یقولون: أقبل بنو أبیها، فقالوا: هذه المرأهٔ منّا فمهرها علیّ علیه السّلام علی مهر نسائها، ثمّ تزوّجها فولـدت له محمّـدا لم تلـد غیره، و خلف علیها أبو معمّر الغفاریّ، فولدت له جاریتین، کانتا فی حجر علیّ بن محمّد، فماتت واحدهٔ، و ولدت الأخری.

الکلبی، مثالب العرب،/ ۱۰۹- ۱۱۰

- أبو عبد اللّه الجدلیّ، ثقهٔ من کبراء أهل الکوفهٔ. تهذیب التّهذیب ۵/ ۲۵۳.

(۱)- کان الضّمیل سیّدا من ساداتهم. الاشتقاق ص ۲۹۶.

(۲)- فیف الرّیح: هو مکان کان به حرب بین خثعم و بنی عامر. مجمع الأمثال ۲/ ۴۳۸.

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹

مشجّر نسب أمّ البنین علیها السّلام

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۰

و قتل مع الحسین بن علیّ بن أبی طالب (رضی اللّه عنهما) [...] العبّاس بن علیّ بن أبی طالب، الأکبر.

ابن سعد، الحسین علیه السّلام،/ ۷۵

علیّ بن أبی طالب رضـی اللّه عنه و اسم أبی طالب عبد مناف بن عبد المطّلب، و اسمه شیبهٔ بن هاشم، و اسمه عمرو بن عبد مناف، و اسـمه المغیرهٔ بن قصـیّ، و اسـمه زید، و یکنّی علیّ: أبا الحسن، و أمّه فاطمهٔ بنت أسد بن هاشم بن عبد مناف بن قصـیّ. و کان له من الولد:

الحسن، و الحسین، و زینب الکبری، و أمّ کلثوم الکبری، و أمّهم فاطمهٔ بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و محمّد بن علیّ الأکبر، و هو ابن الحنفیّهٔ، و أمّه خولـهٔ بنت جعفر بن قیس بن مسـلمهٔ بن ثعلبـهٔ بن یربوع بن ثعلبـهٔ بن الدّول بن حنیفهٔ بن لجیم بن صـعب بن علیّ بن بکر بن وائـل، و عبیـد اللّه بن علیّ قتله المختـار بن أبی عبیـد بالمـذار، و أبو بکر بن علیّ قتـل مع الحسـین و لا- عقب لهما، و أمّهما لیلی بنت مسـعود بن خالـد بن ثابت بن ربعیّ بن سـلمی بن جندل بن نهشل بن دارم بن مالک بن حنظلهٔ بن مالک بن زید مناهٔ

بن تميم، و العبّاس الأكبر بن عليّ، و عثمان، و جعفر الأكبر، و عبد اللّه قتلوا مع الحسين بن عليّ، و لا بقيّة لهم، و أمّهم أمّ البنين بنت حزام بن خالد [بن جعفر] «۱» بن ربيعة بن الوحيد بن عامر بن كعب ابن كلاب، و محمّد الأصغر بن عليّ قتل مع الحسين، و أمّه أمّ ولد، و يحيى و عون ابنا عليّ، و أمّهما أسماء بنت عميس الخثعميّة، و عمر الأكبر بن عليّ و رقيّة بنت عليّ، و أمّهما الصّهباء، و هى أمّ حبيب بنت ربيعة بن بجير بن العبد بن علقمة بن الحارث بن عتبة بن سعد بن زهير بن جشم بن بكر بن حبيب بن عمرو بن غنم بن تغلب بن وائل، و كانت سبيّة أصابها خالد بن الوليد حين أغار على بنى تغلب بناحية عين التّمر، و محمّد الأوسط ابن عليّ، و أمّه أمامة بنت أبى العاص بن الرّبيع بن عبد العزّى بن عبد شمس بن عبد مناف، و أمّها زينب بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و أمّها خديجة بنت خويلد بن أسد بن عبد العزّى ابن قصىّ، و أمّ الحسن بنت عليّ و رملة الكبرى، و أمّهما أمّ سعيد بنت عروة بن مسعود بن معتّب بن مالك الثّقفىّ، و أمّ هانئ بنت عليّ، و ميمونة، و زينب الصّغرى، و رملة الصّغرى،

---

(۱)- [كذا، فليلاحظ].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۱

و أمّ كلثوم الصّغرى، و فاطمة، و أمامة، و خديجة، و أمّ الكرام، و أمّ سلمة، و أمّ جعفر، و جمانة، و نفيسة بنات عليّ، و هنّ لأمّهات أولاد شتّى، و ابنة لعليّ لم تسمّ لنا هلكت، و هى جارية لم تبرز، و أمّها محيّاة بنت امرئ القيس بن عدىّ بن أوس بن جابر بن كعب ابن عليم «۱» من كلب، و كانت تخرج إلى المسجد و هى جارية، فيقال لها: من أخوالك؟

فتقول: وه، وه، تعنى كلبا. فجميع ولد عليّ بن أبى طالب لصلبه أربعة عشر ذكرا و تسع عشرة امرأة، و كان النّسل من ولده لخمسة: الحسن و الحسين و محمّد ابن الحنفيّة و العبّاس ابن الكلابيّة و عمر ابن التّغلبيّة. قال محمّد بن سعد: لم يصحّ لنا من ولد عليّ رضى اللّه عنه غير هؤلاء.

ابن سعد، الطّبقات، ۳- ۱/ ۱۱- ۱۲

فولد عليّ بن أبى طالب: الحسن، ولد للنّصف من شهر رمضان سنة ثلاث من الهجرة، و سمّاه رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- حسنا؛ و مات لخمس ليال خلون من شهر ربيع الأوّل سنة خمسين، و دفن ببقيع الغرقد؛ و صلّى عليه سعيد بن العاصىّ، و كان أمير المدينة، قدّمه الحسين، و قال: «لو لا أنّها سنّة، ما قدّمتك». و يكنّى الحسن أبا محمّد.

و الحسين بن عليّ، و يكنّى أبا عبد اللّه؛ و ولد لخمس ليال خلون من شعبان سنة أربع من الهجرة، و قتل يوم الجمعة يوم عاشوراء فى المحرّم سنة ۶۱، قتله سنان بن أنس النّخعىّ؛ و أجهز عليه خولى بن يزيد الأصبحىّ من حمير، و حزّ رأسه، و أتى به عبيد اللّه ابن زياد، و قال «۲»:

أوقر ركابى فضّة و ذهبا أنا قتلت الملك المحجّبا

قتلت خير النّاس أمّا و أبا

[...] و زينب ابنة عليّ الكبرى، ولدت لعبد اللّه بن جعفر بن أبى طالب؛ و أمّ كلثوم

---

(۱)- [فى جمهرة أنساب العرب (ص ۴۵۷) عليم، بفتح العين و قال: و تزوّج عليّ و الحسن و الحسين (رضى اللّه عنهم) بناته].

(۲)- راجع «مروج الذّهب» للمسعودى، ۲؛ ۹۰؛ «مقاتل الطّالبيّين» لأبى الفرج الأصبهانى (ط مصر ۱۳۶۸) ص ۱۱۹.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۲

الكبرى، ولدت لعمر بن الخطّاب؛ و أمّهم: فاطمة بنت النّبىّ- صلّى اللّه عليه و سلّم.

و محمّد بن عليّ بن أبى طالب، الّذى يقال له «ابن الحنفيّة»؛ يقولون: أمّه خولة بنت جعفر بن قيس بن مسلمة، من بنى حنيفة؛ و تسمّية

الشّيعة المهدىّ. قال كثير:

هو المهدىّ أخبرناه كعب أخو الأحبار فى الحقب الخوالى «۱»

و كانت الشّيعة يزعمون أنّه لم يمت؛ [...] و أخت محمّد لامّه: عوانة بنت أبى مكمل، من بنى غفار.

و عمر بن علىّ، و رقيّة، و هما توأم، أمّهما: الصّهباء، يقال: اسمها أمّ حبيب بنت ربيعة من بنى تغلب، من سبى خالد بن الوليد؛ و كان عمر آخر ولد علىّ بن أبى طالب؛ [...]

و العبّاس بن علىّ [...] إخوته لأبيه و أمّه بنو علىّ، و هم: عثمان، و جعفر، و عبد اللّه؛ فقتل إخوته قبله [...] ثمّ قتل العبّاس بن علىّ بعد إخوته مع الحسين؛ [...]

و أمّ العبّاس و إخوته هؤلاء: أمّ البنين بنت حزام بن خالد بن ربيعة بن الوحيد بن كعب بن عامر بن كلاب بن ربيعة.

و عبيد اللّه بن علىّ، [...] و أمّ عبيد اللّه: ليلى بنت مسعود بن خالد بن مالك بن ربعىّ ابن سلمى بن جندل بن نهشل بن دارم؛ و إخوة عبيد اللّه لأمّه: صالح، و أمّ أبيها، و أمّ محمّد، بنو عبد اللّه بن جعفر بن أبى طالب، خلف عليها عبد اللّه بن جعفر بعد علىّ بن أبى طالب، جمع بين زوجته و ابنته.

و يحيى بن علىّ، لا عقب له، و لا لعبيد اللّه بن علىّ؛ و أمّ يحيى: أسماء ابنة عميس، و إخوته لأمّه: عبد اللّه، و محمّد، و عون بنو جعفر بن أبى طالب، و محمّد بن أبى بكر الصّدّيق؛ توفّى يحيى فى حياة علىّ، و لم يدع ولدا.

و محمّد الأصغر، درج، لأمّ ولد.

---

(۱)- راجع «ديوان» كثير (نشر الأستاذ بيريس بالجزائر) ۱: ۲۷۵، ا غ ۸: ۳۳؛ «مروج الذّهب» ۲؛ ۱۰۱

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۳

و أمّ الحسين؛ و رملة، ابنتى علىّ، أمّهما: أمّ سعيد بنت عروة بن مسعود بن معتّب الثّقفىّ، و إخوتهما لأمّهما: بنو يزيد بن عتبة بن أبى سفيان بن حرب بن أميّة.

و زينب الصّغرى؛ و أمّ كلثوم الصّغرى؛ و رقيّة الصّغرى؛ و أمّ هانئ؛ و أمّ الكرام؛ و أمّ جعفر، و اسمها جمانة؛ و أمّ سلمة؛ و ميمونة؛ و خديجة؛ و فاطمة؛ و أمامة، بنات علىّ، لأمّهات أولاد شتّى.

كانت أمّ الحسين بنت علىّ عند جعدة بن هبيرة بن أبى وهب بن عمر بن عائذ بن عمران بن مخزوم؛ فولدت له؛ ثمّ خلف عليها جعفر بن عقيل بن أبى طالب، فلم تلد له.

و كانت رملة بنت علىّ عند أبى الهيّاج، و اسمه عبد اللّه، بن أبى سفيان بن الحارث بن عبد المطّلب، ولدت له؛ و قد انقرض ولد أبى سفيان بن الحارث؛ ثمّ خلف عليها معاوية ابن مروان بن الحكم بن العاصى.

و كانت رقيّة الكبرى بنت علىّ عند مسلم، فولدت له: عبد اللّه، قتل يوم الطّفّ، و عليّا، و محمّدا، بنى مسلم بن عقيل؛ و قد انقرض ولد مسلم بن عقيل.

و كانت زينب الصّغرى بنت علىّ عند محمّد بن عقيل بن أبى طالب، فولدت له:

عبد اللّه، الّذى يحدّث عنه، و فيه العقب من ولد عقيل، و عبد الرّحمان، و القاسم، ثمّ خلف عليها كثير بن العبّاس بن عبد المطّلب؛ فولدت له: أمّ كلثوم، تزوّجها جعفر بن تمّام بن‌العبّاس؛ و قد انقرض ولد كثير و تمّام ابنى العبّاس.

و كانت أمّ هانئ بنت علىّ عند عبد اللّه الأكبر بن عقيل بن أبى طالب؛ فولدت له:

محمّدا، قتل بالطّفّ، و عبد الرّحمن، و مسلما، و أمّ كلثوم.

و كانت ميمونة بنت على عند عبد اللّه الأكبر بن عقيل، فولدت له عقيلا.

و كانت أمّ كلثوم الصّغرى، و اسمها نفيسة عند عبد اللّه الأكبر بن عقيل، ولدت له أمّ عقيل؛ ثمّ خلف عليها كثير بن العبّاس بعد زينب الصّغرى؛ فولدت له الحسن؛ ثمّ خلف عليها تمّام بن العبّاس؛ فولدت له نفيسة، تزوّجها عبد اللّه بن علىّ بن الحسين [بن علىّ] ابن أبى طالب.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۴

و كانت خديجة بنت علىّ عند عبد الرّحمان بن عقيل: ولدت له سعيدا، و عقيلا؛ ثمّ خلف عليها أبو السّنابل عبد الرّحمن بن عبد اللّه بن عبيد اللّه بن عامر بن كريز بن ربيعة بن حبيب بن عبد شمس.

و كانت فاطمة بنت علىّ عند محمّد بن أبى سعيد بن عقيل: فولدت له حميدة؛ ثمّ خلف عليها سعيد بن الأسود بن أبى البخترىّ؛ فولدت له برّة؛ و خالدة؛ ثمّ خلف عليها المنذر بن عبيدة بن الزّبير بن العوّام، فولدت له عثمان، و كندة، درجا.

و كانت أمامة بنت علىّ عند الصّلت بن عبد اللّه بن نوفل بن الحارث بن عبد المطّلب؛ فولدت له، و توفّيت عنده.

فهؤلاء ولد علىّ بن أبى طالب لصلبه.

المصعب الزّبيرى، نسب قريش،/ ۴۰- ۴۶

فولد «علىّ» الحسن، و الحسين، و محسّنا، و أمّ كلثوم الكبرى، و زينب الكبرى- أمّهم:

فاطمة بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم- [۱۰۷] و محمّدا- أمّه: خولة بنت إياس بن جعفر، جار الصّفا، و هى الحنفيّة. و يقال: هى خولة بنت جعفر بن قيس. و يقال: بل كانت أمة من سبى اليمامة، فصارت إلى «علىّ»، و أنّها كانت أمة لبنى حنيفة سنديّة سوداء، و لم تكن من أنفسهم. و إنّما صالحهم خالد بن الوليد على الرّقيق و لم يصالحهم على أنفسهم-.

- و عبيد اللّه، و أبا بكر- أمّهما: ليلى بنت مسعود بن خالد النّهشلىّ- «۱» و عمر، و رقيّة- أمّهما: تغلبيّة. و كان خالد بن الوليد سباها فى الرّدّة. فاشتراها علىّ «۱»- و يحيى- أمّه أسماء بنت عميس- و جعفرا، و العبّاس، و عبد اللّه- أمّهم: أمّ البنين بنت حزام الوحيديّة-.

- و رملة، و أمّ الحسن- أمّهما: أمّ سعيد بنت عروة بن مسعود الثّقفىّ- و أمّ كلثوم الصّغرى،

(۱- ۱) [حكاه عنه فى بطل العلقمى، ۳/ ۵۱۵- ۵۱۶ و زاد:

أخطأ ابن قتيبة لم تكن تغلب إلّا نصارى يسكنون شمال العراق، فأغار عليهم خالد بن الوليد لمّا غزا العراق فى خلافة أبى بكر، فأصاب سبيا كثيرا منه التّغلبيّة أمّ عمر الأطرف و والد الحسن البصرىّ و سيرين والد محمّد ابن سيرين و أبان والد حمران مولى المسيّب فى آخرين. فغرض ابن قتيبة فى هذا، تصحيح خلافة أبى بكر بجعل علىّ عليه السّلام قد تزوّج من سبايا من خالف أبا بكر. إنّ عليا و عمر و أجلّاء الصّحابة أنكروا على أبى بكر سبى تلك النّساء].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۵

و زينب الصّغرى- و جمانة، و ميمونة، و خديجة، و فاطمة، و أمّ الكرام، و نفيسة، و أمّ سلمة، و أمامة، و أمّ أبيها- لأمّهات أولاد شتّى.

ابن قتيبة، المعارف،/ ۲۱۰- ۲۱۱

فقتل يومئذ: الحسين بن علىّ، و عبّاس بن علىّ، و عثمان بن علىّ، و أبو بكر بن علىّ، و جعفر بن علىّ، و أمّهم، أمّ البنين بنت حزام الكلابيّة، و إبراهيم بن علىّ، و أمّه أمّ ولد، و عبد اللّه بن علىّ.

ابن قتيبة، الإمامة و السّياسة، ۲/ ۶

ولد علىّ بن أبى طالب الحسن و الحسين، و محسن درج صغيرا «۱» و زينب الكبرى، [...] و أمّ كلثوم الكبرى، [...] و أمّهم فاطمة بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم.

و سمّى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم كلّ واحد من الحسن و الحسين يوم سابعه، و وزنت فاطمة عليها السّلام شعرهما فتصدّقت

بوزنه فضّة [...]

عبید اللّه بن علیّ، قتله المختار فی الوقعة یوم المذار.

و أبا بکر «۲»، و أمّهما لیلی بنت مسعود النّهشلیّة من بنی تمیم لا بقیّة لهما.

و العبّاس الأکبر [...]

و عثمان، و جعفر الأکبر، و عبد اللّه، قتلوا مع الحسین (رضی اللّه تعالی عنهم)، و لا بقیّة لهم إلّا العبّاس، فإنّ له بقیّة.

و أمّهم أمّ البنین بنت حزام بن ربیعة أخی لبید بن ربیعة الشّاعر، و أخوها مالک بن حزام الّذی قتل مع المختار بالکوفة «۳».

و محمّد الأصغر بن علیّ، قتل مع الحسین، و أمّه و رقاء أمّ ولد.

و یحیی و عون بنی [ظ] علیّ، أمّهما أسماء بنت عمیس الخثعمیّة، و کان علیّ خلف علیها بعد أبی بکر- (رضی اللّه تعالی عنهما)-.

و عمر الأکبر، [...] و رقیّة أمّها الصهباء- و هی أمّ حبیب بنت حبیب بن بجیر التّغلبیّ

---

(۱)- ط المحمودیّ: أی مات صغیرا.

(۲)- [فی المطبوع: أبا بکرة].

(۳)- [حزام الّذی هو أخو لبید الشّاعر غیر حرام الّذی هو أبو أمّ العبّاس راجع ص ۷۹].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۶

سبیت [ظ] من ناحیة عین التّمر- تزوّجها مسلم بن عقیل بن أبی طالب.

و محمّد الأوسط و أمّه أمامة بنت أبی العاص بن الرّبیع، و أمّها زینب بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم.

[...]

و أمّ الحسین «۱» بنت علیّ، کانت عند جعدة بن هبیرة المخزومیّ، ثمّ خلف علیها جعفر ابن عقیل، فقتل مع الحسین، فخلف علیها عبد اللّه بن الزّبیر.

و رملة الکبری، و أمّهما أمّ سعید بنت عروة بن مسعود الثّقفیّ.

و عمر الأصغر، و أمّه أمّ سعید هذه. و یقال: إنّ أمّه أمّ ولد، و کان صاحب نبیذ.

و میمونة تزوّجها عبد اللّه بن عقیل.

و أمّ هانئ، و زینب الصّغری تزوّجها محمّد بن عقیل، ثمّ خلف علیها کثیر بن العبّاس.

و رملة الصّغری. و أمّ کلثوم الصّغری تزوّجها کثیر بن العبّاس قبل أختها أو بعدها.

و فاطمة، تزوّجها سعید بن الأسود بن أبی البختریّ من ولد الحارث بن أسد بن عبد العزّی.

و رملة «۲» و أمامة و خدیجة، تزوّجها/ ۳۳۸/ عبد الرّحمان بن عقیل.

و أمّ الکرام، و أمّ سلمة، و أمّ جعفر، «۳» و جمانة، و تقیّة «۳» و نفیسة، تزوّجها تمّام بن العبّاس [ابن] عبد المطّلب، و هنّ لأمّهات أولاد شتّی.

و أمّ یعلی هلکت و هی جاریة لم تبرز، و أمّها کلبیّة، و کان یقال لها: من أخوالک یا أمّ یعلی؟ فتقول: أو أو. أی کلب.

البلاذری، جمل من أنساب الأشراف، ۲/ ۴۱۱، ۴۱۲- ۴۱۵، أنساب الأشراف،

۲/ ۱۸۹، ۱۹۰- ۱۹۴

و ولد لعلیّ بن أبی طالب: محمّد و امّه خولة بنت جعفر بن قیس بن مسلمة بن عبید

(۱)- [فی ط المحمودی: أمّ الحسن].

(۲)- کان فی النّسخهٔ ضرب الخط علی «رملهٔ».

(۳- ۳) [لم یرد فی ط المحمودی].

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۷

ابن ثعلبهٔ بن یربوع بن ثعلبهٔ من الدّول بن حنیفهٔ بن لجیم.

قال علیّ بن محمّد المدائنیّ بعث رسول صلّی اللّه علیه و سلّم علیّا إلی الیمن فأصاب خولهٔ فی بنی زبید، و قد ارتدّوا مع عمرو بن معدی کرب، و صارت فی سهمه، و ذلک فی عهد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقال له رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: «إن ولدت منک غلاما فسمه بأسمی و کنّه بکنیتی»، فولدت له بعد موت فاطمهٔ علیها السّلام غلاما، فسمّاه محمدا و کنّاه أبا القاسم.

و حدّثنی محمّد بن إسماعیل الواسطیّ الضّریر، حدّثنا أبو أسامهٔ، أنبأنا فطر بن خلیفهٔ، عن منذر الثّوری، عن محمّد بن الحنفیّهٔ، عن علیّ علیه السّلام أنّه قال لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم:

إن ولد لی غلام اسمیه باسمک و أکنیه بکنیتک؟ قال: «نعم».

قال: و حدّثنی علیّ بن المغیرهٔ الأثرم و عبّاس بن هشام الکلبیّ، عن هشام، عن خراش بن إسماعیل العجلیّ قال: أغارت بنو أسد بن خزیمهٔ علی بنی حنیفهٔ فسبوا خولهٔ بنت جعفر، ثمّ قدموا بها المدینهٔ فی أوّل خلافهٔ أبی بکر فباعوها من علیّ، و بلغ الخبر قومها فقدموا المدینهٔ علی علیّ فعرفوها و أخبروه بموضعها منهم، فأعتقها و مهرها و تزوّجها، فولدت له محمّدا ابنه، و قد کان قال لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أتأذن لی إن ولد لی [غلام] بأن اسمیه باسمک و اکنّیه بکنیتک؟ فقال: «نعم». فسمی ابن الحنفیّهٔ محمّدا، و کنّاه أبا القاسم.

و هذا أثبت من خبر المدائنیّ.

البلاذری، جمل من أنساب الأشراف، ۲/ ۴۲۲- ۴۲۳

قال المدائنیّ: قتل الحسین و العبّاس و عثمان و محمّد لأمّ ولد بنو علیّ.

البلاذری، جمل من أنساب الأشراف، ۳/ ۴۲۲، أنساب الأشراف، ۳/ ۲۲۳

حدّثنا الحسین، حدّثنا عبد اللّه قال: قال الزّبیر بن أبی بکر «۱»- فیما أجازه لی و قال:

---

(۱)- المتوفّی سنهٔ: «۲۵۶» بمکّهٔ المکرّمهٔ عن عمر بلغ «۸۴» عاما حینما کان قاضیا علیها من جانب الخلفاء العبّاسیّین و علی هذا، فهو لم یدرک القصّهٔ، و لم یذکر أیضا من رواها له، حتّی یلاحظ حاله، فحدیثه هذا مرسل مجهول الرّواهٔ.-

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۸

اروه عنّی-: ولد علیّ بن أبی طالب علیه السّلام الحسن بن علیّ ولد للنّصف من شهر رمضان، سنهٔ ثلاث من الهجرهٔ، سمّاه رسول اللّه (صلّی اللّه علیه) حسنا، و مات لثلاث خلون من شهر ربیع الأوّل سنهٔ خمسین.

و الحسین بن علیّ علیه السّلام ولد لخمس لیال خلون من شعبان، سنهٔ أربع من الهجرهٔ.

و قتل یوم الجمعهٔ یوم عاشوراء فی المحرّم سنهٔ إحدی و ستّین.

قتله سنان بن أنس النّخعیّ لعنه اللّه، و أجهز علیه خولی بن یزید الأصبحی من حمیر لعنه اللّه، و حزّ رأسه.

و زینب ابنهٔ علیّ الکبری [...] و أمّ کلثوم الکبری بنت علیّ [....] و أمّهم فاطمهٔ/ ۲۴۷/ أ/ بنت رسول اللّه (صلّی اللّه علیهما).

و محمّد بن علیّ بن أبی طالب الّذی یقال له: ابن الحنفیّهٔ، و أمّه خولهٔ بنت جعفر بن قیس بن مسلمهٔ بن عبد اللّه بن ثعلبهٔ بن یربوع بن ثعلبهٔ بن الدّول بن حنیفهٔ بن لجیم [...] و عمر بن علیّ و رقیّهٔ الکبری و هما توأم «۱» و أمّهما الصّهباء. و یقال: اسمها أمّ حبیب بنت

ربیعهٔ من بنی تغلب من سبی خالد بن الولید [...]

و العبّاس الأکبر بن علیّ علیهما السّلام [...] و إخوته لأمّه بنو علیّ و هم: عثمان و جعفر و عبد اللّه، فقتل إخوته قبله [...] ثمّ قتل العبّاس بن علیّ بعد إخوته مع الحسین (صلوات اللّه علیهم) [...] و أمّ العبّاس و إخوته هؤلاء أمّ البنین بنت حزام بن خالد بن ربیعهٔ بن الوحید ابن کلاب بن ربیعهٔ.

و عبید اللّه و أبا بکر ابنی علیّ لا بقیّهٔ لهما، [...] و أمّ عبید اللّه و أبی بکر ابنی علیّ علیهم السّلام لیلی ابنهٔ مسعود بن خالد بن مالک بن ربعیّ بن سلّم بن جندل بن نهشل بن دارم.

- ثمّ إنّ الرّجل لم یعتمد علیه معاصروه: مثل أحمد بن حنبل و البخاریّ و مسلم و ابن أبی داود، حیث لم یخرجوا عنه فی أسفارهم شیئا.

(۱)- التّوأم- بفتح التّاء و ضمّها فسکون الواو فهمزهٔ مفتوحهٔ-: الّذی یولد مع غیره فی بطن واحد و المؤنّث: توأمهٔ.

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۹

و إخوهٔ عبید اللّه و أبی بکر ابنی علیّ لأمّهما صالح و أمّ أبیها و أمّ محمّد بنو عبد اللّه بن جعفر بن أبی طالب خلف علیها عبد اللّه بن جعفر بن علیّ، جمع بین ابنته و زوجته.

و یحیی بن علیّ لا عقب له، توفّی صغیرا قبل أبیه، و أمّ یحیی/ ۲۴۸/ ب/ أسماء ابنهٔ عمیس الخثعمیّهٔ و إخوته لأمّه عبد اللّه و محمّد و عون بنو جعفر بن أبی طالب، و محمّد بن أبی بکر الصّدّیق رضوان اللّه علیهم.

حدّثنا الحسین، حدّثنا عبد اللّه، حدّثنا خالد بن خداش، حدّثنا حمّاد بن زید عن أیّوب عن محمّد:

إنّ أسماء ولدت لجعفر محمّدا و لأبی بکر محمّدا و لعلیّ محمّدا.

حدّثنا الحسین، حدّثنا عبد اللّه، حدّثنا محمّد بن سلام الجمحیّ قال: سمعت عبّاد بن مسلم یحدّث عن قتادهٔ قال:

استبق بنو أسماء الثّلاثهٔ ابن جعفر، و ابن أبی بکر، و ابن علیّ، فسبق الأکبران: ابن جعفر و ابن أبی بکر؛ ابن علیّ، فقالت أسماء: لئن سبقاک ما سبق آباؤهما أباک.

قال: ثمّ أخذ قتادهٔ یقول: لم یکن علیّ رضی اللّه عنه مثلهما. و عنده رجل من أهل الکوفهٔ فقال: یا عمّ حدّثنا بما سمعت و دعنا من رأیک.

و محمّد الأصغر بن علیّ- درج «۱» لأمّ ولد.

و أمّ الحسین و رملهٔ ابنتا علیّ، و أمّهما أمّ سعید بنت عروهٔ بن مسعود بن معتب الثّقفیّ.

حدّثنا الحسین، حدّثنا عبد اللّه، قال الزّبیر: قال عمّی: و إخوتهما لأمّهما بنو یزید بن عتبهٔ بن أبی سفیان بن حرب بن أمیّهٔ.

و قال غیر عمّی: أختهما لأمّهما بنت لعنبسهٔ بن أبی سفیان بن حرب بن أمیّهٔ.

و لأمّ الحسین بنت علیّ حسن و علیّ و حبیب بنو جعدهٔ بن هبیرهٔ بن أبی وهب بن عمرو بن عائذ بن عمران بن مخزوم کان خلف علیها ثمّ خلف علیها بعده جعفر بن عقیل

---

(۱)- درج- علی زنهٔ نصر و ضرب و بابهما-: مات و انقرض.

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۰

ابن أبی طالب فلم تلد له.

و کانت رملهٔ بنت علیّ عند أبی الهیاج، و اسمه عبد اللّه بن أبی سفیان بن الحارث بن عبد المطّلب، فولدت منه عبد الکریم و أخا له-

هلکا- و أختا له کانت عند عاصم بن عمر ابن الخطّاب و قد انقرض ولد أبی سفیان بن الحارث.

ثمّ خلف علیها معاویهٔ بن مروان بن الحکم بن أبی العاص.

و زینب الصّغری و أمّ هانئ، و أمّ الکرام، و أمّ جعفر، و اسمها الجمانهٔ، و أمّ سلمهٔ، و میمونهٔ، و خدیجهٔ، و فاطمهٔ، و أمامهٔ بنات علیّ لأمّهات أولاد.

و کانت رقیّهٔ الکبری بنت علیّ عند مسلم بن عقیل، فولدت له عبد اللّه قتل بالطّفّ، و علیّ و محمّد ابنی مسلم بن عقیل و قد انقرض ولد مسلم بن عقیل.

و کانت زینب الصّغری بنت علیّ عند محمّد بن عقیل بن أبی طالب، فولدت له عبد اللّه- الّذی یحدّث عنه- و فیه العقب من ولد عقیل.

و عبد الرّحمان، و القاسم ابنی محمّد.

ثمّ خلف علیها کثیر بن العبّاس، فولدت له کلثم، تزوّجها جعفر بن تمّام بن العبّاس، و قد [انقرض] ولد العبّاس بن عبد المطّلب.

و کانت أمّ هانئ بنت علیّ عند عبد اللّه الأکبر بن عقیل، فولدت له محمّدا قتل بالطّفّ «۱».

و عبد الرّحمان، و مسلم، و أمّ کلثوم.

و کانت میمونهٔ بنت علیّ عند عبد اللّه الأکبر بن عقیل، فولدت له عقیلا.

و کانت أمّ کلثوم الصّغری- و اسمها: نفیسهٔ- عند عبد اللّه الأکبر بن عقیل فولدت له أمّ عقیل.

ثمّ خلف علیها کثیر بن العبّاس بعد زینب الصّغری، فولدت له الحسن.

---

(۱)- بعد کلمهٔ «بالطّفّ» فی أصلی بیاض قلیل جدّا و الظّاهر من السّیاق عدم سقوط شیء.

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۱

ثمّ خلف علیها تمّام بن العبّاس، فولدت له نفیسهٔ تزوّجها عبد اللّه بن علیّ بن الحسین بن علیّ بن أبی طالب.

و کانت خدیجهٔ بنت علیّ عند الرّحمان بن عقیل، فولدت له سعیدا، و عقیلا.

ثمّ خلف علیها أبو السّنابل عبد الرّحمان بن عبد اللّه بن عامر بن کریز بن ربیعهٔ بن حبیب بن عبد شمس.

و کانت فاطمهٔ ابنهٔ علیّ عند أبی سعید بن عقیل، فولدت له حمیدهٔ، ثمّ خلف سعید ابن الأسود بن أبی البختریّ فولدت له برّهٔ و خالدهٔ.

ثمّ خلف علیها المنذر بن عبیدهٔ بن الزّبیر بن العوّام، فولدت له عثمان و کثیرهٔ درجا.

و کانت أمامهٔ بنت علیّ عند الصّلت بن عبد اللّه بن نوفل بن الحارث بن عبد المطّلب، فولدت له نفیسهٔ و توفّیت عنده.

فهؤلاء ولد علیّ بن أبی طالب.

ابن أبی الدّنیا، مقتل الإمام أمیر المؤمنین،/ ۱۱۵- ۱۱۶، ۱۱۹، ۱۲۱- ۱۲۳

و کان له من الولد الذّکور «۱» أربعهٔ عشر ذکرا: الحسن و الحسین و محسن مات صغیرا- أمّهم فاطمهٔ بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. و محمّد الأکبر- أمّه خولهٔ بنت جعفر الحنفیّهٔ.

و عبید اللّه، و أبو بکر- لا عقب لهما أمّهما لیلی بنت مسعود الحنظلیّهٔ من بنی تمیم. و العبّاس و جعفر قتلا بالطّفّ. و عثمان، و عبد اللّه أمّهم أمّ البنین بنت حزام الکلابیّهٔ، و عمر- و أمّه أمّ حبیب بنت ربیعهٔ البکریّهٔ. و محمّد الأصغر- لا عقب له، أمّه أمامهٔ بنت أبی العاص.

و عثمان الأصغر، و یحیی و أمّهما أسماء بنت عمیس الخثعمیّهٔ. و کان له من البنات ثمانی عشرهٔ ابنهٔ، منهنّ من فاطمهٔ ثلاث، و

الباقيات لعدّة نسوة، و أمّهات أولاد شتّى.

اليعقوبى، التّاريخ، ۲/ ۲۰۱

---

(۱)- و الّذين لهم النّسل من أولاد أمير المؤمنين (صلوات اللّه عليه) الحسن و الحسين عليهما السّلام، و محمّد ابن الحنفيّة (رضوان اللّه عليه)، و عمر الأكبر الأطرف، و العبّاس السّقّاء، و بقيّة أولاده عليه السّلام، لم يعقبوا و لم يكن لهم أولاد.

(عن هامش الأصل)

عبد اللّه بن محمّد و موسى بن عيسى قالا: أخبرنا محمّد قال: حدّثنا عبيد اللّه بن محمّد ابن عائشة قال:

قتل علىّ بن أبى طالب رضى اللّه عنه و عنده أربع حرائر: أمامة بنت أبى العاص و أسماء بنت عميس و أمّ البنين بنت حزام الكلابيّة و ليلى بنت مسعود النّهشليّة.

و من أمّهات الأولاد تسع عشرة.

قال أبو عبد الرّحمان: ولد لعلىّ بن أبى طالب الحسن و الحسين و زينب و أمّ كلثوم أمّهم فاطمة بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه/ ۱۲۵/ أ/ و آله و سلّم و أمّها خديجة بنت خويلد ابن أسد بن عبد العزّى.

و محمّد بن علىّ الأكبر و جعفر الأصغر و أمّهما خولة بنت جعفر بن قيس بن سلمة بن ثعلبة بن يربوع بن ثعلبة بن الدّول بن حنيفة بن اللجيم. و أمّها أسماء بنت عمرو بن أرقم ابن عبيد بن ثعلبة من بنى حنيفة.

و عبيد اللّه و أبا بكر و أمّهما ليلى بنت مسعود بن جابر بن مالك بن ربعىّ بن سلم بن جندل بن نهشل بن دارم بن حنظلة بن زيد مناة بن تميم.

قتل أبو بكر مع الحسين عليه السّلام و قتل عبيد اللّه مع مصعب يوم المختار «۱».

و العبّاس، و عثمان، و جعفر الأكبر، و عبد اللّه، و أمّ عبد اللّه «۲» قتلوا مع الحسين [عليه السّلام] لا بقيّة لهم إلّا للعبّاس.

و أمّهم أمّ البنين بنت حزام بن خالد بن ربيعة بن الوحيد بن كعب بن كلاب.

و محمّد الأصغر بن علىّ- أمّه أمّ ولد- قتل مع الحسين عليه السّلام.

و يحيى و عون ابنى علىّ، و أمّهما أسماء بنت عميس بن النّعمان بن كعب بن مالك بن

---

(۱)- كذا فى أصلى، و المستفاد من ترجمة عبيد اللّه من كتاب الطّبقات الكبرى- لابن سعد- أنّه اغتيل بدسيسة من مصعب بن الزّبير. فراجع التّرجمة و تثبّت فيها.

(۲)- كذا فى أصلى، الظّاهر أنّ الكلم الثّلاث: «و أمّ عبد اللّه» من سبق قلم الكاتب و لكن كونه من المصنّف و عدم زيادته ممّا يؤيّده قول المصنّف الآتى: «و من البنات تسع عشرة».

قحافة الخثعميّة.

و عمر بن علىّ و رقيّة بنت علىّ و هما توأم، أمّهما الصّهباء «۱»، و هى أمّ حبيب بنت ربيعة ابن بجير بن العبد بن علقمة بن الحارث بن عتبة بن سعد بن زهير بن جشم بن بكر بن حبيب بن عمرو بن غنم بن تغلب بن وائل، و كانت سبيّة أصابها خالد بن الوليد حين أغار على بنى تغلب ب «عين التّمر».

و محمّد الأوسط بن علىّ، أمّه أمامة بنت أبى العاص بن الرّبيع بن عبد العزّى بن حبيب ابن عبد شمس بن عبد مناف. و أمّها زينب

بنت رسول اللّه.

و عبّاس الأصغر أمّه أمّ ولد.

و أمّ حسين «۲»، و اسمها فاطمة الكبرى.

و رملة، و أمّها أمّ سعيد بنت عروة بن مسعود بن متعب الثّقفيّ.

و زينب الصّغرى، و نفيسة، و أمّ كلثوم الصّغرى،/ ۱۲۵/ ب/، و فاطمة الصّغرى، و أمامة، و خديجة، و أمّ الكرام، و أمّ جعفر، و جمانة، و أمّ هانئ، و ميمونة، و رملة الصّغرى، و أمّ سلمة بنات عليّ لأمّهات أولاد.

فجميع ولد عليّ من الذّكور ستّة عشر ابنا «۳»، و من البنات تسع عشرة ابنة.

محمد بن سليمان، المناقب، ۲/ ۴۸- ۵۰

[القرن ۴] فأوّل زوجة تزوّجها فاطمة بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، و لم يتزوّج عليها حتّى

---

(۱)- هذا هو الصّواب الموافق لما فى كتاب أنساب الأشراف: ج ۲ ص ۱۹۲ ط ۱.

و فى أصلى: «أمّهما أمّ الصّهباء ...».

(۲)- كذا فى أصلى، و فى بعض المصادر: «و أمّ الحسن ...».

(۳)- كلمة: «ستة» فى قوله: «ستّة عشر» رسم خطّها غير واضح كما ينبغى و يحتمل أن يقرأ «سبعة عشر» و على التّقديرين لا ينطبق على ما ذكره هاهنا من أسمائهم.

و ليراجع فى تعداد ولد أمير المؤمنين عليهم السّلام ما ذكره المصعب الزّبيرى فى كتاب نسب قريش. و ليراجع أيضا ما ذكره الشّيخ المفيد فى كتاب الإرشاد، ص ۱۸۶.

و ليلاحظ أيضا ما رواه ابن أبى الدّنيا فى الحديث «۱۰۹» و ما بعده من كتابه مقتل أمير المؤمنين عليه السّلام ص ۱۴۱، ط ۱.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۴

توفّيت عنده، و كان لها منه من الولد: الحسن و الحسين، و يذكر أنّه كان لها منه إبن آخر يسمّى محسنا توفّى صغيرا، و زينب الكبرى، و أمّ كلثوم الكبرى.

«۱» ثمّ تزوّج بعد أمّ البنين بنت حزام- و هو أبو المحلّ «۲» بن خالد بن ربيعة بن الوحيد بن كعب بن عامر بن كلاب- فولد لها منه العبّاس، و جعفر، و عبد اللّه، و عثمان، قتلوا مع الحسين عليه السّلام بكربلاء، و لا بقيّة لهم غير العبّاس. «۱»

و تزوّج ليلى ابنة مسعود بن خالد بن مالك بن ربعيّ بن سلمى بن جندل بن نهشل ابن دارم بن مالك بن حنظلة بن مالك بن زيد مناة بن تميم، فولدت له عبيد اللّه و أبا بكر.

فزعم هشام بن محمّد: أنّهما قتلا مع الحسين بالطّفّ. و أمّا محمّد بن عمر، فإنّه زعم أنّ عبيد اللّه بن عليّ قتله المختار بن أبى عبيد بالمذار، و زعم أنّه لا بقيّة لعبيد اللّه و لا لأبى بكر ابنى عليّ عليه السّلام.

و تزوّج أسماء ابنة عميس الخثعميّة، فولدت له- فيما حدّثت عن هشّام بن محمّد- يحيى و محمّدا الأصغر، و قال: لا عقب لهما.

و أمّا الواقديّ، فإنّه قال فيما حدّثنى الحارث، قال: حدّثنا ابن سعد، قال: أخبرنا الواقديّ: أنّ أسماء ولدت لعليّ يحيى و عونا ابنى عليّ.

و يقول بعضهم: محمّد الأصغر لأمّ ولد، و كذلك قال الواقديّ فى ذلك، و قال: قتل محمّد الأصغر مع الحسين.

«۳» و له من الصّهباء- و هى أمّ حبيب بنت ربيعة بن بجير بن العبد بن علقمة بن الحارث ابن عتبة بن سعد بن زهير بن جشم بن بكر بن حبيب بن عمرو بن غنم بن تغلب بن وائل؛ و هى أمّ ولد من السّبى الّذين أصابهم خالد بن الوليد حين أغار على عين التّمر على بنى تغلب بها- عمر بن عليّ، و رقيّة ابنة عليّ «۳» [...]

و تزوّج أمامهٔ بنت أبی العاصی بن الرّبیع بن عبد العزّی بن عبد شمس بن عبد مناف،

(۱- ۱) [حکاه عنه فی بطل العلقمی، ۱/ ۹۳].

(۲)- [کذا الصّواب، و فی المصدر: أبو المجل].

(۳- ۳) [حکاه عنه فی بطل العلقمی، ۳/ ۵۱۵].

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۵

و أمّها زینب بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فولدت له محمّدا الأوسط.

و له محمّد بن علیّ الأکبر، الّذی یقال له: محمّد ابن الحنفیّهٔ، أمّه خولهٔ ابنهٔ جعفر بن قیس بن مسلمهٔ بن عبید بن ثعلبهٔ بن یربوع بن ثعلبهٔ بن الدّول بن حنیفهٔ بن لجیم بن صعب بن علیّ بن بکر بن وائل، توفّی بالطّائف، فصلّی علیه ابن عبّاس.

و تزوّج أمّ سعید بنت عروهٔ بن مسعود بن معتّب بن مالک الثّقفیّ، فولدت له أمّ الحسن، و رملهٔ الکبری.

و کان له بنات من أمّهات شتّی لم یسمّ لنا أسماء أمّهاتهنّ منهنّ: أمّ هانئ، و میمونهٔ، و زینب الصّغری، و رملهٔ الصّغری، و أمّ کلثوم الصّغری، و فاطمهٔ، و أمامهٔ، و خدیجهٔ، و أمّ الکرام، و أمّ سلمهٔ، و أمّ جعفر، و جمانهٔ، و نفیسهٔ بنات علیّ علیه السّلام؛ أمّهاتهنّ أمّهات أولاد شتّی.

و تزوّج محیّاهٔ ابنهٔ امرئ القیس بن عدیّ بن أوس بن جابر بن کعب بن علیم من کلب، فولدت له جاریهٔ، هلکت و هی صغیرهٔ. قال الواقدیّ: کانت تخرج إلی المسجد و هی جاریهٔ فیقال لها: من أخوالک؟ فتقول وه، وه- تعنی کلبا.

فجمیع ولد علیّ لصلبه أربعهٔ عشر ذکرا، و سبع عشرهٔ امرأهٔ.

حدّثنی الحارث، قال: حدّثنا ابن سعد عن الواقدیّ، قال: کان النّسل من ولد علیّ لخمسهٔ: الحسن، و الحسین، و محمّد ابن الحنفیّهٔ، و العبّاس ابن الکلابیّهٔ، و عمر بن ابن التّغلبیّهٔ. «۱»

الطّبری، التّاریخ، ۵/ ۱۵۳- ۱۵۵

---

(۱)- نخستین زنی که گرفت، فاطمه، دختر پیمبر خدا صلّی اللّه علیه و سلّم بود که جز او زنی نگرفت تا درگذشت. از فاطمه، حسن و حسین را داشت. گویند فرزند دیگری از او داشت به نام محسن که در خردسالی درگذشت، یا زینب کبری و ام کلثوم کبری.

پس از فاطمه ام البنین دختر حزام را به زنی گرفت که عباس و جعفر و عبد اللّه و عثمان را برای وی آورد که با حسین علیه السّلام در کربلا کشته شدند و به جز عباس دیگران دنباله نداشتند.

لیلی دختر مسعود بن خالد را نیز به زنی گرفت و عبید اللّه و ابو بکر را برای وی آورد که به گفته هشام-

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۶

و قتل العبّاس بن علیّ بن أبی طالب- و أمّه أمّ البنین ابنهٔ حزام بن خالد بن ربیعهٔ بن الوحید. «۱»

الطّبری، التّاریخ، ۵/ ۴۶۸

ولد لأمیر المؤمنین علیه السّلام، من فاطمهٔ:

الحسن علیه السّلام.

و الحسین علیه السّلام.

- ابن محمد در طف با حسین کشته شدند.

اما به گفته محمد بن عمر، عبید اللّه بن علی به دست مختار بن ابی عبید در مذار کشته شد و هم به گفته او عبید اللّه و ابو بکر پسران علی علیه السّلام دنباله نداشتند.

و نیز اسمای خثعمی دختر عمیس را به زنی گرفت و به گفته هشام بن محمد، یحیی و محمد اصغر را برای وی آورد. چنان‌که هم او گوید: دنباله نداشتند! «اما به گفته واقدی اسما، یحیی و عون را برای علی آورد».

بعضیها گفته‌اند: «محمد اصغر از کنیزی زاده بود». واقدی نیز چنین گفته است. به گفته وی، اصغر با حسین کشته شد.

و هم علی بن ابی طالب، از صهبا، ام حبیب دختر ربیعهٔ بن بجیر بن عبد که از جمله اسیران خالد بن ولید در اثنای حمله به عین التّمر بود عمر و رقیه را آورد [...]

و هم او علیه السّلام امامه، دختر ابو العاص بن ربیع را که مادرش زینب دختر پیمبر خدا صلّی اللّه علیه و سلّم بود، به زنی گرفت که محمد اوسط را آورد.

محمد اکبر که او را محمد بن حنفیه گویند نیز فرزند علی بود از خوله دختر جعفر بن قیس از بنی حنیفه.

محمد بن حنفیه به طایف درگذشت و ابن عباس بر او نماز کرد.

و هم او علیه السّلام ام سعید دختر عروهٔ بن مسعود ثقفی را به زنی گرفت که ام حسن و رمله کبری را از او آورد.

هم او از زنان مختلف، دخترانی داشت که نام- مادرانشان را نگفته‌اند. از جمله ام هانی و میمونه و زینب صغری و رمله صغری و ام کلثوم صغری و فاطمه و امامه و خدیجه و ام کرام و ام سلمه و ام جعفر و جمانه و نفیسه که همگی دختران علی علیه السّلام بودند و مادرانشان کنیزان مختلف بودند.

و هم او علیه السّلام محیّاهٔ دختر امرؤ القیس بن عدی بن اوس کلبی را به زنی گرفت که دختری برای وی آورد به خردسالی درگذشت.

واقدی گوید: دخترک به مسجد می‌آمد. بدو می‌گفتند: «داییهایت کیانند؟» می‌گفت: «وه، وه»! یعنی کلب (سگ).

همه فرزندان علی از پشت وی چهارده ذکور بودند و هفده زن.

واقدی گوید: پنج کس از فرزندان علی دنباله داشتند: حسن و حسین و محمد ابن حنیفه و عباس پسر زن کلابی و عمر پسر زن تغلبی. پاینده، ترجمه تاریخ طبری، ۶/ ۲۶۹۵- ۲۶۹۷

(۱)- عبّاس بن علیّ بن أبی طالب نیز کشته شد. مادرش ام البنین دختر حزام بن ربیعه بود.

پاینده، ترجمه تاریخ طبری، ۷/ ۳۰۸۳

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۷

و المحسّن، سقط «۱».

و أمّ کلثوم.

و زینب.

و ولد له من خولهٔ الحنفیّهٔ:

محمّد ابن الحنفیّهٔ.

و ولد له من أمّ البنین بنت خالد بن یزید الکلابیّهٔ:

(العبّاس و) «۲».

عبد اللّه.

و جعفر.

و عثمان.

و ولد له من أمّ حبيب التّغلبيّة «۳»- من سبى خالد بن الوليد-:

عمر.

و العبّاس «۴».

و رقيّة.

---

(۱)- ذكر المحسن السّقط فى أولاد أمير المؤمنين عليه السّلام: [.....] الملل و النّحل للشّهرستانى (۱/ ۷۷) و قد حرّف فى طبعة لاحقة، و التّبيين للمقدسىّ (ص ۹۲ و ۱۳۳) و لسان العرب (۶/ ۶۰) مادة (شبر).

(۲)- ما بين القوسين، و هو اسم أبى الفضل العبّاس بن أمير المؤمنين عليهما السّلام، ورد فى الهداية و تاريخ ابن الخشّاب، و لم يرد فى سائر النّسخ، لكن أجمع أهل النّسب و التّاريخ، على أنّه أكبر إخوته الأربعة من أمّ البنين، فانظر المصادر المذكورة فى التّعليقة السّابقة (رقم ۸) و سيأتى فى نهاية هذه الفقرة ذكر اثنين من أولاد أمير المؤمنين عليه السّلام. باسم «العبّاس» مع وصف أحدهما بالأصغر، و أبو الفضل بن أمّ البنين هو العبّاس الأكبر، وصف بذلك فى المصادر التّالية- الّتى ذكرها القاضى فى تعليقته- و هى: «المجدىّ» للنّسّابة للعمرىّ، و (ذخائر العقبى) للطّبرىّ، و (المناقب) لابن شهر آشوب.

أقول و انظر كتاب: بطل العلقمى للشّيخ عبد الواحد المظفّر (۳/ ۵۰۷).

(۳)- كلمة «التّغلبيّة» وردت فى (اس) فقط.

(۴)- هذا هو العبّاس الأصغر، و انظر كتاب (بطل العلقمىّ) للمظفّر ص ۵۰۷.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۸

و ولد له من أسماء بنت عميس الخثعميّة:

يحيى.

و ولد له من ليلى «۱» بنت مسعود:

أبو بكر.

و عبيد اللّه.

و ولد له من أمّ ولد «۲»:

محمّد الأصغر.

و ولد له من امرأة- اسمها الخير «۳»، و يقال: رملة-:

سقط «۴».

من أعقب من ولد أمير المؤمنين عليه السّلام:

الحسن

و الحسين

و محمّد ابن الحنفيّة

و العبّاس

و عمر.

---

(۱)- هذا هو المعروف فی إسمها و هی النّهشلیّة ... و قد جاء إسمها فی (اس): المیلاد، و فی الهدایة (المهلا) فی المخطوطة (ص ۱۱ ب)، لکن فی المطبوعة (ص ۹۵) کما فی المتن. و جاء فی تاریخ ابن الخشّاب (ص) بلفظ «المیلاد» فلاحظ.

(۲)- کذا فی الهدایة، و تاریخ ابن الخشّاب، و کتب النّسب، لکن فی النّسخ «أمّ زید» ....

(۳)- کذا فی (اس) و کان فی النّسخ: «الخبز».

(۴)- ما بین القوسین لم یرد فی الهدایة و لا تاریخ ابن الخشّاب، لکن جاء فی الهدایة المطبوعة (ص ۹۵) و المخطوطة (ص ۱۱ ب)- فی هذا الموضع- ما یلی: «و کان له: الحسن (و فی المخطوطة: الحسین)، و رملة، و أمّهما أمّ شعیب المخزومیّة».

و فی تاریخ ابن الخشّاب (ص ۱۷۱): «و کان له أمّ الحسین، و رملة، من أمّ شعیب المخزومیّة».

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۹

و مضی أمیر المؤمنین علیه السّلام، و خلّف أربع حرائر منهنّ:

أمامة بنت زینب بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم.

و لیلی التّمیمیّة «۱».

و أسماء بنت عمیس الخثعمیّة.

و أمّ البنین الکلابیّة.

و تسع عشرة امّ ولد «۲».

ولد لأمیر المؤمنین علیه السّلام، من غیر فاطمة:

محمّد

العبّاس

عثمان

جعفر

عبد اللّه

عبید اللّه

أبو بکر

عمر

یحیی

عون

عبد الرّحمان

محمّد [الأوسط]

---

(۱)- کذا فی النّسخ، و لعلّ التّمیمیّة تصحیف: «النّهشلیّة» فلاحظ.

(۲)- کذا فی النّسخ، و فی الهدایة (المخطوطة ص ۱۱ ب): ثمان عشرة امّ ولد، و مثله فی تاریخ ابن الخشّاب (ص ۱۷۲)، لکن فی الهدایة (المطبوعة ص ۹۵): ثمانیة عشر ولدا (کذا).

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۰

حمزة.

الأصاغر:

عمر الأصغر.

محمّد الأصغر «۱».

العبّاس الأصغر.

جعفر الأصغر.

قتل العبّاس، و عثمان، و جعفر، و عبد اللّه الأكبر «۲» مع الحسين (صلوات اللّه عليه) «۳».

و عبيد اللّه، قتل يوم المختار، ليلة المذار «۴»، و كان مع مصعب بن الزّبير، فقال مصعب:

«يا له فتحا «۵» لو لا قتل عبيد اللّه».

---

(۱)- كذا الصّواب ظاهرا، و كان فى النّسخ هنا «محمّد الأوسط» و هو غير مناسب لعنوان «الأصاغر». مع أنّ «محمّدا» هذا ثالث الأولاد المسمّين ب «محمّد» و قد سبق ذكر الإثنين، فلعلّ كلمة «الأوسط» كانت مذكورة مع ثانيهما المذكور قبيل هذا بسطرين.

هذا، و قد سبق ذكر محمّد الأصغر، و أنّ أمّه أمّ ولد، فلاحظ.

و الظّاهر أنّ محمّدا الأكبر هو ابن الحنفيّة، و أنّ الأوسط هو ابن أمامة، و هذا هو الأصغر.

(۲)- كذا فى النّسخ، و الظّاهر أنّ كلمة «الأكبر» محرّفة عن «الأكابر»، و المراد أنّ المقتولين مع الحسين عليه السّلام هم: العبّاس الأكبر و جعفر الأكبر، أو تكون الكلمة مؤخّرة عن موضعها مع أحد هذين الاسمين أو كليهما، و إلّا فليس المسمّى بعبد اللّه اثنين حتّى يوصف أحدهما بالأكبر، فلاحظ.

(۳)- ذكر ابن الكلبىّ فى أولاد أمير المؤمنين عليه السّلام: محمّدا، لامّ ولد، قتل مع الحسين عليه السّلام. الجمهرة (ص ۳۱) و بطل العلقمىّ (۲- ۴۹۵).

(۴)- كذا الصّواب، و كان فى النّسخ «ليلة الدّار» و هو غلط.

و المذار: موضع بين واسط و البصرة، و هى قصبة ميسان، و بها مشهد، عامر، كبير، جليل، عظيم، و هو قبر «عبيد اللّه بن علىّ بن أبى طالب» كذا فى معجم البلدان (۷/ ۴۳۳) و قال المظفّر: فى قبة عالية بين الكسّارة و قلعة صالح، فى لواء العمارة، كتاب (بطل العلقمىّ) (۳/ ۵۰۶).

و قد نقله الفقيه ابن إدريس الحلىّ عن الشّيخ الطّوسىّ فى (المسائل الحائريّات) فى السّرائر، كتاب الحجّ، فصل المزار، (ص ۱۵۴) لكن مطبوعة (الحائريّات) خالية عن ذلك، كما أشار إليه محقّقها الشّيخ رضا استادى حفظه اللّه، راجع الرّسائل العشر (ص ۲۸۷)، و انظر مقاتل الطّالبيّين (ص ۱۲۵) و راجع: بطل العلقمىّ، للمظفّر (۳/ ۵۰۱- ۵۰۷) ففيه تفصيل مفيد، و اقرأ عن يوم المذار كتاب أيّام العرب فى الإسلام (ص ۴۶۵).

(۵)- كذا فى (اس) و كان فى النّسخ: «فتح» بالرّفع.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۱

و فى رواية اخرى: «قتل يوم صفّين».

[و ليس بشىء «۱»].

تاريخ أهل البيت،/ ۹۳- ۹۹- ابن أبى الثّلج، تاريخ الأئمّة (من مجموعة نفيسة)،/

۱۶- ۱۷، ۳۴- ۳۵

قال أبو عبيد: حدّثنا حجّاج عن أبى معشر قال: قتل الحسين بن علىّ، و قتل معه «۲» عثمان بن علىّ، و أبو بكر بن علىّ، و جعفر بن

علیّ، و العبّاس بن علیّ، و كانت أمّهم أمّ البنين بنت حزام الكلابيّة، و إبراهيم بن علیّ، لأمّ ولد له.

ابن عبد ربّه، العقد الفريد، ۴/ ۳۸۵- عنه: الباعونی، جواهر المطالب، ۲/ ۲۷۷؛

المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۵۲۶

و كان له من البنين أحد عشر: الحسن و الحسين، أمّهما فاطمة بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم؛ و محمّد ابن الحنفيّة، و أمّه خولة ابنة جعفر بن قيس بن مسلمة بن عبيد بن ثعلبة بن يربوع بن ثعلبة بن الدّول بن حنيفة بن لجيم بن صعب بن علیّ بن بكر بن وائل؛ و عمر، أمّه أمّ حبيب الصّهباء بنت ربيعة بن بجير بن العبد بن علقمة بن الحارث بن عتبة بن سعد بن زهير بن جشم بن بكر بن حبيب بن عمرو [بن غنم] بن تغلب بن وائل؛ و العبّاس، امّه أمّ البنين ابنة حزام بن خالد بن ربيعة بن الوحيد و هو عامر بن كعب بن عامر بن كلاب بن ربيعة بن عامر بن صعصعة بن معاوية بن بكر بن هوازن و عبد اللّه و جعفر و عثمان و محمّد الأصغر، و يكنّى أبا بكر، و عبيد اللّه و يحيى؛ و المعقبون منهم خمسة:

الحسن و الحسين و محمّد ابن الحنفيّة و عمر و العبّاس؛ و من البنات ستّ عشرة منهنّ:

زينب و أمّ كلثوم، و أمّهما فاطمة بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم.

المسعودی، التّنبيه و الإشراف،/ ۲۹۷- ۲۹۸

---

(۱)- لم أجد من ذكر قتل عبيد اللّه هذا فی صفّين، و إنّما نسب إلى الشّيخ قوله فی الإرشاد (ص ۱۸۶) بأنّه قتل بكربلاء مع الحسين عليه السّلام، لكن الفقيه ابن إدريس عارض ذلك بشدّة، و ذكر معارضته فی السّرائر (ص ۱۵۵) كما عرفت، و دافع الشّيخ المظفّر فی كتاب بطل العلقمیّ (۳/ ۴- ۵۰۵) عن الشّيخ، فراجعه.

(۲)- [زاد فی جواهر المطالب: [جماعة من] أهل بيته].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۲

قتل معه من ولد أبيه ستّة و هم: العبّاس، و جعفر، و عثمان، و محمّد الأصغر، و عبد اللّه، و أبو بكر.

المسعودی، التّنبيه و الإشراف،/ ۳۰۳

الحسن، و الحسين، و محسّن، و أمّ كلثوم الكبرى، و زينب الكبرى، أمّهم فاطمة الزّهراء بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، و محمّد و أمّه خولة بنت إياس الحنفيّة، و قيل: ابنة جعفر بن قيس بن مسلمة الحنفیّ، و عبيد اللّه، و أبو بكر أمّهما ليلى بنت مسعود النّهشليّة؛ و عمر، و رقيّة أمّهما تغلبيّة؛ و يحيى، و أمّه أسماء بنت عميس الخثعميّة، و قد قدّمنا فيما سلف من هذا الكتاب أنّ جعفر الطّيار استشهد و خلف عليها عونا و محمّدا و عبد اللّه، و أنّ عقب جعفر منها من عبد اللّه بن جعفر؛ و أنّ أبا بكر الصّدّيق تزوّجها بعده و خلف عليها محمّدا؛ ثمّ تزوّجها علیّ فخلف عليها يحيى، و أنّها ابنة العجوز الحرشيّة الّتی كانت أكرم النّاس أصهارا، و قد تقدّم فيما سلف من هذا الكتاب تسمية أصهار العجوز الحرشيّة، و أنّ أوّلهم رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم؛ و جعفر و العبّاس و عبد اللّه أمّهم أمّ البنين بنت حزام الوحيديّة؛ و رملة و أمّ الحسن، أمّهما أمّ سعيد بنت عروة بن مسعود الثّقفیّ؛ و أمّ كلثوم الصّغرى، و زينب الصّغرى، و جمانة، و ميمونة، و خديجة، و فاطمة، و أمّ الكرام، و نفيسة، و أمّ سلمة، و أمّ أبيها.

و قد أتينا على أنساب آل أبی طالب، و من أعقب منهم و مصارعهم، و غير ذلك من أخبارهم فی كتابنا «أخبار الزّمان».

و العقب لعلیّ من خمسة: الحسن، و الحسين، و محمّد، و عمر، و العبّاس، و قد استقصى أنسابهم، و أتى على ذكر من لا عقب له منهم و من له العقب، و أنساب غيرهم من قريش من بنی هاشم، و غيرهم الزّبير بن بكّار فی كتابه فی «أنساب قريش»، و أحسن من هذا الكتاب فی أنساب آل أبی طالب، الكتاب الّذی سمع من طاهر بن يحيى العلویّ الحسينیّ بمدينة النّبیّ صلّى اللّه عليه و سلّم، و قد صنّف فی أنساب آل أبی طالب كتب كثيرة منها: كتاب العبّاس من ولد العبّاس بن علیّ، و كتاب أبی علیّ الجعفریّ، و كتاب

المهلوس العلویّ من ولد موسی ابن جعفر بن محمّد بن علیّ بن الحسین بن علیّ بن أبی طالب رضی اللّه عنه.

المسعودی، مروج الذّهب، ۳/ ۷۳- ۷۴

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۳

قتل [...] من إخوته العبّاس بن علیّ، و عبد اللّه بن علیّ، و جعفر بن علیّ، و عثمان بن علیّ، و محمّد بن علیّ «۱».

المسعودی، مروج الذّهب، ۳/ ۷۱

و کان لعلیّ بن أبی طالب خمسة و عشرون ولدا، من الولد: الحسن و الحسین و محسن و أمّ کلثوم الکبری و زینب الکبری- و هؤلاء الخمسة من فاطمة بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و کان له من غیرها: محمّد بن علیّ [و-] «۲» عبید اللّه، و عمر، و أبو بکر، و یحیی، و جعفر، و العبّاس، و عبد اللّه، و رقیّة، و رملة، و أمّ الحسن، و أمّ کلثوم الصّغری، و زینب الصّغری، و جمانة «۳»، و میمونة، و خدیجة، و فاطمة، و فاطمة و أمّ الکرام، و أمّ سلمة- (رضی اللّه عنهم أجمعین).

ابن حبّان، الثّقات (السّیرة النّبویّة)، ۲/ ۳۰۴، السّیرة النّبویّة، (ط بیروت)،/ ۵۵۳

و قتل معه من أهل بیته فی ذلک الیوم: العبّاس بن [علیّ بن] «۴» أبی طالب، و جعفر [ابن علیّ] «۴» بن أبی طالب، و عبد اللّه بن علیّ بن أبی طالب الأکبر.

ابن حبّان، الثّقات (السّیرة النّبویّة)، ۲/ ۳۰۹، السّیرة النّبویّة (ط بیروت)،/ ۵۵۸

و أمّ العبّاس بن علیّ بن أبی طالب أمّ البنین بنت [حزام بن] «۴» خالد بن ربیعة.

[...] و کانت والدة جعفر بن علیّ بن أبی طالب و عبد اللّه بن علیّ بن أبی طالب الأکبر لیلی «۵» بنت أبی مرّة «۶» بن عروة بن مسعود بن معتب.

ابن حبّان، الثّقات (السّیرة النّبویّة)، ۲/ ۳۱۰- ۳۱۱، السّیرة النّبویّة (ط بیروت)، ۱/ ۵۵۹

---

(۱)- [و محمّد الأصغر و أبو بکر عدّهما المسعودیّ فی التّنبیه و الإشراف واحدا، حینما عدّ أولاده علیه السّلام و اثنان عندما ذکر الشّهداء و الصّحیح: إنّ محمّد الأصغر غیر أبو بکر، و أمّ الأوّل: أمّ ولد، الثّانی: لیلی بنت مسعودالنّهشلیّة، و کلاهما بروایة الأکثر من شهداء الطّفّ سلام اللّه علیهم أجمعین. و لهذا یظهر ما فی کلام المسعودیّ فی مروجه و أنسابه من الخلل].

(۲)- زید و لا بدّ منه و راجع أیضا الطّبریّ.

(۳)- من الطّبریّ، و فی الأصل: جمانة.

(۴)- زید من الطّبری ۶/ ۲۶۹.

(۵)- [هذا و أمّا ما یفیده مراجعنا فهو أنّ أمّ جعفر و عبد اللّه أمّ البنین و أنّ لیلی هی أمّ علی بن الحسین بن علیّ].

(۶)- من الطّبریّ و فی الأصل: برّة.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۴

«۱» و العبّاس بن علیّ «۲» بن أبی طالب علیه السّلام «۱» «۲».

«۳» و أمّه أمّ البنین «۳» أیضا. «۴»

أبو الفرج، مقاتل الطّالبیّین،/ ۵۵- عنه، المجلسی، البحار، ۴۵/ ۳۹؛ البحرانی، العوالم، ۱۷/ ۲۸۲؛ ابن أمیر الحاجّ، شرح شافیة أبی فراس،/ ۳۶۷؛ الدّربندی، أسرار الشّهادة/ ۳۳۴

«۵» حدّثنا أبو الزّنباع روح بن الفرح، ثنا یحیی بن بکیر، حدّثنی اللّیث بن سعد قال:

توفّی معاویة فی رجب لأربع لیال خلت منه و استخلف یزید سنتین. و فی سنة إحدی و ستّین قتل الحسین بن علیّ و أصحابه (رضی

اللّه عنهم) لعشر ليال خلون من المحرّم يوم عاشوراء، و قتل العبّاس بن علىّ بن أبى طالب و أمّه أمّ البنين عامريّة، و جعفر بن علىّ بن أبى طالب، و عبد اللّه بن علىّ بن أبى طالب، «۶» و عثمان بن علىّ بن أبى طالب، «۶» أبو بكر بن علىّ بن أبى طالب، و أمّه ليلى بنت مسعود نهشليّة.

الطّبرانى، المعجم الكبير، ۳/ ۱۰۸، مقتل الحسين،/ ۳۸- عنه: الهيثمى، مجمع الزّوائد، ۹/ ۱۹۷؛ مثله الشّجرى، الأمالى الخميسيّة، ۱/ ۱۸۵ و قتل معه يومئذ إخوة العبّاس بن علىّ بن أبى طالب.

القاضى النّعمان، شرح الأخبار، ۳/ ۱۸۲

[القرن «۵»] الشهيد أبو الفضل العبّاس بن علىّ بن أبى طالب عليه السّلام.

(أمّه) أمّ البنين فاطمة بنت أبى المحلّ «۷» حزام بن خالد بن ربيعة بن الوحيد، و هو عامر،

(۱- ۱) [حكاه عنه فى لباب الأنساب، ۱/ ۳۹۷].

(۲- ۲) [لم يرد فى البحار و العوالم و شرح الشّافيّة].

(۳- ۳) [حكاه عنه فى الدّمعة، ۴/ ۳۲۲].

(۴)- [شرح الشّافيّة: الكلابيّة و سيأتى فى ترجمة عبد اللّه بن علىّ قسم خصائصه العامّة].

عباس بن على بن ابى طالب عليهما السّلام مادرش نيز ام البنين است.

رسول محلاتى، مقاتل الطالبيين، ۸۱

(۵)- [أضاف فى الأمالى: (و به) قال: أخبرنا محمّد بن عبد اللّه بن ربذة قراءة عليه بأصفهان، قال: أخبرنا أبو القاسم سليمان بن أحمد بن أيّوب الطّبرانىّ، قال:].

(۶- ۶) [لم يرد فى الأمالى].

(۷)- [كذا الصّواب كما مرّ، و كان فى المصدر: المجل].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۵

ابن كعب بن عامر بن كلاب بن ربيعة بن عامر بن صعصعة بن معاوية بن بكر بن هوازن (و أمّها) ليلى بنت سهيل بن عامر بن مالك، و هو أبو ملاعب الأسنّة، (و أمّها) عمرة بنت الطّفيل بن عامر (و أمّها) كبشة بنت عروة الرّحّال بن عتبة بن جعفر بن كلاب (و أمّها) فاطمة بنت عبد شمس بن عبد مناف [...]. (قال) لم يعقب أمير المؤمنين عليه السّلام من فهريّه بعد فاطمة إلّا منها.

أبو نصر، سرّ السّلسلة،/ ۸۸

فأولاد أمير المؤمنين عليه السّلام سبعة و عشرون ولدا ذكرا و أنثى:

الحسن عليه السّلام، و الحسين عليه السّلام، و زينب الكبرى، و زينب الصّغرى المكنّاة بامّ كلثوم، أمّهم فاطمة البتول سيّدة نساء العالمين بنت سيّد المرسلين و خاتم النّبيّين محمّد النّبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم؛ و محمّد المكنّى بأبى القاسم، أمّه خولة بنت جعفر بن قيس الحنفيّة؛ و عمر، و رقيّة كانا توأمين، أمّهما أمّ حبيب «۱» بنت ربيعة؛ «۲» و العبّاس، و جعفر، و عثمان، و عبد اللّه الشّهداء مع أخيهم الحسين عليه السّلام بطفّ كربلاء أمّهم أمّ البنين بنت حزام بن خالد بن دارم «۲»؛ و محمّد الأصغر المكنّى بأبى بكر، و عبيد اللّه الشّهيدان مع أخيهما الحسين عليه السّلام بالطّفّ، أمّهما ليلى بنت مسعود الدّارميّة، «۳» و يحيى أمّه «۳» أسماء بنت عميس الخثعميّة (رضى اللّه عنهما)، و أمّ الحسن، و رملة أمّهما أمّ سعيد «۴» بنت عروة بن مسعود الثّقفىّ، و نفيسة، و زينب الصّغرى، و رقيّة الصّغرى، و أمّ هانئ، و أمّ الكرام، و جمانة المكنّاة أمّ جعفر، و أمامة، و أمّ سلمة، و ميمونة و خديجة، و فاطمة، رحمة اللّه عليهنّ لأمّهات «۵» شتّى «۶». و فى الشّيعة من يذكر أنّ فاطمة

(۱)- [کشف الغمّة: حبيبة].

(۲- ۲) [حكاه عنه فى بطل العلقمىّ، ۱/ ۹۳ و زاد: و مثله فى الفصول المهمّة لابن الصّباغ ص ۱۴۴ و لم أجد لهما موافقا على ذلك و لم يثبت أحد من النّسّابين فى اباء أمّ البنين من يقال له دارم].

(۳- ۳) [كشف الغمّة: يحيى و عون أمّهما].

(۴)- [كشف الغمّة: أمّ مسعود].

(۵)- [زاد فى كشف الغمة: أولاد].

(۶)- [إلى هنا حكاه عنه فى تواريخ النبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم و الآل عليهم السّلام،/ ۱۱۵ و زاد:

و مثله مصعب الزّبيرى فى أنسابه إلّا أنّه قال: (و محمّد الأصغر درج من أمّ ولد).

و المفيد جعله من أمّ عبيد اللّه كما عرفت، و قال: بقتل عبيد اللّه فى مقدمة مصعب و بدّل أمّ الحسن بامّ الحسين،-

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۶

- و قال: نفيسة هى امّ كلثوم الصّغرى كانت عند عبد اللّه بن عقيل الأكبر، و امّ الحسين عند جعدة بن هبيرة- ابن اخته عليه السّلام.

قال المفيد: و فى الشّيعة من ذكر محسّنا فيصيرون ثمانية و عشرين انتهى.

قلت: ذكر المحسّن من العامّة أيضا ابن بكّار، و محمّد بن إسحاق (۱)، و ابن قتيبة.

و روايات الشّيعة به مستفيضة، و قد ورد الحثّ على التّسمية قبل الولادة كما سمّى النّبىّ محسّنا، و قوله بشهادة عبيد اللّه يوم الطّف و هم سبقه إليه هشام الكلبى (۲) و يحيى بن الحسن العلوىّ.

و إنّما قتل عبيد اللّه يوم المذار فى أصحاب مصعب قتله أصحاب المختار.

و دلّ عليه الأخبار. و قد نبّه على كونه و هما الواقدىّ (۳)، و أبو الفرج. و الطّبرى و أبو حنيفة الدّينورى (۴) و ابن قتيبة الدّينورى (۵).

ثمّ أنّه جعل أبا بكر و محمّد الأصغر واحدا. و هشام (۶) قال: بأنّ محمّد الأصغر من أسماء.

هذا و روى فى الكتاب المعروف بدلائل الطبرىّ (۷) فى عنوان (أخبار فى مناقبها) عن سكينة و زينب ابنتىّ علىّ عليه السّلام، عنه عليه السّلام، قال: قال النّبىّ صلّى اللّه عليه و آله: فاطمة خلقت حورية فى صورة إنسيّة و إنّ بنات الأنبياء لا يحضن.

و لم أقف على من ذكر سكينة فى بناته عليه السّلام. و كيف كان، فعدّ ابن قتيبة فى بناته عليه السّلام أمّ أبيها و أمّ كلثوم الصغرى أيضا.

هذا، و قال المفيد: أم كلثوم من سيّدة النساء، هى زينب الصغرى، و لم أقف على من ذكر لأمّ كلثوم منها عليها السّلام اسما، و إنّما قال مصعب الزبيرى، و ابن قتيبة: هى أمّ كلثوم الكبرى، و جعلهما أبو الفرج و الطّبرىّ اثنين من أمّين، و قالا: أبو بكر من ليلى، و محمّد من أمّ ولد.

و زاد الأوّل: أنّ أبا بكر لم يعرف اسمه.

و قال الثانى: شكّ فى قتل أبى بكر بالطّفّ.

و قال الأوّل: و روى أنّ قاتله رجل من تميم، و جعل جمانة و أمّ جعفر واحدة، و الطّبرىّ عدّهما اثنتين، و زاد فى البنات رملة الصغرى.

و قال: بأنّ اسم أمّها لم يعلم كباقى البنات غير أمّ الحسن و رملة الكبرى، من أمّ سعيد بنت عروة.

كما أنّ المفيد جعل الأبناء أحد عشر. و الطّبرى أربعة عشر، و زاد محمّد الأوسط من أمامة، و نقل عن الواقدىّ ۸ عونا من أسماء هذا.

و قال أبو الفرج: و ذكر محمّد بن علىّ بن حمزة أنّه قتل يومئذ إبراهيم بن علىّ بن أبى طالب، و أمّه أمّ ولد.

قال أبو الفرج: و ما سمعت بهذا عن غيره، و لا رأيت لإبراهيم فى شىء من كتب الأنساب ذكرا.

قلت: وقفت على ذكر إبراهيم بن علىّ فى مقتولى الطّفّ أيضا فى خلفاء ابن قتيبة ۹.

هـذا و روى الكلينىّ ۱۰ مسـندا عن أبى الجارود، عن الباقر عليه السّـلام، فى خبر طويل: ثمّ إنّ عليّا عليه السّـلام حضـره الّذى حضـره، فدعا ولده، و كانوا اثنى عشر ذكرا، و سيأتى خبر آخر.

و كلام المسعودىّ ۱۱ فى فصل المقدوحين أنّهم كانوا اثنى عشر، فما زاد فى النّاسخ ۱۲ من عثمان الأصغر، و جعفر الأصغر، و عبّاس الأصغر، و عمر الأصغر، بلا اعتبار.-

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۷

عليها السّـلام أسـقطت بعد النّبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم ذكرا كان سمّاه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم و هو حمل محسّنا، فعلى قول هذه الطّائفة أولاد أمير المؤمنين صلّى اللّه عليه و آله و سلّم ثمانية و عشرون ولدا، و اللّه أعلم و أحكم. «۱»

- و قال فى النّاسخ ۱۳ أيضا: و اسم أمّ هانئ فاختـة، قلت: لم أقف على ذكر أحـد؛ إنّما لأمّ هانى بنته عليه السّـلام، و إنّما قالوا: فى أمّ هانى أخته عليه السّـلام ذلك، هذا و قد قالوا، إنّه عليه السّلام أعقب من بنيه من خمسة: الحسن و الحسين، و ابن الحنفيّة، و العبّاس، و عمر].

(۱). السّيرة لمحمّد بن إسحاق: ۲۴۷.

(۲). لم نجد نسخته.

(۳). المغازى للواقدىّ: لم نجد نسخته.

(۴). أخبار الطّوال: ۳۰۶.

(۵). المعارف: ۳۵۶.

(۶). الأنساب للكلبىّ: لم نجد نسخته.

(۷). دلائل الطّبرى: ۱۴۶ ح ۵۲.

(۸). المغازى: لم نجد نسخته.

(۹). الإمامة و السّياسة (الخلفاء لابن قتيبة): ۲/ ۷.

(۱۰). الكافى: بل فى الخرائج و الجرائح: ۱/ ۱۸۳ ح ۱۷، عنه البحار: ۴۱/ ۲۹۵ ح ۹، و ج ۴۲/ ۸۷ ح ۱۵.

(۱۱). مروج الذّهب: ۲/ ۴۱۳.

(۱۲ و ۱۳). النّاسخ: لم نجد نسخته.

(۱)- پس (می گوییم): که فرزندان امیر المؤمنین علیه السّلام بیست و هفت تن پسر و دختر بودند (به این نامها):

حسن علیه السّـلام، حسـین علیه السّلام، زینب کبری، زینب صغری که کنیه‌اش ام کلثوم بود و مادر این چهار تن فاطمه بتول و بانوی جهانیان، دختر سید المرسلین و آخرین پیمبران حضرت محمد صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بود.

محمد که کنیه‌اش ابو القاسم بود، و مادرش خوله دختر جعفر بن قیس حنفیه است.

عمر، و رقیه که باهم به دنیا آمدند و مادرشان ام حبیب دختر ربیعهٔ است.

عباس، و جعفر، و عثمان، و عبـد اللّه، که هر چهار تن در رکاب برادرشان حسـین علیه السّـلام در کربلا شـهید شدنـد، و مادرشان ام البنین دختر حزام بن خالد بن دارم است.

یحیی که مادرش اسماء دختر عمیس خثعمیهٔ (رضی اللّه عنها) است.

ام الحسن و رملهٔ، و مادر این دو ام سعید دختر عروهٔ بن مسعود ثقفی است.

نفیسهٔ: و زینب صغری، و رقیه صغری، و ام هانی، و ام کرام، و جمانهٔ که کنیه‌اش ام جعفر بود، و امامهٔ امّ سلمهٔ، و میمونهٔ، و خدیجهٔ، و فاطمهٔ (رحمهٔ اللّه علیهن) که از زنان دیگر آن حضرت علیه السّلام بودند، و در میان شیعه کسانی هستند که گویند: فاطمه (صلوات اللّه علیها) پس از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم پسری سقط کرد که رسول خدا آن‌گاه که دخترش (فاطمه علیها السّلام) بدان پسر حامله بود او را محسّن نام نهاد و بنا به گفته ایشان، فرزندان-

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۸

المفید، الإرشاد، ۱/ ۳۵۵- ۳۵۶- عنه: العلّامهٔ الحلّی، المستجاد (من مجموعهٔ نفیسهٔ)،/ ۴۲۹- ۴۳۰؛ الإربلی، کشف الغمّهٔ، ۱/ ۴۴۰- ۴۴۱؛ المجلسی، البحار، ۴۲/ ۸۹- ۹۰؛ البهبهانی، الدّمعهٔ السّاکبهٔ، ۳/ ۱۶۸- ۱۶۹

أسماء من قتل مع الحسین علیه السّلام من أهل بیته «۱» بطفّ کربلا و هم سبعهٔ عشر نفسا الحسین بن علیّ علیهما السّلام ثامن عشر هم «۱»: العبّاس، و عبد اللّه، و جعفر، و عثمان، بنو أمیر المؤمنین (علیه و علیهم السّلام)، أمّهم أمّ البنین «۲»، و عبد اللّه، و أبو بکر ابنا أمیر المؤمنین علیه السّلام، أمّهما لیلی «۳» بنت مسعود «۳» الثّقفیّهٔ. «۴»

المفید، الإرشاد، ۲/ ۱۲۹- ۱۳۰- عنه: الجزایری، الأنوار النّعمانیّهٔ، ۳/ ۲۶۳

(تسمیهٔ من شهد مع الحسین بن علیّ علیهما السّلام بکربلاء):

العبّاس بن علیّ بن أبی طالب، [...] و أمّ العبّاس أمّ البنین بنت حزام بن خالد بن ربیعهٔ ابن الوحید بن عامر، و جعفر بن علیّ، و عبد اللّه بن علیّ بن أبی طالب علیه السّلام و أمّهما أمّ البنین.

المفید، الاختصاص،/ ۸۲

أولاده علیه السّلام:

الحسن و الحسین صلوات اللّه علیهما، و المحسّن درج صغیرا، و زینب الکبری و أمّ کلثوم الکبری، أمّهم فاطمهٔ ابنهٔ رسول اللّه (صلّی اللّه علیهم أجمعین).

- امیر المؤمنین علیه السّلام بیست و هشت تن می‌باشند و اللّه اعلم، و احکم.

رسولی محلّاتی، ترجمه ارشاد، ۱/ ۳۵۵- ۳۵۶

(۱- ۱) [الأنوار النّعمانیّهٔ: فقال شیخنا المفید نورّ اللّه ضریحه: هم ثمانیهٔ عشر].

(۲)- [زاد فی الأنوار النّعمانیّهٔ: بنت حزام الکلابیّهٔ].

(۳- ۳) [لم یرد فی الأنوار النّعمانیّهٔ].

(۴)- نام کسانی که از خاندان حسین علیه السّلام با آن حضرت علیه السّلام در کربلا کشته شدند که هفده تن بودند و حسین علیه السّلام هیجدهمین آنان بود (از این قرار است): (۱) عبّاس (۲) عبد اللّه (۳) جعفر (۴) عثمان که این چهار تن پسران امیر المؤمنین علیه السّلام بودند و مادرشان امّ البنین بود (۵) عبد اللّه (۶) ابو بکر فرزندان امیر المؤمنین علیه السّلام و مادرشان لیلی دختر مسعود ثقفی است. رسولی محلّاتی، ترجمه ارشاد، ۲/ ۱۲۹- ۱۳۰

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۹

و محمّد أبو القاسم «۱» أمّه خولهٔ ابنهٔ جعفر بن قیس من بنی حنیفهٔ ثمّ من بنی بکر بن وائل «۱».

و العبّاس، و عثمان، و جعفر، و عبد اللّه قتلوا «۲» مع الحسین صلوات اللّه علیهم، «۳» أمّهم أمّ البنین بنت حزام من ولد عامر بن صعصعهٔ «۳».

و أبو بكر، و عبيد اللّه «۳» أمّهما ليلى ابنة مسعود من ولد خثعم بن أنمار بن نزار. «۳»

و عمر «۳»، و رقيّة أمّهما الصّهباء، و هى: أمّ حبيب ابنة حبيب من ولد تغلب بن وائل. «۳»

و عمر الأصغر «۳» لمصطلقيّة. «۳»

و محمّد الأوسط، و محمّد الأصغر، و عمر الأوسط على قول بعضهم، و العبّاس الأصغر، و جعفر الأصغر «۳» لأمّهات أولاد شتّى. «۳»

و عبد الرّحمان، و أمّه أمامة بنت أبى العاص بن الرّبيع، و أمّها زينب بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله «۳» فهى ابنة أخت فاطمة (صلوات اللّه عليها)، و كانت أوصت إليه عليهما السّلام بأن يتزوج بها بعدها. «۳»

و يحيى، و عون درجا صغيرين، «۳» أمّهما أسماء بنت عميس من ولد خثعم بن أنمار بن نزار.

فهؤلاء عشرون ابنا و هم أكثر المعدودين من أولاده الذكور، و من أصحاب الأنساب من لم يعد محمد الأوسط و الأصغر، و لم يذكر عمر الأوسط، و منهم من لم يذكر إلا عمر المعقب. «۳»

«۴» و العقب لخمسة منهم «۴»، و هم: الحسن، و الحسين عليهما السّلام، و محمّد، و العبّاس، و عمر.

(۱- ۱) [التّحف: توفّى سنة احدى و ثمانين].

(۲)- [زاد فى التّحف: بالطّفّ].

(۳- ۳) [لم يرد فى التّحف].

(۴- ۴) [التّحف: ذووا العقب منهم خمسة].

و البنات اثنتان و عشرون بنتا «۱»، على اختلاف فى ذلك بين أهل النسب: زينب الكبرى، قد روت عن أمّها فاطمة عليها السّلام غير حديث، و الصّغرى، و أمّ كلثوم الكبرى، و الصّغرى، و رملة الصّغرى، و الكبرى، و رقيّة الكبرى، و رقيّة الصّغرى، و أمّ هانئ الكبرى، و الصّغرى، و أمّ الكرام، و أمّ أبيها، و جمانة و أمّ جعفر، و قد اختلف أهل النّسب فيها، فمنهم من يقول: جمانة هى أمّ جعفر «۲»، و هو قول يحيى بن الحسن العقيقىّ، و ابن الكلبىّ يقول: جمانة غير أمّ جعفر، و أمّ سلمة، و نفيسة، قال يحيى ابن الحسن العقيقىّ: نفيسة هى أمّ كلثوم الصّغرى. و قال غيره: هى غيرها. و ميمونة، و ليلى، و أمّ الحسن، و فاطمة، و خديجة، و أمامة.

و العقب لأربع منهنّ، و هنّ: زينب الكبرى، عقبها فى ولد عبد اللّه بن جعفر، و زينب الصّغرى عقبها فى ولد محمّد بن عقيل، ولدت له عبد اللّه بن محمّد بن عقيل، و أمّ الحسن عقبها فى ولد جعدة بن هبيرة، ابن أخت علىّ عليه السّلام، و فاطمة عقبها فى ولد سعيد بن الأسود بن أبى البخترى، و البواقى: منهنّ من لم تتزوّج، و منهنّ مزوّجات من ولد عقيل و العبّاس بن عبد المطلب، و قد انقرض عقبهنّ.

أبو طالب الزيدى، الإفادة،/ ۴۰- ۴۲- عنه: مجد الدين اليمنى، التّحف،/ ۴۰

ذكر المعقبين من ولد علىّ بن أبى طالب الذّكور الّذين اتّصل عقبهم إلى يومنا هذا سوى من انقرض عقبه، و إنّما طرحناه إذ كان الغرض إيراد نسب من [ظ] يشاهد ولده حسب [ظ] و قد ثبت فى كتاب المنقرضين من انقرض عقبهم أو كان ميناثا و لم يتّصل عقبه و لم يولد له أو كان صغيرا فدرج.

العقب من ولد أمير المؤمنين علىّ بن أبى طالب (عليه الصّلاة و السّلام) من خمسة رجال:

«۱»- من أبى محمّد الحسن السّبط.

«۲»- و أبى عبد اللّه الحسين السّبط.

---

(۱)- [إلی هنا حکاه عنه فی التّحف].

(۲)- جعلها ابن سعد اثنتین- الطّبقات ۳/ ۲۰.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۱

۳- و محمّد أبی القاسم الشّجاع.

۴- و عمر أبی القاسم.

۵- و العبّاس أبی الفضل.

فأمّ الحسن و الحسین: السّیّدة الزّهراء البتول فاطمة بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله.

و أمّ محمّد: خولة بنت جعفر بن قیس بن مسلمة بن عبید بن ثعلبة بن یربوع بن ثعلبة بن الدّول بن حنیفة بن لجیم بن صعب بن علیّ بن بکر بن وائل.

و أمّ عمر بن علیّ: الصّهباء، و هی أمّ حبیب بنت ربیعة بن بجیر بن العبد بن علقمة بن الحارث بن عتبة بن سعد بن زهیر بن جشم بن بکر بن حبیب بن عمرو بن غنم «۱» بن تغلب بن وائل بن قاسط بن هنب بن أقصی بن دعمی بن جدیلة بن أسد بن ربیعة بن نزار بن معدّ بن عدنان.

و أمّ العبّاس بن علیّ: أمّ البنین بن حزام بنت خالد بن ربیعة بن الوحید بن کعب بن عامر بن کلاب بن ربیعة بن عامر بن صعصعة بن معاویة بن بکر بن هوازن بن منصور ابن عکرمة بن خصفة بن قیس بن عیلان بن مضر بن نزار.

العبیدلی، تهذیب الأنساب،/ ۳۲- ۳۳

ولد علیّ بن أبی طالب- رضی اللّه عنه-: الحسن أبا محمّد؛ و الحسین أبا عبد اللّه؛ و المحسّن؛ و زینب؛ و أمّ کلثوم؛ أمّهم: فاطمة بنت رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-؛ و محمّدا أبا عبد اللّه، أمّه خولة بنت جعفر بن قیس بن مسلمة الحنفیّة؛ و عمر: أمّه، الصّهباء بنت ربیعة بن بجیر التّغلبیة «۲»؛ و العبّاس، أمّه: أمّ البنین بنت حزام بن خالد بن ربیعة بن الوحید بن کعب بن ربیعة بن عامر بن صعصعة. أعقب هؤلاء کلّهم، حاشا المحسّن، فلا عقب له، مات صغیرا جدّا إثر ولادته. و لعلیّ أیضا من الولد: أبو بکر و عثمان؛ و جعفر؛ و عبد اللّه؛ و عبید اللّه؛

---

(۱)- کذا الصّواب کما مرّ و کان فی المصدر «عثمان».

(۲)- ا، ط فقط: «بن یجیر التّغلبیّة». و فی اتّعاظ الحنفاء ص ۶: «بنت ربیعة التّغلبیّ».

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۲

و محمّد الأصغر؛ و یحیی، لم یعقب أحد من هؤلاء. أمّ یحیی: أسماء بنت عمیس الخثعمیّة، و هی أمّ عبد اللّه بن جعفر بن أبی طالب، و أمّ محمّد بن أبی بکر الصّدّیق. و أمّ عبید اللّه لیلی بنت مسعود بن خالد بن مالک بن ربعیّ بن سلمی بن جندل بن نهشل بن دارم؛ و عبید اللّه هذا قتل فی جیش المصعب بن الزّبیر یوم لقوا المختار بن أبی عبید مع محمّد بن الأشعث؛ و قتل أبو بکر و جعفر و عثمان و العبّاس مع أخیهم الحسین- (رضی اللّه عنهم).

ابن حزم، الجمهرة، ۱/ ۳۷- ۳۸

و هؤلاء بنو قیس عیلان بن مضر بن نزار:

و قال قوم: إنّما هو الیاس بن مضر و إنّه ولد قیسا، و دهمان، و هم أهل بیت فی قیس.

و الأصحّ أنّه قیس بن مضر، و أنّ عیلان بن عبد حضنه، فنسب قیس إلیه.

فولد قیس: خصفة، و فیه العدد، و سعد، و فیه البیت؛ و عمرو [...]

ولد خصفة بن قيس عيلان: عكرمة: أمّه أخت كلب بن وبرة لأبيه؛ و محارب بن خصفة.

[...] ولد عكرمة بن خصفة: منصور. فولد منصور: مازن؛ و هوازن؛ و سليم؛ و سلامان؛ و أبو مالك، انقرض.

[...] ولد هوازن بن منصور: بكر. فولد بكر بن هوازن: معاوية؛ و منبه؛ و سعد؛ و زيد، قتله معاوية، فجعل فيه عامر بن الظّرب العدوانى مائة من الإبل، و هى أوّل ديّة قضى فيها بذلك؛ و تقول العرب: إنّ لقمان كان جعلها قبل ذلك مائة جدى.

[...] ولد معاوية بن بكر: نصر، و جشم؛ و صعصعة؛ و عوف، و بنوه يسمّون الوقعة، دخلوا فى بنى عمرو بن كلاب بن الحارث.

[...] ولد صعصعة بن معاوية: عامر، و فيه البيت و العدد؛ [و مرة] و هم بنو سلول، نسبوا إلى أمّهم؛ و غالب: و أمّه تماضر، و إليها نسب ولده؛ و ربيعة: أمّه غويضرة إليها نسب؛ و عبد اللّه، و الحارثّ؛ أمّهما عادية، إليها نسبا؛ و كبير، و عمرو، و زبير: أمّهم وائلة،

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۳

و إليها نسبوا؛ و قيس؛ و عوف؛ و مساور؛ و سيّار؛ و مثجور: أمّهم عديّة، و إليها نسبوا.

و كلّ هؤلاء قليل، ليس منهم أحد مشهور، حاشا بنى مرّة و بنى عامر.

[...] ولد عامر بن صعصعة: ربيعة، و فيه البيت و العدد؛ و هلال؛ و نمير؛ و سواءة، بنو عامر بن صعصعة بن معاوية بن بكر بن هوازن بن منصور بن عكرمة بن خصفة بن قيس عيلان بن مضر.

[...] ولد ربيعة بن عامر: كلاب، و فيه البيت؛ و كعب، و فيه العدد؛ و عامر؛ و كليب.

فمن بنى كليب بن ربيعة بن عامر بن صعصعة: آمنة بنت أبان، تزوّجها أميّة بن عبد شمس؛ فولدت له العاصى، و أبا العاصى، و العيص، و أبا العيص و قد درج بنو كليب.

[...] ولد كلاب بن ربيعة: عامر؛ و عبيد، و هو أبو بكر؛ و عمرو؛ و الحارث، و هو رواس؛ و عبد اللّه؛ و كعب، و هو الأضبط؛ و جعفر؛ و ربيعة؛ و معاوية، و هو الضّباب.

فمن بنى عامر بن كلاب: بنو الوحيد بن كعب بن عامر بن كلاب؛ منهم أمّ البنين بنت حزام بن خالد بن ربيعة بن الوحيد، كانت تحت علىّ بن أبى طالب- عليه السّلام-؛ فولدت محمّدا الأصغر، و عثمان و جعفرا، و العبّاس.

و أرطاة بن عمر بن الوحيد، على يديه وضع علقمة بن علاثة و عامر بن الطّفيل الرّهن إذ تنافرا؛ و هو الصّبير.

[...] و هؤلاء بنو الضّباب بن كلاب بن ربيعة:

منهم: زهير بن عمرو بن معاوية الضّبابىّ، قتل يوم جبلة. و منهم: قاتل الحسين- رضى اللّه عنه- شمر بن ذى الجوشن- و اسم ذى الجوشن: شرحبيل بن الأعور بن عمرو بن معاوية، و هو الضّباب.

و من ولده: الصّميل بن حاتم بن شمر بن ذى الجوشن، ساد بالأندلس، و له بها عقب، و نزالتهم بلخشبل من شوذر من عمل جيّان؛ و ظمياء بنت عبد العزيز بن مولة بن كنيف ابن حمل بن خالد بن عمرو بن معاوية، و هو الضّباب، تروى عن أبيها عن جدّها؛

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۴

و لمولة صحبة؛ لقى رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- و هو ابن عشرين، و عاش بعد ذلك مائة سنة فى الإسلام، و صحب أبا هريرة؛ و كان يسمّى ذا اللّسانين لفصاحته؛ و أدّى إلى رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- صدقته بنت لبون.

ابن حزم، الجمهرة،/ «۱» و ۲، ۲۴۳، ۲۵۹، ۲۶۰، ۲۶۴، ۲۶۹، ۲۷۱، ۲۷۲، ۲۸۰، ۲۸۲، ۲۸۷، ۲۸۸

(العبّاس) بن علىّ بن أبى طالب قتل معه. «۱» [...] أمّه أمّ البنين بنت حزام بن خالد بن ربيعة بن الوحيد من بنى عامر.

الطّوسى، الرّجال، (باب من روى عن الحسين عليه السّلام)،/ ۷۶- مثله الأردبيلى، جامع الرّواة، ۱/ ۴۳۳؛ أبو على الحائرى، منتهى المقال،/ ۱۶۹

(و به) قال أخبرنا الشّريف أبو عبد اللّه محمّد بن عبد اللّه بن الحسن البطحانى بقراءتى عليه بالكوفة قال: أخبرنا محمّد بن جعفر

التّميميّ قراءة، قال: أخبرنا أحمد بن محمّد بن سعيد، قال: أخبرني الحسن بن جعفر بن مدرار قراءة، قال: حدّثني عمّي طاهر بن مدرار، قال: حدّثني فضيل بن الزّبير، قال: سمعت الإمام أبا الحسين زيد بن عليّ عليهما السّلام، و يحيى بن أمّ طويل و عبد اللّه بن شريك العامريّ يذكرون «تسمية من قتل مع الحسين ابن عليّ عليهما السّلام من ولده و إخوته و أهله و شيعته» و سمعته أيضا من آخرين سواهم:

[...] و العبّاس بن عليّ بن أبي طالب عليهما السّلام و أمّه أمّ البنين بنت حزام بن خالد بن ربيعة ابن الوحيد العامريّ.

الشّجري، الأمالي، ۱/ ۱۷۰

فولد أمير المؤمنين عليّ بن أبي طالب (عليه السّلام و الرحمة) في أكثر الرّوايات خمسة و ثلاثين ولدا، ذكورهم أكثر من إناثهم.

فممّن حدّثني بذلاك أبو عليّ ابن شهاب العكبريّ في داره بعكبرا، قال: حدّثني بن بطّة «۲» يرفعه بالعدّة و اللّفظ لأبي عليّ.

---

(۱)- [إلى هنا بدله حكاه جامع الرّواة و منتهى المقال عن خلاصة الأقوال].

(۲)- لعلّه هو «محمّد بن بطّة» مؤلّف كتاب «أسماء مصنّفي الشّيعة- أو- أبو العلاء ابن بطّة من وزراء عضد الدّولة الدّيلميّ» راجع «الشّيعة و فنون الإسلام» للسّيد حسن الصّدر (قده).

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۵

و وجدت بخطّ شيخي أبي الحسن ابن أبي جعفر النّسّابة في نسخة لا أثق بها: لعليّ عليه السّلام عشرون ذكرا و تسع عشر أنثى، فذلك تسعة و ثلاثون، و ذلك في كتابه الّذي و سمه بالحاويّ، و روى ولده عليه السّلام سبعة و عشرون.

و الّذي عليه القول: إنّه ولد- فيما قرأته سمّاعا من الشّريف أبي عليّ النّسّابة العمريّ الموضّح الكوفيّ-: حسنا و حسينا و زينب و رقيّة و أمّهم فاطمة بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله و محمّد الأكبر ابن الحنفيّة، و محمّد الأصغر، و أمّ الحسن، و رملة بنت الثّقفيّة، و العبّاس، و عثمان، و جعفر، و عبد اللّه بني الكلابيّة.

و العبّاس الأصغر، و عمر، و رقيّة بني التّغلبيّة، و أبا بكر، و عبد اللّه بني النّهشليّة، و يحيى ابن أسماء، و أمامة، و فاطمة، و خديجة، و ميمونة، و أمّ سلمة، و جمانة، و أمّة اللّه، و أمّ الكرام، و رقيّة الصّغرى، و زينب الصّغرى، و فاختة هي أمّ هانئ، و أمّ كلثوم هي نفيسة، زيادة الشّيخ الشّرف رحمه اللّه في الذّكور: عبد الرّحمن، عمر الأصغر، عثمان الأصغر، عون، جعفر الأصغر، محسّن.

و يجب أن يكون: له رقيّة الكبرى، و زينب الكبرى بنتي فاطمة عليها السّلام.

فذلك الجملة خمسة و ثلاثون نفسا، من ذلك الرّجال: ثمانية عشر رجلا، و النّساء:

سبع عشر نفسا.

و لم يحتسبوا بمحسّن لأنّه ولد ميّتا، و قد روت الشّيعة خبر المحسّن و الرّفسة «۱».

و وجدت بعض كتب أهل النّسب يحتوي على ذكر المحسّن، و لم يذكر الرّفسة من جهة أعوّل عليها.

و وجدت بخطّ شيخ الشّرف: قال محمّد بن محمّد- يعني نفسه-: مات من جملة أولاد أمير المؤمنين عليه السّلام من الذّكور و عدّتهم تسعة عشر ذكرا، في حياته ستّة نفر، و ورثه منهم

---

(۱)- في الأصل: «الرّقيّة» و طالما صرفت الوقت لأجد الصّورة الصّحيحة لهذه الكلمة و ما ظفرت بها حتّى منّ اللّه تعالى عليّ و وجدت كلام العمريّ منقولا بعينه في «منتهى الأمال» ص ۱۸۸ للشّيخ الجليل و المحدّث الثّقة النّبيل الحاجّ شيخ عبّاس القمّيّ (رضوان اللّه عليه) و «الرّفسة الصّدمة بالرّجل في الصّدر» القاموس.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۶

ثلاثة عشر نفسا، و قتل منهم فی الطّفّ ستّة (رضوان اللّه علیهم).

و أبو الحسین یحیی- قال الموضّح-: مات طفلا فی حیاة أبیه، أمّه أسماء بنت عمیس الخثعمیّة، فأولاد جعفر و أبی بکر منها، إخوته لأمّه.

فالمعقبون من ولد علیّ علیه السّلام خمسة رجال و هم: الحسن علیه السّلام و الحسین علیه السّلام و محمّد ابن الحنفیّة، و عمر ابن التغلبیّة و العبّاس ابن الکلابیّة (سلام اللّه علیهم)، و اختلفوا فی تقدیم عمر علی العبّاس، و قد بیّناه أوّلا.

المجدی،/ ۱۱- ۱۲، ۱۷، ۱۸

قال النّسابة الموضّح: و العبّاس الأکبر أبو الفضل قتل بالطّفّ [...] و عثمان بن علیّ [...] و جعفر [...] و عبد اللّه [...] أمّ الأربعة أم البنین بنت حزام الکلابیّة، قتلوا جمیعا بالطّفّ (رضی اللّه عنهم).

المجدی،/ ۱۵

[القرن ۶] و هم سبعة و عشرون ولدا ذکرا و انثی: الحسن، و الحسین، و زینب الکبری، و زینب الصّغری المکنّاة بامّ کلثوم أمّهم فاطمة البتول علیهما السّلام «۱» سیّدة نساء العالمین بنت سیّد المرسلین (صلوات اللّه علیهم) «۱»؛ و محمّد المکنّی بأبی القاسم، أمّه خولة بنت جعفر بن قیس الحنفیّة، و العبّاس، و جعفر، و عثمان، و عبد اللّه الشّهداء مع أخیهم الحسین بکربلاء- رضی اللّه عنهم- أمّهم أمّ البنین بنت حزام «۱» بن خالد بن دارم «۱» [...] و عمر، و رقیّة، أمّهما أمّ حبیب بنت ربیعة و کانا توأمین، و محمّد الأصغر المکنّی بأبی بکر، و عبید اللّه الشّهیدان مع أخیهما الحسین علیه السّلام «۱» بطفّ کربلاء «۱»، أمّهما لیلی بنت مسعود الدارمیّة، و یحیی، أمّه أسماء بنت عمیس الخثعمیّة و توفّی صغیرا قبل أبیه «۲». و رملة، أمّها «۳» أمّ سعید «۴» بنت عروة ابن مسعود الثّقفیّ، و نفیسة و هی أمّ کلثوم الصّغری، و زینب الصّغری، و رقیّة الصّغری، و امّ هانی، و امّ الکرام، و جمانة المکنّاة بامّ جعفر، و أمامة، و أمّ سلمة، و میمونة، و خدیجة،

(۱- ۱) [لم یرد فی الأنوار النّعمانیّة].

(۲)- [أضاف فی الأنوار النّعمانیّة: و إخوته لأمّه عبد اللّه و محمّد و عون ابناء جعفر بن أبی طالب و محمّد بن أبی بکر و أمّ الحسن].

(۳)- [الأنوار النّعمانیّة: أمّهما].

(۴)- [الأنوار النّعمانیّة: سعد].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۷

و فاطمة لامّهات أولاد شتّی.

و أعقب علیه السّلام من خمسة بنین: الحسن، و الحسین، و محمّد، و العبّاس، و عمر، «۱» و فی الشّیعة من یذکر «۱» أنّ فاطمة أسقطت بعد النّبیّ ذکرا کان «۲» سمّاه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله و سلّم- «۳» و هو حمل «۳»- محسنا «۴»، فعلی هذا یکون أولاده ثمانیة و عشرین ولدا، و اللّه أعلم «۵».

[...] و أمّا رقیّة بنت علیّ علیه السّلام فکانت عند مسلم بن عقیل، فولدت له عبد اللّه، قتل بالطّفّ، و علیّا و محمّدا، ابنی مسلم.

و أمّا زینب الصّغری فکانت عند محمّد بن عقیل فولدت له عبد اللّه، و فیه العقب من ولد عقیل.

و أمّا أمّ هانی فکانت عند عبد اللّه الأکبر بن عقیل بن أبی طالب، فولدت له محمّدا، قتل بالطّفّ، و عبد الرّحمان.

و أمّا میمونة بنت علیّ علیه السّلام فکانت عند [عبد اللّه] الأکبر بن عقیل، فولدت له عقیلا.

و أمّا نفیسة فکانت عند عبد اللّه الأکبر بن عقیل، فولدت له أمّ عقیل.

و أمّا زینب الصّغری «۶» فکانت عند عبد الرّحمان بن عقیل، فولدت له سعیدا و عقیلا.

و أمّا فاطمة بنت علیّ علیه السّلام فکانت عند [محمّد بن «۷»] أبی سعید بن عقیل، فولدت له حمیدة.

(۱- ۱) [الأنوار النّعمانیّة: و قد مرّ].

(۲)- [الأنوار النّعمانیّة: قد].

(۳- ۳)، ۶ [لم یرد فی الأنوار النّعمانیّة].

(۴)- [أضاف فی الأنوار النّعمانیّة: و قد سبق سبب إسقاطها له و هو ضرب غلامّ ذلک الرّجل، و کونه ضغط بطنها علی الباب وَ سَیَعْلَمُ الَّذِینَ ظَلَمُوا أَیَّ مُنْقَلَبٍ یَنْقَلِبُونَ].

(۵)- [إلی هنا لم یرد فی البحار].

(۶)- [کذا و لعلّه تصحیف فی کتاب نسب قریش ص ۴۵ مکانها خدیجة و هو الصّحیح کما مرّ عن المؤلف- رحمه اللّه-].

(۷)- [لم یرد فی البحار].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۸

و أمّا أمامة بنت علیّ فکانت عند الصّلت بن عبد اللّه بن نوفل بن الحارث «۱» بن عبد المطّلب، فولدت له نقیّة و توفّیت عنده. «۱»

الطّبرسی، إعلام الوری،/ ۲۰۳- ۲۰۴- عنه: المجلسی، البحار، ۴۲/ ۹۳- ۹۴، مثله الجزائری، الأنوار النّعمانیّة، ۱/ ۳۷۰- ۳۷۲

قال الجماعة: المعقبون من ولد علیّ علیه السّلام خمسة: الحسن و الحسین علیهما السّلام و محمّد ابن الحنفّة و عمر ابن التّغلبیّة و العبّاس ابن الکلابیّة.

فی ذکر عدد أولاده علیه السّلام، کان لأمیر المؤمنین علیه السّلام ثمانیة و عشرون ولدا و یقال: ثلاث و ثلاثون ولدا ذکرا و أنثی: الحسن، و الحسین علیهما السّلام، و المحسّن الّذی أسقط، و زینب الکبری، و زینب الصّغری المکنّاة بأمّ کلثوم (رضی اللّه عنهما) أمّهم فاطمة البتول سیّدة نساء العالمین؛ و محمّد المکنّی بأبی القاسم أمّه خولة بنت جعفر بن قیس الحنفیّة؛ و عمر، و رقیّة، کانا توأمین، و أمّهما أمّ حبیب بنت ربیعة؛ و العبّاس و جعفر و عثمان و عبد اللّه استشهدوا مع أخیهم الحسین (صلوات اللّه علیه و رضی عنهم) بطفّ کربلاء أمّهم أمّ البنین بنت حزام بن خالد بن دارم؛ و محمّد الأصغر المکنّی بأبی بکر و عبید اللّه الشّهیدان مع أخیهم الحسین (صلوات اللّه علیه) بالطّفّ (رضی اللّه عنهما)، أمّهما لیلی بنت مسعود الدّارمیّة؛ و یحیی، أمّه أسماء بنت عمیس الخثعمیّة؛ و أمّ الحسن، و رملة أمّهما أمّ سعید بنت عروة بن مسعود الثّقفیّ؛ و نفیسة، و زینب الصّغری، و رقیّة الصّغری، و أمّ هانئ، و أمّ الکرام، و جمانة المکنّاة بأمّ جعفر، و أمامة، و أمّ سلمة، و میمونة، و خدیجة، و فاطمة (رضی اللّه عنهنّ) لأمّهات شتّی.

و کان علیه السّلام لم یتزوّج بامرأة أخری مدّة حیاة فاطمة الزّهراء علیهما السّلام، إعظاما لقدرها و منزلتها.

الطّبرسی، تاج المواليد (من مجموعة نفیسة)،/ ۹۴- ۹۵

فجمیع من قتل مع الحسین من أهل بیته بطفّ کربلاء ثمانیة عشرا نفسا هو (صلوات اللّه علیه) تاسع عشرهم، منهم: العبّاس، و عبد اللّه، و جعفر، و عثمان بنو أمیر المؤمنین علیه السّلام، أمّهم أمّ البنین؛ و عبید اللّه، و أبو بکر ابنا أمیر المؤمنین علیه السّلام، أمّهما لیلی بنت مسعود الثّقفیّة.

الطّبرسی، إعلام الوری،/ ۲۵۰

(۱- ۱)- [لم یرد فی الأنوار النّعمانیّة].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۹

و عدّة من قتل معه (صلوات اللّه علیه) من أهل بیته و عشیرته ثمانی عشر نفسا، فمن أولاد أمیر المؤمنین علیه السّلام: العبّاس، و عبد

اللّه، و جعفر، و عثمان، و عبيد اللّه، و أبو بكر.

الطّبرسى، تاج المواليد (من مجموعة نفيسة)،/ ۱۰۸

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۰

نمايش تصوير

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۱

نمايش تصوير

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۲

نمايش تصوير

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۳

ولد له [أمير المؤمنين عليه السّلام] من فاطمة: الحسن، و الحسين، و محسّن، سقط، و زينب، و أمّ كلثوم.

و كان له من خولة الحنفيّة: محمّد ابن الحنفيّة.

و كان له من أمّ البنين بنت خالد بن يزيد الكلابيّة: عبد اللّه، و العبّاس، و جعفر و عثمان.

و كان له من أمّ حبيب التّغلبيّة من سبى خالد بن الوليد: عمر، و رقيّة.

و كان له من أسماء بنت عميس الخثعميّة: يحيى.

و كان له أبو بكر و عبد اللّه من الميلاد «۱» بنت مسعود.

و كان له محمّد الأصغر من أمّ ولد.

و كان له زينب الصّغرى و أمّ كلثوم الصّغرى من أمّ ولد.

و كان له خديجة و أمّ هانئ و تميمة و ميمونة و فاطمة من أمّ ولد.

و كان له أمّ الحسين و رملة من أمّ شعيب المخزوميّة.

و فى رواية أخرى: إنّ جعفرا و عمرا و العبّاس لأمّهات أولاد.

و عقبه من الحسن و الحسين و محمّد ابن الحنفيّة و العبّاس و عمر.

و مضى عليه السّلام و خلّف أربع حرائر: أمامة بنت زينب بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله، و ليلى التّميميّة، و أسماء بنت عميس الخثعميّة، و أمّ البنين الكلابيّة. و ثمانية عشر أمّ ولد.

ابن الخشّاب، تاريخ مواليد الأئمّة (من مجموعة نفيسة)/ ۱۷۰- ۱۷۲

«و ذكر» فى كتاب «نزهة الطّرف و بستان الظّرف» عن الحسن البصرىّ، قال: قتل مع الحسين بن علىّ عليه السّلام ستّة عشر من أهل بيته، ما كان لهم على وجه الأرض شبيه.

(و بهذا الإسناد) الّذى مرّ عن أحمد بن الحسين، أخبرنى أبو الحسين بن الفضل القطّان؛ حدّثنا عبد اللّه بن جعفر، حدّثنا يعقوب بن سفيان، حدّثنا ابن بكير، عن اللّيث ابن سعد قال: فى سنة إحدى و ستّين؛ قتل الحسين بن علىّ و أصحابه، لعشر ليال خلون من المحرّم

---

(۱)- [كذا فى المصدر، و سيأتى فى مصدر تال بلفظ «الهملاء» و الظاهر أنّهما تصحيف: ليلى].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۴

يوم عاشوراء يوم السّبت فى آخر اليوم، و قتل معه العبّاس بن علىّ، و جعفر بن علىّ، و عبد اللّه بن علىّ، و عثمان بن علىّ و أبو بكر بن علىّ [...]

«و ذكر» السّيّد الإمام أبو طالب: أنّ الصّحيح فى يوم عاشوراء الّذى قتل فيه الحسين عليه السّلام و أصحابه (رضى اللّه عنهم) أنّه كان يوم الجمعة سنة إحدى و ستّين.

«و اختلف» أهل النّقل فى عدد المقتول يومئذ- مع ما تقدّم من قتل مسلم من العترة الطّاهرة، و الأكثرون على أنّهم كانوا سبعة و عشرين، فمن ولد علىّ عليه السّلام: الحسين بن علىّ، و أبو بكر بن علىّ، و عمر بن علىّ، و عثمان بن علىّ، و جعفر بن علىّ، و عبد اللّه بن علىّ، و محمّد بن علىّ، و العبّاس بن علىّ، و إبراهيم بن علىّ؛ فهم تسعة، [...] و أخذوا رؤوس هؤلاء فحملت إلى الشّام و دفنت جثثهم بالطّفّ.

الخوارزمى، مقتل الحسين، ۲/ ۴۶- ۴۷

العبّاس بن علىّ، أمّه أمّ البنين أيضا.

الخوارزمى، مقتل الحسين، ۲/ ۲۹

قال الشّيخ المفيد فى الإرشاد: أولاده خمسة و عشرون، و ربّما يزيدون على ذلك إلى خمسة و ثلاثين. و ذكره النّسّابة العمرى فى الشّافى، و صاحب الأنوار: البنون خمسة عشر، و البنات ثمانية عشر، فولد من فاطمة عليها السّلام: الحسن و الحسين و المحسّن سقط، و زينب الكبرى، و أمّ كلثوم الكبرى [...]

و من خولة بنت جعفر بن قيس الحنفيّة: محمّدا.

و من أمّ البنين ابنة حزام بن خالد الكلابيّة: عبد اللّه، و جعفر الأكبر، و العبّاس، و عثمان.

و من أمّ حبيب بنت ربيعة التّغلبيّة: عمر، و رقيّة توأمان فى بطن.

و من أسماء بنت عميس الخثعميّة: يحيى، و محمّد الأصغر. و قيل: بل ولدت له عونا، و محمّد الأصغر من أمّ ولد.

و من أمّ سعيد بنت عروة بن مسعود الثّقفيّة: نفيسة، و زينب الصّغرى، و رقيّة الصّغرى.

و من أمّ شعيب المخزوميّة: أمّ الحسن، و رملة.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۵

و من الهملاء «۱» بنت مسروق النّهشليّة: أبو بكر، و عبد اللّه.

و من أمامة بنت أبى العاص بن الرّبيع و أمّها زينب بنت رسول اللّه: محمّد الأوسط.

و من محيّاة بنت امرئ القيس الكلبيّة: جارية هلكت و هى صغيرة.

و كان له خديجة، و أمّ هانى، و تميمة؛ و ميمونة؛ و فاطمة لأمّهات أولاد.

و توفّى قبله: يحيى، و أمّ كلثوم الصّغرى، و زينب الصّغرى، و أمّ الكرام؛ و جمانة و كنيتها أمّ جعفر، و أمامة؛ و أمّ سلمة، و رملة الصّغرى.

و زوّج ثمانى بنات: زينب الكبرى من عبد اللّه بن جعفر، و ميمونة من عقيل بن عبد اللّه بن عقيل، و أمّ كلثوم الصّغرى من كثير بن عبّاس بن عبد المطّلب، و رملة من أبى الهياج عبد اللّه بن أبى سفيان بن الحارث بن عبد المطّلب، و رملة من الصّلت بن عبد اللّه بن نوفل بن الحارث. و فاطمة من محمّد بن عقيل.

و فى الأحكام الشّرعيّة عن الخزاز القمّىّ: أنّه نظر النّبىّ صلّى اللّه عليه و اله إلى أولاد علىّ و جعفر فقال: بناتنا لبنينا و بنونا لبناتنا.

و أعقب له من خمسة؛ الحسن و الحسين و محمّد ابن الحنفيّة و العبّاس الأكبر و عمر.

و كان النّبىّ صلّى اللّه عليه و آله لم يتمتّع بحرّة و أمة «۲» فى حياة خديجة، و كذلك علىّ مع فاطمة.

و فى قوت القلوب: أنّه تزوّج بعد وفاتها بتسع ليال، و أنّه تزوّج بعشر نسوة.

و توفّى عن أربعة: أمامة و أمّها زينب بنت النّبىّ، و أسماء بنت عميس؛ و ليلى التّميميّة و أمّ البنين الكلابيّة، و لم يتزوّجن بعده.

و خطب المغيرة بن نوفل أمامة، ثمّ أبو الهياج بن أبى سفيان بن حارث فروت عن علىّ عليه السّلام: أنّه لا يجوز لأزواج النّبىّ و الوصىّ أن يتزوّجن بغيره بعده، فلم يتزوّج امرأة و لا أمّ ولد بهذه الرّواية.

---

(۱)- [كذا فى المناقب و البحار، لكن الصّحيح: ليلى بنت مسعود الدّارميّة المعروفة بالنّهشليّة، و قد تقدّم تصحيف اسمها ص ۵۳ بالميلاد].

(۲)- [البحار: و لا أمة].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۶

و توفّى عن ثمانى عشرة أمّ ولد، فقال عليه السّلام: جميع أمّهات أولادى الآن محسوبات على أولادهنّ بما أبتعتهنّ به من أثمانهنّ، فقال: و من كان من إمائه غير ذوات أولاد فهنّ حرائر من ثلثه.

ابن شهر آشوب، المناقب، ۳/ ۳۰۴- ۳۰۵- عنه: المجلسى، البحار، ۴۲/ ۹۱- ۹۲

و اختلفوا فى عدد المقتولين من أهل البيت «۱»، فالأكثرون على أنّهم كانوا سبعة و عشرين [...] تسعة من ولد أمير المؤمنين: الحسين؛ و العبّاس، «۲» و يقال: و ابنه محمّد بن العبّاس «۲»، «۳» و عمر، و عثمان، و جعفر، و إبراهيم «۳»، و عبد اللّه الأصغر، و محمّد الأصغر، و أبو بكر شكّ فى قتله [...] و يقال: لم يقتل محمّد الأصغر بن علىّ بن أبى طالب لمرضه، و يقال: رماه رجل من بنى دارم فقتله.

ابن شهر آشوب، المناقب، ۴/ ۱۱۲- ۱۱۳- عنه: المجلسى، البحار، ۴۵/ ۶۲، ۶۳؛ البحرانى، العوالم، ۱۷/ ۳۴۳، ۳۴۴؛ البهبهانى، الدّمعة السّاكبة، ۵/ ۲۰؛ الدّربندى، أسرار الشّهادة،/ ۴۶۲، ۴۶۳؛ القزوينى، تظلّم الزّهراء،/ ۲۴۰، ۲۴۱؛ مثله محمّد بن أبى طالب، تسلية المجالس و زينة المجالس، ۲/ ۳۲۸، ۳۲۹، ۳۳۰

الأصمعى: لمّا كان عام رمّادة «۴»، قال: عمر لأبى عبيدة: خذ هذا البعير بما عليه فأت أهل البيت، فانحره بينهم و مرهم أن يقدّدوا اللّحم و ليحملوا الشّحم و ليلبسوا للغراير «۵» و ليعدّوا ماء حارّا، فإن احتاجوا إلى اللّحم أمدّوهم، ثمّ خرج يستسقى فسقى.

و إنّهم أعرف النّاس نسبا و أخصّهم فضلا، ألا ترى أنّ العربىّ من ولد يعرب بن قحطان، و القرشىّ من ولد النّضر بن كنانة، و الهاشمىّ من ولد عبد المطّلب، و الطّالبىّ من ولد علىّ و جعفر، و العلوىّ من الحسن و الحسين و محمّد و العبّاس و عمر أولاد أمير المؤمنين،

---

(۱)- [إلى هنا مكانه فى تسلية المجالس: و كان عدّة القتلى من أصحاب الحسين عليه السّلام الّذين قتلوا معه اثنين و سبعين رجلا (رضوان اللّه عليهم و رحمته و سلامه) هؤلاء الّذين قتلوا قبل أهل بيته. و أمّا عدّة المقتولين من أهل بيته].

(۲- ۲) [حكاه عنه فى وسيلة الدّارين،/ ۲۷۷].

(۳- ۳) [لم يرد فى تسلية المجالس].

(۴)- الرّمّادة و الرّمّاد: الهلاك، و أرمد القوم: هلكت مواشيهم.

(۵)- الغرائر جمع الغرير: الشاب لا تجربة له.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۷

و الفاطمىّ أولاد الحسن و الحسين.

ابن شهر آشوب، المناقب، ۲/ ۱۹۶

و نسب شيخنا المفيد فى كتاب الإرشاد، العبّاس بن علىّ، فقال: أمّه أمّ البنين بنت حزام بن خالد بن دارم، و هذا خطأ، و إنّما أمّ العبّاس، المسمّى بالسّقّاء و يسمّيه أهل النّسب أبا قربة المقتول بكربلاء صاحب راية الحسين، أمّه أمّ البنين بنت حزام بن خالد ابن ربيعة، و ربيعة هذا، هو أخو لبيد الشّاعر، ابن عامر بن كلاب بن ربيعة بن عامر بن صعصعة، و ليست من بنى دارم التّميميّين «۱».

و قال ابن حبيب النّسابة، فى كتاب المنمّق: لمّا ذكر أبناء الحبشيّات من قريش، ذكر من جملتهم العبّاس بن علىّ بن أبى طالب عليه السّلام، و هذا خطأ منه، و تغفيل، و قلّة تحصيل! «۲» و كذلك قال فى أبناء السّنديّات من قريش، ذكر من جملتهم محمّد بن علىّ بن أبى طالب ابن الحنفيّة، و أمّ علىّ بن الحسين بن علىّ بن أبى طالب عليه السّلام.

قال محمّد بن إدريس: و هذا جهل من ابن حبيب، و قلّة تأمّل «۲».

ابن إدريس، السّرائر، ۱/ ۶۵۶- ۶۵۷- عنه، المامقانى، تنقيح المقال، ۲، ۱/ ۱۲۸؛ المظفر، بطل العلقمى، ۱/ ۹۳- ۹۴

كان له من الولد أربعة عشر ذكرا و تسع عشرة أنثى: الحسن، و الحسين، و زينب الكبرى، و أمّ كلثوم الكبرى، أمّهم فاطمة بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله؛ و محمّد الأكبر، و هو ابن الحنفيّة، و أمّه خولة بنت جعفر، و عبيد اللّه قتله المختار؛ و أبو بكر قتل مع الحسين أمّهما ليلى بنت مسعود؛ و العبّاس الأكبر، و عثمان، و جعفر، و عبد اللّه قتلوا مع الحسين أمّهم أمّ البنين بنت حزام بن خالد؛ و محمّد الأصغر قتل مع الحسين أمّه أمّ ولد؛ و يحيى، و عون أمّهما أسماء بنت عميس؛ عمر الأكبر، و رقيّة أمّهما الصّهباء سبيّة؛ و محمّد الأوسط أمّه أمامة بنت أبى العاص؛ و أمّ الحسن و رملة الكبرى أمّهما أمّ سعيد بنت عروة؛ و أمّ هانئ، و ميمونة، و زينب الصّغرى، و رملة الصّغرى، و أمّ كلثوم الصّغرى، و فاطمة، و أمامة،

---

(۱)- [إلى هنا حكاه عنه فى بطل العلقمىّ].

(۲- ۲) [تنقيح المقال: و نقل قبل ذلك عن المفيد: أنّ أمّ العبّاس أمّ البنين بنت حزام بن خالد بن ربيعة].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۸

و خديجة، و أمّ الكرام، و أمّ جعفر، و جمانة، و نفيسة، و أمّ سلمة، و هنّ لأمّهات شتّى؛ و ابنة أخرى لم يذكر اسمها، «۱» ماتت صغيرة «۱».

فهؤلاء الّذين عرفنا من أولاد علىّ عليه السّلام.

ابن الجوزى، صفة الصّفوة، ۱/ ۳۰۹، المنتظم، ۵/ ۶۹

فقتل أصحاب الحسين كلّهم و فيهم بضعة عشر شابّا من أهل بيته منهم من أولاد على عليه السّلام: العبّاس، و جعفر، و عثمان، و محمّد، و أبو بكر.

ابن الجوزى، المنتظم، ۵/ ۳۴۰

و أولاد أمير المؤمنين عليه السّلام سبعة و عشرون ذكرا و أنثى:

(«۱» و «۲») الحسن، و الحسين عليهما السّلام.

(«۳») زينب الكبرى.

(«۴») زينب الصّغرى المكنّاة أمّ كلثوم.

أمّهم فاطمة البتول سيدة نساء العالمين ابنة سيّد المرسلين محمّد خاتم النّبيّين.

(۵) محمّد المكنّى أبا القاسم، أمّه خولة ابنة جعفر بن قيس الحنفيّة.

(۶ و ۷) عمر، و رقيّة، و كانا توأمين، و أمّهما أمّ حبيب بنت ربيعة.

(۸ و ۹ ۱۰ و ۱۱) العبّاس و جعفر و عثمان و عبد اللّه الشّهداء مع أخيهم الحسين عليه السّلام بطفّ كربلاء، أمّهم «أمّ البنين» بنت حزام بن خالد «۲» بن دارم.

(۱۲ و ۱۳) محمّد الأصغر المكنّى أبا بكر، و عبيد اللّه «۳» الشّهيدان مع أخيهما الحسين بطفّ كربلاء أمّهم ليلى ابنة مسعود الدّارميّة.

(۱۴ و ۱۵) يحيى و عبيد اللّه «۴»: أمّهما أسماء بنت عميس الخثعميّة.

(۱- ۱) [المنتظم: هلكت و هى صغيرة].

(۲)- و فى نسخة: بنت حازم بن خالد ...

(۳)- و فى نسخة: عبد اللّه.

(۴)- و فى نسخة: عبد اللّه.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۹

(۱۶ و ۱۷) أمّ الحسن و رملة: أمّهما (أمّ مسعود) و فى نسخة: «أمّ سعيد» بنت عروة ابن مسعود الثّقفىّ.

(۱۸، الى ۲۷) نفيسة، زينب الصّغرى، رقيّة الصّغرى، أمّ هانئ، أمّ الكرام، و جمانة المكنّاة أمّ جعفر «و فى نسخة: و رقيّة»، و أمامة، و أمّ سلمة، و ميمونة و خديجة، و فاطمة (رحمة اللّه عليهنّ) لأمّهات شتّى.

و فى رواية أنّ فاطمة (صلوات اللّه عليها) أسقطت بعد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله ذكرا، كان سمّاه النّبىّ، و هو حمل، محسنا. فعلى هذه الرّواية أولاد أمير المؤمنين عليه السّلام ثمانية و عشرون ولدا.

ابن البطريق، العمدة،/ ۲۹- ۳۰

و أمّا أزواجه، فأوّل زوجة تزوّجها فاطمة بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم لم يتزوّج عليها حتّى توفّيت عنده. و كان له منها: الحسن، و الحسين، و قد ذكر أنّه كان له منها ابن آخر يقال له: محسن، و أنّه توفّى صغيرا، و زينب الكبرى، و أمّ كلثوم الكبرى، ثمّ تزوّج بعدها أمّ البنين بنت حزام الكلابيّة، فولدت له العبّاس، و جعفرا، و عبد اللّه، و عثمان قتلوا مع الحسين بالطّفّ، و لا بقيّة لهم غير العبّاس، و تزوّج ليلى بنت مسعود بن خالد النّهشليّة التّميميّة، فولدت له عبيد اللّه و أبا بكر قتلا مع الحسين، و قيل: إنّ عبيد اللّه قتله المختار بالمذار، و قيل: لا بقيّة لهما؛ و تزوّج أسماء بنت عميس الخثعميّة، فولدت له محمّدا الأصغر و يحيى و لا عقب لهما، و قيل: إنّ محمّدا لأمّ ولد و قتل مع الحسين، و قيل: إنّها ولدت له عونا. و له من الصّهباء بنت ربيعة التّغلبيّة و هى من السّبى الّذين أغار عليهم خالد بن الوليد بعين التّمر: عمر بن علىّ، و رقيّة بنت علىّ [...] و تزوّج علىّ أمامة بنت أبى العاص بن الرّبيع بن عبد العزّى بن عبد شمس، و أمّها زينب بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، فولدت له محمّدا الأوسط. و له محمّد بن علىّ الأكبر، الّذى يقال له: ابن الحنفيّة أمّه خولة بنت جعفر من بنى حنيفة. و تزوّج علىّ أيضا أمّ سعيد ابنة عروة بن مسعود الثّقفيّة، فولدت له أمّ الحسن، و رملة الكبرى، و أمّ كلثوم. و كان له بنات من أمّهات شتّى لم يذكرن لنا، منهنّ: أمّ هانئ، و ميمونة، و زينب الصّغرى، و رملة الصّغرى، و أمّ كلثوم الصّغرى،

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۰

و فاطمة، و أمامة، و خديجة، و أمّ الكرام، و أمّ سلمة، و أمّ جعفر، و جمانة، و نفيسة كلّهنّ من أمّهات أولاد. و تزوّج أيضا مخبئة «۱» بنت امرئ القيس بن عدىّ الكلبيّة فولدت له جارية هلكت صغيرة، كانت تخرج إلى المسجد فيقال لها: من أخوالك؟ فتقول وه وه، تعنى كلبا.

فجميع ولده أربعة عشر ذكرا و سبع عشرة امرأة. و كان النّسل منهم للحسن، و الحسين، و محمّد ابن الحنفيّة، و العبّاس ابن الكلابيّة، و عمر ابن التغلبيّة.

ابن الأثير، الكامل، ۳/ ۱۹۹- ۲۰۰

و قتل العبّاس بن علىّ، و أمّه أمّ البنين بنت حزام.

ابن الأثير، الكامل، ۳/ ۳۰۲

المعقبون من أولاد أمير المؤمنين علىّ بن أبى طالب عليه السّلام خمسة: الحسن، و الحسين، و أمّهما فاطمة بنت رسول اللّه صلّى اللّه

علیه و اله، و محمّد، و أمّه خولة بنت قیس الحنفیّة «۲»، و العبّاس المشهور بالسّقّاء، و أمّه أمّ البنین بنت حزام العامریّة، و عمر الأطراف، و أمّه الصّهباء «۳» التّغلبیّة.

فخر الرّازی، الشجرة المبارکة،/ ۱۷

و من أولاد علیّ بن أبی طالب رضی اللّه عنه أیضا یحیی بن علیّ، مات صغیرا، أمّه أسماء بنت عمیس الخثعمیّة؛ و عمر بن علیّ، و توأمته رقیّة الکبری، أمّهما تغلبیّة «۴». و العبّاس الأکبر، و عثمان، و جعفر، و عبد اللّه، أمّهم أمّ البنین الکلابیّة «۵»؛ و عبید اللّه «۶» و أبو بکر؛ أمّهما لیلی بنت مسعود النّهشلیّة؛ و أمّ الحسن، و رملة، و أمّهما أمّ سعید بنت عروة بن مسعود الثّقفیّة؛ و محمّد الأصغر و زینب الصّغری، و أمّ کلثوم الصّغری، و رقیّة الصّغری، و أمّ هانئ، و أمّ

---

(۱)- [کذا فی المصدر و قد مرّ مکرّرا: محیّاة].

(۲)- أمّه خولة بنت جعفر بن قیس بن مسلمة بن عبد اللّه بن ثعلبة بن یربوع بن ثعلبة بن الدّول بن حنفیّة ابن لجیم.

(۳)- کنیتها أمّ حبیب.

(۴)- فی أ و ب: ثعلبیّة.

(۵)- فی أ و ب: أمّ النّیر الکلابیّة.

(۶)- فی أ و ب: عبد اللّه.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۱

الکرام، و جمانة، و أمّ سلمة، و میمونة، و خدیجة، و فاطمة «۱»، و أمامة: لأمّهات أولاد.

ابن قدامة، التّبیین،/ ۱۳۷- ۱۳۸

و ولد علیّ من غیر فاطمة بنت رسول اللّه (صلّی اللّه علیه و سلّم و رضی عنهما)، محمّدا، و هو ابن الحنفیّة، و أبا بکر و عثمان و العبّاس و جعفرا و عبد اللّه و إبراهیم. و قتل هؤلاء السّتة مع الحسین (رضی اللّه عنه و عنهم). و عبید اللّه قتله المختار، و لا عقب له. و یحیی: و أمّه أسماء بنت عمیس، و عمر: و أمّه تغلبیّة، و کان خالد بن الولید سباها فی الرّدّة، فاشتراها علی [...] و أمّ العبّاس و أخویه جعفر، و عبد اللّه: أمّ البنین بنت حزام الوحیدیّة. و لیس لجعفر عقب.

و أمّ عبید اللّه، و أبی بکر ابنی علیّ: لیلی بنت مسعود النّهشلیّ.

و أمّا أبو القاسم محمّد بن علیّ ابن الحنفیّة فأمّه من سبی بنی حنیفة، اشتراها علیّ، و اتّخذها أم ولد، فولدت له محمّدا فأنجبت، و اسمها خولة بنت إیاس بن جعفر جانّ الصّفا «۲».

و یقال: بل کانت أمّة لبنی حنیفة، سندیة سوداء. و لم تکن من أنفسهم، و إنما صالحهم خالد بن الولید علی الرقیق، و لم یصالحهم علی أنفسهم.

البرّی، الجوهرة،/ ۵۷- ۵۸

الفصل الحادی عشر: فی أولاده علیه السّلام إعلم أیّدک اللّه بروح منه، إنّ أقوال النّاس اختلفت فی عدد أولاده علیه السّلام ذکورا و إناثا؛ فمنهم من أکثر فعدّ فیهم السّقط و لم یسقط ذکر نسبه و منهم من أسقطه و لم یر أن یحتسب فی العدّة فجاء قول کلّ واحد بمقتضی ما اعتمده فی ذلک و یحسبه و الّذی نقل فی کتاب صفوة الصّفوة و غیره من تألیف الأئمّة المعتبرین: أنّ أولاده علیه السّلام أربعة عشر ذکرا و الإناث تسع عشرة أنثی، و هذا تفصیل أسمائهم.

الذّکور: الحسن، و الحسین، محمّد الأکبر، عبد اللّه، أبو بکر، العبّاس، عثمان، جعفر،

---

(۱)- فاطمهٔ: ساقط من ج.

(۲)- الحنفيّة أمّه. و هى خولة بن إياس بن جعفر بن قيس بن مسلم بن ثعلبة بن يربوع. يكنّى بأمّه و أبيه جميعا. و لهذا يشترط أن ينوّن (على)، و يكتب (ابن الحنفيّة) بالألف، و يكون إعرابه إعراب محمّد، لأنّه وصف لمحمّد لا لعلىّ، كما ذكرنا. تهذيب الأسماء: ۱/ ۸۸

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۲

عبد اللّه، محمّد الأصغر، يحيى، عون، عمر، محمّد الأوسط.

الإناث: زينب الكبرى، أمّ كلثوم الكبرى، أمّ الحسن، رملة الكبرى، أمّ هانئ، ميمونة، زينب الصّغرى، رملة الصّغرى، أمّ كلثوم الصّغرى، رقيّة، فاطمة، أمامة، خديجة، أمّ الكرام، أمّ سلمة، أمّ جعفر، جمانة، نفيسة، بنت أخرى لم يذكر اسمها ماتت صغيرة فهذا عدد أولاده ذكورا و إناثا، و ذكر قوم آخرون زيادة على ذلك، و ذكروا فيهم محسنا شقيقا للحسن و الحسين عليهما السّلام، كان سقطا، فالحسن و الحسين عليه السّلام، و زينب الكبرى، و أمّ كلثوم الكبرى، هؤلاء الأربعة من الطّهر البتول فاطمة بنت الرّسول صلّى اللّه عليه و سلّم، محمّد الأكبر هو ابن الحنفيّة، و اسمها خولة بنت جعفر بن قيس الحنفيّة، و قيل: غير ذلك؛ و عبيد اللّه و أبو بكر أمّهما ليلى بنت مسعود؛ و العبّاس و عثمان، و جعفر و عبد اللّه، أمّهم أمّ البنين بنت حزام بن خالد؛ و يحيى و عون، أمّهما اسماء بنت عميس؛ و محمّد الأوسط، أمّه أمامة بنت أبى العاص، و هذه أمامة هى بنت زينب بنت رسول اللّه المحمولة فى الصّلاة؛ و أمّ الحسن و رملة الكبرى، أمّهما أم سعيد بنت عروة؛ فهؤلاء من المعقود عليهنّ نكاحه، و بقيّة الأولاد من أمّهات شتّى أمّهات أولاد، و كان يوم قتله عليه السّلام عنده أربع حرائر فى نكاحه، و هنّ: أمامة بنت أبى العاص بنت بنت رسول اللّه، تزوّجها بعد موت خالتها البتول فاطمة عليها السّلام، و ليلى بنت مسعود التّميميّة، و أسماء بنت عميس الخثعميّة، و أمّ البنين الكلابيّة، و أمّهات الأولاد ثمانى عشرة أمّ ولد و السّلام.

ابن طلحة، مطالب السؤول،/ ۶۲- ۶۳- عنه: الإربلى، كشف الغمّة، ۱/ ۴۴۱- ۴۴۲؛ البهبهانى، الدّمعة السّاكبة، ۳/ ۱۶۹- ۱۷۰

أولاد أمير المؤمنين عليه الصّلاة و السّلام: الحسن و الحسين (صلوات اللّه عليهما) و المحسن، درج صغيرا، و زينب الكبرى و أمّ كلثوم الكبرى، أمّهم فاطمة بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله و سلّم؛ و أبو القاسم محمّد، أمّه خولة ابنة جعفر بن قيس من بنى بكر بن وائل ثمّ من حنيفة؛ و العبّاس و عثمان و جعفر و عبد اللّه قتلوا مع الحسين (صلوات اللّه عليه)، أمّهم أمّ البنين ابنة حزام من ولد عامر بن صعصعة؛ و أبو بكر و عبيد اللّه، أمّهما ليلى ابنة مسعود الدّارميّة؛ و عمر و رقيّة، أمّهما الصّهباء و هى أمّ حبيب ابنة ربيعة من بنى تغلب بن وائل من سبى

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۳

خالد بن الوليد؛ و عمر الأصغر، أمّه المصطلقيّة؛ و محمّد الأوسط، و محمّد الأصغر، و عمر الأوسط على قول بعضهم، و العبّاس الأصغر، و جعفر الأصغر لأمّهات شتّى؛ و عبد الرّحمان و أمّه أمامة ابنة أبى العاص بن الرّبيع، و أمّها زينب ابنة رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله و سلّم، و هى ابنة أخت فاطمة عليها السّلام و كانت أوصت إليه عليه السّلام بأن يتزوّج بها بعدها؛ و يحيى و عون درجا صغيرين، و أمّهما أسماء ابنة عميس من ولد خثعم بن أنمار بن نزار، فهؤلاء عشرون ابنا و هم أكثر المعدودين من أولاده الذّكور، و من أصحاب الأنساب من لم يعدّ محمّد الأوسط و الأصغر؛ و لم يذكر عمر الأوسط، و منهم من لم يذكر إلّا عمر المعقب، و العقب لخمسة منهم: و هم الحسن و الحسين عليهما السّلام و محمّد و العبّاس و عمر؛ و البنات اثنتان و عشرون بنتا على اختلاف فى ذلك بين أهل النّسب، زينب الكبرى قد روت عن أمّها فاطمة عليها السّلام غير حديث، و الصّغرى، و أمّ كلثوم الكبرى، و الصّغرى، و رملة الكبرى، و الصّغرى، و رقيّة الكبرى، و الصّغرى، و أمّ هانئ الكبرى، و الصّغرى، و أمّ الكرام، و اسمها جمانة، و أمّ جعفر، و قد اختلف أهل النّسب فيها فمنهم من يقول: جمانة هى أمّ جعفر و هو قول يحيى بن الحسن العقيقىّ، نفيسة هى أمّ كلثوم الصّغرى و قال غيره: هى غيرها؛ و ميمونة، و ليلى، و أمّ الحسن، و فاطمة، و خديجة، و أمامة. و العقب لأربع منهنّ: و هى زينب الكبرى عقبها فى ولد عبد اللّه بن جعفر بن أبى طالب، و زينب الصّغرى عقبها فى ولد محمّد بن عقيل؛ ولدت له عبد اللّه بن محمّد بن عقيل، و أمّ الحسن عقبها

فی ولـد جعـدة بن هـبیرة ابن أخت علیّ علیه السّـلام، و فاطمـة عقبهـا فی ولـد سـعد بن الأـسود ابن أبی البخـتریّ، و البواقی منهنّ لم یتزوّجن، و منهنّ مزوّجات من ولد عقیل و العبّاس ابن عبد المطّلب، و قد انقرض عقبهنّ.

المحلّی، الحدائق الوردیّة، ۱/ ۵۲- ۵۳

قاتل علیه السّـلام هو و أهل بیته و أصـحابه حتّی قتلوا کلّهم، و فیهم بضعة عشر شابّا من أهل بیته [...] العبّاس بن علیّ بن أبی طالب، و أمّه أمّ البنین بنت حزام بن ربیعة بن الوحید العامریّ.

المحلّی، الحدائق الوردیّة، ۱/ ۱۲۰

اتّفق علماء السّیر: علی أنّه کان له علیه السّلام من الولد ثلاثة و ثلاثون، منهم أربعة عشر

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۴

ذکرا و تسع عشـرة أنثی. الحسن و الحسین و زینب الکبری و أمّ کلثوم الکبری، أمّهم فاطمة بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله و علی هـذا عامّة المتأخّرین؛ و ذکر الزّبیر بن بکّار ولدا آخر من فاطمة بنت رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و اله اسـمه محسن مات طفلا، و فاطمة علیها السّـلام أوّل زوجاته لم یتزوّج علیها حتّی توفّیت؛ و محمّـد الأکبر و هو ابن الحنفیّة، و أمّه خولة بنت جعفر من سبی بنی حنیفة و قیل: کانت أمّ ولد و سـنذکره فی باب مفرد و کذا الحسن و الحسـین علیهما السّـلام؛ و عبید اللّه قتله المختار بن أبی عبید، و أمّه لیلی بنت مسـعود من بنی تمیم و أبو بکر قتل مع الحسین علیه السّلام أمّه أیضا لیلی بنت مسعود؛ و العبّاس الأکبر، و عثمان، و جعفر، و عبد اللّه قتلوا مع الحسـین، و أمّهم أمّ البنین بنت حزام (و قیل: بنت خلة) [؟ خالد] کلابیّة تزوّجها بعد فاطمة علیها السّـلام؛ و محمّد الأصغر قتل مع الحسـین علیه السّـلام أیضا، أمّه أمّ ولد؛ و یحیی و عون أمّهما أسـماء بنت عمیس، و کان جعفر بن أبی طالب قد تزوّج أسماء، ثمّ قتـل عنهـا فتزوّجها أبو بکر الصّـدّیق (رضـی اللّه عنه) فمات عنها فتزوّجها علیّ علیه السّـلام بعـد أمّ البنین فأولـدها؛ و عمر الأکبر و رقیّة، أمّهما الصّهباء صبیّة تزوّجها بعد أسماء بنت عمیس، و الصّهباء یقال لها: أمّ حبیب بنت ربیعة من بنی وائل أصابها خالد بن الولید لمّا أغار علی بنی تغلب بناحیـة عین التّمر و هـذا عمر الأکبر نـذکر سیرته فیما بعـد [...] و محمّـد الأوسط، و أمّه أمامة بنت العاص بن ربیع و أمّها زینب بنت رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و اله تزوّجها بعـد الصّـهباء، و أمّ الحسن و الحسـین و رملـة الکبری و أمّهنّ أمّ سـعید بنت عروة تزوّجها أخیرا؛ و أم هانئ؛ و میمونة، و زینب الصّـغری، و رملة الصّـغری، و أمّ کلثوم الصّغری، و فاطمة، و أمامة، و خدیجة، و أمّ الکرام، و أمّ جعفر، و جمانة، و نفیسة، و هنّ لأمّهات أولاد شتّی قالوا: و ابنة أخری صـغیرة توفّیت و لم یضبط اسمها «۱». و النّسل منهم لخمسة: الحسن و الحسـین و محمّد ابن الحنفیّة و عمر و العبّاس علیهم السّـلام؛ و قیل: و لمحمّد الأصـغر أیضا، و سنذکرهم فیما بعد إن شاء اللّه تعالی.

و ذکر ابن جریر الطّبریّ: أنّ بنات علیّ علیهما السّلام سبع عشرة، و الصّحیح ما ذکرناه.

سبط ابن الجوزی، تذکرة الخواصّ،/ ۵۴- ۵۵

---

(۱)- قال الواقدیّ: توفّی أمیر المؤمنین عن أربع من الحرائر: أمامة بنت العاص و لیلی التّمیمیّة و أمّ البنین الکلابیّة و أسماء بنت عمیس و عن جماعة من الآماء.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۵

قال هشام بن محمّد: قتل من آل أبی طالب جماعة، منهم: الحسـین بن علیّ علیه السّـلام، قتله سـنان بن أنس، و العبّاس بن علیّ [...] و قتل أخوه جعفر و عبـد اللّه و عثمان و هم من أمّ البنین الّتی ذکرناها؛ و قتل محمّـد بن علیّ علیه السّـلام، و أمّه أمّ ولـد، و قتل أبو بکر بن علیّ، و أمّه لیلی بنت مسعود بن دارم.

الف- أمیر المؤمنین علیه السّـلام و أزواجه و ولده ب- أمّ العبّاس علیه السّـلام و نسبها ج- أشقّاؤه [القرن «۲»] العبّاس بن علیّ بن أبی

طالب علیهما السّلام.

و أمّه أمّ البنین بنت حزام بن خالد بن ربیعة بن الوحید العامریّ.

الرّسّان، تسمیة من قتل،/ ۱۴۹

[القرن ۳] فولد علیّ، علیه السّلام: الحسن، و الحسین علیهما السّلام و أمّهما فاطمة صلوات اللّه علیها، بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله و سلّم، سیّدة [۸ أ] النّساء، و محمّدا، و أمّه الحنفیّة، و اسمها خولة بنت جعفر بن قیس بن مسلمة، من بنی حنیفة بن لجیم؛ و العبّاس، و عثمان، و جعفرا، و عبد اللّه، قتلوا مع الحسین، علیهم السّلام؛ و أمّهم أمّ البنین بنت حزام بن خالد بن ربیعة بن الوحید من بنی کلاب؛ و عبد اللّه، و أبا بکر درجا؛ و أمّهما: لیلی بنت مسعود بن خالد بن مالک بن ربعیّ النّهشلیّ؛ و یحیی، و عونا درجا، و أمّهما: أسماء بنت عمیس الخثعمیّ؛ و محمّدا لأمّ [ولد] «۱» قتل مع الحسین علیه السّلام؛ و عمر بن علیّ، و أمّه سبیّة من بنی تغلب یقال لها: الصّهباء، سبیت أیام خالد بن الولید فی ولایة أبی بکر بعین التّمر «۲». فهؤلاء ولد علیّ، و العقب منهم

---

(۱)- فی الأصل: ساقطة، و الزیادة من المقتضب ص ۲۲.

(۲)- عین التّمر: بلدة قریبة من الأنبار غربی الکوفة بقربها موضع یقال له: «شفاثا» منها یجلب القسب و التّمر إلی سائر البلاد، و هو بها کثیر جدا، و هی علی طرف البادیة. معجم البلدان ۴/ ۱۷۶

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴

للحسن و الحسین و محمّد بن الحنفیّة و عمر علیهم السّلام.

الکلبی، جمهرة النّسب، ۱/ ۳۰- ۳۱

[۱۱۸ ب] أخبرنا محمّد بن حبیب عن هشام بن الکلبیّ قال:

«۱» ولد عیلان، و هو النّاس بن مضر، و إنّما عیلان عبد لمضر، فحضن النّاس، فغلب علیه، و نسب إلیه «۲».

فولد عیلان: قیسا، و دهمان، و هم أهل بیت فی قیس؛ و أمّهما شقیقة بنت غافق بن الشّاهد بن عکّ.

فولد قیس: خصفة، و سعدا، و عمرا؛ و أمّهم عمرة بنت الیاس بن مضر؛ فولد خصفة ابن قیس: عکرمة، و أمّه: ریطة بنت و برة أخت کلب؛ و محارب بن خصفة؛ و أمّه: هند بنت عمرو بن ربیعة بن نزار.

فولد عکرمة: منصورا، و ملکان، و هو أبو ملک الّذین فی تیم اللّه بن ثعلبة، یقال لهم:

بنو عکرمة؛ و عامرا، و سعدا، و سعد بن عکرمة دخل فی بنی سلیم، و أمّهم: تعلة بنت سعد بن قیس.

فبنو أبی ملک بن عکرمة بطنان: بنو الدّیل بن حمار بن ناج بن أبی ملک، و بنو الحارث ابن حمار بن ناج، و هم حلفاء لبنی تیم اللّه بن ثعلبة بن عکابة، و منزلهم العقبة بالبطن.

هاهنا عن غیر الکلبیّ:

فولد منصور بن عکرمة: هوازن، و مازنا؛ و امّهما: سلمی بنت غنیّ بن یعصر؛ و سلما، و سلامان، و أمّهما: تکمة بنت مرّ بن أدّ.

---

(۱)- [و التّأکید علی أسماء آباء أبی الفضل علیه السّلام بکتابتهم بالحروف السّوداء البارزة من عندنا. (المحقّقة)].

(۲)- فی جمهرة أنساب العرب ص ۲۴۳: و قال قوم: إنّما هو الیاس بن مضر، و الأصحّ أنّه قیس بن مضر؛ و فی الإنباه علی قبائل الرّواه ص ۸۱: أنّ مضر بن نزار لم یکن له ممّن أعقب إلّا ابنان أحدهما الیاس بن مضر لا خلاف فی إسمه، و لا فی أنه ولد مضر لصلبه، و أنّ الیاس بن مضر ولد طابخة و مدرکة؛ و الثّانی النّاس بن مضر قیل: إنّه عیلان بن مضر، و أن عیلان ولد قیسا.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵

فولد هوازن: بكرا، و حربا، و سبعا درجا «۱»؛ و أمّهم: هند [۱۱۹ أ] بنت جعدة بن غنىّ؛ فولد بكر بن هوازن: معاوية، و زيدا، قتله أخوه معاوية، فوداه «۲»، عامر بن ظرب مائة من الإبل، و إنّما جعلها مائة من الإبل لعظم الإبل عندهم، و ليتنّأ هو عن الدّماء، فهى أوّل دية كانت فى العرب مائة من الإبل حكم بها عامر بن الظّرب حكما جاريا «۳»؛ و أمّهما: عاتكة بنت سعد بن هذيل بن مدركة؛ و منبّه بن بكر، و سعد بن بكر، و هم الّذين أرضعوا «۴» النّبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم، و أمّهما: بنت عوذ مناة بن يقدم بن أفصى بن دعمىّ بن إياد.

فولد معاوية بن بكر: صعصعة، و نصرا، و جحوشا، و جحاشا؛ و أمّهم: رقاش بنت ناقم، و هو عامر بن جدّان «۵» بن جديلة بن أسد بن ربيعة بن نزار؛ و جشم- بطن- بن معاوية، و أمّه: مليكة بنت جشم بن حبيب بن عمرو بن غنم بن تغلب بن وائل، و شيبان، و أمّه غشينة بها يعرفون، و عوفا، و هو الوقعة، سمّوا بذلك لوقوعهم فى بنى عمرو بن كلاب، و هم مع بنى عمرو بن كلاب؛ و السّبّاق، و الحارث، و دحوة، و دحية «۶»، و أمّهم: عاتكة [۱۱۹ ب] بنت حرب بن هوازن، لم يلد حرب غيرها.

فولد صعصعة بن معاوية: عامرا، و مرّة، و مازنا، و عائذا، و وائلا؛ و أمّهم: عمرة بنت عامر بن الظّرب بن عمرو بن عيّاذ «۷» بن يشكر بن عدوان؛ و غالبا، و أمّه: غاضرة، بها يعرفون، و قيسا، و عوفا، و مساورا، و مثجورا بنى صعصعة، و أمّهم: عديّة بها يعرفون؛ و كبيرا، و عمرا، و زبينة، و أمّهم: وائلة بها يعرفون؛ و عبد اللّه، و الحارث، و أمّهما: عادية بها يعرفون؛ و ربيعة، و أمّه: غويضرة بها يعرفون.

---

(۱)- أى حربا، و سبعا.

(۲)- فى المقتضب ص ۵۳: ففداه.

(۳)- فى جمهرة أنساب العرب ص ۲۶۴: فجعل فيه عامر بن الظّرب العدوانىّ مائة من الإبل، و هى أوّل دية قضى فيها بذلك؛ و تقول العرب: إنّ لقمان كان جعلها قبل ذلك مائة جدى.

(۴)- فى المقتضب ص ۵۳: آظار النّبىّ.

(۵)- أنظر مختلف القبائل و مؤتلفها ص ۳.

(۶)- [كذا الصّواب كما فى القاموس (دحى) و فى المصدر (دحيّة) بتشديد الياء].

(۷)- فى جمهرة أنساب العرب ص ۲۴۳: عياذ.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۶

فولد عامر بن صعصعة: ربيعة، و هلالا، و نميرا، و سوآءة، و الحارث، درج؛ و أمّهم:

رقيّة بنت جشم بن معاوية بن بكر بن هوازن. فولد ربيعة بن عامر: كلابا، إليهم البيت، و كعبا، و إليهم العقد، كان إذا كان فى ولد ربيعة عقد حوار «۱» تولّوا هم ذلك دون ولد أبيهم، و كليبا، و عامرا، و الحارث، و هو محمّس، درج، إلّا ضرب نساء ولدن فى بنى عامر. من كلام العرب: «لفلان ضرب» أىّ بنات ولدن فى غيرهم «۲»، و أمّهم: مجد بنت تيم بن غالب ابن فهر، و هى الّتى حمّست بنى عامر، جعلتهم حمسا «۳»، و لها [۱۲۰ أ] يقول لبيد:

سقى قومى بنى مجد و أسقى نميرا و القبائل من هلال

فولد كلاب بن ربيعة: جعفرا، و معاوية، و هو الضّباب «۴»؛ و ربيعة، و أمّهم: ذويبة بنت عمرو بن مرّة بن صعصعة؛ و عمرا، و عبيدا، و هو أبو بكر، و عامرا، و الحارث، و هو رؤاس «۵»، و عبد اللّه، و كعبا، و هو الأضبط، و أمّهم: سبيعة بنت مرّة بن صعصعة؛ و أمّها:

سلول بنت ذهل؛ و زيد بن كلاب، و أمّه من غسّان، درج، لا عقب له.

الكلبى، جمهرة النّسب ۲/ ۳۱۱- ۳۱۴

و ولد عامر بن كلاب: كعبا؛ و أمّه: لبنى بنت كعب بن ربيعة بن عامر؛ و طريفا، درج، و أمّه من فهم؛ و الأصم، و هم قليل، و أمّه من

قریش من بنی تیم الأدرم بن غالب بن فهر.

فولد کعب بن عامر: الوحید، و هو عامر، و أمّه الخنساء بنت عمرو بن کلاب؛ فولد الوحید: ربیعة، و عامرا، و معاویة، و زفر، و هو صاحب المرباع، و هو العاقر؛ و أمّهم:

خالدة بنت جعفر بن کلاب؛ و ثورا، و بشرا، و خزیمة، و عمرا، و هبیرة، و أمّهم: جویریّة

---

(۱)- [کذا فی المصدر، و لعلّه: «عقد جوار»].

(۲)- فی لسان العرب «ضرب»: ضربت فیهم فلانة بعرق ذی أشب، أیّ التباس أیّ أفسدت نسبهم بولادتها فیهم، و قیل: عرّقت فیهم عرق سوء.

(۳)- الحمس: و هم قریش من کان یدین بدینهم من کنانة، و التّحمّس الشّدة فی الدّین. سیرة النّبیّ ۱/ ۱۹۹؛ مفاتیح العلوم ص ۷۶.

(۴)- و إنّما سمّوا الضّباب لأنّ عمرو بن معاویة کان ولده ضبّا، و مضبّا، و ضبابا، و حسیلا بنو عمرو بن معاویة بن کلاب، فسّموا الضّباب لذلک. الإنباه علی قبائل الرّواه ص ۸۸.

(۵)- فی الاشتقاق ص ۲۹۶: رواس؛ و فی الإنباه، ص ۸۸: رؤاس.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷

بنت سلمة الخیر بن قشیر.

فولد ربیعة بن الوحید: خالدا، و طهفة؛ فولد خالد: حزاما [۱۲۶ ب]؛ فولد حزام:

الدّیّان، و هو أبو المحلّ، و علیّا، و أمّ البنین؛ و أمّهم: لیلی بنت سهیل بن عامر بن مالک ابن جعفر بن کلاب؛ فتزوّج أمّ البنین علیّ بن أبی طالب، صلوات اللّه علیه، فولدت له العبّاس، و جعفرا، و محمّد الأصغر، و عبد اللّه، و عثمان، قتلوا مع الحسین کلّهم «۱»، علیهم السّلام.

منهم: شبیب بن حزاد بن طهفة بن ربیعة الشّاعر.

و ولد معاویة بن الوحید: حصنا، و عثمان، و أوفا؛ و أمّهم: زینب بنت ربیعة بن عبد اللّه ابن أبی بکر بن کلاب؛ و مساحقا، و الحجاف، و نهیکا، و قیسا، و أرطاة، و زیدا، و عثعثا، و مالکا، و عمرا.

فمن بنی معاویة بن الوحید: محفز بن جزء بن عامر بن حصن بن معاویة، کان شریفا، و أخوه بطحاء صاحب البراذین البطحاویّة؛ و الأشعث بن وائل بن ربیعة بن عبّاد بن حصن بن معاویة، کان علی شرط الحجّاج بواسط.

و ولد عمرو بن الوحید: عبیدة، و أرطاة، و هو الصّبیر الّذی وضع علقمة بن علاثة، و عامر بن الطّفیل «۲» الإبل علی بدنه حین نافر إلی هرم بن قطبة «۳»؛ و خزیمة، و قد رأس، و علقمة.

فمن بنی الصّبیر [۱۲۷ أ] عبد اللّه بن شریک «۴» بن أرطاة الفقیه؛ و حازم أخوه، کان

---

(۱)- فی نسب قریش ص ۴۳: «و اتّبع العبّاس أخوته لأبیه و أمّه بنو علیّ، و هم: عثمان، و جعفر، و عبد اللّه» و لم یذکر محمّد الأصغر.

(۲)- فی المعارف ص ۳۳۱: علقمة بن علاثة، و هو الّذی نافر «عامر بن الطّفیل» فقال فیه الأعشی:

علقم ما أنت إلی عامر النّاقض الأوتار و الواتر

و کان وفد إلی النّبیّ- صلّی اللّه علیه و سلّم- فأسلم، ثمّ ارتدّ، و لحق بقیصر، ثمّ انصرف، و أسلم، و استعمله عمر علی حوران فمات بها.

(۳)- فی الاشتقاق ص ۲۸۳: هرم بن قطبة، من حکماء العرب. و هو الّذی تحاکم إلیه عامر بن الطّفیل و علقمة بن علاثة، و أدرک

الإسلام. و انظر المنافرة فی الأغانی ۱۶/ ۲۱۵.

(۴)- عبد اللّه بن شریک: روی عن أبیه و ابن عمر و ابن عبّاس، و کان ممّن جاء إلی محمّد بن الحنفیّة، علیهم

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۸

من أصحاب المختار بن أبی عبید.

هذه عامر بن کلاب.

و ولد معاویة، و هو الضّباب بن کلاب: عمرا، و خالدا؛ و أمّهما: بنت عامر بن جشم ابن معاویة؛ فولد عمرو: زهیرا، قتل یوم جبلة؛ و حصینا، و حملا، و مالکا؛ و أمّهم الأحمسیّة؛ و ربیعة، و عامرا، و ضبّا، و مضبّا، درج، و ضبابا، و حسلا، و حسیلا، و زفر، و الأعور؛ و أمّهم بنت نهار بن عمرو بن سلول. و بهذه الأسماء سمّوا الضّباب؛ منهم:

الحنبص بن حصین بن عمرو الّذی یقول فیه قیس بن زهیر العبسیّ:

إذا قلت قد أفلت من شرّ حنبص لقیت بأخری حنبصا متباطنا

و شمر بن ذی الجوشن- لعنه اللّه تعالی- و ذو الجوشن، شرحبیل بن الأعور بن عمرو بن معاویة بن کلاب؛ و الضّمیل بن الأعور «۱»، قتلته خثعم یوم فیف الرّیح «۲».

الکلبی، جمهرة النّسب، ۲/ ۳۲۷- ۳۲۹

قال هشام (بن محمّد الکلبیّ): أخبرنی خراش بن إسماعیل قال: کانت خولة و هم ینسبونها خولة بنت جعفر بن قیس بن سلمة الحنفیّ جارّا لبنی أسد، فأغار علیهم قوم من العرب فی سلطان أبی بکر، فأخذ خولة و قدم بها المدینة، فاشتراها أسامة بن زید ثمّ اشتراها منه علیّ بن أبی طالب علیه السّلام.

قال (هشام): و ولد علیّ علیه السّلام یقولون: أقبل بنو أبیها، فقالوا: هذه المرأة منّا فمهرها علیّ علیه السّلام علی مهر نسائها، ثمّ تزوّجها فولدت له محمّدا لم تلد غیره، و خلف علیها أبو معمّر الغفاریّ، فولدت له جاریتین، کانتا فی حجر علیّ بن محمّد، فماتت واحدة، و ولدت الأخری.

الکلبی، مثالب العرب،/ ۱۰۹- ۱۱۰

- أبو عبد اللّه الجدلیّ، ثقة من کبراء أهل الکوفة. تهذیب التّهذیب ۵/ ۲۵۳.

(۱)- کان الضّمیل سیّدا من ساداتهم. الاشتقاق ص ۲۹۶.

(۲)- فیف الرّیح: هو مکان کان به حرب بین خثعم و بنی عامر. مجمع الأمثال ۲/ ۴۳۸.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹

مشجّر نسب أمّ البنین علیها السّلام

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۰

و قتل مع الحسین بن علیّ بن أبی طالب (رضی اللّه عنهما) [...] العبّاس بن علیّ بن أبی طالب، الأکبر.

ابن سعد، الحسین علیه السّلام،/ ۷۵

علیّ بن أبی طالب رضی اللّه عنه و اسم أبی طالب عبد مناف بن عبد المطّلب، و اسمه شیبة بن هاشم، و اسمه عمرو بن عبد مناف، و اسمه المغیرة بن قصیّ، و اسمه زید، و یکنّی علیّ: أبا الحسن، و أمّه فاطمة بنت أسد بن هاشم بن عبد مناف بن قصیّ. و کان له من الولد:

الحسن، و الحسین، و زینب الکبری، و أمّ کلثوم الکبری، و أمّهم فاطمة بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و محمّد بن علیّ الأکبر،

و هو ابن الحنفيّة، و أمّه خولة بنت جعفر بن قيس بن مسلمة بن ثعلبة بن يربوع بن ثعلبة بن الدّول بن حنيفة بن لجيم بن صعب بن عليّ بن بكر بن وائل، و عبيد اللّه بن عليّ قتله المختار بن أبي عبيد بالمذار، و أبو بكر بن عليّ قتل مع الحسين و لا عقب لهما، و أمّهما ليلى بنت مسعود بن خالد بن ثابت بن ربعيّ بن سلمى بن جندل بن نهشل بن دارم بن مالك بن حنظلة بن مالك بن زيد مناة بن تميم، و العبّاس الأكبر بن عليّ، و عثمان، و جعفر الأكبر، و عبد اللّه قتلوا مع الحسين بن عليّ، و لا بقيّة لهم، و أمّهم أمّ البنين بنت حزام بن خالد [بن جعفر] «۱» بن ربيعة بن الوحيد بن عامر بن كعب ابن كلاب، و محمّد الأصغر بن عليّ قتل مع الحسين، و أمّه أمّ ولد، و يحيى و عون ابنا عليّ، و أمّهما أسماء بنت عميس الخثعميّة، و عمر الأكبر بن عليّ و رقيّة بنت عليّ، و أمّهما الصّهباء، و هي أمّ حبيب بنت ربيعة بن بجير بن العبد بن علقمة بن الحارث بن عتبة بن سعد بن زهير بن جشم بن بكر بن حبيب بن عمرو بن غنم بن تغلب بن وائل، و كانت سبيّة أصابها خالد بن الوليد حين أغار على بني تغلب بناحية عين التّمر، و محمّد الأوسط ابن عليّ، و أمّه أمامة بنت أبي العاص بن الرّبيع بن عبد العزّى بن عبد شمس بن عبد مناف، و أمّها زينب بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و أمّها خديجة بنت خويلد بن أسد بن عبد العزّى ابن قصيّ، و أمّ الحسن بنت عليّ و رملة الكبرى، و أمّهما أمّ سعيد بنت عروة بن مسعود بن معتّب بن مالك الثّقفيّ، و أمّ هانئ بنت عليّ، و ميمونة، و زينب الصّغرى، و رملة الصّغرى،

---

(۱)- [كذا، فليلاحظ].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۱

و أمّ كلثوم الصّغرى، و فاطمة، و أمامة، و خديجة، و أمّ الكرام، و أمّ سلمة، و أمّ جعفر، و جمانة، و نفيسة بنات عليّ، و هنّ لأمّهات أولاد شتّى، و ابنة لعليّ لم تسمّ لنا هلكت، و هي جارية لم تبرز، و أمّها محيّاة بنت امرئ القيس بن عديّ بن أوس بن جابر بن كعب ابن عليم «۱» من كلب، و كانت تخرج إلى المسجد و هي جارية، فيقال لها: من أخوالك؟

فتقول: وه، وه، تعني كلبا. فجميع ولد عليّ بن أبي طالب لصلبه أربعة عشر ذكرا و تسع عشرة امرأة، و كان النّسل من ولده لخمسة: الحسن و الحسين و محمّد ابن الحنفيّة و العبّاس ابن الكلابيّة و عمر ابن التّغلبيّة. قال محمّد بن سعد: لم يصحّ لنا من ولد عليّ رضي اللّه عنه غير هؤلاء.

ابن سعد، الطّبقات، ۳- ۱/ ۱۱- ۱۲

فولد عليّ بن أبي طالب: الحسن، ولد للنّصف من شهر رمضان سنة ثلاث من الهجرة، و سمّاه رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- حسنا؛ و مات لخمس ليال خلون من شهر ربيع الأوّل سنة خمسين، و دفن ببقيع الغرقد؛ و صلّى عليه سعيد بن العاصيّ، و كان أمير المدينة، قدّمه الحسين، و قال: «لو لا أنّها سنّة، ما قدّمتك». و يكنّى الحسن أبا محمّد.

و الحسين بن عليّ، و يكنّى أبا عبد اللّه؛ و ولد لخمس ليال خلون من شعبان سنة أربع من الهجرة، و قتل يوم الجمعة يوم عاشوراء في المحرّم سنة ۶۱، قتله سنان بن أنس النّخعيّ؛ و أجهز عليه خولي بن يزيد الأصبحيّ من حمير، و حزّ رأسه، و أتى به عبيد اللّه ابن زياد، و قال «۲»:

أوقر ركابي فضّة و ذهبا أنا قتلت الملك المحجّبا

قتلت خير النّاس أمّا و أبا

[...] و زينب ابنة عليّ الكبرى، ولدت لعبد اللّه بن جعفر بن أبي طالب؛ و أمّ كلثوم

---

(۱)- [في جمهرة أنساب العرب (ص ۴۵۷) عليم، بفتح العين و قال: و تزوّج عليّ و الحسن و الحسين (رضي اللّه عنهم) بناته].

(۲)- راجع «مروج الذّهب» للمسعودي، ۲؛ ۹۰؛ «مقاتل الطّالبيّين» لأبي الفرج الأصبهاني (ط مصر ۱۳۶۸) ص ۱۱۹.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۲

الكبرى، ولدت لعمر بن الخطّاب؛ و أمّهم: فاطمة بنت النّبيّ- صلّى اللّه عليه و سلّم.

و محمّد بن عليّ بن أبى طالب، الّذى يقال له «ابن الحنفيّة»؛ يقولون: أمّه خولة بنت جعفر بن قيس بن مسلمة، من بنى حنيفة؛ و تسمّية الشّيعة المهديّ. قال كثيّر:

هو المهديّ أخبرناه كعب أخو الأحبار فى الحقب الخوالى «۱»

و كانت الشّيعة يزعمون أنّه لم يمت؛ [...] و أخت محمّد لامّه: عوانة بنت أبى مكمل، من بنى غفار.

و عمر بن عليّ، و رقيّة، و هما توأم، أمّهما: الصّهباء، يقال: اسمها أمّ حبيب بنت ربيعة من بنى تغلب، من سبى خالد بن الوليد؛ و كان عمر آخر ولد عليّ بن أبى طالب؛ [...]

و العبّاس بن عليّ [...] إخوته لأبيه و أمّه بنو عليّ، و هم: عثمان، و جعفر، و عبد اللّه؛ فقتل إخوته قبله [...] ثمّ قتل العبّاس بن عليّ بعد إخوته مع الحسين؛ [...]

و أمّ العبّاس و إخوته هؤلاء: أمّ البنين بنت حزام بن خالد بن ربيعة بن الوحيد بن كعب بن عامر بن كلاب بن ربيعة.

و عبيد اللّه بن عليّ، [...] و أمّ عبيد اللّه: ليلى بنت مسعود بن خالد بن مالك بن ربعيّ ابن سلمى بن جندل بن نهشل بن دارم؛ و إخوة عبيد اللّه لأمّه: صالح، و أمّ أبيها، و أمّ محمّد، بنو عبد اللّه بن جعفر بن أبى طالب، خلف عليها عبد اللّه بن جعفر بعد عليّ بن أبى طالب، جمع بين زوجته و ابنته.

و يحيى بن عليّ، لا عقب له، و لا لعبيد اللّه بن عليّ؛ و أمّ يحيى: أسماء ابنة عميس، و إخوته لأمّه: عبد اللّه، و محمّد، و عون بنو جعفر بن أبى طالب، و محمّد بن أبى بكر الصّدّيق؛ توفّى يحيى فى حياة عليّ، و لم يدع ولدا.

و محمّد الأصغر، درج، لأمّ ولد.

---

(۱)- راجع «ديوان» كثير (نشر الأستاذ بيريس بالجزائر) ۱: ۲۷۵، ا غ ۸: ۳۳؛ «مروج الذّهب» ۲؛ ۱۰۱

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۳

و أمّ الحسين؛ و رملة، ابنتى عليّ، أمّهما: أمّ سعيد بنت عروة بن مسعود بن معتّب الثّقفيّ، و إخوتهما لأمّهما: بنو يزيد بن عتبة بن أبى سفيان بن حرب بن أميّة.

و زينب الصّغرى؛ و أمّ كلثوم الصّغرى؛ و رقيّة الصّغرى؛ و أمّ هانئ؛ و أمّ الكرام؛ و أمّ جعفر، و اسمها جمانة؛ و أمّ سلمة؛ و ميمونة؛ و خديجة؛ و فاطمة؛ و أمامة، بنات عليّ، لأمّهات أولاد شتّى.

كانت أمّ الحسين بنت عليّ عند جعدة بن هبيرة بن أبى وهب بن عمر بن عائذ بن عمران بن مخزوم؛ فولدت له؛ ثمّ خلف عليها جعفر بن عقيل بن أبى طالب، فلم تلد له.

و كانت رملة بنت عليّ عند أبى الهيّاج، و اسمه عبد اللّه، بن أبى سفيان بن الحارث بن عبد المطّلب، ولدت له؛ و قد انقرض ولد أبى سفيان بن الحارث؛ ثمّ خلف عليها معاوية ابن مروان بن الحكم بن العاصى.

و كانت رقيّة الكبرى بنت عليّ عند مسلم، فولدت له: عبد اللّه، قتل يوم الطّفّ، و عليّا، و محمّدا، بنى مسلم بن عقيل؛ و قد انقرض ولد مسلم بن عقيل.

و كانت زينب الصّغرى بنت عليّ عند محمّد بن عقيل بن أبى طالب، فولدت له:

عبد اللّه، الّذى يحدّث عنه، و فيه العقب من ولد عقيل، و عبد الرّحمان، و القاسم، ثمّ خلف عليها كثيّر بن العبّاس بن عبد المطّلب؛ فولدت له: أمّ كلثوم، تزوّجها جعفر بن تمّام بن‌العبّاس؛ و قد انقرض ولد كثيّر و تمّام ابنى العبّاس.

و كانت أمّ هانئ بنت علىّ عند عبد اللّه الأكبر بن عقيل بن أبى طالب؛ فولدت له:

محمّدا، قتل بالطّفّ، و عبد الرّحمن، و مسلما، و أمّ كلثوم.

و كانت ميمونة بنت على عند عبد اللّه الأكبر بن عقيل، فولدت له عقيلا.

و كانت أمّ كلثوم الصّغرى، و اسمها نفيسة عند عبد اللّه الأكبر بن عقيل، ولدت له أمّ عقيل؛ ثمّ خلف عليها كثير بن العبّاس بعد زينب الصّغرى؛ فولدت له الحسن؛ ثمّ خلف عليها تمّام بن العبّاس؛ فولدت له نفيسة، تزوّجها عبد اللّه بن علىّ بن الحسين [بن علىّ] ابن أبى طالب.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۴

و كانت خديجة بنت علىّ عند عبد الرّحمان بن عقيل: ولدت له سعيدا، و عقيلا؛ ثمّ خلف عليها أبو السّنابل عبد الرّحمن بن عبد اللّه بن عبيد اللّه بن عامر بن كريز بن ربيعة بن حبيب بن عبد شمس.

و كانت فاطمة بنت علىّ عند محمّد بن أبى سعيد بن عقيل: فولدت له حميدة؛ ثمّ خلف عليها سعيد بن الأسود بن أبى البخترىّ؛ فولدت له برّة؛ و خالدة؛ ثمّ خلف عليها المنذر بن عبيدة بن الزّبير بن العوّام، فولدت له عثمان، و كندة، درجا.

و كانت أمامة بنت علىّ عند الصّلت بن عبد اللّه بن نوفل بن الحارث بن عبد المطّلب؛ فولدت له، و توفّيت عنده.

فهؤلاء ولد علىّ بن أبى طالب لصلبه.

المصعب الزّبيرى، نسب قريش،/ ۴۰- ۴۶

فولد «علىّ» الحسن، و الحسين، و محسّنا، و أمّ كلثوم الكبرى، و زينب الكبرى- أمّهم:

فاطمة بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم- [۱۰۷] و محمّدا- أمّه: خولة بنت إياس بن جعفر، جار الصّفا، و هى الحنفيّة. و يقال: هى خولة بنت جعفر بن قيس. و يقال: بل كانت أمة من سبى اليمامة، فصارت إلى «علىّ»، و أنّها كانت أمة لبنى حنيفة سنديّة سوداء، و لم تكن من أنفسهم. و إنّما صالحهم خالد بن الوليد على الرّقيق و لم يصالحهم على أنفسهم-.

- و عبيد اللّه، و أبا بكر- أمّهما: ليلى بنت مسعود بن خالد النّهشلىّ- «۱» و عمر، و رقيّة- أمّهما: تغلبيّة. و كان خالد بن الوليد سباها فى الرّدّة. فاشتراها علىّ «۱»- و يحيى- أمّه أسماء بنت عميس- و جعفرا، و العبّاس، و عبد اللّه- أمّهم: أمّ البنين بنت حزام الوحيديّة-.

- و رملة، و أمّ الحسن- أمّهما: أمّ سعيد بنت عروة بن مسعود الثّقفىّ- و أمّ كلثوم الصّغرى،

(۱- ۱) [حكاه عنه فى بطل العلقمى، ۳/ ۵۱۵- ۵۱۶ و زاد:

أخطأ ابن قتيبة لم تكن تغلب إلّا نصارى يسكنون شمال العراق، فأغار عليهم خالد بن الوليد لمّا غزا العراق فى خلافة أبى بكر، فأصاب سبيا كثيرا منه التّغلبيّة أمّ عمر الأطرف و والد الحسن البصرىّ و سيرين والد محمّد ابن سيرين و أبان والد حمران مولى المسيّب فى آخرين. فغرض ابن قتيبة فى هذا، تصحيح خلافة أبى بكر بجعل علىّ عليه السّلام قد تزوّج من سبايا من خالف أبا بكر. إنّ عليا و عمر و أجلّاء الصّحابة أنكروا على أبى بكر سبى تلك النّساء].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۵

و زينب الصّغرى- و جمانة، و ميمونة، و خديجة، و فاطمة، و أمّ الكرام، و نفيسة، و أمّ سلمة، و أمامة، و أمّ أبيها- لأمّهات أولاد شتّى.

ابن قتيبة، المعارف،/ ۲۱۰- ۲۱۱

فقتل يومئذ: الحسين بن علىّ، و عبّاس بن علىّ، و عثمان بن علىّ، و أبو بكر بن علىّ، و جعفر بن علىّ، و أمّهم، أمّ البنين بنت حزام الكلابيّة، و إبراهيم بن علىّ، و أمّه أمّ ولد، و عبد اللّه بن علىّ.

ابن قتيبة، الإمامة و السّياسة، ۲/ ۶

ولد علیّ بن أبی طالب الحسن و الحسین، و محسن درج صغیرا «۱» و زینب الکبری، [...] و أمّ کلثوم الکبری، [...] و أمّهم فاطمهٔ بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم.

و سمّی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم کلّ واحد من الحسن و الحسین یوم سابعه، و وزنت فاطمهٔ علیها السّلام شعرهما فتصدّقت بوزنه فضّهٔ [...]

عبید اللّه بن علیّ، قتله المختار فی الوقعهٔ یوم المذار.

و أبا بکر «۲»، و أمّهما لیلی بنت مسعود النّهشلیّهٔ من بنی تمیم لا بقیّهٔ لهما.

و العبّاس الأکبر [...]

و عثمان، و جعفر الأکبر، و عبد اللّه، قتلوا مع الحسین (رضی اللّه تعالی عنهم)، و لا بقیّهٔ لهم إلّا العبّاس، فإنّ له بقیّهٔ.

و أمّهم أمّ البنین بنت حزام بن ربیعهٔ أخی لبید بن ربیعهٔ الشّاعر، و أخوها مالک بن حزام الّذی قتل مع المختار بالکوفهٔ «۳».

و محمّد الأصغر بن علیّ، قتل مع الحسین، و أمّه و رقاء أمّ ولد.

و یحیی و عون بنی [ظ] علیّ، أمّهما أسماء بنت عمیس الخثعمیّهٔ، و کان علیّ خلف علیها بعد أبی بکر- (رضی اللّه تعالی عنهما)-.

و عمر الأکبر، [...] و رقیّهٔ أمّها الصهباء- و هی أمّ حبیب بنت حبیب بن بجیر التّغلبیّ

---

(۱)- ط المحمودیّ: أی مات صغیرا.

(۲)- [فی المطبوع: أبا بکرهٔ].

(۳)- [حزام الّذی هو أخو لبید الشّاعر غیر حرام الّذی هو أبو أمّ العبّاس راجع ص ۷۹].

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۶

سبیت [ظ] من ناحیهٔ عین التّمر- تزوّجها مسلم بن عقیل بن أبی طالب.

و محمّد الأوسط و أمّه أمامهٔ بنت أبی العاص بن الرّبیع، و أمّها زینب بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم.

[...]

و أمّ الحسین «۱» بنت علیّ، کانت عند جعدهٔ بن هبیرهٔ المخزومیّ، ثمّ خلف علیها جعفر ابن عقیل، فقتل مع الحسین، فخلف علیها عبد اللّه بن الزّبیر.

و رملهٔ الکبری، و أمّهما أمّ سعید بنت عروهٔ بن مسعود الثّقفیّ.

و عمر الأصغر، و أمّه أمّ سعید هذه. و یقال: إنّ أمّه أمّ ولد، و کان صاحب نبیذ.

و میمونهٔ تزوّجها عبد اللّه بن عقیل.

و أمّ هانئ، و زینب الصّغری تزوّجها محمّد بن عقیل، ثمّ خلف علیها کثیر بن العبّاس.

و رملهٔ الصّغری. و أمّ کلثوم الصّغری تزوّجها کثیر بن العبّاس قبل أختها أو بعدها.

و فاطمهٔ، تزوّجها سعید بن الأسود بن أبی البختریّ من ولد الحارث بن أسد بن عبد العزّی.

و رملهٔ «۲» و أمامهٔ و خدیجهٔ، تزوّجها/ ۳۳۸/ عبد الرّحمان بن عقیل.

و أمّ الکرام، و أمّ سلمهٔ، و أمّ جعفر، «۳» و جمانهٔ، و تقیّهٔ «۳» و نفیسهٔ، تزوّجها تمّام بن العبّاس [ابن] عبد المطّلب، و هنّ لأمّهات أولاد شتّی.

و أمّ یعلی هلکت و هی جاریهٔ لم تبرز، و أمّها کلبیّهٔ، و کان یقال لها: من أخوالک یا أمّ یعلی؟ فتقول: أو أو. أی کلب.

البلاذری، جمل من أنساب الأشراف، ۲/ ۴۱۱، ۴۱۲- ۴۱۵، أنساب الأشراف،

۲/ ۱۸۹، ۱۹۰- ۱۹۴

و ولد لعلیّ بن أبی طالب: محمّد و امّه خولهٔ بنت جعفر بن قیس بن مسلمهٔ بن عبید

---

(۱)- [فی ط المحمودی: أمّ الحسن].

(۲)- کان فی النّسخهٔ ضرب الخط علی «رملهٔ».

(۳- ۳) [لم یرد فی ط المحمودی].

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۷

ابن ثعلبهٔ بن یربوع بن ثعلبهٔ من الدّول بن حنیفهٔ بن لجیم.

قال علیّ بن محمّد المدائنیّ بعث رسول صلّی اللّه علیه و سلّم علیّا إلی الیمن فأصاب خولهٔ فی بنی زبید، و قد ارتدّوا مع عمرو بن معدی کرب، و صارت فی سهمه، و ذلک فی عهد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقال له رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: «إن ولدت منک غلاما فسمه بأسمی و کنّه بکنیتی»، فولدت له بعد موت فاطمهٔ علیها السّلام غلاما، فسمّاه محمدا و کنّاه أبا القاسم.

و حدّثنی محمّد بن إسماعیل الواسطیّ الضّریر، حدّثنا أبو أسامهٔ، أنبأنا فطر بن خلیفهٔ، عن منذر الثّوری، عن محمّد بن الحنفیّهٔ، عن علیّ علیه السّلام أنّه قال لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم:

إن ولد لی غلام اسمیه باسمک و أکنیه بکنیتک؟ قال: «نعم».

قال: و حدّثنی علیّ بن المغیرهٔ الأثرم و عبّاس بن هشام الکلبیّ، عن هشام، عن خراش بن إسماعیل العجلیّ قال: أغارت بنو أسد بن خزیمهٔ علی بنی حنیفهٔ فسبوا خولهٔ بنت جعفر، ثمّ قدموا بها المدینهٔ فی أوّل خلافهٔ أبی بکر فباعوها من علیّ، و بلغ الخبر قومها فقدموا المدینهٔ علی علیّ فعرفوها و أخبروه بموضعها منهم، فأعتقها و مهرها و تزوّجها، فولدت له محمّدا ابنه، و قد کان قال لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: أتأذن لی إن ولد لی [غلام] بأن اسمیه باسمک و اکنّیه بکنیتک؟ فقال: «نعم». فسمی ابن الحنفیّهٔ محمّدا، و کنّاه أبا القاسم.

و هذا أثبت من خبر المدائنیّ.

البلاذری، جمل من أنساب الأشراف، ۲/ ۴۲۲- ۴۲۳

قال المدائنیّ: قتل الحسین و العبّاس و عثمان و محمّد لأمّ ولد بنو علیّ.

البلاذری، جمل من أنساب الأشراف، ۳/ ۴۲۲، أنساب الأشراف، ۳/ ۲۲۳

حدّثنا الحسین، حدّثنا عبد اللّه قال: قال الزّبیر بن أبی بکر «۱»- فیما أجازه لی و قال:

---

(۱)- المتوفّی سنهٔ: «۲۵۶» بمکّهٔ المکرّمهٔ عن عمر بلغ «۸۴» عاما حینما کان قاضیا علیها من جانب الخلفاء العبّاسیّین و علی هذا، فهو لم یدرک القصّهٔ، و لم یذکر أیضا من رواها له، حتّی یلاحظ حاله، فحدیثه هذا مرسل مجهول الرّواهٔ.-

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۸

اروه عنّی-: ولد علیّ بن أبی طالب علیه السّلام الحسن بن علیّ ولد للنّصف من شهر رمضان، سنهٔ ثلاث من الهجرهٔ، سمّاه رسول اللّه (صلّی اللّه علیه) حسنا، و مات لثلاث خلون من شهر ربیع الأوّل سنهٔ خمسین.

و الحسین بن علیّ علیه السّلام ولد لخمس لیال خلون من شعبان، سنهٔ أربع من الهجرهٔ.

و قتل یوم الجمعهٔ یوم عاشوراء فی المحرّم سنهٔ إحدی و ستّین.

قتله سنان بن أنس النّخعیّ لعنه اللّه، و أجهز علیه خولی بن یزید الأصبحی من حمیر لعنه اللّه، و حزّ رأسه.

و زینب ابنهٔ علیّ الکبری [...] و أمّ کلثوم الکبری بنت علیّ [....] و أمّهم فاطمهٔ/ ۲۴۷/ أ/ بنت رسول اللّه (صلّی اللّه علیهما).

و محمّد بن علیّ بن أبی طالب الّذی یقال له: ابن الحنفیّهٔ، و أمّه خولهٔ بنت جعفر بن قیس بن مسلمهٔ بن عبد اللّه بن ثعلبهٔ بن یربوع بن ثعلبهٔ بن الدّول بن حنیفهٔ بن لجیم [...] و عمر بن علیّ و رقیّهٔ الکبری و هما توأم «۱» و أمّهما الصّهباء. و یقال: اسمها أمّ حبیب بنت ربیعهٔ من بنی تغلب من سبی خالد بن الولید [...]

و العبّاس الأکبر بن علیّ علیهما السّلام [...] و إخوته لأمّه بنو علیّ و هم: عثمان و جعفر و عبد اللّه، فقتل إخوته قبله [...] ثمّ قتل العبّاس بن علیّ بعد إخوته مع الحسین (صلوات اللّه علیهم) [...] و أمّ العبّاس و إخوته هؤلاء أمّ البنین بنت حزام بن خالد بن ربیعهٔ بن الوحید ابن کلاب بن ربیعهٔ.

و عبید اللّه و أبا بکر ابنی علیّ لا بقیّهٔ لهما، [...] و أمّ عبید اللّه و أبی بکر ابنی علیّ علیهم السّلام لیلی ابنهٔ مسعود بن خالد بن مالک بن ربعیّ بن سلّم بن جندل بن نهشل بن دارم.

- ثمّ إنّ الرّجل لم یعتمد علیه معاصروه: مثل أحمد بن حنبل و البخاریّ و مسلم و ابن أبی داود، حیث لم یخرجوا عنه فی أسفارهم شیئا.

(۱)- التّوأم- بفتح التّاء و ضمّها فسکون الواو فهمزهٔ مفتوحهٔ-: الّذی یولد مع غیره فی بطن واحد و المؤنّث: توأمهٔ.

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۹

و إخوهٔ عبید اللّه و أبی بکر ابنی علیّ لأمّهما صالح و أمّ أبیها و أمّ محمّد بنو عبد اللّه بن جعفر بن أبی طالب خلف علیها عبد اللّه بن جعفر بن علیّ، جمع بین ابنته و زوجته.

و یحیی بن علیّ لا عقب له، توفّی صغیرا قبل أبیه، و أمّ یحیی/ ۲۴۸/ ب/ أسماء ابنهٔ عمیس الخثعمیّهٔ و إخوته لأمّه عبد اللّه و محمّد و عون بنو جعفر بن أبی طالب، و محمّد بن أبی بکر الصّدّیق رضوان اللّه علیهم.

حدّثنا الحسین، حدّثنا عبد اللّه، حدّثنا خالد بن خداش، حدّثنا حمّاد بن زید عن أیّوب عن محمّد:

إنّ أسماء ولدت لجعفر محمّدا و لأبی بکر محمّدا و لعلیّ محمّدا.

حدّثنا الحسین، حدّثنا عبد اللّه، حدّثنا محمّد بن سلام الجمحیّ قال: سمعت عبّاد بن مسلم یحدّث عن قتادهٔ قال:

استبق بنو أسماء الثّلاثهٔ ابن جعفر، و ابن أبی بکر، و ابن علیّ، فسبق الأکبران: ابن جعفر و ابن أبی بکر؛ ابن علیّ، فقالت أسماء: لئن سبقاک ما سبق آباؤهما أباک.

قال: ثمّ أخذ قتادهٔ یقول: لم یکن علیّ رضی اللّه عنه مثلهما. و عنده رجل من أهل الکوفهٔ فقال: یا عمّ حدّثنا بما سمعت و دعنا من رأیک.

و محمّد الأصغر بن علیّ- درج «۱» لأمّ ولد.

و أمّ الحسین و رملهٔ ابنتا علیّ، و أمّهما أمّ سعید بنت عروهٔ بن مسعود بن معتب الثّقفیّ.

حدّثنا الحسین، حدّثنا عبد اللّه، قال الزّبیر: قال عمّی: و إخوتهما لأمّهما بنو یزید بن عتبهٔ بن أبی سفیان بن حرب بن أمیّهٔ.

و قال غیر عمّی: أختهما لأمّهما بنت لعنبسهٔ بن أبی سفیان بن حرب بن أمیّهٔ.

و لأمّ الحسین بنت علیّ حسن و علیّ و حبیب بنو جعدهٔ بن هبیرهٔ بن أبی وهب بن عمرو بن عائذ بن عمران بن مخزوم کان خلف علیها ثمّ خلف علیها بعده جعفر بن عقیل

---

(۱)- درج- علی زنهٔ نصر و ضرب و بابهما-: مات و انقرض.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۰

ابن أبى طالب فلم تلد له.

و كانت رملة بنت علىّ عند أبى الهياج، و اسمه عبد اللّه بن أبى سفيان بن الحارث بن عبد المطّلب، فولدت منه عبد الكريم و أخا له- هلكا- و أختا له كانت عند عاصم بن عمر ابن الخطّاب و قد انقرض ولد أبى سفيان بن الحارث.

ثمّ خلف عليها معاوية بن مروان بن الحكم بن أبى العاص.

و زينب الصّغرى و أمّ هانئ، و أمّ الكرام، و أمّ جعفر، و اسمها الجمانة، و أمّ سلمة، و ميمونة، و خديجة، و فاطمة، و أمامة بنات علىّ لأمّهات أولاد.

و كانت رقيّة الكبرى بنت علىّ عند مسلم بن عقيل، فولدت له عبد اللّه قتل بالطّفّ، و علىّ و محمّد ابنى مسلم بن عقيل و قد انقرض ولد مسلم بن عقيل.

و كانت زينب الصّغرى بنت علىّ عند محمّد بن عقيل بن أبى طالب، فولدت له عبد اللّه- الّذى يحدّث عنه- و فيه العقب من ولد عقيل.

و عبد الرّحمان، و القاسم ابنى محمّد.

ثمّ خلف عليها كثيّر بن العبّاس، فولدت له كلثم، تزوّجها جعفر بن تمّام بن العبّاس، و قد [انقرض] ولد العبّاس بن عبد المطّلب.

و كانت أمّ هانئ بنت علىّ عند عبد اللّه الأكبر بن عقيل، فولدت له محمّدا قتل بالطّفّ «۱».

و عبد الرّحمان، و مسلم، و أمّ كلثوم.

و كانت ميمونة بنت علىّ عند عبد اللّه الأكبر بن عقيل، فولدت له عقيلا.

و كانت أمّ كلثوم الصّغرى- و اسمها: نفيسة- عند عبد اللّه الأكبر بن عقيل فولدت له أمّ عقيل.

ثمّ خلف عليها كثيّر بن العبّاس بعد زينب الصّغرى، فولدت له الحسن.

---

(۱)- بعد كلمة «بالطّفّ» فى أصلى بياض قليل جدّا و الظّاهر من السّياق عدم سقوط شىء.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۱

ثمّ خلف عليها تمّام بن العبّاس، فولدت له نفيسة تزوّجها عبد اللّه بن علىّ بن الحسين بن علىّ بن أبى طالب.

و كانت خديجة بنت علىّ عند الرّحمان بن عقيل، فولدت له سعيدا، و عقيلا.

ثمّ خلف عليها أبو السّنابل عبد الرّحمان بن عبد اللّه بن عامر بن كريز بن ربيعة بن حبيب بن عبد شمس.

و كانت فاطمة ابنة علىّ عند أبى سعيد بن عقيل، فولدت له حميدة، ثمّ خلف سعيد ابن الأسود بن أبى البخترىّ فولدت له برّة و خالدة.

ثمّ خلف عليها المنذر بن عبيدة بن الزّبير بن العوّام، فولدت له عثمان و كثيرة درجا.

و كانت أمامة بنت علىّ عند الصّلت بن عبد اللّه بن نوفل بن الحارث بن عبد المطّلب، فولدت له نفيسة و توفّيت عنده.

فهؤلاء ولد علىّ بن أبى طالب.

ابن أبى الدّنيا، مقتل الإمام أمير المؤمنين،/ ۱۱۵- ۱۱۶، ۱۱۹، ۱۲۱- ۱۲۳

و كان له من الولد الذّكور «۱» أربعة عشر ذكرا: الحسن و الحسين و محسن مات صغيرا- أمّهم فاطمة بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم. و محمّد الأكبر- أمّه خولة بنت جعفر الحنفيّة.

و عبيد اللّه، و أبو بكر- لا عقب لهما أمّهما ليلى بنت مسعود الحنظليّة من بنى تميم. و العبّاس و جعفر قتلا بالطّفّ. و عثمان، و عبد اللّه

أمّهم أمّ البنين بنت حزام الكلابيّة، و عمر- و أمّه أمّ حبيب بنت ربيعة البكريّة. و محمّد الأصغر- لا عقب له، أمّه أمامة بنت أبى العاص.

و عثمان الأصغر، و يحيى و أمّهما أسماء بنت عميس الخثعميّة. و كان له من البنات ثمانى عشرة ابنة، منهنّ من فاطمة ثلاث، و الباقيات لعدّة نسوة، و أمّهات أولاد شتّى.

اليعقوبى، التّاريخ، ۲/ ۲۰۱

---

(۱)- و الّذين لهم النّسل من أولاد أمير المؤمنين (صلوات اللّه عليه) الحسن و الحسين عليهما السّلام، و محمّد ابن الحنفيّة (رضوان اللّه عليه)، و عمر الأكبر الأطرف، و العبّاس السّقّاء، و بقيّة أولاده عليه السّلام، لم يعقبوا و لم يكن لهم أولاد.

(عن هامش الأصل)

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۲

عبد اللّه بن محمّد و موسى بن عيسى قالا: أخبرنا محمّد قال: حدّثنا عبيد اللّه بن محمّد ابن عائشة قال:

قتل علىّ بن أبى طالب رضى اللّه عنه و عنده أربع حرائر: أمامة بنت أبى العاص و أسماء بنت عميس و أمّ البنين بنت حزام الكلابيّة و ليلى بنت مسعود النّهشليّة.

و من أمّهات الأولاد تسع عشرة.

قال أبو عبد الرّحمان: ولد لعلىّ بن أبى طالب الحسن و الحسين و زينب و أمّ كلثوم أمّهم فاطمة بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه/ ۱۲۵/ أ/ و آله و سلّم و أمّها خديجة بنت خويلد ابن أسد بن عبد العزّى.

و محمّد بن علىّ الأكبر و جعفر الأصغر و أمّهما خولة بنت جعفر بن قيس بن سلمة بن ثعلبة بن يربوع بن ثعلبة بن الدّول بن حنيفة بن اللجيم. و أمّها أسماء بنت عمرو بن أرقم ابن عبيد بن ثعلبة من بنى حنيفة.

و عبيد اللّه و أبا بكر و أمّهما ليلى بنت مسعود بن جابر بن مالك بن ربعىّ بن سلم بن جندل بن نهشل بن دارم بن حنظلة بن زيد مناة بن تميم.

قتل أبو بكر مع الحسين عليه السّلام و قتل عبيد اللّه مع مصعب يوم المختار «۱».

و العبّاس، و عثمان، و جعفر الأكبر، و عبد اللّه، و أمّ عبد اللّه «۲» قتلوا مع الحسين [عليه السّلام] لا بقيّة لهم إلّا للعبّاس.

و أمّهم أمّ البنين بنت حزام بن خالد بن ربيعة بن الوحيد بن كعب بن كلاب.

و محمّد الأصغر بن علىّ- أمّه أمّ ولد- قتل مع الحسين عليه السّلام.

و يحيى و عون ابنى علىّ، و أمّهما أسماء بنت عميس بن النّعمان بن كعب بن مالك بن

---

(۱)- كذا فى أصلى، و المستفاد من ترجمة عبيد اللّه من كتاب الطّبقات الكبرى- لابن سعد- أنّه اغتيل بدسيسة من مصعب بن الزّبير. فراجع التّرجمة و تثبّت فيها.

(۲)- كذا فى أصلى، الظّاهر أنّ الكلم الثّلاث: «و أمّ عبد اللّه» من سبق قلم الكاتب و لكن كونه من المصنّف و عدم زيادته ممّا يؤيّده قول المصنّف الآتى: «و من البنات تسع عشرة».

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۳

قحافة الخثعميّة.

و عمر بن علىّ و رقيّة بنت علىّ و هما توأم، أمّهما الصّهباء «۱»، و هى أمّ حبيب بنت ربيعة ابن بجير بن العبد بن علقمة بن الحارث بن

عتبـة بن سـعد بن زهير بن جشم بن بكر بن حبيب بن عمرو بن غنم بن تغلب بن وائل، و كانت سبيّة أصابها خالد بن الوليد حين أغار على بنى تغلب ب «عين التّمر».

و محمّـد الأوسط بن علىّ، أمّه أمامـة بنت أبى العاص بن الرّبيع بن عبـد العزّى بن حبيب ابن عبـد شـمس بن عبد مناف. و أمّها زينب بنت رسول اللّه.

و عبّاس الأصغر أمّه أمّ ولد.

و أمّ حسين «۲»، و اسمها فاطمة الكبرى.

و رملة، و أمّها أمّ سعيد بنت عروة بن مسعود بن متعب الثّقفىّ.

و زينب الصّغرى، و نفيسة، و أمّ كلثوم الصّغرى،/ ۱۲۵/ ب/، و فاطمة الصّغرى، و أمامة، و خديجة، و أمّ الكرام، و أمّ جعفر، و جمانة، و أمّ هانئ، و ميمونة، و رملة الصّغرى، و أمّ سلمة بنات علىّ لأمّهات أولاد.

فجميع ولد علىّ من الذّكور ستّة عشر ابنا «۳»، و من البنات تسع عشرة ابنة.

محمد بن سليمان، المناقب، ۲/ ۴۸- ۵۰

[القرن ۴] فأوّل زوجة تزوّجها فاطمة بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، و لم يتزوّج عليها حتّى

---

(۱)- هذا هو الصّواب الموافق لما فى كتاب أنساب الأشراف: ج ۲ ص ۱۹۲ ط ۱.

و فى أصلى: «أمّهما أمّ الصّهباء ...».

(۲)- كذا فى أصلى، و فى بعض المصادر: «و أمّ الحسن ...».

(۳)- كلمة: «ستة» فى قوله: «ستّة عشر» رسم خطّها غير واضح كما ينبغى و يحتمل أن يقرأ «سبعة عشر» و على التّقديرين لا ينطبق على ما ذكره هاهنا من أسمائهم.

و ليراجع فى تعـداد ولد أمير المؤمنين عليهم السّـلام ما ذكره المصـعب الزّبيرى فى كتاب نسب قريش. و ليراجع أيضا ما ذكره الشّـيخ المفيد فى كتاب الإرشاد، ص ۱۸۶.

و ليلاحظ أيضا ما رواه ابن أبى الدّنيا فى الحديث «۱۰۹» و ما بعده من كتابه مقتل أمير المؤمنين عليه السّلام ص ۱۴۱، ط ۱.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۴

توفّيت عنده، و كان لها منه من الولد: الحسن و الحسين، و يذكر أنّه كان لها منه إبن آخر يسمّى محسنا توفّى صغيرا، و زينب الكبرى، و أمّ كلثوم الكبرى.

«۱» ثمّ تزوّج بعـد أمّ البنين بنت حزام- و هو أبو المحـلّ «۲» بن خالـد بن ربيعـة بن الوحيد بن كعب بن عامر بن كلاب- فولد لها منه العبّاس، و جعفر، و عبد اللّه، و عثمان، قتلوا مع الحسين عليه السّلام بكربلاء، و لا بقيّة لهم غير العبّاس. «۱»

و تزوّج ليلى ابنـة مسـعود بن خالـد بن مالك بن ربعىّ بن سـلمى بن جنـدل بن نهشل ابن دارم بن مالك بن حنظلة بن مالك بن زيد مناة بن تميم، فولدت له عبيد اللّه و أبا بكر.

فزعم هشـام بن محمّـد: أنّهمـا قتلا مع الحسـين بالطّفّ. و أمّا محمّـد بن عمر، فإنّه زعم أنّ عبيـد اللّه بن علىّ قتله المختار بن أبى عبيد بالمذار، و زعم أنّه لا بقيّة لعبيد اللّه و لا لأبى بكر ابنى علىّ عليه السّلام.

و تزوّج أسماء ابنة عميس الخثعميّة، فولدت له- فيما حدّثت عن هشّام بن محمّد- يحيى و محمّدا الأصغر، و قال: لا عقب لهما.

و أمّا الواقدىّ، فإنّه قال فيما حدّثنى الحارث، قال: حدّثنا ابن سعد، قال: أخبرنا الواقدىّ: أنّ أسماء ولدت لعلىّ يحيى و عونا ابنى علىّ.

و يقول بعضهم: محمّد الأصغر لأمّ ولد، و كذلك قال الواقدىّ فى ذلك، و قال: قتل محمّد الأصغر مع الحسين.

«۳» و له من الصّهباء- و هی أمّ حبیب بنت ربیعهٔ بن بجیر بن العبد بن علقمهٔ بن الحارث ابن عتبهٔ بن سعد بن زهیر بن جشم بن بکر بن حبیب بن عمرو بن غنم بن تغلب بن وائل؛ و هی أمّ ولد من السّبی الّذین أصابهم خالد بن الولید حین أغار علی عین التّمر علی بنی تغلب بها- عمر بن علیّ، و رقیّهٔ ابنهٔ علیّ «۳» [...]

و تزوّج أمامهٔ بنت أبی العاصی بن الرّبیع بن عبد العزّی بن عبد شمس بن عبد مناف،

(۱- ۱) [حکاه عنه فی بطل العلقمی، ۱/ ۹۳].

(۲)- [کذا الصّواب، و فی المصدر: أبو المجل].

(۳- ۳) [حکاه عنه فی بطل العلقمی، ۳/ ۵۱۵].

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۵

و أمّها زینب بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فولدت له محمّدا الأوسط.

و له محمّد بن علیّ الأکبر، الّذی یقال له: محمّد ابن الحنفیّهٔ، أمّه خولهٔ ابنهٔ جعفر بن قیس بن مسلمهٔ بن عبید بن ثعلبهٔ بن یربوع بن ثعلبهٔ بن الدّول بن حنیفهٔ بن لجیم بن صعب بن علیّ بن بکر بن وائل، توفّی بالطّائف، فصلّی علیه ابن عبّاس.

و تزوّج أمّ سعید بنت عروهٔ بن مسعود بن معتّب بن مالک الثّقفیّ، فولدت له أمّ الحسن، و رملهٔ الکبری.

و کان له بنات من أمّهات شتّی لم یسمّ لنا أسماء أمّهاتهنّ منهنّ: أمّ هانئ، و میمونهٔ، و زینب الصّغری، و رملهٔ الصّغری، و أمّ کلثوم الصّغری، و فاطمهٔ، و أمامهٔ، و خدیجهٔ، و أمّ الکرام، و أمّ سلمهٔ، و أمّ جعفر، و جمانهٔ، و نفیسهٔ بنات علیّ علیه السّلام؛ أمّهاتهنّ أمّهات أولاد شتّی.

و تزوّج محیّاهٔ ابنهٔ امرئ القیس بن عدیّ بن أوس بن جابر بن کعب بن علیم من کلب، فولدت له جاریهٔ، هلکت و هی صغیرهٔ. قال الواقدیّ: کانت تخرج إلی المسجد و هی جاریهٔ فیقال لها: من أخوالک؟ فتقول وه، وه- تعنی کلبا.

فجمیع ولد علیّ لصلبه أربعهٔ عشر ذکرا، و سبع عشرهٔ امرأهٔ.

حدّثنی الحارث، قال: حدّثنا ابن سعد عن الواقدیّ، قال: کان النّسل من ولد علیّ لخمسهٔ: الحسن، و الحسین، و محمّد ابن الحنفیّهٔ، و العبّاس ابن الکلابیّهٔ، و عمر بن ابن التّغلبیّهٔ. «۱»

الطّبری، التّاریخ، ۵/ ۱۵۳- ۱۵۵

---

(۱)- نخستین زنی که گرفت، فاطمه، دختر پیمبر خدا صلّی اللّه علیه و سلّم بود که جز او زنی نگرفت تا درگذشت. از فاطمه، حسن و حسین را داشت. گویند فرزند دیگری از او داشت به نام محسن که در خردسالی درگذشت، یا زینب کبری و ام کلثوم کبری.

پس از فاطمه ام البنین دختر حزام را به زنی گرفت که عباس و جعفر و عبد اللّه و عثمان را برای وی آورد که با حسین علیه السّلام در کربلا کشته شدند و به جز عباس دیگران دنباله نداشتند.

لیلی دختر مسعود بن خالد را نیز به زنی گرفت و عبید اللّه و ابو بکر را برای وی آورد که به گفته هشام-

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۶

و قتل العبّاس بن علیّ بن أبی طالب- و أمّه أمّ البنین ابنهٔ حزام بن خالد بن ربیعهٔ بن الوحید. «۱»

الطّبری، التّاریخ، ۵/ ۴۶۸

ولد لأمیر المؤمنین علیه السّلام، من فاطمهٔ:

الحسن علیه السّلام.

و الحسین علیه السّلام.

- ابن محمد در طف با حسین کشته شدند.

اما به گفته محمد بن عمر، عبید اللّه بن علی به دست مختار بن ابی عبید در مذار کشته شد و هم به گفته او عبید اللّه و ابو بکر پسران علی علیه السّلام دنباله نداشتند.

و نیز اسمای خثعمی دختر عمیس را به زنی گرفت و به گفته هشام بن محمد، یحیی و محمد اصغر را برای وی آورد. چنان‌که هم او گوید: دنباله نداشتند! «اما به گفته واقدی اسما، یحیی و عون را برای علی آورد».

بعضیها گفته‌اند: «محمد اصغر از کنیزی زاده بود». واقدی نیز چنین گفته است. به گفته وی، اصغر با حسین کشته شد.

و هم علی بن ابی طالب، از صهبا، ام حبیب دختر ربیعهٔ بن بجیر بن عبد که از جمله اسیران خالد بن ولید در اثنای حمله به عین التّمر بود عمر و رقیه را آورد [...]

و هم او علیه السّلام امامه، دختر ابو العاص بن ربیع را که مادرش زینب دختر پیمبر خدا صلّی اللّه علیه و سلّم بود، به زنی گرفت که محمد اوسط را آورد.

محمد اکبر که او را محمد بن حنفیه گویند نیز فرزند علی بود از خوله دختر جعفر بن قیس از بنی حنیفه.

محمد بن حنفیه به طایف درگذشت و ابن عباس بر او نماز کرد.

و هم او علیه السّلام ام سعید دختر عروهٔ بن مسعود ثقفی را به زنی گرفت که ام حسن و رمله کبری را از او آورد.

هم او از زنان مختلف، دخترانی داشت که نام- مادرانشان را نگفته‌اند. از جمله ام هانی و میمونه و زینب صغری و رمله صغری و ام کلثوم صغری و فاطمه و امامه و خدیجه و ام کرام و ام سلمه و ام جعفر و جمانه و نفیسه که همگی دختران علی علیه السّلام بودند و مادرانشان کنیزان مختلف بودند.

و هم او علیه السّلام محیّاهٔ دختر امرؤ القیس بن عدی بن اوس کلبی را به زنی گرفت که دختری برای وی آورد به خردسالی درگذشت.

واقدی گوید: دخترک به مسجد می‌آمد. بدو می‌گفتند: «داییهایت کیانند؟» می‌گفت: «وه، وه»! یعنی کلب (سگ).

همه فرزندان علی از پشت وی چهارده ذکور بودند و هفده زن.

واقدی گوید: پنج کس از فرزندان علی دنباله داشتند: حسن و حسین و محمد ابن حنیفه و عباس پسر زن کلابی و عمر پسر زن تغلبی. پاینده، ترجمه تاریخ طبری، ۶/ ۲۶۹۵- ۲۶۹۷

(۱)- عبّاس بن علیّ بن أبی طالب نیز کشته شد. مادرش ام البنین دختر حزام بن ربیعه بود.

پاینده، ترجمه تاریخ طبری، ۷/ ۳۰۸۳

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۷

و المحسّن، سقط «۱».

و أمّ کلثوم.

و زینب.

و ولد له من خولهٔ الحنفیّهٔ:

محمّد ابن الحنفیّهٔ.

و ولد له من أمّ البنین بنت خالد بن یزید الکلابیّهٔ:

(العبّاس و) «۲».

عبد اللّه.

و جعفر.

و عثمان.

و ولد له من أمّ حبيب التّغلبيّة «۳»- من سبى خالد بن الوليد-:

عمر.

و العبّاس «۴».

و رقيّة.

---

(۱)- ذكر المحسن السّقط فى أولاد أمير المؤمنين عليه السّلام: [.....] الملل و النّحل للشّهرستانى (۱/ ۷۷) و قد حرّف فى طبعة لاحقة، و التّبيين للمقدسىّ (ص ۹۲ و ۱۳۳) و لسان العرب (۶/ ۶۰) مادة (شبر).

(۲)- ما بين القوسين، و هو اسم أبى الفضل العبّاس بن أمير المؤمنين عليهما السّلام، ورد فى الهداية و تاريخ ابن الخشّاب، و لم يرد فى سائر النّسخ، لكن أجمع أهل النّسب و التّاريخ، على أنّه أكبر إخوته الأربعة من أمّ البنين، فانظر المصادر المذكورة فى التّعليقة السّابقة (رقم ۸) و سيأتى فى نهاية هذه الفقرة ذكر اثنين من أولاد أمير المؤمنين عليه السّلام. باسم «العبّاس» مع وصف أحدهما بالأصغر، و أبو الفضل بن أمّ البنين هو العبّاس الأكبر، وصف بذلك فى المصادر التّالية- الّتى ذكرها القاضى فى تعليقته- و هى: «المجدىّ» للنّسّابة للعمرىّ، و (ذخائر العقبى) للطّبرىّ، و (المناقب) لابن شهر آشوب.

أقول و انظر كتاب: بطل العلقمى للشّيخ عبد الواحد المظفّر (۳/ ۵۰۷).

(۳)- كلمة «التّغلبيّة» وردت فى (اس) فقط.

(۴)- هذا هو العبّاس الأصغر، و انظر كتاب (بطل العلقمىّ) للمظفّر ص ۵۰۷.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۸

و ولد له من أسماء بنت عميس الخثعميّة:

يحيى.

و ولد له من ليلى «۱» بنت مسعود:

أبو بكر.

و عبيد اللّه.

و ولد له من أمّ ولد «۲»:

محمّد الأصغر.

و ولد له من امرأة- اسمها الخير «۳»، و يقال: رملة-:

سقط «۴».

من أعقب من ولد أمير المؤمنين عليه السّلام:

الحسن

و الحسين

و محمّد ابن الحنفيّة

و العبّاس

و عمر.

---

(۱)- هذا هو المعروف فی إسمها و هی النّهشلیّة ... و قد جاء إسمها فی (اس): المیلاد، و فی الهدایة (المهلا) فی المخطوطة (ص ۱۱ ب)، لکن فی المطبوعة (ص ۹۵) کما فی المتن. و جاء فی تاریخ ابن الخشّاب (ص) بلفظ «المیلاد» فلاحظ.

(۲)- کذا فی الهدایة، و تاریخ ابن الخشّاب، و کتب النّسب، لکن فی النّسخ «أمّ زید» ....

(۳)- کذا فی (اس) و کان فی النّسخ: «الخبز».

(۴)- ما بین القوسین لم یرد فی الهدایة و لا تاریخ ابن الخشّاب، لکن جاء فی الهدایة المطبوعة (ص ۹۵) و المخطوطة (ص ۱۱ ب)- فی هذا الموضع- ما یلی: «و کان له: الحسن (و فی المخطوطة: الحسین)، و رملة، و أمّهما أمّ شعیب المخزومیّة».

و فی تاریخ ابن الخشّاب (ص ۱۷۱): «و کان له أمّ الحسین، و رملة، من أمّ شعیب المخزومیّة».

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۹

و مضی أمیر المؤمنین علیه السّلام، و خلّف أربع حرائر منهنّ:

أمامة بنت زینب بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم.

و لیلی التّمیمیّة «۱».

و أسماء بنت عمیس الخثعمیّة.

و أمّ البنین الکلابیّة.

و تسع عشرة امّ ولد «۲».

ولد لأمیر المؤمنین علیه السّلام، من غیر فاطمة:

محمّد

العبّاس

عثمان

جعفر

عبد اللّه

عبید اللّه

أبو بکر

عمر

یحیی

عون

عبد الرّحمان

محمّد [الأوسط]

---

(۱)- کذا فی النّسخ، و لعلّ التّمیمیّة تصحیف: «النّهشلیّة» فلاحظ.

(۲)- کذا فی النّسخ، و فی الهدایة (المخطوطة ص ۱۱ ب): ثمان عشرة امّ ولد، و مثله فی تاریخ ابن الخشّاب (ص ۱۷۲)، لکن فی

الهداية (المطبوعة ص ۹۵): ثمانية عشر ولدا (كذا).

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۰

حمزة.

الأصاغر:

عمر الأصغر.

محمّد الأصغر «۱».

العبّاس الأصغر.

جعفر الأصغر.

قتل العبّاس، و عثمان، و جعفر، و عبد اللّه الأكبر «۲» مع الحسين (صلوات اللّه عليه) «۳».

و عبيد اللّه، قتل يوم المختار، ليلة المذار «۴»، و كان مع مصعب بن الزّبير، فقال مصعب:

«يا له فتحا «۵» لو لا قتل عبيد اللّه».

---

(۱)- كذا الصّواب ظاهرا، و كان فى النّسخ هنا «محمّد الأوسط» و هو غير مناسب لعنوان «الأصاغر». مع أنّ «محمّدا» هذا ثالث الأولاد المسمّين ب «محمّد» و قد سبق ذكر الإثنين، فلعلّ كلمة «الأوسط» كانت مذكورة مع ثانيهما المذكور قبيل هذا بسطرين.

هذا، و قد سبق ذكر محمّد الأصغر، و أنّ أمّه أمّ ولد، فلاحظ.

و الظّاهر أنّ محمّدا الأكبر هو ابن الحنفيّة، و أنّ الأوسط هو ابن أمامة، و هذا هو الأصغر.

(۲)- كذا فى النّسخ، و الظّاهر أنّ كلمة «الأكبر» محرّفة عن «الأكابر»، و المراد أنّ المقتولين مع الحسين عليه السّلام هم: العبّاس الأكبر و جعفر الأكبر، أو تكون الكلمة مؤخّرة عن موضعها مع أحد هذين الاسمين أو كليهما، و إلّا فليس المسمّى بعبد اللّه اثنين حتّى يوصف أحدهما بالأكبر، فلاحظ.

(۳)- ذكر ابن الكلبىّ فى أولاد أمير المؤمنين عليه السّلام: محمّدا، لامّ ولد، قتل مع الحسين عليه السّلام. الجمهرة (ص ۳۱) و بطل العلقمىّ (۲- ۴۹۵).

(۴)- كذا الصّواب، و كان فى النّسخ «ليلة الدّار» و هو غلط.

و المذار: موضع بين واسط و البصرة، و هى قصبة ميسان، و بها مشهد، عامر، كبير، جليل، عظيم، و هو قبر «عبيد اللّه بن علىّ بن أبى طالب» كذا فى معجم البلدان (۷/ ۴۳۳) و قال المظفّر: فى قبة عالية بين الكسّارة و قلعة صالح، فى لواء العمارة، كتاب (بطل العلقمىّ) (۳/ ۵۰۶).

و قد نقله الفقيه ابن إدريس الحلىّ عن الشّيخ الطّوسىّ فى (المسائل الحائريّات) فى السّرائر، كتاب الحجّ، فصل المزار، (ص ۱۵۴) لكن مطبوعة (الحائريّات) خالية عن ذلك، كما أشار إليه محقّقها الشّيخ رضا استادى حفظه اللّه، راجع الرّسائل العشر (ص ۲۸۷)، و انظر مقاتل الطّالبيّين (ص ۱۲۵) و راجع: بطل العلقمىّ، للمظفّر (۳/ ۵۰۱- ۵۰۷) ففيه تفصيل مفيد، و اقرأ عن يوم المذار كتاب أيّام العرب فى الإسلام (ص ۴۶۵).

(۵)- كذا فى (اس) و كان فى النّسخ: «فتح» بالرّفع.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۱

و فى رواية اخرى: «قتل يوم صفّين».

[و ليس بشىء «۱»].

تاریخ أهل البیت،/ ۹۳- ۹۹- ابن أبی الثّلج، تاریخ الأئمّة (من مجموعة نفیسة)،/
۱۶- ۱۷، ۳۴- ۳۵

قال أبو عبید: حدّثنا حجّاج عن أبی معشر قال: قتل الحسین بن علیّ، و قتل معه «۲» عثمان بن علیّ، و أبو بکر بن علیّ، و جعفر بن علیّ، و العبّاس بن علیّ، و کانت أمّهم أمّ البنین بنت حزام الکلابیّة، و إبراهیم بن علیّ، لأمّ ولد له.

ابن عبد ربّه، العقد الفرید، ۴/ ۳۸۵- عنه: الباعونی، جواهر المطالب، ۲/ ۲۷۷؛

المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۵۲۶

و کان له من البنین أحد عشر: الحسن و الحسین، أمّهما فاطمة بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؛ و محمّد ابن الحنفیّة، و أمّه خولة ابنة جعفر بن قیس بن مسلمة بن عبید بن ثعلبة بن یربوع بن ثعلبة بن الدّول بن حنیفة بن لجیم بن صعب بن علیّ بن بکر بن وائل؛ و عمر، أمّه أمّ حبیب الصّهباء بنت ربیعة بن بجیر بن العبد بن علقمة بن الحارث بن عتبة بن سعد بن زهیر بن جشم بن بکر بن حبیب بن عمرو [بن غنم] بن تغلب بن وائل؛ و العبّاس، امّه أمّ البنین ابنة حزام بن خالد بن ربیعة بن الوحید و هو عامر بن کعب بن عامر بن کلاب بن ربیعة بن عامر بن صعصعة بن معاویة بن بکر بن هوازن و عبد اللّه و جعفر و عثمان و محمّد الأصغر، و یکنّی أبا بکر، و عبید اللّه و یحیی؛ و المعقبون منهم خمسة:

الحسن و الحسین و محمّد ابن الحنفیّة و عمر و العبّاس؛ و من البنات ستّ عشرة منهنّ:

زینب و أمّ کلثوم، و أمّهما فاطمة بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم.

المسعودی، التّنبیه و الإشراف،/ ۲۹۷- ۲۹۸

---

(۱)- لم أجد من ذکر قتل عبید اللّه هذا فی صفّین، و إنّما نسب إلی الشّیخ قوله فی الإرشاد (ص ۱۸۶) بأنّه قتل بکربلاء مع الحسین علیه السّلام، لکن الفقیه ابن إدریس عارض ذلک بشدّة، و ذکر معارضته فی السّرائر (ص ۱۵۵) کما عرفت، و دافع الشّیخ المظفّر فی کتاب بطل العلقمیّ (۳/ ۴- ۵۰۵) عن الشّیخ، فراجعه.

(۲)- [زاد فی جواهر المطالب: [جماعة من] أهل بیته].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۲

قتل معه من ولد أبیه ستّة و هم: العبّاس، و جعفر، و عثمان، و محمّد الأصغر، و عبد اللّه، و أبو بکر.

المسعودی، التّنبیه و الإشراف،/ ۳۰۳

الحسن، و الحسین، و محسّن، و أمّ کلثوم الکبری، و زینب الکبری، أمّهم فاطمة الزّهراء بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و محمّد و أمّه خولة بنت إیاس الحنفیّة، و قیل: ابنة جعفر بن قیس بن مسلمة الحنفیّ، و عبید اللّه، و أبو بکر أمّهما لیلی بنت مسعود النّهشلیّة؛ و عمر، و رقیّة أمّهما تغلبیّة؛ و یحیی، و أمّه أسماء بنت عمیس الخثعمیّة، و قد قدّمنا فیما سلف من هذا الکتاب أنّ جعفر الطّیار استشهد و خلف علیها عونا و محمّدا و عبد اللّه، و أنّ عقب جعفر منها من عبد اللّه بن جعفر؛ و أنّ أبا بکر الصّدّیق تزوّجها بعده و خلف علیها محمّدا؛ ثمّ تزوّجها علیّ فخلف علیها یحیی، و أنّها ابنة العجوز الحرشیّة الّتی کانت أکرم النّاس أصهارا، و قد تقدّم فیما سلف من هذا الکتاب تسمیة أصهار العجوز الحرشیّة، و أنّ أوّلهم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؛ و جعفر و العبّاس و عبد اللّه أمّهم أمّ البنین بنت حزام الوحیدیّة؛ و رملة و أمّ الحسن، أمّهما أمّ سعید بنت عروة بن مسعود الثّقفیّ؛ و أمّ کلثوم الصّغری، و زینب الصّغری، و جمانة، و میمونة، و خدیجة، و فاطمة، و أمّ الکرام، و نفیسة، و أمّ سلمة، و أمّ أبیها.

و قد أتینا علی أنساب آل أبی طالب، و من أعقب منهم و مصارعهم، و غیر ذلک من أخبارهم فی کتابنا «أخبار الزّمان».

و العقب لعلیّ من خمسة: الحسن، و الحسین، و محمّد، و عمر، و العبّاس، و قد استقصی أنسابهم، و أتی علی ذکر من لا عقب له منهم

و من له العقب، و أنساب غيرهم من قريش من بنى هاشم، و غيرهم الزّبير بن بكّار فى كتابه فى «أنساب قريش»، و أحسن من هذا الكتاب فى أنساب آل أبى طالب، الكتاب الّذى سمع من طاهر بن يحيى العلوىّ الحسينىّ بمدينة النّبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم، و قد صنّف فى أنساب آل أبى طالب كتب كثيرة منها: كتاب العبّاس من ولد العبّاس بن علىّ، و كتاب أبى علىّ الجعفرىّ، و كتاب المهلوس العلوىّ من ولد موسى ابن جعفر بن محمّد بن علىّ بن الحسين بن علىّ بن أبى طالب رضى اللّه عنه.

المسعودى، مروج الذّهب، ۳/ ۷۳- ۷۴

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۳

قتل [...] من إخوته العبّاس بن علىّ، و عبد اللّه بن علىّ، و جعفر بن علىّ، و عثمان بن علىّ، و محمّد بن علىّ «۱».

المسعودى، مروج الذّهب، ۳/ ۷۱

و كان لعلىّ بن أبى طالب خمسة و عشرون ولدا، من الولد: الحسن و الحسين و محسن و أمّ كلثوم الكبرى و زينب الكبرى- و هؤلاء الخمسة من فاطمة بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، و كان له من غيرها: محمّد بن علىّ [و-] «۲» عبيد اللّه، و عمر، و أبو بكر، و يحيى، و جعفر، و العبّاس، و عبد اللّه، و رقيّة، و رملة، و أمّ الحسن، و أمّ كلثوم الصّغرى، و زينب الصّغرى، و جمانة «۳»، و ميمونة، و خديجة، و فاطمة، و فاطمة و أمّ الكرام، و أمّ سلمة- (رضى اللّه عنهم أجمعين).

ابن حبّان، الثّقات (السّيرة النّبويّة)، ۲/ ۳۰۴، السّيرة النّبويّة، (ط بيروت)،/ ۵۵۳

و قتل معه من أهل بيته فى ذلك اليوم: العبّاس بن [علىّ بن] «۴» أبى طالب، و جعفر [ابن علىّ] «۴» بن أبى طالب، و عبد اللّه بن علىّ بن أبى طالب الأكبر.

ابن حبّان، الثّقات (السّيرة النّبويّة)، ۲/ ۳۰۹، السّيرة النّبويّة (ط بيروت)،/ ۵۵۸

و أمّ العبّاس بن علىّ بن أبى طالب أمّ البنين بنت [حزام بن] «۴» خالد بن ربيعة.

[...] و كانت والدة جعفر بن علىّ بن أبى طالب و عبد اللّه بن علىّ بن أبى طالب الأكبر ليلى «۵» بنت أبى مرّة «۶» بن عروة بن مسعود بن معتب.

ابن حبّان، الثّقات (السّيرة النّبويّة)، ۲/ ۳۱۰- ۳۱۱، السّيرة النّبويّة (ط بيروت)، ۱/ ۵۵۹

---

(۱)- [و محمّد الأصغر و أبو بكر عدّهما المسعودىّ فى التّنبيه و الإشراف واحدا، حينما عدّ أولاده عليه السّلام و اثنان عندما ذكر الشّهداء و الصّحيح: إنّ محمّد الأصغر غير أبو بكر، و أمّ الأوّل: أمّ ولد، الثّانى: ليلى بنت مسعودالنّهشليّة، و كلاهما برواية الأكثر من شهداء الطّفّ سلام اللّه عليهم أجمعين. و لهذا يظهر ما فى كلام المسعودىّ فى مروجه و أنسابه من الخلل].

(۲)- زيد و لا بدّ منه و راجع أيضا الطّبرىّ.

(۳)- من الطّبرىّ، و فى الأصل: جمانة.

(۴)- زيد من الطّبرى ۶/ ۲۶۹.

(۵)- [هذا و أمّا ما يفيده مراجعنا فهو أنّ أمّ جعفر و عبد اللّه أمّ البنين و أنّ ليلى هى أمّ على بن الحسين بن علىّ].

(۶)- من الطّبرىّ و فى الأصل: برّة.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۴

«۱» و العبّاس بن علىّ «۲» بن أبى طالب عليه السّلام «۱» «۲».

«۳» و أمّه أمّ البنين «۳» أيضا. «۴»

أبو الفرج، مقاتل الطّالبيّين،/ ۵۵- عنه، المجلسى، البحار، ۴۵/ ۳۹؛ البحرانى، العوالم، ۱۷/ ۲۸۲؛ ابن أمير الحاجّ، شرح شافية أبى

فراس،/ ۳۶۷؛ الدّربندی، أسرار الشّهادة/ ۳۳۴

«۵» حدّثنا أبو الزّنباع روح بن الفرح، ثنا یحیی بن بکیر، حدّثنی اللّیث بن سعد قال:

توفّی معاویة فی رجب لأربع لیال خلت منه و استخلف یزید سنتین. و فی سنة إحدی و ستّین قتل الحسین بن علیّ و أصحابه (رضی اللّه عنهم) لعشر لیال خلون من المحرّم یوم عاشوراء، و قتل العبّاس بن علیّ بن أبی طالب و أمّه أمّ البنین عامریّة، و جعفر بن علیّ بن أبی طالب، و عبد اللّه بن علیّ بن أبی طالب، «۶» و عثمان بن علیّ بن أبی طالب، «۶» أبو بکر بن علیّ بن أبی طالب، و أمّه لیلی بنت مسعود نهشلیّة.

الطّبرانی، المعجم الکبیر، ۳/ ۱۰۸، مقتل الحسین،/ ۳۸- عنه: الهیثمی، مجمع الزّوائد، ۹/ ۱۹۷؛ مثله الشّجری، الأمالی الخمیسیّة، ۱/ ۱۸۵ و قتل معه یومئذ إخوة العبّاس بن علیّ بن أبی طالب.

القاضی النّعمان، شرح الأخبار، ۳/ ۱۸۲

[القرن «۵»] الشهید أبو الفضل العبّاس بن علیّ بن أبی طالب علیه السّلام.

(أمّه) أمّ البنین فاطمة بنت أبی المحلّ «۷» حزام بن خالد بن ربیعة بن الوحید، و هو عامر،

(۱- ۱) [حکاه عنه فی لباب الأنساب، ۱/ ۳۹۷].

(۲- ۲) [لم یرد فی البحار و العوالم و شرح الشّافیة].

(۳- ۳) [حکاه عنه فی الدّمعة، ۴/ ۳۲۲].

(۴)- [شرح الشّافیة: الکلابیّة و سیأتی فی ترجمة عبد اللّه بن علیّ قسم خصائصه العامّة].

عباس بن علی بن ابی طالب علیهما السّلام مادرش نیز ام البنین است.

رسول محلاتی، مقاتل الطالبیین، ۸۱

(۵)- [أضاف فی الأمالی: (و به) قال: أخبرنا محمّد بن عبد اللّه بن ربذة قراءة علیه بأصفهان، قال: أخبرنا أبو القاسم سلیمان بن أحمد بن أیّوب الطّبرانیّ، قال:].

(۶- ۶) [لم یرد فی الأمالی].

(۷)- [کذا الصّواب کما مرّ، و کان فی المصدر: المجل].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۵

ابن کعب بن عامر بن کلاب بن ربیعة بن عامر بن صعصعة بن معاویة بن بکر بن هوازن (و أمّها) لیلی بنت سهیل بن عامر بن مالک، و هو أبو ملاعب الأسنّة، (و أمّها) عمرة بنت الطّفیل بن عامر (و أمّها) کبشة بنت عروة الرّحّال بن عتبة بن جعفر بن کلاب (و أمّها) فاطمة بنت عبد شمس بن عبد مناف [...]. (قال) لم یعقب أمیر المؤمنین علیه السّلام من فهریّه بعد فاطمة إلّا منها.

أبو نصر، سرّ السّلسلة،/ ۸۸

فأولاد أمیر المؤمنین علیه السّلام سبعة و عشرون ولدا ذکرا و أنثی:

الحسن علیه السّلام، و الحسین علیه السّلام، و زینب الکبری، و زینب الصّغری المکنّاة بامّ کلثوم، أمّهم فاطمة البتول سیّدة نساء العالمین بنت سیّد المرسلین و خاتم النّبیّین محمّد النّبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم؛ و محمّد المکنّی بأبی القاسم، أمّه خولة بنت جعفر بن قیس الحنفیّة؛ و عمر، و رقیّة کانا توأمین، أمّهما أمّ حبیب «۱» بنت ربیعة؛ «۲» و العبّاس، و جعفر، و عثمان، و عبد اللّه الشّهداء مع أخیهم الحسین علیه السّلام بطفّ کربلاء أمّهم أمّ البنین بنت حزام بن خالد بن دارم «۲»؛ و محمّد الأصغر المکنّی بأبی بکر، و عبید اللّه الشّهیدان مع أخیهما الحسین علیه السّلام بالطّفّ، أمّهما لیلی بنت مسعود الدّارمیّة، «۳» و یحیی أمّه «۳» أسماء بنت عمیس

الخثعميّة (رضى اللّه عنهما)، و أمّ الحسن، و رملة أمّهما أمّ سعيد «۴» بنت عروة بن مسعود الثّقفيّ، و نفيسة، و زينب الصّغرى، و رقيّة الصّغرى، و أمّ هانئ، و أمّ الكرام، و جمانة المكنّاة أمّ جعفر، و أمامة، و أمّ سلمة، و ميمونة و خديجة، و فاطمة، رحمة اللّه عليهنّ لأمّهات «۵» شتّى «۶». و فى الشّيعة من يذكر أنّ فاطمة

---

(۱)- [كشف الغمّة: حبيبة].

(۲- ۲) [حكاه عنه فى بطل العلقميّ، ۱/ ۹۳ و زاد: و مثله فى الفصول المهمّة لابن الصّباغ ص ۱۴۴ و لم أجد لهما موافقا على ذلك و لم يثبت أحد من النّسّابين فى اباء أمّ البنين من يقال له دارم].

(۳- ۳) [كشف الغمّة: يحيى و عون أمّهما].

(۴)- [كشف الغمّة: أمّ مسعود].

(۵)- [زاد فى كشف الغمة: أولاد].

(۶)- [إلى هنا حكاه عنه فى تواريخ النبيّ صلّى اللّه عليه و سلّم و الآل عليهم السّلام،/ ۱۱۵ و زاد:

و مثله مصعب الزّبيرى فى أنسابه إلّا أنّه قال: (و محمّد الأصغر درج من أمّ ولد).

و المفيد جعله من أمّ عبيد اللّه كما عرفت، و قال: بقتل عبيد اللّه فى مقدمة مصعب و بدّل أمّ الحسن بامّ الحسين،-

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۶

- و قال: نفيسة هى امّ كلثوم الصّغرى كانت عند عبد اللّه بن عقيل الأكبر، و امّ الحسين عند جعدة بن هبيرة- ابن اخته عليه السّلام.

قال المفيد: و فى الشّيعة من ذكر محسّنا فيصيرون ثمانية و عشرين انتهى.

قلت: ذكر المحسّن من العامّة أيضا ابن بكّار، و محمّد بن إسحاق (۱)، و ابن قتيبة.

و روايات الشّيعة به مستفيضة، و قد ورد الحثّ على التّسمية قبل الولادة كما سمّى النّبيّ محسّنا، و قوله بشهادة عبيد اللّه يوم الطّف و هم سبقه إليه هشام الكلبى (۲) و يحيى بن الحسن العلويّ.

و إنّما قتل عبيد اللّه يوم المذار فى أصحاب مصعب قتله أصحاب المختار.

و دلّ عليه الأخبار. و قد نبّه على كونه و هما الواقدىّ (۳)، و أبو الفرج. و الطّبرى و أبو حنيفة الدّينورى (۴) و ابن قتيبة الدّينورى (۵).

ثمّ أنّه جعل أبا بكر و محمّد الأصغر واحدا. و هشام (۶) قال: بأنّ محمّد الأصغر من أسماء.

هذا و روى فى الكتاب المعروف بدلائل الطبرىّ (۷) فى عنوان (أخبار فى مناقبها) عن سكينة و زينب ابنتىّ علىّ عليه السّلام، عنه عليه السّلام، قال: قال النّبيّ صلّى اللّه عليه و آله: فاطمة خلقت حورية فى صورة إنسيّة و إنّ بنات الأنبياء لا يحضن.

و لم أقف على من ذكر سكينة فى بناته عليه السّلام. و كيف كان، فعدّ ابن قتيبة فى بناته عليه السّلام أمّ أبيها و أمّ كلثوم الصغرى أيضا.

هذا، و قال المفيد: أم كلثوم من سيّدة النساء، هى زينب الصغرى، و لم أقف على من ذكر لأمّ كلثوم منها عليها السّلام اسما، و إنّما قال مصعب الزبيرى، و ابن قتيبة: هى أمّ كلثوم الكبرى، و جعلهما أبو الفرج و الطّبرىّ اثنين من أمّين، و قالا: أبو بكر من ليلى، و محمّد من أمّ ولد.

و زاد الأوّل: أنّ أبا بكر لم يعرف اسمه.

و قال الثانى: شكّ فى قتل أبى بكر بالطّفّ.

و قال الأوّل: و روى أنّ قاتله رجل من تميم، و جعل جمانة و أمّ جعفر واحدة، و الطّبرىّ عدّهما اثنتين، و زاد فى البنات رملة الصغرى.

و قال: بأنّ اسم أمّها لم يعلم كباقى البنات غير أمّ الحسن و رملة الكبرى، من أمّ سعيد بنت عروة.

كما أنّ المفيد جعل الأبناء أحد عشر. و الطّبرى أربعة عشر، و زاد محمّد الأوسط من أمامة، و نقل عن الواقدىّ ۸ عونا من أسماء هذا.

و قال أبو الفرج: و ذكر محمّد بن علىّ بن حمزة أنّه قتل يومئذ إبراهيم بن علىّ بن أبى طالب، و أمّه أمّ ولد.

قال أبو الفرج: و ما سمعت بهذا عن غيره، و لا رأيت لإبراهيم فى شىء من كتب الأنساب ذكرا.

قلت: وقفت على ذكر إبراهيم بن علىّ فى مقتولى الطّفّ أيضا فى خلفاء ابن قتيبة ۹.

هذا و روى الكلينىّ ۱۰ مسندا عن أبى الجارود، عن الباقر عليه السّلام، فى خبر طويل: ثمّ إنّ عليّا عليه السّلام حضره الّذى حضره، فدعا ولده، و كانوا اثنى عشر ذكرا، و سيأتى خبر آخر.

و كلام المسعودىّ ۱۱ فى فصل المقدوحين أنّهم كانوا اثنى عشر، فما زاد فى النّاسخ ۱۲ من عثمان الأصغر، و جعفر الأصغر، و عبّاس الأصغر، و عمر الأصغر، بلا اعتبار.-

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۷

عليها السّلام أسقطت بعد النّبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم ذكرا كان سمّاه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم و هو حمل محسّنا، فعلى قول هذه الطّائفة أولاد أمير المؤمنين صلّى اللّه عليه و آله و سلّم ثمانية و عشرون ولدا، و اللّه أعلم و أحكم. «۱»

- و قال فى النّاسخ ۱۳ أيضا: و اسم أمّ هانئ فاختة، قلت: لم أقف على ذكر أحد؛ إنّما لأمّ هانى بنته عليه السّلام، و إنّما قالوا: فى أمّ هانى أخته عليه السّلام ذلك، هذا و قد قالوا، إنّه عليه السّلام أعقب من بنيه من خمسة: الحسن و الحسين، و ابن الحنفيّة، و العبّاس، و عمر].

(۱). السّيرة لمحمّد بن إسحاق: ۲۴۷.

(۲). لم نجد نسخته.

(۳). المغازى للواقدىّ: لم نجد نسخته.

(۴). أخبار الطّوال: ۳۰۶.

(۵). المعارف: ۳۵۶.

(۶). الأنساب للكلبىّ: لم نجد نسخته.

(۷). دلائل الطّبرى: ۱۴۶ ح ۵۲.

(۸). المغازى: لم نجد نسخته.

(۹). الإمامة و السّياسة (الخلفاء لابن قتيبة): ۲/ ۷.

(۱۰). الكافى: بل فى الخرائج و الجرائح: ۱/ ۱۸۳ ح ۱۷، عنه البحار: ۴۱/ ۲۹۵ ح ۹، و ج ۴۲/ ۸۷ ح ۱۵.

(۱۱). مروج الذّهب: ۲/ ۴۱۳.

(۱۲ و ۱۳). النّاسخ: لم نجد نسخته.

(۱)- پس (می گوییم): که فرزندان امیر المؤمنین علیه السّلام بیست و هفت تن پسر و دختر بودند (به این نامها):

حسن علیه السّلام، حسین علیه السّلام، زینب کبری، زینب صغری که کنیه‌اش ام کلثوم بود و مادر این چهار تن فاطمه بتول و بانوی جهانیان، دختر سید المرسلین و آخرین پیمبران حضرت محمد صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بود.

محمد که کنیه‌اش ابو القاسم بود، و مادرش خوله دختر جعفر بن قیس حنفیه است.

عمر، و رقیه که باهم به دنیا آمدند و مادرشان ام حبیب دختر ربیعة است.

عباس، و جعفر، و عثمان، و عبد اللّه، که هر چهار تن در رکاب برادرشان حسین علیه السّلام در کربلا شهید شدند، و مادرشان ام البنین دختر حزام بن خالد بن دارم است.

یحیی که مادرش اسماء دختر عمیس خثعمیهٔ (رضی اللّه عنها) است.

ام الحسن و رملهٔ، و مادر این دو ام سعید دختر عروهٔ بن مسعود ثقفی است.

نفیسهٔ: و زینب صغری، و رقیه صغری، و ام هانی، و ام کرام، و جمانهٔ که کنیه‌اش ام جعفر بود، و امامهٔ امّ سلمهٔ، و میمونهٔ، و خدیجهٔ، و فاطمهٔ (رحمهٔ اللّه علیهن) که از زنان دیگر آن حضرت علیه السّلام بودند، و در میان شیعه کسانی هستند که گویند: فاطمه (صلوات اللّه علیها) پس از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم پسری سقط کرد که رسول خدا آن‌گاه که دخترش (فاطمه علیها السّلام) بدان پسر حامله بود او را محسّن نام نهاد و بنا به گفته ایشان، فرزندان-

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۸

المفید، الإرشاد، ۱/ ۳۵۵- ۳۵۶- عنه: العلّامهٔ الحلّی، المستجاد (من مجموعهٔ نفیسهٔ)،/ ۴۲۹- ۴۳۰؛ الإربلی، کشف الغمّهٔ، ۱/ ۴۴۰- ۴۴۱؛ المجلسی، البحار، ۴۲/ ۸۹- ۹۰؛ البهبهانی، الدّمعهٔ السّاکبهٔ، ۳/ ۱۶۸- ۱۶۹

أسماء من قتل مع الحسین علیه السّلام من أهل بیته «۱» بطفّ کربلا و هم سبعهٔ عشر نفسا الحسین بن علیّ علیهما السّلام ثامن عشر هم «۱»: العبّاس، و عبد اللّه، و جعفر، و عثمان، بنو أمیر المؤمنین (علیه و علیهم السّلام)، أمّهم أمّ البنین «۲»، و عبد اللّه، و أبو بکر ابنا أمیر المؤمنین علیه السّلام، أمّهما لیلی «۳» بنت مسعود «۳» الثّقفیّهٔ. «۴»

المفید، الإرشاد، ۲/ ۱۲۹- ۱۳۰- عنه: الجزایری، الأنوار النّعمانیّهٔ، ۳/ ۲۶۳

(تسمیهٔ من شهد مع الحسین بن علیّ علیهما السّلام بکربلاء):

العبّاس بن علیّ بن أبی طالب، [...] و أمّ العبّاس أمّ البنین بنت حزام بن خالد بن ربیعهٔ ابن الوحید بن عامر، و جعفر بن علیّ، و عبد اللّه بن علیّ بن أبی طالب علیه السّلام و أمّهما أمّ البنین.

المفید، الاختصاص،/ ۸۲

أولاده علیه السّلام:

الحسن و الحسین صلوات اللّه علیهما، و المحسّن درج صغیرا، و زینب الکبری و أمّ کلثوم الکبری، أمّهم فاطمهٔ ابنهٔ رسول اللّه (صلّی اللّه علیهم أجمعین).

- امیر المؤمنین علیه السّلام بیست و هشت تن می‌باشند و اللّه اعلم، و احکم.

رسولی محلّاتی، ترجمه ارشاد، ۱/ ۳۵۵- ۳۵۶

(۱- ۱) [الأنوار النّعمانیّهٔ: فقال شیخنا المفید نورّ اللّه ضریحه: هم ثمانیهٔ عشر].

(۲)- [زاد فی الأنوار النّعمانیّهٔ: بنت حزام الکلابیّهٔ].

(۳- ۳) [لم یرد فی الأنوار النّعمانیّهٔ].

(۴)- نام کسانی که از خاندان حسین علیه السّلام با آن حضرت علیه السّلام در کربلا کشته شدند که هفده تن بودند و حسین علیه السّلام هیجدهمین آنان بود (از این قرار است): (۱) عبّاس (۲) عبد اللّه (۳) جعفر (۴) عثمان که این چهار تن پسران امیر المؤمنین علیه السّلام بودند و مادرشان امّ البنین بود (۵) عبد اللّه (۶) ابو بکر فرزندان امیر المؤمنین علیه السّلام و مادرشان لیلی دختر مسعود ثقفی است. رسولی محلّاتی، ترجمه ارشاد، ۲/ ۱۲۹- ۱۳۰

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۹

و محمّد أبو القاسم «۱» أمّه خولة ابنة جعفر بن قيس من بنى حنيفة ثمّ من بنى بكر بن وائل «۱».

و العبّاس، و عثمان، و جعفر، و عبد اللّه قتلوا «۲» مع الحسين صلوات اللّه عليهم، «۳» أمّهم أمّ البنين بنت حزام من ولد عامر بن صعصعة «۳».

و أبو بكر، و عبيد اللّه «۳» أمّهما ليلى ابنة مسعود من ولد خثعم بن أنمار بن نزار. «۳»

و عمر «۳»، و رقيّة أمّهما الصّهباء، و هى: أمّ حبيب ابنة حبيب من ولد تغلب بن وائل. «۳»

و عمر الأصغر «۳» لمصطلقيّة. «۳»

و محمّد الأوسط، و محمّد الأصغر، و عمر الأوسط على قول بعضهم، و العبّاس الأصغر، و جعفر الأصغر «۳» لأمّهات أولاد شتّى. «۳»

و عبد الرّحمان، و أمّه أمامة بنت أبى العاص بن الرّبيع، و أمّها زينب بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله «۳» فهى ابنة أخت فاطمة (صلوات اللّه عليها)، و كانت أوصت إليه عليهما السّلام بأن يتزوج بها بعدها. «۳»

و يحيى، و عون درجا صغيرين، «۳» أمّهما أسماء بنت عميس من ولد خثعم بن أنمار بن نزار.

فهؤلاء عشرون ابنا و هم أكثر المعدودين من أولاده الذكور، و من أصحاب الأنساب من لم يعد محمد الأوسط و الأصغر، و لم يذكر عمر الأوسط، و منهم من لم يذكر إلا عمر المعقب. «۳»

«۴» و العقب لخمسة منهم «۴»، و هم: الحسن، و الحسين عليهما السّلام، و محمّد، و العبّاس، و عمر.

(۱- ۱) [التّحف: توفّى سنة احدى و ثمانين].

(۲)- [زاد فى التّحف: بالطّفّ].

(۳- ۳) [لم يرد فى التّحف].

(۴- ۴) [التّحف: ذووا العقب منهم خمسة].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۰

و البنات اثنتان و عشرون بنتا «۱»، على اختلاف فى ذلك بين أهل النسب: زينب الكبرى، قد روت عن أمّها فاطمة عليها السّلام غير حديث، و الصّغرى، و أمّ كلثوم الكبرى، و الصّغرى، و رملة الصّغرى، و الكبرى، و رقيّة الكبرى، و رقيّة الصّغرى، و أمّ هانئ الكبرى، و الصّغرى، و أمّ الكرام، و أمّ أبيها، و جمانة و أمّ جعفر، و قد اختلف أهل النّسب فيها، فمنهم من يقول: جمانة هى أمّ جعفر «۲»، و هو قول يحيى بن الحسن العقيقىّ، و ابن الكلبىّ يقول: جمانة غير أمّ جعفر، و أمّ سلمة، و نفيسة، قال يحيى ابن الحسن العقيقىّ: نفيسة هى أمّ كلثوم الصّغرى. و قال غيره: هى غيرها. و ميمونة، و ليلى، و أمّ الحسن، و فاطمة، و خديجة، و أمامة.

و العقب لأربع منهنّ، و هنّ: زينب الكبرى، عقبها فى ولد عبد اللّه بن جعفر، و زينب الصّغرى عقبها فى ولد محمّد بن عقيل، ولدت له عبد اللّه بن محمّد بن عقيل، و أمّ الحسن عقبها فى ولد جعدة بن هبيرة، ابن أخت علىّ عليه السّلام، و فاطمة عقبها فى ولد سعيد بن الأسود بن أبى البخترى، و البواقى: منهنّ من لم تتزوّج، و منهنّ مزوّجات من ولد عقيل و العبّاس بن عبد المطلب، و قد انقرض عقبهنّ.

أبو طالب الزيدى، الإفادة،/ ۴۰- ۴۲- عنه: مجد الدين اليمنى، التّحف،/ ۴۰

ذكر المعقبين من ولد علىّ بن أبى طالب الذّكور الّذين اتّصل عقبهم إلى يومنا هذا سوى من انقرض عقبه، و إنّما طرحناه إذ كان الغرض إيراد نسب من [ظ] يشاهد ولده حسب [ظ] و قد ثبت فى كتاب المنقرضين من انقرض عقبهم أو كان ميناثا و لم يتّصل عقبه و لم يولد له أو كان صغيرا فدرج.

العقب من ولد أمير المؤمنين علىّ بن أبى طالب (عليه الصّلاة و السّلام) من خمسة رجال:

«۱»- من أبی محمّد الحسن السّبط.

«۲»- و أبی عبد اللّه الحسین السّبط.

---

(۱)- [إلی هنا حکاه عنه فی التّحف].

(۲)- جعلها ابن سعد اثنتین- الطّبقات ۳/ ۲۰.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۱

۳- و محمّد أبی القاسم الشّجاع.

۴- و عمر أبی القاسم.

۵- و العبّاس أبی الفضل.

فأمّ الحسن و الحسین: السّیّدة الزّهراء البتول فاطمة بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله.

و أمّ محمّد: خولة بنت جعفر بن قیس بن مسلمة بن عبید بن ثعلبة بن یربوع بن ثعلبة بن الدّول بن حنیفة بن لجیم بن صعب بن علیّ بن بکر بن وائل.

و أمّ عمر بن علیّ: الصّهباء، و هی أمّ حبیب بنت ربیعة بن بجیر بن العبد بن علقمة بن الحارث بن عتبة بن سعد بن زهیر بن جشم بن بکر بن حبیب بن عمرو بن غنم «۱» بن تغلب بن وائل بن قاسط بن هنب بن أقصی بن دعمی بن جدیلة بن أسد بن ربیعة بن نزار بن معدّ بن عدنان.

و أمّ العبّاس بن علیّ: أمّ البنین بن حزام بنت خالد بن ربیعة بن الوحید بن کعب بن عامر بن کلاب بن ربیعة بن عامر بن صعصعة بن معاویة بن بکر بن هوازن بن منصور ابن عکرمة بن خصفة بن قیس بن عیلان بن مضر بن نزار.

العبیدلی، تهذیب الأنساب،/ ۳۲- ۳۳

ولد علیّ بن أبی طالب- رضی اللّه عنه-: الحسن أبا محمّد؛ و الحسین أبا عبد اللّه؛ و المحسّن؛ و زینب؛ و أمّ کلثوم؛ أمّهم: فاطمة بنت رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و سلّم-؛ و محمّدا أبا عبد اللّه، أمّه خولة بنت جعفر بن قیس بن مسلمة الحنفیّة؛ و عمر: أمّه، الصّهباء بنت ربیعة بن بجیر التّغلبیة «۲»؛ و العبّاس، أمّه: أمّ البنین بنت حزام بن خالد بن ربیعة بن الوحید بن کعب بن ربیعة بن عامر بن صعصعة. أعقب هؤلاء کلّهم، حاشا المحسّن، فلا عقب له، مات صغیرا جدّا إثر ولادته. و لعلیّ أیضا من الولد: أبو بکر و عثمان؛ و جعفر؛ و عبد اللّه؛ و عبید اللّه؛

---

(۱)- کذا الصّواب کما مرّ و کان فی المصدر «عثمان».

(۲)- ا، ط فقط: «بن یجیر التّغلبیّة». و فی اتّعاظ الحنفاء ص ۶: «بنت ربیعة التّغلبیّ».

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۲

و محمّد الأصغر؛ و یحیی، لم یعقب أحد من هؤلاء. أمّ یحیی: أسماء بنت عمیس الخثعمیّة، و هی أمّ عبد اللّه بن جعفر بن أبی طالب، و أمّ محمّد بن أبی بکر الصّدّیق. و أمّ عبید اللّه لیلی بنت مسعود بن خالد بن مالک بن ربعیّ بن سلمی بن جندل بن نهشل بن دارم؛ و عبید اللّه هذا قتل فی جیش المصعب بن الزّبیر یوم لقوا المختار بن أبی عبید مع محمّد بن الأشعث؛ و قتل أبو بکر و جعفر و عثمان و العبّاس مع أخیهم الحسین- (رضی اللّه عنهم).

ابن حزم، الجمهرة، ۱/ ۳۷- ۳۸

و هؤلاء بنو قیس عیلان بن مضر بن نزار:

و قال قوم: إنّما هو الياس بن مضر و إنّه ولد قيسا، و دهمان، و هم أهل بيت فى قيس.

و الأصحّ أنّه قيس بن مضر، و أنّ عيلان بن عبد حضنه، فنسب قيس إليه.

فولد قيس: خصفة، و فيه العدد، و سعد، و فيه البيت؛ و عمرو [...]

ولد خصفة بن قيس عيلان: عكرمة: أمّه أخت كلب بن وبرة لأبيه؛ و محارب بن خصفة.

[...] ولد عكرمة بن خصفة: منصور. فولد منصور: مازن؛ و هوازن؛ و سليم؛ و سلامان؛ و أبو مالك، انقرض.

[...] ولد هوازن بن منصور: بكر. فولد بكر بن هوازن: معاوية؛ و منبه؛ و سعد؛ و زيد، قتله معاوية، فجعل فيه عامر بن الظّرب العدوانى مائة من الإبل، و هى أوّل ديّة قضى فيها بذلك؛ و تقول العرب: إنّ لقمان كان جعلها قبل ذلك مائة جدى.

[...] ولد معاوية بن بكر: نصر، و جشم؛ و صعصعة؛ و عوف، و بنوه يسمّون الوقعة، دخلوا فى بنى عمرو بن كلاب بن الحارث.

[...] ولد صعصعة بن معاوية: عامر، و فيه البيت و العدد؛ [و مرة] و هم بنو سلول، نسبوا إلى أمّهم؛ و غالب: و أمّه تماضر، و إليها نسب ولده؛ و ربيعة: أمّه غويضرة إليها نسب؛ و عبد اللّه، و الحارثّ؛ أمّهما عادية، إليها نسبا؛ و كبير، و عمرو، و زبير: أمّهم وائلة،

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج ۹، ص: ۴۳

و إليها نسبوا؛ و قيس؛ و عوف؛ و مساور؛ و سيّار؛ و مثجور: أمّهم عديّة، و إليها نسبوا.

و كلّ هؤلاء قليل، ليس منهم أحد مشهور، حاشا بنى مرّة و بنى عامر.

[...] ولد عامر بن صعصعة: ربيعة، و فيه البيت و العدد؛ و هلال؛ و نمير؛ و سواءة، بنو عامر بن صعصعة بن معاوية بن بكر بن هوازن بن منصور بن عكرمة بن خصفة بن قيس عيلان بن مضر.

[...] ولد ربيعة بن عامر: كلاب، و فيه البيت؛ و كعب، و فيه العدد؛ و عامر؛ و كليب.

فمن بنى كليب بن ربيعة بن عامر بن صعصعة: آمنة بنت أبان، تزوّجها أميّة بن عبد شمس؛ فولدت له العاصى، و أبا العاصى، و العيص، و أبا العيص و قد درج بنو كليب.

[...] ولد كلاب بن ربيعة: عامر؛ و عبيد، و هو أبو بكر؛ و عمرو؛ و الحارث، و هو رواس؛ و عبد اللّه؛ و كعب، و هو الأضبط؛ و جعفر؛ و ربيعة؛ و معاوية، و هو الضّباب.

فمن بنى عامر بن كلاب: بنو الوحيد بن كعب بن عامر بن كلاب؛ منهم أمّ البنين بنت حزام بن خالد بن ربيعة بن الوحيد، كانت تحت علىّ بن أبى طالب- عليه السّلام-؛ فولدت محمّدا الأصغر، و عثمان و جعفرا، و العبّاس.

و أرطاة بن عمر بن الوحيد، على يديه وضع علقمة بن علاثة و عامر بن الطّفيل الرّهن إذ تنافرا؛ و هو الصّبير.

[...] و هؤلاء بنو الضّباب بن كلاب بن ربيعة:

منهم: زهير بن عمرو بن معاوية الضّبابىّ، قتل يوم جبلة. و منهم: قاتل الحسين- رضى اللّه عنه- شمر بن ذى الجوشن- و اسم ذى الجوشن: شرحبيل بن الأعور بن عمرو بن معاوية، و هو الضّباب.

و من ولده: الصّميل بن حاتم بن شمر بن ذى الجوشن، ساد بالأندلس، و له بها عقب، و نزالتهم بلخشبل من شوذر من عمل جيّان؛ و ظمياء بنت عبد العزيز بن مولة بن كنيف ابن حمل بن خالد بن عمرو بن معاوية، و هو الضّباب، تروى عن أبيها عن جدّها؛

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج ۹، ص: ۴۴

و لمولة صحبة؛ لقى رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- و هو ابن عشرين، و عاش بعد ذلك مائة سنة فى الإسلام، و صحب أبا هريرة؛ و كان يسمّى ذا اللّسانين لفصاحته؛ و أدّى إلى رسول اللّه- صلّى اللّه عليه و سلّم- صدقته بنت لبون.

ابن حزم، الجمهرة،/ «۱» و ۲، ۲۴۳، ۲۵۹، ۲۶۰، ۲۶۴، ۲۶۹، ۲۷۱، ۲۷۲، ۲۸۰، ۲۸۲، ۲۸۷، ۲۸۸

(العبّاس) بن علىّ بن أبى طالب قتل معه. «۱» [...] أمّه أمّ البنين بنت حزام بن خالد بن ربيعة بن الوحيد من بنى عامر.

الطّوسی، الرّجال، (باب من روی عن الحسین علیه السّلام)،/ ۷۶- مثله الأردبیلی، جامع الرّواة، ۱/ ۴۳۳؛ أبو علی الحائری، منتهی المقال،/ ۱۶۹

(و به) قال أخبرنا الشّریف أبو عبد اللّه محمّد بن عبد اللّه بن الحسن البطحانی بقراءتی علیه بالکوفة قال: أخبرنا محمّد بن جعفر التّمیمیّ قراءة، قال: أخبرنا أحمد بن محمّد بن سعید، قال: أخبرنی الحسن بن جعفر بن مدرار قراءة، قال: حدّثنی عمّی طاهر بن مدرار، قال: حدّثنی فضیل بن الزّبیر، قال: سمعت الإمام أبا الحسین زید بن علیّ علیهما السّلام، و یحیی بن أمّ طویل و عبد اللّه بن شریک العامریّ یذکرون «تسمیة من قتل مع الحسین ابن علیّ علیهما السّلام من ولده و إخوته و أهله و شیعته» و سمعته أیضا من آخرین سواهم:

[...] و العبّاس بن علیّ بن أبی طالب علیهما السّلام و أمّه أمّ البنین بنت حزام بن خالد بن ربیعة ابن الوحید العامریّ.

الشّجری، الأمالی، ۱/ ۱۷۰

فولد أمیر المؤمنین علیّ بن أبی طالب (علیه السّلام و الرحمة) فی أکثر الرّوایات خمسة و ثلاثین ولدا، ذکورهم أکثر من إناثهم.

فممّن حدّثنی بذلاک أبو علیّ ابن شهاب العکبریّ فی داره بعکبرا، قال: حدّثنی بن بطّة «۲» یرفعه بالعدّة و اللّفظ لأبی علیّ.

---

(۱)- [إلی هنا بدله حکاه جامع الرّواة و منتهی المقال عن خلاصة الأقوال].

(۲)- لعلّه هو «محمّد بن بطّة» مؤلّف کتاب «أسماء مصنّفی الشّیعة- أو- أبو العلاء ابن بطّة من وزراء عضد الدّولة الدّیلمیّ» راجع «الشّیعة و فنون الإسلام» للسّید حسن الصّدر (قده).

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۵

و وجدت بخطّ شیخی أبی الحسن ابن أبی جعفر النّسّابة فی نسخة لا أثق بها: لعلیّ علیه السّلام عشرون ذکرا و تسع عشر أنثی، فذلک تسعة و ثلاثون، و ذلک فی کتابه الّذی و سمه بالحاویّ، و روی ولده علیه السّلام سبعة و عشرون.

و الّذی علیه القول: إنّه ولد- فیما قرأته سمّاعا من الشّریف أبی علیّ النّسّابة العمریّ الموضّح الکوفیّ-: حسنا و حسینا و زینب و رقیّة و أمّهم فاطمة بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله و محمّد الأکبر ابن الحنفیّة، و محمّد الأصغر، و أمّ الحسن، و رملة بنت الثّقفیّة، و العبّاس، و عثمان، و جعفر، و عبد اللّه بنی الکلابیّة.

و العبّاس الأصغر، و عمر، و رقیّة بنی التّغلبیّة، و أبا بکر، و عبد اللّه بنی النّهشلیّة، و یحیی ابن أسماء، و أمامة، و فاطمة، و خدیجة، و میمونة، و أمّ سلمة، و جمانة، و أمّة اللّه، و أمّ الکرام، و رقیّة الصّغری، و زینب الصّغری، و فاختة هی أمّ هانئ، و أمّ کلثوم هی نفیسة، زیادة الشّیخ الشّرف رحمه اللّه فی الذّکور: عبد الرّحمن، عمر الأصغر، عثمان الأصغر، عون، جعفر الأصغر، محسّن.

و یجب أن یکون: له رقیّة الکبری، و زینب الکبری بنتی فاطمة علیها السّلام.

فذلک الجملة خمسة و ثلاثون نفسا، من ذلک الرّجال: ثمانیة عشر رجلا، و النّساء:

سبع عشر نفسا.

و لم یحتسبوا بمحسّن لأنّه ولد میّتا، و قد روت الشّیعة خبر المحسّن و الرّفسة «۱».

و وجدت بعض کتب أهل النّسب یحتوی علی ذکر المحسّن، و لم یذکر الرّفسة من جهة أعوّل علیها.

و وجدت بخطّ شیخ الشّرف: قال محمّد بن محمّد- یعنی نفسه-: مات من جملة أولاد أمیر المؤمنین علیه السّلام من الذّکور و عدّتهم تسعة عشر ذکرا، فی حیاته ستّة نفر، و ورثه منهم

---

(۱)- فی الأصل: «الرّقیّة» و طالما صرفت الوقت لأجد الصّورة الصّحیحة لهذه الکلمة و ما ظفرت بها حتّی منّ اللّه تعالی علیّ و وجدت

کلام العمریّ منقولا ـ بعینه فی «منتهی الأمال» ص ۱۸۸ للشّیخ الجلیل و المحدّث الثّقة النّبیل الحاجّ شیخ عبّاس القمیّ (رضوان اللّه علیه) و «الرّفسة الصّدمة بالرّجل فی الصّدر» القاموس.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۶

ثلاثة عشر نفسا، و قتل منهم فی الطّفّ ستّة (رضوان اللّه علیهم).

و أبو الحسین یحیی- قال الموضّح-: مات طفلا فی حیاة أبیه، أمّه أسماء بنت عمیس الخثعمیّة، فأولاد جعفر و أبی بکر منها، إخوته لأمّه.

فالمعقبون من ولد علیّ علیه السّلام خمسة رجال و هم: الحسن علیه السّلام و الحسین علیه السّلام و محمّد ابن الحنفیّة، و عمر ابن التغلبیّة و العبّاس ابن الکلابیّة (سلام اللّه علیهم)، و اختلفوا فی تقدیم عمر علی العبّاس، و قد بیّناه أوّلا.

المجدی،/ ۱۱- ۱۲، ۱۷، ۱۸

قال النّسّابة الموضّح: و العبّاس الأکبر أبو الفضل قتل بالطّفّ [...] و عثمان بن علیّ [...] و جعفر [...] و عبد اللّه [...] أمّ الأربعة أم البنین بنت حزام الکلابیّة، قتلوا جمیعا بالطّفّ (رضی اللّه عنهم).

المجدی،/ ۱۵

[القرن ۶] و هم سبعة و عشرون ولدا ذکرا و انثی: الحسن، و الحسین، و زینب الکبری، و زینب الصّغری المکنّاة بامّ کلثوم أمّهم فاطمة البتول علیهما السّلام «۱» سیّدة نساء العالمین بنت سیّد المرسلین (صلوات اللّه علیهم) «۱»؛ و محمّد المکنّی بأبی القاسم، أمّه خولة بنت جعفر بن قیس الحنفیّة، و العبّاس، و جعفر، و عثمان، و عبد اللّه الشّهداء مع أخیهم الحسین بکربلاء- رضی اللّه عنهم- أمّهم أمّ البنین بنت حزام «۱» بن خالد بن دارم «۱» [...] و عمر، و رقیّة، أمّهما أمّ حبیب بنت ربیعة و کانا توأمین، و محمّد الأصغر المکنّی بأبی بکر، و عبید اللّه الشّهیدان مع أخیهما الحسین علیه السّلام «۱» بطفّ کربلاء «۱»، أمّهما لیلی بنت مسعود الدارمیّة، و یحیی، أمّه أسماء بنت عمیس الخثعمیّة و توفّی صغیرا قبل أبیه «۲». و رملة، أمّها «۳» أمّ سعید «۴» بنت عروة ابن مسعود الثّقفیّ، و نفیسة و هی أمّ کلثوم الصّغری، و زینب الصّغری، و رقیّة الصّغری، و امّ هانی، و امّ الکرام، و جمانة المکنّاة بامّ جعفر، و أمامة، و أمّ سلمة، و میمونة، و خدیجة،

(۱- ۱) [لم یرد فی الأنوار النّعمانیّة].

(۲)- [أضاف فی الأنوار النّعمانیّة: و إخوته لأمّه عبد اللّه و محمّد و عون ابناء جعفر بن أبی طالب و محمّد بن أبی بکر و أمّ الحسن].

(۳)- [الأنوار النّعمانیّة: أمّهما].

(۴)- [الأنوار النّعمانیّة: سعد].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۷

و فاطمة لامّهات أولاد شتّی.

و أعقب علیه السّلام من خمسة بنین: الحسن، و الحسین، و محمّد، و العبّاس، و عمر، «۱» و فی الشّیعة من یذکر «۱» أنّ فاطمة أسقطت بعد النّبیّ ذکرا کان «۲» سمّاه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله و سلّم- «۳» و هو حمل «۳»- محسنا «۴»، فعلی هذا یکون أولاده ثمانیة و عشرین ولدا، و اللّه أعلم «۵».

[...] و أمّا رقیّة بنت علیّ علیه السّلام فکانت عند مسلم بن عقیل، فولدت له عبد اللّه، قتل بالطّفّ، و علیّا و محمّدا، ابنی مسلم.

و أمّا زینب الصّغری فکانت عند محمّد بن عقیل فولدت له عبد اللّه، و فیه العقب من ولد عقیل.

و أمّا أمّ هانی فکانت عند عبد اللّه الأکبر بن عقیل بن أبی طالب، فولدت له محمّدا، قتل بالطّفّ، و عبد الرّحمان.

و أمّا میمونهٔ بنت علیّ علیه السّلام فکانت عند [عبد اللّه] الأکبر بن عقیل، فولدت له عقیلا.

و أمّا نفیسهٔ فکانت عند عبد اللّه الأکبر بن عقیل، فولدت له أمّ عقیل.

و أمّا زینب الصّغری «۶» فکانت عند عبد الرّحمان بن عقیل، فولدت له سعیدا و عقیلا.

و أمّا فاطمهٔ بنت علیّ علیه السّلام فکانت عند [محمّد بن «۷»] أبی سعید بن عقیل، فولدت له حمیدهٔ.

(۱- ۱) [الأنوار النّعمانیّهٔ: و قد مرّ].

(۲)- [الأنوار النّعمانیّهٔ: قد].

(۳- ۳)، ۶ [لم یرد فی الأنوار النّعمانیّهٔ].

(۴)- [أضاف فی الأنوار النّعمانیّهٔ: و قد سبق سبب إسقاطها له و هو ضرب غلامّ ذلک الرّجل، و کونه ضغط بطنها علی الباب وَ سَیَعْلَمُ الَّذِینَ ظَلَمُوا أَیَّ مُنْقَلَبٍ یَنْقَلِبُونَ].

(۵)- [إلی هنا لم یرد فی البحار].

(۶)- [کذا و لعلّه تصحیف فی کتاب نسب قریش ص ۴۵ مکانها خدیجهٔ و هو الصّحیح کما مرّ عن المؤلف- رحمه اللّه-].

(۷)- [لم یرد فی البحار].

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۸

و أمّا أمامهٔ بنت علیّ فکانت عند الصّلت بن عبد اللّه بن نوفل بن الحارث «۱» بن عبد المطّلب، فولدت له نقیّهٔ و توفّیت عنده. «۱»

الطّبرسی، إعلام الوری،/ ۲۰۳- ۲۰۴- عنه: المجلسی، البحار، ۴۲/ ۹۳- ۹۴، مثله الجزائری، الأنوار النّعمانیّهٔ، ۱/ ۳۷۰- ۳۷۲

قال الجماعهٔ: المعقبون من ولد علیّ علیه السّلام خمسهٔ: الحسن و الحسین علیهما السّلام و محمّد ابن الحنفّهٔ و عمر ابن التّغلبیّهٔ و العبّاس ابن الکلابیّهٔ.

فی ذکر عدد أولاده علیه السّلام، کان لأمیر المؤمنین علیه السّلام ثمانیهٔ و عشرون ولدا و یقال: ثلاث و ثلاثون ولدا ذکرا و أنثی: الحسن، و الحسین علیهما السّلام، و المحسّن الّذی أسقط، و زینب الکبری، و زینب الصّغری المکنّاهٔ بأمّ کلثوم (رضی اللّه عنهما) أمّهم فاطمهٔ البتول سیّدهٔ نساء العالمین؛ و محمّد المکنّی بأبی القاسم أمّه خولهٔ بنت جعفر بن قیس الحنفیّهٔ؛ و عمر، و رقیّهٔ، کانا توأمین، و أمّهما أمّ حبیب بنت ربیعهٔ؛ و العبّاس و جعفر و عثمان و عبد اللّه استشهدوا مع أخیهم الحسین (صلوات اللّه علیه و رضی عنهم) بطفّ کربلاء أمّهم أمّ البنین بنت حزام بن خالد بن دارم؛ و محمّد الأصغر المکنّی بأبی بکر و عبید اللّه الشّهیدان مع أخیهم الحسین (صلوات اللّه علیه) بالطّفّ (رضی اللّه عنهما)، أمّهما لیلی بنت مسعود الدّارمیّهٔ؛ و یحیی، أمّه أسماء بنت عمیس الخثعمیّهٔ؛ و أمّ الحسن، و رملهٔ أمّهما أمّ سعید بنت عروهٔ بن مسعود الثّقفیّ؛ و نفیسهٔ، و زینب الصّغری، و رقیّهٔ الصّغری، و أمّ هانئ، و أمّ الکرام، و جمانهٔ المکنّاهٔ بأمّ جعفر، و أمامهٔ، و أمّ سلمهٔ، و میمونهٔ، و خدیجهٔ، و فاطمهٔ (رضی اللّه عنهنّ) لأمّهات شتّی.

و کان علیه السّلام لم یتزوّج بامرأهٔ أخری مدّهٔ حیاهٔ فاطمهٔ الزّهراء علیهما السّلام، إعظاما لقدرها و منزلتها.

الطّبرسی، تاج الموالید (من مجموعهٔ نفیسهٔ)،/ ۹۴- ۹۵

فجمیع من قتل مع الحسین من أهل بیته بطفّ کربلاء ثمانیهٔ عشرا نفسا هو (صلوات اللّه علیه) تاسع عشرهم، منهم: العبّاس، و عبد اللّه، و جعفر، و عثمان بنو أمیر المؤمنین علیه السّلام، أمّهم أمّ البنین؛ و عبید اللّه، و أبو بکر ابنا أمیر المؤمنین علیه السّلام، أمّهما لیلی بنت مسعود الثّقفیّهٔ.

الطّبرسی، إعلام الوری،/ ۲۵۰

(۱- ۱)- [لم يرد فى الأنوار النّعمانيّة].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۹

و عدّة من قتل معه (صلوات اللّه عليه) من أهل بيته و عشيرته ثمانى عشر نفسا، فمن أولاد أمير المؤمنين عليه السّلام: العبّاس، و عبد اللّه، و جعفر، و عثمان، و عبيد اللّه، و أبو بكر.

الطّبرسى، تاج المواليد (من مجموعة نفيسة)،/ ۱۰۸

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۰

نمايش تصوير

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۱

نمايش تصوير

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۲

نمايش تصوير

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۳

ولد له [أمير المؤمنين عليه السّلام] من فاطمة: الحسن، و الحسين، و محسّن، سقط، و زينب، و أمّ كلثوم.

و كان له من خولة الحنفيّة: محمّد ابن الحنفيّة.

و كان له من أمّ البنين بنت خالد بن يزيد الكلابيّة: عبد اللّه، و العبّاس، و جعفر و عثمان.

و كان له من أمّ حبيب التّغلبيّة من سبى خالد بن الوليد: عمر، و رقيّة.

و كان له من أسماء بنت عميس الخثعميّة: يحيى.

و كان له أبو بكر و عبد اللّه من الميلاد «۱» بنت مسعود.

و كان له محمّد الأصغر من أمّ ولد.

و كان له زينب الصّغرى و أمّ كلثوم الصّغرى من أمّ ولد.

و كان له خديجة و أمّ هانئ و تميمة و ميمونة و فاطمة من أمّ ولد.

و كان له أمّ الحسين و رملة من أمّ شعيب المخزوميّة.

و فى رواية أخرى: إنّ جعفرا و عمرا و العبّاس لأمّهات أولاد.

و عقبه من الحسن و الحسين و محمّد ابن الحنفيّة و العبّاس و عمر.

و مضى عليه السّلام و خلّف أربع حرائر: أمامة بنت زينب بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله، و ليلى التّميميّة، و أسماء بنت عميس الخثعميّة، و أمّ البنين الكلابيّة. و ثمانية عشر أمّ ولد.

ابن الخشّاب، تاريخ مواليد الأئمّة (من مجموعة نفيسة)/ ۱۷۰- ۱۷۲

«و ذكر» فى كتاب «نزهة الطّرف و بستان الظّرف» عن الحسن البصرىّ، قال: قتل مع الحسين بن علىّ عليه السّلام ستّة عشر من أهل بيته، ما كان لهم على وجه الأرض شبيه.

(و بهذا الإسناد) الّذى مرّ عن أحمد بن الحسين، أخبرنى أبو الحسين بن الفضل القطّان؛ حدّثنا عبد اللّه بن جعفر، حدّثنا يعقوب بن سفيان، حدّثنا ابن بكير، عن اللّيث ابن سعد قال: فى سنة إحدى و ستّين؛ قتل الحسين بن علىّ و أصحابه، لعشر ليال خلون من المحرّم

---

(۱)- [كذا فى المصدر، و سيأتى فى مصدر تال بلفظ «الهملاء» و الظاهر أنّهما تصحيف: ليلى].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۴

یوم عاشوراء یوم السّبت فی آخر الیوم، و قتل معه العبّاس بن علیّ، و جعفر بن علیّ، و عبد اللّه بن علیّ، و عثمان بن علیّ و أبو بکر بن علیّ [...]

«و ذکر» السّیّد الإمام أبو طالب: أنّ الصّحیح فی یوم عاشوراء الّذی قتل فیه الحسین علیه السّلام و أصحابه (رضی اللّه عنهم) أنّه کان یوم الجمعة سنة إحدی و ستّین.

«و اختلف» أهل النّقل فی عدد المقتول یومئذ- مع ما تقدّم من قتل مسلم من العترة الطّاهرة، و الأکثرون علی أنّهم کانوا سبعة و عشرین، فمن ولد علیّ علیه السّلام: الحسین بن علیّ، و أبو بکر بن علیّ، و عمر بن علیّ، و عثمان بن علیّ، و جعفر بن علیّ، و عبد اللّه بن علیّ، و محمّد بن علیّ، و العبّاس بن علیّ، و إبراهیم بن علیّ؛ فهم تسعة، [...] و أخذوا رؤوس هؤلاء فحملت إلی الشّام و دفنت جثثهم بالطّفّ.

الخوارزمی، مقتل الحسین، ۲/ ۴۶- ۴۷

العبّاس بن علیّ، أمّه أمّ البنین أیضا.

الخوارزمی، مقتل الحسین، ۲/ ۲۹

قال الشّیخ المفید فی الإرشاد: أولاده خمسة و عشرون، و ربّما یزیدون علی ذلک إلی خمسة و ثلاثین. و ذکره النّسّابة العمری فی الشّافی، و صاحب الأنوار: البنون خمسة عشر، و البنات ثمانیة عشر، فولد من فاطمة علیها السّلام: الحسن و الحسین و المحسّن سقط، و زینب الکبری، و أمّ کلثوم الکبری [...]

و من خولة بنت جعفر بن قیس الحنفیّة: محمّدا.

و من أمّ البنین ابنة حزام بن خالد الکلابیّة: عبد اللّه، و جعفر الأکبر، و العبّاس، و عثمان.

و من أمّ حبیب بنت ربیعة التّغلبیّة: عمر، و رقیّة توأمان فی بطن.

و من أسماء بنت عمیس الخثعمیّة: یحیی، و محمّد الأصغر. و قیل: بل ولدت له عونا، و محمّد الأصغر من أمّ ولد.

و من أمّ سعید بنت عروة بن مسعود الثّقفیّة: نفیسة، و زینب الصّغری، و رقیّة الصّغری.

و من أمّ شعیب المخزومیّة: أمّ الحسن، و رملة.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۵

و من الهملاء «۱» بنت مسروق النّهشلیّة: أبو بکر، و عبد اللّه.

و من أمامة بنت أبی العاص بن الرّبیع و أمّها زینب بنت رسول اللّه: محمّد الأوسط.

و من محیّاة بنت امرئ القیس الکلبیّة: جاریة هلکت و هی صغیرة.

و کان له خدیجة، و أمّ هانی، و تمیمة؛ و میمونة؛ و فاطمة لأمّهات أولاد.

و توفّی قبله: یحیی، و أمّ کلثوم الصّغری، و زینب الصّغری، و أمّ الکرام؛ و جمانة و کنیتها أمّ جعفر، و أمامة؛ و أمّ سلمة، و رملة الصّغری.

و زوّج ثمانی بنات: زینب الکبری من عبد اللّه بن جعفر، و میمونة من عقیل بن عبد اللّه بن عقیل، و أمّ کلثوم الصّغری من کثیر بن عبّاس بن عبد المطّلب، و رملة من أبی الهیاج عبد اللّه بن أبی سفیان بن الحارث بن عبد المطّلب، و رملة من الصّلت بن عبد اللّه بن نوفل بن الحارث. و فاطمة من محمّد بن عقیل.

و فی الأحکام الشّرعیّة عن الخزاز القمّیّ: أنّه نظر النّبیّ صلّی اللّه علیه و اله إلی أولاد علیّ و جعفر فقال: بناتنا لبنینا و بنونا لبناتنا.

و أعقب له من خمسة؛ الحسن و الحسین و محمّد ابن الحنفیّة و العبّاس الأکبر و عمر.

و كان النّبيّ صلّى اللّه عليه و آله لم يتمتّع بحرّة و أمة «۲» فى حياة خديجة، و كذلك علىّ مع فاطمة.

و فى قوت القلوب: أنّه تزوّج بعد وفاتها بتسع ليال، و أنّه تزوّج بعشر نسوة.

و توفّى عن أربعة: أمامة و أمّها زينب بنت النّبىّ، و أسماء بنت عميس؛ و ليلى التّميميّة و أمّ البنين الكلابيّة، و لم يتزوّجن بعده.

و خطب المغيرة بن نوفل أمامة، ثمّ أبو الهياج بن أبى سفيان بن حارث فروت عن علىّ عليه السّلام: أنّه لا يجوز لأزواج النّبىّ و الوصىّ أن يتزوّجن بغيره بعده، فلم يتزوّج امرأة و لا أمّ ولد بهذه الرّواية.

---

(۱)- [كذا فى المناقب و البحار، لكن الصّحيح: ليلى بنت مسعود الدّارميّة المعروفة بالنّهشليّة، و قد تقدّم تصحيف اسمها ص ۵۳ بالميلاد].

(۲)- [البحار: و لا أمة].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۶

و توفّى عن ثمانى عشرة أمّ ولد، فقال عليه السّلام: جميع أمّهات أولادى الآن محسوبات على أولادهنّ بما أبتعتهنّ به من أثمانهنّ، فقال: و من كان من إمائه غير ذوات أولاد فهنّ حرائر من ثلثه.

ابن شهر آشوب، المناقب، ۳/ ۳۰۴- ۳۰۵- عنه: المجلسى، البحار، ۴۲/ ۹۱- ۹۲

و اختلفوا فى عدد المقتولين من أهل البيت «۱»، فالأكثرون على أنّهم كانوا سبعة و عشرين [...] تسعة من ولد أمير المؤمنين: الحسين؛ و العبّاس، «۲» و يقال: و ابنه محمّد بن العبّاس «۲»، «۳» و عمر، و عثمان، و جعفر، و إبراهيم «۳»، و عبد اللّه الأصغر، و محمّد الأصغر، و أبو بكر شكّ فى قتله [...] و يقال: لم يقتل محمّد الأصغر بن علىّ بن أبى طالب لمرضه، و يقال: رماه رجل من بنى دارم فقتله.

ابن شهر آشوب، المناقب، ۴/ ۱۱۲- ۱۱۳- عنه: المجلسى، البحار، ۴۵/ ۶۲، ۶۳؛ البحرانى، العوالم، ۱۷/ ۳۴۳، ۳۴۴؛ البهبهانى، الدّمعة السّاكبة، ۵/ ۲۰؛ الدّربندى، أسرار الشّهادة،/ ۴۶۲، ۴۶۳؛ القزوينى، تظلّم الزّهراء،/ ۲۴۰، ۲۴۱؛ مثله محمّد بن أبى طالب، تسلية المجالس و زينة المجالس، ۲/ ۳۲۸، ۳۲۹، ۳۳۰

الأصمعى: لمّا كان عام رمّادة «۴»، قال: عمر لأبى عبيدة: خذ هذا البعير بما عليه فأت أهل البيت، فانحره بينهم و مرهم أن يقدّدوا اللّحم و ليحملوا الشّحم و ليلبسوا للغراير «۵» و ليعدّوا ماء حارّا، فإن احتاجوا إلى اللّحم أمدّوهم، ثمّ خرج يستسقى فسقى.

و إنّهم أعرف النّاس نسبا و أخصّهم فضلا، ألا ترى أنّ العربىّ من ولد يعرب بن قحطان، و القرشىّ من ولد النّضر بن كنانة، و الهاشمىّ من ولد عبد المطّلب، و الطّالبىّ من ولد علىّ و جعفر، و العلوىّ من الحسن و الحسين و محمّد و العبّاس و عمر أولاد أمير المؤمنين،

---

(۱)- [إلى هنا مكانه فى تسلية المجالس: و كان عدّة القتلى من أصحاب الحسين عليه السّلام الّذين قتلوا معه اثنين و سبعين رجلا (رضوان اللّه عليهم و رحمته و سلامه) هؤلاء الّذين قتلوا قبل أهل بيته. و أمّا عدّة المقتولين من أهل بيته].

(۲- ۲) [حكاه عنه فى وسيلة الدّارين،/ ۲۷۷].

(۳- ۳) [لم يرد فى تسلية المجالس].

(۴)- الرّمّادة و الرّمّاد: الهلاك، و أرمد القوم: هلكت مواشيهم.

(۵)- الغرائر جمع الغرير: الشاب لا تجربة له.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۷

و الفاطمىّ أولاد الحسن و الحسين.

ابن شهر آشوب، المناقب، ۲/ ۱۹۶

و نسب شيخنا المفيد فى كتاب الإرشاد، العبّاس بن علىّ، فقال: أمّه أمّ البنين بنت حزام بن خالد بن دارم، و هذا خطأ، و إنّما أمّ العبّاس، المسمّى بالسّقّاء و يسمّيه أهل النّسب أبا قربة المقتول بكربلاء صاحب راية الحسين، أمّه أمّ البنين بنت حزام بن خالد ابن ربيعة، و ربيعة هذا، هو أخو لبيد الشّاعر، ابن عامر بن كلاب بن ربيعة بن عامر بن صعصعة، و ليست من بنى دارم التّميميّين «۱».

و قال ابن حبيب النّسّابة، فى كتاب المنمّق: لمّا ذكر أبناء الحبشيّات من قريش، ذكر من جملتهم العبّاس بن علىّ بن أبى طالب عليه السّلام، و هذا خطأ منه، و تغفيل، و قلّة تحصيل! «۲» و كذلك قال فى أبناء السّنديّات من قريش، ذكر من جملتهم محمّد بن علىّ بن أبى طالب ابن الحنفيّة، و أمّ علىّ بن الحسين بن علىّ بن أبى طالب عليه السّلام.

قال محمّد بن إدريس: و هذا جهل من ابن حبيب، و قلّة تأمّل «۲».

ابن إدريس، السّرائر، ۱/ ۶۵۶- ۶۵۷- عنه، المامقانى، تنقيح المقال، ۲، ۱/ ۱۲۸؛ المظفر، بطل العلقمى، ۱/ ۹۳- ۹۴

كان له من الولد أربعة عشر ذكرا و تسع عشرة أنثى: الحسن، و الحسين، و زينب الكبرى، و أمّ كلثوم الكبرى، أمّهم فاطمة بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله؛ و محمّد الأكبر، و هو ابن الحنفيّة، و أمّه خولة بنت جعفر، و عبيد اللّه قتله المختار؛ و أبو بكر قتل مع الحسين أمّهما ليلى بنت مسعود؛ و العبّاس الأكبر، و عثمان، و جعفر، و عبد اللّه قتلوا مع الحسين أمّهم أمّ البنين بنت حزام بن خالد؛ و محمّد الأصغر قتل مع الحسين أمّه أمّ ولد؛ و يحيى، و عون أمّهما أسماء بنت عميس؛ عمر الأكبر، و رقيّة أمّهما الصّهباء سبيّة؛ و محمّد الأوسط أمّه أمامة بنت أبى العاص؛ و أمّ الحسن و رملة الكبرى أمّهما أمّ سعيد بنت عروة؛ و أمّ هانئ، و ميمونة، و زينب الصّغرى، و رملة الصّغرى، و أمّ كلثوم الصّغرى، و فاطمة، و أمامة،

---

(۱)- [إلى هنا حكاه عنه فى بطل العلقمىّ].

(۲- ۲) [تنقيح المقال: و نقل قبل ذلك عن المفيد: أنّ أمّ العبّاس أمّ البنين بنت حزام بن خالد بن ربيعة].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۸

و خديجة، و أمّ الكرام، و أمّ جعفر، و جمانة، و نفيسة، و أمّ سلمة، و هنّ لأمّهات شتّى؛ و ابنة أخرى لم يذكر اسمها، «۱» ماتت صغيرة «۱».

فهؤلاء الّذين عرفنا من أولاد علىّ عليه السّلام.

ابن الجوزى، صفة الصّفوة، ۱/ ۳۰۹، المنتظم، ۵/ ۶۹

فقتل أصحاب الحسين كلّهم و فيهم بضعة عشر شابّا من أهل بيته منهم من أولاد على عليه السّلام: العبّاس، و جعفر، و عثمان، و محمّد، و أبو بكر.

ابن الجوزى، المنتظم، ۵/ ۳۴۰

و أولاد أمير المؤمنين عليه السّلام سبعة و عشرون ذكرا و أنثى:

(«۱» و «۲») الحسن، و الحسين عليهما السّلام.

(«۳») زينب الكبرى.

(«۴») زينب الصّغرى المكنّاة أمّ كلثوم.

أمّهم فاطمة البتول سيدة نساء العالمين ابنة سيّد المرسلين محمّد خاتم النّبيّين.

(۵) محمّد المكنّى أبا القاسم، أمّه خولة ابنة جعفر بن قيس الحنفيّة.

(۶ و ۷) عمر، و رقيّة، و كانا توأمين، و أمّهما أمّ حبيب بنت ربيعة.

(۸ و ۹ ۱۰ و ۱۱) العبّاس و جعفر و عثمان و عبد اللّه الشّهداء مع أخيهم الحسين عليه السّلام بطفّ كربلاء، أمّهم «أمّ البنين» بنت حزام

بن خالد «۲» بن دارم.

(۱۲ و ۱۳) محمّد الأصغر المكنّى أبا بكر، و عبيد اللّه «۳» الشّهيدان مع أخيهما الحسين بطفّ كربلاء أمّهم ليلى ابنة مسعود الدّارميّة.

(۱۴ و ۱۵) يحيى و عبيد اللّه «۴»: أمّهما أسماء بنت عميس الخثعميّة.

(۱- ۱) [المنتظم: هلكت و هى صغيرة].

(۲)- و فى نسخة: بنت حازم بن خالد ...

(۳)- و فى نسخة: عبد اللّه.

(۴)- و فى نسخة: عبد اللّه.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۹

(۱۶ و ۱۷) أمّ الحسن و رملة: أمّهما (أمّ مسعود) و فى نسخة: «أمّ سعيد» بنت عروة ابن مسعود الثّقفىّ.

(۱۸، الى ۲۷) نفيسة، زينب الصّغرى، رقيّة الصّغرى، أمّ هانئ، أمّ الكرام، و جمانة المكنّاة أمّ جعفر «و فى نسخة: و رقيّة»، و أمامة، و أمّ سلمة، و ميمونة و خديجة، و فاطمة (رحمة اللّه عليهنّ) لأمّهات شتّى.

و فى رواية أنّ فاطمة (صلوات اللّه عليها) أسقطت بعد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله ذكرا، كان سمّاه النّبىّ، و هو حمل، محسنا. فعلى هذه الرّواية أولاد أمير المؤمنين عليه السّلام ثمانية و عشرون ولدا.

ابن البطريق، العمدة،/ ۲۹- ۳۰

و أمّا أزواجه، فأوّل زوجة تزوّجها فاطمة بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم لم يتزوّج عليها حتّى توفّيت عنده. و كان له منها: الحسن، و الحسين، و قد ذكر أنّه كان له منها ابن آخر يقال له: محسن، و أنّه توفّى صغيرا، و زينب الكبرى، و أمّ كلثوم الكبرى، ثمّ تزوّج بعدها أمّ البنين بنت حزام الكلابيّة، فولدت له العبّاس، و جعفرا، و عبد اللّه، و عثمان قتلوا مع الحسين بالطّفّ، و لا بقيّة لهم غير العبّاس، و تزوّج ليلى بنت مسعود بن خالد النّهشليّة التّميميّة، فولدت له عبيد اللّه و أبا بكر قتلا مع الحسين، و قيل: إنّ عبيد اللّه قتله المختار بالمذار، و قيل: لا بقيّة لهما؛ و تزوّج أسماء بنت عميس الخثعميّة، فولدت له محمّدا الأصغر و يحيى و لا عقب لهما، و قيل: إنّ محمّدا لأمّ ولد و قتل مع الحسين، و قيل: إنّها ولدت له عونا. و له من الصّهباء بنت ربيعة التّغلبيّة و هى من السّبى الّذين أغار عليهم خالد بن الوليد بعين التّمر: عمر بن علىّ، و رقيّة بنت علىّ [...] و تزوّج علىّ أمامة بنت أبى العاص بن الرّبيع بن عبد العزّى بن عبد شمس، و أمّها زينب بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، فولدت له محمّدا الأوسط. و له محمّد بن علىّ الأكبر، الّذى يقال له: ابن الحنفيّة أمّه خولة بنت جعفر من بنى حنيفة. و تزوّج علىّ أيضا أمّ سعيد ابنة عروة بن مسعود الثّقفيّة، فولدت له أمّ الحسن، و رملة الكبرى، و أمّ كلثوم. و كان له بنات من أمّهات شتّى لم يذكرن لنا، منهنّ: أمّ هانئ، و ميمونة، و زينب الصّغرى، و رملة الصّغرى، و أمّ كلثوم الصّغرى،

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۰

و فاطمة، و أمامة، و خديجة، و أمّ الكرام، و أمّ سلمة، و أمّ جعفر، و جمانة، و نفيسة كلّهنّ من أمّهات أولاد. و تزوّج أيضا مخبئة «۱» بنت امرئ القيس بن عدىّ الكلبيّة فولدت له جارية هلكت صغيرة، كانت تخرج إلى المسجد فيقال لها: من أخوالك؟ فتقول وه وه، تعنى كلبا.

فجميع ولده أربعة عشر ذكرا و سبع عشرة امرأة. و كان النّسل منهم للحسن، و الحسين، و محمّد ابن الحنفيّة، و العبّاس ابن الكلابيّة، و عمر ابن التغلبيّة.

ابن الأثير، الكامل، ۳/ ۱۹۹- ۲۰۰

و قتل العبّاس بن علیّ، و أمّه أمّ البنین بنت حزام.

ابن الأثیر، الکامل، ۳/ ۳۰۲

المعقبون من أولاد أمیر المؤمنین علیّ بن أبی طالب علیه السّلام خمسة: الحسن، و الحسین، و أمّهما فاطمة بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله، و محمّد، و أمّه خولة بنت قیس الحنفیّة «۲»، و العبّاس المشهور بالسّقّاء، و أمّه أمّ البنین بنت حزام العامریّة، و عمر الأطراف، و أمّه الصّهباء «۳» التّغلبیّة.

فخر الرّازی، الشجرة المبارکة،/ ۱۷

و من أولاد علیّ بن أبی طالب رضی اللّه عنه أیضا یحیی بن علیّ، مات صغیرا، أمّه أسماء بنت عمیس الخثعمیّة؛ و عمر بن علیّ، و توأمته رقیّة الکبری، أمّهما تغلبیّة «۴». و العبّاس الأکبر، و عثمان، و جعفر، و عبد اللّه، أمّهم أمّ البنین الکلابیّة «۵»؛ و عبید اللّه «۶» و أبو بکر؛ أمّهما لیلی بنت مسعود النّهشلیّة؛ و أمّ الحسن، و رملة، و أمّهما أمّ سعید بنت عروة بن مسعود الثّقفیّة؛ و محمّد الأصغر و زینب الصّغری، و أمّ کلثوم الصّغری، و رقیّة الصّغری، و أمّ هانئ، و أمّ

---

(۱)- [کذا فی المصدر و قد مرّ مکرّرا: محیّاة].

(۲)- أمّه خولة بنت جعفر بن قیس بن مسلمة بن عبد اللّه بن ثعلبة بن یربوع بن ثعلبة بن الدّول بن حنفیّة ابن لجیم.

(۳)- کنیتها أمّ حبیب.

(۴)- فی أ و ب: ثعلبیّة.

(۵)- فی أ و ب: أمّ النّیر الکلابیّة.

(۶)- فی أ و ب: عبد اللّه.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۱

الکرام، و جمانة، و أمّ سلمة، و میمونة، و خدیجة، و فاطمة «۱»، و أمامة: لأمّهات أولاد.

ابن قدامة، التّبیین،/ ۱۳۷- ۱۳۸

و ولد علیّ من غیر فاطمة بنت رسول اللّه (صلّی اللّه علیه و سلّم و رضی عنهما)، محمّدا، و هو ابن الحنفیّة، و أبا بکر و عثمان و العبّاس و جعفرا و عبد اللّه و إبراهیم. و قتل هؤلاء السّتة مع الحسین (رضی اللّه عنه و عنهم). و عبید اللّه قتله المختار، و لا عقب له. و یحیی: و أمّه أسماء بنت عمیس، و عمر: و أمّه تغلبیّة، و کان خالد بن الولید سباها فی الرّدّة، فاشتراها علی [...] و أمّ العبّاس و أخویه جعفر، و عبد اللّه: أمّ البنین بنت حزام الوحیدیّة. و لیس لجعفر عقب.

و أمّ عبید اللّه، و أبی بکر ابنی علیّ: لیلی بنت مسعود النّهشلیّ.

و أمّا أبو القاسم محمّد بن علیّ ابن الحنفیّة فأمّه من سبی بنی حنیفة، اشتراها علیّ، و اتّخذها أم ولد، فولدت له محمّدا فأنجبت، و اسمها خولة بنت إیاس بن جعفر جانّ الصّفا «۲».

و یقال: بل کانت أمّة لبنی حنیفة، سندیة سوداء. و لم تکن من أنفسهم، و إنما صالحهم خالد بن الولید علی الرقیق، و لم یصالحهم علی أنفسهم.

البرّی، الجوهرة،/ ۵۷- ۵۸

الفصل الحادی عشر: فی أولاده علیه السّلام إعلم أیّدک اللّه بروح منه، إنّ أقوال النّاس اختلفت فی عدد أولاده علیه السّلام ذکورا و إناثا؛ فمنهم من أکثر فعدّ فیهم السّقط و لم یسقط ذکر نسبه و منهم من أسقطه و لم یر أن یحتسب فی العدّة فجاء قول کلّ واحد بمقتضی ما اعتمده فی ذلک و یحسبه و الّذی نقل فی کتاب صفوة الصّفوة و غیره من تألیف الأئمّة المعتبرین: أنّ أولاده علیه السّلام

أربعة عشر ذكرا و الإناث تسع عشرة أنثى، و هذا تفصيل أسمائهم.

الذّكور: الحسن، و الحسين، محمّد الأكبر، عبد اللّه، أبو بكر، العبّاس، عثمان، جعفر،

---

(۱)- فاطمة: ساقط من ج.

(۲)- الحنفيّة أمّه. و هى خولة بن إياس بن جعفر بن قيس بن مسلم بن ثعلبة بن يربوع. يكنّى بأمّه و أبيه جميعا. و لهذا يشترط أن ينوّن (على)، و يكتب (ابن الحنفيّة) بالألف، و يكون إعرابه إعراب محمّد، لأنّه وصف لمحمّد لا لعليّ، كما ذكرنا. تهذيب الأسماء: ۱/ ۸۸

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۲

عبد اللّه، محمّد الأصغر، يحيى، عون، عمر، محمّد الأوسط.

الإناث: زينب الكبرى، أمّ كلثوم الكبرى، أمّ الحسن، رملة الكبرى، أمّ هانئ، ميمونة، زينب الصّغرى، رملة الصّغرى، أمّ كلثوم الصّغرى، رقيّة، فاطمة، أمامة، خديجة، أمّ الكرام، أمّ سلمة، أمّ جعفر، جمانة، نفيسة، بنت أخرى لم يذكر اسمها ماتت صغيرة فهذا عدد أولاده ذكورا و إناثا، و ذكر قوم آخرون زيادة على ذلك، و ذكروا فيهم محسنا شقيقا للحسن و الحسين عليهما السّلام، كان سقطا، فالحسن و الحسين عليه السّلام، و زينب الكبرى، و أمّ كلثوم الكبرى، هؤلاء الأربعة من الطّهر البتول فاطمة بنت الرّسول صلّى اللّه عليه و سلّم، محمّد الأكبر هو ابن الحنفيّة، و اسمها خولة بنت جعفر بن قيس الحنفيّة، و قيل: غير ذلك؛ و عبيد اللّه و أبو بكر أمّهما ليلى بنت مسعود؛ و العبّاس و عثمان، و جعفر و عبد اللّه، أمّهم أمّ البنين بنت حزام بن خالد؛ و يحيى و عون، أمّهما اسماء بنت عميس؛ و محمّد الأوسط، أمّه أمامة بنت أبى العاص، و هذه أمامة هى بنت زينب بنت رسول اللّه المحمولة فى الصّلاة؛ و أمّ الحسن و رملة الكبرى، أمّهما أم سعيد بنت عروة؛ فهؤلاء من المعقود عليهنّ نكاحه، و بقيّة الأولاد من أمّهات شتّى أمّهات أولاد، و كان يوم قتله عليه السّلام عنده أربع حرائر فى نكاحه، و هنّ: أمامة بنت أبى العاص بنت بنت رسول اللّه، تزوّجها بعد موت خالتها البتول فاطمة عليها السّلام، و ليلى بنت مسعود التّميميّة، و أسماء بنت عميس الخثعميّة، و أمّ البنين الكلابيّة، و أمّهات الأولاد ثمانى عشرة أمّ ولد و السّلام.

ابن طلحة، مطالب السؤول،/ ۶۲- ۶۳- عنه: الإربلى، كشف الغمّة، ۱/ ۴۴۱- ۴۴۲؛ البهبهانى، الدّمعة السّاكبة، ۳/ ۱۶۹- ۱۷۰

أولاد أمير المؤمنين عليه الصّلاة و السّلام: الحسن و الحسين (صلوات اللّه عليهما) و المحسن، درج صغيرا، و زينب الكبرى و أمّ كلثوم الكبرى، أمّهم فاطمة بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله و سلّم؛ و أبو القاسم محمّد، أمّه خولة ابنة جعفر بن قيس من بنى بكر بن وائل ثمّ من حنيفة؛ و العبّاس و عثمان و جعفر و عبد اللّه قتلوا مع الحسين (صلوات اللّه عليه)، أمّهم أمّ البنين ابنة حزام من ولد عامر بن صعصعة؛ و أبو بكر و عبيد اللّه، أمّهما ليلى ابنة مسعود الدّارميّة؛ و عمر و رقيّة، أمّهما الصّهباء و هى أمّ حبيب ابنة ربيعة من بنى تغلب بن وائل من سبى

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۳

خالد بن الوليد؛ و عمر الأصغر، أمّه المصطلقيّة؛ و محمّد الأوسط، و محمّد الأصغر، و عمر الأوسط على قول بعضهم، و العبّاس الأصغر، و جعفر الأصغر لأمّهات شتّى؛ و عبد الرّحمان و أمّه أمامة ابنة أبى العاص بن الرّبيع، و أمّها زينب ابنة رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله و سلّم، و هى ابنة أخت فاطمة عليها السّلام و كانت أوصت إليه عليه السّلام بأن يتزوّج بها بعدها؛ و يحيى و عون درجا صغيرين، و أمّهما أسماء ابنة عميس من ولد خثعم بن أنمار بن نزار، فهؤلاء عشرون ابنا و هم أكثر المعدودين من أولاده الذّكور، و من أصحاب الأنساب من لم يعدّ محمّد الأوسط و الأصغر؛ و لم يذكر عمر الأوسط، و منهم من لم يذكر إلّا عمر المعقب، و العقب لخمسة منهم: و هم الحسن و الحسين عليهما السّلام و محمّد و العبّاس و عمر؛ و البنات اثنتان و عشرون بنتا على اختلاف فى ذلك بين أهل النّسب، زينب الكبرى قد روت عن أمّها فاطمة عليها السّلام غير حديث، و الصّغرى، و أمّ كلثوم الكبرى، و الصّغرى، و رملة الكبرى، و الصّغرى، و رقيّة الكبرى، و الصّغرى، و أمّ هانئ الكبرى، و الصّغرى، و أمّ الكرام، و اسمها جمانة، و أمّ جعفر، و قد اختلف

أهل النّسب فيها فمنهم من يقول: جمانة هى أمّ جعفر و هو قول يحيى بن الحسن العقيقىّ، نفيسة هى أمّ كلثوم الصّغرى و قال غيره: هى غيرها؛ و ميمونـة، و ليلى، و أمّ الحسن، و فاطمـة، و خديجة، و أمامة. و العقب لأربع منهنّ: و هى زينب الكبرى عقبها فى ولد عبد اللّه بن جعفر بن أبى طالب، و زينب الصّغرى عقبها فى ولد محمّد بن عقيل؛ ولدت له عبد اللّه بن محمّد بن عقيل، و أمّ الحسن عقبها فى ولـد جعـدة بن هـبيرة ابن أخت علىّ عليه السّـلام، و فاطمـة عقبهـا فى ولـد سـعد بن الأـسود ابن أبى البخـترىّ، و البواقى منهنّ لم يتزوّجن، و منهنّ مزوّجات من ولد عقيل و العبّاس ابن عبد المطّلب، و قد انقرض عقبهنّ.

المحلّى، الحدائق الورديّة، ۱/ ۵۲- ۵۳

قاتل عليه السّـلام هو و أهل بيته و أصـحابه حتّى قتلوا كلّهم، و فيهم بضعة عشر شابّا من أهل بيته [...] العبّاس بن علىّ بن أبى طالب، و أمّه أمّ البنين بنت حزام بن ربيعة بن الوحيد العامرىّ.

المحلّى، الحدائق الورديّة، ۱/ ۱۲۰

اتّفق علماء السّير: على أنّه كان له عليه السّلام من الولد ثلاثة و ثلاثون، منهم أربعة عشر

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۴

ذكرا و تسع عشـرة أنثى. الحسن و الحسين و زينب الكبرى و أمّ كلثوم الكبرى، أمّهم فاطمة بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله و على هـذا عامّة المتأخّرين؛ و ذكر الزّبير بن بكّار ولدا آخر من فاطمة بنت رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و اله اسـمه محسن مات طفلا، و فاطمة عليها السّـلام أوّل زوجاته لم يتزوّج عليها حتّى توفّيت؛ و محمّـد الأكبر و هو ابن الحنفيّة، و أمّه خولة بنت جعفر من سبى بنى حنيفة و قيل: كانت أمّ ولد و سـنذكره فى باب مفرد و كذا الحسن و الحسـين عليهما السّـلام؛ و عبيد اللّه قتله المختار بن أبى عبيد، و أمّه ليلى بنت مسـعود من بنى تميم و أبو بكر قتل مع الحسين عليه السّلام أمّه أيضا ليلى بنت مسعود؛ و العبّاس الأكبر، و عثمان، و جعفر، و عبد اللّه قتلوا مع الحسـين، و أمّهم أمّ البنين بنت حزام (و قيل: بنت خلة) [؟ خالد] كلابيّة تزوّجها بعد فاطمة عليها السّـلام؛ و محمّد الأصغر قتل مع الحسـين عليه السّـلام أيضا، أمّه أمّ ولد؛ و يحيى و عون أمّهما أسـماء بنت عميس، و كان جعفر بن أبى طالب قد تزوّج أسماء، ثمّ قتـل عنهـا فتزوّجها أبو بكر الصّـدّيق (رضـى اللّه عنه) فمات عنها فتزوّجها علىّ عليه السّـلام بعـد أمّ البنين فأولـدها؛ و عمر الأكبر و رقيّة، أمّهما الصّهباء صبيّة تزوّجها بعد أسماء بنت عميس، و الصّهباء يقال لها: أمّ حبيب بنت ربيعة من بنى وائل أصابها خالد بن الوليد لمّا أغار على بنى تغلب بناحيـة عين التّمر و هـذا عمر الأكبر نـذكر سيرته فيما بعـد [...] و محمّـد الأوسط، و أمّه أمامة بنت العاص بن ربيع و أمّها زينب بنت رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و اله تزوّجها بعـد الصّـهباء، و أمّ الحسن و الحسـين و رملـة الكبرى و أمّهنّ أمّ سـعيد بنت عروة تزوّجها أخيرا؛ و أم هانئ؛ و ميمونة، و زينب الصّـغرى، و رملة الصّـغرى، و أمّ كلثوم الصّغرى، و فاطمة، و أمامة، و خديجة، و أمّ الكرام، و أمّ جعفر، و جمانة، و نفيسة، و هنّ لأمّهات أولاد شتّى قالوا: و ابنة أخرى صـغيرة توفّيت و لم يضبط اسمها «۱». و النّسل منهم لخمسة: الحسن و الحسـين و محمّد ابن الحنفيّة و عمر و العبّاس عليهم السّـلام؛ و قيل: و لمحمّد الأصـغر أيضا، و سنذكرهم فيما بعد إن شاء اللّه تعالى.

و ذكر ابن جرير الطّبرىّ: أنّ بنات علىّ عليهما السّلام سبع عشرة، و الصّحيح ما ذكرناه.

سبط ابن الجوزى، تذكرة الخواصّ،/ ۵۴- ۵۵

---

(۱)- قال الواقدىّ: توفّى أمير المؤمنين عن أربع من الحرائر: أمامة بنت العاص و ليلى التّميميّة و أمّ البنين الكلابيّة و أسماء بنت عميس و عن جماعة من الآماء.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۵

قال هشام بن محمّد: قتل من آل أبى طالب جماعة، منهم: الحسـين بن علىّ عليه السّـلام، قتله سـنان بن أنس، و العبّاس بن علىّ [...] و

قتل أخوه جعفر و عبد اللّه و عثمان و هم من أمّ البنين الّتى ذكرناها؛ و قتل محمّد بن علىّ عليه السّلام، و أمّه أمّ ولد، و قتل أبو بكر بن علىّ، و أمّه ليلى بنت مسعود بن دارم.

[...] فالحاصل أنّهم قتلوا من آل أبى طالب تسعة عشر، سبعة لعلىّ عليه السّلام: الحسين، و العبّاس، و جعفر، و عبد اللّه، و عثمان، و محمّد، و أبو بكر.

سبط ابن الجوزى، تذكرة الخواصّ،/ ۲۵۴، ۲۵۵

و انّما قال عليه السّلام «و لك بعد ذمامة الصّهر» لأنّ زينب جحش زوج رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله كانت أسديّة و هى زينب بنت جحش بن رباب بن يعمر بن صبره بن مرة بن كثير بن غنم بن دودان بن أسد بن خزيمة و أمّها أميمة بنت عبد المطّلب بن هاشم بن عبد مناف فهى بنت عمّة رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله.

و المصاهرة المشار إليها هى هذه، و لم يفهم القطب الرّاوندىّ ذلك فقال فى الشّرح: كان أمير المؤمنين عليه السّلام قد تزوّج فى بنى أسد.

و لم يصب، فإنّ عليّا عليه السّلام لم يتزوّج فى بنى أسد البتة.

و نحن نذكر أولاده «۱»: أمّا الحسن، و الحسين، و زينب الكبرى، و أمّ كلثوم الكبرى فأمّهم فاطمة بنت سيّدنا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله.

و أمّا محمّد فأمّه خولة بنت إياس بن جعفر من بنى حنيفة.

و أمّا أبو بكر، و عبد اللّه فأمّهما ليلى بنت مسعود النّهشليّة من تميم.

و أمّا عمر، و رقيّة فأمّهما سبيّة من بنى تغلب يقال لها: الصهباء سبيت فى خلافة أبى بكر و إمارة خالد بن الوليد بعين التّمر.

و أمّا يحيى، و عون فأمّهما أسماء بنت عميس الخثعمية.

---

(۱)- [إلى هنا لم يرد فى البحار].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۶

و أمّا جعفر، و العبّاس، و عبد اللّه و عبد الرّحمان فأمّهم أمّ البنين بنت حزام بن خالد بن ربيعة بن الوحيد من بنى كلاب.

و أمّا رملة، و أمّ الحسن فأمّهما أمّ سعيد بنت عروة بن مسعود الثّقفىّ.

و أمّا أمّ كلثوم الصّغرى، و زينب الصّغرى، و جمانة، و ميمونة، و خديجة، و فاطمة، و أمّ الكرام، و نفيسة، و أمّ سلمة، و أمّ أبيها و أمامه بنات علىّ عليه السّلام فهنّ لأمّهات أولاد شتّى.

«۱» فهؤلاء أولاده، و ليس فيهم أحد من أسديّة، و لا بلغنا أنّه تزوّج فى بنى أسد و لم يولد له «۱» «۲».

ابن أبى الحديد، شرح نهج البلاغة، ۹/ ۲۴۲- ۲۴۳- عنه: المجلسى، البحار، ۴۲/ ۹۰- ۹۱

كان له من سيّدة نساء العالمين فاطمة بنت محمّد صلّى اللّه عليه و اله و سلّم، و أمّها سيّدة نساء العالمين خديجة بنت خويلد بن أسد بن عبد العزّى- الحسن و الحسين و زينب الكبرى، و أمّ كلثوم الكبرى «۳». و من غيرها: محمّد الأكبر ابن الحنفيّة و اسمها خولة بنت جعفر بن قيس بن مسلمة بن ثعلبة بن يربوع بن ثعلبة بن الدول بن حنيفة بن لجيم بن مصعب بن علىّ بن بكر بن وائل؛ و عبيد اللّه بن علىّ، و أبو بكر بن علىّ؛ و أمّهما ليلى بنت مسعود بن خالد بن ثابت بن ربعىّ بن سلمى بن جندل بن نهشل بن دارم بن مالك بن حنظلة بن مالك بن زيد بن مناة بن تميم، و العبّاس الأكبر، و عثمان، و جعفر و عبد اللّه؛ و أمّهم أمّ البنين بنت حزام بن «۴» خالد بن ربيعة بن الوحيد بن كعب بن عامر بن «۴» كلاب- و محمّد الأصغر-

---

(۱- ۱) [لم یرد فی البحار].

(۲)- هیجده تن از اهل بیت رسول با حسین شهید شدند. شش پسران امیر المؤمنین علیه السّلام بودند؛ عبّاس و عبد اللّه، و محمّد، و أبو بکر، و جعفر، و عثمان. أبو بکر و جعفر و عثمان سه تن از کنیزک بودند و عبّاس و عبد اللّه مادر ایشان لیلی بنت مسعود ثقفیه است که پدرش از شجاعان و صنادید عرب بود و چون لیلی از امیر المؤمنین جمله پسران زائید ملقّب به امّ البنین شد. (۱) عماد الدّین طبری، کامل بهایی، ۲/ ۳۰۳

(۱). در کلام عماد الدین چندین اشتباه و تصحیف وجود دارد که از آنچه گذشت، صحیح آن معلوم خواهد شد.

(۳)- ذکر المؤلف ص ۳۵۲ أنّه ولد له علیه السّلام من فاطمة بعد الحسین ولد أسماه النّبیّ صلّی اللّه علیه و اله محسنا بعد أن سمّوه حربا.

(۴- ۴) [کذا الصّواب و فی المصدر: خالد بن جعفر بن عامر بن کعب، و هو غلط و خلط].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۷

و أمّه أمّ ولد- و یحیی و عون- و أمّهما أسماء بنت عمیس الخثعمیّة- و عمر الأکبر، و رقیّة- و أمّهما الصّهباء و هی أمّ حبیب بنت ربیعة بن بجیر بن عبد بن علقمة بن الحارث بن عتبة ابن سعد بن زهیر بن جشم بن بکر بن حبیب بن عمرو بن غنم بن تغلب بن وائل، و کانت سبیّة أصابها خالد بن الولید حیث أغار علی بنی تغلب بناحیة عین التّمر- و محمّد الأوسط- و أمّه أمامة بنت أبی العاص بن الرّبیع بن عبد العزّی بن عبد شمس بن عبد مناف، و أمّها زینب بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم من خدیجة- و أمّ الحسن، و رملة الکبری- و أمّهما أمّ سعید بنت عروة بن مسعود بن معتب بن مالک الثّقفیّ- و أمّ هانئ، و میمونة، و زینب الصّغری، و أمّ کلثوم الصّغری، و فاطمة، و أمامة، و خدیجة، و أمّ الکرام، و أمّ سلمة، و أمّ جعفر، و جمانة، و نفیسة، و هنّ لأمّهات شتّی- و ابنة لعلیّ لم تسمّ لنا هلکت و هی جاریة لم تبرز- و أمّها محیّاة بنت امرئ القیس بن عدیّ بن أوس بن جابر بن کعب بن علیم بن کلب، و کانت تخرج إلی المسجد و هی جاریة فیمازحها علیّ علیه السّلام، و یقول لها: من أخوالک؟ فتقول: (وه وه) تعنی کلبا، فجمع ولد علیّ علیه السّلام لصلبه فی هذه الرّوایة أربعة عشر ولدا و عشرون امرأة.

هکذا ذکره غیر واحد من أهل السّیر، (و أسقط أبو عبد اللّه) المفید «عونا» من الخثعمیّة، و جعل أبا بکر کنیة لمحمّد الأصغر، و لم یذکر محمّد الأوسط، و ذکر أبو الفرج علیّ الأمویّ الأصبهانی فی مقاتل آل أبی طالب، الّذین قتلوا مع أبی عبد اللّه الحسین علیه السّلام: جعفرا، و علیّا «۱»، و عثمان، و العبّاس، و محمّد الأصغر، و أسقط عبید اللّه، و ما ذکره المفید أشبه عندی بالصّواب، و أسقط المفید من البنات أربعا، و هنّ: رملة الصّغری، و أمّ کلثوم الصّغری، و أمّ جعفر جعلها کنیة لجمانة، و هذا قریب، و لم یذکر الإبنة الّتی هلکت و هی جاریة.

و زاد علی الجمهور، و قال: إنّ فاطمة علیها السّلام أسقطت بعد النّبیّ ذکرا، کان سمّاه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله و سلّم محسنا، و هذا شیء لم یوجد عند أحد من أهل النّقل إلّا عند ابن قتیبة.

الکنجی، کفایة الطّالب،/ ۴۱۱- ۴۱۳

---

(۱)- [تفرّد به الکنجیّ و أهمل ذکر عبد اللّه بن أمیر المؤمنین راجع ص ۷۱۵].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۸

ذکر من قتل مع الحسین بن علیّ علیه السّلام: و هم أحد و عشرون نفسا من أهل بیته، ستّة نفر من إخوته: جعفر، و العبّاس، و عثمان، و أبو بکر محمّد الأصغر، و عبد اللّه، و عبید اللّه، [...] و الّذین أعقبوا من أولاد علیّ علیه السّلام خمسة نفر: الحسن، و الحسین، و محمّد ابن الحنفیّة، و العبّاس ابن الکلابیّة، و عمر ابن التّغلبیّة، هذا أصحّ شیء نقل فیه و ما عداه فغیر معتمد علیه، و الباقون ماتوا صغارا.

الکنجی، کفایهٔ الطّالب،/ ۴۴۶، ۴۴۷

و قال عبد اللّه: حدّثنا محمّد بن عمرو الشّیبانیّ، قال: قال الفضل بن عبّاس بن عقبهٔ ابن أبی لهب یرثی من قتل مع الحسین بن علیّ علیهما السّلام، یعنی من أهله، و کان قبل الحسین، و العبّاس، و عمر، و محمّد.

الإربلی، کشف الغمّهٔ، ۲/ ۵۹

و کان له من الولد أربعهٔ عشر ذکرا و ثمان عشرهٔ أنثی «۱»: الحسن و الحسین «۲» و محسن، مات صغیرا، أمّهم فاطمهٔ بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؛ و محمّد الأکبر، أمّه خولهٔ بنت إیاس بن جعفر الحنفیّهٔ. ذکره الدّارقطنیّ و غیره «۳» و قیل: بل کانت أمّه من سبی الیمامهٔ فصارت إلی علیّ و أنّها کانت أمهٔ لبنی حنیفهٔ سندیّهٔ سوداء و لم تکن من أنفسهم؛ و قیل: إنّ أبا بکر أعطی علیّا الحنفیّهٔ أمّ محمّد من سبی بنی حنیفهٔ. أخرجه ابن السّمان، و عبید اللّه «۴» قتله المختار، و أبو بکر قتل مع الحسین أمّهما لیلی بنت مسعود «۵» بن خالد النّهشلی و هی الّتی تزوّجها عبد اللّه بن جعفر خلف علیها بعد عمّه، جمع بین زوجهٔ علیّ و ابنته فولدت له صالحا و غیره «۶»، فهم إخوهٔ عبید اللّه «۷» و أبی بکر «۸» لأمّهما. ذکره الدّارقطنیّ. و العبّاس الأکبر و عثمان و جعفر و عبد اللّه قتلوا مع الحسین أیضا، أمّهم أمّ البنین بنت حزام بن خالد

---

(۱)- [أضاف فی الرّیاض النّضرهٔ: ذکر الذّکور].

(۲)- [أضاف فی الرّیاض النّضرهٔ: و قد استوعبنا ذکرهما فی مناقب ذوی القربی و لهما عقب].

(۳)- [أضاف فی الرّیاض النّضرهٔ: و قال: و أخته لأمّه، عوانهٔ بنت أبی مکمل الغفاریّهٔ].

(۴)- [الرّیاض النّضرهٔ: عبد اللّه].

(۵)- [کذا الصّواب و فی المصدر: معوذ].

(۶)- [الرّیاض النّضرهٔ: و أمّ أبیها و أمّ محمّد بنی عبد اللّه بن جعفر].

(۷)- [الرّیاض النّضرهٔ: عبد اللّه].

(۸)- [أضاف فی الرّیاض النّضرهٔ: ابنی علیّ].

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۹

الوحیدیّهٔ ثمّ الکلابیّهٔ؛ و محمّد الأصغر قتل مع الحسین أمّه أمّ ولد؛ و یحیی و عون أمّهما أسماء بنت عمیس، فهما أخوا بنی جعفر و أخوا محمّد بن أبی بکر لأمّهم؛ و عمر الأکبر أمّه أمّ حبیب الصّهباء التّغلبیّهٔ، سبیّهٔ سباها خالد فی الرّدهٔ فاشتراها علیّ؛ و محمّد الأوسط، أمّه بنت أبی العاص «۱»؛ و أمّ کلثوم الکبری، و زینب الکبری شقیقتا الحسن و الحسین، و رقیّهٔ شقیقهٔ عمر الأکبر، و أمّ الحسن و رملهٔ الکبری أمّهما أمّ سعد بنت عروهٔ بن مسعود الثّقفیّ، و أمّ هانئ، و میمونهٔ، و زینب الصّغری، و رملهٔ الصّغری، و أمّ کلثوم الصّغری، و فاطمهٔ، و أمامهٔ، و خدیجهٔ، و أمّ الکرام، و أمّ سلمهٔ، و أمّ جعفر، و جمانهٔ، و نفیسهٔ لأمّهات أولاد شتّی. ذکره ابن قتیبهٔ و صاحب الصّفوهٔ؛ و عقبه من الحسن و الحسین و محمّد ابن الحنفیّهٔ و العبّاس و عمر.

محبّ الدّین الطّبری، ذخائر العقبی،/ ۱۱۶- ۱۱۷، الرّیاض النّضرهٔ، ۲/ ۳۳۳- ۳۳۴

[القرن ۸] البدأهٔ من ولد أبی طالب بولد علیّ علیه السّلام، ثمّ بولد جعفر، ثمّ بولد عقیل.

و البدأهٔ منهم ببنی الحسن علیه السّلام؛ لأنّه أکبر سنّا من الحسین علیه السّلام، و هو إمام الحسین علیه السّلام. ثمّ بولد الحسین علیه السّلام. ثمّ بولد محمّد ابن الحنفیّهٔ. ثمّ عمر بن علیّ علیه السّلام. ثمّ العبّاس ابن علیّ علیه السّلام.

[...] و أعقب علیه السّلام من خمسهٔ أولاد: الحسن و الحسین علیهما السّلام، و محمّد ابن الحنفیّهٔ، و العبّاس، و عمر الأطرف.

بنو أمیر المؤمنین علیه السّلام الذّکور الّذین لم یعقبوا

و هم خمسة عشر ولدا: عون؛ لأسماء بنت عميس الخثعميّة، درج «۲». و محمّد؛ لأسماء بنت عميس الخثعميّة، و عثمان؛ لأمّ البنين، قتيل يوم الطّفّ. و يحيى؛ لأسماء بنت عميس، درج. و عمر الأصغر؛ لأمّ البنين. و عبّاس الأصغر؛ لأمّ ولد، درج. و عبيد اللّه؛ لليلى الدّارميّة، قتيل المذار مع مصعب بن الزّبير، درج. و صالح؛ لأمّ ولد. و أبو بكر؛ لليلى

---

(۱)- [أضاف فى الرّياض النّضرة: ذكر الاناث].

(۲)- المجدى ص ۲. و قولهم «درج فلان و فلان دارج» قال الإمام عين الزّمان الحسن القطّان: إذا مات صغيرا قبل أن يبلغ مبلغ الرّجال. اللّباب ۲: ۷۱۸. و المراد أنّه لا عقب له.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۰

الدّارميّة، درج. و عبد الرّحمن، أمّه أمامة بنت أبى العاص بن الرّبيع، و أمّها زينب بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله، درج. و محمّد؛ لأمامة بنت أبى العاص، درج. و جعفر، للحنفيّة، درج.

و جعفر؛ لأمّ البنين، قتيل الطّفّ، درج. و عبد اللّه؛ لأمّ البنين، قتيل الطّفّ، درج. و عبد اللّه؛ لأسماء بنت عميس، درج.

و أمّا العبّاس الشّهيد بن علىّ بن أبى طالب عليه السّلام، فأمّه أمّ البنين بنت حزام بن عامر ابن صعصعة، كان العبّاس مع أخيه الحسين عليه السّلام بكربلاء.

ابن الطّقطقى، الأصيلى،/ ۴۶، ۵۶- ۵۶، ۳۲۸

العبّاس بن علىّ بن أبى طالب عليه السّلام، من أصحاب أخيه الحسين عليه السّلام قتل معه بكربلاء.

العلّامة الحلّى، خلاصة الأقوال،/ ۱۱۸- عنه: الأردبيلى، جامع الرّواة، ۱/ ۴۳۳؛ أبو علىّ الحائرى، منتهى المقال،/ ۱۶۹

ذكر أزواج علىّ رضى اللّه عنه و أولاده [...]

أوّل زوجة تزوّجها فاطمة بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و رضى اللّه عنها، ولدت له الحسن و الحسين رضى اللّه عنهما، و قد قيل: إنّها ولدت ابنا اسمه محسن توفّى صغيرا، و زينب الكبرى، أمّ كلثوم الكبرى. و تزوّج بعدها أمّ البنين ابنة حزام الكلابيّة، فولدت له العبّاس و جعفر و عبد اللّه و عثمان، قتلوا مع الحسين بالطّفّ.

و تزوّج ليلى بنت مسعود بن خالد النّهشليّة التّميميّة، فولدت عبيد اللّه و أبا بكر قتلا مع الحسين، و قيل: إنّ عبيد اللّه قتله المختار بن أبى عبيد.

و تزوّج أسماء بنت عميس الخثعميّة، فولدت له محمّد الأصغر و يحيى، و قيل: إنّ محمّدا لأمّ ولد، قيل: إنّها ولدت عونا.

و له من الصّهباء بنت ربيعة التّغلبيّة، و هى من السّبى الّذين أغار عليهم خالد بن الوليد بعين التّمر فى خلافة أبى بكر، عمر و رقيّة، [...]

و تزوّج علىّ رضى اللّه عنه أمامة بنت أبى العاص بن الرّبيع، و أمّها زينب بنت النّبىّ صلّى اللّه عليه و سلم، فولدت له محمّد الأوسط.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۱

و له محمّد الأكبر، و هو ابن الحنفيّة، أمّه خولة بنت جعفر، من بنى حنيفة.

و تزوّج أمّ سعيد ابنة عروة بن مسعود، فولدت له أمّ الحسن و رملة الكبرى.

و كان له بنات من أمّهات شتّى، و هنّ: أمّ هانئ، و ميمونة، و زينب الصّغرى، و رملة الصّغرى، و أمّ كلثوم الصّغرى، و فاطمة، و أمامة، و خديجة، و أمّ الكرام، و أمّ سلمة، و أمّ جعفر، و جمانة، و نفيسة، و كلّهنّ لأمّهات أولاد.

و تزوّج محيّاة «۱» ابنة امرئ القيس «۲» بن عدىّ الكلبيّة فولدت له جارية هلكت صغيرة.

فجميع أولاد علىّ رضى اللّه عنه خمسة عشر ذكرا، و هم: الحسن، و الحسين، و محسن- على خلاف فيه- و العبّاس، و جعفر، و عبد اللّه، و عثمان، و عبيد اللّه، و أبو بكر، و محمّد ابن الحنفيّة، و محمّد الأوسط، و محمّد الأصغر، و يحيى و عون، و عمر، النّسل منهم

للحسين و الحسن [و محمّد ابن الحنفيّة و العبّاس ابن الكلابيّة و عمر ابن التّغلبيّة] «۳».

و من البنات تسع عشرة و هنّ: زينب الكبرى، و أمّ كلثوم الكبرى، و رقيّة و أمّ الحسن، و رملة الكبرى، و أمّ هانئ، و ميمونة، و زينب الصّغرى، و رملة الصّغرى، و أمّ كلثوم الصّغرى، و فاطمة، و أمامة، و خديجة، و أمّ الكرام، و أمّ سلمة، و أمّ جعفر، و جمانة، و نفيسة، و جارية ابنة الكلبيّة.

النّويرى، نهاية الإرب، ۲۰/ ۲۲۱- ۲۲۳

منهم [قتل مع] إخوة الحسين ستّة، و هم: العبّاس، و جعفر، و عبد اللّه، و عثمان، و محمّد- و ليس هو ابن الحنفيّة- و أبو بكر، أولاد عليّ بن أبى طالب عليه السّلام.

النّويرى، نهاية الإرب، ۲۰/ ۴۶۱

و قتل إخوة الحسين و هم: العبّاس و عبد اللّه و جعفر و عثمان.

النّويرى، نهاية الإرب، ۲۰/ ۴۵۷

---

(۱)- «محيّاة» كذا جاء عند الطّبرى فى تاريخه ج ۴ ص ۱۱۹ و عند ابن حجر فى الإصابة ج ۱ ص ۱۱۳، و لم تنقّط هذه الكلمة فى النّسخة (ن)، و وضعت نقطة خاء فى النّسخة (ك).

(۲)- هو امرؤ القيس بن عدىّ بن أوس بن جابر الكلبىّ، كان أميرا على من أسلم بالشّام من قضاعة فى عهد عمر بن الخطّاب. و قد خطب إليه حينئذ علىّ و ابناه الحسن و الحسين، فزوّجهم بناته، فكانت سلمى زوجة للحسن و الرّباب زوجة للحسين.

(۳)- كذا ثبت هؤلاء فى النسخة (ن)، و سقطوا من النسخة (ك).

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۲

و أوّل زوجة تزوّج بها علىّ رضى اللّه عنه: فاطمة بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و لم يتزوّج غيرها فى حياتها، و ولد له منها: الحسن، و الحسين، و محسن؛ و مات صغيرا، و زينب، و أمّ كلثوم الّتى تزوّجها عمر بن الخطّاب.

ثمّ بعد موت فاطمة تزوّج أمّ البنين بنت حزام الكلابيّة، فولد له منها: العبّاس، و جعفر، و عبد اللّه، و عثمان، قتل هؤلاء الأربعة مع أخيهم الحسين و لم يعقب منهم غير العبّاس، و تزوّج ليلى بنت مسعود بن خالد النّهشلىّ التّميمىّ، و ولد له منها: عبيد اللّه، و أبو بكر قتلا مع الحسين أيضا، و تزوّج أسماء بنت عميس و ولد له منها: محمّد الأصغر، و يحيى و لا عقب لهما، و ولد له من الصّهباء بنت ربيعة التّغلبيّة، و هى من السّبى الّذين أغار عليهم خالد بن الوليد بعين التّمر، عمر، و رقيّة [...]، و تزوّج علىّ أيضا أمامة بنت أبى العاص بن الرّبيع بن عبد شمس بن عبد مناف، و أمّها زينب بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، و ولد له منها: محمّد الأوسط و لا عقب له، و ولد له من خولة بنت جعفر الحنفيّة: محمّد الأكبر المعروف بابن الحنفيّة، و له عقب، و كان له بنات من أمّهات شتّى منهنّ: أمّ الحسن، و رملة الكبرى من أمّ سعيد بنت عروة، و من بناته، أمّ هانئ، و ميمونة، و زينب الصّغرى، و رملة الصّغرى، و أمّ كلثوم الصّغرى، و فاطمة، و أمامة، و خديجة، و أمّ الكرام، و أمّ سلمة، و أمّ جعفر، و جمانة، و نفيسة؛ فجميع بنيه الذّكور أربعة عشر، لم يعقب منهم إلّا خمسة: الحسن، و الحسين، و محمّد ابن الحنفيّة، و العبّاس، و عمر.

أبو الفداء، التّاريخ، ۱/ ۱۸۱

روى أنّه قتل مع الحسين من أولاد علىّ أربعة هم: العبّاس، و جعفر، و محمّد، و أبو بكر.

أبو الفداء، التّاريخ، ۱/ ۱۹۱

بنوه [أمير المؤمنين] الحسن، و الحسين عليهم السّلام، و محمّد، و عمر.

الذّهبى، تاريخ الإسلام (ط بيروت)، ۲/ ۶۲۲

و ممّن قتل مع الحسين إخوته الأربعة؛ جعفر، و عتيق «۱»، و محمّد، و العبّاس الأكبر.

---

(۱)- [الصّحيح أنّ اسمه أبو بكر و أمّا عتيق فهو اسم أبى بكر بن أبى قحافة، لا لابن أمير المؤمنين و قد تكرّر هذا الخطأ من الذّهبىّ و اليافعىّ و الدّيار بكرى].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۳

الذّهبى، سير أعلام النّبلاء، ۳/ ۲۱۶

سنة إحدى و ستّين.

[...] قتل مع الحسين [...] إخوته جعفر، و محمّد، و عتيق، و العبّاس الكبير.

الذّهبى، العبر، ۱/ ۶۵- ۶۶

و ممّن قتل مع الحسين يوم عاشوراء إخوته بنو أبيه: جعفر، و عتيق، و محمّد، و العبّاس الأكبر بنو علىّ.

الذّهبى، تاريخ الإسلام، ۲/ ۳۵۲

قتل معه [...] إخوته جعفر «۱»، و محمّد، و عتيق، و العبّاس الكبير.

اليافعى، مرآة الجنان، ۱/ ۱۳۱- ۱۳۲- عنه: الدّيار بكرى، تاريخ الخميس، ۲/ ۲۹۸

فأوّل زوجة تزوّجها علىّ رضى اللّه عنه فاطمة بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم بنى بها بعد وقعة بدر، فولدت له الحسن، و حسينا، و يقال: و محسنا و مات و هو صغير، و ولدت له زينب‌الكبرى، و أمّ كلثوم، و هذه تزوّج بها عمر بن الخطّاب كما تقدّم. و لم يتزوّج علىّ على فاطمة حتّى توفّيت بعد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم بستّة أشهر، فلمّا ماتت تزوّج بعدها بزوجات كثيرة، منهنّ من توفّيت فى حياته و منهنّ من طلّقها «۲»، و توفّى عن أربع كما سيأتى، فمن زوجاته: أمّ البنين بنت حزام و هو المحلّ بن خالد بن ربيعة بن كعب بن عامر بن كلاب، فولدت له العبّاس و جعفرا و عبد اللّه و عثمان. و قد قتل هؤلاء مع أخيهم الحسين بكربلاء و لا عقب لهم سوى العبّاس. و منهنّ: ليلى بنت مسعود بن خالد بن مالك بن بنى تميم، فولدت له عبيد اللّه و أبا بكر، قال هشام ابن الكلبىّ: و قد قتلا بكربلاء أيضا. و زعم الواقدىّ: أنّ عبيد اللّه قتله المختار بن أبى عبيد يوم المذار. و منهنّ: أسماء بنت عميس الخثعميّة فولدت له يحيى و محمّدا الأصغر، قاله الكلبىّ. و قال الواقدىّ: ولدت له يحيى و عونا. قال الواقدىّ: فأمّا محمّد الأصغر فمن أمّ ولد. و منهنّ: أمّ حبيبة بنت زمعة «۳» بن

---

(۱)- [تاريخ الخميس: علىّ الأصغر].

(۲)- [تفرّد به ابن كثير].

(۳)- [فى المصادر: ربيعة].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۴

بجير بن العبد بن علقمة، و هى أمّ ولد من السّبى الّذين سباهم خالد من بنى تغلب حين أغار على عين التّمر، فولدت له عمر [...] و رقيّة. و منهنّ: أمّ سعيد بنت عروة بن مسعود ابن معتب بن مالك الثّقفىّ، فولدت له أمّ الحسن، و رملة الكبرى. و منهنّ: ابنة امرئ القيس بن عدىّ بن أوس بن جابر بن كعب بن عليم بن كلب الكلبيّة فولدت له جارية فكانت تخرج مع علىّ إلى المسجد و هى صغيرة، فيقال لها: من أخوالك؟ فتقول: وه وه تعنى بنى كلب. و منهنّ: أمامة بنت أبى العاص بن الرّبيع بن عبد شمس بن عبد مناف بن قصىّ و أمّها زينب بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، و هى الّتى كان رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يحملها و هو فى الصّلاة إذا قام حملها و إذا سجد وضعها، فولدت له محمّدا الأوسط؛ و أمّا ابنه محمّد الأكبر فهو ابن الحنفيّة و هى خولة بنت جعفر بن قيس

بن مسلمة بن عبيد بن ثعلبة بن يربوع بن ثعلبة ابن الدّول بن حنيفة بن لجيم بن صعب بن علىّ بن بكر بن وائل، سباها خالد أيّام الصّدّيق أيّام الرّدة من بنى حنيفة، فصارت لعلىّ بن أبى طالب، فولدت له محمّدا هذا [...]. و قد كان لعلىّ أولاد كثيرة آخرون من أمّهات أولاد شتّى، فأنّه مات عن أربع نسوة و تسع عشرة سرية رضى اللّه عنه. فمن أولاده (رضى اللّه عنهم) ممّن لا يعرف أسماء أمّهاتهم: أمّ هانئ، و ميمونة، و زينب الصّغرى، و رملة الكبرى، و أمّ كلثوم الصّغرى، و فاطمة و أمامة، و خديجة، و أمّ الكرام، و أمّ جعفر، و أمّ سلمة، و جمانة. قال ابن جرير: فجميع ولد علىّ أربعة عشر ذكرا و سبع عشرة أنثى. قال الواقدىّ: و إنّما كان النّسل من خمسة و هم:

الحسن و الحسين و محمّد [ابن الحنفيّة و العبّاس ابن] «۱» الكلابيّة و عمر ابن التّغلبيّة (رضى اللّه عنهم أجمعين).

ابن كثير، البداية و النّهاية، ۷/ ۳۳۱- ۳۳۲

[...] ثمّ قتل عبد اللّه و العبّاس و عثمان و جعفر و محمّد بنو علىّ بن أبى طالب، إخوة الحسين.

ابن كثير، البداية النّهاية، ۸/ ۱۸۷

و روى عن محمّد بن الحنفيّة أنّه قال: قتل مع الحسين سبعة عشر رجلا كلّهم من أولاد فاطمة، و عن الحسن البصرىّ أنّه قال: قتل مع الحسين ستّة عشر رجلا كلّهم من

---

(۱)- ما بين المعقوفين تصحيح من ابن الأثير و بياض فى الأصل.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۵

أهل بيته، ما على وجه الأرض يومئذ لهم شبه. و قال غيره: قتل معه من ولده و إخوته و أهل بيته ثلاثة و عشرون رجلا، فمن أولاد علىّ رضى اللّه عنه: جعفر، و الحسين، و العبّاس، و محمّد، و عثمان، و أبو بكر.

ابن كثير، البداية و النّهاية، ۸/ ۱۸۹

العبّاس و عبد اللّه ابنا علىّ عليه السّلام (سبن) أخواه قتلا معه بكربلا، أمّهما أمّ البنين.

ابن داود،/ ۱۹۴- ۱۹۵

كان له عليه السّلام سبعة و عشرون ذكرا و أنثى: الحسن، و الحسين، و زينب الكبرى «۱» المكنّاة بأمّ كلثوم من فاطمة بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله. و أبو القاسم محمّد، أمّه خولة بنت جعفر ابن الحنفيّة. و عمر، و رقيّة كانا توأمين أمّهما الصّهباء. و يقال: أمّ حبيب التّغلبيّة. و العبّاس، و جعفر، و عثمان، و عبد اللّه الشّهداء بكربلاء، أمّهم أمّ البنين بنت حزام بن خالد بن ربيعة «۲» ابن الوحيد بن كلاب بن «۲» ربيعة الكلابيّة، و له من أسماء بنت عميس الخثعميّة، يحيى و عون.

و كان له من ليلى ابنة مسعود الدّارميّة: محمّد الأصغر المكنّى أبا بكر، و عبيد اللّه، و كان له خديجة، و أمّ هانئ، و ميمونة، و فاطمة لأمّ ولد. و كان له من أمّ شعيب الدّارميّة- و قيل: أمّ مسعود المخزوميّة- أمّ الحسن، و رملة.

و أعقب لأمير المؤمنين عليه السّلام من البنين خمسة: الحسن، و الحسين، عليهما السّلام و محمّد، و العبّاس، و عمر (رضى اللّه عنهم).

من كتاب تذكرة الخواصّ لابن الجوزىّ: النّسل من ولد مولانا أمير المؤمنين عليه السّلام لخمسة: الحسن، و الحسين، و محمّد ابن الحنفيّة، و عمر الأكبر، و العبّاس الأكبر [...] و أمّا العبّاس، فأوّل من استشهد مع الحسين عليه السّلام.

رضىّ الدّين ابن المطهّر، العدد/ ۲۴۲- ۲۴۳- عنه: المجلسى، البحار، ۴۲/ ۷۴- ۷۵

[القرن ۹] و كان لأمير المؤمنين عليه السّلام فى أكثر الرّوايات ستّة و ثلاثون ولدا، ثمانية عشر

---

(۱)- [زاد فى البحار: زينب الصّغرى المكنّاة بأمّ كلثوم].

(۲- ۲) [لم یرد فی البحار].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۶

ذکرا و ثمانی عشرة أنثی، و روی: خمسة و ثلاثون.

و حکی الشّیخ العمریّ: أنّه وجد بخطّ شیخ الشّرف العبیدلی النّسّابة ما صورّته قال محمّد بن محمّد- یعنی نفسه- مات من أولاد علیّ علیه السّلام الذّکور و هم: تسعة عشر، ستّة فی حیاته، و ورثه منهم ثلاثة عشر، قتل منهم بالطّفّ ستّة و اللّه أعلم. (و العقب) من أمیر المؤمنین علیّ علیه السّلام فی خمسة رجال: الحسن، و الحسین، و محمّد ابن الحنفیّة، و العبّاس شهید الطّفّ، و عمر الأطرف فلنذکر أعقابهم فی خمسة فصول.

ابن عنبة، عمدة الطّالب (ط النّجف)،/ ۶۳- ۶۴

«۱» و أمّه و أمّ إخوته عثمان و جعفر و عبد اللّه، أمّ البنین «۲» فاطمة بنت حزام «۳» بن خالد بن ربیعة «۱» بن الوحید «۴» بن کعب بن عامر بن کلاب بن ربیعة بن عامر بن «۳» صعصعة بن معاویة بن بکر بن هوازن، «۵» و أمّها لیلی بنت السّهیل بن مالک، و هو ابن أبی برّة عامر «ملاعب الأسنّة»، بن مالک بن جعفر بن کلاب، و أمّهما عمرة بنت الطّفیل بن عامر، و أمّها کبشة بنت عروة الرّحال بن عتبة بن جعفر بن کلاب، و أمّها فاطمة بنت عبد شمس بن عبد مناف «۵» «۶».

(۱- ۱) [مثله فی نفس المهموم،/ ۳۲۲، و العیون،/ ۱۶۸].

(۲)- [مکانه فی شرح الشّافیة و الدّمعة: فهی أمّ العبّاس و إخوته عثمان و جعفر و عبد اللّه الذین قتلوا قبله اسمها ...].

(۳- ۳) [لم یرد فی العلقمیّ].

(۴)- [فی شرح الشّافیة و الدّمعة: لؤی].

(۵- ۵) [لم یرد فی شرح الشّافیة و الدّمعة].

(۶)- [زاد فی بطل العلقمیّ: و فی هذا الکلام ملاحظة تعرف ممّا سبق و یأتی فأنّه یتبیّن الخطأ فیه و حیث اتّصل النّسب إلی هوازن، فهو هوازن بن منصور بن عکرمة بن خصفة بن قیس عیلان بن النّاس بن مضر، و هنا یلتقی نسب آبائه و أمّهاته].

(در نسل أمیر المؤمنین علیّ بن أبی طالب علیه السّلام) و أو را سی و شش فرزند بود، هجده پسر و هجده دختر. أمّا عقب او أز پنج پسر بیش نیست: حسن و حسین، و مادر هردو فاطمة الزهراء علیها السّلام بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله است. و محمّد که او را ابن الحنفیّه میخوانند،-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۷

- و مادر او خوله بنت جعفر است، از بنی حنفیة بن لجیم بن صعب بن علیّ بن بکر بن وائل. و عبّاس سقّا شهید طفّ، و مادرش أمّ البنین بنت حزام از بنی کلاب است. و عمر الأطراف و مادرش الصّهباء أمّ حبیب بنت عبّاد از بنی تغلب است. پس انساب نسل ایشان در پنج معلم مینویسیم.

ابن عنبه، الفصول الفخریّة،/ ۱۰۱- ۱۰۲

نسل مضر بن نزار از دو پسرند: الیاس و النّاس، و در این باب دو مقصد است:

مقصد اول نسل النّاس بن مضر أز قیس عیلان (۱) بن الناس است و نسل او از سه پسرند: سعد و خصفه و عمرو [...] و بنو هوازن بن منصور بن عکرمة بن خصفة بن قیس عیلان. از ایشان بنو سعد بن بکر بن هوازن، از ایشان: حلیمة السّعدیة مرضعه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله.

[...] و بنو صعصعه بن معاویهٔ بن بکر بن هوازن دو فرقه‌اند: بنو مرّه و بنو عامر.

[...] و عامر بن صعصعه چهار پسر داشته است: ربیعه و هلال و نمیر و سواءة.

[...] و ربیعهٔ بن عامر بن صعصعه را سه پسر بود: عامر و کعب و کلاب.

[...] و کلاب بن ربیعه را ده پسر بود: جعفر، و معاویه، و ربیعه، و ابو بکر، و عمرو، و الوحید، و رواس (۲)، و الأضبط، و عبد اللّه، و کعب.

از کعب ابو عمرو (۳) جابر بن توبه از امرا شام بود در زمان بنی مروان، و منصور دوانقی حکومت بصره به او داد.

و از بنی عبد اللّه بن کلاب: عبد اللّه بن الصّموت، از فرسان بنی کلاب بود.

و از بنی الوحید بن کلاب: أمّ البنین بنت حزام زوج أمیر المؤمنین علیّ علیه السّلام بود، و او را چهار پسر از آن حضرت است: العبّاس و عثمان و جعفر و عبد اللّه، هر چهار روز کربلا شهید شدند.

و از بنی عمرو بن کلاب: زفر بن الحارث سیّد قیس در شام بود، و رئیس ایشان یوم مرج راهط (۴).

و از بنی أبی بکر بن کلاب: المحلق بن حنتم که اعشی شاعر مدح او بگفت و بنو الذوفلته (؟) از ایشان:

محمود بن نصر بن صالح ملک حلب بود.

[...] و معاویه بن کلاب یک پسر داشت عمرو نام. و عمرو را سه پسر (۵) بود: ضبّ و حسل و حسیل.

و نسل ایشان را الضّباب می‌خوانند. از ایشان: الصّمیل و برادرش ذو الجوشن [و پسرش شمر بن ذی الجوشن] (۶)، به غایت مجدّ بود در قتل أبی عبد اللّه الحسین بن علی (صلوات اللّه و سلامه علیهما)

و جعفر بن کلاب را چهار پسر بود: الأحوص و خالد و مالک و عتبه.

از نسل عتبه: الرحّال بن عتبه. و أحوص رئیس بنی عامر در یوم جبله بود. و از نسل او: علقمهٔ بن علاثهٔ (۷) بن عوف بن الأحوص بود آن‌که منافره عامر بن الطفیل نزذ هرم [بن قطبهٔ] ۸ الفزازی کرد.

و خالد بن جعفر آن‌که زهیر بن جذیمهٔ العبسی را بکشت. و از نسل او: أربد بن جزء بن خالد، آن‌که به مدینه آمد با عامر بن الطّفیل تا رسول صلّی اللّه علیه و اله بکشند، و خدای تعالی او را از ایشان نگه داشت.

و از نسل مالک بن جعفر بن کلاب: عامر بن الطّفیل بن مالک، فارس قیس بود و سید فرسان عرب در جاهلیت، و او اصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله را بکشت روز بئر معونه. و عامر بن مالک ۹ أبو براء چهل مرد-

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۸

ابن عنبهٔ، عمدهٔ الطّالب،/ ۳۹۴- عنه: ابن أمیر الحاجّ، شرح الشّافیهٔ أبی فراس،/ ۳۶۸؛ البهبهانی، الدّمعهٔ السّاکبهٔ، ۴/ ۳۲۴- ۳۲۵؛ المظفّر، بطل العلقمی، ۱/ ۹۲

و ولد له من الأولاد الذّکور:

الحسن، و الحسین أمّهما فاطمهٔ بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و محمّد الأکبر المعروف بابن الحنفیّهٔ- أمّه خولهٔ بنت قیس بن جعفر الحنفیّ.

[و العبّاس الأکبر] «۱»، و عبد اللّه، و عثمان الأکبر، و جعفر الأکبر أمّهم أمّ البنین «۲» بنت حزام الکلابیّ و قتل (۲/) هؤلاء الأربعهٔ مع الحسین بن علیّ علیه السّلام بالطّفّ.

و عمر الأصغر أمّه الصّهباء أمّ حبیب بنت ربیعهٔ التغلبیّ.

و عبد الرّحمان الّذی یکنّی أبا بکر، و عبید اللّه، أمّهما لیلی بنت مسعود بن خالد التّمیمیّ.

و یحیی [و] عون- أمّهما أسماء بنت عمیس الخثعمیّهٔ- و محمّد الأصغر- أمّه أمامهٔ بنت أبی العاص بن الرّبیع بن عبد العزّی بن عبد

شمس-، و أمّها زينب بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و جعفر الأصغر- من أمّ ولد «۳».

- ياغى در جاهليت گرفت، و مراسله به رسول صلّى اللّه عليه و آله كرد، و قيس مى گويند كه مسلمان شده بود.

و بنو كلاب بقيّه دارند و در شام مى‌باشند.

و كعب بن ربيعه را شش پسر بود: عقيل، و قشير، و الحريش، و جعدهٔ، و عبد اللّه، و حبيب.

(۱). الف: غيلان، بالمعجمه. و قيس فرزند عيلان است و عيلان (به گفته ابن دريد) لقب الناس است.

(۲). اشتقاق ص ۲۹۶: ابو رواس.

(۳). ب: ابو عامر.

(۴). در زمان خلافت مروان.

(۵). در معجم قبائل العرب چهار پسر ذكر كرده: ضب، ضبيب، حسل و حسيل.

(۶). از «ب» فقط.

(۷). الف: غلابه.

(۸). از نسخه «ب».

(۹). ملقب بن ملاعب الاسنهٔ.

ابن عنبه، الفصول الفخريهٔ،/ ۶۳، ۶۵، ۶۶، ۶۷، ۶۸

(۱)- ما بين الحاضرتين زيادهٔ عن (ج).

(۲)- فى المصدر «أمّ البنين بنت المحلّ بن الديان بن حزام». و فيه عدّهٔ أخطاء، فأمّ البنين هى بنت حزام، و الدّيان هو أخوها، و يكنّى: أبا المحلّ. كما تقدّم عن علماء الأنساب.

(۳)- الأصل: «من أوّل ولد، و التّصحيح عن (ج).

موسوعهٔ الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۹

[و] محمّد الأوسط «۱»- و عبّاس الأصغر- أمّهما أمّ ولد.

و عمر الأصغر [و] عثمان الاصغر.

فهؤلاء [هم الذّكور] من ولد أمير المؤمنين علىّ بن أبى طالب، منهم من مات فى حياهٔ أبيه و هو طفل صغير، و منهم من قتل و لا عقب له.

و ولد له أيضا إناث.

[و] لم يعقب من أولاده الذّكور سوى خمسهٔ. هم: الحسن، و الحسين، و محمّد ابن الحنفيّهٔ، و العبّاس، و عمر و سائرهم لم يعقب.

المقريزى، اتّعاظ الحنفاء،/ ۵- ۸

(حرام) «۲» بن خالد بن ربيعهٔ بن الوحيد بن كلاب بن ربيعهٔ العامرىّ ثمّ الوحيدىّ- له إدراك- و تزوّج علىّ بن أبى طالب بنته أمّ البنين بنت حرام، فولدت له أربعهٔ أولاد:

العبّاس و عبد اللّه، و عثمان، و جعفرا قتلوا مع أخيهم الحسين يوم كربلاء؛ ذكر ذلك هشام ابن الكلبى و الزّبير بن بكّار. «۳»

(حرام) بن ربيعهٔ بن عامر بن مالك بن جعفر بن كلاب العامرىّ، ثمّ الجعفرىّ، أخو لبيد الشّاعر- له إدراك، و سيأتى ذكر أبيه و جدّه، و كان ولده مالك من رؤساء الكوفهٔ، و هو ممّن قتله المختار بن أبى عبيد عند طلبه بدم الحسين، و يشتبه به حرام بن ربيعهٔ بن الوحيد بن كعب بن كلاب والد أمّ البنين امرأهٔ علىّ، ولدت له العبّاس، و جعفرا و غيرهما، و أبوها من أهل هذا القسم أيضا.

ابن حجر، الإصابة، ۱/ ۳۷۴- ۳۷۵- عنه: المظفّر، بطل العلقمی، ۱/ ۹۱- ۹۲

---

(۱)- فی الأصل: الأصغر. التّصحیح عن (ج).

(۲)- کذا بالراء فی المصدر. و هو من أکبر أوهام ابن حجر فان الاسم هو (حزام) بالزای، کما نصّ علیه أهل الضبط و ثبت کذلک فی کتب أهل النسب و بالأخص الکلبیّ و ابن بکّار، اللذین نقل ابن حجر عنهما.

(۳)- [زاد فی بطل العلقمیّ: و هنا إیضاح لا بدّ منه نذکره فإنّ فی بنی کلاب من اسمه حرام غیر والد أمّ البنین و قد وقع هذه الزلّة بعض العلماء کما سیمرّ علیک فیما بعد و لأجل ذلک نورد هنا ما قاله فی الإصابة فانّه قال بعد کلامه بلا فصل].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۰

أولاد أمیر المؤمنین علیّ بن أبی طالب علیه السّلام سبعة و عشرون ولدا ما بین ذکور و إناث، و هم: الحسن، و الحسین، و زینب الکبری، و زینب الصّغری المکنّاة أمّ کلثوم، و أمّهم فاطمة البتول سیّدة نساء العالمین؛ و محمّد المکنّی بأبی القاسم، أمّه خولة بنت جعفر بن قیس الحنفیّة؛ و عمر، و رقیّة کانا توأمین، و أمّهما أمّ حبیب بنت ربیعة، و العبّاس و جعفر و عثمان و عبد اللّه الشّهداء مع أخیهم الحسین علیه السّلام بطفّ کربلاء أمّهم أمّ البنین بنت حزام بن خالد بن دارم؛ و محمّد الأصغر المکنّی أبا بکر و عبد اللّه الشّهیدان أیضا مع أخیهما الحسین بکربلاء، أمّهما لیلی بنت مسعود الدّارمیّة؛ و یحیی و عون؛ أمّهما أسماء بنت عمیس الخثعمیّة؛ و أمّ الحسن و رملة أمّهما أمّ مسعود بنت عروة الثّقفیّ؛ و نفیسة، و زینب الصّغری، و رقیّة الصّغری و أمّ هانئ، و أمّ الکرام، و جمانة، المکنّاة بأمّ جعفر، و أمامة، و أمّ سلمة، و میمونة، و خدیجة، و فاطمة کلّهنّ لأمّهات شتّی. و اعلم أنّ النّاس قد اختلفوا فی عدد أولاده ذکورا و إناثا، فمنهم من أکثر و منهم من اختصر، و الّذی نقله صاحب کتاب الصّفوة: إنّ أولاده الذّکور أربعة عشر ذکرا و أولاده الإناث تسعة عشر أنثی، و هذا تفصیل أسماءهم (رضوان اللّه علیهم أجمعین):

(الذّکور): الحسن، و الحسین، و محمّد الأکبر، و عبید اللّه، و أبو بکر، و العبّاس، و عثمان، و جعفر، و عبد اللّه، و محمّد الأصغر، و یحیی، و عون، و عمر، و محمّد الأوسط.

(الإناث): زینب الکبری، و أمّ کلثوم الکبری، و أمّ الحسن، و رملة الکبری، و أمّ هانئ، و میمونة، و زینب الصّغری، و أمّ کلثوم الصّغری، و رقیّة، و فاطمة، و أمامة، و خدیجة، و أمّ الکرام، و أمّ سلمة، و أمّ جعفر، و جمانة و عدّ بنتا أخری لم یذکر اسمها ماتت صغیرة.

و ذکروا: أنّ فیهم محسنا شقیقا للحسن و الحسین علیهما السّلام، ذکرته الشّیعة: و أنّه کان سقطا، فهؤلاء أولاده (علیه و علیهم السّلام)، و النّسل منهم للحسن، و الحسین، و محمّد ابن الحنفیّة، و العبّاس ابن الکلابیّة، و عمر ابن التّغلبیّة و هی الصّهباء بنت ربیعة من السّبی الّذین أغار علیهم خالد بن الولید بعین التّمر [...] و ذلک أنّ جمیع إخوته و أشقّائه و هم: عبد اللّه، و جعفر، و عثمان قتلوا جمیعهم قبله مع الحسین علیه السّلام بالطّفّ فورثهم، و کان عند علیّ علیه السّلام یوم قتل أربع زوجات حرائر فی عقد نکاحه و هنّ: أمامة بنت أبی العاص بنت زینب

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۱

بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم تزوّجها بعد موت خالتها فاطمة البتول، و لیلی بنت مسعود التّمیمیّة، و أسماء بنت عمیس الخثعمیّة، و أمّ البنین الکلابیّة، و أمّهات أولاد عشر إماء.

ابن الصّبّاغ، الفصول المهمّة،/ ۱۴۱- ۱۴۳

قتل معه العبّاس بن علیّ علیهما السّلام، و أمّ العبّاس أمّ البنین. ابن

الصّبّاغ، الفصول المهمّة،/ ۱۹۷

فأمّا فاطمة الطّهر البتول أمّ جميع بنى الرّسول، فإنّها زوّجها رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم من ابن عمّه أمير المؤمنين علىّ بن أبى طالب (كرّم اللّه وجهه). اقول: كان لعلىّ رضى اللّه عنه خمسة و ثلاثون ولدا، منهم ثمانية عشرا ذكرا، المعقبون منهم خمسة بلا خلاف: الحسن، و الحسين ابنا الزّهراء سبطا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، و محمّد الأكبر و أمّه الحنفيّة خولة بنت قيس بن سلمة بن عبد اللّه بن ثعلبة الوائلىّ. و حكى الكلبىّ: أنّها خولة بنت قيس بن جعفر بن قيس بن سلمة، و رابع أولاد علىّ أمير المؤمنين: العبّاس شهيد الطّفّ، و أمّه أمّ البنين الكلابيّة [...] ولدت لأمير المؤمنين علىّ: العبّاس و عثمان و جعفر و عبد اللّه و كلّهم شهداء الطّفّ مع أخيهم الحسين (عليهم سلام اللّه و رحمته). و الخامس من بنى الإمام علىّ: عمر الأصغر، و يقال له: الأطرف و أمّه الصّهباء أمّ حبيب بنت ربيعة التغلبىّ، اشتراها أمير المؤمنين (كرّم اللّه وجهه) من سبى خالد بن الوليد رضى اللّه عنه، ثمّ أعتقها و تزوّجها، و ولدها أحد المعقبين من بنى الإمام البطين رضى اللّه عنه. فمحمّد الأكبر ابن الإمام علىّ و هو المشهور بابن الحنفيّة، و كنيته أبو القاسم. ولد أربعة و عشرين ولدا، منهم أربعة عشر ذكرا، و العقب فى ولده من رجلين على و جعفر قتيل الحرّة، و بقيّة عقبه دون هذين الاثنين فانقرض. و من ولده بمصر و الصّعيد و شيراز و أصفهان و قزوين جماعة كثيرة، و منهم بنو الصّيّاد بالكوفة، و هم من أولاد الحسن بن الحسين بن العبّاس بن جعفر.

المخزومى، صحّاح الأخبار/ ۹- ۱۰

قال النّقيب أبو النّظام مؤيّد الدّين عبيد اللّه الحسينىّ الواسطىّ فى كتابه «الثّبت الحصان» عند ذكر الإمام الحسين عليه السّلام قتل يوم عاشوراء لعشر مضين من المحرّم، روى أنّه كان يوم الاثنين عند الزّوال سنة إحدى و ستّين بكربلاء ثمّ قال: و جميع أصحاب الحسين كانوا إثنين و سبعين نفسا من بنى عبد المطّلب و من ساير النّاس، و قال: و عدّة من قتل

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۲

معه من أهل بيته و عشيرته ثمانية عشر نفسا، فمن أولاد أمير المؤمنين العبّاس و عبد اللّه و جعفر و عثمان و أبو بكر.

المخزومى، صحّاح الأخبار/ ۳۰

أوّلهنّ فاطمة الزّهراء بنت رسول اللّه (صلّى اللّه عليهما و سلّم)؛ و لم يتزوّج عليها حتّى توفّيت عنده.

و كان له منها الولدين: الحسن و الحسين عليهما السّلام. و قيل: كان له منها ابن آخر يقال له:

محسن مات و هو صغير، فزينب الكبرى، و أمّ كلثوم الكبرى.

ثمّ تزوّج بعدها أمّ البنين «۱» بنت حزام بن الوحيد بن كعب بن عامر، فولدت له العبّاس، و جعفر، و عبد اللّه، و عثمان قتلوا مع الحسين (رضى اللّه عنهم) بالطّفّ، و لا عقب لهم.

و تزوّج ليلى بنت مسعود بن خالد/ ۹۹/ أ/ بن مالك بن زيد مناة بن تميم، فولدت له: عبد اللّه، و أبا بكر قتلا مع الحسين [عليهم السّلام] بالطّفّ.

و تزوّج أسماء بنت عميس الخثعميّة، فولدت له يحيى، و محمّد الأصغر و لا عقب لهما.

قال الواقدىّ: و ولدت له محمّد الأصغر، قتل مع الحسين [عليه السّلام].

و له [عليه السّلام] من الصّهباء بنت ربيعة بن علقمة بن الحارث بن عتبة بن سعيد- و هى أمّ ولد له- عمر، و رقيّة بنت علىّ [...]

و تزوّج أمامة بنت أبى العاص بن الرّبيع بن عبد العزّى بن عبد شمس بن [عبد] مناف- و أمّها زينب بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم- فولدت له محمّد الأوسط.

و له [عليه السّلام] محمّد الأكبر، و هو محمّد ابن الحنفيّة، و أمّه خولة بنت جعفر بن قيس بن سلمة بن يربوع.

و توفّى بالطّائف، و صلّى عليه ابن عبّاس (رضى اللّه عنهما).

و تزوّج أمّ سعيد بنت عروة بن مسعود، فولدت له أمّ الحسن، و رملة الكبرى.

(۱)- ظاهر كلام المصنّف، أنّ عليّا عليه السّلام تزوّجها بعد وفاة فاطمة عليها السّلام، و هذا خلاف الواقع، و الظّاهر أنّ أوّل امرأة تزوّجها عليّ بعد وفاة فاطمة عليهما السّلام هى أمامة بنت زينب ابنة رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، ثمّ أسماء بنت عميس (رضوان اللّه عليها).

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۳

و كانت له [عليه السّلام] بنات من أمّهات شتّى، منهنّ: أمّ هانئ، و ميمونة و زينب الصّغرى، و أمّ كلثوم، و فاطمة، و أمامة، و خديجة، و أمّ الكرام، و أمّ سلمة، و أمّ جعفر، و جمانة، و نفيسة.

و هؤلاء أمّهاتهنّ أمّهات أولاد.

و تزوّج محيّاة بنت امرئ القيس بن عدىّ بن أوس فولدت له جارية هلكت و هى صغيرة.

قال الواقدىّ: كانت تخرج و هى جارية، فيقال لها: من أخوالك؟ فتقول: وه وه- تعنى كلبا-.

قال: فجميع ولد علىّ عليه السّلام أربعة عشر ذكرا، و سبعة عشر امرأة.

[و روى الطّبرىّ فى عنوان: «ذكر الخبر عن أزواجه و أولاده» فى أواخر ترجمة أمير المؤمنين عليه السّلام من تاريخه ج ۵ ص ۱۵۵، قال]:

و حدّثنى الحارث بن [محمّد بن أبى أسامة التّميمىّ قال: حدّثنى ابن] سعد عن الواقدىّ، قال: النّسل من ولد علىّ بن أبى طالب- رضى اللّه عنه- لخمسة: الحسن، و الحسين، و محمّد ابن الحنفيّة، و عبّاس ابن الكلابيّة، و عمر ابن التّغلبيّة، و اللّه أعلم.

الباعونى، جواهر المطالب، ۲/ ۱۲۱- ۱۲۴

قالوا، نكح علىّ من سبيهم خولة، فهو دليل على الرضا بهم، و أنكح الحسين شاه زنان، قلنا: قد روى البلاذرىّ منكم فى كتابه تاريخ الأشراف أنّ عليّا اشتراها منهم ثمّ أعتقها و أمهرها و تزوّجها، و ولدت له محمّدا، و شاه زنان بعث بها و باختها الوالى من قبله على جهة المشرق، و هو حريث بن جابر فنحلها الحسين، فولدت له زين العابدين و نحل أختها محمّد بن أبى بكر فولدت له القاسم، على أنّهم إذا كانوا أهل ردّة لا منع من نكاحهم لأحد من المسلمين، فضلا عن ولاة الدّين.

و قد أسند ابن جبير فى كتاب إبطال الاختيار إلى الباقر عليه السّلام أنّ رجلين أتياه و احتجّا بذلك على رضاه، فدعا بجابر بن حزام و أخبره بقولهما فقال: ظننت أن أموت و لا أسأل عن ذلك، إنّ خولة لمّا دخلت المسجد أتت قبر النبىّ و سلّمت و شكت، فطرح طلحة

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۴

و الزّبير ثوبيهما عليها، فقالت: أقسم بربّى و نبيّى لا يملكنى إلّا من يخبرنى بما رأت فى منامها أمّى، و هى حامل بى، و ما قالت لى عند ولادتى، و إن ملكنى أحد بقرت بطنى، فيذهب ماله و نفسى، و يكون اللّه المطالب بحقّى، فدخل علىّ فأخبروه، فقال: ما دعت إلى باطل، أخبروها تملكوها.

قالوا: و من فينا يعلم الغيب؟ قال أبو بكر: فأنت أخبرها، قال: فان أخبرتها ملكتها بلا اعتراض فيها؟ قال: نعم، فقالت: من أنت لعلّك الّذى نصبه النبىّ صلّى اللّه عليه و آله بغدير خمّ؟

قال: نعم، قالت: من أجلك غصبنا، و من قبلك أتينا، فقال عليه السّلام: حملت بك أمّك فى زمان قحط، و كانت تقول: إنّك حمل ميشوم، ثمّ بعد سبعة أشهر رأت فى نومها أنّها قد وضعتك و هى تقول لك و إنّك تقولين لا تشاءمى فىّ، فإنّى ولد مبارك يملكنى سيّد يولدنى ولد، يكون للحنفيّة فخرا.

قالت: صدقت أنّى لك هذا؟ قال: من رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله، قالت: فما العلامة بينى و بين أمّى؟ قال: لوح فى عقيصتك قد كتبت فيه رؤياها و كلامك، ثمّ دفعته إليك لمّا بلغت عشر سنين، و قالت: اجهدى أن لا يملككك إلّا من يخبرك به، فأخرجت اللّوح

بين الناس، فملكها عليّ دون غيره بما ظهر من حجّته، و روى أنّه حملها إلى أمّ سلمة، فلمّا ورد أهلها خطبها منهم و تزوّجها.

على أنّه قد قيل بجواز نكاح سبى الكفّار، و إنّ سباهم من لم يكن إليهم سبيهم، و هذا يسقط السؤال عندكم.

البياضى، صراط المستقيم، ۲/ ۱۲۸- ۱۲۹

أولاد أبى طالب و هم أربعة، و عقبه منحصر فى: عليّ، و جعفر، و عقيل، و طالب و العقب منه فى غير طالب: لأنّ طالبا لا عقب له.

و نبدأ بذلك بما نحن نحول حوله على الخصوص من ذكر عليّ بن أبى طالب عليه السّلام و ولده، فنقول:

فى أكثر الرّوايات خمسة و ثلاثون ولدا: الحسن و الحسين عليهما السّلام، و زينب، و رقيّة، أمّهم الزّهراء البتول عليها السّلام، و محمّد الأكبر المكنّى بابن الحنفيّة، أمّه خولة بنت جعفر بن قيس الحنفيّة و به كان يكنّى.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۵

و العبّاس السّقّاء، و عثمان، و جعفر، و عبد اللّه، امّهم أمّ البنين بنت حزام بن ربيعة بن عامر بن صعصعة، و محمّد الأصغر، و رملة، أمّهما ثقفيّة، و العبّاس الأصغر، و عمر، و امّهما الصّهباء التّغلبيّة.

و عبد اللّه و عبيد اللّه، أمّهما النّهشليّة، و رقيّة، أمّها أسماء بنت عميس- بضمّ العين المهملة- و أسماء، و فاطمة، و أمامة، و خديجة، و ميمونة، و أمّ سلمة، و جمانة، و أمة اللّه، و أمّ الكرام، و رقيّة الصّغرى، و زينب الصّغرى.

و فاختة، و تقيّة، و نفيسة، و عبد الرّحمان، و عثمان الأصغر، و عون، و جعفر الأصغر، و عمر الأصغر، ثمانية عشر ذكرا و ثمان عشرة نسوة، و المحسن و أخوه ولدا ميّتين من الزّهراء عليها السّلام.

و مات منهم فى حياته من الذّكور تسعة عشر ولدا، و ورثه منهم ثلاثة عشر، و قتل منهم بالطّفّ- بالطّاء المفتوحة و الفاء المكسورة المشدّدة، و هو موضع بناحية الكوفة- ستّة: العبّاس، و عبد اللّه، و جعفر، و عثمان، و محمّد، مع أخيهم الحسين عليه السّلام.

و العقب من ولد عليّ بن أبى طالب عليه السّلام خمسة رجال، الحسن، و الحسين، و محمّد ابن الحنفيّة، و العبّاس السّقّاء، و عمر ابن التّغلبيّة.

ذكر بقيّة من أعقب من ولد عليّ بن أبى طالب محمّد ابن الحنفيّة.

نسبه إلى أمّه، و هى خولة بنت جعفر بن قيس بن مسلمة بن عبد اللّه بن ثعلبة بن يربوع بن ثعلبة بن الدّئل بن حنفيّة بن لجيم بن عليّ بن بكر بن وائل، و هى مشهورة بالحنفيّة.

و يكنّى بمحمّد الأكبر و بأبى القاسم، أباح له النّبيّ صلّى اللّه عليه و آله ذلك بقوله: سيولد لك بعدى ولد و قد نحلته اسمى و كنيتى، و لا تحلّ لأحد من أمّتى بعد.

و كان كثير العلم، شديد الورع، و كان صاحب راية أبيه يوم الجمل، فلمّا اشتدّ القتال قال له أبوه: يا محمّد قدمك تزول الجبال و لا تزلّ، و كان من الأشخاص المعدودين فى الإسلام.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۶

و له من الولد الحسن و جعفر، و لم أدر هل لهما عقب أم لا؟

محمّد كاظم الموسوى، النّفحة العنبريّة،/ ۳۹- ۴۰، ۱۳۳- ۱۳۴

[القرن ۱۰] و لعليّ، رضى اللّه عنه، من الولد:

«۱»- الحسن.

«۲»- و الحسين.

«۳»- و محسن «۱».

۴- و أمّ كلثوم [الكبرى] «۲».

۵- و زینب الکبری.

کلّهم من فاطمهٔ، (رضی اللّه عنها و عنهم).

۶- و محمّد ابن الحنفیّهٔ.

۷- و عبید اللّه.

۸- و أبو بکر.

[من لیلی بنت مسعود] «۳»

۹- و عمر.

۱۰- و رقیّهٔ.

[من الصّهباء] «۲»

۱۱- و یحیی.

من أسماء بنت عمیس.

۱۲- و جعفر.

---

(۱)- لم یذکره ابن سعد.

(۲)- من النوویّ.

(۳)- من ابن سعد للإیضاح.

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۷

۱۳- و العبّاس.

۱۴- و عبد اللّه.

[من أمّ البنین بنت حزام] «۱»

۱۵- و رملهٔ.

۱۶- و أمّ کلثوم الصّغری.

۱۷- و زینب الصّغری.

۱۸- و جمانهٔ.

۱۹- و میمونهٔ.

۲۰- و خدیجهٔ.

۲۱- و فاطمهٔ.

۲۲- و أمّ الکرام.

۲۳- و نفیسهٔ.

۲۴- و أمّ سلمهٔ.

۲۵- و أمامهٔ.

۲۶- و أمّ أبیها.

[و من ولده علیه السّلام: عمر و محمّد الأصغر، قاله ابن حزم فی الجمهرهٔ] «۲».

قال ذلک النّوویّ فی تهذیبه «۳». «۴»

ابن طولون، الأئمّة الإثنا عشر،/ ۵۸- ۶۰

---

(۱)- من ابن سعد للإیضاح.

(۲، ۳)- النّوویّ تهذیب الأسماء: ۱، ۳۴۹.

(۴)- و با آن جناب به جز پنج برادر، کسی دیگر نماند، عباس و عبد اللّه و محمد و جعفر و عثمان و از برادران امام حسین (رضی اللّه عنه) محمد بن حنفیهٔ و عمر بن علی (رضی اللّه عنه) در این سفر با او مرافقت ننمودند. دو پسر امیر المؤمنین حسین در خیمه بودند؛ قاسم و علی اصغر. آن یک به واسطه صغر سن و این-

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۸

(ذکر أولاده): و کان له من الأولاد جماعهٔ وردت فی عددهم روایات مختلفهٔ. ففی کتاب الأنوار لأبی القاسم إسماعیل: أولاد علیّ اثنان و ثلاثون عددا، ستّهٔ عشر ذکرا و ستّ عشرهٔ أنثی. و قال الیعمریّ: تسع و عشرون نفسا إثنا عشر ذکرا و سبع عشرهٔ أنثی. و قال المحبّ الطّبریّ فی ذخائر العقبی و الرّیاض النّضرهٔ: کان له من الولد أربعهٔ عشر ذکرا و ثمان عشرهٔ أنثی. و فی الصّفوهٔ: أربعهٔ عشر ذکرا و تسع عشرهٔ أنثی.

(ذکر الذّکور): الحسن و الحسین و قد سبق ذکر ولادتهما و بعض أحوالهما فی الموطن الثّالث و الرّابع و سیجیء ذکر وفاتهما و لهما عقب. و محسن مات صغیرا، أمّهم فاطمهٔ بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. و محمّد الأکبر أمّه خولهٔ بنت إیاس بن جعفر الحنفیّهٔ ذکره الدّارقطنی و غیره و قال: و أخته لأمّه عوانهٔ بنت أبی مکمل الغفاریّهٔ و قیل: بل کانت أمّه من سبی الیمامهٔ فصارت إلی علیّ و أنّها کانت أمّهٔ لبنی حنیفهٔ سندیّهٔ سوداء و لم تکن من أنفسهم و قیل: إنّ أبا بکر أعطی علیّا الحنفیّهٔ أمّ محمّد من سبی بنی حنیفهٔ. أخرجه السّمّان و کان سمیّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و کنیّه، و کانت الشّیعهٔ تسمّیهٔ المهدیّ و هو یقول: کلّ مؤمن مهدیّ و کان صاحب رایهٔ أبیه یوم الجمل، و کان شجاعا کریما فصیحا، یقال إنّه مات بالطّائف منهزما عن عبد اللّه بن الزّبیر سنهٔ إحدی و ثمانین. و العبّاس الأکبر [...] و عثمان و جعفر و عبد اللّه قتلوا مع الحسین أیضا، أمّهم أمّ البنین «۱» بنت حزام بن خالد الوحیدیّهٔ ثمّ الکلابیّهٔ [...]؛ و محمّد الأصغر قتل مع الحسین أیضا، أمّه أمّ ولد؛ و یحیی، مات صغیرا، و عون أمّهما أسماء بنت عمیس الخثعمیّهٔ، فهما أخوا بنی جعفر بن أبی طالب، و أخوا محمّد بن أبی بکر لأمّهم؛ و عمر الأکبر، أمّه أمّ حبیب الصّهباء التّغلبیّهٔ سبیّهٔ سباها خالد فی الردّهٔ فاشتراها علیّ. و محمّد الأوسط، أمامهٔ بنت أبی العاص بن الرّبیع؛ و عبید اللّه قتله المختار الثّقفیّ فی حرب مصعب بن الزّبیر؛ و أبو بکر قتل مع الحسین، أمّهما لیلی بنت مسعود «۲» بن خالد

- یک بنابر مرضی که داشت، بر جنگ اقدام ننمودند و چون اعمام ایشان بر حرب مبادرت نمودند، به قتل رسیدند.

میرخواند، روضهٔ الصفا، ۳/ ۱۶۴

(۱)- [زاد فی المصدر: وایسی؟].

(۲)- کذا الصّواب، و فی المصدر: معوذ.

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۹

النّهشلیّهٔ و قیل: الدّارمیّهٔ و هی الّتی تزوّجها عبد اللّه بن جعفر خلف علیها بعد عمّه، جمع بین زوجهٔ علیّ و ابنته زینب، فولدت له صالحا و أمّ أبیها و أمّ محمّد بنی عبد اللّه بن جعفر، فهم أخوهٔ عبید اللّه و أبی بکر ابنی علیّ لأمّهما ذکره الدّارقطنی.

(ذکر الإناث): زینب الکبری [...] و أمّ کلثوم هما شقیقتا الحسن و الحسین [...] و رقیّهٔ شقیقهٔ عمر الأکبر؛ و أمّ الحسن تزوّجها جعدهٔ

بن هبيرة المخزوميّ؛ و رملة الكبرى أمّها أمّ سعد بنت عروة بن مسعود الثّقفيّ تزوّجها عبد اللّه بن أبى سفيان بن الحارث بن عبد المطّلب؛ و أمّ هانئ تزوّجها عبد الرّحمان بن عقيل؛ و ميمونة تزوّجها عبد اللّه الأكبر بن عقيل؛ و زينب الصّغرى تزوّجها محمّد بن عقيل و رملة الصّغرى؛ و أمّ كلثوم الصّغرى تزوّجها عبد اللّه الأصغر بن عقيل؛ و فاطمة تزوّجها سعيد بن الأسود من بنى الحارث؛ ء خديجة: و أمّ الكرام؛ و أمّ سلمة؛ و أمّ جعفر؛ و جمانة؛ و أمامة تزوّجها الصّلت بن نوفل بن الحارث بن عبد المطّلب، و فى الرّياض النّضرة لم يذكر أمامة و ذكر بدلها تقيّة؛ و نفيسة لأمّهات أولاد شتّى، ذكره ابن قتيبة و صاحب الصّفوة كذا فى ذخائر العقبى للمحبّ الطّبرى و الرّياض النّضرة له.

و فى الصّفوة: و ابنة أخرى لم يذكر اسمها ماتت صغيرة و هى جاريّة كانت تخرج إلى المسجد فيقال لها: من أخوالك؟ فتقول: أو أو، و قد يروى أنّها كانت تقول وه وه، تعنى كلبا، أمّها المحيّاة بنت امرئ القيس بن عديّ بن كلب، كذا فى المختصر.

و عقبه من الحسن، و الحسين، و محمّد ابن الحنفيّة، و العبّاس، و عمر.

قال اليعمريّ: مات من أولاده تسعة عشر نفرا فى حياته و ورثه منهم ثلاثة عشر نفرا و قتل منهم بالطّفّ ستّة رجال كذا فى التّوضيح. «۱»

---

(۱)- به روايت حافظ ابرو و بعضى ديگر از مورخان نامجو، امير المؤمنين على (كرّم اللّه وجهه) در اوقات حيات نه زن به حباله نكاح درآورد: اول بتول عذرا فاطمه زهرا بنت خير الورى عليه و آله من الصّلوة افضلها و من التحيات اكملها و تا سيدة النسا در عالم فنا اقامت داشت، على مرتضى (كرّم اللّه وجهه) به مناكحت ديگرى رغبت نكرد. دوم أمّ البنين كلابية بنت حزام بن خالد بن جعفر بن ربيعه كلابى، سوم اسماء بنت عميس الخثعمية، چهارم ام حبيب بنت ربيعة الثعلبية، پنجم أمامه بنت ابى العاص بن الربيع كه از زينب بنت-

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۰

- خديجه (رضى اللّه عنهما) تولّد نموده بود به روايت اكثر زينب دختر كلانتر خير البشر بود، ششم خوله بنت جعفر بن قيس بن مسلمة بن ثعلبة بن يربوع الحنفيه، هفتم محيّاة بنت امرء القيس بن عدى الكلابيه، هشتم ليلى بنت مسعود بن خالد بن ثابت بن ربعى التميميّة، نهم ام سعد بنت عروة بن مسعود الثقفيه. امّا اولاد ذكور امير المؤمنين حيدر به روايت اكثر و اشهر پانزده نفر بودند. بر اين موجب حسن و حسين و محسن ابناى فاطمه زهراى (عليهم رضوان اللّه تعالى) عبد اللّه و عثمان و عباس و جعفر كه از ام البنين متولد شده بودند و در كربلا شهيد گشتند؛ عبيد اللّه و ابو بكر كه مادر ايشان ليلى بود ايضا در كربلا به عزّ شهادت فايز شدند؛ يحيى و عون از اسما به وجود آمدند؛ محمد الاكبر كه به محمد الحنفيه اشتهار يافته [بود]، از خوله تولد نمود.

و عمر الاكبر از ام حبيب در وجود آمد؛ محمد الاوسط به روايت مستقصى، مادرش امامه بود. محمد الاصغر به قول صاحب مقصد اقصى از ام ولد تولد نمود و به اتفاق واقفان مواقف أنساب از پنج پسر جناب ولايت مآب نسل ماند. حسن و حسين و محمّد حنفيّه و عباس و عمر (رضى اللّه عنهم)؛ اما بنات مكرمات شاه كرامت صفات به روايتى هفده تن بودند، به اين ترتيب: زينب الكبرى و ام كلثوم الكبرى دختران فاطمه زهرا عليها السّلام، رقيّه بنت ام حبيب و ام الحسن و رمله الكبرى كه از ام سعد تولد نموده بودند و مادر ساير دختران شاه مردان از كتبى كه در وقت تحرير اين مختصر در نظر بود به وضوح نپيوست؛ اما اسامى ايشان اين است:

ام هانئ، ميمونة، ام كلثوم صغرى، زينب الصغرى، فاطمه، امامه، خديجه، ام الكرام، ام سلمه، جمانه، نفيسه، ام جعفر. و به به روايت صاحب كشف الغمه، محسن بعد از وفات سيد كاينات و قبل از انقضا مدت حمل از فاطمه (رضى اللّه عنها) ساقط شد و ايضا در آن كتاب مكتوب است كه در روز شهادت شاه ولايت (كرّم اللّه وجهه) چهار نفر از ازواج آن جناب زنده بودند. امامه بنت ابى العاص

و هی بنت زینب بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و لیلی بنت مسعود التّمیمّه و اسما بنت عمیس الخثعمیّه و ام البنین الکلابیّه و به قول بعضی از مورخین، اولاد ذکور امیر المؤمنین حیدر چهارده نفر بوده‌اند و اولاد اناث نوزده و روایتی آن‌که عدد بنات شاه امامت صفات از هجده تجاوز ننمود و در این باب، اقوال دیگر نیز وارد گشته که تفصیل آن موجب تطویل است؛ و اللّه اعلم بالصواب و الیه المرجع و المآب.

خواند امیر، حبیب السّیر، ۱/ ۵۸۳- ۵۸۴

و صاحب کشف الغمه اسامی جمعی از اهل بیت را که در آن واقعه شهید شده‌اند، بر این موجب تفصیل نموده که امام حسین علیه السّلام، عباس، عمر، محمد، عبد اللّه، جعفر ابنای علی المرتضی [...]

[...] اما به اتفاق سایر ارباب اخبار، عمر بن علی علیه السّلام در کربلا با شهدا نبوده و غالبا ذکر عمر بن علی در این روایت از جمله سهو کاتبان است.

خواند امیر، حبیب السّیر، ۲/ ۳۴

و آن حضرت را سی و شش فرزند بود؛ هیجده پسر و هیجده دختر که از پنج پسر نسل دارند: امام ابو محمد حسن علیه السّلام، و امام أبی عبد اللّه الحسین علیه السّلام، مادر ایشان سیده نساء العالمین فاطمه بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و أبو القاسم محمد الأکبر الحنفیّه، مادر او خوله بنت جعفر بن قیس بن مسلمه بن عبد اللّه بن ثعلبهٔ بن یربوع بن ثعلبهٔ بن الروس (۱) بن حنفیّهٔ و عباس شهید طف، مادر او أم البنین بنت حزام بن خالد بن ربیعهٔ بن قصید (۲) بن کعب بن عامر بن کلاب بن ربیعهٔ بن عامر بن صعصعهٔ بن [معاویهٔ بن] (۳) بکر بن هوازن.

و أبو حفص عمر الأطرف، مادر او حبیبه (۴) بنت عباد بن ربیعهٔ.-

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۱

الدّیاربکری، تاریخ الخمیس، ۲/ ۲۸۳- ۲۸۴، ۲۸۵- ۲۸۶

ذکر صاحب مقاتل الطّالبیّین: أنّ العبّاس بن علیّ بن أبی طالب، و عثمان بن علیّ بن أبی طالب. و جعفر بن علیّ بن أبی طالب، و عبد اللّه بن علیّ بن أبی طالب هؤلاء الأربعهٔ صلّوا مع الحسین علیه السّلام و کانت أمّهم أمّ البنین بنت حزام بن خالد بن ربیعهٔ بن الوحیل «۱»، و هو عامر بن کلاب بن ربیعهٔ بن عامر بن صعصعهٔ، و کان العبّاس أکبرهم، و هو آخر من قتل من إخوته لأمّه و أبیه.

محمّد بن أبی طالب، تسلیهٔ المجالس و زینهٔ المجالس، ۲/ ۳۲۸- ۳۲۹

[القرن ۱۱] العبّاس بن علیّ بن أبی طالب علیه السّلام (سین) قتل معه علیه السّلام [...] أمّه أمّ البنین (جخ).

التّفرشی، نقد الرّجال،/ ۱۷۹

و کان عدد من قتل مع الحسین من أهل بیته و عشیرته علیه السّلام ثمانیهٔ عشر نفسا، فمن أولاد علیّ ستّهٔ و هم: العبّاس، و عبد اللّه، و جعفر، و عثمان، و عبید اللّه، و أبو بکر.

الطّریحی، المنتخب، ۱/ ۳۷

- (۱). چنین است در دو نسخه، و در عمده و پاورقی فخری: به جای او، «الدئل» است.

(۲). در عمده به جای او «الوحید» است.

(۳). زیاده از کتاب عمده است.

(۴). در عمده: ام حبیب.

[...] مادر او [عباس] و جعفر و عبد اللّه، ام البنین بنت حزام، مادر او لیلی بنت السهیل بن مالک بن أبی عامر ملاعب الأسنّهٔ ابن مالک

بن جعفر بن کلاب، و مادر لیلی کبشه بنت عروة الرحّال بن عتبة بن جعفر بن کلاب، و مادر کبشه، فاطمه بنت عبد شمس بن عبد مناف.

[...] عدد أولاد بزرگوار حضرت أمیر المؤمنین علیه السّلام که در مشجر مرحوم محمد بن عبد الحمید النسابه مسطور است: أول: امام حسن علیه السّلام. دوم: امام حسین علیه السّلام. سوم: محمد حنفیّه. چهارم: عباس. پنجم:

عمر. ششم: عبد اللّه. هفتم: عباس الأصغر. هشتم: عثمان. نهم: محمّد الأصغر. دهم: عبد الرحمان. یازدهم:

جعفر. دوازدهم: عمر الأصغر. سیزدهم: یحیی. چهاردهم: محسّن. پانزدهم: عون. شانزدهم: جعفر الأکبر.

هفدهم: جعفر الأصغر.

کیاء گیلانی، سراج الأنساب،/ ۳۳- ۳۴، ۱۷۴، ۱۷۸

(۱)- کذا فی مقاتل الطّالبیّین، و فی الأصل: بنت حزام بن خویلد بن الوحیل.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۲

قتلوا معه [...] اخوته جعفرا و محمّدا و عتیقا و العبّاس الأکبر. «۱»

ابن العماد، شذرات الذّهب، ۱/ ۶۶

عدد نسائه علیه السّلام: کان له تسع زوجات، عدا السّراری «۲»، أسماؤهنّ: فاطمة علیها السّلام و خولة بنت [جعفر بن] قیس الحنفیّة، و أمّ حبیب بنت ربیعة، و أمّ البنین بنت حزام بن خالد بن دارم، و لیلی بنت مسعود الکلابیّة، و أمّ مسعود بنت عروة بن مسعود الثّقفیّ.

و أمامة بنت أبی العاص، و أمّها زینب بنت خدیجة بنت خویلد، و هی من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله، و کانت فاطمة علیها السّلام قد أوصته بأنّی إذا توفّیت تزوّج بنت أختی.

و محیّاة بنت امرئ القیس، و أسماء بنت عمیس، و کانت امرأة أخیه جعفر بن أبی طالب، ثمّ انتقلت إلی أبی بکر، ثمّ انتقلت إلی علیّ «۳»، و کان ابنها محمّد بن أبی بکر من خواصّ أصحابه و أنصاره إلی أن قتل رحمه اللّه حریقا بالنّار سنة ... «۴»، فحزن علیه أمیر المؤمنین علیه السّلام لقتله، و قال فی شأنه: «کان لی ربیبا، و کنت له حبیبا» «۵».

و قیل: کانت نساؤه علیه السّلام اثنتی عشرة عدا السّراری «۶».

---

(۱)- و در بعضی دیگر، از اولاد امجاد آن حضرت نیز خلاف کرده‌اند و از روایت حضرت صاحب الامر علیه السّلام معلوم می‌شود که از برادران آن امام مظلوم، پنج نفر در آن صحرا شهید شد: عبّاس و جعفر و عثمان و محمّد و عبد اللّه (رضوان اللّه علیهم اجمعین).

و نه نفر از فرزندان حضرت امیر المؤمنین علیه السّلام، حضرت سیّد شهدا، و عبّاس، و پسر او محمّد، و عمر، و عثمان، و جعفر، و إبراهیم، و عبد اللّه أصغر، و محمّد أصغر، پسران حضرت أمیر المؤمنین علیه السّلام و در ابو بکر اختلافی کرده‌اند.

در زیارتی که از ناحیه مقدسه بیرون آمده.

از فرزندان حضرت امیر المؤمنین علیه السّلام: عبد اللّه، و عبّاس، و جعفر، و عثمان و محمّد.

مجلسی، جلاء العیون،/ ۶۷۸، ۶۹۴، ۶۹۵

(۲)- السّراری: جمع سرّیّة: الأمة الّتی بوّأتها بیتا. «الصّحاح- سرر- ۲/ ۶۸۲».

(۳)- طبقات ابن سعد ۸: ۲۰۵، حلیة الأولیاء ۲: ۷۴، صفة الصّفوة ۲: ۶۱.

(۴)- توفّی محمّد بن أبی بکر سنة (۳۸)، الکامل فی التّاریخ ۳: ۳۵۲.

(۵)- شرح نهج البلاغة ۶: ۵۳.

(۶)- مصباح الکفعمی: ۵۲۲.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۳

أولاده علیه السّلام: ثمانیة و عشرون، أسماؤهم: الحسن، و الحسین، و زینب الکبری، و زینب الصّغری المکنّاة أمّ کلثوم (سلام اللّه علیهم أجمعین)، و السّقط الّذی سمّاه النّبیّ صلّی اللّه علیه و آله. فی حیاته و هو حمل محسنا، هؤلاء من فاطمة علیها السّلام؛ و محمّد المکنّی أبا القاسم من خولة الحنفیّة؛ و عمر و رقیّة من أمّ حبیب؛ و العبّاس و جعفر، و عثمان، و عبد اللّه الشّهداء بکربلاء مع الحسین علیه السّلام من أمّ البنین؛ و محمّد الأصغر المکنّی أبا بکر، و عبید اللّه الشّهیدان مع أخیهما الحسین علیه السّلام من لیلی بنت مسعود؛ و یحیی و عون من أسماء بنت عمیس؛ و أمّ الحسن و رملة من أمّ مسعود؛ و نفیسة، و زینب الصّغری، و أمّ هانئ، و أمّ الکرام، و جمانة المکنّاة بأمّ جعفر، و أمامة، و أمّ سلمة، و میمونة، و خدیجة، و فاطمة (رحمهنّ اللّه) من أمّهات شتّی «۱».

و من عدّ أولاد علیّ علیه السّلام سبعة و عشرین فقد أسقط السّقط من العدد، و لا وجه له.

تاج الدّین العاملی، التّتمة،/ ۵۶- ۵۷

[القرن ۱۳] (تتمّة) رزق علیّ من الأولاد الذّکور واحدا و عشرین، و من الإناث ثمان عشرة، علی خلاف فی ذلک؛ و الّذین أعقبوا من الذّکور خمسة: الحسن، و الحسین، و محمّد ابن الحنفیّة، و العبّاس ابن الکلابیّة، و عمر ابن التّغلبیّة کذا فی الرسالة الزینبیّة.

الصّبان، إسعاف الرّاغبین،/ ۱۸۵

و استشهد مع الحسین بکربلاء العبّاس و عثمان و محمّد و عبد اللّه و جعفر بنو علیّ بن أبی طالب علیه السّلام.

الدّربندی، أسرار الشّهادة،/ ۲۳۳

أمّا ما وقع فی الزّیارة الخارجة من النّاحیة المقدّسة فهو هکذا.

عبد اللّه بن أمیر المؤمنین و العبّاس بن أمیر المؤمنین و عثمان بن أمیر المؤمنین و جعفر بن أمیر المؤمنین.

الدّربندی، أسرار الشّهادة،/ ۴۶۳

[القرن ۱۴] و أعقابه من خمسة أبنائه: أبو محمّد الحسن السّبط، و أبو عبد اللّه الحسین السّبط، و أبو القاسم محمّد ابن الحنفیّة، أمّه خولة بنت جعفر بن قیس من بنی حنیفة،

---

(۱)- صفة الصّفوة ۱: ۳۰۹، الکامل فی التّاریخ ۳: ۳۹۶، کشف الغمّة ۱: ۴۴۰.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۴

و أبو القاسم عمر، أمّه أمّ حبیب الصّهباء التّغلبیّة و أبو الفضل العبّاس. أمّه أمّ البنین الکلابیّة.

القندوزی، ینابیع المودّة (ط أسوة)، ۳/ ۱۴۸

استشهد معه عثمان، و أبو بکر، و جعفر، و عبّاس، کلّهم أبناء علیّ (رضی اللّه عنهم)، و کانت أمّهم أمّ البنین الکلابیّة، و إبراهیم بن علیّ لأمّ ولد.

القندوزی، ینابیع المودّة (ط أسوة)، ۳/ ۱۵۳

قتل مع الحسین علیه السّلام: العبّاس، و جعفر، و عبد اللّه، و عثمان، و أبو بکر هم بنو علیّ بن أبی طالب. «۱»

القندوزی، ینابیع المودّة، ۲/ ۳۲۱

---

(۱)- و دیگر از فرزندان علی علیه السّلام که دولت شهادت یافتند، اولاد ام البنین بودند [...] و او فاطمه دختر حزام بن خالد بن ربیعة بن لؤی بن کعب بن عامر بن کلاب بن ربیعة بن عامر بن صعصعة بن معاویة بن بکر بن هوازن است. و چون من در کتاب أمیر

المؤمنین در نسب أم البنین بسطی به کمال داده‌ام، به تکرار نمی‌پردازم.

بالجمله، أمیر المؤمنین از أم البنین چهار پسر آورد: اول عباس الاکبر، دوم عبد اللّه الاکبر، سه دیگر جعفر الاکبر، چهارم عثمان الاکبر. از این روی فاطمه، ام البنین کنیت یافت. بالجمله، این چهار تن در یوم عاشورا شهید شدند.

سپهر، ناسخ التّواریخ سیّد الشّهدا علیه السّلام، ۲/ ۳۳۶- ۳۳۷

ذکر أزواج أمیر المؤمنین علیه السّلام از ازواج أمیر المؤمنین نخستین، فاطمه دختر رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم است و کنیت آن حضرت ام الحسن و به روایت قعنب بن محرز الباهلی، أم أبیها است، و مادر فاطمه، خدیجه کبری علیها السّلام است. کنیت خدیجه أم هند است و خدیجه دختر خویلد بن أسد بن عبد العزّی بن قصی بن کلاب است و مادر خدیجه، فاطمه دختر زائد بن الأصم بن هرم بن رواحة بن حجر بن عبد بن معیص بن عامر بن لؤی است و مادر فاطمه، هاله دختر مناف بن حارث بن منقذ بن عمرو بن معیص بن عامر بن لؤی است. مادر هاله، فلانه دختر سعید بن سهم بن عمرو بن هصیص بن کعب بن لؤی است و او معروف به عرقه بود، از بهر آن‌که چون عرق کردی از عرق او بوی عطر و مشک بردیمیدی و مادر عرقه، عاتکه نام داشت. او دختر عبد العزّی بن قصی است. مادر عاتکه، ریطة الصغری نام داشت و او دختر کعب بن سعد بن تیم بن مرة بن کعب بن لؤی است و او معروف است به حیطا و مادر ریطه، ماریه دختر حذافة بن جمح بن عمرو بن هصیص است و مادر ماریه، لیلی دختر عامر بن حارث و هو غبشان بن عبد عمرو بن لؤی بن ملکان بن افصی بن خزاعه است. مادر لیلی، سلمی دختر سعد بن کعب بن عمرو از قبیله خزاعه است و مادر سلمی، لیلی دختر عابس بن الظرب بن الحارث بن فهر بن مالک بن النضر بن کنانه، و مادر لیلی نیز سلمی دختر لؤی بن غالب است.-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۵

- همچنان مادر سلمی، لیلی دختر محارب بن فهر است، و مادر لیلی، عاتکه دختر مخلّد بن النضر بن کنانه است، و مادر عاتکه، وارثه دختر حارث بن مالک بن کنانه است، و مادر وارثه، ماریه دختر سعد بن زید منات بن تمیم و اسمها اسماء بنت جشم بن بکر بن حبیب بن عمرو بن غنم بن تغلب بن وائل بن قاسط بن هنب بن افصی بن دعمی بن جدیلة بن اسد بن ربیعة بن نزار.

مبادا در خاطر کس ثقلی افتد و این‌گونه بسط را در شرح نژاد و نسب تطویلی داند. همانا مجلدات ناسخ التواریخ حاوی علوم کثیره است که از جمله، یکی علم انساب است. اگرچه من بنده با شعر استشهاد نکنم، خواه قائلش عرب باشد و خواه عجم، إلّا شعری که تتمّة مطلب باشد و در جزو تاریخ به حساب گیرند، این چند شعر را در کتاب اسرار الانوار فی مناقب الائمة الاطهار در منقبت بتول عذرا، فاطمه زهرا (سلام اللّه علیها) گفته‌ام. در این‌جا تیمنا نوشتم.

صدفِ گوهرِ شبیر و شبر جفت حیدر سلیل پیغمبر
دختر مصطفی اگرچه زن است شیر مردان چو زنش نیم تن است
زن اگرچند نیم مردانند بر او مرد نیم زن دانند
شیر یزدانش گر نبودی مرد زیست از مرد در جهان او فرد
همتش ز اختران برشته کند عصمتش بانگ بر فرشته زند
در جهان بود و از جهانش لیک جز بیزدان نبد سلام علیک
از جهان دیده بر جهان داور دو جهانش چو خاک و خاکستر
آن‌که جست از جهت فلک چکند و آن‌که رست از جهان فدک چکند
این فدک بهر تو محک کرده است نز جهان فذلک این فدک کرده است (۱)

زین جهانی و زین جهان پاک است گوهر پاک خواجه لولاک است

گوهری و صدف بیازده دُر مادری و پسر ز یازده حُر

و دیگر از زوجات أمیر المؤمنین علیه السّلام خوله است و او دختر ایاس بن جعفر بن قیس بن مسلمهٔ بن عبد اللّه بن ثعلبهٔ بن یربوع بن ثعلبهٔ بن الدول بن حنیفهٔ بن لجیم بن صعب بن علی بن بکر بن وائل است و او معروف است به حنفیّهٔ؛ از این‌جاست که محمّد پسرش را محمّد بن حنفیّه گویند. ابن کلبی از خراش بن اسماعیل حدیث می‌کند که گروهی از عرب در زمان حکومت ابو بکر، خوله را به اسیری گرفتند و اسامه بن زید از ایشان بخرید و به أمیر المؤمنین علیه السّلام بفروخت. چون آن حضرت حسب و نسب او را بدانست، آزادش ساخت آن‌گاهش به شرط کابین تزویج کرد و آن کس که خوله را از سبایای یمامه داند، بر خطا رفته است.

ابو النصر البخاری که از رجال نسابه است، از ابی الیقظان حدیث می‌کند که مادر خوله، دختر عمرو بن ارقم الحنفی است و نیز از اسماء بنت عمیس روایت می‌کند که حنفیّه زنی سیاه‌چرده و نیکوموی بود.

أمیر المؤمنین علیه السّلام او را در بازار ذو المجاز بخرید و به فاطمه علیها السّلام هبه فرمود و فاطمه او را به مکمل غفاری بفروخت و خوله از مکمل دختری آورد که عونه نام داشت و بعد از مکمل در سرای امیر المؤمنین علیه السّلام محمّد-

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۶

- را بزاد. پس عونه از جانب مادر، خواهر محمّد است؛ لکن حدیث نخستین که راوی آن شیخ الشرف است استوارتر باشد.

و دیگر از زوجات أمیر المؤمنین علیه السّلام، ام البنین است و او دختر حزام بن خالد بن ربیعهٔ بن الوحید بن کعب بن عامر ابن کلاب بن ربیعهٔ بن صعصعهٔ بن بکر بن هوازن است، و مادر ام البنین، لیلی دختر الشهد بن أبیّ بن عامر بن ملاعب الأسنّه مالک بن جعفر بن کلاب، و مادر لیلی، ثمامه دختر سهیل بن عامر بن مالک بن جعفر بن کلاب، و مادر ثمامه، عمره دختر الطفیل فارس قرزل بن ملک الاخرم (۲) و او پسر جعفر بن کلاب و رئیس هوازن است، و مادر عمره، کبشه و او دختر عروهٔ الرحّال بن عتبهٔ بن جعفر بن کلاب، و مادر کبشه، ام الخشف است، و او دختر أبی معاویهٔ فارس قبیله هوازن پسر عبادهٔ بن عقیل بن کلاب بن ربیعهٔ بن عامر بن صعصعه است، و مادر ام الخشف، فاطمه دختر جعفر بن کلابست، و مادر فاطمه، عاتکه دختر عبد شمس بن عبد مناف بن قصی بن کلاب است، و مادر عاتکه، آمنه دختر وهب بن عمیر بن نصر بن قعین بن حارث بن ثعلبهٔ بن دودان بن اسد بن خزیمه است، و مادر آمنه دختر جحدر بن ضبیعهٔ الاغر بن قیس بن ثعلبهٔ بن عکابهٔ بن صعصعهٔ بن علی بن بکر بن وایل بن ربیعهٔ بن نزار است، و مادر او، دختر مالک بن قیس بن ثعلبیه است، و مادر او، دختر ذو الرأسین و هو خشیش بن (الأبیّ ابن عصم بن شمخ) (۳) بن فزاره است، و مادر او، دختر عمرو بن صرمهٔ بن عوف بن سعد بن ذبیان بن (بغیض بن الریب) (۴) بن غطفان است.

[...] و زوجه دیگر أمیر المؤمنین علیه السّلام، اسماء بنت عمیس است همانا عمیس بن سعد بن الحارث بن تمیم بن کعب بن مالک بن قحافهٔ بن عامر بن معاویهٔ بن زید بن مالک بن نسر بن وهب الخثعمیهٔ چون به حد رشد و بلوغ رسید، هند دختر عوف ابن زهیر بن الحارث را از قبیله کنانه به‌شرط زنی بگرفت و این هند از آن پیش که به حباله نکاح عمیس آید، زوجه حارث بن حزن بن جبیر هلالیه بود، و از حارث سه دختر آورد نخستین میمونه و او به تزویج رسول خدای درآمد. دویم لبابهٔ الکبری که به ام الفضل معروف بود و او به حباله نکاح عباس بن عبد المطّلب درآمد. سه دیگر لبابهٔ الصغری نام داشت و او زوجه زیاد بن عبد اللّه بن مالک بن الهلالی بود.

بالجمله، هند در سرای حارث به این شرح که رفت، سه دختر آورد، و بعد از حارث به حباله نکاح عمیس درآمد و از عمیس نیز سه دختر آورد. نخستین اسماء و او زوجه جعفر بن أبی طالب بود و در خدمت جعفر از مکه هجرت به حبشه نمود و در حبشه، سه پسر آورد: اول، عبد اللّه، دویم: عون؛ سه دیگر، محمّد نام داشت. بعد از فتح خیبر، چنانچه در کتاب رسول خدای صلّی اللّه علیه و اله و

سلّم رقم شد، در خدمت جعفر از حبشه به مدینه آمد و بعد از شهادت جعفر ابو بکر او را تزویج بست و محمّد بن ابی بکر را بزاد و بعد از ابی بکر أمیر المؤمنین علیه السّلام او را تزویج کرد و دختر دویم عمیس، سلمی نام داشت و او زوجه حمزة بن عبد المطلب بود و از حمزه دختری آورد که امامه نام داشت و بعضی نام او را به خطا امة اللّه خوانده‌اند و بعد از شهادت حمزه، شداد بن اسامة بن الحاد اللیثی او را به شرط زنی به سرای آورد و در سرای شداد دو پسر بزاد: یکی، عبد اللّه و آن دیگر، عبد الرحمان نام داشت. و دختر سیم عمیس، سلامه نام داشت و از زوجه-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۷

- عبد اللّه بن کعب الخثعمی بود.

و دیگر از زوجات أمیر المؤمنین علیه السّلام، لیلی است و او دختر مسعود بن خالد بن مالک بن ربعی بن سلم بن جندل بن سهل بن دارم بن مالک بن حنظلة بن زید مناة بن تمیم است، و مادر لیلی، عمیره دختر قیس بن عاصم بن سنان بن خالد بن منقر سید اهل الوبر بن عبید بن الحارث و هو مقاعس، و مادر عمیره، عتاق دختر عصام بن سنان بن خالد بن منقر است، و مادر عتاق، دختر عبد بن اسعد بن منقر است، و مادر او دختر سفیان بن خالد بن عبید بن مقاعس بن عمرو بن کعب بن سعد بن زید مناة بن تمیم است و این شعر را شاعر در مدح سلم بن جندل که از اجداد لیلی است، گوید:

یسوّد أقوام و لیسوا بسادة بل السیّد المیمون سلم بن جندل

و دیگر از زوجات امیر المؤمنین علیه السّلام، ام سعید دختر عروة بن مسعود ثقفی است، و دیگر از زوجات امیر المؤمنین علیه السّلام، سبیه است که او را صهبا می‌نامیدند و او دختر عباد بن ربیعة بن بجیر بن العبد بن علقمه است از قبیله بنی تغلب. او را در جنگ یمامه از أهل ردّه، خالد بن الولید أسیر گرفت، و در عین التمر امیر المؤمنین علیه السّلام او را از جمله سبایای خالد بخرید، پس او را تزویج فرمود.

دیگر از زوجات أمیر المؤمنین علیه السّلام، أمامه است و او دختر ابو العاص است، و مادر أمامه، زینب دختر رسول خدای صلّی اللّه علیه و اله و سلّم است و ما قصّه ابو العاص و زینب را در کتاب رسول خدای در ذیل قصّه بدر به شرح نگاشتیم. بالجمله، فاطمه زهرا (سلام اللّه علیها) هنگام رحلت از این جهان با علی علیه السّلام وصیّت کرد که بعد از من، أمامه دختر خواهرم را تزویج کن که با فرزندان من مهربان باشد، و مادام که فاطمه زنده بود، علی علیه السّلام زنی را نکاح نمی‌بست؛ چنان‌که رسول خدای چندان‌که خدیجه زنده بود، زنی دیگر را از بهر خود اختیار نمی‌فرمود.

در خبر است که بعد از أمیر المؤمنین علیه السّلام، مغیرة بن نوفل، و دیگر ابو الهیاج بن ابی سفیان بن الحارث خواستار شدند که أمامه را تزویج کنند. أمامه در پاسخ از أمیر المؤمنین علیه السّلام حدیث کرد که فرمود: «أزواج پیغمبر و أزواج وصی پیغمبر را بعد از ایشان دیگر کس نتواند کابین بست».

دیگر از زوجات أمیر المؤمنین علیه السّلام، ام حبیب است و او دختر ربیعه است به روایتی، أمیر المؤمنین علیه السّلام بیرون کنیزکان خاص دوازده زن به نکاح داشت، و محمّد بن جریر الطبری نه تن دانسته است. بالجمله، از جمیع این زنان بعد از شهادت أمیر المؤمنین علیه السّلام سه تن زنده بود. نخستین أسماء بنت عمیس، دوم أمّ البنین، سه دیگر خوله حنفیّه.

ذکر پسران أمیر المؤمنین علیه السّلام أمیر المؤمنین علیه السّلام را هیجده پسر بود. أوّل إمام حسن، دویم إمام حسین علیهما السّلام. مادر ایشان فاطمه علیها السّلام است، و شرح حال ایشان هریک ان شاء اللّه تعالی در کتابی علیحده مرقوم خواهیم داشت. پسر سیم آن حضرت، محمّد بن حنفیّه است، و مادر او خوله حنفیّه است. رسول خدای صلّی اللّه علیه و اله و سلّم أمیر المؤمنین را بشارت داد به میلاد محمّد و نام خود را که محمّد است و کنیت خود را که ابو القاسم است، به او عطا فرمود؛ چنان‌که-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۸

- ابن خداع حدیث می‌کند: «قال النّبیّ صلّی اللّه علیه و اله و سلّم لعلیّ علیه السّلام یولد لک ولد قد نحلته اسمی و کنیتی» و اسم و کنیت رسول خدای جایز نیست از برای شخص جز این‌که پیغمبر رخصت کرده، باشد.

بالجمله، محمّد بن حنفیّه در زمان حکومت عمر بن الخطاب متولّد شد، و در سال هشتاد و یکم هجری در شهر ربیع الأوّل وفات یافت. او را در بقیع به خاک سپردند. مدّت عمرش شصت و پنجسال بود.

جماعت کیسانیّهٔ او را امام می‌دانند، و او را مهدیّ آخر زمان می‌خوانند و می‌گویند: «در جبال رضوی- که کوهستان یمن است، و با جبال عمان اتصال دارد- جای فرموده است و زنده است، تا گاهی که خروج کند».

این جماعت بعد از أمیر المؤمنین علیه السّلام محمّد را امام می‌دانند، و امام حسن و امام حسین را امام نمی‌دانند.

گروهی مختار بن أبی عبیده را از این جماعت می‌شمارند، و فرقه دیگر از این جماعت را حسّانیه خوانند و ایشان از أصحاب حسّان سرّاج‌اند. گویند أمیر المؤمنین و امام حسن و امام حسین علیهم السّلام هرسه تن امامند، امام چهارم محمّد بن حنفیّه است، و او امام غایب است. کثیّر عزّهٔ بن عبد الرحمان بدین عقیده رفته، و این شعر بدین معنی گفته است:

ألا إنّ الأئمّهٔ من قریش ولاهٔ الأمر أربعهٔ سواء

فسبط سبط إیمان و بّر و سبط غیبّته کربلاء

و سبط لا یذوق الموت حتّی یقود الخیل یقدمه اللواء

تغیّب لا یری فیهم زمانا برضوی عنده عسل و ماء

گروهی این أشعار را از إسماعیل بن محمّد الحمیریّ دانسته‌اند، که ملقب به سیّد است. چه او نیز از نخست کیسانی بوده، و هم این شعر را او گفته است:

ألا قل للوصیّ فدتک نفسی أطلت بذلک الجبل المقاما

أمرّ بمعشر والوک منّا و سمّوک الخلیفهٔ و الإماما

و عادوا فیک أهل الأرض طرّا مغیبک عنهم سبعین عاما

و ما ذاق ابن خولهٔ طعم موت و لا وارت له أرض عظاما

أمّا سیّد إسماعیل حمیریّ از عقیدت کیسانیه بازآمد، و دین جعفری و آیین اثنا عشری گرفت، و قصیده‌ای از در توبت و إنابت گفت، که این بیت مطلع آن است

تجعفرت باسم اللّه و اللّه أکبر و أیقنت أنّ اللّه یعفو و یغفر

محمّد بن حنفیّه نیک عالم و شجاع و نیرومند بود. وقتی درعی چند به حضرت أمیر المؤمنین علیه السّلام آوردند، یکی از آن درعها از أندازه مرد بلند بود. أمیر المؤمنین فرمود تا مقداری از دامان آن زره قطع کنند.

محمّد بن حنفیّه دامان زره را فراهم آورده و از آن‌جا که أمیر المؤمنین علیه السّلام علامت کرده بود، به یک قبضه بگرفت و به دست دیگر فراز زره را مقبوض داشت و چونان که بافته حریر را قطع کنند، دامنهای درع آهنین را قطع کرد.

نیز روایت کرده‌اند که وقتی قسطنطین ملقب به پوکانا، که این هنگام سلطنت روم داشت، دو مرد به نزدیک معاویهٔ بن أبو سفیان فرستاد تا او از دیدار ایشان شگفتی گیرد، چه یکی چندان دراز بالا بود که-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۹

- تارک هیچ مرد با منکب او برابر نیامدی، و آن دیگر چندان با قوت و نیرومند بود که هیچ آفریده با أو زورآور نتوانستی گشت. معاویه خواست تا در مملکت خود دو مرد به دست کند که بر فرستادگان ملک روم غالب باشند. گفتند: «قیس بن سعد بن عباده أنصاری را حاضر کن که طول قامتش ازین مرد افزون آید».

در میان عرب از دو مرد نیرومندتر هیچ‌کس نباشد: یکی، محمّد بن حنفیّه و آن دیگر عبد اللّه بن زبیر بن العوّام، معاویه گفت: «دوست‌تر دارم که این غلبه با قرشی باشد».

پس بفرمود تا محمّد بن حنفیه و قیس بن سعد بن عباده را حاضر کردند. نخستین معاویه قیس بن سعد را گفت: «طول قامت خود را با این دو مرد هندسه کن».

قیس بن سعد پیراهن خود را از تن برآورد و رومی را گفت: «درپوش»!

چون بپوشید، مبلغی به زمین بکشید. حاضران او را شنعت کردند و قیس این شعر انشاد کرد:

أردت لکیما یعلم الناس أنّها سراویل قیس و الأنام شهود

و أن لا یقولوا غاب قیس و هذه سراویل عادیّ نمته ثمود

و إنّی من القوم الیمانین سید و ما النّاس إلّا سیّد و مسود

و بذ جمیع الخلق أصلی و منصبی و جسم به أعلو الرجال مدید

«و کان فی الإسلام عشرة، طول کلّ واحد عشرة أشبار»؛ یعنی: در میان عرب ده تن بودند که به طول قامت معجب می‌نمودند و هریک را ده به دست (۵) طول قامت بود، که موافق ذرع این زمان دو ذرع و نیم می‌شود. نخست قیس بن سعد بن عباده، دوم عبادة بن الصامت، سیّم سعد بن معاذ، چهارم جریر بن عبد اللّه البجلی، پنجم عدیّ بن حاتم الطائی، ششم عمرو بن معدی کرب الزبیدی، هفتم أشعث بن قیس الکندی، هشتم لبید بن ربیعه، نهم عامر بن الطفیل، دهم عبّاس بن عبد المطّلب عمّ رسول خدای یقال «یقبّل المرأة و هی فی هودجها»؛ یعنی: عباس روی زن را بوسه می‌زد؛ در حالتی که آن زن در میان هودج خود بر فراز شتر بود.

آن‌گاه با محمّد گفت که با این رومی مغالبه باید کرد. محمّد فرمود: «اگر خواهد بنشیند تا من او را به قوّت برخیزانم، و اگر خواهد من بنشینم تا او مرا برخیزاند».

چون بنشست، محمّد دست او را بگرفت و بی‌زحمتی او را برپای داشت. آن‌گاه محمّد بنشست و رومی چندان‌که قوّت کرد، او را جنبش نتوانست داد. پس، محمّد دست او را بگرفت و فروکشانید و بنشانید.

و من بنده، شجاعت و مبارزت محمّد را در جنگ جمل و صفین به شرح نگاشتم و إن شاء اللّه قصه‌های او را به عبد اللّه بن زبیر و مکاتبه او را با حجّاج بن یوسف در جای خود خواهیم نوشت.

پسر چهارم أمیر المؤمنین علیه السّلام، عباس الأکبر علیه السّلام است [...] و او أکبر أولاد أم البنین است [...] و کنیت او ابو الفضل است. چندان جمال زیبا و دلارا داشت که عرب ماه بنی هاشمش همی گفتند و چنان جسیم و بلند بالا بود که چون بر پشت اسب سوار شدی و پای از رکاب بیرون کردی، هردو قدم مبارکش بر زمین کشیدی، و در یوم الطف صاحب لوای امام حسین علیه السّلام بود، و او را سقّا می‌نامیدند، و أبو قربه می‌خواندند.-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۰۰

- و آن حضرت را از لبابه، دختر عبید اللّه بن عباس بن عبد المطّلب دو پسر بود: یکی فضل و آن دیگر عبید اللّه نام داشت.

[...] پسر پنجم أمیر المؤمنین علیه السّلام، عبد اللّه الأکبر است، و مادر او أم البنین است و او را فرزند نبود. و نوزده سال عمر داشت، و کنیت او ابو محمّد است. در یوم الطف برادر أعیانی او عباس فرمان کرد که: «از پیش روی من می‌رو ورزم می‌زن!»

عبد اللّه در مقاتلت تقدّم جست، و در پایان امر به دست هانی بن ثبیت شهید شد. پسر ششم أمیر المؤمنین علیه السّلام، جعفر الأکبر است. مکنی بأبی عبد اللّه، و مادر او ام البنین است و برادر اعیانی عباس، بعد از عبد اللّه، عباس او را از بهر مقاتلت مقدم داشت. او نیز به دست هانی شهید شد [...] و به روایتی قاتل او خولی بن یزید الاصبحی است.

پسر هفتم أمیر المؤمنین علیه السّلام، عثمان الأکبر است. مکنی بابو عمر، مادر او نیز أم البنین است و او بیست و یک ساله بود و فرزند نداشت. أمیر المؤمنین علیه السّلام فرمود او را به نام برادر خود عثمان بن مظعون نام نهادم؛ بالجمله در یوم الطفّ جهاد را بر عباس تقدم جست و بعد از شهادت جعفر خولی بن یزید، او را با زخم تیر از پای درآورد، و مردی از بنی أبان بن دارم برفت و او را شهید ساخت. بالجمله، این چهار پسر که علی علیه السّلام از ام البنین داشت، در یوم الطفّ در رکاب امام حسین علیه السّلام شهید شدند. (علیهم الصّلوة و السلام) و إن شاء اللّه در جای خود این قصه‌ها به شرح خواهد رفت.

پسر هشتم أمیر المؤمنین علیه السّلام، محمّد الأصغر است، و مادر او ام ولد است و او نیز در یوم الطفّ ملازم رکاب امام حسین علیه السّلام بود. او را مردی از بنی تمیم از بنی ابان بن دارم شهید ساخت.

پسر نهم أمیر المؤمنین علیه السّلام، عبد اللّه الأصغر و کنیت او ابو بکر است، و مادر او لیلی است. دختر مسعود بن خالد بن ربعی التمیمیه او نیز در یوم الطف حاضر خدمت امام حسین علیه السّلام بود و به دست مردی از قبیله همدان شهید شد. لکن مداینی گوید: «او را کشته یافتند و قاتل او شناخته نشد».

بالجمله، شش تن از اولاد أمیر المؤمنین علیه السّلام به شرحی که مرقوم شد، در رکاب امام حسین علیه السّلام شهید شدند.

اما محمّد بن علی بن حمزه حدیث می‌کند که أمیر المؤمنین علیه السّلام پسری دیگر از ام ولد داشت که نام او إبراهیم بود و در یوم الطفّ شهید شد، و جز از وی این حدیث کس نشنیده است.

پسر دهم أمیر المؤمنین علیه السّلام عبید اللّه و کنیت او ابو علی است [...]

پسر یازدهم أمیر المؤمنین علیه السّلام، عون است، و مادر او أسماء بنت عمیس است.

پسر دوازدهم أمیر المؤمنین علیه السّلام، یحیی است، و مادر او نیز أسماء بنت عمیس است و مکنی بابو الحسین است. در خبر است که او کودک بود و در حیات أمیر المؤمنین علیه السّلام وفات نمود. عون و یحیی از جانب مادر با محمّد بن أبی بکر بن أبی قحافه برادرند.

پسر سیزدهم أمیر المؤمنین علیه السّلام، محمّد الأوسط، و مادر او أمامه دختر ابو العاص دخترزاده رسول خداست.-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۰۱

- پسر چهاردهم أمیر المؤمنین علیه السّلام، عثمان الأصغر است.

و پسر پانزدهم أمیر المؤمنین علیه السّلام، عبّاس الأصغر است.

و پسر شانزدهم أمیر المؤمنین علیه السّلام، جعفر الأصغر است، و مادرهای ایشان از میان زنان آن حضرت به نام و نشان معلوم نیست.

و پسر هفدهم أمیر المؤمنین علیه السّلام، عمر الأکبر است، و مادر او صهباء است. مکنی به ابو القاسم است و به روایت ابن خداع کنیت او ابو حفص است، و عمر با رقیه توأمان از مادر بزاد، و او به فصاحت زبان و سماحت طبع و عفت ذات معروف بود. وقتی چنان افتاد که در سال قحط و غلا سفری کرد. روزی در قبیله بنی عدیّ فرود آمد. و بزرگان قبیله به نزد او آمدند و نشستند، و آغاز گفت‌وشنود کردند. این وقت مردی درآمد، فرمود: کیست؟

گفتند: «سالم بن قتّة و با بنی هاشم مهری و حفاوتی ندارد».

فرمود: «برادرش سلیمان بن قتّة کجا است؟ چه او از شیعیان أمیر المؤمنین علیه السّلام بود».

گفتند: «حاضر نیست».

پس سالم را پیش خواست و پرسشی بسزا کرد و بسی تلطف فرمود و به حجتهای واضحه و براهین لایحه او را از انحراف از بنی هاشم بکردانید و مردم قبیله را به کسوه و نفقه شاد ساخت و زاد خویش را در عطای ایشان بپرداخت، و چون پس از روزی و شبی از میان بنی عدی کوچ داد، سحابی متراکم گشت و بارانی سخت بباريد؛ «فقالوا: هذا أبرك الناس حلّا و مرتحلا». گفتند: «این مرد خجسته‌تر از مردمان است چه در فرود شدن و چه در کوچ دادن».

و عمر، چند که زنده بود، عطای خویش را از سالم قطع نکرد و آخر کس است از پسران أمیر المؤمنین علیه السّلام که وداع جهان گفت و مدت عمر عمر بن علی به روایت ابن خداع هفتاد و پنج سال بود و به روایتی هفتاد و هفت سال و ابو نصر بخاری هشتاد و پنج سال گفته است. بالجمله، چون ازین سرای فانی وداع زندگانی گفت، سالم بن قتّهٔ بدین شعر او را مرثیه گفت:

صلّی الإله علی قبر تضّمن من نسل الوصیّ علیّ خیر من سئلا

قد کنت أکرمهم کفّا و أکثرهم علما و أبرکهم حلّا و مرتحلا

[...] و پسر هیجدهم أمیر المؤمنین علیه السّلام، عمر الأصغر است، و مادر او ام حبیب است و پسر دیگر أمیر المؤمنین علیه السّلام، محسن است که فاطمه (سلام اللّه علیها) بدو حامله بود. چون نارسیده از شکم مبارکش ساقط شد، او را در شمار پسران به حساب نگیرند. و از جمله پسران أمیر المؤمنین علیه السّلام، پنج تن فرزند آوردند. أوّل امام حسن، دوم امام حسین، سیّم محمّد بن حنفیّه، چهارم عبّاس، پنجم عمر الأکبر.

(۱). فذلک مخفف فذالک است و آن صیغه‌ای است که در عمل سیاق بعد از یزاد و یکون و غیره بدین‌گونه نویسند. ألحقه بذلک فذالک و آن عبارت از حاصل جمع است و در محاسبه بعد از این کلمه دیگر صیغه نمی‌آید. اگر جمع و خرجی پیدا شود، باید محاسبه را فردی تازه گذاشت.

(۲). کذا فی المصدر، و فی مقاتل الطّالبیّین (ص ۸۲ ط القاهرة) الأحزم و منه صوّبنا بعض الأسماء.-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۰۲

إعلم أنّ النّاس قد اختلفوا فی عدد أولاده ذکورا و إناثا، فمنهم من أکثر و منهم من أقلّ؛ ففی کتاب الأنوار لأبی القاسم إسماعیل: أنّ أولاده اثنان و ثلاثون ستة عشر ذکرا و ستّ عشرة أنثی؛ و قال الیعمریّ: تسعة و عشرون، إثنا عشر ذکرا و سبع عشرة أنثی؛ و قال المحبّ الطّبریّ: کان له من الولد أربعة عشر ذکرا و ثمان عشرة أنثی؛ و فی الصّفوة:

أربعة عشر ذکرا و تسع عشرة أنثی؛ و فی بغیة الطّالب: أولاده (رضی اللّه عنهم) خمسة عشر ذکرا، و ثمان عشرة أنثی بالاتّفاق. و اختلف فی الذّکور إلی عشرین و الإناث إلی اثنتین و عشرین، أمّا الذّکور: فالحسن، و الحسین، و محسن، و فی کلام غیره مات صغیرا، أمّهم فاطمة البتول بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم سمّیت البتول لانقطاعها عن النّساء فضلا و دینا و حسبا، و قیل لانقطاعها عن الدّنیا، یقال: امرأة بتول منقطعة عن الرّجال و به سمّیت أمّ عیسی؛ و محمّد الأکبر أمّه من سبی بنی حنیفة و اسمها خولة بنت جعفر بن قیس الحنفیّة، و عبید اللّه «۱» قتله المختار بن أبی عبید، و أبو بکر قتل مع الحسین أمّهما لیلی بنت مسعود النّهشلیّ و تزوّجها عبد اللّه بن جعفر بعد عمّه، فجمع بین زوجة علیّ و ابنته؛ و العبّاس الأکبر و یلقّب بالسّقّاء، و عثمان، و جعفر، و عبد اللّه قتلوا مع الحسین، أمّهم أمّ البنین بنت حزام الوحیدیّة ثمّ الکلابیّة؛ و محمّد الأصغر قتل مع الحسین، أمّه أمّ ولد؛ و یحیی و عون، أمّهما أسماء بنت عمیس؛ و عمر الأکبر، أمّه أمّ حبیب الصّهباء التّغلبیّة من سبی الرّدة؛ و محمّد الأوسط، أمّه أمامة بنت أبی العاص بن الرّبیع العبشمیّة و هی الّتی حملها صلّی اللّه علیه و سلّم فی صلاة الظّهر و أمّها زینب بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. و أمّا البنات: فأمّ کلثوم الکبری [...] و زینب الکبری شقیقة الحسن و الحسین؛ و رقیّة شقیقة عمر الأکبر؛ و أمّ الحسن و رملة الکبری،

- (۳). كذا، و فى المقاتل (ص ۸۲ ط القاهرة) أبى عصم بن سمح.

(۴). كذا، و فى المقاتل (ص ۸۲ ط القاهرة): النقيض بن الربت.

(۵). به دست، به كسر اول و ثانى، وجب را گويند و به عربى (شبر) خوانند.

سپهر، ناسخ التّواريخ أمير المؤمنين عليه السّلام، ۴/ ۳۳۰- ۳۴۲

باب العين من أسامى الرّواة عن أبى عبد اللّه الحسين بن علىّ عليهما السّلام: «عبّاس بن علىّ بن أبى طالب عليهما السّلام با آن حضرت شهيد شد [...] مادر آن حضرت ام البنين بنت حزام بن خالد بن ربيعه بن الوحيد از بنى عامر است.»

سپهر، ناسخ التّواريخ أمير المؤمنين عليه السّلام، ۵/ ۲۰۹

(۱)- [فى المصدر: عبد اللّه].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۰۳

أمّها أمّ سعد بنت عروة بن مسعود الثّقفىّ؛ و أمّ هانئ، و ميمونة، و رملة الصّغرى، و زينب الصّغرى، و أمّ كلثوم الصّغرى، و فاطمة، و أمامة، و خديجة، و أمّ الخير، و أمّ سلمة و أمّ جعفر، و جمانة، و تقيّة لأمّهات شتّى، و العقب من ولده رضى اللّه عنه من الحسن و الحسين و محمّد الأكبر و عمر و العبّاس السّقّاء ا ه.

و فى حاشية البجيرمىّ على المنهج فى باب الوصايا نقلا عن البرماوىّ ما نصّه جملة أولاد علىّ بن أبى طالب من الذّكور أحد و عشرون و الّذى أعقب منهم خمسة: الحسن و الحسين ابنا فاطمة، و العبّاس ابن الكلابيّة، و محمّد ابن الحنفيّة نسبة إلى بنى حنيفة، و عمر ابن التّغلبيّة نسبة لقبيلة يقال لها: تغلب، و من الإناث ثمان عشرة و الّتى أعقبت منهنّ واحدة فقط زينب أخت السّبطين من فاطمة ا ه. (الشّبلنجى، نور الأبصار،/ ۲۰۷- ۲۰۸)

كان تحته يوم قتل أربع زوجات، و هنّ: أمامة، و ليلى بنت مسعود التّميميّة، و أسماء بنت عميس، و أمّ البنين. و أمّهات أولاده عشر إماء.

الشّبلنجى، نور الأبصار،/ ۲۰۹

و أولد خمسة عشر ذكرا و ستّة عشر أنثى.

فأمّا الذّكور، فهم: الحسن و الحسين، و أمّهما فاطمة الزّهراء عليها السّلام بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله، و محمّد ابن الحنفيّة، و العبّاس شهيد الطّفّ، و عمر الأطرف، و منهم العقب.

و عبيد اللّه، و أمّه ليلى بنت مسعود، أحد رجالات بنى تميم، و كان مع مصعب بن الزّبير، فقتله المختار بن أبى عبيدة الثّقفىّ فى المصافّ، و لا بقيّة له. و أبو بكر قتل مع أخيه الحسين يوم الطّفّ، و عبد اللّه، و جعفر، و عثمان إخوة العبّاس، قتلوا جميعا يوم الطّفّ، لا بقيّة لهم سوى العبّاس منهم.

و محمّد، و أمّه أمامة بنت أبى العاص بن الرّبيع، و أمّها زينب بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله، و أمّها خديجة بنت خويلد، لا بقيّة له. و عون، و يحيى، و محمّد الأوسط، و محمّد الأصغر قتل مع أخيه الحسين أيضا.

و أمّا الإناث، فهنّ: زينب، و أمّها فاطمة الزّهراء، خرجت إلى ابن عمّها عبد اللّه بن جعفر بن أبى طالب، فأولدها عليّا و يعرف ب «الزّينبىّ» و عونا، و عبّاسا، و توفّى عنها

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۰۴

عبد اللّه سنة نيّف و ثمانين، و يروى أنّها خرجت بعد وفاته إلى كثير بن العبّاس بن عبد المطّلب، و هى رواية سقيمة.

و أمّ كلثوم و هى زينب الصّغرى، و أمّها فاطمة الزّهراء عليها السّلام تزوّجها عمر بن الخطّاب، و قتل قبل مضاجعتها لصغر سنّها، فتزوّجها ابن عمّها عون بن جعفر، ثمّ توفّى، و خلفه عليها أخوه محمّد بن جعفر، قاله أبو محمّد النّوبختىّ.

فروایهٔ من روی أنّ عمر ضاجعها و أولدها زیدا، و ماتت هی و ابنها فی ساعهٔ واحدهٔ، ضعیفهٔ. و حدیث الجنّیهٔ فیه قوّهٔ معنویّهٔ، و إن تفرّد به الإمامیّهٔ، و قد صرّح الدّعاء بالغصبیّهٔ للمقدّمات الظّاهریّهٔ «۱».

و رملهٔ الکبری، و أمّها أمّ سعید، خرجت إلی الهیاج بن عبید اللّه بن أبی سفیان بن الحارث بن عبد المطّلب. و أمّ الحسن شقیقهٔ رملهٔ المذکورهٔ، خرجت إلی جعدهٔ بن هبیرهٔ المخزومیّ بن أبی وهب. و میمونهٔ و قد خرجت إلی ابن عمّها عبد اللّه الأکبر بن عقیل بن أبی طالب، و خلفه علیها تمّام بن العبّاس بن عبد المطّلب.

و رقیّهٔ الصّغری، و أمّها أمّ حبیبهٔ، تزوّجها ابن عمّها مسلم بن عقیل شهید الکوفهٔ، ثمّ خلفه علیها أخوه محمّد بن عقیل. و زینب الصّغری، خرجت إلی محمّد بن عقیل بعد وفاهٔ رقیّهٔ، و لمّا توفّی محمّد بن عقیل خرجت إلی فراس بن جعدهٔ بن هبیرهٔ.

و أمّ هانی، و کانت قد تزوّجت بابن عمّها عبد اللّه بن عقیل، و اسمها فاختهٔ، و قیل:

إنّها خرجت إلی عبد الرّحمان بن عقیل، رواه الشّیخ أبو الحسن العمریّ «۲».

و فاطمهٔ الصّغری، خرجت إلی أبی سعید محمّد بن عقیل، ثمّ خلفه علیها سعید بن الأسود بن أبی البختریّ، و لمّا مات تزوّجها المنذر بن أبی عبیدهٔ بن الزّبیر بن العوّام.

و نفیسهٔ المکنّاهٔ بامّ کلثوم، و أمّها أمّ سعید، خرجت إلی کثیر بن العبّاس بن عبد المطّلب.

و أمامهٔ و قد خرجت إلی الصّلت بن عبد اللّه بن نوفل بن الحارث بن عبد المطّلب،

---

(۱)- راجع المجدی ص ۱۷.

(۲)- المجدی للعمری ص ۱۸.

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۰۵

و خدیجهٔ تزوّجها عبد الرّحمان بن عقیل، ثمّ خلفه علیها أبو السنابل بن عبد اللّه بن عامر ابن کریز. و أمّ الحسین، و أمّ جعفر، و أمّ الکرام، و جمانهٔ.

و العقب فی الذّکور من ولد أمیر المؤمنین فی الخمسهٔ الأول، و ینتظم الکلام فی بیان نسلهم و ذراریهم فی خمسهٔ مطالب.

الأعرجی، مناهل الضّرب،/ ۸۶- ۸۸

عبّاس بن علیّ بن أبی طالب علیه السّلام

قال الشّیخ (ره) فی رجاله فی باب أصحاب الحسین بن علیّ بن أبی طالب قتل معه، أمّه أمّ البنین بنت حزام بن خالد بن ربیعهٔ بن الوحید من بنی عامر انتهی [...]

و أمّه أمّ البنین فاطمهٔ بنت حزام بن خالد بن ربیعهٔ بن عامر المعروف بالوحید بن کعب بن عامر بن کلاب بن ربیعهٔ بن عامر بن صعصعهٔ بن معاویهٔ بن بکر بن هوازن الکلابیّ.

المامقانی، تنقیح المقال، ۲- ۱/ ۱۲۸

أمّ البنین الکلابیّهٔ هی فاطمهٔ بنت حزام بن خالد بن ربیعهٔ بن عامر المعروف بالوحید [بن کعب بن عامر] بن کلاب بن [بن ربیعهٔ] عامر بن صعصعهٔ.

المامقانی، تنقیح المقال، ۳- ۲/ ۷۰

«۱» العبّاس بن علیّ بن أبی طالب علیهم السّلام، «۱» [...] (و أمّه) أمّ البنین فاطمهٔ بنت حزام بن خالد بن ربیعهٔ بن عامر المعروف بالوحید بن [کعب بن عامر] کلاب بن ربیعهٔ بن عامر ابن صعصعهٔ (و أمّها) ثمامهٔ بنت سهیل بن عامر بن مالک بن جعفر بن کلاب، و أمّها عمرهٔ بنت الطّفیل فارس قرزل بن مالک الأحزم رئیس هوازن بن جعفر بن کلاب «۲»: «۳» و أمّها کبشهٔ بنت عروهٔ الرّحّال بن عتبهٔ

بن جعفر بن کلاب، و أمّها أمّ الخشف بنت أبی معاویهٔ فارس هوازن بن عبادهٔ بن عقیل بن کلاب بن ربیعهٔ بن عامر بن صعصعهٔ، و أمّها فاطمهٔ بنت جعفر بن کلاب، «۳» و أمّها عاتکهٔ بنت عبد شمس بن عبد مناف، و أمّها آمنهٔ بنت

(۱- ۱) [لم یرد فی ذخیرهٔ الدّارین].

(۲)- [زاد فی ذخیرهٔ الدّارین: قال أبو الفرج:].

(۳- ۳) [لم یرد فی وسیلهٔ الدّارین].

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۰۶

وهب بن عمیر بن نصر بن قعین بن الحارث بن ثعلبهٔ بن دودان بن أسد بن خزیمهٔ، و أمّها بنت حجدر بن ضبیعهٔ الأغر بن قیس بن ثعلبهٔ بن عکابهٔ بن صعب بن علیّ بن بکر بن وائل بن ربیعهٔ بن نزار، و أمّها بنت مالک بن قیس بن ثعلبهٔ، و أمّها بنت ذی الرّأسین خشین «۱» ابن أبی عصم بن سمح بن فزارهٔ، و أمّها بنت عمرو بن صرمهٔ بن عوف ابن سعد بن ذبیان بن (بغیض بن الرّیث) «۲» بن غطفان.

السّماوی، إبصار العین،/ ۲۵- ۲۶- مثله الحائری، ذخیرهٔ الدّارین، ۱/ ۱۴۲؛ الزّنجانی، وسیلهٔ الدّارین،/ ۲۶۴

و أمّه [العبّاس علیه السّلام] و أمّ إخوته عثمان، و عبد اللّه، و جعفر، أمّ البنین بنت حزام بن خالد بن ربیعهٔ بن الوحید بن کعب بن عامر بن کلاب بن ربیعهٔ بن عامر بن صعصعهٔ بن معاویهٔ بن بکر بن هوازن الکلابیّ. «۳»

الحائری، ذخیرهٔ الدّارین، ۱/ ۱۴۳

و کانت أمّه أمّ البنین، و هو أکبر ولدها و هو آخر من قتل من إخوته لأبیه و أمّه.

القاینی، الکبریت الأحمر،/ ۳۸۴

زوجاته: أوّل زوجاته فاطمهٔ الزّهراء سیّدهٔ النّساء علیها السّلام بنت رسول اللّه سیّد المرسلین صلّی اللّه علیه و اله، لم یتزوّج علیها حتّی توفّیت عنده، ثمّ تزوّج بعدها أمامهٔ بنت أبی العاص بن الرّبیع بن عبد المعزّی بن عبد شمس و أمّها زینب بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله، ثمّ تزوّج أمّ البنین بنت حزام بن دارم الکلابیّهٔ، و تزوّج لیلی بنت مسعود بن خالد النّهشلیّهٔ التّمیمیّهٔ الدارمیّهٔ، و تزوّج أسماء بنت عمیس الخثعمیّهٔ کانت تحت جعفر بن أبی طالب فقتل عنها، ثمّ تزوّجها أبو بکر فتوفّی عنها، ثمّ تزوّجها أمیر المؤمنین. و تزوّج أمّ حبیب بنت ربیعهٔ التّغلبیّهٔ و اسمها الصّهباء من السّبی الّذین أغار علیهم خالد بن الولید بعین التّمر. و تزوّج خولهٔ بنت جعفر بن قیس بن مسلمهٔ الحنفیّهٔ، و قیل: خولهٔ بنت إیاس، و تزوّج أمّ سعد أو

---

(۱)- کذا فی المصدر، و فی المقاتل: خشیش.

(۲)- کذا فی المصدر، و فی المقاتل: نفیض بن الرّبت.

(۳)- مادر او و برادرانش عثمان و جعفر و عبد اللّه فرزندان ام البنین دختر حزام بن خالد بن ربیعه است.

کمره‌ای، ترجمه نفس المهموم،/ ۱۵۳

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۰۷

سعید بنت عروهٔ بن مسعود الثّقفیّهٔ. و تزوّج محیّاهٔ بنت امرئ القیس بن عدیّ الکلبیّهٔ.

أولاده: عدّهم المسعودیّ فی مروج الذّهب خمسهٔ و عشرین، و قال المفید فی الإرشاد:

إنّهم سبعهٔ و عشرون ما بین ذکر و أنثی، ثمّ قال: و فی الشّیعهٔ من یذکر أنّ فاطمهٔ (صلوات اللّه علیها) أسقطت بعد النّبیّ صلّی اللّه علیه و اله ذکرا کان سمّاه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله و هو حمل محسنا، فعلی قول هذه الطّائفهٔ هم ثمانیهٔ و عشرون (ا ه) و قال ابن

الأثير: المحسن توفّى صغيرا و المسعوديّ. و المفيد عدّهم مع المحسن، فزاد محمّدا الأوسط و أمّ كلثوم الصّغرى و البنت الصّغيرة و رملة الصّغرى، و الّذى وصل إلينا من كلام المؤرّخين و النّسّابين و غيرهم يقتضى أنّهم ثلاثة و ثلاثون، و يمكن كون هذه الزّيادة من عدّ الاسم و اللّقب اثنين مع أنّهما واحد و هم:

(۱) الحسن (۲) الحسين (۳) زينب الكبرى (۴) زينب الصّغرى المكنّاة أمّ كلثوم، قال المفيد: أمّهم فاطمة البتول سيّدة نساء العالمين بنت سيّد المرسلين و خاتم النّبيّين (۵) أمّ كلثوم الكبرى ذكرها ابن الأثير مع زينب الكبرى، و قال المسعوديّ: الحسن و الحسين و محسن و أمّ كلثوم الكبرى و زينب الكبرى، أمّهم فاطمة الزّهراء بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله.

و يمكن الجمع بين قول المفيد زينب الصّغرى المكنّاة أمّ كلثوم و قول ابن الأثير و المسعودى إنّها أمّ كلثوم الكبرى بأنّها زينب الصّغرى بالنّسبة إلى زينب الكبرى، و أمّ كلثوم الكبرى بالنّسبة إلى أمّ كلثوم الصّغرى الآتيّة الّتى هى من غير فاطمة (۶) محمّد الأوسط أمّه أمامة بنت أبى العاص لم يذكره المفيد و لا المسعوديّ (۷) و (۸) و (۹) و (۱۰) العبّاس و جعفر و عبد اللّه و عثمان الشّهداء بكربلاء أمّهم أمّ البنين الكلابيّة، و قال المسعوديّ: أمّهم أمّ البنين بنت حزام الوحيديّة و لم يذكر معهم عثمان (۱۱) محمّد الأكبر المكنّى بأبى القاسم المعروف بابن الحنفيّة، أمّه خولة الحنفيّة (۱۲) محمّد الأصغر المكنّى بأبى بكر، و بعضهم عدّ أبا بكر و محمّدا الأصغر اثنين، و الظّاهر أنّهما واحد (۱۳) عبد اللّه أو عبيد اللّه الشّهيدين بكربلاء، أمّهما ليلى بنت مسعود النّهشليّة (۱۴) يحيى، أمّه أسماء بنت عميس (۱۵) و (۱۶) عمر و رقيّة توأمان، أمّهما أمّ حبيب الصّهباء بنت ربيعة التّغلبيّة، و عمّر عمر

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۰۸

خمسا و ثمانين سنة (۱۷) و (۱۸) و (۱۹) أمّ الحسن و رملة الكبرى و أمّ كلثوم الصّغرى، أمّهم أمّ سعد بنت عروة بن مسعود الثّقفيّة، و اقتصر المفيد و المسعوديّ على أمّ الحسن و رملة و لم يصفاها بالكبرى (۲۰) بنت ماتت صغيرة أمّها محيّاة الكلبيّة و لم يذكرها المفيد و المسعوديّ (۲۱) أمّ هانئ (۲۲) ميمونة (۲۳) زينب الصّغرى فى عمدة الطّالب أمّها أمّ ولد و كانت تحت محمّد بن عقيل بن أبى طالب (۲۴) رملة الصّغرى و لم يذكرها المفيد و لا المسعوديّ (۲۵) رقيّة الصّغرى و لم يذكرها المسعوديّ (۲۶) فاطمة (۲۷) أمامة (۲۸) خديجة (۲۹) أمّ الكرام و قال المسعوديّ: إنّ أمّ الكرام هى فاطمة (۳۰) أمّ سلمة (۳۱) أمّ أبيها ذكرها المسعوديّ (۳۲) جمانة المكنّاة أمّ جعفر (۳۳) نفيسة لأمّهات شتّى «۱».

الأمين، أعيان الشّيعة، ۱/ ۳۲۶- ۳۲۷

«من أنصار الحسين عليه السّلام الّذين قتلوا معه من بنى هاشم (أولاد أمير المؤمنين عليه السّلام)

«۱»- أبو بكر بن علىّ شكّ فى قتله

۲- عمر بن علىّ

۳- محمّد الأصغر بن علىّ

۴- عبد اللّه بن علىّ

۵- العبّاس بن علىّ

۶- محمّد بن العبّاس بن علىّ

۷- عبد اللّه بن العبّاس بن علىّ

۸- عبد اللّه الأصغر

۹- جعفر بن علىّ

۱۰- عثمان بن علىّ و فى بعضهم خلاف».

الأمين، أعيان الشّيعة، ۱/ ۶۱۰

أبو الفضل العبّاس بن أمير المؤمنين علىّ بن أبى طالب عليهم السّلام [...]

---

(۱)- [و قد صوّبنا بعض الأسماء].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۰۹

(أمّه) اسمها فاطمة و تعرف بأمّ البنين.

الأمين، أعيان الشّيعة، ۷/ ۴۲۹

أمّ البنين فاطمة بنت حزام بن خالد بن ربيعة أخى لبيد الشّاعر بن عامر بن كلاب ابن ربيعة بن عامر بن صعصعة الكلابيّة، زوجة أمير المؤمنين عليه السّلام. «۱»

الأمين، أعيان الشّيعة، ۸/ ۳۸۹

أمّ البنين بنت حزام زوجة أمير المؤمنين عليه السّلام و أمّ ولده العبّاس و إخوته اسمها فاطمة بنت حزام بن خالد. «۲»

الأمين، أعيان الشّيعة، ۳/ ۴۷۵

عبّاس بن علىّ بن أبى طالب عليه السّلام من شهداء الطّفّ فضائله أشهر من أن تذكر.

النّورى، مستدرك الوسائل، ۳/ ۸۱۵

و عن الباقر: إنّ أمّ العبّاس، و جعفر، و عثمان، و عمر أولاد علىّ بن أبى طالب عليه السّلام الّذين استشهدوا بكربلا فى نصرة أخيهم الحسين عليه السّلام كانت ابنة حزام الكلابيّة.

القزوينى، تظلّم الزّهراء،/ ۲۰۰

و اسمها [أمّ البنين] فاطمة بنت حزام بن خالد بن ربيعة، و كانت عالمة [...] فتزوّجها أمير المؤمنين عليه السّلام، فولدت له العبّاس، و جعفرا، و عبد اللّه، و عثمان و كانوا من شجعان العرب، و كلّهم قتلوا فى نصرة الحسين عليه السّلام.

المازندرانى، معالى السّبطين، ۱/ ۴۳۰- ۴۳۱

أبوه: الإمام علىّ بن أبى طالب أمير المؤمنين و سيّد الوصيّين، و قائد الغرّ المحجّلين، و أفضل الخلق بعد سيّد الأنبياء و المرسلين محمّد صلّى اللّه عليه و اله و سلّم و كفى.

و أمّه- و أمّ إخوته الثّلاثة-: فاطمة بنت حزام بن خالد بن ربيعة [بن عامر بن كعب] بن عامر بن كلاب بن ربيعة بن عامر بن صعصعة.

و أمّها: ثمامة بنت سهيل بن عامر بن مالك بن جعفر بن كلاب ...

---

(۱)- [حرام الّذى هو أخو لبيد الشّاعر غير حرام الّذى هو أبو أمّ البنين. راجع ص ۷۹].

(۲)- ام البنين فاطمة- كلابيّة (بضمّ كاف) بنت حزام بن خالد بن ربيعة بن عامر بن كلاب (بضمّ كاف) بن عامر بن صعصعة بن معاوية بن بكر بن هوازن.

مدرّس، ريحانة الأدب، ۸/ ۲۹۰- ۲۹۱

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۱۰

و تكنّى أمّه ب (أمّ البنين) قبل تزويجها بالإمام علىّ عليه السّلام لأنّها من بيت (أمّ البنين العامريّة) الّتى قيل فيها:

نحن بنو أمّ البنين الأربعه الضّاربين الهام وسط المجمعه

و ليس فى العرب أشجع من آبائها و إخوانها- كما ذكر ذلك عامّة المؤرّخين- و كانت (أمّ البنين) من فضليات النّساء العارفات بفضل أهل البيت عليهم السّلام منذ نشأتها فى بيت أبيها الزّعيم الكبير. و كانت من بيت كرم و شجاعة و فصاحة و معرفة، و كان

آباؤها من سادات العرب و زعمائهم «۱».

بحر العلوم، مقتل الحسین علیه السّلام (الهامش)،/ ۳۰۹- ۳۱۰

و أمّا أزواج أمیر المؤمنین علیه السّلام:

بعد الصّدّیقة علیها السّلام، فأمامة بنت أبی العاص، من زینب بنت النّبیّ صلّی اللّه علیه و آله، و محیّاة «۲» بنت امرئ القیس، و خولة بنت جعفر بن قیس الحنفیّة، و قیل: بل بنت إیاس بن جعفر الحنفیّة، ثمّ قیل: کانت أمة لبنی حنیفة لا منهم. و الصّحیح أنّها کانت منهم، إلّا أنّه قال المدائنیّ: إنّ زبید سبتها من بنی حنیفة، ثمّ ارتدّت زبید مع عمرو بن معد یکرب بالیمن.

فبعث النّبیّ صلّی اللّه علیه و اله أمیر المؤمنین علیه السّلام، فأصابها، فصارت فی سهمه علیه السّلام. و قال صلّی اللّه علیه و اله له علیه السّلام: إن ولدت منک غلاما فسمّه باسمی و کنّه بکنیتی.

و قال البلاذریّ: إنّ بنی أسد أغارت علی بنی حنیفة فی خلافة أبی بکر، فسبوها فی أیّام أبی بکر. فصارت من سهمه علیه السّلام فی المغنم. و أمّ حبیب بنت ربیعة، و أمّ البنین بنت حزام بن خالد بن ربیعة بن الوحید کما صرّح به الطّبریّ فی تاریخه، و الزّبیریّ فی نسبه، و أبو الفرج فی مقاتله، و الشّیخ فی رجاله.

و وهم المفید، فقال: بنت حزام بن خالد بن دارم.

---

(۱)- عباس بن علیّ بن أبی طالب علیه السّلام.

نام او در: «زیارت» الارشاد، طبری، مقاتل الطالبیین، مروج الذّهب و مقتل الحسین بیان شده است.

هاشم‌زاده، ترجمه انصار الحسین،/ ۱۲۶

(۲)- [فی أکثر المصادر: محیّاة].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۱۱

و لیلی بنت مسعود الدّارمیّة و فی کتاب ناصر خسرو المترجم بسفرنامه «۱»، فی البصرة ثلاثة عشر مشهدا باسم أمیر المؤمنین علیه السّلام، منها مشهد بنی مازن، و هذا المشهد بیت لیلی بنت مسعود النّهشلیّ، تزوّجها علیه السّلام لمّا جاء إلی البصرة، و أقام علیه السّلام فی بیتها اثنین و سبعین یوما، ثمّ شخص إلی الکوفة. و فی نسب قریش لمصعب ابن الزّبیریّ خلف علی لیلی بنت مسعود بعده علیه السّلام عبد اللّه بن جعفر.

و أسماء بنت عمیس، و أمّ سعد بنت عروة بن مسعود الثّقفیّ.

و کما کان من خصائصه علیه السّلام تولّده بالکعبة، کذلک تزوّجه بالصّدّیقة من اللّه تعالی. «۲»

التّستری، تواریخ النّبیّ صلّی اللّه علیه و اله و الآل علیهم السّلام،/ ۱۰۵- ۱۰۶

(و تزوّج فاطمة علیّ بن أبی طالب، فولدت له الحسن و الحسین، و المحسّن، مات المحسّن صغیرا، و زینب، و أمّ کلثوم (رضی اللّه عنهم).

و ولد علیّ بن أبی طالب رضی اللّه عنه: الحسن أبا محمّد، و الحسین أبا عبد اللّه، و المحسّن، و زینب، و أمّ کلثوم، أمّهم: فاطمة بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله).

و محمّد أبا عبد اللّه، أمّه خولة بنت جعفر بن قیس بن مسلمة الحنفیّة.

و عمر أمّه الصّهباء بنت ربیعة بن بجیر التّغلبیّة.

و العبّاس، أمّه أمّ البنین بنت حزام بن خالد بن ربیعة بن الوحید بن کعب بن ربیعة ابن عامر بن صعصعة.

أعقب هؤلاء کلّهم، حاشا المحسّن فلا عقب له، مات صغیرا جدّا، إثر ولادته.

(۱)- سفرنامهٔ: لم نجد نسخته.

(۲)- ام البنین والـده قمر بنی هاشم، حضـرت أبی الفضل علیه السّـلام. نامش فاطمه و به کنیه معروفه‌انـد و او دختر حزام بن خالد بن ربیعـهٔ بن عامر المعروف بالوحید بن کلاب و قیل: عامر بن صعصـعهٔ بن ربیعهٔ بن الوحید بن کعب بن عامر بن کلاب و مادر ام البنین لیلی دختر ثمامهٔ بنت سهیل بن عامر بن ملاعب الأسنّه است که نامش مالک بن جعفر بن کلاب است.

مامقانی در «تنقیح المقال» گوید: «أم البنین اسمش فاطمه دختر حزام بن خالد بن ربیعهٔ بن عامر بن کلاب است. محلّاتی، ریاحین الشّریعهٔ، ۳/ ۲۹۲

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۱۲

و لعلیّ رضی اللّه عنه أیضا من الولد:

أبو بکر، و عثمان، و جعفر، و عبد اللّه، و عبید اللّه، و محمّد الأصغر، و یحیی، لم یعقب أحد من هؤلاء.

أمّ یحیی، أسماء بنت عمیس الخثعمیّهٔ، و هی أمّ عبد اللّه بن جعفر بن أبی طالب، و أمّ محمّد بن أبی بکر الصّدّیق.

و أمّ عبیـد اللّه، لیلی بنت مسـعود بن خالـد بن مالک بن ربقیّ بن سـلمی بن جنـدل بن نهشل بن دارم، و عبیـد اللّه هذا قتل فی جیش مصعب بن الزّبیر یوم لقوا المختار بن أبی عبید مع محمّد بن الأشعث.

و قتل أبو بکر و جعفر و عثمان و العبّاس مع أخیهم الحسین (رضی اللّه عنهم).

و بنات تزوّجهنّ بنو جعفر و بنو عقیل، و تزوّج منهنّ أیضا عبد الملک بن مروان.

موسی محمّد علی، السّیّدهٔ زینب،/ ۹۴- ۹۵

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۱۳

خصائصه الفریدهٔ:

أ- سماته الجسدیّهٔ

اشاره

و کـان العبّاس رجلا «۱» و سـیما جمیلاـ یرکب الفرس المطهّم، و رجلاـه تخطّان فی الأرض، «۲» و کـان یقـال له: قمر بنی هاشم «۲» «۳». «۴» و کان لواء الحسین بن علیّ علیهما السّلام معه یوم قتل «۴» «۵».

(۱)- [زاد فی تسلیهٔ المجالس: جسیما].

(۲- ۲) [لم یرد فی الأعیان].

(۳)- [زاد فی الدّمعهٔ: و کان شابّا أمرد بین عینیه أثر السّجود].

(۴- ۴) [لم یرد فی شرح الشّافیهٔ].

(۵)- [أضاف فی أعیان الشّیعهٔ: «و فی بعض العبارات إنّه کان أیدا، شجاعا، فارسا، وسیما، جسیما»].

عباس بن علی. مردی خوش‌صورت و زیباروی بود. چون سوار اسب می‌شـد، پاهای مبارکش به زمین کشـیده می‌شد و (از زیبایی و جمال) به او می‌گفتند: «ماه بنی هاشم» و در کربلا پرچم لشگر حسین بن علی علیه السّلام به دست او بود.

رسولی محلّاتی، ترجمه مقاتل الطّالبیّین،/ ۸۲

و کان العبّاس رجلا وسیما جمیلا یرکب الفرس المطهّم، و رجلاه تخطّان فی الأرض.

بدان که از بعض کتب مثل منتخب طریحی و روضهٔ الشّهداء ظاهر می‌شود که آن جناب در حروب و غزوات با شجعان عرب محاربه و مبارزه نمود و داد مردانگی داده در منتخب فرموده، و مزار بحار و اکسیر العبادهٔ از بعض تألیفات اصحابنا نیز مثل تألیف بعض المعاصرین در بحار همین کتابست «برز کالجبل العظیم و قلبه کالطّود الجسیم لأنّه کان فارسا هماما و بطلا ضرغاما، و کان جسورا علی الطّعن و الضّرب فی میدان الکفّار و الحرب»، و در روضه گوید: با آن تبحر در علوم و مغازی و سیر که برای صاحب آن است، اگرچه بر بسیاری پوشیده است، عباس مبارز نامدار و شجاعی به غایت عالی مقدار بود، جرأت و قوّت از حیدر کرار میراث داشت و پیوسته در معارک مقاتله رایت نصرت برمی‌افراشت. در این محل مرکبی تیزپای آهن‌خای رعد صدای برق نمای سوار شده با تیغ مصری و سپر پتکی و خود رومی روی به میدان نهاد.

(شعر)

برقی گرفته از کف و ابری به پیش روی ماهی نهاده بر سرو چرخی به زیر ران

القائنی، الکبریت الأحمر،/ ۳۸۴- ۳۸۵

و عبّاس از همه برادران خود بزرگ‌تر بود به حسن و جمال و صباحت و شجاعت و قوت و شوکت و تنومندی و بلندی قامت از اهل زمان خود ممتاز بود. چون بر اسبان بلند سوار می‌شد، پاهای او بر زمین می‌کشید و او را ماه بنی هاشم می‌گفتند.-

مجلسی، جلاء العیون،/ ۶۷۸

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۱۴

أبو الفرج، مقاتل الطّالبیّین،/ ۵۶- عنه: محمّد بن أبی طالب، تسلیهٔ المجالس، و زینهٔ المجالس، ۲/ ۳۲۹؛ المجلسی، البحار، ۴۵/ ۳۹؛ البحرانی، العوالم، ۱۷ / ۲۸۲ - ۲۸۳؛ ابن أمیر الحاجّ، شرح شافیهٔ أبی فراس «۱»،/ ۳۶۷؛ البهبهانی، الدّمعهٔ السّاکبهٔ «۱»، ۴/ ۳۲۲؛ الدّربندی، أسرار الشّهادهٔ،/ ۳۳۴؛ القمی، نفس المهموم،/ ۳۳۴؛ الأمین، أعیان الشّیعهٔ، ۷/ ۴۳۰؛ المظفّر، بطل العلقمی، ۲/ ۱۳۱

کان شجاعا فارسا وسیما جسیما، یرکب الفرس المطهّم، و رجلاه تخطّان [فی] الأرض، و قد کان من الفقهاء أولاد الأئمّهٔ (علیهم السّلام) و کان عدلا، ثقهٔ، تقیّا، نقیّا.

المامقانی، تنقیح المقال، ۲- ۱/ ۱۲۸

و کان (علیه السّلام) أیّدا، شجاعا فارسا، وسیما جسیما، یرکب الفرس المطهّم و رجلاه تخطّان فی الأرض.

السّماوی، إبصار العین،/ ۲۶- عنه: الحائری، ذخیرهٔ الدّارین، ۱/ ۱۴۲

و کانت له علیه السّلام صفات عالیهٔ و أفعال جلیلهٔ امتاز بها (منها): أنّه کان أیّدا، شجاعا، فارسا، وسیما، جسیما کما تقدّم، (و منها): أنّه کان صاحب لواء الحسین علیه السّلام، و اللّواء هو العلم الأکبر، و لا یحمله إلّا الشّجاع الشّریف فی العسکر.

الأمین، أعیان الشّیعهٔ، ۷/ ۴۳۰

هو العبّاس لیث بنی نزار و من قد کان للّاجی عصاما

هزبر أغلب تخذ اشتباک الرّماح بحومهٔ الهیجا أجاما

فمدّت فوقه العقبان ظلّا لیقریها جسومهم طعاما

- و او را چنان جهره‌ای دل‌آرا و طلعتی زیبا بود که عرب قمر بنی هاشم همی‌گفت و چندان جسیم (۱) و بلندبالا بود، که چون بر پشت اسب برنشستی و پای از رکاب بیرون کردی، قدمهای مبارکش از دو جانب بر زمین کشیدی (۲).

سپهر، ناسخ التّواریخ سیّد الشّهداء علیه السّلام، ۲/ ۳۴۱

(۱). جسیم: تنومند، فربه.

(۲). [این مطلب را در احوال أولاد أمیر المؤمنین علیه السّلام، ۴/ ۳۳۸- ۳۳۹ تکرار نموده است].

عباس مردی خوش‌چهره و زیبا و بلند بالا بود. بر اسب تنومند که سوار می‌شد پایش بر زمین می‌کشید او را ماه بنی هاشم گفتند: در روز عاشورا پرچم‌دار حسین (علیه السّلام) بود و به سند خود از جعفر بن محمد (علیه السّلام) روایت کرده است که گفت: حسین (علیه السّلام) لشگر خود را جابه‌جا کرد و پرچم خود را به دست عباس سپرد.

کمره‌ای، ترجمه نفس المهموم،/ ۱۵۴

(۱)- [حکیاه عن البحار].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۱۵

أبیّ عند مسّ الضیّم یمضی بعزم یقطع القضب الحساما

کان العبّاس بن أمیر المؤمنین علیهما السّلام رجلا جمیلا، وسیما، یرکب الفرس المطهّم و رجلاه تخطّان فی الأرض و کان جسورا علی الطّعن و الضّرب فی میدان الکفاح و الحرب؛ و من المعلوم أنّ أهل بیت الحسین علیه السّلام الّذین قتلوا معه کان جمیعهم فی أعلی درجة الشّجاعة، و أرفع مرتبة الشّهامة، إلّا أنّ العبّاس بن علیّ علیه السّلام کان له من قداحها المعلّی و رتبته أرفع و أعلی، منه یقتبس أنوارها، و یقتطف ثمرها و نورها، و ناهیک بمن کان ضلعا من أضلاع أشجع البریّة، و دوحة من الرّوضة العلویّة، و غصنا من أغصان الشّجرة المبارکة الزّیتونیّة النّورانیّة، أبوه أمیر المؤمنین علیه السّلام سیّد البریّة، و أخوه الحسین سیّد أهل الإباء و الحمیّة.

لک نفس من معدن اللّطف صیغت جعل اللّه کلّ نفس فداها

و لا یقاس بشجاعته إلّا شجاعة أبیه و أخیه، و قد ادّخره أبوه لینصر ولده الحسین [علیه السّلام] بنفسه و یواسیه، و سمّاه أمیر المؤمنین علیه السّلام بالعبّاس لعلمه بشجاعته و سطوته و صولته و عبوسه فی قتال الأعداء و فی مقابلة الخصماء. قیل: عبّاس کشدّاد الأسد الضّاریّ کانت الأعداء ترجف أبدانهم و ترتعد مفاصلهم و تعبس وجوههم خوفا إذا برز إلیهم العبّاس علیه السّلام: «۱»

---

(۱)- شمایل عبّاس (سلام اللّه علیه)

از عنایات و الطاف خداوند سبحان به این فرزند دلبند، علی مرتضی علیه السّلام آن بود که صفات جلال، چون شجاعت و مناعت طبع را در وجود شریفش با صفات جمال، بسان بزرگواری و کرم و نیکخویی و عطوفت جمع ساخته بود. و این‌ها علاوه بر سیمای دلفریب و چهره شکفته و صورت خندان وی بود که حسن و جمال از آن می‌بارید، همچنان‌که نور ایمان در پیشانیش می‌درخشید و لوای مجد و شکوه پدرش را به دوش می‌کشید.

از آن‌جا که جمال ظاهری و معنوی در وجود شریف او تجسم یافته بود، وی را قمر بنی هاشم نامیدند؛ همان‌گونه که به عبد مناف ماه مکه، و به جناب عبد اللّه پدر پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله ماه حرم می‌گفتند. در جمال ظاهری و آن‌که هر زیبارویی را پشت سر می‌نهاد و همگان در برابر چهره دلفریبش لب به تحسین می‌گشودند؛ گویی که در عالم، زیبایی او یگانه دوران بود و اگر زیبارویانی هم وجود داشتند، در برابر قمر بنی هاشم همچون ستارگانی بودند گرداگرد ماه تابان. راویان گویند: «عبّاس، زیبا و نیک‌منظر بود؛ چون بر اسب درشت‌هیکل سوار می‌شد، پاهایش بر زمین می‌کشید؛ و به او می‌گفتند قمر بنی هاشم».

پاک‌پرور، ترجمه العبّاس،/ ۱۶۴- ۱۶۵

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۱۶

عبست وجوه القوم خوف الموت و العبّاس فیهم ضاحک متبسّم

المازندرانی، معالی السّبطین، ۱/ ۴۳۶- ۴۳۷

و الصّفات قسمان: خلقیّة و خلقیّة. (فالأولی) صفات البدن نحو: الجمال، و طول القامة، و طول العنق، و تناسب الأعضاء، و ما شاکل ذلک. (و الثّانیة) صفات النّفس، نحو: الکرم، و الشّجاعة، و العلم، و الحلم، و ما شابه ذلک.

الصّفات البدنیّة للعبّاس علیه السّلام:

فقد کان سیّدنا العبّاس بن علیّ علیهما السّلام من أحسن النّاس خلقة و شکلا، و أتمّهم بدنا و محاسن. و یعدّ من رجال بنی هاشم المتمیّزین بصفاتهم الجسمانیّة، من الجسامة، و طول القامة، و الجمال الباهر. و قد وصفه بعض العلماء و هو- أبو الفرج الأصبهانی- بأنّه کان جسیما وسیما یرکب الفرس المطهّم و رجلاه تخطّان فی الأرض.

جمال أبی الفضل العبّاس علیه السّلام:

فأبو الفضل العبّاس الأکبر بن أمیر المؤمنین علیهما السّلام ممّن و سمهم اللّه بمیسم الجمال و الوسامة، و کساهم أردیة الحسن، کرامة منه، لأنّهم أهل الکرامة، و هذا أمر لا نحتاج إلی إثباته بأکثر ممّا ذکرنا. و قد سمعت ما قاله أبو الفرج و کذلک غیره، فکونه یلقّب بقمر بنی هاشم أمر معروف عند المؤرّخین، حسبک بمن یکون قمر هذه العشیرة الفائقة علی عامّة البشر بجمالها الباهر، و حسنها الزّاهر. و قد أکثر الشّعراء من نعته بالجمال فی مراثیه الکثیرة، و أوّل من فتح لهم هذا الباب سیّد الشّهداء أبو عبد اللّه الحسین علیه السّلام. ففی «أسرار الشّهادة» للفاضل الدّربندیّ (ره) ص ۳۲۳ قال فیه الحسین علیه السّلام لمّا وقف علیه:

أیا بن أبی نصحت أخاک حتّی سقاک اللّه کأسا من رحیق

و یا قمرا منیرا کنت عونی علی کلّ النّوائب فی المضیق

و هی أربعة أبیات نذکرها تماما فی محلّ آخر. «و قال الأزریّ» رحمه اللّه:

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۱۷

اللّه أکبر أیّ بدر خرّ من أفق الهدایة فاستشاط ظلامها

و قال السّیّد جعفر الحلّی رحمه اللّه و هو یخبر أنّ الحسین علیه السّلام مشی إلیه حین سقط:

فمشی لمصرعه الحسین و طرفه بین النّساء و بینه متقسّم

ألفاه محجوب الجمال کأنّه بدر بمنحطم الوشیح ملثّم

و للمؤلّف من قصیدة:

قمر العشیرة لیثها مقدامها قنّاص أسد الخیس فی الأخیاس

حیث قد عرفت بعض صفات العبّاس بن أمیر المؤمنین علیهما السّلام البدنیّة، و هی: الجسامة، و الوسامة، و امتداد القامة، و طول العنق و السّاعدین مع عبالتهما. فنعرّفک الآن بعض صفاته النّفسیّة و أخلاقه الحمیدة و مزایاه الکریمة.

المظفّر، بطل العلقمی، ۲/ ۱۱۴، ۱۵۱- ۱۵۲

و کان العبّاس رجلا، وسیما، جمیلا، یرکب الفرس المطهّم، و رجلاه تخطّان فی الأرض و قد عرفت سابقا بأنّه یقال له: قمر بنی هاشم، و کان لواء الحسین علیه السّلام یوم عاشوراء بیده فإنّه کان صاحب لواء الحسین علیه السّلام.

الزّنجانی، وسیلة الدّارین،/ ۲۶۵

و کان العبّاس رجلا، جمیلا، یرکب الفرس المطهّم، و رجلاه تخطّان فی الأرض.

المیانجی، العیون العبری،/ ۱۶۷.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۱۸

ب- خصائصه الخلقیّة

اشاره

العبّاس بن علیّ بن أبی طالب: ثقة.

العجلی، تاریخ الثّقات،/ ۲۴۸

و کان العبّاس علیه السّلام شجاعا، فارسا، نجیبا، کریما، باسلا، وفیّا لأخیه، واساه بنفسه، علیه و علی أخیه صلوات اللّه و سلامه.

ابن الطّقطقی، الأصیلی،/ ۳۲۸

و روی عنه [أمیر المؤمنین علیه السّلام] من الصّحابة: ولده الحسن، و الحسین، و ابن مسعود، و أبو موسی، و ابن عبّاس، و أبو رافع، و ابن عمر، و أبو سعید، و صهیب، و زید بن أرقم، و جریر، و أبو أمامة، و أبو جحیفة، و البراء بن عازب، و أبو الطّفیل، و آخرون، و من التّابعین من المخضرمین أو من له رؤیة: عبد اللّه ابن شدّاد بن الهاد، و طارق بن شهاب، و عبد الرّحمان بن الحارث بن هشام، و عبد اللّه بن الحارث بن نوفل، و مسعود بن الحکم، و مروان بن الحکم، و آخرون. و من بقیّة التّابعین عدد کثیر من أجلّهم أولاده: محمّد، و عمر، و العبّاس.

ابن حجر، الإصابة، ۲/ ۵۰۱

و من فرسان العرب فی الجاهلیّة: [...] و أبو براء عامر «۱» بن مالک ملاعب الأسنّة، [....]، و عامر بن الطّفیل، [هما من أجداد أمّ البنین].

ابن عبد ربّه، العقد الفرید، ۱/ ۱۳۷

قال عقیل بن أبی طالب رضی اللّه عنه: لیس فی العرب أفرس من آبائها [أمّ البنین الکلّابیّة].

المخزومی، صحاح الأخبار،/ ۱۰

هذا محمّد ابن الحنفیّة ابن أمیر المؤمنین علیه السّلام مع أنّه کان من أعقل النّاس و أشجعهم کما قال الزّهریّ.

و عن الجاحظ أنّه قال: و أمّا محمّد ابن الحنفیّة فقد أقرّ الصادر و الوارد و الحاضر و البادی أنّه کان واحد دهره و رجل عصره و کان أتمّ للنّاس تماما و کمالا.

---

(۱)- فی بعض الأصول هنا: «عمرو» و هو تحریف.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۱۹

و یظهر شجاعته لمن تأمّل فی ما کتب أهل السّیر فی حرب الجمل و صفّین و ناهیک بمن کان صاحب رایة أمیر المؤمنین علیه السّلام، مع هذه الشّجاعة و المحمّدة أبطأ عن الشدّ علی القوم انتظارا لنفاد سهامهم، و لکن بأبی و أمّی العبّاس صاحب رایة أخیه الحسین علیه السّلام، و کبش کتیبته الّذی إذا قصد نحو الفرات و أحاط به أربعة آلاف ممّن کانوا موکّلین بالفرات و رموه بالنبال کان کالجبل الأصم لا تحرکه العواصف و لا تزیله القواصف و یقول:

لا أرهب الموت إذا الموت رقی مرگ اگر مرد است گو نزد من آی

تا در آغوشش بگیرم تنگ‌تنگ من از آن عمری ستانم جاودان

آن زمن دلقی ستاند رنگ‌رنگ هو العبّاس لیث بنی نزار

و من قد کان للّاجی عصاما هزبر أغلب تخذ اشتباک

الرّماح بحومة الهيجا أجاما فمدّت فوقه العقبان ظلّا

ليقرئها جسومهم طعاما أبى عند مسّ الضّيم يمضى

بعزم يقطع العضب الحساما

و قد مرّ عليك أن بعض أصحاب الحسين عليه السّلام، حيث أحاط بهم الأعداء و اقتطوهم من الأصحاب و الأحباء حمل عليهم العبّاس بن علىّ بن أبى طالب عليهما السّلام فاستنقذهم، و علمت أنّه جعل نفسه الكريمة وقاية لأخيه الحسين عليه السّلام حيث كان بين يديه عليه السّلام. «۱»

---

(۱)- اين محمد حنفيه پسر أمير المؤمنين است، و چنانچه زهرى گفته از همه مردم خردمندتر و شجاعتر بود. و جاحظ درباره او گفته صادر و وارد و شهرى و بيابانى متفقند: كه او يگانه روزگار خويش و مرد عصر خود بود، و در تماميت و كمالش از همه بيشتر بود. و شجاعت او از آنچه مورخان درباره جنگ صفين نوشته‌اند بدست آيد. و همين بس كه، پرچمدار على بوده است. و با اين همه در برابر تيراندازان كندى كرد، تا تير آنها تمام شود. ولى پدر و مادرم قربان عباس، پرچمدار برادرش حسين و كبش كتيبه او كه، ميان چهار هزار لشكر موكل فرات تاخت. و در برابر تيرباران آنها چون كوه استقامت كرد. و نلرزيد.

و نترسيد. و فرمود- من نترسم ز مرگ گر بسر آيد

مرگ اگر مرد است گو نزد من آى تا در آغوشش بگيرم تنگ‌تنگ

-موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۲۰

القمى، نفس المهموم، ۳۴۳- ۳۴۴

هذا ما ذكره أبو الفرج فى المقاتل من جدّات أمّ البنين والدة العبّاس عليه السّلام، و منه عرفنا آباءها و أخوالها و يعرّفنا التّأريخ أنّهم فرسان العرب فى الجاهليّة، و لهم الذّكريات المجيدة فى المغازى بالفروسيّة، و البسالة مع الزّعامة و السّؤدد، حتّى أذعن لهم الملوك، و هم الّذين عناهم عقيل بن أبى طالب بقوله: ليس فى العرب أشجع من آبائهم و لا أفرس.

و ذلك مراد أمير المؤمنين من البناء على امرأة ولدته الفحولة من العرب، فإنّ الآباء لا بدّ و أن تعرّق فى البنين ذاتيّاتها و أوصافها، فإذا كان المولود ذكرا بانت فيه هذه الخصال الكريمة، و إن كانت أنثى بانت فى أولادها، و إلى هذا أشار صاحب الشّريعة الحقّه بقوله:

الخال أحد الضّجيعين، فتخيّروا لنطفكم.

و قد ظهرت فى أبى الفضل الشّجاعتان: الهاشميّة الّتى هى الأربى و الأرقى فمن ناحية أبيه سيّد الوصيّين، و العامريّة فمن ناحية أمّه أمّ البنين.

فإنّ من قومها أبا براء عامر بن مالك بن جعفر بن كلاب جدّ ثمامة والدة أمّ البنين، و هو الجدّ الثّانى لأمّ البنين قيل له: ملاعب الأسنّة، لفروسيّته و شجاعته لقّبه بذلك حسّان لمّا رآه يقاتل الفرسان وحده و قد أحاطوا به، قال ما هذا إلّا ملاعب الأسنّة، و قيل: إنّ أوس بن حجر قال فيه: «۱»

يلاعب أطراف الأسنّة عامر فراح له حظّ الكتائب أجمع

-من از او عمرى ستانم جاودان او ز من دلقى ستاند رنگ‌رنگ

عباس هم او است شير اولاد نزار از بهر پناهنده پناهست و حصار

شيريست ژيان كه بيشه سازد ز سنان آميخته گردند چه اندر پيكار

مرغان شكارى سر او سايه كنند تا آنكه ز كشته‌هاى او بگيرند شكار

چون حس ستم کند برافرازد سر با تیغ برنده دشمن اندازد خوار

گذشت که جمعی از یاران حسین علیه السّلام را از محاصره لشکر دشمن نجات داد و دانستی که خود را سپر برادرش حسین نمود.

کمره‌ای، نفس المهموم،/ ۱۵۸- ۱۵۹

(۱)- رسالهٔ ابن زیدون بهامش الصّفدیّ علی لامیّهٔ العجم ج ۱ ص ۱۳۰.

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۲۱

و هو الّذی استعانه ابن أخیه عامر بن الطّفیل علی منافرهٔ علقمهٔ بن علاثهٔ بن عوف ابن الأحوص، لمّا تفاخرا علی أن یسوق کلّ منهما مائهٔ ناقهٔ تکون لمن یحکم له و وضع کلّ منهما رهنا لمن أبنائهم علی ید رجل من بنی الوحید. فسمّی الضّمین إلی الیوم، و هو الکفیل، و لمّا استعانه عامر دفع إلیه نعلیه، و قال له: استعن بهما فی منافرتک فإنّی قد ربعت بهما أربعین مرباعا. «۱»

و المرباع ما یأخذه الرّئیس من ربع الغنیمهٔ دون أصحابه خالصا لنفسه و ذلک عندما کانوا یغزون فی الجاهلیّهٔ «۲» و هذان النّعلان من مختصّات الرّئیس الّتی یخرج بها فی الأیّام الخاصّهٔ و إلّا فلا مزیهٔ لهما حتّی یستعین بهما علی المنافرهٔ.

و منهم عامر بن الطّفیل بن مالک بن جعفر بن کلاب، و هو أخو عمرهٔ- الجدّهٔ الأولی لأمّ البنین-، کان عامر أسود أهل زمانه «۳» و أشهر فرسان العرب بأسا و نجدهٔ و أبعدها اسما حتّی بلغ أنّ قیصر إذا قدم علیه قادم من العرب، قال: ما بینک و بین عامر بن الطّفیل؟ فإن ذکر نسبا عظم عنده و أرفده و إلّا أعرض عنه. وفد علیه علقمهٔ بن علاثهٔ فانتسب له، قال له قیصر: أنت ابن عمّ، عامر بن الطّفیل. فغضب علقمهٔ، ثمّ أنّه دخل علی ملک الرّوم فقال له: انتسب، فانتسب له، قال الملک: أنت ابن عمّ عامر بن الطّفیل؟ فغضب و خرج عنه «۴».

و منهم عروهٔ الرّحّال بن عتبهٔ بن جعفر بن کلاب والد کبشهٔ الجدّهٔ الثّانیهٔ لأمّ البنین، کان وفّادا علی الملوک، و له قدر عندهم، و من هنا سمّی الرّحّال، و هو الّذی أجاز لطیمهٔ النّعمان الّتی کان یبعث بها کلّ عام إلی سوق عکاظ، فقتله البرّاض بن قیس الکنانیّ و استاق العیر، و بسببه هاجت حرب الفجار بین حیّ خندف و قیس «۵».

---

(۱)- الأغانی ج ۱۵ ص ۵۰ و بلوغ الإرب ج ۱ ص ۳۱۷ طبع بغداد و رسالهٔ ابن زیدون.

(۲)- القاموس و التّاج.

(۳)- الأغانی ج ۱۵ ص ۳۵.

(۴)- سمط اللآلیء ج ۲ ص ۸۹۰ و مجمع الأمثال ج ۲ ص ۲۳.

(۵)- بلوغ الإرب ج ۱ ص ۱۴۲.

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۲۲

و منهم الطّفیل فارس قرزل و هو والد عمرهٔ، الجدّهٔ الأولی لأمّ البنین، کان معروفا بالشّجاعهٔ و الفروسیّهٔ، و هو أخو ملاعب الأسنّهٔ، و ربیعهٔ، و عبیدهٔ، و معاویهٔ بنو جعفر ابن کلاب؛ یقال لأمّهم: أمّ البنین، و إیّاها عنی لبید بن ربیعهٔ بن مالک بن جعفر بن کلاب. لمّا وفد بنو جعفر علی النّعمان بن المنذر، و کان سمیره الرّبیع بن زیاد العبسیّ، فاتّهموه بالسّعی علیهم. فلمّا غدوا علی النّعمان کان معهم لبید و هو أصغرهم، فرأوا النّعمان یأکل مع الرّبیع فقال لبید:

یا واهب الخیر الجزیل من سعه نحن بنو أمّ البنین الأربعه

و نحن خیر عامر بن صعصعه المطعمون الجفنهٔ المدعدعه

الضّاربون الهام وسط الخیضعه إلیک جاوزنا بلادا مسبعه

تخبر عن هذا خبیرا فاسمعه مهلا أبیت اللّعن لا تأکل معه

إن استه من برص ملمّعه و إنّه يولج فيها إصبعه «۱»

يولجها حتّى يوارى أشجعه كأنّما يطلب شيئا ضيّعه «۲»

فلم ينكر عليه النّعمان، و لا أحد من العرب، لأنّ لهم شرفا لا يدافع، و لذلك طرد النّعمان الرّبيع عن مسامرته و قال له:

شرّد برحلك عنّى حيث شئت و لا تكثر علىّ ودع عنك الأباطيلا

قد قيل ذلك إن حقّا و إن كذبا فما اعتذارك فى شىء إذا قيلا «۳»

---

(۱)- إلى هنا من شواهد المغنى للسّيوطىّ ص ۶۸.

(۲)- الزّيادة من جمهرة الأمثال للعسكرىّ ص ۱۷۵.

(۳)- اینان جده‌های ام البنین، مادر عباس علیه السّلام هستند که ابو الفرج اصفهانی در «مقاتل الطّالبیّین» از ایشان یاد نموده است. تاریخ گواهی می‌دهد که این پدران و دائیان أمّ البنین، دلیران عرب در زمان قبل از اسلام بوده‌اند و مورخان از آنان در هنگام نبرد، دلیرمردیها نقل می‌کنند؛ که در عین شجاعت و قهرمان سالاری، بزرگ و پیشوای قوم خود نیز بوده‌اند؛ آن‌چنان‌که سلاطین زمانشان در برابرشان سر تسلیم فرود می‌آوردند. اینان همانان هستند که عقیل به امیر المؤمنین علیه السّلام گفت: «در میان عرب از پدرانش شجاعتر و قهرمانتر یافت نشود».-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۲۳

- و أمیر المؤمنین علیه السّلام نیز مقصودش از آن پرس‌وجو آن بود که زنی برای همسری بیابد که زاده دلاوران عرب باشد؛ چراکه مسلم است سرشت و خصائص اجداد در فرزند تأثیر می‌یابد و اگر مولود پسر باشد، صفات پدر و اجدادش به او منتقل می‌شود، و اگر دختر بود از خود حامل آن ویژگیها به فرزندانش می‌گردد. بر این اساس است که صاحب شریعت اسلام حضرت رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله می‌فرمایند:

دایی یکی از دو همسر است (یعنی دایی نیز همچون همسر در صفات و اخلاق طفل مؤثر است) پس برای جایگاه نطفه خود همسری شایسته برگزینند.

در این‌جاست که می‌بینیم در وجود شریف ابو الفضل علیه السّلام دو گونه شجاعت درهم آمیخته است:

شجاعت هاشمی و علوی که ارجمندتر و والاتر است و از جانب پدرش سرور اوصیا به او رسیده، و همچنین شجاعت عامری که از جانب مادرش امّ البنین به او انتقال یافته است؛ زیرا که در میان تیره مادرش جدی پیراسته همچون عامر بن مالك بن جعفر بن کلاب- جدّ ثمامه مادر امّ البنین- می‌باشد که به سبب قهرمان سالاری و شجاعتش او را «ملاعب الأسنّة»- یعنی کسی که سرنیزه‌ها را به بازی می‌گیرد- نامیدند. این لقب را حسان، چون دید که یک تنه با شجاعانی که او را احاطه کرده بودند پیکار می‌کند، بدو داد و گفت:

«سرنیزه‌ها را با دستش به بازی گرفته است».

از اوس بن حجر نقل شده که درباره عامر گفته است:

يلاعب أطراف الأسنّة عامر فراح له حظّ الكتائب أجمع (۱)

«عامر سرنیزه‌ها را به بازی می‌گیرد، پس او کارآیی و توان یک لشکر را دارد».

او آن کسی است که برادرزاده‌اش عامر بن طفیل، با علقمة بن علاثة قرار گذاشتند که هرکدام نسب و حسب افتخارآمیزتری داشت و به نفع او حکم شد، صد شتر از دیگری بستاند. به این خاطر هریک، یکی از پسران خود را نزد مردی از تیره بنی وحید به رهن

گذاشتند- و ضمانت و رهن نیز از آن هنگام دایر گردید-. چون عامر در این مورد از عمویش کمک خواست، این دلیرمرد نعلین خود را به او داد و گفت:

«برای تعیین شرافت خود از این نعلین مخصوص کمک بگیر؛ زیرا من با آن چهل «مرباع» را به دست آورده‌ام».

مرباع ربع غنائم جنگی بوده است که پس از پیروزی یک طرف بر طرف دیگر در زمان جاهلیّت به رئیس قبیله می‌رسید. این نعلین مخصوص رئیس و پیشوای قوم بود که در ایام نبرد آن را می‌پوشیده؛ و إلّا مزیّتی نداشته است که برای تعیین افتخار و مباهات به نسب به کار رود.

دیگر از اجداد مادری ابو الفضل علیه السّلام، عامر بن طفیل بن مالک بن جعفر بن کلاب، برادر عمره و جدّه اوّل امّ البنین می‌باشد. او گرامی‌ترین مردم در زمان خود و نام‌آورترین شجاعان و دلاوران عرب بود. حتی رسیده است که چون یکی از اعراب نزد قیصر روم می‌رفت، به او می گفت: «تو با عامر بن طفیل چه نسبت داری؟»

اگر میان خود و او نسبتی برمی‌شمرد، گرامیش می‌داشت و صله و احسان به او می‌نمود؛ والّا روی خوش به او نشان نمی‌داد.

و نیز از اجداد مادری أمّ البنین، عروة الرّحّال بن عتبة بن جعفر بن کلاب، پدر کبشه، جده دوم این بانو-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۲۴

المقرّم، العبّاس،/ ۶۸- ۷۱

قال فی (کنز المصائب): إنّ العبّاس أخذ علما جمّا فی أوائل عمره عن أبیه و أمّه و إخوانه، انتهی.

و کان علیه السّلام فاضلا عالما عابدا زاهدا فقیها تقیّا.

و کان العبّاس علیه السّلام، فی العبادة و کثرة الصّلاة و السّجود، بمرتبة عظیمة. قال الصّدوق فی ثواب الأعمال: کان یبصر بین عینیه أثر السّجود، و خبر ورود الرّؤوس بالکوفة و رأس العبّاس مشهور، و سیأتی [الکلام] إن شاء اللّه.

المازندرانی، معالی السّبطین، ۱/ ۴۳۱، ۴۴۲، ۴۴۳

علم العبّاس الأکبر علیه السّلام و فقهه:

[...] و قد کان أبو الفضل العبّاس علیه السّلام معروفا بالعلم، فهذا (الحافظ العسقلانیّ) الشّافعیّ یصرّح فی کتاب (الإصابة)، فیمن روی عن أمیر المؤمنین علیّ علیه السّلام من أعلام

- می‌باشد. او نزد پادشاهان بسیار در رفت‌وآمد بود و نزد آنها مقام و منزلت داشت و به این خاطر هم او را «رحّال» به معنای جهان‌گرد نامیده‌اند.

از دیگر نیاکان ام البنین، طفیل، فارس قرزل است که پدر عمره، جده اول این بزرگ بانو می‌باشد. او در شجاعت و قهرمان‌سالاری زبانزد همگان بود و با «ملاعب الأسنّة»، ربیعه، عبیده، و معاویه- پسران جعفر بن کلاب- برادر بوده است. زمانی آنان بر نعمان بن منذر (امیر یکی از منطقه‌های عربستان) وارد شدند و باخبر شدند که یکی از یاران و همنشینان امیر موسوم به ربیع بن زیاد عبسی نزد حاکم از ایشان سعایت کرده است. پس صبحگاه که نزد نعمان رفتند، دیدند که ربیع با امیر مشغول غذا خوردن است. لبید کوچکترین فرزند ربیعه (یکی از برادران یاد شده) اشعاری در مدح طائفه و عموهای خویش و ذمّ ربیع بن زیاد سرود که نعمان و دیگر همنشینانش بر او انکار نورزیدند و این به لحاظ شرافت و بزرگ‌منشی غیر قابل انکار آنان بود و بلکه امیر آن شخص سخن‌چین را از خود راند و ابیاتی در توبیخ او سرود.

(۱). رسالة ابن زیدون در حاشیه شرح صفدی بر لامیّة العجم، ج ۱، ص ۱۳۰.

پاک‌پرور، ترجمه العبّاس،/ ۱۵۴- ۱۵۷

در این‌جاست که مشاهده می‌شود ابو الفضل، زورق‌نشین بحر علم این دو امام همام بوده، و از پی کرانه دریای معارف الهی آنان، بس درّ شاهوار برچیده است، و خلاصه آن‌که أبو الفضل علیه السّلام بسان خواهرش زینب کبری (سلام اللّه علیها) است که به تصریح امام سجاد (سلام اللّه علیه) عالم تعلیم نیافته است. (۱)

(۱). الکبریت الأحمر ج ۲ ص ۱۷.

پاک‌پرور، ترجمه العبّاس،/ ۱۶۲

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۲۵

الصّحابة و أعیان التّابعین، ثمّ یقول: و من بقیّة التّابعین عدد کثیر من أجلّهم أولاده:

محمّد، و عمر، و العبّاس ... إلی آخره. و محمّد هو ابن الحنفیّة و عمر هو الأطرف.

علی أنّ العبّاس علیه السّلام قد صدرت منه أمور یوم الطّف، دلّت علی وفور علمه، کنفضه الماء من یده تأسّیا بالإمام- الحسین علیه السّلام- و إیثاره له، کما سنذکره فی الإیثار و المواساة؛ و هذه مسألة فقهیّة و هی أنّ الإیثار راجح شرعا، لورود الأدلّة السّمعیّة من الآیات و الرّوایات، و ما دلّت علیه الأدلّة السّمعیّة، فهو راجح شرعا، فهذه من مسائل الفقه، و ما صدرت منه تلک الفعلة الحمیدة علی جهة الفطرة و البداهة، بل علی جهة الاختیار للمحبوب المطلوب شرعا.

و کقوله علیه السّلام فی خطاباته الموجّهة تجاه أخیه الحسین علیه السّلام، کما یجیء فی آدابه، نحو قوله سیّدی یابن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله و سلّم، و لم یخاطبه بأخی، لعلمه أنّ مرتبة الإمامة فوق کلّ مرتبة، و مهما کان الأخ، فلا ینبغی أن ینزل نفسه للإمام إلّا منزلة العبد، فیخاطبه خطاب المملوک للمولی بسیّدی، و المخاطبة بالأخوّة دلیل المکافأة، و لا یکافئ الإمامة شیء کالنّبوّة، و هذا من الفقه فی الدّین، و الأدب الرّاقی، و تفخیم ذی الشّأن، مستحبّ شرعا، و مطلوب عقلا [...]

[...] و کقوله علیه السّلام لإخوته الأشقّاء الّذین هم من أمّه أمّ البنین: تقدّموا یا بنی أمّی لأحتسبکم، فإنّه لا ولد لکم. و هذا القول منه علیه السّلام مشهور، رواه عامّة أرباب المقاتل، و اختلفوا فی ضبط العبارة. (فالطّبریّ المؤرّخ) هذا لفظه فی (تاریخه) ص ۲۵۷ ج ۶ قال:

و زعموا أنّ العبّاس بن علیّ قال لإخوته من أبیه و أمّه: عبد اللّه، و جعفر، و عثمان: یا بنی أمی تقدّموا حتّی أرثکم، فإنّه لا ولد لکم، ففعلوا فقتلوا ... إلی آخره.

و هذا فی ظنّی تصحیف، و الأصل: حتّی أراکم، فصحّفه الرّاوی بأرثکم. و أمّا- أبو حنیفة أحمد بن داود- الدّینوریّ، فلفظه (فی الأخبار الطّوال) ص ۲۵۴: و لمّا رأی ذلک العبّاس، قال لإخوته: عبد اللّه، و جعفر، و عثمان بنی علیّ (علیه و علیهم السّلام)، و أمّهم جمیعا أمّ البنین العامریّة الوحیدیّة: تقدّموا بنفسی أنتم، فحاموا عن سیّدکم حتّی تموتوا دونه.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۲۶

فتقدّموا جمیعا، فضاربوا أمام الحسین علیه السّلام بوجوههم و نحورهم ... إلی آخره. و أمّا- أبو الفرج- علیّ بن الحسین الأصبهانی، فلفظه فی مقاتل الطّالبیّین عن- الضّحّاک المشرقیّ- قال: قال العبّاس بن علیّ لأخیه من أبیه و أمّه عبد اللّه بن علیّ: تقدّم بین یدیّ حتّی أراک و أحتسبک، فإنّه لا ولد لک، فتقدّم بین یدیه ... إلی آخره. و مثله ذکر فی اخویه عثمان و جعفر. و أمّا (الشّیخ المفید) أبو عبد اللّه محمّد بن محمّد بن النّعمان فلفظه فی (کتاب الإرشاد): فلمّا رأی العبّاس بن علیّ علیه السّلام کثرة القتلی فی أهله، قال لإخوته من أمّه و هم عبد اللّه و جعفر و عثمان: یا بنی أمّی، تقدّموا أمامی حتّی أراکم قد نصحتم للّه و لرسوله، فإنّه لا ولد لکم ... إلی آخره. و هذا بعینه لفظ (الشّیخ المحقّق جعفر بن نما الحلّی) فی مثیر الأحزان. و ینتج من جمیع هذه الأقوال ثلاثة أمور، کلّها تدلّ علی فقاهته و علمه.

(الأوّل): قوله: تقدّموا لأراكم قد نصحتم للّه و لرسوله إلى آخره.

جهة الفقاهة فى هذا: أنّه عليه السّلام قد علم أنّ أفضل الجهاد ما كان بالنّفس و النّفيس. أمّا نفسه فعازم على بذلها لأخيه الحسين عليه السّلام، و هو واثق بذلك من نفسه. و أمّا النّفيس، و ليس لديه هناك أنفس من إخوته الأشقّاء، فأحبّ أن يقدّمهم و يكون قد بذل فى الجهاد نفسه و نفيسه، و لا شكّ بتضاعف الأجر على ذلك، و حسبك بقصّة الخنساء و حثّها أولادها الأربعة على الجهاد يوم القادسيّة، فقتلوا جميعا. و اطلب قصّتهم من التّاريخ، و أرجازهم تشهد لما نقول. و يتفرّع على مسألة تقديم العبّاس عليه السّلام لإخوته من الفروع الفقهيّة، ما خفى على كثير من مهرة الفنّ و أساتذة الصّنعة مثل مسألة الشّكر على النّعمة.

و العبّاس عليه السّلام يرى من أتمّ نعم اللّه عليه و أفضلها عنده، الشّهادة فى سبيله، و من إتمامها أن يرزقها اللّه تعالى لإخوته الّذين هم أعزّ ما لديه من حاضرى إخوته بعد الحسين عليه السّلام، فإذا تفضّل اللّه عليهم بالشّهادة، و رزقهم إيّاها، فقد أسعدهم و أنالهم كرامته، فوجب عليه الشّكر الّذى يجب عقلا و شرعا عند تجدّد كلّ نعمة، إذ شكر المنعم واجب بالأدلّة العقليّة و النّقليّة.

(الثّانى): الإحتساب؛ فقوله عليه السّلام تقدّموا لأحتسبكم، و فى هذا الإحتساب يتضاعف

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۲۷

الأجر، لعلمه أنّه إذا توالت الفوادح، و تواترت المصائب، و صبر عليها الصّابر محتسبا، فقد تضاعف أجره عند اللّه. و لا إشكال أنّه إذا شاهد مصارع إخوته الأشقّاء واحدا بعد واحد، فقد تضاعف له العناء و الأسف، و لو أنّهم قتلوا قتلة واحدة، كان لها حكم المصيبة الواحدة، و لكنّ المصائب تتعدّد بقتل الواحد تلو الواحد، فتتضاعف لذلك الأحزان. و من فروع هذه المسألة الفقهيّة مسألة الصّبر، فإنّ الّذى يبتلى بفقد الأعزّاء، و أنفس الأشياء و أغلاها عنده، ثمّ يصبر و يحتسب، يكون له الأجر المضاعف، و يجزيه اللّه تعالى أفضل جزاء الصّابرين. و قد حصل لأبى الفضل العبّاس عليه السّلام فى هذه القتلة ثلاثة أشياء توجب الكرامة، و مزيد الحباء عند اللّه تعالى: الشّهادة و الشّكر و الصّبر. و هذا من عجيب الفقه الّذى يتحرّاه الفقيه العليم فى مثل ذلك الموقف الحرج و المقام الصّعب، ذى الأهوال و التّهاويل الّذى طارت منه الأذهان، و اندهشت فيه الفكر، و حارت الألباب.

(الثّالث): المسألة الفرضيّة الميراثيّة، و هى المشهورة عند الفقهاء؛ و هذه مسألة فقهيّة مقترنة بفكر ثاقب يجرى مجرى الإعجاز فى التّكهّن بالحوادث المستقبلة، و ذلك أنّ فقه هذه المسألة على مذهب أهل البيت عليهم السّلام، و العبّاس عليه السّلام منهم، أنّ الأمّ هى الوارثة لبنيها المفقودين، و الأخ منها أو من غيرها محجوب عن الميراث بها، و لا يرثون مع الأمّ إلّا بشروط اعتبرها الفقهاء، و إن فقدت الأمّ، فابن الأخ الشّقيق يحجب الأخ لأحد الأبوين، هذا مذهب العبّاس و أهل بيته؛ فهو عليه السّلام يعرفه و يعلمه. و عند القضاة من أهل السّنّة، أهل التّعصيب: أنّ الأخ يحجب الأمّ هكذا كانت الحال فى الدّور الأموىّ طيلة حكومتها الجائرة. فنظر العبّاس عليه السّلام و أصاب بفكرته الثّاقبة، أنّ الأمر فى ميراث إخوته إن قتلوا بعده، سينزع من يد أمّه قهرا، و لا ينظر إلى مذهب أهل البيت عليهم السّلام، و إنّما يؤخذ بفتوى قضاة العامّة، فرأى من الحزم أن يقدّم إخوته أمامه فيقتلوا، فإذا قتلوا، ورثهم هو، لأنّه الأكبر، و الأولى من (عمر الأطرف) لتقرّبه إليهم بالأبوين، فإذا حاز ميراثهم حيّا ورثه ابنه عبيد اللّه بعد قتله فتضعف حجّة المخاصم لابنه عبيد اللّه حتّى على مذهب فقهاء السّنّة.

و قد وقع الأمر على مقتضى حدس العبّاس عليه السّلام، فإنّ (عمر الأطرف) نازع (عبيد اللّه

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۲۸

ابن العبّاس) إلى قضاة العامّة، و أعانته السّلطة الأمويّة الجبّارة، ثمّ صولح على شىء يسير رضى به، و هذا جور فى الحقيقة، و تحامل، لم يعضده مذهب من جميع فرق المسلمين. أمّا على مذهب أهل البيت عليهم السّلام، فواضح أنّ الميراث لأمّ البنين، و على مذهب السّنّة أيضا لا يجوز أن يعطى (لعمر) الأطرف شىء، (و محمّد بن الحنفيّة) أكبر منه، و هو حىّ، و عبيد اللّه ابن النهشليّة حىّ أيضا، و نسبتهما إلى ولد علىّ عليه السّلام كنسبة عمر الأطرف، و لكن تلك العصور مات فيها الحقّ و العدل، و أحيى الجور و العدوان، و قد

عرفت صحّة فراسة العبّاس علیه السّلام فی النّزاع علی میراث الإخوة الشّهداء.

و قد رأی بعض من یدّعی الفقاهة، و هو بعید عنها، کذب القضیّة، لأنّه یزعم أنّ قدر العبّاس الأکبر علیه السّلام أجلّ من أن یلحظ أمر الدّنیا، فیطلب من إخوته المیراث، و أنکر أن یکون قال ذلک، و قال، إنّما قال: أحتسبکم فقط، و غفل فی ذلک غفلة عظیمة من حیث ظنّ أنّ کلمّا تعلّق بأمور الدّنیا، بعید عن طلبه الصّلحاء الأخیار، و أهل الفضل من الأتقیاء البررة، فلیس لهم غرض بکلّ شؤونها و مطالبها.

و لم یدر المغفّل أنّ بعض الأمور الدّنیویّة هی أمور أخرویّة، لأنّ برّ الصّلحاء و أهل الفضل و الدّیانة، من أفضل الطّاعات، و أجلّ القربات، و هی إنّما تقع بالأموال، فتکون المسألة دنیویّة دینیّة. ألم یدر هذا المغفّل أنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله و سلّم، و هو سیّد الأتقیاء و قدوة الصّلحاء، و من لا تسوی عنده الدّنیا ذرّة من الذّر، کیف اهتمّ فی أمر فدک و بقیّة أملاکه فی وادی القری و غیره، حتّی جعلها طعمة لابنته فاطمة الزّهراء علیها السّلام، و لم یترک ذلک سائرا علی ما یقتضیه حقّ الوراثة الشّرعیّة، لعلمه صلّی اللّه علیه و اله و سلّم أنّها ستدفع عن المیراث، و تمنع منه، فاحتاط لها بإعطائها ذلک نحلة، و جعله لها طعمة، لکی تنقطع عنه أطماع الطّامعین، و یتوفّر علی ابنته الکریمة حقّها، و لا تکون عالة علی أحد من النّاس، و مع ذلک، فقد حدث ما حدث.

و هذا أمیر المؤمنین علیّ بن أبی طالب علیه السّلام أزهد أهل الدّنیا قاطبة بعد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله و سلّم، و أبعدهم من حطام الدّنیا، و هو الّذی کان یکنس بیوت الأموال، و یصلّی فیها، و یختم علی جراب قوته لئلّا ینخل، و قد انتهت إلیه عامّة طرق الزهّاد، و أخباره متواترة

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۲۹

فی العزوف عن الدّنیا، حتّی طلّقها ثلاثا. و قد اهتمّ فی أمر البغیبغة، و عین أبی نیزر، حتّی جعلهما وقفا لنوائب الحسن و الحسین علیهما السّلام دون سائر بنیه؛ هذه سنّة الصّلحاء و سیرة الأتقیاء.

فأبو الفضل العبّاس علیه السّلام أعلم من هذا الغبیّ المتمحّل و المغفّل المتکلّف لما لا یعلم، فإنّه علیه السّلام قد سار سیرتهما، و اقتفی أثرهما، فاهتمّ بأمر ولده الطّفل، و احتاط فی مدافعة خصمه، و هو عمّه الشّحیح الطّامع بغیر حقّ، حتّی أنّه ترک مذهب أبیه أمیر المؤمنین علیه السّلام، فسعی فی حرمان ورثة أخیه الطّفل الصّغیر، و المرأة الضّعیفة الّتی بقیت بلا کاسب، اعتداء منه علیهما و بغیا، بعلّة أنّه الابن و أنّه العمّ، و یتعصّب له الأمویّون أهل الجور و العدوان فی حرمان ذرّیّة من حاربهم و قام بالسّیف علیهم حتّی تصبح ورثة العبّاس علیه السّلام عالة یتکفّفون.

فاحتاط العبّاس علیه السّلام لهم بهذا، و لو لا ما فعله علیه السّلام، ما قبل عمر بن علیّ المصالحة علی الیسیر، و یترک ما تشبّث به فی الحکم الجائر. و لیس هذا ممّا ینافی الإخلاص، أو یخلّ بالتّقوی و الورع حتّی لا ینبغی أن ینسب إلیه. فقد کان الزّهّاد و الأتقیاء یعلمون فی مصالح صالحی الورثة، بأن یوصوا لهم بحصّة معیّنة من أموالهم لتقویتهم علی طاعة اللّه تعالی، فنعم العون علی طاعة اللّه المال، و قد عرفت ما صنعه أمیر المؤمنین علیه السّلام فی تخصیص الحسن و الحسین علیهما السّلام و قد نقلها علماء الفریقین الشّیعة و السّنّة، و لو لا الإطالة لأوردناها، و لعلّ الکثیر من القرّاء له إلمام بها و اطّلاع، و إذا کانت هذه سیرة- رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم- و سیرة أمیر المؤمنین علیّ بن أبی طالب علیه السّلام و بقیّة الأتقیاء و أرباب الدّیانة، فأیّ غضاضة فی هذا الأمر الّذی أراده العبّاس علیه السّلام، و الحقّ یشهد أنّه علیه السّلام قد قصد السّنن الثّلاثة المؤکّدة فی الشّریعة الإسلامیّة و هی: الشّکر و الصّبر و صلة الأرحام، لقوله تعالی یُوصِیکُمُ اللَّهُ فِی أَوْلادِکُمْ لِلذَّکَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَیَیْنِ ... و قد جاء فی المثل «ولد الفقیه نصف فقیه». و أنا أقول الفقه کلّه مجتمع عنده، و منسوب إلیه، لأنّه ابن أعلم النّاس، و أخواه هما أعلم النّاس و أفقههم.

فهذا علم العبّاس علیه السّلام، بالعلوم النّقلیّة، و یأتی بعضها فی فصاحته.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۳۰

المظفّر، بطل العلقمی، ۲/ ۱۸۲، ۱۸۴- ۱۸۵، ۱۸۶- ۱۹۱

فصاحة العبّاس الأكبر عليه السّلام:

[...] أمّا أبو الفضل العبّاس عليه السّلام، فمعروف بفصاحة اللّسان. قال الفاضل الدّربندىّ فى الأسرار ص ۳۲۰ قد ذكر: أنّ بعض الأبطال تهدّده، و كان جريئا، ذا سطوة مرهوبة.

و أنّ العبّاس عليه السّلام لم يكترث بموقفه، فأجابه قائلا له بثبات و رباطة جأش: إنّى أرى كلامك كالسّراب الّذى يلوح، فإذا قصد صار أرضا بوارا، و الّذى أمّلته أن أستسلم لك، فذاك بعيد الحصول، صعب الوصول، و أنّى يا عدوّ اللّه و رسوله معوّد للقاء الأبطال، و الصّبر على النّزال، و مكافحة الفرسان، و باللّه المستعان. و من كملت هذه الصّفات فيه، فليس يخاف من برز إليه، و يلك أليس لى اتّصال برسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله و سلّم، أنا غصن متّصل بشجرته، و زهرة من نور ثمرته، و من كان من هذه الشّجرة، فلا يدخل تحت الذّمام، و لا يخاف ضرب الحسام، و أنا ابن علىّ لا أعجز عن مبارزة الأقران، و ما أشركت لمحة بصر، و لا خالفت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله و سلّم فيما أمر، و أنا منه و الورقة من الشّجرة، و على الأصول تنبت الفروع، فاصرف عنّا ما أمّلت، فما أنا ممّن يأسى على الحياة، أو يجزع من الوفاة، فخذ فى الجدّ و اصرف عنك الهزل، و أنشأ يقول:

صبرا على جور الزّمان القاطع و منيّة ما إن لها من دافع

لا تجزعنّ فكلّ شىء هالك حاشى لمثلى أن يكون بجازع

فلإن رمانا الدّهر منه بأسهم و تفرّق من بعد شمل جامع

فلكم لنا من وقعة شابت لها قمم الأصاغر من ضراب قاطع

و من شعر العبّاس عليه السّلام و ذكره ص ۳۱۹:

للّه عين رأت ما قد أحاط بنا من اللّئام و أولاد الدّعيّات

يا حبّذا عصبة جادت بأنفسها حتّى تحلّ بأرض الغاضريّات

الموت تحت ذباب السّيف مكرمة إذ كان من بعده سكنى لجنّات

و يأتى بعض أشعاره فى باب شهادته فى الجزء الثالث. أمّا خطبته المشهورة على ألسنة

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۳۱

خطباء المنابر الحسينيّة، و الّتى يقول فيها: «هذه ثيابنا قد لبسناها أكفانا لنا»، فمعروفة عندهم. أمّا أنا فلم أقف لها على مصدر اعتمد النّقل عنه.

المظفّر، بطل العلقمی، ۲/ ۱۹۹، ۲۰۱- ۲۰۲

شجاعة العبّاس الأكبر عليه السّلام:

[...] و يكفى لإثبات شجاعته عليه السّلام ما كان منه يوم كربلاء، (أمّا عدد من قتلهم)، فمختلف فيه (ففخر الدّين الطّريحىّ) رحمه اللّه و من وافقه من العلماء (رضوان اللّه عليهم)، فيقولون:

قتل ثمانين بطلا. و صاحب (الكبريت الأحمر) و صاحب (أسرار الشّهادة) و صاحب (نور العين) الشّافعىّ، فيقولون ثمانمائة فارس، و الجمع بين القولين سهل بحمل الثّمانين على المشاهير من الأبطال، و باقى العدد على ما دونهم، و بين هذين القولين أقوال بالزّيادة و النّقصان، و أنا أذكر القولين و أترك ما عداهما «۱».

المظفّر، بطل العلقمی، ۲/ ۲۰۴، ۲۳۷

وفاء العبّاس بن أمير المؤمنين عليه السّلام و النّصّ عليه:

لا برهان على إثبات وفاء العبّاس بن أمير المؤمنين عليه السّلام من شهادة الإمام جعفر بن محمّد الصّادق عليهما السّلام فى زيارته الّتى رواها شيخ الشّيعة و رئيسهم أبو القاسم جعفر بن محمّد بن قولويه القمىّ فى كتاب (كامل الزّيارة) ص ۲۵۶ طبع النّجف بسند معتبر، و فيها: «أشهد لك بالتّسليم و التّصديق، و الوفاء و النّصيحة لخلف النّبىّ المرسل، و السّبط المنتجب، و الدّليل العالم، و الوصىّ المبلّغ، و المظلوم المهتضم ...» إلى آخره، و فيها عند الدّخول إلى الحرم يقول «فجزاك اللّه أفضل الجزاء، و أوفر الجزاء، و أكثر الجزاء، و أوفى جزاء أحد ممّن و فى ببيعته، و استجاب له دعوته، و أطاع ولاة أمره ...» إلى آخر الزّيارة المباركة، و هذا ظاهر، لأنّ جميع أفعال العبّاس بن علىّ عليهما السّلام يوم الغاضريّة، وفاء منه بحقّ الطّاعة المأخوذة فى الميثاق على البشر، و الوفاء برعاية حقّ الإمام عليه السّلام، و الوفاء بالبيعة له، و الوفاء بالوعد له بالنّصرة و الوفاء برعاية حقّ الصّحبة، و الجوار إلى غير ذلك من أنواع الوفاء المحمود الّذى أدّاه أبو الفضل عليه السّلام.

المظفّر، بطل العلقمى، ۲/ ۲۵۷- ۲۵۸

---

(۱)- [ثمّ ذكر كلام الطّريحىّ، كما ذكرناه،/ ۳۹۳].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۳۲

إباء أبى الفضل بن أمير المؤمنين عليهما السّلام:

قد بذل له الأمان و لإخوته الأشقّاء خاصّة، غير الأمان الّذى أعطى للحسين عليه السّلام و لأصحابه عموما. قد قام بطلب الأمان من ابن زياد للعبّاس عليه السّلام و إخوته رجلان من أخوالهم، و هما: عبد اللّه بن أبى المحلّ الكلابىّ خاله، شقيق أمّه أمّ البنين، و الشّمر بن ذى الجوشن الكلابى الضّبابىّ، و كانت له منزلة عند ابن زياد و مكانة مكينة، فقاما إليه لمّا صمّم على قتل الحسين عليه السّلام و طلبا منه الأمان لبنى أختهم العبّاس و إخوته «۱».

المظفّر، بطل العلقمى، ۲/ ۲۹۹- ۳۰۰

مواساة العبّاس بن أمير المؤمنين عليهما السّلام:

و كانت مؤاساة العبّاس لأخيه الحسين عليهما السّلام بثلاثة أنواع من المواساة بالنّفس، و المال، و الكلام. فإنّ احتجاجه على أهل الكوفة معروف شعرا و نثرا، و قد نقلته المقاتل و التّواريخ. و كانت مواساته له ديّانة و تقوى، لم يرد بذلك إلّا وجه اللّه، وصلة رسوله محمّد صلّى اللّه عليه و اله و سلّم، و صلة الرّحم، لم يرد ذكرا و لا فخرا، و لكنّ اللّه تعالى إذا علم من شخص حسن نيّة و إخلاص، نشر فضائله، و سيّر ذكره فى الخافقين، و قد مدح العبّاس بن علىّ عليهما السّلام بهذه المواساة أئمّة أهل البيت عليهم السّلام. فقد قال الإمام جعفر بن محمّد الصّادق عليهما السّلام للعبّاس عليه السّلام فى زيارته المرويّة (فى كامل الزّيارة) لابن قولويه رحمه اللّه تعالى: (أشهد لقد نصحت للّه و لرسوله و لأخيك فنعم الأخ المواسى لأخيه).

و قال مولانا الإمام صاحب الزّمان المهدىّ المنتظر عجّل اللّه فرجه فى الزّيارة المعروفة بزيارة النّاحية: (السّلام على أبى الفضل العبّاس بن أمير المؤمنين المواسى أخاه بنفسه، الآخذ لغده من أمسه، الفادى له، الواقى السّاعى إليه بمائه، المقطوعة يده، لعن اللّه قاتله يزيد بن الرّقاد الجنبىّ و حكيم بن الطّفيل الطّائىّ).

أمّا الشّعراء فأكثروا مدحه بالمواساة، قال بعضهم:

(۱)- [ثمّ ذكر ما ذكره الطّبريّ و ابن الأثير، و قد ذكرناه،/ ۲۶۳].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۳۳

أحقّ النّاس أن يبكى عليه فتى أبكى الحسين بكربلاء

أخوه و ابن والده عليّ أبو الفضل المضرّج بالدّماء

و من واساه لا يثنيه شيء و جاد له على ظمأ بماء

و قال الشّيخ جعفر بن نما الحلّى رحمه اللّه:

حقيق بالبكاء عليه حزنا أبو الفضل الّذى واسى أخاه

و جاهد كلّ كفّار ظلوم و قابل من ضلالهم هداه

فداه بنفسه للّه حتّى تفرّق من شجاعته عداه

و جاد له على ظمأ بماء و كان رضا أخيه مبتغاه

المظفّر، بطل العلقمى، ۲/ ۳۱۰- ۳۱۱

المناصحة للحسين عليه السّلام و إمامه:

فإنّه عليه السّلام بذل تمام الجهد فى نصيحة أخيه الحسين عليه السّلام، و ظهرت مناصحته له فى الجهاد بين يديه، و القيام بواجب الإخلاص، و الطّاعة له. و النّصيحة و المناصحة معناهما واحد، و لكن اختلفا بالإضافة إلى ما نسبا إليه من المضافات إليهما، فإن كان المورد مورد مشورة، و إبداء رأى، أو مدافعة قوليّة فقط، فتلك النّصيحة؛ و إن كان مورد مجالدة لا مجادلة بمقال، بل باجتذاب مشرفيّة و اعتقال يزنيّة، فتلك المناصحة و المعنى واحد، و هو الإخلاص قولا و فعلا.

و النّصيحة أفضل صفة فى النّوع البشرىّ، كما أنّ نقيضها و هو الغشّ أقبح خصلة فى الإنسان. (و النّصيحة) تجب لعامّة المسلمين إعانة و إرشادا بحقّ و إلى حقّ، كما يحرم نقيضها و هو الغشّ لقوله صلّى اللّه عليه و اله و سلّم: (من غشّنا فليس منّا)، يعنى المسلمين.

فإن كانت النّصيحة للمعصوم، كالنّبىّ و الإمام، كانت أعظم فى الوجوب درجة، و أبلغ تأكيدا، و تطرّف بعضهم، فقال: هى واجبة لكلّ من اعتمد عليك و وثق بك. و قد كان فى طبع جماعة من الأشراف النّصيحة حتّى للأعداء، و الأدلّة العقليّة و النّقليّة على لزوم

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۳۴

النّصيحة و الالتزام بالمناصحة كثيرة.

معنى النّصيحة و المناصحة لغة

قال الفيروزآبادىّ فى القاموس: نصحه و له نصحا بالضّمّ نصاحة و نصاحية و هو ناصح، و نصيح من نصح، و نصّاح و الاسم النّصيحة. و نصح: خلص.

و قال ابن الأثير فى (النّهاية) ص ۴۸ ج ۳ فى الحديث: (إنّ الدّين النّصيحة للّه و لرسوله و لأئمّة المسلمين و عامّتهم). و النّصيحة كلمة يعبّر بها عن جملة هى إرادة الخير للمنصوح له، و ليس يمكن أن يعبّر هذا المعنى بكلمة واحدة، جمع معناه غيرها، و أصل النّصيحة فى اللّغة الخلوص. يقال: نصحته و نصحت له. و معنى نصيحة اللّه صحّة الاعتقاد فى وحدانيّة اللّه و إخلاص النيّة فى عبادته؛ و النّصيحة لكتاب اللّه هو التّصديق به و العمل بما فيه.

و نصيحة رسوله التّصديق بنبوّته و رسالته و الانقياد لما أمر به و نهى عنه. و نصيحة الأئمّة أن يطيعهم فى الحقّ و لا يرى الخروج عليهم إذا جاروا. و نصيحة عامّة المسلمين إرشادهم إلى مصالحهم [...]

مناصحة أبی الفضل بن أمیر المؤمنین علیه السّلام لأخیه الحسین علیه السّلام

فقد کانت قولیّة و فعلیّة. أمّا القولیّة، فقد مرّ علیک من أقواله و أشعاره ما یکفیک.

و من مناصحته القولیّة، ما مرّ آنفا من قوله لإخوته: حاموا عن سیّدکم و إمامکم الحسین علیه السّلام. و قوله علیه السّلام لأشقّائه: تقدّموا یا بنی أمّی حتّی أعلم أنّکم قد نصحتم للّه و لرسوله إلی آخره.

أمّا المناصحة الفعلیّة

فأثرها ظاهر، قطعت یمینه و شماله، و هو واقف فی خطة الحرب، ثابت فی ساحة القتال، لم یطلب لنفسه ملجأ و لا مأمنا، و لم یعد لأخیه الحسین علیه السّلام یحتمی به من الأعداء، حاذر أن یغتمّ لأجله الحسین علیه السّلام، فثبت فی مرکزه بعد قطع یدیه، و وقف من غیر یدین یذبّ بهما عن نفسه، فکأنّه قطعة جبل صلد لا یتزعزع، أو زبرة حدید لم تتحلحل. و أنّ هیبته تمنع العدوّ من الاقتراب إلیه، حتّی اغتاله بعضهم متستّرا بنخلة،

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۳۵

ففضخ هامته بعامود الحدید، فانجدل صریعا علی وجه الثّری، فهذه من أعظم المناصحة و أجلّها.

و قد مدح بهذه المناصحة، و أثنی بها علیه الأئمّة المعصومون علیهم السّلام. قال الإمام أبو عبد اللّه جعفر بن محمّد الصّادق علیه السّلام فی زیارته الّتی رواها ابن قولویه فی کامل الزّیارة:

(أشهد لک بالتّسلیم و التّصدیق و الوفاء و النّصیحة لخلف النّبیّ المرسل و السّبط المنتجب و الدلیل العالم و الوصیّ المبلّغ و المظلوم المهتضم ...) إلی آخره. و فی محلّ آخر:

(أشهد أنّک قد بالغت فی النّصیحة و أعطیت غایة المجهود ...). و فی محلّ آخر منها: (أشهد أنّک قد نصحت للّه و لرسوله و لأخیک ...). و فی محلّ آخر: (أشهد أنّک قد بالغت فی النّصیحة، و أدّیت الأمانة، و جاهدت عدوّک و عدوّ أخیک، فصلوات اللّه علی روحک الطیّبة، و جزاک اللّه من أخ خیرا و رحمة اللّه و برکاته).

و قوله علیه السّلام: أدّیت الأمانة، یحتمل ثلاثة وجوه:

أحدها: أنّ الإمامة منصب إلهیّ، و وظیفة ربّانیّة قد أخذ عهدها فی المیثاق الأوّل، و هی المشار إلیها بقوله تعالی: إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمانَةَ عَلَی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ ... «۱» الآیة، فکانت هذه الأمانة، هی الإمامة، کما أشار إلیها ابن أبی الحدید الکاتب فی خطاب أمیر المؤمنین علیّ علیه السّلام:

أنت الأمانة لا یقوم بحملها خلقاء هابطة و أطلس أرفع

تأبی الجبال الشّمّ عن تقلیدها و تضجّ تیهاء و یشفق برقع

و عرضها عبارة عن التّعهّد و الالتزام بواجب طاعة الإمام الّتی افترضها اللّه علی عامّة البشر، فکان هذا العرض علی المخلوقات عرض اختبار، لا عرض اختیار، إذ لا خیرة لمخلوق مع إرادة الخالق، و إباء السّموات و الأرض و من فی معناها لیست إباء امتناع و معصیة، بل إباء عدم تکلیف، فحملها الإنسان الّذی هو أظهر أفراد الأنواع المکلّفة من الحیوانات، لأنّه محسوس بخلاف الملک و الجنّ، فإنّها أجسام غیر مرئیّة، و لهذا جحدها

---

(۱)- الأحزاب: ۷۲.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۳۶

الجاهلون من الفلاسفة، فكان الإنسان ظلوما بحملها فى العهد السّابق، و مخالفته لها فى العهد اللّاحق، جهولا بما ثبت عن اللّه تعالى فى السّابق و اللّاحق. فيقول: بخّ بخّ مرّة، و يقول مرّة أخرى: وسّعوها فى قريش تتسع. و كلّ من قام بطاعة الإمام و نصره، فقد أدّى الأمانة، و أبو الفضل من أعظم أفراد هذا القسم.

(ثانيهما): أنّ الحسين عليه السّلام من العترة الّتى هى أحد الثّقلين اللّذين أوصى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله و سلّم أمّته فى التّمسّك بهما، و بحفظهما، و الاقتداء بهما، و جعلهما أمانة عند أمّته. و أبو الفضل العبّاس عليه السّلام من أعيان الأوفياء بتأدّية هذه الأمانة و إيصالها لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله و سلّم محترمة معظّمة، بذل دون حفظها نفسه النّفيسة، و جعل يتلقّى السّلاح بوجهه و صدره و نحره، لئلّا يصل إلى وديعة رسول اللّه منه شىء، و ضحّى إخوته و ولده لفداء الحسين عليه السّلام.

(ثالثهما) البيعة للحسين صلّى اللّه عليه و اله و سلّم، و البيعة أمانة عند المبايع، و إنّ التزامه بشرائطها تأدّية لها، و القتل من أظهر مصاديق الوفاء، و أجلى مظاهر التّأدّية للأمانة، و لهذا، كلّ من أراد الشّهادة من أصحاب الحسين عليه السّلام يقف أمامه، و يستأذن للبراز، و يقول: السّلام عليك يا أبا عبد اللّه، أوفيت يا ابن رسول اللّه؟ فيقول عليه السّلام: نعم أنت أمامى فى الجنّة، فاقرأ، جدّى و أبى و أمّى عنّى السّلام، و قل لهم: تركت حسينا وحيدا فريدا لا ناصر له و لا معين.

و نحتمل فى تأدّية الأمانة وجها (رابعا): و هو ما رواه بعض أرباب المقاتل، من أنّ مولانا أمير المؤمنين عليه السّلام أوصى ولده العبّاس الأكبر عليه السّلام بنصرة أخيه الحسين عليه السّلام، فكانت هذه التّوصية أمانة عنده من أبيه عليه السّلام، فقد أدّاها، و سقط عنه فرض التّكليف بها.

و كلّ هذه الوجوه صالح للحمل عليه، و لا مانع من إرادة الجميع، و إن كان الحمل على الإمامة أظهر لمصير أكثر المفسّرين إلى أنّ المراد من الأمانة هى الإمامة.

أمّا الشّعر فى مدح العبّاس عليه السّلام بالمناصحة:

فهو كثير، و منه قول الإمام السّبط سيّد الشّهداء الحسين عليه السّلام فيما رواه الفاضل

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۳۷

الدّربندىّ فى [أسرار الشّهادة] و لفظه ص ۳۲۲ قال: فلمّا أتاه الحسين عليه السّلام رآه صريعا على شاطئ الفرات، بكى، ثمّ قال: وا أخاه، وا عبّاساه، الآن انكسر ظهرى، و قلّت حيلتى، ثمّ قال: جزاك اللّه عنّى يا أخى يا أبا الفضل العبّاس خيرا. قيل: ثمّ أنشأ:

أخى يا نور عينى يا شقيقى فلى قد كنت كالرّكن الوثيق

أيا ابن أبى نصحت أخاك حتّى سقاك اللّه من كأس رحيق

أيا قمرا منيرا كنت عونى على كلّ النّوائب فى المضيق

فبعدك لا تطيب لنا حياة سنجمع فى الغداة على الحقيق

ألا للّه شكوائى و صبرى و ما ألقاه من ظمأ وضيق

و قال الأزرىّ البغدادىّ الحاجّ محمّد رضا:

و أخ كريم لم يخنه بمشهد حيث السّراة كبا بها أقدامها

المظفّر، بطل العلقمى، ۲/ ۳۱۲- ۳۱۳، ۳۳۰- ۳۳۳

إيثار العبّاس الأكبر بن أمير المؤمنين عليهما السّلام:

إيثار العبّاس للحسين عليهما السّلام بالنّوعين معا، فإنّه آثره بنفسه و على نفسه (أما إيثاره بنفسه)، فمستبين من تضحية نفسه أمامه، و قد صرّحت بهذا أشعاره الّتى منها:

نفسی لنفس الطّاهر الطّهر وقا

(و أمّا إيثاره) للحسين عليه السّلام على نفسه، فذاك حين رمى الماء من يده و قال: لا ذقت الماء و ابن رسول اللّه عطشان، مع كونه قد أشرف على التّلف من الظّمأ، و قد نطقت بذلك أشعاره كقوله:

يا نفس من بعد الحسين هونى و بعده لا كنت أن تكونى

هذا حسين شارب المنون و تشربين بارد المعين

قد صرّح عليه السّلام فى هذا الشّعر، أنّه آثر أخاه الحسين عليه السّلام، ليس على سبيل الارتكاز الجبلىّ، و لا بداعى الطّبع الفطرىّ، و لا طاوع فيه الخلق الغريزىّ، و إنّما كان ذلك عن فقه

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۳۸

فى الدّين، و علم بما للمؤثر على نفسه من عظيم الأجر، و بالأخصّ، إذا كان الإيثار للإمام المفترض الطّاعة، و ذلك حيث يقول فيه:

و ليس هذا من شعار دينى و لا فعال صادق اليقين

لأنّ شعائر هذا الدّين المواساة و الإيثار، حسبما سمعت من مدح القرآن للمؤثرين، و ما ورد من إيثار رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله و سلّم، و أهل بيته، و فضلاء الصّحابة. و الصّادق اليقين، فى أنّ اللّه يجزى بالعمل الصّالح، و يثيب على الإحسان، فإنّه يحصل له القطع بأنّ من آثر الحسين عليه السّلام بنفسه، أو على نفسه، كان كمن آثر رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله و سلّم. و قد قال فى الحديث المتّفق عليه: (حسين منّى و أنا من حسين).

فالمواسى له ينال أعظم درجة الأجر عند اللّه، فإذا حاد عن سنن الإيثار له، و انحرف عن جادّة المواساة، فلا يشبه فعله فعل الصّادق اليقين، بأنّ إيثار العترة الطّاهرة و مواساة السّلالة المطهّرة من أفضل الطّاعات و أجلّ المقرّبات عند اللّه، بل هى ممّا افترض اللّه تعالى على الأمّة القيام بها، بقوله تعالى: قُلْ لا أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبى.

و قوله صلّى اللّه عليه و اله و سلّم فى حديث الثّقلين: (احفظونى فى أهل بيتى). فأبو الفضل أدّى هذه الفريضة كما قد أدّى سائر الفرائض «۱» [...]

[...] و قد كثر مدحه بهذا الإيثار، فقال الحاجّ محمّد رضا الأزرىّ البغدادىّ من قصيدة تأتى فى مراثيه:

و أبت نقيبته الزّكيّة ريّها وحشا ابن فاطمة يشبّ ضرامها

و قال الحاجّ هاشم الكعبى من قصيدة:

حتّى حوى بحرها الطّامى فراتهم ال جارى ببحر من الهندىّ ملتطم

فكفّ كفّا من الورد المباح و فى أحشائه ضرم ناهيك من ضرم

و هل ترى صادقا دعوى أخوّته روى حشا و أخوه فى الهجير ظمى

---

(۱)- [ثمّ ذكر كلام الطّريحىّ، كما ذكرناه،/ ۳۹۱].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۳۹

حتّى ملا مطمئن الجأش قربته ثمّ انثنى مستهلّا قاصد الحرم

[...] كتبت فى هذه العصور و ريقات، شحنت بالواهيات، و ملئت بالتّجاسر العظيم على أكابر أهل البيت دعيت باسم التّنزيه. و كتبنا ردا عليها فى رسالة مفردة تركنا النّقل عنها، و من مواضيعها الممجوجة قوله فى هذه المسألة، إنّ نفض العبّاس من يده الماء، فهو حرام، و لا حجّة فيه؛ لعدم العصمة، و فى الحقيقة أنّ كلّ من جهل شيئا فانه الصّواب فيه، و لا شكّ أنّ الفقيه لا يسمّى فقيها حتّى يدرس الحقائق درسا متقنا، و الوقوف على التّاريخ و أخبار النّاس لا قيمة له عند التّحقيق، فيجب على المؤلّف عند الخوض فى

الأحكام و تحرّى الإفتاء، أن يعرف قواعد الإفتاء اجتهادا لا تقليدا. و قد فات مؤلّف التّنزيه أدلّة الحكم فى الإيثار (أوّلا): الأدّلة السّمعيّة الواردة فى رجحانه، كما ذكرنا ذلك من الآيات و الرّوايات الواردة عن أهل الشّرع و مؤسّسيه محمّد المصطفى و أهل بيته عليهم السّلام، فإنّ الإيثار يكون بها راجحا، بل من المستحبّات المؤكّدة، و فعل المعصوم و تقريره كقوله حجّة.

(ثانيا): ذهاب المشهور من الفقهاء إلى أنّ المسنون يثبت بالضّعيف و المرسل؛ للتّسامح فى أدلّة السّنن و هذه المسألة عليها اعتماد صاحب التّنزيه، فإلغاء الأحاديث الصّحيحة، بل المتّفق عليها عند الشّيعة، المتضمّنة لفعل المعصوم و تقريره، تجاسر؛ و رفع اليد عن ظواهر الآيات الصّريحة غباوة.

نعم إنّ جمود الطّبع، و يبوسة الدّماغ، حكمت فى نفسه اعتقاد أنّ كلّ عمل ضاهى أعمال عرب الجاهليّة، فهو ممّا يجب أن تمحقه شريعة الإسلام، و تمحو رسومه و معالمه، و هذا هو الظّنّ الخاطئ، و الاجتهاد مقابل النّصّ.

فإن الدّور الجاهلىّ له أعمال تنقسم بمجموعها إلى قسمين: قسم مخلّ عند العقل و ماسّ بكرامة الإنسانيّة، و مخالف للنّواميس الإلهيّة، و قوانين النّظام الرّبانىّ، الّذى هو أساس الحريّة، و مبدء المدنيّة. فمن ذلك الظّلم و الكفر، و استباحة الفروج و الأموال، و استعباد الأحرار، و أمثال ذلك، فهذا الّذى قاومته الشّريعة الإسلاميّة و محت معالمه و رسومه.

و قسم كان على جانب عظيم من مراعاة الحقوق الإنسانيّة، و تقرير الحالة الاجتماعيّة

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۴۰

فى احترام الحرم، و الأشهر الحرم، و مقاومة الاستعباد الجبروتىّ، و التّسلّط الجبّار، و المحاماة عن الشّرف، و بذل الأموال للوفد و الأضياف، و هذا ما يسمّى سخاء و شجاعة، فذاك و شبهه من الأمور الّتى أكّدتها الشّريعة الإسلاميّة، و قرّرت العمل به و دعت إليه، و حثّت عليه، لما فيه من المصالح الكبرى للإنسان. أمّا من حيث الشّجاعة، فإنّ بها تحفظ الأوطان و الأموال، و تمنع الأعراض، و بها يقاوم الاستعباد الصّارم، و الاستعمار الجائر، و ينتشر العدل فى البسيطة، و تحقن الدّماء. و قد قال اللّه تعالى: وَ لَوْ لا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهُدِّمَتْ صَوامِعُ وَ بِيَعٌ وَ صَلَواتٌ وَ مَساجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ «۱».

المظفّر، بطل العلقمى، ۲/ ۳۵۶- ۳۵۷، ۳۵۸، ۳۵۹- ۳۶۰

زهد العبّاس بن أمير المؤمنين عليهما السّلام:

إنّ العبّاس بن أمير المؤمنين قد شبّ و نشأ فى صحبة أزهد الخلق، أبيه أمير المؤمنين علىّ بن أبى طالب، و أخويه الحسن و الحسين عليهم السّلام، فاكتسب فضيلة الزّهد ببركة صحبتهم. فإنّ الطّباع تتأثّر بالمصاحبة، و قيل: المرء يأخذ من دين صديقه. و قد قيل ولد الفقيه نصف فقيه. و فى الحديث ما معناه إذا خفى عليك مال، فانظر فيما ينفق، و إذا خفى عليك حال شخص فانظر من يصحب [...] فأبو الفضل العبّاس أولا كان من بيت خلقهم اللّه للآخرة، لا للدّنيا، فهو بطبعه و جبلّته يطلب ما خلق له، و يجانب ما لم يخلق له، فلا يجد لنعيم الدّنيا لذّة، و لا لزخرفها فائدة. (ثانيا): إنّه تربية أهل الزّهد، و تهذيب أهل النّسك، و مربّيه و مهذّبه من طلّق الدّنيا طلاقا لا رجعة فيه، و مع ذلك، يدلّ على زهده أمور:

(منها) ما سيجىء فى عبادته من بيان أثر السّجود بين عينيه. «و منها» ما سيجىء فى بصيرته فى دينه، و فى فصل إيمانه، و يقينه. (و منها) ما ورد فى زيارته عن «الإمام جعفر الصّادق عليه السّلام» حيث يقول: (فنعم الصّابر المجاهد المحامى النّاصر و الأخ الدّافع عن أخيه، المجيب إلى طاعة ربّه، الرّاغب فيما زهد فيه غيره من الثّواب الجزيل و الثّناء الجميل ... إلى

---

(۱)- سورة الحجّ/ ۴۰.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۴۱

آخره). و ليست هـذه الرّغبـة فى الثّواب المضاعف، و الثّناء الـدّائم، إلّا الزّهد فى الدّنيا الفانية، و الإعراض عن زهرتها و زهوتها اللّذين شغلا طلّاب الدّنيا و عشّاق الشّهوات عن اختيار الأعمال الصّالحة المنوط بها الثّواب و الكرامة.

و (منها) إعراضه عن زهرة دنياه، و هو فى ريعان الشّباب، و غضارة الصّبا، العمر مقتبل و العيش غضّ و أغصان الشّبيبـة يانعة، لم يبلغ حـدّ الاكتهال، و لا درجة الاكتمال الّتى تشـرف به على نقيصة العمر الطّبيعىّ، و هى الأربعون، فأعرض عن ذلك المحبوب الطّبيعىّ، و المرغوب الفطرىّ، فردّ الأمان، و اسـتقبل الأسـنّة و الحـداد، و قـد قال: من عرف الدّرجة الرّاقية فى الزّهد هى أن يزهد فى نفسه. و قال بعضـهم، الزّهد: قصـر الأمل. و قد صـرّح كثير من العلماء بأنّ الجهاد بإقبال و جدّ هو حقيقة الزّهد. و لهذا قال الغزالىّ فى إحياء العلوم «۱» بعـد كلام تقـدّم بعضه: فالحاصل أنّ الزّهـد عبارة عن الرّغبـة عن حظوظ النّفس كلّها، و مهما رغب عن حظوظ النّفس، رغب عن البقاء بها، فقصـر أمله لا محالـة، لأنّه إنّما يريـد البقاء ليتمتّع، و يريد التّمتّع الدّائم بإرادة البقاء، فإنّ من أراد شـيئا أراد دوامه، و لا معنى لحبّ الحيـاة إلّا حبّ دوام ما هو موجود و ممكن فى هـذه الحياة، فإذا رغب عنها، لم يردها، و لـذلك لمّا كتب عليهم القتال قالُوا رَبَّنا لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَـا الْقِتالَ لَوْ لا أَخَّرْتَنا إِلى أَجَلٍ قَرِيبٍ «۲». فقال تعالى: مَتاعُ الدُّنْيا قَلِيلٌ «۳»، أى لسـتم تريدون البقاء إلّا لمتاع الدّنيا، فظهر عنـد ذلـك الزّاهـدون، و انكشف حـال المنافقين. أمّا الزّاهـدون، المحبّون للّه تعالى إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا كَأَنَّهُمْ بُنْيانٌ مَرْصُوصٌ «۴»، و انتظروا إحـدى الحسـنيين، و كانوا إذا دعوا للقتال يستنشـقون رائحـة الجنّـة، و يبادرون إليها مبادرة الظّمآن إلى الماء البارد، حرصا على نصرة دين اللّه، أو نيل مرتبة الشّهادة إلى آخره.

---

(۱)- إحياء العلوم ص ۱۹۶ ج ۳.

(۲)- سورة البقرة/ ۷۹.

(۳)- سورة النّساء/ ۷۷.

(۴)- سورة الصّفّ، ۶۱/ ۴.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۴۲

و هـذا صـحيح، فقد صدر عن كثير من أهل الزّهد، فإنّ عمّار بن ياسـر رضـى اللّه عنه لمّا عزم‌على حرب أهل الشّام بصـفّين، فى اليوم الّذى استشهد فيه، قال: (الرّواح إلى الجنّة).

و قال: الجنّة تحت ظلال الأسـنّة، و فى لفظ: تحت ظلال السّـيوف. و قال: اليوم ألقى الأحبّة، محمّدا و حزبه. و قال غيره قريبا من قوله، كما فى حـديث عبـد اللّه بن رواحـة شـهيد مؤتـة، و حارثة الأنصارىّ شـهيد بدر، و غيرهما، فرفض الحياة. و الابتشار بالمنيّة من أعظم درجات الزّهد و اليقين. و قد علم كلّ أحد أنّ العبّاس بن أمير المؤمنين عليه السّـلام رفض الحياة و أقبل على الموت بابتهاج، و قد ردّ الأمان على أهل الكوفة كما علمت ذلك فى إبائه، و امتنع من قبول الرّخصة الّتى أتتهم من سـيّد الشّـهداء الإمام الحسـين عليه السّـلام بالانصراف عنه، و طلب النّجاة لأنفسهم على أنّهم فى حلّ و لا حرج عليهم و لا إثم «۱».

المظفّر، بطل العلقمى، ۲/ ۳۷۱، ۳۷۲- ۳۷۴

عبادة العبّاس بن أمير المؤمنين عليهما السّلام

عبـادة أبى الفضـل العبّـاس عليه السّـلام قـد كـانت بجميع أعضـائه، فلسانه عبـد اللّه بالـذّكر و الشّـكر، و الـدّعاء، و الاسـتغفار، و الأمر بالمعروف و النّهى عن المنكر، و الدّعاية إلى إمامة إمامه و أخيه الحسـين عليه السّـلام. أمّا جبهته، فقد أثّر بها السّجود. و أمّا عينه، فقد نبت بها السّـهم فى الجهاد دون إمامه. و أمّا يـداه، فقطعتا من الزّنـد عبـد أن عبـد بها اللّه تعالى أنواعا من العبادة، جاهد بها الأشـرار، و رفعها فى الأذكار، و بسـطها فى العطاء و السّـجود و الرّكوع و غير ذلك. و أمّا رأسه، فقد فضـخت هامته بعامود الحديد. و أمّا رجلاه،

فقـد قام بها فی کلّ عبادهٔ، و سـعی بها إلی کلّ خیر، و مشـی بها إلی الجهاد، و حمل الماء لعطاشـی آل محمّد، و آخر عبادهٔ عبد بها، أنّه جعل یفحص بهما حین سـقط علی شاطئ العلقمیّ مفضوخ الهامـهٔ، مقطوع الیـدین. و أمّا وجهه الکریم، فقد سالت علیه الدّماء فی سبیل اللّه، و سال علیه مخّ الیافوخ المفضوخ. و أمّا صدره الشّـریف، فقد وزّعته الأسنّهٔ و السّیوف و النّبال المحدّدهٔ، و هکذا سبیل سائر أعضائه، حتّی جاء فی وصفه، أنّه إذا حمل منه جانب سقط

---

(۱)- [ثمّ ذکر کلام المفید و السّیّد و ابن الأثیر و الطّبریّ، و کما ذکرناه،/ ۳۱۵- ۳۱۶].

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۴۳

الآخر، لکثرهٔ ضرب السّیوف و طعن الرّماح.

أمّا عبادته بالمعنی المصـطلح، و هو: کثرهٔ الصّـلاهٔ حتّی یحصل من الإکثار منها أثر فی أعضاء السّـجود، فـذاک أمر معروف نصّ علیه العلماء «۱».

أمّا الدّلالـهٔ علی عبادهٔ العبّاس علیه السّـلام، علی جههٔ العموم، فقد روی الشّـیخ المفید فی الإرشاد فی أخبار اللّیلهٔ العاشـرهٔ من المحرّم، أنّ الحسین علیه السّلام قام لیله کلّه یصلّی، و یستغفر، و یدعو، و یتضرّع، و قام أصحابه کذلک یصلّون، و یدعون، و یستغفرون. و قال الطّبریّ عن الضّـحّاک المشرقیّ، فلمّا أمسی الحسین علیه السّلام و أصحابه، قاموا اللّیل کلّه یصلّون و یستغفرون و یدعون و یتضرّعون. و قـال السّـیّد ابن طاوس رحمه اللّه فی الملهوف: و بات الحسـین علیه السّـلام و أصـحابه تلک اللّیلـهٔ، و لهم دوّی کـدوّی النّحل، بین راکع و ساجد و قائم و قاعد ... إلی آخره. و کلّ هذه تدلّ بعمومها علی عبادهٔ أبی الفضل.

المظفّر، بطل العلقمی، ۲/ ۳۹۳- ۳۹۴، ۳۹۷

درجات الإیمان:

و هذه الدّرجات، غیر ما ذکرنا أوّلا؛ فإنّ تلک مراتب بحسب القوّهٔ و الضّعف، و هذه درجات و مراقی، یصعد منها درجهٔ درجهٔ، حتّی ینتهی إلی أعلی درجـهٔ فی الإیمان، کما فی الحـدیث: الإیمان عشـر درجات بمنزلـهٔ السّـلّم. و هـذا إنّما یکون من طریق المعرفـهٔ، لأنّ الإیمان یکون فطریّا مرّهٔ، کإیمان الملائکهٔ، و مکتسـبا أخری کإیمان المکلّفین من الإنس و الجنّ، و جامعا للوصفین کإیمان الأنبیاء و الأوصیاء، و هو أعلاها و أرفعها درجهٔ، ثمّ للمعرفهٔ من طریق الاکتساب و التّحصیل طرق عدیدهٔ، منها التّقلید المحض، کإیمان العامّیّ، و منهـا الاجتهـاد المحض، کإیمـان العـالم، و منها المرکّب من الاجتهاد و التّقلیـد، و أعلاها درجـهٔ الاجتهاد. و من هنا نتصوّر درجات کثیرهٔ، و قـد حصـرها الفاضـل النّراقیّ رحمه اللّه فی أربع درجـات نصّه فی مشـکلات العلوم «۲»: و تفصـیل الکلام فی کلیّات مراتب المعرفهٔ

---

(۱)- [ثمّ ذکر کلام أبی الفرج و سبط ابن الجوزیّ و الصّدوق کما ذکرناه،/ ۴۷۹].

(۲)- مشکلات العلوم ص ۳۰۴.

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۴۴

الإیمانیـهٔ لها أربع درجات، کما للتّوحیـد؛ (الأولی): المعرفـهٔ التّقلیدیّـهٔ و هی الجزم الحاصل من التّقلید للغیر، کإیمان الأکثر من العوام المؤمنین، و المنحطّین عن درجهٔ الاستدلال.

و یشـیر إلیه قوله إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِینَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ یَرْتابُوا «۱» فإنّ الارتیاب یحصل غالبا فی الاقتحام فی الأدلّـهٔ الجدلیّهٔ و شبهـات أهـل النّظر، و المتکلّم بها قـد ینجرّ إلی زوال الاطمئنان، و اختلاج الشّـکوک. ثمّ قال: و بالجملـهٔ هـذا الجزم کاف فی صـدق

الإيمان و صحّة العمل. (الثّانية): المعرفة العقليّة، و هى الحاصلة من البراهين القياسيّة و الأدلّة القطعيّة الحكميّة، و إن كانت خالية عن آثاره القلبيّة و عن الإيمان بالغيب؛ حيث أنّه تصديق من وراء حجاب، مجرّدا عن ضياء و صفاء. (الثّالثة): المعرفة القلبيّة المقترنة ببصيرة نوريّة، و محبّة روحانيّة، و حالة شوقيّة، و هى أمارة الكمال المتأثّر به القلب، و ينشرح به الصّدر، و إليه الإشارة بقوله تعالى إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَ إِذا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آياتُهُ زادَتْهُمْ إِيماناً «۲»، إلى قوله أُولئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا «۳». فالهداية السّابقة بدلالة العقل، و هنا بنور القلب. (الرّابعة): المعرفة الشّهوديّة، و هى التّصديق الحاصل من شهود التّجليّات الإلهيّة، و الاشراقات الصّمدانيّة، و الاستغراق فى بحار الأنوار الجبروتيّة، حيث ينسلخ من إدراك الكيفيّة و نفسه و يسير إلى هذا المقام إلى آخره.

و إذا عرفت هذه الدّرجات، فاعرف أنّ درجة «العبّاس بن أمير المؤمنين عليهما السّلام» هى الرّابعة، و هى العليا، لأنّ الإمام عليه السّلام أثبت له أمرين، قوّة الإيمان و البصيرة الّتى هى الدّرجة الثّالثة، و أثبت هو لنفسه، كما عرفت فى علمه، درجة صدق اليقين. و معلوم أنّ من تجاوز الثّالثة، و اتّجه بسيره إلى الرّابعة وصلها بسيره الحثيث؛ و لا خفاء على العارف أنّ المؤمن إذا سرى الإيمان فى جميع جوارحه، و أنبث فى عامّة أعضائه، و خالط لحمه و دمه، استغرق فى حبّ اللّه تعالى و فنى إحساسه فى حبّ الذّات الصّمديّة، فليس يرى فى الوجود إلّا اللّه، و لا يشعر بغير كمالاته تعالى، فإنّ الحبّ الصّحيح يوجب الاستغراق،

---

(۱)- الحجرات: ۱۵.

(۲)- الأنفال: ۲.

(۳)- الأنفال: ۴.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۴۵

و يستولى على كيان الشّعور، و يستلب المشاعر و الحواس. فقد ذكر المؤرّخون أنّ قيسا المجنون كان يحزّ يده بالسّكين و لا يشعر، حتّى أدماها و أنّه يقلّب الجمر بكفّه و لا يحسّ حتّى احترقت، و أنّه صبّ ظرفين من سمن و عسل على قدميهما و لا يشعران؛ راجع تزيين الأسواق و الدّر المنثور و غيرهما. و المروىّ فى محبّة زليخا ليوسف الصّدّيق، أنّها إذا قطرت من دمها قطرة، تشكّلت يوسف كأنّها خطّت بقلم. فالمؤمن إذا استغرق غاب عن الحسّ، و إذا قام المؤمن بواجبات التّكاليف الّتى كلّفت بها أعضاؤه الباطنيّة و الظّاهريّة، فقد وصل الدّرجة العليا، و هى الرّابعة فيما رواه النّراقىّ، و العاشرة فى الحديث المشهور الإيمان عشر درجات. و فى بسط الإيمان على الجوارح حديثان رواهما الكلينىّ فى الكافى، أحدهما عن أبى عمرو الزّبيرىّ عن الإمام جعفر الصّادق عليه السّلام ذكرناه فى المسوّدة و تركناه لأجل الاختصار أنظره «۱» فيه [...]

إيمان العبّاس بن أمير المؤمنين و بصيرته

هو فيهما فى درجة أهل بيته، لأنّه عليه السّلام قد جمع كلّ هذه الأسباب الموجبة لنفاذ البصيرة من الأخبار الصّادقة عن الأئمّة الطّاهرين، كأبيه و أخويه السّيّدين الحسن و الحسين عليهما السّلام، و مشاهدة المعجز و التّفكّر فى صحيفة الوجود و صفاء النّفس و الكشف.

فقد صحّ أنّ أصحاب الحسين عليه السّلام كشف لهم، و ليس وراء عبادان قرية، يشهد له الإمام جعفر الصّادق عليه السّلام فيما رواه السّيد الدّاودى و غيره «۲» [...]

و قوله عليه السّلام فى زيارته الّتى رواها ابن قولويه فى كامل الزّيارة:

أشهد أنّك لم تهن و لم تنكل، و أشهد أنّك مضيت على بصيرة من دينك، مقتديا بالصّالحين و متّبعا للنّبيّين إلى آخره.

المظفّر، بطل العلقمى، ۲/ ۴۱۳- ۴۱۵، ۴۲۵- ۴۲۶

آداب أبی الفضل العبّاس بن أمیر المؤمنین علیهما السّلام:

قد جمع علیه السّلام هذه الأنواع من الأدب الّتی أشرنا إلیها جمیعا، و هی الأدب العلمیّ،

---

(۱)- أصول الکافی ص ۲۳۸.

(۲)- [ثمّ ذکر کلام الإمام جعفر الصّادق علیه السّلام، انظر،/ ۵۸۳].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۴۶

الّذی هو فنّ المنظوم و المنثور من الکلام العربیّ، و الأدب الشّرعیّ، الّذی هو عبارة عن المحافظة علی ما ورد فی الشّرع. و الأدب الرّوحانیّ و العرفانیّ، و هو عبارة عن تهذیب النّفس عن ذمیم الأخلاق. و الأدب العقلیّ، الّذی هو عبارة عن مراعاة حقوق الاحترام لأهل الرّفعة و المنصب السّامیّ. و قد استبان ممّا سبق تفوّقه فی الأدب العلمیّ و الشّرعیّ و العرفانیّ فیما ذکرناه فی علومه و عبادته. و أمّا أدبه العقلیّ، و هو السّلوکیّ، ففی سلوکه الأدبیّ الّذی ظهر فی صحبته لأخیه الإمام الحسین علیه السّلام، فسلوک الأبرار، و طریقته طریقة الصّلحاء الأخیار.

قد قضی حیاته معه لا یردّ علیه قولا، و لا یعارضه فی فعل، و إذا أمره مضی لأمره، و إذا وجّهه فی مهمّ، لا یبرم أمرا، و لا ینقضه، حتّی یطالع رأیه، و یحیل ذلک إلی فکره قبولا و ردّا و لم یخاطبه مدّة حیاته إلّا بقوله: سیّدی، أو یا ابن رسول اللّه، و ما جری مجراهما من المخاطبات الدّالة علی الاحترام و یعرض کثیرا عن الخطاب بالأخوّة، و إن نطق بها أحیانا، لعلمه أنّها تشعر بالکفاءة و أنها ممّا یخاطب بها الأکفاء الأکفاء، فیصلح مثل ذلک للحسین علیه السّلام فی خطاب الحسن علیه السّلام. أمّا من عداهما من ولد علیّ علیه السّلام فلا یخاطبهما بمثل هذا الخطاب المشعر بالمکافأة و المساواة، و إنّما یصلح لهم من باب الأدب أن یخاطبوهما بخطاب العبد للمولی، و المسود للسّیّد و لا کفؤ للحسین علیه السّلام فی نظر العبّاس علیه السّلام، و إن کان هو أخوه النّسبیّ و ابن أبیه، لکنّه کان یجلّه و یحترمه، و یری أنّه سیّده و إمامه، و ابن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله و سلّم، فیری أنّ هذا هو الأصوب و الأوفق، لذلک کان لا یخاطبه إلّا بسیّدی یا ابن رسول اللّه، أو یکنّیه بأبی عبد اللّه، أو ما شابه ذلک، إلّا فی موارد الحنان و الإشفاق، کما قال محمّد ابن الحنفیّة فی عزم الحسین علیه السّلام علی الخروج، قال له:

یا أخی، أنت أحبّ النّاس إلیّ و أعزّهم علیّ، القصّة المشهورة؛ فهذا خطاب حنان و عطف، أدّی مثله العبّاس بن أمیر المؤمنین علیهما السّلام عند آخر نقطة من حیاته، و قرب الوقت الّذی لفظ فیه نفسه الزّکیّة، و ذلک عند سقوطه علی شاطئ العلقمیّ، مقطوع الیدین، مفضوخ الهامة، و مخّ رأسه یسیل علی وجهه، و السّهم قد شکّ عینه، فنادی:

السّلام علیک یا أبا عبد اللّه أدرکنی یا أخی، هذه کلمة الحنان اللّاذعة و الّتی کان الحسین

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۴۷

علیه السّلام یشتهی أن یسمعها من أخیه أبی الفضل، و یا للأسف، أنّها قارنت الأحزان الموجعة لقلب الحسین علیه السّلام، و قد کان یودّ سماعها مقترنة بالمسرّة و الابتهاج، لأنّ مثل هذا الأخ المصافی، و الشّقیق المهذّب إذا خاطب الأخ العظیم المحترم فی بعض الآنات بلفظ الأخوّة، فإنّه یلتذّ و یشتاق لسماعها، ففاه أبو الفضل بهذه الکلمة عندما أزف علی فراقه و إن خلا بعض المقاتل عن ذکرها، لکنّ المعروف أنّه قال: أدرکنی یا أخی، مع قوله یا أبا عبد اللّه، و یابن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله و سلّم، فروی کلّ ما وصل إلیه و یدلّ علی أدب العبّاس علیه السّلام القصّة التّأریخیّة المشهورة، و قد رواها جماعة منهم الشّیخ المفید و الطّبریّ فی التّاریخ، و هی قصّة زحف عسکر ابن سعد علی الحسین علیه السّلام عصر الخمیس، نهار التّاسع من المحرّم، و أنّ الحسین علیه السّلام أرسل العبّاس بن علیّ علیه السّلام إلیهم لیعرف أمرهم، و أنّهم أخبروه أنّهم یریدون نزول الحسین علیه السّلام علی حکم ابن زیاد أو

قتله، و العبّاس يعلم أنّ الحسين عليه السّلام لا ينزل على حكم الدّعيّ، لكنّه سلك طريق الأدب مع أخيه الحسين عليه السّلام، فلم يقل أنّه لا ينزل على حكم ابن زياد، بل قال لهم: لا تعجلوا حتّى أرجع إليه و أخبره بما ذكرتم.

هذا ما رواه المفيد و الطّبريّ، و ما رواه غيرهما من أهل المقاتل أنّه قال: لسنا ندرى الآن ما رأيه، و على كلا القولين، فقد سلك طريق الأدب بأنّه لم يجب على حسب علمه حتّى رجع إلى أخيه الحسين عليه السّلام و أخبره. و خذ القصّة بتفصيلها من التّاريخ، و هذه مرتبة عظيمة من مراتب الأدب السّلوكيّ، تدلّ على معرفة محكمة بحقّ الإمام. و يقول صاحب معالى السّبطين «۱»، أنّه ما كان يجلس بين يدى الحسين عليه السّلام إلّا بإذنه، كان له كالعبد الذّليل بين يدى المولى الجليل، ممتثلا لأوامره و نواهيه، مطيعا له، و كان له كما كان أبوه لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله و سلّم. و من تأدّبه لم يكن يخاطب الحسين عليه السّلام إلّا و يقول له: يا سيّدى يا أبا عبد اللّه يا ابن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله و سلّم، و ما كان يخاطبه بالأخوّة، قيل: مدّة عمره، إلّا مرّة واحدة خاطب الحسين عليه السّلام بالأخوّة و هى السّاعة الّتى ضربوه بعمود إلى آخره.

و ليس الأمر كما ذكر، بل خاطبه قبلها بأخى كما فى القصّة الّتى أشرنا إليها من حديث زحف القوم، و أنّه قال يا أخى أتاك القوم، حسبما رواه المفيد و الطّبريّ و غيرهما، لكنّه

---

(۱)- معالى السّبطين ص ۲۷۱ ج ۱ (ط تبريز)، معالى السّبطين (ط قم)، ۱/ ۴۴۳.

قليل بالنّسبة إلى سائر المقامات، فإنّ سلوكه بها بخطاب التّعظيم له.

المظفّر، بطل العلقمى، ۲/ ۴۴۲- ۴۴۴

منزلة أبى الفضل العبّاس عند أخيه الحسين عليهما السّلام:

لا ريب أنّ التّيأبين، و هو تعداد محاسن الميّت، كما عرفوه، إنّما يستحقّه العظيم من النّاس، لشرفه و سؤدده و لأعماله الصّالحة، و لمآثره الجميلة، أو لأنّ له منزلة عظيمة من المحبّة فى قلب المؤبّن، فعند ذلك يلقى كلمات التّوجّع، و يفوه بألفاظ التأسّف، و يظهر التّفجّع له، و من هنا تعرف أنّ للعبّاس عليه السّلام عند أخيه الحسين عليه السّلام أعظم المنازل، و أسمى المراتب، لمحبّته إيّاه، و لفرط إعجابه به، لا من حيث الأخوّة، و إن كانت بعض المقتضى للمحبّة، بل من حيث الأعمال الصّالحة، و المآثر الكريمة، و الطّباع الفاضلة، و السّجايا المحمودة، و أنّه أعظم من ضحّى نفسه أمامه، وفاداه، و أنّه أشدّهم همّة فى المحاماة عنه، و أفضلهم شجاعة، و أكثرهم برّا و ألطافا به، و أسرعهم قياما بخدمته، و أحسنهم إيثارا له و مناصحة، فتلك الأسباب و غيرها أبّنه بما سمعت، و إلّا فقد تسمع كميّة من استشهد مع الحسين عليه السّلام من إخوته، و لعلّ عددهم يزيد على خمسة عشر، و كلّ واحد منهم كان حبيبا إليه، فما سمعنا أنّه بكى على واحد منهم، أو قال عند قتله: الآن انكسر ظهرى، و قلّت حيلتى، و شمت بى عدوّى، على ما ذكره السّيّد هبة الدّين الشّهرستانىّ فى النّهضة الحسينيّة ص ۱۰۶؛ و الفقيد الّذى يوجب افتقاده شماتة الأعداء، و ذهول الرّئيس الحازم، عن تدبير الحيلة فى المصلحة الحربيّة المهمّة فى مقابلة العدوّ المتكالب لفقيد عظيم، و منزلته لا تقاس بها منزلة، و رتبته لا تدانيها رتبة، و قد دلّ دلالة واضحة أنّ أثره فى حياته كان كبيرا حتّى يكون أهلا لأن يوصف بهذه الأوصاف، و إنّما يشمت العدوّ بفقد من يعدّ فقده كسرا فى عدوّه، و وهنا عظيما فى ناحية خصمه؛ و لست أستريب أنّ هذه الكلمات الثّلاث من سيّد الشّهداء، وردت لبيان فضيلة العبّاس عليه السّلام، و كشف حقيقته المخفيّة على الجاهلين بقدره.

و أنّ له منزلة عظيمة، بل هى أعظم منازل الشّهداء معه، و أرفعها و أعلاها، و هو مع

ذلک، فقد کان باب الحسین، کما کان أمیر المؤمنین علیّ أبوه باب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله و سلّم، و منزلته منه تلک المنزلة؛ فقد کان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله و سلّم یعدّ علیّا علیه السّلام لکلّ عظیمة، و یدعوه عند کلّ نازلة، و یختصّه و یحبّه و یکرمه، و کذلک کان أبو الفضل العبّاس علیه السّلام عند الحسین علیه السّلام یعدّه لکلّ عظیمة، و یدعوه لکلّ نازلة، کما سمعت من حدیث ردّ العسکر الزّاحف إلیه یوم التّاسع، و بعثه لجلب الماء من الفرات، و انتدابه لاستنفاذ أصحابه الّذین اقتطعهم جیش عمر بن سعد. قال هبة الدّین الشّهرستانیّ فی نهضة الحسین علیه السّلام ص ۱۰۴: کان الحسین علیه السّلام مستمیتا، و مستمیت کلّ من کان معه، و کانت أنفسهم الشّریفة متشرّبة من کأس التّضحیة، و ریّانة من معین التّفادی، و فی مقدّمة هؤلاء أبو الفضل، أکبر إخوة الحسین علیه السّلام، الممتاز فی الکمال و الجمال، و قمر بنی هاشم، و حامل رایة الحسین علیه السّلام، و عقید آماله فی المحافظة علی رحله و عیاله، لذلک شقّ علی الحسین علیه السّلام أن یأذن له بالبراز إلی الأعداء إلی آخره.

المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۵، ۳۴- ۳۵

العبّاس بن أمیر المؤمنین علیهما السّلام:

بین الحسین علیه السّلام و بین شیعته، و بینه و بین الأجانب کانت سفارة خاصّة فی أوقات معیّنة، فهو سفیر مؤقّت، لا سفیر دائمی، کمسلم بن عقیل، فمن سفارته ما قدّمناه من أنّه بعثه للجیش الزّاحف علیه نهار التّاسع فراجعه.

و کما أنّه لا بدّ له من دعایة یمثّلها معتمد خبیر مدرّب، یقوم بهذا، و ینظر فی المصالح، و ینظّم الأمور السّیاسیّة خارج العاصمة، لا بدّ له أیضا من جیش عسکریّ مدرّب علی أحسن نظام، و أجود طراز فی التّثقیف و التّمارین الحربیّة علی الأسالیب و الفنون الملائمة للعصر، و إذا اضطرّ إلی تألیف جیش، احتاج إلی توظیف عمید له، و لا بدّ أن یکون مثقّفا ماهرا فی الفنون التّمرینیّة، و الأسالیب العسکریّة، شجاعا ثابت القلب، لیحمی عسکره و جنده بثباته، محنّکا ذا تجارب و فکر لیحصّنه بفکره و رویّته و یقوّیه بتجاربه و خبرته، و یتولّی تقسیمه علی المنهج الحربیّ حسبما تدعو إلیه القواعد الحربیّة، و تقتضیه النّظم الفنیّة، کتقسیمه إلی فرق، فأفواج، فکتائب، فسرایا، ففضائل، إن کان کبیرا؛ و إلی

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۵۰

کتائب و فصائل إن کان صغیرا، و یخطّط الخطط الدّفاعیّة و الهجومیّة و غیر ذلک ممّا ستعرفه قریبا إن شاء اللّه.

و هذه الوظیفة، أی وظیفة عمید العسکر، کان یتلقّاها العبّاس الأکبر بن أمیر المؤمنین عند أخیه الحسین بن علیّ علیه السّلام، و لیس غیره لهذه الوظیفة عنده.

المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۵۸- ۵۹

منزلة العمید فی الجیش النّظامیّ المتمدّن:

و العمید فی نظر الدّول الحرّة، و الحکومات المتمدّنة فی هذه العصور، رتبته الثّالثة فی‌الوزارة العسکریّة، أو وزارة الدّفاع، لأنّ وزارة الدّفاع یقدّم فیها شخص الوزیر، أی وزیر الدّفاع، ثمّ أرکان الجیش، ثمّ العمید، ثمّ الفریق، و هکذا، کما ستسمعه قریبا إن شاء اللّه؛ و إنّما سمّی عمیدا، لأنّ علیه اعتماد الجیش، و به یثقون فی الملمّات، و فی الشّدائد الحربیّة، فهو بمنزلة عمود الخیمة، و عماد البناء الّذی علیه یعتمد السّقف، و تقوم الخیمة، أو لأنّ علیه اعتماد السّلطان، و علی کلّ لا یکون عمیدا للعسکر إلّا من کان شجاعا مقداما من غیر تهوّر، ذا جرأة و ثبات، خوّاضا للغمرات، قذّافا بنفسه فی الأهوال و المتالف مع تحرّی الظفّر، و الفوز، و مجرّبا خبیرا بفنون الحرب و أسالیبها، محنّکا ذا مهارة فنّیّة، و ثقافة حربیّة، و خبرة تامّة بشؤون الإقدام و الإحجام و التّقدّم و التّأخّر، لیقی نفسه و جیشه من العطب، إن لم یکن مستمیتا، فإنّ عمید الجیش مادام فی مرکزه، یخفق لواؤه علی رأسه، فالعساکر ثابتة فی مراکزها علی نظامها و ترتیبها الّذی

رتّبه، فإذا زال عن مركزه، و لم يكن انسحابا بانتظام يعلم به القوّاد، أو قتل و لم يقم مقامه نظيره، اختلّ النّظام، و تبدّد الجيش، و نال العدوّ منه ما يريد؛ و لهذا قال القائل، و قد سئل عن مالك الأشتر بعد موته: ما أقول بمن هزمت حياته أهل الشّام، و هزم موته أهل العراق.

معنى العميد لغة:

قال فى القاموس: و السّيّد كالعميد و رئيس العسكر، و فى مجمع البحرين: و عميد القوم و عمودهم سيّدهم. و منه قوله عليه السّلام من عميد هذا الجيش: أى كبيرهم الّذى إليه المرجع.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۵۱

و قال الزمخشرىّ فى أساس البلاغة: و هو عميد قومه، عمود حيّه، أى قوامهم. قالت أخت حجر بن عدىّ الكندىّ:

فإن تهلك فكلّ عمود قوم من الدّنيا إلى هلك يصير

و فى المنجد، عميد القوم: سيّدهم و سندهم، و ظاهرا فى مقدّم الجيش، لأنّهم يسندون أمرهم إليه، و يستندون عليه، كما يستند البناء على العمود [...]

[...] فالعبّاس الأكبر هو عميد عسكر الحسين عليهما السّلام مفاد ما دلّت عليه الرّوايات الواردة فى كتب المقاتل، و الّتى اعتنى بضبطها علماء هذا الشّأن، و قد عبّر عنها الحسين عليه السّلام بقوله: أنت مجمع عددى، و العلامة من عسكرى. و قول العبّاس عليه السّلام له لمّا أراد حمله إلى خيمة الشّهداء: أنا مجمع عددك، و العلامة من عسكرك، و قد تقدّمت فى الفصول السّابقة، و هى صريحة فى إرادة العميد، لأنّه مجمع العسكر، و العلامة لهم لأنّه حامل لوائهم، و الإشارة النّظاميّة معه. قال فى معالى السّبطين ص ۲۷۱: كان لواء الحسين عليه السّلام معه، و كان أميرا و وزيرا و سفيرا إلى آخره.

المظفّر، بطل العلقمى، ۳/ ۵۹- ۶۰، ۶۳

الحاجب و المرافق

و من وظائف العبّاس بن أمير المؤمنين علىّ بن أبى طالب عليهما السّلام الحجابة، لأنّه الحاجب، و المرافق للحسين عليه السّلام، حيث أنّ الحسين عليه السّلام كملك سياسىّ يحتاج إلى سفير، و عميد للجيش، لا بدّ له ممّا لا يستغنى عنه ملك سياسىّ أو دينىّ، و هو المرافق الخاصّ باصطلاح المدنيّين، و الحاجب باصطلاح القدماء، و إن لم يكن محتجبا حقيقة ليتولّى شؤونه الخاصّة، و لا يفارقه فى سفر و لا حضر، و لا فى قيام و لا قعود، لأمور شتّى، إلّا فى شؤونه النّفسيّة، و تلك الأمور الّتى يلازمه لأجلها، منها: أنّه يتولّى المدافعة عنه إذا أراد اغتياله أحد أعدائه، لأنّ من كان بهذا المنصب من العظمة و ارتفاع الشّأن، فلا ريب أنّه بمعرض الخطر من ناحية الاغتيال السّرىّ، و الفتك العلنىّ؛ و قد علمت ما جرى للخليفتين عمر، و علىّ، و فى مولانا أمير المؤمنين يقول ابن عبدون فى قصيدته:

فليتها إذ فدت عمرا بخارجة فدت عليّا بما شاءت من البشر

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۵۲

و تغزّل عمر بن الوردىّ مشيرا إلى اغتيال الخليفة الثّانى بقوله:

مرّ بنا مقرطق و وجهه يحكى القمر

قلت أبو لؤلؤة منه خذوا ثار عمر

و لو لا أنّ معاوية تحصّن باسته، لما نجا من سيف الخارجىّ. و قد كفانا التّأريخ تسجيل أسماء من وقع عليهم الاغتيال، و علقوا بحبال الفتك من عظماء الرّجال؛ فالمرافق فى مثل هذه الحال، يدافع عن صاحبه، و هذا أمير المؤمنين عليه السّلام و دفاعه عن النّبىّ صلّى اللّه عليه و اله و سلّم يوم أحد و حنين، و قد فرّ عنه جميع الصّحابة مشهور، و قول النّبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم له فى يوم أحد: ردّ

عنّی هذه الکتیبهٔ، و هذه الکتیبهٔ رواه الطّبریّ و المفید و غیرهما.

و کما أنّه یحتاجه لذلک، یحتاجه إلی إرسال رسول، أو إحضار شخص، أو ما شاکله من المهمّات الفوتیّهٔ، فیقوم الحاجب أو المرافق بمباشرهٔ هذه الأعمال، و لا بدّ فیه من الکفاءهٔ و المعرفهٔ و العقل و الشّجاعهٔ و العلم و الیقظهٔ و البصیرهٔ و الإخلاص لمن ولّاه ذلک هذه الوظیفهٔ، کان یتولّاها أبو الفضل العبّاس ابن أمیر المؤمنین علیه السّلام عند أخیه الحسین علیه السّلام، لاجتماع هذه الصّفات فیه، و هی لا تحوجنا إلی تقدیم الشّاهد، و استدعاء الحجّهٔ للاتّفاق علی أنّ أخصّ بنی هاشم بالحسین علیه السّلام و أقربهم منه، أخوه العبّاس الأکبر، و ابنه علیّ الأکبر؛ و العبّاس علیه السّلام أکثر مباشرهٔ لأعمال الحسین علیه السّلام.

معنی المرافق لغهٔ و عرفا

و معلوم أنّ المعنی اللّغویّ للمرافق هو: الرّفیق المصاحب مادام فی رفقته و صحبته؛ فإذا فارقه، زال الاسم عنه، کما نصّ علیه صاحب القاموس و غیره؛ و هذا المعنی هو المرتکز فی أذهان العوام، و السّائد علی أفهامهم؛ لکن ذکر اللّغویّون للمرافق معنی قریب المأخذ ینطبق علی ما نرید و هو: أنّ المرافق الحاذق الماهر المتأنّی فی حوائجه، و الطّبیب الحاذق. و من مجموع هذه المعانی أخذ صفهٔ المرافق للملک عند المدنیّین [...].

قد کان فی العصور القدیمهٔ یتولّی المقابلات الرّسمیّهٔ، و عرض القضایا و المخابرات، موظّف واحد، یطلقون علیه اسم الحاجب، کرئیس الدّیوان الیوم؛ و له وظیفهٔ المقابلات

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۵۳

من قسم التّشریفات، و له أعوان و مساعدون. أمّا البوّاب، فهو الّذی یلازم الباب برسم الخدمهٔ، و بقیّهٔ التّشریفات یتولّاها موظّف خاصّ یطلقون علیه اسم صاحب الطّعام، و صاحب المائدهٔ، و هو یرأس إدارهٔ المطعم؛ کما أنّ من یتولّی أمر المشروبات یقال له:

الشّرابیّ، و صاحب الشّراب، و صاحب الطّعام هو رئیس الولائم الملوکیّهٔ، و أغذیهٔ الملک و أطعمته بتنظیمه، و تحت إدارته جمیع الطّبّاخین و الطّهاهٔ و القلّائین، و الشّرابین المختصین بمشروبات الملک، و إدارهٔ الولائم و الدّعوات الملوکیّهٔ، تسمّی دار الضّیافهٔ.

أمّا الحاجب، فهو و معاونه یرافقان الملک فی تجوّلاته و أسفاره، و یلازمان بابه سفرا و حضرا، و لا یفرّقون بین الحاجب و المرافق، و هو المسؤول عن حفظ الملک، فمتی أدخل أحدا بدون أمره، أو دخل داخل لا یعلم به، عوقب أشدّ العقوبهٔ، و جوزی بأوجع الجزاء. و إذا عرفت وظیفهٔ المرافق قدیما و حدیثا، تعرف أنّ للحسین بن علیّ علیه السّلام مرافقین فقط و هما: أخوه أبو الفضل العبّاس، و ابنه علیّ الأکبر، فإنّهما کانا یلازمان بابه، و یمشیان فی رکابه، و إذا دخل علی بعض الأمراء، کانا معه، کلّ ذلک حفظا له، و حیاطهٔ له، و قیاما بواجب أمره.

فقد تحدّث المؤرّخون و أرباب المقاتل فی قصّهٔ دخول الحسین علیه السّلام علی الولید بن عتبهٔ، والی یزید علی المدینهٔ، و قد دعاه لیلا إلی بیعهٔ الفاجر یزید، و أنّ الحسین علیه السّلام جمع فتیانه، و جعلهم علی باب الولید؛ و یتحدّث الیزدیّ فی مصائب المعصومین ص ۲۲۴ فی أخبار کربلاء قال: ثمّ أرسل الحسین علیه السّلام إلی عمر بن سعد إنّی أرید أن أکلّمک، فالقنی اللّیلهٔ بین عسکری و عسکری، فخرج إلیه ابن سعد فی عشرین و خرج إلیه الحسین علیه السّلام فی مثل ذاک، فلمّا التقیا، أمر الحسین علیه السّلام أصحابه فتنحّوا عنه، و بقی معه أخوه العبّاس، و ابنه علیّ الأکبر، و أمر عمر بن سعد أصحابه، فتنحّوا عنه و بقی معه ابنه حفص و غلام له؛ فقال له الحسین علیه السّلام: ویلک! أما تتّقی اللّه الّذی إلیه معادک؟ أتقاتلنی و أنا ابن من قد علمت؟! دع هؤلاء القوم و کن معی، فإنّه أقرب لک إلی اللّه؛ فقال عمر بن سعد (لعنه اللّه):

أخاف أن تهدم داری. فقال له الحسین علیه السّلام: أنا أبنیها لک؛ فقال: أخاف أن تؤخذ ضیعتی. فقال الحسین علیه السّلام: أنا أخلف علیک خیرا منها من مالی بالحجاز. فقال: لی

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۵۴

عيال و أخاف عليهم من ابن زياد. ثمّ سكت و لم يجبه إلى شيء، فانصرف عنه الحسين عليه السّلام و هو يقول: ما لك؟ ذبحك اللّه على فراشك عاجلا، و لا غفر لك يوم حشرك؛ فو اللّه إنّي لأرجو أن لا تأكل من برّ العراق إلّا يسيرا. فقال ابن سعد (لعنه اللّه): في الشّعير كفاية عن البرّ، مستهزءا بذلك القول إلى آخره.

المظفّر، بطل العلقمي، ۳/ ۶۴- ۶۵، ۶۶- ۶۸

حجابة العبّاس الأكبر عليه السّلام كيف كانت:

قد عرفت بالبيان الّذي رسمناه لك أنّه لم يكن لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله و سلّم، و لا لأحد من عترته عليهم السّلام جميعا حجاب، و ليس هذا الكتاب موضع نقل الأحاديث في هذا المعنى، فليس لهم، كما للملوك الجبابرة، و طواغيت الأمم، حجبة و بوّابون، و إنّما لهم خدم، و عندهم رجال مختصّون مخصّصون لقضاء حوائجهم، يلازمون أبوابهم في سائر الأوقات، أشبه شيء بخدم الخاصّة للملوك من غير عبيدهم و مماليكهم، يسمّونهم أبوابا إشعارا بالاختصاص، و إشارة إلى المواظبة، و يطلق عليهم اسم الحجاب، توسعة في الكلام على ضرب من المجاز، تمييزا لهم عن العبيد الأرقّاء، و موالي العتاقة، لأنّهم أحرار، كأنس بن مالك عند النّبيّ صلّى اللّه عليه و اله و سلّم، و جويريّة بن مسهّر العبديّ عند أمير المؤمنين عليّ عليه السّلام، و حذيفة الغفاريّ عند الحسن بن عليّ عليه السّلام؛ و العبّاس بن عليّ و عليّ بن الحسين عند الحسين عليه السّلام.

[...] فحجابة العبّاس لأخيه الحسين عليه السّلام من نمط ما ذكرنا عن النّبيّ صلّى اللّه عليه و آله و عترته عليهم السّلام، فإنّه كان يلازم بابه، ليقوم بقضاء حوائجه و مهمّاته، فإذا أراد أمرا، يتعلّق بشأن من شؤونه الّتي هي خارج السّدّة الشّريفة، أمر أخاه العبّاس أو ولده عليّ الأكبر عليهما السّلام بذلك، فسارعا إلى قضاء ذلك اللّازم، و أسرعا في إنجاز ذلك المهمّ الّذي عرض له عليه السّلام، لأنّهما مخصّصان لهذه الوظيفة «۱».

[...] و هذه، و إن لم تدلّ صراحة على الحجابة بمعناها السّالف، لكنّها صريحة بملازمتهما له، و اختصاصهما به، و ترشيحهما لما يهمّه. و قد مرّت شواهد كثيرة تدلّ على مواظبتهما

---

(۱)- [ثمّ ذكر كلام الطّبريّ كما ذكرناه،/ ۳۶۵].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۵۵

للخدمة الحسينيّة و خاصّة العبّاس عليه السّلام الّذي لم يدع ملازمته إذا ما سافرا و حضرا حتّى في آخر حياته، كما سيجيء في مقتله و شهادته عن الشّيخ المفيد، و غيره، أنّه عليه السّلام قصد المسنّاة، و بين يديه أخوه العبّاس عليه السّلام، فقد ظهر ممّا ذكرنا أنّ للعبّاس عليه السّلام عند أخيه الحسين (صلوات اللّه عليه) أربعة وظائف مهمّة هي: السّفير، و العميد، و المرافق، و الحاجب، سوى وظائف عسكريّة أخرى تلقّاها يوم العاشر من المحرّم، اقتضتها حراجه الموقف، سنشير إليها في الخطط العسكريّة. و هذه الوظائف الأربعة، وظائف سامية و رتب نبيلة كما عرفتها.

المظفّر، بطل العلقمي، ۳/ ۹۵، ۹۶- ۹۷

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۵۶

زواج أمير المؤمنين عليه السّلام من أمّ البنين

(قال) قال أمير المؤمنين عليه السّلام لعقيل بن أبى طالب- و هو أعلم قريش بالنّسب-، اطلب لى امرأة ولدتها شجعان العرب حتّى تلد لى ولدا شجاعا. فوقع الاختيار على أمّ البنين الكلّابيّة و ولدت العبّاس بن علىّ عليه السّلام و إخوته.

(قال) و لم تخرج أمّ البنين إلى أحد قبله و لا بعده.

أبو نصر، سرّ السّلسلة،/ ۸۸

و قد روى: أنّ أمير المؤمنين عليّا عليه السّلام قال لأخيه عقيل- و كان نسّابه عالما بأنساب العرب و أخبارهم-: «انظر «۱» إلى امرأة قد ولدتها «۲» الفحولة من العرب، لأتزوّجها فتلد لى غلاما فارسا. «۳»» فقال له: «۴» «تزوّج أمّ البنين الكلابيّة «۴»، فإنّه ليس فى العرب أشجع من آبائها» «۵» فتزوّجها «۵». «۶»

---

(۱)- [إبصار العين: ابغنى].

(۲)- [العيون: أولدتها].

(۳)- [زاد فى تنقيح المقال، ۲- ۱: يكون عونا لولدى الحسين فى كربلاء].

(۴- ۴) [إبصار العين: أين أنت عن فاطمة بنت حزام بن خالد الكلابيّة].

(۵- ۵) [لم يرد فى تنقيح المقال و إبصار العين و ذخيرة الدّارين و وسيلة الدّارين و زاد فيهم: و لا افرس (۱) فى آبائها يقول لبيد للنعمان بن المنذر ملك الحيرة:

نحن بنو أمّ البنين الأربعة و نحن خير عامر بن صعصعه

الضّاربون الهام وسط المجمعه (۱) (۲)

فلا ينكر عليه ذلك أحد من العرب، من قومها ملاعب الأسنّة أبو براء الّذى لم يعرف فى العرب غير أمير المؤمنين عليه السّلام مثله فى الشّجاعة (۳)، فتزوّجها أمير المؤمنين عليه السّلام، فولدت، و أنجبت، و أوّل ما ولدت العبّاس ... (۴)، ثمّ عبد اللّه ثمّ جعفر ثمّ عثمان (۴)].

(۱- ۱). [تنقيح المقال، ۳- ۱: و لقد كان لبيد يقول فيهم: (و نحن خير عامر بن صعصعه)].

(۲). [تنقيح المقال، ۲- ۱: جمجمعة].

(۳). [زاد فى إبصار العين: و الطّفيل فارس قرزل و ابنه عامر فارس المزنوق].

(۴- ۴). [لم يرد فى وسيلة الدّارين].

(۶)- [زاد فى العيون: «إلى أن قال» [القمّى]: و قتل هو و إخوته الثّلاثة فى ذلك اليوم].

و عبد المطّلب بن هاشم نسّابه بود و همچنان پسرش أبو طالب و عقيل بن أبى طالب، و از اين جهت-

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۵۷

ابن عنبة، عمدة الطّالب،/ ۳۹۴- عنه: ابن أمير الحاجّ، شرح شافية أبى فراس،/ ۳۶۸؛ البهبهانى، الدّمعة السّاكبة، ۴/ ۳۲۴؛ المامقانى، تنقيح المقال، ۲- ۱/ ۱۲۸، ۳- ۲/ ۷۰؛ السّماوى، إبصار العين،/ ۲۶؛ الحائرى، ذخيرة الدّارين، ۱/ ۱۴۲؛ المازندرانى، معالى السّبطين، ۱/ ۴۳۰؛ المظفّر، بطل العلقمى، ۱/ ۹۷؛ الزّنجانى، وسيلة الدّارين،/ ۲۶۴؛ مثله القمى، نفس المهموم،/ ۳۳۲؛ الميانجى، العيون العبرى «۱»،/ ۱۶۸

و عن كتاب عمدة الطّالب: أنّ أمير المؤمنين عليه السّلام قال لأخيه عقيل، و كان نسّابة عالما بأخبار العرب و أنسابهم، ابغنى امرأة قد ولدتها الفحولة من العرب لأتزوّجها فتلد لى غلاما فارسا، فقال له: أين أنت عن فاطمة بنت حزام بن خالد الكلابيّة، فإنّه ليس فى العرب أشجع من آبائها و لا أفرس. فتزوّجها أمير المؤمنين عليه السّلام، فولدت له و أنجبت،

- برادرش أمير المؤمنين عليّ (صلوات اللّه عليه) با او فرمود در بعض اوقات: «انظر إلى أمرأة قد ولدتها الفحول من العرب لأتزوّجها فتلد لى غلاما فارسا».

ابن عنبه، الفصول الفخريّة،/ ۲

أمير المؤمنين على عليه السّلام برادر خود عقيل را گفت كه قومى شجاع اختيار كن كه از قبيله ايشان زوجه‌اى اختيار كنم تا از آن زن، فرزند شجاع حاصل شود. و عقيل كه نسّابه قريش بود، أم البنين كلابيه را اختيار كرد كه پدران أم البنين از شجاعان عرب بودند.

كياء گيلانى، سراج الأنساب،/ ۱۷۴

در خبر است كه على عليه السّلام برادر خود عقيل را فرمود كه: «تو با نساب عرب دانايى زنى از بهر من اختيار كن كه از براى من فرزندى آرد كه فحل شجعان و فارس ميدان باشد».

عقيل عرض كرد كه: «أم البنين كلابيه را اختيار فرما كه هيچ‌كس از عرب در شجاعت همانند پدران او نيست».

لاجرم أمير المؤمنين عليه السّلام، أمّ البنين را كابين بست (۱).

(۱). [اين مطلب را در احوال اولاد أمير المؤمنين عليه السّلام، ۴/ ۳۳۳ تكرار و اضافه كرده است؛ او مادر عباس و ديگر فرزندان است چنان‌كه مذكور مى‌شود. و از اين‌جاست كه شمر بن ذى الجوشن عليه اللعنه كه از بنى كلاب است، در كربلا- خط امان از براى حضرت عباس عليه السّلام آورد. چنان‌كه انشاء اللّه و بعون اللّه تعالى شرح اين قصه را در جاى خود مسطور خواهم داشت].

سپهر، ناسخ التّواريخ سيّد الشّهداء عليه السّلام، ۲/ ۳۳۶

و مادر او و برادرانش عثمان و جعفر و عبد اللّه فرزند ام البنين دختر خزام بن خالد بن ربيعه است تا آنكه گويد از أمير المؤمنين روايت شده است از برادرش عقيل كه از انساب و خانواده‌هاى عرب مطلع بود.

خواست زنى از نژاد شجاعان عرب براى او بجويد تا او را بگيرد و پسر پهلوانى برايش بزايد. عقيل گفت:

«ام البنين كلابيه را تزويج كن كه در عرب از پدران او شجاعتر نيست.»

و او را تزويج كرد.

كمره‌اى، ترجمه نفس المهموم،/ ۱۵۳

(۱)- [حكاه عن نفس المهموم].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۵۸

و أوّل ما ولدت العبّاس، و بعده عبد اللّه، و بعده جعفرا، و بعده عثمان؛ و فى آبائها يقول لبيد للنّعمان بن المنذر ملك الحيرة:

نحن بنو أمّ البنين الأربعه الضّاربون الهام تحت الخيضعه

و المطعمون الجفنة المدعدعه و نحن خير عامر بن صعصعه

فلا ينكر عليه أحد من العرب، و من قومها ملاعب الأسنّة أبو براء، الّذى لم يعرف فى العرب مثله فى الشّجاعة، و الطّفيل فارس قرزل و ابنه عامر فارس المزنوق.

الأمين، أعيان الشّيعة، ۷/ ۴۲۹

مرّ ذكر نسبها و بعض أحوالها فى ترجمة ولدها العبّاس بن أمير المؤمنين عليهما السّلام، و هى من بيت عريق فى العروبة و الشّجاعة، تزوّجها مولانا أمير المؤمنين عليه السّلام بإشارة أخيه عقيل حين طلب منه أن يختار له امرأة قد ولدتها الفحولة من العرب ليتزوّجها فتلد له غلاما فارسا- و كان عقيل نسّابة عالما بأخبار العرب و أنسابهم- فاختارها له و قال: إنّه ليس فى العرب أشجع من آبائها و لا

أفرس، فتزوّجها أمير المؤمنين عليه السّلام فولدت له العبّاس، ثمّ عبد اللّه، ثمّ جعفرا، ثمّ عثمان و كلّهم قتلوا مع أخيهم الحسين عليه السّلام بكربلاء. «۱»

---

(۱)- از اجلای خواتین با عظمت و شهامت و حرم مطهّر حضرت أمير المؤمنين عليه السّلام و اول زنی است که بعد از وفات حضرت صديقه طاهره (سلام اللّه عليها) به شرف ازدواج آن حضرت مفتخر و چهار پسر از وی به وجود آمده است که همه‌شان روز عاشورا به شهادت رسيدند.

چنان‌که مشهور است، حضرت أمير المؤمنين عليه السّلام بعد از وفات حضرت فاطمه عليها السّلام به برادرش عقيل (که اخباری نسّابه و در اخبار و انساب ابصر بوده) فرموده است: «زنی را از خانواده فتوت برای ازدواج آن حضرت سراغ نماييد تا پسری از وی به وجود آيد که فارس ميدان شجاعت باشد و در کربلا از اعوان پسرم حسين عليه السّلام باشد».

عقيل، ام البنين کلابيه را تذکر داد که پدرانش اشجع و يگانه سواران عرب بودند و در شجاعت و سوارگی نظيری نداشتند و لبيد برادر ربيعه جد عالی ام البنين کلابيه در حضور نعمان بن منذر شاه حيره درباره ايشان گويد:

نحن بنو أمّ البنين الأربعه و نحن خير عامر بن صعصعه

الضّاربون الهام وسط الجمجمه

اين حرف لبيد مورد تصديق عموم بوده و کسی از عرب در مقام رد آن نيامده است.-

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۵۹

- عامر بن مالک ملاعب الاسنة (سابق الذکر) نيز که نظيری از عرب در شجاعت نداشته، پسر همين ام البنين (مذکور در شعر لبيد) بوده است.

حضرت أمير المؤمنين عليه السّلام أمّ البنين کلابيه را تزويج کرد و چهار پسر والاگهر از وی به وجود آمدند:

۱. حضرت عباس [...] ۲. عثمان ۳. جعفر ۴. عبد اللّه که ايشان نيز به فيض شهادت روز عاشورا نايل‌آمدند، در هردو زيارت رجبيه و ناحيه مقدسه مثل حضرت عباس با سلام خصوصی مذکور هستند.

مدرّس، ريحانة الادب، ۸/ ۲۹۱

آگاهان به انساب در گذشته از نظر دينی و اجتماعی و اخلاقی موقعيت ممتازی داشته و همانند ساير دانشمندان مورد مراجعه افراد بوده‌اند. از جمله، عقيل فرزند أبو طالب عليه السّلام علاوه بر شرافت خانوادگی و مجد و عظمتی که به جهت هاشمی بودن داشت، به انساب و قبايل عرب آگاه بود و خانواده‌های شريف و خوشنام را از قبايل و خانواده‌هايی که اخلاق رذيله و صفات نکوهيده داشتند، بازمی‌شناخت و بدين جهت نيز افراد برای انتخاب بهتر در مورد همسر و دايه که طبعا بايد از ميان خانواده‌های اصيل انتخاب شود، به وی رجوع می‌کردند؛ چه آن‌که در شرع مقدّس نيز تأکيد شده است:

إختاروا لنطفكم، فإنّ الخال أحد الضّجيعين. (۱)

برای انعقاد نطفه فرزند آينده‌تان محلّ مناسبی (رحم) انتخاب کنيد؛ چه آن‌که دايی فرزندتان در انتقال صفات همانند همسر شما که مادر فرزندتان است، مؤثر است.

و نيز آمده است:

إيّاكم و خضراء الدّمن.

از خضراء دمن (سبزه‌هايی که در مزبله‌ها می‌رويد) بپرهيزيد.

و در پاسخ این سؤال که: «خضراء دمن چیست؟»

فرمودند: المرأة الحسناء فی منبت السّوء. (۲)

«زنی زیبا که در محلّ نامناسب و نکوهیده‌ای زاده و رشد و نمو کرده باشد».

بدان‌گونه که صفدی نقل می‌کند، عقیل یکی از کسانی بود که نظر و گفته‌اش در علم انساب حجت بود و در مسجد حضرت رسول صلّی اللّه علیه و اله برای وی حصیری می‌گذاردند که بر آن نماز می‌کرد و قبائل عرب برای شناخت و آگاهی از علم انساب به دورش جمع می‌شدند و او در پاسخ مراجعات، بسیار سریع الانتقال بود. (۳)

به این ترتیب بود که حضرت أمیر المؤمنین علیه السّلام به او فرمودند: «برای من همسری از خاندان اصیل و دلیر عرب در نظر بگیر که مرا از وی فرزندی دلیر زاده شود».

عقیل گفت: «با امّ البنین که از قبیله کلاب می‌باشد، ازدواج کنید؛ چه آن‌که از پدران او در عرب هیچ‌کس شجاعتر نیست».

آنچه در حدیث آمده است، این بود که نقل کردیم؛ و البته بر خواننده گرامی پوشیده نیست که به اعتقاد امامیه، ائمّه هدی (سلام اللّه علیهم) به تمام مخلوقات و ممکنات و صفات نیک و بد آنان عالم و آگاه هستند؛ و-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۶۰

الأمین، أعیان الشّیعة، ۸/ ۳۸۹

- اثبات این موضوع در این مختصر نگنجد. بنابراین، علم و آگاهی عقیل و دیگران با علم و شناخت حضرت أمیر المؤمنین علیه السّلام به احوال قبائل و شجاعان و دلاوران عرب، قابل مقایسه نیست تا مقام مقدّس ولایت نیازمند نظر عقیل باشد. آیا کسی که نر و ماده مورچگان را می‌شناسد، به قبایل عرب آگاهی ندارد؟ ابوذر غفاری نقل می‌کند:

من و أمیر المؤمنین علیه السّلام به بیابانی وارد شدیم که مورچه بسیاری داشت. من گفتم: «منزّه است خدایی که تعداد این مورچگان را می‌داند».

حضرت أمیر المؤمنین علیه السّلام فرمودند: «این‌چنین نگو بلکه بگو: سبحان اللّه باریه؛ فو اللّه إنّی لاحصیه و أعرف الذّکر منه و الأنثی. (۴)

منزه است خدایی که خالق این مورچگان می‌باشد؛ چه آن‌که به خدا قسم من تعداد این‌ها را می‌دانم و نر و ماده آنان را می‌شناسم».

همچنین حضرت أمیر المؤمنین علیه السّلام فرمودند: «إنّ شیعتنا من طینة مخزونة قبل أن یخلق آدم، لا یشذّ منها شاذ، و لا یدخل فیها داخل، و إنّی لأعرفهم حینما أنظر إلیهم، و أعرف عدوّی من صدیقی، و إنّهم لمکتوبون عندنا بأسمائهم و أسماء آبائهم و عشائرهم و أنسابهم».

شیعیان ما از طینت و سرشت ویژه‌ای قبل از خلقت آدم خلق شده‌اند و از جمع آن‌ها نه چیزی کم و نه به آن‌ها چیزی اضافه می‌شود، و من آن‌گاه که به آنان نظر می‌افکنم، همه را می‌شناسم و نیز دوست و دشمنم را می‌شناسم و اسامی آنان و پدران و عشایر و نژادشان در نزد ما نوشته و موجود است.

بنابراین، کسی که چنین علمی دارد نیازی به این‌که عقیل قبیله‌های عرب را به وی بشناساند، ندارد.

نهایت این‌که فرمایش حضرت (سلام اللّه علیه) به عقیل به جهت این است که امور جریان عادی خود را طی کند؛ و چه بسا در افعال و اعمال ذوات مقدّسه ائمّه هدی (سلام اللّه علیهم) مصالح و حکمتهایی وجود دارد که ما پاره‌ای از آن‌ها را درک می‌کنیم و پاره‌ای دیگر بر ما پوشیده است و نزد خود آنان می‌باشد.

(۱). کتاب کافی کلینی.

(۲). کتاب مقنعه شیخ مفید ص ۷۹، المجازات النّبویّة ص ۶۱، چاپ مصر.

(۳). نکت الهمیان، ص ۲۰۰.

(۴). مدینة المعاجز، ص ۱۱۵.

پاک‌پرور، ترجمه العبّاس،/ ۳۳- ۳۵

گروهی از مورخین برآنند که امیر المؤمنین علیه السّلام با امّ البنین دختر حزام عامریه، بعد از وفات حضرت زهرا (سلام اللّه علیها) ازدواج نمود. دسته‌ای دیگر می‌گویند که این امر بعد از ازدواج حضرتش با أمامه بوده است. اما مسلم است که این ازدواج بعد از وفات صدیقه کبری (سلام اللّه علیها) می‌باشد؛ زیرا تا فاطمه علیها السّلام زنده بود، خداوند بر امیر المؤمنین علیه السّلام دیگر زنان را حرام نموده بود.

امّ البنین دارای چهار پسر شد به نامهای عبّاس، عبد اللّه، جعفر و عثمان؛ که سرور همه آنان عباس علیه السّلام می‌باشد. این بانوی بزرگوار بعد از امیر المؤمنین علیه السّلام نیز مدتی طولانی زنده بود و با کسی هم ازدواج نکرد. پاک‌پرور، ترجمه العبّاس،/ ۱۵۷

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۶۱

قال الإمام أمیر المؤمنین علیّ بن أبی طالب علیه السّلام- بعد وفاة الصّدّیقة فاطمة الزّهراء علیها السّلام لأخیه عقیل بن أبی طالب، و کان نسّابة العرب و عرّافة بأحسابها و عاداتها، «ابغنی امرأة قد ولدتها الفحولة من العرب لأتزوّجها فتلد لی غلاما فارسا».

فقال له عقیل: «أین أنت عن فاطمة بنت حزام بن خالد الکلابیّة»- عن عمدة الطّالب للسّیّد الدّاودیّ: ص ۳۲۴-.

قال الحجّة الشّیخ هادی آل کاشف الغطاء فی (مقبولته):

أمّ البنین طابت الأبناء منک کما قد طابت الآباء

أمّ الأسود من بنی العلی أمّ الحماة و الأباة النبلا

أمّ أبی الفضل و أمّ جعفر و أمّ عبد اللّه شبل حیدر

و أمّ عثمان الّذی سمّاه باسم ابن مظعون الأب الأوّاه

الأنجبین الطّاهرین أنفسا الأکرمین الطّیّبین مغرسا

و العبّاس أوّل مولود للإمام علیّ علیه السّلام من زوجته (أمّ البنین). «۱»

بحر العلوم، مقتل الحسین علیه السّلام (الهامش)،/ ۳۱۰

---

(۱)- امیر المؤمنین علیه السّلام با برادرش عقیل فرمودند: «می‌خواهم زنی برای من خواستگاری بنمایی که از خاندان شجاعت بوده باشد و بسی قوی‌پنجه و شیردل باشد. و عقیل بن ابی طالب چون نسابه بود، در علم انساب مهارتی به کمال داشت، و انساب عرب را کاملا مطلع بود. عرض کرد: «یا سیدی! چنین زن برای چه می‌خواهی؟»

حضرت فرمود: «برای این‌که فرزند شجاع و دلیر آورد».

عقیل گفت: «چنین زن در میان قبیله بنی کلاب می‌باشد و او ام البنین دختر حزام بن خالد کلابی است».

برای این‌که در میان قبایل عرب شجاعتر از پدران او نیست و در جلالت و فروسیت کسی را به مردی نمی‌شناسند و در حق پدران آن‌ها، لبید از برای نعمان بن منذر ملک حیره این اشعار بگفت:

نحن بنو أمّ البنین الأربعه و نحن خیر عامر بن صعصعه

الضّاربون الهام وسط الجمجمه

و لبید هنگامی که این اشعار بگفت، کسی از عرب بر او انکار نکرد و از آن طایفه است ابو براء کسی که در عرب شناخته نمی‌شود

که شجاعتر از ایشان باشد؛ غیر جناب امیر المؤمنین. پس امیر المؤمنین علیه السّلام وی را به عقد خود درآورد و اول از او قمر بنی هاشم متولد گردید. بعد عبد اللّه، بعد جعفر، بعد عثمان متولد شد.

هر چهار تن در زمین کربلا شهید شدند؛ و عقب ام البنین از قمر بنی هاشم از پسرش عبید اللّه بن قمر بنی هاشم بسیار شدند.

محلّاتی، ریاحین الشریعه، ۳/ ۲۹۲- ۲۹۳

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۶۲

ولادة العبّاس علیه السّلام و عمره

و قتل العبّاس بن علیّ، و هو ابن أربع و ثلاثین سنة.

القاضی النّعمان، شرح الأخبار، ۳/ ۱۹۴

قال: استشهد و قد بلغ سنه أربعا و ثلاثین سنة.

أبو نصر، سرّ السّلسلة،/ ۸۹

قتل و له یومئذ أربع و ثلاثون سنة، و بذلک قال والدی أبو الغنائم ابن الصّوفیّ النسّابة و ابن خدّاع «۱».

و اختلفوا «۲» أنّ العبّاس أکبر أم أخوه عمر «۲»، فکان ابن شهاب العکبریّ و أبو الحسین الأشنانیّ و ابن خدّاع یرون: أنّ عمر هو الأکبر، و شیخنا أبو الحسن شیخ الشّرف «۳» و البغدادیّون و والدی یرون: أنّ عمر أصغر من العبّاس، و یقدّمون ولد العبّاس علی ولده.

المجدی،/ ۱۵- مثله ابن عنبة، عمدة الطّالب (ط النّجف)،/ ۳۵۷

و قتل و له أربع و ثلاثون سنة. «۴» و له فضائل «۴».

الطّبرسی، إعلام الوری،/ ۲۰۳- مثله الجزائری، الأنوار النّعمانیّة، ۱/ ۳۷۱

او ابن أربع و ثلاثین سنة.

ابن فندق، لباب الأنساب، ۱/ ۳۰۷

و قتل و له أربع و ثلاثون سنة «۵».

ابن عنبة، عمدة الطّالب،/ ۳۹۴- عنه: الحائری، ذخیرة الدّارین، ۱/ ۱۴۳؛ المظفّر، بطل العلقمی، ۲/ ۵؛ مثله ابن أمیر الحاجّ، شرح شافیة أبی فراس،/ ۳۶۸؛ القمیّ، نفس المهموم،/ ۳۳۲؛ المازندرانی، معالی السّبطین، ۱/ ۴۳۴؛ المیانجی، العیون

---

(۱)- [إلی هنا لم یرد فی عمدة الطّالب].

(۲- ۲)- [عمدة الطّالب: فی العبّاس و أخیه عمر أیّهما أکبر].

(۳)- [أضاف فی عمدة الطّالب: العبیدلیّ].

(۴- ۴) [لم یرد فی الأنوار النّعمانیّة].

(۵)- و در روز شهادت، سی و چهار ساله بود. کیاء گیلانی، سراج الأنساب،/ ۱۷۴

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۶۳

العبری «۱»،/ ۱۶۸؛ الزّنجانی، وسیلة الدّارین،/ ۱۶۷

و له من العمر أربع و ثلاثون سنة «۲».

البهبهانی، الدّمعة السّاکبة، ۴/ ۳۲۵

ولد سنهٔ ستّ و عشرین من الهجرهٔ، کان عمره الشّریف عند شهادته أربعا و ثلاثین سنهٔ.

المامقانی، تنقیح المقال، ۲- ۱/ ۱۲۸

ولد سنهٔ ستّ و عشرین من الهجرهٔ [...]

[...] عاش العبّاس مع أبیه أربع عشرهٔ سنهٔ [...]، و مع أخیه الحسن أربعا و عشرین سنهٔ، و مع أخیه الحسین أربعا و ثلاثین سنهٔ و ذلک مدّهٔ عمره.

السّماوی، أبصار العین،/ ۲۵، ۲۶- عنه: الحائری، ذخیرهٔ الدّارین، ۱/ ۱۴۲؛ الزّنجانی، وسیلهٔ الدّارین «۳»،/ ۲۶۴

قتل أوّلا عبد اللّه و عمره ۲۵ سنهٔ ثمّ جعفر و عمره ۱۹ سنهٔ، ثمّ عثمان و عمره ۲۱ سنهٔ، ثمّ العبّاس و عمره ۳۵ سنهٔ و هو أکبرهم، و یأتی ذکرهم فی محالّهم إن شاء اللّه.

الأمین، أعیان الشّیعهٔ، ۴/ ۱۲۹

ولد سنهٔ ۲۶ من الهجرهٔ، و قتل مع أخیه الحسین علیهما السّلام فی أوّل سنهٔ ۶۱ من الهجرهٔ و عمره أربع و ثلاثون سنهٔ عاش منها مع أبیه أمیر المؤمنین علیه السّلام أربع عشرهٔ سنهٔ [...] و مع أخیه الحسن علیه السّلام أربعا و عشرین سنهٔ، و مع أخیه الحسین علیه السّلام أربعا و ثلاثین سنهٔ و هی مدّهٔ عمره. «۴»

الأمین، أعیان الشّیعهٔ، ۷/ ۴۲۹

---

(۱)- [حکاه العیون عن نفس المهموم].

(۲)- و از پسرهای أمیر المؤمنین علیه السّلام، پسر چهارم است؛ چه بعد از حسین علیه السّلام و محمّد بن حنفیه متولد شد.

و عباس در وقت شهادت سی و چهار ساله بود.

سپهر، ناسخ التّواریخ سیّد الشّهداء علیه السّلام، ۲/ ۳۴۱، ۳۴۸

(۳)- [حکاه وسیلهٔ الدّارین عن ذخیرهٔ الدّارین].

(۴)- و روز عاشورا در سن سی و چهار سالگی در کربلا به درجه رفیعه شهادت نایل گردید و نام نامیش زینت اوراق و کتب و تواریخ می‌باشد.-

مدرّس، ریحانهٔ الأدب، ۸/ ۲۹۱

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۶۴

فقد ولد العبّاس- علیه السّلام- فی الیوم الرّابع من شعبان سنهٔ (۲۶ هجریّهٔ)، کما علیه المجلسیّ فی (بحاره: ج ۴۵) من طبعه الجدید. و الأنوار النّعمانیّهٔ: ص ۱۲۴، و المجدیّ لأبی الحسن العمریّ و غیرها، فیکون عمره الشّریف یوم الطّفّ (۳۴ سنهٔ و أشهرا) و أعمار إخوته الثّلاثهٔ تتراوح بین (۲۵ و ۲۱ و ۱۹)- کما ستعرف-.

بحر العلوم، مقتل الحسین علیه السّلام (الهامش)،/ ۳۰۹

و واکب حیاهٔ أخیه الحسن الزّکیّ (سلام اللّه علیه) بعد وفاهٔ أبیه علیّ علیه السّلام طیلهٔ (۱۰ سنوات) تقریبا، فنهل ما شاء أن ینتهل من معدن النّبوّهٔ و فیض الإمامهٔ. و لازم أخاه الحسین الشّهید السّنوات الأخر من حیاته المقدّسهٔ، فاقتبس من السّؤدد و الإباء و المعرفهٔ ما شاء حتّی آخر یوم من عمره الشّریف، یوم عاشوراء، فکان عمره- یوم شهادته- (۳۴ سنهٔ) علی التّحقیق.

بحر العلوم، مقتل الحسین علیه السّلام (الهامش)،/ ۳۱۲

و إنّما ینقل الفاضل المعاصر، الشّیخ جعفر النقدیّ، فی «کتابه زینب الکبری»، عن الفاضل المعاصر الشّیخ محمّد علیّ الأردبادیّ، أنّه رأی فی کتاب فارسی یسمّی: «أنیس الشّیعهٔ» لمؤلّفه السّیّد محمّد عبد الحسین بن السّیّد محمّد عبد الهادیّ الهندیّ، من معاصری الشّاه

فتح علیّ، و أهدی له الکتاب سنهٔ ۱۳۴۴ ه، یذکر أنّ ولادهٔ العبّاس الأکبر علیه السّلام فی یوم الجمعهٔ رابع شهر شعبان سنهٔ ۲۶ إلی آخره ما ذکر ص ۲۹، و هذا القول إن لم یکن من الخلط بولادهٔ الحسین علیه السّلام فی الثّالث من شعبان نهار الجمعهٔ، و أنّ ناقله الأصلیّ، أی الهندیّ، أخذه عن مصدر وثیق، فذاک، و إلّا فالتّوقّف عندی له وجه، لأنّ معاصر الشّاه فتح علیّ من المتأخّرین، و هذه الأمور إنّما نقلّد فیها القدماء.

المظفّر، بطل العلقمی، ۲/ ۶

أقول: و کانت ولادته فی الرّابع من شعبان، سنهٔ ستّ و عشرین من الهجرهٔ، کما فی

- او آن‌گونه در تمامی مراحل حیاتش، در پشت سر امامش حرکت می‌کرد که حتی در ظهور جسم شریفش به این عالم شهود هم یک گام از مولایش عقب است. چنان‌که میلاد امام حسین علیه السّلام در سوم شعبان است و ولادت عباس علیه السّلام در چهارم شعبان سال بیست و شش هجری. (۱)

پاک‌پرور، ترجمه العبّاس،/ ۱۶۲

(۱). انیس الشّیعهٔ، المجدیّ، أنوار النّعمانیّهٔ ج ۱ صفحه ۱۳۴ قمر بنی هاشم ص ۲۲ به نقل از وقایع الایّام بیرجندی.

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۶۵

زینب الکبری، و لنعم ما قیل:

بذلت أیا عبّاس نفسا نفیسهٔ لنصر حسین عزّ بالجدّ عن مثل

أبیت التذاذ الماء قبل التذاذه فحسن فعال المرء فرع عن الأصل

فأنت أخو السّبطین فی یوم مفخر و فی یوم بذل الماء أنت أبو الفضل

المیانجی، العیون العبری،/ ۱۶۸- ۱۶۹

و بناء علی هذا، کانت ولادته الرابع من شهر شعبان سنهٔ ستّهٔ و عشرین من الهجرهٔ فی المدینهٔ المنوّرهٔ، و قیل: اثنی و عشرین منه.

الزّنجانی، وسیلهٔ الدّارین،/ ۲۶۵

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۶۶

اسمه الکریم و سرّ التّسمیهٔ به

سمّاه أمیر المؤمنین بالعبّاس، لعلمه بشجاعته، و سطوته، و صولته، و عبوسه فی قتال الأعداء، و فی مقابلهٔ الخصماء. قیل: عبّاس کشدّاد: الأسد الضّاری. کانت الأعداء ترجف أبدانهم، و ترتعد مفاصلهم و تعبس وجوههم خوفا إذا برّز إلیهم العبّاس علیه السّلام.

عبست وجوه القوم خوف الموت و العبّاس فیهم ضاحک متبسّم «۱»

المازندرانی، معالی السّبطین، ۱/ ۴۳۷- عنه، الزّنجانی، وسیلهٔ الدّارین،/ ۲۶۸

و سمّاه (عبّاسا) تفاؤلا بشجاعته، و صولته فی الحروب، فإنّ العبّاس من أسماء الأسد الغضبان.

بحر العلوم، مقتل الحسین علیه السّلام (الهامش)،/ ۳۱۰

---

(۱)- احقر گوید: از حدیث ذخیره خواستن امیر المؤمنین علیه السّلام ابا الفضل را برای واقعه طف در تزویج ام البنین مستفاد می‌شود که نامیدن ابا الفضل را به عباس برای شدت و شجاعت او است. در منتهی الارب گوید: «عباس کشداد شیر بیشه» و در آیه شریفه

یوما عبوسا گفته‌اند: «ای کریها تعبس الوجوه» و از صولت و شجاعت و عبوسهٔ او در قبال خصم و قتال قوم کراهت و عبوست خوف و بیم در وجوه کریهه خبیثه آن جمع لئیم ظاهر می‌شد.

القائنی، الکبریت الأحمر،/ ۳۸۴

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۶۷

کنیته و ألقابه

ولده یسمّونه «السّقّاء»، و یکنّونه أبا قربهٔ؛ شهد مع الحسین کربلاء؛ فعطش الحسین:

فأخذ قربهٔ، و اتّبعه إخوته لأبیه و أمّه بنو علیّ، و هم: عثمان، و جعفر، و عبد اللّه؛ فقتل إخوته قبله، و جاء بالقربهٔ یحملها إلی الحسین مملوءهٔ، فشرب منها الحسین.

المصعب الزّبیری، نسب قریش،/ ۴۳

و هو السّقّاء، کان حمل قربهٔ ماء للحسین بکربلاء، و یکنّی أبا قربهٔ.

البلاذری، جمل من أنساب الأشراف، ۲/ ۴۱۳، أنساب الأشراف، ۲/ ۱۹۲

حدّثنا الحسین، حدّثنا عبد اللّه قال، قال الزّبیر: قال عمّی: و ولده یسمّونه السّقّاء و یکنّونه أبا قربهٔ، شهد مع الحسین علیه السّلام کربلاء، فعطش الحسین، فأخذ قربهٔ و اتّبعه إخوته لأمّه بنو علیّ، و هم عثمان و جعفر و عبد اللّه، فقتل إخوته قبله- لا عقب لإخوته- و جاء بالقربهٔ، فحملها إلی الحسین علیه السّلام، مملوءهٔ، فشرب منها الحسین، ثمّ قتل العبّاس بن علیّ بعد إخوته مع الحسین (صلوات اللّه علیهم)، فورث العبّاس إخوته و لم یکن لهم ولد.

ابن أبی الدّنیا، مقتل الإمام أمیر المؤمنین،/ ۱۲۰

و العبّاس یقال له: السّقّاء، لأنّ الحسین طلب الماء فی عطشه و هو یقاتل، فخرج العبّاس و أخوه، و احتال حمل إداوهٔ ماء و دفعها إلی الحسین، فلمّا أراد الحسین أن یشرب من تلک الإداوهٔ جاء سهم، فدخل حلقه، فحال بینه و بین ما أراد من الشّرب، فاحتوشته السّیوف حتّی قتل، فسمّی العبّاس بن علیّ «السّقّاء» لهذا السّبب.

ابن حبّان، الثّقات (السّیرهٔ النّبویّهٔ)، ۲/ ۳۱۰، السّیرهٔ النّبویّهٔ (ط بیروت) ۱/ ۵۵۹

«۱» «۲» «۳» و یکنّی أبا الفضل «۳» [...] «۴» و هو أکبر ولدها [أمّ البنین] «۲» و هو آخر من قتل من إخوته لأمّه و أبیه «۱» «۴».

(۱- ۱) [مثله فی تظلّم الزّهراء،/ ۲۰۰].

(۲- ۲) [لم یرد فی تسلیهٔ المجالس].

(۳- ۳) [حکاه شرح الشّافیهٔ عن البحار،/ ۳۶۷].

(۴- ۴) [مثله فی العیون،/ ۱۶۸].

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۶۸

[...] «۱» «۲» قال جرمیّ بن العلاء عن الزّبیر عن عمّه: ولد العبّاس بن علیّ علیه السّلام یسمّونه السّقّاء و یکنّونه أبا قربهٔ، و ما رأیت أحدا من ولده، و لا سمعت عمّن تقدّم منهم هذا «۱» [...] و کان یقال له: قمر بنی هاشم و کان لواء الحسین بن علیّ علیه السّلام، معه یوم قتل «۲». «۳»

أبو الفرج، مقاتل الطّالبیّین،/ ۵۵، ۵۶- عنه: محمّد بن أبی طالب، تسلیهٔ المجالس و زینهٔ المجالس، ۲/ ۳۲۹؛ المجلسی، البحار، ۴۵/

۳۹؛ البحرانی، العوالم، ۱۷/ ۲۸۲؛ البهبهانی، الدّمعة السّاکبة، ۴/ ۳۲۲؛ الدّربندی، أسرار الشّهادة،/ ۳۳۴؛ القمی، نفس المهموم،/ ۳۳۳- ۳۳۴؛ القائنی، الکبریت الأحمر،/ ۳۸۴؛ الزّنجانی، وسیلة الدّارین،/ ۲۶۵

سمّی العبّاس: «السّقّاء»، لأنّ الحسین علیه السّلام عطش، و قد منعوه الماء، و أخذ العبّاس قربة، و مضی نحو الماء. و اتّبعه إخوته من ولد علیّ علیه السّلام: عثمان و جعفر و عبد اللّه، فکشفوا أصحاب عبید اللّه عن الماء. و ملأ العبّاس القربة. و جاء بها، فحملها علی ظهره إلی الحسین علیه السّلام وحده.

و قد قتل إخوته عثمان و جعفر و عبد اللّه فی المعرکة علی الماء.

القاضی النّعمان، شرح الأخبار، ۳/ ۱۸۲- ۱۸۴

و یلّقب السّقّاء، و کان صاحب رایة أخیه الحسین علیه السّلام.

المجدی،/ ۱۵

هو السّقّاء.

المفید، الإختصاص،/ ۷۸- مثله: الطّوسی، الرّجال،/ ۷۶؛ الخوارزمی، مقتل الحسین، ۲/ ۲۹- ۳۰؛ الأردبیلی، جامع الرّواة «۴»، ۱/ ۴۳۳

(۱- ۱) [لم یرد فی البحار و العوالم و الدّمعة السّاکبة و أسرار الشّهادة و الکبریت الأحمر].

(۲- ۲) [لم یرد فی تسلیة المجالس].

(۳)- کنیه آن حضرت ابو الفضل بود [...] و عباس بن علی بزرگترین فرزند ام البنین بود، و پس از سه‌برادر خود به شهادت رسید. [...] و جرمیّ بن ابی العلاء از زبیر و عمویش نقل کرده است که فرزندان عباس بن علی علیه السّلام او را «سقا» نامیده و کنیه‌اش را «ابو قربة» گذارده بودند؛ ولی من از هیچ‌یک از فرزندان عباس بن علیّ و آنان که پیش از ایشان بوده‌اند، چنین چیزی نشنیده‌ام. [...] به او می‌گفتند: «ماه بنی هاشم» و در کربلا پرچم لشگر حسین بن علی علیهما السّلام به دست او بود.

رسولی محلّاتی، ترجمه مقاتل الطّالبیّین،/ ۸۱، ۸۲

(۴)- [حکاه جامع الرّواة عن الطّوسی].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۶۹

کان العبّاس یکنّی أبا قربة، لحمله الماء لأخیه الحسین علیه السّلام، «۱» و یقال له: «السّقّاء» «۱».

الطّبرسی، إعلام الوری،/ ۲۰۳- مثله الجزائری، الأنوار النّعمانیّة، ۱/ ۳۷۰- ۳۷۱

و کان عبّاس السّقّاء، قمر بنی هاشم، صاحب لواء الحسین، و هو «۲» أکبر الأخوان «۲».

ابن شهر آشوب، المناقب، ۴/ ۱۰۸- عنه: محمّد بن أبی طالب، تسلیة المجالس و زینة المجالس، ۲/ ۳۸؛ القمی، نفس المهموم،/ ۳۳۴؛ المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۲۰۸، ۳۱۳؛ مثله المجلسیّ، البحار، ۴۵/ ۴۰؛ البحرانی، العوالم، ۱۷/ ۲۸۲؛ المیانجی، العیون العبری،/ ۱۶۵؛ القزوینی، تظلّم الزّهراء،/ ۱۹۸

المسمّی بالسّقّاء.

و یسمّیه أهل النّسب أبا قربة، المقتول بکربلا، صاحب رایة الحسین علیه السّلام «۳» ذلک الیوم «۳».

ابن إدریس، السّرائر،/ ۶۵۶- عنه: المامقانی، تنقیح المقال، ۲- ۱/ ۱۲۸

یکنّی أبا الفضل (سین. جخ) روی عنه خطبته «۴».

ابن داوود،/ ۱۹۵

العبّاس المشهور بالسّقّاء.

الفخر الرّازی، الشجرة المبارکة،/ ۱۷

و أمّا العبّاس الأکبر الشّهید بکربلاء المعروف ب «السّقّاء» بن أمیر المؤمنین علیه السّلام.

المروزی، الفخری،/ ۱۶۹

و کان صاحب رایته. و سمّی السّقّاء و کنّی أبا قربة، لأنّ الحسین علیه السّلام عطش و أمره أن یأتیه بماء من الفرات، فمضی بقربة إلی الفرات لیملأها، فملأها و أقبل بها إلی أخیه فمنع، فقاتلهم حتّی کشفهم و أتاه بها فسقاه، و یقال: إنّه قتل دون ذلک، و قبره بالحائر.

ابن الطّقطقی، الأصیلی،/ ۳۲۸

و یکنّی أبا الفضل، و یلقّب «السّقّاء»، لأنّه استسقی الماء لأخیه الحسین علیه السّلام یوم الطّفّ،

(۱- ۱) [لم یرد فی الأنوار النّعمانیّة].

(۲- ۲) [مثله فی شرح شافیة أبی فراس،/ ۳۶۷].

(۳- ۳) [لم یرد فی تنقیح المقال].

(۴)- ب: خطبه.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۷۰

و قتل دون أن یبلغه إیّاه، «۱» و قبره قریب من الشّریعة، حیث استشهد، و کان صاحب رایة الحسین علیه السّلام أخیه فی ذلک الیوم «۱».

ابن عنبة، عمدة الطّالب،/ ۳۹۴- عنه: القمی، نفس المهموم،/ ۳۳۲؛ الزّنجانی، وسیلة الدّارین،/ ۲۶۷؛ مثله الحائری، ذخیرة الدّارین، ۱/ ۱۴۴؛ المیانجی، العیون العبری،/ ۱۶۷- ۱۶۸

العبّاس بن علیّ بن أبی طالب علیه السّلام و هو الملّقب بالسّقّاء.

ابن أبی الفتوح، النّفحة العنبریّة،/ ۱۳۴

یدعی السّقّاء و یکنّی أبا قربة، و کان صاحب رایة الحسین یوم کربلاء. «۲»

الدّیاربکری، تاریخ الخمیس، ۲/ ۲۸۴

یلّقب بالسّقّاء،

الشّبلنجی، نور الأبصار،/ ۲۰۷

المکنّی بأبی الفضل، الملقّب بقمر بنی هاشم روحی فداه.

المامقانی، تنقیح المقال، ۳- ۲/ ۷۰

هو السّقاء [...]

(۱- ۱) [حکاه عنه فی بطل العلقمی، ۳/ ۲۳۰].

(۲)- لقب عباس شهید أبو الفضل بود و سقا نیز گفتندی از بهر آن‌که روز طف به طلب آب رفت و صاحب رایت برادر خود، حسین بن علی علیهما السّلام بود.

کیاء گیلانی، سراج الأنساب،/ ۱۷۴

او را ماه بنی هاشم می‌گفتند. و در آن روز، آن بزرگوار علمدار حضرت سیّد أخیار بود.

مجلسی، جلاء العیون،/ ۶۷۸

اکنون به سر داستان آییم:

همانا حضرتش را عباس الاکبر گویند و کنیت مبارکش أبو الفضل است و ملقب به سقا است؛ چنان‌که مذکور شد و همچنانش أبو قربه (۱) خوانند. و در یوم طف صاحب لوای حسین علیه السّلام بود و او اکبر اولاد أم البنین است (۲).

(۱). قربه (به کسر قاف): مشک و ابو قربه: صاحب و دارنده مشک (در لغت عرب مرسوم است که هرگاه شخصی با چیزی مزاولت بسیار داشته باشد، کلمه «اب» را به آن چیز اضافه می‌نماید و آن شخص را اراده می‌کنند.

(۲). [این مطلب را در احوال اولاد أمیر المؤمنین علیه السّلام، ۴/ ۳۳۸، ۳۳۹ تکرار نموده است].

سپهر، ناسخ التّواریخ سیّد الشّهداء علیه السّلام، ۲/ ۳۴۱

آن حضرت سقّای اهل بیت بود. سپهر،

ناسخ التّواریخ أمیر المؤمنین علیه السّلام، ۵/ ۲۰۹

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۷۱

[...] علی کلّ حال، فقد کان العبّاس بن علیّ علیه السّلام یکّنی بأبی الفضل، و یلقّب «بقمر بنی هاشم»، و لقّب فی کربلا بالسّقّاء، و حامل اللّواء، و رئیس عسکر الحسین، و غیرها من الألقاب و قد عدّت له ستّة عشر لقبا.

المامقانی، تنقیح المقال، ۲- ۱/ ۱۲۸

یلقّب فی زمنه قمر بنی هاشم، و یکنّی أبا الفضل: [...] «۱» قال أهل السّیر: و کان العبّاس ربّما رکز لوائه أمام الحسین، و حامی عن أصحابه أو استقی ماء، فکان یلقّب السّقّاء.

و یکنّی أبا قربة بعد قتله «۱».

السّماوی، إبصار العین،/ ۲۶، ۲۹؛ مثله، الزّنجانی، وسیلة الدّارین،/ ۲۶۵

یلقّب فی زمنه قمر بنی هاشم، و یکنّی أبا الفضل [...] فسمّی السّقّاء و أبا قربة. «۲»

الحائری، ذخیرة الدّارین، ۱/ ۱۴۲، ۱۴۳

یکنّی أبا الفضل و أبا قربة، و یلقّب بالسّقّاء و قمر بنی هاشم. «۳»

(۱- ۱) [لم یرد فی وسیلة الدّارین].

(۲)- صاحب عمدة الطّالب در شرح أولاد عباس علیه السّلام گوید: کنیه‌اش أبا الفضل، و لقبش سقا بود؛ زیرا روز عاشورا برای برادر خود آب طلبید و پیش از آن‌که به او برساند، کشته شد. قبرش نزدیک شریعه و در محل شهادت او است و در آن روز پرچمدار حسین علیه السّلام بود.

ترجمه ... جرمی بن ابو العلاـ از زبیر از عمویش نقل کند که اولاد عباس او را سقا می‌گفتند و ابو القربة کنیه می‌نهادند؛ ولی من هیچ‌کدام از فرزندانش را ندیدم و این سخن را از آن‌ها نشنیدم.

ابو الفرج گوید: «عباس بن علی بن ابیطالب ابو الفضل کنیه داشت».

ابن شهر آشوب در مناقب گوید: «عباس سقا قمر بنی هاشم و پرچمدار حسین و بزرگترین برادرهای مادر خود به دنبال آب رفت».

کمره‌ای، نفس المهموم،/ ۱۵۳، ۱۵۴

ابو الفرج در مقاتل الطّالبیّین گوید: «کان العبّاس بن علیّ یکنّی أبا الفضل».

و کان یقال له قمر بنی هاشم، و کان لواء الحسین معه. و در عمدة الطّالب می‌فرماید که کنیه آن حضرت أبو الفضل بود و به روایت أنوار نعمانیّ أبو القربة بود و خوانده می‌شد به سقا. القاینی، الکبریت الأحمر،/ ۳۸۴

(۳)- مکنّی به أبو الفضل و ملقّب به قمر بنی هاشم که در کربلا به لقب سقا و حامل اللّوا و رئیس عسکر الحسین علیه السّلام و غیر این‌ها (تا شانزده لقب که هریکی به یک مقام عالی آن بزرگوار اشعار دارد) مذکور داشته‌اند.

مدرّس، ریحانهٔ الأدب، ۸/ ۲۹۱

أبو الفضل علیه السّلام به کنیه‌ها و لقبهائی اشتهار یافت که به برخی از آن‌ها از قبل موصوف بود و به بعضی-

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۷۲

- دیگر در روز عاشورا متصف گشت. از جمله کنیه‌های او ابو قربه می‌باشد (قربه به معنای مشک آب است)؛ زیرا در شهادتگاه کربلا چند مرتبه، در حالی که خصم بدسگال آب را بر روی آل مصطفی صلّی اللّه علیه و اله بسته بود و بشدت در اطراف آن پاس می‌دادند تا مبادا قطره‌ای به حلقوم خشکیده آن عزیزان خدا برسد، حضرت أبو الفضل بدون توجّه به انبوه لشکر و بی هیچ هراسی از نیزه و شمشیر آنان، با صلابت حیدری بر آنان حمله برد و با فرار رو به صفتانه آنان، مشک را از آب شریعه پر ساخت و حرم حسینی و اصحاب سید الشهداء علیه السّلام را سقایت نمود.

اما مورخان و نسب‌شناسان از این‌که عبّاس (سلام اللّه علیه) مکنی به أبو القاسم باشد، سخنی به میان نیاورده‌اند؛ زیرا هیچ‌کدام از آنان ذکر نکرده‌اند که ایشان فرزندی موسوم به قاسم داشته است. تنها جابر أنصاری، چون در اوّلین أربعین سید الشهدا علیه السّلام به زیارت حضرتش مشرّف شد، در ضمن خطابه خود، به آن شهیدان به خون خفته گفت: السّلام علیک یا أبا القاسم، السّلام علیک یا عبّاس بن علیّ. و از آن‌جا که این صحابی عظیم الشأن تربیت یافته خاندان نبوّت و امامت است، حتما سببی داشته که این سردار کربلا را به این کنیه خوانده است.

لیکن کنیه مشهور آن حضرت، ابو الفضل می‌باشد؛ زیرا که از یک جهت فرزندی به نام فضل داشته، و از طرف دیگر به حق سزاوار این کنیه است؛ چرا که فضائل حضرتش همچون خورشید درخشان برای همگان در تلألؤ و نورافشانی است. آری، اگر شرف و فضیلت را منبعی نامتناهی انگاریم، سرچشمه جوشان آن ابو الفضل است، و اگر فضل و سیادت را بنیانی رفیع تصور سازیم، عباس (سلام اللّه علیه) از پایه‌های عمده آن می‌باشد:

ای امیری که علمدار شه کرب‌وبلایی اسدِ بیشه صولت، پسر شیر خدایی

به نسب پور دلیر علی آن شاه عدوکش به لقب ماه بنی هاشم و شمع شهدایی

یک جهان صولت و پنهان شده در بیشه تمکین یک فلک قدرت و تسلیم به تقدیر قضایی

من چه خواهم به مدیح تو که خود اصل مدیحی من چه گویم به ثنای تو که خود عین ثنایی

بی حسین آب ننوشیدی و بیرون شدی از شط تو یَم فضل و محیط ادب و بحر حیایی

لقب مشهور آن بزرگوار بین شیعه و أهل سنّت، باب الحوایج است؛ و این نیست مگر به سبب کرامات فراوان حضرتش و گشودن گره از کار دردمندان و سامان بخشی به جمع پریشان‌دلان:

درگه والای تو در نَشأتَین هست درِ رحمت و باب حسین

هرکه به دردی به غمی شد دچار گوید اگر یکصد و سی و سه بار

ای عَلَم افراخته در عالَمَین اکشِف یا کاشِفَ کَربِ الحسین

از کرم و لطف جوابش دهی تشنه اگر آمده آبش دهی (۱)

و نیز- همچنان‌که قبلا- گفتیم- لقب دیگر عبّاس علیه السّلام قمر بنی هاشم است؛ که آن هم به خاطر نیک‌منظری و نورانیّت چهره مبارکش می‌باشد، به گونه‌ای که سیمایش آن‌چنان پرتوافشان بود که در شبهای تار فروغ می‌بخشید و دیگر احتیاجی به نور نبود.-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۷۳

الأمین، أعیان الشّیعة، ۷/ ۴۲۹

و کنیته المشهورة: أبو الفضل کما عرفت من أبیات حفیده الفضل بن محمّد- و کما یشیر إلیها شارح میمیّة أبی فراس بقوله:

بذلت أیا عبّاس نفسا نفیسة لنصر حسین عزّ بالنّصر عن مثل

أبیت التذاذ الماء دون التذاذه فحسن فعال المرء فرع عن الأصل

فأنت أخو السّبطین فی یوم مفخر و فی یوم بذل الماء أنت أبو الفضل

- اما در مورد لقب شهید کسی متعرض آن نشده و تنها در کلام علمای نسب‌شناسی از این لقب یاد گشته است. چنان‌که ابو حسن عمری در کتاب «المجدی» بعد از ذکر فرزندان حضرت عبّاس علیه السّلام می‌گوید:

این آخر نسب فرزندان عباس شهید و سقا، زاده علیّ بن ابی طالب علیه السّلام می‌باشد.

همچنین در «سرّ السّلسلة» تألیف أبی نصر بخاری آمده است که: و الشّهید أبو الفضل العبّاس بن علیّ علیهما السّلام.

و در آن‌جا روایتی از معاویة بن عمار آورده است که می‌گوید: «به امام صادق علیه السّلام عرضه داشتم:

چه‌گونه فدک آن هنگام که به شما برگردانده شد، تقسیم گشت؟»

امام فرمودند: «به فرزندان عباس شهید ربع آن را دادیم و باقی از آن ما باشد».

البته سزاوار بود که ارباب مقاتل و علمای نسب‌شناسی، آن لقبی را که نشانگر منزلت عظیم حضرت عباس علیه السّلام است، ذکر نمایند؛ و آن، لقب عبد صالح است که امام صادق علیه السّلام- به روایت ابو حمزه ثمالی در زیارت مخصوص أبو الفضل علیه السّلام- به وی دادند؛ آن‌جا که می‌گویند: «السّلام علیک أیّها العبد الصّالح».

و خواننده هوشمند بخوبی می‌داند که این صفت، برترین مراتب انسان کامل را می‌رساند؛ چرا که عبودیت رشته اتصال بین پروردگار و بنده بوده و بهترین حالت هرصاحب فضل و کمال به این است که بیابد که وی در رابطه با آفریدگار عظیم و صاحب جلال خود می‌باشد. و این اتصال و پیوستگی با مبدأ متعال- که کاملترین مراتب وجود است- در هیچ‌کس حاصل نمی‌شود مگر این‌که به والاترین درجات انسانیت و به شکوفایی تمامی استعدادهای ملکوتیش نائل شود و شایسته آن شود که به عالم سرور و نشاط ابدی گام نهد و به تجرد و یگانگی با معبود دست یازد. و برعکس، اگر انسان از این رشته اتصال تهیدست باشد، با انقطاع خطّ ارتباط، از عالم قدس طرد می‌شود و در وادی هلاکت و خسران خواهد افتاد.

البته در این‌جا مقصود ما پرداختن به صرف عبادات واجبی که باعث برائت ذمه و اسقاط عذاب می‌شود، نیست؛ بلکه سخن بر سر این است که آدمی پروردگارش را- که باید بدون درخواست ثواب یا ترس از عقاب به پرستش وی پرداخت- براساس فهم و بصیرت و معرفت عبودیت نماید؛ تا این‌که استحقاق آن یابد که معبود متعال، او را بنده خود بنامد و بر دعوی بندگی او صحه بگذارد.

(۱). در این‌جا و در فراز بالا، مصنّف دو قطعه شعر به زبان عربی آورده بود که ما به رعایت ذوق فارسی، دو قطعه شعر از سید محمد علی ریاضی آوردیم (شکوفه‌های ولایت، ص ۲۵۶- ۲۵۸).

پاک‌پرور، ترجمه العبّاس،/ ۱۶۹- ۱۷۲

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۷۴

و کما وردت علی لسان شاعر أهل البیت، الکمیت بن زید الأسدیّ، من قصیدته الّتی یستهلّها بقوله:

من لقلب متیّم مستهام غیر ما صبوة و لا أحلام

و قوله:

و أبو الفضل، إنّ ذكرهم الحلو، شفاء النّفوس فى الأسقام

قتل الأدعياء إذ قتلوه أكرم الشّاربين صوب الغمام

و ألقابه كثيرة، منها- ما كان يلقّب به فى زمانه قبل واقعة الطّفّ- (كقمر بنى هاشم)، و لعلّه إنّما لقّب بذلك، لجمال هيأته، و وسامة صورته، فلقد قال المؤرّخين عنه: إنّه كان وسيما جميلا، يركب الفرس المطهّم و رجلاه تخطّان فى الأرض.

و منها- ما عرف به يوم الطّفّ، كالسّقّاء، و ساقى العطاشى، و إنّما لقّب بذلك، لاهتمامه البالغ بسقى عطاشى أهل بيت النّبوّة و عيالات أخيه الحسين عليه السّلام، منذ حلولهم أرض كربلاء، إلى أن وقع صريعا قتيلا يوم عاشوراء، على نهر العلقمىّ، و هو يحمل القربة على عاتقه المقدّس.

و بالخصوص فى اليوم السّابع من المحرّم بعد أن ضيّق الأعداء على الحسين و أهل بيته و أطفاله، و منعوا من إيصال الماء إلى الخيم، على أثر ورود كتاب من ابن زياد إلى ابن سعد يوم السّادس من المحرّم، يأمره فيه بالتّضييق على الحسين و أهل بيته، فضبط ابن سعد جانب المشرعة بالعدّة و السّلاح، و لعلّ هذا هو السّبب فى تخصيص اليوم السّابع من المحرّم لذكر مصيبة العبّاس عليه السّلام لدى الخطباء، الأمر الّذى دعا سيّدنا الوالد- قدس سرّه- أن يخصّص المجلس السّابع لذلك.

و هو (صاحب اللّواء)، و إنّما لقّب بذلك، لأنّه صاحب لواء الحسين الأعظم يوم الطّفّ، بشهادة الحسين عليه السّلام فقد قال له- حينما طلب العبّاس منه الرّخصة فى المبارزة- «أنت صاحب لوائى، و إذا مضيت تفرّق عسكرى». عن مقاتل الطّالبيّين لأبى الفرج. ص ۵۹ طبع النّجف، و مناقب ابن شهر آشوب. ج ۴ ص ۱۰۸ طبع قم، و بحار المجلسىّ؛ ج ۴۵

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۷۵

ص ۳۹ طبع طهران الجديد.

و من ألقابه- ما عرف به بعد واقعة الطّفّ- كالعبد الصّالح؛ فقد لقّبه بذلك الإمام أبو عبد اللّه الصّادق عليه السّلام- كما جاء فى زيارته المخصوصة الّتى رواها عنه أبو حمزة الثّمالىّ- كما سنذكر-.

و منها- (باب الحوائج)، فقد عرف هذا اللّقب، و اشتهر بين الشّيعة بعد يوم الطّفّ، و ذلك لما لمسوه كثيرا من قضاء الحوائج، و كشف الغمم، و بلوغ المراد لمن قصد قبره الشّريف، و استجار به.

و فى ذلك يقول الخطيب المفوّه العلّامة السّيّد صالح الحلّىّ- رحمه اللّه- من قصيدة:

باب الحوائج ما دعته مروعة فى حاجة إلّا و يقضى حاجها

بحر العلوم، مقتل الحسين عليه السّلام (الهامش)،/ ۳۱۰- ۳۱۲

سمّى العبّاس سقّاء، و صار لقبا له، و يفتخر بهذا اللّقب، و قال فى رجزه:

إنّى أنا العبّاس أغدوا بالسّقا.

و لكن أسفى على هذا السّقّاء، حيث قضى نحبه و هو عطشان، و لنعم ما قال القائل فى رثائه:

حقيق بالبكاء عليه حزنا أبو الفضل الّذى واسا أخاه

و جاد له على ظمأ بماء و كان رضا أخيه مبتغاه

بأبى و أمىّ، تمكّن من شرب الماء و لم يشرب مواساة منه لأخيه الحسين عليه السّلام، اغترف غرفة من الماء بيده إلى آخر ما سيأتى.

المازندرانى، معالى السّبطين، ۱/ ۳۱۸- ۳۱۹

فى (النّاسخ) أنّ أولاد أمّ البنين أربعة، و كلّهم ملقّبون بالأكبر، لأنّهم أكبر أولاد أمير المؤمنين عليه السّلام بعد الحسنين عليهما السّلام و ابن الحنفيّة، و هؤلاء الأربعة: عبد اللّه الأكبر، و عثمان الأكبر، و جعفر الأكبر، و العبّاس الأكبر و كلّهم قتلوا فى نصرة الحسين عليه

السّلام، و للّه درّ من قال: بعثتهم النّفوس الأبيّة على مصادمة خيول أهل الغواية و حرّكتهم الحميّة

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۷۶

الهاشميّة على اقتناص أرواح أهل الضّلالة، فكانوا كما وصفهم أهل البصائر: بأنّهم أمراء العساكر، و خطباء المنابر:

نفوس أبت إلّا تراث أبيهم فهم بين موتور لذلك و واتر

لقد ألفت أرواحهم حومة الوغى كما أنست أقدامهم بالمنابر

المازندرانى، معالى السّبطين، ۱/ ۴۳۲- ۴۳۳

يلقّب فى زمان حياته بقمر بنى هاشم، و يكنّى أبا الفضل، و لقّب فى الطّفّ بالسّقّاء، و من ألقابه: الطّيّار، لأنّ اللّه وهب له جناحين يطير بهما فى الجنّة؛ و من ألقابه: باب الحوائج، و كان لواء الحسين عليه السّلام معه، و كان أميرا، وزيرا، سفيرا، و ربّما كان بالطّفّ ركز لواءه أمام الحسين عليه السّلام، و حامى عن الأصحاب و الأحباب أو استقى ماء.

المازندرانى، معالى السّبطين، ۱/ ۴۴۳- ۴۴۴

للعبّاس أربع كنى: اثنتان عرف بهما قديما، و اثنتان عرف بهما حديثا، عرفته بهما العوام. فالقديمتان هما: أبو القاسم و أبو الفضل، كنّى بابنيه القاسم و الفضل، و هذه الأخيرة هى المشهورة، حتّى لا يكاد يعرف غيرها. فقيل: إنّه كنّى بولده الفضل. و قيل: إنّ كلّ من تسمّى بعبّاس من بنى هاشم كنّى بأبى الفضل (كالعبّاس بن عبد المطّلب) و العبّاس بن ربيعة بن الحارث بن عبد المطّلب و غيرهما، و هذا القول مقبول، لكنّى أرى:

أنّ هذه الكنية له عليه السّلام قد اشتقّت من فضائله، فإنّه عليه السّلام قد توسّموا فيه سمات الفضل منذ الصّغر و زمن الطّفوليّة فلقّبوه به، و إليه يشير بعض من رثاه بقوله:

أبا الفضل يا من أسّس الفضل و الإبا أبى الفضل إلّا أن تكون له أبا

فالمتوسّمون لمّا توسّموا فى جبينه المشرق سمات الفضل، و ظهرت لهم فى ملامحه الفضائل على حدّ ما قيل:

إنّ الهلال إذا رأيت نموّه أيقنت أن سيصير بدرا كاملا

فكنّوه أبا الفضل عند ظهور تلك الأمارات و الدّلائل، و قد قيل:

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۷۷

قلم العلا قد خطّ فوق جبينه أثر النّجابة ساطع البرهان

دلّنا على ذلك ما رواه ابن الحاجّ المالكىّ فى [كتاب المدخل] ص ۱۲۶ ج ۱ (عن أبى داود فى سننه) عن- شريح بن هانى- عن أبيه: أنّه لمّا وفد على النّبىّ صلّى اللّه عليه و آله و سلّم فى قومه سمعهم يكنّونه بأبى الحكم، فدعاه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله و سلّم، فقال: إنّ اللّه هو الحكم، و إليه الحكم، فلم تكنّى أبا الحكم؟ فقال: إنّ قومى إذا اختلفوا فى شىء، أتونى، فحكمت بينهم، فرضى كلا الفريقين بحكمى. فقال له رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله و سلّم ما أحسن هذا، إلى آخره.

فالعبّاس عليه السّلام أبو الفضل و الفضائل.

أمّا الكنيتان العامّيتان:

فأبو فاضل، و ابن البدويّة. فأبو فاضل هو أبو الفضل سواء، و ابن البدويّة، نظرا إلى أنّ أمّ العبّاس عليه السّلام كانت من العرب الّتى تقطن البادية أنفة من ذلّ الأمصار، و فرارا من هوان الحضارة الّذى تأباه نفوس العرب الأقحاح.

و أمّا كنيته عندهم بأبى فرجة، فليست بكنية كما عرفت، بل هى لقب بصورة الكنية، حيث لم تكن للعبّاس بنت تسمّى فرجة، و إنّما لقّبوه بهذا، لأنّه كان كثيرا ما يفرّج عنهم الكربات إذا توسّلوا به إلى اللّه تعالى و أقسموا عليه بحقّه، و هذه عندهم من الأمور القطعيّة، و قد جرّبناها بأنفسنا.

المظفّر، بطل العلقمی، ۲/ ۸- ۱۰

ألقاب أبی الفضل العبّاس علیه السّلام:

نوعان: قدیمهٔ و مستحدثهٔ، استحدثها العوام و اشتقّوها من صفاته و فضائله. «فالألقاب القدیمهٔ» کثیرهٔ، منها ما هو مشهور عند علماء التّاریخ و السّیر، و منها دون ذلک فی الشّهرهٔ؛ و تذکر آخر المباحث إن شاء اللّه. فأمّا المشهورهٔ عند النّسّابین و المؤرّخین فهی: السّقّاء [أو سقّا عطاشی کربلاء] و یسمّی لذلک أبا قربهٔ. قاله أبو الفرج فی المقاتل، و الدّیاربکری فی تاریخ الخمیس و غیرهما. و [قمر العشیرهٔ] أو قمر بنی هاشم، و [بطل العلقمی] أو بطل المسنّاهٔ، و «حامل اللّواء» أو حامل لواء الحسین علیه السّلام، و «کبش الکتیبهٔ»، و «العمید» أو عمید عسکر الحسین علیه السّلام، و [حامی الضّعینهٔ] أو حامی ظعینهٔ کربلاء، و کلّ هذه

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۷۸

الألقاب مشهورهٔ، و هو معروف بها، و هی مشتقّهٔ من أفعاله الکریمهٔ، و صفاته الفائقهٔ.

و حیث أنّ لکلّ واحدهٔ من هذه الألقاب اعتبار عظیم عند العرب، قدّمناها لنذکر ما لها من المیزهٔ و الاعتبار، فإذا استوفینا شواهدها، و أکملنا شرحها تفصیلا، ذکرنا بقیّهٔ الألقاب الّتی دوّنها فی الشّهرهٔ، کالطّیّار و ما شاکله من الألقاب العامّیّهٔ، و نسأل اللّه التّوفیق لما یحبّ، و التّسدید لما نقول، و المعونهٔ فیما نملی فی فضل أهل بیت نبیّه صلّی اللّه علیه و اله و سلّم.

اعلم أنّ جمیع هذه الألقاب ممدوحهٔ عند الجاهلیّین، و الإسلامیّین من العرب، بل هی من مفاخرهم، و المتّصف بها محبوب لدیهم أتمّ المحبّهٔ، ینظرون إلیه بعین التّبجیل و الاحترام، و یرون مقامه فی المفاخر العربیّهٔ أسمی مقام.

المظفّر، بطل العلقمی، ۲/ ۱۱- ۱۲

سقایهٔ أبی الفضل علیه السّلام لعطاشی کربلاء:

قد تکرّرت منه السّقایهٔ، و لیست سقایهٔ واحدهٔ کما توهّمه بعض أهل المقاتل، بل هی ثلاث مرّات جلب فیها الماء لعطاشی عیال أخیه الحسین علیه السّلام حسبما استفدنا ذلک من الأخبار الواردهٔ فی قصّهٔ المقتل الشّریف.

السّقاهٔ یوم کربلاء ثلاثهٔ:

اثنان علویّان: العبّاس الأکبر، و علیّ بن الحسین الأکبر؛ و واحد همدانیّ هو بریر بن خضیر. أمّا علیّ بن الحسین علیه السّلام فذکر قصّهٔ سقایته فخر الدّین الطّریحیّ (فی المنتخب) ص ۵۵ ج ۲ طبع النّجف الحجریّ فراجعها. و رواها الصّدوق القمّیّ (ره) فی الأمالی، و أنّه بعثه فی ثلاثین فارسا و عشرین راجلا؛ راجعها فی قصّهٔ المقتل من الأمالی. و رواها الدّربندیّ فی أسرار الشّهادهٔ ص ۲۶۲. «و أمّا سقایهٔ» بریر، فرواها صاحب أسرار الشّهادهٔ، و تبعه صاحب معالی السّبطین، و ترکنا ذکر القصّتین حذر التّطویل و فوت الغرض المقصود.

أمّا سقایهٔ العبّاس علیه السّلام:

فقد تکرّرت منه مرارا، منها: لیلهٔ العاشر، نفّذ بأمر أخیه الحسین علیه السّلام لطلب الماء.

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۷۹

و منها يوم العاشر قبل مقتله سمع صراخ العائلة و ضجّة الصّبية من الظّمأ، فاستأذن سيّدة الحسين عليه السّلام، فأذن له. و منها يوم العاشر أيضا، و لكن ساعة مقتله. و قد قال له الحسين عليه السّلام: احمل معك القربة، و فى هذه النّوبة تمكّن من الوصول إلى المشرعة و ملء القربة، لكنّه لم يتمكّن من إيصال الماء إلى العائلة، لأن حرس الماء قد تداعوا عليه من كلّ صوب، و أحاطوا به من كلّ وجه، فقطعوا عليه خطّ الرّجعة، و علموا أنّ سلامة القربة تحثّه على اختراق تلك الصّفوف، و أنّ الجموع مهما تراكمت و تكاتفت عليه، سيشقّها نافذا إلى الحسين عليه السّلام، و أنّه يصل إلى مقصده لا محالة، فرأوا من المستحيل صدّه عن مقصده إلّا بإراقة ماء القربة، فإنّ إراقة ماءها يوجب ضعف عزيمته، و يوهن عزمه، و ينهك قوى نهضته، فتعمّدوا القربة، و جعلوها هدفا و رشقوه رشقا متواصلا، فأصابها بعض السّهام المحدّدة نحوها، فشقّها و أريق الماء، فكانت هى السّبب لأن يقف هدفا للسّهام، و غرضا للأسنّة و الظّباة، و آثر حينئذ المنيّة على مواجهة العائلة اللّهيفة الّتى ترقب طلوعه عليها بالمنعش و المنقذ من لهفة الصّدا، و رأى أنّ موتة الحرّ الكريم أيسر من إيراد حجج الاعتذار، و هذه القصّة الأخيرة نوردها مفصّلة فى حديث شهادته فى الجزء الثّالث.

السّقاية الأولى:

ذكر عامّة أرباب المقاتل، أنّ أهل الكوفة منعوا الحسين عليه السّلام من الوصول إلى الشّريعة ثلاثة أيّام، لذلك أورد أبو مخنف فى المقتل الصّغير، و سبط ابن الجوزىّ فى التّذكرة، شهادة العبّاس يوم السّابع من المحرّم، و لكنّ المروىّ عن السّيّدة سكينة- بنت الحسين عليها السّلام أنّها قالت: عزّ ماؤنا يوم التّاسع، و هو الأوفق الأصوب، لأنّ استعداد الحسين عليه السّلام بالماء حسبما سمعت، يكفى لسدّ حاجاتهم ثلاثة أيّام فتشتدّ حاجتهم له ليلة العاشرة. و فى كلام أبى حنيفة الدّينورىّ فى «الأخبار الطّوال»: أنّ بقايا ماء بقيت عندهم لليوم العاشر، ذكر ذلك ص ۲۵۵ فى مقتل الحسين عليه السّلام و نصّه: و بقى مليّا جالسا، و لو شاؤوا أن يقتلوه قتلوه، غير أنّ كلّ قبيلة كانت تتّكل على غيرها، و تكره الإقدام على قتله، و عطش

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۸۰

الحسين عليه السّلام، فدعى بقدح من ماء، فلمّا وضعه فى فيه، رماه الحصين بن نمير بسهم، فأدخله فى فمه، و حال بينه و بين شرب الماء، فوضع القدح من يده، و لمّا رأى القوم قد أحجموا عنه، قام يتمشّى على المسنّاة نحو الفرات، فحالوا بينه و بين الماء، فانصرف إلى موضعه الّذى كان فيه إلى آخره.

و هذا القول فى غاية الشّذوذ و الغرابة، لاتّفاق المؤرّخين أنّه عليه السّلام قدّم طفله الرّضيع إلى الأعداء، طالبا له منهم الماء لشدّة ظمأ الطّفل، و أنّه قد أشرف على الموت من العطش، فلو كان فى خيامه قدح ماء آثر به الطّفل، و ما احتاج إلى طلب من أجلاف أنذال. قال سبط ابن الجوزىّ فى التّذكرة ص ۱۴۱: لمّا رحل الحسين عليه السّلام من القادسيّة، وقف يختار مكانا ينزل فيه، و إذا سواد الخيل أقبل كاللّيل، كأنّ راياتهم أجنحة النّسور، و أسنّتهم اليعاسيب، فنزلوا مقابلهم و منعوهم الماء ثلاثة أيّام. ثمّ قال بعد أسطر: و لمّا اشتدّ العطش بالحسين عليه السّلام و أصحابه، بعث بالعبّاس بن علىّ أخيه، إلى المشارع فى ثلاثين فارسا و عشرين راجلا، فاقتتلوا عليه و لم يمكّنوهم من الوصول إليه، انتهى. و فيه شذوذ أيضا من جهة اتّفاق المؤرّخين، أنّه عليه السّلام وصل إلى الماء و أوصله إلى الحسين عليه السّلام؛ صرّح بذلك الطّبرىّ و غيره. و هذا السّيّد الدّاودىّ قد سقط سقطة فاضحة، حيث قال فى «عمدة الطّالب» ص ۳۲۳: يكنّى أبا الفضل و يلقّب السّقّاء، لأنّه استسقى الماء لأخيه الحسين عليه السّلام يوم الطّف، و قتل دون أن يبلغه إيّاه، إلى آخره.

و فى هذا الكلام غلط و اشتباه. أمّا الغلط، فلأنّه زعم أنّه سمّى سقّاء لسقايته له مرّة واحدة ثمّ نفاها، و كيف يسمّى إنسان بما لم يفعل، و إنّما عزم على الفعل، و هذا غلط؛ لا يسمّى الرّسول رسولا حتّى ينفذ بالرّسالة، و لا الضّارب ضاربا حتّى يقع منه الضّرب.

«أمّا الاشتباه» فلظنّه أنّه عليه السّلام ما استسقى إلّا عند قرب مقتله، و هذا اشتباه قطعا، لأنّه استسقى قبل مقتله اتّفاقا، و إن اختلفوا فى

هـذه السّـقايهٔ، هل كانت ليلـهٔ العاشـر، أم نهار العاشـر؟ فـذهب إلى كلّ فريق. و يلزمنا هنا بيان أمر يـدلّ على فائدهٔ الإمعان فى التّاريخ ليتبحّر الذّكىّ، فيستخرج منها المعانى الصّحيحهٔ المختبأهٔ فى عناوين الآثار. فنقول:

موسوعهٔ الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۸۱

إنّ فى قول القـائلين فى سـقايهٔ العبّاس الأكبر عليه السّـلام الّتى صـحبه فيها نافع بن هلال البجلىّ كانت ليلا، و أنّ أبا الفرج و من وافقه قـد وهموا فى ذلك، فجعلوها نهارا، يـدلّنا على ذلك اجتماع الأقوال على أنّ أهل الكوفهٔ قد عاجلوا الحسـين عليه السّـلام بالقتال عند أوّل ظهور نور الفجر، حتّى أنّه عليه السّلام غسل فى الصّلاهٔ بأصحابه، لأنّ أهل الغدر ينتظرون بهم انقضاء الأجل فى الموادعهٔ الموقّتهٔ، و هى سواد اللّيلهٔ العاشـرهٔ، فالتحمت الحرب مع تألّق ضوء الصّبح، و اشتبك القتال و الأصحاب فى مراكزهم. و يدلّنا اتّفاق المؤرّخين، أنّ الحسـين عليه السّـلام أفرد خيمـهٔ يغتسـل فيهـا هو و أصـحابه لأجـل أن يحيوا ليلتهم بالعبـادهٔ، و ازدحم أصـحابه على بابها ينتظرون خروجه ليطلّوا و يغتسـلوا و هم يتسابقون على التّبرّك بالفاضل منه. و صـريح عامّـهٔ الأقوال، وقوع الاغتسال تلك اللّيلهٔ، مع الاتّفاق: أنّ الماء عزّ عندهم يوم التّاسع، حتّى لم يبق ما يكفى للشّرب، فلولا الإتيان بالماء ليلا، لما وقع الاغتسال.

و اتّفق المؤرّخون أيضـا، أنّه لم تسـنح فرصـهٔ فى نهـار العاشـر لأىّ عمل كان، لاشـتغال الأنصار بالحملات و المحاماهٔ و المدافعـهٔ عن حشاشهٔ الإمام عليه السّلام، فألهتهم تلك الحالهٔ عن كلّ شىء، لأنّ حفظه عليه السّلام أهمّ الواجبات.

و العبّـاس عليه السّـلام واقف فى مركز القلب لاـ يتحلحل، و لن يزل عن موقفه تجاه الحسـين عليه السّـلام، بيـده اللّواء يخفق، إذ مادام العلم ثابتـا فى مركزه، فقلوب المجاهـدين طامنـهٔ وادعـهٔ، فلو زال لاختـلّ النّظـام العسـكرىّ، و اختلف التّرتيب، و ضـعف عزم صاحب العزم؛ ألست تقرأ فى سيرهٔ إبراهيم أحمر العينين بن عبـد اللّه المحض: لمّـا التحمت الحرب بينه و بين قائـد جيش المنصور الـدّوانيقىّ عيسـى بن موسـى الهاشـمىّ العبّاسـىّ، فـإنّ جيش العبّاسـىّ انهزم و أتبعه جيش العلوىّ، فعرضت له مخاضّـهٔ فى الطّريق، فانحرف معها حامل لواء إبراهيم، فلمّا رأى عسـكره انحرافه، تنادوا الهزيمـهٔ، فانهزموا، و عطف جيش العبّاسـىّ و قتل إبراهيم، جاءه سـهم غرب غائر فقتله.

فالحسـين عليه السّـلام محافظ تمام المحافظـهٔ على هذا النّظام العسـكرىّ، لأنّه عليه السّـلام له المهارهٔ بالفنون العسـكريّهٔ و الخبرهٔ التّامّهٔ بأساليب الكفاح و أنواع الحرب؛ فكلّما قدّم العبّاس

موسوعهٔ الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۸۲

عليه السّـلام نفسه للتّضـحيهٔ أمـامه أن يقتـل دونه، يقول له: أنت حامـل لوائى و رئيس عسـكرى، فمتى سـنحت فرصـهٔ تمكّن فيهـا من إرسال العبّاس عليه السّـلام مع خمسـين من أصـحابه يخلو بمراكزهم الحربيّـهٔ، و يدعو خطوط الدّفاع شاغرهٔ أمام الجيش المحدق بهم حتّى يقصدوا الشّريعهٔ، ما كان ذلك فى ذاك الوقت، بل كان ليلا. و قد صرّحوا جميعا عند ذكر مصارع أعيان الشّـهداء، أمثال مسلم بن عوسـجهٔ، و حـبيب، و الحرّ، و من أشـبههم؛ أنّ الحسـين عليه السّـلام يمشـى إليهم مع بعض أصـحابه، أو يـأمر البعض بحملهم إلى فسـطاط القتلى المضـروب فى المعركهٔ، و لم يأمر العبّاس عليه السّـلام بمغادرهٔ مركزه حتّى عند مصرع أعزّ فقيد عليه ولده علىّ الأكبر عليه السّـلام قال لفتيانه: احملوا أخاكم، و العبّاس عليه السّـلام واقف باللّواء، كلّ ذلك محافظـهٔ على بقاء نظام عسـكره مادام اللّواء فى مقرّه ثابتا فى مركزه.

فإذن، كانت السّـقايهٔ ليلا، و هى الّتى شـهدها نافع بن هلال، و هذه هى [السّـقايهٔ الأولى]. و بما قرّرناه، تبيّن لك أنّ أبا الفرج قد وهم فى ذكره لهـا نهـارا، فلمّـا لم يبق من الأنصـار سوى نفرين أو ثلاثـهٔ، لم تكن حينئـذ فائـدهٔ كبيرهٔ فى اللّواء، فسـمع العبّاس عليه السّـلام صرخهٔ العائلهٔ و ضجّهٔ الأطفال، فلم يستطع الصّبر؛ فاستأذن الحسين عليه السّلام، فأذن له فى قصد المشرعهٔ، فقصدها وحده و اللّواء على كتفه، و السّـيف مصـلت بيـده حتّى اقتحم الفرات، و ملأ القربـهٔ، و أقبل بها ركضا إلى العيال، فناولهم إيّاها، فكانت هذه هى «السّـقايهٔ الثّانيهٔ»، ثمّ وقف فى مركزه حتّى إذا لم يبق غيره و غير الحسـين عليه السّـلام، تقدّم أمامه يحمل اللّواء و السّقاء فى كتفه، و أقحم فرسه

فی الفرات، و هذه هی «السّقایة الثّالثة»، و فیها اغترف غرفة من الماء و أدناها من فمه، ثمّ رماها حین ذکر عطش الحسین علیه السّلام و عیاله، کما یأتی شرحه فی فصل الإیثار. و هذه المرّة لم یتمکّن من إیصال الماء إلی خیم الحسین علیه السّلام، لأن بعض السّهام مزّق القربة، ففراها و أراق ماءها. و إلیک نصوص أهل التّاریخ. فالقائلون أنّ سقایته کانت لیلا کثیرون؛ أوردها فی حوادث اللّیلة العاشرة، منهم: العلّامة المجلسیّ فی البحار ص ۱۹۱ ج ۱۰، و الفاضل الدّربندیّ فی الأسرار ص ۲۴۱، و ملّا عبد اللّه فی مقتل العوالم ص ۷۶، و عبد الخالق الیزدیّ فی مصائب

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۸۳

المعصومین ص ۲۳۴، و مشاهیر المؤرّخین، کابن الأثیر و ابن کثیر و الطّبریّ. «۱»

المظفّر، بطل العلقمی، ۲/ ۴۴- ۴۹

کبش الکتیبة أو کبش کتیبة الحسین علیه السّلام:

و تفسیر الکتیبة یأتی فی أنظمة الجیوش فی الجزء الثّالث. أمّا «الکبش»، فالعرب تطلقه علی مقدّم العسکر، أمیرا کان أو ملکا؛ و علی الشّجاع الّذی لا یقاوم بأسا و نجدة.

قال «الفیروزآبادیّ» فی القاموس «الکبش»: الحمل إذا انتهی، و إذا خرجت رباعیّته جمعه أکبش و کباش و أکباش و سیّد القوم و قائدهم إلی آخره.

و لیس هو حقیقة، بل هو مجاز، لأنّ الکبش حقیقة، و فی أصل الوضع، هو الّذی یرأس القطیع من الأغنام و الظّباء، و یحمیها بنطاحه، و لمّا کان قائد الجیش، و رئیس القوم، و البطل الجریء یرأس الجیش و یحمیه بیده و تدبیره، قیل له: کبش، و له جرأة علی النّطاح و إقدام کما شهد الوجدان بذلک؛ فإنّ الکبش إذا ناطح کبشا، لم ینصرف عنه حتّی یحجز بینهما أو یقتل أحدهما الآخر. و کما أطلق الکبش علی الشّجاع مجازا، أطلق علی المبتدع إذا کان متبوعا علی جهة الاستعارة، حیث أنّ قطیع الأغنام یتبع الکبش فی المرعی، کذلک بهائم العوام، و العامّة یتبعون الضّال المبتدع فی ضلالته و بدعته.

فقد قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله و سلّم فی رجل من قریش یلحد بمکّة: کبش اسمه عبد اللّه، علیه نصف عذاب أهل النّار، متّفق علیه عند الشّیعة و السّنّة. و قد ذکرنا من رواه من حفّاظ أهل السّنّة فی کتابنا «المیزان الرّاجح» فی ترجمته، و لا یطلق الکبش فی الحرب عند العرب إلّا علی من تکاملت فیه سمات البطولة، و جمعت فیه صفات الرّجولیّة. و لقّب بهذا اللّقب قبل أبی الفضل العبّاس بن علیّ علیه السّلام رجلان من أعظم رجال العرب و أشهرها؛ أحدهما:

بطل المشرکین بلا نزاع- طلحة بن أبی طلحة القرشیّ- من آل عبد الدّار، فکان یلقّب:

(کبش الکتیبة)، قتله أمیر المؤمنین علیه السّلام یوم أحد، فسرّ بقتله رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و بقتله فلّت شوکة المشرکین و کسر حدّهم. «و الثّانی» بطل المسلمین غیر مدافع و هو: مالک بن

---

(۱)- [ثمّ ذکر کلام الطّبریّ، أنظر ص ۲۳۴- ۲۳۶].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۸۴

الحارث- الأشتر النخعیّ- صاحب أمیر المؤمنین علیّ بن أبی طالب علیه السّلام، بطل العرب المشهور، کان یلقّب (کبش العراق).

و یطلق لفظ الکبش علی کلّ بطل، و یقال للأبطال کباش، و شبّهوا اعتراک الأبطال بالنّطاح. و أمّا إطلاقه علی الملوک الظّلمة، فقد ورد فی کلام مولانا أمیر المؤمنین علیه السّلام، بقوله فی عبد الملک بن مروان أبو الأکبش الأربعة.

هـذا لقب يختصّ به أبو الفضل العبّاس الأكبر بن أمير المؤمنين عليهما السّـلام دون سائر شـهداء كربلا. و قـد اختصّه بهذا اللّقب أخوه الحسين عليه السّلام، و جعله من ألقابه المميّزة له، و ذلك حين أتاه يطلب منه الرّخصة للهجوم على جيوش أهل الكوفة المحيطة به. و قد أكثر الشّعراء فى تأبينه من ذكر هذا اللّقب. فقال بعضهم بلسان حال سيّد الشّهداء الحسين عليه السّلام:

عبّاس كبش كتيبتى و كنانتى و سرىّ قومى بل أعزّ حصونى

و قال الأزرىّ رحمه اللّه:

اليوم بان عن الكتائب كبشها اليوم فلّ عن البنود نظامها

قال الفاضل الدّربندىّ فى «أسرار الشّهادة» ص ۳۲۱ و عنه الكربلائىّ فى «معالى السّبطين» ص ۲۷۴ ج ۱ فى شهادة العبّاس عليه السّلام: أنّ الحسين عليه السّلام انحنى عليه ليحمله، ففتح العبّاس عينيه فرأى أخاه الحسين عليه السّلام يريد أن يحمله، فقال: أين تريد يا أخى، فقال إلى الخيمـة؛ فقال يا أخى بحقّ جـدّك رسول اللّه صـلّى اللّه عليه و اله و سـلّم عليك أن لا تحملنى، دعنى فى مكانى هذا. فقال: لمـاذا؟ فقال: إنىّ مسـتح من ابنتك سـكينة، و قـد وعـدتها بالماء، و لم آتها به. (و الثّانى): إنّى كبش كتيبتك، و إذا رآنى أصـحابك مقتولا، فربّما يفلّ عزمهم.

فقال له الحسين عليه السّلام جزيت عن أخيك خيرا، حيث نصرته حيّا و ميّتا، انتهى. و يعلّق الكربلائىّ على إشكال عرض له، و يجعلها دليلا على شـهادة العبّاس، أوّلا، و أنّه أوّل قتيل، ثمّ أيّـد نظريّته هـذه بكلام المقتل المنسوب لأبى مخنف، و أوقفتنا هـذه النّظريّـة على عامّيّة الكربلائىّ و أرتنا بساطته، (أوّلا): إلغاء ما حقّقه العلماء، و ورد فى الزّيارة: أنّ أوّل

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۸۵

الشّـهداء من العلويّين علىّ بن الحسـين عليه السّـلام، فلا يصـحّ إلغاء هـذا المحقّق لحكاية واهية فى مقتل لم يثبت أنّه لأبى مخنف. (و ثانيا)، لا يلزم من قوله فلّ عزم أصـحابك أن يكون أوّل قتيل، و أنّ أصـحابه لم يقتلوا قبله، هـذا جهل فاضـح، بل المراد لو صحّ ما فى المقتل، أنّ أصـحابه، المراد بهم الباقين بعد مقتله عليه السّـلام، فقد بقى من أصـحاب الحسين عليه السّلام بعد شهادة العبّاس جماعة و بعضـهم جرحى؛ فالإمام زين العابدين، و عقبة بن سـمعان مولى الرّباب، و بعض الموالى كانوا أحياء، و الضّحّاك المشرقىّ الّذى نجى بعـد شـهادة العبّاس عليه السّـلام، و عنه و عن عقبـة بن سـمعان تروى أخبار الطّفّ، و نجى زياد الأقطع والـد الفرّاء بعـد أن قطعت يده بـالطّفّ، و الموقع الأسـدىّ أسـر. و نفاه ابن زياد إلى الرزّازة و الحسن المثّنى عالـج أخواله جراحاته فبرء منها. و سويـد بن أبى المطاع قتل بعد شـهادة الحسـين عليه السّـلام سـمعهم و هو جريح يقولون: قتل الحسـين عليه السّلام، فأخرج سكّينا فقاتل بها فقتل. و سوار بن المنعم النّهمىّ الهمدانىّ أسر جريحا، و مات لستّة أشهر. و غير هؤلاء، و هم الّذين يفلّ عزمهم عند مشاهدة العبّاس عليه السّلام قتيلا، و كذلك كان الأمر؛ فقد هرب الضّـحّاك، و استسـلم عقبة، و أسـر الباقون بعد قتل الحسين عليه السّلام، و كانوا بوجوده واثقين بسلامة الحسـين عليه السّـلام، و بسـلامة الحسين عليه السّلام سلامتهم مضمونة، فإذا قتل العبّاس تيقّنوا قتل الحسين عليه السّلام ففلّ عزمهم، و هذا من التّدبير، و هو يدلّ على مهارة العبّاس عليه السّلام بالفنون الحربيّة و خبرته بها.

المظفّر، بطل العلقمى، ۲/ ۵۳- ۵۴، ۶۰- ۶۱

حامى الظّعن أو حامى ظعينة كربلا:

هذا لقب مشـهور، شائع إطلاقه على أبى الفضل العبّاس بن أمير المؤمنين عليه السّـلام، و من نعوته السّائرة. فقد قال السّيد جعفر الحلّى فى تأبينه:

حامى الظّعينة أين منه ربيعة أم أين من عليّا أبيه مكدم

و كأنّهم خصّوه بهذا اللّقب، للفرق بينه و بين أخيه سيّد الشّهداء الإمام الحسين بن عليّ عليهما السّلام، الملقّب بحامى الإسلام، و حامى الشّرع المقدّس. و رتبة العبّاس عليه السّلام دون‌رتبة الحسين عليه السّلام، و حماية الظّعينة أدنى من حماية الشّريعة الغرّاء رتبة بكلّ معنى. و من

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۸۶

«جهة ثانية»: أنّ الإمام الحسين عليه السّلام هو الأمير و السّيّد و القائد، و لا يباشر كلّ المهمّات بنفسه، و أنّه لا بدّ للرّئيس من معتمد يقوم مقامه، و ينوب عنه فى المهمّات. و كان من أهل الكفاءة، و له الأهليّة فى القيام بواجبه ليحصل الاعتماد عليه فى ما رشّح له، و حيث لم يكن عند سبط النّبىّ صلّى اللّه عليه و اله و سلّم أهمّ من القيام بحياطة العائلة المخدّرة، و حمايتها، و حفظها فى تلك الفيافى الموحشة، و المفاوز المقفرة، و كان من أوثق القادمين معه فى نفسه أخوه العبّاس الأكبر و ابنه علىّ الأكبر، لما فيهما من الكفاءة لكلّ مهمّ يناط بهما، فوظّفهما لهذه المهمّة، فكانا يقومان بترحيل العائلة و إنزالها، و يتولّيان حراستها مع فتيان العلويّين، و أكثرهما قياما بهذا الواجب، و أشدّهما مباشرة لهذه الوظيفة أبو الفضل العبّاس. و لمّا قتل علىّ الأكبر عليه السّلام قبل عمّه العبّاس عليه السّلام، قام أبو الفضل عليه السّلام بالمحاماة عن المخيم، و صدّ هجمات العدوّ عنه، لأنّ أجلاف الأعداء يتقصّدون إيصال الرّعب لتلك العقائل المخدّرة، حيث أنّهم متيقّنون أنّ فى إرعابها كسرا لقلب الحسين عليه السّلام، لما عرفوه من شدّة غيرته على حرمه، فكانت كتائب الإرهاب الكوفيّة تقصد إخافة النّسوة بكلّ جهودها، و لكن موقف الحسين عليه السّلام فى جبهة القتال اليمنى، و العبّاس عليه السّلام فى الجبهة اليسرى، يصدّان هجمات الإرهاب العدائيّة عن المخيّم، و يحرسان المذاعير من النّسوة الخفرة، و هنّ ما دمن ينظرن الأخوين الكريمين يتعاضدان فى الحملة، و يتناصران فى الجولة، فى غاية الوثوق بالسّلامة من تعدّيات المعتدين عليهنّ، و الشّرع المقدّس يؤكّد حفظ الحرم و صيانة العرض أشدّ تأكيد. ففى الأحاديث الّتى يعوّل عليها: «أنّ من قتل دون ماله و عرضه فهو شهيد»؛ أو، فله أجر شهيد. نعم و هى شيمة الأحرار، و سجيّة أرباب الغيرة و الحميّة؛ فإنّهم يتهالكون على حفظ مخدّارتهم، و حراسة مصوناتهم، و يتفانون على أقلّ خدشة تصيب الواحدة منهنّ. و قد ضحّى كثير منهم نفوسهم دون أعراضهم، و نشبت بسبب ذلك حروب، و وقعت وقائع ذات أهوال [...]

لم يشتهر بهذا اللّقب قبل أبى الفضل العبّاس بن أمير المؤمنين علىّ بن أبى طالب عليهما السّلام إلّا رجل واحد من العرب، و هو ربيعة بن مكدم الكنانىّ، أحد بنى فراس بن غنم، عرف بحامى الظّعن حيّا و ميّتا و ضربه الشّعراء مثلا [...]

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۸۷

قد عرفت أنّ حماية العبّاس عليه السّلام للظّعائن كانت من حين سار الحسين عليه السّلام من المدينة إلى أن نزل الغاضريّة، و كذلك العشرة أيّام الّتى أقامها الحسين عليه السّلام حتّى استشهد.

و كان العبّاس بن أمير المؤمنين عليهما السّلام أمير الحرس الحسينىّ الّذى يقوم بحراسة المخيّم. و قد أكثر الشّعراء من ذكر ذلك، و هو منظوم باللّسانين العربىّ و العامّىّ، و معروف فى المراثى الحسينيّة. و اشتهر على ألسنة الذّاكرين أنّ- زينب الحوراء- لمّا مرّوا بالسّبايا على جثث القتلى، خاطبت العبّاس عليه السّلام بما يتضمّن العتاب له على ترك حمايتها فى مثل هذه الحالة الّتى صارت إليها، و أوقعها الزّمان فيها، بعد فقد الحماة. و يذكر الذّاكرون أيضا، أنّه لمّا أقبل أهل الكوفة إليهنّ بالنّياق ليركبن عليها، جعلت النّساء تركّب بعضها بعضا، حتّى بقيت زينب وحدها، حوّلت وجهها إلى نحو العلقمىّ، و نادت: أخى أبا الفضل، أنت الّذى أركبتنى يوم خروجنا من المدينة، فمن يركّبنى الآن يابن والدى. و لم يفسح لى المجال فى تتبّع هذه المقالة و استخراجها من مظانّها، و أعوّل فيها على مصادرها، فإن كانت رواية، فالعهدة على الرّاوى، و إن كانت حكاية حال و استخراج من فحوى القصّة، فنعم الاستنباط، إذا المعلوم أنّ شباب العلويّين، و يرأسهم أبو الفضل، هم الّذين ركّبوا العقائل الحسينيّة حين خرجوا من المدينة، فوجب أن يتولّى ركوبهنّ للمسير عن وادى كربلاء، لو لا حيلولة المنيّة دون ذلك.

المظفّر، بطل العلقمی، ۲/ ۶۳- ۶۴، ۶۷، ۷۱

حامل اللّواء:

قد شاع هذا اللّقب بين النّاس، فتعرفه المسلمون القدماء بحامل لواء الحسين عليه السّلام، و تسمّيه عوام العرب اليوم: بالبيرغجى- و هذه نسبة تركيّة، و تطلق عليه الفرس لفظ (علمدار حسين). و قد كان هذا اللّقب، و هو حمل اللّواء، أشهر ألقاب العبّاس الأكبر عليه السّلام، و أيسرها ذكرا، لأنّ ذلك قد صدر من أخيه الإمام الحسين عليه السّلام فعلا و قولا. أمّا الفعل، فقد دفع إليه لواءه الأعظم باتّفاق حملة الأثر، و أهل العلم بالخبر. و أمّا القول، فقد تكرّر منه عليه السّلام مرارا منها لمّا أراد الحملة، قال: أنت حامل لوائى، و منها لمّا وقف عليه صريعا. و سنورد جميع ذلك فى فصل مقتله عليه السّلام. و قد أكثر الشّعراء من مدحه بحمل

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۸۸

اللّواء، كقول بعضهم عاقدا قول الحسين عليه السّلام:

لمن اللّوا أعطى و من هو جامع شملى و فى ضنك الزّحام يقينى

فى أشعار كثيرة يأتى بعضها فى تأبينه عليه السّلام

[...] الحرب الّتى شهدها الحسين عليه السّلام بنفسه:

و هى الّتى استشهد فيها، و هى وقعة كربلاء، تلك الفاجعة العظمى، و الوقعة الكبرى الّتى بقيت ذكراها على مرّ الأحقاب. فقد كان عليه السّلام منذ خروجه من الحجاز عقد لواء، و دفعه إلى أخيه أبى الفضل العبّاس الأكبر عليه السّلام، ذلك البطل العلوىّ العظيم، فحمله بين يديه إلى حين التحام تلك الحرب الّتى جلبت لأميّة خزى الأبد، و جرّت إليها شؤم الدّهر، فهاجم قوّات الأعداء المحدقة بهم مرارا عديدة، و استنقذ بعض أنصارهم الّذين طوّقهم الأعداء. و كان أبو الفضل عليه السّلام لا يقف فى حملته دون أن ينتهى إلى مركز عميد عسكر الأعداء، ليرعب بتلك الهجمات قلوب أمراء القوّات المعادية، و يذكّرهم بالشّجاعة العلويّة، الّتى لم تغب عنهم ذكراها أيّام كافحوا معه أهل الجمل و صفّين. و قد قيل فى تأبينه:

لك موقف بالطّفّ أنسى أهله حرب العراق بملتقى صفّين

فلم يزل أبو الفضل العبّاس عليه السّلام، على شدّة الخطر، مبتهجا مرتاحا، و وجوه الأعداء كالحة مقطبة لحراجة الموقف، و فظاعة المعترك، و يعود رافلا بالحديد، مغيرا على جواده المحلّق كنسر الجو، منقضّا على حرس الشّرائع، و تلك القوّات المتكدّسة على ضفافها، فيصدم تلك الحامية، و يشقّ صفوفها المتراصّة، و يخترق خطوطها المحصّنة، و ينزل بعد امتلاك المشرعة إلى الماء، فيملىء السّقّاء لعطاشى آل الرّسول.

و عقد الحسين عليه السّلام رايتين، دفع أحدهما لقائد الجبهة اليمنى زهير بن القين البجلىّ، و الأخرى لقائد الجبهة اليسرى حبيب بن مظاهر الأسدى. و فى رواية المرندىّ، أنّ الحسين عليه السّلام عقد رايات كثيرة، ذكرنا ذلك فى كتابنا «أعلام النّهضة الحسينيّة».

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۸۹

و قد أكثر الشّعراء فى مراثيه عليه السّلام من ذكر اللّواء، كقول بعضهم عن لسان الحسين عليه السّلام:

لمن اللّوا أعطى و من هو جامع شملى و فى ضنك الزّحام يقينى

سيأتى فى فصل شهادته، فى الجزء الثّالث، الرّوايات و حكايات المؤرّخين فى حملة لواء الحسين عليه السّلام، و ما قاله الحسين عليه السّلام.

و من ألقاب العبّاس عليه السّلام، العميد و السّفير، و هما من الألقاب المشهورة، و يأتى ذكرهما فى الجزء الثّالث فى وظائفه.

و من ألقاب العبّاس الأكبر عليه السّلام ما هو دون ما تقدّم فى الشّهرة، منها: الصّابر و المحتسب، و المواسى، و الطّيار. أمّا الصّبر و الاحتساب، فأمر ظاهر. فإنّه عليه السّلام صبر على الظّمأ، و حدّ السّلاح، و احتسب نفسه العزيزة و نفوس إخوته الأشقّاء و أولاده الأعزّاء فى ذات اللّه؛ ففدى بنفسه و بهم، أخاه الإمام، و احتسب جميع ما أصابه فى ذات اللّه. و أمّا المواساة، فسنذكرها فى صفاته، و جميع هذه الخصال جاء مدحه بها عن لسان أئمّة أهل البيت عليهم السّلام فى زيارته و غيرها.

المظفّر، بطل العلقمى، ۲/ ۷۲- ۷۳، ۱۰۶- ۱۰۷

من ألقاب العبّاس عليه السّلام: الطّيّار

و سرّ هذا اللّقب، أنّ أبا الفضل العبّاس بن أمير المؤمنين علىّ عليهما السّلام لمّا قطعت يداه المباركتان على اللّواء يوم كربلاء، جعل اللّه تعالى له جناحين يطير بهما مع الملائكة فى الجنّة، كما جعل لعمّه جعفر بن أبى طالب عليه السّلام «۱».

المظفّر، بطل العلقمى، ۲/ ۱۰۸

من وصف العبّاس عليه السّلام بالأكبر

ابن سعد، الطبقات، ۳- ۱/ ۱۲

ابن سعد، الحسين عليه السّلام،/ ۷۵

---

(۱)- [ثمّ ذكر كلام الإمام زين العابدين، انظر،/ ۵۷۹- ۵۸۰].

كنيه‌اش «ابو الفضل» (پدر دانش و فضيلت) است.

(در كربلا پرچمدار امام حسين بود؛ او در ميان برادران خود از همه بزرگتر بود و آخرين كسى كه از فرزندان «امّ البنين و على بن أبى طالب» به شهادت رسيد، او بود).

هاشم‌زاده، ترجمه انصار الحسين،/ ۱۲۶

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۹۰

البلاذرى، جمل من أنساب الأشراف، ۲/ ۴۱۳؛ أنساب الأشراف، ۲/ ۱۹۲

ابن أبى الدّنيا، مقتل الإمام أمير المؤمنين،/ ۱۲۰

أبو الفرج، مقاتل الطّالبيّين،/ ۵۵- عنه: محمّد بن أبى طالب، تسلية المجالس و زينة المجالس، ۲/ ۳۲۹؛ المجلسى، البحار، ۴۵/ ۳۹؛ البحرانى، العوالم، ۱۷ / ۲۸۲؛ البهبهانى، الدّمعة السّاكبة، ۴/ ۳۲۲؛ الدّربندى، أسرار الشّهادة،/ ۳۳۴؛ القمى، نفس المهموم،/ ۳۳۳؛ القائنى، الكبريت الأحمر،/ ۳۸۴؛ الزّنجانى، وسيلة الدّارين،/ ۲۶۵؛ مثله القزوينى، تظلّم الزّهراء،/ ۲۰۰؛ الميانجى، العيون العبرى،/ ۱۶۸

المجدى،/ ۱۵

ابن فندق، لباب الأنساب،/ ۳۳۵، ۳۳۷

ابن شهر آشوب، المناقب، ۳/ ۳۰۵

ابن الجوزى، صفة الصّفوة، ۱/ ۳۰۹؛ المنتظم، ۵/ ۶۹

ابن قدّامة، التّبيين،/ ۱۳۷

سبط ابن الجوزی، تذکرة الخواصّ،/ ۵۴

الکنجی، کفایة الطّالب،/ ۴۱۲

محبّ الدّین الطّبری، ذخائر العقبی،/ ۱۱۷، الرّیاض النّضرة، ۲/ ۳۳۳

الذّهبی، سیر أعلام النّبلاء، ۳/ ۲۱۶

الذّهبی، العبر، ۱/ ۶۵- ۶۶

الذّهبی، تاریخ الإسلام، ۲/ ۳۵۲

الیافعی، مرآة الجنان، ۱/ ۱۳۲- عنه: الدّیاربکری، تاریخ الخمیس، ۲/ ۲۹۸

المقریزی، اتّعاظ الحنفاء،/ ۶

الدّیاربکری، تاریخ الخمیس، ۲/ ۲۸۴

ابن العماد، شذرات الذّهب، ۱/ ۶۶

سپهر، ناسخ التّواریخ أمیر المؤمنین علیه السّلام، ۴/ ۳۳۸، سیّد الشّهداء علیه السّلام، ۲/ ۳۳۷

الشّبلنجی، نور الأبصار،/ ۲۰۷

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۹۱

زوجه و ولده

ثمّ قتل العبّاس بن علیّ بعد إخوته مع الحسین؛ فورث العبّاس إخوته، و لم یکن لهم ولد؛ و ورث العبّاس ابنه عبید اللّه بن العبّاس، و کان محمّد ابن الحنفیّة و عمر حیّین؛ فسلم محمّد لعبید اللّه میراث عمومته، و امتنع عمر حتّی صولح و أرضی من حقّه.

المصعب الزّبیری، نسب قریش، ۱/ ۴۳

و ولد العبّاس بن علیّ بن أبی طالب: عبید اللّه، و أمّه: لبابة بنت عبید اللّه بن العبّاس بن عبد المطّلب؛ و أخواه لأمّه: القاسم بن الولید بن عتبة بن أبی سفیان بن حرب بن أمیّة، و نفیسة بنت زید بن حسن «۱» بن علیّ بن أبی طالب. المصعب الزّبیری، نسب قریش، ۱/ ۷۹ و أمّا العالیة، فولدت لعبید اللّه بن عبد اللّه بن العبّاس محمّدا؛ و ولدت لعثمان بن عبید اللّه ابن حمید بن زهیر بن الحارث بن أسد بن عبد العزّی: عبد اللّه بن عثمان. و أمّا لبابة بنت عبید اللّه، فإنّها کانت عند عبّاس بن علیّ بن أبی طالب؛ فولدت له عبید اللّه؛ فقتل عنها مع حسین بن علیّ؛ فتزوّجها الولید بن عتبة بن أبی سفیان، و هو یومئذ وال علی المدینة و مکّة؛ فولدت له القاسم بن الولید بن عتبة بن أبی سفیان؛ و هلک عنها؛ فتزوّجها زید ابن حسن بن علیّ بن أبی طالب؛ فولدت له نفیسة بنت زید بن حسن؛ تزوّجت نفیسة الولید بن عبد الملک بن مروان، و هو خلیفة؛ ففارقها.

المصعب الزّبیری، نسب قریش، ۱/ ۳۲

فولد الولید بن عتبة: عثمان؛ و محمّدا؛ و هندا، ولدت لأبی بکر بن عبد العزیز بن مروان؛ و أمّة بنت الولید، تزوّجها سلیمان بن عبد الملک؛ ثمّ خلف علیها أبو بکر بن عبد العزیز؛ و أمّهم: أمّ حجیر بنت عبد الرّحمان بن الحارث بن هشام؛ و إخوتهم لأمّهم: بنو عبد اللّه بن ربیعة بن المغیرة؛ و القاسم بن الولید؛ و أمّه: لبابة بنت عبید اللّه بن العبّاس بن عبد المطّلب؛ و أخواه لأمّه: عبید اللّه بن العبّاس بن علیّ بن أبی طالب، و نفیسة بنت زید بن الحسن بن علیّ بن أبی طالب؛ و الحصین بن الولید، و أمّه: رملة بنت سعید بن العاصی.

---

(۱)- [فی المطبوع: حسین و هو تصحیف].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۹۲

هؤلاء بنو الولید بن عتبة.

المصعب الزّبیری، نسب قریش، ۱/ ۱۳۲

و تزوّجت لبابة بنت عبید اللّه بن العبّاس بن عبد المطّلب (العبّاس) بن علیّ بن أبی طالب، ثم خلف علیها (الولید) بن عتبة بن أبی سفیان. ثمّ (زید) بن حسن بن علیّ بن أبی طالب.

محمّد بن حبیب، المحبّر،/ ۴۴۱

أمّا «العبّاس بن علیّ بن أبی طالب» فقتل مع الحسین بن علیّ بن أبی طالب؛ فولد العبّاس عبید اللّه، أمّه لبابة بنت عبید اللّه بن عبّاس قدس سرّه «۱» و حسنا، لأمّ ولد «۱»، و له عقب.

ابن قتیبة، المعارف،/ ۲۱۷- عنه: المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۴۲۹

و ورث العبّاس ابنه عبید اللّه بن العبّاس، و کان محمّد بن علیّ ابن الحنفیّة و عمر بن علیّ حیّین، فسلّم محمّد لعبید اللّه بن العبّاس میراث عمومته و امتنع عمر، حتّی صولح و أرضی عن حقّه.

ابن أبی الدّنیا، مقتل الإمام أمیر المؤمنین،/ ۱۲۰

«۲» و هو أکبر ولدها [أمّ البنین] «۳» و هو آخر من قتل من إخوته لأمّه و أبیه «۲» «۳»، «۴» لأنّه کان له عقب، و لم یکن لهم، فقدّمهم بین یدیه، فقتلوا جمیعا، «۴» فحاز مواریثهم ثمّ تقدّم، فقتل، فورثهم و إیّاه عبید اللّه، و نازعه فی ذلک عمّه عمر بن علیّ، فصولح علی شیء رضی به. «۴» «۵»

(۱- ۱) [لم یرد فی بطل العلقمیّ].

(۲- ۲) [حکاه فی العیون،/ ۱۶۸].

(۳- ۳) [حکاه عنه فی الأعیان، ۷/ ۴۳۰].

(۴- ۴) [لم یرد فی البحار].

(۵)- و عباس بن علی بزرگترین فرزند أمّ البنین بود و پس از سه برادر خود به شهادت رسید؛ زیرا او دارای فرزند بود و از این‌رو آنان را پیش انداخت تا وارث آن‌ها گردد و خود نیز پس از آن‌ها به میدان رفت تا هرچه را به ارث برده بود، به فرزندانش ارث دهد. و ارث همگی آن‌ها به عبید اللّه فرزند عباس بن علی علیه السّلام رسید (۱)، عمر بن علی عموی عبید اللّه با او درباره ارث نزاع کرد و بالاخره عبید اللّه چیزی به او واگذار کرد و میان آن‌ها اصلاح شد.

(۱). زیرا حضرت عبّاس بن علیّ علیهما السّلام دو فرزند داشت، یکی به نام فضل و دیگری به نام عبید اللّه. و فضل نیز پیش از آن-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۹۳

أبو الفرج، مقاتل الطّالبیّین،/ ۵۵- عنه: المجلسی، البحار، ۴۵ / ۳۹؛ البحرانی، العوالم، ۱۷ / ۲۸۲؛ القمی، نفس المهموم،/ ۳۳۳؛ الزّنجانی، وسیلة الدّارین،/ ۲۶۵

و لم یکن لأحد منهم [عثمان و جعفر و عبد اللّه] عقب. و ورثهم العبّاس، و قتل بعدهم یومئذ، و خلّف ولده عبید اللّه بن العبّاس. «۱»

القاضی النّعمان، شرح الأخبار، ۳/ ۱۸۴

و ورث إخوته من أمّه، و ورثه ابنه عبید اللّه بن العبّاس.

[...] (قال): لمّا کان یوم الطّفّ، قدّم الحسین بن علیّ علیه السّلام إخوة العبّاس جعفرا و عثمان و عبد اللّه و أبا بکر، حتّی قتلوا فورثهم العبّاس، ثمّ قتل العبّاس، فورثهم جمیعا ابنه عبید اللّه بن العبّاس.

(قال) معاویهٔ بن عمّار الزّیدیّ قال، قال الزّبیدیّ: قلت للصّادق علیه السّلام: کیف قسّمتم نحلهٔ فدک بعدما رجعت علیکم؟ قال: أعطینا ولد عبید اللّه بن العبّاس الشّهید الرّبع، و الباقی لولد فاطمهٔ، فأصاب بنی العبّاس بن علیّ أربعهٔ أسهم الحصّهٔ أربعهٔ نفر ورثوا علیّا علیه السّلام.

(قال) ذکر أبو الیقظان سحیم بن حفص النّسّابهٔ؛ و علیّ بن مجاهد الکابلیّ؛ و محمّد بن عمر الواقدیّ؛ و علیّ بن محمّد بن سیف المداینیّ؛ و هشام بن محمّد الکلبیّ؛ و الشّرقیّ بن القطامیّ، و الهیثم بن عدیّ، و أبو القاسم خرداذبهٔ، و محمّد بن حبیب، و الزّبیر بن بکّار الزّبیریّ، و عبد اللّه بن سلیم القینیّ، و محمّد بن أبی حرّ العدویّ، و حمزهٔ بن الحسن الاصفهانیّ؛ و أحمد بن یحیی ثعلب؛ و محمّد بن جریر الطّبریّ، و الشّریف أبو الحسین یحیی بن الحسن ابن عبید اللّه بن الحسین بن عبد اللّه بن الحسین الأصغر، و أبو طاهر عیسی بن عبد اللّه بن محمّد بن عمر بن علیّ بن أبی طالب علیه السّلام، و النّاصر الحسن بن علیّ بن الحسین بن علیّ ابن عمر بن علیّ بن الحسین بن علیّ بن أبی طالب علیه السّلام؛ أنّ کلّهم ذکروا: أنّ العبّاس بن

- که ازدواج کند و اولاددار شود، از دنیا رفت و ارث او نیز به عبید اللّه رسید (مترجم).

رسولی محلّاتی، ترجمه مقاتل الطّالبیّین،/ ۸۱

(۱)- [سیأتی ما یتعلّق بالعبّاس و إخوته لأمّه و أبیه علیهم السّلام وارث بعضهم من بعض فی عمر بن علیّ بن أبی طالب علیه السّلام].

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۹۴

علیّ ولد عبید اللّه بن العبّاس من لبابهٔ بنت عبید اللّه بن العبّاس بن عبد المطّلب و منه أعقب.

أبو نصر، سرّ السّلسلهٔ،/ ۸۹

و أعقب العبّاس بن علیّ، ترک ولدین: عبید اللّه، أمّه لبابهٔ بنت عبید اللّه بن العبّاس.

و حسنا لأمّ ولد.

البرّی، الجوهرهٔ،/ ۵۷

بنو جعفر السّیّد ابن إبراهیم بن محمّد بن علیّ الزّینیّ هذا (و عقبه) من رجلین محمّد الرّئیس و إسحاق الأشراف و أمّهما لبابهٔ «۱» بنت عبد اللّه بن العبّاس بن عبد المطّلب. «۲»

---

(۱)- خلف زید بن الحسن السّبط علی لبابهٔ بعد العبّاس بن علیّ بن أبی طالب علیهما السّلام فأولد نفیسهٔ، تزوّجها الولید بن عبد الملک بن مروان، فولدت له ولدا؛ و کان زید یفد إلی الولید فیجلس علی السّریر معه و یکرمه الولید لکان ابنته عنده و وهب له ثلاثین ألف دینار دفعهٔ واحدهٔ، و خلف علی لبابهٔ بعد زید بن الحسن الولید بن عتبهٔ بن أبی سفیان فولدت له القاسم.

(۲)- زید بن حسن علیه السّلام مکنّی بود به أبو الحسن؛ چه پسرش را حسن نام نهاد. أبو نصر بخاری گوید:

«لبابه، دختر عبد اللّه بن عباس بن عبد المطلب را عباس بن علی بن أبی طالب تزویج فرمود و چون عباس در کربلا شهید شد، زید بن حسن او را کابین بست و از وی دو فرزند آورد؛ یکی پسر و او را حسن نامید و آن دیگر دختر و او را نفیسه نام نهاد».

سپهر، ناسخ التّواریخ امام حسن مجتبی علیه السّلام، ۱/ ۲۷۹

و آن حضرت را از لبابه دختر عبید اللّه بن عباس بن عبد المطلب، دو پسر بود: یکی فضل و آن دیگر عبید اللّه نام داشت و او را از مادر خود سه برادر بود و هیچ‌یک از ایشان فرزند نداشتند. عباس در یوم طف ایشان را قبل از خود به جنگ فرستاد، از بهر آن‌که مبادا بعد از شهادت او عایقی در جانبازی ایشان واقع شود و دیگر آن‌که خواست تا کشته ایشان را ببیند و ادراک اجر شکیبایی در مصائب ایشان فرماید.

بالجمله، میراث ایشان بعد از شهادت چون فرزند نداشتند، به عباس منتقل شد و چون عباس شهید شد، آن مال به فضل و عبید اللّه رسید و چون فضل قبل از عبید اللّه وفات یافت، تماما عاید عبید اللّه گشت.

این که می گویند: «عمر بن علی بن أبی طالب با عبید اللّه در طلب میراث منازعه کرد و به مصالحه گذشت، چه او برادر اعیانی (۱) حضرت عباس بود». درست نباشد؛ چه عمر برادر مادری عباس الاصغر است و با او برادر اعیانی است و با عباس الاکبر از جانب پدر برادر است. پس چگونه می‌توانست با عبید اللّه در طلب میراث منازعت آغازد؟ (۲)

لغزش مجلسی (علیه الرحمهٔ)

و فاضل مجلسی (علیه الرحمهٔ)، عمر را در شمار شهدا نگاشته و در ورقه دیگر منازعه او را در طلب میراث با عبید اللّه رقم کرده و جماعتی در این قصه اقتفا (۳) به او کرده‌اند.

السّیف قد ینبوا و الجواد قد یکبو (۴)

کسی که مصنفات و مؤلفات او را در فارسی و عربی از دو کرور بیت کمتر به شمار نتوان گرفت، صد-

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۹۵

ابن عنبهٔ، عمدهٔ الطّالب،/ ۴۳

و روی السّیّد الدّاودیّ فی کتاب العمدهٔ عن الشّیخ أبو نصر قال: أعقب العبّاس بن علیّ من ولدین: فضل، و عبید اللّه، و أمّهما لبابهٔ الهاشمیّهٔ بنت عبید اللّه بن عبد اللّه بن العبّاس ابن عبد المطّلب، و الفضل، مات صغیرا و لا عقب له «۱»، و عقب العبّاس قلیل، أعقب من ابنه عبید اللّه و عقبه ینتهی إلی ابنه الحسن، فأعقب الحسن بن عبید اللّه من خمسهٔ رجال و هم: عبد اللّه، قاضی الحرمین کان أمیرا بمکّهٔ و المدینهٔ، و العبّاس الخطیب، و حمزهٔ الأکبر، و إبراهیم جردقهٔ، و الفضل، انتهی. «۲»

الحائری، ذخیرهٔ الدّارین، ۱/ ۱۴۵- مثله الزّنجانی، وسیلهٔ الدّارین،/ ۲۷۸

- چنین لغزش را از او معفو باید داشت. هیچ انسانی جز معصوم از سهو و نسیان مصون نتواند بود.

(۱). برادر اعیانی: برادر پدر و مادری.

(۲). [این مطلب را تا اینجا در احوال أمیر المؤمنین علیه السّلام، ۴/ ۳۳۹ تکرار نموده است].

(۳). اقتفا: پیروی.

(۴). شمشیر گاهی کندی می‌کند و اسب خوشرفتار گاهی به سردر می‌آید. این جمله در عرب مثلی است که برای کسی که در کاری که مهارت دارد، خطا و لغزشی نماید، گفته می‌شود. ولی در کتاب امثال به جای (السیف)، (الصارم) که به معنی شمشیر بران است، ضبط نموده‌اند و مناسب و سزاوار با مقام هم همان صارم است. و این خود لغزشی است از مرحوم سپهر (الصارم قد ینبو و الجواد قد یکبو) إلّا أن یعصمنا اللّه من الزّلل.

سپهر، ناسخ التّواریخ سیّد الشّهداء علیه السّلام، ۲/ ۳۴۱- ۳۴۲

(۱)- [زاد فی وسیلهٔ الدّارین: و محمّد بن العباس استشهد فی کربلاء].

(۲)- و بزرگترین فرزندان او [امّ البنین] و آخرین برادران مادری خود کشته شد؛ زیرا او اولاد داشت و آن‌ها را فرزندی نبود و پیش از خود آن‌ها را به میدان فرستاد تا همه کشته شدند و ارث آن‌ها به او رسید و سپس خودش به میدان رفت و کشته شد و عبید اللّه (پسر حضرت عباس) وارث همه گردید و عمویش عمر بن علی با او بر سر ارث ستیزه کرد و باهم به مالی که او راضی شد، اصلاح کردند.

از کلام ابو الفرج استفاده می‌شود که أبو الفضل العباس برای ارث برادران خود آن‌ها را پیش از خود به میدان فرستاد؛ ولی این

سخن بسیار سست و بیهوده است؛ زیرا مقام شامخ او از این علاقه دنیوی بسیار بالاتر است. اگر او را به مال و جاه دنیا آن هم برای وارث بعد از خود اندک علاقه‌ای بود، چرا پیشنهاد امان عبید اللّه را که به وسائل متعدده بر او عرضه شد، قبول نکرد؟ موضوع نزاع عمر بن علی با برادرزاده خود بر سر ارث برادران، براساس فقه سنّیها صحیح می‌آید که مازاد از فریضه ارث را به عصبه، یعنی خویشان پدری می‌دهند و آن را تعصیب می‌نامند و براساس فقه شیعه که با وجود وارث طبقه اول به طبقه دوم که برادران است، چیزی نمی‌رسد، موضوعی ندارد و صحت این کلام هم بسیار بعید است.

کمره‌ای، ترجمه نفس المهموم،/ ۱۵۳

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۹۶

بنو جعفر السّید بن إبراهیم بن محمّد بن علی الزّینبی هذا.

و عقبه من رجلین، و هما: محمّد الرئیس، و إسحاق الأشرف، أمّهما لبابة بنت عبید اللّه ابن العبّاس بن عبد المطّلب، سمّاها أبوها عبید اللّه بن العبّاس باسم أمّه لبابة بنت الحارث ابن مزن الهلالیّة.

و ربّما یتوهّم أنّ لبابة هذه بنت عبد اللّه بن العبّاس أخت علیّ، و لیس کذلک، لأنّ لبابة بنت عبد اللّه خرجت إلی العبّاس بن أمیر المؤمنین، ثمّ خلفه علیها بعد شهادته یوم الطفّ ابن أخیه زید الجواد بن الحسن الزکیّ، زوّجه أبوها عبد اللّه بها.

الأعرجی، مناهل الضّرب،/ ۶۱- ۶۲

أولاد العبّاس بن علیّ علیه السّلام و أحفاده:

الحسن بن العبّاس، عبید اللّه بن العبّاس، محمّد بن العبّاس استشهد بکربلاء، أمّهم جمیعا أمّ الفضل الصّغری لبابة بنت عبید اللّه بن العبّاس بن عبد المطّلب، الفضل بن العبّاس، عبید اللّه بن العبّاس، القاسم بن العبّاس استشهد بکربلاء، لیس للعبّاس بن علیّ أنثی.

اختلف النّسّابون فی عدد أولاده، فمنهم المقلّ المقتصر علی واحد، و منهم الموصل عددهم إلی ستّة ذکور، و خذ ما قاله النّسّابون فی طرفی القلّة و الکثرة. قال ابن قتیبة فی المعارف ص ۶۵: و أمّا العبّاس بن علیّ فقتل مع الحسین بن علیّ بن أبی طالب، فولد العبّاس عبید اللّه أمّه لبابة بنت عبید اللّه بن عبّاس، و له عقب إلی آخره. و قال صاحب ناسخ التّواریخ الفارسیّ ص ۳۰۶ ج ۵: و ولد له ولدان، أحدهما: الفضل، و الثّانی عبید اللّه، انتهی.

المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۴۲۹

محمّد بن العبّاس بن أمیر المؤمنین علیهم السّلام.

ذکر ابن شهر آشوب فی المناقب فی ذکر المستشهدین من بنی هاشم مع الحسین یوم الطّفّ و قتل مع الحسین محمّد بن العبّاس بن علیّ بن أبی طالب علیهم السّلام و ذکر السّیّد عبد الرّزاق المقرّم فی کتابه العبّاس ص ۱۹۵: أنّه کان للعبّاس خمسة أولاد: عبید اللّه- و الفضل- و الحسن- و القاسم- و بنت واحدة، و ذکر صاحب المناقب: أنّ محمّد بن

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۹۷

العبّاس قد قتل فی کربلاء یوم الطّفّ و لیس للعبّاس نسل إلّا من ولده عبید اللّه بن العبّاس.

[...] هذا و اعلم بأنّ السّیّد إبراهیم بن محمّد بن عبد اللّه بن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس بن أمیر المؤمنین علیه السّلام المدفون فی مدینة زنجان، هو من أحفاد العبّاس بن أمیر المؤمنین، دفن فی زنجان فی زمان المعتز الخلیفة العبّاسیّ، و باتّفاق مع الحسین بن أحمد بن إسماعیل بن محمّد الأرقط بن عبد اللّه بن الباقر بن علیّ بن الحسین علیه السّلام خرجا، و تصرّف قزوین و زنجان و أبهر و قتل فی زنجان، و له مقام معلوم یزار فیه. و قد زاره المؤلّف مرارا حین کان مشتغلا بالتّحصیل سنة ۱۳۲۳ فی مدینة زنجان.

الزّنجانی، وسیلة الدّارین،/ ۲۷۷، ۲۷۹

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۹۸

ما صنعه أمير المؤمنين عليه السّلام به عندما كان طفلا

و ذكر صاحب (كتاب قمر بنى هاشم) «۱» ص ۲۱: إنّ أمّ البنين رأت أمير المؤمنين فى بعض الأيّام أجلس أبا الفضل عليه السّلام على فخذه، و شمّر عن ساعديه، و قبّلهما و بكى؛ فأدهشها الحال، لأنّها لم تكن تعهد صبيّا بتلك الشّمائل العلويّة ينظر إليه أبوه و يبكى من دون سبب ظاهر؛ و لمّا أوقفها أمير المؤمنين على غامض القضاء و ما يجرى على يديه من القطع فى نصرة الحسين عليه السّلام، بكت و أعولت، و شاركها من فى الدّار فى الزّفرة و الحسرة، غير أنّ سيّد الأوصياء بشّرها بمكانة ولدها العزيز عند اللّه جلّ شأنه، و ما حباه عن يديه بجناحين يطير بهما مع الملائكة فى الجنّة، كما جعل ذلك لجعفر بن أبى طالب، فقامت تحمل بشرى الأبد و السّعادة الخالد. «۲»

المقرّم، العبّاس،/ ۷۵، قمر بنى هاشم،/ ۱۹- ۲۰

---

(۱)- [زاد فى قمر بنى هاشم: الفارسىّ].

(۲)- مؤلّف كتاب «قمر بنى هاشم» در ص ۲۱ ذكر مى‌نمايد كه:

روزى أمّ البنين، أمير المؤمنين عليه السّلام را مشاهده نمود كه عباس را در آغوش گرفته است و بر دستانش بوسه مى‌زند و مى‌گريد. چون اين بانوى با فضيلت اين‌گونه ديد، در اضطراب و پريشانى شد؛ زيرا سابقه نداشت كه فرزندى چنين نيك‌منظر و صاحب شمائل علوى پدرش به او بنگرد و بگريد؛ بدون اين‌كه ظاهرا هيچ علّتى داشته باشد. چون أمّ البنين سبب را از حضرتش پرسيد، أمير المؤمنين عليه السّلام او را به مشيت پروردگار آگاه نمود كه دستان اين فرزندش، در راه يارى حسين عليه السّلام قطع خواهد شد. با شنيدن اين مسأله، صداى فرياد و فغان مادر دلسوخته به آسمان بلند شد و اهل خانه نيز همگى به ناله درآمدند.

اما حضرت به وى خبر داد كه نورديده‌اش، نزد خداى تبارك و تعالى منزلتى عظيم دارد و در عوض دو دستش، دو بال به او مرحمت خواهد كرد كه با آن‌ها با ملائكه در بهشت پرواز نمايد؛ همان‌گونه كه از قبل، اين عنايت را به جعفر بن ابى طالب نموده است. پس امّ البنين با شنيدن اين سخن در حاليكه داراى اين بشارت ابدى و سعادت جاودانه شد، از جا برخاست.

پاك‌پرور، ترجمه العبّاس،/ ۱۶۴

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۹۹

كلامه عليه السّلام معه فى طفوليّته

و قيل: كان العبّاس الّذى يسمّى السّقّاء يوم كربلاء، و زينب ولدا علىّ عليه السّلام صغيرين، و كانا عند أبيهما، العبّاس عن يمينه، و زينب عن شماله، فالتفت إلى العبّاس و قال: قل:

واحد، فقالها، فقال: قل: اثنين، فقال: إنّى أستحى أن أقول اثنين باللّسان الّذى قلت به واحد، فقبّل علىّ عينيه، و التفت إلى زينب، فقالت له زينب: يا أبتاه، أتحبّنا؟ قال: نعم، أولادنا أكبادنا فقالت: يا أبتاه حبّان لا يجتمعان فى قلب مؤمن: حبّ اللّه و حبّ الأولاد؛ فإن كان لابدّ، فالشّفقة لنا، و الحبّ اللّه خالصا، فازداد لهما حبّا. «و قيل»: بل القائل الحسين «۱».

الخوارزمى، مقتل الحسين، ۱/ ۱۲۲- عنه: المظفّر، بطل العلقمى، ۲/ ۱۹۷- ۱۹۸

فى مجموعة الشّهيد الأول قيل: لمّا كان العبّاس و زينب ولدىّ علىّ عليه السّلام صغيرين، قال علىّ عليه السّلام للعبّاس: قل واحد،

فقال: واحد. فقال: قل اثنان فقال: استحی أن أقول

---

(۱)- [زاد فی بطل العلقمی:

و تعجّب کیف أدرک و هو طفل أنّ الواحد لا یثنّی، لأنّ التّثنیهٔ شرک، و الوحدانیّهٔ إخلاص. و هذه مسألهٔ غامضهٔ عویصهٔ زلّ فیها الکبار من العقلاء المفکّرین، و أبو الفضل فی سنّ الطّفولیّهٔ یدرک بفطنته أنّ الواحد قائم بذاته لا یثنّی، و إذا کانت هذه مقدرته الحکمیّهٔ و هو طفل فطیم، فکیف لا یدرک بفطنته و هو فی سنّ الرّشد و الإکمال درجهٔ صدق الیقین العرفانیّهٔ الّتی أعیت معرفتها علی جماعهٔ من علماء النّاس].

شیخنا در مستدرک الوسائل روایت کرده است از یکی از سه سفینه، یعنی کشکول شهید (ره) اوّل که:

در طفلی آن حضرت، پدر بزرگوارش او را بر زانوی خود و زینب عالمه غیر معلمه را بر زانوی دیگر داشت و أبو الفضل تازه به تکلم آمده بود. به او گفت: «بگو واحد»!

او گفت. پس علی علیه السّلام فرمود: «بگو اثنین»!

عرض کرد: «ای پدر! به زبانی که واحد گفته‌ام، اثنین نمی‌گویم».

حضرت أمیر (صلوات اللّه علیه) او را بوسید. زینب عرض کرد: «ای پدر! آیا ما را دوست می‌داری؟»

فرمود: «بله ای فرزند».

عرض کرد: «محبت خالص از برای خداست و لا محاله نسبت به ما شفقت است».

پس حضرت او را تقبل فرمود.

جوهر جام‌جم از معدن و کان دگر است تو تمنا ز گل کوزه‌گران میداری

القائنی، الکبریت الأحمر،/ ۴۰۶- ۴۰۷

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۰۰

باللّسان الّذی قلت واحد اثنان، فقبّل علیه السّلام عینیه.

النّوری، مستدرک الوسائل، ۳/ ۸۱۵

ولد العبّاس بن علیّ- سلام اللّه علیه- فی بیت الإمامهٔ، و عاش و ترعرع فی أکنافها، و تربّی فی مدرسهٔ أبیه أمیر المؤمنین علیه السّلام، الّذی هو باب مدینهٔ علم النّبیّ صلّی اللّه علیه و اله و سلّم، و ظلّ ربیب ذلک البیت الرّفیع طیلهٔ (۱۴ عاما) تقریبا، ذلک الّذی قیل فیه:

بیت علا سمک الضّراح رفعهٔ فکان أعلی شرفا و أرفعا

أعزّه فما تهبط فی کعبته الأملاک إلّا خضّعا

بتت من القدس و ناهیک به محطّ أسرار الهدی و موضعا

و کان مأوی الملتجی و المرتجی فما أعزّ شأنه و أمنعا

روی: أنّ أباه علیّا أمیر المؤمنین علیه السّلام: دعاه- یوما- و هو صغیر، فأجلسه فی حجره، و قال له: یا بنیّ، قل: (واحد) فقال: واحد، فقال له: قل: (اثنین). فامتنع العبّاس من ذلک، و قال: یا أبه، إنّی أستحی أن أقول: اثنین بلسان قلت به: واحد. «۱»

بحر العلوم، مقتل الحسین علیه السّلام (الهامش)،/ ۳۱۲

---

(۱)- ملّا محمد تقی معروف به شهید ثالث در کتاب مجالس المتقین و شیخ ابن سعید حسن بن حسین سبزواری معاصر شهید اوّل در کتاب مصابیح القلوب حدیث کنند که حضرت زینب با قمر بنی هاشم ابو الفضل العبّاس علیه السّلام در کنار امیر المؤمنین نشسته

بودند. قمر بنی هاشم در آن وقت کودک بود. حضرت به فرزند دلبند خود «قمر بنی هاشم» فرمود: «بگو واحد»!

گفت: «واحد»!

فرمود: «بگو اثنین»!

عرض کرد: «یا ابتاه! به زبانی که واحد گفته‌ام، اثنین نگویم. مرا شرم می‌آید».

حضرت فرزند ارجمند خود را ببوسید و مسرور گردید. در این وقت زینب علیها السّلام عرض کرد: «یا ابتاه! ما را دوست می‌داری؟»

فرمود: «آری چه‌گونه دوست ندارم که میوه دل من هستی».

عرض کرد: «پدرم! عزیزم. دوستی برای خداست و شفقت و مهربانی برای ماست».

محلّاتی، ریاحین الشریعهٔ، ۳/ ۵۴

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۰۱

حضور العبّاس علیه السّلام فی صفّین

و دعا معاویـهٔ الأحمر فی هذا الیوم، مولی أبی سـفیان، و کان شـجاعا، بطلا، و حثّه علی قتل الأشتر أو عبد اللّه بن بدیل، فقال الأحمر: إنّ علیّا لا یقتله غیری، فقال معاویهٔ:

مهلاـ یـا أحمر، لاـ تبـارز علیّـا. و برز الأـحمر و نـادی: أین ابن أبی طـالب؟ فصاح علیه صعصـعهٔ بن صوحان و قال: لعن اللّه ابن آکلهٔ الأکبـاد، حیث أمرک بمناجزهٔ خیر العباد، فقال الأحمر: إنّما تقولون هـذا جبنا، فبرز إلیه شـقران مولی رسول اللّه صـلّی اللّه علیه و آله فقـال له الأحمر: من أنت؟ فإنّی لا أقاتل إلّا أشـجعکم، فعرّفه شـقران نفسه، فحمل علیه الأحمر فضـربه فقتله و ثبت مکانه، و قال: لیبرز إلیّ علیّ لینظر حملتی و ضـربتی، فصـاح علیه القوم و قالوا: تنـحّ أیّها الکلب، فما أنت بکفو علیّ أمیر المؤمنین، فقال الأحمر: و اللّه لا أنصـرف إلّا مع رأس علیّ أو أموت دونه، فبرز إلیه أمیر المؤمنین و حمل علیه فأخـذ بعضـده و جـذبه ثمّ رمی به من یده علی الأرض فحطّمه حطمـا «۱»، و تولول النّـاس و شـتموا أهـل الشّـام، فقـال أمیر المؤمنین فی أهـل الشّـام: من فیهم خیر، و مـا کلّهم یرضـی بفعل معاویـهٔ؟ فعوّدوا ألسـنتکم ذکر اللّه، و اسـتکثروا من قول «لاـ حول و لاـ قوّهٔ إلّا باللّه العلیّ العظیم» «۲»، ثمّ خرج من عسـکر معاویهٔ «۱» کریب بن أبرهـهٔ من آل ابن ذی یزن، و کـان مهیبا قویّا، یأخـذ الـدّرهم، فیغمزه بإبهامه، فیـذهب بکتابته. فقال له معاویـهٔ: إنّ علیّا یبرز بنفسه، و کلّ أحد لا یتجاسـر علی مبارزته و قتاله، قال کریب: أنا أبرز إلیه، فخرج إلی صفّ أهل العراق، و نادی: لیبرز إلیّ علیّ، فبرز إلیه مرتفع بن وضّاح الزّبیدیّ، فسأله من أنت؟ فعرّفه نفسه، فقال: کفو، کریم، و تکافحا، فسبقه کریب، فقتله و نادی:

لیبرز إلیّ أشجعکم أو علیّ، فبرز إلیه شرحبیل بن بکر، و قال لکریب: یا شقیّ، ألا

---

(۱)- وقعهٔ صفّین/ ۲۴۹، ۳۱۵.

(۲)- [إلی هنـا مکانه فی بطل العلقمیّ، قـد شـهد قبل کربلاء صـفّین و فی بعض الکتب الفارسـیّهٔ أنّه کان محاربا و یشـهد له ما ذکره الخطیب الخوارزمیّ الحنفیّ فی کتاب المناقب: أنّ أمیر المؤمنین علیّ بن أبی طالب علیه السّـلام لبس شاب ابنه العبّاس فی بعض أیّام صفّین لمّا برز لقتال کریب فارس أهل الشّام ثمّ ...].

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۰۲

تتفکّر فی لقاء اللّه و رسوله یوم الحساب عن سـفک الدّم الحرام؟ قال کریب: إنّ صاحب الباطل من آوی قتلهٔ عثمان، ثمّ تکافحا فقتله کریب «۱»، ثمّ برز إلیه الحرث بن الجلّاح الشّیبانیّ، و کان زاهدا، صوّاما، قوّاما، و هو یقول:

هذا علیّ و الهدی حقّا معه نحن نصرناه علی من نازعه

ثمّ تکافحا فقتله کریب، فدعا علیّ علیه السّلام ابنه العبّاس- و کان تامّا کاملا من الرّجال- فأمره بأن ینزل عن فرسه و ینزع ثیابه، ففعل فلبس علیّ علیه السّلام ثیابه و رکب فرسه، و ألبس ابنه العبّاس ثیابه و أرکبه فرسه، لئلّا یجبن کریب عن مبارزته، فلمّا همّ علیّ بذلک؛ جاءه عبد اللّه بن عدیّ الحارثیّ و قال: یا أمیر المؤمنین، بحقّ إمامتک، فائذن لی أبارزه، فإن قتلته، و إلّا قتلت شهیدا بین یدیک، فأذن له علیّ فتقدّم إلی کریب و هو یقول:

هذا علیّ و الهدی یقوده من خیر عیدان قریش عوده

لا یسأم الدّهر و لا یؤوده و علمه معاجز وجوده

فتصارعا ساعة، ثمّ صرعه کریب، ثمّ برز إلیه علیّ علیه السّلام متنکّرا و حذّره بأس اللّه و سخطه، فقال له کریب: أتری سیفی هذا؟ لقد قتلت به کثیرا مثلک، ثمّ حمل علی علیّ بسیفه فاتّقاه بحجفته، ثمّ ضربه علیّ علیه السّلام علی رأسه فشقّه حتّی سقط نصفین و قال:

النّفس بالنّفس و الجروح قصاص لیس للقرن بالضّراب خلاص «۲» بیدی عند ملتقی الحرب سیف

هاشمیّ یزیّنه الإخلاص مرهف «۳» الشّفرتین أبیض کالملح

و درعیّ من الحدید دلاص «۲» «۴»

---

(۱)- وقعة صفّین/ ۲۴۹، ۳۱۵.

(۲- ۲) [بطل العلقمیّ، إلی آخر قصّة و فیها یذکر أنّ أمیر المؤمنین علیّا علیه السّلام أمر ابنه محمّد ابن الحنفیّة بملازمة مصرع کریب لأجل منازلة من یثور طالبا بدمه، و ذکر أنّ محمّدا قتل فی هذا الموقف سبعة أبطال من الثّائرین یطلبون بدم کریب].

(۳)- المرهف: المجدّد- لسان العرب.

(۴)- الدّلاص: اللّیّن البرّاق- لسان العرب.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۰۳

ثمّ انصرف أمیر المؤمنین علیه السّلام و قال لابنه محمّد: قف مکانی، فإنّ طالب و تره یأتیک، فوقف محمّد عند مصرع کریب فأتاه أحد بنی عمّه، و قال: أین الفارس الّذی قتل ابن عمّی؟ قال محمّد: و ما سؤالک عنه، فأنا أنوب عنه، فغضب الشّامیّ و حمل علی محمّد، و حمل علیه محمّد فصرعه، فبرز إلیه آخر فقتله حتّی قتل من الشّامیّین سبعة، فأتاه شابّ و قال لمحمّد: أنت قتلت عمّی و إخوتی، فبرزت إلیک لأشفی صدری منک أو ألحق بهم؟ و قال:

و من للصّباح و من للرّواح و من للسّلاح و من للخطب

و من للسّعادة من للکماة إذا ما الکماة جثت بالرّکب

ثمّ تکافحا ملیّا فضربه محمّد فصرعه.

الخوارزمی، المناقب،/ ۲۲۶- ۲۲۸- عنه، المظفّر، بطل العلقمی، ۲/ ۲۲۹- ۲۳۰

و عاش العبّاس مع أبیه أربع عشرة سنة، حضر بعض الحروب، فلم یأذن له أبوه بالنّزال. «۱»

السّماوی، إبصار العین،/ ۲۶- عنه: الحائری، ذخیرة الدّارین، ۱/ ۱۴۲

---

(۱)- ولیکن در هیچ کتابی در حروب امیر المؤمنین علیه السّلام ذکری از غزا و جنگ نمودن آن سرور مثل سایر ابطال لشکر ظفر اثر به نظر احقر نرسیده، چنان‌چه شهادت داده است به آن محدث متبحر سند المحدثین و خاتم المحمدین المتأخرین علم العلماء العالمین شیخنا و مجیزنا الشیخ الحاج الامیرزا محمد حسین النوری المدفون بصحن الغری فی حجرة من حجرات السمت القبلی اعلی

اللّه مقامه، مگر آن‌چه دیده است، در بعض کتب که فقره عباس بن ربیعه را در صفین که بعض شجاعان لشکر معاویه را به قتل رسانید و بعد دو نفر شجاع از قبیله بنی لخم او را طلب کردند و امیر المؤمنین علیه السّلام لباس او را پوشید و به میدان تشریف برد. آن دو نفر را به جهنّم فرستاد و عمروعاص گفت: «عباس نیست، بلکه علی می‌باشد».

و لشکر معاویه برای امتحان حرکت کردند و آن حضرت فرار ننمود و دانستند که امیر المؤمنین علی علیه السّلام است، اشتباه نموده‌اند به عباس بن امیر المؤمنین و برخی از بی‌دینان دروغها جعل کرده‌اند که آن‌حضرت یعنی ابا الفضل در صفین می‌گرفت شجاعی را از اصحاب معاویه و به هوا بلند می‌کرد و تا وقتی که پایین می‌آمد و شمشیر بر کمر او می‌زد و او را دو نیم می‌کرد، جمعی را غیر او می‌کشت. بلی در بعض کتب که اعتبار و تتبع صاحب او از آن ظاهر است، نوشته که عباس علیه السّلام عضد و عون برادرش امام حسین علیه السّلام بود در روزی که لشگر معاویه را از کنار فرات دور کردند و شریعه را به تصرف اصحاب امیر المؤمنین علیه السّلام دادند و روایت کرده که یومی از ایام صفین جوان نقابداری در سن پانزده سالگی یا هفده از لشکر-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۰۴

و حضر بعض الحروب، فلم یأذن له أبوه فی النّزال.

الأمین، أعیان الشّیعة، ۷/ ۴۲۹

یسترسل بعض الکتّاب عن موقفه قبل الطّفّ، فیثبت له منازلة الأقران و الضّرب و الطّعن، و بالغوا فی ذلک حتّی حکی عن المنتخب أنّه یقول: کان کالجبل العظیم، و قلبه

- امیر المؤمنین علیه السّلام به مبارزت بیرون آمد که از او هیبت و سطوت ظاهر بود و اصحاب معاویه از رفتن به مبارزت او ترسیدند. پس معاویه گفت به مرد شجاعی از اصحابش که او را ابن شعثا می‌گفتند که:

«تو بیرون رو به مبارزت این جوان».

و او گفت: «اهل شام مرا با ده هزار سوار برابر می‌کردند و هفت پسر دارم. یکی را می‌فرستم تا او را به قتل رساند».

و آن هفت پسر را واحدا بعد واحد فرستاد و آن جوان نقابدار همه را به جهنم فرستاد. پس ابن شعثاء خود به مبارزت قدم جرأت برداشت آن جوان بر او حمله نمود و آن مرد را نیز به هفت پسر او در درک جحیم ملحق نمود و دیگر کسی جرأت مبارزت او ننمود. پس مولای متقیان او را ندا فرمود و بنزد خود طلبید چون مراجعت فرمود و نقاب از صورت مبارک برداشت، دیدند که قمر بنی هاشم ابو الفضل العباس است، اروحنا فداه. و صحت این خبر دور نیست. چه امیر المؤمنین (صلوات اللّه علیه و علیه السّلام) در سنه اربعین از هجرت شهید شد و واقعه کربلا در شصت و یک از هجری بود و ابو الفضل به روایت خوارزمی در مناقب در صفین مرد تام و کاملی بود و بعضی عمر آن حضرت را در آن روز بیست و پنج سال گفته‌اند به نقل مولانا النوری نوّر اللّه مرقده در دار السّلام. در ناسخ نیز چنین گفته‌اند و اگرچه شیخنا سی و پنج سال از آن بعض نقل فرموده، ولیکن مراد در واقعه طف است، نه صفین؛ و الّا باید التفات می‌نمود به این‌که آن ممکن نیست و بعضی بیست و چهار گفته‌اند و در واقعه کربلا باید سی و چهار یا سی و پنج ساله باشند و آن چه مشهور است که سی ساله بودند، از اعتبار دور است؛ چه تا فاطمه زهرا (سلام اللّه علیها) در حیات بود، امیر المؤمنین زن دیگر نگرفت و بقای آن حضرت در دنیا بعد از حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم سی سال بود تقریبا و بعد از فاطمه به قدر عمر آن مخدره بعد از حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم کمتر از آن و اما شجاعت أبو الفضل پس احدی را انکار آن میسور نشده است؛ بلکه دوست و دشمن او را به شجاعت ستوده‌اند و کفایت می‌کند آن‌چه واقع شد از شیر بیشه شجاعت در میدان مقاتله با کفره طغات و مانعین آب فرات از آنچه متمکن نشد از آن کسی به غیر برادر رشیدش حضرت امام حسین از متفرق نمودن چهار هزار سوار و پیاده و مالک شدن شریعه و به روایت روضة الشهدا سه دفعه حمله آوردند و هر دفعه مثل

شیر در گله روباه افتاده، ایشان را متفرق نموده و هشتاد نفر یا زیاده از آن اشرار را به دار البوار فرستاد تا مشک را پر از آب نمود- و به روایت کامل التواریخ در اول روز عاشورا دید که اطراف خیمه از انصار خالی شد؛ چون نظر نمود، دید که بیست نفر از ایشان در محاصره اصحاب عمر سعد گرفتار می‌باشند. بر آن قوم دون همچون شیر ژیان حمله افکند و آن بیست نفر را از حصار به کنار آورد و چه‌گونه چنین نباشد.

القاینی، الکبریت الأحمر،/ ۳۸۵- ۳۸۶

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۰۵

کالطّود الجسیم، لأنّه کان فارسا هماما، و جسورا علی الضّرب و الطّعن فی میدان الکفّار.

و یحدّث صاحب الکبریت الأحمر ج ۳ ص ۲۴ عن بعض الکتب المعتبرة لتتبّع صاحبها:

أنّه علیه السّلام کان عضدا لأخیه الحسین یوم حمل علی الفرات، و أزاح عنه جیش معاویة، و ملک الماء.

قال: و ممّا یروی: أنّه فی بعض أیّام صفّین خرج من جیش أمیر المؤمنین علیه السّلام شابّ علی وجهه نقاب تعلوه الهیبة، و تظهر علیه الشّجاعة، یقدّر عمره بالسّبع عشر سنة، یطلب المبارزة، فهابه النّاس، و ندب معاویة إلیه أبا الشّعثاء، فقال: إنّ أهل الشّام یعدّوننی بألف فارس، و لکن أرسل إلیه أحد أولادی، و کانوا سبعة، و کلّما خرج أحد منهم، قتله حتّی أتی علیهم، فساء ذلک أبا الشّعثاء و أغضبه، و لمّا برز إلیه، ألحقه بهم، فهابه الجمع، و لم یجرء أحد علی مبارزته، و تعجّب أصحاب أمیر المؤمنین من هذه البسالة الّتی لا تعدو الهاشمیّین، و لم یعرفوه لمکان نقابه، و لمّا رجع إلی مقرّه، دعاه أبوه أمیر المؤمنین، و أزال النّقاب عنه فإذا هو «قمر بنی هاشم» ولده العبّاس علیه السّلام.

قال صاحب الکبریت بعد هذه الحکایة: و لیس ببعید صحّة الخبر، لأنّ عمره یقدّر بالسّبع عشر سنة، و قد قال الخوارزمیّ: کان تامّا کاملا.

و هذا نصّ الخوارزمیّ فی المناقب ص ۱۴۷: خرج من عسکر معاویة رجل یقال له کریب، کان شجاعا قویّا، یأخذ الدّرهم فیغمزه بإبهامه، فتذهب کتابته، فنادی: لیخرج إلیّ علیّ؛ فبرز إلیه مرتفع بن وضّاح الزّبیدیّ فقتله، ثمّ برز إلیه شرحبیل بن بکر، فقتله؛ ثمّ برز إلیه الحرث بن الحلّاج الشّیبانیّ فقتله، فساء أمیر المؤمنین ذلک، فدعا ولده العبّاس علیه السّلام، و کان تامّا کاملا من الرّجال، و أمره أن ینزل عن فرسه، و ینزع ثیابه، فلبس علیّ ثیاب ولده العبّاس، و رکب فرسه، و ألبس ابنه العبّاس ثیابه و أرکبه فرسه لئلّا یجبن کریب عن مبارزته إذا عرفه، فلمّا برز إلیه أمیر المؤمنین، ذکّره الآخرة، و حذّره بأس اللّه و سخطه، فقال کریب: لقد قتلت بسیفی هذا کثیرا من أمثالک، ثمّ حمل علی أمیر المؤمنین، فاتّقاه بالدّرقة، و ضربه علیّ علی رأسه، فشقّه نصفین. و رجع أمیر المؤمنین و قال لولده محمّد ابن الحنفیّة: قف عند مصرع کریب، فإنّ طالب وتره یأتیک، فامتثل

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۰۶

محمّد أمر أبیه، فأتاه أحد بنی عمّه و سأله عن قاتل کریب؟ قال محمّد: أنا مکانه، فتجاولا، ثمّ قتله محمّد و خرج إلیه آخر، فقتله محمّد، حتّی أتی علی سبعة منهم.

و فی ص ۱۰۵ من المناقب ذکر حدیث العبّاس بن الحارث بن عبد المطّلب، و قد برز إلیه عثمان بن وائل الحمیریّ، فقتله العبّاس، فبرز إلیه أخوه حمزة، و کان شجاعا قویّا، فنهاه أمیر المؤمنین عن مبارزته، و قال له: انزع ثیابک، و ناولنی سلاحک، وقف مکانک، و أنا أخرج إلیه، فتنکّر أمیر المؤمنین و برز إلیه، و ضربه علی رأسه، فقطع نصف رأسه، و وجهه، و إبطه، و کتفه، فتعجّب الیمانیّون من هذه الضّربة، و هابوا العبّاس بن الحارث.

هذا ما حدّث به فی المناقب، و منه نعرف: أنّ هناک واقعتین جرتا لأمیر المؤمنین مع ولده العبّاس و مع العبّاس بن الحارث، فإنکار شیخنا الجلیل المحدّث النّوریّ فی حضور العبّاس فی صفّین مدّعیا اشتباه الأمر علی بعض الرّواة بالعبّاس بن الحارث فی غیر محلّه، فإنّ

الحجّة على تفنيد الخبر غير تامّة، لأنّ آحاد هذا البيت و رجالاتهم قد فاقوا الكلّ فى الفضائل جميعها، و جاؤوا بالخوارق فى جميع المراتب، فليس من البدع إذا صدر من أحدهم ما يمتنع مثله عن الشّجعان، و إن لم يبلغوا مبالغ الرّجال.

فهذا القاسم بن الحسن السّبط لم يبلغ الحلم يوم الطّفّ، و قد ملأ ذلك المشهد الرّهيب هيبة، و أهدى إلى قلوب المقارعين فرقا، و إلى الفرائض ارتعادا، و إلى النّفوس خورا غير مبال بالجحفل الجرّار، و لا بمكترث بمزدحم الرّجال، حتّى قتل خمسة و ثلاثين فارسا «۱»، و بطبع الحال فيهم من هو أقوى منه، لكنّ البسالة وراثة بين أشبال (علىّ)، على حدّ سواء، فهم فيها كأسنان المشط، صغيرهم و كبيرهم، كما أنّهم فى الأنفة عن الدّنيّة سيّان، فلم يغتالوا الشّبل الباسل حتّى وقف يشدّ شسع نعله، و هو لا يزن الحرب إلّا بمثله، و قد أنف (شبل الوصىّ) أن يحتفى فى الميدان:

أهوى يشدّ حذاءه و الحرب مشرعة لأجله

ليسومها ما إن غلت هيجاؤها بشراك نعله

---

(۱)- نفس المهموم ص ۱۷۰ و حكى عن أمالى الصّدوق، أنّه قتل ثلاثة.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۰۷

متقلّدا صمصامة متفيّئا بظلال نصله

لا تعجبنّ لفعله فالفرع مرتهن بأصله

السّحب يخلفها الحيا و اللّيث منظور بشبله

يردى الطّليعة منهم و يريهم آيات فعله «۱»

و هذا عبد اللّه بن مسلم بن عقيل بن أبى طالب بارز يوم الطّفّ الألوف مع صغر سنّه، حتّى قتل منهم على رواية محمّد بن أبى طالب ثلاثة و تسعين رجلا بثلاث حملات.

و هذا محمّد ابن الحنفيّة فإنّ له مواقف محمودة فى الجمل و صفّين و النّهروان، و كانت الرّاية معه، فأبلى بلاء حسنا، سجّله له التّأريخ، و شكره الإسلام، و كان صغير السّن على ما يظهر من السّبط فى تذكرة الخواصّ، و ابن كثير فى البداية ج ۹ ص ۳۸ فإنّهما نصّا على وفاته سنة ۸۱ عن خمس و ستّين، فتكون ولادته سنة ۱۶، و له يوم البصرة الواقع سنة ۳۶ عشرون سنة.

و حينئذ فلا غرابة فى التّحدّث عن موقف أبى الفضل، و ما إبداء من كرّ و إقدام، خصوصا بعدما أوقفنا النّصّ النّبوىّ الآتى على ما حواه ولد أبى طالب من بسالة و بطولة. «۲»

---

(۱)- للّعلّامة السّيّد مير علىّ أبو طبيخ (رحمة اللّه عليه).

(۲)- بنابه گفته برخى از مورّخان، ابو الفضل عليه السّلام قبل از واقعه عاشورا نيز با شجاعان عرب پيكار نموده و در نبرد با آنان جنگاورى خود را نشان داده بود. حتى در اين باره، سخن را بالا گرفته‌اند تا بدان جا كه از «منتخب» نقل شده كه گفته است: «قمر بنى هاشم (سلام اللّه عليه) چون كوهى عظيم و قلبش بسان پاره پولاد بود و اين ويژگى او در ميدان جنگ و شهامت فوق العاده وى در رويارويى با شمشير و تير و نيزه‌ها آشكار مى‌گشت».

مؤلّف كتاب «الكبريت الأحمر» در ج ۳، ص ۲۴ از كتب معتبره نقل مى‌كند كه: «ابو الفضل عليه السّلام در جنگ صفّين بازوى حسين (سلام اللّه عليه) در حمله بر سپاه معاويه، كه به آزاد شدن آب فرات منجر شد، بود».

همچنين در كتاب فوق آمده است كه:

در يكى از روزهاى جنگ صفين، جوانى كه به صورتش نقاب زده و هيبت و شجاعت از آن آشكار بود و عمرش هفده سال حدس

زده می‌شد، وارد میدان گشت و مبارز طلبید. جنگاوران جبهه باطل، از رویارویی با او احتراز جستند؛ اما معاویه، ابو شعثا را به مبارزه با او فراخواند. ابو شعثا گفت: «اهل شام-

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۰۸

- مرا حریف هزار اسب‌سوار می‌دانند [و در شأن من نیست که به مقابله او بروم] اما یکی از فرزندانم را به سوی او می‌فرستم».

او سپس یک‌یک پسران هفتگانه‌اش را به سوی آن نوجوان نقابدار گسیل داشت و هر مرتبه او، آنان را به خاک و خون می‌کشید؛ تا این‌که تمام هفت فرزندش را مقتول ساخت. ابو شعثا که چنین باوری نداشت، در خشم شد و خود به سوی آن نوجوان حمله برد؛ اما او هم وضعی بهتر از پسرانش نیافت و روانه دوزخ شد. سپاه معاویه با مشاهده این شجاعت، از ترس قالب تهی کرد و دیگر کسی جرأت مبارزه با او را نیافت. سپاه أمیر المؤمنین علیه السّلام نیز از این جوان تازه سال که از مشاهده دلاوری شایانش احتمال بسیار می‌دادند از بنی هاشم باشد. در شگفت شدند؛ اما به لحاظ نقابی که به چهره داشت، موفق به شناخت او نشدند. چون او از نبرد فراغت یافت و به محل استقرار خود برگشت، پدرش امیر المؤمنین علیه السّلام او را فراخواند و نقاب از سیمایش برگرفت و مشاهده شد که وی قمر بنی هاشم علیه السّلام است.

مؤلّف کتاب فوق، پس از نقل این حکایت گوید:

صحت خبر بعید نیست؛ زیرا عمر عبّاس (سلام اللّه علیه) در آن هنگام حدود همان هفده سال بوده است.*

و این نص صریح خوارزمی دایر بر حضور عباس علیه السّلام در جنگ صفین است که می‌گوید:

مردی از لشکر معاویه، موسوم به کریب که شجاع و قدرتمند بود، طوری که درهم را با شست خود می‌فشرد و نقش آن را از میان می‌برد، وارد میدان شد و امیر المؤمنین (صلوات اللّه علیه) را به مبارزه طلبید.

مرتفع بن وضاح زبیدی نزد او شتافت و کریب او را به قتل رساند. سپس شرحبیل بن بکر و بعد از او حرث بن حلّاج شیبانی به مبارزه او رفتند که آن‌ها را هم به شهادت رساند. امیر المؤمنین علیه السّلام از این امر خشمناک شده. فرزندش عباس علیه السّلام را که از دلیرمردان آن زمان چیزی کم نداشت، فراخواند و اسب و لباس خود را با او تعویض نمود تا کریب با مشاهده حضرتش ترس بر دلش نیفتد. چون امیر المؤمنین علیه السّلام عازم مبارزه با او شد، آخرت را به یاد او آورد و او را از غضب و عذاب الهی ترساند؛ اما آن خیره‌سر گفت: «من با این شمشیرم بسیاری از امثال تو را کشته‌ام».

سپس به امیر المؤمنین (سلام اللّه علیه) حمله برد. حضرت با سپر ضربت او را خنثی ساخت و با شمشیر چنان ضربتی به سر او نواخت که سرش را به دو نیم ساخت. مولای متّقیان (صلوات اللّه علیه) بازگشت و به فرزندش محمد حنفیه فرمود: «برو نزد جسد او بایست؛ زیرا که خونخواه او به سوی تو می‌آید».

محمد هم پذیرفت و یکی از عموزادگانش آمد و از قاتل کریب جویا شد. محمد گفت: «من به جای او هستم». پس آن دو درگیر شدند محمد او را کشت و دیگری آمد و باز هم مغلوب او گشت تا آن‌جا که هفت نفر از سپاه کفر به دست محمد به قتل رسیدند (۱).

در ص ۱۰۵ از «مناقب» ذکر می‌کند که:

در همان جنگ صفین، عباس بن حارث بن عبد المطلب از سپاه امیر المؤمنین علیه السّلام با عثمان بن وائل حمیری از لشکر معاویه رویاروی شد و او را به قتل رساند. سپس برادر عثمان، حمزه که بس شجاع و قوی-

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۰۹

- بود به میدان آمد و خواهان مبارزه با عباس بن حارث شد. اما امیر المؤمنین علیه السّلام او را از مبارزه با وی بازداشت و به او فرمود: «لباس و سلاحت را به من بده و در جای خود بایست تا من به سوی او روم».

پس امیر المؤمنین (سلام اللّه علیه) با لباس و هیبت عباس، به مقابله او رفت و چنان ضربتی از شمشیر حواله او نمود که سر و صورت و کتفش از میان دو نیم شد ...

با توجه به این سخنان صاحب «مناقب»، درمی‌یابیم که در این‌جا دو واقعه درباره امیر المؤمنین (سلام اللّه علیه) نسبت به فرزندش عباس علیه السّلام و عبّاس بن حارث رخ داده است، و انکار دانشمند بزرگ، محدّث نوری در مورد حضور ابو الفضل علیه السّلام در صفّین، به این ادّعا که وی بنابه اشتباه بعضی از راویان، با عباس ابن حارث خلط شده است، بی‌مورد می‌باشد و این استدلال، بر تخطئهٔ حدیث کافی نیست؛ زیرا که برخاستگان از اهل بیت، در داشتن فضائل سرآمد همه مردم بوده و در جمیع مراتب، به امور فوق‌العاده و خارق عادت دست می‌یازیدند. به این ترتیب شگفت نیست که از یکی از آنان عملی سرزند که هرچند همسن مردان تجربه‌دیده نباشد، اما دیگر شجاعان از انجام آن ناتوان آیند.

این قاسم فرزند امام حسن مجتبی علیه السّلام است که با وجود عدم رسیدن به سن تکلیف، دشت نینوا را از رعب خود لبریز ساخت و با جانبازی و ضربات شمشیر خود، قلب دلاوران را به لرزه درآورد و بدون این که هیچ توجهی به آن لشکر جرار و کثرت آنان بنماید، خود را به دل دشمن زد و سی و پنج تن از آنان را روانه دوزخ ساخت؛ و طبیعی است که در میان آن عدّه، کسانی تنومندتر و نیرومندتر از او وجود داشته‌اند؛ ولی شجاعت در میان این شیرزادگان حیدر کرار (سلام اللّه علیه) به‌طور یکسان بوده و صغیر و کبیر آنان، شجاعان روزگار خود بوده‌اند؛ همان‌گونه که در وارستگی از پلیدیها و پستیها همسان یکدیگر بوده‌اند، و این شاهزاده قاسم را نتوانستند به قتل رسانند، مگر آن هنگام که از میدان کناره‌گیری نمود تا نعلین خود را که در طول پیکار پاره شده بود، درست سازد؛ که ناجوانمردانه بر او حمله بردند و غفلهٔ او را به شهادت رساندند و با آن‌که نوجوانی بیش نبود، نتوانستند در صحنه نبرد خون پاکش را بر زمین ریزند؛ زیرا که او جنگ را جز با پیمانه جنگ نمی‌سنجید و این شیرزاده علی علیه السّلام ابا داشت که برای بستن بند کفش در گوشه‌ای از میدان پنهان شود.

و این عبد اللّه فرزند مسلم بن عقیل است که با وجود کم سن‌وسالی خود، با هزاران تن از دشمن رویاروی شد و به نقل محمّد بن ابی طالب نود و سه نفر از آنان را در سه حمله خود به وادی هلاکت انداخت.

و این محمّد بن حنفیّه است که در جنگهای جمل و صفّین و نهروان از خود شایستگی تمام نشان داد و پرچمدار بود و در این منصب، به نحو احسن انجام وظیفه نمود و با دلیرمردیهایش اسلام را مرهون خود ساخت؛ با آن‌که از سنّ کمی برخوردار بوده است؛ زیرا بنا به اذعان سبط ابن جوزی در «تذکرهٔ الخواصّ» و ابن کثیر در «البدایهٔ و النّهایهٔ» ج ۱، ص ۳۸ که وفات او را در سال ۸۱ هجری در سن شصت و پنج سالگی می‌دانند؛ بنابراین تولدش، به سال ۱۶ هجری خواهد بود و سن او در جنگ جمل که به سال ۳۶ هجری روی داد، ۲۰ سال می‌شود که در این سنّ و سال از قدرت و تجربه مردان کامل و باتجربه برخوردار بوده است.-

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۱۰

قال الطّریحیّ: إنّ العبّاس کان مع أبیه أمیر المؤمنین علیه السّلام فی الحروب و الغزوات، و یحارب شجعان العرب، و یجادلهم کالأسد الضّاریّ «۱» حتّی یجدّلهم صریعا «۱»، و فی یوم صفّین کان العبّاس عونا و عضدا لأخیه الحسین، حین أنّ الحسین فتح الفرات، و أخذ الماء من أصحاب معاویهٔ، و هزم أبا الأعور عن الماء، «۱» «۲» و لنعم ما قیل:

بطل تورّث من أبیه شجاعهٔ فیه أنوف بنی الضّلالهٔ ترغم

یلقی السّلاح بشدّهٔ من بأسه فالبیض تثلم و الرّماح تحطّم «۱»

و قال فی (إبصار العین): حضر بعض الحروب مع أبیه، فلم یأذن له أبوه بالنّزال (أقول): إمّا حبّا له أو صونا له من إصابهٔ عیون الأعداء

«۲». و قال الفاضل المتبحّر العالم الحاجّ الشّيخ محمّد باقر البيرجندىّ القائنىّ فى كتابه المسمّى بالكبريت الأحمر: إنّ العبّاس- عليه السّلام- كان فى صفّين يقاتل أهل الشّام مع أبيه أمير المؤمنين عليه السّلام. و قال: قد روى بعض من أثق به بأنّ يوما من أيّام صفّين خرج شابّ من عسكر أمير المؤمنين عليه السّلام و عليه لثام، و قد ظهرت منه آثار الشّجاعة و الهيبة و السّطوة، بحيث أنّ أهل الشّام قد تقاعدوا عن حربه، و جلسوا ينظرون، و غلب عليهم الخوف و الخشية، فما برز إليه [أحد]، فدعا معاوية برجل من أصحابه يقال له: ابن شعثاء، و كان يعدّ بعشرة آلاف فارس، و قال له معاوية: أخرج إلى هذا الشّابّ و بارزه، فقال: يا أمير، إنّ النّاس يعدّوننى بعشرة آلاف

- در اين صورت، ديگر در مورد جانبازى و صولت ابو الفضل عليه السّلام، خصوصا بعد از آن سخن پيامبر صلّى اللّه عليه و آله در مورد شجاعت و دليرمردى فرزندان ابو طالب- كه در مبحث بعد خواهد آمد- جاى هيچ شگفتى نيست.

*. ولى مطابق مشهور ولادت حضرت ابو الفضل عليه السّلام به سال ۲۶ هجرت مى‌باشد كه به هنگام شهادت امير المؤمنان عليه السّلام ۱۴ ساله و به هنگام شهادت امام حسن عليه السّلام ۲۴ ساله و در حادثه كربلا ۳۴ ساله خواهد بود، و در نتيجه در ابتداى‌جنگ صفّين ۱۰ و در انتهاى آن ۱۴ ساله خواهد بود (ويراستار).

.(۱)

مناقب، ص ۱۴۷. پاك‌پرور، ترجمه العبّاس،/ ۲۷۶- ۲۸۰

(۱- ۱) [لم يرد فى وسيلة الدّارين].

(۲- ۲) [لم يرد فى بطل العلقمى].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۱۱

فارس، فكيف تأمرنى بمبارزة هذا الصّبى؟ فقال معاوية: فما نصنع؟ قال: يا أمير، إنّ لى سبعة بنين أبعث إليه واحدا منهم ليقتله، فقال له: افعل، فبعث إليه أحد أولاده، فقتله الشّابّ و بعث إليه بآخر، فقتله الشّابّ، حتّى بعث جميع أولاده، فقتلهم الشّابّ، فعند ذلك خرج ابن شعثاء و هو يقول: أيّها الشّابّ قتلت جميع أولادى، و اللّه لأثكلنّ أباك و أمّك «۱» ثمّ حمل اللّعين «۱»، و حمل عليه الشّاب، فدارت بينهما ضربات، فضربه الشّابّ ضربة قدّه نصفين و ألحقه بأولاده، فعجب الحاضرون من شجاعته، فعند ذلك صاح أمير المؤمنين و دعاه و قال له: ارجع يا بنىّ فإنّى أخاف أن تصيبك عيون الأعداء، فرجع.

و تقدّم إليه أمير المؤمنين و أرخى اللّثام عنه و قبّل ما بين عينيه، فنظروا إليه و إذا هو قمر بنى هاشم العبّاس بن أمير المؤمنين عليه السّلام «۲» و يكفى فى شجاعته أنّ الأعداء إذا سمعوا باسم العبّاس ارتعدت فرائصهم، و وجلت قلوبهم و اقشعرّت جلودهم، و من ذلك أنّ عبيد اللّه ابن زياد بعث إليه كتاب أمان. «۲»

المازندرانى، معالى السّبطين، ۱/ ۴۳۷- ۴۳۸- عنه، الزّنجانى، وسيلة الدّارين،/ ۲۶۹؛ المظفّر، بطل العلقمى، ۲/ ۲۳۱- ۲۳۲

(۱- ۱) [لم يرد فى وسيلة الدّارين].

(۲- ۲) [لم يرد فى بطل العلقمى].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۱۲

أمير المؤمنين عليه السّلام يوصى ابنه العبّاس عليه السّلام أن يؤثر أخاه الحسين عليه السّلام يوم عاشوراء

فى كتاب عدّة الشهور: لمّا كانت ليلة إحدى و عشرين من شهر رمضان، و أشرف علىّ عليه السّلام على الموت، أخذ العبّاس و ضمّه

إلى صدره الشّريف و قال: ولدى ستقرّ عينى بك فى يوم القيامة. ولدى: إذا كان يوم عاشوراء و دخلت المشرعة إيّاك أن تشرب الماء، و أخوك الحسين عطشان.

المازندرانى، معالى السّبطين، ۱/ ۴۵۴

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۱۳

كلام صعصعة بن صوحان فى رثاء أمير المؤمنين عليه السّلام بعد شهادته فى حضور أولاده و فى جملتهم العبّاس عليه السّلام

قال الرّاوى: لمّا الحد أمير المؤمنين عليه السّلام، وقف صعصعة بن صوحان العبدىّ رضى اللّه عنه على القبر، و وضع إحدى يديه على فؤاده، و الأخرى قد أخذ بها التّراب و يضرب به رأسه، ثمّ قال: بأبى أنت و أمّى يا أمير المؤمنين، ثمّ قال: هنيئا لك يا أبا الحسن، فلقد طاب مولدك، و قوى صبرك، و عظم جهادك، و ظفرت برأيك، و ربحت تجارتك، و قدمت على خالقك، فتلقّاك اللّه ببشارته، و حفّتك ملائكته، و استقررت فى جوار المصطفى، فأكرمك اللّه بجواره، و لحقت بدرجة أخيك المصطفى، و شربت بكأسه الأوفى، فأسأل اللّه أن يمنّ علينا باقتفائنا أثرك و العمل بسيرتك، و الموالاة لأوليائك، و المعاداة لأعدائك، و أن يحشرنا فى زمرة أوليائك، فقد نلت ما لم ينله أحد، و أدركت ما لم يدركه أحد، و جاهدت فى سبيل ربّك بين يدى أخيك المصطفى حقّ جهاده، و قمت بدين اللّه حقّ القيام، حتّى أقمت السّنن، و أبرت الفتن، و استقام الإسلام، و انتظم الإيمان، فعليك منّى أفضل الصّلاة و السّلام، بك اشتدّ ظهر المؤمنين، و اتّضحت أعلام السّبل، و أقيمت السّنن، و ما جمع لأحد مناقبك و خصالك، سبقت إلى إجابة النّبىّ صلّى اللّه عليه و آله مقدما مؤثرا، و سارعت إلى نصرته، و وقيته بنفسك، و رميت سيفك ذا الفقار فى مواطن الخوف و الحذر، قصم اللّه بك [كلّ جبّار عنيد و ذلّ بك] كلّ ذى بأس شديد، و هدم بك حصون أهل الشّرك و الكفر و العدوان و الرّدى، و قتل بك أهل الضّلال من العدى، فهنيئا لك يا أمير المؤمنين، كنت أقرب النّاس من رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله قربا، و أوّلهم سلما، و أكثرهم علما و فهما، فهنيئا لك يا أبا الحسن، لقد شرّف اللّه مقامك، و كنت أقرب النّاس إلى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله نسبا، و أوّلهم إسلاما، و أوفاهم يقينا، و أشدّهم قلبا، و أبذلهم لنفسه مجاهدا، و أعظمهم فى الخير نصيبا، فلا حرّمنا اللّه أجرك، و لا أذلّنا بعدك، فو اللّه لقد كانت حياتك مفاتح للخير و مغالق للشّر، و إنّ يومك هذا مفتاح كلّ شرّ، و مغلاق كلّ خير، و لو أنّ النّاس قبلوا منك لأكلوا من

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۱۴

فوقهم و من تحت أرجلهم، و لكنّهم آثروا الدّنيا على الآخرة.

ثمّ بكى بكاء شديدا، و أبكى كلّ من كان معه، و عدلوا إلى الحسن، و الحسين، و محمّد، و جعفر، و العبّاس، و يحيى، و عون، و عبد اللّه عليهم السّلام فعزّوهم فى أبيهم (صلوات اللّه عليه)، و انصرف النّاس، و رجع أولاد أمير المؤمنين عليه السّلام و شيعتهم إلى الكوفة، و لم يشعر بهم أحد من النّاس، فلمّا طلع الصّباح و بزغت الشّمس أخرجوا تابوتا من دار أمير المؤمنين عليه السّلام و أتوا به إلى المصلّى بظاهر الكوفة، ثمّ تقدّم الحسن عليه السّلام و صلّى عليه، و رفعه على ناقة و سيّرها مع بعض العبيد.

المجلسى، بحار الأنوار، ۴۲/ ۲۹۵- ۲۹۶

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۱۵

العبّاس عليه السّلام يحضر قصاص ابن ملجم لعنة اللّه عليه

فلمّا مات علیّ (رضوان اللّه علیه و رحمته و برکاته) و دفن، بعث الحسن بن علیّ إلی عبد الرّحمان ابن ملجم فأخرجه من السّجن لیقتله، فاجتمع النّاس و جاؤوه بالنّفط و البواریّ و النّار، فقالوا: نحرقه، فقال عبد اللّه بن جعفر و حسین بن علیّ و محمّد ابن الحنفیّة: دعونا حتّی نشفی أنفسنا منه، فقطع عبد اللّه بن جعفر یدیه و رجلیه، فلم یجزع و لم یتکلّم، فکحل عینیه بمسمار محمی فلم یجزع، و جعل یقول إنّک لتکحل عینی عمّک بملمول مضّ، و جعل یقول: اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّکَ الَّذِی خَلَقَ* خَلَقَ الْإِنْسانَ مِنْ عَلَقٍ حتّی أتی علی آخر السّورة کلّها، و أنّ عینیه لتسیلان، ثمّ أمر به فعولج عن لسانه لیقطعه، فجزع. فقیل له:

قطعنا یدیک و رجلیک، و سملنا عینیک یا عدوّ اللّه فلم تجزع، فلمّا صرنا إلی لسانک جزعت؟ فقال: ما ذاک منّی من جزع، إلّا أنّی أکره أن أکون فی الدّنیا فواقا لا أذکر اللّه، فقطعوا لسانه ثمّ جعلوه فی قوصرة، و أحرقوه بالنّار، و العبّاس بن علیّ یومئذ صغیر، فلم یستأن به بلوغه.

ابن سعد، الطّبقات، ۳- ۱/ ۲۶- ۲۷

قالوا: و کان ابن ملجم رجلا أسمر، حسن الوجه أبلج، شعره من شحمة أذنیه، مسجّدا- یعنون أنّ فی وجهه أثر السّجود- فلمّا فرغ من أمر علیّ و دفنه؛ أخرج إلی الحسن لیقتله، فاجتمع النّاس و جاؤوا بالنّفط و البواری و النّار فقالوا: نحرقه. فقال ولده و عبد اللّه ابن جعفر: دعونا نشف أنفسنا منه. فقالت أمّ کلثوم بنت علیّ: یا عدوّ اللّه قتلت أمیر المؤمنین؟ قال: لو کان أمیر المؤمنین ما قتلته. ثمّ بدر عبد اللّه بن جعفر فقطع یدیه و رجلیه و هو ساکت لا یتکلّم، ثمّ عمد إلی مسمار محمی؛ فکحل به عینیه فلم یجزع، و جعل یقول: کحلت عمّک بملمول له مضّ «۱»، ثمّ قرأ: اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّکَ الَّذِی خَلَقَ «۱» حتّی فرغ منها و عیناه تسیلان، ثمّ عولج عن لسانه لیقطع، فجزع و مانعهم، فقیل له: أجزعت؟

---

(۱)- «ممض»، فی روایة أخری (من الهامش). و ممض موجّع، محزن، مؤلم. القاموس.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۱۶

قال: لا، و لکنّی أکره أن أبقی فواقا- أو قال: وقتا- لا أذکر اللّه فیه بلسانی. فقطعوا [لسانه] ثمّ إنّهم جعلوه فی قوصرة کبیرة و یقال: فی بواری و أحرق بالنّار، و العبّاس بن علیّ یومئذ صغیر لا یستأن بلوغه. و یقال: إنّ الحسن ضرب عنقه و قال: لا أمثّل به «۱».

البلاذری، جمل من أنساب الأشراف، ۳/ ۲۶۳؛ أنساب الأشراف، ۲/ ۵۰۴- ۵۰۵

فلمّا مات علیّ و دفن، بعث الحسن بن علیّ إلی ابن ملجم فأخرجه من السّجن لیقتله، فاجتمع النّاس و جاؤوا بالنّفط و البواری و النّار، و قالوا: نحرقه، فقال عبد اللّه بن جعفر و حسین بن علیّ و محمّد ابن الحنفیّة: دعونا حتّی نشفی أنفسنا منه، فقطع عبد اللّه بن جعفر یدیه و رجلیه، فلم یجزع و لم یتکلّم، فکحل عینیه بمسمار محمی، فلم یجزع، و جعل یقول:

إنّک لتکحل عینی عمّک بملمول ممضّ، و جعل یقرأ: اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّکَ الَّذِی خَلَقَ حتّی أتی علی آخر السّورة، و أنّ عینیه لتسیلان، ثمّ أمر به فعولج عن لسانه لیقطعه، فجزع فقیل له: قطعنا یدیک، و رجلیک، و سملنا عینیک یا عدوّ اللّه فلم تجزع، فلمّا صرنا إلی لسانک جزعت؟ قال: ما ذاک من جزع، إلّا أنّی أکره أن أکون فی الدّنیا فواقا لا أذکر اللّه، فقطعوا لسانه، ثمّ جعلوه فی قوصرة، فأحرقوه بالنّار، و العبّاس بن علیّ یومئذ صغیر، فلم یستأن به بلوغه، و کان ابن ملجم أسمر أبلج فی جبهته أثر السّجود.

ابن الأثیر، أسد الغابة، ۴/ ۳۷- ۳۸

---

(۱)- جاء فی ط المحمودی: و هذا القول هو الصّواب الموافق لما فطر اللّه علیه أهل بیت النّبوة عن علوّ النّفس و تجنّبهم عن سفاسف الأخلاق العامیّة، و انقیادهم لقوانین الشّریعة غایة الانقیاد. نعم بناءا علی اعتبار ما ورد فی غیر واحد من الأخبار من أنّ أمیر المؤمنین قال: «اصنعوا به ما صنع رسول اللّه لمن أراد قتله، أمر بقتله ثمّ بإحراقه»- کما رواه الحاکم فی ترجمة أمیر المؤمنین من المستدرک: ج

۳/ ۱۴۴، و رواه أیضا فی الحدیث:

(۱۴۰۱) من ترجمهٔ علیّ علیه السّلام من تاریخ دمشق؛ نقلا عن أحمد فی مسند علیّ علیه السّلام من کتاب المسند: ج ۱/ ۹۳ ط ۱، و رواه عنه فی مجمع الزّوائد: ج ۹، ص ۱۴۵، قال: و فیه عمران بن ظبیان وثقهٔ ابن حبّان و بقیّهٔ رجاله ثقات. و رواه أیضا فی الحدیث: (۱۳۹۰) عن غیر أحمد، کما رواه أیضا فی الحدیث: (۲۳) من مقتل ابن أبی الدّنیا.- نلتزم بإحراقه، لأنّه عقوبهٔ خاصّهٔ لمن أراد قتل النّبیّ أو قتل الوصیّ، للّه الخلق و الأمر و له الخیرهٔ دون الخلق، و أمّا غیره من العقوبات، فأهل البیت أتقی و أعدل من أن یحوموا حولها، لا سیّما مع نهی أمیر المؤمنین علیه السّلام عن المثلهٔ بالرّجل.

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۱۷

[...] فقتل عند ذلک و حرق بالنّار، قبّحه اللّه. قال محمّد بن سعد: کان ابن ملجم رجلا أسمر، حسن الوجه أبلج، شعره مع شحمهٔ أذنه، فی جبهته أثر السّجود. قال العلماء: و لم ینتظر بقتله بلوغ العبّاس بن علیّ، فإنّه کان صغیرا یوم قتل أبوه، قالوا: لأنّه کان قتل محاربهٔ لا قصاصا، و اللّه أعلم.

ابن کثیر، البدایهٔ و النّهایهٔ، ۸/ ۱۵

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۱۸

شرکته علیه السّلام فی تجهیز أخیه الإمام الحسن علیه السّلام

عبد اللّه بن ... «۱» یقول: سمعت أحمد بن محمّد بن أیّوب المغیّریّ یقول: کان الحسن بن علیّ بن أبی طالب [أبیض] «۲» مشرب حمرهٔ، أدعج العینین «۳»، سهل الخدّین «۴»، دقیق المسربهٔ «۵» کثّ اللّحیهٔ «۶» [ذا وفرهٔ] «۷»، و کأنّ عنقه إبریق فضّهٔ، عظیم الکرادیس «۸»، بعید ما بین المنکبین، ربعهٔ- لیس بالطّویل و لا القصیر-، ملیحا، من أحسن النّاس وجها، و کان یخضّب بالسّواد، [و کان] «۹» جعد الشّعر، حسن البدن، توفّی و هو ابن خمس و أربعین سنهٔ، و ولّی غسله [الحسین و] «۹» محمّد و العبّاس- إخوته من علیّ بن أبی طالب-، و صلّی علیه سعید بن العاص، تو [فّی] «۹» سنهٔ تسع و أربعین.

الدّولابی، الذّریّهٔ الطّاهرهٔ،/ ۱۲۰- مثله: الإربلی، کشف الغمّهٔ، ۱/ ۵۴۸- ۵۴۹

قال أبو عمرو و غیره توفّی الحسن بالمدینهٔ سنهٔ تسع و أربعین، و قیل: خمسین فی ربیع الأوّل، و قیل: إحدی و خمسین، و هو یومئذ ابن سبع و أربعین سنهٔ، منها سبع سنین مع النّبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم، و ثلاثون سنهٔ مع أبیه، و عشر سنین بعدها، و قیل، مات و هو ابن خمس و أربعین.

و غسّله الحسین، و محمّد، و العبّاس بنو علیّ بن أبی طالب. و دفن بالبقیع و روی: أنّه أوصی أن یدفن إلی جنب أمّه فاطمهٔ بالمقبرهٔ، فدفن بالمقبرهٔ إلی جنبها. المقبرهٔ بضمّ الباء و فتحها.

---

(۱)- کلمهٔ لا یمکن قرائتها فی نسختنا.

(۲)- کذا ظاهرا و الکلمهٔ لا تقرأ فی نسختنا و إنّما أخذناها من کشف الغمّهٔ.

(۳)- الدّعج: شدّهٔ سواد العین مع سعتها.

(۴)- أی سائل الخدّین غیر مرتفع الوجنتین.

(۵)- المسربهٔ- بضمّ الرّاء-: الشّعر المستدقّ الّذی یأخذ من الصّدر إلی السّرهٔ.

(۶)- کثّ اللّحیهٔ: الکثّافهٔ فی اللّحیهٔ أن تکون غیر رقیقهٔ و لا طویلهٔ، و لکن فیها کثافهٔ.

(۷)- الوفرة: شعر الرّأس إذا وصل إلى شحمة الأذن. و ما جعلناه بين المعقوفتين غير واضح فى نسخة الأصل و أخذناه من كشف الغمّة.

(۸)- الكراديس: رؤوس العظام، واحدها: كردوس، و قيل: هى ملتقى كلّ عظمين ضخمين كالرّكبتين و المرفقين و المنكبين، و أراد الواصف أنّه عليه السّلام كان ضخم الأعضاء.

(۹)- ما بين المعقوفات مأخوذ من كشف الغمّة.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۱۹

محبّ الدّين الطّبرى، ذخاير العقبى،/ ۱۴۱

و قال الدّولابىّ صاحب كتاب الذّريّة الطّاهرة: تزوّج علىّ فاطمة عليها السّلام، فولدت له حسنا بعد أحد بسنتين، و كان بين وقعة أحد و مقدم النّبىّ صلّى اللّه عليه و آله المدينة سنتان و ستّة أشهر و نصف، فولدته لأربع سنين و ستّة أشهر و نصف «۱» من التّاريخ.

و روى أيضا أنّه ولد فى رمضان من سنة ثلاث، و توفّى و هو ابن خمس و أربعين سنة، و ولّى غسله الحسين و محمّد و العبّاس إخوته، و صلّى عليه سعيد بن العاص و كانت وفاته سنة تسع و أربعين.

الإربلى، كشف الغمّة، ۱/ ۵۸۳- عنه: المجلسى، البحار، ۴۴/ ۱۶۲

مرض الحسن أربعين يوما، و اختلف فى وقت وفاته، فقيل: سنة تسع و أربعين بالمدينة، قاله أبو عمرو و غيره، كذا فى ذخائر العقبى، و قيل: مات فى ربيع الأوّل سنة خمسين بعدما مضى من خلافة معاوية عشر سنين، كذا فى الاستيعاب، و قيل: بل مات سنة إحدى و خمسين و هو يومئذ ابن ستّ و قيل سبع و أربعين سنة، على الخلاف منها سبع سنين مع النّبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم، و ثلاثون سنة مع أبيه، و عشر بعده، و قيل: مات و هو ابن خمس و أربعين سنة، و غسله الحسين و محمّد و العبّاس بنو علىّ بن أبى طالب، و دفن بالبقيع.

الدّيار بكرى، تاريخ الخميس، ۲/ ۲۹۳

لكن (عبّاس المعرفة) الّذى منحه الإمام فى الزّيادة أسمى صفة حظى بها الأنبياء و المقرّبون و هى (العبد الصّالح) تسنّى له التّوصل إلى ذلك المحلّ الأقدس من دون أن يذكر له تعصيب عين أو إغضاء طرف، فشارك السّبط الشّهيد، و الرّسول الأعظم و وصيّه المقدّم مع الرّوح الأمين، و جملة الملائكة فى غسل الإمام المجتبى الحسن السّبط (صلوات اللّه عليهم أجمعين).

و هذه هى المنزلة الكبرى الّتى لا يحظى بها إلّا ذوو النّفوس القدسيّة من الحجج المعصومين، و لا غرو أن غبط أبا الفضل الصّديقون و الشّهداء الصّالحون.

المقرّم، العبّاس،/ ۱۲۶- ۱۲۷

---

(۱)- [لم يرد فى البحار].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۲۰

و أمّا يوم شهادة أخيه الإمام المجتبى فله أربع و عشرون سنة. و قد ذكر صاحب كتاب «قمر بنى هاشم» ص ۸۴: أنّه لمّا رأى جنازة سيّد شباب أهل الجنّة ترمى بالسّهام، عظم عليه الأمر، و لم يطق صبرا دون أن جرّد سيفه، و أراد البطش بأصحاب «البلغة»، لو لا كراهية السّبط الشّهيد الحرب عملا بوصيّة أخيه: (لا تهرق من أمرى محجمة من دم)، فصبر أبو الفضل على أحرّ من جمر الغضا ينتظر الفرصة، و يترقّب الوعد الإلهىّ، فأجهد النّفس، و بذل النّفيس فى مشهد (النّواويس) و حاز كلتا الحسنيين. «۱»

المقرّم، العبّاس،/ ۱۵۶

(۱)- امّا قمر بنی هاشم علیه السّلام را نگر! که با عنوان عبد صالح خداوند، که مرتبه انبیا و مقرّبان است و امام صادق علیه السّلام او را در زیارت خود بدین لقب به حق مفتخر ساختند، چه‌گونه توانسته است به این مقام شامخ نائل آید، و بدون این‌که ذکر شود که چشمانش را بسته و یا فروخوابانده باشد، همراه با نواده رسول دو سرا و جانشین حضرتش (سلام اللّه علیهم اجمعین)، و در کنار جبرئیل امین و ملائکه مقرّبین، پیکر مطهر امام حسن مجتبی علیه السّلام را غسل داده است.

و این مزیتی است عظیم که بدان نائل نیایند مگر صاحبان نفوس قدسیه در بالاترین مراتب خود، که همان ائمه اطهار علیهم السّلام هستند. و بنابراین شگفت نیست که تمامی صدیقان و شهدا و صالحان بر ابو الفضل علیه السّلام در روز قیامت غبطه خورند و تمنای مقامش را نمایند.

... اما در هنگام شهادت برادرش امام حسن مجتبی علیه السّلام، قمر بنی هاشم (سلام اللّه علیه) ۲۴ سال داشت و مؤلّف کتاب «قمر بنی هاشم» در ص ۸۴ اظهار می‌دارد که چون عباس علیه السّلام مشاهده نمود که بنی امیه، پیکر مطهر برادرش را زیر باران تیر و پیکان گرفته‌اند، این امر بر او گران آمد و جامه صبر درید و دست به قبضه شمشیر یازید و عزم حمله بر آن اصحاب بغله (۱) را نمود؛ اما سیّد الشّهداء علیه السّلام بنا به وصیت برادرش که خونریزی را روا نداشته بود، او را بازداشت. پس ابو الفضل علیه السّلام آتش خشم به جان ریخت و صبر پیشه ساخت و در انتظار فرصت و وعده الهی بود تا که فرارسد و در شهادتگاه «نواویس» [یعنی- کربلا] جان نفیس خود را فدای دین مبین سازد و به سعادت ابدی نائل آید.

پاک‌پرور، ترجمه العبّاس،/ ۲۴۳- ۲۴۴، ۲۸۰

(۱). [مراد زنی است که در آن روز سوار بر استر شده و مانع از دفن امام علیه السّلام در جوار جدش- شد؛ یعنی عایشه، این معنی را مقرم به (أصحاب البغلة) تعبیر کرد].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۲۱

صحبته أخاه الحسین علیه السّلام فی خروجه من المدینة إلی أن ورد کربلاء

فلمّا أمسوا، و أظلم اللّیل، مضی الحسین رضی اللّه عنه أیضا نحو مکّة، و معه أختاه: أمّ کلثوم، و زینب، و ولد أخیه، و إخوته أبو بکر، و جعفر، و العبّاس، و عامّة من کان بالمدینة من أهل بیته إلّا أخاه محمّد ابن الحنفیّة، فإنّه أقام.

الدّینوری، الأخبار الطّوال،/ ۲۲۸

و أمّا الحسین فإنّه خرج ببنیه و إخوته و بنی أخیه و جلّ أهل بیته، إلّا محمّد ابن الحنفیّة. «۱»

الطّبری، التّاریخ، ۵/ ۳۴۱

[بسنده المتقدّم عن الصادق علیه السّلام] کتب [الکاتب]، بسم اللّه الرّحمن الرّحیم، إلی «۲» عبد اللّه یزید أمیر المؤمنین من عتبة بن أبی سفیان. أمّا بعد، فإنّ الحسین بن علیّ لیس یری لک خلافة و لا بیعة، فرأیک فی أمره، و السّلام.

فلمّا ورد الکتاب علی یزید لعنه اللّه، کتب الجواب إلی عتبة: أمّا بعد، فإذا أتاک کتابی هذا، فعجّل علیّ بجوابه، و بیّن لی فی کتابک کلّ من فی طاعتی، أو خرج عنها، و لیکن مع الجواب رأس الحسین بن علیّ علیه السّلام.

فبلغ ذلک الحسین، فهمّ بالخروج من أرض الحجاز إلی أرض العراق، فلمّا أقبل اللّیل راح إلی مسجد «۳» النّبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم لیودّع القبر، فلمّا وصل إلی القبر، سطع له نور من القبر، فعاد إلی موضعه، فلمّا کانت اللّیلة الثّانیة راح لیودّع القبر، فقام یصلّی فأطال، فنعس و هو ساجد، فجاءه النّبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و هو فی منامه، فأخذ الحسین علیه السّلام و ضمّه إلی صدره و جعل یقبّل عینیه و یقول: بأبی أنت، کأنّی أراک مرمّلا بدمک بین عصابة من هذه الأمّة یرجون شفاعتی، ما لهم عند اللّه من خلاق. یا

بنیّ، إنّک قادم علی أبیک و أمّک و أخیک،

---

(۱)- گوید: اما حسین با فرزندان و برادران و برادرزادگان و بیشتر مردم خاندان خود برون شد، مگر محمد ابن الحنفیّة.

پابنده، ترجمه تاریخ طبری، ۷/ ۲۹۰۹

(۲)- [مکانه فی مدینة المعاجز أنّ عتبة بن أبی سفیان کتب إلی یزید (لعنه اللّه) إلی ...].

(۳)- [مدینة المعاجز: قبر].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۲۲

و هم مشتاقون إلیک، و إنّ لک فی الجنّة درجات لا تنالها إلّا بالشّهادة، فانتبه الحسین علیه السّلام من نومه باکیا، فأتی أهل بیته، فأخبرهم بالرّؤیا، و ودّعهم، و حمل أخواته علی المحامل، و ابنته، و ابن أخیه القاسم بن الحسن بن علیّ علیه السّلام، ثمّ سار فی أحد و عشرین رجلا من أصحابه و أهل بیته منهم: أبو بکر بن علیّ، و محمّد بن علیّ، و عثمان بن علیّ، و العبّاس بن علیّ، و عبد اللّه بن مسلم بن عقیل، و علیّ بن الحسین الأکبر، و علیّ بن الحسین الأصغر علیهم السّلام. «۱»

الصّدوق، الأمالی،/ ۱۵۲ - ۱۵۳- عنه: السّیّد هاشم البحرانی، مدینة المعاجز ۳/ ۴۸۶ - ۴۸۷؛ المجلسی، البحار، ۴۴/ ۳۱۲- ۳۱۳؛ البحرانی، العوالم، ۱۷/ ۱۶۱- ۱۶۲؛ القزوینی، تظلّم الزّهراء،/ ۱۱۹- ۱۲۰

فخرج علیه السّلام من تحت لیلته، و هی لیلة الأحد لیومین بقیا من رجب، متوجّهین نحو مکّة، و معه بنوه و إخوته و بنو أخیه و جلّ أهل بیته إلّا محمّد ابن الحنفیّة. «۲»

---

(۱)- بسم اللّه الرحمن الرحیم. به سوی عبد اللّه یزید امیر المؤمنین از طرف عتبه بن ابی سفیان.

اما بعد، به راستی حسین بن علی برای تو، حق خلافت و بیعت معتقد نیست. درباره او هر نظری خواهی بگیر، و السلام.

چون نامه به یزید رسید، به عتبه جواب نوشت «اما بعد، این نامه‌ام که به تو رسید، فوری جواب بنویس و شرح بده در نامه‌ات هرکه مطیع من است، هرکه مخالف من است و باید سر حسین بن علیّ با جواب نامه باشد».

این خبر به حسین رسید و آهنگ عراق کرد. شب به مسجد پیغمبر آمد تا با قبر آن حضرت وداع کند.

چون به قبر رسید، نوری از قبر درخشید و به جای خود برگشت و شب دوم برای وداع آمد و به نماز ایستاد و طول داد تا چرتش برد و پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله به خوابش آمد و او را در آغوش گرفت و به سینه چسباند و چشمش را بوسید و فرمود: «پدرم به قربانت. گویا به خونت آغشته بینم، در میان جمعی از این امت که امید شفاعتم دارند و نزد خدا برای آنها بهره‌ای نیست. پسر جانم! تو نزد پدر و مادر و برادر خود می‌آیی و همه مشتاق تواند و در بهشت درجاتی داری که جز با شهادت بدان نرسی». حسین علیه السّلام گریان از خواب برخاست و نزد خاندان خود آمد و خواب خود را گفت و با آنها وداع کرد و خواهران و دختران و برادرزاده‌اش قاسم را بر محمل سوار کرد و با بیست و یک تن از اصحاب و اهل بیتش حرکت کرد که از آن جمله‌اند: ابو بکر بن علی، محمد بن علی، عثمان بن علی و عباس بن علی، عبد اللّه بن مسلم بن عقیل، علی بن الحسین الاکبر و علی بن الحسین الاصغر.

کمره‌ای، ترجمه أمالی،/ ۱۵۲- ۱۵۳

(۲)- پس حضرت در همان شب که شب یکشنبه بیست و هشتم رجب بود، از مدینه به سوی مکه

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۲۳

المفید، الإرشاد، ۲/ ۳۲- مثله الفتّال، روضة الواعظین، ۱/ ۱۴۷؛ البهبهانی، الدّمعة السّاکبة، ۴/ ۱۹۸؛ الأعرجی، مناهل الضّرب،/ ۳۸۵

قال: و تهیّأ الحسین (صلوات اللّه علیه) للخروج من المدینة، و مضی فی جوف اللّیل إلی قبر أمّه علیها السّلام فودّعها، ثمّ مضی إلی قبر

أخيه الحسن عليه السّلام ففعل كذلك، ثمّ رجع إلى منزله وقت الصّبح، فأقبل إليه أخوه محمّد ابن الحنفيّة و قال: يا أخى أنت أحبّ الخلق إلىّ و أعزّهم علىّ، و لست و اللّه أدّخر النصيحة لأحد من الخلق «۱»، و ليس أحد أحقّ بها منك لأنّك مزاج مائى و نفسى و روحى و بصرى، و كبير أهل بيتى، و من وجبت طاعته فى عنقى، لأنّ اللّه تبارك و تعالى قد شرّفك علىّ و جعلك من سادات أهل الجنّة «۲» «۳» و أريد أن أشير عليك فاقبل منّى.

فقال الحسين عليه السّلام: يا أخى، قل ما بدا لك.

فقال: اشير عليك أن تتنحّى عن يزيد و عن الأمصار ما استطعت، و تبعث رسلك إلى النّاس تدعوهم إلى بيعتك، فإن بايعك النّاس حمدت اللّه على ذلك و قمت فيهم بما كان رسول صلّى اللّه عليه و آله يقوم به فيهم حتّى يتوفّاك اللّه «۴» و هو عنك راض، و المؤمنون عنك راضون كما رضوا عن أبيك و أخيك، و إن اجتمع النّاس على غيرك حمدت اللّه على ذلك و سكتّ و لزمت منزلك «۵» فإنّى خائف عليك أن تدخل مصرا من الأمصار، أو تأتى جماعة من

- رهسپار شد و فرزندان و برادرزادگان و برادرانش نیز با بیشتر خاندانش همراه او بودند؛ جز برادرش محمد ابن الحنفیه.

رسولی محلّاتی، ترجمه ارشاد، ۲/ ۳۲

(۱)- [زاد فى تظلّم الزّهراء و المعالى: إلّا لك].

(۲) (۲- ۲) [فى البحار و العوالم و الدّمعة و الأسرار و نفس المهموم و تظلّم الزّهراء، و ساق الحديث كما مرّ إلى أن قال:].

(۳) (۳- ۳) [المعالى: يا أخى، تنحّ ببيعتك عن يزيد بن معاوية و عن الأمصار ما استطعت، ثمّ ابعث رسلك إلى النّاس ثمّ ادعهم إلى نفسك، فإنّ بايعك النّاس و بايعوا لك حمدت اللّه على ذلك، و إن اجتمع النّاس على غيرك لم ينقص اللّه بذلك دينك و لا عقلك و لا يذهب مروءتك و لا فضلك، إنّى أخاف عليك أن تدخل مصرا من هذه الأمصار، فيختلف النّاس بينهم، فمنهم طائفة معك و أخرى عليك، فيقتتلون، فتكون لأوّل الأسنّة غرضا، فإذا خير هذه الأمّة كلّها نفسا و أبا و أمّا أضيّعها دما و أذلّها أهلا].

(۴)- لفظ الجلالة أثبتناه من المقتل.

(۵)- كذا فى المقتل، و فى الأصل: حمدت اللّه على ذلك و تسكت منزلك.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۲۴

النّاس فيقتتلون فتكون طائفة منهم معك و طائفة عليك فتقتل بينهم (۳*).

فقال الحسين عليه السّلام: فإلى أين أذهب؟ (۲*)

قال: تخرج «۱» إلى مكّة، فإن اطمأنّت بك الدّار بها فذاك، و إن تكن الاخرى خرجت إلى بلاد اليمن، فإنّهم «۲» أنصار جدّك و أبيك، و هم أرأف النّاس و أرقّهم قلوبا «۳»، و أوسع النّاس بلادا، فإن اطمأنّت بك الدّار [فذاك] «۴» و إلّا لحقت بالرّمال، و شعوب الجبال، و جزت «۵» من بلد إلى بلد، حتّى تنظر ما يؤول إليه أمر النّاس و يحكم اللّه بيننا و بين القوم الفاسقين.

قال: فقال الحسين عليه السّلام: يا أخى، و اللّه لو لم يكن «۶» فى الدنيا «۶» ملجأ و لا مأوى لما بايعت يزيد بن معاوية، «۷» فقد قال جدّى صلّى اللّه عليه و آله: اللّهم لا تبارك فى يزيد «۷».

«۸» قال: قطع محمّد ابن الحنفيّة الكلام و بكى، فبكى [معه] «۹» الحسين عليه السّلام ساعة، ثمّ قال: يا أخى، جزاك اللّه خيرا فقد نصحت و أشرت بالصّواب، و أنا عازم على الخروج إلى مكّة، و قد تهيّأت لذلك أنا و إخوتى و بنو أخى و شيعتى ممّن أمرهم «۱۰» أمرى و رأيهم رأيى، و أمّا أنت يا أخى فما عليك أن تقيم بالمدينة، فتكون لى عينا عليهم لا تخف عنّى شيئا من امورهم «۸».

---

(۱)- [المعالى: انزل مكّة].

(۲)- [زاد فی المعالی: أنصارک و].

(۳)- فی المقتل: و هم أرأف و أرقّ قلوبا.

(۴)- من المقتل.

(۵)- فی المقتل: و صرت.

(۶- ۶) [لم یرد فی البحار].

(۷- ۷) [لم یرد فی البحار و العوالم و الدّمعهٔ و الأسرار و نفس المهموم و تظلّم الزّهراء و المعالی].

(۸- ۸) [مثله فی الأعیان، ۱/ ۵۸۸ و العیون،/ ۲۰].

(۹)- من المقتل و البحار.

(۱۰)- کذا فی المقتل، و فی الأصل [و البحار و العوالم و الدّمعهٔ و الأسرار و نفس المهموم و الأعیان و تظلّم الزّهراء و المعالی و العیون]: و شیعتی و أمرهم.

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۲۵

محمّد بن أبی طالب، تسلیهٔ المجالس و زینهٔ المجالس، ۲/ ۱۵۶- ۱۵۷، ۱۵۸، ۱۶۰- عنه:

المجلسی، البحار، ۴۴/ ۳۲۹؛ البحرانی، العوالم، ۱۷/ ۱۷۸؛ البهبهانی، الدّمعهٔ السّاکبهٔ، ۴/ ۱۹۵- ۱۹۶؛ الدّربندی، أسرار الشّهادهٔ،/ ۲۰۸؛ القمی، نفس المهموم،/ ۷۳- ۷۴؛ القزوینی، تظلّم الزّهراء،/ ۱۲۵- ۱۲۶؛ المازندرانی، معالی السّبطین، ۱/ ۲۱۲- ۲۱۳

«۱» تذنیب آخر فی هذا المقام، فاعلم إنّی قد ظفرت بروایهٔ متضمّنهٔ کیفیّهٔ خروج سیّد الشّهداء من المدینهٔ، و جملهٔ أخری من الأمور، و إنّما ذکرتها ههنا لأجل بعض المناسبات، بین ما تضمّنته و بین الرّوایهٔ المتقدّمهٔ المتضمّنهٔ خروج أمیر المؤمنین علیه السّلام من مکّهٔ مع الفواطم و حرم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله؛ فهذه الرّوایهٔ قد حدّثنی بها بعض الثّقات الأدباء الشّعراء من تلامذتی من العرب، قال: قد ظفرت بها فی مجموعهٔ کانت تنسب إلی الفاضل الأدیب المقریّ، فنقلتها عنها، فهذه الرّوایهٔ روی عبد اللّه بن سنان الکوفیّ، عن أبیه، عن جدّه أنّه قال: خرجت بکتاب من أهل الکوفهٔ إلی الحسین علیه السّلام و هو یومئذ بالمدینهٔ، فأتیته، فقرأه و عرف معناه، فقال: أنظرنی إلی ثلاثهٔ أیّام، فبقیت فی المدینهٔ ثمّ تبعته إلی أن صار عزمه بالتّوجّه إلی العراق، فقلت فی نفسی، أمضی و أنظر إلی ملک الحجاز، کیف یرکب؟ و کیف جلالته و شأنه؟ فأتیت إلی باب داره، فرأیت الخیل مسرّجهٔ و الرّجال واقفین و الحسین جالسا علی کرسیّ و بنی هاشم حافّین به و هو بینهم کأنّه البدر لیلهٔ تمامه و کماله، و رأیت نحوا من أربعین محملا و قد زیّنت المحافل بملابس الحریر و الدّیباج. قال: فعند ذلک أمر الحسین علیه السّلام بنی هاشم بأن یرکّبوا محارمهم علی المحامل «۱»، فبینما أنا أنظر و إذا بشابّ قد خرج من دار الحسین علیه السّلام و هو طویل القامهٔ و علی خدّه علامهٔ و وجهه کالقمر الطّالع و هو یقول: تنحّوا عنّی «۲» یا بنی هاشم و إذا بامرأتین قد خرجتا من الدّار و هما تجرّان أذیالهما علی الأرض حیاء من النّاس، قد حفّت بهما إمائهما مقدّم «۳» ذلک إلی محمل من المحامل و جیء علی رکبتیه و أخذ بعضدیهما فأرکبهما المحمل، فسألت بعض النّاس عنهما، فقیل: أمّا إحداهما فزینب و الأخری أمّ کلثوم بنتا أمیر المؤمنین علیه السّلام. فقلت: و من

(۱- ۱) [لم یرد فی وسیلهٔ الدّارین].

(۲)- [لم یرد فی المعالی].

(۳)- [المعالی: فتقدّم].

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۲۶

الشّاب؟ فقیل لی: هو قمر بنی هاشم العبّاس بن أمیر المؤمنین علیه السّلام، ثمّ رأیت بنتین صغیرتین کأنّ اللّه تعالی لم یخلق مثلهما

فجعل واحدة مع زينب و الأخرى مع أمّ كلثوم، فسألت بعض النّاس عنهما، فقيل لى: هما سكينة و فاطمة بنتا الحسين عليه السّلام، ثمّ خرج غلام آخر كأنّه البدر الطّالع و معه امرأة «۱» و على كتفها طفل صغير «۱» و قد حفّت بها إمائها فأركبها ذلك الغلام المحمل، فسألت عنها و عن الغلام، فقيل لى: أمّا الغلام فهو علىّ الأكبر ابن الحسين عليه السّلام و الامرأة أمّه و هى ليلى زوجة الحسين عليه السّلام «۲» و الطّفل عبد اللّه الرّضيع بن الحسين «۲»، ثمّ خرج غلام آخر و وجهه كفلقة القمر و معه امرأة، فسألت عنهما، فقيل لى: أمّا الغلام فهو القاسم بن الحسن المجتبى و الامرأة أمّه. قال: ثمّ خرج شابّ آخر و هو يقول: تنحّوا عنّى يا بنى هاشم تنحّوا عن حرم الغريب أبى عبد اللّه، فتنحّ عنه بنو هاشم و إذا قد خرجت امرأة من الدّار و عليها آثار الملوك و هى تمشى بسكينة و وقار و قد حفّت إمائها، فسألت عنها، فقيل لى: أمّا الشّابّ فهو زين العابدين ابن الإمام عليه السّلام و أمّا الامرأة فهى شاه زنان بنت الملك كسرى زوجة الإمام فأتى بها و أركبها على المحمل ثمّ أركبوا بقيّة الحرم و الأطفال على المحامل، فلمّا تكاملوا نادى الإمام عليه السّلام: أين أخى؟ أين كبش كتيبتى؟ أين قمر بنى هاشم؟ فأجابه العبّاس قائلا: لبّيك لبّيك، فقال له الإمام عليه السّلام: قدّم لى يا أخى جوادى فأتى العبّاس بالجواد إليه و قد حفّت به بنو هاشم فأخذ العبّاس بركاب الفرس حتّى ركب الإمام عليه السّلام ثمّ ركب بنو هاشم و ركب العبّاس و حمل الرّاية أمام الإمام عليه السّلام. قال: فصاح أهل المدينة صيحة شديدة، و علت أصوات بنى هاشم بالبكاء و النّحيب و قلن: الوداع! الوداع! الفراق! الفراق! فقال العبّاس: إى و اللّه هذا يوم الفراق و الملتقى يوم القيامة، ثمّ ساروا قاصدين «۳» الكوفة فسرت معهم حتّى وصلنا كربلاء «۳». «۴»

(۱- ۱) [لم يرد فى المعالى].

(۲- ۲) [لم يرد فى المعالى و وسيلة الدّارين].

(۳- ۳) [المعالى و وسيلة الدّارين: كربلاء مع عياله و جميع أولاده ذكورا و إناثا إلّا ابنته فاطمة الصّغرى، فإنّها كانت مريضة و زاد أيضا فى وسيلة الدّارين: فجعلها عند أمّ سلمة].

(۴)- [هذا الحديث من الوجادات الغريبة التى وردت فى هذا المصدر، و أغرب ما فيه حذف ما يرتبط بمسير الحسين من المدينة إلى مكّة، و منها إلى العراق، قليلا حظ].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۲۷

الدّربندى، أسرار الشّهادة،/ ۳۶۷- ۳۶۸- عنه: المازندرانى، معالى السّبطين، ۱/ ۲۲۰- ۲۲۱؛ الزّنجانى، وسيلة الدّارين،/ ۵۳- ۵۴

و خرج مع الحسين عليه السّلام تسعة من إخوته حين خرج من المدينة إلى العراق العبّاس ابن علىّ بن أبى طالب، و أخوه عثمان بن علىّ بن أبى طالب، و أخوه جعفر بن علىّ بن أبى طالب، و أخوه عبد اللّه بن علىّ بن أبى طالب، أمّهم أمّ البنين فاطمة بنت حزام بن خالد ابن ربيعة بن عامر المعروف بالوحيد بن كلاب بن عامر بن ربيعة بن عامر بن صعصعة؛ و محمّد الأصغر بن علىّ بن أبى طالب، و أخوه أبو بكر بن علىّ بن أبى طالب عليه السّلام أمّهما ليلى بنت مسعود الدّارميّة خرجت مع ولديها؛ و عمر بن علىّ الملقّب بالأطرف أمّه الصّهباء التّغلبيّة المكنّاة أمّ حبيب جاءت مع ولدها؛ و عون بن علىّ بن أبى طالب أمّه أسماء بنت عميس الخثعميّة، تخلّفت بالمدينة عند مجىء الحسين إلى العراق؛ و محمّد الأوسط بن علىّ ابن أبى طالب أمّه أمامة بنت أبى العاص العبشميّة خرجت مع ولدها. فهؤلاء تسعة من إخوته الّذين قتلوا معه يوم الطّفّ بأجمعهم و معهم ثلاث من الأمّهات.

المازندرانى، معالى السّبطين، ۲/ ۲۳۴

وجدت فى بعض الكتب إنّه لمّا أراد الحسين عليه السّلام الشّخوص من المدينة اجتمع عنده أولاده و زوجاته و أخواته و إخوته و بنو عمومته و أولاد أخيه الحسن عليه السّلام و بناته و مواليه و الجوارى و الخدم و كثير من أقربائه من بنى هاشم ذكورا و إناثا و رجالا و نساء و هم حيث المجموع مع الطّفل الرّضيع علىّ الأصغر مئتان و اثنان و عشرون. و نذكر فى آخر الكتاب أسمائهم و تفصيل حالاتهم

إن شاء اللّه و هم الّذين خرجوا مع الحسين بن عليّ عليه السّلام. «۱»

المازندرانی، معالی السّبطین، ۱/ ۲۱۸

---

(۱)- پس حضرت سیّد شهدا با فزع و بیم و دهشت از خواب بیدار شد و به خانه مراجعت کرد. آن‌چه در خواب دیده بود، به أهل بیت خود نقل کرد و در آن روز، هیچ خانه آباده‌ای حزن و اندوه ایشان زیاده از أهل بیت رسالت نبود و صدای گریه و نوحه از أهل بیت آن حضرت بلند شد و حضرت تهیّه خود را گرفته، عازم سفر مکه معظّمه شد و در میان شب بر سر تربت مطهّر مادر خود، فاطمه زهرا علیها السّلام و مرقد-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۲۸

- منوّر برادر خود، امام حسن علیه السّلام رفته، به مراسم وداع قیام نمود و صبح به خانه مقدّسه برگشت که روانه شود. در آن وقت، محمد ابن حنفیّه به خدمت آن حضرت آمد و گفت: «ای برادر گرامی! تو عزیزترین خلقی نزد من، و تو را از همه کس دوست‌تر می‌دارم و بر من لازم است که آن‌چه خیر تو را در آن دانم، به عرض رسانم. چون نکنم؟ و حال آن‌که تو برادر بزرگوار منی و به منزله جان و دل و دیده منی و بزرگ أهل بیت و امام و پیشوای منی و اطاعت تو بر من واجب است و حق تعالی تو را بر من شرافت و فضیلت داده است و تو را بهترین جوانان بهشت گردانیده است و من صلاح تو را در آن می‌دانم که از بیعت یزید کناره‌جویی و از شهرها دوری گزینی و به بادیه‌ای ملحق شوی و رسولان به سوی مردم بفرستی و مردم را به سوی بیعت خود دعوت نمایی. اگر بر سر تو جمع شوند و بیعت تو را اختیار نمایند، آن‌چه مکنون خاطر طریق حقایق مظاهر توست، به عمل آوری و اگر اطاعت تو نکنند، مالک اختیار خود باشی و می‌ترسم که داخل یکی از بلاد شوی و اهل آن بلاد مختلف شوند؛ گروهی با تو باشند و گروهی مخالفت نمایند و کار به جدال و قتال منتهی شود و جان شریف تو و أهل بیت تو که اشرف جانهاست، در معرض تلف درآورند».

حضرت فرمود: «ای برادر! پس در کجا توقّف نمایم؟»

گفت: «برو به مکه و اگر توانی در آن‌جا قرار گیر و اگر أهل مکه با تو شیوه بی‌وفایی مسلوک دارند، متوجه بلاد یمن شو که اهل آن بلاد، شیعیان پدر و جدّ توانند و دلهای رحیم و عزمهای صمیم دارند و بلاد ایشان گشاده است؛ و اگر در آن‌جا نیز کار تو استقامت نیابد، متوجه کوهها و بیابانها شو و منتظر فرصت باش تا حق تعالی میان تو و این فاسقان به حق حکم کند».

حضرت فرمود: «ای برادر! اگر هیچ ملجائی و پناهی نیابم، با یزید بیعت نخواهم کرد».

پس حضرت محمد ابن الحنفیّه سخن را قطع و بسیار گریست و آن امام مظلوم نیز گریست. پس فرمود: «ای برادر! خدا خیر دهد. نصیحت کردی و خیرخواهی نمودی. اکنون عازم مکه معظّمه گردیده‌ام و مهیّای این سفر شده‌ام و برادر و فرزندان برادران و شیعیان خود را با خود می‌برم و اگر تو خواهی در مدینه باش و از جانب من جاسوسی باش بر ایشان و آن‌چه سانح شود، به من بنویس».

مجلسی، جلاء العیون،/ ۵۹۷- ۵۹۸

این وقت حسین علیه السّلام سفر مکه را تصمیم عزم داد و از برای خواهران و دختران محملها پرداخت و قاسم بن حسن را فرمان داد تا ملازم رکاب باشد و بیست و یک تن از اصحاب و أهل بیت را بفرمود تا کوچ دهند. از این جمله، أبو بکر بن علی و محمد بن علی و عثمان بن علی و عباس بن علی و عبد اللّه بن مسلم بن عقیل و علی بن الحسین الاکبر و علی بن الحسین الاصغر علیهم السّلام بودند.

سپهر، ناسخ التّواریخ سیّد الشّهداء علیه السّلام، ۲/ ۱۴

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۲۹

نزول الحسين عليه السّلام و إخوته أرض كربلاء

قال: فخرج الحسين و ولده و إخوته و أهل بيته (رحمة اللّه عليهم) بين يديه، فنظر إليهم ساعة و بكى و قال: اللّهمّ! إنّا عترة نبيّك محمّد صلّى اللّه عليه و سلّم و قد أخرجنا و طردنا عن حرم جدّنا، و تعدّت بنو «۱» أميّة علينا، فخذ بحقّنا و انصرنا على القوم الكافرين.

قال: ثمّ صاح الحسين فى عشيرته و رحل من موضعه ذلك حتّى نزل كربلاء فى يوم الأربعاء أو يوم الخميس و ذلك فى الثّانى من المحرّم سنة إحدى و ستّين، ثمّ أقبل إلى أصحابه فقال لهم: أهذه كربلاء؟ فقالوا: نعم.

فقال الحسين لأصحابه، انزلوا هذا موضع كرب‌وبلاء، ههنا مناخ ركابنا و محطّ رحالنا و سفك دمائنا. قال: فنزل القوم و حطّوا الأثقال ناحية من الفرات، و ضربت خيمة الحسين لأهله و بنيه، و ضرب عشيرته خيامهم من حول خيمته.

ابن أعثم، الفتوح، ۵/ ۱۴۸- ۱۴۹

و قال الحسين عليه السّلام آخر من أصحابه، يقال له: برير بن خضير الهمدانىّ: يا ابن رسول اللّه لقد منّ اللّه تعالى علينا بك أن نقاتل بين يديك، و تقطّع فيك أعضاؤنا، ثمّ يكون جدّك رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم شفيعا يوم القيامة لنا، فلا أفلح قوم ضيّعوا ابن بنت نبيّهم، أفّ لهم غدا ما يلاقون، سينادون بالويل و الثّبور فى نار جهنّم و هم فيهم مخلّدون، فجزّاهم الحسين خيرا «قال»: و خرج ولد الحسين و إخوته و أهل بيته حين سمعوا الكلام، فنظر إليهم و جمعهم عنده و بكى، ثمّ قال: اللّهمّ إنّا عترة نبيّك محمّد (صلوات اللّه عليه)، قد أخرجنا و أزعجنا و طردنا عن حرم جدّنا، و تعدّت بنو أميّة علينا، اللّهمّ فخذ لنا بحقّنا و انصرنا على القوم الظّالمين، ثمّ نادى بأعلى صوته فى أصحابه: الرّحيل، و رحل من موضعه ذلك‌حتّى نزل بكربلاء فى يوم الأربعاء، أو فى يوم الخميس و ذلك اليوم الثّانى من محرّم من

---

(۱)- فى النّسخ: بنى.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۳۰

سنة إحدى و ستّين، فخطب أصحابه هناك، و قال: أمّا بعد، فإنّ النّاس عبيد الدّنيا، و الدّين لعق على ألسنتهم يحوطونه ما درّت معائشهم، فإذا محّصوا بالبلاء قلّ الدّيّانون، ثمّ قال لهم: أهذه كربلاء؟ قالوا له: نعم، فقال: هذه موضع كرب‌وبلاء، ههنا مناخ ركابنا، و محطّ رحالنا، و مسفك دمائنا. قال: فنزل القوم و حطّوا الأثقال ناحية من الفرات و ضربت خيمة الحسين لأهله و بنيه و بناته و ضربت خيم إخوته و بنى عمّه حول خيمته.

الخوارزمى، مقتل الحسين، ۱/ ۲۳۶- ۲۳۷

قال: فجمع الحسين عليه السّلام ولده و إخوته و أهل بيته «۱» بين يديه «۱»، ثمّ نظر إليهم، فبكى ساعة، ثمّ قال: اللّهمّ إنّا عترة نبيّك «۲» صلّى اللّه عليه و آله و قد أخرجنا و طردنا و أزعجنا عن حرم جدّنا، و تعدّت بنو أميّة علينا، «۳» فخذ لنا بحقّنا، و انصرنا على القوم الظّالمين.

«۱» نادى عليه السّلام بأصحابه «۱» و رحل من موضعه «۴» حتّى نزل «۵» كربلاء فى يوم الأربعاء أو الخميس «۵»، و ذلك فى اليوم «۶» الثّانى من المحرّم سنة إحدى و ستّين، ثمّ أقبل على أصحابه، فقال: النّاس عبيد الدّنيا، و الدّين لعق على ألسنتهم يحوطونه مادرّت «۷» معايشهم، فإذا محّصوا بالبلاء قلّ الدّيّانون.

ثمّ قال: أهذه كربلاء «۸»؟ فقالوا: نعم «۹». فقال: هذا موضع كرب‌وبلا، هاهنا مناخ

(۱- ۱) [لم یرد فی البحار و العوالم و الدّمعهٔ و نفس المهوم و تظلّم الزّهراء].

(۲)- [زاد فی البحار و تظلّم الزّهراء: محمّد].

(۳)- [زاد فی تظلّم الزّهراء: اللّهمّ].

(۴)- کذا فی المقتل، و فی الأصل: و دخل موضعه.

(۵- ۵) [فی البحار و العوالم و الدّمعهٔ و نفس المهموم و تظلّم الزّهراء: فی یوم الأربعاء أو یوم الخمیس بکربلاء].

(۶)- [لم یرد فی البحار و العوالم و الدّمعهٔ و نفس المهموم و تظلّم الزّهراء].

(۷)- کذا فی المقتل، و فی الأصل: مادارت.

(۸)- فی «ح» وردت هذه الأبیات:

و جدّ السری یطوی الفیافی إلی أن أتی فی سیره أرض کربلا

فلم ینبعث مهر الحسین بخطوه فقال اللّه یا صحب ما هذه الفلا

فقالوا تسمّی کربلا قال هوّنوا مسیرکم یا قوم قد نزل البلا

(۹)- [زاد فی البحار و العوالم و الدّمعهٔ و الأسرار و تظلّم الزّهراء: یا ابن رسول اللّه].

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۳۱

رکابنا، و محطّ رحالنا، و مقتل رجالنا، و مسفک دمائنا.

فنزل القوم «۱» و حطّوا أثقالهم ناحیهٔ من الفرات، و ضربت خیمهٔ الحسین لأهله و بنیه و بناته، و ضرب إخوته و بنو عمّه خیامهم حول خیمته «۱».

محمّد بن أبی طالب، تسلیهٔ المجالس و زینهٔ المجالس، ۲/ ۲۵۲- عنه: المجلسی، البحار، ۴۴/ ۳۸۳؛ البحرانی، العوالم «۲»، ۱۷/ ۲۳۴؛ البهبهانی، الدّمعهٔ السّاکبهٔ «۲»، ۴/ ۲۵۵- ۲۵۶، ۲۵۷؛ القمی، نفس المهموم «۲»،/ ۲۰۹؛ القزوینی، تظلّم الزّهراء،/ ۱۶۶- ۱۶۷

ثمّ سار- علیه السّلام- و الحرّ یسایره و یمانعه- حتّی إذا وصلوا (کربلاء). قال الحسین لأصحابه: أهذه کربلاء؟ قالوا: نعم یا ابن رسول اللّه قال: «هذا موضع کرب‌وبلاء» انزلوا، هاهنا محطّ رحالنا، و مناخ رکابنا، و مقتل رجالنا، و مسفک دمائنا، و هنا محلّ قبورنا، بهذا حدّثنی جدّی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله.

فنزل الحسین علیه السّلام و ضرب أبنیته و أخبیته و ضرب أصحابه أخبیتهم شرقیّ خیام الحسین علیه السّلام، و ضرب بنو هاشم أخبیتهم فی الجانب الغربیّ منها، و أحاطت خیام الجمیع بخیمهٔ الحسین علیه السّلام.

و کان نزوله علیه السّلام کربلاء، یوم الخمیس، الثّانی من المحرّم، سنهٔ إحدی و ستّین للهجرهٔ.

ثمّ أقبل علی أصحابه و خطبهم، فقال: «النّاس عبید الدّنیا و الدّین لعق علی ألسنتهم، یحوطونه ما درّت معائشهم، فإذا محّصوا بالبلاء قلّ الدّیّانون». ثمّ جمع علیه السّلام ولده و إخوته و أبناء إخوته و عموم أهل بیته، و نظر إلیهم و بکی ثمّ قال: اللّهمّ إنّا عترهٔ نبیّک محمّد صلّی اللّه علیه و آله و قد أخرجنا و طردنا و أزعجنا عن حرم جدّنا و تعدّت بنو أمیّهٔ علینا، اللّهمّ فخذ لنا بحقّنا، و انصرنا علی القوم الظّالمین».

بحر العلوم، مقتل الحسین،/ ۲۰۱- ۲۰۲

(۱- ۱) [فی البحار و العوالم و الدّمعهٔ و الأسرار و تظلّم الزّهراء: و أقبل الحرّ حتی نزل حذاء الحسین علیه السّلام فی ألف فارس، ثمّ کتب إلی ابن زیاد یخبره بنزول الحسین بکربلاء].

(۲)- [حکوا عن البحار].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۳۲

الحسین علیه السّلام یأمره بطلب الماء

قال: فنزلوا و بینهم و بین الماء ربوة، فأراد الحسین و أصحابه الماء، فحالوا بینهم و بینه.

فقال له شمر بن ذی الجوشن «۱»، لا تشربوا منه حتّی تشربوا من الحمیم، فقال عبّاس بن علیّ: یا أبا عبد اللّه، نحن علی الحقّ فنقاتل؟ قال نعم. فرکب فرسه، و حمل بعض أصحابه علی الخیول، ثمّ حمل علیهم فکشفهم عن الماء حتّی شربوا و سقوا.

ابن قتیبة، الإمامة و السّیاسة، ۱/ ۶۵

و جاء کتاب ابن زیاد إلی عمر بن سعد: أن حل بین حسین و أصحابه و بین الماء، فلا یذوقوا منه قطرة کما صنع بالتّقیّ الزّکیّ المظلوم، فبعث خمسمائة فارس، فنزلوا علی الشّریعة و حالوا بین الحسین و أصحابه و منعوهم أن یستقوا منه و ذلک قبل قتل الحسین بثلاثة أیّام، و ناداه عبد اللّه بن حصین الأزدیّ: یا حسین ألا تنظر إلی الماء کأنّه کبد السّماء؟ و اللّه لا تذوق منه قطرة حتّی تموت عطشا فقال الحسین: اللّهمّ اقتله عطشا و لا تغفر له أبدا، فمات بالعطش، کان یشرب حتّی یبغر فما یروی «۲»، فما زال ذاک دأبه حتّی لفظ نفسه «۳».

فلمّا اشتدّ علی الحسین العطش بعث العبّاس بن علیّ بن أبی طالب، و أمّه أمّ البنین بنت حزام من بنی کلاب، فی ثلاثین فارسا و عشرین راجلا، و بعث معهم بعشرین قربة، فجاؤوا حتّی دنوا من الشّریعة، و استقدم أمامهم نافع بن هلال المرادیّ ثمّ الجملیّ، فقال له عمرو بن الحجّاج الزّبیدیّ، و کان علی منع الماء: من الرّجل؟ قال: نافع بن هلال.

قال: ما جاء بک؟ قال: جئنا لنشرب من هذا الماء الّذی حلّأتمونا عنه «۴»، قال: اشرب هنیئا. قال: أفأشرب و الحسین عطشان؟ و من تری من أصحابه؟ فقال: لا سبیل إلی سقی هؤلاء، إنّما وضعنا بهذا المکان لنمنعهم الماء. فأمر أصحابه باقتحام الماء لیملؤوا قربهم،

---

(۱)- حرّف هذا الاسم فی مطبوعة المصدر إلی (شهر بن حوشب) و هو غلط.

(۲)- فی طبع المحمودی: أی کان یشرب إلی أن یمتلئ جوفه من الماء فما یروی و لا یسکن عطشه.

(۳)- فی طبع المحمودی: أی حتّی مات، یقال: «لفظ فلان نفسه- من باب ضرب و علم- لفظا»: مات.

(۴)- یقال: «حلّأ عن الماء تحلیئا و تحلئة»: طرده عنه و منعه عن وروده.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۳۳

فثار إلیهم عمرو بن الحجّاج و أصحابه، فحمل علیهم العبّاس و نافع بن هلال فدفعوهم ثمّ انصرفوا إلی رحالهم و قد ملؤوا قربهم.

و یقال: إنّهم حالوا بینهم و بین ملئها، فانصرفوا بشیء یسیر من الماء.

و نادی المهاجر بن أوس التّمیمیّ: یا حسین، ألا تری إلی الماء یلوح کأنّه بطون الحیّات؟ و اللّه لا تذوقه أو تموت، فقال: إنّی لأرجو أن یوردنیه اللّه و یحلّأکم عنه.

و یقال: إنّ عمرو بن الحجّاج، قال: یا حسین إنّ هذا الفرات تلغ فیه الکلاب و تشرب منه الحمیر و الخنازیر؛ و اللّه لا تذوق منه جرعة حتّی تذوق الحمیم فی نار جهنّم «۱».

البلاذری، جمل من أنساب الأشراف، ۳/ ۳۸۹- ۳۹۰، أنساب الأشراف، ۳/ ۱۸۰- ۱۸۲

قالوا: و ورد کتاب ابن زیاد علی عمر بن سعد، أن امنع الحسین و أصحابه الماء، فلا یذوقوا منه حسوة «۲» کما فعلوا بالتّقیّ عثمان بن

عفّان.

فلمّا ورد على عمر بن سعد ذلك، أمر عمرو بن الحجّاج أن يسير فى خمسمائة راكب، فينيخ على الشّريعة، و يحولوا بين الحسين و أصحابه و بين الماء، و ذلك قبل مقتله بثلاثة أيّام، فمكث أصحاب الحسين عطاشى.

قالوا: و لمّا اشتدّ بالحسين و أصحابه العطش، أمر أخاه العبّاس بن علىّ، و كانت أمّه من بنى عامر بن صعصعة، أن يمضى فى ثلاثين فارسا و عشرين راجلا، مع كلّ رجل قربة حتّى يأتوا الماء، فيحاربوا من حال بينهم و بينه.

فمضى العبّاس نحو الماء و أمامهم نافع بن هلال حتّى دنوا من الشّريعة، فمنعهم عمرو ابن الحجّاج، فجالدهم العبّاس على الشّريعة بمن معه حتّى أزالوهم عنها، و اقتحم رجّالة الحسين الماء، فملؤوا قربهم، و وقف العبّاس فى أصحابه يذبّون عنهم حتّى أوصلوا الماء إلى عسكر الحسين.

الدّينورى، الأخبار الطّوال،/ ۲۵۵

---

(۱)- قال فى أحوال المختار فى أواخر حوادث سنة (۶۶) من كتاب الكامل: ج ۴ ص ۲۳۶: و كان عمرو ابن الحجّاج الزّبيدىّ ممّن شهد قتل الحسين، فركب راحلته و أخذ طريق واقصة فلم ير له خبر حتّى السّاعة.

و قيل: أدركه أصحاب المختار و قد سقط من شدّة العطش فذبحوه و أخذوا رأسه.

(۲)- الحسوة بالضّم الجرعة بقدر ما يحسّ مرّة واحدة.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۳۴

«۱» قال أبو مخنف: حدّثنى سليمان بن أبى راشد، عن حميد بن مسلم الأزدىّ، قال:

«۲» جاء من عبيد اللّه بن زياد كتاب إلى عمر بن سعد «۲»: «أمّا بعد، فحل بين الحسين و أصحابه و بين الماء، و لا يذوقوا منه قطرة، كما صنع بالتّقىّ الزّكىّ المظلوم أمير المؤمنين عثمان بن عفّان». قال: فبعث عمر بن سعد «۳» عمرو بن الحجّاج على خمسمائة فارس، فنزلوا على الشّريعة، و حالوا بين حسين و أصحابه و بين الماء «۴» أن يسقوا منه قطرة، و ذلك قبل قتل الحسين بثلاث «۵». قال: و نازله «۶» عبد اللّه بن أبى حصين الأزدىّ، و عداده فى بجيلة، فقال «۷»:

يا حسين، ألا تنظر إلى الماء كأنّه كبد السّماء! و اللّه لا تذوق منه قطرة حتّى تموت عطشا؛ فقال حسين: اللّهمّ اقتله عطشا، و لا تغفر له أبدا. قال حميد بن مسلم: و اللّه لعدته بعد ذلك فى مرضه، فو اللّه الّذى لا إله إلّا هو لقد رأيته يشرب حتّى يبغر «۸»، ثمّ يقىء «۹»، ثمّ يعود فيشرب حتّى يبغر فما يروى، فما زال ذلك دأبه حتّى لفظ عصبه، يعنى نفسه «۱».

- قال: و لمّا اشتدّ على الحسين و أصحابه العطش، دعا العبّاس بن علىّ بن أبى طالب أخاه، فبعثه فى ثلاثين فارسا و عشرين راجلا، و بعث معهم بعشرين قربة، فجاؤوا حتّى دنوا من الماء ليلا و استقدم أمامهم باللّواء نافع بن هلال الجملىّ، «۱۰» فقال عمرو بن الحجّاج الزّبيدىّ: من الرّجل؟ «۱۱» فجىء «۱۱» فقال: ما جاء بك؟ قال: جئنا «۱۰» نشرب من هذا الماء الّذى حلّأتمونا «۱۲» عنه؛ قال: فاشرب هنيئا، قال: لا و اللّه، لا أشرب منه قطرة و حسين

(۱- ۱) [لم يرد فى بطل العلقمىّ].

(۲- ۲) [نفس المهموم: كتب ابن زياد إلى عمر بن سعد].

(۳)- [زاد فى نفس المهموم: فى الوقت].

(۴)- [زاد فى نفس المهموم: «و منعوهم»].

(۵)- [نفس المهموم: «بثلاثة أيّام»].

(۶)- [نفس المهموم: «و نادی»].

(۷)- [زاد فی نفس المهموم: بأعلی صوته].

(۸)- البغر: الشّرب بلا ری.

(۹)- [زاد فی نفس المهموم: «و یصیح: العطش العطش»].

(۱۰- ۱۰) [لم یرد فی نفس المهموم].

(۱۱- ۱۱)- [بطل العلقمی: فی کلام غیره من القوم. فقال: نافع ابن عمّک أو ابن عمّ لک].

(۱۲)- یقال: حلّأه، عن الماء: طرده و منعه.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۳۵

عطشان و من تری من أصحابه، فطلعوا علیه، فقال: لا سبیل إلی سقی هؤلاء، إنّما وضعنا بهذا المکان لنمنعهم الماء، فلمّا دنا منه أصحابه، قال للرجّاله: املؤوا قربکم، فشدّ الرّجّالة فملؤوا قربهم، و ثار إلیهم عمرو بن الحجّاج و أصحابه، فحمل علیهم العبّاس بن علیّ و نافع بن هلال فکفّوهم، ثمّ انصرفوا إلی رحالهم، فقالوا: امضوا، و وقفوا دونهم، فعطف علیهم عمرو بن الحجّاج و أصحابه و اطّردوا قلیلا ثمّ إنّ رجلا من صداء طعن من أصحاب عمرو بن الحجّاج، طعنه نافع بن هلال، فظنّ أنّها لیست بشیء، ثمّ إنّها انتقضت بعد ذلک، فمات منها، و جاء أصحاب حسین بالقرب فأدخلوها علیه «۱».

---

(۱)- حمید بن مسلم ازدی گوید: نامه‌ای از عبید اللّه بن زیاد پیش عمر بن سعد آمد به این مضمون:

«اما بعد، میان حسین و یاران وی و آب حایل شو که یک قطره از آن ننوشند؛ همان‌طور که با متقی پاکیزه‌خوی مظلوم، امیر مؤمنان، عثمان بن عفّان رفتار کردند.»

گوید: عمر بن سعد، عمرو بن حجّاج را با پانصد سوار فرستاد که آبگاه را گرفتند و میان حسین و یاران وی و آب حایل شدند و نگذاشتند یک قطره آب بنوشد و این سه روز پیش از کشته شدن حسین بود.

گوید: عبید اللّه بن ابی حصین ازدی که نسب از بجیله داشت، بانگ زد و گفت: «ای حسین! آب را می‌بینی که به رنگ آسمان است؟ به خدا یک قطره از آن نمی‌چشی تا از تشنگی بمیری.»

گوید: حسین گفت: «خدایا! او را از تشنگی بکش و هرگز او را نبخش.»

حمید بن مسلم گوید: «به خدا بعدها هنگامی که بیمار بود، عیادتش کردم. به خدایی که جز او خدایی نیست، دیدمش آب می‌خورد تا شکمش پر می‌شد، و قی می‌کرد، آن‌گاه باز آب می‌خورد تا شکمش پر می‌شد و قی می‌کرد؛ اما سیراب نمی‌شد و چنین بود تا جان داد.»

گوید: وقتی تشنگی بر حسین و یارانش سخت شد، عباس بن علی بن ابی طالب برادر خویش را پیش خواند و با سی سوار و بیست پیاده فرستاد و بیست مشک همراهشان کرد که شبانگاه برفتند و نزدیک آب رسیدند و نافع بن هلال جملی با پرچم پیشاپیش می‌رفت. عمرو بن حجّاج زبیدی گفت: «کیستی؟ بگو برای چه آمده‌ای؟»

گفت: «آمده‌ایم از این آب که ما را از آن دور بداشته‌اند، بنوشیم.»

گفت: «بنوش، نوش جانت.»

گفت: «نه! تا حسین و این گروه از یارانش که می‌بینی تشنه‌اند، یک قطره نخواهم نوشید.»

گوید: پس از آن، کسان نمودار شدند. عمرو گفت: «نه! به خدا راهی برای آب دادن اینان نیست. ما را اینجا گذاشته‌اند که آب را از آنها منع کنیم».

گوید: و چون یاران نافع نزدیک رسیدند، به پیادگان گفت: «مشکها را پر کنید!»

پیادگان هجوم بردند و مشکها را پر کردند. عمرو بن حجاج و یارانش پیش دویدند. عباس بن علی-

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۳۶

الطّبری، التّاریخ، ۵/ ۴۱۲- ۴۱۳- عنه: القمی، نفس المهموم،/ ۲۱۴- ۲۱۵، ۲۱۹؛ المظفّر، بطل العلقمی، ۲/ ۴۹- ۵۰

قال: ثمّ إنّ ابن زیاد، کتب إلی عمر «۱» بن سعد: «أمّا بعد، فقد بلغنی أنّ الحسین یشرب الماء هو «۲» و أولاده و قد حفروا الآبار، و نصبوا الأعلام، فانظر إذا ورد علیک کتابی هذا فامنعهم من حفر الآبار ما استطعت، و ضیّق علیهم، و لا تدعهم یشربوا «۳» من ماء الفرات قطرهٔ واحدهٔ، «۳» و افعل بهم کما فعلوا بالتّقیّ النّقیّ عثمان بن عفّان رضی اللّه عنه، و السّلام.

[قال «۴»]: فعندها ضیّق علیهم عمر «۱» بن سعد غایهٔ التّضییق «۵»، ثمّ دعا رجلا «۶» یقال له:

عمرو بن الحجّاج الزّبیدی «۷» فضمّ إلیه خیلا عظیمهٔ، و أمره أن ینزل علی الشّریعهٔ [الّتی هی حذاء عسکر الحسین رضی اللّه عنه، فنزلت الشّریعهٔ ... «۸»] و نادی رجل من أصحاب «۹» عمر «۱» ابن سعد بالحسین فقال «۱۰»: إنّک لن تذوق من هذا الماء قطرهٔ واحدهٔ حتّی «۱۱» تذوق الموت [غصّهٔ بعد غصّهٔ-] أو تنزل علی حکم أمیر المؤمنین [یزید] و حکم عبید اللّه بن زیاد.

- بن ابی طالب و نافع بن هلال به آنها حمله بردند و پسشان زدند که به جای خویش بازگشتند، آن‌گاه گفتند: «برویم!»

اما راهشان را گرفتند. عمرو بن حجاج سوی آنها آمد و درگیری اندکی شد. یکی از یاران عمرو بن حجاج که از طایفه صداء بود، زخم خورد. نافع بن هلال زخمش زده بود. می‌پنداشت چیزی نیست اما پس از آن بدتر شد و از همان زخم بمرد.

گوید: یاران حسین با مشکها بیامدند و آب را پیش وی بردند. پاینده، ترجمه تاریخ طبری، ۷/ ۳۰۰۶، ۳۰۰۷

(۱)- فی النّسخ: عمرو.

(۲)- لیس فی د.

(۳- ۳) فی د: الماء أبدا.

(۴)- من د.

(۵)- فی د و بر: الضّیق.

(۶)- من د، و فی الأصل و بر: رجل.

(۷)- من د، و فی الأصل و بر: الزّیدیّ.

(۸)- من د و بر، غیر أن فی بر: «فنزلت الخیل الشّریعهٔ».

(۹)- من د، و فی الأصل و بر: أصحابه.

(۱۰)- فی د: و قال.

(۱۱)- من د، و فی الأصل و بر: و.

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۳۷

قال: فاشتدّ العطش «۱» من الحسین و أصحابه، و کادوا أن یموتوا عطشا، فدعا بأخیه العبّاس رحمه اللّه و صیّر إلیه ثلاثین «۲» فارسا و عشرین «۳» راجلا، و بعث معهم عشرین قربهٔ؛ فأقبلوا فی جوف اللّیل حتّی دنوا من الفرات، فقال عمرو بن الحجّاج: من هذا؟ فقالوا: رجال من أصحاب الحسین یریدون الماء! فاقتلوا علی الماء قتالا عظیما، «۴» فکان قوم یقتتلون و قوم یملؤن القرب حتّی ملؤوها؛ «۴» فقتل من أصحاب عمرو جماعهٔ و لم یقتل من أصحاب الحسین أحد، ثمّ رجع القوم إلی معسکرهم و شرب الحسین من القرب و من کان معه.

ابن أعثم، الفتوح، ۵/ ۱۶۲- ۱۶۴

قال: و جعل الحسين يطلب الماء و شمر- لعنه اللّه- يقول له: و اللّه لا ترده أو ترد النّار فقال له رجل: ألا ترى إلى الفرات يا حسين كأنّه بطون الحيّات، و اللّه لا تذوقه أو تموت عطشا، فقال الحسين عليه السّلام اللّهمّ أمته عطشا.

قال: و اللّه لقد كان هذا الرّجل يقول: اسقونى ماء، فيؤتى بماء، فيشرب حتّى يخرج من فيه و هو يقول: اسقونى قتلنى العطش، فلم يزل حتّى مات- لعنه اللّه-.

قال أبو مخنف: فحدّثنى سليمان بن أبى راشد عن حميد بن مسلم، قال: اشتدّ العطش على الحسين، دعا أخاه العبّاس بن علىّ، فبعثه فى ثلاثين راكبا و ثلاثين راجلا و بعث معه بعشرين قربة؛ فجاؤوا حتّى دنوا من الماء، فاستقدم أمامهم نافع بن هلال الجملىّ، فقال له عمرو بن الحجّاج: من الرّجل؟ قال: نافع بن هلال، قال: مرحبا بك يا أخى ما جاء بك؟ قال: جئنا لنشرب من هذا الماء الّذى حلّأتمونا عنه، قال: اشرب، قال: لا و اللّه لا أشرب منه قطرة و الحسين عطشان، فقال له عمرو: لا سبيل إلى ما أردتم، إنّما وضعونا بهذا المكان لنمنعكم من الماء، فلمّا دنا منه أصحابه قال للرّجّالة: املؤوا قربكم فشدّت الرّجّالة، فدخلت الشّريعة فملؤوا قربهم، ثمّ خرجوا و نازعهم عمرو بن الحجّاج و أصحابه،

---

(۱)- فى النّسخ: الغضب.

(۲)- فى النّسخ: ثلاثون.

(۳)- فى النّسخ: عشرون.

(۴- ۴) فى د: فكانوا قوما يقتتلون و قوما يملؤون الماء فى القرب.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۳۸

فحمل عليهم العبّاس بن علىّ و نافع بن هلال الجملىّ جميعا، فكشفوهم، ثمّ انصرفوا إلى رحالهم و قالوا للرجّالة: انصرفوا، فجاء أصحاب الحسين عليه السّلام بالقرب حتّى أدخلوها عليه. «۱»

أبو الفرج، مقاتل الطّالبيّين،/ ۷۸

---

(۱)- راوی گوید: حسین علیه السّلام از آن مردم (پست) آب طلب می‌کرد و شمر (با کمال بیشرمی) پاسخ می‌داد:

«به آب نخواهی رسید تا به دوزخ درآیی.»

مرد دیگری بدان حضرت گفت: «این حسین! آیا نمی‌نگری به آب فرات که چگونه همچون شکم ماهیان موج می‌زند؟ به خدا از آن نخواهی چشید تا از تشنگی جان تسلیم کنی!»

حسین علیه السّلام گفت: «خدایا! این مرد را تشنه بمیران.»

راوی گوید: به خدا سوگند، آن مرد به وضعی دچار شد که پی‌درپی می‌گفت: آبم بدهید!» به او آب می‌دادند و آن‌قدر می‌خورد تا از دهانش بیرون می‌ریخت و باز می‌گفت: «آبم دهید که تشنگی مرا کشت.»

و پیوسته همچنان بود تا هلاک شد.

ابو مخنف از حمید بن مسلم روایت کند که گفت: چون کار تشنگی بر حسین علیه السّلام سخت شد، برادرش عباس بن علی را خواست و او را با سی تن سواره و سی نفر پیاده برای آوردن آب به سوی فرات فرستاد وبیست عدد مشک با خود برداشتند. آنها تا نزدیکی آب آمدند و نافع بن هلال بجلی جلوی آنها افتاد.

عمرو بن حجاج که موکل بر فرات بود، پرسید: «کیستی؟»

پاسخ داد: «نافع بن هلال بجلی هستم.»

عمرو گفت: «ای برادر! برای چه به اینجا آمده‌ای؟ بگو که تو آزادی؟»

گفت: «آمده‌ایم تا از این آبی که ما را از آن منع کرده‌اید، بنوشیم!»

عمرو گفت: «بیاشام!»

نافع گفت: نه به خدا! تا حسین و یارانش که می‌بینی تشنه هستند، ما قطره‌ای از آن ننوشیم.»

عمرو گفت: «این کار که قصد دارید، شدنی نیست و ما را در اینجا گماشته‌اند تا شما را از بردن آب جلوگیر باشیم.»

نافع به پیادگان که همراهش بودند، گفت: «بیدرنگ مشکها را پر کنید.»

پیادگان یورش بردند و وارد فرات شدند و مشکها را از آب پر کردند و بیرون آمدند. عمرو بن حجاج و همراهانش به آنها حمله کردند. عباس بن علی و نافع بن هلال و همراهان پیش آمدند و آنها را پراکنده ساختند و به جای خود بازگشتند و به پیادگان فرمان رفتن دادند.

آنها مشکها را برداشتند و خود را به حسین علیه السّلام رساندند (و مشکهای آب را نزد آن حضرت نهادند) (۱).

(۱). این داستان را مورخین دیگر نیز در وقایع شب عاشورا ذکر کرده‌اند.

رسولی محلّاتی، ترجمه مقاتل الطّالبیّین،/ ۱۱۸- ۱۱۹

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۳۹

و اشتدّ علی الحسین و أصحابه العطش، فدعا العبّاس بن علیّ، فبعثه فی ثلاثین فارسا و عشرین راجلا، و بعث معهم بعشرین قربة، فدنوا من الماء لیلا.

فقال عمرو بن الحجّاج الزّبیدیّ، و کان قد أرسله عمر بن سعد فی خمسمائة علی الشّریعة یمنعون الحسین و أصحابه من الماء بکتاب ورد علیه من عبید اللّه:

- «من الرّجل، ما جاء بک؟»، قال:

- «جئنا نشرب من هذا الماء الّذی حلّأتمونا عنه»، فقال:

- «إشرب هنّأک اللّه»، قال:

- «لا و اللّه، ما أشرب و الحسین و من تری من أصحابه عطاش»، فقال:

- «لا سبیل إلی سقی هؤلاء، إنّما وضعنا بهذا المکان لنمنعهم الماء».

فلمّا دنا أصحابه قال لرجّالته:

- «إملؤوا قربکم».

و شدّ علی القوم مع أصحابه فملؤوا قربهم، و ثار بهم عمرو بن الحجّاج، فقاتلهم العبّاس و أصحابه، حتّی انصرف أصحاب القرب [۱۰۴] بالقرب، فأدخلوها علی الحسین و أصحابه.

أبو علی مسکویه، تجارب الأمم، ۲/ ۶۵

و رجعت تلک الخیل حتّی نزلت علی الفرات، و حالوا بین الحسین و أصحابه و بین الماء، فأضرّ العطش بالحسین و بمن معه، فأخذ الحسین علیه السّلام فأسا و جاء إلی وراء خیمة النّساء فخطا علی الأرض تسع عشرة خطوة نحو القبلة، ثمّ احتفر هنالک، فنبعت له هناک عین من الماء العذب، فشرب الحسین و شرب النّاس بأجمعهم، و ملؤوا أسقیتهم، ثمّ غارت العین، فلم یر لها أثر. و بلغ ذلک إلی عبید اللّه، فکتب إلی عمر بن سعد: بلغنی أنّ الحسین یحفر الآبار و یصیب الماء، فیشرب هو و أصحابه، فانظر إذا ورد علیک کتابی هذا فامنعهم من حفر الآبار ما استطعت، و ضیّق علیهم، و لا تدعهم أن یذوقوا من الماء قطرة، و افعل بهم کما فعلوا بالزّکیّ

عثمان، و السّلام.

فضيّق عليهم ابن سعد غاية التّضييق و دعا برجل يقال له: عمرو بن الحجّاج الزّبيدى،

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۴۰

فضمّ إليه خيلا كثيرة و أمره أن ينزل على الشّريعة الّتى هى حذاء معسكر الحسين عليه السّلام، فنزلت الخيل على شريعة الماء. «۱»

فلمّا اشتدّ العطش بالحسين و أصحابه، دعا أخاه «۲» العبّاس و ضمّ إليه ثلاثين فارسا و عشرين راجلا، و بعث معهم عشرين قربة أقبلوا فى جوف اللّيل حتّى دنوا من الفرات، فقال عمرو بن الحجّاج: من هذا؟ فقال له هلال بن نافع الجملىّ «۳»: أنا ابن عمّ لك من أصحاب الحسين، جئت حتّى أشرب من هذا الماء الّذى منعتمونا عنه «۴»، فقال له عمرو:

اشرب هنيئا مريئا؛ فقال نافع: ويحك! كيف تأمرنى أن أشرب من الماء و الحسين و من معه يموتون عطشا؟! فقال صدقت «۵» قد عرفت هذا «۵»، و لكن أمرنا بأمر و لا بدّ لنا أن ننتهى «۶» إلى ما أمرنا به «۶»؛ فصاح هلال بأصحابه، فدخلوا الفرات، و صاح عمرو بأصحابه «۷»:

ليمنعوا «۸»، فاقتتل القوم على الماء قتالا شديدا، فكان قوم يقاتلون و قوم يملؤون القرب حتّى ملؤوها، و قتل من أصحاب عمرو بن الحجّاج جماعة و لم يقتل من أصحاب الحسين أحد، ثمّ رجع القوم إلى معسكرهم بالماء «۹»، فشرب الحسين و من كان معه و لقّب العبّاس يومئذ السّقّاء.

الخوارزمى، مقتل الحسين، ۱/ ۲۴۴- ۲۴۵- عنه: ابن أمير الحاجّ، شرح شافية أبى فراس،/ ۳۵۵- ۳۵۶

ثمّ كتب [ابن زياد] إلى عمر، يأمره أن يعرض على الحسين بيعة يزيد، فإذا فعل ذلك

---

(۱)- [إلى هنا مكانه فى شرح الشّافية: إنّ عمر بن سعد دعا بعمرو بن الحجاج فضمّ إليه خيلا عظيمة و أمره أن ينزل على الشّريعة الّتى هى حذاء عسكر الحسين عليه السّلام، و ذلك قبل قتل الحسين بثلاثة أيّام فلما ...].

(۲)- [شرح الشّافية: بأخيه].

(۳)- [شرح الشّافية: البجلىّ].

(۴)- [شرح الشّافية: إيّاه].

(۵- ۵- ۸- ۹) [لم يرد فى شرح الشّافية].

(۶- ۶) [شرح الشّافية: إليه].

(۷)- [شرح الشّافية: النّاس].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۴۱

رأينا رأينا، و أن يمنعه و من معه الماء، فأرسل عمر بن سعد عمرو بن الحجّاج على خمسمائة فارس، فنزلوا على الشّريعة و حالوا بين الحسين و بين الماء، و ذلك قبل قتل الحسين بثلاثة أيّام. و نادى عبد اللّه بن أبى الحصين الأزدىّ، و عداده فى بجيلة: يا حسين! أما تنظر إلى الماء كأنّه كبد السّماء و اللّه لا تذوق منه قطرة حتّى تموت عطشا، فقال الحسين: اللّهمّ اقتله عطشا، و لا تغفر له أبدا. قال: فمرض فيما بعد فكان يشرب الماء القلّة ثمّ يقىء، ثمّ يعود فيشرب حتّى يتغرغر ثمّ يقىء، ثمّ يشرب، فما يروى، فما زال كذلك حتّى مات.

فلمّا اشتدّ العطش على الحسين و أصحابه، أمر أخاه العبّاس بن علىّ، فسار فى عشرين راجلا يحملون القرب و ثلاثين فارسا، فدنوا من الماء، فقاتلوا عليه و ملؤوا القرب و عادوا.

ابن الأثير، الكامل، ۳/ ۲۸۳

قال: فلمّا اشتدّ بالحسين و أصحابه العطش، بعث بالعبّاس بن علىّ عليه السّلام أخيه إلى المشارع فى ثلاثين فارسا و عشرين راجلا، فاقتتلوا عليه، و لم يمكّنوهم من الوصول إليه.

سبط ابن الجوزى، تذكرة الخواصّ،/ ۲۴۸

قالوا: و ورد كتاب ابن زياد على عمر بن سعد، أن امنع الحسين و أصحابه الماء، فلا يذوقوا منه حسوة كما فعلوا بالتّقىّ عثمان بن عفّان، فلمّا ورد على عمر بن سعد ذلك أمر عمرو بن الحجّاج أن يسير فى خمسمائة راكب، فينيخ على الشّريعة، و يحولوا بين الحسين و أصحابه و بين الماء، و ذلك قبل مقتله بثلاثة أيّام، فمكث أصحاب الحسين عطاشى.

قالوا: و لمّا اشتدّ بالحسين و أصحابه العطش، أمر أخاه العبّاس بن علىّ، و كانت أمّه من بنى عامر بن صعصعة، أن يمضى فى ثلاثين فارسا و عشرين راجلا، مع كلّ رجل قربة حتّى يأتوا الماء، فيحاربوا من حال بينهم و بينه.

فمضى العبّاس نحو الماء و أمامهم نافع بن هلال حتّى دنوا من الشّريعة، فمنعهم عمرو ابن الحجّاج، فجالدهم العبّاس على الشّريعة بمن معه حتّى أزالوهم عنها، و اقتحم رجّالة الحسين الماء، فملؤوا قربهم، و وقف العبّاس فى أصحابه، يذبّون عنهم حتّى أوصلوا الماء إلى عسكر الحسين.

ابن العديم، بغية الطّلب، ۶/ ۲۶۲۷، الحسين بن على،/ ۸۶

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۴۲

قال: و كتب ابن زياد إلى عمر بن سعد: «أمّا بعد، فحل بين الحسين و أصحابه و بين الماء، فلا يذوقوا منه قطرة، كما صنع بالتّقىّ الزّكىّ المظلوم أمير المؤمنين عثمان بن عفّان».

فبعث عمر عمرو بن الحجّاج على خمسمائة فارس، فنزلوا على الشّريعة، و حالوا بين الحسين و أصحابه و بين الماء، و منعوهم أن يسقوا منه قطرة، و ذلك قبل قتل الحسين بثلاث.

و ناداه عبد اللّه بن أبى حصين الأزدىّ: «يا حسين! ألا تنظر إلى الماء كأنّه كبد السّماء! و اللّه لا تذوق منه قطرة حتّى تموت عطشا!». فقال الحسين: «اللّهمّ اقتله عطشا و لا تغفر له أبدا!». قال أبو جعفر الطّبرىّ فى تاريخه: قال حميد بن مسلم: «و اللّه لقد عدته بعد ذلك فى مرضه، فو اللّه الّذى لا إله إلّا هو لقد رأيته يشرب حتّى يبغر. ثمّ يقىء، ثمّ يعود فيشرب حتّى يبغر، فما يروى، فما زال ذلك دأبه حتّى لفظ عصبه» «۱» (يعنى نفسه).

قال: فلمّا اشتدّ على الحسين و من معه العطش، دعا أخاه العبّاس بن علىّ، فبعثه فى ثلاثين فارسا و عشرين راجلا، و بعث معهم بعشرين قربة، فدنوا من الماء، و قاتلوا عليه، حتّى ملؤوا القرب و عادوا بها إلى الحسين. «۲»

النّويرى، نهاية الإرب، ۲۰/ ۴۲۷- ۴۲۸

---

(۱)- كذا الصّواب، و فى المصدر: «عضّته» و هو تصحيف.

(۲)- و در اين هنگام، ابن زياد به عمر بن سعد پيغام داد كه امام حسين (رضى اللّه عنه) و اتباع او را از تصرف در آب فرات مانع آيد و به اين بهانه متمسك شدند كه بنى هاشم، آب را از عثمان بن عفان بازداشته بودند. عمر بن سعد عمرو بن الحجاج را با پانصد سوار جهت ضبط آب تعيين كرد و اين حادثه قبل از شهادت امام مظلوم به سه روز روى داد و چون عطش بر امام حسين و اتباع او استيلا يافت، برادر خود عباس را با سى سوار و بيست پياده به طلب آب فرستاد و ميان عمرو و عباس محاربه واقع شد. عباس غالب آمد و پيادگان مشكها پر آب كردند و عباس با سواران به حمايت ايشان قيام كردند تا آب را به لشكرگاه رساندند.

ميرخواند، روضة الصّفا، ۳/ ۱۴۵

و پيغام داد كه فرات را محفوظ ساز تا حسين و موافقان او از آن آب نتوانند آشاميد و عمر بن سعد لعنة اللّه عليه عمرو بن حجّاج را

با پانصد سوار جهت ضبط آب تعیین کرد و این صورت قبل از شهادت امام مظلوم به سه روز روی نمود و چون عطش بر اهل بیت ساقی کوثر غالب گشت، امام حسین رضی اللّه عنه برادر خود عبّاس بن امیر المؤمنین علی را با سی سوار و بیست پیاده بآوردن آب مأمور گردانید و میان عباس رضی اللّه عنه و عمرو محاربه واقع شده عباس غالب آمد و مشکها پر آب کرده بمعسکر امام عالی گهر رسانید-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۴۳

«۱» و رجعت خیل ابن سعد حتّی نزلوا علی شاطئ الفرات، فحالوا بین الحسین و أصحابه و بین الماء، «۱» و أضرّ العطش بالحسین و أصحابه، فأخذ الحسین علیه السّلام فأسا و جاء «۲» إلی وراء خیمة النّساء فخطا فی الأرض تسع عشرة خطوة نحو القبلة ثمّ حفر هناک، فنبعت له عین من الماء العذب، فشرب الحسین علیه السّلام «۳» و شرب النّاس بأجمعهم «۳»، و ملؤوا أسقیتهم «۴»، ثمّ غارت العین «۵»، فلم یر لها أثر، و بلغ ذلک ابن زیاد فأرسل «۶» إلی عمر

-خواند امیر، حبیب السیر، ۲/ ۴۹

از این سوی چون آب در میان اصحاب کمیاب شد، حسین علیه السّلام، عباس را طلب فرمود و بیست سوار و سی تن پیاده ملازم رکاب او فرمود تا از طریق شریعه آب به لشکرگاه آوردند. عباس ببود تا شب فراز آمد و تاریکی جهان را فروگرفت. این وقت عباس چون شیر دمنده به جانب شریعه روان شد. آن‌گاه از میان اصحاب، هلال بن نافع بجلی از پیش روی عباس روان بود، نخست وارد شریعه گشت. عمرو بن الحجاج گفت: «کیستی؟ و این‌جا چه می‌کنی؟»

گفت: «یک تن پسر عم تو، آمده‌ام تا آب بنوشم.»

عمرو گفت: «بنوش بر تو گوارا باد!»

هلال گفت ک «ای عمرو! مرا آب می‌دهی و پسر پیغمبر و أهل بیت او را تشنه می‌گذاری تا از عطش هلاک شوند؟»

عمرو گفت: «این سخن از در صدق می‌کنی؛ لکن چه توان کرد؟ به امری مأمورم و لابد باید آن کار را به نهایت برم.»

هلال چون این سخن بشنید، بانک درداد که: «ای اصحاب حسین! درآیید.»

عباس (سلام اللّه علیه) چون شیر شرزه با جماعت خود به شریعه درآمد و از آن سوی عمرو مردم خود را فرمان جنگ داد. کانون طعن و ضرب افروخته گشت. اصحاب حسین علیه السّلام نیمی به مقاتلت پرداختند و نیمی مشکهای خود را از آب ملآن (۱) ساختند. در این جنگ جماعتی از لشکر عمرو بن الحجاج مقتول و مطروح افتادند و گروهی خسته و مجروح گشتند و از اصحاب حسین علیه السّلام هیچ‌کس را آسیبی نرسید. پس عباس به سلامت بازشتافت و اصحاب حسین و أهل بیت سیراب شدند و از این‌جاست که عباس را «سقا» نامیدند.

سپهر، ناسخ التّواریخ سیّد الشّهداء علیه السّلام، ۲/ ۱۹۵- ۱۹۶

(۱). ملآن: پر، لبالب.

(۱- ۱) [لم یرد فی المعالی].

(۲)- [المعالی: أقبل].

(۳- ۳) [المعالی: و أصحابه].

(۴)- [زاد فی المعالی: بأجمعهم].

(۵)- [لم یرد فی تظلّم الزّهراء].

(۶)- [المعالی: کتب].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۴۴

ابن سعد: «۱» بلغنی أنّ الحسین یحفر الآبار، و یصیب الماء، «۲» فیشرب هو و أصحابه، فانظر «۲» إذا ورد علیک کتابی فامنعهم من حفر الآبار ما استطعت و ضیّق علیهم، و لا تدعهم یذوقوا الماء، و افعل بهم کما فعلوا بالزّکیّ عثمان «۳» فعندها ضیّق عمر بن سعد علیهم غایة التّضییق.

«۴» ثمّ دعا بعمرو الحجّاج الزّبیدیّ فضمّ إلیه خیلا عظیمة، و أمره أن ینزل علی الشّریعة الّتی حذاء عسکر الحسین «۴» «۱» «۳» قال: فنزلوا علی الشّریعة، «۵» فلمّا اشتدّ العطش بالحسین «۶»، دعا بأخیه العبّاس بن علیّ، فضمّ إلیه ثلاثین فارسا و عشرین راجلا «۷»، و بعث معه عشرین قربة، فأقبلوا فی جوف اللّیل حتّی دنوا من الفرات، فقال عمرو بن الحجّاج: من أنتم؟ فقال «۸» رجل من أصحاب الحسین علیه السّلام، یقال له: «۸» هلال بن نافع البجلیّ «۹»: ابن عمّ لک من أصحاب الحسین، جئت أشرب من هذا الماء الّذی منعتمونا إیّاه، فقال عمرو: اشرب هنیئا، فقال

(۱- ۱) [تظلّم الزّهراء: أن ضیّق علیه فی الماء، و لا تدع أن یذوقوا قطرة، کما فعلوا بالزّکیّ عثمان].

(۲- ۲) [لم یرد فی المعالی].

(۳- ۳) [المعالی: قال المرحوم الحاجّ شیخ جعفر قدس سرّه: اعلم إنّ للحسین علیه السّلام فی الماء حقوقا أربعة:

(الأوّل) حقّه فی الماء من حیث الاشتراک مع جمیع النّاس فإنّ النّاس کلّهم شرکاء فی الماء، و لذا جاز الشّرب من الأنهار المملوکة و إن لم یأذن صاحبها. (و الثّانی) حقّه فی الماء من حیث الاشتراک مع جمیع ذوات الأرواح فإنّ لکلّ ذات روح فی الماء حقّا، و لذا یلزم التیمم للصّلاة مع خوف الهلاک علی الحیوانات المملوکة من العطش.

(و الثّالث) من حیث ثبوت حقّ السّقی لهم علی أهل الکوفة فإنّه قد سقاهم ثلاث مرّات مرّة فی الکوفة فی زمان علیّ علیه السّلام، و تارّة فی صفین، و أخری فی القادسیّة حین الملاقات مع عسکر الحرّ بن یزید الرّیاحیّ. (و الرّابع) له حقّ فی الفرات بخصوصه فإنّه نحلّة اللّه لفاطمة علیها السّلام و مهر الزّهراء و لم یراعوا (لعنهم اللّه) هذه الحقوق و منعوه منه و من أصحابه و عیاله و أطفاله و ذلک بثلاثة أیّام قبل قتله. کتب عبید اللّه بن زیاد (لعنه اللّه) کتابا أضرم النّار فی قلوب معشر المحبّین، حشی اللّه قبره نارا، کتب: یا ابن سعد إنّی قد حللت الماء علی الکلاب و الخنازیر و حرّمته علی الحسین و أصحابه. فلمّا وصل الکتاب عقد رایة فی أربعة آلاف، و أمر علیهم شبث بن ربعیّ، و أمره أن ینزل علی المشرعة، و ضیّقوا علی الحسین و أصحابه].

(۴- ۴) [لم یرد فی البحار و العوالم و الدّمعة و الأسرار و مثیر الأحزان].

(۵) (۵*) [حکاه فی العیون،/ ۸۳ و زاد: و جاؤوا بها حتّی أدخلوها علی الحسین].

(۶)- [زاد فی المعالی: و أهل بیته].

(۷)- [فی البحار و العوالم و الأسرار و تظلّم الزّهراء: راکبا].

(۸- ۸) [لم یرد فی العیون].

(۹)- [زاد فی المعالی: قد قرّر فی محلّه نافع بن هلال الجملیّ أنا].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۴۵

هلال: ویحک! «۱» کیف تأمرنی أن أشرب و الحسین بن علیّ و من معه یموتون عطشا؟ فقال عمرو: صدقت، و لکن أمرنا بأمر لا بدّ أن ننتهی إلیه، فصاح هلال بأصحابه، فدخلوا الفرات، و صاح عمرو بالنّاس و اقتتلوا «۲» علی الماء «۲» قتالا شدیدا، فکان قوم یقاتلون، و قوم یملؤون حتّی ملؤوها (۵*)، و لم یقتل من أصحاب الحسین أحد ثمّ «۳» رجع القوم إلی معسکرهم «۳»، فشرب الحسین و من کان معه، و لذلک سمّی العبّاس علیه السّلام السّقّاء. «۴»

محمّد بن أبی طالب، تسلیة المجالس، و زینة المجالس، ۲/ ۲۶۲- ۲۶۴- عنه: المجلسی،

---

(۱)- [لم یرد فی البحار و تظلّم الزّهراء].

(۲- ۲) [لم یرد فی البحار و العوالم و الدّمعة و الأسرار و المعالی و تظلّم الزّهراء و العیون].

(۳- ۳) [تظلّم الزّهراء: رجعوا].

(۴)- عمر، عمرو بن حجاج را با پانصد نفر بر سر آب فرات تعیین کرد که اصحاب آن حضرت را از آب برداشتن مانع شوند و تشنگی بر اصحاب آن حضرت غلبه کرد. به خدمت آن امام غریب شکایت کردند. حضرت کلنگی برگرفت و به عقب خیمه حرم محترم درآمد و از پشت خیمه نه گام برداشت به جانب قبله و در آن‌جا کلنگ را بر زمین زد. به اعجاز آن حضرت، چشمه‌ای از آب شیرین پیدا شد و آن حضرت با اصحاب از آن آب آشامیدند و مشکها و راویه‌ها را پر کردند. پس آن چشمه ناپیدا شد و دیگر کسی اثری از آن ندید. چون این خبر به پسر زیاد رسید، به عمر نامه نوشت که: «شنیده‌ام که حسین چاه می‌کند و آب بیرون می‌آورد. چون نامه من به تو رسد، کار را بر ایشان تنگ کن و مگذار که قطره‌ای از آب بچشند تا کشته شوند؛ چنان‌چه عثمان را تشنه لب کشتند.»

چون بعد از رسیدن نامه، عمر کار را بر أهل بیت رسالت تنگ گرفت و عطش بر ایشان غالب شد، حضرت، برادر خود عباس را طلبید و سی سوار و بیست پیاده با او همراه کرد و بیست مشک به ایشان داد که از فرات پر کنند و به ایشان برسانند. چون به کنار آب فرات رسیدند، عمرو بن حجاج پرسید که:

«کیستید؟»

هلال بن نافع از اصحاب حضرت گفت: «من پسر عمّ تو، آمده‌ام که آب بیاشامم.»

گفت: «بیاشام. گوارا باد تو را!»

هلال گفت: «وای بر من! چه‌گونه آب بیاشامم و أهل بیت نبوت و جگرگوشگان حضرت رسالت صلّی اللّه علیه و آله و سلّم تشنه‌اند.»

آن ملعون گفت: «راست می‌گویی؛ اما ما را امری فرموده‌اند و اطاعت می‌باید کرد.»

پس هلال اصحاب خود را صدا زد که: «زود آب بردارید.»

و ابن حجاج اصحاب خود را صدا زد که: «مگذارید!»

و آتش محاربه مشتعل گردید و بزودی اصحاب حضرت مشکها را پر کردند و معاودت کردند و آسیبی به ایشان نرسید.

به این سبب، حضرت عباس را سقا می‌نامند. مجلسی، جلاء العیون،/ ۶۴۶

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۴۶

البحار، ۴۴/ ۳۸۷- ۳۸۸؛ البحرانی، العوالم، ۱۷/ ۲۳۸- ۲۳۹؛ البهبهانی، الدّمعة السّاکبة، ۴/ ۲۶۳- ۲۶۴؛ الدّربندی، أسرار الشّهادة،/ ۲۵۸، ۲۶۰؛ القزوینی، تظلّم الزّهراء،/ ۱۶۹- ۱۷۰؛ الجواهری، مثیر الأحزان،/ ۵۱؛ مثله المازندرانی، معالی السّبطین، ۱/ ۳۱۶، ۳۱۷- ۳۱۸

(و روی) أبو مخنف أنّه لمّا منع الحسین علیه السّلام و أصحابه من الماء، و ذلک قبل أن یجمع علی الحرب، اشتدّ بالحسین و أصحابه العطش، فدعا أخاه العبّاس، فبعثه فی ثلاثین فارسا و عشرین راجلا لیلا، فجاؤوا حتّی دنوا من الماء، و استقدم أمامهم باللّواء نافع، فمنعهم عمرو بن الحجّاج الزّبیدیّ، فامتنعوا منه بالسّیوف و ملؤوا قربهم و أتوا بها، و العبّاس ابن علیّ، و نافع یذبّان عنهم، و یحملان علی القوم، حتّی خلصوا بالقرب إلی الحسین، فسمّی السّقّاء و أبا قربة. «۱»

(۱)- [أضاف فی ذخیرة الدّارین: و لمّا قامت الشّیعة، فطلب ثاره مع المختار بن أبی عبیدة و أوعب فی قتل من حضر الواقعة و کان من جملتهم عمرو بن الحجّاج الزّبیدیّ (لعنه اللّه)، فهرب خوفا علی نفسه، فلمّا توسّطالبادیة ابتلعته الأرض هو و راحلته].

ابن زیاد به عمر بن سعد نوشت. «اما بعد! آب را بر حسین و اصحابش ببند و قطره‌ای آب ننوشند.»

چنانچه با عثمان بن عفّان عمل شد، عمر سعد فورا عمرو بن حجّاج را با پانصد سوار فرستاد، شریعه فرات را محاصره کردند و آب را از حسین و اصحابش غدقن کردند و نمی‌گذاشتند قطره‌ای از آن ببرند و این حادثه سه روز پیش از شهادت حسین علیه السّلام بود (ط) و عبید اللّه بن ابی حصین ازدی که در شمار دفتر بجیله ثبت بود (د) با آواز بلند گفت: «ای حسین! به آب بنگری که چون آسمان است. به خدا از آن قطره‌ای نچشی تا از تشنگی بمیری.»

حسین فرمود: «بار خدایا! او را از تشنگی بکش و هرگزش نیامرز.»

حمید بن مسلم گوید: «به خدا پس از آن، او را در بیماریش عیادت کردم بدان خدا که جز او معبودی نیست. آبی می‌نوشید تا به گلویش می‌رسید و قی می‌کرد و فریاد العطش می‌کشید و باز آب می‌نوشید تا به گلویش می‌رسید و سیراب نمی‌شد به همین حال بود تا جانش درآمد.»

گوید: لشکر ابن سعد برگشتند و نهر فرات آب را بر حسین و اصحابش بستند و تشنگی حسین و اصحابش را آزار می‌داد. حسین تبری برگرفت و به پشت خیمه زنها آمد و نه گام به سوی قبله پیمود و آنجا را کند و چشمه آب شیرینی جوشید و خود نوشید و همه اصحاب نوشیدند و مشکها را پر کردند و آن چشمه فرورفت و اثرش نهان شد. این خبر به ابن زیاد رسید و کس نزد عمر سعد فرستاد که: «به من خبر رسیده است که حسین چاه می‌کند و خود و اصحابش آب می‌نوشند. چون نامه‌ام به تو رسید، ملتفت باش-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۴۷

السّماوی، إبصار العین،/ ۲۷- مثله: الحائری، ذخیرة الدّارین، ۱/ ۱۴۳، ۱۴۴

(و منها) إنّه لمّا اشتدّ العطش بالحسین علیه السّلام و أصحابه، أمر أخاه العبّاس، فسار فی عشرین راجلا یحملون القرب و ثلاثین فارسا، فجاؤوا لیلا- حتّی دنوا من الماء، و أمامهم نافع بن هلال الجملیّ، یحمل اللّواء، فقال عمرو بن الحجّاج: من الرّجل؟ قال: نافع، قال: ما جاء بک؟ قال: جئنا نشرب من هذا الماء الّذی حلّأتمونا عنه، قال: فاشرب هنیئا، قال: لا و اللّه لا أشرب منه قطرة و الحسین عطشان هو و أصحابه، فقالوا: لا- سبیل إلی سقی هؤلاء، إنّما وضعنا فی هذا المکان لمنعهم الماء، فقال نافع للرجّاله: املؤوا قربکم، فملؤوها و ثار إلیهم عمرو بن الحجّاج و أصحابه، فحمل علیهم العبّاس و نافع بن هلال، فکشفوهم و أقبلوا بالماء، ثمّ عاد عمرو بن الحجّاج و أصحابه و أرادوا أن یقطعوا علیهم الطّریق، فقاتلهم العبّاس و أصحابه حتّی ردّوهم و جاؤوا بالماء إلی الحسین علیه السّلام.

الأمین، أعیان الشّیعة، ۷/ ۴۳

- و تا توانی نگذار که آنها چاه بکنند و آبی بنوشند. بر آنها تنگ بگیر؛ چنان‌که با عثمان کردند.»

عمر سعد در اینجا نهایت سختگیری را با آنها کرد.

ابو جعفر طبری و ابو الفرج اصفهانی گویند: چون تشنگی حسین و اصحابش سخت شد، برادرش عباس بن علی را خواست و با سی سوار و بیست تن پیاده و بیست مشک او را به فرات فرستاد. شبانه به نزدیک آب آمدند. نافع بن هلال بجلی پرچم را جلو آنها می‌کشید. عمرو بن حجاج زبیدی گفت:

«کیستی؟» گفت: «نافع بن هلالم». گفت: «برادر خوش آمدی؛ اما برای چه آمدی؟»

گفت: «آمدم از این آبی که بر ما ببستید، بنوشم.»

گفت: «بنوش گوارا باد!»

گفت به خدا تا حسین و یارانش تشنه‌اند، قطره‌ای ننوشم.»

بدانها سرکشی کردند و گفتند: «آب دادن به اینها راهی ندارد. ما را اینجا گذاشتند که به آنها آب ندهیم.»

چون یاران هلال نزدیک شدند، به پیاده‌ها گفت: «شما مشکها را پر کنید.»

آنها به چابکی مشکها را پر کردند و عمرو بن حجاج و یارانش بر آنها حمله کردند و عباس بن علی و هلال جلو آنها را گرفتند و آنها به قشون خود پیوستند. گفتند: «بروید جلو آنها را بگیرید.»

عمرو بن حجاج و یارانش برگشتند و اندکی در جنگ و جدال گذشت و صداء که یکی از یاران عمرو بن حجاج بود، از هلال نیزه‌ای خورد و گمان برد خطری ندارد و بعد بر اثر آن خونریزی کرد و مرد و اصحاب حسین مشکهای آب را به حسین علیه السّلام رساندند.

کمره‌ای، ترجمه نفس المهموم،/ ۹۵- ۹۶

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۴۸

و أنزل ابن سعد الخیل علی الفرات، فحموا الماء و حالوا بینه و بین سیّد الشّهداء، و لم یجد أصحاب الحسین طریقا إلی الماء حتّی أضرّ بهم العطش، فأخذ الحسین فأسا، و خطا وراء خیمة النّساء تسع عشرة خطوة نحو القبلة، و حفر، فنبعت له عین ماء عذب، فشربوا، ثمّ غارت العین، و لم یر لها أثر، فأرسل ابن زیاد إلی ابن سعد: بلغنی أنّ الحسین یحفر الآبار و یصیب الماء، فیشرب هو و أصحابه، فانظر إذا ورد علیک کتابی، فامنعهم من حفر الآبار ما استطعت، و ضیّق علیهم غایة التّضییق. فبعث فی الوقت عمرو بن الحجّاج فی خمسمائة فارس و نزلوا علی الشّریعة و ذلک قبل مقتل الحسین بثلاثة أیّام.

و فی الیوم السّابع اشتدّ الحصار علی سیّد الشّهداء و من معه، و سدّ عنهم باب الورود، و نفد ما عندهم من الماء، فعاد کلّ واحد یعالج لهب العطش، و بطبع الحال کان العیال بین أنّة و حنّة و تضوّر و نشیج و متطلّب للماء إلی متحرّ ما یبلّ غلّته، و کلّ ذلک بعین «أبی علیّ» و الغیاری من آله و الأکارم من صحبه، و ما عسی أن یجدوا لهم شیئا و بینهم و بین الماء رماح مشرعة، و سیوف مرهفة، لکن «ساقی العطاشی» لم یتطامن علی تحمّل تلک الحالة:

أو تشتکی العطش الفواطم عنده و بصدر صعدته الفرات المفعم

و لو استقی نهر المجرّة لارتقی و طویل ذابله إلیها سلّم

لو سدّ ذو القرنین دون وروده نسفته همّته بما هو أعظم

فی کفّه الیسری السّقاء یقلّه و بکفّه الیمنی الحسام المخذم

مثل السّحابة للفواطم صوبه فیصیب حاصبه العدوّ فیرجم «۱»

هنا قیّض أخاه العبّاس لهذه المهمّة، فی حین أنّ نفسه الکریمة تنازعه إلیه قبل الطّلب، فأمره أن یستقی للحرائر و الصّبیة، و ضمّ إلیه عشرین راجلا مع عشرین قربة، و قصدوا الفرات باللّیل غیر مبالین بمن وکّل بحفظ الشّریعة، لأنّهم محتفون «بأسد آل محمّد» و تقدّم نافع بن هلال الجملیّ باللّواء، فصاح عمرو بن الحجّاج: من الرّجل؟ قال: جئنا لنشرب

---

(۱)- من قصیدة للسیّد جعفر الحلّی نوّر اللّه ضریحه.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۴۹

من هذا الماء الّذی حلّاءتمونا عنه. فقال: اشرب هنیئا، و لا تحمل إلی الحسین منه، قال نافع: لا و اللّه لا أشرب منه قطرة و الحسین و من معه من آله و صحبه عطاشی.

و صاح نافع بأصحابه: املؤوا أسقيتكم، فشدّ عليهم أصحاب ابن الحجّاج، فكان بعض القوم يملأ القرب و بعض يقاتل و حاميهم «ابن بجدتها» المتربّى فى حجر البسالة الحيدريّة «أبو الفضل»، فجاؤوا بالماء، و ليس فى أعدائهم من تحدّثه نفسه بالدّنوّ منهم فرقا من ذلك البطل المغوار، فبلّت غلّة الحرائر و الصّبية الطّيبة من ذلك الماء.

و لكن لا يفوتنا أنّ تلك الكمّيّة القليلة من الماء ما عسى أن تجدى اولئك الجمع الّذى هو أكثر من مائة و خمسين رجالا و نساء و أطفالا، أو أنّهم ينيفون على المائتين و من المقطوع به، أنّه لم ترو أكبادهم إلّا مرّة واحدة، فسرعان أن عاد إليهم الظّمأ، و إلى اللّه و رسوله المشتكى.

إذا كان ساقى الحوض فى الحشر حيدر فساقى عطاشى كربلاء أبو الفضل

على أنّ ساقى النّاس فى الحشر قلبه مريع و هذا بالظّما قلبه يغلى

وقفت على ماء الفرات و لم أزل أقول له، و القول يحسنه مثلى

علامك تجرى؟ لا جريت لوارد و أدركت يوما بعض عارك بالغسل

أما نشفت أكباد آل محمّد لهيبا و لا ابتلّت بعلّ و لا نهل

من الحقّ أنّ تذوى غصونك ذبّلا أسى و حياء من شفاههم الذّبل

فقال: استمع للقول إن كنت سامعا و كن قابلا عذرى و لا تكثرن عذلى

ألا إنّ ذا دمعى الّذى أنت ناظر غداة جعلت النّوح بعدهم شغلى

برغمى أرى مائى يلذّ سواهم به و هم صرعى على عطشى حولى

جزى اللّه عنهم فى المواساة عمّهم (أبا الفضل) خيرا لو شهدت أبا الفضل

لقد كان سيفا صاغه بيمينه (علىّ) فلم يحتج شباه إلى الصّقل

إذا عدّ أبناء النّبىّ (محمّد) رآه أخاهم من رآه بلا فضل

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۵۰

و لم أر ظالم حوله الماء قبله و لم يرو منه و هو ذو مهجة تغلى

و ما خطبه إلّا الوفاء و قل ما ترى هكذا خلا وفيّا مع الخلّ

يمينا بيمناك القطيعة و الّتى تسمّى شمالا و هى جامعة الشّمل

بصبرك دون ابن النّبىّ بكربلا على الهول أمر لا يحيط به عقلى

و وافاك لا يدرى أفقدك راعه أم العرش غالته المقادير بالثّلّ

أخى كنت لى درعا و نصلا كلاهما فقدت فلا درعى لدىّ و لا نصلى «۱» «۲»

---

(۱)- للشّيخ محسن أبو الحبّ الحائرىّ رحمه اللّه.

(۲)- در روز هفتم محرم، دشمن، كاروان حسينى را محاصره كرد و از دسترسى آنان به آب جلوگيرى به عمل آورد. بعد از اندى، ذخيره آب آنان تمام شد و هريك از آنها از تشنگى به خود مى‌پيچيد و در آن صحراى سوزان، جگرشان همچون مشك خشكيده شد (۱)، و هركس هم كه عزم آوردن آب مى‌كرد، شمشيرهاى آخته و نيزه‌هاى سپندآسا در انتظارش صف‌آرايى كرده بودند؛ اما با اين وجود، ساقى كربلا، قمر بنى هاشم عليه السّلام هرآن حاضر بود كه جان را سپر بلا سازد، و آب را به قيمت ريختن خون شريفش براى تشنگان فراهم آورد.

در آن هنگام، سيد الشهدا (سلام اللّه عليه) نگاهى به عباس عليه السّلام نمود و با آن نگاه، تمام كتاب وجودش را فراخواند: حضرت

بدو مأموریت بخشید که برای آن دلسوختگان- به خصوص اطفال حرم- آب فراهم آورد و از شکنجها و خونریزیهای راه نهراسد.

ابو الفضل علیه السّلام از شادی پروبال گرفت و با سی سواره و بیست پیاده و بیست مشک آب، در حالی که نافع بن هلال در مقابلشان در حرکت بود، بدون این‌که هیچ توجهی به آن سپاه جرار کنند عازم شریعه فرات شدند.

نافع پرچم به دست به جلو می‌تاخت که عمرو بن حجاج، سردسته مأموران حفظ آب، فریاد برآورد:

«تو کیستی و چرا اینجا آمده‌ای.»

نافع گفت: «آمده‌ایم تا از این آب که شما ما را از آن بازداشته‌اید، بیاشامیم.»

عمرو گفت: «بیاشام. گوارایت باشد.»

نافع اظهار داشت: «نه! به خدا قسم قطره‌ای از آن نمی‌نوشم، در حالی که حسین علیه السّلام و خاندان و اصحابش در مقابل چشمان تو در تشنگی به‌سر می‌برند.»

عمرو گفت: «راهی برای سیراب ساختن آنان وجود ندارد و ما را اینجا گماشته‌اند تا از رسیدن آب به آنان جلوگیری کنیم.»

اما نافع به او توجهی نکرد و به همراهانش فریاد برآورد: «مشکهایتان را پر آب سازید.»

پس جمعی مشکها را از آب لبریز ساختند و جمعی دیگر با دشمن نبرد کردند؛ در حالی که حامی آن پیکارگران، قمر بنی هاشم علیه السّلام بود که شرزه شیر می‌درید و صولت حیدر کرّار (سلام اللّه علیه) را در نظر مجسّم-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۵۱

المقرّم، مقتل الحسین علیه السّلام، ۲۴۴- ۲۴۷

و فی الیوم السّابع من المحرّم، کان العبّاس علیه السّلام هو المضطلع بجلب الماء من الفرات إلی المخیّم، بعدما ضیّق ابن سعد علی المشرعة غایة التّضییق، فکان العبّاس علیه السّلام هو المنتدب لهذه المهمّة العظیمة، و فعلا قام بها أحسن قیام.

قالوا: و لمّا اشتدّ العطش بالحسین و أهل بیته و أطفاله قبل یوم عاشوراء بثلاثة أیّام، أمر الحسین أخاه العبّاس بجلب الماء إلی المخیّم، فنهض العبّاس علیه السّلام فی عشرین راجلا من أصحابه یحملون القرب، و ثلاثین فارسا، و جاؤوا حتّی دنوا من الفرات لیلا، فکشفوا الخیل و الرّجال عنه، و أمامهم نافع بن هلال الجملیّ- و هو یحمل اللّواء-.

فصاح عمرو بن الحجّاج الزّبیدیّ- و کان فی خمسمائة فارس علی المشرعة-: من الرّجل؟ قال: نافع.

قال عمرو: ما الّذی جاء بک؟.

قال نافع: جئنا لنشرب من هذا الماء الّذی حلّأتمونا عنه.

قال عمرو: اشرب هنیئا.

قال نافع: لا و اللّه، لا أشرب منه قطرة، و الحسین عطشان هو و أهل بیته و صحبه.

فقالوا: لا سبیل إلی سقی هؤلاء، إنّما وضعنا بهذا المکان لمنعهم الماء.

فقال نافع للرجّاله: املؤوا قربکم، فملؤوها.

- می‌کرد. پس مشکها را برگرفتند و عازم خیام حرم شدند و هیچ‌کس از دشمن از ترس این دلاور نامی، جرأت نزدیک شدن بدانان را نداشت. سرانجام آب به جگر سوخته اهل حرم و طفلان پریشاندل رسید و جانها از افسردگی به نشاط و ابتهاج دست یافت.

در اینجا بر خواننده پوشیده نیست که آن مقدار کم آب، در میان آن جمع بیش از یکصد و پنجاه نفری- از زن و مرد و طفل- و یا بنابه برخی روایات که بیش از دویست تن بودند، ره به جایی نمی‌برد و کفایت آنان را نمی‌کرد و مسلم است که آنان یک بار

بیشتر سیراب نشدند و بسا که آن یک بار، تنها مضمضه‌ای از آب بوده و به سرعت تشنگی مجدّدا به آنان روی آورده است، و به خداوند از ددمنشی دشمنان خاندان رسالت شکوه می‌بریم.

(۱). مقتل محمّد بن أبی طالب.

پاک‌پرور، ترجمه العبّاس،/ ۲۸۴- ۲۸۵

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۵۲

و ثار علیهم الحجّاج بخیله و رجاله، فحمل علیهم العبّاس علیه السّلام بمن معه من الخیّالة، فکشفهم، فعاد الحجّاج و أصحابه، و قطعوا علیهم الطّریق، فکرّ علیهم العبّاس علیه السّلام ثانیة، فقاتلهم حتّی ردّهم و کشفهم عن الطّریق، و أقبل بالماء إلی المخیّم.

بحر العلوم، مقتل الحسین علیه السّلام (الهامش)،/ ۳۱۱

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۵۳

مرافقته أخاه الحسین علیه السّلام عندما اجتمع مع ابن سعد

قال: ثمّ أرسل الحسین رحمه اللّه إلی عمر «۱» بن سعد: إنّی أرید أن أکلّمک، فالقنی اللّیلة «۲» بین عسکری و عسکرک «۲». قال: فخرج إلیه عمر [ابن سعد- «۳»] فی عشرین فارسا و أقبل الحسین فی مثل ذلک؛ فلمّا التقیا «۴»، أمر الحسین أصحابه، فتنحّوا عنه، و بقی معه أخوه «۵» العبّاس و ابنه علیّ الأکبر «۲» رضی اللّه عنهم «۲»؛ و أمر عمر «۱» بن سعد [أصحابه- «۳»] فتنحّوا عنه، و بقی معه حفص ابنه و غلام له، یقال له: لاحق، فقال له الحسین رضی اللّه عنه: ویحک یا ابن سعد! أما تتّقی اللّه الّذی إلیه معادک أن تقاتلنی؟! و أنا ابن من علمت- یا هذا- من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم؟!، فاترک هؤلاء و کن معی، فإنّی أقرّبک إلی اللّه «۲» عزّ و جلّ «۲»! فقال له عمر «۱» بن سعد: أبا عبد اللّه، أخاف أن تهدم داری، فقال له الحسین رضی اللّه عنه: أنا أبنیها لک، فقال:

أخاف أن تؤخذ ضیعتی، فقال الحسین: أنا أخلّف علیک خیرا منها من مالی بالحجاز، قال: فلم یجب عمر «۱» إلی شیء من ذلک، فانصرف عنه الحسین «۲» رضی اللّه عنه «۲» و هو یقول: «۲» ما لک «۲»؟ ذبحک «۶» اللّه علی فراشک سریعا عاجلا، و لا غفر [اللّه- «۳»] لک یوم حشرک و نشرک، فو اللّه إنّی «۷» لأرجو أن لا تأکل من برّ العراق إلّا یسیرا.

قال: و رجع عمر «۱» بن سعد إلی معسکره، و إذا کتاب عبید اللّه بن زیاد قد «۸» أقبل علی عمر «۱» بن سعد یؤنّبه فیه و یقول له: یا ابن سعد! ما هذه الفترة و المطاولة؟ انظر، إن بایع

---

(۱)- فی النّسخ: عمرو.

(۲- ۲) لیس فی د.

(۳)- من د.

(۴)- فی د: التقی.

(۵)- من د، و فی الأصل و بر: أخاه.

(۶)- من المقتل و فی النّسخ: ریحک.

(۷)- من المقتل و التّرجمة الفارسیّة ص ۳۷۹، و فی النّسخ: أرجو أن تخرج من ید- کذا.

(۸)- من د و بر، و فی الأصل: قل.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۵۴

الحسین و أصحابه و نزلوا علی حکمی فابعث بهم سلما، و إن أبوا ذلک، فازحف إلیهم حتّی تقتلهم و تمثّل بهم، فإنّهم لذلک مستحقّون؛ فإذا قتلت الحسین، فأوطئ الخیل علی ظهره و بطنه، فإذا فعلت ذلک جزیناک جزاء الطّائع المطیع، و إن أبیت ذلک، فاقطع حبلنا «۱» و جندنا، و سلّم ذلک إلی شمر بن ذی الجوشن، فإنّه أحزم منک أمرا «۲»، و أمضی منک عزیمهٔ، و السّلام. و طوی الکتاب.

ابن أعثم، الفتوح، ۵/ ۱۶۴- ۱۶۶

(قال) و أرسل الحسین إلی ابن سعد، إنّی أرید أن أکلّمک، فالقنی اللّیلهٔ بین عسکری و عسکرک؛ فخرج إلیه عمر بن سعد فی عشرین فارسا، و الحسین فی مثل ذلک، و لمّا التقیا، أمر الحسین أصحابه، فتنحّوا عنه و بقی معه أخوه العبّاس و ابنه علیّ الأکبر، و أمر ابن سعد أصحابه، فتنحّوا عنه و بقی معه ابنه حفص و غلام له یقال له: لاحق، فقال الحسین لابن سعد: ویحک! أما تتّقی اللّه الّذی إلیه معادک؟! أتقاتلنی و أنا ابن من علمت؟! یا هذا، ذر هؤلاء القوم و کن معی، فإنّه أقرب لک من اللّه، فقال له عمر: أخاف أن تهدم داری. فقال الحسین: أنا أبنیها لک، فقال عمر: أخاف أن تؤخذ ضیعتی، فقال: أنا أخلّف علیک خیرا منها من مالی بالحجاز، فقال: لی عیال أخاف علیهم، فقال أنا أضمن سلامتهم، قال: ثمّ سکت فلم یجبه عن ذلک، فانصرف عنه الحسین و هو یقول: ما لک! ذبحک اللّه علی فراشک سریعا عاجلا، و لا غفر لک یوم حشرک و نشرک، فو اللّه إنّی لأرجو أن لا تأکل من برّ العراق إلّا یسیرا، فقال له عمر: یا أبا عبد اللّه فی الشّعیر عوض عن البرّ.

ثمّ رجع عمر إلی معسکره، ثمّ أنّه ورد علیه کتاب من ابن زیاد یؤنّبه و یضعّفه و یقول: ما هذه المطاولهٔ، أنظر إن بایع الحسین و أصحابه و نزلوا عند حکمی، فابعث بهم إلیّ سلما، و إن أبوا ذلک، فازحف إلیهم حتّی تقتلهم و تمثّل بهم، فإنّهم لذلک مستحقّون، فإذا قتلت الحسین، فاوطئ الخیل ظهره و بطنه، فإنّه عاقّ شاقّ قاطع ظلوم؛ فإذا فعلت ذلک جزیناک جزاء السّامع المطیع، و إن أبیت ذلک فاعتزل خیلنا «۳» و جندنا و سلّم الجند

---

(۱)- سیأتی: فاعتزل عملنا، فلاحظ.

(۲)- من د، و فی الأصل و بر: أمر.

(۳)- فی بعض المصادر: عملنا.

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۵۵

و العسکر إلی شمر بن ذی الجوشن، فإنّه أشدّ منک حزما، و أمضی منک عزما. (و قال): غیره إنّ عبید اللّه بن زیاد دعا حویرهٔ بن یزید التّمیمیّ، و قال: إذا وصلت بکتابی إلی عمر بن سعد، فإن قام من ساعته لمحاربهٔ الحسین فذاک، و إن لم یقم فخذه و قیّده، و اندب شمر ابن ذی الجوشن «۱» لیکون أمیرا علی النّاس. فوصل الکتاب و کان فی الکتاب: أنّی لم أبعثک یابن سعد لمنادمهٔ الحسین، فإذا أتاک کتابی فخیّر الحسین بین أن یأتی إلیّ و بین أن تقاتله، فقام عمر بن سعد من ساعته و أخبر الحسین بذلک، فقال له الحسین علیه السّلام: أخّرنی إلی غد (و سیأتی هذا الحدیث فیما بعد إن شاء اللّه). ثمّ قال عمر بن سعد للرّسول: إشهد لی عند الأمیر أنّی امتثلت أمره. «۲»

الخوارزمی، مقتل الحسین، ۱/ ۲۴۵- ۲۴۶

---

(۱)- فی المصدر: شهر بن حوشب، و هو غلط.

(۲)- در بعضی از تواریخ مسطور است که قریب به آن واقعه عظما، روزی أمیر المؤمنین حسین علیه السّلام، به، عمر بن سعد پیغام داد که:» «با تو سخنی دارم. مطموع آن است که امشب با من ملاقات کنی.»

عمر بن سعد ملتمس آن جناب را قبول کرد و چون شب درآمد و بیست نفر از لشکرگاه بیرون آمدند، نزدیک به منزل امام حسین

رسید و امام حسین با برادر خود عباس و پسر خود علی اکبر سوار شد و در برابر ابن سعد رفت، بایستاد. عمر بن سعد چون دید که با امام حسین دو کس بیش نیست، پسر و غلام خود را امر کرد که با او باشند و دیگران را گفت تا دورتر روند و بایستادند. بعد از آن، أمیر المؤمنین حسین ابتدا به کلام کرده، فرمود: «ویحک العمر از خدای عز و علا که بازگشت کافه به رایا به اوست. نترسی که با من در مقام مقابله و مقاتله‌ای. تو می‌دانی که پسر کیستم. از این اندیشه ناصواب درگذر و سلوک طریقی اختیار کن که متضمن صلاح دنیا و آخرت تو باشد. از اهل ضلال ببر و به من پیوند و به زخارف دنیای‌غدار مغرور مشو!

که او چون من و چون تو بسیار دید نخواهد همی با کسی آرمید

ای عمر! حسن عاقبت و نیکی خاتمت تو و فرزندان تو، منحصر در این امر است که تو را به ارتکاب آن ارشاد کردم.»

عمر بن سعد گفت: «یا أبا عبد اللّه! سنجیده گفتی سخنان را. اما من می‌ترسم که اگر به خدمت تو مبادرت نمایم، منازل مرا در کوفه خراب کنند.»

امام حسین فرمود که دنیا محبوبی نیست که این همه تعلق به او توان داشت و قصر رفیع البنیان تو منهدم شود. در عوض آن، کوشک‌ها در بهشت از برای تو بنا کنند و مع ذلک اگر با من باشی، سرایی بهتر از آن به تو دهم.»

ابن سعد گفت: «در ولایت کوفه ضیعت معمور بسیار انتفاع دارم. از آن می‌اندیشم که ابن زیاد آن را متصرف شود.»-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۵۶

ثمّ أرسل الحسین إلی عمر بن سعد لعنه اللّه: أنّی أرید أن اکلّمک، فالقنی اللّیلة بین عسکری و عسکرک، فخرج إلیه ابن سعد فی عشرین، و خرج إلیه الحسین فی مثل ذلک، فلمّا التقیا أمر الحسین علیه السّلام أصحابه فتنحّوا عنه، و بقی معه أخوه العبّاس و ابنه علیّ الأکبر، و أمر عمر بن سعد أصحابه فتنحّوا عنه، و بقی معه ابنه حفص و غلام له.

فقال له الحسین علیه السّلام: ویلک یا ابن سعد، أما تتّقی اللّه الّذی إلیه معادک؟! أتقاتلنی و أنا ابن من علمت؟! ذر هؤلاء القوم و کن معی، فإنّه أقرب لک إلی اللّه تعالی، فقال عمر بن سعد: أخاف أن یهدم داری، فقال الحسین علیه السّلام: أنا أبنیها لک، فقال: أخاف أن تؤخذ ضیعتی، فقال الحسین علیه السّلام: أنا أخلّف علیک خیرا منها من مالی بالحجاز «۱»، فقال: لی عیال و أخاف علیهم، ثمّ سکت و لم یجبه إلی شیء، فانصرف عنه الحسین علیه السّلام و هو یقول: ما لک! ذبحک اللّه علی فراشک عاجلا، و لا غفر لک یوم حشرک، فو اللّه إنّی لأرجو أن لا تأکل من برّ العراق إلّا یسیرا. فقال ابن سعد: فی الشّعیر کفایة عن البرّ، مستهزئا بذلک القول. «۲»

- امام حسین فرمود که اگر آن ضیعت ضایع شود، من تو را در حجاز مزرعه‌ای ببخشم که هزار بار بهتر از آن باشد.»

عمر سر در پیش افکند. جوابی نداد و امیر المؤمنین حسین فرمود: «ای عمر! به فضل خدای تعالی وثوق دارم که از گندم عراق نخوری مگر اندکی.»

عمر جواب داد: «اگر گندم نباشد، جو توان خورد.»

و چون سخن به این مرتبه رسید أمیر المؤمنین حسین (رضی اللّه عنه) و عمر بن سعد به منازل خود بازگشتند.

میرخواند، روضة الصّفا، ۳/ ۱۴۷- ۱۴۸

(۱)- [زاد فی الأسرار: أقول و فی بعض الأخبار قال: إنّی أخلّف علیک البغیبغة و هی عین عظیمة بالحجاز، و کان معاویة أعطاه فی ثمنها ألف ألف دینار من الذّهب فلم یبعه].

(۲)- پس حضرت امام حسین علیه السّلام، عمر بن سعد را در میان شب طلبید که: «بیا در میان دو لشکر تا سخنی چند به تو بگویم.» حضرت با بیست نفر از لشکر خود جدا شد و آن ملعون با بیست نفر جدا شد. چون یکدیگر را ملاقات کردند، حضرت اصحاب خود را فرمود که: «دور شوید!»

و عباس و علی اکبر را با خود نگاه داشت. او نیز اصحاب خود را گفت: «دور شوید!»

و حفص پسر خود و یک غلام خود را بازداشت. پس حضرت برای اتمام حجّت، به آن بی‌سعادت-

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۵۷

- گفت که: «ای بی‌سعادت! با من مقاتله می‌کنی و می‌دانی که من کیستم و پسر کیستم؟ آیا از خدا نمی‌ترسی؟ و اعتقاد به روز جزا نداری؟!»

بیا به جانب من و سعادت ابدی برای خود تحصیل کن و خود را از عذاب آخرت نجات ده!

آن بدبخت گفت: «می‌ترسم خانه مرا خراب کنند.»

حضرت فرمود که: «من از مال خود برای تو خانه‌ای بنا می‌کنم.»

گفت: «می‌ترسم مزرعه مرا بگیرند.»

حضرت فرمود که: «من مزرعه نیکوتر از آن از مال خود در حجاز به تو بدهم.»

گفت: «بر عیال خود می‌ترسم.»

چون حضرت دید که موعظه در آن سیاه‌دل کار نمی‌کند، روی مبارک از او گردانید و فرمود که: «خدا تو را در میان رختخواب به قتل رساند و در آخرت تو را نیامرزد. امید دارم که تمتّعی از دنیا نبری و بعد از من، از گندم عراق نخوری و کشته شوی.»

آن ملعون از روی استهزا گفت: «اگر گندم نباشد، نان جو نیز خوب است.»

مجلسی، جلاء العیون،/ ۶۴۶- ۶۴۷

آن‌گاه حسین علیه السّلام، عمر بن سعد را طلب نمود تا با او سخن کند. پس ابن سعد با بیست سوار از لشکرگاه خود بیرون شد و حسین علیه السّلام نیز با بیست سوار برنشست و بین العسکرین پیاده شدند. حسین اصحاب خود را فرمود: «لختی از ما به یک سوی بباشید.»

همگان برفتند، جز عباس و علی اکبر. ابن سعد نیز مردم خود را گفت تا کناری گرفتند. پسرش حفص و دیگر لاحق غلامی از وی به جا ماند.

فقال له الحسین: ویلک یا ابن سعد أما تتّقی اللّه الّذی إلیه معادک؟ أتقاتلنی و أنا ابن من علمت؟ ذر هؤلاء القوم و کن معی فإنّه أقرب لک إلی اللّه.

فرمود: «وای بر تو ای پسر سعد! از آن خدای که بازگشت تو به سوی او است، نمی‌ترسی و با من مقاتله می‌کنی؟ و حال آن‌که می‌دانی من پسر رسول خدای صاحب این جماعتم؟» با من باش و فرمان مرا گوش دار و خدای را از خود شاد کن.»

ابن سعد گفت: «من چگونه این کار توانم کرد؟ ابن زیاد خانه مرا از بیخ و بن برمی‌کند.»

امام حسین فرمود: «باکی نیست. من خانه نیکوتر از آن از بهر تو بنیان می‌کنم.»

ابن سعد گفت: «از آن می‌ترسم که ملک و مال وضیعت (۱) مرا تماما مأخوذ دارد.»

امام فرمود: «نیز بیم مکن من از ضیعت تو انفع (۲) و افزون در حجاز با تو عطا می‌کنم.»

ابن سعد گفت: «مرا اهل و عیالی است بر عیال خویش ترسناکم.»

عاطلات (۳) او بر حسین علیه السّلام ناگوار افتاد، از وی روی بگردانید و برخاست و روان شد.

و هو یقول: مالک؟ ذبحک اللّه علی فراشک عاجلا- و لا- غفر لک یوم حشرک، فو اللّه إنّی لأرجوا أن لا- تأکل من برّ العراق إلّا یسیرا.-

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۵۸

محمّد بن أبی طالب، تسلیة المجالس و زینة المجالس، ۲/ ۲۶۴- ۲۶۵- عنه: المجلسی، البحار، ۴۴/ ۳۸۸- ۳۸۹- عنه؛ البحرانی، العوالم، ۱۷/ ۲۳۹؛ البهبهانی، الدّمعة السّاکبة، ۴/ ۲۶۴- ۲۶۵؛ الدّربندی، أسرار الشّهادة،/ ۲۶۰

و روی فی المنتخب و غیره أنّ الحسین علیه السّلام لمّا رأی اشتداد الأمر علیه، و کثرة العساکر عاکفة علیه کلّ منهم یرید قتله أرسل إلی ابن سعد یستعطفه و طلب الخلوة، فخرج ابن سعد فی عشرین، و خرج الحسین علیه السّلام فی مثله، فلمّا التقیا أمر علیه السّلام أن یتنحّوا عنه أصحابه سوی العبّاس و ابنه علیّ، و أمر ابن سعد بمثل ذلک و بقی معه ابنه حفص و غلام له، فقال علیه السّلام: ویلک یا ابن سعد أما تتّقی اللّه الّذی إلیه معادک و أنا ابن من علمت؟ ذر هؤلاء القوم و کن معی، فقال: أخاف أن تهدم داری، فقال علیه السّلام: أبنیها لک، فقال:

أخاف أن تؤخذ ضیعتی فقال علیه السّلام: أنا أخلّف علیک البغیبغة و هی عین عظیمة بالحجاز و کان معاویة أعطاه فی ثمنها ألف ألف دینار فلم یبعه، فقال: لی عیال، و أخاف علیهم، ثمّ سکت، فانصرف الحسین علیه السّلام و هو یقول: مالک ذبحک اللّه علی فراشک عاجلا فو اللّه إنّی لأرجو أن لا تأکل [من] برّ العراق إلّا یسیرا؛ فقال ابن سعد: فی الشّعیر کفایة عن البرّ، استهزاء بذلک القول.

القزوینی، تظلّم الزّهراء،/ ۱۷۲- ۱۷۳

و أرسل الحسین عمرو بن قرظة الأنصاریّ إلی ابن سعد، یطلب الاجتماع معه لیلا بین المعسکرین، فخرج کلّ منهما فی عشرین فارسا و أمر الحسین من معه أن یتأخّر إلّا العبّاس و ابنه علیّا الأکبر، و فعل ابن سعد کذلک و بقی معه إبنه حفص و غلامه.

- فرمود: «چه افتاد تو را؟ خداوند بکشد تو را در فراش تو و نیامرزد تو را در روز قیامت و بازپرس حساب سوگند با خدای امید می‌دارم که از گندم عراق نخوری، الا اندکی.»

قال ابن سعد: فی الشّعیر کفایة عن البرّ.- مستهزء بذلک القول-

ابن سعد از در استهزاء گفت: «ما را جو، از گندم مستغنی می‌دارد و برخاست و به لشکرگاه خویش مراجعت کرد.»

(۱). ضیعت: بستان و زمین مزروع.

(۲). انفع: سودمندتر.

(۳). عاطلات، جمع عاطل و عاطله: زن بی‌زیور «در این‌جا مراد، سخنان یاوه است».

سپهر، ناسخ التّواریخ سیّد الشّهدا علیه السّلام، ۲/ ۲۰۳- ۲۰۴

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۵۹

فقال الحسین: یا ابن سعد أتقاتلنی! أما تتّقی اللّه الّذی إلیه معادک؟! فأنا ابن من قد علمت، ألا تکون معی و تدع هؤلاء، فإنّه أقرب إلی اللّه تعالی.

قال عمر: أخاف أن تهدم داری، فقال الحسین: أنا أبنیها لک، فقال: أخاف أن تؤخذ ضیعتی، قال علیه السّلام: أنا أخلّف علیک خیرا منها من مالی بالحجاز، و یروی أنّه قال لعمر:

أعطیک البغیبغة، و کانت عظیمة فیها نخل و زرع کثیر، دفع معاویة فیها ألف ألف دینار فلم یبعها منه «۱»، فقال ابن سعد: إنّ لی بالکوفة عیالا و أخاف علیهم من ابن زیاد القتل.

و لمّا أیس منه الحسین قام و هو یقول: ما لک! ذبحک اللّه علی فراشک عاجلا، و لا غفر لک یوم حشرک، فو اللّه إنّی لأرجو أن لا تأکل من برّ العراق إلّا یسیرا، قال ابن سعد مستهزءا: فی الشّعیر کفایة.

و أوّل ما شاهده من غضب اللّه علیه ذهاب ولایة الرّی، فإنّه لمّا رجع من کربلاء، لها طالبه ابن زیاد بالکتاب الّذی کتبه له بولایة الرّی،

فادّعی ابن سعد ضیاعه، فشدّد علیه بإحضاره، فقال له ابن سعد: ترکته یقرأ علی عجائز قریش اعتذارا منهنّ، أما و اللّه لقد نصحتک فی الحسین نصیحهٔ لو نصحتها أبی سعدا کنت قد أدّیت حقّه، فقال عثمان بن زیاد، أخو عبید اللّه: صدق، وددت أنّ فی أنف کلّ رجل من بنی زیاد خزامهٔ إلی یوم القیامهٔ و أنّ الحسین لم یقتل. و کان من صنع المختار معه أنّه لمّا أعطاه الأمان، استأجر نساء یبکین علی الحسین، و یجلسن علی باب عمر بن سعد. و کان هذا الفعل یلفت نظر المارّ، إلی أنّ صاحب هذا الدّار قاتل سیّد شباب أهل الجنّهٔ، فضجر ابن سعد من ذلک و کلّم المختار فی رفعهنّ عن باب داره، فقال المختار: ألا یستحقّ الحسین البکاء علیه؟ «۲» و لمّا أراد أهل الکوفهٔ أن یؤمّروا علیهم عمر بن سعد بعد موت یزید بن معاویهٔ لینظروا فی أمرهم، جاءت نساء همدان و ربیعهٔ إلی الجامع الأعظم صارخات، یقلن: ما رضی ابن سعد بقتل الحسین حتّی أراد أن یتأمّر علینا، فبکی النّاس و أعرضوا عنه «۳».

---

(۱)- تظلّم الزّهراء، ص ۱۰۳.

(۲)- العقد الفرید، باب نهضهٔ المختار.

(۳)- مروج الذّهب ج ۲/ ۱۰۵ فی أخبار یزید.

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۶۰

و افتعل ابن سعد علی أبی الضّیم ما لم یقله، و کتب إلی ابن زیاد زعما منه أنّ فیه صلاح الأمّهٔ و جمال النّظام، فقال فی کتابه:

أمّا بعد، فإنّ اللّه أطفأ النّائرهٔ و جمع الکلمهٔ و أصلح أمر الأمّهٔ، و هذا الحسین أعطانی أن یرجع إلی المکان الّذی منه أتی، أو أن یسیر إلی ثغر من الثّغور فیکون رجلا من المسلمین له ما لهم و علیه ما علیهم، أو أن یأتی أمیر المؤمنین یزید فیضع یده فی فیری فیما بینه و بینه رأیه، و فی هذا رضا لکم و للأمّهٔ صلاح «۱».

و هیهات أن یکون ذلک الأبی و من علّم النّاس الصّبر علی المکاره و ملاقاهٔ الحتوف، طوع ابن مرجانهٔ، منقادا لابن آکلهٔ الأکباد، أ لیس هو القائل لأخیه الأطرف: و اللّه لا أعطی الدّنیّهٔ من نفسی. و یقول لابن الحنفیّهٔ: لو لم یکن ملجأ لما بایعت یزید. و قال لزرارهٔ بن صالح: إنّی أعلم علما یقینا أنّ هناک مصرعی و مصارع أصحابی، و لا ینجو منهم إلّا ولدی علیّ. و قال لجعفر بن سلیمان الضّبعیّ: إنّهم لا یدعونی حتّی یستخرجوا هذه العلقهٔ من جوفی.

و آخر قوله یوم الطّفّ: ألا و أنّ الدّعی ابن الدّعی قد رکز بین اثنتین بین السّلّهٔ و الذّلّهٔ، و هیهات منّا الذّلّهٔ، یأبی اللّه لنا ذلک و رسوله و المؤمنون، و حجور طابت و طهرت، و أنوف حمیّهٔ، و نفوس أبیّهٔ من أن نؤثر طاعهٔ اللّئام علی مصارع الکرام.

و أنّ حدیث عقبهٔ بن سمعان، یفسّر الحال الّتی کان علیها أبو عبد اللّه علیه السّلام قال:

صحبت الحسین من المدینهٔ إلی مکّهٔ، و منها إلی العراق، و لم أفارقه حتّی قتل، و قد سمعت جمیع کلامه، فما سمعت منه ما یتذاکر فیه النّاس من أن یضع یده فی ید یزید، و لا أن یسیّره إلی ثغر من الثّغور، لا فی المدینهٔ، و لا فی مکّهٔ، و لا فی الطّریق، و لا فی العراق، و لا فی عسکره إلی حین قتله، نعم سمعته یقول: دعونی أذهب إلی هذه الأرض العریضهٔ.

و لمّا قرأ ابن زیاد کتاب ابن سعد، قال: هذا کتاب ناصح مشفق علی قومه، و أراد أن یجیبه، فقام الشّمر و قال: أتقبل هذا منه بعد أن نزل بأرضک؟ و اللّه لئن رحل من بلادک،

---

(۱)- الاتّحاف بحبّ الأشراف ۱۵، و تهذیب التّهذیب ج ۲ ص ۲۵۳.

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۶۱

و لم یضع یده فی یدک لیکوننّ أولی بالقوّهٔ، و تکون أولی بالضّعف و الوهن، فاستصوب رأیه و کتب إلی ابن سعد: أمّا بعد، إنّی لم أبعثک إلی الحسین لتکفّ عنه، و لا لتطاوله، و لا لتمنّیه السّلامهٔ، و لا لتکون له عندی شفیعا، أنظر فإن نزل حسین و أصحابه علی

حکمی، فابعث بهم إلیّ سلما، و إن أبوا، فازحف إلیهم حتّی تقتلهم و تمثّل بهم، فإنّهم لذلک مستحقّون، فإن قتل حسین فأوطیء الخیل صدره و ظهره.

و لست أری أنّه یضرّ بعد الموت، و لکن علی قول قتله لو قتلته لفعلت هذا به، فإن أنت مضیت لأمرنا فیه جزیناک جزاء السّامع المطیع، و إن أبیت، فاعتزل عملنا و جندنا و خلّ بین شمر بن ذی الجوشن و بین العسکر، فإنّا قد أمرناه بذلک. «۱»

المقرّم، مقتل الحسین علیه السّلام،/ ۲۴۷- ۲۵۲

قالوا: و أرسل الحسین علیه السّلام إلی ابن سعد یطلب الاجتماع معه لیلا بین العسکرین.

فخرج کلّ منهما فی عشرین فارسا. و أمر الحسین من معه أن یتأخّر إلّا أخاه العبّاس و ابنه علیّ الأکبر. و فعل ابن سعد مثل ذلک، فبقی معه ابنه حفص و غلام له یقال له:

(لاحق).

فلمّا استقرّ المجلس بهما، التفت الحسین إلی ابن سعد و قال له:

یا ابن سعد، أتقاتلنی؟! و أنا ابن من علمت، ألا تکون معی و تدع هؤلاء، فإنّه أقرب لک من اللّه.

---

(۱)- از دلایل دیگری که دلالت بر مقام رفیع عباس، نزد سید الشّهداء علیهما السّلام می‌کند، آن است که چون حضرتش در شب عاشورا در میان دو سپاه با عمر سعد دیدار کرد تا او را به راه راست رهنمون سازد و به طغیان یزید پلید آگاهش سازد و سخن پیامبر صلّی اللّه علیه و آله درباره شخصیّت حضرتش را به او یادآوری کند، به اصحاب و خویشان خود فرمود که همه از حضرتش کناره گیرند جز عباس و علی اکبر علیهما السّلام. ابن سعد هم چنین کرد و تنها فرزند و غلامش همراه او باقی ماندند.

در اینجا مشخص است که برگزیدن ابو الفضل و علی اکبر (سلام اللّه علیهما) بر صحابه گرام و گرانمایگان خاندان رسالت- که حضرتش یقین و نیّت صادقانه و وفایشان را امضا- کرده بود، به این خاطر انجام گرفت که به آیندگان، ویژگیهای غیر قابل درک عبّاس و علی اکبر علیهما السّلام را بفهماند.

پاک‌پرور، ترجمه العبّاس،/ ۲۴۵- ۲۴۶

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۶۲

فقال عمر: أخاف أن تهدم داری.

فقال الحسین: أنا أبنیها لک.

فقال عمر: أخاف أن تؤخذ ضیعتی.

فقال الحسین: أنا أخلّف علیک خیرا منها من مالی بالحجاز.

قال عمر: إنّ لی عیالا بالکوفة و أخاف علیهم.

فقال الحسین: أنا أضمن سلامتهم.

فسکت عمر بن سعد و لم یجبه بشیء.

فانصرف الحسین عنه، و هو یقول: ما لک؟ ذبحک اللّه علی فراشک سریعا عاجلا، و لا غفر لک یوم حشرک و نشرک، فو اللّه إنّی لأرجو أن لا تأکل من برّ العراق إلّا یسیرا.

فقال ابن سعد- مستهزئا-: و فی الشّعیر کفایة.

ثمّ رجع عمر إلی معسکره، و عاد الحسین إلی معسکره.

بحر العلوم، مقتل الحسین علیه السّلام،/ ۲۷۴- ۲۷۵

و لقد كان للعبّاس عليه السّلام منزلة عظيمة عند أخيه الحسين عليه السّلام، و وقع كبير فى قوّة بأسه و رباطة جأشه، فهو صاحب لوائه و مركز ثقله، و هيبة عسكره، و مستشاره و نخوته فى الملمّات، فكان كثيرا ما ينتدبه لمهمّاته العائليّة و العسكريّة منذ خروجه من المدينة إلى كربلاء، و إلى آخر لحظة من حياته المقدّسة.

ففى اليوم السّادس من المحرّم، حينما يعقد الاجتماع بينه و بين ابن سعد فى جوف اللّيل و بين العسكرين، لا يرافقه أحد من أهل بيته و أصحابه سوى أخيه العبّاس و ولده علىّ الأكبر.

بحر العلوم، مقتل الحسين عليه السّلام (الهامش)،/ ۳۱۴

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۶۳

ابن مرجانة يعطى الأمان للعبّاس عليه السّلام و إخوته و إباؤهم من الدّخول فيه

قال أبو مخنف: عن الحارث بن حصيرة، عن عبد اللّه بن شريك العامرىّ، قال: لمّا قبض شمر بن ذى الجوشن الكتاب قام هو و عبد اللّه بن أبى المحلّ- و كانت عمّته أمّ البنين ابنة حزام عند علىّ بن أبى طالب عليه السّلام، فولدت له العبّاس و عبد اللّه و جعفرا و عثمان- فقال عبد اللّه بن أبى المحلّ بن حزام بن خالد بن ربيعة بن الوحيد بن كعب بن عامر بن كلاب: أصلح اللّه «۱» الأمير! إنّ بنى أختنا مع الحسين، فإن رأيت أن تكتب لهم أمانا فعلت؛ قال: نعم و نعمة عين. فأمر كاتبه، فكتب لهم أمانا، فبعث به عبد اللّه بن أبى المحلّ مع مولى له يقال له: كزمان، فلمّا قدم عليهم دعاهم، فقال: هذا أمان بعث به خالكم؛ فقال له الفتية: أقرئ خالنا السّلام، و قل له: أن لا حاجة لنا فى أمانكم، أمان اللّه خير من أمان ابن سميّة. «۲»

الطّبرى، التاريخ، ۵/ ۴۱۵- عنه: القمى، نفس المهموم،/ ۲۲۳؛ المظفّر، بطل العلقمى، ۲/ ۳۰۰؛ مثله المازندرانى، معالى السّبطين، ۱/ ۴۳۳

و أراد [عبيد اللّه بن زياد] أن يسلّمه [الكتاب] إلى رجل يقال له عبد اللّه بن [أبى المحلّ بن-] حزام العامرىّ، فقال: أصلح اللّه الأمير! إنّ علىّ بن أبى طالب قد كان عندنا

---

(۱)- [فى المعالى مكانه: و كتب ابن زياد (لعنه اللّه) لهم كتاب أمان، لأنّ عبد اللّه بن أبى المحلّ بن حزام بن خالد بن ربيعة بن الوحيد بن كعب بن عامر بن كلاب كانت أمّ البنين عمّته قال لابن زياد: أصلح اللّه ...].

(۲)- عبد اللّه بن شريك عامرى گويد: وقتى شمر بن ذى الجوشن نامه را گرفت، او و عبد اللّه بن ابى محلّ كه عمه‌اش ام البنين دختر حزام زن على بن أبى طالب بود و عباس و عبد اللّه و جعفر و عثمان را از او آورده بود، به‌پا خاستند. عبد اللّه بن ابى محل گفت: «خداى، امير را قرين صلاح بدارد. فرزندان خواهر ما همراه حسين‌اند اگر مايلى كه امانى براى آنها بنويسى، بنويس.»

گفت: «بله، به خاطر شما»

و دبير خويش را گفت كه امانى براى آنها نوشت كه عبد اللّه آن را با غلام خويش به نام كزمان فرستاد و چون پيششان رسيد، آنها را بخواند و گفت: «اين امان را دايى شما فرستاده است.»

جوانان گفتند: «دايى ما را سلام گوى و بگوى، ما را به امان شما حاجت نيست. امان خدا از امان پسر سميه بهتر است.»

پاينده، ترجمه تاريخ طبرى، ۷/ ۳۰۱۱

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۶۴

ههنا بالكوفة، فخطب إلينا فزوّجناه بنتا «۱»، يقال لها: أمّ البنين بنت حزام، فولدت له عبد اللّه و جعفر و العبّاس، فهم بنو أختنا، و هم مع

الحسين أخيهم، فإن رسمت لنا أن نكتب «۲» إليهم كتابا بأمان منك عليهم متفضّلا! فقال عبيد اللّه بن زياد: نعم و كرامة لكم، اكتبوا إليهم بما أحببتم، و لهم عندى الأمان.

قال: فكتب عبد اللّه بن [أبى] المحلّ بن حزام إلى عبد اللّه و العبّاس و جعفر بنى «۳» علىّ (رضى اللّه عنهم) بالأمان من عبيد اللّه بن زياد، و دفع الكتاب إلى غلام له يقال له عرفان، فقال: سر بهذا الكتاب إلى بنى أختى بنى علىّ بن أبى طالب (رحمة اللّه عليهم) فإنّهم فى‌عسكر الحسين رضى اللّه عنه، فادفع إليهم هذا الكتاب «۴» و انظر «۴» ما ذا يردّون عليك.

قال: فلمّا ورد كتاب عبد اللّه «۵» بن [أبى] «۵» المحلّ على بنى علىّ و نظروا فيه «۶»، أقبلوا به إلى الحسين فقرأه «۷» و قال له «۷»: لا حاجة لنا فى أمانك، فإنّ أمان اللّه خير من أمان ابن مرجانة. قال: فرجع الغلام إلى الكوفة، فخبر عبد اللّه بن [أبى] المحلّ بما كان من جواب القوم. قال: فعلم عبد اللّه بن [أبى] المحلّ أنّ القوم مقتولون «۸».

ابن أعثم، الفتوح، ۵/ ۱۶۶- ۱۶۸

(عدنا) إلى الحديث الأوّل، فلمّا طوى الكتاب و ختمه، وثب رجل يقال له، عبد اللّه ابن المحلّ بن حزام العامرىّ فقال له: أصلح اللّه الأمير، أنّ علىّ بن أبى طالب قد كان عندنا بالكوفة، فخطب إلينا، فزوّجناه بنت عمّ لنا يقال له أمّ البنين بنت حزام، فولدت له عبد اللّه و عثمان و جعفرا و العبّاس، فهم بنو أختنا، و هم مع أخيهم الحسين بن علىّ، فإن

---

(۱)- من د، و فى الأصل و بر: ببنت.

(۲)- من د، و فى الأصل و بر: تكتب.

(۳)- فى د: ابن.

(۴- ۴) من د، و فى الأصل و بر: فانظر.

(۵- ۵) ليس فى د.

(۶)- فى د: إليه.

(۷- ۷) كذا فى النّسخ، و فى الطّبرىّ: فقال له الفتية.

(۸)- من د و بر، و فى الأصل: مقتلون.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۶۵

أذنت لنا أن نكتب إليهم كتابا بأمان منك فعلت متفضّلا، فأجابه عبيد اللّه بن زياد إلى ذلك، فكتب عبد اللّه بن أبى المحلّ و دفع الكتاب إلى غلام يقال له: عرفان، فلمّا ورد الكتاب إلى إخوة الحسين و نظروا فيه، قالوا للغلام: اقرأ على خالنا السّلام و قل له: لا حاجة لنا فى أمانك، فإنّ أمان اللّه خير لنا من أمان ابن مرجانة، فرجع الغلام إلى الكوفة فأخبره بذلك، فعلم عبد اللّه بن أبى المحلّ أنّ القوم مقتولون.

الخوارزمى، مقتل الحسين، ۱/ ۲۴۶

فلمّا أخذ شمر الكتاب كان معه عبد اللّه بن أبى المحلّ بن حزام عند ابن زياد، و كانت عمّته أمّ البنين بنت حزام عند علىّ، فولدت له العبّاس، و عبد اللّه، و جعفرا، و عثمان، فقال لابن زياد: إن رأيت أن تكتب لبنى أختنا أمانا فافعل؛ فكتب لهم أمانا، فبعث به مع مولى له إليهم، فلمّا رأوا الكتاب، قالوا: لا حاجة لنا فى أمانكم، أمان اللّه خير من أمان ابن سميّة. ابن الأثير، الكامل، ۳/ ۲۸۴

و ذكر ابن جرير أيضا: إن جرير بن عبد اللّه بن مخلد الكلابىّ. كانت أمّ البنين عمّته، فأخذ لهم أمانا «۱» هو و شمر بن ذى الجوشن «۱».

سبط ابن الجوزى، تذكرة الخواصّ،/ ۲۴۹- عنه: المظفّر، بطل العلقمى، ۲/ ۳۰۱؛ مثله الدّربندى، أسرار الشّهادة،/ ۲۶۲

و كان شمر لمّا قبض كتاب ابن زياد إلى عمر بن سعد قام هو و عبد اللّه بن أبى المحلّ، و كانت عمّته أمّ البنين ابنة حزام عند علىّ بن أبى طالب، فولدت له العبّاس و عبد اللّه و جعفرا و عثمان. قال عبد اللّه: «أصلح اللّه الأمير، إنّ بنى أختنا مع الحسين، فإن رأيت أن تكتب لهم أمانا فعلت». فقال: نعم و نعمة عين، فأمر كاتبه فكتب لهم أمانا.

النّويرى، نهاية الإرب، ۲۰/ ۴۳۲

فاستأمن عبيد اللّه بن أبى المحلّ لبنى عمّته أمّ البنين بنت حزام من علىّ، و هم: العبّاس و عبد اللّه و جعفر و عثمان. فكتب لهم ابن زياد كتاب أمان و بعثه عبيد اللّه بن أبى المحلّ مع

(۱- ۱) [الأسرار: من عبيد اللّه بن زياد].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۶۶

مولى له يقال له كرمان، فلمّا بلغهم ذلك قالوا: أمّا أمان ابن سميّة، فلا نريده، و إنّا لنرجو أمانا خيرا من أمان ابن سميّة. «۱»

ابن كثير، البداية و النّهاية، ۸/ ۱۷۵

(و روى) أبو مخنف أنّه لمّا كاتب عمر بن سعد عبيد اللّه بن زياد فى أمر الحسين عليه السّلام و كتب إليه على يدى شمر بن ذى الجوشن بمنازلة الحسين عليه السّلام و نزوله أو بعزله «۲» و تولية شمر العمل، قام عبد اللّه بن أبى المحلّ بن حزام بن خالد بن ربيعة بن عامر الوحيد و كانت عمّته أمّ البنين، فطلب من عبيد اللّه كتابا بأمان العبّاس و إخوته، و قام معه شمر فى ذلك، «۳» فكتب أمانا و أعطاه لعبيد اللّه «۳»، فبعثه إلى العبّاس و إخوته مع مولى له يقال له: كزمان،

---

(۱)- آن‌گاه كه ابن زياد از مماطله ابن سعد در جنگ حسين عليه السّلام برنجيد و او را مكتوب كرد و شمر بن ذى الجوشن را فرمان داد كه آن كتاب را مأخوذ دارد و با لشكر خود به جانب كربلا روان شود، جرير بن عبد اللّه بن مخلد الكلابى بر پاى خاست و گفت: «أيها الامير! مرا سخنى است اگر فرمان رود، به عرض رسانم.»

ابن زياد گفت: «بگوى تا چه دارى؟»

گفت: «على بن أبى طالب گاهى در كوفه سكون اختيار فرمود، دختر عم مرا كه ام البنين نام داشت، به حباله نكاح خويش درآورد و از وى چهار پسر متولد گشت. نخستين عبد اللّه، دوم جعفر، سه ديگر عباس، چهارم عثمان و اين هر چهار تن عمزادگان من باشند. اگر اجازت فرمايى، ايشان را منشورى (۱) رقم كنم و خط امان فرستم و اين بزرگ عطايى است كه در حق ما كرده باشى.»

ابن زياد گفت: «ايشان را امان دادم. صورت حال را رقم كن و بدبشان فرست تا از هول و هرب (۲) برآسايند. جرير بن عبد اللّه بن مخلد اين صورت را نامه كرد و غلام خويش را كه عرفان نام داشت، طلب نمود و گفت: «بايدت به تعجيل و تقريب به كربلا رفت و اين نامه را به دست عبد اللّه و عباس و جعفر و عثمان داد و نگران باش كه جز از اين چهار تن، كس از اين نامه آگاه نشود.»

پس عرفان آن مكتوب را مأخوذ داشت و شتاب‌زده طى طريق كرد و به كربلا آمد و آن نامه را به عباس و برادران داد. ايشان آن مكتوب را قرائت كردند و صورت حال را بدانستند. عرفان را گفتند: «باز شو و خال ما پسر عبد اللّه مخلد را از ما بگوى كه ما آن كس نيستيم كه دست در ذيل امان پسر زياد زنيم.

امان خداوند قاهر غالب از بهر ما نيكوتر است. ما آن را خواهيم كه خداى خواهد.»

لاجرم عرفان باز شد و آن‌چه شنيد، مولاى خود را باز گفت. جرير بن عبد اللّه سخت بيازرد، چه مى‌دانست كه در پايان كار ايشان عرضه هلاك و دمار خواهند گشت.

(۱). منشور: نامه سلطان يا حاكم كه مهر و امضا نشده باشد.

(۲). هرب «بروزن فرس» فرار.

سپهر، ناسخ التّواریخ سیّد الشّهدا علیه السّلام، ۲/ ۲۰۹- ۲۱۰

(۲)- [لم یرد فی ذخیرة الدّارین].

(۳- ۳) [ذخیرة الدّارین: فکتب عبید اللّه کتاب الأمان و أعطاه لعبد اللّه].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۶۷

فأتی به إلیهم، فلمّا قرأوه قالوا له: أبلغ خالنا السّلام، و قل له: أن لا حاجة لنا فی الأمان، أمان اللّه خیر من أمان ابن سمیّة، فرجع «۱».

السّماوی، إبصار العین،/ ۲۷- مثله: الحائری، ذخیرة الدّارین،/ ۱۴۳- ۱۴۴

(و منها) أنّه لمّا أخذ عبد اللّه [بن أبی المحلّ] بن حزام ابن خال العبّاس أمانا من ابن زیاد للعبّاس و إخوته من أمّه، قال العبّاس و إخوته: لا حاجة لنا فی الأمان، أمان اللّه خیر من أمان ابن سمیّة. «۲»

الأمین، أعیان الشّیعة، ۷/ ۴۳۰

---

(۱)- [زاد فی ذخیرة الدّارین: مغضبا].

در تاریخ طبری است که ابو مخنف گفت: حارث بن حصیره از عبد اللّه بن شریک عامری روایت کرده است که چون شمر بن ذی الجوشن نامه را گرفت، با عبد اللّه بن ابی محلّ برخاست که عمه‌اش امّ البنین دختر حزام که همسر علی بن أبی طالب بود، برای او عباس، عبد اللّه، جعفر و عثمان را آورده بود؛ عبد اللّه بن ابی محلّ بن حزام بن خالد بن ربیعة بن وحید بن کعب بن عامر بن کلاب گفت: «اصلح اللّه الامیر!، خواهرزادگان ما با حسین آمده‌اند. اگر خواهی برای آنها امانی بنویس.»

گفت: «آری به چشم بکاتب خود دستور داد و عهد امانی برای آنها نوشت و عبد اللّه بن ابی محل آن را با غلامش به نام کرمان بدانها فرستاد و گفت: دایی شما این امان‌نامه را برای شما فرستاد.»

آن جوانمردها گفتند: به دایی ما سلام برسان و بگو که ما به امان‌نامه تو نیازی نداریم. امان خدا بهتر از امان‌زاده سمیّه است.»

کمره‌ای، ترجمه نفس المهموم،/ ۹۸

(۲)- امان‌نامه

همچنان‌که اشاره رفت، کربلا- عرصه تجلّی فضائل و مکارم أبو الفضل علیه السّلام بود؛ بخصوص آن‌گاه که امان‌نامه را برای وی آوردند، بیشتر مناعت طبع و همّت بلند او جلوه‌گر شد.

این امان‌نامه را عبد اللّه بن ابی محل بن حزام- که امّ البنین عمّه او بود- توسط غلام خود به کربلا فرستاد.

چون غلام به کربلا رسید، به طرف خیمه‌گاه امام حسین علیه السّلام رفت و به عباس علیه السّلام و برادرانش گفت: این امان‌نامه‌ای است از طرف عبید اللّه که دایی‌تان عبد اللّه؛ آن را برایتان فرستاده است.»

آنان گفتند: «به دایی ما سلام برسان و بگو، ما نیازی به امان شما نداریم، و امان خدا از امان‌زاده سمیّه بهتر است.»

چگونه ابو الفضل (سلام اللّه علیه) می‌تواند تن به دنائت دهد، در حالی که او با چشمی غیر از چشم دیگران می‌بیند، با گوش شنوایی غیر از گوش دیگران می‌شنود، رضوان اکبر الهی را در کنار یاری برادرش مشاهده می‌کند و سروش عالم قدس در گوش جانش طنین‌انداز است، که هر دم او را بشارت می‌دهد تا زمانی که پیوسته با برادر مظلومش همراه باشد.

آری! عباس که عارف به مقام اهل بیت بود، عالم غیب او را به سوی خود می‌کشد و جذبه وصل-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۶۸

قال السّیّد الدّاودیّ فی کتاب العمدة: لمّا کاتب عمر بن سعد عبید اللّه بن زیاد فی أمر الحسین، و کتب ابن زیاد له علی ید شمر بن

ذی الجوشن بمحاربـة الحسـین و تولیـة شـمر بن ذی الجوشن العمل، قام عبـد اللّه بن أبی المحلّ بن حزام بن خالـد بن ربیعة بن عامر الوحیـدیّ، و کانت عمّته أمّ البنین، فطلب من عبید اللّه بن زیاد کتابا بأمان العبّاس و إخوته، و قام معه شـمر فی ذلک، فکتب عبید اللّه کتاب الأمان و أعطاه لعبد اللّه، و هنا اختلفت الرّوایة.

الزّنجانی، وسیلة الدّارین،/ ۲۷۱

- محبوب، وی را به قربـان سـاختن خویش در پیشـگاه حجّت زمـان فرامی‌خوانـد و امکـان نـداشت به آن امان نامه کمترین توجهی نماید؛ لذا آن امان نامه سیاه و زیانبار را رها ساخت و به امان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله پیوست.

پاک‌پرور، ترجمه العبّاس،/ ۲۱۰- ۲۱۱

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۶۹

الشّمر یعرض الأمان للعبّاس علیه السّلام و إخوته فیأبونه

فلمّـا أوصل شـمر الکتاب إلیه [ای إلی عمر بن سـعد]، قال عمر: یا أبرص ویلک، لا قرّب اللّه دارک، و لا سـهّل محلّتک، و قبّحک و قبح ما قدمت له، و اللّه إنّی لأظنّک ثنیته عن قبول ما کتبت به إلیه. فقال له شـمر: أتمضی لأمر الأمیر؟ و إلّا فخلّ بینی و بین العسکر و أمر النّاس؛ فقال عمر: لا، و لا کرامة، و لکنّی أتولّی الأمر. قال: فدونک.

فجعل عمر شـمرا علی الرّجّالـة، و نهض بالنّاس عشـیّة الجمعـة، و وقف شـمر فقال: أین بنو أختنا؟- یعنی العبّاس و عبـد اللّه و جعفر و عثمـان بنی علیّ بن أبی طالب، و أمّهم أمّ البنین بنت حزام بن خالـد بن ربیعـة الکلابیّ الشّاعر- فخرجوا إلیه، فقال: لکم الأمان. فقالوا له: لعنک اللّه و لعن أمانک، أتؤمّننا و ابن بنت رسول اللّه لا أمان له؟

البلاذری، جمل من أنساب الأشراف، ۳/ ۳۹۱، أنساب الأشراف، ۳/ ۱۸۳- ۱۸۴

قال: فأقبل شـمر بن ذی الجوشن بکتاب عبید اللّه بن زیاد إلی عمر بن سـعد، فلمّا قدم به «۱» علیه، فقرأه، قال له عمر: ما لک، ویلک! لا قرّب اللّه دارک، و قبّح اللّه ما قـدمت به علیّ! و اللّه إنّی لأظنّک أنت ثنیته «۲» أن یقبل ما کتبت به إلیه، أفسـدت علینا أمرا «۳» کنّا رجونا أن یصـلح، لا یستسـلم و اللّه حسـین، إنّ نفسا أبیّة لبین جنبیه؛ فقال له شـمر: أخبرنی ما أنت صانع؟ أ «۴» تمضی لأمر أمیرک و تقتل عدوّه؟ و إلّا فخلّ بینی و بین الجند و العسکر.

قال: لا، و لا کرامة لک، و «۵» أنا أتولّی ذلک؛ قال: فدونک، و کن أنت علی الرّجّالة؛ قال:

فنهض إلیه عشیّة الخمیس لتسع مضین من المحرّم؛ قال: و جاء شمر حتّی وقف علی أصحاب الحسین، فقال: أین بنو أختنا؟ فخرج إلیه العبّاس و جعفر و عثمان بنو علیّ،

---

(۱)- [لم یرد فی نفس المهموم].

(۲)- [زاد فی نفس المهموم: (نهیته خ ل)].

(۳)- [زاد فی نفس المهموم: قد].

(۴)- [لم یرد فی نفس المهموم].

(۵)- [زاد فی نفس المهموم: و لکنّی].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۷۰

فقالوا له: ما لک؟ و ما تریـد؟ قال: أنتم یا بنی أختی آمنون؛ قال له الفتیهٔ: لعنک اللّه، و لعن أمانک! «۱» لئن کنت خالنا، «۱» أتؤمّننا و ابن رسول اللّه لا أمان له؟! «۲»

الطّبری، التّاریخ، ۵/ ۴۱۵- ۴۱۶- عنه: القمی، نفس المهموم،/ ۲۲۳- ۲۲۴؛ المظفّر، بطل العلقمی، ۲/ ۳۰۰

قال: و أقبل شمر «۳» بن ذی الجوشن «۳» حتّی وقف علی معسکر الحسین «۳» رضی اللّه عنه «۳» فنادی بأعلی صوته: أین بنو أختنا «۴» عبـد اللّه و جعفر و العبّـاس بنو علیّ «۳» بن أبی طـالب «۳» فقـال الحسـین لإخوته: أجیبوه و إن کان فاسـقا، فإنّه من أخوالکم! فنادوه، فقـالوا: مـا شأنک، و ما تریـد؟ فقال: یا بنی أختی! أنتم آمنون فلا تقتلوا «۵» أنفسـکم مع أخیکم الحسین، و الزموا طاعهٔ أمیر المؤمنین یزید بن معاویهٔ؛ فقال له العبّاس «۳» بن علیّ رضی اللّه عنه «۳»: تبّا لک یا شمر،

(۱- ۱) [لم یرد فی نفس المهموم].

(۲)- گوید: شمر بن ذی الجوشن با نامه عبید اللّه بن زیاد پیش عمر بن سعد آمد و چون نامه را بدو داد که بخواند، عمر بدو گفت: «چه کردی؟ وای بر تو. خـدا خانه‌ات را نزدیک نکند. و چیزی را که به سـبب آن پیش من آمده‌ای، زشت بدارد. به خدای دانم که تو نگذاشتی که آنچه را به او نوشته بودم، بپذیرد و کاری را که امید داشتم به صلاح آید، تباه کردی. به خدا حسین تسلیم نمی‌شود که جایی والامنش میان دو پهلوی او است.»

شمر بـدو گفت: «به من بگو چه خواهی کرد؟ فرمـان امیرت را اجرا می‌کنی و دشـمن او را می‌کشـی؟ اگر نه، سـپاه و اردو را بـا من گذار.»

گفت: «نه، خودم این کار را عهده می‌کنم.»

گفت: «پس، سالار تو باش.»

گوید: شامگاه پنجشنبه نه روز از محرم رفته سوی حسین حمله برد.

گوید: شمر بیامد و نزدیک یاران حسین ایستاد و گفت: «پسران خواهر ما بیایند.»

گوید: عبّاس و جعفر و عثمان، پسران علی پیش وی آمدند و گفتند: «چه کاری داری و چه می‌خواهی؟»

گفت: «ای پسران خواهر ما، شما در امانید.»

گویـد: جوانان بـدو گفتنـد: «خـدایت لعنت کنـد، امانت را نیز لعنت کنـد. اگر دایی ما بودی، در این حال که پسـر پیغمبر خـدا امان ندارد، به ما امان می‌دهی.»

پاینده، ترجمه تاریخ طبری، ۷/ ۳۰۱۰- ۳۰۱۱

(۳- ۳) لیس فی د.

(۴)- من الطّبری و فی الأصل و بر: «أین بنی أختی أبی»، و فی د: «بنی ابن أختی».

(۵)- فی د: فلا تقتلون.

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۷۱

لعنک [اللّه- «۱»]، و لعن ما جئت به من أمانک هـذا «۲»، یا عدوّ اللّه! أتأمرنا أن ندخل فی طاعهٔ العتاهٔ، و نترک نصـرهٔ أخینا الحسـین «۳» رضی اللّه عنه «۳»؟! قال: فرجع الشّمر إلی معسکره مغتاظا.

ابن أعثم، الفتوح، ۵/ ۱۶۸- ۱۶۹

فأقبل شمر بن ذی الجوشن بکتاب عبید اللّه إلی عمر بن سعد، فلمّا قدم علیه و قرأه، قال له عمر: ما لک؛ ویلک لا قرّب اللّه دارک، و قبّح اللّه ما قـدمت به علیّ، و اللّه أنّی لأظنّک «۴» أنّـک نهیته أن یقبل «۴» عمّا کتبت به إلیه، و أفسـدت علینا أمرا، کنّا قـد رجونا أن

یصلح، لا یستسلم و اللّه حسین، إنّ نفس أبیه لبین جنبیه! فقال له شمر: أخبرنی بما أنت صانع، أتمضی لأمر أمیرک و تقاتل عدوّه؟ و إلّا فخلّ بینی و بین الجند و العسکر. قال: لا و لا کرامهٔ لک، و لکن أنا أتولّی ذلک، فدونک فکن أنت علی الرّجّالهٔ.

«۵» و نهض عمر بن سعد إلی الحسین علیه السّلام عشیّهٔ یوم الخمیس لتسع مضین من المحرّم، و جاء شمر حتّی وقف علی أصحاب الحسین علیه السّلام فقال: أین بنو أختنا؟ فخرج إلیه العبّاس و جعفر و عبد اللّه و عثمان بنو علیّ بن أبی طالب علیه السّلام، فقالوا: ما ترید؟ فقال: أنتم یا بنی أختی آمنون، فقالت له الفتیهٔ «۶»: لعنک اللّه و لعن أمانک، أتؤمّننا و ابن رسول اللّه لا أمان له؟! «۵» «۷»

---

(۱)- من د.

(۲)، لیس فی د.

(۳- ۳) لیس فی د.

(۴- ۴) [الدّمعهٔ السّاکبهٔ: نهیته].

(۵- ۵) [مثله فی العیون،/ ۸۵].

(۶)- [العیون: الفئهٔ].

(۷)- پس شمر بن ذی الجوشن نامه عبید اللّه را برای عمر بن سعد آورد. چون عمر بن سعد نامه را خواند، به او گفت: «چیست تو را؟ وای به حال تو! خدا آواره‌ات کند و زشت گرداند! آنچه برای من آورده‌ای، به خدا من گمان دارم همانا تو از او جلوگیری کرده‌ای از اینکه پیشنهادی که من برایش نوشته بودم بپذیرد و کاری را که ما امید اصلاح آن را داشتیم، بر ما تباه ساختی. به خدا حسین تسلیم کسی نشود.

همانا جان پدرش (علی) در سینه او است (و او کسی نیست که تن به خواری دهد).»

شمر گفت: «اکنون بگو چه خواهی کرد؟ آیا فرمان امیر را انجام می‌دهی و با دشمنش می‌جنگی؟ وگرنه-

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۷۲

المفید، الإرشاد، ۲/ ۹۱- عنه: المجلسی، البحار، ۴۴/ ۳۹۰- ۳۹۱؛ البحرانی، العوالم، ۱۷/ ۲۴۱- ۲۴۲؛ البهبهانی، الدّمعهٔ السّاکبهٔ، ۴/ ۲۶۶- ۲۶۷؛ القزوینی، تظلّم الزّهراء،/ ۱۷۴- ۱۷۵

قال: أخبرنا القاضی أبو الحسین أحمد بن علیّ التّوزیّ بقراءتی علیه، قال: أخبرنا أبو الفرج المعافی بن زکریّا قراءهٔ علیه، قال: حدّثنا أبو بکر محمّد بن الحسن بن درید الأزدیّ، قال: حدّثنا الحسن بن خضر، عن أبیه عن ابن الکلبیّ قال: صاح شمر بن ذی الجوشن یوم واقعوا الحسین علیه السّلام أیا عبّاس- یعنی العبّاس بن علیّ علیهما السّلام: اخرج إلیّ أکلّمک، فاستأذن الحسین فأذن له، فقال له: ما لک؟ قال: هذا أمان لک و لإخوتک من أمّک أخذته لک من الأمیر- یعنی ابن زیاد- لمکانکم منّی، لأنّی أحد أخوالکم، فاخرجوا آمنین، فقال له العبّاس: لعنک اللّه، و لعن أمانک، و اللّه إنّک تطلب لنا الأمان أن کنّا بنی أختک و لا یأمن ابن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم؟ الشّجری، الأمالی، ۱/ ۱۷۴- ۱۷۵

فأقبل شمر بکتاب عبید اللّه إلی عمر بن سعد. فلمّا قرأ قال له: ما لک! لا قرّب اللّه دارک، قبّح اللّه ما قدمت علیّ، لا یستسلم و اللّه الحسین، إنّ نفس أبیه لبین جنبیه؛ قال شمر: ما أنت صانع؟ أمض أمر أمیرک، و إلّا فخلّ بینی و بین الجند. قال: لا و اللّه و لا کرامهٔ لک، و لکن أنا أتولّی ذلک و کن أنت علی الرّجّالهٔ.

- به کناری برو و لشگر را به من واگذار.»

عمر بن سعد گفت: «نه! چنین نکنم و امارت لشگر را به تو وانگذارم و خود انجام دهم، و تو امیر بر پیادگان باش.»

و عمر بن سعد پسین روز پنجشنبه نهم محرّم برای جنگ به سوی حسین علیه السّلام برخاست و شمر آمد و برابر همراهان حسین علیه السّلام ایستاد و گفت: «فرزندان خواهر ما کجایند؟» (مقصودش چهار پسر امّ البنین برادران حضرت سید الشّهدا بود که چون مادرشان ام البنین از قبیله بنی کلاب بود و شمر نیز از آن قبیله بود، از این‌رو آنان را خواهرزاده خطاب کرد) أبو الفضل العبّاس، و جعفر و عبد اللّه و عثمان، فرزندان علی بن ابی طالب علیه السّلام بیرون آمدند و گفتند: «چه می‌خواهی؟»

گفت: «شما ای خواهرزادگان در امانید.»

آن جوانمردان به او گفتند: «خدا تو را و امانی را که برای ما آورده‌ای، لعنت کند. آیا به ما امان می‌دهی و فرزند رسول خدا امان ندارد؟»

رسولی محلّاتی، ترجمه ارشاد، ۲/ ۹۱

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۷۳

و نهض عمر بن سعد عشیّة الخمیس لتسع مضین من المحرّم، و جاء شمر فوقف علی أصحاب الحسین، فقال: أین بنو أختنا؟ فخرج إلیه العبّاس و جعفر و عثمان بنو علیّ علیه السّلامفقالوا: ما ترید؟ قال: أنتم یا بنی أختی آمنون، فقالوا: لعنک اللّه و لعن أمانک، أتؤمّننا و ابن رسول اللّه لا أمان له؟!

الطّبرسی، إعلام الوری،/ ۲۳۳- ۲۳۴

و أقبل شمر بن ذی الجوشن علی عسکر الحسین، و نادی بأعلی صوته: أین بنو أختی؟

أین عبد اللّه و عثمان و جعفر بنو علیّ بن أبی طالب؟ فسکتوا، فقال الحسین: أجیبوه و لو کان فاسقا، فإنّه بعض أخوالکم، فنادوه: ما شأنک، و ما ترید؟ فقال: یا بنی أختی أنتم آمنون، فلا تقتلوا أنفسکم مع أخیکم الحسین، و الزموا طاعة أمیر المؤمنین یزید بن معاویة، فناداه العبّاس بن علیّ: تبّت یداک یا شمر، لعنک اللّه و لعن ما جئت به من أمانک هذا، یا عدوّ اللّه أتأمرنا أن نترک أخانا الحسین بن فاطمة و ندخل فی طاعة اللّعناء و أولاد اللّعناء؟

فرجع شمر إلی عسکره مغیظا.

الخوارزمی، مقتل الحسین، ۱/ ۲۴۶

«۱» فنهض إلیه عشیّة الخمیس لتسع مضین من المحرّم، و جاء «۱» شمر حتّی وقف علی أصحاب الحسین فقال: أین بنو أختنا؟ فخرج إلیه العبّاس و عبد اللّه و «۲» جعفر بنو علیّ، فقالوا: «۳» ما لک و ما ترید «۳»؟ قال: أنتم یا بنی أختی آمنون، فقالوا: لعنک اللّه، و لعن أمانک، أ تؤمّننا و ابن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم لا أمان له «۴»؟!

ابن الجوزی، المنتظم، ۵/ ۳۳۷- عنه: سبط ابن الجوزی، تذکرة الخواصّ، ۴/ ۲۴۹

فلمّا أتی شمر بکتاب ابن زیاد إلی عمر، قال له: ما لک، ویلک! قبّح اللّه ما جئت به، و اللّه إنّی لأظنّک أنت ثنیته أن یقبل ما کنت کتبت إلیه به، أفسدت علینا أمرا کنّا رجونا أن یصلح، و اللّه لا یستسلم الحسین أبدا، و اللّه إنّ نفس أبیه لبین جنبیه؛ فقال له شمر: ما

(۱- ۱) [تذکرة الخواصّ: و قد ذکره جدّی أبو الفرج فی کتاب المنتظم و جاء].

(۲)- [تذکرة الخواصّ: عثمان].

(۳- ۳) [تذکرة الخواصّ: ما الّذی ترید؟].

(۴)- [زاد فی تذکرة الخواصّ: قلت و معنی قول شمر أین بنی أختنا، یشیر إلی أمّ البنین بنت حزام الکلابیّة و شمر کان کلابیّا. و قال ابن جریر: کان شمر قد أخذ من ابن زیاد أمانا لبنیها، و کانت تحت علیّ علیه السّلام و هؤلاء الثّلاثة بنوها].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۷۴

أنت صانع؟ قال: أتولّى ذلک. و نهض إليه عشيّة الخميس لتسع مضين من المحرّم. و جاء شمر، فدعا العبّاس بن عليّ و إخوته، فخرجوا إليه، فقال: أنتم يا بنى أختى آمنون، فقالوا له: لعنک اللّه و لعن أمانک، لئن كنت خالنا، أتؤمّننا و ابن رسول اللّه لا أمان له؟!

ابن الأثير، الكامل، ۳/ ۲۸۴

فنادى الشّمر: يا بنى أختى، لا تقتلوا أنفسكم مع أخيكم الحسين و الزموا طاعة أمير المؤمنين يزيد، فقال له: العبّاس بن عليّ تبّت يداک يا عدوّ اللّه، أتأمرنا أن نترک سيّدنا و أخانا و ندخل فى طاعة اللّعنّاء و أولاد اللّعناء؟! و أقبلوا يزحفون إلى الحسين عليه السّلام.

ابن نما، مثير الأحزان،/ ۲۸- ۲۹

«۱» قال الرّاوى: و ورد كتاب عبيد اللّه بن زياد على عمر بن سعد، يحثّه على تعجيل القتال و يحذّره من التّأخير و الإهمال، فركبوا نحو الحسين عليه السّلام، و أقبل شمر بن ذى الجوشن لعنه اللّه «۱»، فنادى «۲» أين بنو أختى «۳» عبد اللّه و جعفر و العبّاس و عثمان؟ فقال الحسين عليه السّلام:

أجيبوه و إن كان فاسقا، فإنّه بعض أخوالكم، فقالوا له: ما شأنک؟ «۴» فقال: يا بنى أختى أنتم آمنون، فلا تقتلوا أنفسكم مع أخيكم الحسين عليه السّلام و الزموا طاعة أمير المؤمنين يزيد، قال «۵» «۶» «۷» فناداه العبّاس بن عليّ عليه السّلام. تبّت يداک «۸» و لعن «۹» ما جئت به من أمانک «۸» يا عدوّ

(۱- ۱) [الأسرار: و فى الإرشاد: و نهض عمر بن سعد إلى الحسين عشيّة يوم الخميس لتسع مضين من المحرّم، و جاء شمر (لعنه اللّه) حتّى وقف على أصحاب الحسين و فى الملهوف:].

(۲)- [فى المعالى مكانه: و المشهور إنّ شمر بن ذى الجوشن (لعنه اللّه) أخذ لهم أمانا من ابن زياد، لأنّه كان من بنى كلاب و أمّ البنين كانت كلابيّة لمّا قبض من ابن زياد الكتاب أخذ أيضا أمانا لهم و توجّه إلى كربلاء فلمّا ورد جاء حتّى وقف على أصحاب الحسين فقال:].

(۳)- [زاد فى المعالى: أو أختنا].

(۴)- [زاد فى المعالى: ما تريد؟].

(۵)- [لم يرد فى بطل العلقمى].

(۶) (۶*)- [حكاه عنه فى الدّمعة، ۴/ ۲۶۷ و مثله فى تظلّم الزّهراء،/ ۱۷۵ و العيون،/ ۸۵].

(۷) (۷*) [حكاه عنه فى نفس المهموم،/ ۲۲۴].

(۸- ۸) [لم يرد فى العيون].

(۹)- [نفس المهموم: بئس].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۷۵

اللّه، أتأمرنا أن نترک أخانا و سيّدنا الحسين بن فاطمة عليه السّلام و ندخل فى طاعة اللّعناء و أولاد اللّعناء (۷*)؟! قال: فرجع الشّمر لعنه اللّه «۱» إلى عسكره «۱» مغضبا. (۶*) «۲»

ابن طاوس، اللّهوف،/ ۸۸- ۸۹- عنه: الدّربندى، أسرار الشّهادة،/ ۲۶۱؛ المظفّر، بطل العلقمى، ۲/ ۳۰۱؛ مثله المازندرانى، معالى السّبطين، ۱/ ۴۳۳- ۴۳۴

فأقبل شمر بكتاب ابن زياد إلى عمر بن سعد، فقرأه، فقال له عمر: «ما لک، ويلک! لا قرّب اللّه دارک، و قبّح اللّه بما قدمت به علىّ! و اللّه إنّى لأظنّک أنت الّذى ثنيته أن يقبل ما كتبت به إليه، أفسدت علينا أمرا كنّا نرجو أن يصلح، لا يستسلم و اللّه حسين أبدا، و اللّه إن نفسا أبيّة لبين جنبيه!».

فقال له شمر: أخبرنی ما أنت صانع، أتمضی لأمر أمیرک و تقاتل عدوّه؟ و إلّا فخلّ بینی و بین الجند و العسکر؛ فقال: لا، و لا کرامة لک، و لکن أنا أتولّی ذلک.

فنهض إلیه عشیّة الخمیس لتسع مضین من المحرّم، فلمّا نهض عمر إلی الحسین، جاء شمر حتّی وقف علی أصحاب الحسین، فقال: أین بنو أختنا؟ فخرج إلیه العبّاس، و عبد اللّه، و جعفر، و عثمان، بنو علیّ، فقالوا: ما لک؟ و ما ترید؟ قال: أنتم یا بنی أختی آمنون؛

(۱- ۱) [لم یرد فی العیون].

(۲)- راوی گفت: نامه‌ای از عبید اللّه بن زیاد به عمر بن سعد رسید که دستور داده بود، هرچه زودتر جنگ را شروع کند و تأخیر و مسامحه نکند با رسیدن این نامه لشکر کوفه سوار شد و به طرف حسین حرکت کرد شمر بن ذی الجوشن (خدا لعنتش کند) آمد و صدا زد: خواهرزاده‌های من، عبد اللّه و جعفر و عباس و عثمان کجایند؟»

حسین علیه السّلام فرمود: «جوابش را بدهید. هرچند فاسق است، که یکی از دایی‌های شما است.»

گفتندش: چه کار داری؟»

گفت: «خواهرزادگان من، شماها در امانید. خودتان را به خاطر برادرتان حسین به کشتن ندهید و از امیر المؤمنین یزید فرمانبردار باشید.»

راوی گفت: عباس بن علی صدا زد: «هر دو دستت مباد و لعنت بر آن امانی که برای ما آورده‌ای. ای دشمن خدا به ما پیشنهاد می‌کنی که از برادر و آقای خود حسین بن فاطمه دست برداریم و سر به فرمان ملعونان و ملعون‌زادگان فروبیاوریم؟

راوی گفت: «شمر ملعون که این پاسخ را شنید، خشمناک به سوی لشگر خود بازگشت.»

فهری، ترجمه لهوف،/ ۸۸- ۸۹

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۷۶

فقالوا له: لعنک اللّه و لعن أمانک! لئن کنت خالنا، أتؤمّننا و ابن رسول اللّه لا أمان له؟!

النّویری، نهایة الإرب، ۲۰/ ۴۳۱- ۴۳۲

و نهضوا إلیهم عشیّة یوم الخمیس التّاسع من المحرّم، فقام شمر بن ذی الجوشن فقال:

أین بنو أختنا؟ فقام إلیه العبّاس و عبد اللّه، و جعفر و عثمان بنو علیّ بن أبی طالب، فقال:

أنتم آمنون. فقالوا: إن أمنتنا و ابن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و إلّا فلا حاجة لنا بأمانک.

ابن کثیر، البدایة و النهایة، ۸/ ۱۷۵

فنهض [عمر]، و ذلک عشیّة الخمیس لتسع مضین من المحرّم.

و جاء الشّمر حتّی وقف علی أصحاب الحسین، فقال: أین بنو أختنا؟ فخرج العبّاس و عبد اللّه و جعفر بنو علیّ، فقالوا: ما لک، و ما ترید؟ فقال: أنتم یا بنی أختی آمنون؛ فقالوا: لعن اللّه أمانک؛ أتؤمّننا و ابن رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلّم لا أمان له؟! «۱»

الباعونی، جواهر المطالب، ۲/ ۲۸۱

و لمّا کان یوم الطّفّ، قال شمر بن ذی الجوشن الکلابیّ للعبّاس و إخوته: أین بنو أختی «۲»؟ فلم یجیبوه.

فقال الحسین لإخوته: فأجیبوه و إن کان فاسقا فإنّه بعض أخوالکم، فقالوا له: ما ترید؟ قال: «اخرجوا إلیّ فإنّکم آمنون، و لا تقتلوا أنفسکم مع أخیکم. فسبّوه، و قالوا له: قبحت و قبح ما جئت به، أنترک سیّدنا و أخانا و نخرج إلی أمانک؟! و قتل هو و إخوته الثّلاثة «۳» فی ذلک الیوم، «۳» «۴» و ما أحقّهم بقول القائل:

قوم إذا نودوا لدفع ملمّة و الخیل بین مدعّس و مکردس

لبسوا القلوب علی الدّروع و أقبلوا یتهافتون علی ذهاب الأنفس «۴» «۵»

---

(۱)- الظّاهر أنّ هذا هو الصّواب؛ و فی أصلی: إنّک الآن تقدم علینا؟ ...

(۲)- [وسیلهٔ الدّارین: «أختنا»].

(۳- ۳) [وسیلهٔ الدّارین: «فی یوم الطّف»].

(۴- ۴) [لم یرد فی نفس المهموم و وسیلهٔ الدّارین].

(۵)- روز طف، شمر بن ذی الجوشن کلابی آواز داد و عباس را بخواند تا او را امان دهد، عباس راضی

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۷۷

ابن عنبهٔ، عمدهٔ الطّالب،/ ۳۹۴- ۳۹۵- عنه: القمی، نفس المهموم،/ ۳۳۲- ۳۳۳؛ الحائری، ذخیرهٔ الدّارین، ۱/ ۱۴۳؛ الزّنجانی، وسیلهٔ الدّارین،/ ۲۷۱

و فی التّبر المذاب: قال محمّد بن جریر الطّبری: و کان شمر قد أخذ من ابن زیاد أمانا لهم، و کانت أمّهم أمّ البنین بنت حزام الکلابیّهٔ و کانت زوجهٔ لعلیّ علیه السّلام،

و عن المناقب: و أمّ العبّاس و عثمان و جعفر بنو علیّ مکنّاهٔ بأم البنین و هی بنت حزام الکلابیّ، و شمر کان کلابیّا. «۱»

الدّربندی، أسرار الشّهادهٔ، ۲۶۱- ۲۶۲

- نشد و گفت: «سید من و برادرم، حسین علیه السّلام است.»

کیاء گیلانی، سراج الأنساب،/ ۱۷۴

چون والده بعضی از اولاد أمیر المؤمنین علی رضی اللّه عنه از بنی کلاب بود و با شمر بن ذی الجوشن الکلابی از جانب مادر خویشی داشتند، شمر به کنار خیمه‌های أمیر المؤمنین حسین رفت و آواز داد که: «ای فرزندان خواهر من! شما از امام حسین دست بازدارید و پا از دایره متابعت بیرون نهید تا از سخط ما در امان باشید.»

ایشان گفتند: «لعنت بر تو و امان تو باد که ما را ایمن می‌گردانی و فرزندان رسول خدا را امان نمی‌دهی.» شمر ملعون خجل و شرمسار به لشکرگاه خود بازگشت.

میرخواند، روضهٔ الصّفا، ۳/ ۱۴۶

پس پسر زیاد نامه دیگر به تأکید و تهدید به عمر نوشت که: «شنیده‌ام که با حسین مدارا می‌نمایی و شبها با او صحبت می‌داری. چون نامه من به تو رسد، باید که بر ایشان بتازید و ایشان را مهلت ندهید و بعد از کشتن، اسب بر بدنهای ایشان بتازید. اگر چنین خواهی کرد، نزد ما گرامی خواهی بود و تو را جزای نیکو خواهیم داد؛ و اگر از تو نمی‌آید، دست از امارت لشکر بدار و امارت سپاه را به شمر بگذار.»

به روایت شیخ مفید: شمر این نامه را برای عمر آورد، در روز پنجشنبه یا جمعه نهم ماه محرّم. چون عمر نامه را خواند، به شمر گفت: «خدا تو را به بدترین جزاها جزا دهد که تو نگذاشتی که معامله به صلح انجامد.

حسین فرزند علی بن أبی طالب است و هرگز راضی نخواهد شد که مطیع پسر زیاد گردد. بناچار ما را با او مقاتله می‌باید کرد و کشنده این بزرگواران در دنیا و عقبی امید نجات ندارند.»

شمر گفت: «این‌ها را نمی‌دانم. اگر اطاعت فرمان پسر زیاد می‌کنی، بکن: و الّا لشکر را به من بگذار.» آن ملعون شقی برای محبّت دنیای دنی، دانسته عذاب ابدی را بر خود گذاشت، و شمر را سردار پیادگان لشکر کرد و عسکر نامسعود و جنود نامعدود خود را

امر کرد که رو به اصحاب آن حضرت آوردند. شمر به نزدیک لشکرگاه سید الشهدا آمد و گفت: «کجایند فرزندان خواهر ما؟»- زیرا که مادر بعضی از برادران آن حضرت، از قبیله او بودند-

پس جعفر و عباس و عثمان فرزندان أمیر المؤمنین علیه السّلام بیرون آمدند و گفتند: «چه می‌خواهی از ما؟» گفت: «چون مادر شما از قبیله من است، من شما را امان دادم.»

ایشان گفتند: «خدا تو را و امان تو را لعنت کند. ما را امان می‌دهی و فرزند حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم را امان نمی‌دهی؟»

مجلسی، جلاء العیون،/ ۶۴۷- ۶۴۸

(۱)- و همچنان شمر بن ذی الجوشن، چون نسب از قبیله پسر عبد اللّه داشت، هنگام بیرون شدن از

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۷۸

«۱» قال: و وقف شمر فی الیوم العاشر ناحیة، «۱» فنادی: أین بنو أختنا؟ أین العبّاس و إخوته؟

فلم یجبه أحد؛ فقال لهم الحسین علیه السّلام: أجیبوه و لو کان فاسقا؛ «۲» فقام إلیه العبّاس، «۲» فقال له: ما ترید؟ قال: أنتم آمنون یا بنی أختنا، فقال له العبّاس: لعنک اللّه و لعن أمانک، «۳» لئن کنت خالنا، «۳» أتؤمّننا و ابن رسول اللّه لا أمان له؟! و تکلّم إخوته بنحو کلامه، ثمّ رجعوا. «۴»

- کوفه امان ایشان را از ابن زیاد خواستار شد و او پذیرفتار گشت. پس شبانگاهی که حسین علیه السّلام اصحاب را حل بیعت فرمود، به شرحی که رقم شد و به سراپرده خویش بازگشت، شمر از لشکرگاه خود بیرون شد و با معسکر (۱) حسین راه نزدیک کرد و با علی صوت ندا درداد که:

أین بنوا أختی: عبد اللّه و جعفر و عباس و عثمان؟

«پسرهای خواهر من کجایند؟ مرا با ایشان سخنی است.»

حسین علیه السّلام بانک او را اصغا فرمود. ایشان را گفت: «شمر مردی فاسق است؛ لکن یک تن از اخوال شما است، جواب او را باز دهید.»

ایشان او را پاسخ دادند و گفتند: «بگوی تا چه داری؟»

گفت: «ای فرزندان خواهر من! شما در امانید. با برادر خود حسین رزم مزنید و خود را بیهوده به کشتن مدهید. از معسکر حسین کناره گیرید و سر در اطاعت امیر المؤمنین یزید درآورید.»

عباس بن علی علیهما السّلام بانک در داد:

قال: تبّت یداک و لعن ما جئت به من أمانک یا عدوّ اللّه! أتأمرنا أن نترک أخانا و سیّدنا الحسین بن فاطمة و ندخل فی طاعة اللّعناء و أولاد اللّخناء. أتؤمننا و ابن رسول اللّه لا أمان له؟

فرمود: دستهای تو مقطوع باد و امانی که تو آورده‌ای، ملعون باد، ای دشمن خدا! ما را امر می‌کنی که برادر خود و مولای خود حسین پسر فاطمه را دست بازداریم و سر در چنبر طاعت فاسقی فاجری زنازاده گذاریم؟ آیا ما را امان می‌دهی و از برای پسر رسول خدا امان نیست.»

شمر از اصغای این کلمات خشمناک شد و به لشکرگاه خویش بازشتافت (۲).

(۱). معسکر: لشکرگاه.

(۲). [قریب به مضمون این مطلب را به‌طور خلاصه در احوال اولاد أمیر المؤمنین، ۴/ ۳۳۳ تکرار نموده است].

سپهر، ناسخ التّواریخ سید الشهدا علیه السّلام، ۲/ ۲۱۰

(۱- ۱) [لم یرد فی الأعیان].

(۲- ۲) [الأعیان: فإنّه بعض أخوالکم].

(۳- ۳) [لم یرد فی الأعیان].

(۴)- شمر نامه عبید اللّه را نزد عمر سعد آورد و چون عمر نامه را خواند، گفت: «وای بر تو! چه بر سر داری؟ خانه‌ات خراب زشت باد آنچه برای من آوردی به خدا گمانم تو نگذاشتی پیشنهاد مرا بپذیرد و کاری را که امید اصلاح آن داشتیم، خراب کردی. حسین به خدا تسلیم نشود. روح بزرگواری دارد.»-

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۷۹

السّماوی، إبصار العین،/ ۲۷- عنه: الأمین، أعیان الشّیعهٔ، ۷/ ۴۳۰

- شمر گفت: «بگو چه می‌کنی؟ فرمان امیر را اجرا می‌کنی و با دشمنش می‌جنگی یا لشگر را به من می‌سپاری؟»

گفت: «نه! تو احترامی چنان نداری. من خود متصدی کار می‌شوم و تو فرمانده پیادگان باش.»

عمر بن سعد شب پنجشنبه نهم محرم به سوی حسین یورش برد.

شمر آمد و برابر اصحاب حسین علیه السّلام ایستاد و فریاد زد: «خواهرزادگان ما کجایند؟ عباس و جعفر و عبد اللّه و عثمان.»

پسران علی بن أبی طالب پیش او رفتند و گفتند: «چه می‌خواهی؟»

گفت: «شما خواهرزادگان من در امانید.»

آن جوانان به او گفتند: «لعنت بر تو و بر امانت ما را امان می‌دهی و زاده رسول اللّه در امان نیست؟!» (ف)

در روایتی عباس به او فریاد زد: «دستانت بریده باد! بد امانی برای ما آورده‌ای؟ ای دشمن خدا به ما دستور می‌دهی که برادر و آقای خود حسین را بگذاریم و از لعینان و لعین‌زادگان اطاعت کنیم؟»

می‌گویم: ارواح بزرگوار آنها را واداشت تا با خیل گمراهان درآویزند و حمیهٔ هاشمیه بر آن داشت که خون بدمنشان بریزند و چنان باشند که یکی از خرده‌بینان، آنها را ستود و فرماندهان قشون و سخنرانان منابرشان خواند:

جانهای عزیزی که به جز ارث پدر را نپذیرند یا جان به عدو داده در این راه و یا جانش بگیرند

ارواح همه انس به پیکار گرفته چنان‌که قدمهاشان اندر سر منبر

گوید: شمر خشمگین به لشگر خود برگشت.

و چون روز عاشورا شد، شمر بن ذی الجوشن کلابی آمد، عباس و برادرانش را خواست و گفت:

«خواهرزادگان من کجایند؟»

جوابش ندادند حسین به برادرانش گفت: «او را پاسخ گویید، گرچه فاسق است؛ اما یکی از اخوال شما است.»

گفتند: «چه می‌خواهی؟»

گفت: «نزد من آیید. شما در امانید. خود را به کشتن ندهید.»

با برادر خود به او دشنام دادند و گفتند: «زشت باد خودت و زشت باد آنچه آوردی. ما سید و آقای خود را بگذاریم و در امان تو آییم؟!»

خودش و سه برادرش در آن روز کشته شدند و سزاوار ستایش آن شاعرند که گفته است: یلانی که چون بهر پیکار خوانند الی آخر.

کمره‌ای، ترجمه نفس المهموم،/ ۹۸- ۹۹، ۱۵۳

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۸۰

فلمّا جاء الشّمر بالکتاب، قال له ابن سعد: ویلک! لا قرّب اللّه دارک، و قبّح اللّه ما جئت به، و إنّی لأظنّ أنّک الّذی نهیته، و أفسدت علینا أمرا رجونا أن یصلح، و اللّه لا یستسلم حسین، فإنّ نفس أبیه بین جنبیه.

فقال الشّمر: أخبرنی ما أنت صانع، أتمضی لأمر أمیرک؟ و إلّا فخلّ بینی و بین العسکر؛ قال له عمر: أنا أتولّی ذلک و لا کرامة لک، و لکن کن أنت علی الرّجّالة.

و صاح الشّمر بأعلی صوته: أین بنو أختنا؟ أین العبّاس و إخوته؟ فأعرضوا عنه، فقال الحسین: أجیبوه و لو کان فاسقا، قالوا: ما شأنک، و ما ترید؟ قال: یا بنی أختی أنتم آمنون، لا تقتلوا أنفسکم مع الحسین و الزموا طاعة أمیر المؤمنین یزید؛ فقال العبّاس:

لعنک اللّه و لعن أمانک، أتؤمّننا و ابن رسول اللّه لا أمان له، و تأمرنا أن ندخل فی طاعة اللّعناء و أولاد اللّعناء؟

أیظنّ هذا الجلف الجافیّ، أن یستهوی رجل الغیرة و الحمیّة إلی الخسف و الهوان، فیستبدل أبو الفضل الظّلمة بالنّور، و یدع علم النّبوّة ینضوی إلی رایة ابن میسون؟ ... کلّا. «۱»

---

(۱)- روایت دیگر آن است که شمر برای جدا ساختن ابو الفضل علیه السّلام و برادرانش از اسوه فضیلت:

حضرت سید الشّهدا علیه السّلام فریاد برآورد: «کجایند خواهرزادگان ما؟ کجایند عباس و برادرانش؟»

اما قمر بنی هاشم علیه السّلام و برادرانش به وی پاسخی ندادند. اما حسین علیه السّلام فرمود: «جوابش گویید! هرچند که فاسق است.»

آنان فرمان امام را پذیرا شدند و نزد وی رفتند و به او گفتند: «چه می‌خواهی؟»

گفت: «ای خواهرزادگان من! شما در امان هستید. خودتان را با حسین به کشتن مدهید و طاعت امیر المؤمنین یزید را گردن نهید!»

عبّاس گفت: «خدا تو و امانت را لعنت کند! آیا ما را امان می‌دهی و فرزند رسول خدا را امانی نباشد؟

آیا ما را فرمان می‌دهی که طاعت ملعون و ملعون‌زاده‌ها را گردن نهیم؟»

شمر چون چنین دید، با خشم و غضب به لشگر خود بازگشت. این پست رذل عنصر گمان کرد که آن ستارگان زمین، از نسل عبد المطلب، با وعده امان و دعوت به ترک یاری سیّد الشّهدا علیه السّلام، عزمشان سست گشته و خواهان زندگی با یزیدیان می‌شوند. اما هیهات که این پلید به آرزوی خود برسد و بتواند به نیّت‌سوء خویش جامه عمل بپوشاند و جوابی جز این شنود که: «لعنت خدا بر تو! دستانت بریده باد! لعنت بر امانت باد!»-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۸۱

المقرّم، مقتل الحسین علیه السّلام،/ ۲۵۲- ۲۵۳

و من مظاهر الفداء و المواساة: أنّه- و أشقّاؤه الثّلاثة، حینما جاءهم الشّمر- یوم التّاسع من المحرّم بکتاب الأمان لهم من ابن زیاد، و وقف بإزاء أصحاب الحسین و نادی:

أین بنو أختنا، أین العبّاس و إخوته؟

فأعرضوا عنه و لم یجیبوه، فقال الحسین: علیه السّلام: أجیبوه و لو کان فاسقا.

فقالوا له: ما شأنک؟ و ما ترید؟

قال: یا بنی أختی أنتم آمنون، لا تقتلوا أنفسکم مع أخیکم الحسین، و الزموا طاعة أمیر المؤمنین یزید بن معاویة.

فقال له العبّاس: تبّت یداک، و لعنک اللّه و لعن أمانک یا عدوّ اللّه، أتؤمّننا و ابن رسول اللّه لا أمان له، و تأمرنا أن نترک أخانا و

سیّدنا الحسین بن فاطمهٔ، و ندخل فی طاعهٔ اللّعناء و أولاد اللّعناء، فرجع الشّمر إلی عسکره مغضبا.

بحر العلوم، مقتل الحسین علیه السّلام (الهامش)،/ ۳۱۳- ۳۱۴

- این اقدام شمر بدان خاطر بود که کمترین بهره‌ای از بصیرت ابو الفضل و بزرگ‌منشی و غیرتمندی بارز او نداشت، و به این لحاظ طمع ورزید که آن اسوه سیادت و مناعت طبع را به خواری زندگی با ظالمان بکشاند. اما آیا مگر ممکن بود که عباس علیه السّلام ظلمت را به جای نور، و باطل را در عوض حق برگزیند، و امامش را رها سازد و به زیر پرچم زاده مرجانه رود؟ هرگز ...

پاک‌پرور، ترجمه العبّاس،/ ۲۱۱- ۲۱۲

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۸۲

زهیر یصف شجاعهٔ العبّاس علیه السّلام

قیل: أتی زهیر إلی عبد اللّه بن جعفر بن عقیل قبل أن یقتل، فقال له: یا أخی ناولنی الرّایهٔ، فقال له عبد اللّه: أوفیّ قصور عن حملها؟ قال: لا، و لکن لی بها حاجهٔ. قال: فدفعها إلیه و أخذها زهیر و أتی تجاه العبّاس بن أمیر المؤمنین علیه السّلام و قال: یابن أمیر المؤمنین علیه السّلام أرید أن أحدّثک بحدیث وعیته. فقال: حدّث فقد حلا وقت الحدیث،

حدّث و لا حرج علیک فإنّما تروی لنا متواتر الإسناد

فقال له: اعلم یا أبا الفضل، إنّ أباک أمیر المؤمنین علیه السّلام لمّا أراد أن یتزوّج بأمّک أمّ البنین، بعث إلی أخیه عقیل و کان عارفا بأنساب العرب فقال علیه السّلام: یا أخی، أرید منک أن تخطب لی امرأهٔ من ذوی البیوت و الحسب و النّسب و الشّجاعهٔ لکی أصیب منها ولدا یکون شجاعا و عضدا ینصر ولدی هذا و أشار إلی الحسین علیه السّلام لیواسیه فی طفّ کربلاء، و قد ادّخرک أبوک لمثل هذا الیوم، فلا تقصّر عن حلائل أخیک و عن أخواتک. قال:

فارتعد العبّاس و تمطّی فی رکابه حتّی قطعه و قال: یا زهیر تشجّعنی فی مثل هذا الیوم و اللّه لأرینّک شیئا ما رأیته قطّ. «۱»

---

(۱)- و در نقل آخر، زهیر قبل از شهادت به نزد عبد اللّه بن جعفر بن عقیل آمد و گفت: «یا اخی ناولنی الرایهٔ!» عبد اللّه گفت: «مگر در من ضعفی و عجزی از حمل رایت مشاهده می‌کنی؟ زهیر گفت: «و لیکن مرا به آن احتیاج است.»

پس رایت را گرفت و به نزد عبّاس بن امیر المؤمنین آمد و عرض کرد: «یا امیر المؤمنین: «أرید أن أحدّثک بحدیث وعیته» عباس فرمود: حدیث خود را بگوی که وقت آن فوت می‌شود.

حدث و لا حرج علیک و إنّما تروی لنا متواتر الاسناد

زهیر عرض کرد: یا ابا الفضل! پدر تو چون اراده کرد تزویج به مادر تو ام البنین را، فرستاد به نزد برادر خود عقیل که عارف بود به انساب عرب و گفت: می‌خواهم که خواستگاری کنی برای من زنی از صاحبان بیوت و حسب و نسب و شجاعت را؛ زیرا که خداوند از او ولد شجاعی به من عطا کند که بازو و ناصر باشد. ولد من حسین را و مواسات کند او را به نفس خود در طفّ کربلا و پدر تو، تو را برای امروز خواست. پس کوتاهی نکنی در حفظ حرم برادران و خواهران خود.»-

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۸۳

الدّربندی، أسرار الشّهادهٔ،/ ۳۳۴- عنه: المظفّر، بطل العلقمی، ۱/ ۹۷- ۹۸

«۱» و لمّا رجع العبّاس، قام إلیه زهیر بن القین و قال: أحدّثک بحدیث وعیته؟ قال: بلی، فقال: لمّا أراد أبوک أن یتزوّج طلب من أخیه

عقیل، و کان عارفا بأنساب العرب، أن یختار له امرأة ولدتها الفحولة من العرب لیتزوّجها، فتلد غلاما شجاعا ینصر الحسین بکربلا، و قد ادّخرک أبوک لمثل هذا الیوم، فلا تقصّر عن نصرة أخیک و حمایة أخواتک «۱».

فقال العبّاس: أتشجّعنی یا زهیر فی مثل هذا الیوم! و اللّه لأرینّک شیئا ما رأیته؛ فجدّل أبطالا، و نکّس رایات فی حالة لم یکن من همّه القتال و لا مجالدة الأبطال، بل همّه إیصال الماء إلی عیال أخیه:

یمثّل الکرّار فی کرّاته بل فی المعانی الغرّ من صفاته

لیس ید اللّه سوی أبیه و قدرة اللّه تجلّت فیه

فهو ید اللّه و هذا ساعده تغنیک عن إثباته مشاهده

صولته عند النّزال صولته لو لا الغلوّ، قلت: جلّت قدرته «۲» «۳»

- از شنیدن این کلام، لرزه بر اندام ابو الفضل افتاد و چنان پای در رکاب بتمطی آمد که تسمه رکاب از قوّت آن جناب قطع شد و فرمود: یا زهیر! «تشجعنی فی مثل هذا الیوم و اللّه لأرینّک شیئا ما رأیته قط».

القائنی، الکبریت الأحمر،/ ۳۸۶- ۳۸۷

(۱- ۱) [مثله فی العیون،/ ۸۵- ۸۶].

(۲)- للحجّة آیة اللّه الشّیخ محمّد حسین الأصفهانی (قدّس سرّه).

(۳)- هنگامی که عباس و برادرانش از نزد شمر بازگشتند و اقدام خائنانه او را به عرض سرورشان رساندند، زهیر بن قین به سوی عباس رفت و گفت: «پدرت امیر المؤمنین علیه السّلام از عقیل که عارف به انساب عرب بود، خواست تا زنی از تبار شجاعان برایش پیدا کند تا حضرتش با او ازدواج کند و پسری دلیرمرد و قهرمان‌سالار برایش به دنیا آورد که در کربلا حسین علیه السّلام را یاری دهد، و هر آینه پدرت تو را برای چنین روزی ذخیره کرد، پس مبادا از حسین روی برتابی و از یاری او و خواهرانت بازایستی.»

عباس علیه السّلام در خشم شد و گفت: «زهیر! مرا به شجاعت فرامی‌خوانی. به خدا قسم چیزی به تو بنمایانم که هرگز ندیده باشی.»

و نیکو گفت آن قهرمان‌سالار؛ که چون مشک به دوش گرفت و عازم شریعه شد، دلیران را به خاک می‌افکند و علم کفر را سرنگون می‌ساخت؛ در حالی که همّتش به جنگ و کارزار نبود؛ بلکه تنها هدفش این-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۸۴

المقرّم، مقتل الحسین علیه السّلام،/ ۲۵۳

و فی الکبریت الأحمر، ج ۳ ص ۱۴۴، و أسرار الشّهادة ص ۳۸۷ و غیرهما: «أنّه لمّا رجع العبّاس علیه السّلام إلی الحسین و أخبره بمقالة الشّمر، و جوابه له، قام إلیه زهیر بن القین، و قال له: أحدّثک بحدیث: إنّ أباک أمیر المؤمنین علیه السّلام طلب من أخیه عقیل- و کان عارفا بأنساب العرب و أخبارها- أن یختار له امرأة ولدتها الفحولة من العرب و ذوی الشّجاعة منهم لیتزوّجها، فتلد غلاما فارسا شجاعا، ینصر الحسین بطفّ کربلا، و قد ادّخرک أبوک لمثل هذا الیوم، فلا تقصّر عن نصرة أخیک و حمایة إخوانک.

فغضب العبّاس علیه السّلام و قال: یا زهیر تشجّعنی هذا الیوم! فو اللّه لأرینّک شیئا ما رأیته».

بحر العلوم، مقتل الحسین علیه السّلام (الهامش)،/ ۳۱۴

- بود که آب را به اطفال جگر سوخته برادرش برساند؛ اما صد افسوس که اجل مهلت نداد به این آرزوی خود برسد و صحنه نمایانی از شجاعت دلخواه خویش را به ثبت تاریخ رساند.

و لا یهمّه السّهام، کلّا حاشا من همّه سقایة العطاشی

فجاد باليمين و الشّمال لنصرة الدّين و حفظ الآل

آن کس که همّ و غمّش به سیراب ساختن آن تشنگان بود، هرگز به پرتاب تیرها اعتنایی نداشت.

پس دست راست و چپش را در راه خدا بخشید، تا که دین یاری و خاندان رسالت حفظ شود.

پاک‌پرور، ترجمه العبّاس،/ ۲۱۲- ۲۱۳

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۸۵

ما قام به بأمر أخيه الحسين عليه السّلام عندما استعدّ ابن سعد للهجوم عشيّة تاسوعاء

و قدم شمر بن ذی الجوشن الضّبابیّ علی عمر بن سعد بما أمره به عبید اللّه عشیّة الخمیس لتسع خلون من المحرّم سنة إحدی و ستّین بعد العصر، فنودی فی العسکر، فرکبوا.

و حسین جالس أمام بیته محتبیا، فنظر إلیهم قد أقبلوا، فقال للعبّاس بن علیّ بن أبی طالب: القهم، فسلهم ما بدالهم؟ فسألهم، فقالوا: أتانا کتاب الأمیر یأمرنا أن نعرض علیک أن تنزل علی حکمه أو نناجزک، فقال: انصرفوا عنّا العشیّة حتّی ننظر لیلتنا هذه فیما عرضتم، فانصرف عمر.

ابن سعد، الحسین علیه السّلام،/ ۷۰

ثمّ إنّ عمر بن سعد نادی: یا خیل اللّه، ارکبی و أبشری فرکب النّاس و زحف نحو الحسین و أصحابه بعد صلاة العصر، و الحسین جالس أمام بیته محتبیا بسیفه، فقال العبّاس ابن علیّ: یا أخی، أتاک القوم. فنهض فقال: یا عبّاس ارکب، بنفسی أنت یا أخی، حتّی تلقاهم فتقول لهم: ما بدا لکم، و ما تریدون؟ فأتاهم العبّاس فی عشرین فارسا فیهم زهیر بن القین و حبیب بن مظهر، فسألوهم عن أمرهم، فقالوا: جاء أمر الأمیر أن نعرض علیکم النّزول علی حکمه أو نناجزکم. فانصرف العبّاس وحده راجعا فأخبر الحسین بقولهم.

و قال لهم حبیب بن مظهر: و اللّه لبئس القوم عند اللّه قوم قتلوا ذریّة نبیّهم و عترته و عبّاد أهل المصر. فقال له عزرة ابن قیس: إنّک لتزکّی نفسک.

و قال عزرة لزهیر بن القین: کنت عندنا عثمانیّا فما لک؟! فقال: و اللّه ما کتبت إلی الحسین و لا أرسلت إلیه رسولا، و لکنّ الطّریق جمعنی و إیّاه فلمّا رأیته ذکرت به رسول اللّه (صلّی اللّه و سلّم)، و عرفت ما تقدّم إلیه من غدرکم و نکثکم و میلکم إلی الدّنیا؛ فرأیت أن أنصره و أکون فی حزبه حفظا لما ضیّعتم من حقّ رسول اللّه.

فبعث الحسین إلیهم یسألهم أن ینصرفوا عنه عشیّتهم حتّی ینظر فی أمره، و إنّما أراد أن

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۸۶

یوصی أهله و یتقدّم إلیهم فیما یرید. فأقبل عمر بن سعد علی النّاس، فقال: ما ترون؟

فقال عمرو بن الحجّاج بن سلمة الزّبیدیّ: سبحان اللّه! لو کان هؤلاء من الدّیلم ثمّ سألوک هذه المنزلة لکان ینبغی أن تجیبهم إلیها.

و قال له قیس بن الأشعث بن قیس: أجبهم إلی ما سألوه، فلعمری لیصبحنّک بالقتال غدا. فقال: و اللّه لو أعلم أنّهم یفعلون ما أخّرتهم! فانصرفوا عنه تلک العشیّة.

البلاذری، جمل من أنساب الأشراف، ۳/ ۳۹۱- ۳۹۳، أنساب الأشراف، ۳/ ۱۸۴- ۱۸۵

قال: ثمّ إنّ عمر بن سعد نادی: یا خیل اللّه ارکبی و أبشری. فرکب فی النّاس، ثمّ زحف نحوهم بعد صلاة العصر، و الحسین جالس أمام بیته محتبیا بسیفه، إذ خفق برأسه علی رکبتیه، و سمعت أخته زینب الصّیحة فدنت من أخیها، فقالت: یا أخی، أما تسمع الأصوات قد اقتربت! قال: فرفع الحسین رأسه، فقال: إنّی رأیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی المنام فقال لی: إنّک تروح إلینا؛ قال:

فلطمت أخته وجهها و قالت: يا ويلتا! فقال: ليس لك الويل يا أخيّة، اسكنى رحمك الرّحمان! و قال العبّاس بن علىّ: يا أخى، أتاك القوم؛ قال:

فنهض؛ ثمّ قال: يا عبّاس، اركب بنفسى أنت يا أخى حتّى تلقاهم، فتقول لهم: ما لكم، و ما بدا لكم؟ و تسألهم عمّا جاء بهم؟ فأتاهم العبّاس؛ فاستقبلهم فى نحو من عشرين فارسا فيهم زهير بن القين و حبيب بن مظاهر، فقال لهم العبّاس: ما بدا لكم، و ما تريدون؟ قالوا: جاء أمر الأمير بأن نعرض عليكم أن تنزلوا على حكمه أو ننازلكم؛ قال: فلا تعجلوا حتّى أرجع إلى أبى عبد اللّه، فأعرض عليه ما ذكرتم؛ قال: فوقفوا، ثمّ قالوا: القه فأعلمه ذلك، ثمّ القنا بما يقول؛ قال: فانصرف العبّاس راجعا يركض إلى الحسين يخبره بالخبر، و وقف أصحابه يخاطبون القوم «۱»، فقال حبيب بن مظاهر لزهير بن القين: كلّم القوم إن شئت. و إن شئت كلّمتهم، فقال له زهير: أنت بدأت بهذا، فكن أنت

---

(۱) (۱- ۱) [حكاه عنه فى نفس المهموم،/ ۲۲۶- ۲۲۷ و مثله فى المعالى، ۱/ ۳۳۲ و زاد فيه: بيّض اللّه وجهك يا زهير، لقد حفظت ما ضيّعوا، و أدّيت، و وفيت، فجزاك اللّه و شكر اللّه مساعيك، سوّد اللّه وجوه قوم لم يحفظوا و لم يراعوا اللّه و لا رسوله فى عترة نبيّهم].

موسوعة الامام الحسين (عليه‌السلام)، ج ۹، ص: ۲۸۷

تكلّمهم، فقال له حبيب بن مظاهر: أما و اللّه لبئس القوم عند اللّه غدا قوم يقدمون عليه قد قتلوا ذريّة نبيّه عليه السّلام و عترته و أهل بيته صلّى اللّه عليه و سلّم و عبّاد أهل هذا المصر المجتهدين بالأسحار، و الذّاكرين اللّه كثيرا؛ فقال له عزرة بن قيس: إنّك لتزكّى نفسك ما استطعت؛ فقال له زهير: يا عزرة، إنّ اللّه قد زكّاها و هداها، فاتّق اللّه يا عزرة، فإنّى لك من النّاصحين، أنشدك اللّه يا عزرة أن تكون ممّن يعين الضّلال على قتل النّفوس الزكيّة! قال: يا زهير، ما كنت عندنا من شيعة أهل هذا البيت، إنّما كنت عثمانيّا؛ قال: أفلست تستدلّ بموقفى هذا أنّى منهم! أما و اللّه ما كتبت إليه كتابا قطّ، «۱» و لا أرسلت إليه رسولا قطّ، و لا وعدته نصرتى قطّ «۱»، و لكنّ الطّريق جمع بينى و بينه، فلمّا رأيته ذكرت به رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و مكانه منه، و عرفت ما يقدم عليه من عدوّه و حزبكم، فرأيت أن أنصره، و أن أكون فى حزبه، و أن أجعل نفسى دون نفسه، حفظا لما ضيّعتم من حقّ اللّه و حقّ رسوله عليه السّلام.

(۱*) قال: و أقبل العبّاس بن علىّ يركض حتّى انتهى إليهم، فقال: يا هؤلاء، إنّ أبا عبد اللّه يسألكم أن تنصرفوا هذه العشيّة حتّى ينظر فى هذا الأمر، فإنّ هذا أمر لم يجر بينكم و بينه فيه منطق، فإذا أصبحنا التقينا إن شاء اللّه، فإمّا رضيناه فأتينا بالأمر الّذى تسألونه و تسومونه، أو كرهنا فرددناه، و إنّما أراد بذلك أن يردّهم عنه تلك العشيّة حتّى يأمر بأمره، و يوصى أهله، فلمّا أتاهم العبّاس بن علىّ بذلك، قال عمر بن سعد: ما ترى يا شمر؟ قال: ما ترى أنت، أنت الأمير و الرّأى رأيك؛ قال: قد أردت ألّا أكون؛ ثمّ أقبل على النّاس، فقال: ما ذا ترون؟ فقال عمرو بن الحجّاج بن سلمة الزّبيدىّ: سبحان اللّه! و اللّه لو كانوا من الدّيلم ثمّ سألوك هذه المنزلة لكان ينبغى لك أن تجيبهم إليها: «۲» و قال قيس بن الأشعث: أجبهم إلى ما سألوك، فلعمرى ليصبحنّك بالقتال غدوة؛ فقال: و اللّه لو أعلم أن يفعلوا ما أخرّتهم العشيّة «۲»؛ قال: و كان العبّاس بن علىّ حين أتى حسينا بما عرض عليه عمر بن سعد، قال: ارجع إليهم، فإن استطعت أن تؤخّرهم إلى غدوة و تدفعهم عنّا العشيّة لعلّنا نصلّى لربّنا اللّيلة و ندعوه و نستغفره، فهو يعلم أنّى قد كنت

(۱- ۱) [لم يرد فى المعالى].

(۲- ۲) [حكاه عنه فى المعالى، ۱/ ۳۳۴].

موسوعة الامام الحسين (عليه‌السلام)، ج ۹، ص: ۲۸۸

أحبّ الصّلاة له و تلاوة كتابه و كثرة الدّعاء و الاستغفار!

قال أبو مخنف: حدّثنی الحارث بن حصیرة، عن عبد اللّه بن شریک العامریّ، عن علیّ بن الحسین، قال: أتانا رسول من قبل عمر بن سعد، فقام مثل حیث یسمع الصّوت، فقال: إنّا قد أجّلناکم إلی غد، فإن استسلمتم سرّحنا بکم إلی أمیرنا عبید اللّه بن زیاد، و إن أبیتم فلسنا تارکیکم. «۱»

الطّبری، التّاریخ، ۵/ ۴۱۶- ۴۱۸

---

(۱)- گوید: آن‌گاه عمر بن سعد ندا داد: «ای سپاه خدا! برنشین و خوشدل باش.»

و با کسان سوار شد و از پس نماز پسینگاه سوی آنها حمله برد. حسین بر در خیمه نشسته بود و به شمشیر خویش تکیه داشت و در حال چرت سرش پایین افتاده بود. زینب، خواهرش سروصدا را شنید و به برادر خود نزدیک شد و گفت: «برادر! صداها را که نزدیک می‌شود، نمی‌شنوی؟»

گوید: حسین سر برداشت و گفت: «پیمبر خدا را به خواب دیدم که به من گفت: امشب پیش ما می‌آیی.»

گوید: خواهر حسین به صورت خویش زد و گفت: «وای بر من.»

گفت: «وای از تو دور، خواهرکم آرام باش. رحمانت رحمت کند.»

گوید: عباس بن علی گفت: «برادر! قوم آمدند.»

حسین گفت: «عباس برادرم، جانم فدایت. برنشین و پیش آنها برو و بگو چه کار دارید و مقصودتان چیست؟ و بپرس برای چه آمده‌اند؟»

گوید: عباس پیش آنها رفت و با حدود بیست سوار و از جمله زهیر بن قین و حبیب بن مظاهر مقابلشان رسید و گفت: «چه اندیشیده‌اید و چه می‌خواهید؟»

گفتند: «دستور امیر آمده است که به شما بگوییم، یا به حکم امیر تسلیم شوید و یا با شما جنگ می‌کنیم.»

گفت: «شتاب مکنید تا پیش ابو عبد اللّه بازگردم و آنچه را گفتید، با وی بگویم.»

گوید: توقف کردند و گفتند: «او را بین و این با وی بگوی آن‌گاه با گفته وی پیش ما بیا.»

گوید: عبّاس بازگشت و بتاخت پیش حسین رفت و خبر را با وی بگفت. یاران وی با قوم به سخن ایستادند. حبیب بن مظاهر به زهیر بن قین گفت: «اگر خواهی با این قوم سخن کن و اگر خواهی، من سخن کنم.»

زهیر گفت: «تو این را آغاز کردی، تو با آنها سخن کن.»

گوید: حبیب بن مظاهر با آنها گفت: «به خدا قومی که فردا به پیشگاه خدا روند و فرزند پیمبر او را علیه السّلام با کسان و خاندان وی صلّی اللّه علیه و سلّم و بندگان سحرخیز و ذکرگوی این شهر را کشته باشند، به نزد خدای، قوم بدی باشند.»

عزره بن قیس گفت: «تو هرچه بتوانی، خودت را می‌ستائی.»-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۸۹

قال: و إذا المنادی ینادی من عسکر عمر «۱»: یا جند اللّه ارکبوا «۲»! قال: فرکب النّاس

- زهیر گفت: «ای عزره! خدا او را پاک کرده و هدایت بخشیده است! ای عزره! از خدا بترس که من نیکخواه توأم. تو را به خدا، از جمله کسانی مباش که گمراهان را برای کشتن نفوس پاک کمک می‌کنند.»

گفت: «ای زهیر! تو به نزد ما از شیعیان مردم این خاندان نبودی، بلکه دوستدار عثمان بودی.»

گفت: «اینجا بودنم را دلیل این نمی‌گیری که از آنها هستم. به خدا هرگز به وی نامه‌ای ننوشتم و هرگز کسی را سوی او نفرستادم و

هرگز وعده یاری خویش را به او ندادم؛ ولی راه، من و او را به هم رسانید و چون او را بدیدم، پیمبر خدا را با قرابت وی با پیمبر به یاد آوردم و بدانستم که سوی دشمن خویش و دسته شما روان است و چنین دیدم که یاریش کنم و جزو دسته او باشم و برای حفظ حق خدا و حق پیمبر که شما به تباهی داده‌اید مدافع وی باشم.»

گوید: عباس بن علی بتاخت بیامد و به آنها رسید و گفت: «ای حاضران! ابو عبد اللّه از شما می‌خواهد که امشب بروید تا در این کار بنگریم که میان شما و او در این باب سخن نرفته بود و چون صبح شود، همدیگر را ببینیم. ان شاء اللّه، یا رضایت آورده‌ایم و کاری را که می‌خواهید و تحمیل می‌کنید، انجام می‌دهیم، و اگر نخواستیم آن را رد می‌کنیم.»

گوید: حسین می‌خواست آن شب آنها را پس برد تا دستور خویش را بگوید و با کسانش وصیت کند.

و چون عباس بن علی این پیام را آورد، عمر بن سعد گفت: «ای شمر! رأی تو چیست؟»

گفت: «رأی تو چیست؟ سالار تویی، و رأی رأی تو است.»

گفت: «می‌خواهم نباشم.»

گوید: آن‌گاه رو به کسان کرد و گفت: «چه رأی دارید؟»

عمرو بن حجاج زبیدی گفت: «سبحان اللّه! به خدا اگر از دیلمان بودند و این را از تو می‌خواستند، می‌باید بپذیری.»

قیس بن اشعث گفت: «آنچه را خواسته‌اند، بپذیر. به دینم قسم که صبحگاه با تو جنگ می‌کنند.»

گفت: «به خدا اگر می‌دانستم چنین می‌کنند، امشب را مهلتشان نمی‌دادم.»

گوید: و چنان بود که وقتی عباس بن علی با پیشنهادی که عمر بن سعد کرده بود، پیش حسین آمد، به او گفت: «پیش آنها بازگرد و اگر توانستی تا صبحدم عقب بینداز و امشب از ما بازشان دار. شاید امشب برای پروردگارمان نماز و دعا کنیم و استغفار بخواهیم. خدا می‌داند که من نماز کردن و قرآن خواندن و دعای بسیار و استغفار را دوست می‌داشته‌ام.»

علی بن حسین گوید: «فرستاده‌ای از جانب عمر بن سعد پیش ما آمد و جایی ایستاد که صدارس بود و گفت: «تا فردا مهلتتان دادیم. اگر تسلیم شدید، شما را پیش امیرمان عبید اللّه بن زیاد می‌فرستیم و اگر نپذیرفتید، ول کن شما نیستیم.»

پاینده، ترجمه تاریخ طبری، ۷/ ۳۰۱۱- ۳۰۱۴

(۱)- فی النّسخ: عمرو.

(۲)- فی النّسخ: اركبی، و فی الطّبری ۶/ ۲۳۷: یا خیل اللّه اركبی.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۹۰

و ساروا نحو معسكر «۱» الحسین، و الحسین فی وقته ذلك جالس قد خفق رأسه علی ركبتیه، و سمعت أخته زینب «۲» (رضی اللّه عنها) «۲» الصّیحة و الضّجّة، فدنت من أخیها و حرّكته، فقالت «۳»: یا أخی! ألا تسمع الأصوات قد اقتربت منّا؟ قال: فرفع الحسین رأسه و قال:

یا أختاه! إنّی رأیت جدّی فی المنام و أبی علیّا «۴» و فاطمة أمّی و أخی الحسن علیهم السّلام، فقالوا «۵»:

یا حسین! إنّك رائح «۶» إلینا عن قریب، و قد «۷» و اللّه یا أختاه دنا الأمر فی ذلك، لا شكّ «۷».

قال: فلطمت زینب وجهها و صاحت [وا خیبتاه- «۸»]! فقال «۹» الحسین: مهلا «۱۰»! اسكتی و لا تصیحی، فتشمت بنا الأعداء.

ثمّ أقبل الحسین علی أخیه العبّاس، فقال: یا أخی اركب و تقدّم إلی هؤلاء القوم، و سلهم عن حالهم و ارجع إلیّ بالخبر. قال: فركب العبّاس فی إخوته (رضی اللّه عنهم) و معه أیضا «۲» عشرة فوارس حتّی دنا من القوم، ثمّ قال: ما شأنكم، و ما تریدون؟ فقالوا:

«۲» نرید أنّه «۲» قد جاء الأمر من عند عبید اللّه بن زیاد یأمرنا أن نعرض علیكم أن تنزلوا علی أمر عبید اللّه بن زیاد أو «۱۱» نلحقكم بمن سلف. فقال لهم العبّاس: لا تعجلوا حتّی أرجع إلی الحسین فأخبره «۱۲» بذلك، قال: «۱۳» فوقف القوم فی مواضعهم، و رجع

العبّاس إلى الحسين فأخبره بذلك، «۱۳» فأطرق الحسين ساعة، و العبّاس واقف بين يديه، و أصحاب

---

(۱)- فى د: عسكر.

(۲)، (۲- ۲)- ليس فى د.

(۳)- فى د: و قالت.

(۴)- فى د، و فى الأصل و بر: علىّ.

(۵)- فى د: و قالوا.

(۶)- فى د: سائر.

(۷- ۷) فى د: دنا الأمر منّا يا أختاه.

(۸)- من د، و فى الطّبرى و ابن الأثير: يا ويلتاه.

(۹)- زيد فى د: لها.

(۱۰)- زيد فى د: يا أختاه.

(۱۱)- من د و بر و الطّبرى، و فى الأصل: و.

(۱۲)- فى د: و أخبره.

(۱۳- ۱۳) سقط العبارة من د.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۹۱

الحسين يخاطبون أصحاب عمر «۱» بن سعد، فقال لهم حبيب بن مظاهر «۲»: أما و اللّه لبئس القوم يقدمون غدا على اللّه عزّ و جلّ و على رسوله «۳» محمّد صلّى اللّه عليه و سلّم «۳» و قد قتلوا ذريّته و أهل بيته المجتهدين «۴» بالأسحار، الذّاكرين اللّه كثيرا باللّيل و النّهار و شيعته الأتقياء الأبرار، قال: فقال رجل من أصحاب عمر «۵»، يقال له عروة «۶» بن قيس: يا ابن مظاهر! إنّك لتزكّى نفسك ما «۷» استطعت، فقال له زهير: اتّق «۸» اللّه يا ابن قيس! و لا تكن من الّذين يعينون «۹» على الضّلال و يقتلون النّفوس الزّكيّة الطّاهرة عترة خير «۱۰» الأنبياء. فقال له عروة «۱۱» بن قيس: إنّك لم تكن عندنا من شيعة أهل البيت إنّما كنت «۱۲» عثمانيّا نعرفك.

«۱۳» هؤلاء فى المخاطبة و الحسين مفكّر فى أمر نفسه و أمر الحرب و العبّاس واقف فى حضرته.

قال: و أقبل العبّاس على القوم و هم وقوف، فقال: يا هؤلاء! إنّ أبا عبد اللّه يسألكم الانصراف عنه فى هذا اليوم حتّى ينظر فى هذا الأمر، ثمّ يلقاكم غدا إن شاء اللّه تعالى «۱۴».

قال: فخبر «۱۵» القوم بهذا أميرهم عمر «۱۶» بن سعد، فقال للشّمر بن «۱۷» ذى الجوشن «۱۷»:

---

(۱)- فى النّسخ: عمرو.

(۲)- فى النّسخ: مطهر.

(۳- ۳)- ليس فى د.

(۱۴)- ليس فى د.

(۴)- فى النّسخ: المجتهدون، و التّصحيح من الطّبرى.

(۵)- فى الأصل و بر: عمرو و فى د: عمرو بن سعد.

(۶)- كذا فى النّسخ، و فى الطّبرى: عزرة.

(۷)- من د و الطّبری، و فی الأصل و بر: بما.

(۸)- فی النّسخ: اتّقی.

(۹)- فی د: یعنون.

(۱۰)- من بر، و فی الأصل: نصیر، و لیس فی د.

(۱۱)- وقع فی النّسخ: عمرو- خطأ.

(۱۲)- فی د: أنت.

(۱۳)- زید فی د و بر: و.

(۱۵)- من د، و فی الأصل و بر: فجرأ.

(۱۶)- فی النّسخ: عبد اللّه.

(۱۷- ۱۷) فی النّسخ: جوشن.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۹۲

ما تری من الرّأی؟ فقال: أری رأیک أیّها الأمیر! فقال عمر «۱»: إنّنی أحببت أن لا أکون أمیرا، «۲» قال: ثمّ إنّی أکرهت. «۲» قال: و أقبل عمر «۱» علی أصحابه، فقال «۳»: ما الّذی عندکم فی هذا الرّأی؟ فقال رجل من أصحابه یقال له عمرو بن الحجّاج: سبحان اللّه العظیم! لو کانوا من التّرک و الدّیلم و سألوا «۴» هذه المنزلة لقد کان حقّا علینا [أن] نجیبهم إلی ذلک و کیف و هم آل الرّسول محمّد «۵» صلّی اللّه علیه و سلّم و أهله «۵»! فقال عمر «۱» بن سعد: إنّا قد أجّلناهم «۶» فی یومنا هذا، قال: فنادی رجل من أصحاب عمر: یا شیعة الحسین «۲» بن علیّ «۲»! قد أجّلناکم «۷» یومکم هذا إلی غد. فإن استسلمتم نزلتم علی حکم الأمیر وجّهنا بکم إلیه؛ و إن أبیتم ناجزناکم. قال: فانصرف الفریقان «۲» بعضهم من بعض «۲».

ابن أعثم، الفتوح، ۵/ ۱۷۵- ۱۷۹

«۸» ثمّ نادی عمر بن سعد: یا خیل اللّه ارکبی و بالجنّة أبشری، فرکب النّاس ثمّ زحف نحوهم بعد العصر «۹»، و الحسین علیه السّلام جالس أمام بیته محتب بسیفه، إذ خفق برأسه علی رکبتیه، فسمعت أخته «۱۰» الصّیحة فدنت من أخیها، فقالت: یا أخی أما تسمع الأصوات قد اقتربت؟ فرفع الحسین علیه السّلام رأسه، فقال «۱۱»: إنّی رأیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم السّاعة فی

---

(۱)- فی النّسخ: عمرو.

(۲- ۲) لیس فی د.

(۳)- فی د: و قال لهم.

(۴)- زید فی د: عن.

(۵- ۵) فی د: بن عبد اللّه.

(۶)- فی النّسخ: أحللناهم.

(۷)- فی النّسخ: أحللناکم.

(۸) (۸- ۸) [حکاه عنه فی تظلّم الزّهراء،/ ۱۷۵].

(۹)- [زاد فی نفس المهموم: و فی الحدیث المرویّ عن الصّادق علیه السّلام قال: تاسوعا یوم حوصر فیه الحسین علیه السّلام و أصحابه بکربلاء و اجتمع علیه خیل أهل الشّام و أناخوا علیه، و فرح ابن مرجانة و عمر بن سعد بتوافر الخیل و کثرتها، و استضعفوا فیه الحسین علیه السّلام و أصحابه و أیقنوا أنّه لا یأتی الحسین علیه السّلام ناصر و لا یمدّه أهل العراق. بأبی المستضعف الغریب. فلمّا

نادی عمر بن سعد أصحابه بالرّکوب، رکب أصحابه. زاد أیضا فی المعالی: و اقتربوا نحو خیم الحسین علیه السّلام].

(۱۰)- [زاد فی نفس المهموم: زینب].

(۱۱)- [أضاف فی المعالی: أختیّهٔ].

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۹۳

المنام «۱»، فقال لی: إنّک تروح إلینا (۸*) «۱»، فلطمت أخته وجهها «۲» و نادت بالویل «۲»، فقال لها الحسین علیه السّلام: لیس لک الویل یا أختیّهٔ، «۳» أسکتی «۴» رحمک اللّه، «۴» و قال له العبّاس بن علیّ علیه السّلام: یا أخی «۵» أتاک القوم، فنهض ثمّ قال: یا عبّاس ارکب، بنفسی أنت یا أخی، حتّی تلقاهم و تقول لهم: ما لکم، و ما بدا لکم، «۶» و تسألهم، عمّا جاء بهم؟ «۶» فأتاهم العبّاس فی نحو من عشرین فارسا، «۷» منهم «۸» زهیر بن القین و حبیب بن مظاهر «۷»، فقال لهم العبّاس:

ما بدا لکم؟ و ما تریدون؟ قالوا: «۹» جاء أمر الأمیر أن نعرض علیکم أن تنزلوا علی حکمه أو نناجزکم «۱۰»؟ فقال: فلا تعجلوا حتّی أرجع إلی أبی عبد اللّه فأعرض علیه ما ذکرتم، «۱۱» فوقفوا و قالوا: القه فأعلمه، ثمّ القنا بما یقول لک «۱۱»، فانصرف العبّاس راجعا یرکض إلی الحسین علیه السّلام «۱۲» یخبره الخبر، و وقف أصحابه یخاطبون القوم «۱۳» و یعظونهم و یکفّونهم عن قتال الحسین علیه السّلام «۱۳» «۱۴». فجاء «۱۵» العبّاس إلی الحسین علیه السّلام «۱۲» «۱۴» فأخبره بما قال القوم، فقال علیه السّلام: ارجع إلیهم فإن استطعت أن تؤخّرهم إلی الغدوهٔ و تدفعهم عنّا العشیّهٔ لعلّنا نصلّی لربّنا اللّیلهٔ و ندعوه و نستغفره، فهو یعلم أنّی قد أحبّ الصّلاهٔ له و تلاوهٔ کتابه و «۱۶»

(۱- ۱) [مثیر الأحزان: و هو یقول لی: یا حسین إنّک رائح إلینا عن قریب].

(۲- ۲) [المعالی: و صاحت واویلاه و بکت، و زاد فی الأسرار و مثیر الأحزان: الثّبور].

(۳)- [أضاف فی المعالی: لا تشمتی القوم بنا].

(۴- ۴) [مثیر الأحزان: یرحمک اللّه و زاد: لا یشمت القوم بنا].

(۵)- [زاد فی نفس المهموم و المعالی: قد].

(۶- ۶) [لم یرد فی مثیر الأحزان].

(۷- ۷) [لم یرد فی العیون].

(۸)- [نفس المهموم و مثیر الاحزان: فیهم].

(۹)- [زاد فی المعالی و مثیر الأحزان: قد].

(۱۰)- [زاد فی مثیر الأحزان: الحرب].

(۱۱- ۱۱) [لم یرد فی العیون و مثیر الأحزان].

(۱۲- ۱۲) [لم یرد فی العیون].

(۱۳- ۱۳) [لم یرد فی نفس المهموم و حکی بدله عن الطّبریّ].

(۱۴- ۱۴) [لم یرد فی مثیر الأحزان و العیون].

(۱۵)- [فی نفس المهموم و المعالی: و أقبل].

(۱۶)- [أضاف فی نفس المهموم و المعالی و العیون: کثرهٔ].

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۹۴

الدّعاء و الاستغفار. فمضی العبّاس إلی القوم «۱» «۲» و رجع من عندهم و معه رسول من قبل عمر بن سعد «۳» یقول: إنّا قد أجّلناکم

إلی غد، فإن استسلمتم سرّحناکم إلی أمیرنا عبید اللّه بن زیاد، و إن أبیتم فلسنا تارکیکم، و انصرف «۲». «۴»

---

(۱)- [زاد فی المعالی: و سألهم ذلک فتوقّف عمر بن سعد و فی المنتخب: قال عمر بن سعد للشمر: ما تقول؟

فقال: أمّا أنا فلو کنت الأمیر لم أنظره، فقال عمرو بن الحجّاج الزّبیدیّ: ویلکم و اللّه لو أنّهم من التّرک و الدّیلم و سألونا مثل ذلک لأجبناهم فکیف و هم آل محمّد علیهم السّلام، فقال له قیس بن الأشعث: أجبهم إلی ما سألوک، فلعمری لیصحنّک بالقتال غدوة، فقال: و اللّه لو أعلم أن یفعلوا ما أخرّتهم العشیّة].

(۲- ۲) [حکاه عنه فی تظلّم الزّهراء،/ ۱۷۵].

(۳)- [زاد فی نفس المهموم و المعالی و العیون: فقام حیث سمع الصّوت فقال].

(۴)- سپس عمر بن سعد فریاد زد: «ای لشگر خدا سوار شوید، و به بهشت مژده گیرید.»

پس لشگر سوار شد و تا هنگام غروب به نزد حسین علیه السّلام و یارانش یورش بردند. در آن هنگام حسین علیه السّلام جلوی خیمه خود نشسته بود و بر شمشیر خود تکیه زده و سر بر زانو نهاده و خواب رفته بود.

خواهر آواز خروش لشگر شنید و به نزدیک برادر آمد و گفت: «برادر! آیا این هیاهو و آواز خروش را نشنوی که نزدیک شده است؟»

حسین علیه السّلام سر برداشت و فرمود: «همانا من رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم را اکنون در خواب دیدم که به من فرمود: «تو به نزد ما خواهی آمد.»

پس خواهرش (که این حرف را شنید)، مشت به صورت زد و فریاد کرد: «وای!»

حسین علیه السّلام به او فرمود: «خواهرم وای بر تو نیست. آرام و خموش باش. خدایت رحمت کند.»

پس عباس پیش آمد و عرض کرد: «برادر جان! لشگر به نزد تو آمد!؟»

حضرت برخاست و به عباس فرمود: «برادرم! تو به جای من سوار شو (یا فرمود: جانم به قربانت سوار شو) و به نزد اینان برو و به ایشان بگو: چیست شما را و چه می‌خواهید؟ و از سبب آمدن ایشان پرسش کن.»

پس عباس با گروهی حدود بیست نفر سوار که در میان ایشان بود، زهیر بن قین و حبیب بن مظاهر به نزد آن لشگر آمد و عباس به آنان فرمود: «چه می‌خواهید و چه اراده دارید؟»

گفتند: «دستور از امیر رسیده است که به شما پیشنهاد کنیم به حکم او تن دهید و تسلیم شوید و یا با شما جنگ کنیم؟»

فرمود: «پس شتاب نکنید تا به نزد ابی عبد اللّه بروم و سخن شما را به عرض آن حضرت برسانم.»

آنان بازایستادند و گفتند: «برو و این پیغام را به او برسان و هر پاسخی داد نیز به اطلاع ما برسان.»

پس عباس به تنهایی به نزد حسین علیه السّلام بازگشت که جریان را به عرض رساند، و همراهان او (یعنی زهیر و حبیب و دیگران) آنجا در جلوی لشگر ایستادند و با آن مردم سخن می‌گفتند و آنان را موعظه کردند و اندرز دادند و از جنگ با حسین علیه السّلام بازشان داشتند. عباس به نزد حسین علیه السّلام آمد و سخن لشگر-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۹۵

المفید، الإرشاد، ۲/ ۹۲- ۹۳- عنه: المجلسی، البحار، ۴۴/ ۳۹۱- ۳۹۲؛ البحرانی، العوالم، ۱۷/ ۲۴۲- ۲۴۳؛ البهبهانی، الدّمعة السّاکبة، ۴/ ۲۶۷- ۲۶۸؛ الدّربندی، أسرار الشّهادة،/ ۲۶۲؛ القمی، نفس المهموم،/ ۲۲۵- ۲۲۷؛ الأمین، أعیان الشّیعة، ۷/ ۴۳۰؛ الجواهری، مثیر الأحزان،/ ۵۴؛ مثله المازندرانی؛ معالی السّبطین، ۱/ ۳۳۱، ۳۳۲، ۳۳۳، ۳۳۴؛ المیانجی، العیون العبری،/ ۸۶- ۸۷

فرکب عمر بن سعد فی الناس، ثمّ زحف نحوهم، و الحسین جالس أمام بیته محتب بسیفه.

فقال له العبّاس بن علیّ:

- «یا أخی أتاک القوم، أما تراهم؟».

و کان الحسین قد خفق برأسه [علی رکبتیه] «۱» فنهض ثمّ قال:

- «یا عبّاس ارکب- بنفسی أنت یا أخی- حتّی تلقاهم فتقول لهم: ما لکم؟ و ما بدا لکم؟ و تسألهم عمّا جاء بهم».

فأتاهم العبّاس، و استقبلهم فی نحو عشرین فارسا، فقال لهم:

- «ما جاء بکم؟ و ما بدا لکم»، قالوا:

- «إنّ أمر الأمیر قد جاء بکیت و کیت». قال:

- «فلا [۱۰۷] تعجلوا حتّی أرجع إلی أبی عبد اللّه، فأعرض علیه ما ذکرتم».

فانصرف العبّاس یرکض نحو الحسین، یخبره الخبر، و ترک أصحابه یخاطبون القوم.

- را به آن حضرت گفت. حضرت فرمود: «به نزد ایشان بازگرد و اگر می‌توانی تا فردا از ایشان مهلت بگیر و امشب ایشان را از ما بازگردان. شاید ما امشب برای پروردگار خود نماز بخوانیم و دعا کنیم و از او آمرزش بخواهیم، زیرا خدا خود می‌داند، همانا من نماز و تلاوت کتابش قرآن و دعای بسیار و استغفار را دوست دارم.»

پس عباس به نزد آن لشگر آمد و با فرستاده عمر بن سعد بازگشت و آن فرستاده گفت: «ما امشب تا فردا به شما مهلت دهیم. پس اگر تسلیم شدید، شما را به نزد امیر عبید اللّه بن زیاد خواهیم برد؛ وگرنه دست از شما برنداریم.»

(این پیغام را رسانید) و بازگشت.

رسولی محلّاتی، ترجمه ارشاد، ۲/ ۹۲- ۹۳

(۱)- تکملهٔ من الطّبری.

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۹۶

ثمّ أقبل العبّاس یرکض، فقال:

- «إنّ أبا عبد اللّه یسألکم أن تنصرفوا هذه العشیّهٔ حتّی ننظر فی هذا الأمر، فانّ هذا الّذی جئتم به، لم یجر [بینکم و بینه] «۱» فیه منطق، فإذا أصبحنا التقینا، فإمّا رضیناه فاستسلمنا، و إمّا کرهناه فرددنا».

و کان الحسین قال للعبّاس:

- «إرجع إلیهم، فإن استطعت أن تؤخّرهم إلی غدوهٔ و تدفعهم عنّا العشیّهٔ، لعلّنا نصلّی لربّنا و نستغفره، و نوصی إلی أهلنا».

فجاءهم رسول عمر، فقام بحیث یسمعون الصّوت، و قال:

- «قد أجّلناکم إلی غد فإن استسلمتم سرّحناکم إلی أمیرنا، و إن أبیتم، فلسنا تارکیکم».

أبو علیّ مسکویه، تجارب الأمم، ۲/ ۶۸

ثمّ نادی عمر بن سعد: یا خیل اللّه ارکبی، فرکب النّاس، ثمّ زحف نحوهم بعد العصر و الحسین علیه السّلام جالس أمام بیته محتب بسیفه، إذ خفق برأسه علی رکبتیه؛ و سمعت أخته الصّیحهٔ، فدنت من أخیها، فقالت: یا أخی أما تسمع الأصوات؟ فرفع رأسه، فقال: إنّی رأیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فی المنام، فقال لی: إنّک تروح إلینا، فلطمت أخته وجهها و نادت بالویل، فقال لها: لیس لک الویل یا أخیّهٔ أسکتی (رحمک اللّه).

و قال له العبّاس بن علیّ: یا أخی، قد جاءک القوم، فنهض و قال: یا عبّاس ارکب، بنفسک أنت یا أخی، حتّی تلقاهم و تقول لهم: ما لکم؟ فأتاهم العبّاس فی عشرین فارسا فیهم زهیر بن القین و حبیب بن مظهّر فقال: ما بدا لکم، و ما تریدون؟ قالوا: جاء أمر الأمیر أن

نعرض علیکم أن تنزلوا علی حکمه أو نناجزکم، فانصرف العبّاس راجعا یرکض إلی الحسین یخبر الخبر، و وقف أصحابه یعظون القوم و یکفّونهم عن القتال للحسین علیه السّلام، و جاء العبّاس و أخبره الخبر بما قال القوم، فقال: ارجع إلیهم، فإن استطعت أن تؤخّرهم إلی غد، و تدفعهم عنّا العشیّة فافعل، لعلّنا نصلّی لربّنا اللّیلة و ندعوه و نستغفره.

---

(۱)- تکملة من الطّبری.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۹۷

و مضی العبّاس و رجع معه رسول من قبل عمر بن سعد یقول: إنّا قد أجّلناکم إلی غد و انصرف.

الطّبرسی، إعلام الوری،/ ۲۳۴

(قال): ثمّ نادی مناد من عمر بن سعد: یا خیل اللّه ارکبی، فرکب النّاس و زحفوا نحو عسکر الحسین فی وقته کان جالسا، فخفق برأسه علی رکبتیه، فسمعت زینب بنت علیّ الصّیحة و الضّجّة، فدنت من أخیها فحرّکته و قالت: یا أخی: ألا تسمع الأصوات قد اقتربت منّا؟ فرفع الحسین رأسه و قال: یا أختاه رأیت السّاعة فی منامی جدّی رسول اللّه و أبی علیّا و أمّی فاطمة و أخی الحسن (صلوات اللّه علیهم)، و هم یقولون: إنّک رائح إلینا عن قریب، و قد و اللّه دنا الأمر لا شکّ فیه، فلطمت زینب وجهها و صاحت، فقال لها الحسین: مهلا مهلا أسکتی و لا تصیحی، فیشمت القوم بنا. ثمّ أقبل الحسین علی أخیه العبّاس، فقال: یا أخی ارکب و تقدّم إلی هؤلاء القوم، و سلهم عن حالهم، و ارجع إلیّ بالخبر. فرکب العبّاس فی إخوته و معه عشرة فوارس حتّی دنا من القوم، ثمّ قال:

یا هؤلاء ما شأنکم؟ و ما تریدون؟ فقالوا: جاءنا الأمر من عبید اللّه بن زیاد أن نعرض علیکم إمّا أن تنزلوا علی الحکم و إلّا ناجزناکم؛ قال العبّاس: فلا تعجلوا حتّی أرجع إلی الحسین، فأخبره بذلک؛ فوقف القوم فی مواضعهم، و رجع العبّاس إلی الحسین، فأخبره، فأطرق الحسین ساعة و أصحابه یخاطبون أصحاب عمر بن سعد، فیقول لهم حبیب بن مظاهر الأسدی: أما و اللّه لبئس القوم قوم یقدمون غدا علی اللّه و رسوله و قد قتلوا ذریّته و أهل بیته المتهجّدین بالأسحار، الذّاکرین اللّه باللّیل و النّهار، و شیعته الأتقیاء الأبرار، فقال له رجل من أصحاب ابن سعد، یقال له عروة بن قیس: إنّک لتزکّی نفسک ما استطعت، فقال له زهیر بن القین: اتّق اللّه یا ابن قیس، و لا تکن من الّذین یعینون علی الضّلال و قتل النّفوس الزّکیّة الطّاهرة و عترة خیر الأنبیاء و ذریّة أصحاب الکساء. فقال له ابن قیس: إنّک لم تکن عندنا من شیعة أهل البیت و إنّما کنت عثمانیّا نعرفک فکیف صرت ترابیّا؟ فقال له زهیر: إنّی کنت کذلک غیر أنّی لمّا رأیت الحسین مغصوبا علی حقّه، ذکرت جدّه و مکانه منه، فرأیت لنفسی أن أنصره، و أکون من حزبه، و أجعل

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۹۸

نفسی من دون نفسه، حفظا لما ضیّعتم من حقّ اللّه و حقّ رسوله.

فکان هؤلاء فی هذه المخاطبة و الحسین جالس مفکّر فی أمر المحاربة و أخوه العبّاس واقف بین یدیه، فقال للعبّاس: ارجع یا أخی إلی القوم فإن استطعت أن تصرفهم و تدفعهم عنّا باقی هذا الیوم فافعل، لعلّنا نصلّی لربّنا لیلتنا هذه، و ندعو اللّه، و نستعینه، و نستنصره علی هؤلاء القوم؛ فأقبل العبّاس إلی القوم و هم وقوف، فقال لهم: یا هؤلاء: إنّ أبا عبد اللّه یسألکم الانصراف عنه باقی یومکم هذا حتّی ینظر فی هذا الأمر، ثمّ نلقاکم به غدا إن شاء اللّه، فأخبر القوم أمیرهم عمر بن سعد، فقال للشّمر: ما ذا تری یا شمر؟

فقال: إنّی ما أری إلّا رأیک أنت الأمیر علینا، فافعل ما تشاء، فقال: إنّی أحببت أن لا أکون أمیرا فلم أترک و أکرهت، ثمّ قال لأصحابه: ما ترون؟ قالوا له: أنت الأمیر، فقال له عمرو بن الحجّاج الزّبیدیّ: سبحان اللّه العظیم! و اللّه لو کان هؤلاء من التّرک و الدّیلم، ثمّ سألوکم هذه اللّیلة لقد کان ینبغی أن تجیبوهم إلی ذلک، فکیف و هم آل الرّسول محمّد؟! فقال ابن سعد: أخبروهم أنّا أجّلناهم باقی یومنا هذا إلی غد، فإن استسلمواو نزلوا علی الحکم وجّهنا بهم إلی الأمیر عبید اللّه، و إن أبوا ناجزناهم. فانصرف الفریقان و عاد کلّ إلی معسکره.

الخوارزمی، مقتل الحسین، ۱/ ۲۴۹- ۲۵۱

و جهّز ابن زیاد علیه خمسا و ثلاثین ألفا، فبعث الحرّ فی ألف رجل من القادسیّة و کعب بن طلحة فی ثلاثة آلاف، و عمر بن سعد فی أربعة آلاف، و شمر بن ذی الجوشن السّلولیّ فی أربعة آلاف من أهل الشّام، و یزید بن رکاب الکلبیّ فی ألفین، و الحصین بن نمیر السکونیّ فی أربعة آلاف، و مضایر بن رهینة المازنیّ فی ثلاثة آلاف، و نصر بن حرشة فی ألفین، و شبث بن ربعیّ الرّیاحیّ فی ألف، و حجّار بن أبجر فی ألف.

و کان جمیع أصحاب الحسین اثنین و ثمانین رجلا منهم الفرسان اثنان و ثلاثون فارسا، و لم یکن لهم من السّلاح إلّا السّیف و الرّمح.

فرکب عمر فی النّاس، ثمّ زحف نحوهم، فقال الحسین للعبّاس: تقول لهم ما لکم، و ما بدا لکم، و تسألهم عمّا جاء بهم؟ فقالوا: جاء أمر الأمیر بکیت و کیت. قال: فلا

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۲۹۹

تعجلوا حتّی أرجع إلی أبی عبد اللّه و أعرض علیه ما ذکرتم. فمضی و عرض علیه، فقال:

إنّ أبا عبد اللّه یسألکم أن تنصرفوا هذه العشیّة حتّی ینظر فی هذا الأمر، فأبی عمر بن سعد فقال عمرو بن الحجّاج الزّبیدیّ: سبحان اللّه! و اللّه أن لو کان من الدّیلم، ثمّ سألکم هذه المنزلة، لکان ینبغی أن یجاب.

ابن شهر آشوب، المناقب، ۴/ ۹۸

فنادی عمرو: یا خیل ارکبی و أبشری. فرکب فی النّاس، ثمّ زحف نحوهم بعد صلاة العصر، و الحسین جالس أمام بیته محتبیا بسیفه، إذ خفق برأسه علی رکبتیه، فسمعت أخته الضّجّة، فقالت: یا أخی، أما تسمع الأصوات قد اقتربت؟ فرفع رأسه فقال: إنّی رأیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی المنام فقال لی: «إنّک تروح إلینا» فلطمت أخته وجهها و قال له العبّاس: یا أخی، أتاک القوم. فنهض و قال: یا عبّاس، ارکب [بنفسی] أنت یا أخی حتّی تلقاهم فتقول لهم: ما لکم؟ و ما بدالکم؟ فأتاهم العبّاس فی نحو من عشرین فارسا، فقال: ما تریدون؟ فقالوا: جاء أمر الأمیر بأن نعرض علیکم أن تنزلوا علی حکمه أو نناجزکم. قال: فلا تعجلوا حتّی ارجع إلی أبی عبد اللّه فأعرض علیه ما ذکرتم. فوقفوا، فراجع إلی الحسین فأخبره الخبر، ثمّ رجع إلیهم فقال: یا هؤلاء، إنّ أبا عبد اللّه یسألکم أن تنصرفوا هذه العشیّة حتّی ننظر فی ما ترون؟ فقال له عمرو بن الحجّاج: سبحان اللّه، و اللّه لو کان من الدّیلم، ثمّ سألک هذا لکان ینبغی أن تجیبه.

ابن الجوزی، المنتظم، ۵/ ۳۳۷

ثمّ رکب عمر و النّاس معه بعد العصر و الحسین جالس أمام بیته محتبیا بسیفه، إذ خفق برأسه علی رکبته، و سمعت أخته زینب الضّجّة، فدنت منه فأیقظته، فرفع رأسه، فقال: إنّی رأیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی المنام فقال: إنّک تروح إلینا، قال: فلطمت أخته وجهها و قالت: یا ویلتاه، قال: لیس لک الویل یا أخیّة اسکتی رحمک اللّه، قال له العبّاس أخوه:

یا أخی أتاک القوم، فنهض، فقال: یا أخی ارکب بنفسی، فقال له العبّاس: بل أروح أنا، فقال: ارکب أنت حتّی تلقاهم، فتقول: ما لکم، و ما بدا لکم، و تسألهم عمّا جاء بهم؟

فأتاهم فی نحو عشرین فارسا فیهم زهیر بن القین، فسألهم، فقالوا: جاء [أمر] الأمیر بکذا و کذا، قال: فلا تعجلوا حتّی أرجع إلی أبی عبد اللّه، فأعرض علیه ما ذکرتم، فوقفوا

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۰۰

و رجع العبّاس إلیه بالخبر، و وقف أصحابه یخاطبون القوم و یذکّرونهم اللّه، فلمّا أخبره العبّاس بقولهم، قال له الحسین: ارجع إلیهم، فإن استطعت أن تؤخّرهم إلی غدوة، لعلّنا نصلّی لربّنا هذه اللّیلة، و ندعوه، و نستغفره، فهو یعلم أنّی کنت أحبّ الصّلاة له و تلاوة

کتابه و کثرة الدّعاء و الاستغفار، و أراد الحسین أیضا أن یوصی أهله، فرجع إلیهم العبّاس و قال لهم: انصرفوا عنّا العشیّة حتّی ننظر فی هذا الأمر، فإذا أصبحنا التقینا إن شاء اللّه، فإمّا رضینا، و إمّا رددناه؛ فقال عمر بن سعد: ما تری یا شمر؟ قال: أنت الأمیر، فأقبل علی النّاس، فقال: ما ترون؟ فقال له عمرو بن الحجّاج الزّبیدیّ: سبحان اللّه! و اللّه لو کان من الدّیلم ثمّ سألکم هذه المسألة، لکان ینبغی أن تجیبوهم. و قال قیس بن الأشعث ابن قیس: أجبهم، لعمری لیصبحنّک بالقتال غدوة، فقال: لو أعلم أن یفعلوا ما أخّرتهم العشیّة، ثمّ رجع عنهم.

ابن الأثیر، الکامل، ۳/ ۲۸۴- ۲۸۵

فلمّا کان التّاسع من المحرّم، دعاهم عمر بن سعد إلی المحاربة، فأرسل الحسین علیه السّلام العبّاس، یلتمس منهم تأخیر تلک اللّیلة، فقال عمر لشمر: ما تقول؟ قال: أمّا أنا لو کنت الأمیر لم أنظره، فقال عمرو بن الحجّاج بن سلمة بن عبد یغوث الزّبیدیّ: سبحان اللّه! و اللّه لو کان من التّرک و الدّیلم و سألوک عن هذا ما کان لک أن تمنعهم حینئذ أمهلهم.

فکان لهم فی تلک اللّیلة دویّ کالنّحل من الصّلاة و التّلاوة، فجاء إلیهم جماعة من أصحاب عمر بن سعد.

ابن نما، مثیر الأحزان،/ ۲۶

قال الرّاوی: و لمّا رأی الحسین علیه السّلام حرص القوم علی تعجیل القتال و قلّة انتفاعهم بمواعظ الفعال و المقال، قال لأخیه العبّاس علیه السّلام: إن استطعت أن تصرفهم عنّا فی هذا الیوم، فافعل لعلّنا نصلّی لربّنا فی هذه اللّیلة، فإنّه یعلم أنّی أحبّ الصّلاة له و تلاوة کتابه.

قال الرّاوی: «۱» فسألهم العبّاس ذلک، فتوقّف عمر بن سعد لعنه اللّه، «۲» فقال عمرو بن

---

(۱) (۱- ۱) [حکاه عنه فی الدّمعة، ۴/ ۲۶۸].

(۲) (۲- ۲) [حکاه عنه فی الأسرار،/ ۲۶۲ و مثیر الأحزان،/ ۵۴].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۰۱

الحجّاج الزّبیدیّ: و اللّه لو أنّهم من التّرک و الدّیلم و سألونا مثل ذلک لأجبناهم فکیف و هم آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله؟! فأجابوهم إلی ذلک. (۱*) (۲*) «۱»

ابن طاوس، اللّهوف،/ ۸۹- عنه: القزوینی، تظلّم الزّهراء،/ ۱۷۵

قال: ثمّ إنّ عمر بن سعد، نادی: یا خیل اللّه ارکبی و أبشری. فرکب النّاس، ثمّ زحف بهم نحوهم بعد صلاة العصر، و الحسین جالس أمام بیته محتبیا بسیفه، إذ خفق برأسه علی رکبتیه، و سمعت أخته الصّیحة، فدنت منه فأیقظته و قالت: أما تسمع الأصوات قد اقتربت؟! فرفع الحسین رأسه، فقال: إنّی رأیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فی المنام، فقال لی: إنّک تروح إلینا. فلطمت وجهها و قالت: وا ویلتاه! فقال: لیس لک الویل یا أخیّة، اسکتی رحمک اللّه!

و قال له العبّاس: یا أخی أتاک القوم، فنهض، ثمّ قال: یا عبّاس، ارکب بنفسی. فقال له العبّاس: بل أروح أنا. فقال: ارکب أنت یا أخی حتّی تلقاهم، فتقول لهم: ما لکم، و ما بدا لکم، و تسألهم عمّا جاء بهم؟ فأتاهم العبّاس، فاستقبلهم فی نحو عشرین فارسا، فقال لهم: ما بدا لکم، و ما تریدون؟ قالوا: جاء أمر الأمیر بأن نعرض علیکم أن تنزلوا علی حکمه أو نناجزکم. قال: فلا تعجلوا حتّی أرجع إلی أبی عبد اللّه، فأعرض علیه ما ذکرتم. فوقفوا، و انصرف راجعا یرکض إلی الحسین، فأخبره الخبر، فقال له الحسین:

ارجع إلیهم، فإن استطعت أن تؤخّرهم إلی غدوة لعلّنا نصلّی لربّنا اللّیلة و ندعوه و نستغفره، فرجع العبّاس إلیهم، فقال: «یا هؤلاء، إنّ أبا عبد اللّه یسألکم أن تنصرفوا هذه اللّیلة

(۱)- راوی گفت: حسین علیه السّلام که دید مردم حریص‌اند تا هرچه زودتر جنگ را شروع کنند و از رفتار و گفتارهای پندآمیز هرچه کمتر بهره‌مند می‌شوند، به برادرش عباس فرمود: «اگر بتوانی امروز اینان را از جنگ منصرف کنی، بکن. شاید امشب را در پیشگاه الهی به نماز بایستیم که خدا می‌داند من نماز گزاردن و قرآن خواندن برای او را دوست می‌دارم.»

راوی گفت: «عبّاس علیه السّلام خواسته حضرت را پیشنهاد کرد. عمر بن سعد در پذیرفتن آن درنگ کرد.» عمرو بن حجاج زبیدی گفت: «به خدا قسم اگر دشمن ما از ترک و دیلم بود و چنین پیشنهادی می‌کرد، ما می‌پذیرفتیم تا چه رسد بر اینان که اولاد پیغمبرند.»

پس از این گفتار، پیشنهاد را پذیرفتند.

فهری، ترجمه لهوف،/ ۸۹

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۰۲

حتّی ینظر فی هذا الأمر، فإنّ هذا الأمر لم یجر بینکم و بینه فیه منطق، فإذا أصبحنا التقینا إن شاء اللّه، فإمّا رضیناه فأتینا الأمر الّذی تسألوننا و تسومونناه، أو کرهناه فرددناه».

قال: و إنّما أراد الحسین أن یردّهم عنه تلک العشیّة حتّی یأمر بأمره و یوصی أهله.

فاستشار عمر بن سعد شمر بن ذی الجوشن فی ذلک، فقال شمر: أنت الأمیر، و الرّأی رأیک. فأقبل عمر علی النّاس، فقال: ما ذا ترون؟ فقال له عمرو بن الحجّاج الزّبیدیّ:

سبحان اللّه! و اللّه لو کان من الدّیلم، ثمّ سألوک هذه المنزلة لکان ینبغی لک أن تجیبهم إلیها. و قال قیس بن الأشعث: أجبهم إلی ما سألوک فلعمری لیصبحنّک بالقتال غدوة.

فقال: و اللّه لو أعلم أن یفعلوا ما أخّرتهم العشیّة، ثمّ رجع عنهم.

النّویری، نهایة الإرب، ۲۰/ ۴۳۲- ۴۳۴

و نهض عشیّة الخمیس تاسع المحرّم من هذه السّنة [سنة إحدی و ستّین] و الحسین جالس أمام بیته بعد صلاة العصر، فلمّا قرب الجیش منه سألهم مع أخیه العبّاس أن یمهلوه إلی الغد و أنّه یجیبهم إلی ما یختارونه! فأجابوه إلی ذلک.

أبو الفداء، التّاریخ، ۱/ ۱۹۰- ۱۹۱

قال: فرکب العسکر و الحسین جالس فرآهم مقبلین، فقال لأخیه عبّاس: القهم فسلهم:

ما لهم؟ فسألهم، فقالوا: أتانا کتاب الأمیر یأمرنا أن نعرض علیک النّزول علی حکمه (ص ۱۴۳) أو نناجزک، قال: انصرفوا عنّا العشیّة حتّی ننظر اللّیلة، فانصرفوا.

الذّهبی، سیر أعلام النّبلاء، ۳/ ۲۰۲

قال: ثمّ نادی عمر بن سعد فی الجیش: یا خیل اللّه ارکبی و ابشری، فرکبوا و زحفوا إلیهم بعد صلاة العصر من یومئذ، هذا و حسین جالس أمام خیمته محتبیا بسیفه، و نعس فخفق برأسه، و سمعت أخته الضجّة فدنت منه فأیقظته، فرجع برأسه کما هو، و قال: إنّی رأیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فی المنام فقال لی: «إنّک تروح إلینا»، فلطمت وجهها و قالت: یا ویلتنا. فقال: لیس لک الویل یا أخته: اسکنی رحمک الرّحمان.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۰۳

و قال له أخوه العبّاس بن علیّ: یا أخی جاءک القوم، فقال: اذهب إلیهم فسلهم ما بدا لهم، فذهب إلیهم فی نحو من عشرین فارسا، فقال: ما لکم؟ فقالوا: جاء أمر الأمیر إمّا أن تأتوا علی حکمه و إمّا أن نقاتلکم. فقال: مکانکم حتّی أذهب إلی أبی عبد اللّه فأعلمه، فرجع و وقف أصحابه فجعلوا یتراجعون القول و یؤنّب بعضهم بعضا، یقول أصحاب الحسین: بئس القوم، أنتم تریدون قتل ذرّیّة نبیّکم

و خيّار النّاس فى زمانهم؟ ثمّ رجع العبّاس بن علىّ من عند الحسين إليهم فقال لهم: يقول لكم أبو عبد اللّه: انصرفوا عشيّتكم هذه حتّى ينظر فى أمره اللّيلة.

فقال عمر بن سعد لشمر بن ذى الجوشن: ما تقول؟ فقال: أنت الأمير و الرّأى رأيك، فقال عمرو بن الحجّاج بن سلمة الزّبيدىّ: سبحان اللّه! و اللّه لو سألكم ذلك رجل من الدّيلم لكان ينبغى إجابته. و قال قيس بن الأشعث: أجبهم إلى ما سألوك، فلعمرى ليصبحنّك بالقتال غدوة.

و هكذا جرى الأمر، فانّ الحسين لمّا رجع العبّاس قال له: ارجع فارددهم هذه العشيّة لعلّنا نصلّى لربّنا هذه اللّيلة و نستغفره و ندعوه، فقد علم اللّه منّى أنّى أحبّ الصّلاة له، و تلاوة كتابه، و الاستغفار و الدّعاء. و أوصى الحسين فى هذه اللّيلة إلى أهله.

ابن كثير، البداية و النّهاية، ۸/ ۱۷۶

و نادى عمر بن سعد: يا خيل اللّه اركبى، فركب النّاس بعد صلاة العصر؛ و الحسين جالس أمام بيته محتبيا بسيفه، و قد خفق برأسه بين ركبتيه؛ فسمعت أخته الضّجّة، فقالت: يا أخى، أما تسمع الأصوات قد اقتربت؟ فرفع رأسه و قال: إنّى رأيت جدّى رسول اللّه (صلّى اللّه عليه و آله و سلّم) فى المنام هذه السّاعة و قال: إنّك تقدم علينا [وشيكا] «۱».

فلطمت أخته وجهها.

فقال له العبّاس: يا أخى أتاك القوم، فنهض و قال: يا عبّاس اركب حتّى تلقاهم فقل

---

(۱)- الظّاهر أنّ هذا هو الصّواب؛ و فى أصلى: إنّك الآن تقدم علينا؟

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۰۴

لهم: ما بدا لكم؟

فأتاهم العبّاس فى نحو عشرين فارسا، فقال: ما تريدون؟ قالوا: أمر الأمير أن تنزلوا على حكمه أو نناجزكم؟! قال: فلا تعجلوا حتّى أرجع إلى أبى عبد اللّه، فأعرض عليه ما ذكرتم، فوقفوا و رجع إلى الحسين فأخبره، ثمّ رجع رسولا- فقال: يا هؤلاء إنّ أبا عبد اللّه يسألكم أن تنصرفوا هذه اللّيلة حتّى ينظر فى أمره، فإذا أصبحنا التقينا إن شاء اللّه تعالى.

و إنّما أراد أن يوصى أهله.

فقال عمر لأصحابه: ما ترون؟ فقال عمرو بن الحجّاج: سبحان اللّه! و اللّه لو كان من الدّيلم و سألك ذلك؛ لكان ينبغى أن تجيبه، فرجع. «۱»

الباعونى، جواهر المطالب، ۲/ ۲۸۱- ۲۸۲

و روى: أنّ ابن زياد بعث رجلا- يقال له: جويرية بن زياد [و قال] «۲»: إذا أوصلت كتابى هذا إلى عمر بن سعد فإن قام من ساعته لحرب الحسين فذاك، و إن لم يقم فخذه و قيّده، و ابعث به إلىّ، و يكون شمر بن ذى الجوشن الأمير على النّاس.

فوصل الكتاب [و كان فى الكتاب] «۳»: إنّى لم أبعثك يا ابن سعد لمنادمة الحسين، فإذا

---

(۱)- و عمر بداختر در همان نماز ديگر كه نهم محرم بود، سوار گشته متوجه قتال آن سرور ابرار شد و در آن زمان، امام حسين عليه التحية و الغفران سر به زانو نهاد و به خواب رفته بود. خواهر آن حضرت زينب آواز مخالفان شنيد و برادر بزرگوار خود را بيدار كرد. امام حسين رضى اللّه عنه گفت: «همين ساعت حضرت رسالت صلّى اللّه عليه و آله را به خواب ديدم كه فرمود: «تو به جانب ما خواهى آمد.»

زينب تپانچه بر رخسار خود زد. امام حسين در تسكين او كوشيد و چون ديد كه جمعى از مخالفان نزديك آمده‌اند، عباس را با

بیست سوار به استقبال آن فرقه ضلال فرستاد تا معلوم کند که سبب حرکت ایشان چیست و عباس از جمعی که نزدیک‌تر آمده بودند، استفسار احوال کرد. گفتند: «عمر بن سعد است که متوجه جنگ حسین شده است.»

عبّاس گفت: «امشب ما را مهلت دهید تا فردا مقاتله کنیم و عمر در این باب با اصحاب شقاوت انتساب مشاوره کرد.»

عمرو بن حجاج الزّبیدیّ گفت: اگر کفار دیلم این التماس کنند، باید که به اجابت اقتران یابد! فکیف که این جماعت اهل بیت حضرت رسالت‌اند؛ لاجرم عمر بازگشته مقرر شد که روز دیگر به امر حرب قیام کنند. خواند امیر، حبیب السیر، ۲/ ۵۰

(۲، ۳)- من المقتل.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۰۵

أتاک کتابی هذا فخیّره بین أن تأتینی به أو تقاتله، فوثب ابن سعد من ساعته و أخبر الحسین بذلک، فقال الحسین علیه السّلام: أخّرنا إلی غد.

و أقبل العبّاس إلی القوم الّذین مع عمر بن سعد، فقال: یا هؤلاء، إنّ أبا عبد اللّه یسألکم الانصراف عنه باقی یومکم حتّی ننظر فی هذا الأمر، ثمّ نلقاکم به غدا.

قال: فخبّر القوم بذلک أمیرهم، فقال عمر بن سعد لشمر: ما ذا تری؟ قال: أنا أری رأیک أیّها الأمیر، فقل ما تشاء.

فقال عمر بن سعد: إنّی أحببت ألّا أکون أمیرا فلم اترک و أکرهت، ثمّ أقبل عمر بن سعد علی أصحابه، فقال: الرّأی عندکم.

فقال رجل من أصحابه و هو عمرو بن الحجّاج: سبحان اللّه! و اللّه لو کانوا من أهل التّرک و الدّیلم و یسألوا هذه الخصلة لکان ینبغی أن نجیبهم إلی ذلک، فکیف و هم آل الرّسول؟ فقال عمر بن سعد: خبّروهم أنّا قد أجّلناهم باقی یومنا.

فنادی رجل من أصحاب ابن سعد: یا شیعة حسین، إنّا قد أجّلناکم یومنا إلی غد، فإن استسلمتم و نزلتم علی الحکم وجّهنا بکم إلی الأمیر، و إن أبیتم ناجزناکم، فانصرف الفریقان.

محمّد بن أبی طالب، تسلیة المجالس و زینة المجالس، ۲/ ۲۶۶- ۲۶۷

فلمّا کان الیوم التّاسع من المحرّم، دعاهم عمر بن سعد إلی المحاربة، فأرسل الحسین علیه السّلام أخاه العبّاس یلتمس منهم التأخیر فی تلک اللّیلة، «۱» فقال ابن سعد للشّمر: ما تقول؟

فقال: أمّا أنا فلو کنت الأمیر لم أنظره؛ «۱» فقال عمر بن سلمة: سبحان اللّه! و اللّه لو کانوا من التّرک أو الدّیلم و سألوک هذا ما کان لک أن تمنعهم، فحینئذ أمهلهم. «۲»

(۱- ۱) [حکاه عنه فی الأسرار،/ ۲۶۲ و المعالی، ۱/ ۳۳۴].

(۲)- آورده‌اند که در وقت نماز دیگر که این واقعه هایله در دیگر روزی روی نمود، امام حسین سر خود را بر زانو نهاد و در خواب شد و خواهر آن جناب زینب آواز مخالفان شنید و او را بیدار کرد. امام حسین رضی اللّه عنه گفت: «رسول خدا را در خواب دیدم و فرمود تو به جانب ما خواهی آمد.»

زینب لطمات بر رخساره خود زد و امام حسین رضی اللّه عنه او را تسکین داد و عباس بن علی رضی اللّه عنه با برادر-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۰۶

- خود گفت: «جمعی از مخالفان قریب به خیمه‌ها آمده‌اند و تو را می‌خوانند.»

امام حسین عباس را با بیست سوار نزد ایشان فرستاد تا معلوم کند که سبب آمدن آن جماعت چیست و عباس استفسار کرد. گفتند: «امیر است.»

یعنی عمر بن سعد که بر جنگ امام حسین اقدام کرده است. عباس گفت: «امشب ما را مهلت دهید تا فردا ساخته جنگ شویم.»

عمر بن سعد با اصحاب خود در این باب مشورت کرد. عمر بن الحجاج الزبیدی گفت: «و اللّه که اگر این التماس کنند، واجب آن است که ملتمس ایشان مبذول افتد و عمر بازگشته است.»

میرخواند، روضهٔ الصّفا، ۳/ ۱۴۶- ۱۴۷

چون خروش لشکر مخالفان بلند شد، زینب خاتون خواهر حضرت امام حسین علیه السّلام به خدمت آن حضرت آمد و دید که آن امام مظلوم سر بر زانوی اندوه گذاشته و به خواب رفته است. گفت: «ای برادر! این صداهای اهل جور و جفا را نمی‌شنوی؟»

حضرت سر برداشت و فرمود: «ای خواهر! در این وقت به خواب دیدم، جدّم محمّد مصطفی و پدرم علی مرتضی و مادرم فاطمه زهرا و برادرم حسن مجتبی را که به نزد من آمدند و گفتند: «ای حسین! تو در این زودی به نزد ما خواهی آمد.»

چون زینب خاتون این خبر وحشت‌اثر را شنید، تپانچه بر روی خود زد و فریاد واویلاه بلند کرد.

حضرت فرمود: «ای خواهر گرامی! ویل و عذاب برای تو نیست. برای دشمنان تو است. صبر کن و بزودی دشمنان را بر ما شاد مگردان.»

پس عباس به خدمت برادر بزرگوار خود آمد و عرض کرد که: «لشکر مخالف روی به ما می‌آیند.»

حضرت فرمود: «ای برادر! تو برو و از ایشان سؤال کن که مطلب ایشان چیست؟»

پس عباس با بیست سوار استقبال ایشان نمود و گفت: «عرض شما از این حرکت و شورش چیست؟»

گفتند: «حکم امیر رسیده است که بر شما عرض کنیم: اگر اطاعت امیر می‌کنید، شما را به نزد او بریم؛ و الّا با شما جنگ کنیم.»

عباس گفت: «درنگ نمایید تا پیام شما را به خدمت امام خود برسانم.»

چون عباس پیام شوم آن ملاعین را به خدمت امام حسین علیه السّلام عرض کرد، حضرت فرمود: «ای برادر! اگر توانی ایشان را راضی کن که محاربه را به فردا قرار دهند که امشب وداع عبادت پروردگار خود به جا آورم؛ زیرا که پیوسته خواهان و مشتاق نماز و تلاوت و استغفار و دعا و عبادت بوده‌ام. یک شب را برای مناجات و تضرّع به درگاه قاضی الحاجات غنیمت می‌شمارم.»

چون عباس به نزد آن منافقان رفت و استدعای مهلت یک شب نمود، مضایقه کردند تا آن‌که از لشکر آن کافران خروش برآمد: «اگر کافری از شما مهلت طلبد، می‌دهید و جگرگوشه حضرت رسول صلّی اللّه علیه و اله و سلّم از شما مهلت یک شب می‌طلبد و امتناع می‌نمایید؟»

عمر، در میان لشکر شقاوت‌اثر ندا کرد که: «حسین و اصحابش را امشب مهلت دادیم.»-

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۰۷

-مجلسی، جلاء العیون،/ ۶۴۸- ۶۴۹

بالجمله، چون آفتاب از زوال بگشت و دو بهره از روز سپری شد، (۱) به تحریض شمر بن ذی الجوشن‌عمر سعد برخاست و شاکی السلاح بر اسب خویش برنشست و باعلی صوت ندا درداد که:

یا خیل اللّه! ارکبی و أبشری بالجنّة:

یعنی: «ای لشکرهای خدا! سوار شوید و مستبشر باشید؛ بهشت خدای. سپاهیان سلاح جنگ در بر کردند و برنشستند و جانب معکسر حسین علیه السّلام را پیش داشتند؛ چون راه با لشکرگاه أبی عبد اللّه نزدیک شد، همهمه مردان غازی و حمحمه اسبان تازی و قعقعه (۲) سلاح گوشزد اهل بیت گشت.

این وقت حسین علیه السّلام بر باب سراپرده نشسته، اصلاح سیف و سنان می‌فرمود. ناگاه خوابگونه‌ای (۳) او را درربود. سر بر

زانوی مبارک نهاد و زینب بدوید و برادر را از خواب برانگیخت و عرض کرد: «مگر این هایاهوی را اصغا نفرمودی؟ اینک لشکر دشمن است که درمی‌رسد.»

حسین علیه السّلام سر برداشت: فقال: یا أختاه! إنّی رأیت السّاعهٔ رسول اللّه جدّی و أبی علیّا و أمّی فاطمهٔ و أخی حسنا و هم یقولون: یا حسین! إنّک رائح إلینا من قریب.

- به روایتی غدا- فرمود: ای خواهر! در این ساعت، جدم مصطفی و پدرم مرتضی و مادرم زهرا و برادرم مجتبی را در خواب دیدم. مرا گفتند: «زودا که به نزد ما آیی!»

و به روایتی: «فردا در نزد ما خواهی بود.»

و نیز در خبر است که رسول خدا فرمود: إنّک تروح إلینا.»

زینب چون این کلمات بشنید، با دست گونه مبارک را آسیب همی‌زد و فریاد به ویل و وای برداشت.

فقال لها الحسین: لیس لک الویل یا أختاه! اسکتی رحمک اللّه مهلا لا تشمتی بنا القوم.

حسین فرمود: «ای خواهر! شایسته نیست تو را که بانک به وایاوی درافکنی، خداوند تو را رحمت کناد. بانک به ناله فراز مکن و زبان دشمن را به شماتت من دراز مخواه.»

این وقت عباس عرض کرد: «یا ابن رسول اللّه! اینک لشکر فراز آمد. رأی چیست؟»

حسین علیه السّلام برخاست و عباس را فرمود: «سوار شو و این جماعت را بگوی: این عجلت چیست؟ چه می‌خواهید؟ و از بهر چه می‌آیید؟»

عباس با بیست سوار روان شد. زهیر بن القین و حبیب بن مظاهر ملازم خدمت او شدند. چون با لشکر کوفه روی در روی آمدند، عباس بانک برداشت که: «از بهر چه می‌آیید؟»

گفتند: «فرمان امیر عبید اللّه رسیده است که حسین و اصحاب او به فرمان او گردن نهند و با یزید دست بیعت دهند؛ و اگرنه مقاتلت آغازند.»

عباس فرمود: «اکنون در این‌جا بباشید تا من باز شوم و أبو عبد اللّه را آگهی برم تا چه فرماید.»

و عنان برتافت و به حضرت حسین آمد و قصه به گفت. آن حضرت لختی سر فروداشت. پس سر برآورد و با اصحاب در کار حرب سخن به شوری افکند و عباس همچنان ایستاده بود. پس روی به عباس کرد، فقال: ارجع إلیهم فإن استطعت أن تؤخّرهم و تدفعهم عنّا العشیّهٔ، لعلّنا نصلّی لربّنا اللّیلهٔ و ندعوه و نستغفره،-

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۰۸

الطّریحی، المنتخب، ۲/ ۴۴۱

(و روی) أبو مخنف أیضا و غیره: أنّ عمر بن سعد نادی فی الیوم التّاسع: یا خیل اللّه ارکبی و أبشری بالجنّهٔ؛ فرکب النّاس و زحفوا، و ذلک بعد صلاهٔ العصر، و الحسین علیه السّلام جالس أمام بیته محتب بسیفه، و قد خفق علی رکبتیه، فسمعت زینب الصّیحهٔ، فدنت منه و قالت: أ ما تسمع الأصوات یا أخی قد اقتربت؟! فرفع الحسین رأسه و أخبرها برؤیهٔ رسول اللّه و أنّه یدعوه، فلطمت زینب وجهها و قالت: یا ویلتاه، فقال لها: لیس

- فهو یعلم أنّی قد أحبّ الصّلاهٔ له و تلاوهٔ کتابه و کثرهٔ الدّعاء و الاستغفار.

عباس را فرمود: «این جماعت را دیدار کن و اگر توانی این مناجزت (۴) و مبارزت را از این شب واپس افکن تا یک امشب خدای را نماز گذارم و شب را به دعا و استغفار به پای برم. چه او می‌داند که من نماز را و قرائت قرآن را و کثرت دعا و استغفار را دوست

می‌دارم. پس عباس بازشتافت و هنوز سواران او در برابر سپاه کوفه به پای بودند و آن جماعت را نصیحت می‌کردند و پند و موعظت می‌گفتند.

بالجمله، عباس برسید و پیام امام را برسانید. عمر سعد با شمر گفت: «رأی چیست؟ روا باشد که ایشان را از این هنگام تا فردا پگاه مهلت گذاریم؟»

شمر گفت: اگر من زمام کار داشتم، ساعتی ایشان را مهلت نمی‌گذاشتم. اکنون کار به دست تو است و امیر جنگ تویی. من چه گویم؟»

عمر سعد گفت: «کاش هرگز به این امیری تن درندادم و به این تهلکه (۵) درنیفتادم.»

عمرو بن الحجاج الزبیدی گفت: «سوگند با خدای، اگر مردم ترک و دیلم (۶) این مهلت از شما خواستند، دعوت ایشان را اجابت فرمودید؛ نه آخر ایشان آل محمدند، این تردید و توانی چیست؟»

این وقت عمر سعد، رسولی در خدمت عباس روان کرد و پیام داد که: إنّا قد أجّلناکم إلی غد، فإن استسلمتم، سرّحناکم إلی عبید اللّه ابن زیاد، و إن أبیتم، فلسنا بتارکیکم.

گفت: «یک امشب شما را مهلت گذاشتیم. بامدادان اگر سر به فرمان درآوردید، شما را به نزد پسر زیاد کوچ خواهیم داد؛ و اگرنه دست از شما باز نخواهیم داشت و فیصل (۷) امر بر ذمت شمشیر خواهیم گذاشت.»

این هنگام هردو لشکر به آرامگاه خود باز شدند و بیارمیدند.

(۱). دو ثلث روز گذشت.

(۲). قعقعه: صدائی که از شمشیر و زره و مانند آن بگوش می‌رسد.

(۳). خوابگونه: چرت.

(۴). مناجزت: جنگ.

(۵). تهلکه: مردن، از بین رفتن.

(۶). دیلم: یکی از شهرهای گیلان که حربه مردم آن‌جا تبر هیزم‌شکنی و نیزه کوچک است.

(۷). فیصل: حاکم بین حق و باطل.

سپهر، ناسخ التّواریخ سیّد الشّهدا علیه السّلام، ۲/ ۲۱۶- ۲۱۸

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۰۹

الویل لک یا أخیّهٔ، اسکتی رحمک الرّحمان. ثمّ قال العبّاس له: یا أخی قد أتاک القوم، فنهض، ثمّ قال: یا عبّاس ارکب، بنفسی أنت، حتّی تلقاهم، فتقول لهم: ما لکم، و ما بدا لکم، و تسألهم عمّا جاء بهم؟ فأتاهم العبّاس فی نحو عشرین فارسا فیهم زهیر و حبیب، فقال لهم: ما لکم، و ما بدا لکم، و ما تریدون؟ فقالوا: جاء أمر عبید اللّه أن نعرض علیکم أن تنزلوا علی حکمه أو ننازلکم. قال: فلا تعجلوا حتّی ارجع إلی أبی عبد اللّه، فأعرض علیه ما ذکرتم، فوقفوا ثمّ قالوا: القه فأعلمه ذلک، ثمّ أعلمنا بما یقول، فانصرف العبّاس یرکض فرسه إلی الحسین علیه السّلام یخبره، و وقف أصحابه یخاطبون القوم حتّی أقبل العبّاس یرکض فرسه، فانتهی إلیهم، فقال: یا هؤلاء، إنّ أبا عبد اللّه یسألکم أن تنصرفوا هذه العشیّهٔ حتّی ینظر فی هذا الأمر، فإن هذا الأمر لم یجر بینکم و بینه فیه منطق، فإذا أصبحنا التقینا، فإمّا رضینا فأتینا بالأمر الّذی تسألوه و تسومونه، أو کرهنا فرددناه، (قال): و إنّما أراد بذلک أن یردّهم عن الحسین تلک العشیّهٔ حتّی یأمر بأمره و یوصی أهله، و قد کان الحسین قال له: یا أخی: إن استطعت أن تؤخّرهم هذه العشیّهٔ إلی غدوهٔ و تدفعهم عنّا لعلّنا نصلّی لربّنا اللّیلهٔ و ندعوه و نستغفره فهو یعلم أنّی قد کنت أحبّ الصّلاهٔ له و تلاوهٔ کتابه و کثرهٔ الدّعاء و الاستغفار. فقال لهم العبّاس ما قال، فقال عمر بن سعد:

ما تری یا شـمر؟ فقال: ما تری أنت؟ أنت الأمیر، و الرّأی رأیک. فقال: قـد أردت أن لا أکون ذا رأی، ثمّ أقبل علی النّاس، فقال: ما ذا ترون؟ فقال عمرو بن الحجّاج: سبحان اللّه! و اللّه لو کانوا من الـدّیلم ثمّ سألوک هذه المنزلة لکان ینبغی لک أن تجیبهم إلیها. و قال قیس بن الأشعث: لا تجبهم إلی ما سألوک، فلعمری لیصبحنّک بالقتال غدوة، فقال: و اللّه لو أعلم أن یفعلوا ما اخّرتهم العشیّة، ثمّ أمر رجلا أن یدنو من الحسـین علیه السّلام بحیث یسمع الأصوات فینادی: إنّا قد أجّلناکم إلی غد، فإن استسلمتم سرّحنا بکم إلی الأمیر، و إن أبیتم فلسنا تارکیکم. «۱»

---

(۱)- سپس عمر بن سعد فریاد کرد: «ای خیل خدا! سوار شوید و مژده بهشت گیرید.»

همه سوار شدند و بعد از عصر به سوی حسین یورش بردند.-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۱۰

- (کـا) در حـدیث مروی از صـادق است که تاسوعـا روزی است که در آن، حسـین و اصـحابش در کربلاـ محاصـره شدنـد و خیل شامیان گرد آنها را گرفتنـد و دور آنها بار انداختنـد و پسـر مرجانه و عمر بن سـعد از فراوانی لشـگر خود خرسـند بودند و حسـین و اصحابش را ناتوان شمردند و دانستند که در عراق، یار و مددکاری ندارد. پدرم قربان آن مستضعف آواره.

چون عمر بن سـعد یاران خود را فرمان سواری داد و به خیمه‌های حسـین نزدیک شدنـد، (دمل ط) حسـین جلو چادر خود نشسـته و تکیه بر شمشـیرش داده و سـر به زانو نهاده و چرتش برده بود. چون زینب جنجال لشگر را شنید، نزدیک برادر دوید و گفت: «برادر جان! این همه سروصدا را نمی‌شنوی که نزدیک می‌شوند؟»

حسـین سـر برداشت و فرمود: «من اکنون رسول خـدا صـلّی اللّه علیه و آله را در خواب دیدم که به من فرمود: تو فردا نزد ما خواهی بود.»

خواهرش سیلی به چهره زد و فریاد وای وای کشید، حسین به او فرمود: «وای بر تو نیست خواهر جان! خاموش باش. خدایت رحمت کند.»

(ط د) عباس به او گفت: «برادر این لشگر به سوی تو آمدند.»

گوید برخاست و گفت: «ای عباس (د ط) جانم قربانت! برادر جان سوار شو و آنها را ملاقات کن.

بگو شما را چه شده و چه رخ داده است و بپرس برای چه می‌آیند؟»

عبـاس بـا بیست سوار جلو آنهـا رفت که زهیر بن قین و حبیب بن مظـاهر با آنها بودنـد. عباس به آنها گفت: «چه تازه‌ای است و چه می‌خواهید؟»

گفتند: «دستور از امیر رسیده است که به شما پیشنهاد کنیم تا تسلیم شوید و یا با شما بجنگیم.»

گفتند: «درنگ کنید تا آن‌چه گویید به ابی عبد اللّه برسانیم.»

ایستادند و گفتند: «او را دیدار کن و به او اعلام کن و خبر بیاور که چه فرماید.»

عباس اسب تازان برگشت تا به حسین خبر دهد و یارانش ماندند تا با آنها گفتگو کنند.

حبیب بن مظاهر به زهیر گفت: «اگر میل داری با این قوم سخن کن و اگر می‌خواهی من سخن گویم.»

زهیر گفت: «تو پیشنهاد سخن دادی و هم خودت وارد صحبت شو.»

حبیب بن مظـاهر به آنهـا گفت: «به خـدا فردای قیامت پیش خـدا بـد مردمی باشـند آن مردمی که نزد او رونـد و کشـته باشـند ذریه پیغمبر خود را و خاندان او را و اهل بیت او را و عبادت‌کنندگان این شهر را که نماز شب خوانند و بسیار ذکر خدا گویند.»

عزرة بن قیس گفت: «هرچه توانی خودستایی کن.»

زهیر رشته سخن را به دست گرفت و گفت: «ای عزره! خدا او را ستوده و رهبری نموده، ای عزره! از خدا بپرهیز که من برای تو خیر خواهم. تو را به خدا سوگند ای عزره که از آنها باشی که أهل ضلالت را بر کشتن پاکدامنان کمک کنند.»

در جوابش گفت: «ای زهیر! تو نزد ما از شیعیان این خانواده نبودی. همانا تو عثمان‌خواه بودی.»-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۱۱

السّماوی، إبصار العین،/ ۲۷- ۲۸

و نهض ابن سعد عشیّة الخمیس، لتسع خلون من المحرّم، و نادی فی عسکره بالزّحف نحو الحسین، و کان علیه السّلام جالسا أمام بیته محتبیا بسیفه و خفق برأسه فرأی رسول اللّه، یقول: إنّک صائر إلینا عن قریب، و سمعت زینب أصوات الرّجال و قالت لأخیها: قد اقترب العدوّ منّا. فقال لأخیه العبّاس: ارکب، بنفسی أنت، حتّی تلقاهم و اسألهم عمّا جاء بهم؟ و ما الّذی یریدون؟ فرکب العبّاس فی عشرین فارسا فیهم زهیر، و حبیب، و سألهم عن ذلک، قالوا: جاء أمر الأمیر أن نعرض علیکم النّزول علی حکمه أو ننازلکم الحرب. فانصرف العبّاس علیه السّلام یخبر الحسین بذلک و وقف أصحابه یعظون القوم، فقال لهم

- گفت: «از این موقعیتی که اکنون دارم، نمی‌فهمی که من از شیعیانم؟ به خدا من نه نامه‌ای به حسین نوشتم و نه هرگز قاصدی دنبالش فرستادم و نه وعده یاریش دادم در راه به او برخوردم و به یاد رسول خدا و موقعیت او افتادم و دانستم که به سوی دشمن می‌آید و به حزب شما پیوندد و معتقد شدم او را یاری کنم و در حزب او درآیم و جانم را قربانش کنم. برای آن‌که شما حق خدا و رسولش را ضایع کردید.»

گوید: عباس نزد حسین رفت و گفته آن مردم را به او خبر داد، فرمود: «نزد آنها برگرد و اگر توانی کار را به فردا انداز تا امشب را نماز گزاریم برای پروردگار خود دعا کنیم و آمرزش خواهیم. خدا می‌داند که من نماز و تلاوت قرآن و کثرت دعا و استغفار را دوست دارم.»

عباس نزد آنها رفت و با فرستاده‌ای از طرف عمر بن سعد برگشت. آن فرستاده در آوازرس ایستاد (د) و گفت: «ما به شما تا فردا مهلت دادیم. اگر تسلیم شدید، شما را نزد امیر خود عبید اللّه بن زیاد بریم و اگر امتناع کردید، دست از شما برنداریم و برگشت.»

رمز ۳۸- این مهلت برای هردو طرف مایه امیدواری بود؛ زیرا حسین علیه السّلام انتظار تکمیل یاران جانباز خود را داشت که جمعی شب عاشورا به آن حضرت پیوستند و جمعی تا ظهر عاشورا که حر بن یزید ریاحی در شمار آنها بود و بدون پیوست این عده کاروان شهادت حسینی کامل نبود و نتیجه منظور را نمی‌داد و از طرف دیگر، خود شب‌زنده‌داری حسین و اصحابش در برابر این عده اتمام حجت دیگری بود، در برابر این قشون مخلوط که شاید بسیاری از آنان راجع به امام مظلوم در اشتباه بودند و دچار هرگونه تبلیغات واژگون شده بودند.

برای عمر بن سعد امید می‌رفت که در ضمن این مهلت برای حضرت پشیمانی از مقاومت دست دهد و تسلیم شود و چنگ او به خون پسر پیغمبر آلوده نشود و آبرویش برای دنیایش محفوظ بماند، یا آن‌که عده‌ای از یاران او دست از یاری او بردارند و صولت و آبروی او شکسته شود و رسوایی کمتر شود.

کمره‌ای، ترجمه نفس المهموم،/ ۹۹- ۱۰۰

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۱۲

حبیب بن مظاهر: أما و اللّه لبئس القوم عند اللّه غدا قوم یقدمون علیه و قد قتلوا ذرّیّة نبیّه و عترته و أهل بیته، و عبّاد أهل هذا المصر المتهجّدین بالأسحار، الذّاکرین اللّه کثیرا.

فقال له عزرة بن قيس: إنّك لتزكّى نفسك ما استطعت.

فقال زهير: يا عزرة، إنّ اللّه قد زكّاها و هداها، فاتّق اللّه يا عزرة، فإنّى لك من النّاصحين، أنشدك اللّه يا عزرة أن لا تكون ممّن يعين [أهل] الضّلالة على قتل النّفوس الزّكيّة.

ثمّ قال: يا زهير ما كنت عندنا من شيعة أهل هذا البيت، إنّما كنت على غير رأيهم.

قال زهير: أفلست تستدلّ بموقفى هذا أنّى منهم؟! أما و اللّه ما كتبت إليه كتابا قطّ و لا أرسلت إليه رسولا و لا وعدته نصرتى و لكنّ الطّريق جمع بينى و بينه، فلمّا رأيته ذكرت به رسول اللّه و مكانه منه و عرفت ما يقدم عليه عدوّه، فرأيت أن أنصره و أن أكون من حزبه و أجعل نفسى دون نفسه حفظا لما ضيّعتم من حقّ رسوله.

و أعلم العبّاس أخاه أبا عبد اللّه بما عليه القوم، فقال عليه السّلام: ارجع إليهم و استمهلهم هذه العشيّة إلى غد، لعلّنا نصلّى لربّنا اللّيلة و ندعوه و نستغفره فهو يعلم أنّى أحبّ الصّلاة له و تلاوة كتابه و كثرة الدّعاء و الاستغفار.

فرجع العبّاس و استمهلهم العشيّة، فتوقّف ابن سعد و سأل من النّاس، فقال عمرو بن الحجّاج: سبحان اللّه! لو كانوا من الدّيلم و سألوك هذا لكان ينبغى لك أن تجيبهم إليه.

و قال قيس بن الأشعث: أجبهم إلى ما سألوك، فلعمرى ليستقبلك بالقتال غدوة، فقال ابن سعد: و اللّه لو أعلم أنّه يفعل ما أخّرتهم العشيّة، ثمّ بعث إلى الحسين: إنّا أجّلناكم إلى غد فإن استسلمتم سرّحنا بكم إلى الأمير ابن زياد و إن أبيتم فلسنا تاركيكم:

ضلّت أميّة ما ترى د غداة مقترع النّصول

رامت تسوق المصعب الهدّار مستاق الذّليل

و يروح طوع يمينها قود الجنيب أبو الشّبول

رامت لعمرو ابن النّبىّ الطّهر ممتنع الحصول

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۱۳

و تيمّمت قصد المحال فما رعت غير المحول

و رنت على السّغب السّرا ب بأعين فى المجد حول

و غوى بها جهل بها و البغى من خلق الجهول «۱» «۲»

المقرّم، مقتل الحسين عليه السّلام،/ ۲۵۴- ۲۵۷

و عند ذلك زحف ابن سعد على مخيّم الحسين عصر اليوم التّاسع من المحرّم.

و نادى: يا خيل اللّه اركبى و بالجنّة أبشرى. و كان الحسين محتبيا بسيفه، و قد خفق برأسه، فسمعت أخته العقيلة الصّيحة فدنت من أخيها و قالت: يا أخى، أما تسمع هذه الأصوات قد اقتربت منّا؟.

فرفع الحسين رأسه، و قال: «إنّى رأيت رسول اللّه السّاعة فى المنام، و هو يقول: إنّك صائر إلينا عن قريب».

فلطمت زينب وجهها، و نادت بالويل و الثبور: يا ويلتاه!!

فقال لها الحسين: ليس لك الويل يا أخيّة. اسكتى رحمك اللّه، لا تشمتى بنا القوم، فسكتت. و جاء العبّاس بن علىّ عليه السّلام فقال له: يا أخى، أتاك القوم.

فقال له الحسين: اركب- بنفسى أنت- حتّى تلقاهم، فتقول لهم: ما لكم، و ما بدا لكم، و ما ذا تريدون؟.

---

(۱)- للكعبىّ.

(۲)- بارى، از اين حديث شريف كه بگذريم، از لسان سيّد الشّهداء عليه السّلام بشنويم كه چون دشمن دون، در شب نهم محرم به

خیمه‌گاه نزدیک شد، حضرتش به عباس علیهما السّلام فرمود: ارکب، بنفسی أنت یا أخی، حتّی تسألهم عمّا جاء بهم؛ یعنی: «برادر! جانم به فدایت! سوار بر اسب شو و نزد آنان رو و بپرس که از چه رو به اینجا آمده‌اند.»

که عباس علیه السّلام با بیست سوار که در میانشان حبیب بن مظاهر و زهیر بن قین بود، نزد آنان رفت و علت آمدنشان را پرسید. آنان گفتند: «امیر دستور می‌دهد یا به فرمان من تن دردهید و یا خود را آماده پیکار سازید.»

قمر بنی هاشم موضوع را به سمع ابا عبد اللّه علیهما السّلام رساند، و حضرتش او را فرستاد تا پیکار را یک شب به تأخیر اندازد.

پاک‌پرور، ترجمه العبّاس،/ ۲۲۴

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۱۴

فرکب العبّاس علیه السّلام فی نحو من عشرین فارسا من أصحابه- و فیهم زهیر بن القین و حبیب بن مظاهر- فسألهم العبّاس عن ذلک؟.

فقالوا: جاء أمر الأمیر: أن نعرض علیکم النّزول علی حکمه أو نناجزکم.

فقال لهم العبّاس: لا تعجلوا حتّی أرجع إلی أبی عبد اللّه، و أعرض علیه ما ذکرتم.

فرجع العبّاس إلی أخیه بالخبر، و وقف أصحابه یعظون القوم، و یکفّونهم عن قتال الحسین.

فقال له الحسین: ارجع إلیهم، فإن استطعت أن تؤخّرهم إلی غدوة، و تدفعهم عنّا هذه العشیّة، لعلّنا نصلّی لربّنا و ندعوه و نستغفره فهو یعلم أنّی أحبّ الصّلاة و تلاوة کتابه و کثرة الدّعاء و الاستغفار.

فرجع العبّاس إلی القوم، فاستمهلهم العشیّة، فتوقّف ابن سعد عن الإجابة. و استشار الشمر فی ذلک، فقال له: أنت الأمیر، و الرّأی رأیک. فأقبل علی النّاس و قال: ما ذا ترون؟

فقال له عمرو بن الحجّاج الزّبیدیّ: سبحان اللّه! و اللّه لو کانوا من التّرک أو الدّیلم و سألونا مثل ذلک لأجبناهم، فکیف و هم آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله و سلّم؟!

و قال قیس بن الأشعث: أجبهم إلی ما سألوک، فلعمری لیصبحنّک بالقتال غدوة.

فقال ابن سعد: و اللّه لو أعلم أنّهم یفعلون، ما أخّرتهم العشیّة.

فرجع العبّاس علیه السّلام و معه رسول من ابن سعد إلی جهة معسکر الحسین، و هو ینادی بصوت رفیع: یا أصحاب الحسین، إنّا قد أجّلناکم إلی غد، فإن استسلمتم سرّحنا بکم إلی الأمیر ابن زیاد، و إن أبیتم فلسنا بتارکیکم.

بحر العلوم، مقتل الحسین علیه السّلام،/ ۲۷۸- ۲۷۹

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۱۵

خطبة الإمام الحسین علیه السّلام و کلام العبّاس

و جمع حسین أصحابه فی لیلة عاشوراء لیلة الجمعة، فحمد اللّه و أثنی علیه، و ذکر النّبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم و ما أکرمه اللّه به من النّبوّة و ما أنعم به علی أمّته و قال:

إنّی لا أحسب القوم إلّا مقاتلوکم غدا، و قد أذنت لکم جمیعا، فأنتم فی حلّ منّی، و هذا اللّیل قد غشیکم، فمن کانت له منکم قوّة فلیضمّ رجلا من أهل بیتی إلیه و تفرّقوا فی‌سوادکم أَنْ یَأْتِیَ بِالْفَتْحِ أَوْ أَمْرٍ مِنْ عِنْدِهِ، فَیُصْبِحُوا عَلی ما أَسَرُّوا فِی أَنْفُسِهِمْ نادِمِینَ، فإنّ القوم إنّما یطلبوننی، فإذا رأونی لهوا عن طلبکم.

فقال أهل بیته: لا أبقانا اللّه بعدک، لا و اللّه لا نفارقک حتّی یصیبنا ما أصابک، و قال ذلک أصحابه جمیعا، فقال: أثابکم اللّه- علی

ما تنوون- الجنّة.

ابن سعد، الحسين عليه السّلام،/ ۷۰- ۷۱

قال أبو مخنف: و حدّثنى عبد اللّه بن عاصم الفائشىّ، عن الضّحّاك بن عبد اللّه المشرقىّ.

- بطن من همدان- أنّ الحسين بن علىّ عليه السّلام جمع أصحابه.

قال أبو مخنف: و حدّثنى أيضا الحارث بن حصيرة، عن عبد اللّه بن شريك العامرىّ، عن علىّ بن الحسين، قالا: «۱» جمع الحسين أصحابه بعدما رجع عمر بن سعد، و ذلك عند قرب المساء، قال علىّ بن الحسين: فدنوت منه لأسمع و أنا مريض، فسمعت أبى و هو يقول لأصحابه: أثنى على اللّه تبارك و تعالى أحسن الثّناء، و أحمده على السّرّاء و الضّرّاء، اللّهمّ إنّى أحمدك على أن أكرمتنا بالنّبوّة، و علّمتنا القرآن، و فقّهتنا فى الدّين، و جعلت لنا أسماعا و أبصارا و أفئدة، و لم تجعلنا من المشركين؛ أمّا بعد، فإنّى لا أعلم أصحابا أوفى و لا خيرا من أصحابى، و لا أهل بيت أبرّ و لا أوصل من أهل بيتى، فجزاكم اللّه عنّى جميعا خيرا؛ ألا و إنّى أظنّ يومنا من هؤلاء الأعداء غدا، ألا و إنّى قد أذنت «۲» لكم فانطلقوا جميعا

---

(۱) (۱- ۱) [حكاه عنه فى بطل العلقمىّ، ۲/ ۳۷۴- ۳۷۵].

(۲)- [كان فى المطبوعة: رأيت].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۱۶

فى حلّ، ليس عليكم منّى ذمام، هذا اللّيل قد غشيكم، فاتّخذوه جملا. (۱*)

قال أبو مخنف: حدّثنا عبد اللّه بن عاصم الفائشىّ- بطن من همدان- عن الضّحّاك بن عبد اللّه المشرقىّ، قال: قدمت و مالك بن النّضر الأرحبىّ على الحسين، فسلّمنا عليه، ثمّ جلسنا إليه، فردّ علينا، و رحّب بنا، و سألنا عمّا جئنا له، فقلنا: جئنا لنسلّم عليك، و ندعو اللّه لك بالعافية، و نحدث بك عهدا، و نخبرك خبر النّاس، و إنّا نحدّثك أنّهم قد جمعوا على حربك فر رأيك. فقال الحسين عليه السّلام: حسبى اللّه و نعم الوكيل! قال: فتذمّمنا و سلّمنا عليه، و دعونا اللّه له، قال: فما يمنعكما من نصرتى؟ فقال مالك بن النّضر: علىّ دين، ولى عيّال، فقلت له: إنّ علىّ دينا، و إنّ لى لعيالا، و لكنّك إن جعلتنى فى حلّ من الانصراف إذا لم أجد مقاتلا، قاتلت عنك ما كان لك نافعا، و عنك دافعا! قال: قال: فأنت فى حلّ؛ فأقمت معه، فلمّا كان اللّيل، قال: «۱» هذا اللّيل قد غشيكم، فاتّخذوه جملا، «۲» ثمّ ليأخذ كلّ رجل منكم بيد رجل من أهل بيتى، تفرّقوا فى سوادكم و مدائنكم حتّى يفرّج اللّه، فإنّ القوم إنّما يطلبونى، و لو قد أصابونى، لهوا عن طلب غيرى «۲»؛ فقال له إخوته و أبناؤه و بنو أخيه و ابنا عبد اللّه بن جعفر: لم نفعل، لنبقى بعدك؟! لا أرانا اللّه ذلك أبدا؛ بدأهم بهذا القول العبّاس بن علىّ. ثمّ إنّهم تكلّموا بهذا و نحوه «۱»، فقال الحسين عليه السّلام: يا بنى عقيل، حسبكم من القتل بمسلم، اذهبوا قد أذنت لكم؛ قالوا: فما يقول النّاس! يقولون إنّا تركنا شيخنا و سيّدنا و بنى عمومتنا خير الأعمام، و لم نرم معهم بسهم، و لم نطعن معهم برمح، و لم نضرب معهم بسيف، و لا ندرى ما صنعوا! لا و اللّه لا نفعل، و لكن تفديك أنفسنا و أموالنا و أهلونا، و نقاتل معك حتّى نرد موردك، فقبّح اللّه العيش بعدك!

قال أبو مخنف: حدّثنى عبد اللّه بن عاصم، عن الضّحّاك بن عبد اللّه المشرقىّ، قال: فقام إليه مسلم بن عوسجة الأسدىّ فقال: أنحن نخلّى عنك و لمّا نعذر إلى اللّه فى أداء حقّك! أما و اللّه حتّى أكسر فى صدورهم رمحى، و أضربهم بسيفى ما ثبت قائمه فى يدى، و لا أفارقك؛ و لو لم يكن معى سلاح أقاتلهم به لقذفتهم بالحجارة دونك، حتّى أموت معك. قال: و قال

(۱- ۱) [حكاه عنه فى بطل العلقمىّ، ۲/ ۳۷۵].

(۲- ۲) [مثله فى نفس المهموم،/ ۲۲۸ و العيون،/ ۸۸].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۱۷

سعید بن عبد اللّه الحنفیّ: و اللّه لا نخلّیک حتّی یعلم اللّه أنّا حفظنا غیبة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فیک، و اللّه لو علمت أنّی أقتل، ثمّ أحیی، ثمّ أحرق حیّا، ثمّ أذرّ؛ یفعل ذلک بی سبعین مرّة ما فارقتک حتّی ألقی حمامی دونک، فکیف لا أفعل ذلک! و إنّما هی قتلة واحدة، ثمّ هی الکرامة الّتی لا انقضاء لها أبدا.

قال: و قال زهیر بن القین: و اللّه لوددت أنّی قتلت، ثمّ نشرت ثمّ قتلت حتّی أقتل کذا ألف قتلة، و أنّ اللّه یدفع بذلک القتل عن نفسک و عن أنفس هؤلاء الفتیة من أهل بیتک.

قال: و تکلّم جماعة أصحابه بکلام یشبه بعضه بعضا فی وجه واحد، فقالوا: و اللّه لا نفارقک، و لکنّ أنفسنا لک الفداء، نقیک بنحورنا و جباهنا و أیدینا، فإذا نحن قتلنا کنّا وفّینا، و قضینا ما علینا. «۱»

الطّبری، التّاریخ، ۵/ ۴۱۸- ۴۲۰

---

(۱)- علی بن حسین گوید: وقتی عمر بن سعد بازگشت و این به نزدیک شبانگاه بود، حسین یاران خویش را فراهم آورد.

گوید: نزدیک او شدم تا بشنوم؛ که بیمار بودم. شنیدم پدرم با یاران خویش می‌گفت: «ستایش خدای تبارک و تعالی را می‌گویم؛ ستایش نیکو و او را بر گشایش و سختی حمد می‌کنم. خدایا! حمد تو می‌کنم که ما را به پیمبری کرامت دادی و قرآن را به ما یاد دادی و به کار دین دانا کردی؛ گوش و چشم و دلمان بخشیدی و جزو مشرکانمان نکردی. اما بعد، یارانی شایسته‌تر و بهتر از یارانم نمی‌شناسم و خاندانی از خاندان خود نکوتر و خویش دوست‌تر.

خدا همه‌تان را از جانب من پاداش نیک دهد. بدانید که می‌دانم فردا روزمان با این دشمنان چه خواهد شد. بدانید که من اجازه‌تان می‌دهم، با رضایت من همگی‌تان بروید که حقّی بر شما ندارم. اینک شب به برتان گرفتار؛ آن را وسیله رفتن کنید.»

ضحّاک بن عبد اللّه مشرقی همدانی گوید: من و مالک بن نضر أرحبی پیش حسین رفتیم و به او سلام گفتیم، آن‌گاه پیش وی نشستیم. سلام ما را جواب داد و به ما خوش‌آمد گفت و پرسید که برای چه آمده‌ایم؟

گفتیم: «آمده‌ایم به تو سلام گوییم و از خدای برای تو سلامت خواهیم و دیدار تازه کنیم و خبر این کسان را با تو بگوییم. به تو می‌گوییم که به جنگ تو اتفاق دارند. کار خویش را بنگر.»

گوید: حسین علیه السّلام گفت: «خدا مرا بس که نیکو تکیه‌گاهی است.»

گوید: آن‌گاه حرمت کردیم و سلام گفتیم و برای او دعا کردیم.

گفت: «چرا مرا یاری نمی‌کنید؟»

مالک بن نضر گفت: «قرض دارم و نانخور.»

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۱۸

و جمع الحسین أصحابه بین یدیه، و حمد اللّه و أثنی علیه، و قال: اللّهمّ! لک الحمد علی ما به فضّلتنا و علّمتنا من القرآن، و فهّمتنا فی الدّین، و أکرمتنا به من کرامة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و جعلت لنا أسماعا و أبصارا و أفئدة، و جعلتنا من الشّاکرین. ثمّ أقبل علیهم و قال:

إنّی لا أعلم أصحابا أصحّ منکم و لا أعدل و لا أفضل أهل بیت، فجزاکم اللّه عنّی خیرا!

- من نیز گفتم: «قرض دارم و نانخور؛ اما اگر اجازه دهی که وقتی دیدم جنگاوری نمانده بروم، چندان که برای تو سودمند باشد و موجب دفاع از تو شود، می‌جنگم.»

گفت: «اجازه داری.»

گوید: پس با وی ببودم و چون شب رسید، گفت: «اینک شب شما را به برگرفته و آن را وسیله رفتن کنید. هریک از شما دست یکی از خاندان مرا بگیرد و در روستاها و شهرهایتان پراکنده شوید تا خدا گشایش دهد که این قوم مرا می‌خواهند. وقتی به من دست یافتند از تعقیب دیگران غافل می‌مانند.»

گوید: برادرانش و پسرانش و برادرزادگانش و دو پسر عبد اللّه بن جعفر گفتند: «چرا چنین کنیم؟ برای آن‌که پس از تو بمانیم؟ خدا هرگز چنین روزی را نیاورد.»

گوید: نخست عباس این سخن گفت: سپس آن‌ها این سخن و امثال آن را به زبان آوردند.

حسین علیه السّلام گفت: «ای پسران عقیل! کشته شدن مسلم شما را بس. بروید که اجازه‌تان دادم.»

گفتند: «مردم چه خواهند گفت؟ می گویند: بزرگ و سرور و فرزندان عموهایمان را که بهترین عموها بودند، رها کردیم و با آن‌ها یک تیر نینداختیم و یک نیزه و یک ضربت شمشیر نزدیم و ندانستیم چه کردند. نه به خدا نمی‌کنیم. جان و مال و کسانمان را فدایت می‌کنیم و همراه تو می‌جنگیم تا شریک سرانجامت شویم. خدا زندگی از پس تو را روسیاه کند.»

ضحاک بن عبد اللّه مشرقی گوید: پس مسلم بن عوسجه اسدی برخاست و گفت: «تو را رها کنیم و نهایت کوشش در پیشگاه خدا، درباره‌ات نکرده باشیم؟ نه به خدا باید نیزه‌ام را در سینه‌هاشان بشکنم و با شمشیرم چندان‌که دسته آن به دستم باشد، ضربتشان بزنم از تو جدا نمی‌شوم. اگر سلاح برای جنگشان نداشته باشم، به دفاع از تو چندان سنگشان می‌زنم که با تو بمیرم.»

گوید: سعید بن عبد اللّه حنفی گفت: «به خدا تو را رها نمی‌کنیم تا خدا بداند که در وجود تو حرمت غیاب پیمبر خدا را بداشته‌ایم. به خدا اگر بدانم کشته می‌شوم و سپس زنده می‌شوم، آن‌گاه زنده سوخته می‌شوم و خاکسترم به باد می‌رود و هفتاد بار چنینم می‌کنند، از تو جدا نشوم تا پیش رویت بمیرم. پس چرا چنین نکنم که یک کشتن است و آن‌گاه کرامتی که هرگز پایان نمی‌پذیرد.»

گوید: زهیر بن قین گفت: «به خدا دوست دارم کشته شوم و زنده شوم و باز کشته شوم و به همین صورت هزار بار کشته شوم و خدا با کشته شدن من بلیه را از جان تو و جان این جوانان خاندان تو دور کند.»

گوید: همه یاران وی سخنانی گفتند که همانند یکدیگر بود و از یک روی می‌گفتند: «به خدا از تو جدا نمی‌شویم. جانهای ما به فدایت! با سینه و صورت و دست تو را حفظ می‌کنیم. چون کشته شدیم، تکلیف خویش را ادا کرده‌ایم و به سر برده‌ایم.»

پاینده، ترجمه تاریخ طبری، ۷/ ۳۰۱۴- ۳۰۱۷

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۱۹

فهذا اللّیل قد أقبل فقوموا و اتّخذوه جملا، و لیأخذ کلّ [رجل-] منکم بید «۱» صاحبه، «۲» أو رجل من إخوتی «۲»، و تفرّقوا فی سواد هذا اللّیل و ذرونی و هؤلاء القوم، فإنّهم لا یطلبون «۳» غیری، و لو أصابونی و قدروا علی قتلی لما طلبوکم.

قال: فعندها تکلّم إخوته و جمیع أهل بیته، فقالوا: یا ابن بنت رسول اللّه! و ما ذا یقول النّاس، و ما ذا نقول لهم إذا ترکنا شیخنا و سیّدنا و ابن بنت نبیّنا محمّد صلّی اللّه علیه و سلّم! لم نرم معه بسهم، و لا نطعن عنه «۴» برمح، و لا نضرب معه بسیف، «۴»! لا و اللّه یا ابن بنت رسول اللّه! لا نفارقک أبدا، و لکنّنا «۵» نفدیک بأنفسنا و نقتل بین یدیک، و نرد «۶» موردک «۷» فقبّح اللّه العیش بعدک «۷».

/ قال: ثمّ قام مسلم بن عوسجة الأسدیّ و قال: یا ابن بنت رسول اللّه! نحن علیک هکذا، و ننصرف و قد أحاط بک الأعداء! لا و اللّه لا یرانی اللّه أفعل ذلک أبدا «۸» حتّی أکسر فی صدورهم رمحی و أضار بهم بسیفی ما ثبت قائمه بیدی! و و اللّه لو لم یکن معی سلاح «۹» «۱۰» أقاتلهم به لقذفتهم «۱۰» بالحجارة أبدا «۸»، و لم أفارقهم أو «۱۱» أموت بین یدیک!. قال: ثمّ قام إلیه جماعة کلّهم «۸» علی نصرته، و قالوا: نفدیک أنفسنا «۱۲».

ابن أعثم، الفتوح، ۵/ ۱۶۹- ۱۷۱

قام الحسین فی أصحابه خطیبا، فقال:

---

(۱)- من د و الطّبری، و فی الأصل و بر: ید.

(۲- ۲)- لیس فی د.

(۳)- من د، و فی الأصل و بر: لا یطلبوا.

(۴- ۴) سقط من د.

(۵)- فی د و المقتل و الطّبری: لکن.

(۶)- فی د: نورد.

(۷- ۷) فی الأصل و بر، فقبّح و اللّه العیش من بعدک، و فی د: قبّح العیش بعدک. و التّصحیح من المقتل و الطّبری.

(۸)- لیس فی د.

(۹)- فی النّسخ: سلاحا.

(۱۰- ۱۰) فی د: لقاتلتهم و قذفتهم.

(۱۱)- فی د: حتّی.

(۱۲)- فی د: بأنفسنا.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۲۰

اللّهمّ إنّک تعلم أنّی لا أعلم أصحابا خیرا من أصحابی، و لا أهل بیت خیرا من أهل بیتی، فجزاکم اللّه خیرا فقد آزرتم و عاونتم، و القوم لا یریدون غیری و لو قتلونی لم یبتغوا غیری أحدا، فإذا جنّکم اللّیل، فتفرّقوا فی سواده و انجوا بأنفسکم. فقام إلیه العبّاس بن علیّ أخوه، و علیّ ابنه، و بنو عقیل، فقالوا له: معاذ اللّه و «۱» الشّهر الحرام، «۱» فماذا نقول للنّاس إذا رجعنا إلیهم، إنّا ترکنا سیّدنا و ابن سیّدنا و عمادنا و ترکناه غرضا للنّبل، و دریئة للرّماح، و «۱» جزرا للسّباع، «۱» و فررنا عنه رغبة فی الحیاة؟! معاذ اللّه، بل نحیی بحیاتک، و نموت معک، «۱» فبکی و بکوا علیه «۱»، و جزّاهم خیرا، ثمّ «۱» نزل- صلوات اللّه علیه- «۱». «۲»

أبو الفرج، مقاتل الطّالبیّین،/ ۷۴- ۷۵- عنه: ابن أمیر الحاجّ، شرح شافیة أبی فراس،/ ۳۵۷

«۳» «۴» فجمع الحسین علیه السّلام أصحابه عند قرب المساء «۵»، قال علیّ بن الحسین زین العابدین علیه السّلام: «۴» فدنوت منه لأسمع ما یقول لهم، و أنا إذ ذاک مریض، فسمعت أبی یقول لأصحابه:

(۱- ۱) [لم یرد فی شرح الشّافیة].

(۲)- چون عمر بن سعد نزدیک حسین علیه السّلام رسید و باهم روبه‌رو شدند آن حضرت در میان یاران خود ایستاد و خطبه زیرا را ایراد فرمود:

«خدایا! تو می‌دانی که من یارانی بهتر از یاران خود و خاندانی بهتر از خاندان خود سراغ ندارم. پس خدا بهترین پاداش را به شما دهد که براستی مرا کمک و یاری کردید، و این را بدانید که این مردم جز (کشتن) من آهنگ شخص دیگری ندارند، و همین‌که مرا کشتند، به دیگری کار ندارند. اینک چون سیاهی شب شما را فراگرفت، در آن تاریکی پراکنده شوید و خود را (از این معرکه) نجات دهید.»

(پس از ایراد این خطبه شورانگیز) عباس بن علی برادر آن حضرت و علی بن الحسین فرزند آن بزرگوار و همچنین فرزندان عقیل

همگی برخاستند گفتند: «پناه به خدا و به ماه حرام! عجیب در آن هنگام جواب مردم را چه بگوییم؟ وقتی ما به سوی آنها بازگردیم، بگوییم: ما سرور خود و بزرگزاده و تکیه‌گاه خود را رها کردیم و او را هدف تیر و نیزه‌ها قرار دادیم و طعمه درندگان کردیم و به خاطر رغبت در زندگی دنیا از پیش او گریختیم! پناه بر خدا! ما چنین کاری نخواهیم کرد؛ بلکه زندگانی ما بسته به زندگی تو است و مرگمان نیز به مرگ تو بستگی دارد. زنده‌ایم به زندگی تو و خواهیم مرد به مرگ تو!

امام علیه السّلام که این سخن را از آنها شنید، گریست و آنها نیز گریستند و پاداش نیکی از خدا برای آنها طلب فرمود و نشست.

رسولی محلّاتی، ترجمه مقاتل الطّالبیّین،/ ۱۱۳

(۳) (۳- ۳) [حکاه عنه فی الأسرار،/ ۲۶۷].

(۴- ۴) [بحر العلوم: و روی أصحاب السّیر و المقاتل عن الإمام علیّ بن الحسین زین العابدین علیه السّلام: أنّه قال: جمع أبی أصحابه لیلهٔ العاشر من المحرّم عند القرب من المساء].

(۵)- فی البحار: فی بعض النّسخ: عند قرب الماء، یعنی الخیمهٔ الّتی فیها قرب الماء.

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۲۱

أثنی علی اللّه أحسن الثّناء، و أحمده علی السّرّاء و الضّرّاء، اللّهمّ إنّی أحمدک علی أن کرّمتنا بالنّبوّهٔ، و علّمتنا القرآن، و فقّهتنا فی الدّین «۱»، و جعلت لنا أسماعا و أبصارا و أفئدهٔ، فاجعلنا «۲» من الشّاکرین. أمّا بعد: فإنّی لا أعلم أصحابا «۳» أوفی و لا خیرا من أصحابی «۳»، و لا أهل بیت أبرّ و لا أوصل «۴» من «۵» أهل بیتی، فجزاکم اللّه عنّی خیرا، «۶» ألا و إنّی لأظنّ «۷» أنّه آخر «۷» یوم لنا من هؤلاء «۸»، ألا و انّی قد أذنت لکم فانطلقوا جمیعا فی حلّ «۹» لیس علیکم «۱۰» منّی ذمام، «۱۰» هذا اللّیل قد غشیکم فاتّخذوه جملا، (۳*) «۱۱» فقال له إخوته و أبناؤه و بنو أخیه و أبناء عبد اللّه بن جعفر، لم نفعل ذلک؛ لنبقی بعدک؟! لا أرانا اللّه ذلک أبدا؛ بدأهم بهذا القول العبّاس بن علیّ علیه السّلام و اتّبعه الجماعهٔ «۱۲» علیه فتکلّموا بمثله و نحوه، «۱۲» «۱۳» فقال الحسین علیه السّلام: یا بنی عقیل «۱۳»، حسبکم من القتل «۱۴» بمسلم، فاذهبوا أنتم فقد أذنت لکم. «۱۵» قالوا: سبحان اللّه! «۱۶» فما یقول النّاس، یقولون: «۱۶» إنّا ترکنا شیخنا

---

(۱)- فی البحار: کذا فی المصدر ص ۲۱۴ و هو الصّحیح و فی سائر النّسخ: فهّمتنا فی الدّین و هو تصحیف.

(۲)- [زاد فی بحر العلوم: لک].

(۳- ۳) [لم یرد فی روضهٔ الواعظین].

(۴)- [زاد فی نفس المهموم و المعالی: و لا أفضل].

(۵)- [أضاف فی روضهٔ الواعظین: أصحابی و].

(۶)- [زاد فی المعالی: فلقد برزتم و عاونتم].

(۷- ۷) [لم یرد فی روضهٔ الواعظین و الدّمعهٔ و الأسرار و نفس المهموم و بحر العلوم و المعالی و العیون و مثیر الأحزان].

(۸)- [زاد فی نفس المهموم و المعالی و بحر العلوم: الأعداء إلّا غدا، زاد فی الأسرار: إلّا غدا].

(۹)- [زاد فی المعالی: بیعتی].

(۱۰- ۱۰) [فی روضهٔ الواعظین: من ذمام و البحار و الدّمعهٔ و مثیر الأحزان و العیون: حرج منّی و لا ذمام و فی بحر العلوم: منّی حرج و لا ذمام].

(۱۱)- [إلی هنا مثله فی المعالی، ۱/ ۳۳۶- ۳۳۷ و زاد فی مثیر الأحزان: و تفرّقوا فی سواده فإن القوم إنّما یطلبونی و لو ظفروا بی لذهلوا عن طلب غیری].

(۱۲- ۱۲) [لم یرد فی مثیر الأحزان و العیون].

(۱۳- ۱۳) [فی بحر العلوم: ثم نظر الحسین إلی بنی عقیل، و قال:].

(۱۴)- [أضاف فی بحر العلوم: بصاحبکم].

(۱۵) (۱۵*) [حکاه عنه فی الأسرار،/ ۲۶۷].

(۱۶- ۱۶) [فی روضة الواعظین: ما نقول للنّاس؟ نقول، و مثیر الأحزان: و ما نقول؟ و الدّمعة و العیون:

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۲۲

و سیّدنا «۱» و بنی عمومتنا خیر الأعمام، و لم نرم معهم بسهم، و لم نطعن معهم برمح، و لم نضرب معهم بسیف، و لا ندری ما صنعوا لا- و اللّه «۲» ما نفعل ذلک «۳»، «۲» و لکن نفدیک بأنفسنا و أموالنا و أهلینا، و نقاتل معک حتّی نرد موردک، فقبّح اللّه العیش بعدک (۱۵*). «۴»

«۵» و قام إلیه مسلم بن عوسجة فقال: أ نحن نخلّی عنک، و بما نعتذر إلی اللّه فی أداء حقّک؟

أما و اللّه حتّی أطعن فی صدورهم برمحی، و أضربهم بسیفی ما ثبت قائمه فی یدی، و لو لم یکن معی سلاح أقاتلهم به، لقذفتهم بالحجارة، «۶» و اللّه «۷» لا نخلّیک حتّی یعلم اللّه أنّا قد حفظنا غیبة رسوله فیک، أما «۵» و اللّه لو قد علمت أنّی أقتل، ثمّ أحیی «۸» ثمّ أحرق «۹» «۱۰» ثمّ أحیی «۱۰» ثمّ أذری، و یفعل ذلک بی سبعین مرّة، ما فارقتک حتّی ألقی حمامی «۱۱» دونک، و کیف لا أفعل ذلک و إنّما هی قتلة واحدة، ثمّ هی الکرامة الّتی لا انقضاء لها أبدا. «۷»

و قام زهیر بن القین (رحمه اللّه علیه) فقال: و اللّه لوددت أنّی قتلت، «۱۲» ثمّ نشرت، ثمّ قتلت «۱۲» حتّی أقتل هکذا ألف مرّة، و أنّ اللّه عزّ و جلّ یدفع بذلک القتل عن نفسک و عن أنفس هؤلاء الفتیان «۱۳» من أهل بیتک. و تکلّم جماعة أصحابه بکلام یشبه بعضه بعضا

- ما ذا نقول؟ و بحر العلوم: ما یقول النّاس لنا و ما ذا نقول لهم:].

(۱)- [زاد فی بحر العلوم: و کبیرنا و ابن بنت نبّینا].

(۲- ۲) [بحر العلوم: یا ابن رسول اللّه، لا نفارقک أبدا].

(۳)- [لم یرد فی روضة الواعظین].

(۴)- [إلی هنا مثله فی بحر العلوم،/ ۲۸۰].

(۵- ۵) [روضة الواعظین: و قال مسلم بن عوسجة:].

(۶)- [زاد فی العیون: ثمّ لم أفارقک حتّی أموت معک، و قام سعید بن عبد اللّه الحنفی فقال: لا].

(۷- ۷) [حکاه عنه فی الأسرار،/ ۲۶۷].

(۸)- [زاد فی نفس المهموم: ثمّ اقتل].

(۹)- [زاد فی العیون: حیّا].

(۱۰- ۱۰) [لم یرد فی نفس المهموم و مثیر الأحزان].

(۱۱)- [زاد فی روضة الواعظین: من].

(۱۲- ۱۲) [لم یرد فی روضة الواعظین].

(۱۳)- [مثیر الأحزان: الفتیة الصّفوة].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۲۳

«۱» فی وجه واحد، «۱» «۲» فجزّاهم الحسین علیه السّلام خیرا «۱» و انصرف إلی مضربه «۱» «۲» «۳»

(۱- ۱) [لم یرد فی مثیر الأحزان].

(۲- ۲) [نفس المهموم و العیون: فقالوا: و اللّه لا نفارقک و لکن أنفسنا لک الفداء نقیک بنحورنا و جباهنا و أیدینا فإذا نحن قتلنا کنّا و فینا و قضینا ما علینا].

(۳)- حسین علیه السّلام در نزدیکیهای شب یاران خود را گرد آورد؛ علی بن الحسین زین العابدین علیه السّلام گوید:

«من در آن حال با این‌که بیمار بودم، نزدیک شدم که ببینم پدرم به آنان چه می‌گوید. پس شنیدم.»

پس رو به اصحاب کرد و فرمود: «سپاس کنم خدای را به بهترین سپاسها، و حمد کنم او را در خوشی و سختی. بارخدایا! من سپاس گویم تو را بر این‌که ما را به نبوّت گرامی داشتی و قرآن را به ما آموختی و در دین ما را دانا ساختی و گوشهای شنوا و دیده‌های بینا و دلهای آگاه به ما ارزانی داشتی. پس ما را از سپاسگزاران قرار ده؛ اما بعد همانا من یارانی باوفاتر از یاران خود سراغ ندارم و بهتر از ایشان نمی‌دانم و خاندانی نیکوکارتر و مهربان‌تر از خاندان خود ندیده‌ام. خدایتان از جانب من پاداش نیکو دهد.»

(مترجم گوید: براستی اگر خواننده محترم میان یاران آن حضرت و زنان و خاندانش و میان یاران رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و علی و حسین علیهما السّلام و زنان و خاندان ایشان مقایسه کند و سرگذشت اصحاب رسول خدا همچون ابو بکر و عمر و امثال ایشان و یاران علی علیه السّلام چون اشعث بن قیس و خوارج نهروان و دیگران و یاران حسن علیه السّلام چون عبید اللّه بن عباس و دیگر کسانی که خنجر به ران او زده و لباس و جامه او را به یغما بردند و پیش از این گذشت بخواند، و همچنین سرگذشت همسران آنان چون عایشه و حفصه، و جعدهٔ را از نظر بگذراند و از آن سو آن همه فداکاری و مهر و محبت را که در این سفر جانگداز و شب و روز عاشورا و پس از آن از یاران و همسران و خاندان حسین علیه السّلام مشاهده شد تا بدان‌جا که رباب همسر آن حضرت یک سال سر قبر او در زیر آفتاب نشست و اشک ریخت و سرانجام همان‌جا بدرود زندگی گفت، همه را یکجا بنگرد، صدق گفتار حضرت سید الشهدا برای او به خوبی روشن شود. به هر صورت، امام علیه السّلام دنبال سخن را چنین ادامه داد:)

«آگاه باشید! همانا من دیگر گمان یاری کردن از این مردم ندارم. آگاه باشید! من به همه شما رخصت رفتن دادم. پس همه شما آزادانه بروید و بیعتی از من به گردن شما نیست. این شب که شما را گرفته، فرصتی قرار داده است. آن را شتر خویش کنید (و به هر سو خواهید بروید)!

برادران آن حضرت، پسرانش و برادرزادگان و پسران عبد اللّه بن جعفر گفتند: «برای چه این کار را بکنیم؟ (یا معنا این است که ما این کار را نخواهیم کرد) برای این‌که پس از تو زنده باشیم؟ هرگز خداوند آن روز را برای ما پیش نیاورد.»

نخستین کسی که این سخن را گفت؛ عباس بن علی علیهما السّلام بود و دیگران نیز از او پیروی کردند و چنین سخنانی گفتند.

حسین علیه السّلام فرمود: «ای پسران عقیل! شما را کشته شدن مسلم بس است. پس شما بروید و من اجازه رفتن به شما دادم.»

گفتند: «سبحان اللّه! مردم درباره ما چه گویند؟ گویند که ما بزرگ و آقا و عموزاده‌های خود را که بهترین عموها بود، واگذاردیم و یک تیر نیز به ایشان نینداخته، و یک نیزه به کار نبرده و یک شمشیر هم-

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۲۴

المفید، الإرشاد، ۲/ ۹۳- ۹۵- عنه: المجلسی، البحار، ۴۴/ ۳۹۲- ۳۹۴؛ البحرانی، العوالم، ۱۷/ ۲۴۳- ۲۴۴؛ البهبهانی، الدّمعهٔ السّاکبهٔ، ۴/ ۲۶۹، ۲۷۰؛ القمی، نفس المهموم،/ ۲۲۷- ۲۲۹؛ مثله الفتّال، روضهٔ الواعظین،/ ۱۵۷- ۱۵۸؛ الجواهری، مثیر الأحزان،/ ۵۵- ۵۶؛ المیانجی، العیون العبری، ۸۷- ۹۰

فجمع الحسين أصحابه، و حمد اللّه، و أثنى عليه، و دعا دعاء كثيرا، و قال:

- «أمّا بعد، فإنّي لا أعرف أهل بيت أبرّ، و لا أوصل من أهل بيتي. فجزاكم اللّه عنّي خيرا، و إنّي لا أظنّ من هؤلاء إلّا غدا، و إنّي قد أذنت لكم، فانطلقوا جميعا في حلّ، ليس عليكم منّي ذمام. هذا اللّيل قد غشيكم [۱۰۸] فاتّخذوه جملا، ليأخذ كلّ رجل منكم بيد رجل من أهل بيتي، و تفرّقوا بسوادكم و مدائنكم، فإنّ القوم إنّما يطلبونني، و لو قد أصابوني، لهوا عن طلب غيري».

فقال له إخوته:

- نزده، ایشان را واگذاردیم، و ندانیم چه به سرشان آمد؟! نه به خدا ما چنین کاری نخواهیم کرد؛ بلکه ما جان و مال و زن و فرزند خود را در راه تو فدا سازیم و در رکاب تو جنگ کنیم تا به هرجا درآمدی، ما نیز به همان‌جا درآییم. خدا زشت گرداند زندگی پس از جناب تو را.»

پس مسلم بن عوسجه برخاست و عرض کرد: «آیا ما دست از تو برداریم؟ آن‌گاه ما چه عذر و بهانه‌ای درباره پرداختن حق تو به درگاه خدا بریم؟ آگاه باش به خدا (دست از تو برندارم) تا نیزه به سینه دشمنانت بکوبم و با شمشیر خود اینان را بزنم تا قائمه‌اش در دست من است. و اگر سلاح جنگ نیز نداشته باشم، سنگ برایشان اندازم، به خدا دست از تو برندارم تا خدا بداند که ما حرمت پیغمبرش را درباره تو رعایت کردیم. به خدا سوگند اگر من بدانم که کشته خواهم شد و سپس زنده شوم و آن‌گاه مرا بسوزانند و دوباره زنده‌ام کنند و به بادم دهند (شاید مقصود این باشد که خاکستر سوخته‌ام را بباد دهند) و هفتاد بار این کار را با من بکنند، دست از تو برندارم تا مرگ خویش را در یاری تو دریابم. چه‌گونه این کار را نکنم با این‌که جز این نیست که یک کشتن بیش نیست. پس از آن کرامتی است که هرگز پایان ندارد.»

پس از او، زهیر بن قین (رحمهٔ اللّه علیه) برخاسته گفت: به خدا من دوست دارم کشته شوم، سپس زنده شوم، دوباره کشته شوم تا هزار بار و خدای عز و جل به وسیله من از کشته شدن تو و این جوانان از خاندانت جلوگیری فرماید.»

گروهی از یاران آن حضرت مانند این سخنان که همه نشانه پایداری و فداکاری خود بود، به عرض رساندند. پس حسین علیه السّلام از همگان سپاسگزاری فرمود و پاداش نیکشان را خواست و به خیمه خود بازگشت. رسولی محلّاتی، ترجمه ارشاد، ۲/ ۹۲- ۹۵

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۲۵

- «لم نفعل ذلك؟ لنبقى بعدك؟ لا أرانا اللّه ذلك أبدا، قبّح اللّه العيش بعدك».

و تكلّم أهله كلّهم مثل ذلك.

ثمّ قام مسلم بن عوسجة الأسديّ فقال:

- «نحن نخلّي عنك، و لم نعذر فيك! و اللّه، لو لم يكن معي سلاح، لقذفتهم بالحجارة دونك حتّى أموت، و يعلم اللّه أنّا حفظنا غيبة رسول اللّه- صلّى اللّه عليه- و اللّه، لو علمت أنّي أقتل، ثمّ أحيى، ثمّ أقتل، ثمّ أحرق، ثمّ يذرى بي، يفعل بي ذلك سبعين مرّة، ما فارقتك. فكيف و إنّما هي قتلة واحدة، ثمّ هي الكرامة الّتي لا انقضاء لها أبدا».

ثمّ قام زهير بن القين، فقال مثل ذلك، و تكلّم جماعة أصحابه بمثل ذلك، و أشبه كلام بعضهم كلام بعض، و كانوا اثنين و ثلاثين رجلا من الفرسان و أربعين راجلا.

أبو علي مسكويه، تجارب الأمم، ۲/ ۶۸- ۶۹

فجمع الحسين عليه السّلام أصحابه عند قرب المساء؛ قال عليّ بن الحسين زين العابدين عليهما السّلام: فدنوت لأسمع ما يقول لهم و [حين] ئذ مريض، فسمعت أبي يقول لأصحابه:

أثنی علی اللّه أحسن الثّناء و أحمده علی السّرّاء و الضّرّاء، اللّهمّ إنّی أحمدک علی أن أکرمتنا بالنّبوّة، و علّمتنا القرآن، و فقّهتنا فی الدّین، أمّا بعد، فإنّی لا أعلم أصحابا أوفی و لا خیرا من أصحابی، و لا أهل بیت أبرّ و لا أوصل من أهل بیتی، فجزاکم اللّه عنّی خیر الجزاء، ألا و إنّی قد أذنت لکم، فانطلقوا جمیعا فی حلّ، لیس علیکم منّی ذمام هذا اللّیل قد غشیکم فاتّخذوه جملا.

فقال له إخوته و أبناؤه و أبناء أخیه و أبناء عبد اللّه بن جعفر: لم نفعل ذلک، لنبقی بعدک؟! لا أرانا اللّه ذلک أبدا، بدأهم بهذا القول العبّاس بن علیّ، فاتّبعه الجماعة علیه و تکلّموا بمثله، فقال الحسین علیه السّلام: یا بنی عقیل حسبکم من القتل بمسلم، فاذهبوا قد أذنت لکم، قالوا:

سبحان اللّه! فما یقول النّاس؟ یقولون: إنّا ترکنا شیخنا و سیّدنا و سیّد بنی عمومتنا خیر الأعمام، و لم نرم معهم بسهم و لم نطعن برمح، و لم نضرب دونهم بسیف و لا ندری ما صنعوا به، لا و اللّه ما نفعل لکن نفدیک بأنفسنا و أموالنا و أهلنا و نقاتل معک حتّی نرد موردک، فقبّح اللّه العیش بعدک.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۲۶

و قام إلیه مسلم بن عوسجة، فقال: أنحن نخلّی عنک و لم نعذر إلی اللّه تعالی فی أداء حقّک، لا و اللّه حتّی أطعن فی صدورهم برمحی و أضربهم بسیفی ما ثبت قائمة فی یدی، و اللّه لو علمت أنّی أقتل ثمّ أحرق ثمّ أحیی، یفعل بی ذلک سبعین مرّة ما فارقتک حتّی ألقی حمامی دونک، فکیف لا أفعل ذلک؟ و إنّما هی قتلة واحدة، ثمّ هی الکرامة الّتی لا انقضاء لها أبدا.

و قام زهیر بن القین، فقال: و اللّه لوددت أنّی قتلت، ثمّ نشرت، ثمّ قتلت، ثمّ [یفعل بی] هکذا ألف مرّة، و أنّ اللّه سبحانه یدفع بذلک القتل عن نفسک و عن أنفس هؤلاء الفتیان من أهل بیتک.

ثمّ تکلّم جماعة من أصحابه بکلام یشبه ما ذکرنا، فجزّاهم الحسین خیرا و انصرف إلی مضربه.

الطّبرسی، إعلام الوری،/ ۲۳۴- ۲۳۵

«۱» و عن سعد بن عبد اللّه: حدّثنا أحمد بن محمّد بن عیسی، حدّثنا الحسین بن سعید، حدّثنا النّضر بن «۲» سوید، عن عاصم بن حمید، عن أبی حمزة الثّمالی، قال: [قال] علیّ ابن الحسین علیهما السّلام: کنت مع أبی «۳» اللّیلة الّتی قتل صبیحتها، فقال لأصحابه: هذا اللّیل فاتّخذوه جملا «۴»، فإنّ القوم إنّما یریدوننی، و لو قتلونی لم یلتفتوا إلیکم، و أنتم فی حلّ و سعة، فقالوا: لا و اللّه، لا یکون هذا أبدا. «۱»

قال: إنّکم تقتلون غدا کذلک «۵» لا یفلت منکم رجل. «۶» قالوا: الحمد للّه الّذی شرّفنا

(۱- ۱) [لم یرد فی العیون].

(۲)- «البصری، عن» م، ه، ط. و ما فی المتن کما فی البحار و العوالم انظر معجم رجال الحدیث: ۱۹/ ۱۵۱.

(۳)- [زاد فی البحار و العوالم و نفس المهموم: فی].

(۴)- «جنة» البحار. یقال: اتّخذ اللّیل جملا: أی سری اللّیل کلّه، و فی م، ه بلفظ «هذه اللّیلة فاتّخذوها جملا».

(۵)- «کلکم» البحار [و نفس المهموم].

(۶)- [مکانه فی شرح الشّافیة: فی الخرائج: عن زین العابدین علیه السّلام أنّه قال: لمّا کانت اللّیلة الّتی قتل الحسین علیه السّلام فی صبیحتها قام فی اصحابه، فقال علیه السّلام: إنّ هؤلاء یریدوننی دونکم، و لو قتلونی لم یصلوا إلیکم،-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۲۷

«۱» بالقتل معک. ثمّ دعا، و قال لهم: ارفعوا رؤوسکم و انظروا.

فجعلوا ینظرون إلی مواضعهم و منازلهم من الجنّة، و هو یقول لهم: هذا منزلک یا فلان، «۲» و هذا قصرک یا فلان، و هذه درجتک یا

فلان «۲». فكان الرّجل يستقبل الرّماح و السّيوف بصدره و وجهه ليصل إلى منزله من «۳» الجنّة.

الرّاوندى، الخرايج و الجرايح، ۲ / ۸۴۷- ۸۴۸ رقم ۶۲- عنه: المجلسى، البحار، ۴۴ / ۲۹۸؛ ابن أمير الحاجّ، شرح شافية أبى فراس،/ ۳۵۱ - ۳۵۲؛ الدّربندى، أسرار الشّهادة،/ ۲۶۸؛ القمى، نفس المهموم،/ ۲۵۱ - ۲۵۲؛ المظفّر، بطل العلقمى «۴» ، ۲ / ۳۷۵ - ۳۷۶؛ الميانجى، العيون العبرى،/ ۹۰- ۹۱؛ مثله الجواهرى، مثير الأحزان،/ ۵۶

(قال) و جمع الحسين عليه السّلام أصحابه بين يديه، ثمّ حمد اللّه و أثنى عليه، و قال: اللّهمّ لك الحمد على ما علّمتنا من القرآن و فقّهتنا فى الدّين و أكرمتنا به من قرابة رسولك محمّد صلّى اللّه عليه و آله و سلّم و جعلت لنا أسماعا و أبصارا و أفئدة، فاجعلنا من الشّاكرين؛ أمّا بعد، فإنّى لا أعلم أصحابا أصلح منكم، و لا أعلم أهل بيت أبرّ و لا أوصل و لا أفضل من أهل بيتى، فجزاكم اللّه جميعا عنّى خيرا. إنّ هؤلاء القوم ما يطلبون أحدا غيرى و لو قد أصابونى و قدروا على قتلى لما طلبوكم أبدا، و هذا اللّيل قد غشيكم، فقوموا و اتّخذوه جملا، و ليأخذ كلّ رجل منكم بيد رجل من إخوتى، و تفرّقوا فى سواد هذا اللّيل و ذرونى و هؤلاء القوم. فتكلّم إخوته و جميع أهل بيته و قالوا: يابن رسول اللّه فماذا تقول النّاس، و ماذا نقول لهم، إنّا تركنا شيخنا و سيّدنا و ابن بنت نبيّنا محمّد صلّى اللّه عليه و آله و سلّم لم نرم معه بسهم، و لم نطعن برمح، و لم نضرب بسيف؟! لا و اللّه يابن رسول اللّه لا نفارقك أبدا، و لكنّا نفديك بأنفسنا و نقتل بين يديك، و نرد موردك، فقبّح اللّه العيش من بعدك. ثمّ تكلّم مسلم بن عوسجة الأسدىّ، فقال: يابن رسول اللّه، أنحن نخلّيك هكذا، و ننصرف عنك و قد أحاط بك هؤلاء الأعداء؟!

---

(۱)- [شرح الشّافية: فى].

(۲- ۲) [لم يرد فى البحار و نفس المهموم].

(۳)- «منزلته فى» البحار.

(۴)- [حكاه بطل العلقمىّ عن الأسرار].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۲۸

فقال: يابن رسول اللّه، أنحن نخلّيك هكذا، و ننصرف عنك و قد أحاط بك هؤلاء الأعداء؟! لا و اللّه لا يرانى اللّه و أنا أفعل ذلك أبدا، حتّى أكسر فى صدورهم رمحى، و أضرب فيهم بسيفى، ما ثبت قائمه بيدى، و لو لم يكن لى سلاح أقاتلهم به لقذفتهم بالحجارة، و لم أفارقك حتّى أموت بين يديك. ثمّ تكلّم سعيد بن عبد اللّه الحنفىّ، فقال: لا و اللّه يابن رسول اللّه لا نخليك أبدا حتّى يعلم اللّه تبارك و تعالى، أنّا حفظنا فيك غيبة رسوله، و و اللّه لو علمت أنّى أقتل، ثمّ أحيى، ثمّ أحرق حيّا، يفعل بى ذلك سبعين مرّة لما فارقتك أبدا حتّى ألقى حمامى من دونك، و كيف لا أفعل ذلك؟ و إنّما هى قتلة واحدة ثمّ أنال الكرامة الّتى لا انقضاء لها أبدا. ثمّ تكلّم زهير بن القين البجلىّ، فقال: و اللّه يابن رسول اللّه لوددت أنّى قتلت فيك، ثمّ نشرت، حتّى أقتل فيك ألف مرّة، و أنّ اللّه قد دفع القتل عنك و عن هؤلاء الفتية من إخوتك و ولدك و أهل بيتك. قال: و تكلّم جماعة بنحو هذا الكلام و قالوا: أنفسنا لك الفداء، و نقيك بأيدينا، و وجوهنا، و صدورنا، فإذا نحن قتلنا بين يديك نكون قد وفينا و قضينا ما علينا. ثمّ تكلّم برير بن خضير الهمدانىّ و كان من الزّهاد الّذين يصومون النّهار و يقومون اللّيل، فقال: يابن رسول اللّه ائذن لى أن ءاتى هذا الفاسق عمر بن سعد، فأعظه لعلّه يتّعظ و يرتدع عمّا هو عليه. فقال الحسين: ذاك إليك يا برير، فذهب إليه حتّى دخل على خيمته، فجلس و لم يسلّم، فغضب عمر و قال: يا أخا همدان، ما منعك من السّلام علىّ؟ ألست مسلما أعرف اللّه و رسوله و أشهد بشهادة الحقّ؟ فقال له برير: لو كنت عرفت اللّه و رسوله كما تقول، لما خرجت إلى عترة رسول اللّه تريد قتلهم، و بعد، فهذا الفرات يلوح بصفائه، و يلج كأنّه بطون الحيّات، تشرب منه كلاب السّواد و خنازيرها، و هذا الحسين بن علىّ و إخوته و نساؤه و أهل بيته يموتون عطشا و قد حلت بينهم و بين ماء الفرات أن يشربوه، و تزعم أنّك تعرف اللّه و رسوله؟! فأطرق عمر بن سعد ساعة إلى الأرض، ثمّ رفع رأسه و قال: و اللّه يا

بریر، إنّی لأعلم یقینا أنّ کلّ من قاتلهم و غصبهم حقّهم هو فی النّار لا محالهٔ، و لکن یا بریر أفتشیر علیّ أن أترک ولایهٔ الرّی، فتکون لغیری؟ فو اللّه ما أجد نفسی تجیبنی لذلک، ثمّ قال:

دعانی عبید اللّه من دون قومه إلی خطّهٔ فیها خرجت لحینی

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۲۹

فو اللّه ما أدری و إنّی لحائر أفکّر فی أمری علی خطرین

أ أترک ملک الرّی و الرّیّ منیتی أم ارجع مأثوما بقتل حسین

و فی قتله النّار الّتی لیس دونها حجاب و ملک الرّیّ قرّهٔ عینی

فرجع بریر إلی الحسین و قال: یابن رسول اللّه، إنّ عمر بن سعد قد رضی لقتلک بولایهٔ الرّی.

الخوارزمی، مقتل الحسین، ۱/ ۲۴۶- ۲۴۸

فجمع الحسین بأصحابه و قال: إنّی قد أذنت لکم فانطلقوا فی هذه اللّیلهٔ، فاتّخذوه جملا، و تفرّقوا فی سوادکم و مدائنکم، فإنّ القوم إنّما یطلبونی، و لو قد أصابونی لهوا عن طلب غیری. فقال أخوه العبّاس: لم نفعل ذلک، لنبقی بعدک؟! لا أرانا اللّه ذلک أبدا.

ثمّ تکلّم إخوته و أولاده و بنو أخیه و بنو عبد اللّه بن جعفر بنحو ذلک، فقال الحسین:

یا بنی عقیل، حسبکم من الفتک بمسلم «۱»، اذهبوا فقد أذنت لکم. فقالوا: لا و اللّه، بل نفدیک بأنفسنا و أهلینا، فقبّح اللّه العیش بعدک.

و قال مسلم بن عوسجهٔ، و اللّه لو لم یکن معی سلاح أقاتلهم به لرمیتهم بالحجارهٔ، و قال سعید بن عبد اللّه الحنفیّ: و اللّه لا نخلّیک حتّی یعلم اللّه أنّنا قد حفظنا غیبهٔ رسول اللّه فیک، و اللّه لو علمت أنّی أقتل، ثمّ أحیی، ثمّ أحرق حیّا، ثمّ أذری تسعین مرّهٔ ما فارقتک حتّی ألقی حمامی دونک. و تکلّم جماعهٔ [من] «۲» أصحابه بنحو هذا.

ابن الجوزی، المنتظم، ۵/ ۳۳۷- ۳۳۸

فجمع الحسین أصحابه بعد رجوع عمر، فقال: أثنی علی اللّه أحسن الثّناء و أحمده علی السّرّاء و الضّرّاء، اللّهمّ إنّی أحمدک علی أن أکرمتنا بالنّبوّهٔ و جعلت لنا أسماعا و أبصارا و أفئدهٔ و علّمتنا القرآن و فقّهتنا فی الدّین، فاجعلنا لک من الشّاکرین. أمّا بعد: فإنّی لا أعلم أصحابا أوفی و لا أخیر من أصحابی، و لا أهل بیت أبرّ و لا أوصل من أهل بیتی،

---

(۱)- فی الأصل: «القتل بمسلم».

(۲)- ما بین المعقوفتین: ساقط من الأصل، أوردناه من ت.

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۳۰

فجزاکم اللّه جمیعا عنّی خیرا، ألا و إنّی لأظنّ یومنا من هؤلاء الأعداء غدا، و أنّی قد أذنت لکم جمیعا، فانطلقوا فی حلّ لیس علیکم منّی ذمام، هذا اللّیل قد غشیکم فاتّخذوه جملا، و لیأخذ کلّ رجل منکم بید رجل من أهل بیتی، فجزاکم اللّه جمیعا خیرا، ثمّ تفرّقوا فی البلاد فی سوادکم و مدائنکم حتّی یفرّج اللّه. فإنّ القوم یطلبونی و لو أصابونی لهوا عن طلب غیری. فقال له إخوته و أبناؤه و أبناء إخوته و أبناء عبد اللّه بن جعفر: لم نفعل هذا، لنبقی بعدک؟! لا أرانا اللّه ذلک أبدا، فقال الحسین: یا بنی عقیل حسبکم من القتل بمسلم، اذهبوا، فقد أذنت لکم، قالوا: ما نقول للنّاس؟ نقول: ترکنا شیخنا و سیّدنا و بنی عمومتنا خیر الأعمام، و لم نرم معهم بسهم، و لم نطعن معهم برمح، و لم نضرب بسیف، و لا ندری ما صنعوا، لا و اللّه لا نفعل، و لکنّا نفدیک بأنفسنا و أموالنا و أهلینا و نقاتل معک حتّی نرد موردک، فقبّح اللّه العیش بعدک. و قام إلیه مسلم بن عوسجهٔ الأسدیّ فقال:

أنحن نتخلّی عنک و لم نعذر إلی اللّه فی أداء حقّک، أما و اللّه لا أفارقک حتّی أکسر فی صدورهم رمحی و أضربهم بسیفی ما ثبت

قائمه بیدی، و اللّه لو لم یکن معی سلاحی لقدفتهم بالحجارة دونک حتّی أموت معک. و تکلّم أصحابه بنحو هذا، فجزاهم اللّه خیرا.

ابن الأثیر، الکامل، ۳/ ۲۸۵

و جمع الحسین علیه السّلام أصحابه و حمد اللّه و أثنی علیه، ثمّ قال: أمّا بعد: فإنّی لا أعلم لی أصحابا أوفی و لا خیرا من أصحابی، و لا أهل بیت أبرّ و لا أوصل من أهل بیتی، فجزاکم اللّه عنّی جمیعا خیرا، ألا و إنّی قد أذنت لکم، فانطلقوا أنتم فی حلّ، لیس علیکم منّی ذمام، هذا اللّیل قد غشیکم فاتّخذوه جملا.

فقال له إخوته و أبناؤه و أبناء عبد اللّه بن جعفر: و لم نفعل ذلک، لنبقی بعدک؟! لا أرانا اللّه ذلک. و بدأهم العبّاس أخوه، ثمّ تابعوه.

و قال لبنی مسلم بن عقیل: حسبکم من القتل بصاحبکم مسلم، اذهبوا فقد أذنت لکم، فقالوا: لا و اللّه لا نفارقک أبدا، حتّی نفیک بأسیافنا، و نقتل بین یدیک، فأشرقت‌علیهم بأقوالهم هذه أنوار النّبوّة و الهدایة، و بعثتهم النّفوس الأبیّة علی مصادمة خیول أهل

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۳۱

الغوایة، و حرّکتهم حمیّة النّسب و سنّة أشراف العرب علی اقتناص روح المسلوب و رفض السّلب، فکانوا کما وصفهم بعض أهل البصائر بأنّهم أمراء العساکر، و خطباء المنابر:

نفوس أبت إلّا تراث أبیهم فهم بین موتور لذاک و واتر

لقد ألّفت أرواحهم حومة الوغی کما أنست أقدامهم بالمنابر

ثمّ قال مسلم بن عوسجة: نحن نخلّیک و قد أحاط بک العدوّ؟ لا أرانا اللّه ذلک أبدا حتّی أکسر فی صدورهم رمحی، و أضاربهم بسیفی و لو لم یکن لی سلاح لقذفتهم بالحجارة، و لم أفارقک.

و قام سعید بن عبد اللّه الحنفیّ و زهیر بن القین، فأجملا فی الجواب و أحسنا فی المآب.

ابن نما، مثیر الأحزان،/ ۲۶- ۲۷

«۱» «۲» ثمّ جاء اللّیل «۲»، فجمع الحسین علیه السّلام أصحابه «۳» فحمد اللّه و أثنی علیه، ثمّ أقبل علیهم، فقال: أمّا بعد، فإنّی لا أعلم أصحابا أصلح منکم، و لا أهل بیت أبرّ «۴» و لا أفضل من أهل بیتی، فجزاکم اللّه جمیعا عنّی خیرا و هذا اللّیل قد غشیکم فاتّخذوه جملا «۱» «۵» «۶» و لیأخذ کلّ رجل منکم بید رجل من أهل بیتی، و تفرّقوا فی سواد هذا اللّیل، و ذرونی و هؤلاء القوم «۷» فإنّهم لا یریدون غیری، «۶» فقال له إخوته «۸» و أبنائه و أبناء «۸» عبد اللّه بن جعفر: و لم نفعل ذلک، لنبقی بعدک؟! لا أرانا اللّه ذلک أبدا «۹» بدأهم بذلک «۹» القول العبّاس بن علیّ علیه السّلام «۱۰» ثمّ

(۱- ۱) [لم یرد فی المعالی].

(۲- ۲) [لم یرد فی تسلیة المجالس].

(۳)- [زاد فی تسلیة المجالس: باللّیلة].

(۴)- [تسلیة المجالس: آثر].

(۵) (۵*) [حکاه عنه فی الأسرار،/ ۲۶۷].

(۶- ۶) [حکاه فی بحر العلوم،/ ۲۸۰ و زاد فیه: و لو أصابونی لذهلوا عن طلب غیری].

(۷)- [لم یرد فی تسلیة المجالس].

(۸- ۸) [تسلیة المجالس: و بنو عمّه و أولاد].

(۹- ۹) [تسلیة المجالس: و کان الّذی بدأ بهذا].

(۱۰) (۱۰*) [لم یرد فی تظلّم الزّهراء].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۳۲

تابعوه. (۱۰*) «۱»

قال الرّاوی: ثمّ نظر إلی بنی عقیل، فقال: حسبکم من القتل بصاحبکم مسلم، اذهبوا فقد أذنت لکم (۵*) و روی من طریق آخر، قال: «۲» فعندها تکلّم «۲» إخوته و جمیع أهل بیته و قالوا: یا ابن رسول اللّه فما یقول النّاس لنا، و ماذا نقول لهم، نقول: إنّا ترکنا شیخنا و کبیرنا و ابن بنت نبیّنا، لم نرم معه بسهم، و لم نطعن معه برمح، و لم نضرب بسیف؟! لا و اللّه یا ابن رسول اللّه لا نفارقک أبدا، و لکنّا نقیک «۳» بأنفسنا حتّی نقتل بین یدیک، و نرد موردک، فقبّح اللّه العیش بعدک، ثمّ «۴» قام مسلم بن عوسجة و قال: نحن نخلّیک هکذا و ننصرف عنک و قد أحاط بک هذا العدوّ! لا و اللّه لا یرانی اللّه أبدا و أنا أفعل ذلک حتّی أکسر فی صدورهم رمحی و أضاربهم بسیفی، ما ثبت قائمة بیدی، و لو لم یکن لی سلاح أقاتلهم به لقذفتهم بالحجارة، و لم أفارقک أو أموت معک «۵».

قال: و قام سعید بن عبد اللّه الحنفیّ، فقال: لا و اللّه یا ابن رسول اللّه لا نخلّیک أبدا، حتّی «۶» یعلم اللّه «۶» أنّا قد حفظنا فیک وصیّة «۷» رسوله محمّد صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، و لو علمت أنّی أقتل فیک، ثمّ أحیی، «۸» ثمّ أخرج حیّا «۸»، ثمّ أذری یفعل ذلک بی سبعین مرّة ما فارقتک حتّی ألقی حمامی «۹» دونک، «۱۰» و کیف لا أفعل ذلک «۱۰»؟! و إنّما هی قتلة واحدة، ثمّ أنال الکرامة الّتی لا انقضاء لها أبدا «۱۱»، ثمّ قام زهیر بن القین و قال: و اللّه یا ابن رسول اللّه لوددت أنّی قتلت،

---

(۱)- [زاد فی تسلیة المجالس: الباقون].

(۲- ۲) [تسلیة المجالس: فتکلّم].

(۳)- [تسلیة المجالس: نفدیک].

(۴) (۴- ۴) [حکاه عنه فی الأسرار،/ ۲۶۷- ۲۶۸].

(۵)، (۱۰- ۱۰)- [لم یرد فی تسلیة المجالس].

(۶- ۶) [تسلیة المجالس: نعلم].

(۷)- [لم یرد فی تسلیة المجالس و الأسرار].

(۸- ۸) [تسلیة المجالس: ثمّ أحرق].

(۹)- [زاد فی تسلیة المجالس و الأسرار: من].

(۱۰- ۱۰)- [لم یرد فی تسلیة المجالس].

(۱۱)- [لم یرد فی تسلیة المجالس].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۳۳

ثمّ نشرت ألف مرّة و أنّ اللّه تعالی قد دفع «۱» القتل «۲» عنک و عن هؤلاء الفتیة من إخوانک و ولدک و أهل بیتک. و تکلّم جماعة من أصحابه بنحو ذلک، و قالوا: أنفسنا لک الفداء نقیک بأیدینا و وجوهنا، فإذا نحن قتلنا بین یدیک نکون قد وفینا لربّنا و قضینا ما علینا. (۴*). «۳»

---

(۱)- [الأسرار: رفع].

(۲)- [زاد فی تسلیة المجالس: هذه الفتنة].

(۳)- سپس شب فرارسید. حسین علیه السّلام یارانش را جمع کرد و خدای را سپاس گفت و ستایش کرد.

سپس روی به یاران کرد و فرمود: «اما بعد! حقیقت این‌که من نه یارانی نیکوتر از شما می‌شناسم و نه خاندانی نیکوکارتر و بهتر از

خانـدان خودم. خداونـد به همه شـماها پـاداش نیکو عطـا فرمایـد. اینک تاریکی شب شـما را فراگرفته است. شـبانه حرکت کنیـد و هریک از شما دست یکی از خانواده مرا بگیرد و در تاریکی شب پراکنده شوید و مرا با اینان بگذارید که به جز من، با کسی کاری ندارند.»

برادران و فرزنـدان و فرزنـدان عبـد اللّه بن جعفر یکصدا گفتند: «چرا چنین کنیم؟ برای این‌که پس از تو زنده بمانیم؟ خداوند هرگز چنین چیزی را به ما نشان ندهد.»

این سخن را نخستین بار عباس بن علی گفت و دیگران به دنبال او.

راوی گفت: سپس روی به فرزنـدان عقیل کرد و فرمود: «کشـته شدن مسـلم از شـما خانواده، برای شـما کافی است. من اجازه دادم شماها راه خود بگیرید و بروید.»

و به روایت دیگر، حسین علیه السّلام که چنین گفت؛ برادران و همگی خاندان او به سخن درآمدند و گفتند:

«پسـر پیغمبر! پس مردم به ما چه می‌گویند؟ و ما به مردم چه بگوییم؟ بگوئیم رئیس و بزرگ و پسـر پیغمبر خودمان را رها کردیم و در رکابش نه تیری رها کردیم و نه نیزه‌ای به کار بردیم و نه شمشیری زدیم؟

نه به خـدا قسم ای پسـر پیغمبر هرگز از تو جـدا نخواهیم شـد؛ بلکه به جان و دل نگهـدار تو خواهیم بود تا آن که در برابر تو کشـته شویم و به سرنوشت تو دچار گردیم. خدا زشت گرداند زندگی بعد از تو را.»

سپس مسلم بن عوسجه برخاست و عرض کرد: «ما تو را این‌چنین رها کنیم و برویم در حالی که این دشمن گرداگرد تو را فراگرفته است؟ نه به خدا قسم خداوند هرگز نصیبم نکند که من چنین کاری کنم؟ هستم تا نیزه‌ام را در سینه‌شان بشکنم و تا قبضه شمشیر در دست دارم با شمشیرشان بزنم و اگر اسلحه نداشته باشم با پرتاب سنگ با آنان خواهم جنگید و از تو جدا نخواهم شد تا با تو شربت مرگ را بیاشامم.»

راوی گفت: سـعید بن عبـد اللّه حنفی برخاست و عرض کرد: نه به خدا ای پسـر پیغمبر هرگز ما تو را رها نکنیم تا خداوند بداند که ما سـفارش پیغمبر را درباره تو نگه داشـته‌ایم و اگر من دانسـتمی که در راه تو کشـته می‌شوم و سـپس زنـده می‌شوم و سـپس ذرّات وجودم را به باد می‌دهند و هفتاد بار با من چنین می‌شد، من از تو جدا نمی‌شدم تا آن‌که در رکاب تو کشته شوم و اکنون چرا چنین نکنم با این‌که یک کشته شدن بیش نیست و به دنبالش عزّتی که هرگز ذلّت نخواهد داشت.»

سپس زهیر بن قین برخاست و گفت: به خـدا قسم ای پسـر پیغمبر، دوست دارم که من کشـته شوم، سـپس زنـده شوم و هزار بار این عمل تکرار شود؛ ولی خدای تعالی کشته شدن را از جان تو و جان این-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۳۴

ابن طـاوس، اللّهـوف،/ ۹۰ - ۹۳- عنـه: القزوینی، تظلّم الزّهراء،/ ۱۷۶ - ۱۷۷؛ مثلـه محمّـد بـن أبی طـالب، تسـلیة المجـالس و زینة المجالس، ۲/ ۲۶۹- ۲۷۱؛ المازندرانی، معالی السّبطین، ۱/ ۳۳۷- ۳۳۸

قال: و جمع الحسین أصحابه بعدما رجع عمر بن سعد عنهم، فقال: «أثنی علی اللّه تبارک و تعالی أحسن الثّناء، و أحمده علی السّرّاء و الضّرّاء، اللّهمّ إنّی أحمدک علی أن أکرمتنا بالنّبوّة، و علّمتنا القرآن، و فقّهتنا فی الدّین، و جعلت لنا أسماعا و أبصارا و أفئدة، فاجعلنا لـک من الشّاکرین. أمّا بعـد، فإنّی لا أعلم أصـحابا أوفی و لا خیرا من أصـحابی، و لا أهل بیت أبرّ و لا أوصل من أهل بیتی، فجزاکم اللّه جمیعا عنّی خیرا، ألا و إنّی لأظنّ یومنا من هؤلاء الأعـداء غـدا، ألا و إنّی قد أذنت لکم، فانطلقوا جمیعا فی حلّ، لیس علیکم منّی ذمـام، هـذا اللّیـل قـد غشـیکم فاتخـذوه جملا، ثمّ لیأخـذ کلّ رجل منکم بیـد رجل من أهل بیتی، ثمّ تفرّقوا فی البلاد، فی سوادکم و مدائنکم، حتّی یفرّج اللّه، فإنّ القوم إنّما یطلبوننی و لو قد أصابونی لهوا عن طلب غیری!».

فقـال له إخوته و أبنـاؤه و بنو أخیه و أبنـاء عبـد اللّه بن جعفر: «لم نفعل ذلک، لنبقی بعـدک؟! لا أرانا اللّه ذلک أبـدا!». بـدأهم بهـذا

القول العبّاس بن علیّ، ثمّ تكلّموا بهذا و نحوه، فقال الحسين: يا بنى عقيل، حسبكم من الفتك بمسلم، اذهبوا فقد أذنت لكم!.

قالوا: «فماذا يقول للنّاس؟ يقولون: إنّا تركنا شيخنا و سيّدنا و بنى عمومتنا خير الأعمام، لم نرم معهم بسهم، و لم نطعن معهم برمح، و لم نضرب معهم بسيف، و لا ـ ندرى ما صنعوا! لا و اللّه لا نفعل، و لكن نفديك بأنفسنا و أموالنا و أهلينا، و نقاتل معك حتّى نرد موردك، فقبّح اللّه العيش بعدك!».

و قام إليه مسلم بن عوسجة الأسديّ، فقال: «أنحن نتخلّى عنك و لم نعذر إلى اللّه فى

- جوانان كه برادران و فرزندان و خاندان تواند، بازگيرد، و جمعى ديگر از ياران آن حضرت به همين مضامين سخن گفتند و عرض كردند: جانهاى ما به فدايت، ما دستها و صورتهاى خود را سپر بلاى تو خواهيم كرد كه اگر در پيش روى تو كشته شويم، به عهدى كه با پروردگار خود بسته‌ايم، وفادار بوده و وظيفه‌اى كه به عهده داريم، انجام داده باشيم.» فهرى، ترجمه لهوف،/ ۹۰- ۹۳

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۳۵

أداء حقّك؟ أما و اللّه لا أفارقك حتّى أكسر فى صدورهم رمحى، و أضربهم بسيفى ما ثبت قائمة فى يدى! و اللّه لو لم يكن معى سلاح أقاتلهم به، لقدفتهم بالحجارة دونك حتّى أموت!».

و قال له سعيد بن عبد اللّه الحنفىّ: «و اللّه لا نخلّيك، حتّى يعلم اللّه أنّا قد حفظنا غيبة رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فيك، و اللّه لو علمت أنّى أحيى ثمّ أحرق حيّا ثمّ أذرّى- يفعل بى ذلك سبعين مرّة- ما فارقتك حتّى ألقى حمامى دونك! فكيف لا أفعل ذلك و إنّما هى قتلة واحدة، ثمّ هى الكرامة الّتى لا انقضاء لها أبدا!».

و قال زهير بن القين: «و اللّه لوددت أنّى قتلت، ثمّ نشرت، ثمّ قتلت، حتّى أقتل هكذا ألف قتلة، و أنّ اللّه يدفع بذلك القتل عن نفسك و عن أنفس هؤلاء الفتية من أهل بيتك!».

و تكلّم جماعة أصحابه بكلام يشبه بعضه بعضا فى وجه واحد، فقالوا: «و اللّه لا نفارقك، و لكن أنفسنا لك الفداء! و نقيك بنحورنا و جباهنا و أيدينا و أبداننا! فإذا نحن قتلنا وفينا و قضينا ما علينا!» .. و هذا القول من كلام الحسين، و كلامهم مروىّ عن زين العابدين علىّ بن الحسين (رضى اللّه عنهما). النّويرى، نهاية الإرب، ۲۰/ ۴۳۴- ۴۳۵

و قال الحسين لأصحابه: إنّى قد أذنت لكم، فانطلقوا فى هذا اللّيل، و تفرّقوا فى سوادكم و مدائنكم. فقال أخوه العبّاس: لم نفعل ذلك، لنبقى بعدك؟! لا أرانا اللّه ذلك أبدا، ثمّ تكلّم إخوته و بنو أخيه و بنو عبد اللّه بن جعفر بنحو ذلك و كان الحسين و أصحابه يصلّون اللّيل كلّه و يدعون.

أبو الفداء، التّاريخ، ۱/ ۱۹۱

و جمع حسين أصحابه ليلة عاشوراء فحمد اللّه و قال: إنّى لا أحسب القوم إلّا مقاتلوكم غدا، و قد أذنت لكم جميعا، فأنتم فى حلّ منّى، و هذا اللّيل قد غشيكم، فمن كانت له قوّة فليضمّ إليه رجلا من أهل بيتى، و تفرّقوا فى سوادكم، فإنّهم إنّما يطلبوننى، فإذا رأونى لهوا عن طلبكم. فقال أهل بيته: لا أبقانا اللّه بعدك، و اللّه لا نفارقك. و قال أصحابه كذلك.

الذّهبى، سير أعلام النّبلاء، ۳/ ۲۰۲

و خطب أصحابه فى أوّل اللّيل، فحمد اللّه تعالى و أثنى عليه، و صلّى على رسوله بعبارة فصيحة بليغة، و قال لأصحابه: من أحبّ أن ينصرف إلى أهله فى ليلته هذه فقد أذنت

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۳۶

له، فإنّ القوم إنّما يريدوننى.

[فقال مالك بن النّضر: علىّ دين و عيال، فقال هذا اللّيل قد عشيكم فاتّخذوه حجلا، ليأخذ كلّ منكم بيد رجل من أهل بيتى ثمّ اذهبوا

فی بسیط الأرض، فی سواد هذا اللّیل إلی بلادکم و مدائنکم، فإنّ القوم إنّما یریدوننی، فلو قد أصابونی لهوا عن طلب غیری، فاذهبوا حتّی یفرج اللّه عزّ و جلّ.

فقال له إخوته و أبناؤه و بنو أخیه، لا بقاء لنا بعدک، و لا أرانا اللّه فیک ما تکره.

فقال الحسین: یا بنی عقیل حسبکم بمسلم أخیکم، اذهبوا فقد أذنت لکم، قالوا: فما تقول النّاس، إنّا ترکنا شیخنا و سیّدنا و بنی عمومتنا خیر الأعمام، لم نرم معهم بسهم، و لم نطعن معهم برمح، و لم نضرب معهم بسیف، رغبهٔ فی الحیاهٔ الدّنیا، لا و اللّه لا نفعل، و لکن نفدیک بأنفسنا و أموالنا و أهلینا، و نقاتل معک حتّی نرد موردک. فقبّح اللّه العیش بعدک.

و قال نحو ذلک مسلم بن عوسجهٔ الأسدیّ، و کذلک قال سعید بن عبد اللّه الحنفیّ: و اللّه لا نخلّیک حتّی یعلم اللّه أنّا قد حفظنا غیبهٔ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله فیک، و اللّه لو علمت أنّی أقتل دونک ألف قتلهٔ، و أنّ اللّه یدفع بذلک القتل عنک و عن أنفس هؤلاء الفتیهٔ من أهل بیتک، لأحببت ذلک، و إنّما هی قتلهٔ واحدهٔ.

و تکلّم جماعهٔ أصحابه بکلام یشبه بعضه بعضا من وجه واحد، فقالوا: و اللّه لا نفارقک، و أنفسنا الفداء لک، نقیک بنحورنا و جباهنا، و أیدینا و أبداننا، فإذا نحن قتلنا و فنینا و قضینا ما علینا. و قال أخوه العبّاس: لا أرانا اللّه یوم فقدک و لا حاجهٔ لنا فی الحیاهٔ بعدک. و تتابع أصحابه علی ذلک] «۱».

ابن کثیر، البدایهٔ و النّهایهٔ، ۸/ ۱۷۶- ۱۷۷

و خطب الحسین [علیه السّلام] أصحابه فقال: إنّی قد أذنت لکم أن تنطلقوا فی اللّیل، و أن تتّخذوه جملا، فإنّ القوم إنّما یریدوننی، فلو أصابونی لما طلبوکم.

فقال العبّاس أخوه: و اللّه لا نفعل ذلک أبدا. ثمّ تکلّم إخوته و أولاده و بنو أخیه و بنو عبد اللّه بن جعفر بنحو ذلک.

---

(۱)- سقط من المصریّهٔ.

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۳۷

فقال الحسین: یا بنی عقیل حسبکم من القتل ما مسّکم، اذهبوا فقد أذنت لکم، قالوا: لا و اللّه بل نفدیک بأنفسنا و أهلینا فقبّح اللّه [العیش] بعدک.

و قال مسلم بن عوسجهٔ: و اللّه لو لم یکن معی سلاح لقاتلتهم بالحجارهٔ.

و قال سعید بن عبد اللّه الحنفیّ: و اللّه لا نخلّیک حتّی یعلم اللّه أنّنا قد حفظنا غیبهٔ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فیک؛ و اللّه لو علمت أنّنی أقتل، ثمّ أحیی، ثمّ أقتل، ثمّ أحیی سبعین مرّهٔ ما فارقتک حتّی ألقی حمامی دونک.

و تکلّم جماعهٔ [آخرون من] أصحابه بمثل ذلک. «۱»

الباعونی، جواهر المطالب، ۲/ ۲۸۲- ۲۸۳

فکان لهم فی تلک اللّیلهٔ دویّ کدویّ النّحل من الصّلاهٔ و التّلاوهٔ، ثمّ أنّ الحسین جمع أصحابه فحمد اللّه و أثنی علیه، ثمّ قال: أمّا بعد، لا أعلم أنّ أصحابا أوفی و لا أخیر من أصحابی، و لا أهل بیت أبرّ و لا أوصل من أهل بیتی، فجزاکم اللّه عنّی خیرا، ألا و إنّی قد

---

(۱)- امیر المؤمنین حسین، برادران و یاران خود را جمع آورد و فرمود: «الحمد للّه علی السراء و الضرآء؛ اما بدانید که من هیچ‌کس را از اصحاب خویش باوفاتر نیافتم و هیچ آفریده را از اهل بیت خود رحیم‌تر و نیکوکارتر ندیدم.» فجزاکم اللّه عنی و جمیعا خیرا. آن‌گاه گفت: «من رقبه شما را از ربقه بیعت خود محلی ساختم می‌باید که هریک از اصحاب من امشب دست اهل بیت مرا بگیرد و در آفاق متفرق شود تا از محنت رهایی و از شدت فرج یابند و چون مخالفان مرا حاضر بینند، از عقب دیگری نروند و به جستجوی

احدی نپردازند.»

برادران و فرزندان و ابنا جعفر طیار و اصحاب آن جناب جواب دادند: «ما هرگز از تو مفارقت نکنیم.

چه بقای خود را بعد از حیات تو نمی‌خواهیم.»

و مسلم بن عوسجه الاسدی گفت: «تا جان در بدن و رمقی در تن و نیزه و شمشیر در دست من است، با اعدای دین و دشمنان قرة العین رسول رب العالمین مقاتله خواهم کرد و دست از جنگ بازنخواهم داشت تا اجل فراآید.»

به قیامت بر آن عهد که بستم با تو تا نگویی که در آن‌روز وفایت نبود

و چون امیر المؤمنین حسین مشاهده فرمود که اهل بیت و اصحاب او در وفاداری راسخ دم و ثابت قدمند، فرمان داد که خیمه‌ها را نزدیکتر یکدیگر نصب کنند. در عقب خیام خندقی کندند و او را از نی و چوب پر ساختند تا در هنگام التهاب نایره قتال، آتش دران زنند و طریق آمدوشد خصم را از آن ممر مسدود باشد.

میرخواند، روضة الصّفا، ۳/ ۱۴۷

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۳۸

أذنت لکم فانطلقوا، فأنتم فی حلّ، لیس علیکم منّی ذمام، و قد غشیکم اللّیل فاتّخذوه سترا جمیلا.

فقال له إخوته و أبناؤه و أبناء عبد اللّه بن جعفر: لا نفعل ذلک و لا نبقی بعدک، لا أرانا اللّه ذلک أبدا.

فدعا لهم العبّاس و إخوته، ثمّ بایعوه، و قال لبنی مسلم بن عقیل: حسبکم من القتل ما تقدّم فی مسلم، اذهبوا فقد أذنت لکم. قالوا: لا و اللّه لا نفارقک أبدا، حتّی نضرب بأسیافنا، و نقتل بین یدیک. «۱»

الطّریحی، المنتخب، ۲/ ۴۴۱

---

(۱)- جناب سید شهدا در آن شب، اصحاب گرام خود را جمع نمود. امام زین العابدین علیه السّلام گفت که:

«من در آن وقت بیمار بودم. خود را بر زمین کشیدم تا به نزدیک آن حضرت رسیدم. شنیدم که به اصحاب خود می‌گفت: ثنا می‌کنم خداوند خود را به نیکوترین ثناها، و حمد می‌کنم او را بر شدت و رخا و نعمت و بلا. خداوندا، تو را حمد می‌کنم بر آن‌که ما را گرامی داشتی به پیغمبری و قرآن را به ما تعلیم کردی و دین خود را به ما عطا کردی و ما را چشمان بینا و گوشهای شنوا و دلهای با نور و ضیاء بخشیدی. پس بگردان ما را از شکرکنندگان؛ اما بعد بدرستی که من نمی‌دانم اصحابی وفادارتر و نیکوکارتر از اصحاب خود، و اهل بیتی پاکیزه‌تر و شایسته‌تر و حق‌شناس‌تر از اهل بیت خود. پس خدا شما را جزای نیکو عطا کند از جانب من. بر من نازل شده است حالتی که مشاهده می‌نمایید. من شما را مرخص گردانیدم و بیعت خود را از گردن شما گشودم و از شما توقع نصرت و معاونت و مرافقت ندارم. در این وقت، پرده سیاه شب شما را فرو گرفته است. به هرطرف که خواهید، بروید که ایشان مرا می‌طلبند و با من کار دارند؛ چون مرا بیابند، دیگری را طلب نمی‌نمایند.»

در این حال، عباس و سایر برادران بزرگوار آن حضرت برخاستند و گفتند: «هرگز از تو جدا نمی‌شویم. خدا ننماید به ما روزی را که بعد از تو زنده باشیم. دست از دامان تو برنمی‌داریم و جان خود را فدای تو کردن از سعادت خود می‌شماریم.»

پس حضرت رو به اولاد مسلم بن عقیل آورد و فرمود که: «شهادت مسلم شما را بس است. من شما را مرخص گردانیدم به هر طرف که خواهید، بروید.»

آن سعادتمندان گفتند: «ای فرزند رسول خدا! مردم چه گویند به ما هرگاه شیخ و بزرگ و سید و فرزند بهترین اعمام خود و فرزند پیغمبر خود را یاری نکنیم و در نصرت او شمشیری و نیزه‌ای به کار نبریم. نه به خدا سوگند که از تو جدا نمی‌شویم تا برویم به هرجا که می‌روی و جان و خون خود را فدای جان مکرم و خون محترم تو گردانیم و حقّ تو را ادا نماییم. لعنت خدا بر زندگانی

بعد از چون تو امامی!»

پس مسلم بن عوسجه برخاست و گفت: «آیا ما دست از یاری تو برمی‌داریم و اگر چنین کنیم، چه عذر نزد پروردگار خود بگوییم؟ نه به خدا سوگند که از تو جدا نمی‌شویم تا نیزه‌های خود را در سینه‌های-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۳۹

فی اللّیلة التّاسعة من المحرّم کان لأصحابه دویّ کدویّ النّحل من الصّلاة و التّلاوة، فقال لهم: إنّی لا أعلم أصحابا أوفی بالعهد و لا خیرا من أصحابی، و لا أهل بیت أبرّ و لا أوصل بالرّحم من أهل بیتی، فجزاکم اللّه عنّی خیرا، ألا و أنّی قد أذنت لکم فانطلقوا، فأنتم فی حلّ منّی، و هذه اللّیلة سیروا بسوادها فاتّخذوها سترا جمیلا.

فقال له إخوته و أهل بیته و أصحابه: لا نفارقک لحظة و لا یبقی اللّه إیّانا بعدک أبدا. «۱»

- دشمنان تو فروبریم و تا دسته شمشیر در دست ماست، دمار از مخالفان تو برمی‌آوریم و اگر حربه نداشته باشیم که با ایشان محاربه بنماییم، با سنگ با ایشان جنگ خواهیم کرد و دست از یاری تو برنمی‌داریم تا خدا بداند که حرمت پیغمبر او را در حقّ تو رعایت کرده‌ایم. به خدا سوگند که اگر بدانیم که هفتاد مرتبه کشته می‌شویم و سوخته می‌شویم و خاکستر ما را بر باد می‌دهند، از تو جدا نمی‌شویم. پس چگونه از تو مفارقت نماییم و حال آن‌که یک کشته شدن است و بعد از آن، سعادت ابدی آخرت است که نهایت ندارد.»

پس زهیر بن قین برخاست و گفت: «به خدا سوگند که من راضیم که هزار مرتبه کشته شوم و زنده شوم و باز کشته شوم و هزار جان را فدای تو و اهل بیت تو کنم.»

و سایر آن سعادتمندان بر این منوال سخن گفتند و حضرت ایشان را دعا کرد.

به روایت دیگر: حضرت در آن وقت، جاهای ایشان را در بهشت به ایشان نمود. حور و قصور و نعیم موفور خود را مشاهده کردند و یقین ایشان زیاده گردید، و به آن سبب الم نیزه و شمشیر و تیر بر ایشان نمی‌نمود و شربت شهادت بر ایشان گوارا بود.

از حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام منقول است که چون لشکر مخالف حضرت سید شهدا را احاطه کردند، حضرت؛ اصحاب خود را جمع کرد و فرمود: «من بیعت خود را بر شما حلال کردم. اگر خواهید به قبایل و عشایر خود ملحق شوید! و با اهل بیت و خویشان خود گفت: «شما را نیز مرخّص گردانیدم. شما تاب مقاومت این گروه بی‌شمار را ندارید.»

پس جمعی از منافقان و مردم ضعیف الایمان مفارقت آن حضرت را بر سعادت ابدی اختیار کردند و پراکنده شدند. اهل بیت و خویشان و خواص اصحاب آن حضرت که به قوت ایمان و یقین از عالمیان ممتاز بودند، گفتند: «ما از تو مفارقت نمی‌نماییم و در حزن و اندوه و محنت و بلا با تو شریکیم، و قرب خدا را منوط به خدمت تو می‌دانیم.»

حضرت فرمود: «چون بر خود قرار دادید، آن‌چه من بر خود قرار داده‌ام، پس بدانید که حق تعالی منازل شریفه و درجات رفیعه را نمی‌بخشد، مگر به کسی در راه او متحمّل مکاره عظیمه و شداید مؤلمه گردد. بدانید که تلخ و شیرین دنیای فانی نظر به دار باقی مانند خوابی است که کسی بیند و بیدار شود، و فایز و رستگار کسی است که در آخرت فایز و رستگار گردد. شقی و بدبخت کسی است که نعیم باقی آخرت را از دست بدهد.

مجلسی، جلاء العیون،/ ۶۴۹- ۶۵۱

(۱)- و از این سوی حسین علیه السّلام نیز به معسکر خویش باز شد و مکشوف افتاد که این مخاصمت به-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۴۰

القندوزی، ینابیع المودّة، ۲/ ۳۳۹

(و روی) أهل السّیر «۱» عن الضّحّاک بن قیس المشرقیّ، قال: إنّ الحسین علیه السّلام، جمع تلک اللّیلة أهل بیته و أصحابه، فخطبهم بخطبته الّتی قال فیها: أمّا بعد، فإنّی لا أعلم أهل بیت ... إلی آخرها. فقام العبّاس فقال: لم نفعل ذلک، لنبقی بعدک؟! لا أرانا اللّه ذلک أبدا.

- مسالمت نخواهد پیوست، پس اصحاب خویش را طلب فرمود و در میان ایشان ایستاده شد. سید سجاد علیه السّلام حدیث می‌کند که: «من با شدت مرض نزدیک شدم تا گوش دارم چه فرماید.»

فسمعت أبی یقول لأصحابه: أثنی علی اللّه أحسن الثّناء و أحمده علی السّرّاء و الضّرّاء اللّهمّ! إنّی أحمدک علی ان أکرمتنا بالنّبوّة و علّمتنا القرآن و فهّمتنا فی الدّین و جعلت لنا اسماعا و أبصارا و أفئدة، فاجعلنا من الشّاکرین. أمّا بعد فإنّی لا أعلم أصحابا أوفی و لا خیرا من اصحابی و لا أهل بیت أبرّ و لا أوصل من أهل بیتی، فجزاکم اللّه عنّی خیرا، ألا و إنّی لأظنّ یوما لنا من هؤلاء ألا و إنّی قد أذنت لکم فانطلقوا جمیعا فی حلّ لیس علیکم حرج منّی و لا ذمام. هذا اللّیل قد غشیکم فاتّخذوا جملا، و لیأخذ کلّ رجل بید رجل من أهل بیتی، و تفرّقوا فی سوادکم و مدائنکم فإنّ القوم إنّما یطلبوننی و لو قد أصابونی، لهوا عن طلب غیری.

زین العابدین علیه السّلام می‌فرماید: شنیدم که پدر من در میان اصحاب، خدای را به سپاس بستود و به نیایش (۱) ستایش فرمود، آن‌گاه گفت: «ای پروردگار من! سپاس می‌گذارم تو را که ما را به تشریف نبوت تکریم فرمودی و مرموزات قرآن را تعلیم نمودی و معضلات (۲) دین را مفهوم داشتی و ما را گوش شنوا و دیده بینا و دل دانا کرامت کردی و در شمار سپاس‌گزاران آوردی. همانا من اصحابی وفاکیش‌تر از اصحاب خود و اهل بیتی نیکوکارتر از اهل بیت خود ندانم. خداوند شما را جزای خیر دهاد! دانسته باشید که من گمان دیگر در حق این جماعت داشتم و ایشان را در طریق اطاعت و متابعت می‌انگاشتم. اکنون آن پندار دیگر گونه صورت بست. لاجرم ذمت شما را از حمل عهد و بیعت خود سبکبار ساختم و شما را رخصت کردم تا به هر جانب که خواهید، کوچ دهید. اکنون که سیاهی شب جهان را در پرده خویش درافکنده، آن را شتری به دست کنید و دست یک تن از اهل بیت مرا فراگیرید و در بلاد و امصار (۳) پراکنده شوید. همانا این جماعت مرا می‌جویند؛ چون مرا دست یازند، به غیر من نپردازند.»

پاسخ اهل بیت حسین علیه السّلام را

چون أبو عبد اللّه علیه السّلام سخن به این‌جا آورد، فرزندان و برادران و برادرزادگان و پسرهای عبد اللّه آغاز سخن کردند و گفتند: «لا و اللّه! ما به این کار گردن ننهیم و بعد از تو زندگانی نخواهیم.» لا أرانا اللّه ذلک أبدا.

خداوند ما را هرگز به این ناستوده کردار دیدار نکند.»

نخستین عباس بن علی بن أبی طالب علیهم السّلام آغاز سخن کرد و لختی به این منوال بپرداخت.

(۱). نیایش: دعا با تضرع و زاری.

(۲). معضلات: مشکلات.

(۳). امصار، جمعر مصر: شهر.

سپهر ناسخ التّواریخ سیّد الشّهدا علیه السّلام، ۲/ ۲۰۴- ۲۰۶

(۱)- [ذخیرة الدّارین: الطّبری عن أبی مخنف].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۴۱

ثمّ تکلّم أهل بیته و أصحابه بما یشبه هذا الکلام «۱» و سیذکر بعد «۱». «۲»

(۱- ۱) [ذخیرة الدّارین: الخبر و یأتی بسط الکلام فی الوقعة إن شاء اللّه].

(۲)- (د) حسین علیه السّلام شب هنگام یاران خود را جمع کرد. علی بن الحسین گوید: با آن‌که بیمار بودم، نزدیک رفتم تا آن‌چه گوید، بشنوم. شنیدم، پدرم به اصحاب گفت: «بهترین ستایش را بر خدا نمایم و بر سود و زیان او را سپاس گذارم. بار خدایا! من تو را سپاس گویم که ما خانواده را به نبوت گرامی داشتی و قرآن را به ما آموختی و در دین دانا ساختی و به ما گوشهای شنوا و دیده بینا و دل روشن دادی. ما را از شکرگزاران خود بپذیر.

اما بعد! در میان اصحاب جهان باوفاتر و بهتر از اصحاب خود نمی‌دانم و در میان خانواده‌ها مهربانتر و گرم‌تر و بهتر از افراد خانواده خود نمی‌شناسم. خدا شما همه را از طرف من جزای خیر دهد. هلا من یک روزی از طرف این دشمنان برای خود گمان بردارم! من به همه شما اجازه دادم تا همه شماها آزادانه بروید و من شما را حلال کردم. پیمان و تعهدی ندارید. این شب تار شما را فراگرفته است. در امواج ظلمت آن خود را از گرداب بیرون کشید. هرکدام از شما دست یکی از افراد خاندان مرا بگیرید و در روستاها و شهرها پراکنده شوید تا خدا گشایش دهد؛ زیرا این مردم بس مرا می‌خواهند و اگر مرا گرفتار کنند، از جستجوی دیگران بگذرند.

برادران و پسران و برادرزادگان و پسران عبد اللّه بن جعفر یک زبان گفتند: «ما چنین کاری نکنیم. بعد از تو زنده باشیم! خدا چنین روزی نیاورد.»

عباس آغاز سخن کرد و دیگران از او پیروی کردند. سپس رو به فرزندان عقیل کرد و فرمود: «همان جانبازی مسلم برای شما بس است. شما بروید. من به شما اجازه دادم.»

گفتند: «سبحان اللّه!» مردم به ما چه می‌گویند؟ می‌گویند: سرور و آقا و عموزادگان خود را که بهترین عمو زادگانند، واگذاردیم و با آنها تیری از کمان رها نکرده و نیزه‌ای نزده و شمشیری به کار نبردیم و ندانستیم چه کردند؟! نه به خدا! این کار نکنیم؛ ولی جان و مال و خاندان را قربانت کنیم و به همراه تو نبرد کنیم تا به سرنوشت تو برسیم. زشت باد زندگی بعد از تو.»

مسلم بن عوسجه از جا برخاست و گفت: «ما دست از تو بداریم و هنوز نزد خدا در ادای حقت، خویش را معذور نکرده باشیم؟! نه به خدا! نیزه به سینه دشمن فرو کنم و تا دسته شمشیر در دست دارم بر آنها به کار برم و اگر سلاح به دستم نماند که با آنها بجنگم، سنگ به آنها بپرانم. به خدا دست از تو برنداریم تا خدا داند که ما رسول خدا را بعد از او درباره تو منظور داشتیم. به خدا اگر بدانم که کشته می‌شوم و زنده می‌شوم و سپس کشته می‌شوم و سوخته می‌شوم و خاکسترم را باد می‌دهند و هفتاد بارم چنان کنند، از تو جدا نشوم تا در آستانت بمیرم. چگونه فداکاری نکنم که یک کشته شدن است و تا همیشه کرامت عظیمی در پی است.»

زهیر بن قین از جا برخاست و گفت: «به خدا من دوست دارم کشته شوم و زنده شوم و باز کشته شوم تا هزار بار و خدای عز و جل با این کشتار من از تو و خاندانت دفاع کند.»

همه یارانش یک نفس قریب به این مضمون پاسخ دادند (ط) و گفتند: «به خدا از تو جدا نشویم (جان-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۴۲

السّماوی، إبصار العین،/ ۲۸- ۲۹- مثله؛ الحائری، ذخیرة الدّارین، ۱/ ۱۴۴

إنّه لمّا جمع الحسین علیه السّلام أهل بیته و أصحابه لیلة العاشر من المحرّم و خطبهم، فقال فی خطبته: أمّا بعد، فإنّی لا أعلم أصحابا أوفی و لا خیرا من أصحابی و لا أهل بیت أبرّ و لا أوصل من أهل بیتی، و هذا اللّیل قد غشیکم، فاتّخذوه جملا، و لیأخذ کلّ واحد منکم بید رجل من أهل بیتی، و تفرّقوا فی سواد هذا اللّیل و ذرونی و هؤلاء القوم، فإنّهم لا یریدون غیری. قام إلیه العبّاس علیه السّلام فبدأهم، فقال: و لم نفعل ذلک، لنبقی بعدک؟! لا أرانا اللّه ذلک أبدا. ثمّ تکلّم أهل بیته و أصحابه بمثل هذا و نحوه.

الأمین، أعیان الشّیعة، ۷/ ۴۳۰

و لمّا جمع الحسین علیه السّلام أصحابه لیلة العاشر من المحرّم و خطبهم فقال فی خطبته: ألا و إنّی أذنت لکم، فانطلقوا جمیعا فی حلّ لیس علیکم منّی ذمام، و لیأخذ کلّ واحد منکم بید رجل من أهل بیتی، و تفرّقوا فی سواد هذا اللّیل و ذرونی و هؤلاء القوم فإنّهم لا

- ما قربانت). با گلو و چهره و دست خود، تو را نگهداری کنیم و چون ما همه کشته شدیم، وظیفه خود را انجام داده باشیم.»

زبان حال، همه را در این شعر سروده است:

شاها! من ار به عرش رسانم سریر فضل مملوک این جنابم و محتاج این درم

گر بَر کنم دل از تو و بردارم از تو مهر این مهر بر که افکنم؟ این دل کجا برم؟

خدا آنها را از طرف حسین پاداش خیر دهد و آن حضرت به منزل خود برگشت.

خدا را زان جوانان شکیبا که در مردم ندیدم همچو آنها

کرامت این بود نی جامی از شیر خلیط آب و گردد بول برپا

قطب راوندی از ثمالی روایت کرده است:

علی بن الحسین علیه السّلام فرمود: من آن شب که پدرم فردایش کشته شد، با او بودم. به یارانش گفت: «این شب را سپر خود کنید. این مردم بس مرا خواهند و اگر مرا بکشند، به شما نگرایند. شما در حل و وسعتید.»

گفتند: «به خدا هرگز چنین نباشد.»

فرمود: «فردا شما همه کشته شوید و یکی از شما به‌در نرود.»

گفتند: «حمد خدا را که به ما شرف شهادت با تو را داد.»

بعد برای آنها دعا کرد و فرمود: «اکنون سر بردارید و نگاه کنید.»

آنها جای خود را در بهشت دیدند و آن حضرت منزل یکان‌یکان آنها را به آنها نشان می‌داد و هر کدام سینه و چهره جلو شمشیر می‌دادند که زودتر به منزل خود در بهشت وارد شوند.

کمره‌ای، ترجمه نفس المهموم،/ ۱۰۰- ۱۰۱، ۱۰۲

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۴۳

بید رجل من أهل بیتی، و تفرّقوا فی سواد هذا اللّیل و ذرونی و هؤلاء القوم فإنّهم لا یریدون غیری. فقال له إخوته و أبناؤه و بنو أخیه و أبناء عبد اللّه بن جعفر: و لم نفعل ذلک، لنبقی بعدک؟! لا أرانا اللّه ذلک أبدا، بدأهم بهذا القول العبّاس بن أمیر المؤمنین و اتّبعه الجماعة علیه فتکلّموا بمثله و نحوه.

الأمین، أعیان الشّیعة، ۴/ ۱۲۹- ۱۳۰

و جمع الحسین أصحابه قرب المساء قبل مقتله بلیلة، فقال: أثنی علی اللّه أحسن الثّناء، و أحمده علی السّرّاء و الضّرّاء، اللّهمّ إنّی أحمدک علی أن أکرمتنا بالنّبوّة، و علّمتنا القرآن، و فقّهتنا فی الدّین، و جعلت لنا أسماعا و أبصارا و أفئدة، و لم تجعلنا من المشرکین؛ أمّا بعد، فإنّی لا أعلم أصحابا أولی و لا خیرا من أصحابی، و لا أهل بیت أبرّ و لا أوصل من أهل بیتی، فجزاکم اللّه عنّی جمیعا.

و قد أخبرنی جدّی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بأنّی سأساق إلی العراق، فأنزل أرضا یقال لها:

عمورا و کربلا، و فیها استشهد، و قد قرب الموعد.

ألا و إنّی أظنّ یومنا من هؤلاء الأعداء غدا، و إنّی قد أذنت لکم فانطلقوا جمیعا فی حلّ لیس علیکم منّی ذمام، و هذا اللّیل قد غشیکم فاتّخذوه جملا، و لیأخذ کلّ رجل منکم بید رجل من أهل بیتی، فجزاکم اللّه جمیعا خیرا، و تفرّقوا فی سوادکم و مدائنکم، فإنّ القوم إنّما یطلبوننی، و لو أصابونی لذهلوا عن طلب غیری.

فقال له إخوته و أبناؤه و بنو أخیه و أبناء عبد اللّه بن جعفر: لم نفعل ذلک، لنبقی بعدک؟! لا أرانا اللّه ذلک أبدا. بدأهم بهذا القول

العبّاس بن علیّ و تابعه الهاشمیّون.

و التفت الحسین إلی بنی عقیل و قال: حسبکم من القتل بمسلم، اذهبوا قد أذنت لکم.

فقالوا: إذا ما یقول النّاس، و ما نقول لهم، إنّا ترکنا شیخنا و سیّدنا و بنی عمومتنا خیر الأعمام، و لم نرم معهم بسهم، و لم نطعن معهم برمح، و لم نضرب بسیف، و لا ندری ما صنعوا؟! لا و اللّه لا نفعل، و لکن نفدیک بأنفسنا و أموالنا و أهلینا، نقاتل معک حتّی نرد موردک، فقبّح اللّه العیش بعدک:

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۴۴

نفوس أبت إلّا تراث أبیهم فهم بین موتور لذاک و واتر

لقد ألفت أرواحهم حومة الوغی کما أنست أقدامهم بالمنابر

و قال مسلم بن عوسجة: أنحن نخلّی عنک، و بماذا نعتذر إلی اللّه فی أداء حقّک؟! أما و اللّه لا أفارقک حتّی أطعن فی صدورهم برمحی، و أضرب بسیفی ما ثبت قائمه بیدی و لو لم یکن معی سلاح أقاتلهم به، لقذفتهم بالحجارة حتّی أموت معک.

و قال سعید بن عبد اللّه الحنفیّ: و اللّه لا نخلّیک حتّی یعلم اللّه أنّا قد حفظنا غیبة رسوله فیک، أما و اللّه لو علمت أنّی أقتل ثمّ أحیی، ثمّ أحرق حیّا، ثمّ أذری یفعل بی سبعین مرّة، لما فارقتک حتّی ألقی حمامی دونک، و کیف لا أفعل ذلک و إنّما هی قتلة واحدة، ثمّ هی الکرامة الّتی لا انقضاء لها أبدا.

و قال زهیر بن القین: و اللّه وددت أنّی قتلت، ثمّ نشرت، ثمّ قتلت، حتّی أقتل کذا ألف مرّة، و أنّ اللّه عزّ و جلّ یدفع بذلک القتل عن نفسک و عن أنفس هؤلاء الفتیان من أهل بیتک.

و تکلّم باقی الأصحاب بما یشبه بعضه بعضا، فجزّاهم الحسین خیرا. «۱»

---

(۱)- امام حسین علیه السّلام در شب عاشورا خطاب به خویشان و یاران خود فرمود:

هذا اللّیل قد غشیکم فاتّخذوه جملا، فأنتم فی إذن منّی، فإنّ القوم لم یطلبوا غیری، و لو ظفروا بی لذهلوا عن طلب غیری، و لیأخذ کلّ رجل منکم بید رجل من أهل بیتی و تفرّقوا فی سوادکم هذا.

«شب فرا رسیده و هم امشب مرا به شما اجازه است که راه دیار در پیش گیرید؛ زیرا اینان به غیر من کاری ندارند و اگر به من دست یابند، از پی‌جویی همراهانم منصرف می‌شوند. پس هریک از شما دست مردی از خاندانم را برگیرید و در این سیاهی شب متفرق شوید.»

در این‌جاست که عظمت مقام و غیرت و حمیّت قمر بنی هاشم (سلام اللّه علیه) که نشانگر قوّت ایمان و مقام معرفت و شجاعت و ثبات حیرت‌انگیز حضرتش است، رخ نمود و گفت: «ما چنین نکنیم، خداوند بعد از تو ما را زنده ندارد!»

دیگر افراد بنی هاشم و نزدیکان حضرت هم به این آموزگار معرفت و صاحب بینش و بصیرت، اقتدا جستند و همگی به قربان ساختن خود در کوی دوست و فدا کردن هستی خویش تحت لوای سید الشهدا علیه السّلام اعلان نظر کردند. آری! آنان از زندگی دنیا هرچند که در رفاه و خوشکامی باشد، دست کشیدند و در بی‌کرانه ساحت قدس خیمه افراشتند.-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۴۵

المقرّم، مقتل الحسین علیه السّلام،/ ۲۵۷- ۲۵۹

کما فی بعض الکتب عن فخر المخدّرات زینب علیها السّلام قالت: لمّا کانت لیلة عاشوراء (أو لیلة العاشر خ ل) من المحرّم، خرجت من خیمتی لأتفقّد أخی الحسین علیه السّلام و أنصاره، و قد أفرد له خیمة، فوجدته جالسا وحده یناجی ربّه و یتلوا القرآن، فقلت فی نفسی أفی مثل هذه اللّیلة یترک أخی وحده؟! و اللّه لأمضینّ إلی إخوتی و بنی عمومتی، و أعاتبهم

- ابن عوسجه گفت: «اگر مرا سلاحی نباشد، برای حمله به دشمن دست به سنگ می‌برم تا این‌که در برابرت به خون خود درغلتم.» سعید حنفی گفت: «آیا تو را وانهیم؟! نه به خدا سوگند که چنین نکنیم تا پروردگار بداند که ما سفارش رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله را در مورد شما اجرا کرده‌ایم. و اگر من بدانم کشته می‌شوم، سپس زنده و باز به قتل رسم، و بعد از آن بدنم را به بسوزانند و خاکسترم را بر باد دهند، و این امر هفتاد مرتبه تکرار شود، دست از تو برنمی‌دارم تا در برابرت شربت مرگ سر کشم. و چه‌گونه چنین نکنم و حال این‌که یک بار کشته می‌شوم و در برابر، سعادت جاودانه‌ای در پیش دارم که پایانی ندارد.»

سپس دیگر اصحاب نیز سخنانی به این مضمون در جانبازی و ایثار بیان کردند:

فأجادوا الجواب و اخترطوا البی ض اهتیاجا إلی جلاد الأعادی

و انثنوا للوغی غضاب أسود عصفت فی العدی بصرصر عاد

حرسوه حتّی احتسوا جرع الموت ببیض الظّبا و سمر الصّعاد

سمحوا بالنّفوس فی نصرة الدّین و أدّوا فی اللّه حقّ الجهاد

پاسخ بسیار نیکو دادند و برای حمله‌ور شدن به سوی دشمنان، شمشیرهای خود را تیز کردند و سبکبال تاختند. آنها همچون شیرهای خشمگین بر سپاه اعدا تاختند و همچون تندبادی که بر قوم عاد و ثمود وزید، بر دشمنان تاختند. شمع وجودش را حفاظت کردند تا هنگامی که با تیغهای آبدیده و نیزه‌های نیلگون، شربت شهادت نوشیدند. آنها نقد جانشان را در راه یاری دین در طبق اخلاص نهادند و حق جهاد را ادا کردند.

بعد از این‌که حضرت ابا عبد اللّه الحسین علیه السّلام نیت صادقانه و اخلاص آنان را مشاهده کرد، ایشان را به فردا خبر داد و فرمود: «من و شما همگی و حتی قاسم و عبد اللّه شیرخوار کشته می‌شویم و تنها سجّاد علیه السّلام زنده می‌ماند؛ زیرا او پدر امامان است.

سپس حضرتش حجاب عالم ناسوت از مقابل چشمانشان برگرفت و آنان نعیم بهشت و منازل خود رادر آخرت ملاحظه کردند. و این امر از قدرت الهی امام علیه السّلام و تصرف و ولایت او شگفت نیست و مورخین نظیر آن را در مورد ساحران فرعون نقل کرده‌اند؛ یعنی آن هنگام که ایمان آوردند و فرعون تصمیم به قتلشان گرفت، منازل خود را در بهشت مشاهده کردند. (۱)

(۱). اخبار الزمان، ص ۲۴۷.

پاک‌پرور، ترجمه العبّاس،/ ۲۰۸- ۲۱۰

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۴۶

مثل هذه اللّیلة یترک أخی وحده؟! و اللّه لأمضینّ إلی إخوتی و بنی عمومتی، و أعاتبهم بذلک، فأتیت إلی خیمة العبّاس، فسمعت منها همهمة و دمدمة، فوقفت علی ظهرها، فنظرت فیها، فوجدت بنی عمومتی و إخوتی و أولاد إخوتی مجتمعین کالحلقة، و بینهم العبّاس بن أمیر المؤمنین علیه السّلام، و هو جاث علی رکبتیه کالأسد علی فریسته، فخطب فیهم خطبة ما سمعتها إلّا من الحسین علیه السّلام مشتملة بالحمد و الثّناء للّه و الصّلاة و السّلام علی النّبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، ثمّ قال فی آخر خطبته: یا إخوتی و بنی إخوتی و بنی عمومتی إذا کان الصّباح فما تقولون؟ فقالوا: الأمر إلیک یرجع و نحن لا نتعدّی لک قولک، فقال العبّاس:

إنّ هؤلاء، أعنی الأصحاب، قوم غرباء و الحمل الثّقیل لا یقوم إلّا بأهله، فإذا کان الصّباح فأوّل من یبرز إلی القتال أنتم، نحن نقدمهم للموت لئلّا یقول النّاس قدّموا أصحابهم، فلمّا قتلوا عالجوا الموت بأسیافهم ساعة بعد ساعة، فقامت بنو هاشم و سلّوا سیوفهم فی وجه أخی العبّاس، و قالوا: نحن علی ما أنت علیه؛ قالت زینب علیها السّلام: فلمّا رأیت کثرة اجتماعهم، و شدّة عزمهم، و إظهار شیمتهم، سکن قلبی و فرحت، و لکن خنقتنی العبرة، فأردت أن أرجع إلی أخی الحسین علیه السّلام و أخبره بذلک، فسمعت من خیمة حبیب بن مظاهر همهمة و دمدمة، فمضیت إلیها و وقفت بظهرها و نظرت فیها، فوجدت الأصحاب علی نحو بنی هاشم مجتمعین کالحلقة، و

بينهم حبيب بن مظاهر و هو يقول: يا أصحابى لم جئتم إلى هذا المكان؟ أوضحوا كلامكم، رحمكم اللّه. فقالوا: أتينا لننصر غريب فاطمة، فقال لهم: لم طلّقتم حلائلكم؟ فقالوا: لذلك. قال حبيب: فإذا كان الصّباح فما أنتم قائلون؟ فقالوا: الرّأى رأيك، و لا نتعدّى قولا لك؛ قال: فإذا صار الصّباح فأوّل من يبرز إلى القتال أنتم، نحن نقدمهم للقتال و لا نرى هاشميّا مضرّجا بدمه و فينا عرق يضرب لئلّا يقول النّاس قدّموا ساداتهم للقتال، و بخلوا عليهم بأنفسهم، فهزّوا سيوفهم على وجهه، و قالوا: نحن على ما أنت عليه. قالت زينب: ففرحت من ثباتهم، و لكن خنقتنى العبرة، فانصرفت عنهم و أنا باكية، و إذا بأخى الحسين قد عارضنى، فسكّنت نفسى، و تبسّمت فى وجهه، فقال: أختيّة؛ فقلت: لبّيك يا أخى، فقال عليه السّلام: يا أختاه منذ رحلنا من المدينة ما رأيتك متبسّمة، أخبرينى ما سبب تبسّمك؟

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۴۷

فقلت له: يا أخى رأيت من فعل بنى هاشم و الأصحاب كذا و كذا؛ فقال لى: يا أختاه اعلمى إنّ هؤلاء أصحابى من عالم الذّر، و بهم وعدنى جدّى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم، هل تحبّين أن تنظرى إلى ثبات أقدامهم؟ فقلت: نعم؛ فقال عليه السّلام: عليك بظهر الخيمة؛ قالت زينب، فوقفت على ظهر الخيمة فنادى أخى الحسين عليه السّلام: أين إخوانى و بنو أعمامى؟

فقامت بنو هاشم و تسابق منهم العبّاس و قال: لبّيك لبّيك ما تقول؟ فقال الحسين عليه السّلام:

أريد أن أجدّد لكم عهدا، فأتى أولاد الحسين، و أولاد الحسن و أولاد علىّ، و أولاد جعفر، و أولاد عقيل، فأمرهم بالجلوس، فجلسوا ثمّ نادى: أين حبيب بن مظاهر، أين زهير، أين هلال، أين الأصحاب؟ فأقبلوا و تسابق منهم حبيب بن مظاهر، و قال: لبّيك يا أبا عبد اللّه، فأتوا إليه و سيوفهم بأيديهم، فأمرهم بالجلوس فجلسوا، فخطب فيهم خطبة بليغة، ثمّ قال: يا أصحابى، اعلموا إنّ هؤلاء القوم ليس لهم قصد سوى قتلى و قتل من هو معى، و أنا أخاف عليكم من القتل، فأنتم فى حلّ من بيعتى، و من أحبّ منكم الانصراف فلينصرف فى سواد هذا اللّيل؛ فعند ذلك قامت بنو هاشم و تكلّموا بما تكلّموا، و قام الأصحاب و أخذوا يتكلّمون بمثل كلامهم، فلمّا رأى الحسين عليه السّلام حسن إقدامهم، و ثبات أقدامهم، قال عليه السّلام: إن كنتم كذلك فارفعوا رؤوسكم، و انظروا إلى منازلكم فى الجنّة، فكشف لهم الغطاء، و رأوا منازلهم و حورهم و قصورهم فيها، و الحور العين ينادين: العجل العجل، فإنّا مشتاقات إليكم، فقاموا بأجمعهم، و سلّوا سيوفهم، و قالوا: يا أبا عبد اللّه إئذن لنا أن نغير على القوم و نقاتلهم حتّى يفعل اللّه بنا و بهم ما يشاء؛ فقال عليه السّلام: اجلسوا رحمكم اللّه و جزاكم اللّه خيرا، ثمّ قال: ألا و من كان فى رحله امرأة فلينصرف بها إلى بنى أسد، فقام علىّ بن مظاهر و قال: و لماذا يا سيّدى؟ فقال عليه السّلام إنّ نسائى تسبى بعد قتلى، و أخاف على نسائكم من السّبى. فمضى علىّ بن مظاهر إلى خيمته، فقامت زوجته إجلالا له، فاستقبله و تبسّمت فى وجهه، فقال لها: دعينى و التّبسم؛ فقالت: يا ابن مظاهر إنّى سمعت غريب فاطمة خطب فيكم، و سمعت فى آخرها همهمة و دمدمة، فما علمت ما يقول، قال يا هذه، إنّ الحسين عليه السّلام قال لنا: ألا و من كان فى رحله امرأة فليذهب بها إلى بنى عمّها، لأنّى غدا أقتل و نسائى تسبى، فقالت: و ما أنت

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۴۸

صانع؟ قال: قومى حتّى ألحقك ببنى عمّك بنى أسد، فقامت و نطحت رأسها فى عمود الخيمة، و قالت: و اللّه ما أنصفتنى يا ابن مظاهر، أيسرّك أن تسبى بنات رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله و سلّم و أنا آمنة من السّبى؟ أيسرّك أن تسلب زينب إزارها من رأسها و أنا أستتر بإزارى؟

أيسرّك أن تذهب من بنات الزّهراء أقراطها و أنا أتزيّن بقرطى؟ أيسرّك أن يبيّض وجهك عند رسول اللّه و يسوّد وجهى عند فاطمة الزّهراء؟ و اللّه أنتم تواسون الرّجال و نحن نواسى النّساء، فرجع علىّ بن مظاهر إلى الحسين عليه السّلام و هو يبكى، فقال له الحسين عليه السّلام ما يبكيك؟ فقال: سيّدى، أبت الأسديّة إلّا مواساتكم، فبكى الحسين عليه السّلام و قال: جزيتم منّا خيرا.

(قولها) و نحن نواسى النّساء، بل و منهنّ من واست الرّجال فى القتل و القتال، كما فى حكاية زوجة و هب و والدته، و سيجىء فى

محلّه إن شاء اللّه تعالى.

المازندرانى، معالى السّبطين، ۱/ ۳۴۰- ۳۴۲

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۴۹

العبّاس عليه السّلام يحرس الحرم ليلة عاشوراء خاصّة

قيل: إنّ أصحاب الحسين عليه السّلام باتوا ليلة العاشر من المحرّم ما بين قائم و قاعد و راكع و ساجد، لكن خصّص العبّاس من بينهم بحفظ بنات رسول اللّه و أهل بيته، كان راكبا جواده، متقلّدا سيفه، آخذا رمحه، يطوف حول الخيم لأنّه فى آخر ليلة أراد أن يوفى ما كان عليه، و يرفع الوحشة عن قلوب الهاشميّات حتّى يجدن طيب الكرى و قد أحاطت بهنّ الأعداء، و كانت عيون الفاطميّات به قريرة، و عيون الأعداء منه باكية ساهرة لأنّهم خائفون مرعوبون من أبى الفضل، و ما تنام أعينهم خوفا من بأسه و سطوته، و نكال وقعته. و انعكس الأمر ليلة الحادى عشر، قرّت عيون العسكر و بكت و سهرت عيون الفاطميّات لنعم ما قيل:

اليوم نامت أعين بك لم تنم و تسهّدت أخرى فعزّ منامها

المازندرانى، معالى السّبطين، ۱/ ۴۴۳

و ليلة العاشر من المحرّم- بل فى كلّ ليلة من ليالى كربلا- كان هو المضطلع بأمر أخيه الحسين بحراسة المخيّم، و رفع الوحشة و الرّعب عن عائلة النّبوّة و الإمامة.

بحر العلوم، مقتل الحسين عليه السّلام (الهامش)،/ ۳۱۴

و قيل: إنّ أصحاب الحسين عليه السّلام باتوا ليلة العاشر من المحرّم ما بين قائم و قاعد و راكع و ساجد، لكن خصّص للعبّاس من بينهم بحفظ بنات رسول اللّه و أهل بيته، و كان راكبا جواده متقلّدا سيفه، آخذا رمحه، يطوف حول الخيم و ذلك لا يكون إلّا من شجاعته و بطولته و هيبته فكانت عيون الأعداء منه باكية ساهرة لأنّهم كانوا يخافون منه و يفرّون منه، بينما كانت عيون الهاشميّات قريرة و قلوبهنّ مطمئنّة. فقد و فى روحى فداه فى آخر ليلة من حياته و حامى عن نسائه و نساء إخوته و أصحابه، سلام اللّه عليه و ياليته كان حيّا فى ليلة الحادى عشر حتّى يحامى عن النّساء، و يرى بأنّ عيون الأعداء قد قرّت

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۵۰

بقتله و نامت بعكس عيون الهاشميّات، فإنّها ساهرة باكية مرعوبة، فكانت لهنّ وحشة عظيمة لا يكاد يوصف، فنعم ما قال أخوه عندما رآه ميتا على الأرض مقطوع اليدين:

اليوم نامت أعين بك لم تنم و تسهّدت أخرى فعزّ منامها

الزّنجانى، وسيلة الدّارين،/ ۲۷۰

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۵۱

موقفه فى عسكر الإمام عليه السّلام

قالوا: فلمّا صلّى عمر بن سعد الغداة، و ذلك يوم السّبت، و يقال: يوم الجمعة عاشوراء، خرج فى من معه من النّاس.

و عبّأ الحسين أصحابه صلاة الغداة، و كان معه اثنان و ثلاثون فارسا و أربعون راجلا، فجعل زهير بن القين فى ميمنة أصحابه، و حبيب بن مظاهر فى ميسرة أصحابه، و أعطى رايته العبّاس بن علىّ عليهما السّلام أخاه، و جعل البيوت فى ظهورهم.

و كـان الحسـين عليه السّـلام أمر فـأتى بقصب و حطب إلى مكان من ورائهم منخفض كأنّه ساقيـة، و كانوا حفروه فى ساعـة من اللّيل فصار كالخندق، ثمّ ألقوا فيه ذلك القصب و الحطب و قالوا: إذا غدوا فقاتلوا، ألهبنا فيه النّار لئلّا يأتونا من ورائنا، ففعلوا.

و جعل عمر بن سعد على ميمنته عمرو بن الحجّاج الزّبيدىّ، و على ميسرته شمر بن ذى الجوشن الضّبابىّ، و على الخيل عزرة بن قيس الأحمسىّ، و على الرّجّالة شبث بن ربعىّ الرّياحىّ، و أعطى الرّاية دريدا مولاه.

البلاذرى، جمل من أنساب الأشراف، ۳/ ۳۹۵، أنساب الأشراف، ۳/ ۱۸۷

قالوا: و لمّا صلّى عمر بن سعد الغداة نهد بأصحابه، و على ميمنته عمرو بن الحجّاج، و على ميسرته شمر بن ذى الجوشن- و اسم [أبى] شمر شـرحبيل بن عمرو بن معاويـة، من آل الوحيـد، من بنى عامر بن صعصـعة- و على الخيل عزرة بن قيس، و على الرّجّالة شـبث بن ربعىّ، و الرّاية بيد زيد مولى عمر بن سعد.

و عبّأ الحسـين عليه السّـلام أيضا أصـحابه، و كانوا اثنين و ثلاثين فارسا و أربعين راجلا، فجعل زهير بن القين على ميمنته، و حبيب بن مظاهر على ميسرته، و دفع الرّاية إلى أخيه العبّاس ابن علىّ عليه السّلام، ثمّ وقف، و وقفوا معه أمام البيوت.

الدّينورى، الأخبار الطّوال،/ ۲۵۶- عنه: ابن العديم، بغية الطّلب، ۶/ ۲۶۲۸، الحسين بن علىّ،/ ۸۷

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۵۲

«۱» قال: و عبّأ الحسين أصحابه، «۲» و صلّى بهم صلاة الغداة، «۲» و كان معه اثنان و ثلاثون فارسا و أربعون راجلا، «۳» فجعل زهير بن القين فى ميمنة أصـحابه، و حبيب بن مظاهر فى ميسرة أصحابه، و أعطى رايته العبّاس بن علىّ عليهما السّلام أخاه، و جعلوا البيوت فى ظهورهم، «۱» و أمر بحطب و قصب كـان من وراء البيوت «۴» يحرق بالنّار مخافـة أن يأتوهم من ورائهم «۳»، قال: و كان الحسين عليه السّـلام أتى بقصب و حطب إلى مكـان من ورائهم منخفض كـأنّه ساقيـة، فحفروه فى ساعـة من اللّيل، فجعلوه كالخنـدق، ثمّ ألقوا فيه ذلك الحطب و القصب، و قالوا: إذا عدوا علينا فقاتلونا ألقينا فيه النّار كيلا نؤتى من ورائنا، و قاتلنا القوم من وجه واحد. ففعلوا، و كان لهم نافعا.

قال أبو مخنف: حدّثنى فضـيل بن خديج الكندىّ، عن محمّد بن بشـر، عن عمرو الحضـرمىّ، قال: لمّا خرج عمر بن سـعد بالنّاس كان على ربع أهل المدينة يومئذ عبد اللّه ابن زهير بن سليم الأزدىّ، و على ربع مذحج و أسد عبد الرحمان بن أبى سبرة الجعفىّ «۵»، على ربع ربيعـة و كنـدة قيس بن الأشـعث بن قيس، و على ربع تميم و همدان الحرّ بن يزيد الرّياحىّ، فشـهد هؤلاء كلّهم مقتل الحسـين إلّا الحرّ بن يزيـد فـإنه عـدل إلى الحسـين، و قتـل معه. و جعـل عمر على ميمنته عمرو بن الحجّـاج الزّبيـدىّ، و على ميسـرته شـمر بن ذى الجوشن بن شـرحبيل بن الأـعور بن عمر بن معاويـة، و هو الضّـباب بن كلاب، و على الخيل عزرة بن قيس الأحمسـىّ، و على الرّجّالة شبث بن ربعىّ الرّياحىّ، و أعطى الراية ذويد مولاه. «۶»

الطّبرى، التّاريخ، ۵/ ۴۲۲

(۱- ۱) [حكاه فى مثير الأحزان،/ ۶۱].

(۲- ۲) [لم يرد فى مثير الأحزان].

(۳- ۳) [حكاه عنه فى نفس المهموم،/ ۲۳۷ و زاد فيه فنفعهم ذلك].

(۴)- [زاد فى نفس المهموم: أن يترك فى خندق كأنّه ساقية عملوه فى ساعة من اللّيل و أن].

(۵)- فى هامش الطّبرىّ: ط: «الحنفىّ».

(۶)- گويد: حسـين ياران خويش را بياراست و با آنها نماز صـبح بكرد؛ سى و دو سوار با وى بودند و چهل پياده. زهير بن قين را به پهلوى راست يـاران خود نهـاد و حبيب بن مظـاهر را به پهلوى چپ ياران خود نهاد. پرچم خويش را به عباس بن على، برادرش داد.

خیمه‌ها را پشت سر نهاد و بگفت تا مقداری هیزم و-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۵۳

و کان لواء الحسین بن علیّ علیه السّلام معه یوم قتل.

حدّثنی أحمد بن سعید قال: حدّثنی یحیی بن الحسن، قال: حدّثنا بکر بن عبد الوهّاب، قال: حدّثنی ابن أبی أویس عن أبیه عن جعفر بن محمّد، قال:

عبّا الحسین بن علیّ علیه السّلام أصحابه، فأعطی رایته أخاه العبّاس بن علیّ علیه السّلام. «۱»

أبو الفرج، مقاتل الطّالبیّین،/ ۵۶- عنه: الدّربندی، أسرار الشّهادة،/ ۳۳۴؛ الزّنجانی، وسیلة الدّارین،/ ۲۶۶

إسماعیل بن أوس عن أبی عبد اللّه جعفر بن محمّد علیه السّلام أنّه قال: عبّأ الحسین بن علیّ علیهما السّلام أصحابه یوم الطّفّ، و أعطی الرّایة أخاه العبّاس بن علیّ «۲» علیهما السّلام.

القاضی النّعمان، شرح الأخبار، ۳/ ۱۸۲

أعطاه الحسین بن علیّ علیه السّلام رایته یوم کربلاء.

أبو نصر، سرّ السّلسلة،/ ۸۸- ۸۹

- نی را که پشت خیمه بود، آتش زدند که بیم داشت از پشت سر بیایند.

گوید: برای حسین علیه السّلام مقداری نی و هیزم به جای فرورفته‌ای آورده بودند که پشت سرشان بود و همانند جویی بود و هنگام شب بیشتر حفر کرده بودند که چون خندقی شده بود. نی و هیزم را در آن ریختند و گفتند: «وقتی صبحگاهان به ما حمله برند، آتش در آن زنیم که از پشت سر به ما حمله نیارند و از یکسو با ما بجنگند.»

چنین کردند و برایشان سودمند بود.

عمرو بن حضرمی گوید: وقتی عمر بن سعد با کسان روان شد، سرگروه شهریان کوفه عبد اللّه بن زهیر اسدی بود، سر مذحج و اسدیان کوفه عبد الرحمان بن ابی سبره بود، سر ربیعه و کنده قیس بن اشعث بن قیس بود، سر مردم تمیم و همدان حر بن یزید ریاحی بود. اینان همه در کشته شدن حسین حضور داشتند؛ البته به جز حر بن یزید که به حسین پیوست و با وی کشته شد.

گوید: عمر پهلوی راست سپاه خود را به عمرو بن الحجاج زبیدی داد. پهلوی راست را به شمر بن ذی الجوشن بن شرحبیل داد. سر سواران، عزرة بن قیس احمسی بود. سر پیادگان شبث بن ربعی یربوعی بود. پرچم را به ذوید، غلام خویش داده بود.

پاینده، ترجمه تاریخ طبری، ۷/ ۳۰۲۰

(۱)- در کربلا پرچم لشکر حسین بن علی علیه السّلام به دست او بود.

احمد بن سعید در حدیثی به سند از امام صادق علیه السّلام روایت کرده که فرموده است: حسین بن علی اصحاب خود را صف‌آرایی کرد و پرچم را به دست برادرش عباس بن علی علیه السّلام سپرد.

رسولی محلّاتی، ترجمه مقاتل الطّالبیّین،/ ۸۲

(۲)- فی هامش شرح الأخبار: حمل لواء الحسین علیه السّلام (اللّهوف ص ۵۷).

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۵۴

«۱» و أصبح الحسین علیه السّلام فعبّأ أصحابه بعد صلاة الغداة «۱»، و کان معه اثنان و ثلاثون فارسا، و أربعون راجلا، «۲» فجعل زهیر بن القین فی میمنة أصحابه، و حبیب بن مظاهر فی میسرة أصحابه، و أعطی رایته العبّاس أخاه، و جعلوا البیوت فی ظهورهم، و أمر بحطب و قصب کان من وراء البیوت أن یترک فی خندق «۳» کان قد حفر هناک، «۳» و أن یحرق بالنّار مخافة أن یأتوهم من ورائهم.

«۴» و أصبح عمر بن سعد فی ذلک الیوم و هو یوم الجمعهٔ، و قیل: یوم السّبت، فعبّأ أصحابه «۴» و خرج فی من معه من النّاس نحو الحسین علیه السّلام، «۵» و کان علی میمنته عمرو بن الحجّاج، و علی میسرته شمر بن ذی الجوشن، و علی الخیل عروهٔ بن قیس، و علی الرّجّالهٔ شبث بن ربعیّ، و أعطی الرّایهٔ دریدا مولاه. «۵» «۶» «۷»

المفید، الإرشاد، ۲/ ۹۸- ۹۹- عنه؛ المجلسی، البحار، ۴۵/ ۴؛ البحرانی، العوالم، ۱۷/ ۲۴۸؛ البهبهانی، الدّمعهٔ السّاکبهٔ، ۴/ ۲۷۸- ۲۷۹؛ الدّربندی، أسرار الشّهادهٔ،/ ۲۷۱؛ مثله الفتّال، روضهٔ الواعظین،/ ۱۵۸

(۱- ۱) [لم یرد فی الأسرار].

(۲)- [زاد فی البحار و العوالم: و قال محمّد بن أبی طالب: و فی روایهٔ الطبری اثنان و ثمانون راجلا و قال السّیّد: روی عن الباقر علیه السّلام أنّهم کانوا خمسهٔ و أربعین فارسا و مائهٔ راجل و کذا قال ابن نما].

(۳- ۳) [لم یرد فی روضهٔ الواعظین].

(۴- ۴) [لم یرد فی الأسرار].

(۵- ۵)- [لم یرد فی روضهٔ الواعظین].

(۶)- [زاد فی البحار و العوالم: و قال محمّد بن أبی طالب: و کانوا نیّفا علی اثنین و عشرین ألفا و فی روایهٔ عن الصّادق ثلاثین ألفا].

(۷)- و چون صبح شد حسین علیه السّلام پس از نماز بامداد یاران خویش را برای جنگ به صف کرد و ایشان را که سی و دو نفر سواره و چهل تن پیاده بودند، ترتیب داد و زهیر بن قین را سمت راست لشگر و حبیب بن مظاهر را در سمت چپ و پرچم جنگ را به دست برادرش عباس سپرد. خیمه را در پشت سر قرار داده و اطراف آن را که پیش از آن خندق کنده بودند، پر از هیزم و چوب کرد تا آتش زنند از بیم آن که دشمن از پشت سرشان نیاید.

و از آن سو، عمر بن سعد در آن روز که جمعه بود و برخی گفته‌اند که روز شنبه بود، لشگر خویش را راست کرد و با همراهان خویش به سوی حسین علیه السّلام آمدند و در سمت راست لشگرش عمرو بن حجّاج بود، و در سمت چپ شمر بن ذی الجوشن، و عروهٔ بن قیس را فرمانده سوارگان، و شبث بن ربعی را امیر بر پیادگان کرد، و پرچم را به دست غلامش، درید داد.

رسولی محلّاتی، ترجمه ارشاد، ۲/ ۹۸- ۹۹

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۵۵

أصبح علیه السّلام و عبّأ أصحابه «۱» بعد صلاهٔ الغداهٔ و کان معه اثنان و ثلاثون فارسا و أربعون راجلا، فجعل زهیر بن القین فی میمنهٔ أصحابه، و حبیب بن مظهّر فی میسرهٔ أصحابه، و أعطی الرّایهٔ العبّاس أخاه، و جعل البیوت فی ظهورهم، و أمر بحطب و قصب کان من وراء البیوت أن یترک فی خندق کان هناک قد حفروه، أن یحرق بالنّار مخافهٔ أن یأتوهم من ورائهم.

و أصبح عمر بن سعد فی ذلک الیوم و هو یوم الجمعهٔ، و قیل: یوم السّبت، فعبّأ أصحابه، فجعل علی میمنته عمرو بن الحجّاج، و علی میسرته شمر بن ذی الجوشن، و علی الخیل عروهٔ بن قیس و علی الرّجّالهٔ شبث بن ربعیّ.

الطّبرسی، إعلام الوری،/ ۲۳۶- ۲۳۷

و لمّا أصبح الحسین علیه السّلام یوم الجمعهٔ عاشر محرّم، و فی روایهٔ یوم السّبت، عبّأ أصحابه، و کان معه اثنان و ثلاثون فارسا و أربعون راجلا، و فی روایهٔ اثنان و ثمانون راجلا. فجعل علی میمنته زهیر بن القین، و علی میسرته حبیب بن مظاهر، و دفع اللّواء إلی أخیه العبّاس ابن علیّ علیه السّلام، و ثبت علیه السّلام مع أهل بیته فی القلب. و عبّأ عمر بن سعد أصحابه، فجعل علی میمنته عمرو بن الحجّاج، و علی میسرته شمر بن ذی الجوشن و ثبت هو فی القلب و کان جنده اثنین و عشرین ألفا، یزید أو ینقص.

الخوارزمی، مقتل الحسین، ۱/ ۴

فجعل علیه السّلام زهیر بن القین علی المیمنهٔ و حبیب بن مظاهر فی المیسرهٔ، و أعطی رایته‌العبّاس بن علیّ علیه السّلام.

ابن شهر آشوب، المناقب، ۴/ ۱۰۰

فلمّا صلّی عمر بن سعد الغداهٔ یوم السّبت، و قیل: الجمعهٔ، یوم عاشوراء، خرج فی من معه من النّاس، و عبّأ الحسین أصحابه، و صلّی بهم صلاهٔ الغداهٔ، و کان معه اثنان و ثلاثون فارسا و أربعون راجلا، فجعل زهیر بن القین فی میمنهٔ أصحابه، و حبیب بن مظاهر فی میسرتهم، و أعطی رایته العبّاس أخاه، و جعلوا البیوت فی ظهورهم، و أمر بحطب و قصب فألقی فی مکان منخفض من ورائهم کأنّه ساقیهٔ عملوه فی ساعهٔ من اللّیل

---

(۱)- عبّأت الجیش؛ رتّبتهم فی مواضعهم و هیّأتهم للحرب.

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۵۶

لئلّا یؤتوا من ورائهم و أضرم نارا، فنفعهم ذلک. «۱» «۲» و جعل عمر بن سعد «۲» علی ربع أهل المدینهٔ عبد اللّه بن زهیر الأزدیّ، و علی ربع ربیعهٔ و کندهٔ قیس بن الأشعث بن قیس، و علی ربع مذحج و أسد عبد الرّحمان بن أبی سیرهٔ الجعفیّ، و علی ربع تمیم و همدان الحرّ بن یزید الرّیاحی، فشهد هؤلاء کلّهم مقتل الحسین إلّا الحرّ بن یزید، فإنّه عدل إلی الحسین و قتل معه، و جعل عمر علی میمنته عمرو بن الحجّاج الزّبیدیّ؛ و علی میسرته شمر بن ذی الجوشن، و علی الخیل عروهٔ بن قیس الأحمسیّ، و علی الرّجّالهٔ شبث بن ربعیّ الیربوعیّ التّمیمیّ، و أعطی الرّایهٔ دریدا مولاه.

ابن الأثیر، الکامل، ۳/ ۲۸۶- عنه: القمی، نفس المهموم،/ ۲۳۷

و لمّا طلع الفجر، و هو یوم الجمعهٔ عاشر المحرّم؛ و قیل، یوم السّبت من سنهٔ إحدی و ستّین عبّأ [الحسین] أصحابه میمنهٔ و میسرهٔ و کانوا کما ذکرنا خمسهٔ و أربعین فارسا و مائهٔ راجل؛ و قال قوم: کانوا سبعین فارسا و مائهٔ راجل و قیل: کان معه ثلاثون فارسا.

و ذکر المسعودیّ: إنّه کان معه ألف، و الأوّل أصحّ.

و قال المسعودیّ: قتل منهم أحد و ثمانون نفسا، و لم یحضر قتال الحسین أحد من أهل الشّام، بل کلّهم من أهل الکوفهٔ ممّن کاتبه، و کانوا ستّهٔ آلاف مقاتل، فأعطی الحسین الرّایهٔ أخاه العبّاس، و جعل البیوت و الحرم خلفه، فأطلق القوم النّار من وراء البیوت. «۳»

---

(۱)- [إلی هنا حکاه نفس المهموم عن الطّبریّ کما ذکرناه].

(۲- ۲) [نفس المهموم: و أصبح عمر بن سعد فی ذلک الیوم و خرج بالنّاس، و جعل].

(۳)- سی و دو سوار بودند و چهل پیاده. حسین علیه السّلام میمنه لشگر خود به زهیر داد و میسره به حبیب بن مظاهر و رایت را به برادر خود عباس و گفت: «ما خلق اندکیم. به دو جانب حرب نتوانیم کرد. از پس خیمه‌ها خندقی بکنیم تا عدو نتواند آمد، از یک جانب آسان‌تر باشد ما را. پس خندقی بکندند و هیزم جمع کردند و چون روز شد، آتش به خندق انداختند جهت دفع عدو و آن روز، روز جمعه بود. دهم محرّم سنه احدی و ستین من الهجرهٔ.

و در کوفه و حوالی آن، هیچ مردی نمانده بود، الا که ابن زیاد جمله را طوعا او کرها به کربلا رانده بود-

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۵۷

سبط ابن الجوزی، تذکرهٔ الخواصّ،/ ۲۵۱

فلمّا صلّی عمر بن سعد الغداهٔ، و ذلک یوم السّبت، و هو یوم عاشوراء، و قیل: یوم الجمعهٔ، خرج فی من معه من النّاس.

و عبّأ الحسین أصحابه بالغداهٔ، و کان معه اثنان و ثلاثون فارسا و أربعون راجلا، فجعل زهیر بن القین فی میمنته، و حبیب بن مظهّر فی میسرته، و أعطی رایته العبّاس أخاه، و أمر بحطب و قصب فألقی فی مکان منخفض من ورائهم کأنّه ساقیه کانوا عملوه فی ساعهٔ من

اللّيل، و أضرم فيه نارا، لئلّا يؤتوا من ورائهم، فنفعهم ذلك.

و جعل عمر بن سعد على ميمنته عمرو بن الحجّاج الزّبيديّ، و على ميسرته شمر بن ذى الجوشن، و على الخيل عزرة بن قيس الأحمسيّ، و على الرّجّالة شبث بن ربعيّ، و أعطى الرّاية ذويدا مولاه، و جعل على ربع المدينة عبد اللّه بن زهير الأزديّ، و على ربع ربيعة و كندة قيس بن الأشعث بن قيس، و على ربع مذحج و أسد عبد الرّحمان بن أبى سبرة الحنفيّ، و على ربع تميم و همدان الحرّ بن يزيد الرّياحيّ، فشهد هؤلاء كلّهم مقتل الحسين إلّا الحرّ بن يزيد، فإنّه عدل إلى الحسين و قتل معه على ما نذكره.

النّويرى، نهاية الإرب، ۲۰/ ۴۳۷- ۴۳۸

قالوا: فلمّا صلّى عمر بن سعد الصّبح بأصحابه يوم الجمعة و قيل يوم السّبت- و كان يوم عاشوراء- انتصب للقتال، و صلّى الحسين عليه السّلام أيضا بأصحابه و هم اثنان و ثلاثون فارسا و أربعون راجلا، ثمّ انصرف، فصفّهم، فجعل على ميمنته زهير بن القين، و على الميسرة حبيب بن المظهّر، و أعطى رايته العبّاس بن علىّ أخاه، و جعلوا البيوت بما فيها من الحرم وراء ظهورهم، و قد أمر الحسين من اللّيل، فحفروا وراء بيوتهم خندقا و قذفوا

- تا با تير و شمشير و سنگ و عصا و غيره كار حسين و اصحابش تمام كند. پس ساعت به ساعت لشگر ملاعين مى‌رسيد و سه روز بود كه آب بر حسين عليه السّلام و اصحاب او بسته بودند.

عمر بن سعد لعين ميمنه لشگر خويش به عمرو بن الحجّاج داد و ميسره به شمر بن ذى الجوشن و عروة بن قيس را بر سواران حاكم كرد و شبث بن ربعى بر پيادگان جمله در مقابل هفتاد و دو تن بايستادند.

عماد الدّين طبرى، كامل بهائى،/ ۲۸۱- ۲۸۲

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۵۸

فيه حطبا و خشبا و قصبا، ثمّ أضرمت فيه النّار لئلّا يخلص أحد إلى بيوتهم من ورائها.

و جعل عمر بن سعد على ميمنته عمرو بن الحجّاج الزّبيديّ، و على الميسرة شمر بن ذى الجوشن- و اسم ذى الجوشن شرحبيل بن الأعور بن عمرو بن معاوية من بنى الضّباب ابن كلاب- و على الخيل عزرة بن قيس الأحمسيّ، و على الرّجّالة شبث بن ربعيّ، و أعطى الرّاية لوردان مولاه، و تواقف النّاس فى ذلك الموضع. «۱»

---

(۱)- و چون خورشيد خنجر گذار از نهيب آن واقعه عظما لرزان بر بام اين نيل حصار برآمد، عمر بن سعد به تعبيه لشگر پرداخت. ميمنه سپاه را در عهده عمرو بن الحجاج الزبيدى كرد و بر ميسره شمر بن ذى الجوشن را گماشت و فرمان داد تا سواران از صواب ديد عروة بن قيس و پيادگان از اشاره شبث بن ربعى درنگذرند و علم را به مولى خود دريد سپرد و امير المؤمنين حسين فرمود تا زهير بن القين بر دست راست باشد و حبيب بن مظاهر در جانب يسار توقف كند و رايت را به برادر خود عباس تفويض فرمود.

ميرخواند، روضة الصّفا، ۳/ ۱۵۰

عمر بن سعد لعنه اللّه به تعبيه سپاه شقاوت دستگاه پرداخت. عمرو بن الحجاج را در ميمنه بازداشت و شمر بن ذى الجوشن را بر ميسره گماشت و عروة بن قيس را سرخيل سواران و شبث بن ربعى را سردار پيادگان كرد و علم را به غلام خود زيد و يا دريد سپرده. روى به معركه قتال آورد و عدد لشگر آن بداختر را از هفده هزار تا سى هزار گفته‌اند؛ اما اكثر اهل خبر برآنند كه عدد آن گمراهان بيست و دو هزار بود و چون امام حسين رضى اللّه عنه مشاهده فرمود كه اهل ظلال جوق‌جوق به ميدان قتال مى‌آيند، به تعبيه اندك مردمى كه در ركاب امامت انتساب بودند، اشتغال نمود و زهير بن القين را به ميمنه ميمنت آيين فرستاد و ميسره سره را به وجود حبيب بن مظاهر تزيين داد و علم را به برادر خويش عباس رضى اللّه عنه تفويض فرمود و در آن روز به قول مشهور سى و

دو سوار و چهل پیاده در ملازمت شاهزاده بودند.

خواند امیر، حبیب السّیر، ۲/ ۵۱

از حضرت صادق علیه السّلام منقول است که چون صبح آن روز میشوم طالع شد، آن امام مظلوم با اصحاب خود نماز صبح ادا کرد و بعد از نماز رو به جانب اصحاب سعادت‌مآب خود گردانید و فرمود: «گواهی می‌دهم که امروز همه شما شهید خواهید شد، به غیر از علی بن الحسین! پس از خدا بترسید و صبر کنید تا به سعادت شهادت فایز گردید و از مشقّت و مذلّت دنیای فانی رهایی یابید.»

به روایت دیگر: آن امام مظلوم بعد از نماز به تهیّه صفوف قتال پرداخت و مجموع لشکر قلیل و عسکر جلیل آن حضرت، سی و دو سوار و چهل پیاده بودند.

به روایت دیگر: هشتاد و دو پیاده.

و از حضرت امام محمد باقر علیه السّلام منقول است که چهل و پنج سوار و صد پیاده بودند، و جنود مردود مخالف به قول مشهور بیست و دو هزار نفر بودند. از حضرت صادق علیه السّلام منقول است که سی هزار نفر بودند.-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۵۹

ابن کثیر، البدایة و النّهایة، ۸/ ۱۷۸

ثمّ إنّ الحسین علیه السّلام عبّأ أصحابه، و کان ذلک الیوم یوم عاشوراء، و کان معه اثنان و ثلاثون فارسا و أربعون راجلا، «۱» و فی روایة أخری: اثنان و ثمانون راجلا «۱»، فجعل علی میمنته زهیر بن القین، و علی میسرته حبیب بن مظاهر «۲»، و دفع اللواء إلی أخیه العبّاس، و ثبت الحسین علیه السّلام مع أهل بیته «۳» فی القلب.

و عبّأ عمر بن سعد أصحابه، فجعل علی میمنته عمرو بن الحجّاج، و علی میسرته شمر، و ثبت هو فی القلب، «۴» و کان جنده اثنین و عشرین ألفا «۴».

محمّد بن أبی طالب، تسلیة المجالس و زینة المجالس، ۲/ ۲۷۵- مثله ابن أمیر الحاجّ، شرح شافیة أبی فراس،/ ۳۵۹

و لمّا أصبح الحسین علیه السّلام جعل المیمنة لزهیر، و المیسرة لحبیب. و أعطی الرّایة أخاه العبّاس علیه السّلام. «۵» السّماوی، إبصار العین،/ ۲۹

- حضرت، زهیر بن قین را در میمنه لشکر سعادت‌اثر و حبیب بن مظاهر را در میسره مقرّر فرمود و علم هدایت شیم را به دست عباس برادر خود داد و فرمود که آتش در خندق افروختند که آن کافران نزدیک خیام گرام محترم نیایند، و جنگ از طرف دیگر باشد. عمر بداختر لشکر شقاوت اثر خود را مرتّب ساخت و میمنه را به عمرو بن حجاج. و میسره را به شمر بن ذی الجوشن سپرده رایت قساوت علامت خود را به درید مولای خود داد و عروة بن قیس را سرکرده سواران، و شبث بن ربعی را سرکرده پیادگان گردانید، و بعد از ترتیب لشکر عمر مردود به آن جنود سقر ورود با نهایت بی‌شرمی رو به سپاه ملائکه پناه آن مقرّب درگاه اللّه آوردند.

مجلسی، جلاء العیون،/ ۶۵۴- ۶۵۵

این وقت حسین علیه السّلام اصحاب خویش را به صف خواست کرد و همگان سی و دو تن سوار و چهل تن پیاده بودند. پس زهیر بن القین را با بیست تن در میمنه باز داشت و حبیب بن مظاهر را با بیست کس به میسره گماشت و رایت جنگ را با برادر خود عباس عطا فرمود و خویشتن با سایر سپاه در قلب جای کرد و معسکر خویش را از پس پشت انداخت.

سپهر، ناسخ التّواریخ سیّد الشهداء علیه السّلام، ۲/ ۲۲۹

(۱- ۱) [لم یرد فی شرح الشّافیة].

(۲)- [زاد فی شرح الشّافیّة: مع کلّ واحد عشرون].

(۳)- [شرح الشّافیّة: باقی أصحابه].

(۴ - ۴) [شرح الشّافیّة: و کانوا فی روایة صادقیّة: ثلاثین ألفا و أحاطوا بالحسین علیه السّلام من کلّ جانب حتّی جعلوه فی مثل الحلقة].

(۵)- سپس حسین اسب رسول خدا را که مرتجز نام داشت، خواست و سوار شد و اصحاب خود را

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۶۰

قال المفید (ره): و أصبح عمر بن سعد (لعنه اللّه) فی ذلک الیوم و هو یوم الجمعة، و قیل یوم السّبت، و خرج بالنّاس و جعل علی میمنة العسکر عمرو بن الحجّاج الزّبیدیّ، و علی المیسرة شمر بن ذی الجوشن، و علی الخیل عروة بن قیس الأحمسیّ، و علی الرّجّالة شبث ابن ربعیّ، و أعطی الرّایة دریدا مولاه. و دعا الحسین علیه السّلام بفرس رسول اللّه المرتجز، فرکبه و عبّأ أصحابه للقتال، و کان معه اثنان و ثلاثون فارسا و أربعون راجلا، هذا هو المشهور، فجعل زهیر بن القین فی میمنة أصحابه، و حبیب بن مظاهر فی میسرة أصحابه، و أعطی رایته العبّاس أخاه، و جعلوا البیوت و الخیم فی ظهورهم و أمر بحطب و قصب کان من وراء البیوت، أن یترک فی خندق عملوه فی ساعة من اللّیل، و أن یحرق بالنّار مخافة أن یأتوهم من ورائهم و یقبلوا القوم بوجه واحد. (أقول): فکان الحسین علیه السّلام، کان عالما بما هو قصد القوم، و بما استشاره عمر بن سعد لیلة العاشر مع رؤساء العسکر، و هو أنّه اتّفقت آراؤهم علی أن یهجموا دفعة واحدة علی الحسین علیه السّلام و أصحابه و علی المخیم فیقتلون الرّجال و یسبون النّساء فی ساعة واحدة.

المازندرانی، معالی السّبطین، ۱/ ۳۴۷

ثمّ صفّهم للحرب، و کانوا اثنین و ثمانین فارسا و راجلا، فجعل زهیر بن القین فی المیمنة، و حبیب بن مظاهر فی المیسرة، و ثبت هو علیه السّلام و أهل بیته فی القلب، و أعطی رایته أخاه العبّاس لأنّه وجد قمر الهاشمیّین أکفی ممّن معه لحملها، و أحفظهم لذمامه، و أرأفهم به، و أدعاهم إلی مبدئه، و أوصلهم لرحمه، و أحماهم لجواره، و أثبتهم للطّعان، و أربطهم جأشا

- برای پیکار آماده کرد و جابرجا نمود و همه آنها سی و دو سواره و چهل پیاده بودند و از امام باقر روایت شده است که چهل و پنج سوار و صد پیاده بودند و روایت جز آن نیز رسیده است. در اثبات الوصیه روایت کرده است که در آن روز، شماره آنها شصت و یک تن بود و خدای عز و جل دین خود را از آغاز تا انجام روزگار به هزار مرد یاری کرده و می‌کند و از تفصیل آن پرسش شد. فرمود سیصد و سیزده تن اصحاب طالوت و سیصد و سیزده تن اصحاب بدر با پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سیصد و سیزده تن اصحاب امام قائم باقی می‌ماند. شصت و یک تن که روز عاشورا با حسین کشته شدند انتهی.

حسین علیه السّلام زهیر بن قین را بر میمنه مقرر داشت و میسره را به حبیب بن مظاهر سپرد و پرچم را به برادرش عباس داد و جلو خیمه‌ها صف بستند و آنها را پشت سر نهادند و دستور داد! هیزم و هیمه‌ها را که پشت خیمه‌ها فراهم کرده بود، در خندقی که چون نهر بزرگی پشت خیمه‌ها در ساعتی از شب کنده بودند، ریختند و آتش زدند؛ مبادا دشمن از پشت سر به آنها حمله کند.

کمره‌ای، ترجمه نفس المهموم،/ ۱۰۶

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۶۱

و أشدّهم مراسا. «۱»

و أقبل عمر بن سعد نحو الحسین علیه السّلام فی ثلاثین ألفا، و کان رؤساء الأرباع بالکوفة یومئذ: عبد اللّه بن زهیر بن سلیم الأزدیّ علی ربع أهل المدینة، و عبد الرّحمان بن أبی سبرة الحنفیّ علی ربع مذحج و أسد، و قیس بن الأشعث علی ربع ربیعة و کندة، و الحرّ بن یزید الرّیاحیّ علی ربع تمیم و همدان «۲»، و کلّهم اشترکوا فی حرب الحسین إلّا الحرّ الرّیاحیّ.

و جعل ابن سعد علی المیمنهٔ عمرو بن الحجّاج الزّبیدیّ، و علی المیسرهٔ شمر بن ذی الجوشن العامریّ، و علی الخیل عزرهٔ بن قیس الأحمسیّ، و علی الرّجّالهٔ شبث بن ربعی، و الرّایهٔ مع مولاه ذوید. «۳»

المقرّم، مقتل الحسین علیه السّلام،/ ۳۷۵

---

(۱)- اختلف المؤرخون فی عدد أصحاب الحسین، «الأوّل»: إنّهم اثنان و ثلاثون فارسا و أربعون راجلا ذکره الشّیخ المفید فی الإرشاد و الطّبرسیّ فی إعلام الوری ص ۱۴۲ و الفتّال فی روضهٔ الواعظین ص ۱۵۸ و ابن جریر فی التّاریخ ج ۶ ص ۲۴۱ و ابن الأثیر فی الکامل ج ۴ ص ۲۴ و القرمانی فی أخبار الدّول ص ۱۰۸ و الدّینوری فی الأخبار الطّوال ص ۳۵۴.

«الثّانی»: إنّهم اثنان و ثمانون راجلا نسبه فی الدّمعهٔ السّاکبهٔ ص ۳۲۷ إلی الرّوایهٔ و هو المختار.

«الثّالث»: ستّون راجلا ذکره الدّمیری فی حیاهٔ الحیوان فی خلافهٔ یزید ج ۱ ص ۷۳.

«الرّابع»: ثلاثهٔ و سبعون راجلا ذکره الشّریشی فی شرح مقامات الحریریّ ج ۱ ص ۱۹۳.

«الخامس»: خمسهٔ و أربعون فارسا و نحو مائهٔ راجل ذکره ابن عساکر کما فی تهذیب تاریخ الشّام ج ۴ ص ۳۳۷.

«السّادس»: اثنان و ثلاثون فارسا و أربعون راجلا ذکره الخوارزمیّ فی المقتل ج ۲ ص ۴.

«السّابع»: واحد و ستّون راجلا ذکره المسعودیّ فی إثبات الوصیّهٔ ص ۳۵: طبع المطبعهٔ الحیدریّهٔ.

«الثّامن»: خمسهٔ و أربعون فارسا و مائهٔ راجل ذکره ابن نما فی مثیر الأحزان ص ۲۸ و فی اللّهوف ص ۵۶ انّه المرویّ عن الباقر علیه السّلام.

«التّاسع»: اثنان و سبعون راجلا ذکره الشّبراویّ فی الإتحاف بحبّ الأشراف ص ۱۷.

«العاشر»: ما فی مختصر تاریخ دول الإسلام للذّهبیّ ج ۱ ص ۳۱ إنّه علیه السّلام سار فی سبعین فارسا من المدینهٔ.

(۲)- فی شرح النّهج لابن أبی الحدید ج ۱ ص ۸۱ مصر کانت الکوفهٔ أسباعا.

(۳)- چنان بود که علمداران اهتمام شدید داشتند که همیشه علم را بلند و در فراز نگهدارند؛ چرا که آن سبب برپایی نیروهای رزمنده و نظام سپاهیان و مایه آرامش خاطر آنان بود و لشکر از هم نمی‌گسست؛-

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۶۲

و لقد کانت رایهٔ العبّاس علیه السّلام- طوال أیّام کربلاء- مرکوزهٔ أمام المخیّم لتلقی الأوامر

- نمی‌گسست؛ مگر به قتل صاحب رایت و سقوط پرچم.

با توجه به این سخنان است که به منزلت ابو الفضل علیه السّلام و شهامت و شرف و غیرتمندی و دینداری و بزرگواری او پی می‌بریم؛ چرا که امام حسین علیه السّلام در روز عاشوراء با وجود دیگر برادرانش و با وجود افرادی از صحابه که از او بزرگتر به شمار می‌رفتند و در عین‌حال جانباز و ایثارگر هم بودند، پرچم را به عباس علیه السّلام سپرد. این امر بدان خاطر انجام گرفت که سید الشهدا (سلام اللّه علیه) برادرش ابو الفضل علیه السّلام را با کفایت‌ترین فرد برای حمل لوا، وفادارترین، رؤف‌ترین، فراخواننده‌ترین آنان به اصول نهضت حسینی، پیونددهنده‌ترین آنها به خویشاوندیش و حافظترین آنان از حقوق پناهندگی و باثبات‌ترین آنها در فراز و نشیب جنگ و دلاورترین آنان مشاهده می‌کرد. آری! پرچمدار کربلا، در اعتقاد برادرش امام (صلوات اللّه علیه)، در آن موقعیت خطیر همچون شیر ژیان ثابت القلب و با طمأنینه بود این بیانی است که به سبب تنگی قافیهٔ می‌گوییم؛ و الّا شیر کجا و آرامش خاطر این قهرمان‌سالار تیزتک کجا؟

آری! شایسته‌ترین تشبیه که در شأن مقام ابو الفضل (سلام اللّه علیه) باشد، آن است که بگوییم: «او وارث صولت و شجاعت پدرش

حیدر کرار (صلوات اللّه علیه) بود.»

مزیت دیگری که عباس علیه السّلام علاوه بر پرچمداری و مبارزه با دلاوران و استقبال ضربات پیکان و نیزه و شمشیر داشت، آن بود که وی با پریشانی و محن بسیاری که از نواحی متعدد بر او وارد می‌شد- همانند مشاهده بدنهای پاره‌پاره آن عزیزان خدا و تشنگی شدید خود و اهل حرم و اطفال رنجدیده- مواجه بود که هریک از آنها کافی بود تا قهرمان نبرد را به ضعف کشاند و حتّی باعث رویگرانی و فرار او از جنگ شود؛ اما فریادرس بنی هاشم با وجود تمامی این مصائب با شجاعت و عزم تمام با یک دست پرچم نهضت حسینی را در اهتزاز نگه می‌داشت و با دست دیگر، با شمشیر برانش، پیک اجل را بر بالای سر آن بدسگالان به پرواز درمی‌آورد. پس در این صورت شگفت نیست که این پرورده خاندان امامت، در آن صحنه پیکار حق و باطل، دست به کاری زند که عقلها را مبهوت و حیران نماید و همه دلیران با مشاهده سایه شمشیرش، رو به صفتانه، گریز پیشه سازند.

پاک‌پرور، ترجمه العباس،/ ۲۷۶- ۲۷۷

اما اگر سؤال شود که: «چرا قمر بنی هاشم علیه السّلام از دیگر شهدا دیرتر به فیض شهادت نائل آمد، و در حالی که نفس قدسی او، هر آن وی را به جانبازی و فداکاری در راه دین فرامی‌خواند، چه‌گونه آن مدت را توان آورده بود، در صورتی که در مقابل خود، آل اللّه را می‌دید که در مقابلش به خون می‌غلتیدند، فریاد اهل حرم را می‌شنید که دل سنگ را آب می‌کرد، شرارت و ددمنشی آن بدسگالان را ملاحظه می‌کرد که از هر سو آنان را فراگرفته بود و مظلومیّت حجّت زمان (سلام اللّه علیه) را با چشمانی در دربار شاهد بود، و هریک از این موارد کافی است تا پرچمدار کربلا لحظه‌ای از جانبازی و انتقام تأخیر نورزد؟»

باید گفت: «اهمیت موقعیت او نزد برادرش باعث شد که از این اقدام بازایستد، زیرا سیّد الشّهداء علیه السّلام بقای او را از ذخایر امامت و شهادتش را باعث پریشانی لشکرش می‌دانست؛ چنان‌که خود فرمود: «إذا مضیت تفرّق عسکری؛ اگر از دستم روی، سپاهم از هم می‌گسلد.»

حتی در لحظات آخر حیاتش هم به او اجازه نبرد نداد و تنها به وی اذن آب آوردن عنایت فرمود.

پاک‌پرور، ترجمه العبّاس،/ ۲۴۶- ۲۴۷

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۶۳

من أخیه الحسین فیما یهمّه من المهمّات.

فلیس عجبا أن یکون العبّاس آخر قتیل من أهل بیته و أصحابه، إذ لم یسمح له الحسین بالرّخصة للمبارزة، و کان یقول- کلّما تقدم لطلب الرّخصة منه-: «أنت حامل لوائی فإذا مضیت تفرّق عسکری» «۱».

بحر العلوم، مقتل الحسین علیه السّلام (الهامش)،/ ۳۱۴- ۳۱۵

ثمّ إنّ الحسین علیه السّلام عبّأ أصحابه، و قسّم جنده إلی ثلاثة أقسام، فتکوّنت له ثلاث کتائب صغیرة، فجعل واحدة فی الوسط و هو القلب و اثنین مجنّبتین میمنة و میسرة، و هذا التّقسیم للرّجّالة المشاة، فجعل قائد المجنّبة الیمنی، و هی عشرون رجلا، زهیر بن القین البجلیّ، و قائد المجنّبة الیسری، و هی أیضا عشرون رجلا، حبیب بن مظاهر الأسدیّ، و جعل قائد کتیبة القلب، و هی ثلاثون رجلا، أخاه العبّاس بن علیّ علیه السّلام، و دفع إلیه لواء العسکر، و هو لوائه الأعظم، و وضع له کرسیّ، فجلس علیه فی مرکز القلب، خلف موقف حامل اللّواء، و هذه الکتائب الثّلاثة أقامها حرسا للأخبیة و البیوت، و لتصدّ هجمات العدوّ علی تخوم ذلک المناخ، و جعل قائد القوّات جمیعا أخاه العبّاس.

و جعل له حرسا خاصّا أقامه علی رأسه، لیدفع عنه من قصده من مردة الأعداء، و هذا الحرس مؤلّف من أربعة أبطال من أنصاره، و هم: نافع بن هلال الجملیّ البجلیّ، و حنظلة بن أسعد الشّبامیّ الهمدانیّ، و أبو ثمامة الصّائدیّ الهمدانیّ، و سعید بن عبد اللّه الحنفیّ، و رأّس علیهم ابنه علیّ الأکبر علیه السّلام، فعلیّ الأکبر علیه السّلام رئیس الحرس الحسینیّ الخاصّ، و نافع بن هلال تلقّی وظیفة إمارة

الرّماة، فكان من رجال الحرس الخاصّ، و قائدا للرّماة، ثمّ ألّف عليه السّلام كتيبة رابعة، و هى كتيبة الخيّالة الفرسان، و يبلغ عدد فرسانها سبعين فارسا، جعلها كبكبة واحدة تحت قيادة الحرّ بن يزيد الرّياحىّ التّميمىّ، و جعل

---

(۱)- و لقد اشتهر بين المؤرّخين من الفريقين: أنّ العبّاس عليه السّلام آخر من قتل من أهل بيت الحسين و أصحابه، و عليه الطّبرىّ فى تأريخه، و المجلسىّ فى بحاره، و أبو الفرج فى مقاتل الطّالبيّين، و الدّينورىّ فى الأخبار الطّوال، و المفيد فى إرشاده، و ابن طاوس فى لهوفه، و غيرهم كثير.

و إن ذهب بعضهم- كالسّبط فى (تذكرته) و الطّريحىّ فى (منتخبه) إلى أنّه أوّل قتيل من بنى هاشم، و لكنّه قول موهون فى نفسه، و لا تساعد عليه (زيارة النّاحية) الّتى تعطى الأوّليّة لعلىّ بن الحسين الأكبر.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۶۴

كتيبة الرّماة أمام كتيبة الخيل، حامية لها من هجمات الأعداء المفاجئة، و جعلها صفّا واحدا أمام فرسانه، و فى هذه الكتيبة من مهرة الرّماة الفنّانين و خبرائهم، و من لا تخطئ له رمية إلّا نادرا، أمير الكتيبة نافع بن هلال، و أبو الشّعثاء يزيد بن المهاصر الكندىّ أحد بنى هند، و كانت معه مائة نبلة نثلها أمام قدمى الحسين عليه السّلام و كان يقول: بنو بهدلة فتيان العرجلة، فأخطأ بخمس نبال، و أصاب بخمسة و تسعين نبلة، و كان كلّما رمى نبلة، قال الحسين عليه السّلام: اللّهمّ سدّد رميته، و اجعل ثواب عمله الجنّة؛ و كذلك فعل نافع بن هلال، و كان يكتب على النّبلة اسمه و اسم أبيه، فيرمى، فلا يخطئ. و اطلب تراجمهم من كتابنا: أعلام النّهضة الحسينيّة، و كتابنا: الميزان الرّاجح. المظفّر، بطل العلقمى، ۳/ ۱۰۱- ۱۰۲

و فى اللّهوف روى عن الباقر عليه السّلام أنّهم كانوا خمسة و أربعين فارسا و مأة راجل، و روى غير ذلك.

فجعل عليه السّلام زهيرا فى الميمنة، و حبيبا فى الميسرة، و أعطى رايته العبّاس، و جعلوا البيوت فى ظهورهم. و أمر بحطب و قصب أن يترك فى خندق و أن يحرق بالنّار مخافة أن يأتوهم من ورائهم، و خرج ابن سعد نحو الحسين عليه السّلام، و كان على ميمنته عمرو بن الحجّاج، و على ميسرته الشّمر، و على الخيل عروة بن قيس، و على الرّجّالة شبث بن ربعى، و أعطى الرّاية دريدا مولاه.

فلمّا أقبلوا نحو الحسين عليه السّلام رفع عليه السّلام يده و قال:

اللّهمّ أنت ثقتى فى كلّ كرب، و أنت رجائى فى كلّ شدّة، و أنت لى فى كلّ أمر نزل بى ثقة و عدّة، كم من كرب يضعف فيه الفؤاد، و تقلّ عنه الحيلة و يخذل فيه الصّديق، و يشمت فيه العدوّ، انزلته بك و شكوته إليك رغبة منّى إليك عمّن سواك، ففرّجته و كشفته، فأنت وليّ كلّ نعمة، و صاحب كلّ حسنة، و منتهى كلّ رغبة.

الميانجى، العيون العبرى،/ ۹۶- ۹۷

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۶۵

خطبة الإمام عليه السّلام و أمره أخاه بإسكات النّساء

«۱» و كان مع الحسين فرس له يدعى: لاحقا، حمل عليه ابنه علىّ بن الحسين؛ قال:

«۲» فلمّا دنا منه القوم دعا براحلته فركبها، ثمّ نادى بأعلى صوته «۳» دعاء يسمع جلّ النّاس «۱»:

أيّها النّاس؛ اسمعوا قولى، و لا تعجلونى حتّى أعظكم بما لحقّ «۴» لكم علىّ، و حتّى أعتذر «۵» إليكم من مقدمى عليكم، فإن قبلتم عذرى، و صدّقتم قولى، و أعطيتمونى النّصف، كنتم بذلك أسعد، و لم يكن لكم علىّ سبيل، و إن لم تقبلوا منّى العذر، و لم تعطوا النّصف من أنفسكم فَأَجْمِعُوا أَمْرَكُمْ وَ شُرَكاءَكُمْ ثُمَّ لا يَكُنْ أَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً ثُمَّ اقْضُوا إِلَيَّ وَ لا تُنْظِرُونِ «۶»؛ إِنَّ وَلِيِّيَ اللَّهُ الَّذِي نَزَّلَ

الْكِتابَ وَ هُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ «۷». قال: فلمّا سمعت أخواته كلامه هذا صحن و بكين، و بكت بناته، فارتفعت أصواتهنّ، فأرسل إليهنّ أخاه العبّاس بن عليّ و عليّا ابنه «۸»، و قال لهما: أسكتاهنّ، فلعمرى ليكثرنّ بكاؤهنّ؛ «۲» «۹» قال: فلمّا ذهبا ليسكتاهنّ، قال: لا يبعد ابن عبّاس؛ قال: فظنّنا أنّه إنّما قالها حين سمع بكاؤهنّ، لأنّه قد كان نهاه أن يخرج بهنّ.

فلمّا سكتن حمد اللّه و أثنى عليه، و ذكر اللّه بما هو أهله، و صلّى على محمّد (صلّى اللّه عليه) و على ملائكته و أنبيائه، «۱۰» فذكر من ذلك ما اللّه أعلم و ما لا يحصى ذكره «۱۰». قال «۱۱»: فو اللّه

(۱- ۱) [مقتل المقرّم: ثمّ دعا براحلته، فركبها و نادى بصوت عال يسمعه جلّهم].

(۲- ۲) [حكاه عنه فى بطل العلقمى، ۳/ ۹۶].

(۳)- [زاد فى نفس المهموم: بصوت عال].

(۴)- [نفس المهموم: يحقّ].

(۵)- [نفس المهموم: أعذر].

(۶)- سورة يونس؛ ۸۱.

(۷)- سورة الأعراف؛ ۱۹۶.

(۸)- [مقتل المقرّم: ابنه عليّا الأكبر].

(۹)- [إلى هنا حكاه عنه فى مقتل المقرّم،/ ۲۷۸].

(۱۰- ۱۰) [لم يرد فى نفس المهموم].

(۱۱) (۱۱*) [نفس المهموم: فلم يسمع متكلم].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۶۶

ما سمعت متكلّما (۱۱*) قطّ قبله و لا بعده أبلغ فى منطق منه؛ ثمّ قال: أمّا بعد، فانسبونى فانظروا من أنا، ثمّ ارجعوا إلى أنفسكم و عاتبوها، فانظروا؛ هل يحلّ «۱» لكم قتلى و انتهاك حرمتى؟ ألست ابن بنت نبيّكم صلّى اللّه عليه و سلّم و ابن وصيّه و ابن عمّه، و أوّل المؤمنين باللّه «۲» و المصدّق لرسوله بما جاء به من عند ربّه؟! أو ليس حمزة سيّد الشّهداء عمّ أبى؟! أو ليس جعفر الشّهيد الطيّار «۳» ذو «۴» الجناحين عمّى؟! أو لم يبلغكم «۵» قول مستفيض فيكم: إنّ رسول اللّه (صلّى اللّه عليه و آله و سلّم) قال «۵» لى و لأخى: «هذان سيّدا شباب أهل الجنّة»! فإن صدّقتمونى بما أقول- و هو الحقّ- فواللّه ما تعمّدت كذبا مذ علمت أنّ اللّه يمقت عليه أهله، «۶» و يضرّ به من اختلقه «۶»، و إن كذّبتمونى، فإنّ فيكم من إن سألتموه عن ذلك أخبركم؛ سلوا جابر بن عبد اللّه الأنصارىّ، أو أبا سعيد الخدرىّ، أو سهل بن سعد السّاعدىّ، أو زيد بن أرقم، أو أنس بن مالك؛ يخبروكم أنّهم سمعوا هذه المقالة من رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم لى و لأخى. أفما فى هذا حاجز لكم عن سفك دمى؟! فقال له شمر بن ذى الجوشن: هو يعبد اللّه على حرف إن كان يدرى ما يقول! فقال له حبيب بن مظاهر: و اللّه إنّى لأراك تعبد اللّه على سبعين حرفا، و أنا أشهد أنّك صادق ما تدرى ما يقول؛ قد طبع اللّه على قلبك؛ ثمّ قال لهم الحسين: فإن كنتم فى شكّ من هذا القول «۷»، أفتشكّون «۶» أثرا ما «۶» أنّى ابن بنت نبيّكم؟! فواللّه ما بين المشرق و المغرب ابن بنت نبىّ غيرى «۸» منكم و لا من غيركم، أنا ابن بنت نبيّكم خاصّة. أخبرونى «۸»، أتطلبونى بقتيل منكم قتلته، أو مال لكم «۷» استهلكته، أو بقصاص من جراحة؟ قال: فأخذوا لا يكلّمونه؛ قال: فنادى: يا شبث بن ربعىّ، و يا حجّار بن أبجر، و يا قيس بن الأشعث، و يا يزيد بن الحارث، ألم تكتبوا إلىّ: أن قد

---

(۱)- [نفس المهموم: يصلح].

(۲)- [لم یرد فی نفس المهموم].

(۳)- [زاد فی نفس المهموم: فی الجنة].

(۴)- [نفس المهموم: بالجناحین].

(۵- ۵) [نفس المهموم: ما قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله].

(۶- ۶)- [لم یرد فی نفس المهموم].

(۷)- [لم یرد فی نفس المهموم].

(۸- ۸) [نفس المهموم: فیکم و لا فی غیرکم، و یحکم].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۶۷

أینعت الثّمار، و اخضرّ الجناب، «۱» و طمّت الجمام «۱»، «۲» و إنّما تقدم علی جند لک مجنّدة، فأقبل؟! قالوا له: لم نفعل؛ فقال: سبحان اللّه! بلی و اللّه، لقد فعلتم؛ ثمّ قال: أیّها النّاس، إذ کرهتمونی فدعونی أنصرف عنکم إلی مأمنی من الأرض؛ قال: فقال له قیس بن الأشعث: «۳» أو لا تنزل «۳» علی حکم بنی عمّک؟ فإنّهم لن یروک إلّا ما تحبّ، «۴» و لن یصل إلیک منهم مکروه. فقال الحسین: أنت أخو أخیک، أترید أن یطلبک بنو هاشم بأکثر من دم مسلم بن عقیل «۴»؟ لا- و اللّه لا أعطیهم «۵» بیدی إعطاء الذّلیل، «۶» و لا أقرّ إقرار العبید «۶».

عباد اللّه، إِنِّی عُذْتُ بِرَبِّی وَ رَبِّکُمْ أَنْ تَرْجُمُونِ «۷» عُذْتُ بِرَبِّی وَ رَبِّکُمْ مِنْ کُلِّ مُتَکَبِّرٍ لا- یُؤْمِنُ بِیَوْمِ الْحِسابِ «۸»؛ قال: ثمّ إنّه أناخ راحلته، و أمر عقبة بن سمعان فعقلها، و أقبلوا یزحفون نحوه. «۹»

(۱- ۱) [لم یرد فی نفس المهموم].

(۲)- طم الماء: علا و غمر: و الجمام: جمع جمة؛ و هو المکان یجتمع فیه الماء.

(۳- ۳) [نفس المهموم: ما ندری ما تقول و لکن إنزل].

(۴- ۴) [نفس المهموم: فقال له الحسین علیه السّلام].

(۵)- [نفس المهموم: أعطیکم].

(۶- ۶) [نفس المهموم: و لا أفرّ فرار العبید. ثمّ نادی: یا].

(۷)- سورة الدّخان، ۲۰.

(۸)- سورة المؤمن (أو غافر)، ۲۷.

(۹)- گوید: حسین اسبی همراه داشت به نام لاحق که علی بن حسین را بر آن نشانده بود.

گوید: وقتی جماعت نزدیک وی رسیدند، مرکب خویش را خواست و برنشست و با صدای بلند که بیشتر کسان می‌شنیدند، گفت: «ای مردم! سخن مرا بشنوید و در کار من شتاب مکنید تا شما را موعظه‌ای کنم که حقّی است بر من برای شما. سخن آرم و بگویم که به چه سبب سوی شما آمده‌ام. اگر گفتار مرا پذیرفتید و سخنم را باور کردید و انصاف دادید، نیکروز می‌شوید که بر ضد من دستاویزی ندارید و اگر نپذیرفتید و انصاف ندادید، شما و شریکان (عبادت) تان یکدل شوید که منظورتان از خودتان نهان نباشد و درباره من هرچه خواهید کنید و مهلتم ندهید.» «یاور من خدایی است که این کتاب را نازل کرده و هم او دوستدار شایستگان است.»

گوید: و چون خواهرانش این سخن را شنیدند، بانگ زدند و بگریستند. دخترانش نیز بگریستند و صدایشان بلند شد که عباس برادرش و علی پسرش را فرستاد و گفت: «خاموششان کنید که به جانم قسم، گریه بسیار خواهند کرد.»-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۶۸

- گوید: و چون برفتند که آنها را خاموش کنند، گفت: «دور مباد ابن عباس.»

گوید: ما بدانستیم که به وقت شنیدن گریه‌شان این سخن را از آن‌رو گفت که ابن عباس گفته بود که آنها را همراه نیارد. چون خاموش شدند، حمد خدا گفت و ثنای او کرد و یاد خدا کرد چنان‌که باید و محمد و فرشتگان و پیمبران را صلوات گفت. چندان گفت که خدا بهتر داند و به گفتن نیاید.

گوید: به خدا هرگز چه پیش از آن و چه بعد، نشنیدم که گوینده‌ای بلیغ‌تر از او سخن کند.

آن‌گاه گفت: «اما بعد، نسب مرا به یاد آرید و بنگرید من کیستم. آن‌گاه به خویشتن باز روید و خودتان را ملامت کنید و بیندیشید که آیا رواست مرا بکشید و حرمتم را بشکنید؟ مگر من پسر دختر پیمبرتان و پسر وصی وی و عموزاده‌اش نیستم که پیش از همه به خدا ایمان آورد. و پیمبر را در مورد چیزی که از پیش پروردگارش آورده بود، تصدیق کرد؟ مگر حمزه، سرور شهیدان عموی پدرم نبود؟ مگر جعفر شهید طیار صاحب دو بال عموی من نبود؟ مگر سخنی را که میانتان شهره است، نشنیده‌اید که پیمبر خدای صلّی اللّه علیه و سلّم به من و برادرم گفت: این دو سرور، جوانان بهشتی‌اند؟ اگر آنچه را می‌گویم- و حق همین است- باور می‌دارید که به خدا از وقتی دانسته‌ام خدا دروغگو را دشمن دارد و دروغساز زیان می‌بیند، دروغ نگفته‌ام، و اگر باورم نمی‌دارید، هنوز در میان جماعت کس هست که اگر در این باب از او بپرسید، به شما می‌گوید. از جابر بن عبد اللّه انصاری یا ابو سعید خدری یا سهل بن سعد ساعدی یا زید بن ارقم یا انس بن مالک بپرسید تا به شما بگویند که این سخن را درباره من و برادرم از پیمبر خدا صلّی اللّه علیه و سلّم شنیده‌اند. آیا این، شما را از ریختن خون من بازنمی‌دارد؟»

شمر ذی الجوشن گفت: «من خدا را بر یک حرف می‌پرستم اگر بفهمم که او چه می‌گوید!»

حبیب بن مظاهر به او گفت: «به خدا که تو خدا را بر هفتاد حرف پرستش می‌کنی. شهادت می‌دهم که راست می‌گویی و نمی‌فهمی چه می‌گوید که خدا بر دلت مهر نهاده است.»

گوید: آن‌گاه حسین به آنها گفت: «اگر در این سخن تردید دارید، آیا اندک تردیدی دارید که من پسر دختر پیمبرتانم؟ به خدا از مشرق تا مغرب از قوم شما یا قوم دیگر به جز من پسر دختر پیمبری وجود ندارد. تنها منم که پسر پیمبر شما هستم. به من بگویید، آیا به عوض کسی که کشته‌ام و یا مالی که تلف کرده‌ام، یا قصاص زخمی که زده‌ام، از پی منید؟»

گوید: اما خاموش ماندند و با وی سخن نکردند.

گوید: آن‌گاه بانگ زد: «ای شبث بن ربعی، ای حجار بن ابجر، ای قیس بن اشعث، و یزید بن حارث! مگر به من ننوشتید که میوه‌ها رسیده و باغستانها سرسبز شده است و چاهها پر آب شده و پیش سپاه آماده خویش می‌آیی، بیا.»

گفتند: «ما ننوشتیم.»

گفت: «سبحان اللّه! چرا! به خدا شما نوشتید.»

گوید: آن‌گاه گفت: «ای مردم! اگر مرا نمی‌خواهید، بگذاریدم از پیش شما به سرزمین امانگاه خویش روم.»-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۶۹

الطّبری، التّاریخ، ۵/ ۴۲۴- ۴۲۶- عنه: القمی، نفس المهموم،/ ۲۴۰- ۲۴۲

ثمّ رکب الحسین راحلته و تقدّم إلی النّاس، و نادی بصوت عال، یسمعه کلّ النّاس، فقال: أیّها النّاس، اسمعوا قولی و لا تعجلونی حتّی أعظکم بما یجب لکم علیّ و حتّی اعتذر إلیکم من مقدمی علیکم، فإن قبلتم عذری و صدّقتم قولی و أنصفتمونی، کنتم بذلک أسعد و لم یکن لکم علیّ سبیل؛ و إن لم تقبلوا منّی العذر، فَأَجْمِعُوا أَمْرَکُمْ وَ شُرَکاءَکُمْ ثُمَّ لا یَکُنْ أَمْرُکُمْ عَلَیْکُمْ غُمَّةً ثُمَّ اقْضُوا إِلَیَّ وَ

لا ـ تُنْظِرُونِ، إِنَّ وَلِيِّيَ اللَّهُ الَّذِي نَزَّلَ الْكِتابَ وَ هُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ قال: فلمّا سمع أخواته قوله، بكين و صحن و ارتفعت أصواتهنّ، فأرسل إليهنّ أخاه العبّاس، و ابنه عليّا ليسكتاهنّ، و قال: لعمرى ليكثرنّ بكاؤهنّ، فلمّا ذهبا؛ قال: لا يبعد ابن عبّاس، و إنّما قالها حين سمع بكاءهنّ لأنّه كان نهاه أن يخرج بهنّ معه، فلمّا سكتن حمد اللّه و أثنى عليه و صلّى على محمّد و على الملائكة و الأنبياء و قال ما لا يحصى كثرة فما سمع أبلغ منه، ثمّ قال: أمّا بعد، فانسبونى «۱» فانظروا من أنا، ثمّ راجعوا أنفسكم، فعاتبوها، و انظروا: هل يصلح و يحلّ لكم قتلى و انتهاك حرمتى؟! ألست ابن بنت نبيّكم، و ابن وصيّه. و ابن عمّه، و أولى المؤمنين باللّه، و المصدّق لرسوله؟! أو ليس حمزة سيّد الشّهداء عمّ أبى؟! أو ليس جعفر الشّهيد الطيّار فى الجنّة عمّى؟! أو لم يبلغكم قول مستفيض، أنّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم قال لى و لأخى: «أنتما سيّدا شباب أهل الجنّة و قرّة عين أهل السّنة»؟! فإن صدّقتمونى بما أقول، و هو الحقّ، واللّه ما تعمّدت كذبا مذ علمت أنّ

- گوید: قیس بن اشعث گفت: «چرا به حکم عموزادگانت تسلیم نمی‌شوی؟ به خدا با تو رفتاری ناخوشایند نمی‌کنند و از آنها بدی به تو نمی‌رسد.»

حسین بدو گفت: «تو برادر آن برادری. می‌خواهی بنی هاشم بیشتر از خون مسلم بن عقیل را از تو مطالبه کنند؟ نه به خدا مانند ذلیلان تسلیم نمی‌شوم و مانند بردگان گردن نمی‌نهم. ترجمه آیه است «ای بندگان خدا! من از این‌که سنگسارم کنید، به پروردگار خویش و پروردگار شما پناه می‌برم. از شرّ متکبرانی که به روز حساب ایمان ندارند و به پروردگار خودم و پروردگار شما پناه می‌برم.»

گوید: آن‌گاه مرکب خویش را خواباند و عقبة بن سمعان را بگفت تا آن را زانوبند زد و قوم حمله‌کنان سوی وی آمدند.

پاینده، ترجمه تاریخ، ۷/ ۳۰۲۲- ۳۰۲۵

(۱)- لقد نسبوه، فعرفوه، و مال يزيد و ابن زياد قد أوجد لهما نسبا يميل بالقلوب إليهما و ما كان أغناه قبل اليوم عن هذا الموقف يستدر به رحمة قلوب قوم قد ختم اللّه على قلوبهم و أصمّهم و أعمى أبصارهم.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۷۰

اللّه يمقت عليه، و إن كذّبتمونى، فإنّ فيكم من إن سألتموه عن ذلك أخبركم، سلوا جابر ابن عبد اللّه، أو أبا سعيد، أو سهل بن سعد، أو زيد بن أرقم، أو أنسا، يخبروكم أنّهم سمعوه من رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، أما فى هذا حاجز يحجزكم عن سفك دمى؟! فقال شمر: و هو يعبد اللّه على حرف، إن كان يدرى ما يقول، فقال له حبيب بن مظهّر «۱»: و اللّه إنّى أراك تعبد اللّه على سبعين حرفا، و أنّ اللّه قد طبع على قلبك فلا تدرى ما يقول. ثمّ قال الحسين:

فإن كنتم فى شكّ ممّا أقول، أو تشكّون فى أنّى ابن بنت نبيّكم، فواللّه ما بين المشرق و المغرب ابن بنت نبىّ غيرى منكم و لا من غيركم، أخبرونى أتطلبونى بقتيل منكم قتلته، أو بمال لكم استهلكته، أو قصاص من جراحة؟! قال: فلم يكلّموه، فنادى: يا شبث بن ربعىّ، و يا حجّار ابن أبجر، و يا قيس بن الأشعث، و يا زيد بن الحارث، ألم تكتبوا إلىّ فى القدوم عليكم؟! قالوا: لم نفعل، ثمّ قال: بلى [و اللّه لقد] فعلتم، ثمّ قال: أيّها النّاس إذ كرهتمونى، فدعونى أنصرف إلى مأمنى من الأرض. قال: فقال له قيس بن الأشعث: أو لا تنزل على حكم ابن عمّك، يعنى ابن زياد؟ فإنّك لن ترى إلّا ما تحبّ، فقال له الحسين: أنت أخو أخيك، أتريد أن يطلبك بنو هاشم بأكثر من دم مسلم بن عقيل؟ لا ـ و اللّه، لا ـ أعطيهم بيدى إعطاء الذّليل، و لا أقرّ إقرار العبيد، عباد اللّه، إِنِّي عُذْتُ بِرَبِّي وَ رَبِّكُمْ أَنْ تَرْجُمُونِ عُذْتُ بِرَبِّي وَ رَبِّكُمْ مِنْ كُلِّ مُتَكَبِّرٍ لا يُؤْمِنُ بِيَوْمِ الْحِسابِ، ثمّ أناخ راحلته و نزل عنها.

ابن الأثير، الكامل، ۳/ ۲۸۷- ۲۸۸

فى وصف حال القتال و ما يقرب من تلك الحال.

قال الرّاوی: و ندب عبید اللّه بن زیاد أصحابه إلی قتال الحسین علیه السّلام، فاتّبعوه و استخفّ قومه فأطاعوه، و اشتری من عمر بن سعد آخرته بدنیاه، و دعاه إلی ولایة الحرب، فلبّاه، و خرج لقتال الحسین علیه السّلام فی أربعة آلاف فارس و اتّبعه ابن زیاد بالعساکر، لعنهم اللّه، حتّی تکمّلت عنده إلی ستّ لیال خلون من المحرّم عشرون ألف فارس. «۲»

---

(۱)- فی الطّبری: «ابن مظاهر» و هکذا فی کلّ موضع یأتی ذکر اسمه.

(۲)- [إلی هنا لم یرد فی الأسرار].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۷۱

فضیّقوا «۱» علی الحسین علیه السّلام حتّی نال منه العطش و من أصحابه، فقام علیه السّلام و اتّکأ علی قائم سیفه و نادی بأعلی صوته، فقال علیه السّلام:

أنشدکم اللّه، هل تعرفوننی؟ قالوا: نعم أنت ابن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سبطه؛ «۲» قال:

أنشدکم اللّه، هل تعلمون أنّ جدّی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله و سلّم؟ قالوا: اللّهمّ نعم، قال: أنشدکم اللّه، هل تعلمون أنّ أبی علیّ بن أبی طالب علیه السّلام؟! قالوا: اللّهمّ نعم، قال: أنشدکم اللّه، هل تعلمون أنّ أمّی فاطمة الزّهراء بنت محمّد المصطفی صلّی اللّه علیه و اله و سلّم؟ قالوا: اللّهمّ نعم، قال:

أنشدکم اللّه، هل تعلمون أنّ جدّتی خدیجة بنت خویلد أوّل نساء هذه الأمّة إسلاما؟

قالوا: اللّهمّ نعم، قال أنشدکم اللّه، هل تعلمون أنّ حمزة سیّد الشّهداء عمّ أبی؟ قالوا:

اللّهمّ نعم، قال: أنشدکم اللّه، هل تعلمون أنّ جعفر الطّیار فی الجنّة عمّی؟ قالوا: اللّهمّ نعم، قال: أنشدکم اللّه، هل تعلمون أنّ هذا سیف رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله أنا متقلّده؟ قالوا: اللّهمّ نعم، قال: أنشدکم اللّه، هل تعلمون أنّ هذه عمامة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله أنا لابسها؟ قالوا:

اللّهمّ نعم، قال: أنشدکم اللّه، هل تعلمون أنّ علیّا علیه السّلام کان أوّل القوم إسلاما، و أعلمهم علما، و أعظمهم حلما، و أنّه ولیّ کلّ مؤمن و مؤمنة؟ قالوا: اللّهمّ نعم، قال: فبم تستحلّون دمی؟! و أبی (صلوات اللّه علیه) الذّائد عن الحوض، یذود عنه رجالا کما یذاد البعیر الصّادر عن الماء، و لواء الحمد فی ید أبی یوم القیامة، قالوا: قد علمنا ذلک کلّه، و نحن غیر تارکیک حتّی تذوق الموت عطشا «۳». «۴» فلمّا خطب هذه الخطبة، و سمعت بناته، «۵» و أخته زینب «۵» «۴» کلامه، بکین، و ندبن، و لطمن، و ارتفعت أصواتهنّ، فوجّه إلیهنّ أخاه العبّاس و علیّا ابنه و قال لهما: سکّتاهنّ، فلعمری لیکثرنّ بکائهنّ «۶».

---

(۱)- [الأسرار: فضیّق ابن سعد].

(۲- ۲) [لم یرد فی الأسرار].

(۳)- [إلی هنا حکاه بدله عن الأمالی الصّدوق فی الدّمعة و مثیر الأحزان].

(۴- ۴) [مثیر الأحزان: قال: فسمعن بناته و أخواته].

(۵- ۵) [الأسرار: أخواته].

(۶)- [زاد فی المعالی: و طال نیاحهنّ کما قال الصّادق علیه السّلام و إنّ الفاطمیّات لقد شققن الجیوب، و لطمن-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۷۲

- الخدود علی الحسین بن علیّ علیه السّلام، و لبسن السّواد و المسوح، و کنّ لا یشتکین من حرّ و لا برد، و کان علیّ بن الحسین علیه

السّلام یعمل لهم الطعام للمأتم و ما اختضبت منّا امرأة، و لا أدهنت، و لا اکتحلت، و لا رجلت، و لا امتشطت حتّی أتاهم رأس عبید اللّه بن زیاد، و لا رئی فی دار هاشمیّ دخان إلی خمس حجج إلی آخر المصیبة (أقول): قوله علیه السّلام لعلیّ ابنه و للعبّاس: «سکّتاهنّ فلعمری لیکثرنّ بکاؤهنّ، و السّرّ فی أنّه أرسلهما دون سائر بنی هاشم هو: أنّ للعیال علقة تامّة بهما، فإذا نظرن إلیهما تسلّین بهما و استأنس بهما لأنّ أحدهما یحکی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله خلقا و خلقا و منطقا، و الآخر یحکی أمیر المؤمنین علیه السّلام أحدهما یشبه النّبیّ صلّی اللّه علیه و اله و الآخر یشبه الوصیّ. لیت شعری ما حال العیال فی السّاعة الّتی أقبل الحسین علیه السّلام بجثّة ولده علیّ الأکبر إلی المخیّم، و السّاعة الّتی علمن بأنّ العبّاس سقط من علی ظهر جواده إلی الأرض بجنب العلقمیّ؟]

در توصیف حال جنگ و آنچه نزدیک به حال جنگ بود.

راوی گفت: عبید اللّه بن زیاد یاران خود را برای جنگ با حسین برانگیخت. آنان نیز پیروی کردند. او اطرافیان خود را بر چنین کار پستی واداشت. آنان نیز فرمانبری کردند و ابن زیاد آخرت عمر سعد را به دنیایش خرید و او را به دوستی خاندان بنی امیّه دعوت کرد او نیز به این دعوت پاسخ مثبت داد و با چهار هزار سوار به جنگ حسین علیه السّلام بیرون شد. ابن زیاد نیز سربازان را پشت سر هم می‌فرستاد تا آن‌که ششم ماه محرم بیست هزار سوار در رکاب عمر سعد تکمیل شد.

آنان کار را بر حسین علیه السّلام تنگ گرفتند تا آن‌جا که بر حسین و یارانش تشنگی فشار آورد. حسین علیه السّلام به پای خاست و بر دسته شمشیر خود تکیه داد و با صدای بلند فریاد زد و گفت: «شما را به خدا مرا می‌شناسید؟»

گفتند: «آری! تو فرزند پیغمبری و نواده او هستی.»

گفت: «شما را به خدا می‌دانید که جدّ من پیغمبر است؟»

گفتند: «آری! به خدا.»

گفت: «شما را به خدا می‌دانید که پدر من علی بن ابی طالب است؟»

گفتند: «آری! به خدا.»

گفت: «شما را به خدا می‌دانید که مادر من فاطمه زهرا دختر محمّد مصطفی است؟»

گفتند: «آری! به خدا.»

گفت: «شما را به خدا می‌دانید که حمزه سید الشهدا عموی پدر من است؟»

گفتند: «آری! به خدا.»

گفت: «شما را به خدا می‌دانید جعفر همان که در بهشت پرواز می‌کند، عموی من است؟»

گفتند: «آری! به خدا.»

گفت: «شما را به خدا می‌دانید که این شمشیر رسول خدا است که بر کمر دارم؟»

گفتند: «آری! به خدا.»

گفت: «شما را به خدا می‌دانید که این، عمامه رسول خدا است که پوشیده‌ام؟»-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۷۳

ابن طاوس، اللّهوف،/ ۸۵- ۸۷- عنه: البهبهانی، الدّمعة السّاکبة، ۴/ ۲۸۸؛ الدّربندی، أسرار الشّهادة،/ ۲۵۷؛ القزوینی، تظلّم الزّهراء،/ ۱۷۰- ۱۷۱؛ مثله الجواهری، مثیر الأحزان،/ ۶۵؛ المازندرانی، معالی السّبطین، ۱/ ۳۵۰- ۳۵۲

ثمّ رکب الحسین علی فرسه، و أخذ مصحفا فوضعه بین یدیه، ثمّ استقبل القوم رافعا یدیه یدعو بما تقدم ذکره: اللّهمّ أنت ثقتی فی کلّ کرب، و رجائی فی کلّ شدّة، إلی آخره.

و رکب ابنه علیّ بن الحسین- و کان ضعیفا مریضا- فرسا یقال له: الأحمق، و نادی الحسین، أیّها النّاس: اسمعوا منّی نصیحة أقوالها

لکم، فأنصت النّاس کلّهم، فقال بعد حمد اللّه و الثّناء علیه: أیّها النّاس، إن قبلتم منّی و أنصفتمونی کنتم بذلک أسعد، و لم یکن لکم علیّ سبیل، و إن لم تقبلوا منّی فَأَجْمِعُوا أَمْرَکُمْ وَ شُرَکاءَکُمْ ثُمَّ لا یَکُنْ أَمْرُکُمْ عَلَیْکُمْ غُمَّةً ثُمَّ اقْضُوا إِلَیَّ وَ لا تُنْظِرُونِ، إِنَّ وَلِیِّیَ اللَّهُ الَّذِی نَزَّلَ الْکِتابَ وَ هُوَ یَتَوَلَّی الصَّالِحِینَ.

فلمّا سمع ذلک أخواته و بناته ارتفعت أصواتهنّ بالبکاء؛ فقال عند ذلک: لا یبعد اللّه ابن عبّاس.- یعنی حین أشار علیه أن لا یخرج بالنّساء معه و یدعهنّ بمکّة إلی أن ینتظم الأمر- ثمّ بعث أخاه العبّاس، فسکتهنّ، ثمّ شرع یذکر للنّاس فضله و عظمة نسبه و علوّ قدره و شرفه، و یقول: راجعوا أنفسکم و حاسبوها، هل یصلح لکم قتال مثلی، و أنا ابن

- گفتند: «آری! به خدا.»

گفت: «شما را به خدا می‌دانید که علیّ علیه السّلام نخستین کسی بود که اسلام آورد و از همه دانشمندتر و از همه بردبارتر و ولیّ هر مرد و زن باایمان بود؟»

گفتند: «آری! به خدا.»

گفت: «پس چرا ریختن خون مرا حلال کرده‌اید؟ با این‌که اختیار دور کردن اشخاص از حوض کوثر به دست پدر من است و مردانی را مانند شتران رانده شده از آب از کنار حوض کوثر خواهد راند و پرچم حمد به روز رستاخیز در دست او است؟»

گفتند: «همه اینها را که تذکّر دادی ما می‌دانیم؛ ولی با این‌همه دست از تو برنداریم تا تشنه جان بسپاری.»

حسین علیه السّلام که این خطبه را خواند، دختران و خواهرش زینب سخن او را شنیدند و گریه و ناله سردادند و سیلی به صورت همی‌زدند و صداهاشان به گریه بلند شد حسین علیه السّلام برادرش عباس و فرزندش علی را به سوی زنان فرستاد و دستور داد که زنان را ساکت کنند و اضافه کرد که به جان خودم قسم به طور مسلم گریه‌های فراوانی در پیش دارند.

فهری، ترجمه لهوف،/ ۸۵- ۸۸

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۷۴

بنت نبیّکم، و لیس علی وجه الأرض ابن بنت نبیّ غیری، و علیّ أبی، و جعفر ذو الجناحین عمّی، و حمزة سیّد الشّهداء عمّ أبی؟ و قال لی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و لأخی: «هذان سیّدا شباب أهل الجنّة». فإن صدّقتمونی بما أقول، فهو الحقّ، فواللّه ما تعمّدت کذبة منذ علمت أنّ اللّه یمقت علی الکذب، و إلّا فسألوا أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم عن ذلک: جابر بن عبد اللّه، و أبا سعید، و سهل بن سعد، و زید بن أرقم، و أنس بن مالک، یخبرونکم بذلک، و یحکم! أما تتّقون اللّه؟ أما فی هذا حاجز لکم عن سفک دمی؟. فقال عند ذلک شمر بن ذی الجوشن: هو یعبد اللّه علی حرف: إن کنت أدری ما یقول؟ فقال له حبیب بن مظهّر «۱»: و اللّه یا شمر إنّک لتعبد اللّه علی سبعین حرفا، و أمّا نحن، فواللّه إنّا لندری ما یقول، و إنّه قد طبع علی قلبک. ثمّ قال: أیّها النّاس ذرونی أرجع إلی مأمنی من الأرض، فقالوا:

و ما یمنعک أن تنزل علی حکم بنی عمّک؟ فقال: معاذ اللّه إِنِّی عُذْتُ بِرَبِّی وَ رَبِّکُمْ مِنْ کُلِّ مُتَکَبِّرٍ لا یُؤْمِنُ بِیَوْمِ الْحِسابِ، ثمّ أناخ راحلته و أمر عقبة بن سمعان، فعقلها [ثمّ قال:

أخبرونی أتطلبونی بقتیل لکم قتلته؟ أو مال لکم أکلته؟ أو بقصاصة من جراحة؟ قال:

فأخذوا لا یکلّمونه. قال: فنادی یا شبث بن ربعیّ، یا حجّار بن أبجر، یا قیس بن الأشعث، یا زید بن الحارث، ألم تکتبوا إلیّ أنّه قد أینعت الثّمار، و اخضرّ الجناب، فأقدم علینا فإنّک إنّما تقدم علی جند مجنّدة؟ فقالوا له: لم نفعل. فقال: سبحان اللّه! و اللّه لقد فعلتم، ثمّ قال: یا أیّها النّاس! إذ قد کرهتمونی، فدعونی أنصرف عنکم، فقال له قیس ابن الأشعث: ألا تنزل علی حکم بنی عمّک؟ فإنّهم لن یؤذوک، و لا تری منهم إلّا ما تحبّ. فقال له الحسین: أنت أخو أخیک، أتریدأن تطلبک بنو هاشم بأکثر من دم مسلم ابن عقیل؟ لا

و اللّه لا أعطيهم بيدى إعطاء الذّليل، و لا أقرّ لهم إقرار العبيد] «۲». «۳»

---

(۱)- كذا بالأصلين و فى الطّبرى: مظاهر.

(۲)- سقط من المصريّة.

(۳)- و در اين اثنا از اسب فرود آمد و بر شترى نشست و به ميان هردو صف متوجه شد. چون به آن جا رسيد، توقف فرمود. بعد از آن گفت: «اى كوفيان! كلمه چند القا خواهم كرد. هرچند مى‌دانم كه در گفتن آن نفعى متصور نيست، ليكن غرض آن است كه حجت خداى عز و جل بر شما لازم و عذر من نزد شما-

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۷۵

- روشن شود.»

چون زنان و كودكان و أهل بيت اين شنيدند، نوحه و زارى آغاز كردند؛ چنان‌چه آواز ايشان به سمع همايون امام حسين رسيد و از گريه و فرياد ايشان متأثر شده و فرمود، «لا حول و لا قوة إلّا باللّه العليّ العظيم. ابن عباس با من گفت كه نسا و صبيان را با خود مبر. كه به نصيحت او عمل ننمودم.»

آن‌گاه برادر و پسر خود را فرمود كه برويد و با ايشان بگوييد كه فردا شما را بسيار بايد گريست. حالا ترك آن كنيد.»

و چون آن جماعت اين پيغام شنيدند، خاموش شدند و أمير المؤمنين حسين (رضى اللّه عنه) بر سر حرف خويش رفت و گفت: «أيها، النّاس! شما معلوم داريد كه من نبيره پيغمبر خدايم و پسر وصى او، على مرتضى عليه السّلام كه نخست كسى كه از مردان به شرف قبول ايمان مشرف شد، وى بود. شنيده‌ايد كه آن حضرت در شأن من و برادرم امام حسن (رضى اللّه عنه) فرمود كه دو سيد جوانان بهشتيم. امروز آن نسب كه مراست، كه را است و تا من دانسته‌ام كه خداوند عز و علا كذب را حرام گردانيد، دروغ نگفته‌ام و وعده خلاف نكرده و هيچ مسلمان را نيازرده‌ام و تا قلم تكليف بر من جارى شده، هيچ نمازى به قصد از من فوت نشده و به خدا سوگند كه اگر از موسى و عيسى درازگوشى مانده بودى، يهودى و نصارى تعهد و تيمار آن به جاى مى‌آوردند، چه‌گونه اسم مسلمانى بر شما اطلاق توان كرد كه در قتل فرزندان پيغمبر سعى مى‌كنند؟ نه از خداى شما را بيم و نه از رسول صلّى اللّه عليه و اله و سلّم وى شرم، به چه حجت بر كشتن من اقدام مى‌كنيد و به كدام دليل خون ما را مباح مى‌شماريد؟ من مردى بودم از دنيا اعراض كرده و ملازم قبر جد خود گشته. مرا در آن‌جا رها نكردند و بالضروره ترك مدينه كردم، و پناه به حرم بارى تعالى بردم، و به عبادت مشغول شدم تا رسل شما متعاقب و نامه‌هاى شما متواتر به من رسيد كه ما تو را به امامت احق و اولى مى‌دانيم، بايد كه متوجه اين جانب شوى كه ما در قدم تو جانها افشانيم و اكنون كه به قرب شما آمدم، بارى اگر ما را يارى نمى‌دهيد، تيغ بر روى من مكشيد و ما را بگذاريد كه به حرم خدا بازگردم و يا به مدينه روم و بر سر قبر جد بزرگوار خود بنشينم و دنيا بر من گذشته، در آن عالم پديد آيد كه حق به جانب كه بود و ستم از كه صادر شد؟»

مخالفان اين سخنان شنيدند و هيچ‌كس جوابى نداد، امام حسين فرمود: «الحمد للّه و المنه كه حجت بر شما تمام كردم و شما را حجتى بر من نيست.»

آن‌گاه يك‌يك از رؤساى كوفه را نام برد و بازگفت كه شما به جانب من نامه‌ها نوشته‌ايد و حالا در برابر من آمده‌ايد و قصد خون من مى‌كنيد؟»

كوفيان گفتند: «ما از اين كلمات كه مى‌گويى، خبر نداريم و هيچ مكتوبى ارسال نكرده‌ايم و از اين مكاتيب و بيعت تو بى‌زاريم.

امام حسين فرمود تا خازن او نامه‌ها را آورد و به ايشان نمود. حضار معركه انكار بليغ كردند و همه گفتند: «اين صحايف بى‌وقوف

ما قلمی شده است.»

امام حسین (رضی اللّه عنه) چون اصرار اهل غدر را مشاهده فرمود، آمد و بر اسب سوار شد و به صف خویش پیوست و دل بر مرگ نهاد و انتظار برد تا مخالفان ابتدا به حرب کنند.-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۷۶

ابن کثیر، البدایة و النّهایة، ۸/ ۱۷۸- ۱۷۹

(و روی) أبو مخنف عن الضّحّاک بن قیس: أنّ الحسین علیه السّلام لمّا خطب خطبته علی راحلته، و نادی فی أوّلها بأعلی صوته: أیّها النّاس اسمعوا قولی و لا تعجلونی. سمع النّساء کلامه هذا. فصحن و بکین و ارتفعت أصواتهنّ. فأرسل إلیهنّ أخاه العبّاس و ولده علیّا. و قال لهم: سکّتاهنّ، فلعمری لیکثرنّ بکاؤهنّ. فمضیا یسکّتاهنّ حتّی إذا سکتن عاد، إلی خطبته، فحمد اللّه و أثنی علیه و صلّی علی نبیّه. قال: فو اللّه ما سمعت متکلّما قط لا قبله و لا بعده، أبلغ منه منطقا. «۱»

السّماوی، إبصار العین،/ ۲۹

-میرخواند، روضة الصّفا، ۳/ ۱۵۱- ۱۵۲

و چون صفوف هردو سپاه راست شد امام حسین از اسب فرود آمده بر شتری نشست و بمیان هردو صف شتافته گفت: ای کوفیان هرچند میدانم که سخن من در شما تأثیر نخواهد کرد، امّا جهت الزام حجت کلمه چند القا خواهم نمود باید که گوش بجانب من دارید و مخدرات اهل بیت این کلام محنت انجام را استماع فرموده نوحه و زاری آغاز کردند چنانچه آواز ایشان بسمع همایون امام حسین رضی اللّه عنه رسید و متأثر گشته فرمود که: (لا حول و لا قوّة إلّا باللّه العلی العظیم) و برادر و پسر خود عبّاس و علی اکبر (رضی اللّه عنهما) را گفت که بروید و باین جماعت بگوئید که فردا شما را بسیار باید گریست حالا خاموش باشید و چون این پیغام بدیشان رسید دم درکشیدند آنگاه حضرت امامت‌پناه بر سر سخن رفته نخست شمه از علو نسب و شرف حسب خویش تقریر نمود.

خواند امیر، حبیب السّیر، ۲/ ۵۱- ۵۲

(۱)- حسین اسبی داشت به نام لاحق که زیر پای پسرش علی بود؛ ولی چون لشکر کوفه به وی نزدیک شدند شتر سواری خود را خواست و سوار شد و فریاد کشید تا بیش لشکر شنیدند. فرمود: «ای مردم! به من گوش دارید و شتاب مکنید تا حق پندی که به من دارید ادا کنم و عذر آمدن خود را نزد شما بیاورم. اگر عذر مرا پذیرفتید و گفتارم را باور کردید و به من حق دادید، خوشبخت خواهید بود و راه تعرض به من نخواهید داشت؛ اما اگر عذرم را نپذیرید و به من حق ندادید (ظ مل، یونس ۷۱) کار خود فراهم کنید و با همنظران خود، ولی کار شما گلوگیر شما نباشد. سپس درباره من قضاوت کنید و مرا مهلت ندهید (اعراف آیه ۱۹۶)، ولی من آن خدایی است که کتاب فرود آورده و هم او ولی شایستگان است.»

گوید: چون خواهرانش این سخن او را شنیدند، شیون و گریه سردادند و دخترانش هم گریستند و ناله آن‌ها بلند شد. برادرش عباس بن علی را نزد آن‌ها فرستاد، با پسرش علی و گفت: «آنها را خاموش کنید.

به جانم، گریه بسیاری دارند.»

چون خاموش شدند (د) خدا را سپاس گفت و ستایش کرد و بدان‌چه شایسته او است، نام برد و بر پیغمبر و فرشتگان و پیغمبران صلوات فرستاد. سخنوری پیش از او و بعد از او چنان شیوا سخن نگفته-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۷۷

- بود. سپس فرمود.

اما بعد! بنگرید من از چه خاندانم و به خود آیید و خویش را سرزنش کنید و بنگرید که برای شما کشتن من رواست و حرمت من برای شما زیر پا شدنی است؟ من پسر پیغمبر شما نیستم؟ پسر وصی و عموزاده‌اش نیستم؟ آن‌که سر مؤمنان است و مصدق رسول خدا است در آنچه از پروردگارش آورد؟

حمزه سید الشهدا و عموی خود و پدرم نیست؟ جعفر که در بهشت با دو بال پرواز کند عمویم نیست. به شما نرسیده که رسول خدا صلّی اللّه علیه و اله درباره من و برادرم فرمود: «سید جوانان اهل بهشتند.»

اگر گفتار مرا که درست است و از وقتی دانستم خدا دروغگو را دشمن دارد، دروغ نگفتم، باور دارید، بسیار خوب! و اگر باور ندارید، کسانی از اصحاب پیغمبر هنوز زنده‌اند، بروید از آنها بپرسید تا به شما خبر دهند. از جابر بن عبد اللّه انصاری و ابو سعید خدری و سهل بن سعد انصاری و زید بن ارقم و انس بن مالک بپرسید که به شما خبر دهند این گفتار را درباره من و برادرم از رسول خدا صلّی اللّه علیه و اله شنیده‌اند. این از ریختن خونم جلوگیر شما نیست؟!

شمر گفت: «من خدا را زبانی پرستم و ندانم تو چه می‌گویی.»

حبیب بن مظاهر به او گفت: «تو خدا را به هفتاد زبان می‌پرستی و گواهم که راست می‌گویی و ندانی که او چه گوید. خدا دلت را سیاه کرده است.»

حسین فرمود: «اگر شما در این تردید، شک دارید که من زاده دختر پیغمبر شمایم و در مشرق و مغرب جز من زاده دختر پیغمبر نیست. نه میان شما و نه دیگران. وای بر شما! مرا به خون کسی که از شما کشته‌ام، گرفته‌اید؟ مالی از شما خوردم؟ زخمی به شما زدم، و قصاص آن را خواهید؟

در جوابش خاموش ماندند. فریاد زد: «ای شبث بن ربعی! ای حجار بن ابحر! ای قیس بن اشعث! ای یزید بن حارث! به من ننوشتید که میوه‌ها رسیده و باغ‌ها سبز شده‌اند و به سوی لشکری که برای تو آماده است، می‌آیی؟ بیا!.»

گفتند: ما ننوشتیم.»

فرمود: «سبحان اللّه! آری به خدا! نوشتید.»

سپس فرمود: «ای مردم! اکنون که مرا نخواهید، بگذارید به مأمن خود در هر جای زمین باشد برگردم.»

قیس بن اشعث گفت: «نمی‌دانم چه می‌گویی.»

تسلیم بنی عم خود شو. او به دلخواه تو رفتار می‌کند.»

حسین فرمود: «نه به خدا! به شما دست خواری ندهم و از شما بنده‌وار نگریزم.»

سپس فریاد کشید: «ای بندگان خدا (دخان ۲۱)! من به پروردگار خود و شما پناه برم از آن‌که مرا سنگسار کنید. من به پروردگار خود و شما پناه برم از هر متکبری که ایمان به روز حساب ندارد.»

سپس شترش خوابانید و به عقبهٔ بن سمعان دستور داد، زانوی آن را بست.

-کمره‌ای، ترجمه نفس المهموم،/ ۱۰۷- ۱۰۸

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۷۸

ثمّ دعا علیه السّلام- براحلته فرکبها، و تقدّم نحو القوم و نادی بصوت یسمعه جلّهم: «أیّها النّاس، اسمعوا قولی، و لا تعجلوا حتّی أعظکم بما هو حقّ لکم علیّ، حتّی أعتذر إلیکم من مقدمی علیکم، فإن قبلتم عذری، و صدّقتم قولی، و أعطیتمونی، النّصف کنتم بذلک أسعد، و لم یکن لکم علیّ سبیل. و إن لم تقبلوا منّی بعذر و لم تعطونی النّصف من أنفسکم فَأَجْمِعُوا أَمْرَکُمْ وَ شُرَکاءَکُمْ ثُمَّ لا یَکُنْ أَمْرُکُمْ عَلَیْکُمْ غُمَّةً ثُمَّ اقْضُوا إِلَیَّ وَ لا تُنْظِرُونِ، إِنَّ وَلِیِّیَ اللَّهُ الَّذِی نَزَّلَ الْکِتابَ وَ هُوَ یَتَوَلَّی الصَّالِحِینَ.

فلمّا سمعن النّساء هذا منه، صحن و بکین، و ارتفعت أصواتهنّ، فوجّه إلیهنّ أخاه العبّاس و ابنه علیّ الأکبر، و قال لهما: سکّتاهنّ،

فلعمری لیکثر بکاؤهنّ.

ثمّ حمد اللّه و أثنی علیه، و ذکر اللّه بما هو أهله، و صلّی علی النّبیّ محمّد صلّی اللّه علیه و اله، و علی الملائکهٔ و الأنبیاء. فذکر من ذلک ما لا یحصی ذکره، و لم یسمع متکلم قبله و لا بعده أبلغ منه فی منطقه.

بحر العلوم، مقتل الحسین علیه السّلام،/ ۳۷۰- ۳۷۱

و کان العبّاس علیه السّلام یوم عاشوراء، المنتدب الوحید لأخیه الحسین علیه السّلام فی الملمّات، و کلّما أحیط بأصحابه المبارزین یندبه لإنقاذهم من أیدی القوم.

و کلّما سمع الحسین علیه السّلام بکاء العائلهٔ، و لمس اضطرابهنّ من تأزّم الموقف یوم عاشوراء، کان یرسل إلیهنّ أخاه العبّاس و ولده علیّا الأکبر لیطمئنا نفوسهنّ.

بحر العلوم، مقتل الحسین علیه السّلام (الهامش)،/ ۳۱۴

- و از همین رو است که چون سالار شهیدان (سلام اللّه علیه) در روز عاشورا خطبه خواند و ناله زنان و فغان کودکان بلند شد تا آن‌جا که حضرت (سلام اللّه علیه) که در مقابل سپاه کفر ایستاده بود صدای آنها را شنید، برادرش عباس علیه السّلام را دستور داد تا آنان را ساکت کند تا از یک طرف آن ناپاکان فریادشان را نشنوند و از طرف دیگر با شنیدن فغان آن پریشاندلان، زبان به شماتت نگشایند.

پاک‌پرور، ترجمه العبّاس،/ ۲۴۶

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۷۹

العبّاس علیه السّلام ینقذ جماعهٔ من الأصحاب فی بدء القتال

فأمّا الصّیداویّ عمر بن خالد، و جابر بن الحارث السّلمانیّ، و سعد مولی عمر بن خالد، و مجمع بن عبد اللّه العائذیّ، فإنّهم قاتلوا فی أوّل القتال، فشدّوا مقدمین بأسیافهم علی النّاس، فلمّا وغلوا عطف علیهم النّاس فأخذوا یحوزونهم، و قطعوهم من أصحابهم غیر بعید، فحمل علیهم العبّاس بن علیّ فاستنقذهم، فجاءوا قد جرّحوا، فلمّا دنا منهم عدوّهم شدّوا بأسیافهم فقاتلوا فی أوّل الأمر حتّی قتلوا فی مکان واحد. «۱»

الطّبری، التّاریخ، ۵/ ۴۴۶- عنه: القمی، نفس المهموم،/ ۲۸۳- ۲۸۴؛ المظفّر، بطل العلقمی، ۲/ ۲۴۱- ۲۴۲

و أمّا الصّیداویّ عمرو بن خالد، و جبّار بن الحارث السّلمانیّ، و سعد مولی عمرو بن خالد، و مجمع بن عبد اللّه العائذیّ فإنّهم قاتلوا أوّل القتال، فلمّا وغلوا فیهم عطفوا إلیهم، فقطعوهم عن أصحابهم، فحمل العبّاس بن علیّ فاستنقذهم و قد جرحوا، فلمّا دنا منهم عدوّهم حملوا علیهم فقاتلوا، فقتلوا فی أوّل الأمر فی مکان واحد.

ابن الأثیر، الکامل، ۳/ ۲۹۳

(و قال) أبو جعفر و ابن الأثیر: لمّا نشبت الحرب بین الفریقین، تقدّم عمر بن خالد و مولاه سعد و مجمع بن عبد اللّه و جنادهٔ بن الحارث، فشدّوا مقدمین بأسیافهم علی النّاس.

فلمّا وغلوا فیهم، عطف علیهم النّاس، فأخذوا یحوزونهم و قطعوهم من أصحابهم، فندب الحسین علیه السّلام لهم أخاه العبّاس، فحمل علی القوم وحده. فضرب فیهم بسیفه حتّی فرّقهم عن أصحابه و خلص إلیهم فسلّموا علیه فأتی بهم و لکنّهم کانوا جرحی فأبوا علیه أن

---

(۱)- گوید: عمرو بن خالد صیداوی و جابر بن حارث سلمانی و سعد غلام عمر بن خالد و مجمع بن عبد اللّه عایذی در آغاز جنگ، چنگ انداختند و با شمشیر به جماعت حمله بردند و چون در میان جماعت افتادند، اطرافشان را گرفتند که از یارانشان جدا افتادند؛ اما نه‌چندان دور. پس عباس بن علی حمله برد و آنها را از میان جماعت درآورد که زخمدار بیامدند و بار دیگر دشمن به آنها نزدیک شد که با شمشیر حمله بردند. در همان آغاز چندان جنگیدند که به یک‌جا کشته شدند.

پاینده، ترجمه تاریخ طبری، ۷/ ۳۰۵۲

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۸۰

یستنقذهم سالمین، فعاودوا القتال، و هو یدفع عنهم حتّی قتلوا فی مکان واحد، فعاد العبّاس إلی أخیه و أخبره بخبرهم. «۱»

السّماوی، إبصار العین،/ ۲۹

(و منها): أنّه لمّا نشبت الحرب یوم عاشوراء، تقدّم أربعة من أصحاب الحسین علیه السّلام، و هم الّذین جاؤوا من الکوفة و معهم فرس نافع بن هلال، فشدّوا علی النّاس بأسیافهم، فلمّا وغلوا فیها عطف علیهم النّاس و اقتطعوهم عن أصحابهم، فندب الحسین علیه السّلام لهم أخاه العبّاس، فحمل علی القوم، فضرب فیهم بسیفه حتّی فرّقهم عن أصحابه و وصل إلیهم فسلّموا علیه و أتی بهم و لکنّهم کانوا جرحی فأبوا علیه أن یستنقذهم سالمین فعاودوا القتال و هو یدفع عنهم حتّی قتلوا فی مکان واحد، فعاد العبّاس إلی أخیه و أخبره بخبرهم.

الأمین، أعیان الشّیعة، ۷/ ۴۳۰

و خرج عمرو بن خالد الصّیداویّ و سعد مولاه و جابر بن الحارث السّلمانیّ و مجمع بن عبد اللّه العائذیّ، و شدّوا جمیعا علی أهل الکوفة، فلمّا أوغلوا فیهم عطف علیهم النّاس و قطعوهم عن أصحابهم، فندب إلیهم الحسین أخاه العبّاس فاستنقذهم بسیفه، و قد جرحوا بأجمعهم، و فی أثناء الطّریق اقترب منهم العدوّ فشدّوا بأسیافهم مع ما بهم من الجراح و قاتلوا حتّی قتلوا فی مکان واحد. «۲»

المقرّم، مقتل الحسین علیه السّلام،/ ۲۹۵

---

(۱)- صیداوی عمر بن خالد، جابر بن حارث سلمانی، سعد مولی عمر بن خالد و مجمع بن عبد اللّه عائذی در آغاز یورش کردند و با شمشیر کشیده، خود را میان لشکر کوفه انداختند و لشکر دور آنها را گرفتند و رابطه آنها را بریدند. عباس بن علی به کمک آنها شتافت و آنها را از محاصره نجات داد و بیرون آورد و بار دیگر دشمن به آنها نزدیک شد. در این دفعه یورش کردند و جنگیدند تا یکجا کشته شدند.

کمره‌ای، ترجمه نفس المهموم،/ ۱۲۹

(۲)- یاران حسین علیه السّلام پس از آن‌که در حمله اول پنجاه تن از آنان به شهادت رسیدند، دو نفره و سه نفره و چهار نفره به میدان می‌رفتند تا یکی نبرد کند و دیگری کید دشمن را از وی دور سازد. دو یار جابری حضرت به میدان رفتند و به شهادت رسیدند؛ همین‌طور دو یار غفاری حضرت. ساعتی بدین منوال پیش می‌رفتند و پیوسته یکی می‌جنگید و چون گرفتار می‌شد، دیگری به یاریش می‌شتافت و او را از معرکه خلاص می‌کرد تا این‌که حرّ به شهادت رسید.

در «تاریخ طبری» جلد ۶، صفحه ۲۵۵ آمده است که عمرو بن خالد صیداوی و غلامش سعد و جابر بن-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۸۱

و حامی عن أربعة من الأصحاب و هم: عمرو بن خالد، و مولاه سعد، و مجمع بن عبد اللّه، و جنادة بن الحارث، فشدّوا مقاتلین، فأحاط القوم بهم، فندب الحسین علیه السّلام أخاه العبّاس لهم، فحمل العبّاس وحده و ضرب فیهم بسیفه حتّی فرّق القوم عنهم و خلّصهم و أتی بهم و لکنّهم کانوا عازمین علی الشّهادة، و قد أصابتهم جراحات کثیرة فأبوا من الرّجوع و قالوا: یا أبا الفضل أین

تـذهب بنـا؟ و نحن نطلب الشّـهادة خـلّ بيننا و بين القوم، فعادوا إلى القتال و حملوا و العبّاس يـدفع عنهم حتّى قتلوا فى مكان واحـد، فجاء العبّاس إلى أخيه الحسـين عليه السّـلام و أخبرهم بخبرهم، و هو روحى له الفـداء حامل راية أخيه الحسـين عليه السّـلام، و كبش كتيبته و جعل نفسه الكريمة وقاية لأخيه الحسين عليه السّلام حيث كان بين يديه.

المازندرانى، معالى السّبطين، ۱/ ۴۴۳

فلمّـا التحم القتال بين الحسـين عليه السّـلام و أهل الكوفـة، شـدّ عليهم عمرو بن خالـد الأزدىّ و الصّـيداوىّ و سـعد مولاه و جنادة بن الحـارث السّـلمانىّ مجمع العائـذىّ مقـدمين بأسـيافهم، فلمّـا وغلوا عطف عليهم النّـاس فقـاتلوا فى مكان واحـد، فأخـذوا يحوزونهم و قطعوهم من أصـحابهم غير بعيـد، فحمـل عليهم العبّـاس بن علىّ عليهمـا السّـلام، فاسـتنقذهم، فجـاؤوا قـد خرجوا، فلمّا كانوا فى أثناء الطّريق تـدانوا إليهم القوم ليقطعوا عنهم الطّريق فشـدّوا بأسـيافهم شـدّة واحـدة على ما بهم من الجراحات، و قاتلوا حتّى قتلوا فى مكان واحد، فتركهم العبّاس و رجع إلى الحسين عليه السّلام، فأخبره بذلك، فترحّم عليهم الحسين و جعل يكرّر ذلك.

الميانجى، العيون العبرى،/ ۱۲۶

- حارث سلمانى و مجمع بن عبد اللّه عائذى به‌طور دسته‌جمعى، بر اهل كوفه حمله بردند. چون به قلب دشمن رسيدند، خصم از هر طرف آنان را فراگرفت و رابطه‌شان را با لشكر سيد الشهدا (سلام اللّه عليه) گسستند. امام حسين عليه السّلام برادرش عباس را به سويشان فرستاد و او يك تنه آنان را از جمع دشمن رهانيد.

خون از سر و رويشان مى‌ريخت كه بار ديگر دشمن بر آنان حمله برد و همه را در يك نقطه به شهادت رساند و به اين ترتيب به سعادت ابدى نائل آمدند.

پاك‌پرور، ترجمه العبّاس،/ ۲۸۵- ۲۸۶

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۸۲

شهادة حبيب و كلام زهير

ثمّ برز حبيب و يقول:

أنا حبيب و أبى مظاهر فارس هيجاء و ليث قسور

و اللّه أعلا حجّة و أظهر منكم و أنتم بقر لا تنفر

سبط النّبىّ إذ أتى يستنصر يا شرّ قوم فى الورى و أكفر

فحمل على الحصـين، فضـربه ضـربة أسقطته عن ظهر فرسه إلى الأرض، فاستنقذه أصحابه، و لم يزل حبيب يقاتل حتّى قتل منهم خلقا كثيرا، ثمّ قتل، و قال الحسين:

يرحمك اللّه يا حبيب لقد كنت تختم القرآن فى ليلة واحدة و أنت فاضل.

فقال زهير بن قين: يا مولاى أرى الإنكسار فى وجهك بعد قتل العبّاس و حبيب، ألسنا على الحقّ؟ قال: بلى و حقّ الحقّ إنّا على الحقّ محقّون. «۱»

القندوزى، ينابيع المودّة، ۲/ ۳۴۲- ۳۴۳

---

(۱)- [العبّاس عليه السّـلام لم يكن بعـد قـد قتل هو المشـهور بل المسلّم به- و قـد تقـدّم نقل ذلك عنـد حكاية ما جاء فى مقتل أبى

مخنف].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۸۳

شهادة إخوته و حدیثه معهم قبل الشّهادة

قال: و قد کان العبّاس بن علیّ قال لجعفر و عبد اللّه ابنی علیّ: تقدّما، فإن قتلتما ورثتکما، و إن قتلت بعدکما ورثنی ولدی، و إن قتلت قبلکما ثمّ قتلتما ورثکما محمّد ابن الحنفیّة! فتقدّما، فقتلا و لم یکن لهما ولد، ثمّ قتل العبّاس بعدهما.

ابن سعد، الحسین علیه السّلام،/ ۷۶

قالوا: و لمّا رأی ذلک العبّاس بن علیّ «۱»، قال لإخوته: عبد اللّه، و جعفر، و عثمان بنی علیّ، علیه و علیهم السّلام، و أمّهم جمیعا أمّ البنین العامریّة من آل الوحید: «۲» «تقدّموا، بنفسی أنتم، فحاموا عن سیّدکم حتّی تموتوا دونه». فتقدّموا جمیعا، فصاروا أمام الحسین علیه السّلام، یقونه بوجوههم و نحورهم. «۲»

الدّینوری، الأخبار الطّوال،/ ۲۵۷- عنه: ابن العدیم، بغیة الطّلب، ۱/ ۲۶۲۸- ۲۶۲۹؛

الحسین بن علی،/ ۸۷- ۸۸؛ المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۴۹۶

«۳» قال: و زعموا «۳» أنّ العبّاس بن علیّ قال لإخوته من أمّه عبد اللّه، و جعفر و عثمان: یا بنی أمّی، تقدّموا حتّی أرثکم، فإنّه «۴» لا ولد لکم، ففعلوا، فقتلوا «۴». «۵»

الطّبری، التّاریخ، ۵/ ۴۴۸- ۴۴۹- عنه: الحائری، ذخیرة الدّارین، ۱/ ۱۴۶؛ المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۴۹۶

---

(۱)- [زاد فی بطل العلقمیّ: یعنی کثرة القتل فی بنی هاشم].

(۲- ۲) [مثله فی المعالی، ۱/ ۴۳۱].

(۳- ۳) [لم یرد فی بطل العلقمیّ].

(۴- ۴) [بطل العلقمیّ: لنا نظرة فی هذه الفقرة تقدّمت فی علم العبّاس إذ أنّ هذه المقالة لا تصلح علی مذهب أهل البیت إذ الأخ لا یرث مع الإمام فقول أبی حنیفة أثبت من قول الطّبریّ و أقرب للحقّ].

(۵)- گوید: گویند که عباس به برادران خویش که از یک مادر بودند، عبد اللّه، جعفر و عثمان گفت: «ای فرزندان مادرم! پیش روید تا رثای شما گویم که فرزند ندارید.»

و پیش رفتند و کشته شدند.

پاینده، ترجمه تاریخ طبری، ۷/ ۳۰۵۶

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۸۴

حدّثنی أحمد بن عیسی قال: حدّثنی حسین بن نصر قال: حدّثنا أبی عن عمر بن سعد، عن أبی مخنف، عن عبد اللّه بن عاصم، عن الضّحّاک المشرفیّ، قال:

قال العبّاس بن علیّ لأخیه من أبیه و أمّه عبد اللّه بن علیّ «۱»: تقدّم بین یدی حتّی أراک و أحتسبک، فإنّه لا ولد لک. «۲»

أبو الفرج، مقاتل الطّالبیّین،/ ۵۴- عنه: المجلسی، البحار، ۴۵/ ۳۸؛ البحرانی، العوالم، ۱۷/ ۲۸۲؛ البهبهانی، الدّمعة السّاکبة «۳»، ۴/ ۳۲۰؛ الحائری، ذخیرة الدّارین، ۱/ ۱۴۱، مثله الدّربندی، أسرار الشّهادة،/ ۳۰۰؛ المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۴۹۷؛ الزّنجانی، وسیلة الدّارین،/ ۲۵۷

فلمّا رأى العبّاس بن عليّ كثرة القتلى فى أهله، قال لإخوته من أمّه «۴» و هم: عبد اللّه و جعفر و عثمان: يا بنى أمّى «۴» تقدّموا «۵» حتى أراكم قد نصحتم للّه و لرسوله، فإنّه لا ولد لكم. «۶»

المفيد، الإرشاد، ۲/ ۱۱۳- عنه: الدّربندى، أسرار الشّهادة،/ ۳۳۴؛ القمى، نفس المهموم،/ ۳۲۵- ۳۲۶؛ الأمين، أعيان الشّيعة، ۷/ ۴۳۰؛ المظفّر، بطل العلقمى، ۳/ ۴۹۶؛ مثله المازندرانى، معالى السّبطين، ۱/ ۴۳۱؛ الميانجى، العيون العبرى،/ ۱۶۲

فأراد العبّاس أن ينزل «۷» فقال له الحسين: قدّم أخويك بين يديك، و هما عبد اللّه و جعفر،

---

(۱)- [إلى هنا فى الدّمعة: قال له العبّاس عليه السّلام].

(۲)- و احمد بن عيسى از ضحاك مشرقى حديث كرد كه عباس بن على عليهما السّلام به برادرش عبد اللّه فرمود: «پيش روى من به ميدان جنگ برو تا جانبازى تو را ببينم و در شهادتت مأجور شوم؛ زيرا تو را فرزندى نيست.»

رسولى محلّاتى، ترجمه مقاتل الطّالبيّين،/ ۷۹

(۳)- [حكاه فى الدّمعة عن البحار].

(۴- ۴) [لم يرد فى الأعيان].

(۵)- [أضاف فى العيون: بنفسى أنتم، فحاموا عن سيّدكم حتّى تموتوا دونه و أراكم].

(۶)- [زاد فى الأعيان: فتقدّموا فقاتلوا واحدا بعد واحد حتّى قتلوا].

چون عباس بن على بسيارى كشتگان خاندان آن حضرت را ديد، به برادران مادرى خود كه عبد اللّه و جعفر و عثمان بودند، گفت: «اى برادران من! گام پيش نهيد تا من ببينم شما را كه براى خدا و رسولش خيرخواهى كرديد؛ زيرا شما فرزندى نداريد.»

رسولى محلّاتى، ترجمهٔ ارشاد، ۲/ ۱۱۳

(۷)- فى نسخة: «أن يبرز».

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۸۵

فإنّهما ليس لهما ولد و لك ولد حتّى تريهما «۱» و تحتسبهما. فأمر أخويه، فنزلا فقاتلا حتّى قتلا ثمّ نزل، فقاتل حتّى قتل. قال الحسن، قال أبى: و هؤلاء الثّلاثة بنو أمّ جعفر و هى الكلابيّة و هى أمّ البنين.

الشّجرى، الأمالى، ۱/ ۱۷۵

فلمّا رأى العبّاس بن عليّ كثرة القتلى فى أهله، قال لإخوته من أمّه- و هم عبد اللّه و جعفر و عثمان: يا بنى أمّى، تقدّموا حتّى أراكم قد نصحتم للّه و رسوله و أنّه لا ولد لكم.

الطّبرسى، إعلام الورى،/ ۲۴۳

و قال العبّاس بن عليّ لإخوته من أمّه عبد اللّه، و جعفر، و عثمان: تقدّموا حتّى أرئكم، فإنّه لا ولد لكم، ففعلوا فقتلوا.

ابن الأثير، الكامل، ۳/ ۲۹۴

فلمّا رأى العبّاس بن عليّ عليه السّلام كثرة القتلى فى أهله، قال لإخوته من أمّه و هم: عبد اللّه و جعفر و عثمان: بأبى أنتم و أمّى، تقدّموا حتّى أراكم قد نصحتم للّه و لرسوله، فإنّه لا ولد لكم؛ «۲» فأقدموا على عسكر عمر بن سعد إقدام الشّجعان، و ملأوا صدورهم و وجوههم بالضّرب و الرّمى و الطّعان.

«۳» فكانوا كما قال ابن نباتة السّعدىّ:

لقوا نبلنا مرد العوارض فانثنوا لأوجههم منه لحى و شوارب

خلقنا بأطراف القنا فى ظهورهم عيونا لها وقع السّيوف حواجب

و أعجب من ذی اختلاس نفوسهم و هنّ علیهم بالحنین نوادب «۲» «۳»

و جدّوا فی القتال حتّی قتلوا. «۴»

---

(۱)- هکذا فی الأصل من غیر إعجام! و لعلّه: تراهما، و هی ترسم قدیما «تریهما» و صحفت إلی «ترثهما» فلیلاحظ النّصوص التّالیة، حیث جاء فی بعضها: «حتّی أراکم» و فی بعضها: «حتّی أرثکم».

(۲- ۲) [لم یرد فی الدّمعة].

(۳- ۳) [لم یرد فی تظلّم الزّهراء].

(۴)- و چون عباس بن علی صورت حال را مشاهده فرمود؛ با برادران خود عبد اللّه و جعفر و عثمان که پدر ایشان علی و مادر ایشان ام البنین عامریه بود، گفت: «پیش روید و در نظر سید خود جنگ کنید تا کشته شوید.»

میرخواند، روضة الصّفا، ۳/ ۱۶۵

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۸۶

ابن نما، مثیر الأحزان،/ ۳۵- عنه: البهبهانی، الدّمعة السّاکبة، ۴/ ۳۲۱؛ القزوینی، تظلّم الزّهراء،/ ۱۹۳

قالوا: و لمّا رأی وحدة الحسین علیه السّلام بعد قتل أصحابه و جملة من أهل بیته، قال لإخوته من أمّه: تقدّموا لأحتسبکم عند اللّه تعالی، فإنّه لا ولد لکم؛ فتقدّموا حتّی قتلوا. «۱»

السّماوی، إبصار العین،/ ۲۹- ۳۰

و لمّا رأی العبّاس علیه السّلام کثرة القتلی من أهله، قال لإخوته من أمّه و أبیه- عبد اللّه و عثمان و جعفر-: تقدّموا یا بنی أمّی حتّی أراکم نصحتم للّه و لرسوله، و التفت إلی عبد اللّه و کان أکبر من عثمان و جعفر، و قال: تقدّم یا أخی حتّی أراک قتیلا و أحتسبک، فقاتلوا بین یدی أبی الفضل حتّی قتلوا بأجمعهم.

نعما قرابین الآله مجزّرین علی الفرات

خیر الهدایة أن یکون الهدی من زمر الهداة

من بعد ما قضوا الصّلاة قضوا فداءا للصّلاة «۲» «۳»

---

(۱)- (د) چون عبّاس بن علی کشته بسیاری از خاندانش را دید که بخاک افتادند، برادرانی که از مادر خود به نام عبد اللّه و جعفر و عثمان داشت، پیش خواند و گفت: «ای فرزندان مادرم! شما اولادی ندارید.

پیش از من به میدان روید و فدا شوید تا من اخلاص شما را نسبت به خدا و رسولش به چشم ببینم.»

رمز ۶۷- ابا الفضل العباس، برادران خود را که از مادر خود داشت، دستور داد که پیش از او به جانبازی در راه برادرش حسین اقدام کنند و تا او زنده است، وظیفه خود را انجام دهند. برای آن‌که مبادا اگر او کشته شود و آنها زنده مانند و دوباره مورد طمع شمر و خویشان مادری او شوند؛ و تندرست یا زخمی آنها را به سوی خود کشند و لطمه تبلیغی به خاندان او و شهادت برادرش حسین وارد شود؛ و جهت دیگرش این بوده است که خواسته داغ مصیبت آنها را متحمل شود و اجر و ثواب بیشتری ببرد و از این راه تقربی به خدا جوید؛ و چون حضرت عباس صاحب پرچم حسین و مورد اعتماد اهل حرم بوده است، او تا آخرین نفس با برادر خود همراه بود.

کمره‌ای، ترجمه نفس المهموم،/ ۱۴۹، ۱۵۱

(۲)- العلّامة ثقة الإسلام الشّیخ محمّد طاهر آل الفقیه الشّیخ راضی «قده».

(۳)- از بصیرت نافذ و اندیشه والای عباس علیه السّلام آن‌که تنها به جانبازی و ایثارگری خود اکتفا نورزید و در آن عرصه خون و شهادت، برادرانش را نیز به سوی سعادت جاودانه آرمیدن در رضوان بزرگ الهی فراخواند؛ تا این‌که فدای مکتب توحید شوند و ابو الفضل علیه السّلام در فقدان آنها به صبر و شکیب بنشیند و به اجر صابران نائل آید.-

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۸۷

- بدین لحاظ، قمر بنی هاشم (سلام اللّه علیه) عبد اللّه، جعفر و عثمان- برادران تنی خود را- فراخواند و بدانان گفت: «به پیش تازید تا ببینم که برای خدا و رسولش خیرخواهی کرده‌اید؛ زیرا شما را فرزندانی نیست.»

مقصود قمر بنی هاشم از این سخن آن بود که برادرانش را به موقعیت خطیر خود آشنا سازد و آنان را بیاگاهاند که تجمعشان در آن‌جا، تنها باید برای یک هدف باشد و آن فداکاری و جانبازی در راه دین است؛ و به آن خاطر که ایشان هیچ مانع و رادعی که از مقصد بزرگشان بازدارد- مانند فرزند و افراد تحت تکفّل- نداشتند؛ لذا لازم بود که در راه حیات شرع مقدس جان خود را فدا سازند و آنان نیز همان‌گونه که برادرشان در نظر داشت، به استقبال مرگ رفتند و به مقام منیع شهادت نائل آمدند.

اما شگفتا از ابن جریر طبری که در تاریخ خود (ج ۶ ص ۲۵۷) می‌گوید:

گمان نمودند که عبّاس به برادران پدر و مادریش عبد اللّه و جعفر و عثمان گفت: «ای فرزندان مادرم! برای نبرد پیش افتید تا از شما ارث برم؛ زیرا شما فرزندانی ندارید (که وارث شما باشند).»

آنان هم پذیرفتند و رفتند و کشته شدند!

همچنان‌که ابو الفرج اصفهانی در «مقاتل الطّالبیّین» گفته است: «عبّاس علیه السّلام برادرش عبد اللّه را که فرزندی نداشت، به صحنه مبارزه فرستاد تا میراثش به او رسد. پس هانی بن ثبیت بر او حمله برد و او را به قتل رساند!»

و نیز در کتاب «مقتل العبّاس» آمده است:

ابو الفضل، برادران پدر و مادری خود را به میدان جنگ فرستاد. پس همگی آنان کشته شدند و عباس میراث آنان را در اختیار گرفت! سپس به میدان رفت و کشته شد و ارث همگی به عبید اللّه (فرزند عبّاس) رسید؛ و عمویش، عمر بن علی با او در این زمینه به منازعه برخاست. سپس میان آن دو با پرداخت مقداری، مصالحه برقرار شد.

این سخنی است که در میان مورخین و ارباب مقاتل، تنها این دو تاریخ‌نویس مدعی آن شده‌اند؛ اما شخص بصیر و آگاه خود می‌داند که این اتّهام تا چه حدّ از واقع به دور است و من نمی‌دانم چه‌گونه آنان از برادرانش ادعای میراث برای ابو الفضل علیه السّلام را کرده‌اند؛ در حالی که بر فرض صحت آن، مادرشان امّ البنین- که در طبقه بالاتری از نظر ارث قرار داشت- در آن هنگام زنده بوده، و مسلّما عباس علیه السّلام که در خانه صاحب دین بزرگ شده، از این احکام ناآگاه نبوده است.

علاوه بر آن‌که آن نیّت و کردار از پست‌ترین مردم صادر نمی‌شود؛ به ویژه در آن هنگامه خون و شمشیر که هرکس جان و مال خود را فراموش می‌کند، و چه کسی است که در آن موقعیّت خطیر، برادرانش را به کام مرگ فرستد تا او وارثشان شود؟! به ویژه آن‌که این عمل از سلحشوری سر زند که می‌داند خود هم بعد از آنان باقی نخواهد ماند و از مالشان بهره‌ای نخواهد برد و تنها به خاطر این‌که چیزی نصیب اولادش شود، دست به چنین کاری بزند؟!

آری! چه سخن زشت و اتّهام دروغینی به آن سیّد بزرگوار بستند تا بر راستای قامتش خط انحراف-

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۸۸

- بربندند! آیا شما- ای خواننده- میل داری دیگران درباره‌ات بگویند: «برادران خود را در تیررس دشمن قرار دادی تا به میراث

آنان دست یابی؟»

یا این‌که این امر از دنائت و پستی است و آن را بر خود نمی‌پسندی؟ کما این‌که هیچ انسانی- هر مقدار هم که خوار و فرومرتبه باشد- به این عمل قبیح تن درنمی‌دهد.

پس، تو ای تاریخنگار باانصاف! چه‌گونه راضی شدی که این اتهام را به کسی بربندی که معلم شهامت و اخلاق کریمانه است و جان مطهر خود را فدای حجت زمانش کرد؟! و چه‌گونه آن کردار، زیبنده دانش‌پژوه دانشگاه نبوّت و درس‌جوی مکتب امامت- که تربیت‌یافته امیر مؤمنان است و از حضرتش و دو امام همام علیهما السّلام کسب علم و فیض کرده است- تواند بود؟

در صورتی که ما اگر در مقدم داشتن برادرانش برای جنگاوری بخوبی دقت کنیم، متوجه می‌شویم که عباس علیه السّلام چه‌گونه در برابر سید الشهدا علیه السّلام- که جگرگوشه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله و پاره دل زهرای بتول بود- بزرگ‌منشی و نهایت فداکاری خود را آشکار ساخت؛ زیرا واضح است که هدف او از پیش فرستادن آنان این بوده است که:

۱. به درجه رفیع شهادت رسند و قمر بنی هاشم در مصیبت آنان بسیار محزون شود و صبر بسیار پیشه سازد و به اجر جزیل الهی نائل شود، و در آخرت نیز چون فرزندانی نداشتند، خواهان انتقام و عذاب خداوند برای خون به ناحق ریخته آنان شود.

و بسا این سخن ابو الفرج اصفهانی در «مقاتل الطّالبیّین» دلالت بر این امر باشد که از عباس علیه السّلام نقل می‌کند که به برادرش عبد اللّه گفت: «به پیش تاز تا این که تو را کشته بینم و صبر در این مصیبت را به حساب خداوند بگذارم و نزد او مأجور باشم. پس او اولین کسی بود که از میان برادرانش کشته شد.»

ابو حنیفه دینوری در «اخبار الطّوال» گوید:

عباس به برادرانش گفت: «جانم به فدایتان! به پیش تازید و از سرورتان حمایت کنید تا این‌که در برابرش به کام مرگ درآیید.»

پس آنان همگی به صحنه نبرد رفتند و کشته شدند.

و اگر ابو الفضل علیه السّلام برای بهره‌وری از میراث آنان، ایشان را به میدان جنگ فرستاده بود، دیگر معنایی برای صبر بر مصیبت برادرش و انتظار پاداش الهی و نیز دلیلی بر سخن «جانم به فدایتان»- آن هم جان شریف حضرتش- وجود نداشت.

۲. و یا این‌که بدان علت برادرانش را برای جنگ بسیج کرد که از فداکاری و ایثارگری آنان در راه دین و تحت لوای سید الشهدا علیه السّلام اطمینان حاصل کند. شاهد بر این امر، سخن شیخ مفید در «ارشاد» و ابن نما در «مثیر الاحزان» است که از عباس علیه السّلام نقل می‌کنند که خطاب به برادرانش گفت: «به صحنه نبرد روید تا این‌که ببینم که نسبت به خدا و پیامبرش صلّی اللّه علیه و اله خیرخواهی کرده‌اید؛ زیرا شما را فرزندانی نیست.»

و قمر بنی هاشم علیه السّلام با این کلام، هیچ قصد فریب آنان را نداشت و تنها می‌خواست مقدار ولایت و علاقه آنان به سرور مظلومان را به دست آورد. این فرمان در حقیقت، مهر و لطف بدانان و ارشادشان به-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۸۹

المقرّم، مقتل الحسین علیه السّلام،/ ۳۳۳- ۳۳۴

قال أرباب التاریخ و السّیر: و لمّا رأی العبّاس بن علیّ علیهما السّلام کثرة القتلی فی أهل بیته، دعا إخوته الثّلاثة الّذین هم من (أمّ البنین الکلابیّة) و هم: عبد اللّه و عثمان و جعفر، و کان

- امر خیر و صلاح، در برابر حق برادری آنان بر حضرتش است.

در این‌جا، مانع دیگری از ارث‌بری ابو الفضل علیه السّلام- حتّی اگر معتقد به وفات امّ البنین علیها السّلام در آن هنگام شویم- وجود دارد، که در صورتی که عبّاس علیه السّلام هم شهید می‌شد، فرزندانش نمی‌توانستند از آن میراث بهره‌ای ببرند. و آن مانع،

وجود دیگر فرزندان پدری ابو الفضل علیه السّلام، همچون عمر اطرف، عبید اللّه نهشلیه، حضرت سیّد الشّهدا علیه السّلام، زینب کبری، امّ کلثوم، رقیّه و دیگر اولاد امیر المؤمنین علیه السّلام بودند که در قید حیات به سر می‌بردند. با وجود آنان، ارث تنها مختصّ عباس علیه السّلام نمی‌شد؛ حال آن‌که تاریخ شهادت می‌دهد که ام البنین در آن هنگام زنده بود و بعد از ورود موکب خاندان عصمت به مدینه، در مصیبت چهار پسر گرانقدرش به سوگ نشست و بر ایشان مرثیه سرود.

البته گمان من این است که سخنان بی‌اساس طبری و همقطاران او از آن رو است که در کلام حضرت عباس که فرمود: «زیرا شما فرزندانی ندارید.» هیچ تفکر و دقت نکرده و مقصود از آن را استفاده از میراث برادرانش تصور کرده است و با این عدم تعمق و خودرأیی روی تاریخ را سیاه کرده‌اند. در حالی که مقصود قمر بنی هاشم آن بود که شما فرزندانی ندارید که نگران آنها باشید و شما را از شهادت در راه خدا و رسیدن به سعادت جاودانه بازدارند.

از طرفی، سرور ما شیخ عبد الحسین حلّی در «النقد النزیه» جلد ۱، صفحه ۹۹ احتمال داده است که «أرثکم» یعنی: «از شما ارث برم»؛ با «أرزء بکم» یعنی: «به مصیبت شما دچار شوم»، اشتباه شده باشد؛ و این سخن بعید نیست.

احتمال نزدیک‌تر، سخن شیخ آقا بزرگ تهرانی، مؤلّف مجموعه ارزشمند «الذّریعهٔ الی تصانیف الشّیعهٔ» است که أرثکم را اشتباه شده با ارثیکم یعنی: «به سوگ و مرثیه شما بنشینم»، می‌داند. در این صورت، مقصود ابو الفضل علیه السّلام اولا ارشاد آنان به راه حقّ، ثانیا بسیج آن مجاهدان به جبهه نبرد و ثالثا به سوگ نشستن درباره آنان- که عملی محبوب خداوند است- می‌تواند باشد.

شبیه به این سخن سردار کربلا- (سلام اللّه علیه)، کلام عابس بن ابی شبیب شاکری است که به شوذب، هم‌پیمان شاکر گفت: «ای شوذب چه در دل داری؟»

گفت: «آن‌که با تو در رکاب فرزند رسول خدا صلّی اللّه علیه و اله بجنگم تا کشته شوم.»

عابس گفت: «من همچنین گمانی به تو داشتم. پس در مقابل ابا عبد اللّه به پیکار پرداز تا در مصیبت تو از خداوند اجر طلبم؛ چنان‌که در مصیبت سایر اصحاب حضرتش برای خودم اجر می‌طلبم؛ و اگر کسی نزدیک‌تر از تو به من بود، دوست داشتم در برابرم به خون خود درغلتد تا در مصیبتش به پاداش الهی نائل آیم؛ زیرا امروز روزی است که هر مقدار که می‌توانیم باید اجر و پاداش به دست آوریم؛ که بعد از این دنیا دیگر عملی در کار نیست و حساب در پیش خواهد بود.»

پاک‌پرور، ترجمه العبّاس،/ ۲۱۸- ۲۲۳

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۹۰

أکبر إخوته سنا- ثمّ قال لهم: «تقدّموا یا بنی أمّی حتّی أراکم قد نصحتم للّه و لرسوله، فإنّه لا ولد لکم».

بحر العلوم، مقتل الحسین علیه السّلام،/ ۳۰۹

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۹۱

الإمام علیه السّلام یأمر العبّاس بحفر البئر

قال أبو مخنف رحمه اللّه: و اشتدّ العطش بالحسین علیه السّلام و أصحابه «۱»، فقال الحسین علیه السّلام لأخیه «۱» العبّاس علیه السّلام: یا أخی اجمع أهل بیتک و احفروا بئرا، ففعلوا ذلک، فلم یجدوا فیها ماء. «۲»

مقتل أبی مخنف (المشهور)،/ ۵۷- عنه: الدّربندی، أسرار الشّهادهٔ،/ ۳۳۷- ۳۳۸؛ الزّنجانی، وسیلهٔ الدّارین،/ ۲۷۲

ثمّ إنّ الحسین رکب فرسه و تهیّأ للقتال، ثمّ إنّ القوم أقبلوا یزحفون نحو الحسین، فرمی عمر بن سعد إلی أصحاب الحسین سهما و قال: اشهدوا لی عند الأمیر أنّی أوّل من رمی، فقال الحسین لأصحابه: قوموا إلی الموت الّذی لا مفرّ لکم منه، فنهضوا جمیعا «۳» و

التقی العسکران و امتاز الرّجّالة من الفرسان و اشتدّ الجلاد بین العسکرین إلی أن علا النهار، «۴» فاشتدّ العطش بالحسین و أصحابه، «۵» فدعا بأخیه العبّاس و قال له: اجمع أهل بیتک و احفر بئرا؛ ففعلوا ذلک فطمّوها؛ «۴» «۶» ثمّ حفروا أخری فطمّوها، «۶» فتزاید العطش علیهم.

الطّریحی، المنتخب، ۲/ ۴۴۱- عنه: البهبهانی، الدّمعة السّاکبة، ۴/ ۲۸۶؛ الدّربندی، أسرار الشّهادة،/ ۲۷۴؛ المظفّر، بطل العلقمی، ۲/ ۳۵۷

و لمّا اشتدّ العطش قال الإمام لأخیه العبّاس: اجمع أهل بیتک و احفروا بئرا، ففعلوا ذلک فوجدوا فیها صخرة ثمّ حفروا أخری فوجدوها کذلک. «۷»

القندوزی، ینابیع المودّة، ۲/ ۳۴۰

(۱- ۱) [الأسرار: و أولاده فشکوا ذلک إلی الحسین فدعا أخیه].

(۲)- [زاد فی الأسرار: فطمّوها فکظّهم العطش].

(۳)- [إلی هنا لم یرد فی الأسرار].

(۴)- [إلی هنا لم یرد فی بطل العلقمی].

(۵)- [إلی هنا لم یرد فی الدّمعة].

(۶- ۶) [لم یرد فی الأسرار و بطل العلقمی].

(۷)- بالجمله، چون شب نهم محرم به پایان رسید و سفیده صبح بردمید، در معسکر حسین علیه السّلام آب

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۹۲

- تنگیاب بود. اهل بیت و اصحاب سخت تشنه شدند و شکایت به حضرت حسین آوردند. ابو عبد اللّه برادر خود عباس را طلب کرد و فرمود: «با چند تن از اصحاب چاهی حفر کنید. باشد که آبی برآورید. در این کرّت برفتند و چند که کارش کردند، آب نیافتند. چه کرّت نخستین در شمار معجزه حسین علیه السّلام بود که تبری بزد و آب بجوشید؛ چنان‌که به شرح رفت.

سپهر، ناسخ التّواریخ، سیّد الشّهدا علیه السّلام، ۲/ ۲۱۵- ۲۱۶

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۹۳

العبّاس یستأذن أخاه الإمام علیه السّلام للحرب

«۱»

روی أنّ العبّاس بن علیّ علیهما السّلام کان حامل لواء أخیه الحسین علیه السّلام، فلمّا رأی جمیع عسکر الحسین علیه السّلام قتلوا و إخوانه و بنو عمّه بکی و أنّ إلی لقاء ربّه اشتاق و حنّ، فحمل الرایة و جاء نحو أخیه الحسین علیه السّلام «۱» و قال: یا أخی! هل من رخصة، فبکی الحسین علیه السّلام بکاء شدیدا حتّی ابتلّت لحیته المبارکة بالدّموع، ثمّ قال: یا أخی! کنت العلامة من عسکری و مجمع عددنا، فإذا أنت غدوت «۲» یؤول جمعنا إلی الشّتات، و عمارتنا تنبعث إلی الخراب، «۳» فقال العبّاس: فداک روح أخیک یا سیّدیّ، قد ضاق صدری من حیاة الدّنیا و أرید أخذ الثّار من هؤلاء المنافقین، فقال الحسین علیه السّلام: إذا غدوت إلی الجهاد، فاطلب لهؤلاء الأطفال قلیلا من الماء.

الطّریحی، المنتخب، ۲/ ۳۱۲- عنه: المازندرانی، معالی السّبطین، ۱/ ۴۴۴؛ المظفّر، بطل العلقمی، ۲/ ۲۳۷- ۲۳۸؛ مثله الدّربندی، أسرار الشّهادة،/ ۳۳۴

فتزاید العطش علیهم، فقال العبّاس لأخیه الحسین: یا أخی ما تری ما حلّ بنا من العطش، و أشدّ الأشیاء علینا عطش الأطفال و الحرم؛ فقال الإمام علیه السّلام: امض إلی الفرات و أتنا بشیء من الماء، فقال: سمعا و طاعة.

الطّریحی، المنتخب، ۲/ ۴۴۱- عنه: المظفّر، بطل العلقمی، ۲/ ۳۵۷

«۴» أقول: و فی بعض تألیفات أصحابنا: أنّ العبّاس «۴» لمّا رأی وحدته علیه السّلام أتی أخاه و قال:

(۱- ۱) [المعالی: «و لمّا قتل عسکر الحسین علیه السّلام و قتل بنو عمّه و إخوته بکی العبّاس»، و الأسرار: و فی بعض تألیفات أصحابنا أنّ العبّاس لمّا رأی وحدته أتی أخاه].

(۲)- [فی بطل العلقمی: «قتلت»].

(۳)- [و لعلّ کلام الحسین أخاه الحسین علیهما السّلام کان فی موقفین: (الأوّل) کلامه فی بدء القتال إلی قوله: «کنت العلامة من عسکری و مجمع عددنا، فإذا أنت غدوت، یؤول جمعنا إلی الشّتات، و عمارتنا تنبعث إلی الخراب) أو فی البحار (تفرّق عسکری) و الثّانی: کلامه حینما لم یبق مع أخیه غیره. و قد جمع الرّاوی بینهما مع اختلاف الزّمن کی یکون السّرد مجتمعا کاملا].

(۴- ۴) [مثیر الأحزان، (قال المجلسیّ (علیه الرّحمة) لمّا قتل إخوة العبّاس خرج یطلب الرّخصة من أخیه

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۹۴

یا أخی هل من رخصة؟ فبکی الحسین علیه السّلام «۱» بکاء شدیدا، «۱» ثمّ قال: یا أخی أنت صاحب لوائی و «۱» إذا مضیت «۲» تفرّق عسکری «۱» «۲» «۳»! فقال العبّاس: «۴» قد ضاق صدری و سئمت من الحیاة و أرید أن أطلب ثأری من هؤلاء المنافقین.

فقال الحسین علیه السّلام: فاطلب لهؤلاء الأطفال قلیلا من الماء. «۵»

- و کان لواء الحسین علیه السّلام معه].

(۱- ۱) [لم یرد فی مثیر الأحزان].

(۲- ۲) [تظلّم الزّهراء: یؤل جمعنا إلی الشّتّات و عمارتنا تنبعث إلی الخراب و أیضا زاد هذه العبارة فی وسیلة الدّارین].

(۳)- فی البحار: هذه روایة مرسلة عن کتاب مجهول، یخالف کلّ المقاتل. فإنّ أصحاب الحسین علیه السّلام کلّهم قد تفانوا دون أهل بیته، و کان العبّاس علیه السّلام آخر المستشهدین مع أخیه الحسین، فلم یکن هناک عسکر! حتّی یقول الحسین: إذا مضیت تفرّق عسکری.

فی العوالم: العسکر لیس دائما بمعنی الجیش، بل یأتی بمعنی الکثیر من کلّ شیء و المال، و النعم، و فی المقام أنّ العبّاس علیه السّلام صاحب لواء الإمام الحسین علیه السّلام کان آخر من برز إلی القوم، فببقائه ما انکسر ظهر الإمام و ما انقطع رجاء أهل بیته، فصاحب اللّواء یمثّل عسکرا، و یوجب ثباته و خوف العدوّ منه.

(۴)- [زاد فی تظلّم الزّهراء: «فداک روح أخیک»].

(۵)- چون عباس دید که کسی به غیر از آن امام مظلوم و فرزندان معصوم او نماند، به خدمت برادر نامدار خود آمد و گفت: «ای برادر! مرا رخصت فرما که جان خود را فدای تو گردانم و خود را به درجه رفیعه شهادت رسانم.»

حضرت از استماع سخنان جانسوز آن برادر مهربان، سیلاب اشک خونین از دیده‌های حق‌بین خود روان کرد و گفت: «ای برادر! تو

علمدار منی و از رفتن تو، لشکر من از هم می‌پاشد.»

عباس گفت: «ای برادر بزرگوار! سینه من از کشته شدن برادران و یاران و دوستان تنگ شده است و از زندگی ملول شده‌ام. آرزومند لقای حق تعالی گردیده‌ام دیگر تاب دیدن مصیبت دوستان ندارم و می‌خواهم در طلب خون برادران و خویشان دمار از مخالفان برآرم.»

آن امام غریب فرمود که: «اگر البته، عازم سفر آخرت گردیده‌ای، آبی جهت پردگیان سرادق عصمت و کودکان اهل بیت رسالت تحصیل کن که از تشنگی بی‌تاب گردیده‌اند.»

مجلسی، جلاء العیون،/ ۶۷۸

چون هیچ‌کس از اولاد امیر المؤمنین علیه السّلام جز عباس و سید الشهدا کسی زنده نماند، این وقت عباس به حضرت سید الشهدا آمد و عرض کرد: «بابی انت و امی» سینه من تنگ شده است و طاقت شکیب از من برفته است. از زندگانی سیر گشته‌ام و عزیمت درست کرده‌ام که از این جماعت خونخواهی کنم. رخصت فرمای تا جان خویش را در راه تو نثار نمایم.»

حسین علیه السّلام بگریست و فرمود: «ای برادر! تو صاحب لوای (۱) منی؛ چون تو نمانی کس با من نماند.»-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۹۵

المجلسی، البحار، ۴۵/ ۴۱- عنه: البحرانی، العوالم، ۱۷/ ۲۸۴؛ البهبهانی، الدّمعة السّاکبة، ۴/ ۳۲۲؛ القمی، نفس المهموم،/ ۳۳۶- ۳۳۷؛ القزوینی، تظلّم الزّهراء،/ ۱۹۷؛ المازندرانی، معالی السّبطین، ۱/ ۴۴۵- ۴۴۶؛ المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۲۰۹؛ الجواهری، مثیر الأحزان،/ ۸۳؛ الزّنجانی، وسیلة الدّارین،/ ۲۷۰؛؛ المیانجی، العیون العبری،/ ۱۶۴

فجاء إلی الحسین علیه السّلام و استأذنه فی النضال، فقال علیه السّلام له: أنت حامل لوائی، فقال:

لقد ضاق صدری، و سئمت الحیاة. فقال له الحسین علیه السّلام: إن عزمت فاستسق لنا ماء. «۱»

السّماوی، إبصار العین،/ ۳۰

و لم یستطع العبّاس صبرا علی البقاء بعد أن تفانی صحبه و أهل بیته، و یری حجّة الوقت مکثورا قد انقطع عنه المدد، و ملأ مسامعه عویل النّساء، و صراخ الأطفال من العطش، فطلب من أخیه الرّخصة، و لمّا کان علیه السّلام أنفس الذّخائر عند السّبط الشّهید علیه السّلام لأنّ الأعداء تحذر صولته، و ترهب إقدامه و الحرم مطمئنّة بوجوده مهما تنظر اللّواء مرفوعا، فلم تسمح نفس «أبیّ الضّیم» القدسیّة بمفارقته، فقال له: یا أخی «أنت صاحب لوائی».

قال العبّاس: قد ضاق صدری من هؤلاء المنافقین، و أرید أن آخذ ثاری منهم، فأمره الحسین علیه السّلام أن یطلب الماء للأطفال. «۲»

المقرّم، مقتل الحسین علیه السّلام،/ ۳۳۴- ۳۳۵

- عباس إنجاح مسئلت را إلحاح نمود. (۲) حسین علیه السّلام فرمود: «نخستین از برای این کودکان عطشان خواستار آب شو. باشد که اجابت کنند.»

(۱). صاحب لوا: پرچمدار.

(۲). روی درخواست خود پافشاری کرد.

سپهر، ناسخ التّواریخ سیّد الشّهدا علیه السّلام، ۲/ ۳۴۲، ۳۴۳

(۱)- در بحار است که چون عباس خود را تنها دید، نزد برادر آمد و گفت: «اجازه می‌فرمایید؟»

حسین سخت گریست و فرمود: «برادر جان! تو علمدار منی و اگر بروی، لشکرم پراکنده شود.»

عباس گفت: «دلم تنگ شد و از زندگی سیر شدم و می‌خواهم از این منافقان، خون برادران را بگیرم.»

حسین فرمود: «آبی برای این کودکان بیاور.»

کمره‌ای، ترجمه نفس المهموم،/ ۱۵۵

(۲)- در این‌جا بود که پرچمدار کربلا دیگر طاقت از کفش برفت و چون شیری ژیان که کس یارای-

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۹۶

قالوا: و لمّا قتل إخوهٔ العبّاس الثّلاثهٔ بین یدیه، و رآهم صرعی علی وجه الصّعید، لم یستطع صبرا، فجاء إلی أخیه الحسین علیه السّلام یستأذنه فی القتال، و یطلب الرّخصهٔ منه.

فبکی الحسین بکاء شدیدا، و قال: «یا أخی، أنت صاحب لوائی، و إذا مضیت تفرّق عسکری»، فلم یأذن له، فعاد العبّاس للمرّهٔ الثّانیهٔ، و طلب منه الإذن قائلا: «یا أخی قد ضاق صدری، و سئمت الحیاهٔ، و أرید أن آخذ ثأری من هؤلاء المنافقین». فقال له الحسین:

إذا فاطلب لهؤلاء الأطفال قلیلا من الماء.

بحر العلوم، مقتل الحسین علیه السّلام،/ ۳۱۷- ۳۱۸

- متوقف ساختن او را ندارد، به پیش تاخت و در مقابل برادرش امام صلوات اللّه علیه قرار گرفت و از حضرتش طلب اذن کرد. سید الشهدا علیه السّلام دریافت که چاره‌ای جز اذن دادن نیست؛ چرا که روحش قبل از جسمش، آهنگ پرواز به کوی شهادت را کرده بود؛ چرا که تاب ماندن و دیدن آن همه حوادث جانکاه را نداشت؛ جز این‌که انتقام خون خود را از آن خصمهای نابکار بگیرد.

در آن‌جا، سالار شهیدان صلوات اللّه علیه برایش بیان فرمود که تا آن هنگام که به پرچم او می‌نگرد که در اهتزاز است، گویی لشکرش را برقرار می‌بیند و دشمن از صولتش ترسان بوده است و حرم رسالت نیز آرامش می‌یابند. ازاین‌رو به او فرمود:

أنت صاحب لوائی! و لکن اطلب لهؤلاء الأطفال قلیلا من الماء.

تو پرچمدار من هستی [پس به میدان مرو]؛ لیکن برای این کودکان اندکی آب فراهم آور.

پاک‌پرور، ترجمه العبّاس،/ ۲۸۷

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۹۷

خطبته علیه السّلام:

«۱» فلمّا أجاز الحسین علیه السّلام أخاه العبّاس للبراز، برز کالجبل العظیم و قلبه کالطّود الجسیم، لأنّه کان فارسا همّاما و بطلا ضرغاما و کان جسورا علی الطّعن و الضّرب فی میدان الکفاح و الحرب، «۱» «۲» فلمّا توسّط المیدان، وقف، و قال: یا عمر بن سعد! هذا الحسین ابن بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یقول: إنّکم قتلتم أصحابه و إخوته و بنی عمّه، و بقی فریدا مع أولاده و هم عطاشی، قد أحرق الظّمأ قلوبهم، فأسقوه «۳» شربهٔ من الماء لأنّ أطفاله و عیاله و صلوا إلی الهلاک، و هو مع ذلک، یقول لکم: دعونی أخرج إلی أطراف «۴» الرّوم و الهند، و أخلّی لکم الحجاز و العراق، و الشّرط «۵» لکم أنّ غدا فی القیامهٔ لا أخاصمکم عند اللّه حتّی یفعل اللّه بکم ما یرید. فلمّا أوصل العبّاس إلیهم الکلام عن أخیه، فمنهم من سکت و لم یردّ جوابا، و منهم من جلس «۶» یبکی، فخرج الشّمر و شبث بن ربعیّ لعنهما اللّه، فجاءا «۷» نحو العبّاس «۷» و قالا: یا ابن أبی تراب، «۷» قل لأخیک «۷»: لو کان کلّ وجه الأرض ماء و هو تحت أیدینا ما أسقیناکم منه قطرهٔ إلّا أن تدخلوا فی بیعهٔ یزید «۱»، فتبسّم العبّاس. «۱»

الطّریحی، المنتخب، ۲/ ۳۱۲- ۳۱۳- عنه: القزوینی، تظلّم الزّهراء،/ ۱۹۷؛ المازندرانی، معالی السّبطین، ۱/ ۴۴۴- ۴۴۵؛ المظفّر، بطل

العلقمی، ۲/ ۲۳۸- ۲۳۹؛ مثله الدّربندی، أسرار الشّهادة «۸»، / ۳۳۴

(۱- ۱) [لم یرد فی تظلّم الزّهراء].

(۲)- [زاد فی الأسرار: «قال فهمّز جواده نحو القوم حتّی»].

(۳)- [الأسرار: فأسقوهم].

(۴)- [فی الأسرار و تظلّم الزّهراء و المعالی و بطل العلقمی: طرف].

(۵)- [الأسرار، تظلّم الزّهراء و بطل العلقمی: «أشرط»].

(۶)- [فی بطل العلقمی: «جعل»].

(۷- ۷) [لم یرد فی تظلّم الزّهراء].

(۸)- [حکاه الأسرار عن العوالم].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۹۸

فذهب العبّاس و وعظهم و حذّرهم، فلم ینفعهم. «۱»

المجلسی، البحار، ۴۵ / ۴۱- عنه: البحرانی، العوالم، ۱۷ / ۲۸۴؛ البهبهانی، الدّمعة السّاکبة، ۴/ ۳۲۲؛ القمی، نفس المهموم، / ۳۳۷؛ المازندرانی، معالی السّبطین، ۱/ ۴۴۶؛ المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۲۰۹؛ الجواهری، مثیر الأحزان، / ۸۳؛ المیانجی، العیون العبری، / ۱۶۴؛ الزّنجانی، وسیلة الدّارین، / ۲۷۰

فذهب العبّاس إلی القوم و وعظهم و حذّرهم غضب الجبّار، فلم ینفع، فنادی بصوت عال: یا عمر بن سعد، هذا الحسین ابن بنت رسول اللّه، قد قتلتم أصحابه و أهل بیته، و هؤلاء عیاله و أولاده عطاشی، فأسقوهم من الماء، قد أحرق الظّمأ قلوبهم، و هو مع ذلک یقول: دعونی أذهب إلی الرّوم أو الهند و أخلّی لکم الحجاز و العراق؛ فأثّر کلامه فی نفوس القوم، حتّی بکی بعضهم، و لکنّ الشّمر صاح بأعلی صوته: یا ابن أبی تراب، لو کان وجه الأرض کلّه ماء و هو تحت أیدینا، لمّا سقیناکم منه قطرة إلّا أن تدخلوا فی بیعة یزید. «۲»

المقرّم، مقتل الحسین علیه السّلام، / ۳۳۵

---

(۱)- عباس به نزدیک آن سنگین دلان بی‌حیا رفت و گفت: «ای بی‌شرمان! اگر به گمان شما، ما گناهکاریم، زنان و اطفال ما چه گناه دارند؟ بر ایشان ترحّم کنید و شربت آبی به ایشان بدهید.»

و چون دید که نصیحت و پند در آن کافران اثر نمی‌کند به خدمت حضرت برگشت.

مجلسی، جلاء العیون، / ۶۷۹

عباس اسب براند و در برابر صفوف اعدا عنان بکشید و لوای نصیحت و موعظت را برافراشت و هیچ دقیقه‌ای از دقایق (۱) پند و اندرز به جای نگذاشت و کلمات آن حضرت که هموارتر از آب روان و کاری‌تر از تیغ بران بود، در کاوش (۲) قلوب آن لشکر، ناچیزتر از خار سمور (۳) در قلب سندان (۴) می‌نمود؛ لاجرم عباس بازشتافت و آن‌چه دید، به عرض رسانید. کودکان چون این بدانستند، بنالیدند و بانک «العطش، العطش» دردادند.

(۱). دقیقه‌ای از دقایق: نکته‌ای از نکات.

(۲). کاوش: کندن زمین و مانند آن.

(۳). سمور: جانوری است معروف که از پوست آن پوستین سازند.

(۴). سندان، (به کسر سین در نزد پارسیان و فتح آن در نزد تازیان): افزاری است که آهنگران و مسکران و زرگران روی آن فلز خود را می‌کوبند.

سپهر، ناسخ التّواریخ سیّد الشّهدا علیه السّلام، ۲/ ۳۴۳

عباس رفت و به لشکر نصیحت کرد و آنها را بر حذر داشت؛ اما سودی نبخشید.

کمره‌ای، ترجمه نفس المهموم،/ ۱۵۵

(۲)- عباس علیه السّلام به سوی آن قوم دغا رفت و آنان را از خشم خداوند جبار ترساند، اما بر سیه‌دل چه

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۳۹۹

فذهب العبّاس علیه السّلام إلی القوم، و وعظهم و حذّرهم غضب الجبّار و طلب منهم شیئا من الماء للأطفال.

فقالوا: لو کان تمام وجه الأرض، ماء و کان تحت تصرّفنا لم نسقکم منه قطرة، إلّا أن تبایعوا لیزید و تدخلوا فی طاعته.

بحر العلوم، مقتل الحسین علیه السّلام،/ ۳۱۸

- سود خواندن وعظ؟ پاک‌پرور، ترجمه العباس،/ ۲۸۷

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۰۰

شمر یشمت بالعبّاس علیه السّلام لعدم قبوله أمان ابن مرجانة

و فی روایة أخری: خرج الشّمر بعد کلام العبّاس، فقال: قد أعطیتک الأمان مع إخوانک، لأنّ أمّکم من قبیلتی، فما قبلتم، و أمّا الحسین و أولاده فلا أمان لهم، فلابدّ من قتلهم علی الظّمأ. فقال العبّاس: ویحک! تراعی قرابتی معک و تعطی الأمان لی و لا تراعی قرابة الحسین مع رسول اللّه، و لا تعطی الأمان له؟ فارتفعت الضّجّة من عسکر ابن سعد لأجل مقاله، فرجع العبّاس ... إلی آخر الحدیث. و روی ملخّصة السّیّد و المفید و ابن نما و غیرهم جمیعا.

القزوینی، تظلّم الزّهراء،/ ۱۹۸

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۰۱

شهادته و کلام أخیه الإمام علیه السّلام معه

«۱» فقال الحسین علیه السّلام للعبّاس علیه السّلام: یا أخی امض إلی الفرات و آتنا شربة من الماء. «۱» فقال له العبّاس: سمعا و طاعة. قال: فضمّ إلیه رجالا، فسار العبّاس علیه السّلام و الرّجال عن یمینه و عن شماله حتّی أشرفوا علی الفرات «۲» فرآهم أصحاب ابن زیاد «۲» و قالوا: من أنتم؟

فقالوا: نحن أصحاب الحسین علیه السّلام. فقالوا: ما تریدون «۳»؟ قالوا: کظّنا العطش، و أشدّ الأشیاء علینا عطش الحسین علیه السّلام.

فلمّا سمعوا کلامهم حملوا علیهم حملة رجل واحد، فقاتلهم العبّاس علیه السّلام و أصحابه فقتل منهم «۴» رجالا و هو یقول:

«۵» أقاتل القوم بقلب مهتد أذبّ عن سبط النّبیّ أحمد

أضربکم بالصّارم المهنّد حتّی تحیدوا عن قتال سیّدی

إنّی أنا العبّاس ذو التّودّد نجل علیّ المرتضی المؤیّد

قال: «۶» و حمل علیهم ففرّقهم یمینا و شمالا، و قتل رجالا و هو یرتجز و یقول:

لا أرهب الموت إذا الموت رقا حتّی أواری میّتا عند اللّقا «۷» نفسی لنفس الطّاهر الطّهر وقا «۷»

إنّی صبور شاکر للملتقی «۸» بل أضرب الهام و أفری المفرقا

إنّی أنا العبّاس صعب باللّقا «۹»

(۱- ۱) [لم یرد فی بطل العلقمی].

(۲- ۲) [فی الأسرار و بطل العلقمی: «و فی أطرافه أصحاب ابن زیاد لعنه اللّه»].

(۳)- [الأسرار و بطل العلقمی: «ما تصنعون هاهنا»].

(۴)- [زاد فی وسیلهٔ الدّارین: «مائهٔ و ثمانون رجلا»].

(۵) (۵*) [لم یرد فی وسیلهٔ الدّارین].

(۶)- [زاد فی الأسرار و بطل العلقمی: «قال: فلمّا فرغ من شعره»].

(۷- ۷) [لم یرد فی الأسرار و بطل العلقمی].

(۸)- [زاد فی الأسرار و بطل العلقمی: «و لا أخاف طارقا إن طرقا»].

(۹)- [زاد فی الأسرار و بطل العلقمی: «نفسی لنفس الطّاهر السّبط وقا»].

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۰۲

«۱» قال: «۲» فکشفهم عن المشرعهٔ و نزل «۳» و معه القربهٔ، فملأها «۳» و مدّ یده لیشرب، فذکر عطش الحسین علیه السّلام فقال: و اللّه لا ذقت الماء و سیّدی الحسین علیه السّلام عطشان، «۱» ثمّ رمی الماء من یده و خرج و القربهٔ علی ظهره و هو یقول: (۵*)

یا نفس من بعد الحسین هونی فبعده لا کنت أن تکونی

هذا الحسین شارب المنون و تشربین بارد المعین

هیهات ما هذا فعال دینی و لا فعال صادق الیقین

«۴» قال: ثمّ صعد من المشرعهٔ «۴» فأخذه النّبل من کلّ مکان «۵» حتّی صارت درعه کالقنفذ، فحمل علیه أبرص بن شیبان، فضربه علی یمینه، فطارت مع السّیف، فأخذ السّیف بشماله و حمل علی القوم، و هو یقول:

و اللّه لو قطعتم یمینی «۶» إنّی أحامی أبدا «۶» عن دینی و عن إمام صادق الیقین

سبط النّبیّ الطّاهر الأمین نبیّ صدق جاءنا بالدّین

مصدّقا بالواحد الأمین

«۷» قال: فحمل علی القوم و قتل منهم رجالا، و نکّس أبطالا، و القربهٔ علی ظهره. فلمّا نظر ابن سعد، قال: ویلکم أرشقوا القربهٔ بالنّبل، فو اللّه إن شرب الحسین الماء، أفناکم

(۱- ۱) [حکاه عنه فی شرح الشّافیهٔ،/ ۳۶۸ مع اختلاف یسیر و نذکر هذا الاختلاف: فی مقتل أبی مخنف: إنّ أبا الفضل العبّاس لمّا حمل علی القوم فکشفهم ... و زاد فیه: قلت فی هذا المعنی من مرثیهٔ:

بذلت أیا عبّاس نفسا نفیسهٔ لنصر حسین عز! بالجدّ عن مثل

أبیت التذاذ الماء قبل التذاذه فحسن فعال المرء فرع علی الأصل

فأنت أخو السّبطین فی یوم مفخر و فی یوم بذل الماء أنت أبو الفضل

و هكذا ذكر هذا الرّثاء فى نفس المهموم،/ ۳۳۸ و المعالى، ۱/ ۴۴۷].

(۲)- [زاد فى الأسرار و بطل العلقمى: «قال فلمّا فرغ من شعره حمل على القوم»].

(۳- ۳) [شرح الشّافية: ملأ القربة].

(۴- ۴) [لم يرد فى وسيلة الدّارين].

(۵)- [زاد فى الأسرار و بطل العلقمى: «و هو يقاتل و القربة على كتفه»].

(۶- ۶) [فى الأسرار و بطل العلقمى: «لأحمين مجاهدا»].

(۷) (۷*) [لم يرد فى وسيلة الدّارين].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۰۳

عن آخركم «۱». قال فحملوا على العبّاس عليه السّلام حملة منكرة، فقتل منهم مائة و ثمانين فارسا، (۷*) فضربه عبد اللّه بن يزيد الشّيبانىّ على شماله، «۲» فقطعها فأخذ السّيف بفيه «۲» و حمل عليهم «۳» و هو يقول:

يا نفس لا تخشى من الكفّار و أبشرى برحمة الجبّار

مع النّبىّ سيّد الأبرار مع جملة السّادات و الأطهار

قد قطعوا ببغيهم يسارى فأصلهم يا ربّ حرّ النّار

قال: ثمّ حمل على القوم «۳» و يداه ينضحان «۴» دما، فحملوا عليه جميعا، فقاتلهم قتالا شديدا، فضربه رجل منهم بعمود من حديد «۵» ففلق هامته «۵» و «۶» خرّ صريعا إلى الأرض «۶» يخور بدمه و هو ينادى: يا أبا عبد اللّه «۷» عليك منّى السّلام. فلمّا سمع الحسين عليه السّلام صوته نادى: وا أخاه وا عبّاساه وا مهجة قلباه، «۸» ثمّ حمل على القوم فكشفهم عنه و نزل إليه «۸». «۹» «۱۰»

---

(۱)- [زاد فى الأسرار و بطل العلقمى: «أما هو الفارس ابن الفارس، البطل ابن البطل المداعس؟»].

(۲- ۲) [فى الأسرار: «فطارت مع سيفه فانكبّ على السّيف بفيه» و فى بطل العلقمى: بأسنانه].

(۳- ۳) [لم يرد فى وسيلة الدّارين].

(۴)- [فى الأسرار و بطل العلقمى: تنضحان و وسيلة الدّارين: تنطفان].

(۵- ۵) [وسيلة الدّارين: «على رأسه الشّريف].

(۶- ۶) [فى الأسرار و بطل العلقمى: «و انصرع عفيرا على الأرض»].

(۷)- [زاد فى وسيلة الدّارين: «أدرك أخاك الغريب»].

(۸- ۸) [لم يرد فى وسيلة الدّارين].

(۹)- [زاد فى الأسرار: ما ذكر أبو مخنف فى ذلك الكتاب فمن أخذ مجامع كلامه فى ذلك، علم أنّ العباس عليه السّلام هو أوّل شهيد من الشّهداء، بل المستفاد من كلامه، أنّ شهادة العبّاس وقعت فى اليوم التّاسع من المحرّم و ذلك حيث، قال بعد ذكر هذا الكلام المتقدّم فى شهادة العبّاس عليه السّلام: ثمّ أقبل الإمام عليه السّلام على أصحابه، و قال لهم: يا أصحابى ليس طلب القوم غيرى، فإذا أظلم عليكم اللّيل فسيروا فى ظلمة اللّيل إلى ما شئتم من الأرض. فقالوا بأجمعهم: يا ابن رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله بأىّ وجه نلقى اللّه تعالى و نلقى جدّك رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله و أباك علىّ المرتضى لا كان ذلك أبدا، و نقتل أنفسنا دونك، فشكرهم على ذلك، و بات عليه السّلام تلك اللّيلة فلمّا أصبح الصّباح أذّن و أقام و صلّى بأصحابه، فهذا كما ترى صريح فى كون شهادة العبّاس عليه السّلام فى اليوم التّاسع من المحرّم].

(۱۰)- [هنا خلطت الرّواية بين طلب العبّاس عليه السّلام الماء، و فوزه به، الّذى وقع قبل يوم عاشوراء، و طلبه

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۰۴

مقتل أبی مخنف (المشهور)،/ ۵۷- ۵۹- عنه: الدّربندی، أسرار الشّهادة،/ ۳۳۸؛ المظفّر، بطل العلقمی «۱»، ۳/ ۲۰۹- ۲۱۱؛ الزّنجانی، وسیلة الدّارین،/ ۲۷۲- ۲۷۳

قتله زید بن رقّاد الجنبیّ، و حکیم بن الطّفیل الطّائیّ السّنبسیّ، و کلاهما ابتلی فی بدنه.

الرّسّان، تسمیة من قتل،/ ۱۴۹؛ مثله الشّجری، الأمالی، ۱/ ۱۷۰

قتله زید بن رقّاد الجنبیّ و حکیم السّنبسیّ من طیء.

ابن سعد، الحسین علیه السّلام،/ ۵۷

و قال بعضهم: قتله حرملة بن کاهل الأسدیّ، ثمّ الوالبیّ العبّاس بن علیّ بن أبی طالب مع جماعة.

البلاذری، جمل من أنساب الأشراف، ۳/ ۴۰۶، أنساب الأشراف، ۳/ ۲۰۱

و حرملة بن الکاهل بن الجزّار بن سلمة بن الموقد الّذی قتل عبّاس بن علیّ بن أبی طالب مع الحسین علیهما السّلام.

البلاذری، جمل من أنساب الأشراف، ۱۱/ ۱۷۵

و بقی العبّاس بن علیّ قائما أمام الحسین یقاتل دونه، و یمیل معه حیث مال، حتّی قتل، رحمة اللّه علیه.

الدّینوری، الأخبار الطّوال،/ ۲۵۷- عنه: ابن العدیم، بغیة الطّلب، ۶/ ۲۶۲۹؛ الحسین بن علی،/ ۸۸

قتله زید بن رقّاد الجنبیّ- و حکیم بن الطّفیل السّنبسیّ. «۲»

الطّبری، التّاریخ، ۵/ ۴۶۸

و خرج من بعده [عبد اللّه] أخوه العبّاس بن علیّ و هو یقول:

- علیه السّلام و شهادته، دون إیصاله له إلی العطاشی، الّذی کان من أحداث یوم عاشوراء؛ و لعلّ فی الأصل کانت الرّوایة قد میّزت بینهما، و ذکرت تاریخ کلّ واحد منهما علی الصّحیح، و من المحتمل قویّا، أنّ الرّاوی ذکر مقتله علیه السّلام هنا عقیب خبر طلبه الماء السّابق علی یوم عاشوراء، لاشتراکهما فی طلب الماء. إلّا أنّ الّذی جمع روایات أبی مخنف فی سرد واحد، بعد أن کانت موزّعة حسب اختلاف الرّواة و روایاتهم، [و راجع فی هذا قائمة المصادر: مقتل الحسین علیه السّلام، أبو مخنف]، قد أغفل هذه الجهة هنا، و جعلهما حادثة واحدة، و أرّخها بتاریخ الطّلب الأوّل الّذی کان قبل یوم عاشوراء، أقول، لعلّ هذا سرّ هذا الخطأ البیّن، الّذی اتّفق الرّواة کلّهم علی عدم صحّته، و إنّهما حادثتان، وقعت أولاهما فی تاریخ سابق علی الثّانیة و لکن فی المحکّی عنه فی ینابیع المودّة، ۳/ ۶۱- ۶۸ جاء ضمن أحداث یوم عاشوراء].

(۱)- [حکاه بطل العلقمی عن الأسرار].

(۲)- زید بن رقّاد (جنبی) با حکیم بن طفیل سنبسی او را کشتند.

پاینده، ترجمه تاریخ طبری، ۷/ ۳۰۸۳

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۰۵

أقسمت باللّه الأعزّ الأعظم و بالحجور صادقا و زمزم

و ذو الحطیم و الفنا المحرّم لیخضبنّ الیوم جسمی بالدّم

أمام ذی الفضل و ذی التّکرّم ذاک حسین ذو «۱» الفخار الأقدم

ثمّ حمل فلم یزل یقاتل حتّی قتل من القوم جماعة و قتل رحمه اللّه. ابن أعثم، الفتوح، ۵/ ۲۰۷ و العبّاس یقال له: السّقّاء، لأنّ الحسین طلب الماء فی عطشه و هو یقاتل، فخرج العبّاس و أخوه، و احتال حمل إداوة ماء و دفعها إلی الحسین، فلمّا أراد الحسین أن یشرب

من تلک الإداوة، جاء سهم فدخل حلقه، فحال بینه و بین ما أراد من الشّرب، فاحترشته السّیوف حتّی قتل، فسمّی العبّاس بن علیّ «السّقّاء» لهذا السّبب.

ابن حبّان، الثّقات، (السّیرة النّبویّة)، ۲/ ۳۰۹، السّیرة النّبویّة (ط بیروت)،/ ۵۵۹

حدّثنی أحمد بن عیسی، قال: حدّثنی حسین بن نصر، قال: حدّثنا أبی، قال: حدّثنا عمرو بن شمر عن جابر عن أبی جعفر: أنّ زید بن رقّاد الجنبیّ و حکیم بن الطّفیل الطّائیّ قتلا العبّاس بن علیّ علیهما السّلام. «۲»

أبو الفرج، مقاتل الطّالبیّین،/ ۵۶- عنه: المجلسی، البحار، ۴۵ / ۴۰؛ البحرانی، العوالم، ۱۷ / ۲۸۳؛ القمی، نفس المهموم،/ ۳۳۴؛ الزّنجانی، وسیلة الدّارین،/ ۲۶۶؛ مثله المیانجی، العیون العبری،/ ۱۶۶- ۱۶۷

و کان الّذی ولی قتل العبّاس بن علیّ یومئذ یزید بن زیاد الحنفیّ، و أخذ سلبه حکیم ابن طفیل الطّائیّ. و قیل: إنّه شرک فی قتله یزید. و کان بعد أن قتل إخوته عبد اللّه و عثمان و جعفر معه قاصدین الماء «۳». و یرجع وحده بالقربة، فیحمل علی أصحاب عبید اللّه بن زیاد الحائلین دون الماء، فیقتل منهم، و یضرب فیهم حتّی ینفرجوا عن الماء، فیأتی الفرات، فیملأ القربة، و یحملها، و یأتی بها الحسین علیه السّلام و أصحابه، فیسقیهم حتّی تکاثروا علیه، و أوهنته

---

(۱)- فی النّسخ: ذی.

(۲)- در حدیث دیگر از امام باقر علیه السّلام روایت شده است که فرمود: «زید بن رقّاد جهنی و حکیم بن طفیل طائی هردو در قتل عباس بن علی شرکت داشتند.»

رسولی محلّاتی، ترجمه مقاتل الطّالبیّین،/ ۸۲

(۳)- و فی نسخة ز: لما قصد الماء بهم.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۰۶

الجراح من النّبل، فقتلوه کذلک بین الفرات و السّرادق، و هو یحمل الماء، و ثمّ قبره رحمه اللّه.

و قطعوا یدیه و رجلیه حنقا علیه، و لما أبلی فیهم، و قتل منهم، فلذلک سمّی السّقّاء.

القاضی النّعمان، شرح الأخبار، ۳/ ۱۹۱- ۱۹۳

«۱» و حملت الجماعة علی الحسین علیه السّلام، «۲» فغلبوه علی عسکره «۲»، و اشتدّ به العطش «۱»، فرکب المسنّاة یرید الفرات و بین یدیه العبّاس أخوه، فاعترضه «۳» خیل ابن سعد لعنه اللّه «۴» و فیهم رجل من بنی دارم. فقال «۵» لهم: ویلکم «۵» حولوا بینه و بین الفرات، و لا تمکّنوه من الماء. فقال الحسین علیه السّلام: اللّهمّ أظمئه، فغضب الدّارمی و رماه بسهم، فأثبته فی حنکه، فانتزع الحسین علیه السّلام السّهم، و بسط یده تحت حنکه، فامتلأت راحتاه من الدّم، فرمی به، ثمّ قال: اللّهمّ إنّی أشکو إلیک ما یفعل بابن بنت نبیّک، «۶» «۷» ثمّ رجع إلی مکانه، و قد اشتدّ به العطش «۴» و أحاط القوم بالعبّاس «۶»، فاقتطعوه عنه، فجعل یقاتلهم وحده حتّی قتل رحمة اللّه علیه؛ «۸» و کان المتولّی لقتله زید بن «۹» و رقاء الحنفیّ و حکیم «۱۰» بن الطّفیل السّنبسیّ «۸» بعد أن أثخن «۱۱» بالجراح، فلم یستطع حراکا «۷». «۱۲»

(۱- ۱) [تظلّم الزّهراء: لمّا اشتدّ العطش بالحسین و أطفاله و نسائه].

(۲- ۲) [لم یرد فی الدّمعة].

(۳)- [تظلّم الزّهراء: فاعترضهما].

(۴- ۴) [لم یرد فی الأعیان].

(۵- ۵) [لم یرد فی تظلّم الزّهراء].

(۶- ۶) [لم یرد فی الدّمعة].

(۷- ۷) [تظلّم الزّهراء، و کان قد أتی بشربة فحال الدّم بینه و بین الشّرب، ثمّ اقطعوا العبّاس عنه، ثمّ ذکر کلام ابن شهر آشوب].

(۸- ۸) [حکاه عنه فی البحار، ۴۵/ ۵۰ و العوالم، ۱۷/ ۲۹۲].

(۹)- [زاد فی الأعیان: رقّاد أو].

(۱۰)- [زاد فی الأعیان: أو حکم].

(۱۱)- [المعالی: «أثخنوه»].

(۱۲)- [زاد فی نفس المهموم و روی السّیّد ما یقرب من ذلک و زاد أیضا فیه و المعالی. و روی الحسن بن علیّ الطّبریّ: «أنّ الحسین علیه السّلام رماه رجل ملعون بسهم فأثبت فی جبهته فانتزعه العبّاس علیه السّلام].-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۰۷

المفید، الإرشاد، ۲/ ۱۱۳- ۱۱۴- عنه: البهبهانی، الدّمعة السّاکبة، ۴/ ۳۲۱- ۳۲۲؛ القمی، نفس المهموم،/ ۳۲۹- ۳۳۰؛ الأمین، أعیان الشّیعة، ۷/ ۴۳۰؛ المازندرانی، معالی السّبطین، ۱/ ۴۳۵؛ مثله القزوینی، تظلّم الزّهراء،/ ۱۹۸

قتله حکیم بن الطّفیل.

المفید، الإختصاص،/ ۸۲؛ مثله الطّوسی «۱»، الرّجال،/ ۷۶؛ العلّامة الحلّی، خلاصة الأقوال،/ ۱۱۸؛ الأردبیلی، جامع الرّواة، ۱/ ۴۳۳؛ التّفرشی، نقد الرّجال،/ ۱۷۹؛ أبو علی الحائری، منتهی المقال،/ ۱۶۹

و حملت الجماعة علی الحسین علیه السّلام، فغلبوه علی عسکره و اشتدّ به العطش، فرکب المسنّاة یرید الفرات و بین یده أخوه العبّاس، فاعترضه خیل ابن سعد و فیهم رجل من بنی دارم، فقال لهم: ویلکم حولوا بینه و بین ماء الفرات، و لا تمکّنوه من الماء. فقال الحسین علیه السّلام: اللّهمّ أظمئه، فغضب الدّارمیّ، فرماه بسهم، فأثبته فی حنکه، فانتزع

- و در این حال، لشگر بر حسین علیه السّلام حمله کرد و همراهان او را از پای درآوردند. تشنگی بر آن حضرت سخت شد، پس آن جناب بر شتر مسناة (۱) سوار شد و به سوی فرات به راه افتاد و برادرش عباس نیز همراه او بود. پس سوارگان لشگر پسر سعد لعنه اللّه سر راه بر او گرفتند و مردی از بنی دارم در میان ایشان بود، پس به لشگر گفت: «وای بر شما! میانه او و فرات حائل شوید و نگذارید به آب دسترسی پیدا کند.»

حسین علیه السّلام فرمود: «بار خدایا! این مرد را به تشنگی دچار کن!»

آن مرد دارمی ناپاک خشمگین شد و تیری به جانب آن حضرت پرتاب کرد. آن تیر در زیر چانه آن حضرت فرورفت. حسین علیه السّلام آن تیر را بیرون کشید و دست زیر چانه گرفت. پس دو مشت آن جناب پر از خون شد. خونها را به هوا ریخت. سپس فرمود: «بار خدایا! من به تو شکایت برم از آنچه این مردم درباره پسر دختر پیغمبرت رفتار کنند.»

آن‌گاه به جای خویش بازگشت و تشنگی سخت بر او غلبه کرده بود. از آن‌سو لشگر که دور عبّاس علیه السّلام را گرفته بودند، به او حمله‌ور شدند و آن جناب به تنهایی با ایشان جنگ کرد تا کشته شد. رحمة اللّه علیه و عهده‌دار کشتن آن جناب زید بن ورقاء حنفی و حکیم بن طفیل سنبسی بودند و این پس از آن بود که زخمهای سنگینی برداشته بود و نیروی جنبش نداشت.

رسولی محلّاتی، ترجمه ارشاد، ۲/ ۱۱۳- ۱۱۴

(۱). [مسناة: آن برآمدگی را گویند که بین نهر و زمین زراعی فاصله بیاندازد پس ترجمه صحیح این است: بر فراز حاشیه بلند رود قرار گرفت].

(۱)- [حکاه جامع الرّواة عن الطّوسی].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۰۸

الحسین علیه السّلام السّهم، و بسط یده تحت حنکه، فامتلأت راحتاه بالدّم، فرماه، ثمّ قال:

اللّهمّ إنّی أشکو إلیک ما یفعل بابن بنت نبیّک.

ثمّ رجع إلی مکانه، و اشتدّ به العطش، و أحاط القوم بالعبّاس، فاقتطعوه عنه، فجعل یقاتلهم وحده حتّی قتل.

الطّبرسیّ، إعلام الوری،/ ۲۴۴- عنه: الزّنجانی، وسیلة الدّارین،/ ۲۶۷

دمه فی بنی حنیفة. «۱»

المجدی،/ ۱۵- مثله ابن عنبة، عمدة الطّالب،/ ۲۹۴؛ البهبهانی، الدّمعة السّاکبة، ۴/ ۳۲۵؛ القمی، نفس المهموم،/ ۳۳۲؛ المازندرانی، معالی السّبطین، ۱/ ۴۳۴؛ المیانجی، العیون العبری،/ ۱۹۸؛ المظفّر، بطل العلقمی، ۲/ ۴۲۵

العبّاس بن علیّ بن أبی طالب علیه السّلام، قتله زید بن رقّاد الجنبیّ و حکیم بن الطّفیل الطّائیّ، قتل بالطّفّ بعد محاربة شدیدة. ابن فندق، لباب الأنساب، ۱/ ۳۹۷

«۲» ثمّ خرج من بعده [عبد اللّه] العبّاس بن علیّ، [...]، فحمل و هو یقول: «۲»

أقسمت باللّه الأعزّ الأعظم و بالحجون صادقا و زمزم

و بالحطیم و الفنا المحرّم لیخضبنّ الیوم جسمی بدمی

دون الحسین ذی الفخار الأقدم إمام أهل الفضل و التّکرّم «۳»

فلم یزل یقاتل حتّی قتل جماعة من القوم ثمّ قتل، فقال الحسین: الآن انکسر ظهری، و قلّت حیلتی.

الخوارزمی، مقتل الحسین، ۲/ ۲۹- ۳۰

---

(۱)- خونش در بنی حنیفه است.

کمره‌ای، ترجمه نفس المهموم،/ ۱۵۳

(۲- ۲) [وسیلة الدّارین: «قال الخطیب الخوارزمیّ: بأن العبّاس لمّا ذهب لطلب الماء جعل یقول»].

(۳)- [إلی هنا حکاه عنه فی وسیلة الدّارین،/ ۲۶۸، و زاد:

و قتل من أبطال القوم ثمانین رجلا و أخذ یرتجز مرّة ثانیة و یقول:

أقاتل القوم بقلب مهتد أذبّ عن سبط النّبیّ أحمد

أضربکم بصارم مهنّد حتّی تحیدوا عن قتال سیّدی

إنّی أنا العبّاس ذو التودّد نجل علیّ المرتضی المؤیّد]

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۰۹

«۱» «۲» مضی [العبّاس] یطلب الماء «۱»، فحملوا علیه و حمل علیهم «۳» و جعل «۲» یقول:

لا أرهب الموت إذ الموت رقا «۴» حتّی أواری فی المصالیت لقا «۵»

نفسی لنفس «۶» المصطفی الطّهر «۶» وقا إنّی أنا العبّاس أغدو بالسّقا

و لا أخاف الشّرّ یوم الملتقی

«۳» ففرّقهم، «۷» فکمن له زید بن ورقاء الجهنّی من وراء نخلة، «۸» و عاونه «۹» حکیم بن الطّفیل السّنبسی، فضربه علی یمینه، «۱۰» فأخذ السّیف بشماله، «۱۱» و حمل علیهم «۱۲» و هو یرتجز:

و اللّه إن قطعتم یمینی إنّی أحامی أبدا عن دینی

(۱- ۱) [لم یرد فی تظلّم الزّهراء].

(۲- ۲) [لم یرد فی مثیر الأحزان و الدّمعة: فحملوا علیه و أحاطوا به من کلّ جانب، و حمل علیهم حاربهم و هو].

(۳- ۳) [لم یرد فی شرح الشّافیة].

(۴)- قال المیانجیّ: زقّ بالزّاء أی صاح یزعم العرب إنّ للموت طائرا یصبح و یسمّونه الهامّة و یقولون: إذا قتل الإنسان و لم یؤخذ ثاره زقت هامته حتّی یثأر، کذا فی إبصار العین].

(۵)- المصالیت جمع المصلّات و هو من الرّجال: الشّجاع الماضی فی الحوائج.

[إلی هنا حکاه عنه فی وسیلة الدّارین،/ ۲۶۸ و زاد:

نفسی لنفس المصطفی المطهّر وقا لا أخاف حادثا إن طرقا

بل أضرب الهام و أفدی المفرقا إنّی أنا العبّاس أغدو بالسّقا

و لا أخاف الشّرّ عند الملتقی]

(۶- ۶) [بطل العلقمی: الطّاهر الطّهر أو السّیّد الطّهر].

(۷)- [لم یرد فی مثیر الأحزان و أضاف فی تظلّم الزّهراء: «فقتل منهم کثیرا و کشفهم عن المشرعة و نزل و معه قربة فملأها و مدّ یده لیشرب فذکر عطش الحسین، فقال: و اللّه ما أذوق الماء و سیّدی الحسین عطشان، ثمّ خرج من المشرعة، فأخذوه بالنّبال من کلّ جانب حتّی صار درعه کالقنفذ من کثرة السّهام و هو مع ذلک یقاتلهم و یحمل علیهم].

(۸)- [أضاف فی تظلّم الزّهراء: «قیل أبرش بن سنان الکلبیّ»].

(۹)- [مثیر الأحزان: «أعانه»].

(۱۰)- [أضاف فی شرح الشّافیة: فقطعها و فی تظلّم الزّهراء: «فطارت یمینه و أضاف فی مثیر الأحزان:

«فبراها»].

(۱۱) [لم یرد فی شرح الشّافیة].

(۱۲)- [لم یرد فی تسلیة المجالس].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۱۰

و عن إمام صادق الیقین نجل النّبیّ الطّاهر الأمین

فقاتل حتّی ضعف، فکمن له الحکیم بن الطّفیل الطّائیّ من وراء نخلة، «۱» فضربه علی شماله «۲» فقال:

یا نفس لا تخشی من الکفّار و أبشری برحمة الجبّار

مع النّبیّ السّیّد المختار قد قطعوا ببغیهم یساری

فأصلهم یا ربّ حرّ النّار «۲» «۳»

«۴» فقتله «۵» الملعون بعمود من حدید، «۶» «۷» «۸» فلمّا رآه الحسین «۹» مصروعا علی شط «۹» الفرات، بکی «۸» «۱۰» «۱۱» و أنشأ یقول:

تعدّیتم یا شرّ قوم «۱۲» بفعلکم و خالفتم «۱۲» دین «۱۳» النّبیّ محمّد

أما کان خیر الرّسل أوصاکم «۱۴» بنا أما نحن من نسل النّبیّ المسدّد

---

(۱)- [أضاف فی تظلّم الزّهراء: «قبل عبد اللّه بن یزید»].

(۲- ۲) [شرح الشّافیّة: فأطنّها].

(۳)- [أضاف فی تظلّم الزّهراء: فأخذ السّیف بفمه، ثمّ حمل علی القوم و یداه تنضحان دما و قد ضعف].

(۴) (۴- ۴) [لم یرد فی مثیر الأحزان و بطل العلقمی، ۳/ ۲۰۸- ۲۰۹].

(۵)- [فی تسلیة المجالس و البحار و العوالم و شرح الشّافیّة و الدّمعة و تظلّم الزّهراء و العیون: فضربه].

(۶)- [أضاف فی تظلّم الزّهراء، ففلق هامته فانصرع إلی الأرض و هو ینادی: یا أبا عبد اللّه علیک منّی السّلام، فلمّا سمع ندائه حرک جواده إلیه فکشفهم عنه و أضاف فی شرح الشّافیّة و الدّمعة: فقتله].

(۷)- [من هنا حکاه عنه فی المعالی، ۱/ ۴۴۸].

(۸- ۸) [المعالی: لمّا قتل العبّاس علیه السّلام بکی الحسین علیه السّلام بکاء شدیدا].

(۹- ۹) [فی تسلیة المجالس و البحار و العوالم و الدّمعة و تظلّم الزّهراء و العیون: صریعا علی شاطئ الفرات].

(۱۰)- [زاد فی الدّمعة و تظلّم الزّهراء: بکاءا شدیدا و أضاف فی تظلّم الزّهراء: قال الآن انکسر ظهری و قلّت حیلتی].

(۱۱) (۱۱*) [لم یرد فی بطل العلقمی، ۳/ ۳۱۳- ۳۱۴ و شرح الشّافیّة: قال: الآن انکسر ظهری و قلّت حیلتی].

(۱۲- ۱۲) [تسلیة المجالس: ببغیکم ... خالفتموا].

(۱۳)- [فی المطبوع و نفس المهموم: قول].

(۱۴)- [فی المطبوع و نفس المهموم: وصّاکم].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۱۱

«۱» أما کانت الزّهراء أمّی دونکم أما کان من خیر البریّة أحمد «۱»

لعنتم و أخزیتم بما قد جنیتم فسوف تلاقوا حرّ نار توقد (۴*) (۱۱*) «۲»

ابن شهر آشوب، المناقب، ۴/ ۱۰۸- عنه: المجلسی، البحار، ۴۵/ ۴۰- ۴۱؛ البحرانی، العوالم، ۱۷/ ۲۸۳- ۲۸۴؛ البهبهانی، الدّمعة السّاکبة، «۳»، ۴/ ۳۲۳- ۳۲۴؛ القمی، نفس المهموم،/ ۳۳۴- ۳۳۵؛ المیانجی، العیون العبری «۳»،/ ۱۶۵- ۱۶۶؛ المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۲۰۸- ۲۰۹، ۳۱۳- ۳۱۴؛ مثله محمّد بن أبی طالب، تسلیة المجالس و زینة المجالس، ۲/ ۳۰۹- ۳۱۰؛ ابن أمیر الحاجّ، شرح شافیة أبی فراس،/ ۳۶۷؛ القزوینی، تظلّم الزّهراء،/ ۱۹۸- ۱۹۹؛ الجواهری، مثیر الأحزان،/ ۸۳- ۸۴

قتله زید بن داود الجنبیّ و حکیم بن الطّفیل السّنبسی. «۴» ابن الأثیر، الکامل، ۳/ ۳۰۲

«۵» و لمّا اشتدّ بالحسین علیه السّلام و أصحابه العطش، و بلغ منه اللّغوب «۵».

فرویت إلی القاسم بن أصبغ بن نباتة، قال: حدّثنی من شاهد الحسین علیه السّلام و قد لزم المسنّاة یرید الفرات و العبّاس بین یدیه، فجاء کتاب عبید اللّه بن زیاد إلی عمر بن سعد:

أن حل بین الحسین و أصحابه و بین الماء فلا یذوقوا منه قطرة. فبعث لعمرو بن الحجّاج بخمسمائة فارس، فنزلوا علی الشّریعة و منعوهم الماء.

فناداه عبد اللّه بن حصین الأزدیّ: یا حسین! ألا تنظر إلی الماء کأنّه کبد السّماء، و اللّه لا تذوق منه قطرة حتّی تموت عطشا أنت و أصحابک.

فقال زرعة بن أبان بن دارم: حولوا بینه و بین الماء، و رماه بسهم فأثبته فی حنکه؛ فقال علیه السّلام: اللّهمّ اقتله عطشا، و لا تغفر له أبدا. و کان قد أتی بشربة، فحال الدّم بینه و بین الشّرب، فجعل یتلقّی الدّم و یقول هکذا إلی السّماء.

(۱- ۱) [لم یرد فی تسلیة المجالس].

(۲)- [أضاف فی تسلیة المجالس: و لمّا قتل العبّاس، قال الحسین علیه السّلام: الآن انکسر ظهری و قلّت حیلتی].

(۳)- [حکیاه عن البحار].

(۴)- فی الأصل «السّتی» و هو تحریف.

(۵- ۵) [لم یرد فی نفس المهموم].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۱۲

و رویت عن الشّیخ عبد الصّمد عن الشّیخ أبی الفرج عبد الرّحمان بن الجوزیّ أنّ الأبانیّ کان بعد ذلک، یصیح من الحرّ فی بطنه و البرد فی ظهره، «۱» و بین یدیه المراوح و الثّلج، و خلفه الکانون و هو یقول: أسقونی، أهلکنی العطش. فیؤتی بالعسّ فیه الماء و اللّبن و السّویق یکفی جماعة، فیشربه ثمّ یقول: أسقونی، فما زال کذلک حتّی انقدّت بطنه کانقداد البعیر.

«۲» ثمّ اقتطعوا العبّاس عنه و أحاطوا به من کلّ جانب «۳» و قتلوه، فبکی الحسین علیه السّلام لقتله بکاء شدیدا. «۲»

و قد قلت هذه الأبیات حین فرّق بینهما سهم الشّتات:

حقیقا بالبکاء علیه حزنا أبو الفضل الّذی واسی أخاه

و جاهد کلّ کفّار ظلوم و قابل من ضلالهم هداه

فداه بنفسه للّه حتّی تفرّق من شجاعته عداه

و جاد له علی ظمأ بماء و کان رضا أخیه مبتغاه «۱»

ابن نما، مثیر الأحزان،/ ۳۷- ۳۸- عنه: القمی، نفس المهموم،/ ۳۳۱- ۳۳۲

قتله زید بن رقّاد الجنبیّ بسهم [...] و حکیم بن طفیل الطّائیّ السّنبسیّ و کلاهما ابتلی فی بدنه.

المحلّی، الحدائق الوردیّة، ۱/ ۱۲۰

العبّاس بن علیّ قتله زید بن رقّاد. «۴»

سبط ابن الجوزی، تذکرة الخواصّ،/ ۲۵۴

(۱- ۱) [نفس المهموم: و ساق إلی آخر ما ذکرناه عن الطّبریّ].

(۲- ۲) [حکاه عنه فی الدّمعة، ۴/ ۳۲۲].

(۳)- [زاد فی الدّمعة: فجعل یقاتلهم وحده حتّی].

(۴)- و از اصحاب او هیچ‌کس باقی نماند، الّا اقربای او، برادر و عموزادگان از اقربا.

اول کسی که بیرون آمد، علی بن الحسین بود و یک‌یک و دودو می‌رفتند و حرب می‌کردند و سواران و پیادگان لشگر کفر می‌کشتند و حسین علیه السّلام ایشان را کشته یا نیم کشته به در خیمه زنان می‌برد. از پسران و عموزادگان و برادرزادگان بعد از آن خلق روی به حضرت حسین علیه السّلام کردند. قتال عظیم بکرد و بی‌طاقت شد. ملعونی تیر بر پیشانی امام زد. عباس تیر را بکشید. خلق گرد عباس درآمدند و او را از حسین جدا کردند. عباس به کنار فرات شهید شد و قبر او آن‌جاست.

عماد الدّین طبری، کامل بهایی، ۲/ ۳۸۵

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۱۳

قال الرّاویّ: و اشتدّ العطش بالحسین علیه السّلام، فرکب المسنّاة یرید الفرات و العبّاس أخوه بین یدیه، فاعترضته خیل ابن سعد، فرمی رجل من بنی دارم الحسین علیه السّلام بسهم، فأثبته فی حنکه الشّریف، فانتزع صلوات اللّه علیه «۱» و بسط یدیه تحت حنکه حتّی

امتلأت راحتاه من الدّم، ثمّ رمی به و قال: اللّهمّ إنّی أشکو إلیک ما یفعل بابن بنت نبیّک، ثمّ اقتطعوا العبّاس عنه و أحاطوا به من کلّ جانب حتّی قتلوه قدّس اللّه روحه، «۲» فبکی الحسین علیه السّلام لقتله بکاء شدیدا. «۳»

ابن طاوس، اللّهوف، ۱۱۷- ۱۱۸- عنه: المجلسی، البحار، ۴۵/ ۵۰؛ البحرانی، العوالم، ۱۷/ ۲۹۲

یقال: قتل العبّاس یزید بن زیاد الحنفیّ و حکیم بن الطّفیل الطّائیّ.

الدّیار بکری، تاریخ الخمیس، ۲/ ۲۸۴

«۴» و مضی إلی أخیه الحسین و عرض علیه ما قالوا، فطأطأ رأسه إلی الأرض و بکی

---

(۱)- [زاد فی البحار و العوالم: السّهم].

(۲)- [زاد فی البحار و العوالم: و کان المتولّی لقتله زید بن ورقاء الحنفیّ و حکیم بن الطّفیل السّنبسیّ].

(۳)- راوی گفت: تشنگی حسین به نهایت سختی رسید. پس بر فراز سد آب برآمد تا داخل فرات شود و برادرش عباس نیز پیشاپیش آن حضرت بود. سربازان ابن سعد جلوگیری کردند و مردی از قبیله دارم تیری به سوی حسین پرتاب کرد. تیر به زیر چانه آن حضرت جا گرفت. حسین تیر را بیرون کشید و هردو دست به زیر خون گرفت تا کف‌هایش پرخون شد. سپس خون به آسمان پاشید و عرض کرد: «بار الها! شکایت رفتاری را که با فرزند دختر پیغمبرت می‌شود، به پیشگاه تو می‌کنم.»

سپس سربازان، عباس را از حسین جدا کردند و گرداگردش را گرفتند، تا آن‌که شهیدش کردند؛ قدّس اللّه روحه، حسین علیه السّلام بر کشته شدن برادرش سخت گریست.

فهری، ترجمه لهوف،/ ۱۱۷- ۱۱۸

بعد از آن، عباس بن علی (رضی اللّه عنه) آماده قتال شد بر اهل بغی و طغیان حمله کرد و مراسم جد و اجتهاد به‌جا آورد. از ایشان می‌کشت تا کشته شد.

و عباس چون به عز شهادت فایز شد، امام حسین (رضی اللّه عنه) فرمود که: «الآن انکسر ظهری و قلّت حیلتی.»

عباس بن علی (رضی اللّه عنه) در پیش امیر المؤمنین حسین بعد از کشته شدن برادران ایستاده بود و به هر جانبی که آن جناب توجه می‌کرد، او نیز میل آن طرف می‌کرد تا کشته شد.

میرخواند، روضة الصّفا، ۳/ ۱۶۲، ۱۶۵- ۱۶۶

و چون عبّاس بن علی علیه السّلام به دار السّلام خرامید، امام حسین علیه السّلام گفت: «الآن انکسر ظهری و قلّت حیلتی؛ یعنی این زمان پشت من شکست و اندک شد چاره من.»

خواند امیر، حبیب السّیر، ۲/ ۵۴

(۴) (۴- ۴) [مثله فی الأسرار،/ ۳۳۴- ۳۳۵ و أضاف: «و قصد الفرات»].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۱۴

حتّی بلّ أزیاقه، «۱» فسمع الحسین علیه السّلام الأطفال ینادون العطش، فلمّا سمع العبّاس ذلک، «۱» رمق بطرفه إلی السّماء، و قال: إلهی و سیّدی أرید أن أعتدّ بعدّتی، و أملأ لهؤلاء الأطفال قربة من الماء. «۲» فرکب فرسه، و أخذ رمحه و القربة فی کتفه، (۴*) و کان قد جعل عمر بن سعد لعنه اللّه تعالی أربعة آلاف خارجیّ موکّلین علی الماء، لا یدعون أحدا من أصحاب الحسین یشربون منه، فلمّا رأوا العبّاس قاصدا إلی الفرات، أحاطوا به من کلّ جانب و مکان، فقال لهم: یا قوم أنتم کفرة أم مسلمون؟ هل یجوز فی مذهبکم أو فی دینکم أن تمنعوا الحسین و عیاله شرب الماء و الکلاب و الخنازیر یشربون منه، و الحسین مع أطفاله و أهل بیته یموتون من العطش؟! أما تذکرون عطش القیامة؟ فلمّا سمعوا کلام العبّاس، وقف خمسمائة رجل و رموه بالنّبل و السّهام، فحمل علیهم، «۳»

فتفرّقوا عنه «۴» هـاربين كما تتفرّق الغنم عن الـذّئب، و غاص فى أوساطهم و «۵» قتـل منهم على ما نقل تقريبا من ثمانين فارسا، فهمز فرسه إلى الماء و أراد أن يشـرب، فذكر عطش الحسين و عياله و أطفاله، فرمى الماء من يده «۶» و قال: و اللّه لا أشربه و أخى الحسين عليه السّـلام و عياله و أطفاله عطاشى، لا كان ذلك أبدا، «۶» ثمّ ملأ القربـة و حملها على كتفه الأيمن، و همز فرسه و أراد أن يوصـل المـاء إلى الخيمـة، فـاجتمع عليه القوم، فحمـل عليهم فتفرّقوا عنه، و صـار نحو الخيمـة، فقطعوا عليه الطّريق، فحاربهم محاربـة عظيمـة، فصادفه نوفل الأزرق و ضـربه على يدهاليمنى فبراها، فحمل العبّاس القربة على كتفه الأيسر، فضربه نوفل أيضا «۷» فبرا كتفه الأيسر «۷» من الزّنـد، فحمل القربة بأسـنانه فجاء سـهم، فأصاب القربة، فانفرت و أريق ماءها، ثمّ جاء سـهم آخر «۸» فى صدره، فانقلب عن فرسـه إلى الأرض و صاح إلى أخيه

(۱- ۱) [تظلّم الزّهراء: فلمّا سمع العبّاس الأطفال ينادون: العطش العطش].

(۲)- [إلى هنا حكاه عنه فى تظلّم الزّهراء،/ ۱۹۷- ۱۹۸].

(۳)- [إلى هنا حكاه عنه فى المعالى، ۱/ ۴۴۵].

(۴)- [لم يرد فى بطل العلقمى].

(۵)- [بطل العلقمى: «حتّى»].

(۶- ۶) [حكاه عنه فى المعالى، ۱/ ۴۴۶].

(۷- ۷) [بطل العلقمى: «فقطعها»].

(۸)- [زاد فى بطل العلقمى: فوقع].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۱۵

الحسـين: أدركنى، فساق الرّيح الكلام إلى الخيمة، فلمّا سمع كلامه أتاه فرآه طريحا، «۱» فصاح: وا أخاه وا عبّاساه، وا قرّة عيناه، وا قلّة ناصراه، ثمّ بكى بكاء شديدا «۱». «۲»

الطّريحى، المنتخب، ۲/ ۳۱۳- ۳۱۴- عنه: المظفّر، بطل العلقمى، ۲/ ۲۳۸- ۲۴۱

فضمّ إليه رجالا و سار حتّى أشرفوا على «۳» المشرعة، فتوثبوا «۳» عليهم الرّجال و قالوا

(۱- ۱) [مثله فى المعالى، ۱/ ۴۴۱].

(۲)- [زاد فى بطل العلقمى: ... و هذا حديث كتبناه كما وجدناه و هو يخالف المشهور من وجوه

(أحـدها): كون الّـذى قطع يديه نوفل الأزرق، و المشـهور عند المؤرّخين: إنّ الّذى قطع يديه زيد بن رقّاد الجنبىّ من مذحج و حكيم بن الطّفيل السّبنسىّ من طىء.

(ثانيهما): فقد ذكرناه فراجع ص ۴۶۴.

(ثالثهما): أنّ الحسـين عليه السّـلام تنازل لأهل الكوفة عن مخاصمتهم عند اللّه بدل سماحهم له بالانصراف، حيث شاء، و هذا لا يصحّ بعد أن قتل أصحابه و أهل بيته، و لكنّ الطّريحىّ فقيه معتمد و هو أعرف بمسلكه، و علينا نحن بيان العلل المانعة.

(و أمّـا القـائلون) بـأنّ العبّاس عليه السّـلام قتل ثمانمائـة فارس، فنصّ الدّربنـدىّ فى «أسـرار الشّـهادة» ص ۳۲۱، و فى «روايـة عبـد اللّه الأهوازىّ» عن جدّه قال: قال إسـحاق بن حيوة (لعنه اللّه): لمّا أقبل العبّاس عليه السّلام بالجواد، فثرنا عليه كالجراد الطّائر، فصيّرنا جلده كالقنفـذ، قـال: فحمل عليهم العبّاس فتفرّقوا عنه هاربين كما يتفرّق عن الـذّئب الغنم، و غاص فى أوساطهم، فقتل على ما نقل ثمانمائة فارس ... إلى آخره، و الحديث مطوّل.

ترجیح قول الطّریحیّ (ره)

هـذا أمر لا یحتاج إلی البیان فی اختیار أیّ الأقوال أقرب إلی المعقولیّة، و إن کان لا منافاة بینهما لما ذکرنا، و لکنّی أجـد فی مدرک التّفکیر، أنّ العبّاس علیه السّلام لا یجسر کلّ أحد علی الدّنو منه لشـهرته بالشّجاعة، فلا یدنو منه إلّا البطل الجریء المقدام، و لا أجد من تهون علیه نفسه إلّا عـدد الثّمانین فما دون؛ و قد سـمعنا من بعض المطّلعین علی سبیل المذاکرة أنّ الأشتر النّخعیّ یوم صـفّین کان یقتل العـدد الـذی یقتله أمیر المؤمنین علیّ بن أبی طالب علیه السّلام، عرف ذلک من تکبیره، لأنّه لم یقتل بطلا إلّا کبّر، فیعـدّ الأشتر التّکبیر، فیجـد ما قتله هو بعدد ذلک التّکبیر، و السّرّ فی هذا هو ما ذکرنا من أنّ المقدم علی أمیر المؤمنین علیّ علیه السّلام أقلّ ممّن یقـدم علی الأشتر؛ و کان النّاس یوصـی بعضـهم بعضا بعـدم مبارزته. فقد قال معاویة بن أبی سـفیان لحریث مولاه، و کان فارس أهل الشّـام، اتّق علیّا، وضع رمحک حیث شئت. و قال لعمرو بن العاص، و قـد أشار علیه بمبارزة أمیر المؤمنین علیه السّلام: یا عمرو! إنّما أردت قتلی لتصـفو لـک الشّـام؛ أمـا علمت أنّ ابن أبی طـالب ما بارزه أحـد إلّا و سـقی الأرض من دمه؟ و کان عبیـد اللّه بن عمر بن الخطّاب من أشـجع العرب مع معاویة یوم صـفّین، دعی محمّد ابن الحنفیّة إلی المبارزة، فأجابه محمّد و نهاه أمیر المؤمنین علیه السّلام و قال: أنا أبرز إلیه، فلمّا رآه ابن عمر مقبلا ولّی منصرفا و قال:

لا حاجة لی فی مبارزتک، القصّة بطولها.

فالشّجاعة العبّاسیّة فرع الشّجاعة العلویّة قدّت منها قدّا، و هذا الشّبل من ذاک الأسد، قد قیل فیه:

بطل تورّث من أبیه شجاعة فیها أنوف ذوی الضّلالة ترغم

].

(۳- ۳) [بطل العلقمی: «الشّریعة فتواثب»].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۱۶

لهم: ممّن القوم؟ قالوا: نحن من أصـحاب الحسـین، قالوا: و ما تصـنعون؟ قالوا: فقـد کضّـنا العطش، و أشـدّ ذلک علینا عطش الحرم و الأطفـال. فلمّـا سـمعوا ذلک حملوا «۱» علیهم فمنعوهم، فحمـل علیهم العبّـاس فقتـل منهم رجالاـ و جـدّل أبطالاـ حـتّی کشـفهم عن المشرعة و نزل فملأ قربته، و مدّ یده لیشرب، فذکر عطش الحسین علیه السّلام، فنفض یده و قال: و اللّه لا ذقت الماء و سیّدی الحسین عطشان، ثمّ صـعد المشـرعة فأخـذه النّبل من کلّ مکان حتّی صار جلده کالقنفذ من کثرته، فحمل علیه رجل من القوم، فضـربه ضـربة قطع بها یمینه، فأخـذ السّـیف بشـماله فحمل علیه آخر فقطعها، فانکبّ و أخـذ السّـیف بفمه، «۲» فحمـل علیه رجل، فضـربه بعمود من حدید علی «۳» رأسه، ففلق هامته، فوقع علی الأرض و هو ینادی:

یا أبا عبد اللّه علیک منّی السّلام، «۲» «۴» فلمّا رأی الحسـین أخاه و قد انصرع صرخ: وا أخاه، وا عبّاساه، وا مهجة قلباه! یعز و اللّه علیّ فراقک، «۴» ثمّ حمـل علی القوم و کشـفهم عنه، ثمّ نزل إلیه «۵». الطّریحیّ، المنتخب، ۲/ ۴۴۱- ۴۴۳- عنه: المظفّر، بطل العلقمی، ۲/ ۳۵۷- ۳۵۸

«۶» فرجع إلی أخیه فـأخبره «۷»، فسـمع الأطفال ینادون: العطش العطش! فرکب فرسه و أخـذ رمحه و القربـة، «۶» و قصـد نحو الفرات فأحاط به أربعـة آلاف «۸» ممّن کـانوا موکّلین بالفرات، «۹» و رموه بالنّبال، فکشـفهم «۱۰» و قتل منهم «۱۱» لی ما روی «۱۱» ثمانین رجلا «۱۲» حتّی

---

(۱)- [بطل العلقمی: «منهم هجموا»].

(۲- ۲) [حکاه عنه فی نفس المهموم،/ ۳۳۷ و العیون،/ ۱۶۶].

(۳)- [زاد فی نفس المهموم و بطل العلقمی و العیون: «أمّ»].

(۴- ۴) [حکاه عنه فی تظلّم الزّهراء،/ ۲۰۰].

(۵)- [زاد فی بطل العلقمی: «و هو یبکی حتّی أغمی علیه»].

(۶- ۶) [حکاه فی بطل العلقمی عن العوالم، ۳/ ۲۰۹، ثمّ زاد: «و فی بعض الکتب إنّه جاءت بها سکینهٔ، و قالت: یا عمّ العطش، قصد نحو الفرات»].

(۷)- [لم یرد فی وسیلهٔ الدّارین].

(۸)- [زاد فی وسیلهٔ الدّارین: «رجل»].

(۹)- [وسیلهٔ الدّارین: «بالشّریعهٔ»].

(۱۰)- [لم یرد فی مثیر الأحزان].

(۱۱- ۱۱) [لم یرد فی مثیر الأحزان].

(۱۲)- [زاد فی المعالی: «و جعل یقول: (لا أرهب الموت إذا الموت رقی)» إلی آخره].

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۱۷

دخل الماء. «۱»

فلمّا أراد أن یشرب غرفهٔ من الماء، ذکر عطش الحسین و أهل بیته، «۲» فرمی الماء «۲» «۳» و ملأ القربهٔ «۴» و حملها علی کتفه الأیمن «۵»، و توجّه نحو الخیمهٔ «۶»، فقطعوا علیه الطّریق «۷»، و أحاطوا به من کلّ جانب، «۸» فحاربهم «۹» حتّی ضربه نوفل «۱۰» الأزرق علی یده الیمنی فقطعها «۱۱»، فحمل القربهٔ علی کتفه الأیسر فضربه «۱۲» نوفل فقطع یده الیسری من الزّند «۱۲»، «۸» «۹»، فحمل القربهٔ بأسنانه «۱۳»، فجاءه سهم، فأصاب القربهٔ، و أریق ماؤها، ثمّ جاءه سهم آخر

---

(۱)- [أضاف فی مثیر الأحزان:

فهنا لکم ملک الشّریعهٔ و اتّکا من قوم قائم سیفه قمقامها

](۲- ۲) [لم یرد فی العیون].

(۳)- [إلی هنا حکاه عنه فی المعالی، ۱/ ۴۴۶، و أضاف فی مثیر الأحزان: من یده و أضاف فی وسیلهٔ الدّارین: من کفّه].

(۴)- و قال علی ما روی:

یا نفس من بعد الحسین هونی و بعده لا کنت أن تکونی

هذا الحسین وارد المنون و تشربین بارد المعین

تاللّه ما هذا فعال دینی

(۵)- [أضاف فی مثیر الأحزان:

فأبت نقیبته الزّکیّهٔ ریّها وحشا ابن فاطمهٔ یشبّ ضرامها

فهنا لکم ملأ المزاد و زمّها و انصاع یرفل بالحدید همامها

](۶)- [وسیلهٔ الدّارین: «الخیام»].

(۷)- [زاد فی الدّمعهٔ: فحملوا علیه].

(۸- ۸) [لم یرد فی الدّمعهٔ].

(۹- ۹) [مثیر الأحزان: «محاربهٔ الأبطال» ثمّ ذکر کلام ابن شهر آشوب کما ذکرناه].

(۱۰)- [زاد فی وسیلهٔ الدّارین: «ابن»].

(۱۱)- [لم یرد فی وسیلهٔ الدّارین].

(۱۲- ۱۲) [وسیلهٔ الدّارین: «حکیم بن طفیل، و زاد: علی یده الیسری».

فأخذ یرتجز و یقول:

یا نفس لا تخشی من الکفّار و أبشری برحمهٔ الجبّار

مع النّبیّ السّیّد المختار مع جملهٔ السّادات و الأطهار

قد قطعوا ببغیهم یساری فأصلهم یا ربّ حرّ النّار

](۱۳)- [زاد فی الدّمعهٔ و مثیر الأحزان: فحمل علیه السّلام القربهٔ بأسنانه و جعل یرکض لیوصل الماء إلی عطاشی أهل البیت].

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۱۸

فأصاب صدره، فانقلب عن فرسه و صاح إلی أخیه الحسین: أدرکنی «۱»، «۲» فلمّا أتاه رآه صریعا، فبکی. «۳»

ثمّ قالوا: «۴» و لمّا قتل العبّاس «۲» قال الحسین علیه السّلام: الآن انکسر ظهری «۴» و قلّت حیلتی. «۵»

المجلسی، البحار، ۴۵/ ۴۱- ۴۲- عنه: البحرانی، العوالم، ۱۷/ ۲۸۴- ۲۸۵؛ البهبهانی، الدّمعهٔ السّاکبهٔ، ۴/ ۳۲۳- ۳۲۴؛ القمی، نفس المهموم، / ۳۳۷؛ المیانجی، العیون العبری،/ ۱۶۴- ۱۶۵، ۱۶۷؛ الزّنجانی، وسیلهٔ الدّارین،/ ۲۷۰- ۲۷۱؛ مثله الجواهری، مثیر الأحزان،/ ۸۳- ۸۴

---

(۱)- [زاد فی وسیلهٔ الدّارین: یا أخی].

(۲- ۲) [لم یرد فی الدّمعهٔ و مثیر الأحزان: یا أبا عبد اللّه، فأتاه کالصّقر المنقض، فلمّا رآه صریعا علی شاطئ الفرات بکی].

(۳)- [لم یرد فی العیون].

(۴- ۴) [حکاه مثله فی المعالی عن القمقام، ۱/ ۴۴۸ و زاد فیه: «و انقطع رجائی»].

(۵)- ناگاه از خیمه‌های حرم، صدای «العطش» به گوش او رسید، بی‌تاب شد و بر اسب خود سوار شد و نیزه و مشکی برداشت و متوجه شط فرات گردید. چون به نزدیک نهر رسید، چهار هزار نامرد که بر آن موکّل بودند، آن غریب مظلوم را در میان گرفتند و بدن شریفش را تیرباران کردند. آن شیر بیشه شجاعت خود را بر آن سپاه بی‌قیاس زد و هشتاد نفر از ایشان را با تن تنها بر زمین افکند و خود را به آب رسانید.

چون کفی از آب برگرفت که بیاشامد، تشنگی آن امام مظلوم و اهل بیت او را به یاد آورد. آب را ریخت و مشک را پر کرد و بر دوش خود کشید و جنگ‌کنان متوجه خیمه‌های حرم گردید. آن کافران بی‌حیا سر راه بر او گرفتند و بر دور او احاطه کردند و با ایشان محاربه می‌کرد و راه می‌پیمود. ناگاه یزید بن ورقاء از کمین درآمد و حکیم بن طفیل نیز او را مدد کرد. ضربتی بر آن سید بزرگوار زدند و دست راست او را جدا کردند. آن شیر بیشه شجاعت و نهال حدیقه امامت، مشک را بر دوش چپ کشید و شمشیر را به دست چپ گرفت و جهاد می‌کرد و راه می‌پیمود. ناگاه حکیم بن طفیل ضربتی بر او زد و دست چپش را جدا کرد. آن فرزند شیر خدا، مشک را به دندان گرفت و اسب را می‌دوانید که آب را به آن لب‌تشنگان برساند.

ناگاه تیری بر مشک خورد و آب بر زمین ریخت و تیر دیگر بر سینه بی‌کینه او آمد و از اسب درگردید.

پس ندا کرد که: «ای برادر بزرگوار، مرا دریاب.»

به روایت دیگر و: نوفل بن أزرق، عمود بر سر آن سرور زد که به بال سعادت به ریاض جنّت پرواز کرد و آب کوثر از دست پدر بزرگوار خود نوشید. چون امام حسین علیه السّلام صدای آن برادر نیکوکردار را شنید، خود را به او رسانید. چون او را به آن حال مشاهده کرد، آه حسرت از دل پر درد کشید و قطرات اشک خونین از دیده بارید و فرمود: «الآن انکسر ظهری»، یعنی: «در این وقت

پشت من شکست.»

و به روایت حضرت امام جعفر صادق علیه السّلام: حق تعالی به عوض دو دست، دو بال به او کرامت کرد که در ریاض جنّت با آن بالهای سعادت پرواز می کند.

مجلسی، جلاء العیون،/ ۶۷۹- ۶۸۰

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۱۹

فی بعض مقاتل أصحابنا: أنّه لمّا نادی الحسین علیه السّلام «۱» أما من ذابّ یذبّ عن حرم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله؟ خرج إلیه أخوه العبّاس و قبّل بین عینیه و ودّعه و سار حتّی أتی إلی الشّریعة و إذا دونها عشرة آلاف فارس مدرّعة فلم یهوّلوه، فصاحت به الرّجال من کلّ جانب و مکان: من أنت یا غلام؟ فقال: أنا العبّاس بن علیّ بن أبی طالب.

ثمّ نادی: یا بنی فلان: أنا ابن أختکم أمّ عاصم الکلابیّة، و أنا عطشان و أهل بیت محمّد یذادون عن الماء و هو مباح للکلاب و الخنازیر «۲» و نحن منه محرومون، و إلیه بالحسرة ناظرون، فقال له عمرو بن الحجّاج: یعزّ علیّ یابن الأخت ما نزل بک من العطش، و لو علمت لأرسلت إلیک الماء، دونک و الفرات یا ابن الأخت «۲» فسار العبّاس حتّی نزل الفرات و جعل یملأ القربة (۳)، فبلغ خبره إلی عمر بن سعد، فقال: علیّ برأس عمرو بن الحجّاج، حیث یقوّی علینا أعدائنا. فبعث إلیه عمرو بن الحجّاج و هو یقول:

لا تعجل علیّ، إنّما عملت ذلک لاحتال علی قتله، و نهر علیه الرّجال و قال: دونکم العبّاس، فقد حصل بأیدیکم. (۳) فلمّا رآهم العبّاس و قد سارعوا إلیه و هو مکبّ علی الماء (۴) و همّ أن یشرب، فذکر عطش أخیه الحسین علیه السّلام، فلم یشرب (۴) و حطّ القربة عن عاتقه، و استقبل القوم یضربهم بسیفه، (۵) و کأنّه النّار فی الأحطاب و هو ینشد (۵) و یقول:

أنا الّذی أعرف عند الزّمجرة بابن علیّ المسمّی حیدرة

فاثبتوا الیوم لنا یا کفرة (۶) لعترة الحمد و آل البقرة (۶)

ثمّ حمل علی القوم و هو یقتل فیهم، حتّی قتل من أبطالهم (۷) و ساداتهم مائة، ثمّ عاد إلی القربة فاحتملها علی عاتقه (۷) و هو یقول:

للّه عین رأت ما قد أحاط بنا من اللّئام و أولاد الدّعیّات

یا حبّذا عصبة جادت بأنفسها حتّی تحلّ بأرض الغاضریّات

الموت تحت ذباب السّیف مکرمة إذ کان من بعده سکنی لجنّات

---

(۱)- [مکانه فی بطل العلقمی: إنّ العبّاس علیه السّلام سمع الحسین علیه السّلام ینادی:].

(۲- ۲) (۳- ۳) (۴- ۴) (۵- ۵) (۶- ۶) (۷- ۷) [لم یرد فی بطل العلقمی].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۲۰

ثمّ حمل علی الرّجال، و جدّل الأبطال، حتّی قرب من أخیه الحسین علیه السّلام «۱» و هو یقول:

یا حسین بن علیّ إن یرید القوم فقدک

لن ینالوک بسوء إنّما نالوه جدّک

إنّ عندی من مصابی مثل ما أن هو عندک

قال: و کان فی عسکر عمر بن سعد رجل یقال له: المارد بن صدیف التّغلبیّ، فلمّا نظر إلی ما فعله العبّاس من قتل الأبطال، خرّق أطماره، و لطم علی وجهه، ثمّ قال لأصحابه:

لا بارک اللّه فیکم، أما و اللّه لو أخذ کلّ واحد منکم مل کفّه ترابا، لطمرتّموه، و لکنّکم تظهرون النّصیحة و أنتم تحت الفضیحة، ثمّ نادی بأعلی صوته: أقسم علی من کان فی رقبته بیعة للأمیر یزید، و کان تحت الطّاعة، إلّا اعتزل عن الحرب و أمسک عن النّزال، فأنا

لهذا الغلام الّذی قد أباد الرّجال و قتل الأبطال، و أردی الشّجعان و أفناهم بالحسام و السّنان، ثمّ من بعده أقتل أخاه الحسین علیه السّلام و من بقی من أصحابه معه. فقال له الشّمر:

إذ قد ضمنت أنّک تکون کفؤ النّاس أجمع، ارجع معی إلی الأمیر عمر بن سعد و أطلعه علی أنّک تأتیه بالقوم أجمعین إذا کان بک غنی عنّا. فقال له المارد: یا شمر! أما و اللّه ما فیکم خیر لأنفسکم، فکیف تعیّرون غیرکم؟ فقال له الشّمر: ها نحن نرجع إلی رأیک و أمرک و ننظر فعالک معه، ثمّ قال الشّمر للنّاس: اعتزلوا عن الحرب حتّی ننظر ما یکون منهما: فأقبل المارد بن صدیف و أفرغ علیه درعین ضیّقی الزّود و جعل علی رأسه بیضة عادیّة و رکب فرسا أشقر علی ما یکون من الخیل، و أخذ بیده رمحا طویلا، فبرز إلی العبّاس بن علیّ علیهما السّلام، فالتفت العبّاس فرآه و هو طالب له یرعد و یبرق، فعلم أنّه فارس القوم، فثبت له حتّی إذا قاربه، صاح به المارد: یا غلام ارحم نفسک، و اغمد حسامک، و أظهر للنّاس استسلامک، فالسّلامة أولی من النّدامة، فکم من طالب أمر حیل بینه و بین ما طلبه و غامضه أجله، و اعلم أنّه لم یحاربک فی هذا الیوم رجل أشدّ قسوة منّی، و قد

---

(۱)- [إلی هنا حکاه عنه فی بطل العلقمی، ۲/ ۵۰- ۵۱، و زاد: «ثمّ ساق القصّة المطوّلة و قال: و دخل العبّاس علیه السّلام إلی خیمة الحرم بالسّقاء الّذی معه، فتواسوا به الأطفال و لم یرووا» إلی آخره].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۲۱

نزع اللّه الرّحمة علیک من قلبی و قد نصحت إن قبلت النّصیحة، ثمّ أنشأ یقول:

إنّی نصحتک إن قبلت نصیحتی حذرا علیک من الحسام القاطع

و لقد رحمتک إذ رأیتک یافعا و لعلّ مثلی لا یقاس بیافع

إعط القیاد تعش بخیر معیشة أولا فدونک من عذاب واقع

قال: فلمّا سمع العبّاس کلامه، و ما أتی به من نظامه، قال له: ما أراک أتیت إلّا بجمیل، و لا نطقت إلّا بتفضیل، غیر أنّی أری حیلک فی مناخ تذروه الرّیاح، أو فی الصّخرة الأطمس لا تقبله الأنفس، و کلامک کالسّراب یلوح، فإذا قصد، صار أرضا بورا، و الّذی أصّلته أن أستسلم إلیک فذاک بعید الوصول، صعب الحصول، و أنا یا عدوّ اللّه و عدوّ رسوله فمعوّد للقاء الأبطال، و الصّبر علی البلاء فی النّزال، و مکافحة الفرسان و باللّه المستعان، فمن کملت هذه الأوصاف فیه فلا یخاف ممّن برز إلیه، ویلک أ لیس لی اتّصال برسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله، و أنا غصن متّصل بشجرته، و تحفة من نور جوهره؟ و من کان من هذه الشّجرة، فلا یدخل تحت الذّمام، و لا یخاف من ضرب الحسام، فأنا ابن علیّ، لا أعجز من مبارزة الأقران، و ما أشرکت باللّه لمحة بصر، و لا خالفت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله فیما أمر، و أنا منه و الورقة من الشّجرة، و علی الاصول تنبت الفروع، فاصرف عنک ما أمّلته، فما أنا ممّن یأسی علی الحیاة، و لا یجزع من الوفاة، فخذ فی الجدّ، و اصرف عنک الهزل، فکم من صبیّ صغیر خیر من شیخ کبیر عند اللّه تعالی، ثمّ أنشأ یقول:

صبرا علی جور الزّمان القاطع و منیّة ما أن لها من دافع

لا تجزعنّ فکلّ شیء هالک حاشا لمثلی أن یکون بجازع

فلئن رمانی الدّهر منه بأسهم و تفرّق من بعد شمل جامع

فلکم لنا من وقعة شابت لها قمم الأصاغر من ضراب قاطع

قال: فلمّا سمع المارد کلام العبّاس و ما أتی به من شعره، لم یعط صبرا دون أن خفق علیه بالحملة، و بادره بالطّعنة، و هو یظنّ أنّ أمره هیّن، و قد وصل إلیه، و قد مکّنه العبّاس من نفسه حتّی إذا وصل إلیه السّنان، قبض العبّاس علی الرّمح و جذبه إلیه، فکاد

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۲۲

یقلع المارد من سرجه، فخلّا له الرّمح و ردّ یده إلی سیفه، و قد تخلّله الخجل عندما ملک منه رمحه. قال: فشرع العبّاس الرّمح للمارد،

فصاح به: یا عدوّ اللّه! إنّنی أرجو من اللّه تعالی أن أقتلک برمحک، فجال المارد علی العبّاس و هجم علیه، فبادره العبّاس، و طعن جواده فی خاصرته، فشبّ به الجواد و وثت المارد فإذا هو علی الأرض، و لم یکن للّعین طاقة علی قتال العبّاس راجلا، لأنّه کان عظیم الجثّة، ثقیل الخطوة، فاضطربت الصّفوف و تصایحت الألوف، و ناداه الشّمر: لا بأس علیک، ثمّ قال لأصحابه: ویلکم أدرکوا صاحبکم قبل أن یقتل. قال: فخرج إلیه غلام له بحجرة یقال لها: الطّاویة، فلمّا نظر إلیه المارد، فرح بها و کفّ خجله، و صاح: یا غلام! عجّل بالطّاویة قبل حلول الدّاهیة، فأسرع بها الغلام إلیه، فکان العبّاس أسبق من عدوّ اللّه إلیها، فوثب و ثبات مسرعات وصل بها إلی الغلام، فطعنه بالرّمح فی صدره، فأخرجه من ظهره و احتوی علی الحجرة فرکبها، و عطف علی عدوّ اللّه، فلمّا رآه تغیّر وجهه و حار فی أمره، فأیقن بالهلاک. ثمّ نادی بأعلی صوته: یا قوم! أغلب علی جوادی و أقتل برمحی؟ یا لها من سبّة و مغیرة.

قال: فحمل الشّمر، فأتبعه سنان بن أنس، و خولی بن یزید الأصبحیّ، و أحمد بن مالک، و بشیر بن سوط، و جملة من الجیش، فنفضوا الأعنّة، و قدّموا الأسنّة، و جرّدوا السّیوف، و تصایحت الرّجال، و مالت نحو العبّاس، فناداه أخوه الحسین علیه السّلام: ما انتظارک یا أخی بعدوّ اللّه! فقد غدر القوم بک.

قال: و نظر العبّاس إلی سرعة الخیل و مجیئهم کالسّیل، فعطف علیه برمحه، فناداه المارد: یا ابن علیّ علیه السّلام! رفقا بأسیرک یکون لک شاکرا. فقال له العبّاس: ویلک! أبمثلی یلقی إلیه الخدع و المحال، ما أصنع بأسیر و قد قرب المسیر؟ ثمّ طعنه فی نحره و ذبحه من الأذن إلی الأذن، فانجدل صریعا یخور فی دمه. و وصلت الخیل و الرّجال إلی العبّاس، فعطف علیهم هو علی ظهر الطّاویة، و کانت الخیل تزید عن خمسمائة فارس، فلم یکن إلّا ساعة، حتّی قتل منهم ثمانین رجلا و أشرف الباقون علی الهرب، فعندما حمل عمر بن سعد، و زحفت فی أثره الأعلام، و مالت إلیه الخیل، فصاح به أخوه الحسین علیه السّلام: یا أخی!

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۲۳

استند إلیّ، لأدفع عنک و تدفع، فجعل العبّاس یقاتل و هو متأخّر و قد أدرکته الخیل و الرّماح کأجام القصب، و صار یضرب فیهم یمینا و شمالا، إلی أن وصل إلی أخیه الحسین علیه السّلام، فصاح به الشّمر لعنة اللّه: یا ابن علیّ! إن کنت قد رجلت المارد عن الطّاویة، و قتلته، فهی و اللّه الّتی کانت لأخیک الحسن علیه السّلام یوم ساباط المدائن، فلمّا وصل العبّاس إلی أخیه الحسین علیه السّلام، ذکر له ما قاله الشّمر من خبر الطّاویة، فنظر الحسین علیه السّلام و قال:

هذه و اللّه الطّاویة التی کانت لملک الرّیّ و إنّه لمّا قتله أبی علیّ بن أبی طالب، وهبها لأخی الحسن، و صارت الطّاویة تلوذ بمولانا الحسین علیه السّلام، و دخل العبّاس إلی خیمة الحرم بالسّقاء الّذی معه، فتواسوا به الأطفال و لم یرووا، لأنّه ما بقی فیه إلّا مقدار أربعة أواق ماء لما وقع فیه من السّهام، و بقی العبّاس متفکّرا فی حالهم و ما هم فیه، إذ سمع أخاه الحسین علیه السّلام، و هو یصرخ بالأعداء، فأسرع إلیه، فوجد الخیل قد أحاطت به و غشیته الرّماح کآجام القصب، و قد قتل من کان معه من أهل بیته و هو یمانع عن نفسه. فأخذ العبّاس رایة الحسین علیه السّلام و جعل ینادی: یا أعداء اللّه! لئن قتلنا، فلقد قتلنا منکم أضعافنا، و لم یزل یحمل مع أخیه و یجدّل الفرسان حتّی حالوا بینه و بین أخیه الحسین علیه السّلام، فبینما هو کذلک، إذ کمن له رجل من زرارة یقال له: محارب بن جبیر لعنه اللّه، فبدر إلیه و ضربه علی یمینه فقطعها. و فی روایة معتبرة: إنّه نوفل الأزرق لعنه اللّه، فلم یبال بها، و لم یرجع عن قتالهم، و حمل الرّایة بشماله، و قال لأخیه الحسین علیه السّلام: اعلم یا أخی! إنّ الآجال بید اللّه تعالی و قد تقاربت، و السّلام علیک و رحمة اللّه و برکاته.

ثمّ أنشأ یقول:

أقدم حسینا هادیا مهدیّا الیوم تلقی جدّک النّبیّا

و حمزة و المرتضی علیّا و تلق حقّا فاطما زکیّا

ثمّ حمل فیهم، حتّی قتل منهم عدّة رجال، و قطعت شماله من الزّند، و کان القاطع لها نوفل لعنه اللّه، فأخذ الرّایة بأسنانه، و قیل:

بساعديه، و ضمّها إلى صدره و حمل يقول:

هكذا أحامى عن حرم رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۲۴

فعندما أحاطت به الأعداء، فجدّلوه صريعا و قيل: جاءه سهم، فأصاب صدره فانقلب عن فرسه و صاح إلى أخيه الحسين عليه السّلام و قال: أدركنى يا أبا عبد اللّه، فلمّا رآه صريعا، فبكى عليه السّلام و حمله إلى الخيمة. و فى نقل آخر قال إسحاق: فضربه حكيم بن الطّفيل من وراء نخلة بعمود من حديد على رأسه الشّريف، فسقط مخّ رأسه على كتفيه، فهوى عن متن الجواد و هو ينادى: وا أخاه، وا حسيناه، وا أبتاه، وا عليّاه.

قال إسحاق: فأتاه الحسين عليه السّلام كالصّقر، إذا انحدر على فريسته، ففرّقهم يمينا و شمالا بعد أن قتل من المعروفين سبعين رجلا، فجاء نحو العبّاس و هو ينادى: وا أخاه، وا عبّاساه، الآن انكسر ظهرى و قلّت حيلتى، ثمّ «۱» انحنى عليه ليحتمله، ففتح العبّاس عينيه، فرأى أخاه الحسين يريد أن يحمله، فقال له: إلى أين تريد بى يا أخى؟ فقال: إلى الخيمة، فقال: يا أخى بحقّ جدّك رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله عليك أن لا تحملنى، دعنى فى مكانى هذا. فقال عليه السّلام: لماذا؟ قال: لأنّى مستح من ابنتك سكينة، و قد وعدتها بالماء، و لم آتها به؛ و الثّانى: أنا كبش كتيبتك و مجمع عددك، فإذا رآنى أصحابك، و أنا مقتول، فلربّما يقلّ عزمهم و يذلّ صبرهم، فقال الحسين عليه السّلام: جزيت عن أخيك خيرا، حيث نصرتنى حيّا و ميّتا. «۲» قال: فوضعه فى مكانه. «۱» «۳»

الدّربندى، أسرار الشّهادة،/ ۳۳۵- ۳۳۷

(۱- ۱) [حكاه عنه فى المعالى، ۱/ ۴۴۹].

(۲)- [زاد فى المعالى: « (أقول) و هذا يؤيّد ما قال أبو مخنف: إنّ العبّاس أوّل مقتول بيوم الطّفّ قبل الأصحاب و قبل شهادة بنى هاشم و يظهر من كلام أبى مخنف أنّ العبّاس قتل فى اليوم التّاسع» فليراجع هناك].

(۳)- اين (۱) را گفت و اسب را به جانب قوم حركت داد تا وسط ميدان. و به روايت بعضى مقاتل، مى‌زد به شمشير خود قومى را كه ده هزار بودند و گويا شمشير او آتشى است كه در نيزار افتاده است و اين رجز را انشاد مى‌كرد:

أنا الّذى أعرف عند الزمجرة بابن علىّ المسمّى حيدرة

فاثبتوا اليوم لنا يا كفرة لعترة الحمد و آل البقرة

تا آن‌كه از ابطال و بزرگان ايشان صد نفر را كشت؛ يعنى زياده بر غير معارف ايشان. راوى گفت:

«پس مارد بن صديف تغلبى دو زره تنگ حلقه پوشيد و خود قديمه عاديه بر سر نهاد و اسب نجيب اشقرى را سوار شد و نيزه بلندى به دست گرفت و به مبارزه عبّاس بيرون آمد. نعره‌زنان و غرش‌كنان. تا آن‌كه نزديك شد به آن سرور عالميان. پس زبان نحس خود را گشود و گفت: «يا غلام ارحم نفسك و اغمد-

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۲۵

- حسامك و اظهر للنّاس استسلامك فالسّلامة أولى لك من النّدامة.»

پس گفت:

إنّى نصحتك إن قبلت نصيحتى حذرا إليك من الحسام القاطع

و لقد رحمتك إذ رأيتك يافعا و لعلّ مثلى لا يقاس بيافع

إعط القياد تعش بخير معيشة أو لا فدونك من عذاب واقع

چون حضرت عباس کلام شقی خناس را شنید، فرمود: «إنّی أری حیلک فی مناح تذوره الرّیاح أو فی الصّخرة الأطمس لا تقبله الأنفس و أنا، یا عدوّ اللّه و عدوّ رسوله، فعمود للقاء الأبطال، و الصّبر علی البلاء فی النّزال، و مکافحة الفرسان، و باللّه المستعان، ألیس لی اتّصال برسول اللّه و أنا غصن متّصل بشجرة تحفة من نور جوهره، و من کان من هذه الشّجرة، فلا یدخل تحت الذمام، و لا یخاف من ضرب الحسام، فأنا ابن علیّ لا أعجز من مبارزة الأقران، و ما أشرکت باللّه لمحة بصر، و لا خالفت رسول اللّه فیما أمر، و أنا منه کالورقة من الشّجر و علی الاصول تنبت الفروع فی الجدّ، و اصرف عنک الهزل، فکم من صبیّ صغیر خیر من شیخ کبیر عند اللّه تعالی» پس انشاد فرمود به همان قافیه آن مردود:

صبرا علی جور الزّمان القاطع و منیّة ما إن لها من دافع

لا تجزعنّ فکلّ شیء هالک حاشا لمثلی أن یکون بجازع

چون مارد این کلام را از ابو الفضل شنید، در غضب شد و نیزه حواله ابا الفضل نمود. آن حضرت نیزه او را گرفت و به سمت خود کشید که نزدیک شد که از اسب درغلطد. پس مارد مردود نیزه را واگذاشت و دست به شمشیر کرد. حضرت عبّاس نیزه آن ملعون را به سوی او تکانید و فرمود: «یا عدوّ اللّه! امید دارم از خداوند که تو را به نیزه تو بدرک واصل سازم.»

و نیزه را به خاصره اسب او فروبرد. اسب مضطرب شد و مارد بر زمین آمد و از این امر خجالت شدید بر آن پلید روی داد و اضطربت الصّفوف و تصایحت الأنوف. شمر لعین چون دید که از مغلوب شدن مارد اضطراب و ولوله در صفوف اهل ضلال افتاد، به اصحاب خود گفت: «ویلکم أدرکوا صاحبکم قبل أن یقتل».

پس غلامی اسبی را که طاویه می‌نامیدند، خواست به مارد رساند و آن لعین فریاد زد: «یا غلام عجّل الطّاویة قبل حلول الهاویة».

ابا الفضل جلو بر آن غلام گرفت و نیزه بر سینه او زد و او را به جهنم فرستاد و بر طاویه سوار شد و روی به مارد نهاد. پس، پانصد نفر برای خلاص کردن مارد ابتراز چنگ آن سید غضنفر من نهایة الاستعجال روی به میدان قتال و جدال نهادند. حضرت عبّاس یک ذرّه از آن گروه خناس اندیشه به خاطر راه نداد و خود را به مارد مردود رسانید و نیزه را به حنجره او فروبرد که افتاد. پس، سر او را گوش تا گوش برید و بر قوم حمله نمود. هشتاد نفر از ایشان را کشت و باقی روی به هزیمت گذاردند. در خبر است که طاویه از حضرت امام حسن علیه السّلام بود که در روز ساباط مدائن که اصحاب آن جناب اموال او را غارت کردند، حتی خلخال از پای أمّهات أولاد او ربودند. طاویه را به غارت بردند، و العلم عند اللّه تعالی- و-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۲۶

فی بعض الکتب المعتبرة: أنّه لمّا اشتدّ العطش بآل بیت الرّسول صلّی اللّه علیه و اله، و سمع الحسین علیه السّلام الأطفال، و هم ینادون: العطش العطش، سمع العبّاس، فرمق بطرفه إلی السّماء، و قال:

إلهی و سیّدی! أرید أعتدّ بعدّتی و أملأ لهؤلاء الأطفال قربة من الماء، فرکب فرسه و أخذ رمحه و القربة فی کتفه، فلمّا رأوه قاصدا إلی الفرات، أحاطوا به من کل جانب و مکان، فقال لهم: یا قوم! أنتم کفرة أم مسلمون؟ هل یجوز فی مذهبکم و دینکم أن تمنعوا الحسین علیه السّلام و عیاله شرب الماء، و الکلاب و الخنازیر یشربون منه، و الحسین مع عیاله و أطفاله یموتون عطشا؟ أما تذکرون عطش القیامة؟ فلمّا سمعوا کلام العبّاس، وقف خمسمائة رجل و رموه بالنّبال و السّهام. و فی روایة عبد اللّه الأهوازیّ عن جدّه، قال إسحاق بن حیوة لعنه اللّه: لمّا أقبل العبّاس و الجواد خلفه، فثوّرنا علیه النّبال کالجراد الطّایر، فصیّرنا جلده کالقنفذ و نرجع إلی ما کنّا فیه. قال: فحمل علیهم العبّاس، فتفرّقوا عنه هاربین کما یتفرّق عن الذّئب الغنم، و غاص فی أوساطهم، حتّی قتل منهم علی ما نقل ثمانمائة فارس.

و نرجع إلی روایة عبد اللّه الأهوازیّ عن جدّه، قال إسحاق: لمّا انحدر العبّاس إلی المشرعة و ملأ القربة و وکاها و خرج، صحت علیهم: یا ویلکم! إن شرب الحسین علیه السّلام قطرة ماء صار أصغرکم، فصلنا علیه صولة رجل واحد، و ضربه یزید بن رقّاد الجهنیّ

لعنه اللّه سیفا قصّ یمینه، فأخذ السّیف بشماله و کرّ علینا، و القربهٔ علی قفاه، فقتل رجالا و نکّس

- حدیث مارد و طاویه را در کتاب قرهٔ العین فی مشهد الحسین علیه السّلام نیز آورده و در روایات مأثوره که ابو حمزه ثمالی از امام به حق ناطق جعفر بن محمد الصادق علیه السّلام روایت کرده در وصف شجاعت آن بزرگوار است:

أشهد أنّک قد بالغت فی النّصیحهٔ و أعطیت غایهٔ المجهود.» تا آن‌که می‌فرماید: «أشهد أنّک لم تهن و لم تنکل»؛ یعنی شهادت می‌دهم که تو ای ابا الفضل مبالغت فرمودی در موعظه و نصیحت دشمنان دین و به منتهای طاقت بشری مجاهده نمودی با گروه اشرار، و شهادت می‌دهم به یقین که وهن و ضعفی از تو نبود و جبن و ترسی از کثرت اعدا در تو روی ننمود.»

در قاموس گوید: کسی را گویند وهن ندارد که بطش او شدید باشد و آن از باب وعد و ورث است و نکل از باب نصر و هرگاه تأمل کنی که زیارت شهدا عموما وارد شده است؛ «أشهد أنّکم أنصار اللّه کما قال اللّه عزّ و جلّ: وَ کَأَیِّنْ مِنْ نَبِیٍّ قاتَلَ مَعَهُ رِبِّیُّونَ کَثِیرٌ فَما وَهَنُوا لِما أَصابَهُمْ فِی سَبِیلِ اللَّهِ وَ ما ضَعُفُوا وَ مَا اسْتَکانُوا. فما ضعفتم و ما استکنتم حتّی لقیتم اللّه علی سبیل الحقّ.

(۱). این: اشاره به سخن او با زهیر است.

القائنی، الکبریت الأحمر،/ ۳۸۷- ۳۸۸

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۲۷

أبطالا، و أمّا أنا، فلم یکن لی همّهٔ، إلّا القربهٔ ففریتها بالسّیف، فصال علیّ، فضربت یساره فطارت مع السّیف، فضربه حکیم بن الطّفیل الطّائیّ بعمود من حدید علی رأسه، و ساق الکلام.

و فی روایهٔ کما، فی بعض المقاتل: فلمّا أتاه الحسین علیه السّلام بعد أن ناداه، رآه صریعا علی شاطئ الفرات، بکی و قال: وا أخاه، وا عبّاساه، الآن انکسر ظهری و قلّت حیلتی، ثمّ قال: جزاک اللّه عنّی یا أخی یا أبا الفضل العبّاس.

قیل: ثمّ أنشأ یقول:

أخی یا نور عینی یا شقیقی فلی قد کنت کالرّکن الوثیق

أیا ابن أبی نصحت أخاک حتّی سقاک اللّه کأسا من رحیق

أیا قمرا منیرا کنت عونی علی کلّ النّوائب فی المضیق

فبعدک لا تطیب لنا حیاهٔ سنجمع فی الغداهٔ علی الحقیق

ألا للّه شکوای و صبری و ما ألقاه من ظمأ و ضیق

الدّربندی، أسرار الشّهادهٔ،/ ۳۳۷

و قد رأیت فی بعض تألیفات السّیّد الأجلّ «نعمهٔ اللّه الجزائریّ» قضیّهٔ طویلهٔ، و هی علی ما ببالی الآن تقرب ممّا ذکر فی بعض الکتب المعتبرهٔ، و ذلک أنّه قد روی عبد اللّه الأهوازیّ، قال:

جرت عند والدی قضیّهٔ، و هی أنّه ذات یوم یمشی فی السّوق، و إذ هو یری رجلا مشوّهٔ الخلقهٔ، و لسانه یابس، و هو کره المنظر کأنّه خارج من جهنّم ... و بیده عصی، و هو یدور فی الأسواق ...

قال: فلمّا مرّ علیّ اقشعرّ منه جلدی ...

فسألته: من أیّ البلاد، و من أیّ القبائل أنت؟

فأعرض عنّی، فأقسمت علیه بخالق الموجودات.

فقال: یا أخی و ما ترجو من هذا؟

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۲۸

قلت: أحبّ رجوع الجواب.

فقال لی: یا هذا، إن کان علی شرط.

فقلت له: ما هذا الشّرط؟

فقال: أنا جائع، فإن أشبعتنی حیکت لک.

فقلت له: إمض بنا إلی منزلی، فأطاعنی ... فلمّا أتی و جلس فی الدّار طالبته بالجواب قبل الزّاد ...

فقال: أما حضرت ما صدر علی الحسین؟

قلت: سمعت و لکن ما حضرت.

قال: أما سمعت بعمر بن سعد؟

قلت: بلی، أهو أنت؟

قال: لا، أنا صاحب رایته إسحاق بن جثوة.

قلت: ما صنعت حتّی ابتلیت بهذا و خسرت الدّنیا و الآخرة؟ .. و [کان] ریحه نتن کأنّه رائحة قبر.

قال: أحکی لک.

أمرنی عمر بن سعد (لعنه اللّه) علی رجال ذات نبال و سیوف و سمرات، أقبض علی المشرعة ممّا یلی عسکر الحسین و أصحابه، ففعلت ذلک، و صرنا نسهر اللّیل کلّه و النّهار مثله، و نحن نحرس المشرعة، حتّی زادت شقوتی فنبّهت أصحابی أن لا یتّخذوا إناء للماء خشیة أن تأخذ أحدهم النّخوة علی الحسین فیسقوه الماء ...

فبینما نحن علی هذا و أمثاله، و إذا قد أتی العبّاس بین علیّ إلی أخیه الحسین و هو یبکی، فقال له: یا أخی ما بالک تبکی لا أبکی اللّه عینیک؟ فقال: العطش ضرّنا و أشدّ منّا الأطفال، و قد حفرت لهم حفرتین و لم أر لهم فیها شیئا من الماء، أما تسألهم و لو شربة للأطفال عسی یرقّون؟ فقال: یا أخی سألتهم مرارا فلم یجیبوا إلّا بالنّبال و السّیوف، فبکی بکاء شدیدا، فقال العبّاس: أنا أسیر إلیهم الصّباح و آتی و لو قربة من الماء للحریم،

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۲۹

فقال له: شکر اللّه سعیک یا أخی، هذا و أنا أسمع کلامهما کلّه ..

فأرسلت إلی عمر بن سعد، فأخبرته بالخبر، فأرسل إلیّ خمسة آلاف یقدمهم خولی ابن یزید، فلمّا صار النّهار، فإذا العبّاس قد أقبل، فسرنا إلیه کالجراد المنتشر، فصار جلده کالقنفذ، فلم یکبر ذلک علیه، ففرّقنا یمنة و یسرة، و انحدر إلی المشرعة و ملأ القربة و وکاها و خرج.

فصحت بهم: یا ویلکم، إن شرب الحسین منه قطرة صار أکبرکم أصغرکم، فصلنا علیه صولة رجل واحد، فضربه أزدیّ بسیفه فطار یمینه، فأخذ السّیف بشماله، و کرّ علینا، و القربة علی کتفه، فقتل رجالا و نکّس أبطالا.

فلم یکن لنا همّ إلّا القربة، فضربتها بالسّیف، فصال علیّ فضربت یساره بالسّیف، فطارت مع السّیف، و ضربه آخر بعمود من حدید علی أمّ رأسه، فطار مخّه جاریا علی کتفه، فسقط علی الأرض و هو ینادی: «یا أخاه وا حسینا وا أبتاه وا علیّاه»، و إذا بالحسین قد أتاه کالصّقر، إذ انحدر علی فریسته، ففرّقنا یمنة و یسرة، بعد أن قتل من المعروفین سبعین رجلا، فولّینا هاربین عنه، فرجع إلی أخیه العبّاس، و احتمله کحمل الأسد لفریسته، و رماه مع القتلی المجاهدین، و ناح علیه طویلا، و علا النّیاح و الصّیاح من النّساء فی الخیم، حتّی تیقّنّا أنّ الملائکة و الجنّ و الإنس تعینهم علی ذلک، و أنّ الأرض قد ماجت بنا ..

و إذا بالحسین قد أقبل علینا، و اللّه قد خلته أباه علیّ بن أبی طالب، ففرّقنا کالأنعام الشّاردة، و انحدر إلی الماء حتّی وصل إلی الرّکاب، فوقف لیشرب، فإذا بالمیمون مدّ فمه لیشرب، فرفع عنه اللّجام و آثره علی نفسه، و هو بتلک الخصاصة.

فتعجّبت منه و قلت: و اللّه أنّک لابن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله و سلّم حقّا؛ لأنّک فی هذا الضّمأ الشّدید تؤثر مرکوبک علی نفسک، لا عاش شیء بعد نفسک، فذکرت مدح اللّه لأبیه یُؤْثِرُونَ عَلی أَنْفُسِهِمْ وَ لَوْ کانَ بِهِمْ خَصاصَةٌ «۱»، فجعلت أحرص الرّجال و الفرسان

---

(۱)- سورة الحشر، آیه ۹.

بالنّزول علیه، فلم یجسروا، فقلت: هذه السّاعة یشرب الماء، و یقتلنا علی آخرنا، فألقی الشّیطان فی فمی الکذب، فقلت: أدرک النّساء یا حسین، أنّهنّ هتکن، و الخیمة أخذت و نهبت، فساق جواده، و إذا هی سالمة و النّساء کذلک، فعلم أنّها کانت حیلة، فأراد الرّجوع، فلم یتمکّن، فاستعبر و بکی، و أنا أضحک علی خدعی له، فصار علیّ ما تری.

قال عبد اللّه: فاحترق فؤادی ممّا سمعت منه، فقلت له: صدقت، اجلس حتّی آتیک بالغداء، فدخلت البیت، و أتیت بالسّیف، فلمّا رأی السّیف قال: هذا کرامة الضّیف عندکم؟

قلت: هذا کرامة قاتل الحسین، و عاونونی موالی و خدمی و قطعناه إربا إربا، لا رحمه اللّه، و أحرقناه بالنّار، ألا لعنة اللّه علی الظّالمین.

الدّربندی، أسرار الشّهادة،/ ۳۹۷- ۳۹۸

ثمّ قال له: امض إلی الفرات و آتنا الماء، فقال: سمعا و طاعة، فضمّ إلی الرّجال، فمنعهم جیش عمر بن سعد، فحمل علیهم العبّاس، فقتل رجالا من الأعداء حتّی کشفهم عن المشرعة، و دفعهم عنها، و نزل، فملأ القربة و أخذ غرفة من الماء لیشرب، فذکر عطش الحسین و أهل بیته، فنفض الماء من یده، و قال: و اللّه لا أذوق الماء و الحسین و أطفاله عطاشی. و یقول:

یا نفس من بعد الحسین هونی فبعده لا کنت أن تکونی

هذا الحسین شارب المنون و تشربین بارد المعین

و اللّه ما هذا فعال دینی و لا فعال صادق الیقین

فأخذته السّهام من کلّ جانب، فأصابته حتّی صار جلده کالقنفذ، و یقول:

أقاتل الیوم بقلب مهتد أذبّ عن سبط النّبیّ أحمد

أضربکم بالصّارم المهنّد حتّی تحیدوا عن قتال سیّدی

إنّی أنا العبّاس ذو التّودّد نجل علیّ الطّاهر المؤیّد

ثمّ قاتل قتالا شدیدا، و قتل منهم رجالا، و یقول:

لا أرهب الموت إذا الموت لقی حتّی أواری فی المصالیت اللّقا

نفسی لنفس الطّاهر الطّهر وقا إنّی صبور شاکر للملتقی

و لا أخاف طارقا إذ طرقا بل أضرب الهام و أبرئ المفرقا

فحمل علیه الأبرد بن شیبان، فضربه علی یمینه، فطارت مع السّیف، فأخذ السّیف بشماله و حمل علی أعدائه، و یقول:

و اللّه لو قطعتم یمینی لأحمینّ مجاهدا عن دینی

و عن إمام صادق الیقین سبط النّبیّ الطّاهر الأمین

فقتل منهم رجالا، فضربه عبد اللّه بن یزید علی شماله فقطعها، فأخذ السّیف بفمه و یقول:

یا نفس لا تخشی من الکفّار و أبشری برحمة الجبّار

مع النّبیّ سیّد الأبرار قد قطعوا فی بغیهم یساری

و قد بغوا معاشر الفجّار فأصلهم یا ربّ حرّ النّار

ثمّ حمل علی القوم و یـداه مقطوعتان، و قد ضـعف من کثرة الجراح، فحملوا علیه بأجمعهم، فضـربه رجل منهم بعمود من حدید علی رأسه الشّریف، ففلق هامّته، فوقع علی الأرض و هو ینادی: یا أبا عبد اللّه یا حسین علیک منّی السّلام، فقال الإمام:

وا عبّاساه، وا مهجة قلباه، و حمل علیهم و کشفهم عنه و نزل إلیه. «۱»

---

(۱)- پس عباس مشکی برداشت و برنشست و تصمیم عزم داد که از بهر کودکان آبی به دست کند و این ارجوزه تذکره کرد:

لا أرهب الموت إذا الموت رقا حتّی أواری فی المصالیت اللّقا (۱)

نفسی لنفس المصطفی الطّهر وقا و لا أخاف طارقا إن طرقا

بل أضرب الهام و أفری المفرقا إنّی أنا العبّاس أغدو بالسّقا

و لا أخاف الشّرّ عند الملتقی (۲)

این به گفت و اسب را به مهمیز (۳) انگیز داد و آهنگ ستیز و آویز کرد و با خشم عقاب و سـرعت شهاب (۴) مانند صاعقه آتشبار جانب آب فرات گرفت. چهار هزار مرد کمانـدار که به فرمان پسـر سـعد نگاهبان فرات بودند و طریق شـریعه را ودیعه سد اسـکندر می‌نمودنـد، به یک‌بار جنبش کردنـد و فوج از پس فوج چون موج از پس موج فرا رسـیدند و عباس را در پرده افکندنـد. عباس که بچه شیر و ناف بریده شمشیر بود، از-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۳۲

- جای نرفت. تیغ بکشید و مانند برق خاطف و صرصر عاصف (۵) خویشتن را بر یمین و شمال زد.

میمنه را بر میسـره دربرد و میسره را به میمنه درسپرد هوا را از غبار قیرگون ساخت و زمین را از خون رنگ طبرخون (۶) داد. در این حمله هشتاد تن از ابطال رجال را پایمال آجال ساخت و این رجز به گفت:

أقاتل القوم بقلب مهتد أذبّ عن سبط النّبیّ أحمد

أضربکم بالصّارم المهنّد حتّی تحیدوا عن قتال سیّدی

إنّی أنا العبّاس ذو التّودّد نجل علیّ المرتضی المؤیّد (۷)

لشـکریان چون این بدیدنـد، پشت به جنگ دادند و روی به هزیمت نهادند. عباس چون شـیر خشم‌آلود شـریعه را به‌پیمود و اسب به فرات درانـداخت. از زحمت گیرودار و شـدت عطش بـا تنی تافته و جگری تفته (۸) بود، خواست تا زحمت مانـدگی و سورت (۹) تشـنگی را به شـربتی آب بشـکند. دست فرابرد و کفی آب برگرفت تا بیاشامد. تشنگی سید الشهدا علیه السّلام در خاطرش صورت بست. آب را از کف برافشاند و مشک را پر آب نمود و از شـریعه بیرون شـتافت. مگر خویشتن به لشکرگاه برادر برساند و کودکان را از زحمت تشنگی برهاند و این رجز گفت:

یا نفس من بعد الحسین هونی فبعده لا کنت أن تکونی

هذا حسین شارب المنون و تشربین بارد المعین؟

هیهات ما هذا فعال دینی و لا فعال صادق الیقین (۱۰)

کمانـداران راه بر او بسـتند و لشـکر ابن سـعد نیز از جای جنبش کردند و عباس را دایره کردار (۱۱) در میان آوردند و آن حضـرت چون شیر شری (۱۲) و شمشیر قضا می‌زد و می‌کشت. ناگاه نوفل الازرق از کمین بیرون تاخت. به روایتی زید بن ورقا کمین نهاده،

از پشت نخلی بیرون آمد و حکیم بن طفیل سنبسی طایی او را معین گشت و تشجیع (۱۳) کرد. پس زید تیغ براند و دست راست آن حضرت از تن باز شد. عباس که قلب پلنک و جگر نهنگ داشت، جلدی کرد و مشک را به دوش چپ افکند و تیغ را به دست چپ گرفت و دشمنان را همی دفع داد. با دست چپ می‌زد و می‌کشت و می‌انداخت و این شعر تذکره می‌کرد:

و اللّه إن قطعتم یمینی إنّی أحامی أبدا عن دینی

و عن إمام صادق الیقین نجل النّبیّ الطّاهر الأمین

نبیّ صدق جائنا بالدّین مصدّقا بالواحد الأمین (۱۴)

این همی‌گفت و رزم همی‌زد تا از کثرت زخم و سیلان خون سستی گرفت. دیگر باره حکیم بن طفیل و اگرنه نوفل الازرق از ورای نخله‌ای بیرون تاخت و دست چپش را از پایان ساعد بینداخت. عباس مشک را به دندان گرفت و این شعر به گفت:

یا نفس لا تخشی من الکفّار و أبشری برحمهٔ الجبّار

مع النّبیّ السّیّد المختار مع جملهٔ السّادات و الأطهار

قد قطعوا ببغیهم یساری فأصلهم یا ربّ حرّ النّار (۱۵)

و با رکاب همی مهمیز زد، باشد که خود را به لشکرگاه برادر کشاند. ناگاه تیری بر مشک آن حضرت-

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۳۳

- آمد و آب آن بریخت و پیکان دیگر بر سینه مبارکش رسید و حکیم بن طفیل عمودی از آهن بر فرق شریفش فرود آورد. این وقت عباس از اسب درافتاد و فریاد برداشت که: «ای برادر! مرا دریاب.»

حسین علیه السّلام چون شهاب ثاقب بر سر او حاضر شد و عباس را در کنار فرات تشنه و مجروح و مطروح دید. آن دستهای مقطوع و آن تن پاره‌پاره را نظاره کرد و سخت بگریست و فرمود:

«الآن انکسر ظهری و قلّت حیلتی؛ اکنون پشت من شکسته و رشته تدبیر و چاره گسسته گشت.»

و این اشعار قرائت کرد:

تعدّیتم یا شرّ قوم ببغیکم و خالفتم دین النّبیّ محمّد

أما کان خیر الرّسل أوصاکم بنا؟ أما نحن من نجل النّبیّ المسدّد؟

أما کانت الزّهراء أمّی دونکم؟ أما کان من خیر البریّهٔ أحمد؟

لعنتم و أخزیتم بما قد جنیتم فسوف تلاقوا حرّ نار توقّد ۱۶

این اشعار را امام علیه السّلام، در واقعه دیگر با اندک بینونتی ۱۷ به اختلاف حرکت رویّ ۱۸ قرائت فرمود، چنان‌که مرقوم شد. تواند بود که آن حضرت دو کرت این اشعار را با قلیل اختلافی قرائت کرده باشد. به روایت عبد اللّه بن محمد رضا الحسینی در کتاب جلاء، حسین علیه السّلام به این شعر او را مرثیه گفت:

أحقّ النّاس أن یبکی علیه فتی أبکی الحسین بکربلاء ۱۹

أخوه و ابن والده علیّ أبو الفضل المضرّج بالدّماء ۲۰

و من واساه لا یثنیه خوف و جاد له علی عطش بماء ۲۱

(۱). کلمه (اواری) به صیغه معلوم و مجهول، هر دو محتمل است و کلمه (لقا) یا به معنی چیز بی‌مایه و خوار و یا به معنی برخوردکننده زشتی و سختی است. بنابراین، معنی بیت این است: از مرگ زمانی که بلند شود (و به سوی من آید) نمی‌ترسم تا در میان مبارزان کارآزموده به برخورد سختی پنهان شوم، یا خواری و ذلت را در میان آنها پنهان کنم.

(۲). خلاصه معنی: من عباس آب‌آورم. از مرگ و شر و بلا نمی‌ترسم. تارک دشمن را می‌شکافم، جان من سپر جان پیغمبر پاک (حسین علیه السّلام) است.

(۳). مهمیز: میخی که راکب پشت پاشنه کفش خود کوبد و برای جست‌وخیز درآوردن اسب آن را به دو پهلوی وی زند.

(۴). شهاب: ستاره جهنده.

(۵). خاطف: زود رباینده، عاصف: تندباد.

(۶). طبرخون (تبرخون): عناب.

(۷). خلاصه معنی: من عباس مهربان، فرزند علی مرتضایم. با دلی ره‌یافته و شمشیری بران از نوه پیغمبر دفاع می‌کنم تا از جنگ با سرورم بگذرید.

(۸). تفته: سوزان.

(۹). سورت: تیزی و شدت.

(۱۰). خلاصه معنی: ای نفس پس از حسین زنده نباشی. او آشامنده مرگها و تو می‌خواهی آب سرد بنوشی؟! ابدا! این کار با دینم نمی‌سازد و از مرد معتقد سر نمی‌زند.-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۳۴

- (۱۱). دایره کردار: مانند دایره.

(۱۲). شری (بر وزن رسا): کوهی است در تهامه که درندگان بسیار دارد.

(۱۳). تشجیع: وادار کردن، قوت دل دادن.

(۱۴). سوگند به خدا! اگر دست راستم را بریدید (سستی نمی‌ورزم بلکه) همیشه از دین و پیشوایم که فرزند پیغمبر پاک و موحد و آورنده دین است، حمایت می‌کنم.

(۱۵). ای نفس (با آن‌که دست نداری) مبادا از بی‌دینان بترسی. تو را به رحمت خدا و پیغمبر برگزیده و تمام سادات و پاکان (که ملاقات نزدیک شده)، مژده باد، پروردگارا! از روی ستم دست چپم بریدند. آنها را به آتش دوزخ درانداز.

(۱۶). با این جنایت رانده و رسوا شدید و بزودی به آتش فروزان دوزخ می‌افتید.

(۱۷). بینونت: جدایی و اختلاف.

(۱۸). روی (بر وزن شریف): حرف آخر شعر که در این‌جا (دال) می‌باشد. و مقصود از اختلاف حرکت این است که:

حرف دال در آن‌جا مفتوح و دری این‌جا مکسور است.

(۱۹). سزاوارتر کسی که باید برای او گریه شود، جوانی است که در کربلا حسین را به گریه درآورد.

(۲۰). برادر حسین و پسر پدرش علی (یعنی) ابو الفضل که به خونها آغشته گشت.

(۲۱). و کسی که حسین را نیکو یاری کرد و هیچ ترسی او را از تصمیمش برنگردانید، و با وجود تشنگی برای آب آوردن حسین جانبازی نمود.

سپهر، ناسخ التّواریخ سیّد الشّهدا علیه السّلام، ۲/ ۳۴۳- ۳۴۷

حکم بن الطفیل او را شهید کرد.

سپهر، ناسخ التّواریخ امیر المؤمنین علیه السّلام، ۵/ ۲۰۹

شیخ مفید در ارشاد و شیخ طبرسی در اعلام الوری گفته‌اند:

لشکر بر حسین حمله کردند و قشونش را از هم پاشیدند و تشنگی بر او چیره شد. حضرت سوار شد و به سوی فرات رفت و برادرش عبّاس جلو او بود. لشکر ابن سعد راه او را گرفتند و مردی از بنی دارم به آنها فریاد زد: «وای بر شما! فرات را بر او ببندید و نگذارید سر آب رود.»

حسین فرمود: «بارخدایا! او را تشنه کن.»

او در خشم شد. تیری به چانه آن حضرت زد. حضرت تیر را بیرون آورد و دست زیر چانه خود گرفت و پر از خون شد و گفت: «بارخدایا! من به تو شکایت کنم از آنچه با پسر دختر رسول تو عمل می‌شود.»

سپس با لب تشنه به جای خود برگشت؛ ولی لشکر گرد ابا الفضل را گرفتند و او را از آن حضرت جدا کردند و ابا الفضل تنها جنگید تا به شهادت رسید و زید بن ورقاء حنفی و حکیم بن طفیل طائی پس از آن‌که زخم فراوان برداشت و توان جنبش نداشت، متصدی قتل او گردیدند. سید رحمه اللّه هم قریب همین مضمون را نقل کرده است.

حسن بن علی طبری گفته است: «تیری که آن ملعون به حسین انداخت، بر پیشانی حضرت نشست و عبّاس آن را بیرون آورد؛ ولی روایت گذشته اشهر است.

کمره‌ای، ترجمه نفس المهموم،/ ۱۵۱- ۱۵۲

ابن شهر آشوب در مناقب گوید: عباس سقا قمر بنی هاشم و پرچمدار حسین و بزرگترین برادرهای-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۳۵

- مادری خود به دنبال آب رفت. بر او حمله کرد و می‌سرود:

نترسم من از مرگ چون بر سر آید زنم تیغ تا از درون بر درآید

به قربان آن جان پاک حسینم من عبّاس آب‌آورم تا چه آید

نترسم بجنگم اگر لشکر آید

لشکر را پراکنده کرد. زید بن ورقاء جهنی پشت نخلی کمین کرد و به کمک حکیم بن طفیل سنبسی دست راستش را جدا کرد، شمشیر به دست چپ گرفت و بر آنها حمله کرد و این رجز سرود:

به خدا گر که بریدید مرا دست از راست من حمایت کنم از دین و مرا عزم نکاست

از امامی به یقین پیشرو و صادق و راست نجل پیغمبر پاکی که امین بهر خدا است

جنگید تا ضعف گرفت و حکیم بن طفیل طایی از پشت نخلی کمین کرد و ضربتی به دست چپش زد و آن حضرت گفت:

مترس ای نفس از این قوم کفّار تو را مژده بلطف حیّ جبّار

به همراه پیمبر راد مختار بریدندم ز چپ دست فداکار

فرو برشان خدا در سوزش نار

آن ملعون با عمود آهنین او را کشت. چون حسین او را در کنار فرات روی خاک دید گریست و سرود:

جفا کردید بر من قوم بدکار خلاف قول پیغمبر به رفتار

مگر خیر رسل ما را سفارش نکرد و مائیم از نسل مختار

مگر زهرانه مام خاص من هست مگر جدم نه خیر الخلق ابرار

شما ملعون و رسوا زین جنایت بزودی واصل نار شرربار

می گویم:

اگر می‌خواهید حال حسین علیه السّلام را هنگام قتل برادر و افراد خاندان و یاران دیگر بدانید، در سخنان علی علیه السّلام و حالت او هنگام قتل بزرگان اصحاب و دوستانش چون عمّار یاسر، مالک اشتر، محمّد بن ابی بکر، ابی الهیثم بن التیهان و خزیمهٔ بن ثابت و دیگران تأمل کنید. در روایت است که آن حضرت جمعه پیش از مرگ خود سخنرانی کرد و یاد آنان نمود و فرمود: «کجایند آن برادران من که در شاهراه بودند و حق‌خواه درگذشتند. کجاست عمّار؟ کجاست ابن التیهان؟ کجاست ذو الشّهادتین؟ کجایند همکنانشان که پیمان مرگ باهم بستند و سرشان با پست نزد نابکاران برده شد؟»

سپس دست به ریش مبارک گرفت و بسیار گریست و سپس فرمود: «آه بر این برادرانی که قرآن را خواندند و پابرجا داشتند؛ وظیفه را فهمیدند و انجام دادند، سنت را زنده کردند و بدعت را زیر پا نمودند؛ به جهاد دعوت شدند و اجابت کردند.» إلی آخره.

در روایت است که چون در صفّین، عمّار با جمعی از یاران امیر المؤمنین کشته شدند، شب هنگام علی میان کشتگان گردید و عمّار را افتاده دید. سرش را بر زانو گذاشت و گریست و می گفت:-

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۳۶

-تا به کی ای مرگ می‌سازی جدا دوستانم را ز بعد مصطفی

هرکسی را دوست دارم می‌بری گوئیا داری به آنها رهبری

در دیوان شعر اوّل چنین است:

الا ای مرگ! دست از من نداری مرا بر، دوستی دیگر ندارم

کمره‌ای، ترجمه نفس المهموم،/ ۱۵۴- ۱۵۵

از امام پنجم روایت کرده که زید بن رقاد جهنی و حکیم بن طفیل طایی، عبّاس را کشتند.

کمره‌ای، ترجمه نفس المهموم،/ ۱۵۴

نزد برادر برگشت و به او خبر داد و شنید: «کودکان فریاد العطش دارند!»

مشکی برداشت و سوار بر اسب شد و به سوی فرات رفت و چهار هزار از موکلان فرات دور او را گرفتند و او را تیرباران کردند. بر آنها حمله کرد و هشتاد کس از آنها را کشت و آنها را از هم شکافت تا وارد شریعه شد و خواست شربتی آب بنوشد، به یاد تشنگی برادرش حسین و اهل بیتش افتاد. آب را ریخت و مشک را پر آب کرد و به دوش راست انداخت و رو به خیمه‌ها کرد. راه را بر او بستند و گرد او را گرفتند و با آنها جنگید تا نوفل با ضربتی دست راستش را انداخت و مشک را به دوش چپ گذاشت. نوفل دست چپش را هم از مچ قطع کرد و مشک را به دندان گرفت. تیری به مشک آب رسید و آبش ریخت و تیر دیگری به سینه او نشست و از اسب به خاک افتاد و فریاد زد: «برادر! مرا دریاب!»

چون حسین به بالین او آمد، او را به خاک و خون غلطان دید و گریست.

گویم، طریحی در کیفیت قتلش گوید: «مردی بر او حمله کرد و عمود آهنین بر فرق سرش زد و از هم شکافت و به خاک افتاد و فریاد زد: یا أبا عبد اللّه علیک منّی السّلام!»

در بحار است که گفته‌اند:

چون عباس شهید شد، حسین فرمود: «الآن کمرم شکست و چاره‌ام قطع شد.»

گویم: مدّاح اهل بیت ابو جعفر محمّد بن امیر الحاج حسینی در شرح قصیده ابو فراس در مدح سیدنا عبّاس خوش سروده است:

عباس، فدا کردی خوش جان عزیزی را در یاری شاه دین کورا نبود مانند

از آب ننوشیدی تا آن‌که ننوشید او کردار خوش هرکس از باب شد و از جد

از نسبت با سبطین داری تو سرافرازی در بخشش آبی تو بو فضل و نه چون‌وچند

شیخ ابن نما در این‌جا گفته است:

غم و گریه را رادمردی سزاست که سرباز خاص شه کربلاست

بجنگید با کافران ظلوم که بر ضدّ آنها دلش با خداست

به قربان او شد برای خدا عدو شد پراکنده زان دادخواست

به وی آب داد و خودش تشنه ماند رضای برادر ورا بود خواست-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۳۷

القندوزی، ینابیع المودّة، ۲/ ۳۴۰- ۳۴۱

قال الشّیخ فی رجاله: [...] قتله حکیم بن الطّفیل.

و أقول نسبة قتله إلی حکیم وحده کما صدر من الشّیخ رحمه اللّه و تبعه علی ذلک فی الخلاصة لغریب؛ فإنّه لم یقتله رجل واحد، و إنّما قطع حکیم بن الطّفیل الطّائیّ السّنبسیّ یده الیمنی و براها، فأخذ اللّواء بشماله، و ضربه زید بن ورقاء الجهنیّ علی شماله، فبراها، فضمّ اللّواء إلی صدره کما فعل کذلک عمّه جعفر، ثمّ ضربه لعین بعمود علی أمّ رأسه فسال مخّه، فوقع إلی الأرض، فلیس حکیم وحده قاتله.

و فی زیارة النّاحیة المقدّسة بعد السّلام علیه: لعن اللّه قاتله یزید بن الورقاء الجهنیّ و حکیم بن الطّفیل الطّائیّ السّنبسیّ، و لعلّ نسبة القتل إلیهما باعتبار کونهما عمدة السّبب فی تمکّن الضّارب بالعمود علی رأسه من ضربه، و إلّا، فأمّا قاتله جماعة أو من منه الجزء الأخیر للعلّة و هو الضّرب بالعمود.

المامقانی، تنقیح المقال، ۲- ۱/ ۱۲۸

فأخذ قربته، و حمل علی القوم، حتّی ملأ القربة، قالوا: و اغترف من الماء غرفة، ثمّ ذکر عطش الحسین علیه السّلام، فرمی بها و قال:

یا نفس من بعد الحسین هونی و بعده لا کنت أن تکونی

هذا الحسین وارد المنون و تشربین بارد المعین

ثمّ عاد فأخذوا علیه الطّریق، فجعل یضربهم بسیفه و هو یقول:

-صف دشمن دریدی همچو کزباس رسید آن‌گاه بر بالین عبّاس

به دامن برگرفت آنکه سرش را همی‌بویید خونین پیکرش را

برآورد از دل تفتیده آهی که سوزانید از مه تا به ماهی

بگفتش کی سپهدار قبیله ز مرگت مر مرا گم گشت حیله

شکستی پشتم ای شمشید قامت نمی‌یابد درستی تا قیامت

دریغ از بازوی زورآزمایت دریغ از پنجه خیبر گشایت

دریغ از اهل بیت بی‌پناهم دریغ از یاور و میر سپاهم

کمره‌ای، ترجمه نفس المهموم،/ ۱۵۵- ۱۵۶

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۳۸

لا أرهب الموت إذ الموت زقا حتّی أواری فی المصالیت لقی

إنّی أنا العبّاس أغدو بالسّقا و لا أهاب الموت یوم الملتقی

فضربه حکیم بن طفیل الطّائیّ السّنبسیّ علی یمینه، فبراها، فأخذ اللّواء بشماله و هو یقول:

و اللّه إن قطعتم یمینی إنّی أحامی أبدا عن دینی

فضربه زید بن ورقاء الجهنیّ علی شماله فبراها، فضمّ اللّواء إلی صدره (کما فعل عمّه جعفر، إذ قطعوا یمینه و یساره فی مؤتة، فضمّ اللّواء إلی صدره) و هو یقول:

ألا ترون معشر الفجّار قد قطعوا ببغیهم یساری

فحمل علیه رجل تمیمیّ من أبناء أبان بن دارم، فضربه بعمود علی رأسه، «۱» فخرّ صریعا إلی الأرض، و نادی بأعلی صوته: أدرکنی یا أخی. فانقضّ علیه أبو عبد اللّه کالصّقر، فرآه مقطوع الیمین و الیسار، مرضوخ الجبین، مشکوک العین بسهم، مرتثّا بالجراحة، «۲» فوقف علیه منحنیا و جلس عند رأسه یبکی حتّی فاضت نفسه، ثمّ حمل علی القوم، فجعل یضرب فیهم یمینا و شمالا، فیفرّون من بین یدیه کما تفرّ المعزی إذا شدّ فیها الذّئب.

و هو یقول: أین تفرّون و قد قتلتم أخی؟ أین تفرّون و قد فتّتم عضدی؟ ثمّ عاد إلی موقفه منفردا «۱» و کان العبّاس آخر «۳» من قتل من «۳» المحاربین لأعداء الحسین علیه السّلام «۲» و لم یقتل بعده إلّا الغلمان الصّغار من آل أبی طالب الّذین لم یحملوا السّلاح.

السّماوی، إبصار العین،/ ۳۰

أقول: قال أهل السّیر فی سیرهم، و أرباب المقاتل فی مقاتلهم: فضربه حکیم بن الطّفیل الطّائیّ السّنبسیّ علی یمینه فبراها، فأخذ اللّواء بشماله و هو یقول:

و اللّه إن قطّعتم یمینی إنّی أحامی أبدا عن دینی

فضربه زید بن ورقاء الجهنیّ، و فی بعض النّسخ: زید بن ورقاء الجهنیّ، علی شماله

(۱- ۱) [حکاه عنه فی المعالی، ۱/ ۴۴۷].

(۲- ۲) [حکاه عنه فی العیون،/ ۱۶۵].

(۳- ۳) [لم یرد فی العیون].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۳۹

فبراها، فضمّ اللّواء إلی صدره کما فعل عمّه جعفر بن أبی طالب إذ قطعوا یمینه و یساره فی مؤتة، فضمّ اللّواء إلی صدره و هو یقول:

ألا ترون معشر الفجّار قد قطعوا ببغیهم یساری

الحائری، ذخیرة الدّارین، ۱/ ۱۴۵

فرجع إلی أخیه یخبره، فسمع الأطفال یتصارخون من العطش فلم تتطامن نفسه علی هذه الحال، و ثارت به الحمیّة الهاشمیّة:

یوم أبو الفضل تدعو الظّامیات به و الماء تحت شبا الهندیّة الخذم

و الخیل تصطکّ و الزّغف الدّلاص علی فرسانها قد غدت نارا علی علم

و أقبل اللّیث لا یلویه خوف ردی بادی البشاشة کالمدعوّ للنّعم

یبدو فیغدو صمیم الجمع منقسما نصفین ما بین مطروح و منهزم «۱»

ثمّ أنّه رکب جواده، و أخذ القربة، فأحاط به أربعة آلاف و رموه بالنّبال، فلم ترعه کثرتهم، و أخذ یطرد أولئک الجماهیر وحده، و لواء الحمد یرفّ علی رأسه، و لم یشعر القوم أهو العبّاس، یجدّل الأبطال أم أنّ الوصیّ یزأر فی المیدان؟ فلم تثبت له الرّجال، و نزل إلی‌الفرات مطمئنّا غیر مبال بذلک الجمع:

و دمدم لیث الغاب یعطو بسالة إلی الماء لم یکبر علیه ازدحامها

و خاض بها بحرا يرفّ عبابه ضبّا و يد الأقدار جالت سهامها

ألمّت به سوداء يخطف برقها ال بصائر من رعب و يعلو قتامها

جلاها بمشحوذ الغرارين أبلج يدبّ به للدّارعين حمامها

فحلّأها عن جانب النّهر عنوة و ولّت هواديها يصلّ لجامها

ثنى رجله عن صهوة المهر و امتطى قرى النّهر و احتلّ السّقام همامها

و هبّ إلى نحو الخيام مشمّرا لريّ عطاشى قد طواها أوامها «۲»

---

(۱)- من قصيدة للحاجّ هاشم الكعبيّ ذكرت فى أعيان الشّيعة بترجمته.

(۲)- للشّيخ حسن مصبح الحلّيّ ذكرت فى قمر بنى هاشم.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۴۰

و لمّا اغترف من الماء ليشرب، تذكّر عطش الحسين و من معه، فرمى الماء و قال:

يا نفس من بعد الحسين هونى و بعده لا كنت أن تكونى

هذا الحسين وارد المنون و تشربين بارد المعين

تاللّه ما هذا فعال دينى «۱»

ثمّ ملأ القربة، و ركب جواده، و توجّه نحو المخيّم، فقطع عليه الطّريق و جعل يضرب، حتّى أكثر القتل فيهم، و كشفهم عن الطّريق و هو يقول:

لا أرهب الموت إذا الموت زقا «۲» حتّى أوارى فى المصاليت لقى

نفسى لسبط المصطفى الطّهر وقى إنّى أنا العبّاس أغدو بالسّقا

و لا أخاف الشّرّ يوم الملتقى

فكمن له زيد بن الرّقّاد الجهنىّ من وراء نخلة، و عاونه حكيم بن الطّفيل السّنبسىّ، فضربه على يمينه فبراها، فقال عليه السّلام:

و اللّه إن قطّعتم يمينى إنّى أحامى أبدا عن دينى

و عن إمام صادق اليقين نجل النّبىّ الطّاهر الأمين

فلم يعبأ بيمينه بعد أن كان همّه إيصال الماء إلى أطفال الحسين و عياله، «۳» و لكن حكيم ابن الطّفيل كمن له من وراء نخلة، فلمّا مرّ به ضربه على شماله فقطعها، و تكاثروا عليه،

---

(۱)- رياض المصائب ص ۳۱۳ للسيّد محمّد مهدى الموسوىّ.

(۲)- زقا: بمعنى صاح، و كانت العرب تزعم أنّ للموت طائرا يصيح و يسمونه «الهامة» و يقولون إذا قتل الإنسان و لم يؤخذ بثأره زقت هامته حتّى يثأر، قال الشّاعر:

فإن تك بهراة تزقسو فقد أزقيت بالمريدين هاما

و سمعت العالم الفاضل الشّيخ كاظم سبتى رحمه اللّه يقول: أتانى بعض العلماء الثّقات و قال: أنا رسول العبّاس عليه السّلام إليك، رأيته فى المنام يعتب عليك و يقول: لم يذكر مصيبتى شيخ كاظم سبتى، فقلت له: يا سيّدى ما زلت أسمعه يذكر مصائبك، فقال عليه السّلام: قل له يذكر هذه المصيبة و هى:

«إن الفارس إذا سقط من فرسه يتلقّى الأرض بيديه، فإذا كانت السّهام فى صدره و يداه مقطوعتان، بماذا يتلقّى الأرض؟».

(۳)- [إلی هنا حکاه عنه فی العباس بن علیّ علیهما السّلام/ ۳۹- ۴۲].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۴۱

و أتته السّهام کالمطر، فأصاب القربة سهم و أریق ماؤها، و سهم أصاب صدره «۱»، و ضربه رجل بالعمود علی رأسه ففلق هامته:

و هوی بجنب العلقمیّ فلیته للشّاربین به یداف العلقم

و سقط علی الأرض ینادی: علیک منّی السّلام أبا عبد اللّه، فأتاه الحسین علیه السّلام، و لیتنی علمت بماذا أتاه، أبحیاة مستطارة منه بهذا الفادح الجلل، أم بجاذب من الأخوّة إلی مصرع صنوه المحبوب؟

نعم، حصل الحسین علیه السّلام عنده، و هو یبصر قربان القداسة فوق الصّعید، قد غشیته الدّماء، و جلّلته النّبال، فلا یمین تبطش، و لا منطق یرتجز، و لا صولة ترهب، و لا عین تبصر، و مرتکز الدّماغ علی الأرض مبدّد.

أصحیح أنّ الحسین ینظر إلی هذه الفجائع و معه حیاة ینهض بها؟ لم یبق الحسین بعد أبی الفضل إلّا هیکلا شاخصا معرّی عن لوازم الحیاة؛ و قد أعرب (سلام اللّه علیه) عن هذه الحال بقوله: الآن انکسر ظهری و قلّت حیلتی.

و بان الانکسار فی جبینه فاندکّت الجبال من حنینه

و کیف لا و هو جمال بهجته و فی محیّاه سرور مهجته

کافل أهله و ساقی صبیته و حامل اللّوا بعالی همّته «۲»

و ترکه فی مکانه لسرّ مکنون أظهرته الأیّام، و هو أن یدفن فی موضعه منحازا عن الشّهداء، لیکون له مشهد یقصد بالحوائج و الزّیارات، و بقعة یزدلف إلیها النّاس و تتزلّف إلی المولی سبحانه تحت قبّته الّتی ضاهت السّماء رفعة و سناء، فتظهر هنالک الکرامات الباهرة، و تعرف الأمّة مکانته السّامیة و منزلته عند اللّه تعالی، فتؤدّی ما وجب علیهم من الحبّ المتأکّد و الزّیارة المتواصلة، و یکون علیه السّلام حلقة الوصل فیما بینهم و بین اللّه تعالی، فشاء حجّة الوقت أبو عبد اللّه علیه السّلام، کما شاء المهیمن سبحانه، أن تکون منزلة «أبی

---

(۱)- ریاض المصائب، ص ۳۱۵.

(۲)- من أرجوزة آیة اللّه الحجّة الشّیخ محمّد حسین الأصفهانی قدس سرّه.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۴۲

الفضل» الظّاهریّة شبیهة بالمنزلة المعنویّة الآخرویّة، فکان کما شاءا و أحبّا. «۱»

---

(۱)- سپس عبّاس به سوی برادرش (سلام اللّه علیهما) بازگشت و امر را به اطّلاع حضرت رساند. در آن هنگام، صدای اطفال را شنید که فریاد «وا عطشا» بلند می‌داشتند. بار دیگر غیرت هاشمی ابو الفضل علیه السّلام به وی مجال درنگ نداد و مشک را برگرفت و سوار بر اسب شد و عازم فرات گشت. از آن سپاه انبوه هیچ بیمی به دل راه نداد. شیرزاده علی مرتضی علیه السّلام جمع محافظان آب را از هم گسست و قدم به شریعه نهاد، و همین‌که سردی آب را حسّ نمود، عطش امام حسین علیه السّلام را در نظر آورد؛ بر خود واجب دید که آب را از کف بنهد؛ زیرا عطش، امام علیه السّلام و همراهانش را سخت در تنگنا قرار داده بود. از این‌رو، مشک را پر از آب نمود و سعی کرد هرچه زودتر، آن را به لبان تشنه اطفال جگرسوخته برساند و جان امام را، ولو در اندک لحظه‌ای از خطر مرگ پاس بدارد. در حالی که می‌سرود:

یا نفس من بعد الحسین هونی و بعده لا کنت أن تکونی

هذا الحسین وارد المنون و تشربین بارد المعین

تاللّه ما هذا فعال دینی

ای نفس! بعد از حسین خوار باشی، و هرگز نخواهم که پس از او زنده بمانی.

این حسین است که دل از حیات شسته، و تو آب سرد و گوارا می‌نوشی! به خدا قسم این شیوه دین من نیست.

امّا دشمن که چنین دید، بر او هجوم برد و راه را بر او بست؛ امّا وی به آنان اهمیّتی نداد و با ضربات شمشیر، آنان را از مسیر خود به دور ساخت و چنین زمزمه کرد:

لا أرهب الموت إذا الموت زقا حتّی أواری فی المصالیت لقی

إنّی أنا العبّاس أغدو بالسّقا و لا أهاب الموت یوم الملتقی

من از مرگ آن هنگام که صلا بردارد، بیمی ندارم؛ تا این‌که پیکر من نیز در میان دلیرمردان به خاک افتد.

منم عبّاس که کارم سیراب‌سازی تشنگان است، و از مرگ در هنگام مصاف با دشمن ترسی ندارم.

در آن میان، یزید بن رقاد جهنی به کمک حکیم بن طفیل سنبسی در کمین ابا الفضل علیه السّلام نشست و ناگاه حمله نمود و دست راست حضرتش را قطع نمود. ابا الفضل علیه السّلام شمشیر به دست چپ داد و با دشمن به نبرد پرداخت و فرمود:

و اللّه إن قطعتم یمینی إنّی أحامی أبدا عن دینی

و عن إمام صادق الیقین نجل النّبیّ الطّاهر الأمین

به خدا قسم اگر دست راستم را قطع نمودید، باز از پای نمی‌نشینم و از دینم دفاع می‌کنم، و نیز از امامی که براستی به یقین رسیده است، و از نوه پیامبر پاک امین صلّی اللّه علیه و اله حمایت خواهم کرد.

در این‌جا بار دیگر دشمن حیله اندیشید و حکیم بن طفیل در پشت نخله خرمایی به کمین نشست و ناگاه از جا جهید و دست چپ ابا الفضل علیه السّلام را هم قطع ساخت؛ که در این هنگام، عبّاس علیه السّلام پرچم را به سینه چسبانید. افراد دشمن که به این ترتیب از صولت و سطوت قمر بنی هاشم علیه السّلام ایمن شده بودند، بر او-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۴۳

- هجوم آوردند و از طرفی تیرها همچون باران بر سر او فرود می‌آمدند و پشت مبارکش را چون خارپشت نمودند. ألا لعنة اللّه علی القوم الظّالمین. در آن میان، تیری به مشک نشست و آبها به زمین ریخت و تیری هم به سینه‌اش خورد و تیری نیز به چشم شریفش اصابت نمود.* در این حال‌وهوا نامردی به حضرتش حمله نمود و با عمود آهن سر مبارکش را غرق خون ساخت.

دیگر عبّاس علیه السّلام تاب نیاورد و فریاد بلند ساخت:

علیک منّی السّلام یا أبا عبد اللّه!

چون سیّد الشّهدا علیه السّلام کلام برادرش را شنید، به سان عقابی تیزتک بر سرش فرود آمد. ای کاش می‌دانستم حسین علیه السّلام با چه حالتی به سوی او شتافت؟! آیا هنگامی که بر سر و پیکر غرقه به خون برادر رسید، ابا عبد اللّه الحسین علیه السّلام هیچ توانی در بازو و قوایی در پاها داشت که با آن مصیبت عظمی روبه‌رو شود؟ و یا این‌که جاذبه أخوّت، حضرتش را به قربانگاه برادر محبوبش جذب نمود؟

آری، سیّد الشّهدا علیه السّلام در آن هنگام، اسوه شجاعت و فدایی عالم قدس را مشاهده می‌کرد که به خاک درغلتیده و پیکرش مالامال از تیر جفای دشمن گشته و دشت نینوا را از خون خود گلگون ساخته است.

دیگر از آن سرو خرامان، جز شاخه شکسته‌هایی باقی نمانده بود. دیگر نه دستی دیده می‌شد که حرکت آفریند، نه زبانی که حماسه سراید، نه صولتی که در دل دشمن رعب اندازد، نه چشمی که زهره شیر شکافد و نه مغزی که نقشه خائنان بر باد دهد.

آیا این صحیح است که حسین علیه السّلام با مشاهده این فجایع دیگر جانی در پیکرش باقی بماند و یا توانی بیابد که او را از زمین بلند سازد؟ نه! به خدا قسم حسین علیه السّلام بعد از ابا الفضل علیه السّلام جز هیکلی عاری از لوازم حیات نبود، و او خود علیه السّلام از این حالت، تعبیر به این کلام فرمود که:

الآن انکسر ظهری، و قلّت حیلتی، و شمت بی عدوّی.

هم‌اکنون کمرم شکست. چاره‌ام رو به کاستی رفت و دشمنم زبان به سرزنشم گشود.

شاعر عرب در این‌باره گوید:

علامت انکسار در سیمای شریفش آشکار گشت و از ناله آخ او کوهها از هم پاشید.

او سرپرست اهل و عیالش، ساقی کودکانش و حامل لوایش با آن همّت بلندش بود.

و چگونه نه، در حالی که وی جمال بهجت و سرور برادرش بود، و نیز سرور و نشاط قلبش بود که در چهره‌اش هویدا بود.

(*). مرحوم سیّد محمّد ابراهیم قزوینی متوفّای ۱۳۶۰ ه. در صحن مطهّر حضرت ابا الفضل علیه السّلام امام جماعت بودند، و مرحوم آقای شیخ محمّد علی خراسانی متوفّای ۱۳۸۳ ه. که واعظی بی‌نظیر بود، بعد از نماز ایشان به منبر می‌رفت. یک شب مرحوم واعظ خراسانی مصیبت حضرت ابا الفضل علیه السّلام خوانده بود و از اصابت تیر به چشم مقدّس آن حضرت یاد کرده بود.

مرحوم قزوینی که سخت متأثّر شده بود و بسیار گریه کرده بود، به ایشان گفته بود: «چنین مصیبتهای سخت که سند خیلی قوی ندارد، چرا می‌خوانید؟!»

شب در عالم رؤیا به محضر مقدّس حضرت أبا الفضل علیه السّلام مشرّف شده بود، آقا خطاب به ایشان فرموده بود: «سیّد-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۴۴

المقرّم، مقتل الحسین علیه السّلام،/ ۳۳۵- ۳۳۹

فرجع العبّاس علیه السّلام إلی أخیه و أخبره بمقالة القوم.

فطأطأ الحسین برأسه و بکی بکاء شدیدا.

و بینما العبّاس فی ذلک و نحوه، إذ سمع الأطفال- و معهم سکینة بنت الحسین علیه السّلام- ینادون: العطش، العطش.

فرفع رأسه إلی السّماء، و قال: إلهی و سیّدی أرید أن أعتدّ بعدّتی، و أملأ لهؤلاء الأطفال قربة من الماء.

فرکب فرسه و أخذ سیفه و رمحه و القربة، و قصد الفرات، فأحاط به أربعة آلاف فارس- و هم الّذین کانوا موکّلین بالفرات- و أخذوا یرمونه بالنّبال، فلم یعبأ بجمعهم، و لا راعته کثرتهم.

فکشفهم عن وجهه، و قتل منهم- علی ما روی- ثمانین فارسا و دخل الفرات مطمئنّا غیر هیّات لذلک الجمع الغفیر:

و دمدم لیث الغاب یسطو بسالة إلی الماء لم یکبر علیه ازدحامها

و خاض بها بحرا یرفّ عبابه ظبا، و ید الأقدار جالت سهامها

ألمّت به سوداء یخطف برقها ال بصائر من رعب و یعلو قتامها

جلاها بمشحوذ الغرارین أبلج یدبّ به للدّارعین حمامها

فحلّأها عن جانب النّهر عنوة و ولّت هوادیها یصلّ لجامها

ثنی رجله عن صهوة المهر و امتطی قری النّهر و احتلّ السّقاء همامها «۱»

- ابراهیم! آیا تو در کربلا بودی که بدانی روز عاشورا با من چه کردند؟! پس از آن‌که دو دستم از بدن جدا گردید، دشمن مرا تیرباران کرد. در این میان تیری به چشم من رسید [و شاید فرموده بود: به چشم راست من]، هرچه سر را تکان دادم که تیر بیرون

بیایـد، تیر بیرون نیامـد و عمّامه از سـرم افتاد. زانوها را بالا آوردم و خم شـدم که به وسـیله دو زانو تیر را از چشم بیرون بکشم؛ ولی دشمن با عمود آهنین بر سرم زد». (ویراستار)

پاک‌پرور، ترجمه العبّاس،/ ۲۸۷- ۲۹۰

(۱)- من قصیدهٔ جزلهٔ فی رثاء أبی الفضل العبّاس للمغفور له الشّیخ حسن مصبح الحلّیّ.

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۴۵

وفاؤه علیه السّلام:

ثمّ اغترف من الماء غرفهٔ، و أدناها من فمه لیشرب، فتذکّر عطش أخیه الحسین و عطاشی أهل بیته و أطفاله، فرمی الماء من یده و قال:

یا نفس من بعد الحسین هونی و بعده لا کنت أن تکونی

هذا الحسین وارد المنون و تشربین بارد المعین

تاللّه ما هذا فعال دینی «۱»

ثمّ ملأ القربهٔ و حملها علی کتفه الأیمن، و رکب جواده، و توجّه نحو الخیام مسـرعا لیوصل الماء إلی عطاشی أهل البیت، فأخذوا علیه الطّریق، و تکاثروا علیه و أحاطوا به من کلّ جانب:

فهنالکم ملأ المزاد و زمّها و انصاع یرفل بالحدید همامها

حتّی إذا دانی المخیّم جلجلت سوداء قد ملأ الفضا إرزامها

فجلا تلاتلها بجأش ثابت فتقاعست منکوسهٔ أعلامها

فکأنّه صقر بأعلی جوّها جلّی فحلّق ما هناک حمامها «۲»

فجعل یصول فی أوساطهم و یضرب فیهم بسیفه و هو یرتجز و یقول:

لا أرهب الموت إذا الموت زقا حتّی أواری فی المصالیت لقی

نفسی لنفس المصطفی الطّهر وقی إنّی أنا العبّاس أغدو بالسّقا

و لا أخاف الشّرّ یوم الملتقی «۳»

---

(۱)- ریاض المصائب للموسویّ: ۳۱۳.

(۲)- من قصیدهٔ عصماء للحاجّ محمّد رضا الأزری- رحمه اللّه- فی رثاء العبّاس علیه السّلام مطلعها:

یا للرّجال لحادث متفاقم لو حلّ هابطهٔ لدک شمامها

(۳)- المصالیت: جمع مصلات- بالکسر- و هو الرّجل السّریع الشّجاع المتشمّر، قال عامر بن الطّفیل:

و إنّا المصالیت یوم الوغی إذا ما المغاویر لم تقدم

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۴۶

قطع یده الیمنی علیه السّلام:

ففرّقهم عن طریقه، و أخـذوا یهربون من بین یدیه، حتّی إذا قارب المخیّم کمن له زید ابن الرّقّاد الجهنیّ من وراء نخلهٔ و عاونه حکیم بن الطّفیل السّنبسیّ، فضربه علی یمینه بالسّیف فبراها.

و أخذ السّیف بشماله، و ضمّ اللّواء إلی صدره، و حمل القربهٔ علی کتفه الأیسر، و حمل علی القوم کالأسد الغضبان و هو یقول:

و اللّه إن قطّعتم یمینی إنّی أحامی أبدا عن دینی

و عن إمام صادق الیقین نجل النّبیّ الطّاهر الأمین

قطع یده الیسری علیه السّلام:

و قاتل- علیه السّلام- حتّی ضعف عن القتال، فکمن له حکیم بن الطّفیل الطّائیّ «۱» من وراء نخلهٔ و ضربه علی شماله، فقطعها من الزّند، فقال:

یا نفس لا تخشی من الکفّار و أبشری برحمهٔ الجبّار

مع النّبیّ المصطفی المختار قد قطعوا ببغیهم یساری

فأصلهم یا ربّ حرّ النّار

فعند ذلک، وقع السّیف من یده، و أخذ القربهٔ بأسنانه، و جعل یسرع لیوصل الماء إلی المخیّم.

فلمّا نظر ابن سعد إلی شدّهٔ اهتمام العبّاس علیه السّلام بالقربهٔ، صاح بالقوم: ویلکم، ارشقوا القربهٔ بالنّبل، فو اللّه إن شرب الحسین من هذا الماء أفناکم عن آخرکم.

توارد السّهام کالمطر:

فقطعوا علیه طریقه، و ازدحموا علیه، و أتته السّهام کالمطر من کلّ جانب، فأصاب

---

(۱)- و فی کتاب نور العین فی مشهد الحسین للإسفراییّنیّ: أنّ الّذی قطع یساره هو عبد اللّه بن شهاب الکلبیّ، و لکنّ المشهور بین أرباب السّیر و المقاتل- کما فی الأصل- و هو الأصحّ.

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۴۷

القربهٔ سهم فأریق ماؤها. و جاءه سهم فأصاب صدره. و سهم آخر أصاب إحدی عینیه، فأطفأها، و جمدت الدّماء علی عینه الأخری، فلم یبصر بها.

و ضربه لعین من القوم علی أمّ رأسه، فانقلب عن ظهر فرسه، و خرّ إلی الأرض صریعا، و العلم إلی جنبه، و جعل یخور بدمه، فقطّعه القوم بأسیافهم:

و هوی بجنب العلقمیّ فلیته للشّاربین به یداف العلقم

و غدا یهمّ بأن یصول فلم یطق کاللّیث إذ أظفاره تتقلّم «۱»

فعند ذلک نادی- برفیع صوته-: علیک منّی السّلام أبا عبد اللّه.

فأتاه الحسین مسرعا کالصّقر إذا انحدر إلی فریسته، ففرّق القوم عنه، و قتل منهم رجالا، و جندل فرسانا «۲»، و حتّی إذا وصل إلیه، رآه مقطوع الیمین و الیسار، مفضوخ الهامهٔ، مثخنا بالجراح، العلم إلی جنبه ممزّق، و القربهٔ مخرّقهٔ، و هو یفحص برجلیه.

قالوا: فأدرکه الحسین، و به رمق الحیاهٔ، فأخذ رأسه الشّریف و وضعه فی حجرهٔ، و جعل یمسح الدّم و التّراب عنه، ثمّ بکی بکاء عالیا، و قال: «الآن انکسر ظهری، و قلّت حیلتی، و شمت بی عدوّی».

ثمّ انحنی علیه و اعتنقه، و جعل یقبّل موضع السّیوف من وجهه و نحره و صدره:

فمشی لمصرعه الحسین و طرفه بین الخیام و بینه متقسّم

ألفاه محجوب الجمال کأنّه بدر بمنحطم الوشیج ملثّم

فأکبّ منحنیا علیه و دمعه صبغ البسیط کأنّما هو عندم

قد رام یلثمه فلم یر موضعا لم یدمه عضّ السّلاح فیلثم «۳»

---

(۱)- من قصیدهٔ عصماء للشّاعر الفحل العلّامهٔ السّیّد جعفر الحلّی- قدس سرّه- مطلعها:

وجه الصّباح علیّ لیل مظلم و ربیع أیّامی علیّ محرّم

(۲)- فی کتاب (نور العین فی مشهد الحسین): «فحمل الحسین علی القوم و حاربهم حربا شدیدا حتّی قتل منهم (ثمانمائهٔ فارس) و أتی إلیه ...».

(۳)- من قصیدهٔ العلّامهٔ الأدیب الحلّیّ الآنف الذّکر. و العندم- بالفتح-: دم الأخوین، و قیل: (البقم) و هو ذو لون أحمر یصبغ به.

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۴۸

ثمّ حمل علی القوم، فأخذ یضرب فیهم و هو یقول: «إلی أین تفرّون و قد فتّم عضدی؟» ثمّ رجع إلی أخیه، و انحنی علیه یقبّله و یبکی، ففاضت نفس العبّاس المقدّسهٔ و رأسه فی حجر أخیه:

و هوی علیه ما هنالک قائلا الیوم بان عن الیمین حسامها

الیوم سار عن الکتائب کبشها الیوم غاب عن الهداهٔ إمامها

الیوم نامت أعین بک لم تنم و تسهّدت أخری فعزّ منامها «۱»

الحسین یترک العبّاس فی مکانه:

أقول: المعروف عند أرباب المقاتل: أنّ الحسین علیه السّلام ترک أخاه العبّاس فی مکانه حول المسنّاهٔ، و قام عنه بعدما فاضت نفسه الزّکیهٔ، و لم یحمله إلی الفسطاط الّذی کان یحمل القتلی من أهل بیته و أصحابه إلیه.

و لعلّ السرّ فی ذلک- کما ذکره بعض الأکابر- کثرهٔ ما أصاب العبّاس علیه السّلام من الجراحات لأنّ الأعداء قطّعوه بسیوفهم إربا إربا.

و یؤیّد ذلک ما ذکره بعض أرباب المقاتل: من أنّ السّجّاد علیه السّلام حینما جاء القتلی فی الیوم الثّالث عشر من المحرّم، ذکر له بنو أسد بعد دفن القتلی بطلا مطروحا حول المسنّاهٔ کلّما حملوا منه جانبا سقط الآخر من کثرهٔ الجراحات.

أو لعلّ السّرّ فی ذلک: أنّ العبّاس علیه السّلام، حیث کان آخر من قتل من أصحاب الحسین و أهل بیته- علی ما هو التّحقیق-، فهدّ مقتله الحسین و قصم ظهره، و لم یکن عنده من یعینه و یساعده علی حمله إلی المخیّم، و لم یستطع حمله بنفسه المقدّسهٔ، فإنّهم ذکروا، أنّه‌قام من عنده محنیّ الظّهر منکسرا حزینا:

هوی فوقه رمحا فقام صفیحهٔ تثلّم منها حدّها و غرارها

فهل ترکت تلک المصائب العظام الّتی أصیب بها سیّد الشّهداء یوم الطّفّ: من فقد

---

(۱)- أبیات من قصیدهٔ الأزریّ الآنف الذّکر.

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۴۹

أحبّته و أنصاره و أهل بيته و فلذة كبده شبيه جدّه رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله و سلّم و عويل عياله و صراخ أطفاله و همّه و غمّه و تفكيره فيما سيجرى بعد قتله على عقائل الرّسالة و بنات الزّهراء، من الذّلّ و الأسر و السّبى من بلد إلى بلد و من مجلس إلى آخر، و قد تركهنّ بلا محام و لا كفيل، غير مضنى، عليل يكابد ألم السّقم و جور الأعداء.

فهل تركت له هذه المصائب الّتى بعضها يهدّ الجبال الرّواسى قامة معتدلة و طاقة يستطيع بهما حمل الجثمان الطّاهر إلى المخيّم؟

قد عجبت من صبره الأملاك و لا يحيط وصفه الإدراك

أو لعلّ السّرّ فى ذلك- كما يقول بعض أرباب المقاتل-: أنّ العبّاس عليه السّلام هو الّذى طلب من أخيه الحسين إبقاءه فى مكانه.

فقد ذكروا: أنّ الحسين عليه السّلام حينما أقبل إلى أخيه العبّاس، و وجد فيه رمق الحياة، انحنى عليه و أراد حمله إلى المخيّم.

فأحسّ العبّاس بأخيه و علم ماذا يريد؟ فقال له: يا أخى، إلى أين تريد حملى؟

قال الحسين: أريد حملك إلى المخيّم.

فقال العبّاس: يا أخى بحقّ جدّك رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله و سلّم عليك أن لا تحملنى، و دعنى فى مكانى هذا؟

فقال الحسين: لماذا يا أخى؟

قال العبّاس: لأنّى مستح من ابنتك سكينة، و قد وعدتها بالماء و لم آت به.

فتركه الحسين فى مكانه.

بحر العلوم، مقتل الحسين عليه السّلام،/ ۳۱۸- ۳۲۴

و ناهيك فى شجاعته: أنّ الحسين عليه السّلام ما أجازه للقتال فى يوم عاشوراء، بل أرسله ليأتى بالماء، و قيّد يديه و رجليه بإتيان الماء، و حمل القربة، و مع ذلك، لمّا ركب فرسه و أخذ رمحه و القربة، و قصد الفرات، و قد أحاط به أربعة آلاف، و فى رواية ستّة آلاف، و فى (الأسرار) عشرة آلاف محارب، فحمل عليهم العبّاس و قتل منهم شجعانا، و نكّس منهم فرسانا، و تفرّقوا عنه هاربين كما يتفرّق عن الذّئب الغنم، و صعد قوم على التّلال

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۵۰

و الأكمات، و أخذوا يرمونه بالسّهام، حتّى قال إسحاق بن حيوة (لع): فثوّرنا عليه النّبال كالجراد الطّائر، فصيّرنا جلده كالقنفذ، و مع ذلك كان كالجبل الأصمّ لا تحرّكه العواصف، و لا تزيله القواصف، فغاص العبّاس فى أوساطهم، و قتل منهم ثمانين فارسا، و قيل: ثمانمائة فارس، و قيل: أكثر من ذلك، و هو بينهم يرتجز و يقول:

لا أرهب الموت إذا الموت رقى حتّى أوارى فى المصاليت لقى

نفسى لنفس المصطفى الطّهر وقى إنّى أنا العبّاس أغدو بالسّقا

و لا أخاف الشّرّ يوم الملتقى

فتفرّقوا عنه هاربين، فكشفهم عن المشرعة، و نزل، فهجموا عليه، فخرج إليهم و فرّقهم، ثمّ عاد إلى المشرعة، فحملوا عليه ثانيا، فكرّ عليهم العبّاس على ما فى بعض الكتب منها: الكبريت الأحمر إلى ستّ مرّات، و فى السّادسة انصرفوا و لم يرجعوا، فنزل و ملأ القربة، و أراد أن يخرج، نادى عمرو بن الحجّاج (لعنه اللّه): دونكم العبّاس، فقد حصل بأيديكم، فكثرت عليه الرّجال، فلمّا رأى العبّاس عليه السّلام، و قد تسارعوا إليه، حطّ القربة، و خرج من المشرعة، و استقبل القوم يضربهم بسيفه، و كأنّه النّار فى الأحطاب و هو يقتلهم و يحصدهم حصد السّنبل. يقول الرّائىّ:

وقع العذاب على جيوش أميّة من باسل هو فى الوقايع معلم

ما راعهم إلّا تقحّم ضيغم من غير أن يعجم لفظه و يدمدم

عبست وجوه القوم خوف الموت و العبّاس فيهم ضاحك متبسّم

قلب الیمین علی الشّمال و غاص فی الأوساط یحصد فی الرّؤوس و یحطم

و جعل روحی له الفداء یرتجز و یقول:

أقاتل القوم بقلب مهتد أذبّ عن سبط النّبیّ أحمد

أضربکم بالصّارم المهنّد حتّی تحیدوا عن قتال سیّدی

إنّی أنا العبّاس ذو التودّد نجل علیّ المرتضی المؤیّد

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۵۱

فقتل من ساداتهم و أبطالهم مائة، ثمّ عاد إلی القربة، فاحتملها علی عاتقه، و خرج یرید المخیّم، فرکب عمر بن سعد (لعنه اللّه) و زحفت فی أثره الأعلام، و وصلت الخیل و الرّجال إلی العبّاس، و قد أدرکته الخیل و الرّماح کآجام القصب، و جعل العبّاس ینادی: یا أعداء اللّه، لئن قتلنا، فلقد قتلنا منکم أضعافا، و صار یضرب فیهم یمینا و شمالا، و یجدّل الفرسان و ینکّس الأبطال، و قتل منهم خلقا کثیرا، و القربة علی ظهره، فلمّا نظر ابن سعد (لعنه اللّه) ذلک، نادی: ویلکم! ارشقوا القربة بالنّبل، فو اللّه إن شرب الحسین الماء أفناکم عن آخرکم. أمّا هو الفارس ابن الفارس البطل المداعس، فحملوا علیه حملة منکرة.

و روی: أنّه قتل منهم مائة و ثمانین فارسا.

(أقول): و لعمرو اللّه، لو لم یکن ما جری علی اللّوح أن یستشهد العبّاس فی ذلک الیوم حتّی ینکسر لفقده ظهر الحسین علیه السّلام، و ینال بالشّهادة، لأفنی العبّاس جمیع أهل الکوفة بشماله دون یمینه، و قد قتل بشماله مائة و ثمانین فارسا ممّن یعدّ بألف أو ألفین:

قسما بصارمه الصّقیل و إنّنی فی غیر صاعقة السّما لا أقسم

لو لا القضا لمحا الوجود بسیفه و اللّه یقضی ما یشاء و یحکم

حسمت یدیه المرهفات و إنّه و یمینه من حدّهنّ لأحسم

و لم یزل روحی له الفداء یقاتل، حتّی قطعت یداه، فانکبّ علی السّیف بفیه، و أخذ الرّایة بساعدیه، و ضمّها إلی صدره، و حمل علیهم، و یقول: هکذا أحامی عن حرم رسول اللّه، و لم یزل یحامی حتّی ضربوه بعمود من حدید، ففلق هامته، فسقط مخّ رأسه علی کتفیه و انصرع عفیرا:

اللّه أکبر أیّ بدر خرّ عن أفق الهدایة فاستشاط ظلامها

فمن المعزّی السّبط سبط محمّد بفتی له الأشراف طأطأ هامها

و أخ کریم لم یخنه بمشهد حیث السّراة کبت بها أقدامها

و فی خبر: جاءه سهم و أصاب صدره الشّریف، و انصرع عفیرا علی الأرض یخور فی دمه، و نادی: وا أخاه، وا حسیناه، وا أبتاه، وا علیّاه؛ و نادی: یا أبا عبد اللّه، علیک منّی

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۵۲

السّلام؛ فلمّا سمع الإمام علیه السّلام نداءه، قال: وا أخاه، وا عبّاساه، وا مهجة قلباه؛ فأتاه کالصّقر إذا انحدر علی فریسته، ففرّقهم یمینا و شمالا، بعد أن قتل سبعین رجلا منهم و نزل إلیه.

المازندرانی، معالی السّبطین، ۱/ ۴۳۸- ۴۴۰

عن أبی مخنف، و هو یقول:

یا نفس من بعد الحسین هونی و بعده لا کنت أن تکونی

هذا الحسین شارب المنون و تشربین بارد المعین

هیهات ما هذا فعال دینی و لا فعال صادق الیقین

انتهی.

و ملأ القربهٔ و حملها علی کتفه الأیمن، و توجّه نحو الخیمهٔ، فقطعوا علیه الطّریق، و أحاطوا به من کلّ جانب، فحاربهم.

و فی التّظلّم: فأخذوه بالنّبال من کلّ جانب، حتّی صار درعه کالقنفذ من کثرهٔ السّهام، فکمن له زید بن ورقاء من وراء نخلهٔ، و عاونه حکیم بن الطّفیل السّنبسیّ، فضربه علی یمینه، فقطعها، فأخذ السّیف بشماله، و حمل القربهٔ علی کتفه الأیسر و هو یرتجز و یقول:

و اللّه إن قطعتم یمینی إنّی أحامی أبدا عن دینی

و عن إمام صادق الیقین نجل النّبیّ الطّاهر الأمین

فقاتل حتّی ضعف، فکمن له الحکیم بن الطّفیل الطّائیّ، أو نوفل الأزرق، فضربه بالسّیف علی شماله، فقطع یده من الزّند، فحمل القربهٔ بأسنانه و هو یقول:

یا نفس لا تخشی من الکفّار و أبشری برحمهٔ الجبّار

مع النّبیّ السّیّد المختار قد قطعوا ببغیهم یساری

فأصلهم یا ربّ حرّ النّار

و جاءه سهم و أصاب القربهٔ، و أریق ماؤها، ثمّ جاءه سهم آخر، فأصاب صدره،

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۵۳

فانقلب عن فرسه. و فی خبر: فضربه ملعون بعمود من حدید، ففلق هامته، فقتله، و لمّا انقلب عن فرسه، صاح إلی أخیه الحسین علیه السّلام: أدرکنی، فلمّا أتاه رآه صریعا، فبکی و حمله إلی الخیمهٔ.

ثمّ قالوا: و لمّا قتل العبّاس، قال الحسین علیه السّلام: الآن انکسر ظهری، و قلّت حیلتی، انتهی.

المازندرانی، معالی السّبطین، ۱/ ۴۴۶- ۴۴۷

قال فی منتخب التّواریخ: «۱» حدّث الشّیخ الجلیل الحاجّ ملّا علیّ «۱» التّبریزی، قال:

سمعت من بعض أفاضل علماء العرب:

أنّ الأزریّ «۲» لمّا قال: (یوم أبو الفضل استجار به الهدی) و معناه أنّ یوم عاشوراء، یوم استجار الحسین علیه السّلام بأخیه العبّاس، «۳» توقّف فی ذلک «۳» و تخیّل أنّ هذا المصراع من البیت لعلّه غیر مقبول عند الحسین علیه السّلام، و لذا توقّف فی مصراعه الآخر، و ما أتمّ البیت، «۴» فنام و رأی الحسین علیه السّلام فی منامه، و قال علیه السّلام له: و لنعم ما قلت، و لقد أحسنت و أجدت، نعم، لقد استجرت بالعبّاس یوم عاشوراء، و تمّمه و قل بعده: (و الشّمس من کدر العجاج لثامها)؛ یعنی: استجرت به حین أنّ الأرض و السّماء اغبرّت من کثرهٔ العجاج و الغبار حتّی کأنّ الشّمس تلثّمت و تنقّبت بالعجاج.

المازندرانی، معالی السّبطین، ۱/ ۴۴۱- مثله الزّنجانی، وسیلهٔ الدّارین،/ ۲۷۳- ۲۷۴

و فی بعض الکتب أخذ الحسین علیه السّلام رأسه، و وضعه فی حجره، و جعل یمسح الدّم عن عینیه، فرآه و هو یبکی، فقال الحسین علیه السّلام ما یبکیک یا أبا الفضل؟ قال: أخی، یا نور عینی، و کیف لا أبکی و مثلک الآن جئتنی و أخذت رأسی عن التّراب، فبعد ساعهٔ من یرفع رأسک عن التّراب و من یمسح التّراب عن وجهک و کان الحسین علیه السّلام جالسا، إذ

(۱- ۱) [وسیلهٔ الدّارین: «عن الشّیخ محمّد علیّ الخیابانیّ»].

(۲)- [زاد فی وسیلهٔ الدّارین: «الشّیخ کاظم الشّاعر و مادح أهل البیت»].

(۳- ۳) [وسیلهٔ الدّارین: فبعد ذلک توقّف من الکلام»].

(۴)- [زاد فی وسیلهٔ الدّارین: «و لمّا صار اللّیل»].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۵۴

شهق العبّاس شهقة، و فارقت روحه الطّیّبة، و صاح الحسین علیه السّلام وا أخاه، وا عبّاساه (تنبیه) قد اختلف أرباب المقاتل فی وقت شهادة العبّاس، و یظهر من القمقام أنّه آخر من قتل و لم یقتل بعده أحد إلّا سیّدنا الحسین، و یظهر من کلام صاحب النّاسخ أنّ علیّ بن الحسین الأکبر آخر من قتل من بنی هاشم و قتل العبّاس قبله و هذا کلامه لمّا قتل العبّاس لم یبق للحسین علیه السّلام أحد إلا ولده علیّ الأکبر فبرز، و یظهر من کلام أبی مخنف أنّ العبّاس أوّل من قتل کما ذکرنا، و یظهر من کلام المجلسیّ (ره) أنّ العبّاس قتل قبل علیّ بن الحسین الأکبر و قتل قبل القاسم، و یظهر من کلام المفید و ابن طاوس أنّ العبّاس آخر من قتل و لم یبق بعده أحد إلّا سیّدنا الحسین علیه السّلام، و اللّه أعلم بحقائق الأمور.

نذکر بعض ما ظفرنا به فی کتب المقاتل ممّا یتعلّق بالعبّاس علیه السّلام، و نذکر شیئا من المقدّمات الموجعة و المرقّقة للقلوب:

(منها) فی معدن الجواهر للکراجکیّ قال: «۱» قال الحسن بن علیّ علیه السّلام: «مصائب الحزن أربع: موت الوالد، و موت الولد، و موت الأخ، و موت الامرأة؛ فموت الوالد قاصم للظّهر، و موت الولد صدع الفؤاد، و موت الأخ قصّ الجناح، و موت الامرأة حزن ساعة».

و فی بعض الکلمات: «من لا أخ له لا ظهر له».

و «منها»: «۲» لمّا قدم لقمان من سفر له، لقی غلامه فی بعض الطّریق، فقال له: یا غلام ما فعل أبی؟ قال: مات، قال لقمان: ملکت أمری؛ قال: ما فعلت زوجتی؟ قال: ماتت، قال لقمان: جدّدت فراشی، قال: ما فعلت أختی؟ قال: ماتت، قال لقمان: سترت عورتی، قال: ما فعل أخی؟ قال: مات، قال لقمان: الآن انکسر «۳» ظهری. «۲»

فإذن، لا یلام الحسین علیه السّلام حین وقف علی العبّاس و قال: الآن انکسر ظهری. «۱»

نظم قیل فیه عن لسان الحسین علیه السّلام:

(۱- ۱) [مثله فی وسیلة الدّارین،/ ۲۷۴].

(۲- ۲) [حکاه العیون عن نفس المهموم،/ ۱۶۹- ۱۷۰].

(۳)- [العیون: «انقطع»].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۵۵

سأبکیک حتّی یرتوی عاطش الثّری بصیّب دمع لیس ینفکّ جاریا

و إن کان یجدی البکاء و لم یعن علی الأسی من ذلک العهد ضامیا

فقدت أخا برّا و لیثا غضنفرا و رمحا ردینیّا و عضبا یمانیا

و «منها» قال ابن خلّکان فی وفیات الأعیان: توفّی السّیّد الرّضیّ رحمه اللّه بکرة یوم الأحد سادس محرّم، و قیل: سادس صفر سنة ستّ و أربعمائة ببغداد، و کانت ولادته سنة تسع و خمسین و ثلاثمائة ببغداد، و لمّا توفّی مضی أخوه المرتضی إلی مشهد موسی بن جعفر علیه السّلام، لأنّه لم یستطع أن ینظر إلی تابوته و دفنه.

إذن، ساعد اللّه قلب الحسین علیه السّلام یوم نظر إلی جسد أخیه العبّاس فرآه مقطوع الیمین و الشّمال، إلی آخره. «أقول» و یعجبنی کلام علیّ علیه السّلام فی الدّیوان المنسوب إلی أمیر المؤمنین علیه السّلام، یقول علیه السّلام:

السّیف و الخنجر ریحاننا أفّ علی النّرجس و الیاس «۱»

شرابنا من دم أعدائنا و کأسنا جمجمة الرّاس

و کأنّ أشباله تعلّموا منه هذا المقال، سیّما قرّة عینه أبا الفضل علیه السّلام کان یستقبل السّیوف و السّهام و الرّماح بوجهه و نحره و

صدره، كأنّ كلّ سهم طاقة ريحان من الحبيب إلى المحبوب، نظم:

يلقى الرّماح بنحره فكأنّما فى ظنّه عود من الرّيحان

و يرى السّيوف و صوت وقع حديدها عرسا تجلّيها، عليه غوانى

«۲» و لا يخفى. أنّ الشّهداء إذا أصابهم سهم كانوا يتمكّنون من دفعه بأيديهم أو يخرجونه من أبدانهم بها، فما حال من قطعت يمينه و شماله، و الرّماة كانوا أربعة آلاف؟

و السّيّد حيدر أشار بقوله:

و هل يملك الموتور قائم سيفه ليدفع عنه الضّيم و هو بلا كفّ

---

(۱)- الآس، (نسخة).

(۲) (۲- ۲) [حكاه عنه فى وسيلة الدّارين،/ ۲۷۴- ۲۷۵].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۵۶

«۱» و كل فارس إذا أراد التّرجّل يتلقّى بإحدى يديه قبّة السّرج، و بإحدى يديه الشّكيمة و يترجّل، فما حال من يداه مقطوعتان؟ «۱» و كلّ شهيد إذا سقط على الأرض، استقبل الأرض بيديه، فيهون عليه السّقوط، فما حال من كان جسيما، و بدنه «۲» كالقنفذ من كثرة السّهام و النّبال؟

فوا أسفاه عليك يا قمر بنى هاشم، فما حالك حين هويت إلى الأرض و السّهام نابتة فى أضلاعك و صدرك و بدنك؟.

و فى بعض الكتب، لمّا نادى: يا أخاه، أدرك أخاك، ساق الرّيح صوت العبّاس إلى مسامع الحسين (۲*) عليه السّلام، انتهى.

المازندرانى، معالى السّبطين، ۱/ ۴۴۹- ۴۵۲

و ممّا يزيد فى الرّقّة و البكاء على العبّاس، إنّ الجراحات الّتى كانت فى جسد العبّاس عليه السّلام لا تعدّ و لا تحصى، و أكثر من جراحات سائر الشّهداء، لأنّ الإنسان يحفظ جسده و بدنه عن جميع الآفات باليدين و العين، «۳» ينظر بعينه، و يدفع بيده، «۳» و أهل الكوفة (لعنهم اللّه) أحاطوا بالعبّاس، و قطعوا يديه أولا، و رموا عينه بسهم، فوقف العبّاس بينهم مقطوع اليدين، «۴» و مشكوك العين، «۴» لا يرى شيئا و لا يتمكّن من دفع الشّىء «۵» «۶» و هم (لعنهم اللّه) صنعوا به ما صنعوا.

فى بعض الكتب: أنّ العضّاب بن الأسود الكندىّ (لعنه اللّه) رماه [العبّاس] بسهم على عينه الشّريفة. «۶»

المازندرانى، معالى السّبطين، ۱/ ۴۵۴- مثله: الزّنجانى، وسيلة الدّارين،/ ۲۷۷

أمّا وقت شهادته عليه السّلام:

فالأقوال فى ذلك ثلاثة:

(۱- ۱) [لم يرد فى وسيلة الدّارين].

(۲)- [زاد فى وسيلة الدّارين: صار].

(۳- ۳) [وسيلة الدّارين: «لأنّه بالمشاهدة معها يتجنّب مواقع الخطر و يدفع باليدين السّهام و غيرها»].

(۴- ۴) [وسيلة الدّارين: و السّهم ثابت فى العين].

(۵)- [وسيلة الدّارين: الشّرّ].

(۶- ۶) [لم یرد فی وسیلهٔ الدّارین].

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۵۷

قول: أنّه قتل قبل جمیع الشّهداء رضوان اللّه علیهم، و أفرط أهل هذا القول، حتّی زعم بعضهم: أنّه قتل یوم السّابع. و آخر: یوم التّاسع، کمقتل أبی مخنف الصّغیر، أو المقتل المنسوب إلیه. و جزم به بعض متأخّری العجم، و نور العین لأبی إسحاق الأسفرائنیّ، و یظهر من کلامه: أنّه استشهد قبل شهادهٔ الحسین علیه السّلام بیوم.

هکذا یقول فی نور العین ص ۲۰ بعد ذکره لمحاربهٔ العبّاس علیه السّلام قال: ثمّ ضربه رجل منهم بعمود من حدید علی رأسه، ففلق هامته، فانصرع إلی الأرض و هو ینادی: یا أخی یا حسین علیک منّی السّلام، فحمل الحسین علیه السّلام علی القوم و حاربهم حربا شدیدا حتّی قتل منهم ثمانمائهٔ فارس، و أتی إلیه و حمله و أتی به، فطرحه بین القتلی، و کان اللّیل قد أتی علیه، فباتوا تلک اللّیلهٔ، و فی الصّباح رکب القوم و رجعوا علی الحسین علیه السّلام، فتذکّر أخاه العبّاس علیه السّلام و شفقته علیه، و جعل ینادی: واغوثی بک، یا اللّه، یا غیاثاه؛ ثمّ یخرج من قومه فارس بعد فارس، و کلّ منهم یقتل مقتلهٔ عظیمهٔ، ثمّ یقتل فیحمل علی القوم نحو المائتین و الثّلثمائهٔ، و الأکثر و الأقلّ، ثمّ یحمله و یأتی به إلی موضع القتلی، و لم یزل حتّی قتل جمیع الأنصار و المهاجرین الّذین معه، و هو یأتی بهم واحدا بعد واحد، إلی آخره.

و هذا قول ضعیف جدّا.

و أضعف منه قول أبی مخنف فی المقتل الصّغیر، إن صحّت نسبته إلیه، و لا تصحّ، فإنّه یذکر شهادهٔ العبّاس الأکبر علیه السّلام یوم السّابع.

و هذان القولان غایهٔ فی الشّذوذ، بل صدمهٔ للقطعیّ الّذی لا یشکّ فیه أحد، أنّ العبّاس علیه السّلام لم یدفن إلّا یوم دفن الحسین علیه السّلام، و ممّا لا یجوز أن یترکه الحسین علیه السّلام هذه المدّهٔ من غیر دفن، أو یترکه بین جموع أعدائه یمثّلون به أشدّ التّمثیل، و هو إذ ذاک قویّ منیع، لا یحول دون مقصده حائل، و سلامهٔ أصحابه الضّواری السّاغبهٔ إلی طعم المتیّهٔ، لا یعوقها عن حمله عائق؛ فإذن لا یجوز لنا أن نعدّ هذا قولا، و إن ذکرناه للتّنبیه علی سخف قائله، و قلّهٔ تدبّر الجانح إلیه.

القول الثّانی، و هو الّذی علیه عامّهٔ أهل التّاریخ: من أنّه علیه السّلام استشهد یوم العاشر بعد شهادهٔ أکثر الأنصار، و استشهد قبله فتیهٔ من بنی هاشم، أمّا کلّهم أو بعضهم، لأن أهل

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۵۸

هذا القول قد اختلفوا علی قولین، و بهذا الاختلاف، و ضمّه إلی ذلک القول الشّاذ، تکون الأقوال ثلاثهٔ.

أحد القولین: إنّه سبق علیّا الأکبر علیه السّلام بالشّهادهٔ، و علیه جماعهٔ من أرباب المقاتل، منهم فخر الدّین الطّریحیّ، و تقدّم کلامه الّذی أوردناه فی السّقایهٔ عن المنتخب فراجعه؛ و عبد الرّزّاق الیزدیّ، فیقول فی مصائب المعصومین ص ۲۶۶: بعد شهادهٔ قاسم بن الحسن و عبّاس بن أمیر المؤمنین علیه السّلام، تقدّم علیّ بن الحسین علیه السّلام و هو المشهور بعلیّ الأکبر، إلی آخره؛ و منهم سبط ابن الجوزیّ الحنفیّ فی التّذکرهٔ، فقد قال ص ۱۴۵: قال الشّعبیّ: أوّل قتیل منهم العبّاس بن علیّ، ثمّ علیّ بن الحسین الأکبر، و منهم ملّا عبد اللّه فی مقتل العوالم، فإنّه ذکر شهادهٔ العبّاس علیه السّلام سابقهٔ علی شهادهٔ علیّ الأکبر علیه السّلام، و بعد أن أتمّ الکلام علی شهادهٔ العبّاس علیه السّلام، قال ص ۹۵: ثمّ تقدّم علیّ بن الحسین علیه السّلام؛ و کذا قال الفاضل المجلسیّ رحمه اللّه فی البحار، و هو قول محمّد ابن شهر آشوب رحمه اللّه فی المناقب، و سنذکر ذلک إن شاء اللّه، و غیر هؤلاء.

ثانی القولین: إنّه آخر من قتل من بنی هاشم قبل شهادهٔ الحسین علیه السّلام، و إنّ أوّل قتیل من بنی هاشم، هو علیّ بن الحسین الأکبر، و هذا القول هو المعتمد لأمرین:

أحدهما: أنّ الإمام صاحب الزّمان عجّل اللّه فرجه فی زیارته للشّهداء الّتی رواها السّیّد ابن طاوس فی کتاب الإقبال، و فیها فی زیارهٔ

علیّ الأکبر علیه السّلام: «السّلام علیک یاأوّل قتیل من نسل خیر سلیل» إلی آخره، و هذا نصّ.

ثانیهما: القائل به من أهل الضّبط و الاتقان، و به قال أبو الفرج الأصبهانیّ بعد ما نقلناه عنه من قول الشّعبیّ، راجع مقاتل الطّالبیّین؛ و أبو حنیفة الدّینوریّ الفیلسوف المؤرّخ فی الأخبار الطّوال، و هذا لفظه ص ۲۵۵: و بقی العبّاس بن علیّ علیهم السّلام قائما أمام الحسین علیه السّلام یقاتل دونه و یمیل معه، حیث مال، حتّی قتل رحمة اللّه علیه، و بقی الحسین علیه السّلام وحده، إلی آخره. و أبو جعفر الطّبریّ أحد أئمّة المذاهب من أهل السّنّة فی تاریخه ذکر: أنّ علیّ ابن الحسین علیه السّلام أوّل قتیل من بنی هاشم، و الشّیخ الجلیل العظیم، رئیس الشّیعة المطلق، و محقّقها أبو عبد اللّه محمّد بن محمّد بن النّعمان المفید رحمه اللّه فی کتاب الإرشاد، و شیخ الشّیعة

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۵۹

و أستاذ العلّامة الحلّیّ الشّیخ جعفر ابن نما الحلّیّ رحمه اللّه فی مثیر الأحزان؛ و صاحب النّور و الکرامات الباهرة السّیّد رضی الدّین علیّ بن طاوس فی کتاب المقتل المسمّی بالملهوف، و لفظهم جمیعا: أنّه لمّا اشتدّ العطش بالحسین علیه السّلام فرکب المسنّاة یرید الفرات، و العبّاس أخوه بین یدیه، فاعترضته خیل ابن سعد، فرمی رجل من بنی أبان بن دارم، الحسین علیه السّلام بسهم، فأثبته فی حنکه الشّریف، فانتزع (صلوات اللّه علیه) السّهم، و بسط یدیه تحت حنکه، حتّی امتلأت راحتاه من الدّم، ثمّ رمی به، ثمّ قال: اللّهمّ إنّی أشکو إلیک ما یفعل بابن بنت نبیّک، ثمّ اقتطعوا العبّاس عنه، و أحاطوا به من کلّ جانب حتّی قتلوه (قدّس اللّه روحه) فبکی الحسین علیه السّلام لقتله بکاء شدیدا، و آخرون غیر هؤلاء یقولون بمثل هذا القول، فلا ینبغی التّوقّف فی أنّه آخر من استشهد من العلویّین، و کلامنا المتقدّم فی اللّواء یعطیک صورة واضحة إلی الجزم بتأخّر شهادته عن غیره.

المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۲۰۴- ۲۰۷

و فی بعض الکتب: أخذ الحسین علیه السّلام رأس العبّاس، و وضعه فی حجره، و جعل یمسح الدّم عن عینیه، فرآه و هو یبکی، فقال الحسین علیه السّلام: ما یبکیک یا أبا الفضل؟ قال:

أخی یا نور عینی و کیف لا أبکی؟ و کان الحسین جالسا إذ شهق العبّاس علیه السّلام شهقة و صاح، و فارقت روحه الطّیّبة، و صاح الحسین علیه السّلام: وا أخاه، وا عبّاساه، إلی آخر ما تقدّم. «۱»

الزّنجانی، وسیلة الدّارین،/ ۲۷۴

حقّا إنّ هذا الموقف یجلّ عن الوصف، فرجل لم یذق الماء منذ یومین- علی أقلّ تقدیر- و لم یزل طیلة الیوم یحمل السّلاح و یطارد الخیل و الرّجال، ثمّ یظفر بالماء فیمتنع من شربه قبل الحسین علیه السّلام مواساة له فی عطشه.

و إذا کان جبرئیل علیه السّلام یقول للرّسول الأعظم صلّی اللّه علیه و اله و سلّم بعدما شاهد دفاع الإمام أمیر المؤمنین علیه السّلام عن الرّسول صلّی اللّه علیه و اله المشرکین فی یوم أحد: یا رسول اللّه! لقد عجبت الملائکة و عجبنا معها من حسن مواساة علیّ لک بنفسه، فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله: و ما یمنعه

---

(۱)- او به دست «زید بن رقاد جنبی» و «حکیم بن طفیل طایی» (در تاریخ طبری: سنبسی، آمده است) شهید شد. هاشم‌زاده، ترجمه انصار الحسین،/ ۱۲۶

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۶۰

من هذا و هو منّی و أنا منه؟ فقال جبرئیل علیه السّلام: یا رسول اللّه و أنا منکما. «۱»

فلو نظر إلی صنع أبی الفضل علیه السّلام فی ذلک الیوم لعلم أنّه کموقف أبیه أمیر المؤمنین علیه السّلام.

دخیّل، العبّاس بن علیّ علیهما السّلام،/ ۴۰- ۴۱

«۱»- قال علیه السّلام و قد حمل علی القوم:

أنا الّذی أعرف عند الزّمجرة بابن علیّ المسمّی حیدرة

فاثبتوا الیوم لنا یا کفرة لعترة الحمّد و آل البقرة «۲»

«۲»- و قال علیه السّلام و قد حمل علی القوم حتّی قتل من أبطالهم و ساداتهم مائة، ثمّ عاد إلی القربة فاحتملها علی عاتقه:

للّه عین رأت ما قد أحاط بنا من اللّئام و أولاد الدّعیّات

یا حبّذا عصبة جادت بأنفسها حتّی تحل بأرض الغاضریّات

الموت تحت ذباب السّیف مکرمة إذا کان من بعده سکنی لجنّات

۳- و له علیه السّلام:

صبرا علی جور الزّمان القاطع و منیة ما إن لها من دافع

لا تجزعی فکلّ شیء هالک حاشی لمثلی أن یکون بجازع

فلئن رمانی الدّهر منه بأسهم و تفرّق من بعد شمل جامع

فکم لنا من وقعة شابت لها قمم الأصاغر من ضراب قاطع

۴- و قال علیه السّلام و قد حمل علی القوم:

أقسمت باللّه الأعزّ الأعظم و بالحجون صادقا و زمزم

و بالحطیم و الفنا المحرّم لیخضبنّ الیوم جسمی بدمی

دون الحسین ذی الفخار الأقدم إمام أهل الفضل و التّکرّم

---

(۱)- الإرشاد، ۴۶.

(۲)- مقتل العبّاس، للبلاذریّ، ۱۳.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۶۱

۵- و قال علیه السّلام: و قد ملأ القربة و توجّه إلی المخیّم و نظر إلی الحسین علیه السّلام، فقال:

لن ینالوک بسوء إن یریدوا الیوم قتلک

إنّ عندی من مصاب مثل ما إن هو عندک «۱»

دخیّل، العبّاس بن علیّ علیهما السّلام،/ ۳۱- ۳۴

---

(۱)- مقتل العبّاس، للبلاذریّ، ۱۴.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۶۲

الأعداء یسلبونه علیه السّلام

[حرملة بن کاهل الأسدیّ مع جماعة] و تعاوروه «۱»، و سلب ثیابه حکیم بن طفیل الطّائیّ. و رمی الحسین بسهم، فتعلّق بسرباله.

البلاذری، جمل من أنساب الأشراف، ۳/ ۴۰۶، أنساب الأشراف، ۳/ ۲۰۱

و قد کان أصاب [حکیم بن طفیل الطّائیّ السّنبسیّ] صلب العبّاس بن علیّ علیه السّلام، و رمی حسینا بسهم.

الطّبری، التّاریخ، ۶/ ۶۲- ۶۳- عنه: المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۲۱۹؛ مثله ابن الأثیر، الکامل، ۳/ ۳۷۱؛ الحائری، ذخیرة الدّارین، ۱/ ۱۴۵

الحکیم بن الطّفیل الطّائیّ و هو الّذی أصاب سلب العبّاس بن علیّ، و رمی الحسین بسهم فتعلّق بسرباله.

الخوارزمی، مقتل الحسین، ۲/ ۲۲۰

حکیم بن الطّفیل السّنبسیّ: و کان قد أخذ سلب العبّاس علیه السّلام و رماه بسهم. «۲»

ابن نما، ذوب النّضار،/ ۱۱۹- عنه: القمی، نفس المهموم،/ ۳۳۷؛ مثله المجلسی، البحار، ۴۵/ ۳۷۵؛ البحرانی، العوالم، ۱۷/ ۶۹۵

---

(۱)- یقال تعاور القوم الشّیء و اعتوروه و تعاوروه: تعاطوه و تداولوه.

(۲)- ابن نما درباره حکیم بن طفیل گفته است که او لباس تن عباس را ربود و تیری به او زد.

کمره‌ای، ترجمه نفس المهموم،/ ۱۵۵

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۶۳

الإمام یرثی أخاه العبّاس علیهما السّلام و حزن الحرم علیه

و حمله علی «۱» ظهر جواده، و أقبل به إلی الخیمة، و طرحه، «۲» و بکی علیه «۲» بکاء شدیدا، حتّی بکی جمیع من کان حاضرا، و قال (صلوات اللّه علیه): جزاک اللّه من أخ خیرا، لقد جاهدت فی اللّه حقّ جهاده. «۳»

مقتل أبی مخنف (المشهور)،/ ۵۹- عنه: الدّربندی، أسرار الشّهادة،/ ۳۳۸؛ المازندرانی،

معالی السّبطین، ۱/ ۴۴۱؛ المظفّر، بطل العلقمی «۴»، ۳/ ۲۱۱

فحمله علی ظهر جواده، و أقبل به إلی الخیمة، «۵» فطرحه «۵» و هو یبکی حتّی أغمی علیه. «۶» «۷» و للّه درّ من قال: «۷»

أحقّ النّاس أن یبکی علیه فتی أبکی الحسین بکربلاء

أخوه و ابن والده علیّ أبو الفضل المضرّج بالدّماء

و من ساواه لا یثنیه شیء و جاد له علی ظمأ بماء

«۸» و من قال أیضا:

و ما زال فی حرب الطّغاة مجاهدا إلی أن هوی فوق الصّعید مجدّلا

و قد رشقوه بالنّبال و خرّقوا له القربة الماء الّتی کان قد ملا

فنادی حسینا، و الدّموع هوامل أیا ابن أبی قد خاب ما کنت آملا

---

(۱)- [لم یرد فی الأسرار].

(۲- ۲) [الأسرار، «فیها و بکی»].

(۳)- [و هذا ممّا تفرّد به هذا النّصّ المنسوب إلی أبی مخنف، و لکنّ المشهور، بل الصّحیح: إنّه علیه السّلام أبقی فی مصرعه و دفن هناک].

(۴)- [حکاه بطل العلقمی عن أسرار الشّهادة].

(۵- ۵) [لم یرد فی المعالی].

(۶) (۶*) [لم یرد فی المعالی].

(۷- ۷) [تظلّم الزّهراء: و فی ذلک یقول الشّاعر].

(۸) (۸*) [لم یرد فی تظلّم الزّهراء].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۶۴

علیک سلام اللّه یا ابن محمّد علی الرّغم منّی، یا أخی، نزل البلا

فلمّا رآه السّبط ملقی علی الثّری یعالج کرب الموت و الدّمع أهملا

فجاء إلیه و الفؤاد مقرّح و نادی بقلب بالهموم قد امتلا

أخی کنت عونی فی الأمور جمیعها أبا الفضل یا من کان للنّفس باذلا

یعزّ علینا أن نراک علی الثّری طریحا و منک الوجه أضحی مرمّلا

علیک من الرّحمان ألف تحیّة فقدرک عندی یا أخی الآن قد علا

فأبشر بجنّات من اللّه فی غد و بالحور و الولدان و الفوز و العلی (۶*) (۸*)

الطّریحی، المنتخب، ۲/ ۴۴۱- ۴۴۲- عنه: القزوینی، تظلّم الزّهراء،/ ۱۹۹، ۲۰۰؛ المازندرانی، معالی السّبطین، ۱/ ۴۴۱

و حمل العبّاس إلی الخیمة «۱»، فجدّدوا الأحزان، و أقاموا العزاء وَ سَیَعْلَمُ الَّذِینَ ظَلَمُوا أَیَّ مُنْقَلَبٍ یَنْقَلِبُونَ.

لهفی علی العبّاس لمّا أن دنی نحو الفرات بقلبه الحرّان

فأراد شرب الماء قال بنفسه و الهفتا للسّیّد الظّمآن

عاف الشّراب و لم یبلّ أوامه وجدا لوجد أخیه و الإخوان

لهفی علی العبّاس إذ حاطوا به من کلّ فجّ أقبلوا و مکان

حاطوا به و استفردوه و خرّقوا قربا ملاها قاصد النّسوان

ثاروا علیه بطعنهم و بضربهم و بطعنهم أردوه فی المیدان

فعلاه رجس فاجر بحسامه قطع الیمین بمشرفی یمانی

و هواه آخر ضربة فی رأسه حتّی رماه بحوبة الجولان

فأتی الحسین إلیه و هو مسارع فرآی أخاه مکابد الحدثان

فبکی و قال جزیت خیرا من أخ واسی أخاه بشدّة و هوان

---

(۱)- [زاد فی بطل العلقمی: (ثانیهما) أنّ الحسین علیه السّلام حمله إلی الخیمة، یعنی خیمة الشّهداء، و المشهور أنّه بقی فی مکانه. انظر،/ ۴۱۵].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۶۵

أدّیت حقّا للاخوّة یا أخی و حضیت وصل الحور و الولدان

یا أوّل الشّهداء یابن المرتضی صلّی علیک اللّه کلّ أوان

و اللّه تلک مصیبة لم أنسها إلّا إذا أدرجت فی الأکفان

الطّریحی، المنتخب، ۲/ ۳۱۴- عنه: المظفّر، بطل العلقمی، ۲/ ۲۳۹- ۲۴۰

و حمله إلی الخیمة.

البحار، المجلسی، ۴۵/ ۴۲- عنه: البحرانی، العوالم، ۱۷/ ۲۸۵؛ البهبهانی، الدّمعة السّاکبة، ۴/ ۳۲۴

أقول: و فی بعض الکتب المعتبرة: إنّ من کثرة الجراحات الواردة علی العبّاس علیه السّلام و لم یقدر الحسین علیه السّلام أن یحمله

إلى محل الشّهداء، فترك جسده فى محلّ قتله و رجع باكيا حزينا إلى الخيام. البهبهانى، الدّمعة السّاكبة، ۴/ ۳۲۴

فوضعه فى مكانه و رجع إلى الخيمة و هو يكفكف دموعه بكمّه، فلمّا رأوه مقبلا، أتت إليه سكينة و لزمت عنان جواده، و قالت: يا أبتاه! هل لك علم بعمّى العبّاس؟ أراه أبطأ، و قد وعدنى بالماء، و ليس له عادة أن يخلف وعده، فهل شرب ماء، أو بلّ غليله و نسى ما ورائه، أم هو يجاهد الأعداء؟ فعندها بكى الحسين عليه السّلام و قال: يا بنتاه! إنّ عمّك العبّاس قتل، و بلغت روحه الجنان، فلمّا سمعت زينب، صرخت و نادت «۱»: وا أخاه، وا عبّاساه، وا قلّة ناصراه، وا ضيعتاه «۲»، وا انقطاع ظهراه، فجعلن النّساء يبكين و يندبن عليه، و بكى الحسين عليه السّلام معهم. «۳»

الدّربندى، أسرار الشّهادة،/ ۳۳۷- عنه: المازندرانى، معالى السّبطين، ۱/ ۴۴۹، ۴۴۱

و يقول مصنّف هذا الكتاب أى كتاب اكسير العبادات فى أسرار الشّهادات خادم العلوم المشتهر بأقا الدّربندىّ إنّ صاحب تلك النّسخة أعنى شهاب الدّين العاملىّ (ره) قد ذكر بعد شهادة محمّد بن أمير المؤمنين كيفيّة شهادة العبّاس بن أمير المؤمنين، ثمّ قال: إنّ

---

(۱)- [المعالى: قالت].

(۲)- [زاد فى المعالى: من بعدك، فقال الحسين عليه السّلام: أى و اللّه من بعده وا ضيعتاه].

(۳)- [لم يرد فى المعالى].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۶۶

الحسين عليه السّلام لمّا شاهد شهادة العبّاس بكى بكاء شديدا، و نادى: يا قوم أما من مجير يجيرنا، أما من مغيث يغيثنا، أما من طالب الجنّة فيصرنا، أما من خائف من النّار فيذّب عنّا، أما من أحد يأتينا بشربة من الماء لهذا الطّفل الّذى لا يطيق الظّماء، فقام إليه ولده الأكبر و قال: أنا آتيك بالماء يا سيّدى، فقال: امض باركك اللّه فيك فأخذ الرّكوة «۱» بيده و سار إلى الفرات، و أنشأ بهذه الأبيات حيث يقول شعرا:

أقسمت لو كنّا لكم أعدادا و مثلكم لكنتم الأنكادا «۲»

يا شرّ قوم حسبا و زادا لا حفظ اللّه لكم أولادا

قال: ثم إنّه اقتحم المشرعة و ملأ الرّكوة و أقبل بها، و قال: يا أبت الماء لمن طلب اسق أخى و إن بقى منه شىء فصبّه علىّ فإنّى و اللّه عطشان، فبكى الحسين عليه السّلام و أخذ الطّفل و أجلسه فى حجره، و أخذ الرّكوة و قرّبها إلى فيه، فلمّا همّ الطّفل أن يشرب أتاه سهم مسموم من كفّ رام ميشوم و هو يهوى حتّى وقع فى حلق الطّفل فذبحه و لم يشرب من الماء شىء. فبكى الحسين عليه السّلام و نادى: وا ولداه، وا قرّة عيناه، وا ثمرة فؤاداه، وا مهجة قلباه، ثمّ إنّه نظر إلى السّماء بطرفه و قال: اللّهمّ أنت الشّاهد على قوم قتلوا أشبه الخلق برسول اللّه، ثمّ إنّه عليه السّلام أنشأ و جعل يقول:

يا ربّ لا تتركنى وحيدا فقد أبانوا الفسق و الحجودا

قد صيّروا ما بينهم عبيدا يرضون فى فعالهم يزيدا

أمّا أخى فقد مضى شهيدا مجدّلا فى دمه فريدا

الدّربندى، أسرار الشّهادة،/ ۲۸۳

و حمله على جواده، فأدخله الخيمة و بكى بكاء شديدا، و قال: جزاك اللّه عنّى خير الجزاء، فلقد جاهدت حقّ الجهاد.

القندوزى، ينابيع المودّة، ۲/ ۳۴۱

و رجع الحسين إلى المخيّم منكسرا، حزينا، باكيا، يكفف دموعه بكمّه، و قد تدافعت

---

(۱)- الرّکوة: و هی دلو صغیر.

(۲)- و النکد بالضم: قلة العطاء.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۶۷

الرّجال علی مخیّمه، فنادی: أما من مغیث یغیثنا؟ أما من مجیر یجیرنا؟ أما من طالب حقّ ینصرنا؟ أما من خائف من النّار، فیذبّ عنّا؟ فأتته سکینة و سألته عن عمّها فأخبرها بقتله، و سمعته زینب فصاحت: وا أخاه، وا عبّاساه، وا ضیعتنا بعدک، و بکین النّسوة، و بکی الحسین معهنّ و قال: وا ضیعتنا بعدک.

نادی و قد ملأ البوادی صیحة صمّ الصّخور لهولها تتألّم

أ أخیّ من یحمی بنات محمّد إذ صرن یسترحمن من لا یرحم

ما خلت بعدک أن تشلّ سواعدی و تکفّ باصرتی و ظهری یقصم

لسواک یلطم بالأکفّ و هذه بیض الضّبا لک فی جبینی تلطم

ما بین مصرعک الفظیع و مصرعی إلّا کما أدعوک قبل و تنعم

هذا حسامک من یذلّ به العدی و لواک هذا من به یتقدّم

هوّنت یابن أبی مصارع فتیتی و الجرح یسکنه الّذی هو أ ألم

فأکبّ منحنیا علیه و دمعه صبغ البسیط کأنّما هو عندم

قد رام یلثمه فلم یر موضعا لم یدمه عضّ السّلاح فیلثم «۱» «۲»

---

(۱)- للسّیّد جعفر الحلّی، طبعت بتمامها فی مثیر الأحزان للعلّامة الشّیخ شریف الجواهری.

(۲)- امام حسین علیه السّلام با دلی شکسته، صورتی غرق اندوه و چشمانی اشکبار به سوی خیمه‌ها بازگشت؛ در حالی که با آستین خود اشکهایش را پاک می‌کرد تا اهل حرم حضرتش را مشاهده نکنند. و دشمن به سوی خیمه‌ها هجوم آورد، و امام بزرگ علیه السّلام با صدایی بلند ندا درداد:

أما من مجیر یجیرنا؟ أما من مغیث یغیثنا؟ أما من طالب حقّ ینصرنا؟ أما من خائف من النّار فیذبّ عنّا؟

آیا کسی هست که ما را پناه دهد؟ آیا فریادرسی هست که به فریادمان رسد؟ آیا طالب حقّی هست که یاریمان کند؟ آیا ترسان از دوزخی هست که از ما حمایت نماید؟

اینها همه برای اتمام حجّت و قطع عذر بود تا در روز رستاخیز خلایق به سوی پروردگار عالم، کسی نتواند بهانه آورد که ما فریاد مظلومیّت مولایمان را نشنیدیم.

باری! چون سکینه پدرش را دید که از مقابل می‌آید، به سوی حضرت شتافت و گفت: «عمویم عبّاس کجاست؟ چرا آب برایمان نیاورد؟»

امام علیه السّلام فرمودند: «عمویت کشته شد.»-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۶۸

- زینب علیها السّلام چون این خبر را شنید، فغان برداشت: «وای برادرم! وای عبّاسم! آخ که بعد از تو دیگر ما بی‌یاور شدیم.»

زنان حرم به گریه پرداختند و حسین علیه السّلام هم با آنان به گریه پرداخت و ندا درداد: «آخ که بعد از تو ای ابا الفضل بی‌یاور شدیم و تباهی به ما روی آورد.»

تردیدی نیست که سیّد الشّهدا علیه السّلام شهیدان را در میدان جنگ وانمی‌نهاد؛ بلکه دستور می‌فرمود که آنان را به خیمه‌ای حمل نمایند. این موضوعی است که اگرچه درباره یکایک شهدا صریح وارد نشده است، امّا با تأمّل و دقّت درباره اخبار رسیده، و بنا به اقتضای حال می‌توان به آن حکم نمود. تأیید بر این امر، احادیث و اخباری است که در «بحار الأنوار» نقل شده است و دائر بر حمل پیکر حرّ و یا علی اکبر علیه السّلام به خیمه دار الحرب می‌باشد، و امام حسین علیه السّلام خود نیز جسد مطهّر قاسم را حمل و او را در کنار بدن علی اکبر علیه السّلام و دیگر شهدایی از اهل بیت حضرتش قرار داد. این کلام ابن جریر و ابن اثیر است، امّا جدّا بعید به نظر می‌رسد که سیّد الشّهدا علیه السّلام افراد خانواده خود را به خیمه ببرد و این برگزیدگان گرانمایه را که درباره‌شان فرمود: «من اصحابی بهتر و نیکوکارتر از اصحاب خود نمی‌دانم». در میدان جنگ وانهد. چگونه گمان می‌رود که امام علیه السّلام با اینان که آنان را بر همه، حتّی اصحاب جدّ و پدرش علیهما السّلام برتریشان داده است، چنین رفتار نماید. هیچ‌کس بر خود نمی‌پسندد که بدین‌سان عمل کند، تا چه رسد به بزرگ آقای اهل عالم که آموزگار غیرت و عزّت و بلندنظری به جهانیان است.

مزید بر آن‌که فاضل قزوینی در کتاب «تظلّم الزّهراء»، ص ۱۱۸ از «غیبت نعمانی» نقل می‌کند که امام باقر علیه السّلام فرمود:

کان الحسین یضع قتلاه بعضهم مع بعض و یقول: قتلهٔ مثل قتلهٔ النّبیّین و آل النّبیّین.

حسین علیه السّلام کشتگانش را برخی نزد بعضی دیگر قرار می‌داد و می‌فرمود: کشتگانی مانند کشته‌شدگانی از پیامبران و دودمان پیامبران هستند.

امّا با تمام این مراتب، شک نیست که امام حسین علیه السّلام برادرش عبّاس علیه السّلام را در همان محلّ سقوطش از اسب نزدیک سدّ وانهاد؛ و آن نه به خاطر کثرت جراحات وارده و خونریزی بسیار بود و نه به خاطر عدم قدرت بر حمل. چنان‌که گفته‌اند؛ (۱) زیرا که امام علیه السّلام با آن توان الهی خود می‌توانست آن پیکر را هرجا که بخواهد، ببرد. و نیز نه بدان علّت که گویند: عبّاس حضرتش را به جدّ مکرّمش صلّی اللّه علیه و اله قسم داد که وی را به خیمه حمل ننماید؛ زیرا به سکینه وعده آب داده بود و از وی شرمگین می‌گشت؛ (۲) زیرا بر هریک از این دو مورد شاهد واضح و دلیل قاطعی وجود ندارد.

بلکه وانهادن او در شهادتگاهش، از سرّ و نکته‌ای دقیق برخوردار است که بر هر شخص تیزبین و کنکاشگری و آن‌که از ذوق سلیمی بهره دارد، روشن و آشکار است. و اگر این امر نبود، امام علیه السّلام از حمل او در هر شرایطی هم که قرار داشت، عجز نمی‌ورزید.

با گذشت زمان، این راز آشکار گشت و معلوم شد که مقصود آن بوده است که وی از حشمت و جاهی مخصوص بهره‌ور باشد که ارباب حوائج، بار سفر به سوی او بربندند و در حرم مطهّرش برای دنیا و آخرت-

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۶۹

- خود توشه‌ها برگیرند. به گونه‌ای که در زیر قبّه شریفش که در رفعت و والایی بر آسمان طعنه می‌زند، هم به نیازهای مادی و جسمانی خود دست یازند و هم بر اثر عنایات بی‌حسابش، بیش از پیش به خداوند متعال تقرّب جویند.

آری! آن سکون و عدم جابه‌جایی، از آن‌رو بود که کرامات و معجزات حضرتش بر همگان آشکار گردد و امّت به منزلت عظیم وی نزد خداوند آگاه شود، به قدر و قیمت حقیقی آن حضرت واقف گردد و بر محبّت قلبی خود به قمر بنی هاشم علیه السّلام- که حقّ مسلّم و واجب حضرتش بر آنان است- بیفزاید؛ و به این ترتیب، او علیه السّلام حلقه اتّصال بین آنان و خدای تعالی گردد.

خداوند تبارک و تعالی و ولیّ و حجّتش اراده نمودند که منزلت ظاهری ابا الفضل علیه السّلام هم شبیه منزلت معنوی و اخروی او گردد و همین‌طور هم شد؛ و اگر سیّد الشّهدا علیه السّلام او را به حائر مقدّس (محیط اطراف قبور سیّد الشّهداء علیه السّلام و دیگر شهیدان) حمل می‌نمود، نور فضل و برتری امام علیه السّلام بر او غلبه می‌کرد- همچون ماه که در شعاع خورشید رخ می‌پوشد- و

این منزلت که شبیه مقامات ائمّه اطهار علیهم السّلام است، برای وی آشکار نمی‌گشت. و این از آن‌جا به دست می‌آید که امام صادق علیه السّلام زیارتی مخصوص که شامل اذن دخول نیز می‌شود، فرموده‌اند که در حدّ زیارت ائمه معصومین علیهم السّلام است، و این غیر از زیارتی است که درباره همه شهدا به لفظ واحد روایت شده است. و آن نیست مگر به جهت امتیازات خاصّه قمر بنی هاشم علیه السّلام.

امّا درباره مرقد مطهّر ابا الفضل علیه السّلام احادیث اهل بیت علیهم السّلام به محلّ کنونی آن ناظرند. در «کامل الزّیارة» تألیف ابن قولویه ص ۲۵۶ به سند صحیح از ابو حمزه ثمالی آمده است که از امام صادق علیه السّلام نقل می‌کند که فرمودند:

چون خواستی عبّاس بن علی علیهما السّلام را زیارت نمایی- و آن در جنب شطّ فرات در مقابل حایر است- کنار درب سقیفه بایست و بگو:

سلام اللّه و سلام ملائکته ...

علّامه مجلسی (أعلی اللّه مقامه) در مجلّد مزار «بحار الأنوار» از کتب شیخ مفید و ابن مشهدی، زیارتی دیگر در همین محلّ شهادت حضرتش، از امام صادق علیه السّلام نقل می‌کند که مقیّد به وقت خاصّی نیست.

همچنین علّامه مجلسی از شیخ مفید، شهید أوّل و سیّد بن طاوس، زیارتی از ابا الفضل علیه السّلام را در نیمه رجب، لیلة القدر و اعیاد فطر و قربان نقل نموده است، که علّامه نوری در «تحیّة الزّائر» نیز این روایت را متذکّر شده است.

و عبارت شیخ مفید در «ارشاد» صریحا مؤیّد روایت ابو حمزه ثمالی است. وی به هنگام ذکر شهدایی از خاندان سیّد الشّهدا علیه السّلام می‌گوید:

همگی آنان در پایین پاهای امام حسین علیه السّلام در گودالی که برای آنان حفر گشت، مدفون می‌باشند؛ مگر عبّاس بن علی علیهما السّلام که در همان محلّ قتلش، بر سدّی که در راه غاضریّه قرار دارد، دفن شد.

قبر او ظاهر است، امّا از قبور برادران و خاندانش که آنان را برشمردیم، اثری نیست. زیارت آنان به این ترتیب است که زائر نزد قبر امام حسین علیه السّلام می‌ایستد و به زمین سمت پاهای شریفش اشاره می‌کند-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۷۰

المقرّم، مقتل الحسین علیه السّلام،/ ۳۳۹- ۳۴۰

و قالوا: إنّ الحسین ترک أخاه العبّاس فی مکانه و رجع إلی المخیّم باکیا، منکسرا، حزینا، منحنی الظّهر، یکفکف الدّموع بکمّه کی لا تراه النّساء، و قد تدافعت الخیل و الرّجال علی مخیّمه، لأنّهم استوحدوه:

و بان الانکسار فی جبینه فاندکّت الجبال من حنیفه

و کیف لا و هو جمال بهجته و فی محیّاه سرور مهجته

کافل أهله و ساقی صبیته و حامل اللّوا بعالی همّته «۱»

(الحسین یستغیث بعد مقتل العبّاس)

فصاح الحسین عند ذلک: أما من مجیر یجیرنا؟ أما من مغیث یغیثنا؟ أما من طالب حقّ فینصرنا؟ أما من خائف من النّار فیذبّ عنّا؟

و أقبلت إلیه سکینة، و قالت له: أین عمّی العبّاس، أراه أبطأ بالماء علینا؟

فقال لها: إنّ عمّک قد قتل، فصرخت و نادت: وا عمّاه، وا عبّاساه.

- و می‌گوید ...

گفته شده که حضرت علی اکبر علیه السّلام نزدیکترین فرد به محل دفن سید الشهدا علیه السّلام است؛ امّا دیگر اصحاب امام حسین

علیه السّلام که با آن حضرت شهید شدند، در اطراف آن حضرت مدفون می‌باشند؛ امّا به طور محقّق به قبر آنان نمی‌توانیم دست یابیم، جز این که به‌طور مسلم می‌دانیم که حائر محیط بر آنان است.

و بر این اساس، علمای اهل تحقیق و کنکاشگران آثار اهل بیت علیهم السّلام معتقدند که قبر مطهر عباس علیه السّلام در مقابل حرم حسینی، نزدیک شطّ فرات- محل کنونی آن- می‌باشد. برخی از این بزرگان که بر این موضوع صحّه نهاده‌اند، عبارتند از: طبرسی در «إعلام الوری»، سیّد نعمت اللّه جزائری در «أنوار نعمانیّه»، شیخ طریحی در «منتخب»، سیّد داودی در «عمدة الطالب»، و همچنین در «ریاض الأحزان» به نقل از «کامل السّقیفه».

و نیز این مطلب از کلام ابن ادریس در «سرائر»، علّامه در «منتهی»، شهید اوّل در مزار «دروس»، اردبیلی در «شرح ارشاد»، سبزواری در «ذخیره» و شیخ آقا رضا در «مصباح الفقیه» ظاهر می‌شود؛ زیرا آنان کلام شیخ مفید را ذکر کرده و هیچ اظهارنظری خلاف نظر او به میان نیاورده‌اند.

(۱). الدّمعة السّاکبة، ص ۳۳۷.

(۲). الکبریت الأحمر، ج ۱، ص ۱۵۸. پاک‌پرور، ترجمه العبّاس،/ ۲۹۱- ۲۹۵

(۱)- من أرجوزة الحجّة المغفور له، آیة اللّه الشّیخ محمّد حسین الأصفهانی، الأنوار القدسیّة.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۷۱

و سمعتها العقیلة زینب، فصاحت: وا أخاه، وا عبّاساه، وا ضیعتاه من بعدک.

فقال الحسین: إی و اللّه: وا ضیعتاه، وا انقطاع ظهراه بعدک أبا الفضل، یعزّ علیّ و اللّه فراقک.

(الحسین یبکی مع النّساء علی أخیه)

فاجتمعت النّساء حوله، و جعلن یبکینه و یندبنه، و الحسین یبکی معهنّ، حتّی قیل:

بأنّه أغمی علیه من شدّة البکاء.

بحر العلوم، مقتل الحسین علیه السّلام،/ ۳۲۴

و قیل إنّ الحسین لم یحمله إلی المخیّم «۱»، لأنّه لم یتمکّن من حمله من کثرة الجراح، و ما کان قابلا للحمل و النّقل. «۲»

المازندرانی، معالی السّبطین، ۱/ ۴۵۴؛ مثله الزّنجانی، وسیلة الدّارین،/ ۲۷۷

و صرخت زینب و قالت: وا أخاه، وا عبّاساه، وا قلّة ناصراه، وا ضیعتاه من بعدک؛ فقال الحسین: علیه السّلام: إی و اللّه «۳» من بعده، «۳» وا ضیعتاه، وا انقطاع ظهراه، فجعلن النّساء یبکین و یندبن علیه، و بکی الحسین علیه السّلام و أنشأ یقول:

أخی یا نور عینی یا شقیقی فلی قد کنت کالرّکن الوثیق

أیا ابن أبی نصحت أخاک حتّی سقاک اللّه کأسا من رحیق

أیا قمرا منیرا کنت عونی علی کلّ النّوائب فی المضیق

فبعدک لا تطیب لنا حیاة سنجمع فی الغداة علی الحقیق

ألا للّه شکوائی و صبری و ما ألقاه من ظمأ و ضیق

المازندرانی، معالی السّبطین، ۱/ ۴۴۱- مثله الزّنجانی، وسیلة الدّارین،/ ۲۷۳

و قال فی (النّاسخ): إنّ الحسین علیه السّلام رثاه بهذه الأبیات:

---

(۱)- [وسیلة الدّارین: «الخیمة»].

(۲)- [أضاف فی وسیلة الدّارین: و نعم ما قال العارف الفقیه الشّیخ محمّد حسین الإصفهانیّ فی هذا المقام:

و مکرماته بحیث لا تعدّ و هل لظلّ الأحد الواحد حدّ]

(۳- ۳) [لم یرد فی وسیلهٔ الدّارین].

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۷۲

حقّ النّاس أن یبکی علیه فتی أبکی الحسین بکربلاء

أخوه و ابن والده علیّ أبو الفضل المضرّج بالدّماء

و من واساه لا یثنیه شیء و جاد له علی عطش بماء

المازندرانی، معالی السّبطین، ۱/ ۴۴۸

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۷۳

شهادهٔ محمّد و القاسم و عبد اللّه بنو العبّاس علیه السّلام

و فی کتاب (نور العین) لأبی إسحاق الإسفراینیّ من العامّهٔ: کان للعبّاس بالطّفّ زوجهٔ و ولد، و فی (المناقب) فی ذکر المستشهدین من بنی هاشم مع الحسین علیه السّلام یوم الطّفّ قال: و قتل مع الحسین علیه السّلام محمّد بن العبّاس.

المازندرانی، معالی السّبطین، ۱/ ۴۳۵

أمّا محمّد و القاسم، فذکر محمّدا فی الشهداء ابن شهر آشوب فی المناقب، و تبعه المجلسیّ فی البحار، و ذکرهما معا فی الشهداء أبو إسحاق الأسفراینیّ الشّافعیّ فی (نور العین) و صاحب (مطلوب کلّ طالب فی أنساب آل أبی طالب) فارسی مطبوع ذکرا: أنّهما بارزا، و سنذکر کلامهما.

المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۴۲۹

محمّد و القاسم الشهیدان مع عمّهما الحسین علیه السّلام:

هما ولدا العبّاس بن علیّ علیه السّلام، و لا عقب لهما، و استشهدا مع عمّهما الحسین علیه السّلام بطفّ کربلاء. أمّا محمّد وحده، فنصّ علیه الثّقهٔ الثّبت محمّد ابن شهر آشوب فی المناقب فی شهداء الطّفّ، و قال: قتل مع أبیه العبّاس علیه السّلام، و تبعه الفاضل المجلسیّ رحمه اللّه فی البحار، و الدّربندیّ فی (أسرار الشّهادهٔ) و ملّا عبد اللّه فی مقتل العوالم، و نصّ علی شهادته و شهادهٔ أخیه القاسم، و أنّهما قتلا محاربین مبارزهٔ: أبو إسحاق الأسفرائینیّ الشّافعیّ من أهل السّنّهٔ، و النّسّابهٔ صاحب مطلوب کلّ طالب، المطبوع فی ایران فارسیّ، و القائنیّ فی الکبریت الأحمر، و هو فارسیّ أیضا، و ملخّص ما ترجمناه منهما، أنّ العبّاس علیه السّلام لمّا ضرب بالعمود، و سقط علی المسنّاهٔ، و أنّ الحسین علیه السّلام مشی إلیه، و رآه بتلک الحالهٔ، و أنّه بعد رجوعه منه، جعل ینادی: وا غوثاه بک یا اللّه، وا قلّهٔ ناصراه، فخرج إلیه من الخیمهٔ محمّد بن العبّاس و القاسم بن العبّاس ینادیان: لبّیک یا مولانا، نحن بین یدیک؛ و أجابهما الحسین علیه السّلام: بشهادهٔ أبیکما الکفایهٔ، فقالا: لا و اللّه یا عمّاه، و بعد وداع عمّها خرجا إلی المیدان؛ ثمّ ذکرا أنّهما قتلا عددا کثیرا من الأعداء، و ثلما من جیش أهل الکوفهٔ ثلمهٔ کبیرهٔ، و أنّ محمّدا قتل أکثر من مائتین، و أخوه القاسم قتل أکثر منه، و لا عجب، فالشّبل

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۷۴

من ذاک الأسد، أبوهما العبّاس، و جدّهما أمیر المؤمنین علیّ بن أبی طالب فارس المشارق و المغارب، و عمومتهما الحسن و الحسین و محمّد ابن الحنفیّهٔ، و عمومهٔ الأب: جعفر الطّیّار و طالب و عقیل، و عمومهٔ الجدّ: حمزهٔ و الزّبیر و العبّاس، و أخوالهما: الفضل و عبد اللّه و قثم، و أخوال الأب: ملاعب الأسنّهٔ، و نزال المضیق، و فارس قرزل، و مدرک الثّار، و إربد الحتوف. أمّا أبو إسحاق، فذکر فی

(نور العین) ص ۲۰: إنّه بعد نداء الحسین علیه السّلام و استغاثته و طلبه المساعد عند فقد الأنصار، و بعد شهادة العبّاس علیه السّلام، خرج إلیه من الخیمة غلامان:

أحدهما: محمّد بن العبّاس، و الثّانی أخوه القاسم، و هما یقولان: لبّیک یا مولانا، نحن بین یدیک. فقال: کفّا کما قتل والدکما؟ فقالا: لا و اللّه یا عمّاه، بل أنفسنا لک الفداء، فأذن لنا بالبراز، و ساق قصّة شهادتهما، و فیهما الکمیّة الّتی قتلاها من الجیش الکوفیّ.

هذا ما نقله هؤلاء الثّلاثة من أهل العلم، و نقلته بمعناه، و لم أحک الألفاظ، فلیراجعها من أرادها. «۱»

المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۴۳۳- ۴۳۴

ذکر «محمّد» فی جملة الشّهداء علیهم السّلام عند:

---

(۱)- از جمله مستشهدین در رکاب سلطان دنیا و دین، فرزند قمر منظر ماه‌پیکر اشجع ناس محمّد بن العباس است. عباس بن امیر را سه پسر بود که یکی از آنها در کربلا همراه بود و نام مبارکش محمد بود.

قمر بنی هاشم علاقه تامّی به وی داشت و او را هیچ‌گاه از خود جدا نمی‌کرد. آن ماه، خورشیدی به عمل آمده بود که ماه تمام از تاب رخساره‌اش رشگ می‌برد و مهر جهان‌افروز از عکس عارض دلربایش در عرق خجلت می‌نشست.

از محیط فضل زیبا گوهری آمد پدید بر سپهر مجد رعنا اختری آمد پدید

از بس این جوان مقدس، خدای را سجده کرده بود و کان بین عینیه اثر السّجود در میان دو چشمان مبارکش علامت سجده ظاهر بود. نماز تهجد وی ترک نمی‌شد؛ چون قمر بنی هاشم کار برادرش حسین را زار دید، اول برادران خود را تصدق خاکپای حضرت کرد. بعد جوانش محمد را طلبید: کفن به گردن و شمشیر به کمرش بست. آن ماه تمام را آورد به دور امام گردانید و إذن جهاد و جان‌نثاری او را از حضرت شهریاری گرفت و فرمود: «نور دیده در این محنت آباد جهان همان روی به خرم آباد بهشت ببر که ساعت دیگر به تو خواهم رسید.»

محمد نیز دست و پای عمو بوسید و با عمه‌ها خداحافظی کرد و روی به میدان نهاد. کیفیت مبارزه و چگونگی جنگ او را در مقاتل نیافتم و همین‌قدر ابن شهر آشوب و دیگران، محمد بن عباس را در شمار شهدای کربلا می‌آورند و قاتل وی نامردی از بنی دارم است که داغ این جوان را به دل قمر بنی هاشم نهاده است.

قزوینی، ریاض القدس، ۲/ ۶۳- ۶۴

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۷۵

ابن شهر آشوب، المناقب، ۴/ ۱۱۲- عنه: المجلسی، البحار، ۴۵/ ۶۲؛ البحرانی، العوالم، ۱۷/ ۳۴۳؛ البهبهانی، الدّمعة السّاکبة، ۵/ ۲۰؛ الدّربندی، أسرار الشّهادة،/ ۴۶۲، ۴۶۳؛ القزوینی، تظلّم الزّهراء،/ ۲۴۰، ۲۴۱؛ الأمین، أعیان الشّیعة، ۱/ ۶۱۰؛ مثله محمّد بن أبی طالب، تسلیة المجالس و زینة المجالس، ۲/ ۳۲۸

و ذکر «عبد اللّه» فی جملة الشّهداء علیهم السّلام عند:

الأمین، أعیان الشّیعة، ۱/ ۶۱۰

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۷۶

استغاثة سیّد الشّهداء علیه السّلام العبّاس علیه السّلام عند نزوله إلی ساحة القتال «۱»

---

(۱)- و در کتاب بحر المصائب مسطور است که:

جناب زینب خاتون (سلام اللّه علیها) می‌فرماید: در آن وقت که برادرم فرزندش امام بیمار را وداع می‌کرد، آوازی از لشکر پسر سعد برخاست: «ای حسین! از چه روی نزد زنان نشسته‌ای؟ یا باید بیعت کنی و یا با لب تشنه و شکم گرسنه شهید شوی.»

برادرم از شنیدن این صدا بیرون آمد و با اهل بیت وداع کرد. سوار شد و با من خطاب فرمود:

«خواهرک من! خواهرک من! از دنبال من بیا از دنبال من بیا تا تو را چیزی عجیب و شگفت بازنمایم.»

من به فرمان و اطاعت آن امام امم آمدم تا به نزدیکی اجساد طاهره و ابدان مطهّره رسید.»

پس ندا برکشید: «کجاست برادرم؟ کجاست مساعدم؟ کجاست عباس؟»

زینب می‌فرماید: آن حضرت بر فراز جسد برادرش عباس بیامد و همی ندای «یا أخی!» برآورد و فرمود: «ای برادر! اکنون چاره‌ام اندک شد. آیا تو و این قوم به خواب باشید و ایشان گمان می‌برند که من از میدان قتال کناری گرفته‌ام؟ بر من دشوار است که تو را بر این زمین تافته غرقه به خون بنگرم. ای برادر من! مرا تنها بگذاشتی در میان دشمنان.»

آن‌گاه ساعتی در پیرامون آن جسد مبارک بگریست و ندا برکشید:

«یا مسلم بن عقیل و یا هانی بن عروهٔ و یا حبیب بن مظاهر (۱) و یا زهیر بن القین و یا هلال بن نافع و یا علیّ بن الحسین و یا فلان بن فلان»

«وای شجاعان عرصه صفا و سواران پهنه هجا! چیست مرا که نجا می‌کنم شما را و مرا جواب نمی‌رانید و می‌خوانم شما را و نمی‌شنوید؟ آیا در خواب هستید که امید بیداری را داشته باشم؟ یا در مودّت خویش دیگرگون شده‌اید که به نصرت امام خویش نیستید؟ اینک زنان خاندان رسول هستند که به سبب فقدان شما، همه نزار و دلفکار مانده‌اند. آیا شما نه آنان هستید که به سبب من، یعنی برای نصرت من و اکتساب فیض شهادت، زنان خویش را مطلّقه ساختید و از خانمان خویش روی برتافتید؟

هم‌اکنون ای مردم آزاده کرام نیکو، سر از این خواب برکشید و این مردم کافر کیش بداندیش نابکار را از حرم رسول خدای دور سازید. حاشا و کلّا که شما به این حال باشید، یعنی زنده باشید و به یاری من برنخیزید. لکن سوگند با خدای ریب منون شما را سرنگون داشته و دهر خائن با شما به غدر و فریب رفته است؛ وگرنه شما از دعوت من قصور نمی‌جستید و از یاری من در پرده نمی‌شدید. هم‌اکنون ما بر شما دردناک و اندوهگین و به شما ملحق هستیم؛ «فانّا للّه و انا الیه راجعون».

جناب زینب خاتون (سلام اللّه علیها) می‌فرماید: سوگند به آن خدای که جز او خدایی نیست، من نگران آن اجساد بودم که چنان مضطرب شدند، گویا آهنگ برجستن داشتند.

و نیز می‌فرماید: پس از آن، امام علیه السّلام به نزد جسد برادرم عباس آمد و فرمود: «ای برادر! این قوم شوم چنان پندارند که من از جدال و قتال بیمناک هستم و با ایشان اطاعت می‌کنم؛ لا و اللّه.»

و از آن پس، حمله منکر بیاورد و آن جماعت ملعون را پراکنده کرد و هزار و پانصد تن از ایشان را در سقر مقر ساخت؛ صلوات اللّه و سلامه علیه و علیهم أجمعین.

(۱). حبیب بن مظهر ظ.

سپهر، ناسخ التّواریخ حضرت زینب کبری علیها السّلام، ۱/ ۲۲۷- ۲۲۸

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۷۷

أسر أحد أبنائه

و الّذین أسروا منهم بعد من قتل منهم یومئذ:

علیّ بن الحسین علیه السّلام و کان علیلا دنفا، و قد ذکرنا خبره. و کان یومئذ ابن ثلاث [و] ثلاثین سنهٔ. و ابنه محمّد بن علیّ، و کان طفلا صغیرا. و الحسن بن الحسن، و عبد اللّه ابن الحسن. و القاسم بن عبد اللّه بن جعفر، و عمرو بن الحسین، و محمّد بن الحسین، و محمّد بن عقیل، و القاسم بن محمّد بن جعفر بن أبی طالب، و عبد اللّه بن العبّاس بن علیّ ابن أبی طالب. «۱»

و من النّساء: أمّ کلثوم بنت علیّ بن أبی طالب، و أمّ الحسن بنت علیّ بن أبی طالب، و فاطمهٔ، و سکینهٔ ابنتا الحسین بن علیّ.

القاضی النّعمان، شرح الأخبار، ۳/ ۱۹۶- ۱۹۹

و عبد اللّه مکبّرا مذکور فی بعض کتب الأنساب المخطوطهٔ، و فی ریاض الجنان طبع بمبئی ص ۳۶۸: إنّ عبد اللّه بن العبّاس بن علیّ کان طفلا فی الطّفّ، و أخذ مع السّبایا.

المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۴۲۹

وداع زینب علیها السّلام لجسد أخیها العبّاس علیه السّلام عند رحیلهم من کربلاء «۲»

---

(۱)- هذا الاسم سقط من نسخهٔ ز.

(۲)- در بحر المصائب از کتاب نجاهٔ الخافقین مسطور است که: در آن حال که لشکریان اهل بیت را از کنار شهدا جدا می‌ساختند، حضرت امام زین العابدین از کثرت ناله و افغان بیهوش بیفتاده بود. جناب ام کلثوم به پرستاری آن حضرت اشتغال داشت و می‌گفت: «ای محرم بی‌کسان! ای پناه غریبان! ای یادگار رفتگان! برخیز و تماشای روز محشر کن.»

پس آن حضرت بهوش آمد و جناب زینب و ام کلثوم و فاطمه و سکینه و رقیه و ربابه در پیرامون امام علیه السّلام فراهم شدند و یک‌باره هم آواز به درگاه یزدان بی‌نیاز صدای ناله برکشیدند.

و نیز از آن کنار مسطور داشته است که: جناب زینب خاتون یک‌به‌یک زنان و دختران را می‌فرمود:

«بیایید و برادر مرا وداع آخرین گویید که دیدار به قیامت حوالت است.»-

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۷۸

- پس اهل بیت به جمله به وداع بیامدند و ناله الوداع و الفراق برآوردند. جناب زینب می‌فرمود:

أخی ودّع یتامی قد اوهنوا و قد أضحوا بأسر الادعیاء

أخی هل بعد بعدک لی محام لقد أخذ الزّمان بکم حماء

أخی أصبحت رهن الطّفّ شلوا علیک الدّهر مشقوق الرّداء

یعزّ علی أبینا أن یرانا بأرض الطّفّ نسبی کالإماء

و زین العابدین تراه یکبو بقید و هو فی حرّ البلاء

أخی هذی سکینهٔ من خباها تحرّر بامتحان و ابتلاء

معلوم باد که این کلمات و تکرار لفظ أخی، خواه به لسان مبارک آن مخدره یا زبان حال باشد، به جهت کثرت مودّت و محبت است؛ چنان‌که در پاره‌ای اشعار دیگر نیز که به آن مخدّره نسبت داده‌اند، مکرر مذکور می‌باشد؛ بلکه محبت حضرت زینب و سید الشهداء (سلام اللّه علیها) به مقام دیگر و سیر معنوی دیگر اتّصال یافته بود و از این بود که به این خطابه عرض می‌کرد:

ما توهّمت یا شقیق فؤادی کان هذا مقدّرا مکتوبا (۱)

در کتاب مفتاح البکاء از مصائب المعصومین، از فاطمه صغری مسطور است که فرمود: «عمّه‌ام ام کلثوم به کنار نهر فرات برفت تا برادرش عباس (سلام اللّه علیه) را وداع گوید و آن بدن مبارک را در آن بیابان با هر دو دست و هردو ورید بریده و آغشته به خون افتاده دید. سخت بگریست. آن‌گاه با آن حضرت وداع گفت و به دیگر زنان ملحق شد.»

و هم در بحر المصائب مسطور است که: جناب ام کلثوم فرمودند: چون اهل بیت طاهره به قتلگاه رسیدند و هریک به بدن چاک شهیدی پیوسته و زاری کردند و هریک با حبیب و دانشور خود به راز و نیازی بودند. از آن جمله خواهرم زینب با هزار زبان با امام حسین علیه السّلام بیان حال می‌کرد. در آن حال، امام زین العابدین را با حالت زار و چشم اشگبار و رنگ‌پریده و قد خمیده بر فراز شتر نشسته و هردو پای مبارکش را در زیر شکم شتر بسته دیدم که هرچه می‌خواهد خود را بر نعش پدر رساند، امکان ندارد و از کثرت ملالت مشرف به هلاکت است، از بیم بی‌پناهی به خواهرم زینب آگاهی دادم.

چون جناب زینب آن حال را بدید، از آن بدن مبارک دست بازداشت و به آن حضرت شتافته عرض کرد: «ای فروغ دیده! همانا تو حجت خدا و مشعل طریق هدی و محرم حریم کبریا و باعث بقای دنیا و ما فیها و سبب آسایش این اسیرانی. از چه بردباری نفرمایی؟»

فرمود: «ای عمه! مگر دیدن این ابدان و اجساد طاهره که به این حال افتاده‌اند، سهل است؟ خصوصا جسد مبارک حجّت خدا و گوشواره عرش کبریا و مشاهده ذلت این زنان و دختران که ناموس خداوند جهانند، مگر آسان است؟»

جناب زینب با آن زبان که داشت، آن حضرت را تسلیت داد، و به زیارت پدرش مشرّف ساخت.

(۱). گمان نمی‌کردم ای پاره دلم که این حال و مصیبت مقدر و مکتوب باشد.

سپهر، ناسخ التّواریخ حضرت زینب کبری علیها السّلام، ۱/ ۲۴۴- ۲۴۵

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۷۹

رأسه أو رأس أحد أبنائه يحمل إلى الكوفة و نفسيّة الحامل الجانى

الأسديّ: حرملة بن الكاهل الذى جاء برأس عبّاس بن علىّ بن أبى طالب، و هو قتله مع الحسين بالطّفّ.

البلاذرى، جمل من أنساب الأشراف، ۱۳/ ۲۵۶

قال المدائنىّ أبو غسّان عن هارون بن سعد عن القاسم بن الأصبغ بن نباتة، قال:

رأيت رجلا- من بنى أبان بن دارم أسود الوجه، و كنت أعرفه جميلا، شديد البياض، فقلت له: ما كدت أعرفك؟ قال: إنّى قتلت شابّا أمرد «۱» مع الحسين، بين عينيه أثر السّجود، فما نمت ليلة منذ قتلته، إلّا أتانى، فيأخذ بتلابيبى حتّى يأتى «۲» جهنّم فيدفعنى فيها، فأصيح، فما يبقى أحد فى الحىّ إلّا سمع صياحى. قال: و المقتول العبّاس بن علىّ- عليه السّلام-. «۳» «۴»

أبو الفرج، مقاتل الطّالبيّين،/ ۷۸ - ۷۹- عنه: المجلسى، البحار، ۴۵ / ۳۰۶؛ البحرانى، العوالم، ۱۷ / ۶۲۵ - ۶۲۶؛ الدّربندى، أسرار الشّهادة،/ ۳۴۰؛ المظفّر، بطل العلقمى، ۲/ ۳۹۴

---

(۱)- [لم يرد فى الأسرار].

(۲)- [زاد فى الأسرار: «بى إلى»].

(۳)- [زاد فى بطل العلقمى: و هذا حديث مشهور رواه عامّة أهل المقاتل، و هنا استراب السّيّد المعاصر السّيّد جعفر بحر العلوم فى

کتابه (تحفة العالم) بأنّ هذا الحديث لا يصحّ فى العبّاس الأكبر، لقوله غلام أمرد، و يصحّ فى العبّاس الأصغر، و هذا وجه وجيه، لو كانت الرّواية عند جميع من رواها كذلك؛ ففى كلام سبط ابن الجوزىّ فى التّذكرة موافقة].

(۴)- مدائنی از قاسم بن اصبغ بن نباته روایت کرده است که گفت: «من مردی را (در کوفه) از قبیله بنی دارم می‌شناختم که مرد زیباچهره و سفیدرویی بود و پس از واقعه کربلا او را دیدم چهره‌اش سیاه گشته.»

از او پرسیدم: «من تو را زیباچهره و سفیدرو دیده بودم. چه شد که چهره‌ات این‌گونه سیاه گشته؟»

پاسخ داد: «من جوان نورسی را از همراهان حسین علیه السّلام در کربلا کشتم که در پیشانیش جای سجده مشاهده می‌شد و از آن روز تا به حال که او را کشته‌ام، هر شب در خواب به بالینم می‌آید و گریبانم را می‌گیرد و مرا به سوی دوزخ می‌کشاند و در آن‌جا می‌افکند. من چنان در خواب ناله و فریاد می‌زنم که تمام همسایگان صدایم را می‌شنوند.»

قاسم (راوی حدیث) گوید: آن جوانی که به دست این مرد کشته شد، همان عبّاس بن علیّ صلّی اللّه علیه و اله بود.»

رسولی محلّاتی، ترجمه، مقاتل الطّالبیّین،/ ۱۲۰

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۸۰

و بهذا الإسناد، عن عمر بن سعد «۱»، عن القاسم بن الأصبغ بن نباتة قال: قدم علينا رجل من بنى دارم ممّن شهد قتل الحسين عليه السّلام مسودّ الوجه، و كان رجلا جميلا شديد البياض، فقلت له: ما كدت أعرفك لتغيّر لونك، فقال، فقلت رجلا من أصحاب الحسين أبيض، بين عينيه أثر السّجود، و جئت برأسه. فقال القاسم: لقد رأيته على فرس له مرحا، و قد علّق الرّأس بلبانها «۲» و هو يصيب ركبتيها، قال: فقلت لأبى: لو أنّه رفع الرّأس قليلا، أما ترى ما تصنع به الفرس بيديها؟ فقال لى: يا بنىّ ما يصنع به أشدّ، لقد حدّثنى فقال: ما نمت ليلة منذ قتلته إلّا أتانى فى منامى حتّى يأخذ بكتفى «۳»، فيقودنى و يقول: انطلق، فينطلق بى إلى جهنّم، فيقذف بى فيها حتّى أصبح، قال: فسمعت بذلك جارة له فقالت: ما يدعنا ننام شيئا من اللّيل من صياحه، قال: فقمت فى شباب من الحىّ، فأتينا امرأته فسألناها، فقالت: قد أبدى على نفسه قد صدقكم «۴» «۵».

---

(۱)- الظّاهر هو عمر بن سعد بن أبى الصّيد الأسدىّ المعنون فى ميزان الاعتدال و هو من مشايخ نصر و من الأعلام الشّاسعة فى كتابه «وقعة صفّين» و صحف فى النّسخ بعمر بن سعيد و العلم عند اللّه.

(۲)- قوله: «مرحا» حال من الرّاكب، أى فرحا. و قال العلّامة المجلسىّ (رحمه اللّه): «و فى نسخة قديمة: «موجئا» فهو صفة للمركوب أى خصى، و الأصل فيه موجوء، لكن قد يستعمل هكذا انتهى»: و اللّبان- بالفتح-:

الصّدر أو وسطه أو ما بين الثّديين أو صدر ذى الحافر.

(۳)- فى بعض النّسخ «بتلبيبى» و فى بعضها «بناصيتى».

(۴)- أبدى: أى أظهر طاعنا على نفسه.

(۵)- [زاد فى الدّمعة: أقول: قال الفاضل المتبحرو: قال أبو الفرج فى المقاتل عن المدائنىّ قال: و المقتول العبّاس بن علىّ عليه السّلام. و فى بطل العلقمىّ: و الصّدوق معتمد و إذا كانت القاعدة الأصوليّة هى حمل المطلق على المقيّد فإنّها تعارضها قاعدة الأصل عدم الزّيادة، على أنّ رواية الصّدوق مقيّدة أيضا برجل، و الأمرد فى حديث الأصبهانىّ و السّبط: لعلّه و هم من الرّاوى فإنّ أبا الفرج و السّبط لا يثبتان عبّاسا أصغر، و عمر الأكبر عندهما ۳۴ سنة، فوافق حديث الصّدوق و بقى الوهم من المحدّث عن القاسم بن الأصبغ و من المحتمل القوىّ أنّ القاسم قال عن نفسه: رأيته و أنا أمرد، فظنّ الرّاوى أنّ المقتول كان أمرد.

على أنّه من القريب حمل الغلام، على عادة العرب من إطلاقه على الكهل، كما قال النابغة الذبيانىّ للحارث ابن أبى شمر ملك غسان:

هذا غلام حسن وجهه مقتبل العمر سريع التمام

و قالت ليلى الأخيليّة فى مرثية توبة بن الحمير الخفاجىّ عشيقها:

غلامان كانا استوردا كلّ سورة من المجد ثمّ استوسقا فى المصادر

-موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۸۱

الصّدوق، ثواب الأعمال،/ ۲۵۹- ۲۶۰- عنه: المجلسى، البحار، ۴۵/ ۳۰۸؛ البحرانى، العوالم، ۱۷/ ۶۲۷؛ البهبهانى، الدّمعة السّاكبة، ۴/ ۳۲۶- ۳۲۷؛ المظفّر، بطل العلقمى، ۲/ ۳۹۵- ۳۹۷

(و به) قال: أخبرنا القاضى أبو الحسين أحمد بن علىّ بن الحسن بن التّوزىّ بقراءتى عليه، قال: أخبرنا أبو الفرج المعافا بن زكريّا بن يحيى الجريرىّ، قال: حدّثنا أبو بكر ابن دريد، قال: حدّثنا الحسن بن حضر، قال: حدّثنى أبى، عن هشام ابن الكلبىّ رفعه إلى القاسم بن الأصبغ بن نباتة العرنىّ، قال «۱»: لمّا أخذ «۲» برأس الحسين عليه السّلام و برؤوس «۲» أهل بيته و أصحابه، أقبل «۳» الخيل شماطيط معها الرّؤوس، و أقبل رجل من أنضر «۴» النّاس لونا، و أحسنهم وجها على فرس أدهم، قد علّق فى لبان فرسه رأس غلام أمرد، و كان وجهه «۵» قمر ليلة البدر، فإذا هو قد أطال الخيط الّذى فيه الرّأس و الفرس يمرح، فإذا رفع رأسه، لحق الرّأس بجرأنه «۶»، فإذا طأطأ رأسه صكّ الرّأس الأرض، فسألت عنه، «۷» فقيل:

- و قولها فى الحجّاج بن يوسف الثّقفىّ:

شفاها من الدّاء العضال الّذى بها غلام اذا هز القناة سقاها

و قال عبد اللّه بن الزّبير الأسدىّ فى الحجّاج أيضا يمدحه على قتل ابن الزبير:

بكفى غلام من ثقيف نمت به قريش و ذو المجد التليد معتب

و هذا كثير فى كلام أهل اللّسان.

و أما توصيفه بالأمرد فليس بعزيز فى كلامهم لضرب من التّجوز فقد يطلقون الأمرد على الملتحى اذا لم يبلغ سنّ الكهولة كما فى قصّة عين اباغ: و أرسل المنذر الأكبر ملك الحيرة إلى الحارث الأكبر ملك غسان:

أعددّت لك الكهول على الفحول، فأجابه الحارث: أعددّت لك المرد على الجرد، و ليس المراد من (المرد) الّذين لا شعر فى وجوههم، بل هم الّذين لم يتجاوزوا سنّ الكهولة، و هم فى الدّرجة القصوى من النّشاط و القوّة، فإذا أريد بالأمرد الخالى من الشّعر احتاج إلى قيد، فيقال: أمرد أجرد، كما فى حديث «أهل الجنّة مرد جرد» أو يقال: أمرد لا نبات بعارضه، فالأمرد يستعمل فى من أنبت من الرّجال مجازا، و كلام العرب مبنى على التّوسعه].

(۱)- [إلى هنا مكانه فى الحدائق الورديّة و ذخيرة الدّارين: و روينا فى الأخبار بالإسناد الصّحيح أنّه قال ...].

(۲- ۲) [الحدائق الورديّة و ذخيرة الدّارين: رأس و رؤوس].

(۳)- [الحدائق الورديّة و ذخيرة الدّارين: أقبلت].

(۴)- [الحدائق الورديّة و ذخيرة الدّارين: أنظر].

(۵)- [أضاف فى ذخيرة الدّارين: كفلقة القمر].

(۶)- [ذخيرة الدّارين: يجيرانه و أضاف فيه: على الأرض].

(۷)- [لم يرد فى ذخيرة الدّارين].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۸۲

هذا حرملة بن الكاهل «۱» الأسدىّ، و هذا رأس العبّاس بن علىّ عليهما السّلام، فمكث بعد ذلك ما شاء اللّه، ثمّ رأيت حرملة و وجهه أسود كأنّما أدخل النّار ثمّ أخرج «۲»، فقلت له: يا عمّاه! لقد رأيتك فى اليوم الّذى جئت «۳» برأس العبّاس و إنّك لأنضر العرب

وجهـا؛ فقال: يا ابن أخى! و رأيتنى؟ قلت: نعم، قال: فإنّى و اللّه مـذ جئت بـذلك الرّأس ما من ليلـة آوى فيها إلى فراشـى إلّا و ملكان يأتيانى «۴»، «۵» فيأخذان بضبعى ينتهيان «۵» بى إلى نار تأجّج، فيدفعانى فيها و أنا أنكص عنها، فيسـفعنى «۶» كما ترى، قال: و كانت عنـده امرأة من بنى تميم، فسألتها عن ذلك، فقالت: أمّا إذا أفشـى على نفسه فلا يبعد «۷» اللّه غيره، و اللّه ما يوقظنى إلّا صـياحه، كأنّه مجنون. «۸»

الشّجرى، الأمالى، ۱/ ۱۸۲- ۱۸۳؛ مثله المحلّى، الحدائق الورديّة، ۱/ ۱۲۷- ۱۲۸؛ الحائرى، ذخيرة الدّارين، «۹» ۱/ ۱۴۴

القاسم بن الأصبغ: قلت لرجل من بنى دارم: ما غيّر صورتك؟ قال: قتلت رجلا من أصحاب الحسين، و ما نمت ليلة منذ قتلته، إلّا أتانى فى منامى آت فينطلق بى إلى جهنّم، فيقذف بى فيها حتّى أصبح، قال: فسمعت بذلك جارة له فقالت: ما يدعنا ننام اللّيل من صياحه.

ابن شهر آشوب، المناقب، ۴/ ۵۸

و حكى هشام بن محمّد عن القاسم بن الأصـبغ المجاشـعىّ، قال: لمّا أتى بالرّؤوس إلى الكوفة، إذا بفارس أحسن النّاس وجها قد علّق فى لبب فرسه رأس غلام أمرد، كأنّه

---

(۱)- [ذخيرة الدّارين: كاهن].

(۲)- [ذخيرة الدّارين: خرج].

(۳)- [أضاف فى الحدائق الورديّة و ذخيرة الدّارين: فيه].

(۴)- [الحدائق الورديّة و ذخيرة الدّارين: يأتيان].

(۵- ۵) [لم يرد فى ذخيرة الدّارين].

(۶)- [الحدائق الورديّة و ذخيرة الدّارين: فتسفعنى].

(۷)- [ذخيرة الدّارين: أبعد].

(۸)- [أضاف فى ذخيرة الدّارين، توضيح: و قوم شماطيط، أى متفرّقة، الجرأن بالكسر: مقدّم عنقه من مذبحه إلى منخره، قاموس].

(۹)- [حكاه عن الحدائق الورديّة].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۸۳

القمر ليلـة تمـامه، و الفرس يمرح، فـإذا طأطـأ رأسه، لحق الرّأس بالأـرض؛ فقلت له: رأس من هـذا؟ فقال: هـذا رأس العبّاس بن علىّ؛ قلت: و من أنت؟ قال: حرملـة بن الكاهل الأسـدىّ، قال: فلبثت أيّاما و إذا بحرملـة و وجهه أشـدّ سوادا من القار؛ فقلت له: لقد رأيتك يـوم حملت الرّأس، و مـا فى العرب أنضـر «۱» وجهـا منـك، و مـا أرى اليوم لاـ أقبـح و لاـ أسود وجهـا منك؛ فبكى و قال: و اللّه منذ حملت الرّأس و إلى اليوم مـا تمرّ علىّ ليلـة إلّـا و اثنـان يأخـذان بضـبعى، ثمّ ينتهيـان بى إلى نـار تأجّج، فيـدفعانى فيهـا و أنا أنكص، فتسفعنى كما ترى، ثمّ مات على أقبح حال. «۲»

سبط ابن الجوزى، تذكرة الخواصّ،/ ۲۸۱- ۲۸۲- عنه: المظفّر، بطل العلقمى، ۲/ ۳۹۵

و روى سـبط ابن الجوزىّ: [...] و أخرج أيضا أنّ شخصا علّق رأسه الكريم فى لبب فرسه، فرؤى بعد أيام و وجهه أشدّ سوادا من القار، فقيل له: إنّك كنت أنضر العرب

---

(۱)- [بطل العلقمىّ: «أنظر»].

(۲)- [زاد فى بطل العلقمى: «و أمّا من رواها و لم يعبّر بأمرد، بل قال رجل»].

ابن بـابويه به سـند معتبر از قـاسم بن اصـبغ روايت كرده است كه گفت: «مردى از قبيله بنى دارم كه بـا لشـكر ابن زيـاد به قتـال امام

حسین علیه السّلام رفته بود، به نزد ما آمد. روی او سیاه شده بود و پیش از آن در نهایت خوشرویی و سفیدی بود. من به او گفتم: «از بس که روی تو متغیّر شده است، نزدیک بود من تو را نشناسم.»

گفت: «من مرد سفیدرویی از اصحاب حضرت امام حسین علیه السّلام را شهید کردم که اثر کثرت عبادت از پیشانی او ظاهر بود، و سر او را آورده‌ام.»

راوی گفت: دیدم آن ملعون را که بر اسبی سوار بود و سر آن بزرگوار را در پیش زین آویخته بود که بر زانوهای اسب می‌خورد. من با پدر خود گفتم: «کاش این سر را اندکی بلندتر می‌بست که این‌قدر اسب به آن خفّت نرساند.»

پدرم گفت: «ای فرزند! بلایی که صاحب این سر بر او می‌آورد، زیاده از خفّتی است که او به این سر می‌رساند؛ زیرا که او به من نقل کرد که از روزی که او را شهید کرده‌ام تا حال، هر شب که به خواب می‌روم، به نزدیک من می‌آید و می‌گوید که: «بیا! و مرا به سوی جهنم می‌برد و در جهنم می‌اندازد، و تا صبح عذاب می‌کشم.»

پس من از همسایگان او شنیدم که: «از صدای فریاد او، ما شبها به خواب نمی‌توانیم رفت؛ پس من به نزد زن او رفتم و حقیقت این حال را از او پرسیدم. گفت: آن خسران مآل خود را رسوا کرده است. و چنین است که گفته است.

مجلسی، جلاء العیون،/ ۷۸۳

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۸۴

وجها فقال: ما مرت علیّ لیلة من حین حملت ذلک الرّأس إلّا و اثنان یأخذان بضبعی، ثمّ ینتهیان بی إلی نار تأجّج، فیدفعانی فیها و أنا أنکص فتسفعنی کما تری، ثمّ مات علی أقبح حالة.

الصّبّان، إسعاف الرّاغبین،/ ۲۱۳

و أخرج العصامیّ فی تأریخه: أنّ شخصا منهم، أی من عسکر ابن زیاد، علّق فی لبب فرسه رأس العبّاس بن علیّ علیهما السّلام، فرئی بعد أیّام و وجهه أشدّ سوادا من القار. فقیل له:

إنّک کنت أنضر العرب وجها، فقال: ما مرّت علیّ لیلة منذ حملت ذلک الرّأس إلّا و اثنان یأخذان بضبعی، ثمّ ینهضان إلی نار تأجّج، فیدفعانی فیها و أنا أنکص، فسفعتنی کما تری، ثمّ مات علی أقبح حالة.

الدّربندی، أسرار الشّهادة،/ ۳۳۷

و حکی هشام بن محمّد عن القاسم المجاشعیّ، قال: أتی بالرّؤوس إلی الکوفة، إذا فارس من أحسن النّاس وجها، قد علّق فی لبب فرسه رأس عبّاس بن علیّ (رضی اللّه عنهما)، فصار وجهه أشدّ سوادا من القار، و قال: ما تمرّ علیّ لیلة إلّا و اثنان یأخذان بضبعی، ثمّ ینتهیان بی إلی النّار، فیدفعانی فیها، ثمّ مات علی أقبح حال.

القندوزی، ینابیع المودّة، ۲/ ۳۳۰

(و روی) جماعة عن القاسم بن الأصبغ بن نباتة، قال: رأیت رجلا من بنی أبان بن دارم، أسود الوجه، و قد کنت أعرفه شدید البیاض، جمیلا، فسألته عن سبب تغیّره، و قلت له: ما کدت أعرفک؛ فقال: إنّی قتلت رجلا بکربلاء، و سیما جسیما، بین عینیه أثر السّجود، فما بتّ لیلة منذ قتلته إلی الآن، إلّا و قد جائنی فی النّوم، و أخذ بتلابیبی و قادنی إلی جهنّم، فیدفعنی فیها، فأظلّ أصیح. فلا یبقی أحد فی الحیّ: إلّا و یسمع صیاحی؛ قال: فأنتشر الخبر، فقالت جارة له: إنّه ما زلنا نسمع صیاحه حتّی ما یدعنا ننام شیئا من اللّیل. فقمت فی شباب الحیّ إلی زوجته، فسألناها، (فقالت): أمّا إذا أخبر هو عن نفسه. فلا أبعد اللّه غیره، و قد صدقکم، قال: و المقتول هو العبّاس بن علیّ علیهما السّلام. «۱»

---

(۱)- در ینابیع المودّة، سیّد فاضل شیخ سلیمان قندوزی است که هشام بن محمّد از قاسم مجاشعی نقل-

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۸۵

- کرده است که چون سرها را به کوفه وارد کردند، سواری که زیباترین مردم بود، سر عبّاس بن علی علیهما السّلام را به گردن اسبش آویخته بود و رویش قیر سیاه شد و می‌گفت: «هر شب دو مأمور مرا در آتش می‌اندازند.» و به بدترین حال، مرد.

کمره‌ای، ترجمه نفس المهموم،/ ۱۹۱

از عبادات او آن که در میان پیشانیش اثر سجده نقش بسته بود، چنان‌که در «مقاتل الطّالبیّین» آمده است:

مدائنی گوید: أبو غسّان هارون بن سعد به نقل از قاسم بن اصبغ بن نباته، گفت: «مردی از تیره بنی دارم را دیدم که سیاه‌رو شده بود؛ در حالی که قبلا او را زیبا و سپیدرو دیده بودم.»

گفتم: «چرا چنین شدی؟»

گفت: «من جوانی را که هنوز مو بر صورتش نروییده بود و همراه حسین علیه السّلام در کربلا بود، کشتم که در پیشانیش اثر سجده نقش بسته بود. در همان شب پس از قتل او، در خواب دیدم که به سراغم آمد و گریبانم را گرفت و کشید تا این‌که مرا به جهنّم اندازد. من شروع به فریاد کشیدن نمودم؛ به طوری که همه افراد قبیله صدایم را شنیدند (و از آن هنگام رویم سیاه شد)»

و آن مقتول، عبّاس بن علی علیهما السّلام بوده است.

سبط ابن جوزی از هشام بن محمّد، از قاسم بن اصبغ مجاشعی روایت می‌کند که:

چون سرهای شهدای کربلا را به کوفه آوردند، سوارکاری نیک‌سیما دیدم که سر نوجوانی را بر گردن اسبش آویخته بود. او هنوز مو بر صورت نداشت و در زیبایی، ماه شب چهارده را می‌ماند. اسب که با نشاط و تبختر گام برمی‌داشت، به هنگامی که سرش را تکان می‌داد، آن سر به زمین می‌رسید. گفتم:

«این سر کیست؟»

گفت: «سر عبّاس بن علی.»

گفتم: «تو کیستی؟»

گفت: «حرملهٔ بن کاهل اسدی.»

بعد از گذشت چند روزی مجدّدا حرمله را دیدم؛ امّا با رویی سیاهتر از قیر! گفتم: «در آن روز که سر را حمل می‌کردی؛ از تو نیک‌سیماتر در عرب نبود؛ ولی اکنون از همه زشت‌تر و سیاه‌تر شده‌ای؟»

او گریست و گفت: «به خدا قسم! از آن روزی که سر را بردم تا همین امروز، هر شب دو نفر می‌آیند و بازویم را می‌گیرند و مرا به سوی آتشی با زبانه‌های بلند می‌کشند؛ در حالی که من خود را به عقب می‌رانم و آن آتش صورتم را همان‌گونه که می‌بینی، می‌سوزاند. بعد از مدّتی حرمله با وضع بسیار بدی درگذشت.

اینها دو روایت هستند که حکایت از آن می‌نمایند که فرد مقتول عبّاس بن علی علیهما السّلام بوده است. و حال آن‌که با این ویژگی که «وی خط سبزی بر سیما نداشت»، ما نمی‌توانیم آنها را مورد قبول قرار دهیم؛ زیرا قمر بنی هاشم در هنگام شهادت سی و چهار سال داشته است، و به حسب معمول او نمی‌تواند مو بر صورت نداشته باشد؛ کمااین‌که در متون تاریخی هم نصّی وجود ندارد که او را مانند قیس بن سعد بن عباده، بی‌خط سبزی در چهره معرفی نماید.-

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۸۶

- در «دار السّلام» علّامه نوری (ج ۱، ص ۱۴۴) و «الکبریت الاحمر» (ج ۳، ص ۵۲) نیز مطالبی آمده که گواه بر بعید شمردن روایت

یاد شده است. مؤلّف کتاب «قمر بنی هاشم» در صفحه ۱۲۶ این موضوع را چنین اصلاح می‌کند که: آن نوجوان عبّاس اصغر می‌باشد؛ أمّا قرینه‌ای دالّ بر این نظر ارائه نمی‌دهد؛ علاوه این‌که کلّا حضور و شهادت وی در کربلا مورد تردید است.

نظر اصلاحیّه دیگر او چنین است که مقصود از مقتول، برادر حضرت عبّاس می‌باشد که منطبق برعثمان خواهد شد. او در هنگام شهادت بیست و یک سال داشته است؛ یا محمّد فرزند حضرت عبّاس که به روایت ابن شهر آشوب در کربلا شهید شده است. امّا این سخنان خالی از دلیل است و جز نظر صرف، چیز دیگر نمی‌باشد.

در این‌جا، شیخ صدوق روایتی دارد که اگر آن را با روایت ابن جریر طبری جمع سازیم، ما را به این هدایت می‌کند که فرد مقتول حبیب بن مظاهر بوده است. شیخ صدوق گوید:

به سند یاد شده از عمرو بن سعید، از قاسم بن اصبغ بن نباته نقل شده است که گفت: «مردی از فرزندان ابان بن دارم نزد ما آمد که در جریان کشته شدن حسین علیه السّلام حضور داشت. او قبلا نیک‌سیما و سپیدرو بود (امّا اکنون زشت‌رو و سیه‌چرده شده بود). من به او گفتم: «رنگت عوض شده است و تو را نمی‌شناسم.»

گفت: «من مردی از اصحاب حسین علیه السّلام را کشتم که میان دو چشمانش اثر سجده وجود داشت و سر او را آوردم.»

قاسم گوید: «من او را سوار بر اسب دیدم که سر آن مرد را به گردن حیوان آویزان نموده بود؛ به حدّی که زانوان اسب به سر می‌خورد. به پدرم گفتم: کاش اندکی سر را بلند می‌کرد تا پای اسب به آن اصابت نمی‌کرد. پدرم گفت: پسرم! آنچه به او اصابت می‌کند، شدیدتر است. او به من گفت: هیچ شب سر به بالین نمی‌گذارم، مگر آن‌که کسی می‌آید و دستم را می‌گیرد و مرا می‌کشد و به جهنّم می‌اندازد و من فریاد می‌زنم.

یکی از زنانش گفت: او آن‌چنان فریاد می‌زند که خواب را بر ما حرام می‌سازد.»

قاسم گوید: «در جمعی از جوانان قبیله، نزد همسر او رفتیم و از حال وی سؤال کردیم. گفت: او پرده از کار خود برداشت و سخن براستی راند.»

این سه روایت به نقل از قاسم بن اصبغ بن نباته است، و روایت شیخ صدوق برای ما واضح می‌سازد که مقتول مرد بوده است و نه جوان، و او در سلک اصحاب امام حسین علیه السّلام قرار داشته است، و در این اشکالی نیست. ابن جریر بیان می‌نماید که: سر آویخته از گردن اسب، سر حبیب بن مظاهر بوده است، و از آن‌جا که مورّخین این فعل را جز به او، به دیگر سرهای مقدّس شهدا منسوب نکرده‌اند، می‌توان احتمال داد که دو روایت گذشته در معرض خطا و اشتباه قرار دارند؛ خصوصا آن‌که انتساب این امر به قمر بنی هاشم علیه السّلام بعید است و هیچ قرینه و گواهی بر صدق آن نیست.

ابن جریر در تاریخ خود (ج ۶، ص ۲۶۲) گوید:

مردی از بنی تمیم به سوی حبیب بن مظاهر نیزه‌ای افکند و او را به زمین انداخت. او خواست برخیزد که حصین بن تمیم بر او فرود آمد و سرش را هدف شمشیر خود ساخت. سپس او به زیر آمد و سرش را از-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۸۷

- پیکر جدا ساخت. و آن مرد با تمیمی با یکدیگر به نزاع پرداختند و هریک مدّعی کشتن حبیب شدند.

مردم بینشان را چنین اصلاح کردند که حصین سر را بردارد و به گردن اسب خود آویزان نماید و در میان لشکر دور زند تا بدانند او کشنده حبیب بن مظاهر بوده است، و سپس آن را به دیگری تحویل دهد تا نزد ابن زیاد ببرد.

حصین چنین نمود، و سپس تمیمی سر را گرفت و آن را به گردن اسبش آویخت و وارد کوفه شد. قاسم، پسر حبیب بن مظاهر که در آن هنگام جوانی در سنّ بلوغ بود، او را دید. او مواظب سوارکار بود و هر زمان که داخل یا خارج قصر می‌شد، او را زیر نظر

می‌گرفت. سرانجام خود را به وی رساند و به اصرار گفت: «این سر پدرم است. آیا نمی‌دهی آن را دفن نمایم؟»

تمیمی گفت: «پسرم! امیر به دفن آن رضایت نمی‌دهد و من می‌خواهم از این طریق به پاداش نیکویی دست بیابم.»

جوان با چشمانی اشکبار گفت: «امّا خداوند بدترین پاداش را به تو می‌دهد. به خدا قسم تو شخصی بس شریف را کشتی.»

مدّتی گذشت و جوان در جستجوی فرصت مناسب برای انتقام بود؛ تا این‌که مصعب در باجمیرا (موضعی در نزدیکی موصل) به نبرد پرداخت. پس قاسم وارد لشکر او شد و آن مرد را در خیمه‌اش یافت که به خواب نیمروز فرورفته بود؛ پس بر او هجوم آورد و به حیاتش خاتمه داد.

مسأله جالب توجّه در این‌جا آن است که در روایت شیخ صدوق بیان شده است که قاسم بن اصبغ بن نباته از پدرش، از آزار اسب به سر می‌پرسد و می‌گوید: «به پدرم گفتم: کاش او سر را اندکی بلند می‌کرد ...» این دلیل بر حیات اصبغ در آن هنگام می‌باشد، امّا معلوم نیست به چه دلیل او در کربلا همپای دیگر شیفتگان خاندان رسالت شرکت نکرده است، و این، با وجود مقام عالی تشیّع او، و اخلاصش در طریق ولایت امیر المؤمنین و فرزندان معصومش علیهم السّلام می‌باشد. از طرف دیگر، مشاهده آن فعل از آن فرد جنایتکار دلالت بر عدم حبس او نزد ابن زیاد- مانند دیگر شیعیان بااخلاص- می‌نماید.

تنها راه خروج از این تنگنا آن است که معتقد به وفات او قبل از فاجعه عظمای کربلا شویم، و این امری آشکار می‌باشد؛ چنان‌که علمای امامیّه در شرح حال او از وی ستایش و ثنای بسیار نموده‌اند و هیچ خرده‌ای بر او وارد نساخته‌اند.

پس این جمله که «به پدرم گفتم» معلوم نیست از کجا آمده و بعید نمی‌نماید که آن را وارد روایت ساخته باشند، و این به لحاظ طعن اهل سنّت نسبت به اصبغ می‌باشد. کمااین‌که مؤلّف «اللّئالئ المصنوعه» (ج ۳، ص ۲۱۳) بعد از ذکر حدیث اصبغ بن نباته از ابو ایّوب انصاری، که در آن بیان شده است که ایشان امر به مبارزه با پیمان‌شکنان و ستمگران و منحرفان (طلحه و زبیر، معاویه، خوارج) شده بودند، گوید: «حدیث صحیح نمی‌باشد؛ زیرا (راوی آن اصبغ است و) اصبغ مورد اعتماد نبوده است و پشیزی هم نمی‌ارزد.»

در صفحه ۱۹۵ نیز از ابن عبّاس حدیث نقل می‌کنند که: «روز قیامت چند تن سواره می‌آیند؛ رسول خدا صلّی اللّه علیه و اله، صالح، حمزه و علی علیه السّلام.»-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۸۸

السّماوی، إبصار العین،/ ۳۲

فی البحار، و فی القمقام، و النّاسخ، و غیرها، قال القاسم بن الأصبغ المجاشعیّ: لمّا أتی بالرّؤوس إلی الکوفة، «۱» إذا بفارس «۲» من أحسن النّاس وجها «۲»، و قد علّق فی عنق فرسه رأسا، «۳» و هو غلام أمرد، و وجهه «۳» کأنّه القمر لیلة تمامه، و بین عینیه أثر السّجود، فإذا طأطأ الفرس برأسه، لحق الرأس بالأرض؛ فقلت له: رأس من هذا؟ فقال: رأس العبّاس ابن علیّ بن أبی طالب «۱»؛ قلت: و من أنت؟ قال: حرملة بن کاهل الأسدیّ؛ قال: فلبثت أیّاما و إذا بحرملة و هو أشدّ سوادا من القار؛ فقلت له: لقد رأیتک یوم حملت الرأس، و ما فی العرب أنضر وجها منک، و الیوم أراک فی أقبح وجه و أسوده، فبکی و قال: منذ حملت الرّأس إلی الیوم، ما تمرّ علیّ لیلة إلّا و اثنان یأتیان و یأخذان بعضدی و ینتهیان بی إلی النّار فیدفعانی فیها و أنا أحترق؛ ثمّ مات علی أقبح هیئة لا رحمه اللّه.

التّخمیس، للمرحوم المبرور العالم الجلیل، الشّیخ جعفر الهرّ قدس سرّه.

عبّاس یا حامی الضّعینة و الحرم بحماک قد نامت سکینة بالحرم

صرخت و نامت یوم قد سقط العلم الیوم نامت أعین بک لم تنم

و تسهّدت أخری فعزّ منامها

و قیل فیه:

- سپس گوید: «راویان حدیث برخی ناشناخته‌اند و برخی معروف به عدم اعتماد.»

به‌هرحال، اینان امثال اصبغ از دیگر شیعیان خالص را مورد طعن و حمله خود قرار داده و از هرچه از دستشان برآید در این زمینه کوتاهی نمی‌کنند. گفته‌های ایشان درباره بزرگان شیعه در کتبشان شاهد این مدّعاست، و این مختصر را مجال گسترش نیست و علاقه‌مندان را به کتاب العتب الجمیل علی أهل الجرح و التعدیل ص ۴۰، باب دوّم، تألیف علّامه محمّد بن عقیل ارجاع می‌دهیم. در آن‌جا تعدادی از پیروان اهل البیت علیهم السّلام یاد شده‌اند که مورد طعن و حمله علمای تسنّن قرار گرفته‌اند؛ بدون این‌که هیچ سببی جز ولایت و محبّت امیر المؤمنین علیه السّلام در کار باشد.

پاک‌پرور، ترجمه العبّاس،/ ۱۶۵- ۱۶۹

(۱- ۱) [حکاه المعالی عن البحار، ۲/ ۹۸].

(۲- ۲) [المعالی، ۲/ ۹۸: قد أقبل].

(۳- ۳) [لم یرد فی المعالی، ۲/ ۹۸].

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۸۹

لمن اللّوا أعطی و من هو جامع شملی و فی ضنک الزّحام یقینی

عبّاس کبش کتیبتی و کنانتی و سریّ قومی بل أعزّ حصونی

عبّاس تسمع ما تقول سکینهٔ عمّاه یوم الأسر من یحمینی «۱»

---

(۱)- و حرملهٔ بن کاهل روزی که به کوفه آمد، سر محمد بن عباس را به گردن اسب خود آویخته بود که مجلسی رحمه اللّه و صاحب تبر مذاب روایت می‌کند؛ اما صاحب تبر مذاب نیز از هشام بن محمد و از قاسم بن اصبغ نقل می‌کند که گفت: «آن روزی که اهل بیت رسالت را وارد کوفه می‌کردند، من نیز از جمله تماشاییان بودم.»

إذا بفارس من أحسن النّاس وجها. سواری که از همه سواران نیکوصورت‌تر بود، دیدم بر اسبی جلف سوار است؛ قد علّق فی لبد فرسه رأس غلام أمرد کأنّه القمر لیلهٔ تمامه. آن سوار، سر جوانی را به گردن اسب خود آویخته بود که اصلا مو در صورت آن جوان نبود؛ ولی در حسن و درخشندگی آن سر مانند قرص قمر که در شب چهارده بدرخشید، می‌درخشید، و الفرس یمزح، فإذا طأطأ رأسه لحق الرّأس الأرض.

اسب جلف آن سوار جانی که بازی و مزاح می‌کرد، سر را به زیر می‌آورد؛ آن سر بریده نورانی، مثل گوی بر زمین می‌رسید و به خاک می‌کشید. پرسیدم: «این سر کیست؟»

گفتند: «این سر مبارک محمد بن عباس است! ای وا مصیبتا از دست اهل کوفه که بعد از کشتن اولاد علی علیه السّلام دست از سر ایشان برنداشتند.»

مؤلف عرض می‌کند: «این روایت تبر مذاب را هرکه نوشته سر عباس بن علی علیهما السّلام نوشته و هرکه از ذاکرین و واعظین در منابر خوانده و می‌خواند، سر عباس بن علی علیهما السّلام می‌خوانند؛ ولی تأمل و تفکر ننموده‌اند که سهو کاتب و یا غفلت ناقل عباس را نیز به جای محمد نوشته و محمد را از قلم انداخته و اشتباه شده، و الّا ابا الفضل العباس که صاحب دو پسر، به قولی سه پسر و یک دختر بوده، و لااقل سنّ مبارکش از سی و پنج سال متجاوز بوده است، چگونه جوانی امرد می‌شود؟

همانا ناقل غفلت کرده از این‌که محمد بن عباس را عبّاس گفته و یا کاتب سهو کرده است، از این سهو و غفلت؛ تاکنون کسی مطّلع نشده و تأمل ننموده است؛ مگر محقق اخبار و مدقق آثار و علامه شیرین گفتار، مرحوم والدم در ریاض فرموده است که: ذهل

النّاقل عن ذكر اسم محمّد، أو غفل السّامع، أو سقط سهوا من قلم النّاسخ؛

حاصل كلام قاسم بن اصبغ گويد: سر را شناختم، ولى سوار كه سر مبارك را به گردن اسب خود آويخته بود، نشناختم. پرسيدم: «كيست؟»

گفتند: «حرملة بن كاهل اسدى است.»

قاسم گويد: آن‌قدر زمانى نگذشت كه حرمله را ديدم با صورتى سياه و با حالتى تباه آمد. چهره او از شدّت سياهى قيرگون شده بود. به او گفتم: «اى پليدك! آن روز كه با شوكت تمام بر اسبى سيمين لجام نشسته بودى و سرى همچون ماه تمام به گردن اسبت آويخته بودى، عيشى و نشاطى داشتى و صورتى از تو-

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۹۰

المازندرانى، معالى السّبطين، ۱/ ۴۴۸- ۴۴۹

- بهتر نديدم. اكنون چرا به اين روز افتادى كه از تو قبيح‌تر و سياه‌تر كسى را نمى‌بينم؟»

قاسم گويد: حرمله شروع كرد به گريه كردن و گفت: «اى قاسم! به خدا از همان روز كه اين فعل از من صادر شد، شب را كه به خواب رفتم، ديدم دو نفر شديد الغضب آمدند، گريبان مرا گرفتند و در ميان آتشى افروخته انداختند و هر شب الى حال، اين كار را بر سر من مى‌آورند و كسى نيست كه مرا از دست ايشان خلاص كند.»

ديدى كه خون ناحق پروانه شمع را چندان امان نداد كه شب را سحر كند

امّا روايت مجلسى رحمه اللّه در بحار از ابو الفرج و او نيز از مداينى و او از قاسم بن اصبغ روايت مى‌كند كه گفت: «نامردى از بنى دارم را ديدم، صورتى چون قير سياه دارد؛ كنت اعرفه جميلا، شديد البياض؛ و من پيش از آن ديده بودم او را مى‌شناختم وى را، بسيار نيكوصورت و سفيدرو بود. پرسيدم: «چرا به اين روز افتادى؟»

جواب داد كه: إنّى قتلت شابّا أمرد مع الحسين و بين عينيه أثر السّجود؛ «من در كربلا جوانى امرد را كه با حسين عليه السّلام بود، كشتم. در ميان دو چشمش آثار سجده بود. از آن روز الى كنون هر شب كه به خواب مى‌روم، آن جوان مى‌آيد، گريبان مرا مى‌گيرد و در آتش جهنّم مى‌اندازد. هركه بيدار است، صداى مرا مى‌شنود.»

و نيز مؤلّف عرض مى‌كند: «از اين لفظ شابّ امرد كه در روايت! مجلسى رحمه اللّه است همچو مستفاد مى‌شود كه ابا الفضل العبّاس نيست، بلكه پسر ابا الفضل محمّد بن العبّاس است. خدا كند كه عبّاس بن على عليهما السّلام نباشد؛ و الّا چگونه سزاوار بود كه رأس سپهسالار و علمدار شاه كربلا- قمر بنى هاشم را اين‌گونه خوار و زار به گردن اسب درآرند، و بر هر بلندى و پستى به خاك و ريگ بكشند.

دليل ديگر عاميانه، آن‌كه: اى عزيزان! سرى از براى عبّاس باقى نماند كه در آن اثر سجود معلوم باشد؛ زيرا كه از فرق، سرش را تا پا شكافته بودند و چند ضربت به سر و صورتش زده بودند كه جاى درستى در همه اعضاى او نبود؛ بلكه با نوك شمشير و دم خنجر و نيزه، او را قطعه‌قطعه كرده بودند؛ چنانچه عرض خواهد شد.

واعظ قزوينى، رياض القدس، ۲/ ۶۴- ۶۵

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۹۱

دفنه عليه السّلام

و ليس يعرف بالطّفّ قبر أحد ممّن قتل مع الحسين عليه السّلام إلّا قبر العبّاس بن عليّ عليه السّلام.

أبو نصر، سرّ السّلسلة،/ ۸۹

«۱» و لمّا رحل «۲» ابن سعد «۳»، خرج قوم من بنى أسد كانوا نزولا بالغاضريّة «۴» إلى الحسين عليه السّلام و أصحابه، فصلّوا عليهم «۵» «۶» و دفنوا الحسين عليه السّلام حيث قبره الآن، و دفنوا ابنه عليّ ابن الحسين الأصغر «۷» عند رجليه، و حفروا للشّهداء من أهل بيته و أصحابه الّذين صرعوا حوله ممّا يلى رجلى الحسين عليه السّلام و جمعوهم، فدفنوهم جميعا «۸» معا، «۹» و دفنوا العبّاس بن

---

(۱)- [زاد فى الأسرار: أمّا المنقول عن المفيد فى إرشاده: إنّ ابن سعد (لعنه اللّه) أقام يومه ذلك و غده إلى الزّوال، فجمع قتلاه فصلّى عليهم و دفنهم و ترك الحسين و أصحابه منبوذين بالعراء فلمّا ارتحلوا إلى الكوفة عمد أهل الغاضريّة من بنى أسد و دفنوهم كما هى الآن و دفنوا العبّاس فى الموضع الّذى صرع فيه كما هو الآن و نقل عنه أيضا بوجه مفصّل و هو أنّه].

(۲)- [الأسرار: ارتحل و العيون: انفصل].

(۳)- [أضاف فى الأعيان و العيون: عن كربلاء].

(۴)- [زاد فى الأسرار: قاموا].

(۵)- [الأعيان: على تلك الجثث الطّواهر و أضاف فيه: و دفنوها].

(۶)- [مكانه فى البحار و العوالم: قال السّيّد: و لمّا انفصل ابن سعد عن كربلا- خرج قوم من بنى أسد فصلّوا على الجثث الطّواهر المرمّلة بالدّماء و دفنوها على ماهى عليه الآن. و قال المفيد: دفنوا ...].

(۷)- [نفس المهموم و المعالى و الأعيان و اللّواعج و العيون: «الأكبر»].

(۸)- [فى الأعيان و اللّواعج: فى حفيرة واحدة و سووا عليهم التّراب و أضاف فى الأعيان: قال المسعوديّ:

و دفن أهل الغاضريّة و هم قوم من بنى عامر من بنى أسد الحسين و أصحابه بعد قتلهم بيوم أى فى اليوم الّذى ارتحل فيه ابن سعد من كربلاء فإنّه بقى فى كربلا إلى زوال اليوم الحادى عشر كما مرّ، أمّا إذا كانوا جاؤوا فى اليوم الثّانى من رحلته فيكون الدّفن بعد القتل بيومين. و أضاف فيهما: و يقال: إنّ أقربهم دفنا إلى الحسين عليهم السّلام ولده عليّ الأكبر، فيزورهم الزّائر من عند قبر الحسين عليه السّلام و يؤمى إلى الأرض الّتى نحو رجليه بالسّلام عليهم].

(۹)- [إلى هنا حكاه عنه فى الأسرار،/ ۴۵۲ و زاد:

و لا يخفى عليك أنّه قد ينقل عن المفيد ما يعطى، أنّ الحفيرة الّتى فيها أهل بيت سيّد الشّهداء من أولاده و إخوته و أولاد أخيه الحسين و بنى عمومته فى غير الحفيرة الّتى فيها أجساد الأصحاب، و ذلك أنّه لمّا ذكر أسامى-

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۹۲

عليّ عليهما السّلام فى موضعه الّذى قتل فيه على طريق الغاضريّة، حيث قبره الآن. «۱» «۲»

المفيد، الإرشاد، ۲/ ۱۱۸- عنه: المجلسى، البحار، ۴۵/ ۱۰۷- ۱۰۸؛ البحرانى، العوالم، ۱۷

/ ۳۶۷- ۳۶۸؛ البهبهانى، الدّمعة السّاكبة، ۵/ ۱۱؛ القمّى، نفس المهموم،/ ۳۸۸؛ القزوينى، تظلّم الزّهراء؛/ ۲۲۷- ۲۲۸؛ المازندرانى، معالى السّبطين؛ ۲/ ۷۱؛ المظفّر، بطل العلقمى، ۳/ ۲۳۰؛ مثله الأمين، أعيان الشّيعة، ۱/ ۶۱۳، لواعج الأشجان،/ ۱۹۸- ۱۹۹

- من قتل من بنى هاشم، قال: و هم كلّهم مدفونون ممّا يلى رجلى الحسين فى مشهده حفر لهم حفيرة و ألقوا جميعا فيها و سوّى عليهم التّراب إلّا العبّاس بن أمير المؤمنين عليه السّلام، فإنّه دفن فى موضع مقتله على المسنّاة بطريق الغاضريّة، و قبره ظاهر، و ليس لقبور إخوته و أهله الّذين سمّيناهم أثر، و إنّما يزورهم الزّائر من عند قبر الحسين عليه السّلام و يؤمى إلى الأرض الّتى نحو رجليه

بالسّلام و علیّ بن الحسین علیهما السّلام فی جملتهم، و یقال: إنّه أقربهم دفنا إلی الحسین علیه السّلام، و أمّا أصحاب الحسین علیه السّلام الّذین قتلوا معه، فإنّهم دفنوا حوله، و لسنا نحصّل لهم أجداثا علی التّحقیق و التّفصیل، إلّا إنّه لا شکّ أنّ الحائر محیط بهم (رضی اللّه عنهم و أرضاهم) و أسکنهم جنّات النّعیم، فهذا کما تری صریح فی تعدّد الحفیرة، بل یعطی صحّة احتمال کون قبور الأصحاب من الأطراف و الجوانب الأربعة لقبر سیّد الشّهداء علیه السّلام، کما یعطی صحّة احتمال تعدّد القبور تعدّدا فی غایة الکثرة، و یؤیّد الأخیر ما نقل عن ابن شهر آشوب من إنّه کانوا یجدون لأکثرهم قبورا و یرون بیضا هذا، و أمّا ما عن المنتخب، فهو إنّهم قد حفروا لهم حفیرة عمیقة، و ألقوا فیها جمیعا. دفنوا العبّاس بن امیر المؤمنین فی موضعه الّذی قتل فیه علی طریق الغاضریّة، حیث قبره الآن فیه، فهذا کما تری یعطی وحدة الحفیرة، بمعنی أنّ بنی هاشم و الأصحاب قد دفنوا جمیعا فی حفیرة واحدة و کیف کان، فإنّ ما عن المفید یعطی عدم حضور سیّد السّاجدین، لدفن أبیه روحی لهما الفداء، و لکن مقتضی الحقّ و التّحقیق علی وفق ما نقل عن السّیّد الجزائریّ و هو ممّا قد قوّاه أیضا جمع من متأخّری المتأخّرین، و ذلک حیث قالوا بعدما نقل کلام المفید: إنّ هذا إنّما هو فی ظاهر الأمر، و إلّا فإنّ الإمام لا یلی أمره إلّا الإمام، و یدلّ علیه نص ما روی أبو عمرو الکشّی عن محمّد بن مسعود، عن جعفر بن أحمد، عن حمدان بن سلیمان، عن منصور بن العبّاس، عن إسماعیل بن سهل، عن بعض أصحابنا؛ قال: کنت عند الرّضا علیه السّلام، فدخل علیه علیّ بن أبی حمزة بن البرّاج و ابن المکاریّ، فقال علیّ علیه السّلام بعد کلام جری بینهم و بینه فی إمامته: إنّا روینا عن آبائک علیهم السّلام أنّ الإمام لا یلی أمره إلّا إمام].

(۱)- [زاد فی المعالی: «و کأنّهم أرادوا حمل العبّاس إلی الحسین و لکن لم یقدروا لکثرة ما به من الجرح»].

(۲)- و چون ابن سعد از آن‌جا کوچ کرد، گروهی از بنی اسد که در غاضریه بودند، به نزد اجساد مطهره حسین علیه السّلام و یارانش آمده و بر آنان نماز گزارده (و آنان را دفن کردند به این ترتیب که) حسین علیه السّلام را در همین جایی که اکنون قبر شریف او است، دفن نموده و فرزندش علی بن الحسین اصغر را کنار پای آن حضرت و برای شهیدان دیگر از خاندان و یاران آن بزرگوار که اطرافش به زمین افتاده بودند، گودالی در پایین پای حسین علیه السّلام کنده و همگی را گرد آورده بودند، در آن‌جا دفن کردند و عبّاس بن علی علیهما السّلام را در همان‌جا که کشته شده بود، سر راه غاضریّه، جایی که اکنون قبر او است، دفن نمودند.

رسولی محلّاتی، ترجمه ارشاد، ۲/ ۱۱۸

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۹۳

فهؤلاء سبعة عشر نفسا من بنی هاشم «۱» رضوان اللّه علیهم أجمعین، إخوة الحسین علیه و علیهم السّلام، و بنو أخیه و بنو عمّیه جعفر و عقیل «۱» «۲»، و هم کلّهم مدفونون ممّا یلی رجلی الحسین علیه السّلام فی مشهده، حفر لهم حفیرة و ألقوا فیها جمیعا، و سوّی علیهم التّراب إلّا العبّاس بن علیّ علیهما السّلام، فإنّه دفن فی موضع مقتله علی المسنّاة بطریق الغاضریّة، و قبره ظاهر، و لیس لقبور إخوته و أهله الّذین سمّیناهم أثر، و «۳» إنّما یزورهم الزّائر من عند قبر الحسین علیه السّلام، و یؤمی إلی الأرض الّتی نحو رجلیه، بالسّلام علیهم و علیّ بن الحسین علیهما السّلام فی جملتهم، و یقال: إنّه أقربهم دفنا إلی الحسین علیه السّلام.

فأمّا أصحاب الحسین رحمة اللّه علیهم الّذین قتلوا معه، فإنّهم دفنوا حوله، و لسنا نحصل لهم أجداثا علی التّحقیق و التّفصیل، إلّا أنّنا لا نشکّ أنّ الحائر محیط بهم رضی اللّه عنهم و أرضاهم، و أسکنهم جنان النّعیم. «۴»

المفید، الإرشاد، ۲/ ۱۳۰- مثله الطّبرسی، تاج الموالید (من مجموعة نفیسة)،/ ۱۰۸- ۱۰۹؛ الدّربندی، أسرار الشّهادة،/ ۴۵۲

(۱- ۱) [تاج الموالید: قتلوا معه].

(۲)- [إلی هنا لم یرد فی الأسرار].

(۳)- [إلی هنا مثله فی تاج الموالید و الأسرار].

(۴)- که اینان هفده تن از بنی هاشم رضوان اللّه علیهم بودند، که برادران حسین علیه السّلام و پسران برادرش و فرزندان عموهایش جعفر و عقیل بودند، و همگی ایشان در پائین پای حسین علیه السّلام دفن شدند. و برای همه آنها گودالی کنده، و همگی را در آن دفن نمودند، و خاک بر آنان ریختند، جز عباس بن علی علیهما السّلام که او را در همانجا که بر شتر مسناة کشته شده بود، سر راه غاضریه دفن کردند، و قبر او آشکار است. و برای قبرهای برادران و خاندانش که نامشان بردیم هیچگونه نشانه‌ای نیست، جز اینکه زیارت‌کنندگان از پیش قبر حسین علیه السّلام آنانرا زیارت کنند. و بآن زمینی که پائین پای آن حضرت است اشاره کنند و بر آنان سلام کنند، و علی بن الحسین علیهما السّلام نیز در میان ایشان است، و برخی گفته‌اند: جایگاه دفن او به حسین علیه السّلام نزدیکتر از دیگران است.

و اما اصحاب و یاران حسین علیه السّلام که با آنجناب کشته شدند، پس آنان نیز در اطراف آن حضرت دفن شدند. و جای قبرهای ایشان بطور تحقیق و تفصیل روشن نیست، جز اینکه ما تردیدی نداریم، که حائر شریف آنان را دربر دارد. خدا از ایشان خوشنود باد، و ایشان را نیز از خود خوشنود گرداند، و در بهشتهای نعیم جایشان دهد.

رسولی محلاتی، ترجمه ارشاد، ۲/ ۱۳۰

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۹۴

و هم کلّهم قد دفنوا ممّا یلی رجلی الحسین علیه السّلام، حفر لهم حفیرة و ألقوا جمیعا فیها، و سوّی علیهم التّراب إلّا العبّاس بن علیّ فإنّ قبره ظاهر.

«۱» قال الشّیخ المفید أبو عبد اللّه- قدّس اللّه روحه-: فأمّا أصحاب الحسین علیه السّلام، فإنّهم مدفونون حوله، و لسنا نحصل لهم أجداثا علی التّحقیق، إلّا أنّنا لا نشکّ أنّ الحائر محیط بهم. «۱»

الطّبرسی، إعلام الوری،/ ۲۵۰

مدفون بکربلاء و قبره مفرد. صلّی علیه جابر بن عبد اللّه الأنصاریّ. «۲»

ابن فندق، لباب الأنساب، ۱/ ۳۹۷

کلّهم مدفونون معه فی مشهده بکربلاء، إلّا العبّاس بن علیّ، فإنّه مدفون فی مکان قتل فیه.

الکنجی، کفایة الطّالب،/ ۴۴۷

قبره قریب من الشّریعة حیث استشهد.

ابن عنبة، عمدة الطّالب،/ ۳۹۴- عنه: القمی، نفس المهموم،/ ۳۳۲؛ الزّنجانی، وسیلة الدّارین،/ ۲۶۷؛ المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۲۳۰؛ مثله الحائری، ذخیرة الدّارین، ۱/ ۱۴۴

و کلّهم مدفونون ممّا یلی رجلی الحسین علیه السّلام فی مشهده، و إنّهم «۳» حفروا لهم حفیرة عمیقة و ألقوا فیها جمیعا «۳» و سوّی علیهم التّراب (رحمة اللّه علیهم).

و أمّا العبّاس، فإنّه دفن ناحیة عنهم فی موضع المعرکة عند (المسنّاة)، و قبره ظاهر علی ما هو الآن، و لیس لقبور إخوته و بنی عمّه الّذین سمّیناهم أثر ظاهر، و إنّما یزورهم الزّائر عند رجلی الحسین و یؤمی إلی الأرض و یشیر إلیهم بالسّلام و علیّ بن الحسین من جملتهم. و قیل: إنّه أقرب منهم إلی قبر أبیه.

و أمّا أصحاب الحسین الّذین قتلوا معه من سائر النّاس و هم ثلاثة و خمسون رجلا،

(۱- ۱) [مثله فی الأعیان، ۱/ ۶۱۳].

(۲)- [تفرّد به ابن فندق].

(۳- ۳) [حکاه عنه فی تظلّم الزّهراء،/ ۲۲۸].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۹۵

فإنّهم دفنوا حوله و لیس لهم أحداث علی الحقیقة، و لا شکّ أنّهم فی الحائر المقدّس علی ما نقل من الثّقاة و الحائر محیط بهم رضوان اللّه علیهم أجمعین. «۱»

الطّریحی، المنتخب، ۱/ ۳۷- ۳۸- عنه: المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۲۳۰

فهؤلاء ثمانیة عشر نفسا من بنی هاشم، و هم کلّهم مدفونون ممّا یلی رجلی الحسین علیه السّلام، إلّا العبّاس، فإنّه دفن موضع قتله.

الجزائری، الأنوار النّعمانیّة، ۳/ ۲۶۳

«۲» أقول: و فی بعض الکتب المعتبرة عن کتاب أسرار الشّهادات «۲» روی أنّه لمّا ارتحل عمر «۳» بن سعد (لعنه اللّه) من کربلاء و ساروا بالسّبایا و الرّؤوس «۴» إلی الکوفة «۴» نزل بنو أسد مکانهم و بنوا بیوتهم و ذهبت نسائهم «۴» إلی الماء «۴»، إذا هنّ رأین جثثا حول المسنّاة و جثثا نائیة عن الفرات، و بینهنّ جثة قد جلّلتهم بأنوارها و عطرتهم بطیبها، فتصارخن النّساء

---

(۱)- شیخ مفید و دیگران روایت کرده‌اند که چون حضرت سید الشهدا به عالم بقا و ملأ اعلا رحلت نمود. عمر، سرهای شهدا را بر قبایل عرب قسمت کرد، و با خواتین مکرّمه اهل بیت رسالت صلّی اللّه علیه و اله در همان روز متوجه کوفه گردانید و خود تا روز دیگر ماند و ابدان خبیثه کشتگان خود را دفن کرد و اجساد مطهّره شهدا را در میان خاک و خون گذاشت.

چون آن ملاعین رفتند، اهل غاضریّه از قبیله بنی اسد آمدند و بر آن جسدهای مطهّر و بدنهای مکرّم نماز کردند و دفن کردند و جسد مطهّر سید شهدا علیه السّلام را در آن مکان شریف که الحال هست، دفن کردند و علی بن الحسین- یعنی علی اکبر- را در پایین پای آن حضرت دفن کردند و سایر شهدا را در پایین پای آن حضرت در یک موضع دفن کردند و عباس را در نزدیک فرات در همان موضع که شهید شده بود، دفن کردند. به حسب ظاهر چنین بود؛ اما در واقع، امام را به غیر از امام دفن نمی‌کند. حضرت امام زین العابدین علیه السّلام به اعجاز امامت آمد و جسد مطهّر آن حضرت را بلکه سایر شهدا را دفن کرد.

ابن شهر آشوب روایت کرده است که اهل غاضریّه می‌گفتند که: «چون ما رفتیم که ایشان را دفن کنیم، قبرهای ایشان را کنده و ساخته می‌دیدیم و مرغان سفید نزد ایشان می‌دیدیم که پرواز می‌کردند.»

از حضرت امام رضا علیه السّلام منقول است که حضرت امام زین العابدین علیه السّلام مخفی آمد و بر پدر خود نماز کرد و آن جناب را دفن کرد و برگشت.

مجلسی، جلاء العیون،/ ۶۱۶

(۲- ۲) [ظفرت بروایة أخری فی کیفیة دفنهم رواها المرحوم السّیّد محمّد علیّ الشّاه عبد العظیمیّ فی مقتله المعروف المسمّی بإیقاد القلوب و هذه أیضا تقرب ممّا ذکرنا و عن تذکرهما کلیهما تبصرة لمن تبصر قال فی الإیقاد].

(۳)- [المعالی: عسکر ابن].

(۴- ۴) [لم یرد فی المعالی].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۹۶

و قلن: هذا و اللّه جسد «۱» الحسین و أهل بیته علیهم السّلام، فرجعن إلی بیوتهنّ صارخات، و قلن:

یا بنی أسد أنتم جلوس فی بیوتکم و هذا الحسین و أهل بیته و أصحابه مجزّرون کالأضاحی علی الرّمال، و تسفی علیهم الرّیاح، فإن کنتم ما نعهده فیکم من المحبّة و الموالاة فقوموا و ادفنوا هذه الجثث. فإن لم تدفنوها نتولّی دفنها بأنفسنا.

فقال بعضهم لبعض: إنّا نخشى من ابن زياد و ابن سعد (لعنهم اللّه) «۲» أن تصبحنا خيولهم فينهبوننا أو يقتلون أحدنا. فقال كبيرهم: الرّأى أن نجعل لنا «۱» عينا ينظر إلى طريق الكوفة و نحن نتولّى دفنهم. فقالوا: إنّ هذا الرّأى السّديد، ثمّ إنّهم وضعوا لهم عينا و أقبلوا إلى جسد الحسين عليه السّلام، و صار لهم بكاء و عويل، ثمّ إنّهم اجتهدوا على أن يحرّكوه عليه السّلام من مكانه ليشقّوا له ضريحا فلم يقدروا أن يحرّكوا عضوا من أعضائه.

فقال كبيرهم: ما ترون؟ قالوا: الرّأى أن نجتهد أوّلا فى دفن أهل بيته، ثمّ نرى رأينا فيه. فقال كبيرهم «۱»: كيف يكون لكم دفنهم و ما فيكم من يعرف من هذا و من هذا؟

و هم كما ترون جثث بلا رؤوس قد غيّرتهم الشّمس و التّراب من الرّيح، فلربّما نسأل عنهم، فما الجواب؟

فبينما هم فى الكلام إذ طلع عليهم أعرابىّ على متن جواده «۳»، فلمّا رأوه انكشفوا عن تلك الجثث الزّواكى.

قال: فأقبل الأعرابى و نزل عن ظهر «۱» جواده «۴» إلى الأرض «۴»، و صار منحنيا كهيئة الرّاكع حتّى أتى و رمى بنفسه على جسد الحسين عليه السّلام و جعل يقبّله تارة و يشمّه أخرى، و قد بلّ لثامه من دموع عينيه، ثمّ رفع رأسه و نظر إلينا فقال: ما كان وقوفكم حول هذه الجثث؟ فقالوا: أتينا لنتفرّج عليها. فقال عليه السّلام: ما كان هذا قصدكم. فقالوا: نعم يا أخا العرب الآن نطلعك على ما فى ضمائرنا. أتينا لندفن جسد الحسين عليه السّلام فلم نقدر أن نحرّك

---

(۱)- [لم يرد فى المعالى].

(۲)- [أضاف فى المعالى: نخاف].

(۳)- [أضاف فى المعالى: و قد ضيق لثامه].

(۴- ۴) [لم يرد فى المعالى].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۹۷

عضوا من أعضائه، ثمّ اجتهدنا فى دفن أهل بيته و ما فينا من يعرف من هذا و من هذا؟

و هم كما ترى جثث بلا رؤوس، قد غيّرتهم الشّمس و التّراب، فبينما نحن فى الكلام إذ طلعت علينا، فخشينا أنّك من أصحاب ابن زياد (لعنه اللّه) فانكشفنا عن تلك الجثث.

قال: فقام فخطّ لنا خطا «۱» و قال: احفروا هاهنا، ففعلنا «۲» فيها فقال: قدموا هذا و أخّروا هذا «۲» فوضعنا سبعة عشر جثة «۲» بلا رأس «۲»، ثمّ خطّ لنا خطّا «۳» فقال: احفروا هاهنا، ففعلنا فوضعنا فيها باقى الجثث و استثنى منها جثّة واحدة، و أمر لنا أن نشقّ لها ضريحا ممّا يلى الرّأس الشّريف، ففعلنا، فدفّناها ثمّ أقبلنا إليه لنعينه على جسد الحسين عليه السّلام، و إذا هو يقول لنا بخضوع و خشوع: أنا أكفيكم أمره، فقلنا له: يا أخا العرب كيف تكفينا أمره و كلّنا قد اجتهدنا على أن نحرّك عضوا من أعضائه فلم نقدر عليه. فبكى بكاء شديدا فقال عليه السّلام: معى من يعيننى ثمّ إنّه بسط كفيه تحت ظهره الشّريف و قال:

بسم اللّه و باللّه و فى سبيل اللّه و على ملّة رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله، هذا ما وعدنا اللّه تعالى و رسوله و صدق اللّه و رسوله ما شاء اللّه لا حول و لا قوّة إلّا باللّه العلىّ العظيم. ثمّ أنزله وحده و لم يشرك معه أحدا منّا، «۴» ثمّ وضع خدّه بنحره الشّريف و هو يبكى فسمعناه يقول: طوبى لأرض تضمّنت جسدك الشّريف، أما الدّنيا فبعدك مظلمة و الآخرة فبنورك مشرقة.

أمّا الحزن فسرمد و اللّيل فمسهّد حتّى يختار اللّه لى «۵» دارك الّتى أنت مقيم بها، فعليك منّى السّلام يا ابن رسول اللّه و رحمة اللّه و بركاته، ثمّ شرج عليه اللّبن و أهال عليه التّراب، ثمّ وضع كفّه على القبر و خطّه بأنامله و كتب: «هذا قبر الحسين بن علىّ بن أبى طالب الّذى قتلوه عطشانا غريبا». ثمّ التفت إلينا و قال: انظروا هل بقى أحد؟ قالوا: نعم يا أخا العرب، قد بقى بطل مطروح حول المسنّاة و حوله جثّتان، و كلّما حملنا جانبا منه سقط

(۱)- [أضاف فی المعالی: فی الأرض].

(۲- ۲) [لم یرد فی المعالی].

(۳)- [أضاف فی المعالی: آخر].

(۴)- [زاد فی المعالی: فرأیناه].

(۵)- [المعالی: لأهل بیتک].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۹۸

الآخر لکثرة ضرب السّیوف و السّهام. فقال: امضوا بنا إلیه، فمضینا إلیه. فلمّا رآه انکبّ علیه یقبّله و یبکی و یقول: «علی الدّنیا بعدک العفا یا قمر بنی هاشم، فعلیک منّی السّلام من شهید محتسب و رحمة اللّه و برکاته»، ثمّ أمر لنا أن نشقّ له ضریحا ففعلنا، ثمّ أنزله وحده و لم یشرک معه أحدا منّا. ثمّ شرج علیه اللّبن و أهال علیه التّراب، ثم أمرنا بدفن الجثتین حوله، ففعلنا ثمّ مضی إلی جواده فتبعناه و درنا علیه لنسأله عن نفسه، و إذا به یقول: أمّا ضریح الحسین علیه السّلام فقد علمتم، و أمّا الحفیرة الأولی ففیها أهل بیته و الأقرب إلیه ولده علیّ الأکبر، و أمّا الحفیرة الثّانیة ففیها أصحابه، و أمّا القبر المنفرد «۱» فهو حامل لواء «۲» الحسین علیه السّلام حبیب بن مظاهر، و أمّا البطل المطروح حول المسناة فهو العبّاس بن أمیر المؤمنین علیهما السّلام.

و أمّا الجثتان فهما من أولاد أمیر المؤمنین علیه السّلام، فإذا سألکم سائل فأعلموه.

فقلنا له: یا أخا العرب نسألک بحق الجسد الّذی واریته بنفسک و ما أشرکت معک أحدا منّا، من أنت؟

فبکی بکاء شدیدا فقال: أنا إمامکم علیّ بن الحسین علیه السّلام، فقلنا: أنت علیّ؟ فقال:

نعم فغاب عن أبصارنا.

«۳» و روی الکشیّ عن محمّد بن مسعود عن جعفر بن أحمد، عن حمدان بن سلیمان، عن

(۱)- [أضاف فی المعالی: ممّا یلی الرّاس الشّریف].

(۲)- [المعالی: رایة].

(۳) (۳- ۳) [المعالی:

(أقول): و یظهر من الأخبار، أنّ رسول اللّه حفر قبر الحسین علیه السّلام و قبور أهل بیته و أصحابه، کما فی روایة أمّ سلمة زوجة النّبیّ صلّی اللّه علیه و اله و سلّم فی (البحار) أصبحت أمّ سلمة تبکی قیل لها: ممّ بکاؤک؟ قالت: لقد قتل ابنی الحسین، و ذلک أنّی ما رأیت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله و سلّم منذ مضی إلّا اللّیلة، فرأیته شاحبا کئیبا فقلت: مالی أراک یا رسول اللّه شاحبا کئیبا؟ قال: ما زلت اللّیلة أحفر القبور للحسین و أصحابه، و من ذلک أنّ بنی اسد لمّا جاؤوا لدفن تلک الأجساد الطّیّبة الطّاهرة کانوا یجدون لأکثرهم قبورا، و یرون طیورا بیضاء، و دفنوهم فی تلک القبور بعد ما صلّوا علیهم، و کانوا یفتخرون علی قبائل العرب بأنّا صلّینا علی الحسین علیه السّلام و أصحابه و دفناهم، بیّض اللّه وجوههم.-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۴۹۹

منصور بن العبّاس، عن إسماعیل بن سهل، عن بعض أصحابنا، و سألنی أن أکتم اسمه.

قال: کنت عند الرّضا علیه السّلام فدخل علیه علیّ بن أبی حمزة و ابن السّراج و ابن المکاریّ، فقال له ابن أبی حمزة بعد کلام جری بینهم و بینه علیه السّلام فی إمامته: إنّا روّینا عن آبائک علیهم السّلام: أنّ الإمام لا یلی أمره إلّا إمام مثله، فقال له أبو الحسن علیه السّلام: فأخبرنی عن الحسین بن علیّ علیهما السّلام کان إماما أو غیر إماما؟ قال: کان إماما. قال: فمن ولی أمره؟ قال:

علیّ بن الحسین، و أین کان علیّ بن الحسین علیه السّلام؟ قال: کان محبوسا بالکوفة فی ید عبید اللّه بن زیاد (لعنه اللّه). قال: خرج و هم لا یعلمون حتّی ولی أمر أبیه علیه السّلام، ثمّ انصرف فقال له أبو الحسن علیه السّلام: إن هذا أمکن علیّ بن الحسین علیه السّلام أن یأتی کربلاء فیلی أمر أبیه ثمّ ینصرف، فهو یمکن صاحب هذا الأمر أن یأتی بغداد و یلی أمر أبیه، ثمّ ینصرف و لیس فی حبس و لا فی أسر (الحدیث). (۳*)

البهبهانی، الدّمعة السّاکبة، ۵/ ۱۱- ۱۴- مثله المازندرانی، معالی السّبطین، ۲/ ۶۷- ۷۰

«۱» «۲» من کتاب إکسیر العبادات فی أسرار الشّهادة: إنّ فیما یتعلّق بدفن الجسد الطّیّب الطّاهر، النّور الأنور لسیّد الشّهداء روحی له الفداء فاعلم، إنّه ذکر بعض الثّقات أنّه «۲» روی السّیّد نعمة اللّه الجزائریّ فی کتاب مدینة العلم، عن رجاله، عن عبد اللّه الأسدیّ، أنّه «۱» قال: کان إلی جنب العلقمیّ حیّ من بنی أسد، فتمشّت نساء ذلک الحیّ إلی المعرکة،

- و یظهر من روایة الشّیخ الطّوسیّ (ره) أنّ بنی أسد جاؤوا بباریة جدیدة و فرشوها تحت الحسین علیه السّلام؛ فإنّه روی عن الدّیزج قال: أتیت فی خاصّة غلمانی فقط لمّا أمر المتوکّل بنبش القبر، فنبشت فوجدت باریة جدیدة و علیها بدن الحسین علیه السّلام و وجدت منه رائحة المسک، فترکت الباریة علی حالها و بدن الحسین علی الباریة و أمرت بطرح التّراب علیه و أطلقت الماء علیه.]

(۱- ۱) [المعالی: روی السّیّد نعمة اللّه الجزائریّ عن عبد اللّه الأسدیّ إنّه قال: لمّا قتل الحسین بن علیّ علیهما السّلام و کافّة من کان معه من ولده و إخوته و بنی عمومته و أراد ابن سعد التّوجّه بالسّبایا و الرّؤوس إلی الکوفة، أنفذ فی ذلک إلیه ابن زیاد أن وار أجساد أصحابک ودع جسد الحسین علیه السّلام و أصحابه فأنفذ إلیه: أنّه لا یسعنی دفن جمیع قتلانا، لأنّ عدّة المقتولین مائة و خمسون ألفا، فأنفذ إلیه أن وار الرّؤساء و الأعیان و اترک السّواد منهم، قال: فواری ابن سعد من أراد مواراته و ارتحل بالسّبایا و الحریم إلی الکوفة، و خلف تلک الجثث الزّکیّة تصهرها الشّموس و تسترها أذیال الرّیاح ثلاثة أیّام، و قد أقام ثلاثا غیر مقبور].

(۲- ۲) [لم یرد فی بطل العلقمی].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۰۰

فرأین جثث أولاد الرّسول، و أفلاذ حشاشة الزّهراء البتول، و أولاد علیّ أمیر المؤمنین، فحل الفحول، و جثث أولادهم «۱» فی تلک الصّحاری و هاتیک القفار تشخّب الدّماء من جراحاتهم، «۲» کأنّهم قتلوا فی تلک السّاعة، فتداخل النّساء من ذلک «۳» المقام العجب «۳»، فابتدرن إلی حیّهنّ «۲»، و نقلن لأزواجهنّ ما شاهدنه، ثمّ قلن لهم: بم تعتذرون من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله و أمیر المؤمنین و فاطمة الزّهراء إذا وردتم علیهم، حیث أنّکم لم تنصروا أولادهم، و لا دافعتم عنهم بضربة سیف، و لا بطعنة رمح، و لا بحذفة سهم؟ فقالوا لهنّ: إنّا نخاف من بنی أمیّة، و قد لحقتهم الذّلّة، و شملتهم النّدامة من حیث لا تنفعهم، و بقیت النّسوة یجلن حولهم، و یقلن لهم: إن فاتتکم نصرة تلک العصابة النّبویّة، و الذّبّ عن هاتیک الشّنشنة العلیّة العلویّة، فقوموا الآن إلی أجسادهم الزّکیّة، فواروها، فإنّ اللّعین ابن سعد قد واری أجساد من أراد مواراته من قومه، فبادروا إلی مواراة أجساد آل رسول «۴» اللّه، و ارفعوا «۵» عنکم بذلک العار؛ فماذا تقولون إذ قالت العرب لکم: أنّکم لن تنصروا ابن بنت نبیّکم مع قربه «۶» و حلوله بناديکم؟ فقوموا و اغسلوا بعض الدّرن منکم.

فقالوا: نفعل ذلک، فأتوا المعرکة و صارت همّتهم أوّلا أن یواروا جثّة الحسین علیه السّلام، «۷» ثمّ الباقین، فجعلوا ینظرون الجثث فی المعرکة، فلم یعرفوا جثّة الحسین علیه السّلام من بین تلک الجثث، «۷» لأنّها بلا رؤوس، قد غیّرتها الشّموس، فبینما هم کذلک، إذا بفارس مقبل إلیهم حتّی إذا قاربهم، قال: ما بالکم؟ قالوا: «۸» إنّا أتینا لنواری جثّة الحسین علیه السّلام «۹» و جثث

---

(۱)- [المعالی: «أنصارهم»].

(۲- ۲) [لم یرد فی بطل العلقمی].

(۳- ۳) [المعالی: «تمام العجب»].

(۴)- [لم یرد فی المعالی].

(۵)- [المعالی: و ادفعوا].

(۶)- [أضاف فی المعالی: «منکم»].

(۷- ۷) [المعالی: «من بین تلک الجثث، لکنّهم ما کانوا یعرفونه].

(۸)- [أضاف فی المعالی: «اعلم»].

(۹- ۹) [لم یرد فی بطل العلقمی].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۰۱

ولده و أنصاره، و لم نعرف جثّة الحسین، (۹) فلمّا سمع ذلک، حنّ و أنّ؛ و جعل ینادی:

وا أبتاه! یا أبا عبد اللّه! لیتک حاضرا و ترانی أسیرا ذلیلا، ثمّ قال لهم: أنا أرشدکم إلیه، فنزل عن جواده، و جعل یتخطّی القتلی، فوقع نظره علی جسد الحسین علیه السّلام روحی له الفداء، فاحتضنه و هو یبکی و یقول: یا أبتاه! بقتلک قرّت عیون الشّامتین، یا أبتاه! بقتلک فرحت بنو أمیّة، یا أبتاه! بعدک طال حزننا، یا أبتاه! بعدک طال کربنا، قال: ثمّ مشی قریبا من محل جثّته، فأهال یسیرا من التّراب، فإذا قبر محفور، و لحد مشقوق، فأنزل الجثّة الشّریفة، و واراها فی ذلک المرقد الشّریف، کما هو الآن، قال: ثمّ أنّه جعل یقول: هذا فلان، و هذا فلان، و الأسدیّون یوارونهم، فلمّا فرغوا منهم، مشی إلی جثّة العبّاس بن أمیر المؤمنین علیهما السّلام، فانحنی علیها و جعل ینتخب و یقول: یا عمّاه! لیتک تنظر حال الحرم و البنات، و هنّ تنادین: وا عطشاه، وا غربتاه، ثمّ أمر بحفر لحده، و واراه هناک، ثمّ عطف علی جثث الأنصار، و حفر حفیرة واحدة، واراهم فیها إلّا حبیب بن مظاهر، «۱» حیث أبی «۱» بعض بنی عمّه ذلک، «۲» فدفنه ناحیة عن الشّهداء، قال: فلمّا فرغ الأسدیّون من مواراتهم، قال لهم: هلمّوا لنواری جثّة الحرّ الرّیاحیّ؛ قال: فمشی و هم خلفه حتّی وقف علیه، و قال: أمّا أنت، فقد قبل اللّه توبتک، و زاد فی سعادتک ببذلک نفسک أمام ابن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله و سلّم، قال: فأراد الأسدیّون حمله إلی محلّ الشّهداء، قال: لا، بل فی مکانه واروه، قال: فلمّا فرغوا من مواراته، رکب ذلک الفارس جواده، فتعلّق به الأسدیّون، و قالوا له: بحقّ من واریته «۳» بیدک، من أنت؟ فقال: أنا حجّة اللّه علیکم، أنا علیّ بن الحسین، جئت لأواری جثّة أبی، و من معه من إخوتی و أعمامی و أولاد عمومتی و أنصارهم الّذین بذلوا مهجهم دونه، و أنا الآن راجع إلی سجن ابن زیاد (لعنه اللّه)، و أمّا أنتم فهنیئا لکم، لا تجزعوا أن تضاموا «۴» فینا. فودّعهم و انصرف عنهم. و أمّا الأسدیّون، فإنّهم

(۱- ۱) [المعالی: «أتی»].

(۲)- [أضاف فی المعالی: «الوقت»].

(۳)- [المعالی: واریتهم].

(۴)- [المعالی: «تصادموا»].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۰۲

رجعوا «۱» إلی حیّهم. انتهی «۲» ما نقل أقول عن السّیّد الجزایریّ.

---

(۱)- [أضاف فی المعالی: «مع نسائهم»].

(۲)- [زاد فی بطل العلقمی: «ربّما ینتقد النّاقد هذه الروایة أو الحکایة، بعدة النقادات:

(أحدها): لم يسأل الأسديّون من الفارس قائلين له من أنت؟ و قد عرفوه بقوله: يا أبتاه و يا عمّاه؟ و الجواب عن هذا سهل؛ فإنّ تلك المعرفة إجماليّة، فأرادوا منه المعرفة التّفصيليّة المشخّصة، لأنّه يجوز أن يخاطب الرّجل العظيم ذا الشّأنيّة و العظمة بلفظ الأب و العمّ على جهة التّبجيل و الاحترام، و إن لم يكن ابنا أو ابن أخ نسبيّ، كما قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله و سلّم: أنا و عليّ أبوا هذه الأمّة؛ فأبوّتهما للأمّة على جهة التّعظيم؛ و كما قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله و سلّم:

الخالة والدة، و العمّ والد. و قال اللّه تعالى فى نساء النّبيّ صلّى اللّه عليه و اله و سلّم: و نساءه أمّهاتكم؛ كلّ ذلك على جهة الاحترام و التّجلّة. فسؤالهم عنه ليعرفوه أنّه ابنه الحقيقيّ النّسبيّ، أم من المعظّمين المحترمين له من المسلمين الّذين يرون عظمة منزلته و أنّ احترامه فوق احترام الأبوين الحقيقيّين؟

(ثانيها): كيف يتوقف الأسديّون عن معرفة جسد الحسين عليه السّلام، و لا شكّ أنّ جسده معلوم لأمرين لا يسترتب فيهما إلّا جاهل:

أحدهما: استعلاء نوره على أنوارهم، و إشراق أشعّته على أشعّتهم. و قد أجاد الكعبيّ بقوله فى مرثيّة له:

و مجرّح ما غيّرت منه القنا حسنا و لا أخلقن منه جديدا

قد كان بدرا فاغتدى شمس الضّحى مذ ألبسته يد الدّماء لبودا

(ثالثها): الهيبة الإلهيّة الّتى جلّلت جسده الشّريف، فإنّها ليست لباقى الشّهداء معه، و بها حرست تلك الأجساد الطّاهرة المنبوذة فى بطاح الفلاة من هوام الأرض و وحوش الفلا، حتّى هابت الدّنو منهم، و حتّى أصبحت السّباع الضّارية، و الوحوش السّاغبة لتلك الهيبة حرسا للأجساد الطّاهرة. و قد قال الشّريف الرّضى:

تهابه الوحش أن تدنوا لمصرعه و قد أقام ثلاثا غير مقبور

ثمّ إنّ هناك قرائن و إمارات و علائم تعيّن للأسديّين جسد الحسين عليه السّلام، و تفرده عن أجساد باقى الشّهداء:

(۱) قد علمت بنو أسد أنّ الخيل قد وطئت صدر الحسين عليه السّلام و ظهره، دون بقيّة الشّهداء.

(۲) طارت الأنباء إليهم على ألسنة الرّكبان و المارّة من عابرى الطّريق: أنّ الأعداء لمّا قطعوا رأس الحسين عليه السّلام، تركوه مكبوبا على وجهه.

(۳) قد علم الأسديّون أنّ الحسين عليه السّلام قد جمع أصحابه الشّهداء فى محلّ واحد و بقى هو فى محلّ مصرعه لم يحمله أحد، و الأعداء لا حاجة لهم فى وضعه مع أصحابه، و قد عرف الأسديّون ذلك.

(۴) ما نبّأهم به الزّارع على نهر العلقميّ، كما سيأتى الحديث؛ أنّه شاهد أسدا رابضا عند جسد الحسين عليه السّلام يحرسه، فهو يشاهده كلّ ليلة قبل دفنه يأتى حتّى يربض عند الجسد المنفرد عن الأجساد، فيلثمه و يشمّه و يتمسّح به، ثمّ يبعد عنه قليلا فيربض إلى الصّباح. فهذه القرائن لا يحتاج معها الأسديّون إلى سؤال عن معرفة الجسد الشّريف.

و الجواب عن هذا: أنّهم قد عرفوا جسد الحسين عليه السّلام بالاعتبارات السّالفة، لكن تردّدهم كان لأمرين:

(أحدهما): لزيادة العلم، فإنّ هذا أمر من الأمور الكبرى الّتى لها أهميّتها العظمى فى الأجيال المتعاقبة على زيارة هذه المراقد المسؤول عن تعيينها من باشر الدّفن، و قام بمهمّة المواراة.-

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۰۳

الدّربندى، أسرار الشّهادة،/ ۴۵۱- ۴۵۲- عنه: المظفّر، بطل العلقمى، ۳/ ۲۳۹- ۲۴۳؛ مثله المازندرانى، معالى السّبطين، ۲/ ۶۵- ۶۷

برز من بعد [مالك] رجل يقال له: رشيد فحمل عليهم، و قتل منهم عشرين فارسا فقتله القوم عند مقتلة العبّاس بن أمير المؤمنين عليه السّلام فوقع عليها، و فى رواية أخرى أنّهما قتلا جميعا و دفنا فى قبر واحد. «۱»

الدّربندى، أسرار الشّهادة،/ ۲۸۶

[...] و حفروا للشّهداء من أهل بيته و أصحابه الّذين صرعوا حوله ممّا يلى رجلى الحسين عليه السّلام، و جمعوهم، فدفنوهم جميعا

معا، و دفنوا العبّاس بن علیّ علیهما السّلام فی موضعه

- فکلّما ازداد علما و یقینا، کان أبلغ فی العذر، و لا ریب أنّ بالدّلالة الصّریحة مع تلک الأمارات تکون الحادثة حادثة علم یقینی، لا یتطرّقه ریب، و لا یتخلّله تشکیک.

(ثانیهما): أنّ تردّدهم حول الأجساد و إکثارهم من الذّهاب و الأیاب، لم یکن منبعثا عن شکّ فی تعیین جثمان الحسین الأقدس، فإنّه معلوم لدیهم بأنواره و هیبته، و لکن تردّد حیرة و ذهول، و أصابتهم الدّهشة و الانفعال الحادّ، و التألّم الحارّ اللّاذع من فعل أعدائهم، أجلاف العرب، فیما جنوه علیهم من التّمثیل المشوّه، فقد أحلّ بهم أراذل البشر ما لا تجنیه الکفرة، فضلا عن المسلمین، من الجنایات المستفظعة فی أموات زهقت نفوسهم، و فارقت أرواحهم أجسادهم، من قطع الرّؤوس و الأیدی، و سلب الأبدان؛ هذا أمر عظیم یوجب التفکّر فیه، و الحیرة، و یبعث التّردّد. و شیء آخر یلزم الأسدیّین، التّفکّر فیه، فیطول لذلک تردّدهم، لیصیبوا جهة الرّأی، هو: کیفیّة دفن هذه الأجساد الملقاة بقرب الحسین علیه السّلام، و یبحثون عن معرفة الأعیان منهم، لأجل أن یجیبوا عن السّؤال المتوجّه إلیهم فیما بعد، عن مراقدهم، فهذا موجب تفکیرهم و الموحی إلیهم التّردّد عن سرعة الإقدام، لا لأنّ الحسین علیه السّلام لم یعرف عندهم، أضاف فی المعالی: «هذا ما رواه المرحوم السّیّد الجزائریّ فی کیفیّة دفن هذه الأجساد المقدّسة].

(۱)- عمر بن سعد چون در روز یازدهم محرم دو بخش از روز سپری شد (۱)، اهل بیت نبوت و امامت را چنان‌که به شرح رفت، به جانب کوفه روان داشت. جماعت بنی اسد که در اراضی غاضریّه مسکن و مربع (۲) داشتند، چون دانستند که لشکر ابن سعد از کربلا بیرون شدند، روز دوازدهم محرم به کربلا آمدند و بر اجساد شهدا نماز گذاشتند.

به روایت شیخ مفید، مضجع امام علیه السّلام در همان موضع است که هم‌اکنون معروف است و علی بن الحسین علیه السّلام را در فرودپای (۳) پدر به خاک سپردند و سایر شهدا را لختی دورتر مدفون ساختند و عباس بن علی علیهما السّلام را در راه غاضریه در همین موضع که مرقد مطهر او است، دفن کردند.

(۱). دو ثلث روز گذشت.

(۲). مربع: منزل.

(۳). پای: پایین.

سپهر، ناسخ التّواریخ سیّد الشّهدا علیه السّلام، ۳/ ۳۳- ۳۴

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۰۴

الّذی قتل فیه علی طریق الغاضریّة، حیث قبره الآن. (و قال غیره): دفنوا العبّاس فی موضعه، لأنّهم لم یستطیعوا حمله لتوزیع أعضائه، کما أنّ الحسین علیه السّلام لم یحمله علی عادته فی حمل قتلاه إلی حول المخیّم لذلک. «۱»

السّماوی، إبصار العین،/ ۱۲۷

ذکر أهل التّاریخ أنّ سیّد الشّهداء أفرد خیمة فی حومة المیدان، «۲» و کان یأمر بحمل من قتل من صحبه و أهل بیته إلیها، و کلّما یؤتی بشهید، یقول علیه السّلام: قتلة مثل قتلة النّبیّین و آل النّبیّین. «۳»

إلّا أخاه أبا الفضل العبّاس علیه السّلام ترکه فی محلّ سقوطه قریبا من شطّ الفرات. «۴»

و لمّا ارتحل عمر بن سعد بحرم الرّسالة إلی الکوفة، ترک أولئک الّذین وصفهم أمیر المؤمنین علیه السّلام بأنّهم سادة الشّهداء فی الدّنیا و الآخرة، لم یسبقهم سابق، و لا یلحقهم لاحق. «۵» علی وجه الصّعید، تصهرهم الشّمس، و یزورهم وحش الفلا.

قد غیّر الطّعن منهم کلّ جارحة إلّا المکارم فی أمن من الغیر

و بینهم سیّد شباب أهل الجنّة بحالة تفطّر الصّخر الأصمّ، غیر أنّ الأنوار الإلهیّة تسطع من جوانبه، و الأرواح العطرة تفوح من نواحیه.

و مجرّح ما غيّرت منه القنا حسنا و لا أخلقن منه جديدا

قد كان بدرا فاغتدى شمس الضّحى مذ ألبسته يد الدّماء لبودا

تحمى أشعّته العيون فكلّما حاولن نهجا خلنه مسدودا

و تظلّه شجر القنا حتّى أبت إرسال هاجرة إليه بريدا «۶»

---

(۱)- و عبّاس بن على عليهما السّلام را در راه غاضريه، در همان‌جا كه كشته شده بود و اكنون قبر او است، به خاك سپردند.

كمره‌اى، ترجمه نفس المهموم،/ ۱۸۲

(۲)- تاريخ الطّبرى، ج ۶، ص ۲۵۶، و كامل ابن الأثير ج ۴، ص ۳۰، و إرشاد الشّيخ المفيد.

(۳)- حكاه فى البحار، ج ۱۰، ص ۲۱۱، و ج ۱۳، ص ۱۲۵ عن غيبة النّعمانى.

(۴)- نصّ عليه جماعة من المؤرّخين، انظر كتابنا «قمر بنى هاشم» ص ۱۱۵، ط المطبعة الحيدريّة فى النّجف.

(۵)- كامل الزّيارات، ص ۲۱۹.

(۶)- للحاج هاشم الكعبى.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۰۵

و حدّث رجل من بنى أسد، أنّه أتى المعركة بعد ارتحال العسكر، فشاهد من تلك الجسوم المضرّجة، أنوارا ساطعة، و أرواحا طيّبة، و رأى أسدا هائل المنظر يتخطّى تلك الأشلاء المقطّعة، حتّى إذا وصل إلى هيكل القداسة و قربان الهداية تمرّغ بدمه، و لاذ بجسده، و له همهمة و صياح، فأدهشه الحال، إذ لم يعهد مثل هذا الحيوان المفترس يترك ما هو طعمة أمثاله، فاختفى فى بعض الأكم، لينظر ما يصنع، فلم يظهر له غير ذلك الحال.

و ممّا زاد فى تحيّره و تعجّبه، أنّه عند انتصاف اللّيل، رأى شموعا مسرّجة ملأت الأرض، و بكاء و عويلا مفجعا. «۱»

و فى اليوم الثّالث عشر من المحرّم، أقبل زين العابدين لدفن أبيه الشّهيد عليه السّلام، لأنّ الإمام لا يلى أمره إلّا إمام مثله. «۲»

يشهد له مناظرة الرّضا مع علىّ بن أبى حمزة، فإنّ أبا الحسن عليه السّلام قال له: أخبرنى عن الحسين بن علىّ كان إماما؟ قال: بلى، فقال الرّضا: فمن ولى أمره؟ قال ابن أبى حمزة: تولّاه علىّ بن الحسين السّجاد، فقال الرّضا: فأين كان علىّ بن الحسين؟ قال ابن أبى حمزة: كان محبوسا بالكوفة عند ابن زياد، و لكنّه خرج و هم لا يعلمون به، حتّى ولى

---

(۱)- مدينة المعاجز، ص ۲۶۳، باب ۷.

(۲)- إثبات الوصيّة للمسعودىّ، ص ۱۷۳، و قد ذكرنا فى كتاب «زين العابدين»، ص ۴۰۲، الأحاديث الدّالّة على أنّ الإمام لا يلى أمره إلّا إمام مثله.

لم تكشف الأحاديث هذا السّرّ المصون، و لعلّ النّكتة فيه، أنّ جثمان المعصوم عند سيره إلى المبدأ الأعلى بانتهاء أمد الفيض الإلهى يختصّ بآثار، منها: أن لا يقرب منه من لم يكن من أهل هذه المرتبة، إذ هو مقام قاب قوسين أو أدنى، ذلك المقام الّذى تقهقر عنه الرّوح الأمين و عام النّبىّ صلّى اللّه عليه و اله وحده فى سبحات الملكوت، و ليست هذه الدّعوى فى الأئمة بغريبة، بعد أن تكوّنوا من الحقيقة المحمّديّة، و شاركوا جدّهم فى المآثر كلّها، إلّا النّبوّة و الأزواج، كما فى المحتضر للحسن بن سليمان الحلّىّ، ص ۲۲، طبع النّجف، و هذه أسرار لا تصل إليها أفكار البشر، و لا سبيل لنا إلى الإنكار بمجرد بعدنا عن إدراكها ما لم تبلغ حدّ الاستحالة، و قد نطقت الآثار الصّحيحة بأنّ للأئمّة أحوالا غريبة، ليس لسائر الخلق الشّركة معهم كإحيائهم الأموات بالأجساد الأصليّة و رؤية بعضهم بعضا، و صعود أجسادهم إلى السّماء و سماعهم سلام الزّائرين لهم، و قد صادق على ذلك شيخنا المفيد فى المقالات، ص ۸۴، ط

طهران، و الكراجكيّ فى كنز الفوائد، و المجلسيّ فى مرآة العقول، ج ۱، ص ۳۷۳، و كاشف الغطاء فى منهج الرّشاد، ص ۵۱، و النّورى فى دار السّلام، ج ۱، ص ۲۸۹.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۰۶

أمر أبيه، ثمّ انصرف إلى السّجن.

فقال الرّضا: إنّ من مكّن عليّ بن الحسين أن يأتى كربلاء، فيلى أمر أبيه، ثمّ ينصرف، يمكّن صاحب هذا الأمر أن يأتى بغداد، فيلى أمر أبيه و ليس هو فى حبس و لا أسار.

و لمّا أقبل السّجّاد عليه السّلام، وجد بنى أسد مجتمعين عند القتلى متحيّرين، لا يدرون ما يصنعون، و لم يهتدوا إلى معرفتهم، و قد فرّق القوم بين رؤوسهم و أبدانهم، و ربّما يسألون من أهلهم و عشرتهم.

فأخبرهم عليه السّلام عمّا جاء إليه من مواراة هذه الجسوم الطّاهرة، و أوقفهم على أسمائهم، كما عرّفهم بالهاشميّين من الأصحاب، فارتفع البكاء و العويل، و سالت الدّموع منهم كلّ مسيل، و نشرت الأسديّات الشّعور و لطمن الخدود.

ثمّ مشى الإمام زين العابدين إلى جسد أبيه و اعتنقه، و بكى بكاء عاليا، و أتى إلى موضع القبر و رفع قليلا من التّراب، فبان قبر محفور و ضريح مشقوق، فبسط كفّيه تحت ظهره و قال: «بسم اللّه و فى سبيل اللّه و على ملّة رسول اللّه صدق اللّه و رسوله، ما شاء اللّه لا حول و لا قوّة إلّا باللّه العظيم».

و أنزله وحده و لم يشاركه بنو أسد فيه، و قال لهم: إنّ معى من يعيننى، و لمّا أقرّه فى لحده، وضع خدّه على منحره الشّريف، قائلا: «طوبى لأرض تضمّنت جسدك الطّاهر، فإنّ الدّنيا بعدك مظلمة، و الآخرة بنورك مشرقة، أمّا اللّيل فمسهّد، و الحزن سرمد، أو يختار اللّه لأهل بيتك دارك الّتى أنت بها مقيم، و عليك منّى السّلام يا ابن رسول اللّه و رحمة اللّه و بركاته».

و كتب على القبر: «هذا قبر الحسين بن عليّ بن أبى طالب الّذى قتلوه عطشانا غريبا».

ثمّ مشى إلى عمّه العبّاس عليه السّلام، فرآه بتلك الحالة الّتى أدهشت الملائكة بين أطباق السّماء، و أبكت الحور فى غرف الجنان، و وقع عليه يلثم نحره المقدّس قائلا: «على الدّنيا بعدك العفا يا قمر بنى هاشم، و عليك منّى السّلام من شهيد محتسب و رحمة اللّه و بركاته».

و شقّ له ضريحا و أنزله وحده كما فعل بأبيه الوصيّ، و قال لبنى أسد: إنّ معى من

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۰۷

يعيننى.

نعم، ترك مساغا لبنى أسد بمشاركته فى مواراة الشّهداء، و عيّن لهم موضعين، و أمرهم أن يحفروا حفرتين، و وضع فى الأولى بنى هاشم، و فى الثّانية الأصحاب. «۱»

و أمّا الحرّ الرّياحيّ، فأبعدته عشيرته إلى حيث مرقده الآن، و قيل: أنّ أمّه كانت حاضرة، فلمّا رأت ما يصنع بالأجساد، حملت الحرّ إلى هذا المكان.

و كان أقرب الشّهداء إلى الحسين، ولده «الأكبر» عليه السّلام، و فى ذلك يقول الإمام الصّادق لحمّاد البصريّ: قتل أبو عبد اللّه غريبا بأرض غربة يبكيه من زاره، و يحزن له من لم يزره، و يحترق له من لم يشهده، و يرحمه من نظر إلى قبر ابنه عند رجليه فى أرض فلاة، و لا حميم قربه، ثمّ منع الحقّ، و توازر عليه أهل الرّدة حتّى قتلوه و ضيّعوه، و عرّضوه للسّباع، و منعوه شرب ماء الفرات الّذى يشربه الكلاب، و ضيّعوا حقّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله و سلّم و وصيّته به و بأهل بيته، فأمسى مجفوّا فى حفرته، صريعا بين قرابته و شيعته، قد أوحش قبره فى الوحدة و البعد عن جدّه، و المنزل الّذى لا يأتيه إلّا من امتحن اللّه قلبه للإيمان، و عرّفه حقّنا.

و لقد حدّثنى أبى: أنّه لم يخل مكانه منذ قتل من مصلّ عليه من الملائكة أو من الجنّ و الإنس، أو من الوحش، و ما من أحد إلّا و

یغبط زائره و یتمسّح به، و یرجو فی النّظر إلیه الخیر لنظره إلی قبره.

و إنّ اللّه تعالی لیباهی الملائکهٔ بزائریه.

و أمّا ما له عندنا فالتّرحّم علیه کلّ صباح و مساء.

و لقد بلغنی أنّ قوما من أهل الکوفهٔ، و ناسا غیرهم من نواحیها یأتونه فی النّصف من شعبان، فبین قارئ یقرأ و قاصّ یقصّ، و نادب یندب، و نساء یندبنه و قائل یقول المراثی.

فقال حمّاد: قد شهدت بعض ما تصف.

---

(۱)- الکبریت الأحمر (و أسرار الشّهادهٔ) و (الإیقاد).

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۰۸

قال علیه السّلام: الحمد للّه الّذی جعل فی النّاس من یفد إلینا و یمدحنا و یرثی لنا، و جعل عدوّنا من یطعن علیهم و یهدّدونهم و یقبّح ما یصنعون. «۱» «۲»

---

(۱)- کامل الزّیارات، ص ۳۲۵، و عنه فی مزار البحار، ص ۱۲۴.

(۲)- حدیث دیگر درباره منزلت بس والای ابا الفضل علیه السّلام، روایتی است که محقّق عالیقدر، سیّد محمّد علی شاه عبد العظیمی قدس سرّه متعرّض آن شده است و از آن برمی‌آید که قمر بنی هاشم علیه السّلام از مقاماتی شبیه مراتب معصومین علیهم السّلام برخوردار است.

روایت شده است که چون امام سجّاد علیه السّلام بعد از واقعه عاشورا، برای دفن آن پیکرهای به خون خفته در کربلا حضور یافت، به بنی اسد اجازه عنایت کرد تا آن اجسام مطهّر را به خاک سپارند و تنها پیکر سیّد الشّهدا علیه السّلام و عمویش را استثنا نمودند و اظهار داشتند که: خود به تنهایی به دفن آنان خواهند پرداخت، و فرمودند: «با من کسانی هستند که یاریم دهند.»

در این‌جا، امر امام واضح است که امام باید او را غسل و کفن نماید؛ امّا مسأله‌ای که به حقیقت و سرّ آن دست نمی‌یازیم این است که از چه رو حضرتش علیه السّلام عموی صدّیق و شهیدش عبّاس علیه السّلام را همانند پدر اطهر خود علیه السّلام به دل خاک نهاد تا از آن‌جا به ملأ اعلی پر گشاید. و این نیست مگر بیانگر این مطلب که آن جسد مقدّس چون ذوات مقدّسه معصومین علیهم السّلام کس دیگر سزاوار نیست، بدان دست زند؛ چرا که او در نزدیکترین حالات خود به حقّ متعال است و کسی که از مقام شامخ او بهره ندارد، نباید آن پیکر مطهّر را لمس نماید.

[...] اما در مورد سرهای مطهّر دیگر شهدا در کتابهای مقتل چیزی نیامده است؛ جز این‌که در «نفس المهموم» صفحه ۲۵۳ و «ریاض الأحزان» صفحه ۱۵۵ از «حبیب السّیر» آمده است که یزید سر همه شهدا را به علیّ بن الحسین علیهما السّلام تسلیم نمود و حضرت آنها را، در اربعین، به ابدانشان ملحق ساخت و سپس به مدینه بازگشت.

شاید ظواهر امر، این قول را تأیید کند؛ زیرا چون مردم از پلیدی کار یزید آگاه شدند و نغمه‌های آشوب و شورش بلند گشت، چاره‌ای ندید جز آن‌که هرچه که مورد درخواست امام سجّاد علیه السّلام بود، به مرحله اجرا درآورد و آنان را هرچه زودتر از شام خارج کند.

در جهت دیگر علّامه سیّد محسن امین، در «اعیان الشّیعه» جلد ۴، صفحه ۲۹۰ یادآور شده است که او در سال ۱۳۲۱ ه. ق در آرامگاه معروف به مقبره باب صغیر، در دمشق مشاهده نموده که صخره‌ای در جنب در آن قرار داشته است که بر آن حک شده بود:

هذا مدفن رأس العبّاس بن عليّ و رأس عليّ الأكبر بن الحسين و رأس حبيب بن مظاهر.

این‌جا محل دفن سرهای عبّاس بن علی، علی اکبر فرزند امام حسین علیهم السّلام و حبیب بن مظاهر است.

او سپس گوید:

سپس این مقبره سالیانی خراب گشت و بعد از مدّتی، بنای آن مجدّدا برقرار شد و آن صخره را از میان برده و ضریحی بر قبور نهادند و اسامی بسیاری از شهدای کربلا را بر آن منقوش ساختند؛ امّا حقیقت امر-

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۰۹

- آن است که این مدفن به حسب نوشته آن تخته‌سنگ، منسوب به سرهای مطهّر شهیدان یاد شده است. و این مدفن به ظنّ قوی، نسبتش صحیح است؛ زیرا سرهای شهدا بعد از حمل آنها به دمشق و گرداندن در شهر و بعد از آن‌که یزید با این کار غلبه خود و ذلّت ظاهری اهل بیت را، به اهل شام نمایاند و به غرض خود رسید و دلش آرام گرفت، ناچار بود که سرها را در مقبره‌ای دفن سازد و سر آن شهدای مذکور، در مقبره باب الصغیر دفن گشت و از آن نیز در طول تاریخ محافظت به عمل آمد. و خداوند به حقیقت امر آگاهتر است ...

این سخن سیّد محسن امین- که خدا تأییدش نماید- است، امّا اگر او به «حبیب السّیر» مراجعه می‌کرد، معتقد به عدم دفن سر شهدا در آن‌جا می‌گشت؛ علاوه آن‌که تغییری که او یادآور شده است، دلالت بر آن دارد که نگهبانان آن مقبره غرض دیگری داشته‌اند و بعید نیست که آن‌جا محلّی است که آن سرهای مطهّر را در آن‌جا آویزان کرده بودند.

مقام دستهای ابا الفضل علیه السّلام شیعیان و پیروان اهل بیت علیهم السّلام، همان‌گونه که در معارف و احکام دین از دستورات و فرمایشات آنان تبعیت می‌کنند، تمامی آن چیزهایی هم که به آنها تعلق دارد، از قبیل قبر مطهر آنان، محل عبادتشان و محل عبورشان و غیره را مورد احترام و بزرگداشت و تبرک قرار می‌هند و این امر را از عوامل متمّم ولایت و محبت خود به سرورانشان و لوازم اتباع و تشیّع می‌دانند.

و این شیوه، کرداری شایسته و صحیح است؛ زیرا آن، یا محل دفن آنان است که به زیارتش می‌شتابند، یا جای عبادتشان است که در آن به عبادت حقّ متعال مشغول می‌شوند، یا مکان سرور آنان می‌باشد که شیعیان با دیدن آن شاد می‌شوند و یا جایگاه حزن و غمشان بوده است که پیروانشان در آن‌جا برایشان اندوهگین و اشکبار می‌گردند؛ و این همان تشیّع محض و اقتدای صحیح است.

از این قبیل است آنچه ما در کربلا مشاهده می‌کنیم. از مقام دستهای حضرت ابا الفضل علیه السّلام که از زمان باستان به عنوان مقام دستهای حضرت ابا الفضل علیه السّلام شناخته شده است و در هر عصری شیعیان به زیارت آن دو مقام شتافته‌اند و هر نسلی از نسل پیشین فراگرفته است که در این دو مکان مقدّس به پیشگاه آن حضرت عرض ادب نمایند، و همین شیوه پسندیده که «سیره مستمرّه» نامیده می‌شود، برای اثبات قداست آن دو مکان کافی است؛ وگرنه بسیاری از مشاهد مشرّفه مورد سؤال قرار می‌گیرد.

مقام دست راست در سمت شمال شرقی دروازه بغداد، در محلّه باب خان نزدیک در شرقی صحن مطهّر ابا الفضل علیه السّلام قرار دارد. بر دیوار، مقام ضریحی کوچک نصب است که بر کتیبه آن دو بیت به فارسی نگاشته شده است که سراینده آن و نیز تاریخ بنا و ضریح مشخّص نگشته است. آن دو بیت به قرار زیر است:

افتاد دست راست خدایا زِ پیکرم بر دامن حسین برسان دست دیگرم

دست چپم بجاست اگر نیست دست راست امّا هزار حیف که یک دست بی‌صداست

-موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۱۰

- مقام دست چپ در بازارچه نزدیک در کوچک صحن، واقع در جنوب شرقی می‌باشد که به بازارچه عبّاس معروف است. بر دیوار نرده‌ای نصب است که بر کاشیهای آن اشعار زیر نگاشته شده است که اثر طبع شیخ محمّد سراج می‌باشد:

سل إذا ما شئت و اسمع و اعلم ثمّ خذ منّی جواب المفهم

إنّ فی هذا المقام انقطعت یسرهٔ العبّاس بحر الکرم

هیهنا یا صاح طاحت بعد ما طاحت الیمنی بجنب العلقمی

أجر دمع العین و ابکیه أسی حقّ أن یبکی بدمع من دم

اگر بخواهی از من بپرس و به پاسخ قانع‌کننده گوش داده فراگیر، که این‌جا مکان مقدّسی است که در آن دست چپ حضرت عبّاس علیه السّلام، آن دریای کرم قطع شده است. آری! در این‌جا دست چپ او پی شد، پس از آن‌که دست راستش در کنار علقمه از تن جدا گردیده بود. اشک دیدگان به رخسار روان کن و در این غم گریه کن که شایسته است به جای اشک خون گریه کنی.

پاک‌پرور، ترجمه العبّاس،/ ۲۴۷، ۳۱۹- ۳۲۲

تنها برادرش عبّاس را در محل فروافتادنش از اسب و نزدیک فرات وانهاد، که مرقد شریفش همان‌جا می‌باشد. (۱)

و این سرّی دقیق دارد که بر شخص بصیر پوشیده نیست. و آن این‌که قمر بنی هاشم مرقدی جدا داشته باشد که زائران به زیارتش شتابند و ارباب حوائج بدان‌جا پناه برند و با ظاهر شدن کرامات او، امّت به قدر و منزلتش نزد خدای سبحان بیشتر پی برند. در این‌جا، حجّت و ولی خدا- به حسب امر الهی- اراده نمود که منزلت ظاهری ابا الفضل هم بسان مقام معنوی و اخروی او باشد.

و اگر سیّد الشّهدا علیه السّلام او را چون دیگر شهدا به حائر مقدّس (جنب حرم خود) حمل می‌نمود، این اختر تابناک در جنب فروزش انوار خورشید وجود امام رخ می‌پوشید و این مقام رفیع، که شبیه مقامات أئمّه اطهار علیهم السّلام است، برای وی آشکار نمی‌گشت.

در روز سیزدهم محرّم حضرت سجّاد علیه السّلام برای دفن پدر شهیدش به کربلا شتافت؛ زیرا امر غسل و کفن و دفن امام را جز امام عهده‌دار نمی‌شود. (۲) شاهد بر این، مناظره امام رضا علیه السّلام با علیّ بن ابی حمزه بطائنی است. حضرت به او فرمود: «بگو ببینم حسین بن علی امام بود؟»

گفت: «آری.»

فرمود: «چه کس امور او را بعد از شهادت به عهده داشت؟»

گفت: «حضرت سجّاد علیه السّلام.»

فرمود: «او در آن هنگام کجا بود؟»

گفت: «در زندان ابن زیاد بود؛ امّا بدون این‌که آنان بفهمند از آن‌جا خارج شد و امور دفن پدرش را انجام داد و به زندان بازگشت.»

امام فرمود: «آن‌که علی بن حسین را قدرت بخشید که به کربلا آید و امور پدرش را انجام دهد و بازگردد، امام این زمان را هم قدرت می‌دهد که به بغداد رود و امور دفن پدرش را انجام دهد و حال آن‌که-

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۱۱

- در حبس و اسارت هم نیست.» (۳)

چون امام سجّاد علیه السّلام به کربلا- رسید، بنی اسد را نزد کشتگان متحیّر مشاهده نمود که به لحاظ بی‌سر بودن پیکرها

نمی‌دانستند چه کنند.

حضرت سجّاد علیه السّلام شهدا را به اسم شناساند. صدای گریه و فریاد بلند گشت و زنان بنی اسد موها را پریشان نمودند و بر صورت سیلی زدند.

سپس زین العابدین به سوی پیکر پدر مظلومش رفت و بعد از آن‌که او را در آغوش کشید و به صدای بلند به گریه پرداخت، بدن را به موضع قبر برد و مقداری خاک برداشت که ناگاه قبری آماده و ضریحی سرباز مشاهده گشت. دست در زیر پیکر گذاشت و فرمود:

بسم اللّه و فی سبیل اللّه و علی ملّة رسول اللّه صدق اللّه و رسوله ما شاء اللّه و لا حول و لا قوّة إلّا باللّه العلیّ العظیم.

و آن را به تنهایی وارد قبر نمود و کسی از بنی اسد در تدفین امام شهید با ایشان شرکت نجست و فرمود:

«با من کسی هست که یاریم کند.»

چون پیکر را در قبر نهاد، لبهای شریفش را بر آن رگهای بریده نهاد و فرمود:

طوبی لأرض تضمّنت جسدک الطّاهر، أمّا اللّیل فمسهّد و الحزن سرمد أو یختار اللّه لأهل بیتک دارک الّتی أنت بها مقیم، و علیک منّی السّلام یا ابن رسول اللّه و رحمه اللّه و برکاته.

خوشا آن زمینی که جسد مطهّرت را دربرگیرد. از شب بگویم که دیگر خواب به چشمانم راه نیابد یا از حزنم که دیگر پایانی ندارد؟ تا آن هنگام که خاندان تو هم در آن‌جا که اقامت گزیده‌ای، وارد شوند. از من بر تو درود ای فرزند رسول خدا و رحمت و برکات خداوند بر تو باد.

و بر قبر حضرتش نوشت:

هذا قبر الحسین بن علیّ بن أبی طالب الّذی قتلوه عطشانا غریبا.

این قبر حسین فرزند علی بن ابی طالب است که تشنه و غریب او را کشتند.

سپس به سوی عمویش عبّاس رفت و او را در آن حالتی مشاهده نمود که ملائکه آسمان را دهشت زده و حوریان بهشت را گریان ساخته بود. امام خم شد و رگهای بریده گردن عمو را به بوسیدن گرفت و فرمود:

علی الدّنیا بعدک العفا یا قمر بنی هاشم و علیک منّی السّلام من شهید محتسب و رحمة اللّه و برکاته.

بعد از تو ای ماه بنی هاشم، خاک بر سر دنیا! از من بر تو ای شهید بااخلاص سلام باد و رحمت و برکات الهی شامل حالت باد.

و قبری برای حضرت عبّاس حفر نمود و او را نیز چون پدرش تنها وارد قبر ساخت و فرمود: «با من یاورانی هستند.»

سپس بنی اسد را دستور فرمود تا دو حفره حفر نمایند و در یکی، بنی هاشم را نهند و در دیگری اصحاب را. (۴)-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۱۲

المقرّم، مقتل الحسین علیه السّلام،/ ۴۱۲- ۴۱۸

و لقد أجمع أرباب السّیر و المقاتل: أنّ قوما من بنی أسد کانوا نزولا بالغاضریّة حول کربلاء، هم الّذین تولّوا دفن الحسین علیه السّلام، و أهل بیته و أنصاره- فی الیوم الحادی عشر- أو الثّانی عشر علی الأصحّ- بعدما صلّوا علیهم- فی الأمکنة الّتی هی علیه الآن- کما علیه الطّبریّ و ابن الأثیر فی تأریخهما بحوادث سنة ۶۱ الهجریّة و إرشاد المفید و بحار المجلسیّ، و لهوف ابن طاوس و غیرها-.

و للإطّلاع علی تفصیل قصّة الدّفن، و أنّه کان بإشراف من الإمام علیّ بن الحسین زین العابدین- علیه السّلام- ننقل القصّة عن السّیّد نعمة اللّه الجزائریّ فی کتابه (الأنوار النّعمانیّة).

- (۱). بنابه تصریح شیخ مفید در الارشاد؛ طبرسی در اعلام الوری، ص ۱۴۷؛ سیّد نعمت اللّه جزایری در الانوار النعمانیه، ص ۳۴۴؛

داودی در عمدهٔ الطّالب، ص ۳۴۹، ط نجف؛ طریحی در منتخب و سیّد در ریاض الاحزان، ص ۳۹.

و تلویح ابن ادریس حلّی در سرائر، علّامه حلّی در منتهی، شهید اوّل در قسمت مزار کتاب دروس، مقدّس اردبیلی در شرح ارشاد، سبزواری در ذخیره، شیخ آقا رضا همدانی در مصباح الفقیه؛ که دو فرد اخیر، کلام شیخ مفید را در ارشاد بدون اظهار نظری نقل کرده‌اند.

(۲). احادیث، پرده از این راز مکنون برنداشته‌اند و بسا نکته آن باشد که جسم معصوم در سیر خود به مبدأ اعلی و نیل به سرآمد افزونترین ریزشهای فیض الهی، برخوردار از آثاری باشد که جز فرد حائز آن مرتبه نتواند به آن نزدیک شود. این دعوی در مورد ائمّه علیهم السّلام بعد از تحقق تکوّن نور وجودشان از رسول خدا صلّی اللّه علیه و اله و مشارکتشان در تمامی خصوصیات جدّشان به جز نبوّت و تعداد همسران، بعید شمرده نمی‌شود. شاهد بر این مدّعا، حدیثی است که شیخ طوسی در امالی خود، صفحه ۵۹ آورده و بیانگر آن است که در غسل دادن حضرت رسول اکرم صلّی اللّه علیه و اله، فضل بن عبّاس با چشمانی بسته آب می‌ریخت و امیر المؤمنین پیکر مطهّرش را می‌شست. و تعلیل شده است که کسی که نظرش بر جسد مقدّس ایشان افتد، چشمش کور می‌شود. این دلیل چنین می‌رساند که بدن پیامبر در حال موت با زمان حیات تفاوت دارد، و الّا شک نیست که فضل و دیگران جسد مطهّر حضرتش را می‌دیدند؛ منتها در حال موت خصوصیتی بوده که فضل نباید به جسد ایشان می‌نگریسته است.

و این اسراری است که افکار بشر بدان راه ندارد و ما را به مجرد عدم ادراک آن حق انکار نباشد. و حال آن‌که احادیث صحیح بیانگر آنند که ائمّه علیهم السّلام حالات شگفتی دارند که سائر خلق را بدان راهی نباشد؛ مانند زنده نمودن مردگان با اجساد اصلیشان (یا حیات داشتن آنان بعد از مرگ با اجساد اصلیشان)؛ صعود اجسادشان به آسمان، شنیدن سلام زائران. برای آگاهی بیشتر، رجوع نمایید به المقالات شیخ مفید، صفحه ۸۴، چاپ تهران. کنز الفوائد کراجکی، مرآة العقول علّامه مجلسی، جلد ۱، صفحه ۳۷۳. منهج الرّشاد علّامه کاشف الغطاء، صفحه ۵۱. دار السّلام محدّث نوری، جلد ۱، صفحه ۲۸۹.

(۳). اثبات الوصیّه مسعودی، ص ۱۱۳، ط نجف.

(۴). کبریت احمر، اسرار الشّهاده، الایقاد علّامه جلیل، سیّد محمّد علی شاه عبد العظیمی رحمه اللّه.

طارمی، ترجمه علیّ الأکبر علیه السّلام،/ ۹۴- ۹۷

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۱۳

و الدّربندیّ فی کتابه (أسرار الشّهادهٔ)، و السّیّد العظیمیّ فی کتابه (الإیقاد)، و عن کتاب (الکبریت الأحمر) أیضا للتّستریّ و غیرها. و هی هکذا:

«لمّا ارتحل عسکر ابن سعد من کربلاء، عصر الیوم الحادی عشر من المحرّم، و ساروا بالسّبایا و الرّؤوس إلی الکوفهٔ، نزلت طائفهٔ من بنی أسد فی مکانهم إلی جنب نهر العلقمیّ، و بنوا بیوتهم هناک. فخرجت نساؤهم یستقین من الفرات فی الیوم الثّالث بعد قتل الحسین علیه السّلام، فمرّوا فی طریقهم علی المعرکهٔ، و إذا هنّ یرین جثثا حول المسنّاهٔ، و أخری نائیهٔ عن الفرات، و بینهنّ جثّهٔ قد جلّلتهم بأنوارها و عطّرتهم بطیبها، و هی مطروحهٔ علی وجه الصّعید تشخّب دماؤهم، کأنّهم قد قتلوا لیومهم. فتصارخت النّساء، و قلن: هذا و اللّه الحسین و أهل بیته و صحبه.

فرجعن إلی رجالهنّ صارخات، و قلن لهم: یا بنی أسد، أنتم جلوس فی بیوتکم و هذا الحسین و أهل بیته و أصحابه مجزّرون کالأضاحی علی الرّمال، تسفی علیهم الرّیاح، فبماذا تعتذرون من رسول اللّه و أمیر المؤمنین و فاطمهٔ الزّهراء إذا وردتم علیهم، حیث أنّکم لم تنصروا أولادهم و لا دافعتم عنهم بضربهٔ سیف و لا بطعنهٔ رمح، و لا بجذبهٔ سهم؟

فقالوا: إنّا نخاف من بنی أمیّهٔ.

فقلن لهم: إن فاتکم نصرهٔ تلک العصابهٔ، فقوموا الآن إلی موارهٔ أجسادهم، فإن لم تدفنوها نتولّی دفنها بأنفسنا.

فجاء الرّجال إلى المعركة- و قد وضعوا لهم عينا ينظر إلى طريق الكوفة-.

فصارت همّتهم أوّلا مواراة جثّة الحسين عليه السّلام، فجاؤوا إلى الجسد الطّاهر، و قد عرفوه بملامح الإمامة و أنوار النّبوّة، و صار لهم حوله بكاء و عويل، و حاولوا تحريك عضو من أعضائه، فلم يتمكّنوا.

فقال كبيرهم- و قد أقرّوا رأيه- نجتهد أوّلا فى دفن أهل بيته و أصحابه، و بعد ذلك نرى رأينا فيه.

فقال أحدهم: كيف يكون دفنكم لهم و ما فيكم من يعرف من هذا و من هذا، و هم

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۱۴

- كما ترون- جثث بلا رؤوس، قد غيّرت معالمهم الشّمس و التّراب. فلربّما نسأل عنهم فما الجواب؟

فبينما هم كذلك إذا بفارس قد طلع عليهم من جانب الكوفة و قد ضيّق لثامه. فلمّا رأوه انكشفوا عن الجثث الزّواكيّ.

فأقبل الفارس و نزل عن ظهر جواده، و جعل يتخطّى القتلى واحدا بعد واحد- و هو منحنى الظّهر- حتّى إذا وقع نظره على جسد الحسين عليه السّلام رمى بنفسه عليه، و احتضنه و جعل يشمّه تارة، و يقبّله أخرى، و هو يبكى، و قد بلّ لثامه من دموع عينيه، و هو يقول: «يا أبتاه! بقتلك قرّت عيون الشّامتين، يا أبتاه! بقتلك فرحت بنو أميّة، يا أبتاه! بعدك طال حزننا، يا أبتاه! بعدك طال كربنا».

ثمّ التفت إلى بنى أسد و قال لهم: لم كان وقوفكم حول هذه الجثث؟

قالوا: أتينا لنتفرّج عليها.

قال: ما كان هذا قصدكم.

قالوا: اعلم يا أخا العرب، الآن نطلعك على ما فى ضمائرنا. إنّا أتينا لنوارى جسد الحسين و أجساد أهل بيته و أصحابه. فلمّا طلعت علينا، خشينا أن تكون من أصحاب ابن زياد، فانكشفنا عن تلك الجّثث.

فعند ذلك خطّ الأعرابيّ لبنى أسد خطّا فى الأرض، و قال لهم: احفروا هاهنا، ففعلوا، فأمرهم أن يضعوا فيها سبع عشرة جثّة.

ثمّ خطّ لهم خطّا آخر فى الأرض قريبا من الأوّل، و قال لهم: احفروا هاهنا، ففعلوا، فأمرهم أن يضعوا باقى الجّثث فيها.

و استثنى جثّة واحدة، و أمرهم أن يشقّوا لها ضريحا ممّا يلى الرّأس الشّريف، ففعلوا، فأمرهم أن ينزلوا تلك الجثّة فى ذلك المكان.

ثمّ إنّه عليه السّلام تخطّى قريبا من جثّة الحسين عليه السّلام، و أهال يسيرا من التّراب، فبان قبر محفور و لحد مشقوق- حفره رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله و سلّم- كما فى رواية أمّ سلمة فى رؤيا رأتها-

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۱۵

فتقرّب الرّجال ليعينوه على دفن تلك الجثّة الطّاهرة، فإذا هو يقول لهم بخضوع و خشوع:

أنا أكفيكم أمره. فقالوا له: يا أخا العرب، كيف تكفينا أمره، و كلّنا قد اجتهدنا على تحريك عضو من أعضائه، فلم نتمكّن. فبكى عليه السّلام و قال: إنّ معى من يعيننى عليه.

ثمّ إنّه بسط كفّيه تحت ظهره الشّريف و قال: «بسم اللّه و باللّه و فى سبيل اللّه و على ملّة رسول اللّه، هذا ما وعد اللّه و رسوله، و صدق اللّه و رسوله، ما شاء اللّه، لا حول و لا قوّة إلّا باللّه العلىّ العظيم»- ثمّ أنزله وحده و لم يشرك معه أحدا.

و لمّا أقرّه فى لحده، وضع خدّه على نحره الشّريف، و هو يبكى و يقول:

«طوبى لأرض تضمّنت جسدك الطّاهر، أمّا الدّنيا فبعدك مظلمة، و أمّا الآخرة فبنورك مشرقة، أمّا الحزن فسرمد، و أمّا اللّيل فمسهّد. حتّى يختار اللّه لأهل بيتك دارك الّتى أنت فيها مقيم، و عليك منّى السّلام يا ابن رسول اللّه، و رحمة اللّه و بركاته».

ثمّ خطّ بأصبعه على الأرض: هذا قبر الحسين بن علىّ بن أبى طالب الّذى قتلوه عطشانا غريبا.

ثمّ التفت إلى بنى أسد و قال: انظروا هل بقى أحد؟

فقالوا: نعم يا أخا العرب، بقى بطل مطروح حول المسنّاة- و حوله جثّتان- و كلّما حملنا منه جانبا سقط الآخر، لكثرة ضرب السّيوف و

طعن الرّماح و رشق السّهام.

فقال: امضوا بنا إليه. فمضينا إليه، فلمّا رآه، انكبّ عليه يقبّله و يقول: «على الدّنيا بعدك العفا- يا قمر بنى هاشم- و عليك منّى السّلام من شهيد محتسب و رحمة اللّه و بركاته».

ثمّ أمرهم أن يشقّوا له ضريحا، فأنزله فيه وحده، و لم يشرك معه أحدا، و أشرج عليه اللّبن، ثمّ أمرهم بدفن الجثّتين حوله، ففعلوا.

ثمّ مضى الأعرابىّ إلى جواده، فداروا حوله، و سألوه عن نفسه و عن تلك الأجساد الزّواكىّ.

فقال لهم: أمّا ضريح الحسين عليه السّلام فقد علمتموه.

و أمّا الحفيرة الأولى، ففيها أهل بيته و الأقرب إليه منهم ولده علىّ الأكبر، و أمّا الحفيرة

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۱۶

الثّانية ففيها أصحابه.

و أمّا القبر المنفرد ممّا يلى الرّأس الشّريف، فهو لحامل راية الحسين عليه السّلام حبيب بن مظاهر الأسدىّ.

و أمّا البطل المطروح حول المسنّاة فهو العبّاس بن علىّ بن أبى طالب عليهما السّلام.

و أمّا الجثّتان فهما أولاد أمير المؤمنين عليه السّلام.

فإذا سألكم سائل بعدى فأعلموه بذلك.

فقالوا له: يا أخا العرب، نسألك بحقّ الجسد الّذى واريته بنفسك و لم تشرك معك أحدا منّا، من أنت؟

فبكى بكاء شديدا و قال: أنا إمامكم علىّ بن الحسين.

فقالوا: أنت علىّ بن الحسين؟ قال: نعم، ثمّ غاب عن أبصارهم. «۱»

---

(۱)- و از اسامى كربلا، غاضريه است در كامل الزيارة از أبى جعفر الباقر عليه السّلام روايت است كه فرمود:

«الغاضرية هى البقعة التى كلّم اللّه فيها موسى بن عمران، و ناجى نوحا فيها، و هى أكرم أرض اللّه عليه، و لولاذلك ما استودع اللّه فيها أوليائه و أنبيائه فزوروا قبورنا بالغاضريّة».

در قمقام گويد: الغاضريّة بالغين المعجمة و بعد الألف ضاد معجمة ثمّ راء، منسوب إلى غاضرة من بنى أسد و هى قرية من نواحى الكوفة قريبة من كربلا.

و روايت شيخ مفيد گذشت كه بحر رياحى فرمود: بگذار تا در غاضريه يا نينوا يا شفيته فرودآييم.

در قمقام شفيه به فتح اوّل و كسر ثانية منسوب إلى الشّفاء ضبط كرده، و لكن ظاهر آن است كه شفيته تصغير شفانا باشد، كه در قاموس گفته: شفانا كحبالى: بلدة بالعراق.

و در نفس الرّحمان نيز شفيته فرموده و نسخ معتمد ارشاد مفيد نيز به اين لفظ دارد و ظاهر آن است كه همين ديه است كه حال أعراب شفاثه مى‌گويند و ايضا گذشت كلام شيخ طوسى (ره) در تهذيب الأحكام كه فرموده: «و قبره به طف كربلا بين نينوى و الغاضريه فى قرى النهرين.»

در نسخه خطى بسيار صحيحى كه بر مرحوم علامه مجلسى (ره) قرائت شده و در درس آن جناب تصحيح شده به غين و ضاد دارد «كما عن نسخة مصححة مقروة على والده قدس سرهما ايضا» و كتابهاى چاپ از تهذيب نيز چنين است؛ و ليكن در وافى مرحوم فيض بقاف و صاد است. كما عن عشرين نسخة مصحّحة من التهذيب.

كيف كان در مجالس المؤمنين غاضريه را از قراى واقع بر نهر دجله با جمله‌اى ديگر از قراى شمرده، و در ارشاد مفيد فرموده كه چون پسر سعد لعين از كربلا رفت، گروهى از بنى اسد كه در غاضريه بودند، بيامدند و بدن امام عليه السّلام را بدان موضع كه

ضریح مطهر است، دفن کردند و فرزندش را در نزدیک پای آسمان-

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۱۷

- فرسایش بسپردند و دیگر شهدا را در اطرافش دفن نمودند و عباس بن أمیر المؤمنین را در موضع شهادتش بر مسنّاهٔ، یعنی سّد آب در طریق غاضریه مقبور ساختند.

از اعجب اکاذیب آن است که در (شرف مؤبّد) گوید: «امیر لشکر ابن زیاد عمر بن سعد العاص بود و ابن زیاد پیش منشور ایالت ری را بر او نوشته بود و از عمر بن سعد هیچ اسمی نمی‌برد.

مسعودی در مروج الذهب گوید: «و دفن أهل العامریهٔ و هم قوم من بنی عامر بن بنی أسد الحسین و أصحابه بعد قتلهم بیوم».

ابن شهر آشوب در مناقب می‌فرماید: «و دفن جثتهم بالطّفّ اهل الغاضریّهٔ من بنی أسد بعد ما قتلوه بیوم و کانوا یجدون لاکثرهم قبورا و یرون طیورا بیضا و کان عمر بن سعد صلی علی المقتولین من عسکره و دفنهم.

قال الطّبریّ: «کانوا ثمانیهٔ و ثمانون رجلا انتهی.»

در امالی، شیخ طوسی (ره) از أبی جارود روایت است که وقت حفر أبی عبد اللّه الحسین در نزد سروپای او مشک اذفر ظاهر شد.

در جلاء العیون علّامه مجلسی می‌فرماید: چون آن ملاعین رفتند، اهل غاضریه از قبیله بنی اسد بر ابدان مطهره ایشان نماز کردند و دفن کردند و جسد شریف سید الشهدا را در این مکان شریف که الآن است، دفن کردند و علی اکبر را در پایین پا و سایر شهدا را در پایین او در یک موضع دفن کردند و عباس را در نزدیک فرات در همان موضع که شهید شده بود، دفن کردند به حسب ظاهر، چنین بوده و در واقع امام را به غیر از امام، کسی دفن نمی‌کند، حضرت امام زین العابدین به اعجاز امامت آمد و جسد مطهر آن حضرت، بلکه سایر شهدا را دفن کرد و اکثر علما مثل این کلام را فرموده‌اند و آن در اخبار بسیار است؛ مثل روایت مسیب از موسی بن جعفر و هرثمهٔ از حضرت امام رضا علیه السّلام کما فی عیون اخبار الرضا؛ آن‌که در روایت اخیره است که هرگاه مأمون به تو بگوید که: «شما شیعه می‌گویید که امام را غیر تجهیز نمی‌کند و حال فرزندش در مدینه است.» تو بگو که ما شیعه می‌گوییم: واجب است که امام را غیر امام تجهیز نکند به تغسیل و تکفین و دفن. و اما هرگاه ظالمی جدایی بیندازد و تعدی کند در غسل دادن امام، باطل نمی‌شود امامت امام؛ بعد که آن غاصب غالب شد بر غسل دادن پدر او و به امامت آن امام اوّل نیز ضرر ندارد. اگر امام رضا را در مدینه می‌گذاشتی در ظاهر ولد او او را دفن می‌کرد و حال در باطن پدر خود را دفن می‌کند.

شیخ ابو عمر کشی روایت کرده [است] به سندش از اسماعیل بن سهل از بعض اصحاب ما که گفت:

«در نزد امام رضا بودم که علی بن أبی حمزه و جمعی از واقفه وارد شدند. پس علی بن حمزه عرض کرد به آن حضرت که از پدر تو روایت شده [است]: «ان الإمام لا یلی امره إلّا امام مثله». حضرت امام رضا فرمود:

«خبر ده مرا که حسین بن علی بن أبی طالب امام بود یا نه؟

علی بن أبی حمزه گفت: «امام بود.»

حضرت فرمود: «پس که متولی امر او شد؟»

عرض کرد: «ولدش علی بن الحسین.»

آن حضرت فرمود: «علی بن الحسین کجا بود؟ در حبس ابن زیاد لعین بود؛ و لکن بیرون آمد بدون-

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۱۸

- علم ایشان به خروج او و پدرش را دفن کرد و نماز خواند بر او و برگشت. حضرت امام رضا فرمود: آن خدایی که علی بن

الحسین را متمکن ساخت از آن‌که برود به کربلا و متولی امر امام شود، متمکن ساخت صاحب این امر را از آن‌که رفت به بغداد و تجهیز پدرش نمود و حال آن‌که در حبس نبود

در مناقب ابن شهر آشوب از ابو بصیر روایت کرده [است] که حضرت صادق علیه السّلام فرمود که از جمله وصیت پدرم آن بود که: «یا بنی إذا أنا متّ فلا یغسلنی أحد غیرک، فانّ الامام لا یغسله إلّا الإمام.»

و در اختصاص روایت کرده [است] از ابراهیم بن أبی سمال که گفت: «نوشتم به امام رضا علیه السّلام که روایت به ما رسیده [است] که: «إنّ الإمام لا یغسله إلّا الإمام فما تقول فیه.» آن حضرت نوشتند: «إنّ الّذی بلغک هو الحقّ.»

پس وقت دیگر بعد از آن به خدمتش رسیدم و سؤال کردم که: «أبوک من غسله و من ولیه.»

آن حضرت فرمود: «لعلّ الّذین حضروه أفضل من الّذین تخلّفوا عنه.»

گفتم: که بودند ایشان؟»

فرمود: آنان که حاضر شدند یوسف را ملائکه و رحمت خدا.

در کافی نیز مثل آن را از یونس بن طلحه روایت کرده و در آن است: «الّذین حضروا یوسف فی الجب حین غاب عنه أبواه و أهل بیته.»

و این دو حدیث را در هفتم بحار حمل بر تقیه نموده [است]؛ و اللّه العالم. بعد بدان که محمد سعید بن عبد اللّه حایری در مقتل خود ذکر کرده است: آمدن بنی اسد را برای دفن شهدا و آمدن حضرت امام زین العابدین را برای دفن پدرش روایت کرده [است] که از بسیاری جراحات و انفصال اعضای مقدسه محتاج شد به آن‌که آن حضرت فرمود به طائفه بنی اسد که بوریائی آوردند و دو دست پیدا شد و آن بدن را گرفت و آن دو دست رسول خدا بود و آن اعضای مقطعه را بر روی آن بوریا جمع آوردند و حتی انگشت مبارک را که بجدل ملعون قطع کرده بود، دفن نمود؛ و اگرچه مثل آن را در مقاتل دیگر ندیدم، و لیکن شهادت می‌دهد به آن‌چه روایت است در بحار الانوار و غیره از أبی علی عماری که گفت: خبر داد مرا ابراهیم دیزج که رفتم با خواص غلامان خود و نبش کردم قبر مطهر را پس دیدم باریه جدیدی را و روی آن بودند حسین علیه السّلام و رایحه مسک از آن ساطع بود. پس آن را بر حالش گذاشتم و امر کردم به طرح تراب و آب بر آن جاری کردم و اراده کردیم که به گاو آن را حرث کنیم. گاوها اطاعت نکردند و پیش نرفتند و بر می‌گشتند. پس قسم یاد کردم برای غلامان که اگر کسی این را بگوید برای کسی، او را خواهم کشت و دیدن او جسد انور را بدون آن‌که پایمال شده باشد، گاوها بر روی قبر مطهر مؤید روایت کافی است که اسب تاختن نیز واقع نشده و آن مختار علامه مجلسی است در جلاء العیون؛ و لیکن در کتاب نوادر علی بن اسباط اصحاب امام رضا علیه السّلام است که از بعض اصحاب خود از امام محمد باقر علیه السّلام روایت کرده است که فرمود: «پدرم مبطون بود در روز شهادت پدرش و در خیمه بود و من می‌دیدم موالی ما را که آب در عقب حضرت أبی عبد اللّه می‌بردند و آن حضرت گاهی بر میمنه و گاهی بر میسره و گاهی بر قلب حمله می‌کرد و کشتند آن حضرت را به نوعی که منع فرموده بود رسول خدا صلّی اللّه علیه و اله از آن‌که حیوانی را به آن‌طور بکشند:-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۱۹

- «لقد قتل بالسّیف و السّنان و بالحجارة و بالخشب و بالعصا و لقد اوطئوه الخیل بعد ذلک»؛ و به جهت کثرت اختلاف روایت در هر باب نمی‌توان به هرنوع روایتی واثق شد. هرچند عدد آن زیاد باشد «فانظروا إلی أخبار الموالید و الوفیات و السیر و المعجزات و المقتولین و المقالات» و در تفصیلی در دفن شهدا از کتاب مدینه العلم، تألیف سید الجزائری از تلامیذ مجلسی (ره) روایت شده و آن را در اکسیر العبادة از بعض ثقات از آن کتاب نقل فرموده و اگرچه بنای آن سید جلیل متبحر بر تسامح و نقل ضعاف است،

چنان‌چه شهادت می‌دهد به آن سایر کتب ایشان از انوار نعمانیه و مسکن الشجون و مقامات و غیرها؛ و لیکن باسی به روایت و نقل آن نیست؛ چرا که منافاتی ندارد با هیچ مطلبی و روایت معتبری نه مثل روایت بیرون آمدن از مدینه و نشانیدن أبی الفضل و سایر فتیان اهل بیت را در آن حین در محافل به تعجیل تمام که منافی با بیرون آمدن ایشان در شب خفیهٔ و علی حین غفلهٔ من اهلها و غیر ذلک و آن را در اکسیر العبادات در حدود مبارزت أبی الفضل روایت کرده از بعض ثقاهٔ از سفینه منسوبه به ادیب فاضل مقری و در آن‌جا گفته [است] که:

عبد اللّه کوفی از پدرش و جدش روایت کرده [است] که: دیدم چهل محمل مزین به ملابس حریر و دیباج.

پس جوان بلندقامتی بیرون آمد که بر صورت خالی داشت؛ «و وجهه کالقمر الطالع» و فرمود: «تنحّوا عنّی یا بنی هاشم.» و زینب و ام کلثوم را در محمل نشانید و دو طفل را که سکینه و فاطمه بودند، با ایشان در محمل نشانید، فتعجب.

مفاد آن روایت جزایری این است که روایت کرده عبد اللّه اسدی که در جنب نهر علقمی بودند، طایفه‌ای از بنی اسد. پس بعد از رفتن عمر بن سعد از آن صحرا، زنان آن طایفه رفتند به سوی معرکه و اجساد طاهره را به آن حال دیدند. پس برگردیدند به حی خود و گفتند به مردان قبیله که: «شما چه خواهید گفت. جواب حضرت رسول را که فرزند او در نزدیک شما کشته شد و یاری نکردید او را؟ حال پسر سعد کسان خود را دفن کرده و اولاد رسول و اصحاب او را گذاشته [است]. بروید ایشان را دفن کنید و بعض عار را از خود بردارید.

پس مردان رفتند و خواستند ابتدا کنند به دفن سید الشهدا و او را نمی‌شناختند. ناگاه سواره روی به ایشان آمد و فرمود: «ما بالکم».

گفتند: برای دفن شهدا آمده‌ایم و نمی‌شناسیم جسد مقدس حسین را.»

چون آن سوار این را شنید، به گریه درآمد و می‌گفت: «وا أبتاه وا أبا عبد اللّه لیتک حاضر و ترانی اسیرا ذلیلا»؛ پس فرمود: «أنا أرشدکم إلیه».

و از اسب پیاده شد و میان قتلی می‌رفت تا به جسد پدر بزرگوارش رسید و او را در آغوش کشید و می‌گریست و می‌گفت: «یا أبتاه بقتلک قرّت عیون الشامتین، یا أبتاه بقتلک فرحت بنو أمیّهٔ، یا أبتاه بعدک طال حزننا، یا أبتاه بعدک طال کربنا!»

پس قدری اندک از مصرع شریف دور شد و کمی خاک را دور کرد؛ قبر کنده ساخته و لحد پرداخته، پیدا شد. پس آن بدن مطهر را برداشت و در قبر گذاشت و آن را پوشید و هریک از اصحاب را می‌فرمود:

«هذا فلان و هذا فلان» و بنی اسدی‌ها، ایشان را دفن می‌کردند و بعد تشریف بردند به نزد جسد مقدس-

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۲۰

بحر العلوم، مقتل الحسین علیه السّلام،/ ۴۶۶- ۴۷۱

و نقل فی بعض الکتب عن الأسرار، و فی بعضها عن دار السّلام للشّیخ العراقی ما معناه:

أنّه ذکر بعض الثّقات: أنّه روی السّیّد نعمهٔ اللّه الجزائریّ فی مدینهٔ العلم عن عبد اللّه الأسدیّ أنّه قال: کان إلی جنب العلقمیّ حیّ من بنی أسد، فمشت نساء ذلک الحیّ إلی

- أبی الفضل و خود را بر آن جسد مطهر انداخت، فرمود: «یا عمّاه لیتک تنظر حال الحرم و البنات و هنّ ینادین وا عطشاه وا غربتاه!»

بعد بنی اسد را امر فرمود به آن‌که لحدی کندند و أبا الفضل را در آن لحد دفن نمود. بعد آمد و اجساد انصار را در حفیره واحده دفن کردند و حبیب بن مظاهر را در قبری تنها در ناحیه شهدا دفن کردند؛ چون بنی اعمام او راضی نشدند به غیر این، پس آن سوار فرمود: «هلموا نواری جثهٔ الحر الرّیاحی.»

و به جانب او رفت تا ایستاد در نزد او و فرمود: «اما انت فقد قبل اللّه توبتک و زاد فی سعادتک بذلک نفسک أمام ابن رسول اللّه!»

و اسدیون اراده کردند که حر را به نزد شهدا آورند. فرمود: «نه بلکه در محل مکان خود او را دفن کنید.»

پس چون فارغ شدند، آن سوار خواست برگردد. اسدیون به او آویختند و عرض کردند: «به حق من واریته بیدک من أنت.»

فرمود: «أنا حجّة اللّه علیکم، أنا علیّ بن الحسین جئت لأواری جثّة أبی و من معه من إخوانی و أعمامی و أولاد عمومتی و أنصارهم الّذین بذلوا مهجهم دونه و أنا الآن راجع إلی سجن ابن زیاد (لعنه اللّه)، و أمّا أنتم فهنیئا لکم لا تجزعوا فلا تضاموا فینا.»

پس اسدیون را وداع گفت و رفت و آن طایفه به محل خود برگشتند.

در روایت محمد بن سعید حایری است که امام عباد به انگشت مبارک نوشت بر صورت قبر مطهر که:

هذا قبر الحسین بن علی بن أبی طالب علیه السّلام!»

و آن را در روایت موثوق بها ندیدم. بلی، در روایت صحیحه ام ایمن است: «ثمّ یبعث اللّه قوما من أمّتک لا یعرفهم الکفّار و لم یشرکوا فی تلک الدّماء بقول و لا فعل و لا نیّة فیوارون أجسامهم، و یقیمون رسما لقبر سیّد الشهداء بتلک البطحاء، یکون علما لأهل الحقّ، و سببا للمؤمنین إلی الفوز.»

و از این حدیث مدح بنی اسدی‌ها ظاهر است و در اکسیر العبادة فرموده [است] که اخبار در مدح بنی اسد که دفن نمودند، اجساد طاهره را بسیار است. حقیر گوید: از یاری نکردن ایشان، حجت زمان خود را وفا نکردن به شرط آن حضرت در مبایعه ارض کربلا از ایشان سوء حال ایشان مکشوف می‌افتد و هفت رأس را به قولی هفده رأس از رؤوس شهدا را بنی اسد به نزد ابن زیاد بردند؛ بلکه در کشی از رشید هجری روایت است که سر حبیب را در کوفه بگردانند، به کسی که سر حبیب را بیاورد، صد درهم جایزه بیشتر می‌دهند از جایزه دیگران.

القائنی، الکبریت الأحمر،/ ۴۹۱- ۴۹۶

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۲۱

المعرکة، فرأین الجثث الطّاهرات منبوذات بالعراء تسفی علیها ریح الصّبا، فتعجّبن من ذلک، و رجعن إلی حیّهنّ و قلن لرجالهنّ ما شاهدنه، و قلن لهم: إن فاتکم النّصر عن ابن بنت نبیّکم، فقوموا و اغسلوا بعض الدّرن عنکم و واروا جثّته الشّریفة.

قالوا: نفعل، فأتوا إلی المعرکة و أرادوا أن یواروا جثّة الحسین علیه السّلام أوّلا، ثمّ الباقین فجعلوا ینظرون إلی المعرکة و لم یعرفوا جثّته، لأنّ الرّؤوس قد أبانوها عن الأجساد، فبیناهم کذلک إذ أقبل فارس، و قال لهم: ما بالکم؟ قالوا: جئنا نواری الجثث الطّاهرة، لکنّا لم نعرف العبد من السّیّد.

فلمّا سمع ذلک نزل عن جواده و جعل یتخطّی القتلی، فوقع نظره علی جسد الحسین علیه السّلام، فاحتضنه و هو یبکی و یقول: یا أبتاه! بقتلک قرّت عیون الشّامین، و فرحت بنو أمیّة، فمشی قریبا من محلّ جثّته و أهال یسیرا من التّراب، فبان قبر محفور، فواراها فی ذلک المرقد کما هو الآن.

و فی نفس المهموم عن روایة الشّیخ الطّوسیّ: أنّ بنی أسد جاؤوا بباریة جدیدة و فرشوا بها تحت الحسین علیه السّلام.

و فی الدّمعة السّاکبة، و سمعناه یقول: طوبی لأرض تضمّنت جسدک الشّریف، أمّا الدّنیا فبعدک مظلمة، و الآخرة فبنورک مشرقة، أمّا الحزن فسرمد، و اللّیل فمسهّد، حتّی یختار اللّه لی دارک الّتی أنت مقیم بها، فعلیک منّی السّلام یا ابن رسول اللّه و رحمة اللّه و برکاته.

ثمّ شرح علیه اللّبن و أهال علیه التّراب، ثمّ وضع کفّه علی القبر و خطّه بأنامله و کتب:

هذا قبر حسین بن علیّ بن أبی طالب الّذی قتلوه عطشانا غریبا.

و عن الأسرار و دار السّلام عن الجزائریّ أنّه جعل یقول: هذا فلان و هذا فلان، و الأسدیّون یوارونه، حتّی مشی إلی جثّة العبّاس، فدفنه هناک، ثمّ عطف علی جثث الأنصار و حفر لهم حفیرة واحدة و واراهم فیها، إلّا حبیب بن مظاهر حیث أبی بعض بنی عمّه

ذلک، و دفنه فی ناحیهٔ عن الشّهداء.

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۲۲

فلمّا فرغوا، رکب الفارس جواده، فتعلّق به الأسدیّون، و قالوا له: بحقّ من واریته علیک، من أنت؟ قال: أنا حجّهٔ اللّه علیکم، أنا علیّ بن الحسین علیه السّلام، جئت لأواری جثّهٔ أبی و من معه، و الآن راجع إلی سجن عبید اللّه بن زیاد، فودّعهم، و انصرف عنهم، و رجع الأسدیّون مع نسائهم إلی حیّهم.

المیانجی، العیون العبری،/ ۲۱۴- ۲۱۶

(مرقد العبّاس حیث یزار الآن)

باتّفاق النّاس، لم یخالف فی ذلک مخالف، لتظافر النّصوص الواردهٔ فی دفن الشّهداء علیهم السّلام، و أنّهم دفنوا کلّهم حول قبر الحسین علیه السّلام، إلّا الحرّ بن یزید الرّیاحی، و أخوه العبّاس الأکبر علیه السّلام دفن حیث سقط.

و دعوی بعض أرباب المقاتل أنّه علیه السّلام حمله علی فرسه، و جاء به إلی الخیمهٔ، فمردود بما ذکرنا من الإتّفاق، حتّی من أهل هذا القول فی دفن الشّهداء أنّه علیه السّلام دفن حیث صرع، فالقول بحمله إلی خیمهٔ القتلی من الوهم الواضح.

(السّرّ فی إبقائه حیث سقط)

إنّ الحسین علیه السّلام لم یحمل العبّاس علیه السّلام إلی خیمهٔ الشّهداء، کما حمل إلیها بقیّهٔ الشّهداء من أصحابه و أهل بیته، لأنّه علیه السّلام نصب خیمهٔ فی وسط المعرکهٔ یحمل إلیها کلّ من استشهد من أصحابه و أهل بیته، و إنّما أفردها من المخیّم، و جعلها وسط المعرکهٔ، لأمرین:

(أحدهما): شرعی، و هو أنّ الشّهید إذا مات فی المعرکهٔ، جری علیه حکم الشّهید بأن لا یغسّل و لا یکفّن، و یدفن فی ثیابه، و لا یغسل عنه دم لیقوم عند الحشر محاججا قاتلیه، و مخاطبا لهم علی قتله، و یکون لون ثیابه لون الدّم، و الرّیح ریح المسک، و من جرح و مات خارج المعرکهٔ، فله أجر الشّهید و مرتبهٔ الشّهید، و لا تجری علیه أحکام الشّهید، فیغسّل و یکفّن کغیره. فحفظا لهذا المبدأ، و محافظهٔ علی هذا النّظام الإسلامیّ، أمر علیه السّلام بنصب تلک الخیمهٔ فی وسط المعرکهٔ.

(ثانیهما): عربیّ حفاظیّ، و ذلک، إنّه علیه السّلام من صمیم العرب، و لباب أرباب الحفاظ و الشّیم، و سادات أرباب الغیرهٔ و الحمیّهٔ الّذین یغارون علی الحرم، و یغالون فی صونها

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۲۳

ببذل المجهود، و بکلّ ما فی وسع الجهود، و فی جیشه نساء مخدّرهٔ، و عقائل محترمهٔ مصونهٔ بصیانهٔ الجلالهٔ و العظمهٔ، مسترّهٔ بستر الاحترام و التّجلّهٔ، مرخی علیها رواق الحشمهٔ و العظمهٔ، و المرأهٔ مهما کانت محتفظهٔ بوقارها، مبالغهٔ فی التّمسّک بسترها، إذا رأیت بعینیها فقیدا عزیزا تنذهل و تفقد الوعی و الشّعور، و قد یغلبها الجزع لعظم الصّدمهٔ، فتلهو عن الوقار، و تذهل عن الاحتشام، و ربّما تبدو حاسرهٔ، أو تظهر سافرهٔ، مکشوفهٔ الوجه للنّظّار، فإن المذهول المندهش لخوف شدید، أو لصدمهٔ جائحهٔ ممضّهٔ، لا یحتفظ آنات الأمن و السّرور.

فمحافظهٔ علی هذه المقاصد العلیا و الغایات الشّریفهٔ، أبعد أشخاص الشّهداء عن أعین العقائل، و العادات قاضیهٔ بأنّ مصاب العظیم من الرّجال یسبّب انذهال المصونات، فیبدین للنّظّار سوافر، و یبرزن للأعین حواسر؛ و قد قال الرّبیع بن زیاد أحد الکملهٔ من بنی عبس و

رئيسهم فى الجاهلية فى رثائه مالك بن زهير العبسىّ لمّا قتلته فزارة:

من كان مسرورا بمقتل مالك فليأت نسوتنا بوجه نهار

يجد النّساء حواسرا يندبه يلطمن أوجههنّ بالأسحار

فالحسين عليه السّلام حافظ تمام المحافظة على عدم إزعاج العقائل من خدورهنّ كى لا تصاب لمذهولة غرّة، و تنال من مذعورة غفلة؛ بسقوط خمار، أو رفع برقع، أو كشف نقاب عن وجه محجّبة، لا زال تصونه النّبوّة بقداستها، و يستره الوحى بجلاله.

فلم يحمل أخاه العبّاس عليه السّلام إلى هذه الخيمة الّتى تجمع شهداء أنصاره و أهل بيته، و الّتى هى غير بعيدة عن المخيّم الحسينىّ، و لا نائية عن أخبية النّساء، و راعى فى إبقاء العبّاس عليه السّلام فى موضع سقوطه غير ما ذكرنا أمورا أخرى تشفّ لمتأمّلها عن عظمة شأنه، و ترمز إلى شموخ محلّه، و سمّو منصبه، إذ أنّه عنوان الفضائل، و رمز الجلالة:

(أحدها): إنّه عليه السّلام قصد بذلك إظهار فضيلته المستقبلة، و إبانة جلالته فى الأجيال الآتية ليعرف قدره، و يستبين تفوّقه الّذى يلتئم مع شخصيّته الفذّة، و يتّفق مع أهليّته، فأحبّ لذلك أن يبقى هناك ليدفن فى موضعه حتّى يكون له قبر مشيّد بانفراده، و علم ظاهر، و مرقد مشهور، فيمتاز بعد وفاته كما امتاز فى حياته، و ليبقى ذاك القبر المقدّس

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۲۴

و الضّريح المسامى للضّراح و القبّة السّامقة تفاخر نجوم الثّريّا شموخا و ارتقاء، و يبقى ذاك المرقد المنيف، مقصد العدوّ الّذى يسمّيه الإمام العبّاس، و الولىّ الّذى يسمّيه قاضى الحاجات على السّواء، و ليخضع الجرىء فى أعتابه، فيقول بعامّيّته: (التّرهب بيبانه)، هذا سرّ واضح يتجلّى لنا نوره متألّقا.

(ثانيها): إنّه عليه السّلام حين صرع أخوه العبّاس عليه السّلام، لم يبق معه أحد من أنصاره، و أهل بيته من يحمله، فإنّ العبّاس عليه السّلام كان بطلا ممتازا بالجسامة، و معروفا بالضّخامة، فيحتاج إلى من يحمله ليحامى عن الحسين عليه السّلام، و يدفع عنه الأعداء، فإنّه لو حمله هو بنفسه، ما وجد له من يحمى ظهره من العدوّ الغادر الّذى يتحيّن الفرص فى قتله، و يتحرّى الوصول إلى القضاء عليه بكلّ ما أمكنه من جهود، و حيث لا حىّ فى الخيام ممّن له قابليّة الدّفاع، لأنّهم قتلوا و جرحوا جراحات تمنعهم من الجلاد، و فرّ الضّحّاك المشرقىّ و جبن بعض الأرقّاء من الجلاد، كعقبة بن سمعان، فإذن ليس إلّا الإمام العليل الّذى أسقط عنه الدّفاع عدم التّمكّن من القيام، و عدم الاستقلال بالنّهوض وحده، إلّا متوكّأ على شىء، أو معتمدا على انسان، و من كان بهذه الصّفة لا يستطيع أن يحمى ظهر المحارب الّذى ألهاه الحمل عن الحملة، و هناك صبية صغار، و نسوة مذاعير، فلا مجال لحمله عليه السّلام، و لم تسنح فرصة لنقله.

(ثالثها): إنّ الحسين عليه السّلام لمّا وصل إلى أخيه العبّاس عليه السّلام، عقيب ندائه: أدركنى يا أخى، و شقّ إليه الصّفوف العدوانيّة المتكدّسة على مصرعه شقّا، و صدع جموعها بجولته، ألفاه بآخر رمق من الحياة، يكاد أن يلفظ آخر نفس له، و ما كلّمه تلك الكلمات الوجيزة الحارّة اللّاذعة، إلّا و لفظ مع آخرها روحه الزّكيّة، و ختم بها حياته الطّيّبة. و لا معنى لحمل من يعالج سكرات الموت، و يكابد آلام الاحتضار، مع أنّ الغرض الّذى يحمل من أجله الشّهداء، و هو الخوف من أن يجهز العدوّ على الجريح، قد زال بوفاته؛ و الغاية الشّرعيّة بموته فى المعركة حاصلة، فأبقاه فى موضعه.

(رابعها): إنّ من فى المخيّم من نساء و أطفال و أعبد ضعفاء النّفوس، و جرحى فى خيمة القتلى، كانوا جميعا غير مرتاعين، و لا منزعجين، و حياة العبّاس عليه السّلام قائمة، واثقين

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۲۵

مادام شبحه قائما فى المعركة يجالد الأعداء، فهم فى منعة، و أملهم وطيد، بأنّه سيدفع عنهم التّعدّيات العدوانيّة، و أنّه يقوم بالدّفاع المشترك مع أخيه الحسين عليه السّلام، و التّعاون معه، و بذاك الدّفاع الثّنائىّ من الأخوين، سيكون المخيّم كعرينة اللّيث، و سيبقى

المنزل العائلیّ کغابة الأسود تزأر أمامها السّباع الضّواریّ، و ما دامت الاسود تهدر و النّمور تزأر، لا تدنو الوحوش، فلا تقترب الذّئاب السّاغبة فیها، فإذا هدأ الصّوت الأسدیّ الصّاخب من ناحیة، اقتحمها الذّئب المخاتل هذا. و یرون أنّ حیاة الحسین علیه السّلام مضمونة بضمان السّلامة ما قام أبو الفضل ینافح عنه، و یکافح دونه، و قد جعل نفسه وقایة له، و حیاته فداء لحیاته، فإذا حمله إلی الخیمة، فإنّهم، و لا شکّ، إذا رأوه قتیلا، یرتاعون أشدّ الارتیاع، و یندهشون أعظم الاندهاش، و یخالجهم الرّعب و الذّعر الّذی لم یخالجهم، و شخصه بالوجود، و یحسبون لقتل الحسین علیه السّلام ألف حساب، و قد عقدوا فیه آمالهم؛ فإذا قتل العبّاس علیه السّلام، فإنّه سیقتل و یستهدف للأعداء و یصحر لهم، و قد فقد المحامی و المدافع، لا ریب فی ذلک، لأنّه مطلوب أهل الکوفة، و الغایة المقصودة من تحشّدهم، و قد فتحت الثّغرة بقتل العبّاس علیه السّلام، و لاحت الثّلمة فی الحصن لرامقها، فترک العبّاس علیه السّلام فی موضع سقوطه متعیّن لهذه المصلحة الحربیّة، و الحسین علیه السّلام لا تنکر مهارته الحربیّة، و لا خبرته بفنون القتال، فهو القائد المحنّک، و الزّعیم المجرّب، فإبقاء الفقید العزیز فی موضعه أقرب للمصلحة الحربیّة من تهایج النّساء المذعورة، و هیجان الصّبیة المرعوبة، فإنّ إزعاجها و قلقها یزعج راحة قلب الغیور بقلقه، و یلهیه عن التّفکّر فی مقدمه الحربیّ، و یشغل حواسّه من التّبصّر بکیفیّة القتال و ملاقاة العدوّ المسرف بهدوء و تفکیر.

(خامسها): إنّ بعض أهل المقاتل یصرّح بمحبّة العبّاس علیه السّلام للبقاء، و إنّه اختار ذلک لأمرین:

(إحداهما): ما ذکرنا فی نزول الموت به.

(و ثانیهما): الاستحیاء من خلف موعده لسکینة علیه السّلام بإحضار الماء لها، و لم یأتها به، لحیلولة الأقدار دون ذلک، فأقسم علی أخیه الحسین علیه السّلام بحرمة جدّه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله و سلّم أن یدعه فی مکانه، و لا خفاء أنّ خلف الوعد، و لو کان لسبب قهریّ صعب عند ذوی

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۲۶

الشّهامة و المروّة، و الاعتذار قبیح عند صاحب الإباء و الحفیظة، و نفسیّة العبّاس علیه السّلام الحرّة، و شعوره الحیّ، و یقظته الوقّادة تأبی أن تتوسّم فی ملامحه، أو ترتسم فی أسارید غرّته الغرّاء آثار الخلف، و عدم الوفاء بالموعود، و لو کان بغیر اختیار لغلبة الأقدار، و حیلولة القضاء بینه و بین مبتغاه، و عرقلة المنیّة لنجاح مسعاه، و إنّ أجله المبادر أحبط أمله الّذی کان یدعمه ظنّ الفوز و الظّفر بموعوده.

هکذا تجد النّفوس الزّکیّة، و الأرواح الطّیّبة أنّ فی نظر الموعد إلی وجه الموعود کسرا و هضما، إذا لم یبلغه الأمل، و لم یوصله إلی البغیة، و لم یمکّنه من المراد.

و یظهر من بعض المقاتل ما ینبغی أن نعدّه سببا سادسا، و هو أنّ جسد العبّاس علیه السّلام قد وزّعته أسلحة الأعداء توزیعا، و فصّلته مفاصلا و آرابا، بحیث لا یمکن حمله لتساقط أعضائه، فیحتاج فی حمله إلی وعاء لتجمع أعضائه الموزّعة، و هذا غیر بعید عن النّظر الدّقیق، فإنّ التّفکّر فی قسوة الجیش الکوفیّ، و غلظة أکباد أمرائه و قوّاده و جلفیّتهم، و أخلاقهم الجافیة مع عموم بنی الإنسان، فإذا أضیف إلی هذا بغضهم لآل علیّ علیه السّلام الّذی أباد أسلافهم فی حروبه، و نظر إلی حنقهم الزّائد علی العبّاس خاصّة، و تأثّرهم من حدّ صارمه الطّائش فی ساحة الجلاد، و الّذی نثر جماجم أعیانهم، و هام أبطالهم علی وهاد کربلاء، قادهم إلی التّشفّی الغلیظ الشّائک منه بتوزیع أشلائه المبارکة، غیظا و حنقا علیه.

و هنا یقول الیزدیّ فی مصائب المعصومین ص ۳۶۰: روی فی بعض المقاتل: أنّه لمّا رأی الحسین علیه السّلام أخاه العبّاس علیه السّلام قد وقع علی الأرض مقطّع الأعضاء، مرمّلا بالدّماء، بکی بکاء عالیا؛ فقال له: هل من وصیّة؟ قال: یا أخی وصیّتی أن لا تحملنی إلی الخیام ما دمت حیّا؛ فسأله عن سببه، فقال: إنّی أستحی من سکینة، لأنّی ما قدرت علی إتیانی لها بشربة من الماء، ثمّ ارتحل، روحنا لروحه الفداء.

و روی فی بعض الکتب: أنّ من کثرة الجراحات الحالّة علیه، لم یقدر الحسین علیه السّلام أن یحمله إلی محلّ الشّهداء، فترک جسده الشّریف فی محلّ مقتله، و رجع علیه السّلام باکیا إلی الخیام، انتهی.

و تقدّم کلام الدّربندیّ فی کبش الکتیبة، و القائلون من أرباب المقاتل: إنّ الحسین علیه السّلام

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۲۷

حمل أخاه العبّاس کصاحب المنتخب و من وافقه من أرباب المقاتل، فهم خصوم أنفسهم و محاکموها بما ذکروه من دفنه علی ضفاف العلقمیّ، حیث مزاره الآن، فإنّهم جزموا بذلک، و لم ینقلوا أنّ علیّ بن الحسین علیه السّلام نقله عند دفن الشّهداء إلی هذا الموضع، و ما حمله الأسدیّون، ثمّ ما الفائدة فی النّقل إلی هذا الموضع بخصوصه، و إبعاده عن مرقد أخیه، فلا ینبغی التّردّد و الارتیاب فی أنّه علیه السّلام بقی حیث سقط علی المسنّاة.

و یلزمنا هنا بیان أمرین:

(أحدهما): دفن الشّهداء کیف کان؟

(ثانیهما): التّعریف بکربلاء القدیمة، و بعض قراها، لتعرف أین هی الغاضریّة؟ و أین نینوی و العقر؟ فقد زلّت هنا أقدام فطاحل من العلماء و کبار آخرون من المؤرّخین فی هوّة الوهم.

(دفن الشّهداء، و أین دفنوا؟)

فإنّ أبا الفضل، بدون ارتیاب و لا تشکیک، دفن علی مسنّاة العلقمیّ، و هذا متواتر فی النّقل، و علیه عمل الشّیعة من حین دفنه إلی یومنا هذا. «۱»

[...] و قال ملّا محمّد حسن القزوینی فی ریاض الأحزان ص ۳۸: اتّفق أهل السّیر و أرباب الخبر، علی أنّ قوما من بنی أسد جاؤوا إلی مصرع الحسین علیه السّلام بعد أن خلت ساحة ذلک البرّ من سواد العسکر، لدفن تلک الجثث الشّریفة و الأجساد المطهّرة، و الأبدان المنوّرة، و لم یتعرّض أحد ممّن یعتمد علیه، لبیان موجب انبعاثهم لذلک، نعم، حکی السّیّد الجزائریّ أنّ ما رآه زارع العلقمیّ و سمعه، دعاه إلی ذلک من غیر ذکر منه و بیان، أنّه أخبر بنی أسد بما ظهر له، فوافقه منهم جماعة علی عزیمة الدّفن أم لا، و إن کان مقتضی شراء الحسین علیه السّلام ما شراه من أرض کربلاء من أهل الغاضریّة مع إخباره إیّاهم بشهادته و شهادة أصحابه، و کانت تلک الأرض مدفنا لهم، و حفرة و تربة، و شرط علیهم ما شرط بعد حبس الأرض: أنّهم جاؤوا لدفنه وفاء ببعض ما شرطوا له علیه السّلام.

---

(۱)- [ثمّ ذکر کلام الطّریحیّ و السّیّد الداودیّ فی العمدة و المفید کما ذکرناهم راجع ص ۴۹۱- ۴۹۲، ۴۹۴- ۴۹۵].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۲۸

و فی بعض ما ألّف فی المقتل: أنّ نساء الغاضریّة، بعد ما مضی الموعد، و شاع ذکر قتله علیه السّلام، اجتمعت و قالت للرّجال: ألا تذهبون إلی مصارع آل الرّسول تواروهم و تحرسونهم من السّباع و عسلان القاع؟ أما تخافون اللّه؟ أما تؤمنون برسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله و سلّم؟

فقالوا لهنّ: نعم، لکن نخاف من العتلّ الزّنیم عبید اللّه بن زیاد، أ و ما علمتنّ ما صنع بآل الرّسول و أولاد فاطمة البتول؟ فقلن لهم: إن کنتم تخافون علی أنفسکم و علینا منه، فإنّا لا نخاف علی أنفسنا و علیکم و نذهب الآن إلی دفن أجساد الشّهداء، و أنفسنا لهم الفداء، و اللّه یعطی الجزاء. فلمّا قلن ذلک، صحن و ضججن و تهیأن للخروج بآلات الحفر للقبور، فحینما رأی الرّجال و الفتیان هذا من

النّسوان، أخذتهم الغيرة و الحميّة، و أقبلوا لمصارع الشّهداء لدفنهم و مواراتهم.

و فى المنتخب، فلمّا ارتحلوا إلى الكوفة، و تركوهم على تلك الحال، يعنى الحسين عليه السّلام و أصحابه، عمد أهل الغاضريّة من بنى أسد، فكفّنوا أصحاب الحسين عليه السّلام، و صلّوا عليهم، و دفنوهم.

قلت: فيه دلالة على أمور ثلاثة:

(الأوّل): إنّه لم يتعرّض فيه لكفنهم و دفنهم الحسين عليه السّلام، و إنّما بيّن كفن أصحابه، فلعلّه منه إخفاء للأمر، و إشارة إلى أنّ الإمام لا يلى أمره إلى الإمام.

(الثّانى): تصريحه بكفنهم إيّاهم هو غير موجود فى الأنصار و كلام الأخيار، لكنّه موافق للاعتبار، فإنّ الشّهيد المجرّد عن ثيابه يكفّن و يصلّى عليه و يدفن، و غير المجرّد يدفن بثيابه، و الظّاهر، بل المقطوع به، أنّهم جرّدوا جميع الشّهداء معه عليه السّلام، و ممّا يدل على أنّ المجرّد يكفّن، ما ثبت أنّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله و سلّم كفّن حمزة و حنّطه، لأنّه كان قد جرّد؛ رواه أبان بن تغلب. و فى روضة الشّهداء: أنّ أهل الغاضريّة جهّزوهم، فصلّوا عليهم، و دفنوهم.

(الثّالث): إنّ المتولّى لدفنهم هم أهل الغاضريّة، كما صرّح به غير واحد من الكتّاب.

فقال الطّبرىّ فى التّاريخ: إنّ جسد الحسين عليه السّلام، مع من كان معه من الشّهداء، كان

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۲۹

ملقى ثلاثة أيّام فى عرصة كربلاء، فجاءهم أهل الغاضريّة، و الغاضريّة قرية على شاطئ الفرات، و كانوا من بنى أسد، فأقبلوا إليهم، و قالوا: يا للمسلمين، تلك الجثث و الأجساد تأكلها الاسود و الذّئاب؟! كلّا و اللّه، فاتّقوا اللّه و احذروا من غضبه؛ فاجتمع عند ذلك كلّهم و جاؤوا إليهم، فأخبروهم و دفنوا جثّة الحسين عليه السّلام هناك بلا رأس، و دفنوا علىّ بن الحسين عند رجليه، و سائر الشّهداء فى الموضع المعروف، إلّا العبّاس بن علىّ عليه السّلام، فإنّهم دفنوه فى مصرعه على طريق الغاضريّة، انتهى.

و ليس هذا من كلام الطّبرىّ كلّه، و إنّما نصّ لفظ الطّبرىّ ج ۶، ص ۲۶۱: و دفن الحسين عليه السّلام و أصحابه، أهل الغاضريّة من بنى أسد، بعد ما قتلوا بيوم.

و لنا نظرة فى مقاله هذا فى الأمر الثّانى فى تقوية قول المنتخب فى تكفين الأسديّين لشهداء كربلاء بزعم سلبهم ثيابهم دون الحسين عليه السّلام، هذه الدّعوى الباردة الّتى لا يدعمها برهان، و لا تقيمها حجّة، بل هى مصادرة غريبة، و لا غرابة فى الفهم الضّعيف، و السّليقة المعوجّة، أنّ الّذى تشهد له التّواريخ المعتمدة، و تصرّح له الأحاديث الصّحيحة، و يتناقله أهل المقاتل الموثوق بقولهم سلب الحسين عليه السّلام خاصّة، و تجريده من ثيابه، و ما اتّفق عليه النّاقلون: إنّه عليه السّلام أخذ برنسه مالك النّسر البدىّ من كندة، و قطيفته قيس بن الأشعث، و أخذ سراويله أبجر بن كعب، إلى آخر ما ذكر الطّبرىّ و غيره من المؤرّخين، و حتّى صار هذا الأمر ميدانا فسيحا تجول فيه سبق جياد الشّعر، و حلبة تقعدها المجلّيات من أفكار مؤبنيه، فيقول بعضهم:

عار تجول عليه الخيل عادية حاكت له الرّيح ضافى مئزر و ردا

و قال آخر:

أحسين هل وافاك جدّك زائرا فيراك مسلوب الثّياب مجدّلا

و قال دعبل:

عار بلا ثوب صريع فى الثّرى بين الحوافر و السّنابك يقصد

و لا يسعنا استيعاب ما ذكره الشّعراء و أرباب التّاريخ، و لا استيفاء نصوص الزّيارات

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۳۰

و الأحاديث، و نعود إلى كلام صاحب رياض الأحزان، قال ص ۳۹، و فى كامل الزّيارة:

إنّه لمّا ارتحل عمر بن سعد (لعنه اللّه)، مرّ بالشّهداء قوم من بنی أسد مرتحلین من الغاضریّة، فلمّا وصلوا کربلاء، رأوا حالة الشّهداء، أقاموا و دفنوا الحسین علیه السّلام وحده، و علیّ بن الحسین علیه السّلام عند رجلیه، و العبّاس بن علیّ علیه السّلام فی شاطئ العلقمیّ، و الباقین من الشّهداء، فی حفرة عظیمة، دفنوهم بأسرهم فی موضع واحد، و أشخص أقرباء الحرّ بن یزید جثّته إلی قبیلتهم، فدفنوه هناک.

و أطال فی نقل الأقوال، و لا حاجة بنا إلی الإطالة فی النّقل بعد العلم بأنّ المباشر لدفن الشّهداء هم بنو غاضرة من بنی أسد، و یهمّنا بیان أمور:

أحدها: أین قبور العلویّین و قبور أنصارهم؟

ثانیها: کم مکثوا بلا دفن؟

ثالثها: هل استقلّ الأسدیّون بدفنهم، أم أعانهم غیرهم؟

(الجهة الأولی): تصرّح الأحادیث، أنّ الشّهداء حفرت لهم حفیرتان: واحدة للعلویّین ممّا یلی رجلی الحسین علیه السّلام، و الثّانیة: لأنصارهم خلف حفرتهم، کما صرّحت أخبار أخر، أنّ الحائط أو الحائر علی الأصحّ محیط بهم، و لأجل أن نفقه رمز مجموعة الأخبار، لنستنتج فیها صورة واضحة، نفهم منها امتداد هذه الحفرة إلی أین تنتهی، یجب علینا أن نفهم عدد هؤلاء الشّهداء بالضّبط، و کیفیّة الدّفن، لا ریب أنّ أقلّ ما روی فی شهداء بنی هاشم ثمانیة عشر إنسانا، و فی الأنصار، سبعین، هذا هو المتیقّن، لأنّه أقلّ الأقوال، و یتفسّح فی جانب الکثرة.

فإذا قلنا: إنّ الدّفن هو الشّرعیّ، لا أنّهم جمعوهم جمع الحاجیات فی المستودعات، فلا بدّ أن یشقّ لکلّ واحد فی الحفیرة ضریح لا یقلّ عرضه عن متر واحد، فإذا قست ثمانیة عشر مترا من رجلی الحسین علیه السّلام إلی الرّواق الشّرقیّ، استوعبت قبور الهاشمیّین الرّواق الشّرقیّ کلّه، و ربّما أخذت من الصّحن شیئا، إذ مسافة السّاحة من رجلی الحسین علیه السّلام إلی الرّواق الشّرقیّ لا تزید عن هذا المقدار، إن لم تنقص عنه.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۳۱

و إذا انتقلنا إلی حفرة الشّهداء کذلک بجعل الواحد إلی جنب الآخر، نحتاج إلی سبعین مترا، مبتدئین بضریح حبیب بن مظاهر إلی سور الصّحن الشّرقیّ، إن لم ینقص عن هذا المقدار، فلا یزید علیه، فعندی من هذا الاستنتاج أنّ مسامحة مراقد الشّهداء أوسع من هذه الدّائرة الضّیّقة المحصورة فی الرّواق الحسینیّ، و لا یعقل أن یجزم بها إلّا علی إلغاء الدّفن الشّرعیّ، و جعلها مستودعات للجثث الواحدة فوق الأخری، کمستودعات أکیاس الحبوب، و هذا ما لا یجوز التّفوّه به، و محال أن یفعله الإمام زین العابدین، بل حتّی لو اقتصرنا علی الأسدیّین محال أن یفعلوا ذلک و هم عقلاء مسلمون، أنهضتهم حمیّة الدّین، و أقامتهم غیرة الإسلام علی موارة خیر رجاله، و نخبة أبنائه، أن یستهینوا بهم، و یقذفوا بهم فی الحفر، کما تقذف السّلع فی المستوعات، و فیهم من رهط النّبیّ صلّی اللّه علیه و اله و سلّم، و من عباد اللّه الصّالحین أهل النّسک و الزّهد و العبادة؛ هذا علمی، و منتهی دقّة فکری، و لکلّ ما أرشده إلیه عقله و تفکیره، فلیعمل من شاء فکره الدّقیق لیظهر له ما ظهر لی، و أرجو من اللّه التّسدید.

(أمّا الجهة الثّانیة): فقد شاع و اشتهر علی ألسنة المؤرّخین، و اقتبسه منهم الشّعراء: إنّ الحسین علیه السّلام بقی ثلاثة أیّام بلا دفن. و قد یتوهّم المتوهّم من قول الطّبریّ و ابن الأثیر و ابن کثیر من مؤرّخی السّنّة، و هما ناقلان عن الطّبریّ؛ و من کلام الشّیخ المفید و ابن شهر آشوب و ابن طاوس من مؤرّخی الشّیعة: إنّ بنی أسد دفنوا الشّهداء بعد قتلهم بیوم، کما سمعت نصّ الطّبریّ، فیری أنّ دفن الشّهداء یوم الحادی عشر، و هذا خطأ محض، قد نصّ أهل هذا القول علی ارتحال عمر بن سعد (لعنه اللّه) بعد إکمال الیوم الحادی عشر؛ انظر قول الطّبریّ فی التّاریخ بعد أن ذکر أنّه أرسل رأس الحسین علیه السّلام یوم مقتله إلی ابن زیاد، قال ج ۶، ص ۲۶۷: و أقام عمر بن سعد یومه ذلک و الغد، ثمّ أمر حمید بن بکیر الأحمریّ، فأذّن فی النّاس بالرّحیل إلی الکوفة، إلی آخره.

و مثله قال ابن الأثير و ابن كثير، و انظر قول الطّبرسيّ رحمه اللّه فى إعلام الورى، ص ۱۴۸:

و أقام هو، (يعنى ابن سعد)، بقيّة يومه و اليوم الثّانى إلى الزّوال، ثمّ نادى فى النّاس بالرّحيل و توجّه نحو الكوفة ... إلى آخره.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۳۲

و هنا نفهم، أنّه لا يتمّ لهم رحيل، إلّا ليلة الثّانى عشرة، و لا تبلّغ الأخبار برحيلهم إلى بنى أسد إلّا يوم الثّانى عشر، لانقطاع المارّة هيبة و رهبة للجيش، فإن كانوا فى حيّهم نزولا، فقد يجوز أنّهم دفنوهم فى اليوم الثّانى عشر، و هو ثالث يوم قتلهم، فيكون بقاؤهم‌بلا دفن يومين و نصف، و إن كانوا فى البادية قد فرّوا من وجه جيش عمر بن سعد (لعنه اللّه) على ما هو المروىّ و العمل عليه اليوم، فيكون رجوعهم إلى حيّهم يوم الثّانى عشر بعد التّيقّن لارتحال الجيش، فيعودون مساءا، يعنى ليلة الثّالث عشرة، و يغدون صباحا على دفن الشّهداء، لا يكون ذلك الوقت إلّا وقت فراغهم من إصلاح منازلهم، فتكمل ثلاثة أيّام ملفّقة، و هذا هو الموافق لما نصّ عليه أبو حنيفة أحمد بن داود الدّينورىّ، قال فى الأخبار الطّوال ص ۵۵۶: و أقام عمر بن سعد (لعنه اللّه) بعد مقتل الحسين عليه السّلام يومين، ثمّ أذّن فى النّاس بالرّحيل، إلى آخره.

و قد أكثر الشّعراء من ذكر هذا. قال الشّاعر فى رياض الأحزان:

يا عين جودى بالدّموع فإنّما يبكى الحزين بحرقة و تفجّع

يا عين ألهاك الرّقاد بطيبه عن ذكر آل محمّد بتوجّع

باتت ثلاثا بالصّعيد جسومهم بين الوحوش و كلّهم فى مصرع

و قال الشّريف الرّضى (رحمه اللّه) من قصيدة فى رثاء جدّه الحسين عليه السّلام:

للّه ملقى على الرّمضاء غصّ به فم الرّدى بعد إقدام و تشمير

تحنو عليه الرّبى طورا و تستره عن النّواظر أذيال الأعاصير

تهابه الوحش أن تدنو لمصرعه و قد أقام ثلاثا غير مقبور

(أمّا الجهة الثّالثة): و هى أهمّها، و ذلك فى حضور الإمام زين العابدين عليه السّلام بكربلاء، وقت دفن الشّهداء، لأجل مواراة تلك الأجساد الطّيّبة و الأبدان الزّاكية، و إنزال كلّ جثمان فى حفرته، و إلحاد كلّ جسم مطهّر فى قبره. فالنّاس فى هذا صنفان، و فى إثباته و نفيه فريقان:

صنف يقول: دفنهم أهل الغاضريّة، و سكت، و لم يصرّح بانفرادهم، و أنّهم استقلّوا

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۳۳

بدفنهم، و لم يصرّح بالنّفىّ لاشتراك أحد معهم.

الصّنف الثّانى: يثبت حضور الإمام زين العابدين عليه السّلام فى ذلك الوقت، و هو الّذى تولّى مواراة الشّهداء، و دفنهم، و بيده أنزل أباه الحسين عليه السّلام إلى ضريحه المقدّس، و هذا هو الأوفق بمنهج مذهب الجعفريّة و أصول قواعد الإماميّة، بل هذه العقيدة أصل من أصول مذهب الاثنى عشريّة، من أنّ المعصوم لا يتولّى أمره إلّا المعصوم. و قد دلّت عليه الأحاديث الصّحيحة عن أئمة أهل البيت عليهم السّلام و احتجّوا به على مخالفيهم، و أصل ذلك توصية النّبىّ صلّى اللّه عليه و اله و سلّم أن لا يغسّله غير أمير المؤمنين علىّ بن أبى طالب عليه السّلام، و أمر أمير المؤمنين علىّ عليه السّلام للفضل بن العبّاس بن عبد المطّلب لمّا دعاه لمعاونته على تجهيز النّبىّ صلّى اللّه عليه و اله و سلّم أن يعصب عينيه معلّلا ذلك بأنّه لا يرى أحد جسد النّبىّ صلّى اللّه عليه و اله و سلّم إلّا طمست عيناه، و قد روته أهل السّنّة فى كتبها، و لذكره محلّ آخر، و معناه: أنّ النّبىّ صلّى اللّه عليه و اله و سلّم معصوم لا يطّلع عليه إلّا معصوم، و أمير المؤمنين معصوم دون الفضل، فاحتاج الفضل إلى شدّ عينيه دون علىّ المعصوم؛ و قصدنا هاهنا إيراد ما روته الشّيعة، فإنّه معتقدها، وافقها الخصم أم لا؟

المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۲۲۴- ۲۳۸

قد أوقفنا التّاریخ علی خبر محزن، و نبأ مقلق، و هو: إنّ الحسین و العبّاس علیهما السّلام وزّعا أوصالا بالسّیوف، و قطّعا إربا بحدود الأسلحة؛ و صرّح لنا التّاریخ بأنّ الحسین علیه السّلام أبین من جسده الشّریف أربعة أعضاء: إصبعه الّذی قطعه بجدل بن سلیم الکلبیّ لأجل الخاتم، و کفّاه اللّذان قطعهما الجمّال علی التّکّة، و رأسه الّذی قطعه الشّمر، أو سنان، أو خولی، أو أخوه شبل علی الخلاف.

و العبّاس علیه السّلام قد قطع کفّه الیمنی حکیم بن الطّفیل الطّائیّ السّنبسیّ، و قطع کفّه الیسری زید بن رقاد المذحجیّ الجنبیّ، و قطع رأسه الشّریف أیضا.

فنحن قد علمنا هذا من التّاریخ، فنرید أن نعرف أین دفنت هذه الأعضاء الکریمة المبارکة؟

و قبل أن أحرّر ما یذکره المؤرّخ، أبدی رأیی، و إنّی لا أشکّ أنّ الأعضاء الشّریفة

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۳۴

المفصولة من الأجساد الطّاهرة، عدا الرّؤوس، دفنت مع الأجساد.

أمّا إصبع الحسین علیه السّلام و کفّاه، فلأنّها لم ترم بعیدا عن الجثّة، بل رمیت إلی جنبها، فدفنها مع الجثّة واضح لا خفاء فیه. و أمّا کفّا أبی الفضل، فهما و إن وقعا ناحیة عن الجثّة، و عدم وجود من یضمّهما إلیها بعد القتل، لکن الّذی یقوی فی الظّنّ، أنّهما عند الدّفن التقطا و دفنا مع الجثّة، و المزاران المشهوران لهما إنّما شیّدا علی موضع قطعهما. و قد ورد فی بعض المقاتل: إنّ الإمام زین العابدین علیه السّلام التقط کفّی عمّه العبّاس و دفنهما مع جسده المبارک فی الضّریح.

المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۲۵۸- ۲۵۹

(مزار رأس أبی الفضل العبّاس علیه السّلام بالشّام)

قلنا: إنّ الخلاف فی رؤوس شهداء کربلاء غیر الحسین، ینحصر فی ثلاثة مواضع بالمدینة و کربلاء، و قد مضی ذکرهما فی مشاهد رأس الحسین علیه السّلام، و بدمشق الشّام.

ذکر السّیّد محسن الأمین العاملیّ الفاضل المعاصر فی کتاب (أعیان الشّیعة) تحت عنوان: مشهد رؤوس العبّاس و علیّ الأکبر و حبیب بن مظاهر بدمشق، و نصّه ج ۴، ص ۲۹۰، قسم أ: رأیت بعد سنة ۱۳۲۱ فی المقبرة المعروفة بمقبرة باب الصّغیر بدمشق مشهدا وضع فوق باب صخرة کتب علیها ما صوّرته: هذا مدفن رأس العبّاس بن علیّ، و رأس علیّ بن الحسین الأکبر، و رأس حبیب بن مظاهر، ثمّ إنّه هدم، بعد ذلک، بسنتین هذا المشهد و أعید بناؤه، و أزیلت هذه الصّخرة، و بنی ضریح داخل المشهد، و نقش علیه أسماء کثیرة لشهداء کربلاء، و لکنّ الحقیقة أنّه منسوب إلی الرّؤوس الشّریفة الثّلاثة المقدّم ذکرها بحسب ما کان موضوعا علی بابه کما مرّ، و هذا المشهد الظّن یقوی بصحّة نسبته، لأنّ الرّؤوس الشّریفة بعد حملها إلی دمشق و الطّواف بها، و انتهاء غرض یزید من إظهار الغلبة و التّنکیل بأهلها و التّشفّی، لا بدّ أن تدفن فی إحدی المقابر، فدفنت هذه الرّؤوس الثّلاثة فی مقبرة باب الصّغیر، و حفظ محلّ دفنها، و اللّه أعلم، انتهی.

و یناقش هذا السّیّد فی أمرین:

(أحدهما): قوّة ظنّه تصادم النّصوص المصرّحة بأنّ الرّؤوس نقلت إلی المدینة و دفنت

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۳۵

بالبقیع، و النّصوص المصرّحة بأنّ الرّؤوس الشّریفة أعیدت إلی الجثث بکربلاء، و لا قیمة للظّنّ فی قبال النّصّ، فإذن هذا المشهد بنی علی أساس صلبها بهذا الموضع، أو أنّها دفنت إلی حین رجوع السّبایا فنبشت و أعیدت إلی الجثث، أو دفنت بالبقیع.

(ثانیهما): حصر النّسبة لهذه الرّؤوس الثّلاثة المقدّسة لا مبرّر له من نقل و لا من عقل، و الّذی کتب علی الصّخرة لا یدلّ علی الحصر فی هذه الثّلاثة، و إنّما کتبت أسماء هؤلاء الثّلاثة لجلالتهم، و أنّهم رؤساء الشّهداء و أعیانهم، فنسب المشهد إلیهم، و رؤوس الباقین معهم، کما اشتهر المرقد الشّریف الّذی یلی رجلی الحسین علیه السّلام باسم علیّ الأکبر، و باقی شهداء بنی هاشم معه بالاتّفاق، فإذن الحقّ مع ما نقش علی ضریح هذا المشهد، إذ لا معنی لدفن رؤوس هؤلاء الثّلاثة فی هذا الموضع، و تبعید غیرهم عنهم، فإمّا أن تحکم بدفنهم هنا، فاحکم بدفن الجمیع، و إن قلت بالنّقل، فقل بنقل الجمیع.

(مزار الکفّین لأبی الفضل العبّاس)

قد أسّس فی کربلاء مشهدان أو مزاران حوالی صحن العبّاس بن أمیر المؤمنین، رقم علی أحدهما: «مشهد الکفّ الیمنی» و علی الثّانی: «مشهد الکفّ الیسری» و هذا شیء توارثه الخلف عن السّلف، و تراث مجد خلّفه الماضی للباقی، و لیست هذه الآثار من المحدثة، و لا من الأشیاء الّتی لم تبتن علی أسّ قدیم، بل هی سائرة مع بقیّة آثارهم، و تتعاهدها ید العمران أن طرقها طول الزّمان بالتّضعضع أو أشرف بها علی الانهیار، فإذن هی صحیحة الإسناد الفعلیّ لا القولیّ، إذ کلّ جیل یتّبع الجیل السّابق فی احترامها و تعاهدها بالعمارة و التّنمیق، حتّی تتّصل بأوّل الأجیال الّتی أشیدت بها مشاهدهم و قبابهم، و هذا ما یسمّیه النّاس بالسّیرة العملیّة، و یحتجّ بها الفقهاء علی إثبات الأحکام الشّرعیّة، فأنا من هذه النّاحیة علی ثقة و یقین، و لکنّی أقف حیران عند النّاحیة الأخری، لا أدری ما ذا أقول؟

دفن الکفّان فی هذین الموضعین؟ و أنا أستبعد ذلک، و لعلّی لا أری مجالا للظّنّ بأنّ من دفن جثّة العبّاس علیه السّلام، لم یلحق بها الکفّین مع قرب محلّهما منها، و لا حجاب یحجب

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۳۶

حتّی یقال: أنّهما لم یریا، و لا حاجة للأعداء بحملهما، حتّی نظنّ أنّهم حملوهما ثمّ أعیدا أو دفنا هنا.

أم نقول: إنّ هذا موضع قطعها حفظ و شیّد للتّبرک بمکان العضوین الکریمین، و إن أعیدا للبدن، کما حفظت علی ذلک آثار کثیرة علی هذا الطّراز، و إنّ هذا التّذکار لحریّ به أبو الفضل، و جدیر أن یشاد لکفّیه مشهدان.

و قد تتبّعنا التّاریخ، فلم نجد من قطعت کفّاه علی اللّواء، غیر أربعة رجال: ثلاثة مؤمنون، و واحد مشرک، و المؤمنون اثنان من آل أبی طالب، و واحد من بنی عبد الدّار؛ فالمشرک صواب عبد لآل عبد الدّار، و المؤمنون: مصعب بن عمیر صاحب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله و سلّم من آل عبد الدّار کان معه لواء النّبیّ صلّی اللّه علیه و اله و سلّم، و جعفر بن أبی طالب المعروف بالطّیّار، و أبو الفضل العبّاس حامل لواء الحسین علیه السّلام؛ و خذ قصصهم علی الاختصار.

حدیث صواب بعد قتل موالیه علی لوائهم.

قال ابن هشام فی سیرته ج ۲، ص ۳۰۳: قال ابن إسحاق و حدّثنی بعض أهل العلم، إنّ اللّواء لم یزل صریعا، حتّی أخذته عمرة بنت علقمة الحارثیّة، فرفعته لقریش، فلاذوا به، و کان اللّواء مع صواب غلام لأبی طلحة حبشیّ، و کان آخر من أخذه منهم، فقاتل به، حتّی قطعت یداه، ثمّ برک علیه و أخذ اللّواء بصدره و عنقه، حتّی قتل علیه، و هو یقول: اللّهمّ هل أعذرت؟ یقول عذرت: فقال حسّان بن ثابت فی ذلک:

فخرتم باللّواء و شرّ فخر لواء حین ردّ إلی صواب

جعلتم فخرکم فیه بعبد و ألأم من یطا عفر التّراب

ظننتم، و السّفیه له ظنون و ما أن ذاک من أمر الصّواب

بأنّ جلادكم يوم التقينا بمكّة بيعكم حمر العباب

أقرّ العين إن عصبت يداه و ما أن تعصبان على خضاب

ثمّ شعر لحسّان يذكر، فيه الحارثيّة، و حملها لواء قريش، و هذه القصّة يوم أحد، و قتله أمير المؤمنين عليه السّلام، و ليس هذا موضع تفصيل القصّة.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۳۷

(و أمّا مصعب بن عمير) رضوان اللّه عليه، فذكر الحافظ السّيوطيّ فى الخصائص الكبرى ج «۱»، ص ۲۱۵، قال: أخرج ابن سعد عن محمّد بن شرحبيل العبدريّ، قال:

حمل مصعب بن عمير اللّواء يوم أحد، فقطعت يده اليمنى، فأخذ اللّواء بيده اليسرى و هو يقول: وَ ما مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ الآية، ثمّ قطعت يده اليسرى، فحنا على اللّواء و ضمّه بعضديه إلى صدره و هو يقول: وَ ما مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ الآية، ثمّ قتل، فسقط اللّواء، إلى آخره.

(و أمّا جعفر الطّيّار) ففى سيرة ابن هشام ص ۲۱۵، فى حديث غزوة مؤتة، قال ابن هشام، و حدّثنى من أثق به من أهل الشّام: إنّ جعفر بن أبى طالب أخذ اللّواء بيمينه، فقطعت، فأخذ اللّواء بشماله، فقطعت، فاحتضنه بعضديه، قتل (رضى اللّه عنه) و هو ابن ثلاث و ثلاثين سنة، فأثابه اللّه جناحين فى الجنّة يطير بهما حيث يشاء. و يقال: إنّ رجلا من الرّوم ضربه يومئذ ضربة قطعه بنصفين، إلى آخره.

(و أمّا أبو الفضل العبّاس بن أمير المؤمنين عليهما السّلام فقد روى كثير من العلماء ذكر هذه القصّة المحزنة، و الحادث المؤلم، «۱» [...] و على ما صرّح به أرباب المقاتل من سقوط كلّ كفّ له عليه السّلام تحت نخلة فى ناحية من نواحى المسنّاة، فإذا المزاران المعروفان لهما حوالى صحنه الشّريف، شيّدا على أساس هذا الحديث فى شهادته عليه السّلام، حيث أنّ يده اليمنى قطعت و هو صادر من المشرعة، طالبا للخيم، كى يوصل الماء لعيال الحسين عليه السّلام، فعارضوه، فقطع يده اليمنى زيد بن رقاد المذحجيّ، ثمّ الجنبيّ، و لمّا قطعت، تقدّم إلى أخيه، فعارضه أيضا حكيم بن الطّفيل الطّائىّ السّنبسىّ، فقطع اليسرى، و مذ أمنوا بقطع يديه، صدّوه بجماهيرهم المتكاثفة عن الوصول إلى الخيمة، و أرجعوه قليلا إلى الوراء، و هنا ضربوه بالعمود الحديد، فسقط، حيث مشهده الآن قرب مشهدى الكفّين الشّريفين، كما حدّثنا التّاريخ، و رسمه لنا الأثر الباقى إلى اليوم. وصفه المزارين كما يلى:

(مزار الكفّ اليمنى) فى جنوب الصّحن العبّاسىّ عليه السّلام، قريب من باب الصّحن الشّرقىّ،

---

(۱)- [ثمّ ذكر كلام ابن شهر آشوب و الصّدوق كما ذكرناهما راجع ص ۴۰۹- ۴۱۱، ۵۷۹- ۵۸۰].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۳۸

و هو مشهد ملصق بالجدار عند مفترق أربعة طرق، حوله بعض حوانيت، و عليه شبّاك نحاس صغير مقفل بقفل، و نقش عليه بيتان بالفارسيّة، نصّها:

افتاد دست راست خدايا زِ پيكرم بر دامن حسين برسان دست ديگرم

دست چپم بجاست اگر نيست دست راست امّا هزار حيف كه يک دست بى‌صداست

و لا تاريخ للشّعر و لا لبناء المشهد، و على لوحة رسم كفّين متقابلتين نقشتا بالقاشانىّ، و الطّريق إليه أن تخرج من صحن العبّاس عليه السّلام الواقع فى ركن الصّحن، و يعرف بباب الرّحبة، فإذا خرجت منه انعطفت إلى شارع على يمينك ملاصق لباب الصّحن، فتمرّ فيه مجتازا بشارع آخر ينفصل منه أيضا على يمينك، فتدعه و تمرّ فى نفس الشّارع الكبير الّذى أنت فيه، حتّى تمرّ بشارع ثانى إلى يمينك أيضا، فتسلكه متّجها إلى مدرسة البنات الإبتدائيّة المسمّاة بالعبّاسيّة حتّى تنتهى إلى بقّالين على منتصف الشّارع، و يقع المشهد الشّريف خلف حائط دكّان البقّال الّذى على يسارك فى الرّكن بين شارعين، و له طريق آخر على مشهد الكفّ اليسرى.

(مزار الكفّ اليسرى)

فى المشرق من الصّحن الشّريف فى السّوق الّذى يحاذى باب القبلة، و يعرف بسوق باب العبّاس الصّغير، و على جداره الكاشانى شبّاك من النّحاس الأصفر المسمّى (شبه و برنج) منقوش فى الكاشىّ أبيات شعر تنسب للشّيخ محمّد السّراج، هى هذه:

سل إذا ما شئت و اسمع و اعلم ثمّ خذ منّى جواب المفهم

إنّ فى هذا المقام انقطعت يسرة العبّاس بحر الكرم

هاهنا يا صاح طاحت بعدما طاحت اليمنى بجنب العلقمى

أجر دمع العين و ابكيه أسى حقّ أن تبكى بدمع من دم

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۳۹

و يظهر من الشّعر لمن تأمّله أنّ الموضعين أشيد فيهما البناء تذكار لسقوطهما فيهما، لا إنّهما دفنا فيهما، و هذا كلّه نقوله و نراه جليّا فى الواقف على هذين المزارين يتذكّر كيف قطعت يمنى العبّاس و يسراه؟ و كيف ضمّ الباقى منهما على اللّواء؟ و إذا وقف على ضريحه المقدّس ليتذكّر كيف فلقت هامته بعمود الحديد؟ و كيف سقط على ضفاف العلقمىّ يفحص برجليه التّراب؟ فالواقف على مزار الكفّ اليمنى كأنّه يرى و يشاهد بريق سيف الشّقىّ زيد بن رقّاد وحده المخالط لعضو أبى الفضل الأكرم، و الواقف على مزار الكفّ اليسرى كأنّه يلحظ بعينيه سيف التّعيس حكيم بن الطّفيل يطيح به ذاك العضو المشرّف.

الطّريق إلى مشهد الكفّ اليسرى لأبى الفضل، هو أن تخرج من باب صحن العبّاس الشّريف فى الجنوب الشّرقىّ، و هو فى جهة القبلة على سمت باب السّاعة، فإذا خرجت من هذه الباب الصّغيرة سرت قليلا فى شارع قصير يدخلك إلى سوق صغير يعرف بسوق العطّارين، فتجد هناك صفّ القصّابين، و قبل الوصول إليهم، تقف عند باب دكّان عطّار يعرف بالسّيّد عبّاس، فتجد المشهد المبارك خلف حائط دكّانه، و عليه رسم كفّ واحدة، و صفتها صفراء طليت بالصّبغ الأصفر، و إذا سرت من هذا الطّريق متّجها إلى الجنوب الشّرقىّ، أوصلك إلى مشهد الكفّ اليمنى.

و هذا الوضع للمشهدين يفصح عمّا ذكره التّاريخ: أنّ العبّاس عليه السّلام خرج من الفرات قاصدا مخيّم الحسين عليه السّلام، فاعترضه زيد بن رقّاد الجهنىّ، فقطع يمينه، فسار على قصده حاملا سيفه بيساره، فاعترضه حكيم بن الطّفيل السّنبسىّ، فقطع يساره، فسار على قصده، فضرب بعمود الحديد، فسقط فى موضع مشهده المقدّس.

المظفّر، بطل العلقمى، ۳/ ۳۱۰- ۳۱۷

إذا خرجت من الباب القبلى للجامع الأموىّ، مستقيما ينتهى إلى حىّ الشّاغور، حيث لا يزال آثار السّور الّذى كان يحيط بمدينة دمشق، و تخرج من باب الشّاغور على اليمين جادّة تنتهى إلى مقابر باب الصّغير، و فيها جادّة تسمّى (جادّة آل البيت) و فى هذه الجادّة تقع مقامات متقاربة من حيث المكان و هى:

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۴۰

۱- مشهد الرّؤوس:

۱- مشهد الرّؤوس:

رؤوس شهداء كربلاء و هى:

رأس أبی الفضل العبّاس بن علیّ، و القاسم بن الحسین، و علیّ الأکبر، و عمر بن علیّ، و عبد اللّه بن علیّ، و الحرّ، و محمّد بن علیّ، و عون بن عبد اللّه، و محمّد بن مسلم، و عبد اللّه ابن عقیل، و عبد اللّه بن الحسین، و حبیب بن مظاهر، و علیّ بن أبی بکر، و عثمان بن علیّ، و جعفر بن عقیل، و جعفر بن علیّ.

و قرأ الشّیخ فرج آل عمران القطیفیّ من کتابه (الأزهار) الّذی صحبه معه اللطّباعة فی النّجف الأشرف عن السّیّد عبد الحسین شرف الدّین مؤلّف المراجعات، قصّة مفصّلة، و إلیک ملخّصها: قال قال لی السّیّد:

إنّی زرت مشهد الرّؤوس فی السّنة السّابعة بعد الثّلاثمائة و الألف من الهجرة، و أنا حینئذ ابن سبع عشرة سنة، قد حفّ هذا المشهد الشّریف بمزبلة عظیمة، یلقی فیها أهل الشّام و الأمویین کناساتهم، و هذه المزبلة قد ارتفعت علی قبّة هذا المشهد بعدّة أمتار، و هی إذ ذاک قبّة صغیرة مستحقرة.

و بعد عدّة سنوات، قیّض اللّه لتعمیره الشّهم الغیور السّیّد سلیم بن السّیّد مرتضی أحد الأشراف.

فسافر من الشّام إلی إسطنبول عاصمة السّلطان عبد الحمید، و طلب موافاته، فلم تتأتّ له و ذلک من أیادی السّلطان و خواصّه من المبغضین لأهل البیت علیهم السّلام و لمّا ضاق به الخناق أخذ یصیح فی الطّرقات و الأسواق بأعلی صوته، أیّها النّاس! إنّی أتیت من بلادی الشّام إلی هذه البلاد، لأقدّم إلی السّلطان نصیحة ثمینة، و هدیّة قیّمة فیها زیادة علوّ شأنه. فلم یزل یکرّر مثل هذا القول حتّی اتّصل خبره بالسّلطان، فأمر بإدخاله علیه، و لمّا دخل سأله ما هذه النّصیحة و ما هذه الهدیّة؟ فأجابه بما مضمونه:

أیّها السّلطان العادل! أیسرّک أن تهان مشاهد أهل البیت و قربی الرّسول صلّی اللّه علیه و اله و سلّم الّذین شرّفک و شرّف الأمّة الإسلامیّة جمعاء بالانتماء إلیهم و محبّتهم و مودّتهم حسب نصّ

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۴۱

الذّکر الحکیم: قُلْ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِی الْقُرْبی؟

أیسرّک أن یکون مزبلة مشهد رأس خامس أهل الکساء، الّذین أذهب اللّه عنهم الرّجس و طهّرهم تطهیرا، و رؤوس طائفة من أصحابه شهداء الطّفّ ضحّوا بأنفسهم فی سبیل الحقّ و إعلاء کلمة الإسلام، کأبی الفضل العبّاس، و علیّ الأکبر، و القاسم بن الحسن، لذکرهم الشّرف، أیسرّک أن یکون ذلک المشهد المقدّس موضع کناسة للقذارات و الفضلات؟

لا أعتقد أنّ هذا یسرّک، بل المتغلغل فی ضمیری، إنّ هذا ممّا یؤلمک و یسوؤک، فرجائی الأکید أن تأمر الوالی بإزالة المزبلة و الکناسة عن مشهد الرّؤوس الکرام، فإنّ لک فی ذلک خیر الدّارین و فوز النّشأتین.

هذه نصیحتی إلیک و هدیّتی إلی جنابک، و ما توفیقی إلّا باللّه علیه توکّلت و إلیه أنیب.

فأمر السّلطان بالفحص عن قول هذا السّیّد الکریم، فلمّا تبیّن له صدق ما قال، أصدر الأمر الرّسمیّ بإزالة المزبلة عن مشهد الرّؤوس، و تعمیره أحسن تعمیر، فتصدّی لتعمیره و الإشراف علی البنّائین السّیّد الکریم السّیّد سلیم المذکور، حتّی کمل تعمیره و إشادته، کما هو الآن، کما تصدّی السّیّد المذکور لتعمیر مشهد السّیّدتین أم کلثوم و سکینة، و تعمیر مشهد عبد اللّه بن زین العابدین، کما هما الآن.

و کان هذا السّیّد هو القیّم علی هذه المشاهد الثّلاثة مدّة حیاته، ثمّ من بعده ابنه السّیّد الرضا، ثمّ ابنه الثّانی السّیّد حسنی، و هو القیّم فی الوقت الحاضر، و قد کتب علیه البیتان التّالیان:

و قبّة من بنی عدنان ما نظرت عین الغزالة أعلی منهم نصبا

من کلّ جسم بوجه الأرض مطرّح و کلّ رأس برأس الرّمح قد نصبا

هذا مقام الرّؤوس «۱» الشّهداء السّتّة عشر من أهل بیت النّبیّ الّذین استشهدوا یوم طفّ

---

(۱)- الصحیح: رؤوس.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۴۲

کربلاء، مع الإمام الحسین علیه السّلام ابن الإمام علیّ بن أبی طالب علیه السّلام، شیّد هذا المقام المقدّس بمساعی السّیّد سلیم أفندی بن السّیّد حسین مرتضی قائم مقام مراقد أهل البیت علیهم السّلام فی شوّال سنة ۱۳۳۰ ه.

و یقع بقرب محل رؤوس الشّهداء مسجد الإمام زین العابدین علیه السّلام، و هو المسجد الّذی بقی فیه أساری آل البیت حین وردوا دمشق، و هو أقدم مسجد فی دمشق، و کانت آثار التّعمیر فیه بادیة، فأوّل ما أنزلوا فی هذا البیت، و هی تسمّی الیوم بالخراب، و بها باتوا برهة من الزّمن، ثمّ نقلوا إلی الشّاغور، و منها إلی باب السّاعات، و منها نقلوا الإمام السّجاد إلی المسجد الجامع و أعادوهم إلی هذا المسجد.

الحسینی الجلالی، المزارات،/ ۲۲۶- ۲۲۸

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۴۳

حمل رأسه علیه السّلام إلی الشّام

و جدّوا فی السّیر حتّی دخلوا دمشق فرأیت الأسواق معطّلة، و النّاس کأنّهم سکاری، فأقبل رجل إلی یزید (لعنه اللّه) و قال له: أقرّ اللّه عینک أیّها الخلیفة. فقال له: بماذا؟ قال له: برأس الحسین، فقال له: لا أقرّ اللّه عینیک، ثمّ أمر «۱» به، فحبس، «۱» و أمر بمائة و عشرین رایة و أمرهم أن یستقبلوا رأس الحسین علیه السّلام، فأقبلت الرّایات و من تحتها التّکبیر و التّهلیل «۲» و إذا بهاتف، «۲» ینشد و یقول:

جاؤوا برأسک یابن بنت محمّد متزمّلا بدمائه تزمیلا

لا یوم أعظم حسرة من یومه و أراه رهنا للمنون قتیلا

فکأنّما بک یابن بنت محمّد قتلوا جهارا عامدین رسولا

و یکبّرون بأن قتلت و إنّما قتلوا بک التّکبیر و التّهلیلا

قال سهل: و دخل النّاس من باب الخیزران، فدخلت فی جملتهم «۳»، و إذا قد أقبل ثمانیة عشر رأسا، و إذا السّبایا «۴» علی المطایا بغیر وطاء، و رأس الحسین علیه السّلام بید شمر (لعنه اللّه) و هو یقول: أنا صاحب الرّمح الطّویل، أنا «۵» قاتل ذی «۵» الدّین الأصیل، أنا قتلت ابن سیّد الوصیّین و أتیت برأسه إلی «۶» أمیر المؤمنین.

فقالت له أمّ کلثوم علیها السّلام: کذبت یا لعین ابن اللّعین، ألا لعنة اللّه علی القوم الظّالمین.

یا ویلک تفتخر «۷» بقتل من ناغاه «۸» فی المهد «۸» جبرئیل و میکائیل، و من اسمه مکتوب علی

(۱- ۱) [فی الدّمعة و الأسرار: بحبسه].

(۲- ۲) [فی الدّمعة و الأسرار: من تحتها بهاتف].

(۳)- [الدّمعة: جماعتهم].

(۴)- [فی الدّمعة و الأسرار: بالسّبایا].

(۵- ۵) [الأسرار: صاحب].

(۶)- [زاد فی الدّمعة و الأسرار: یزید].

(۷)- [زاد فی الدّمعة و الأسرار: عند یزید الملعون ابن الملعون].

(۸- ۸) [لم یرد فی الدّمعة و الأسرار].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۴۴

سرادق عرش ربّ العالمین، و من ختم اللّه بجدّه المرسلین و قمع بأبیه المشرکین، فمن أین مثل جدّی محمّد المصطفی صلّی اللّه علیه و اله و سلّم و أبی علیّ المرتضی علیه السّلام و أمّی فاطمة الزّهراء علیها السّلام؟

فأقبل علیها خولی (لعنه اللّه) و قال: تأبین السّجاعة و أنت بنت السّجّاع؛

قال: و أقبل من بعده رأس الحرّ بن یزید الرّیاحیّ.

و أقبل من بعده رأس العبّاس علیه السّلام یحمله قشعم الجعفیّ (لعنه اللّه).

و أقبل من بعده رأس عون علیه السّلام یحمله سنان بن أنس (لعنه اللّه).

و أقبلت الرّؤوس علی أثرهم. قال سهل: و أقبلت جاریة علی بعیر مهزول بغیر «۱» غطاء و لا «۱» وطاء علی وجهها برقع خزّ أدکن، و هی تنادی: وا محمّداه! وا جدّاه! وا علیّاه! وا أبتاه! «۲» وا حسناه! وا حسیناه! وا عقیلاه! وا عبّاساه! وا بعد سفراه! وا سوء صباحاه؛

فأقبلت إلیها، فصاحت بی «۳»، فوقعت مغشیا علیّ، فلمّا أفقت «۴»، دنوت منها، و قلت لها: سیّدتی لم تصیحین علیّ؟ فقالت: أما تستحی من اللّه و رسوله أن تنظر إلی حرم رسول اللّه؟ فقلت: و اللّه ما نظرت إلیکم بریبة، فقالت «۵»: من أنت؟ فقلت: أنا سهل بن سعید الساعدی، و أنا من موالیکم و محبّیکم.

ثمّ أقبلت علی علیّ بن الحسین علیه السّلام و قلت له: مولای! هل لک من حاجة؟ فقال لی:

هل عندک «۶» من الدّراهم شیء؟ فقلت: ألف دینار و ألف ورقة، فقال: خذ منها شیئا و ادفعه إلی حامل الرّأس، و أمره أن یبعّده عن النّساء، حتّی تشتغل النّاس بالنّظر إلیه عن النّساء.

(۱- ۱) [لم یرد فی الدّمعة و الأسرار].

(۲)- [لم یرد فی الدّمعة و الأسرار].

(۳)- [فی الدّمعة و الأسرار: علیّ].

(۴)- [زاد فی الدّمعة و الأسرار: من غشوتی].

(۵)- [زاد فی الدّمعة: لی].

(۶)- [فی الدّمعة و الأسرار: لی].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۴۵

قال سهل: ففعلت ذلک و رجعت إلیه و قلت له: یا مولای! فعلت الّذی أمرتنی به، فقال لی: حشرک اللّه معنا یوم القیامة. «۱»

مقتل أبی مخنف (المشهور)،/ ۱۲۱- ۱۲۳- عنه: البهبهانی، الدّمعة السّاکبة، ۵/ ۸۱- ۸۳؛ الدّربندی، أسرار الشّهادة،/ ۴۹۴- ۴۹۵

و أخذوا رؤوس هؤلاء، فحملت إلی الشّام، و دفنت جثثهم بالطّفّ.

الخوارزمی، مقتل الحسین، ۲/ ۴۷

و فی روایة الشّعبیّ علی ما نقل عنه: ثمّ أشرفت تسع عشرة رایة حمراء، و أشرفت السّبایا مهتکات بلا وطاء و لا غطاء، ثمّ أقبل رأس العبّاس بن علیّ علیهما السّلام یحمله ثعلبة ابن مرّة الکلبیّ و هو بیده علی رمح طویل و هو ینشد و یقول:

أنا صاحب الرّمح الطّویل الّذی به أصول علی الأعداء فی حومة الحرب

طعنت به آل النّبیّ محمّد لأنّ بقلبی منهم أعظم الکرب

فقالت أمّ کلثوم: ویلک أتفتخر بقتل آل محمّد، فعلیک لعنة اللّه تعالی، فهمّ أن یضربها

---

(۱)- سهل بن سعد السّاعدی گوید که: من حج کرده بودم. به عزم زیارت بیت المقدس متوجّه شام شدم؛ چون به دمشق رسیدم، شهری دیدم پر فرح و شادی، جمعی را دیدم که در مسجد، پنهان نوحه می‌کردند و تعزیت می‌داشتند. پرسیدم: «شما چه کسانید؟» گفتند: «ما از موالیان اهل بیتیم و امروز سر امام حسین و اهل بیت او به شهر آورند.»

سهل گوید که: «به صحرا رفتم. از کثرت خلق و شیهه اسبان و بوق و طبل و کوسات و دفوف، رستخیزی دیدم. تا سواد اعظم برسیدم. دیدم که سرها می‌آوردند بر نیزه‌ها کرده. اوّل سر عبّاس آوردند و در عقب سرها عورات حسین می‌آمدند. سر حسین را دیدم با شکوهی تمام، و نوری عظیم از او می‌تافت.

بلحیهٔ مدوّرهٔ قد خالطها الشّیب و قد خضبت بالوسمهٔ. أدعج العین، أزج الحاجبین، واضح اللحیین، أقنی الأنف، متبسّما إلی السّماء، شاخصا ببصره نحو الأفق و الرّیح تلعب بلحیته یمینا و شمالا، کأنّه علیّ علیه السّلام.

با ریش گرد که موی سفید با سیاه آمیخته بود و به وسمه خضاب کرده؛ سیاه چشمها، و پیوست ابروها که محاسن از هر جانب جدا بود. کشیده بینی، همچون خوشه خرما. تبسّم‌کنان به جانب آسمان. چشم واکرده به جانب افق، و باد محاسن او را می‌جنبانید به جانب چپ و راست؛ پنداشتی که امیر المؤمنین علی است.

عماد الدّین طبری، کامل بهائی، ۲/ ۲۹۶- ۲۹۷

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۴۶

بسوطه فخشی علی نفسه الخجل من النّاس، «۱» ثمّ أقبل من بعده رأس جعفر بن علیّ علیه السّلام یحمله نمیر بن أبی جوشن الضّبابیّ (لعنه اللّه)، و أقبل من بعده رأس محمّد بن علیّ علیه السّلام، ثمّ أقبل من بعده رأس أبی بکر بن علیّ علیهما السّلام یحمله أنیس بن الحرث البعجیّ (لعنه اللّه)، و أقبل من بعده رأس علیّ بن الحسین علیهما السّلام یحمله مرّهٔ بن قیس الهمدانیّ لعنه اللّه تعالی، و أقبل من بعده رأس عون بن علیّ علیه السّلام یحمله جابر السّعدیّ، و أقبل من بعده رأس القاسم بن الحسن علیه السّلام یحمله محمّد بن الأشعث الکندیّ لعنه اللّه تعالی. و أقبل من بعده رأس یحیی بن علیّ علیه السّلام یحمله عمیر بن حجّاج الکندیّ، و أقبل من بعده رأس عبد اللّه بن عقیل یحمله قیس بن أبی الخزاعیّ (لعنه اللّه).

ثمّ أقبل من بعده بقیّهٔ الرّؤوس.

ثمّ أقبل رأس الحسین علیه السّلام و هو أشبه الخلق برسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله یحمله حواش بن خولی ابن یزید الأصبحیّ، و قیل غیره «۱». «۲»

(۱- ۱) [لم یرد فی المعالی].

(۲)- سرهای شهدا را بر سنان نیزه‌ها نصب کرده بودند و حمل می‌کردند. سر حسین علیه السّلام را شمر بن ذی الجوشن بر سنان برافراشته بود و همی‌گفت: «أنا صاحب الرّمح الطّویل. أنا صاحب الدّین الأصیل. أنا قتلت ابن سیّد الوصیّین. و أتیت برأسه إلی أمیر المؤمنین.»

ام کلثوم در جواب او فرمود: «کذبت یا لعین ابن اللّعین! ألا لعنهٔ اللّه علی القوم الظّالمین. یا ویلک تفتخر علی یزید الملعون ابن الملعون بقتل من ناغاه جبرئیل و میکائیل و من اسمه مکتوب علی سرادق عرش ربّ العالمین و من ختم اللّه بجدّه المرسلین و قمع بأبیه المشرکین؟ فمن أین مثل جدّی محمّد المصطفی و أبی علیّ المرتضی و أمّی فاطمهٔ الزّهراء صلوات اللّه و سلامه علیهم أجمعین.»

یعنی: «دروغ گفتی ای ملعون پسر ملعون! لعنت خدا بر ستمکاران. وای بر تو در نزد یزید که ملعون بن ملعون است. فخر می‌جویی به قتل کسی که جبرئیل و میکائیل در قتل او سوگوارند (۱) و کسی که نامش در سراپرده عرش خداوند مکتوب است و کسی که

جدش خاتم انبیای مرسلین است و پدرش قامع قاطبه (۲) مشرکین است؟! کیست مانند جد من محمّد مصطفی و پدرم علی مرتضی و مادرم فاطمه زهرا؟.»

خولی الاصبحی به جانب آن حضرت روی کرد و گفت: «و قال: لا تأبین السّجاعهٔ و أنت بنت السّجّاع.»

گفت: «تو هرگز از سجاعت سر برنمی‌تابی و حال آن‌که تو دختر مرد سجاعی (۳)!»

بعد از سر حسین علیه السّلام، سر حر بن یزید الریاحی پدیدار شد. از پس آن، سر عباس بن علی بن أبی-

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۴۷

- طالب علیه السّلام آشکار شد آن را قشعم جعفی حمل می‌کرد. آن‌گاه سر عون بن علی بن أبی طالب دیدار شد و حامل آن سنان بن انس نخعی بود. بدین‌گونه سوار از پس سوار حامل سرهای شهدا بودند. این وقت سید سجاد علیه السّلام این شعر را انشاد کرد:

أقاد ذلیلا فی دمشق کأنّنی من الزّنج عبد غاب عنه نصیر

و جدّی رسول اللّه فی کلّ مشهد و شیخی أمیر المؤمنین وزیر

فیا لیت أمّی لم تلدنی و لم یکن یزید یرانی فی البلاد أسیر (۴)

(۱). سوگوار: عزادار (معنی صحیح عبارت این است که: جبرئیل در کودکی او برای خوشحالیش با وی سخن می‌گفتند).

(۲). قامع: ریشه‌کن سازنده: قاطبه: جملگی، همگی.

(۳). مرحوم سپهر جمله دوم را حالیه فرض کرده است؛ در صورتی که مستأنفه بودن آن از لحاظ لفظ جایز و از لحاظ معنی بهتر بلکه متعین است.

(۴). با خواری به دمشق کشیده می‌شوم. گویا برده زنگبارم، در صورتی که جدم رسول خدا و آقایم امیر المؤمنین است.

کاش مادر مرا نزاییده و یزید مرا اسیر نمی‌دید «أبی مخنف به جای مصرع پنجم، فیالیت لم انظر دمشق و لم یکن ذکر کرده است».

سپهر، ناسخ التّواریخ سید الشهدا علیه السّلام، ۳/ ۱۲۳- ۱۲۴

در اسرار الشهادهٔ و دیگر کتب مروی است که سهل گفت: «مردمان از باب الخیزران درآمدند. من نیز با ایشان درآمدم و هیجده سر نمودار شد و سبایا بر مطایا بدون وطاء (۱) پدیدار آمدند. سر مبارک امام حسین (سلام اللّه علیه) به دست شمر ملعون بود و همی‌گفت: «أنا صاحب الرّمح الطّویل، أنا صاحب الدّین الأصیل، أنا قتلت ابن سیّد الوصیّین، و أتیت رأسه إلی یزید أمیر المؤمنین.»

جناب ام کلثوم (سلام اللّه علیها).»

فرمود: «کذبت یا لعین ابن اللّعین ألا لعنهٔ اللّه علی القوم الظّالمین، یا ویلک تفتخر علی یزید الملعون ابن الملعون بقتل من ناغاه جبرئیل و میکائیل و من اسمه مکتوب علی سرادق عرش ربّ العالمین، و من ختم اللّه بجدّه المرسلین، و قمع بأبیه موادّ المشرکین، فمن أین مثل جدّی محمّد المصطفی و أبی علیّ المرتضی و أمّی فاطمهٔ الزّهراء صلوات اللّه علیهم أجمعین؟»

یعنی: «دروغ گفتی ای لعین بن لعین و رانده پسر رانده از رحمت ربّ العالمین! لعنت خدای بر قوم ظالمین باد! وای و ویل بر تو! آیا بر یزید ملعون پسر ملعون افتخار جویی به این‌که کشتی آن کس را که جبرئیل و میکائیل در مصیبتش زار و سوگوارند و نامش بر سرادق عرش پروردگار عالمیان نوشته شده و آن کسی که خدای تعالی جدش را خاتم پیغمبر گردانیده و به نیروی پدرش امیر المؤمنین مواد مشرکین از بیخوبن برافکنده است؟ پس کیست مانند جدّ من مصطفی صلّی اللّه علیه و اله و پدرم علی مرتضی و مادرم فاطمه زهراء صلوات اللّه علیهم أجمعین؟»

این وقت خولی ملعون روی به آن حضرت کرد و گفت: «از سجاعت (۲) ناگزیری. با این‌که سجّاع دختر سجّاعی.»

پس اهل بیت را بیاوردند تا در پیشگاه مسجد جامع که محل توقف اسیران و سبایا بود، بازداشتند. و به روایت شعبی سر مبارک

حضرت عباس را بر فراز نیزه بس طویل برآورده و ثعلبة بن مرّة الکلبی حامل رمح-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۴۸

البهبهانی، الدّمعة السّاکبة، ۵/ ۸۸- ۸۹- مثله الدّربندی، أسرار الشّهادة،/ ۴۹۶؛ المازندرانی، معالی السّبطین، ۲/ ۱۴۳

أقول: قد ذکر صاحب الکامل البهائیّ خبر سهل بن سعد، بنحو أخصر، و فیه:

و رأیت الرّؤوس علی الرّماح و یتقدّمهم رأس العبّاس بن علیّ علیهما السّلام «۱» و رأس الإمام علیه السّلام کان وراء الرّؤوس أمام المخدّرات، و للرأس الشّریف مهابة عظیمة و یشرق منه النّور بلحیة مدوّرة قد خالطها الشّیب و قد خضّبت بالوسمة، أدعج العینین، أزجّ الحاجبین، واضح الجبین، أقنی الأنف، متبسّما إلی السّماء، شاخصا ببصره إلی نحو الأفق، و الرّیح تلعب بلحیته یمینا و شمالا کأنّه أمیر المؤمنین. «۲»

القمی، نفس المهموم،/ ۴۳۱- ۴۳۲- عنه: المازندرانی، معالی السّبطین، ۲/ ۱۴۱

- بود و این شعر انشاد می‌کرد:

أنا صاحب الرمح الطویل الذی به أصول علی الأعداء فی حومة الحرب

طعنت به آل النّبیّ محمّد لأنّ بقلبی منهم أعظم الکرب (۳)

أم کلثوم علیها السّلام با آن ملعون فرمود: «آیا به قتل آل بیت محمد صلّی اللّه علیه و اله افتخار می‌جویی؟ پس بر تو باد لعنت خدای!»

آن ملعون قصد آزار آن مخدره را کرد؛ لکن از نکوهش مردمان بیمناک شد.

(۱). سبایا جمع سبیه به معنی اسیران از گروه زنان و کودکان و مطایا جمع مطیه یعنی شترسواری، و وطاء یعنی جهازی که بر پشت شتر نهند.

(۲). یعنی سخنان شمرده و موزون گفتن.

(۳). منم صاحب نیزه بلند که معرکه جنگ بر دشمنان چیره می‌شوم. با این نیزه، آل پیغمبر محمد را مضروب و مطعون ساختم؛ چرا که در قلبم از آنان شدیدترین حزن و اندوه وارد شده بود.

سپهر، ناسخ التّواریخ حضرت زینب سلام اللّه علیها، ۲/ ۳۵۹- ۳۶۰

(۱)- [زاد فی المعالی: نظرت إلیه کأنّه یضحک].

(۲)- می گویم:

صاحب کامل بهایی خبر سهل بن سعد را مختصرتر بیان کرده و در ضمن آن گفته است: «سرها را بالای نیزه دیدم و جلو آنها سر عبّاس بن علی علیهما السّلام بود. سر امام دنبال همه و جلو مخدرات حرم بود.

هیبت عظیمی داشت و نور از آن می‌درخشید. ریش مدوّری که موهای سپید در آن بود، و با وسمه خضاب شده بود، در آن جلب‌نظر می‌کرد. چشمانی درشت و سیاه و أبروانی پیوسته داشت. پیشانی بلند و بینی کشیده داشت. لبخندی سوی آسمان می‌زد. و چشم به افق دوخته بود و باد ریش او را به راست و چپ می‌برد و گویا امیر المؤمنین بود.

کمره‌ای، ترجمه نفس المهموم،/ ۲۰۵

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۴۹

یزید (لعنة اللّه علیه) ینصب رأسه علیه السّلام بالشّام

و نصب یزید بن معاویهٔ رأس (الحسین) رضی اللّه عنه.

و قتل معه (العبّاس و جعفر و عثمان و عبد اللّه و محمّد أبو «۱» بکر) بنو علیّ بن أبی طالب (رضی اللّه عنهم)، و (أبو بکر) بن الحسن، و (القاسم و عبد اللّه) ابنا الحسن، و (علیّ و عبد اللّه) ابنا الحسین، و (عبد اللّه و جعفر و عبد الرّحمان) بنو عقیل بن أبی طالب، و (محمّد بن أبی سعید بن عقیل)، و (مسلم) بن عقیل، و (محمّد و عون) ابنا عبد اللّه بن جعفر (رضی اللّه عنهم).

فحملت رؤوسهم إلی یزید بن معاویهٔ، فنصبها بالشّام. و بعث برأس الحسین رضی اللّه عنه فنصب بالمدینهٔ.

محمّد بن حبیب، المحبّر،/ ۴۹۰- ۴۹۱- عنه: المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۲۶۸

احتضان أمّ کلثوم علیها السّلام رأس العبّاس علیه السّلام فی الشّام «۲»

---

(۱)- فی الأصل و المطبوع: أبا.

(۲)- و نیز در بحر المصائب مسطور است که جناب أمّ کلثوم سر مبارک برادرش عباس (سلام اللّه علیهما) را بر سینه گرفت.

سپهر، ناسخ التّواریخ حضرت زینب کبری سلام اللّه علیها، ۲/ ۴۶۸

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۵۰

کیف تلقّت أمّ البنین علیها السّلام نبأ شهادهٔ أبنائها الطّاهرین منهم العبّاس علیه السّلام

«۱» و یستفاد قوّهٔ إیمانها و تشیّعها، أنّ بشرا کلّما نعی إلیها بعد وروده المدینهٔ أحدا من

---

(۱)- خبر بردن بشر برای اهل مدینه

این وقت سید سجاد علیه السّلام در خیمه خویش درآمد و اهل بیت را در خیام دیگر مقام داد. بشر بن حذلم را که این وقت ملازمت رکاب آن حضرت داشت، طلب کرد و فرمود: «یا بشر، رحم اللّه أباک لقد کان شاعرا، فهل تقدر علی الشیء منه.»

فرمود: «ای بشر! پدر تو مردی شاعر بود. تو را هیچ از آن صنعت بهره و نصیبه‌ای داده باشند؟»

عرض کرد: «من نیز شاعرم.»

سید سجاد فرمود: «اکنون برنشین و طریق مدینه پیش‌دار و مردم آن بلده را از شهادت أبی عبد اللّه و رسیدن اهل بیت آگاه کن.»

بشر برحسب فرمان بر اسب خویش برنشست و راه در نوشت و چون به مدینه درآمد، با هیچ‌کس سخن نکرد تا به مسجد رسول خدای رسید. پس بأعلا صوت بگریست و این شعر به گفت:

یا أهل یثرب! لا مقام لکم بها قتل الحسین فأدمعی مدرارا

ألجسم منه بکربلاء مضرّج و الرّأس منه علی القناهٔ یدار (۱)

آن وقت فریاد برآورد که: «ای مردم! اینک علی بن الحسین علیهما السّلام است که با عمه‌ها و خواهرها به اراضی شما درآمد و در ظاهر (۲) شهر شما رحل خویش فرود آورد. اینک من فرستاده و رسول اویم و شما را به رسالت خویش به حضرت او دلالت می‌کنم.»

به پا خاستن قیامت در مدینه مگر بانک بشر نفخه صور بود که عرصه مدینه را صبح نشور ساخت. مخدرات محجوبه بی‌پرده از سرای بیرون شدند و با چهرگان مکشوفه و گیسوهای آشفته راه دروازه مدینه برداشتند. هیچ زن و مردی به جای نماند جز این‌که با سروپای برهنه بیرون دوید و فریاد: «وا محمّداه و وا حسیناه» برآورد! چنان نمود که امروز مصطفی از جهان بیرون شد و اگرنه روز قیامت رحل اقامت انداخت. روزی تلخ‌تر از آن روزبر مسلمین نگذشت و بانک عویل و ناله و زاری و ویله افزون از آن روز پدیدار نگشت. زنی به این اشعار بر حسین علیه السّلام مرثیه می‌گفت و می‌نالید:

نعی سیّدی ناع نعاه فأوجعا و أمرضنی ناع نعاه فأفجعا

فعینیّ جودا بالدّموع و أسکبا وجودا بدمّ بعد دمعکما معا

علی من دهی عرش الجلیل فزعزعا فأصبح صار المجد و الدّین أجدعا

علی ابن نبیّ اللّه و ابن وصیّه و إن کان عنّا شاخص الدّار أشسعا (۳)

آن‌گاه گفت: «ای ناعی! تازه کردی حزن و اندوه ما را و بخراشیدی جراحت قلوبی را که هنوز بهبودی-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۵۱

أولادها الأربعة، قالت ما معناه: أخبرنی عن أبی عبد اللّه الحسین علیه السّلام، فلمّا نعی إلیها الأربعة، قالت: قد قطّعت نیاط قلبی، أولادی و من تحت الخضراء کلّهم فداء لأبی عبد اللّه الحسین علیه السّلام، أخبرنی عن الحسین؟

فإنّ علقتها بالحسین لیس إلّا لإمامته علیه السّلام.

تهوینها علی نفسها موت مثل هؤلاء الأشبال الأربعة إن سلم الحسین، یکشف عن مرتبة فی الدّیانة رفیعة. و إنّی أعتبرها لذلک من الحسان، إن لم نعتبرها من الثّقات. «۱»

- نپذیرفته بود. اکنون بگوی که چه کسی؟ و از کجا می‌رسی؟»

گفت: «من بشر بن حذلم. سید من و مولای من علی بن الحسین اینک در ظاهر مدینه فرود شده و اهل بیت أبی عبد اللّه را فرود آورده [است]. مرا بدین سوی گسیل فرمود تا مردم این بلده را به حضرت او دلیل باشم.

بالجمله، مردم، بشر را بگذاشتند و درگذشتند. بشر نیز عجلت کرد و برنشست و بازشتافت. وقتی برسید، پیرامون خیمه سید سجاد چنان انبوه بود که راه نیافت. از اسب پیاده شد و بر دوش مردمان سوار گشت و تن‌کشان و کوس‌زنان مقداری راه با آن حضرت نزدیک کرد و تمامت مردان و زنان، هم‌آواز نعره زنان بودند و همگان «وا محمّداه! وا حسیناه!» می‌گفتند و به های‌های می‌گریستند.

به روایتی: ام سلمه، دست فاطمه دختر حسین علیه السّلام را در دست داشت و زارزار می‌گریست و ام البنین، مادر عباس از پسرهای شهیدش نام بر زبان نمی‌آورد و از ایشان یاد نمی‌کرد و بر حسین می‌زارید و می‌نالید.

این وقت، خادم سید سجاد از بهر آن حضرت کرسی نهاد و علی بن الحسین علیهما السّلام برنشست و مندیلی به دست کرده، سرشک مبارک را از دیده‌ها می‌سترد و چنانش گریه در گلوگاه گره می‌گشت که سخن کردن نمی‌توانست و مردم از هر سوی، کلمه تعزیت و تسلیت انشا می‌کردند و بانک درافکنده به ضجه واحده می‌گریستند.

(۱). ای اهل مدینه! مدینه جای اقامت شما نباشد. حسین کشته شد و اشکهای من ریزان است. بدنش در کربلا به خون آغشته و سرش بر نیزه‌ها می‌گردد.

(۲). مقصود از ظاهر شهر، پشت و بیرون دروازه مدینه است.

(۳). خلاصه معنی: کسی خبر مرگ آقایم را داد و مرا ماتمزده کرد.

ای دو چشم! پی‌درپی اشک بباریـد بر کسـی که عرش خـدا را مصـیبت‌زده کرد و دین و بزرگواری با مرگ او ناقص شـد. بر پسـر پیغمبر غریب اشک بباریـد.

سپهر، ناسخ التّواریخ سید الشّهدا علیه السّلام، ۳/ ۱۸۲- ۱۸۴

(۱)- قال المامقانیّ: و یستفاد قوّة إیمانها و تشیّعها من حیث أن بشرا کلّما نعی إلیها بعد ورود المدینة أحدا من أولادها الأربعة، قالت ما معناه: أخبرنی عن أبی عبد اللّه الحسین أنّ أولادی و من تحت الخضراء کلّهم فداء-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۵۲

المامقانی، تنقیح المقال، ۳- ۲،/ ۷۰- ۷۱

- لأبی عبد اللّه الحسین، فلمّا نعی إلیه الحسین، قالت: قطعت نیاط قلبی، فإنّ علقتها بالحسین لیس إلّا لإمامته علیه السّلام، و تهوّن علی نفسها موت مثل هؤلاء الأشبال الأربعة، إن سلم الحسین، و ذلک یکشف عن المرتبة الرّفیعة فی الدّیانة، و لا یخفی أنّی لم أظفر علی مستند ما ذکره من مکالمة أمّ البنین مع بشیر، إلّا أنّه أعلم بما قال.

حاصل فرمایش ایشان است که چون بشر وارد مدینه گردید، از قبل زین العابدین که خبر دهد مردم را از ماجرای اهل بیت أمّ البنین او را ملاقات کرد، فرمود: «ای بشر! از حسین چه خبر آوردی؟»

بشر گفت: «ای امّ البنین، خدای تعالی تو را صبر دهد که عبّاس تو کشته گردید.»

امّ البنین فرمود: «از حسین خبر ده!»

بالاخره یکی‌یکی خبر قتل فرزندانش را به او داد. امّ البنین همی خبر از حسین می‌گرفت و گفت:

فرزندان من و آنچه در زیر آسـمان است، فدای حسـینم باد! بشـر خبر قتل آن حضـرت را به او داد. صـیحه کشـید و گفت: «ای بشر! رگ دلم را پاره کردی.»

و صدا به ناله و شیون بلند کرد.

مامقـانی گویـد: این شـدّت علاقـه کـاشف از بلنـدی مرتبه او در ایمـان و قوّت معرفت او به مقـام امامت است که مرگ چهار جوان رشید خود را که نظیر ندارد، سهل می‌شمارد. (۱)

(۱). حضـرت ام البنین بعـد از خبر شـهادت فرزندان، فرموده است: أی بشـر بندهای دلم را بریدی، مرا از حسـین خبر ده؟ که در آن وقت خبر شهادت إمام را که شنید صیحه زد و غش کرد.

ملاحظه شود آقایان مترجم (رسولی و مدرس) جمله (بندهای دلم را پاره کردی) را بعد از خبر شهادت امام علیه السّلام آوردند؟ و آن مطابق با متن عربی منقول از کتاب مامقانی نیست!»

محلّاتی، ریاحین الشّریعه، ۳/ ۲۹۳

در جلالت و عظمت و شهامت و قوّت قلب و دارای مقام تسلیم و رضا بودن حضرت امّ البنین همین بس که در مدینه پس از استماع شهادت چهار فرزنـدش فرمودنـد: «اولاد من بندهای قلب مرا بریدند؛ لکن تمامی مخلوقات تحت فلک، فدای وجود مقدس ابی عبد اللّه الحسین علیه السّلام است. مرا از آن بزرگوار خبری دهید!»

تا آخر قضیه. (تنقیح المقال و ج ۱۷ ص ۲۴ عن غیره)

مدرّس، ریحانة الأدب، ۸/ ۲۹۲

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۵۳

دار العبّاس علیه السّلام بعد شهادته

قال المجلسیّ «۱» رحمه اللّه فی بحاره، و أمّا دار العبّاس بن علیّ علیهما السّلام و إخوته فلم یکن بها منهم أحد رجع إلیها. و حکاه عنه صاحب ریاض الأحزان ص ۹۹.

المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۴۳۱

---

(۱)- [و لم نعثر علیه فی البحار].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۵۴

أمّ البنین علیها السّلام تقیم العزاء مع نساء بنی هاشم

و أقامت أمّ البنین، زوجة أمیر المؤمنین، العزاء علی الحسین و اجتمع عندها نساء بنی هاشم یندبن الحسین و أهل بیته.

و بکت أمّ سلمة و قالت: فعلوها، ملأ اللّه قبورهم نارا. «۱»

المقرّم، مقتل الحسین علیه السّلام،/ ۴۴۰- مثله القاضی النّعمان، شرح الأخبار «۲» (الهامش)، ۳/ ۱۸۶

---

(۱)- ام البنین والده قمر بنی هاشم حضرت أبی الفضل علیه السّلام.

این بانو اگرچه در زمین کربلا حاضر نبود، ولی چهار جوان او در کربلا شهید شدند که بعد از واقعه کربلا از ناله و گریه آرام نشد تا به جوار حق پیوست و بانوانی که از کربلا مراجعت کردند، به مدینه در خانه ام البنین به مراسم عزاداری قیام می‌نمودند و همی‌بگریست تا این‌که در مدینه به جوار حق پیوست.

محلاتی، ریاحین الشّریعه، ۳/ ۲۹۲

(۲)- [حکاه عن ریاض الأحزان، ص ۶۰].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۵۵

رثاء أمّ البنین علیها السّلام للعبّاس و أبناءها الطّاهرین

و کانت أمّ البنین، «۱» أمّ هؤلاء «۲» الأربعة «۳» الإخوة «۲» القتلی «۱» «۳»، تخرج إلی البقیع، فتندب بنیها أشجی ندبة و أحرقها، فیجتمع النّاس إلیها یسمعون منها، «۴» فکان مروان «۵» یجیء «۶» فی من یجیء «۶» «۷» «۸» لذلک فلا یزال یسمع ندبتها و یبکی «۷» «۸». «۹» ذکر ذلک علیّ بن محمّد بن حمزة «۱۰» عن النّوفلیّ عن حمّاد بن عیسی الجهنیّ عن «۱۰» معاویة بن عمّار عن جعفر بن محمّد «۹». «۱۱»

أبو الفرج، مقاتل الطّالبیّین،/ ۵۶- عنه: المجلسی، البحار، ۴۵/ ۴۰؛ البحرانی، العوالم، ۱۷/ ۲۸۳؛ البهبهانی، الدّمعة السّاکبة «۱۲»، ۴/ ۳۲۵؛ الدّربندی، أسرار الشّهادة،/ ۳۳۸؛ القمی، نفس المهموم،/ ۳۳۴؛ القزوینی، تظلّم الزّهراء «۱۲»،/ ۲۰۰؛ المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۴۳۱؛ مثله محمّد بن أبی طالب، تسلیة المجالس و زینة المجالس، ۲/ ۳۲۹؛ المازندرانی، معالی السّبطین، ۱/ ۴۳۲، الزّنجانی؛ وسیلة الدّارین،/ ۲۶۶

(۱- ۱) [المعالی: «بعد وقعة الطّفّ»].

(۲- ۲) [تسلیة المجالس: الإخوة الأربعة].

(۳- ۳) [وسیلة الدّارین: «عثمان و عبد اللّه و جعفر و العبّاس و کانت»].

(۴)- [زاد فی المعالی: «و یبکون رقّة لها حتّی کان»].

(۵)- [زاد فی وسیلة الدّارین: «علی شقاوته و قساوته»].

(۶- ۶) [لم یرد فی الأسرار].

(۷- ۷)- [لم یرد فی تسلیة المجالس].

(۸- ۸) [المعالی: «و یسمع و یبکی لبکائها»].

(۹- ۹) [لم یرد فی نفس المهموم و تظلّم الزّهراء و المعالی و بطل العلقمیّ و وسیلة الدّارین].

(۱۰- ۱۰) [الأسرار: مسندا إلی].

(۱۱)- پس از واقعه کربلاء أمّ البنین که مادر [...] این چهار تن بود، به قبرستان بقیع می‌آمد و برای پسرانش سوزناکترین و اندوهناکترین مرثیه را می‌خواند و ناله می‌کرد و مردم اطراف او جمع می‌شدند و در گریه و زاری با او شریک می‌گشتند. حتّی مروان بن حکم (حاکم مدینه) در میان مردم مزبور به بقیع می‌آمد و با آنها در گریه و زاری شرکت می‌کرد. رسولی محلّاتی، ترجمه مقاتل الطّالبیّین،/ ۸۲

(۱۲)- [حکیاه عن البحار].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۵۶

و کانت أمّ جعفر الکلابیّة، تندب الحسین و تبکیه، و قد کفّ بصرها، فکان مروان، و هو والی المدینة، یجیء متنکّرا باللّیل حتّی یقف، فیسمع بکاءها و ندبها. «۱»

الشّجری، الأمالی، ۱/ ۱۷۵

و أنا أسترقّ جدّا من رثاء أمّه فاطمة أمّ البنین الّذی أنشده أبو الحسن الأخفش فی شرح الکامل، و قد کانت تخرج إلی البقیع کلّ یوم ترثیه، و تحمل ولده عبید اللّه، فیجتمع لسماع رثائها أهل المدینة و فیهم مروان بن الحکم، فیبکون لشجیّ النّدبة.

«۲» قولها (رضی اللّه عنها) «۲»:

«۳» یا من رأی العبّاس کر ر علی جماهیر النّقد

و وراه من أبناء حی در کلّ لیث ذی لبد

أنبئت أنّ ابنی أصی ب برأسه مقطوع ید

و یلی علی شبلی أما ل برأسه ضرب العمد

لو کان سیفک فی یدی ک لما دنا منه أحد

و قولها:

---

(۱)- و از امام محمد باقر و امام جعفر صادق علیهما السّلام روایت کرده‌اند که مادر عباس و جعفر و عثمان و عبد اللّه (۱) اولاد أمیر المؤمنین علیه السّلام که در صحرای کربلا شهید شدند، أم البنین دختر حزام کلابیّه بود. چون در مدینه خبر شهادت آن بزرگواران به او رسید، هر روز به قبرستان بقیع می‌رفت و بر فرزندان شهید خود نوحه و ندبه می‌کرد و اهل مدینه به صدای گریه و نوحه او

می گریستند. حتی مروان با آن شقاوت و عداوت که با اهل بیت رسالت داشت، از ندبه او بی‌تاب می‌شد و می گریست.

(۱). [فی المطبوع: عمر].

مجلسی، جلاء العیون،/ ۶۷۸

و گویند: ام البنین مادر عباس در ماتم او و برادران اعیانی او بیرون مدینه در بقیع غرقد (۱) معتکف شد و در سوگواری سید الشهدا و فرزندان خود چنان می گریست که هر آفریده‌ای بر او می گذشت، گریان می گشت! گریستن دوستان موجب شگفتی نیست. مروان بن الحکم که بزرگتر دشمنی بود، خاندان احمد مختار را چون بر ام البنین عبور می‌داد، از اثر ناله او به های‌های می گریست.

(۱). غرقد: قبرستانی است در مدینه.

سپهر، ناسخ التّواریخ سید الشهدا علیه السّلام، ۲/ ۳۴۸

(۲- ۲) [المعالی: و هی ترثی بنیها و تقول:].

(۳) (۳- ۳) [مثله فی زینب الکبری،/ ۱۱ و المعالی، ۱/ ۴۳۲ و وسیلهٔ الدّارین،/ ۲۶۶- ۲۶۷].

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۵۷

لا تدعونّی ویک أمّ البنین تذکّرینی بلیوث العرین

کانت بنون لی أدعی بهم و الیوم أصبحت و لا من بنین

أربعهٔ مثل نسور الرّبی قد واصلوا الموت بقطع الوتین

تنازع الخرصان أشلاءهم فکلّهم أمسی صریعا طعین

یا لیت شعری أکما أخبروا بأنّ عبّاسا قطیع الیمین (۳*) «۱»

السّماوی، إبصار العین،/ ۳۱- ۳۲- عنه: القمی، نفس المهموم،/ ۶۶۳- ۶۶۴؛ المیانجی، العیون العبری،/ ۱۶۹؛ المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۴۳۱- ۴۳۲

و کانت شاعرهٔ فصیحهٔ، و کانت تخرج کلّ یوم إلی البقیع و معها عبید اللّه ولد ولدها العبّاس، فتندب أولادها الأربعهٔ، خصوصا العبّاس، أشجی ندبهٔ و أحرقها، فیجتمع

---

(۱)- و با سند از معاویه بن عمار از امام ششم روایت شده است که أمّ البنین، مادر این چهار برادر شهید به بقیع می‌رفت و ناله جانگداز و سوزناکتری برای پسرانش سرمی‌داد. مردم جمع می‌شدند و گوش می کردند و مروان هم می‌آمد و گوش می کرد و می گریست.

من دچار رقت می‌شوم از نوحه مادرش فاطمه أمّ البنین (رض) که ابو الحسن اخفش آن را در شرح کامل آورده است. هر روز به قبرستان بقیع می‌رفت و پسرش عبید اللّه را با خود می‌برد. برای او نوحه می‌خواند و اهل مدینه که مروان هم همراه آنها بود، برای شنیدن نوحه‌خوانی او جمع می‌شدند و از سوز شیون او می گریستند که می‌سرود:

ای که دیدستی برد عبّاس یورش همچو شیر بر گروه گوسفندانی همه زشت و قصیر

در پیش از زادگان حیدر کرّار بود شیر مردانی قوی کوپال و گرد و شیرگیر

این خبر آمد که فرزندم زِ سر آسیب دید چون‌که دستش را برید آن بدمنش پست شریر

ای دریغا شیر بچه نور چشمم در نبرد از عمود آهنین خصم دین شد سر بزیر

گر که تیغش بود اندر آن کف مردانه کی؟ می‌شدش نزدیک کس از شیر تا روباه پیر

و سروده است:

نپندارید دیگر أمّ البنینم به یاد آید مرا شیران شیرم

به نام آن پسرها نام بودم ندارم من دیگر گردان نبینم

چه کرکسهای تبه‌چار بودند که جان دادند از قطع و بنینم

به زیر نیزه‌های تیز دشمن همه افتاده بر خاک و حزینم

نمی‌دانم که برطبق حکایت بریده دست عبّاس عزیزم

کمره‌ای، ترجمه نفس المهموم،/ ۱۵۴، ۳۴۵

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۵۸

النّاس، یسمعون بکاءها و ندبتها، فکان مروان بن الحکم، علی شدّة عداوته لبنی هاشم، یجیء فی من یجیء فلا یزال یسمع ندبتها و یبکی.

فمن قولها فی رثاء ولدها العبّاس ما أنشده أبو الحسن الأخفش فی شرح کامل المبرّد:

یا من رأی العبّاس کر ر علی جماهیر النّقد

و وراه من أبناء حی در کلّ لیث ذی لبد

أنبئت أنّ ابنی أصی ب برأسه مقطوع ید

ویلی علی شبلی أما ل برأسه ضرب العمد

لو کان سیفک فی یدی ک لما دنا منه أحد

(النّقد): نوع من الغنم قصار الأرجل، قباح الوجوه.

و زاد البیت حسنا أنّ العبّاس من أسماء الأسد. و قولها فی رثاء أولادها الأربعة: «۱»

لا تدعونّی ویک أمّ البنین تذکّرینی بلیوث العرین

کانت بنون لی أدعی بهم و الیوم أصبحت و لا من بنین

أربعة مثل نسور الرّبی قد واصلوا الموت بقطع الوتین

تنازع الخرصان أشلاءهم فکلّهم أمسی صریعا طعین

یا لیت شعری أکما أخبروا بأنّ عبّاسا قطیع الیمین

الأمین، أعیان الشّیعة، ۸/ ۳۸۹، أعیان الشّیعة، ۴/ ۱۳۰

قالوا: و کانت (أمّ البنین) فاطمة بنت حزام، تخرج إلی البقیع کلّ یوم بعد واقعة الطّفّ، و تحمل عبید اللّه بن العبّاس معها، فترثی أولادها و تندبهم بأشجی ندبة و أحرقها، فیجتمع لسماع رثائها أهل المدینة- و فیهم العدوّ اللّدود لأهل البیت مروان بن الحکم- فیبکون لشجی النّدبة و رقیق الرّثاء.

---

(۱)- [مکانه فی الأعیان، ۴/ ۱۳۰: «و کانت أمّ البنین أمّ هؤلاء الاخوة الأربعة تخرج إلی البقیع کلّ یوم و ترثی أولادها فیجتمع لسماع رثائها أهل المدینة، فیبکون و یبکی مروان. ذکره أبو الحسن الأخفش فی شرح الکامل للمبرّد فمن قولها:»].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۵۹

فمن رثائها لأبنائها قولها:

یا من رأی العبّاس کر ر علی جماهیر النّقد «۱»

و وراه من أبناء حید ر کلّ لیث ذی لبد «۲»

أنبئت أنّ أبنی أصی ب برأسه مقطوع ید

ویلی علی شبلی أما ل برأسه ضرب العمد

و من رثائها و ندبتها:

لا تدعونّی- ویک- أمّ البنین تذکّرینی بلیوث العرین

کانت بنون لی أدعی بهم و الیوم أصبحت و لا من بنین

أربعهٔ مثل نسور الرّبی قد واصلوا الموت بقطع الوتین «۳»

یا لیت شعری: أکما أخبروا بأنّ عبّاسا قطیع الیمین

ألا لعنهٔ اللّه علی القوم الظّالمین

بحر العلوم، مقتل الحسین علیه السّلام،/ ۳۲۵- ۳۲۶

و لقد کانت تخرج إلی البقیع حاملهٔ ولد العبّاس عبید اللّه، ترثی أولادها الأربعهٔ، فیجتمع النّاس لسماع رثائها، فیبکون و لا یزال مروان یسمع ذلک و یبکی. «۴»

---

(۱)- النّقد- بالتّحریک-: قسم من الغنم قصار الأرجل قباح الوجوه.

(۲)- اللّبد- بفتحتین: مصدر: الصّوف المتلبّد أو الشّعر الکثیر.

(۳)- الوتین- بالفتح-: عرق القلب یجری منه الدّم إلی کلّ العروق.

(۴)- ثمّ ذکر رثاء أمّ البنین علیها السّلام، کما ذکرناه، راجع ص ۵۵۶].

و علّامه سماوی در ابصار العین گوید که: أمّ البنین همه روزه در بقیع می‌رفت و مرثیه می‌خواند، به نوعی که مروان با آن قساوت قلب گریه می‌کرد و اشکهای خود را با دستمال پاک می‌نمود و هنگامی که زنها او را أمّ البنین می‌گفتند و تسلیت می‌دادند، این ابیات را انشا کرد:

لا تدعونّی ویک أمّ البنین تذکّرینی بلیوث العرین

کانت بنون لی أدعی بهم و الیوم أصبحت و لا من بنین

أربعهٔ مثل نسور الرّبی قد واصلوا الموت بقطع الوتین

تنازع الخرصان أشلاءهم و کلّهم أمسوا صریعا طعین

-موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۶۰

النّقدی، زینب الکبری،/ ۱۱

-فلیت شعری أکما أخبروا بأنّ عبّاسا قطیع الیدین

یعنی: ای زنان مدینه! دیگر مرا امّ البنین نخوانید و مرا بیاد می‌آوری شیران شکاری را! مرا فرزندانی بود که به سبب آنها مرا امّ البنین می‌گفته‌اند و اکنون صبح کردم که دیگر برای من فرزندی نیست.

چهار باز شکاری داشتم که آنها را نشانه تیر کردند و رگ و تین (۱) آنها را قطع نمودند و دشمنان با نیروهای خود، بدنهای طیّبه آنها را از هم متلاشی کردند و شام کردند، در حالی‌که همه آنها به روی خاک با جسد چاک‌چاک افتادند. ای کاش می‌دانستم، آیا چنین است که مرا خبر دادند به این‌که دستهای فرزندت قمر بنی هاشم را از تن جدا کردند.

و نیز در ابصار العین ابیات ذیل را به امّ البنین نسبت داده است:

یا من رأی العبّاس کر ر علی جماهیر النّقد

و وراه من أبناء حی در کلّ لیث ذی لبد

أنبئت أنّ ابنی أصی ب برأسه مقطوع ید

ویلی علی شبلی و أما ل برأسه ضرب العمد

لو کان سیفک فی یدی ک لما دنی منه أحد

حاصل مضمون دلخراش این ابیات آن‌که: ای کسی که فرزند عزیز من، عبّاس را دیده‌ای که با دشمن در قتال است و آن فرزند حیدر کرّار پدروار حمله می‌افکند و فرزندان دیگر علی مرتضی که هریک شیر شکاری هستند در پیرامون او قتال می‌دهند. آه که خبر به من رسیده است. بر سر فرزندم عبّاس عمود آهن زدند، در حالی‌که دست در بدن نداشت. ای وای بر من! چه بر سرم آمد و چه مصیبت بر فرزندانم رسید، اگر فرزندم عبّاس را دست در تن بود، کدام کس جرأت داشت که به نزدیک او بیاید؟

(۱). [وتین: شاه‌رگ].

رسولی محلّاتی، ریاحین الشریعه، ۳/ ۲۹۳- ۲۹۵

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۶۱

عاقبة القتلة و عقوبتهم

و کان حکیم بن طفیل الطّائیّ سلب العبّاس بن علیّ ثیابه و رمی الحسین بسهم، فکان یقول: تعلّق سهمی بسرباله و ما ضرّه، فبعث إلیه عبد اللّه بن کامل فأخذه، فاستغاث أهله بعدیّ بن حاتم فکلّم فیه ابن کامل فقال: أمره إلی الأمیر المختار، و بادر به إلی المختار قبل شفاعة ابن حاتم له إلی المختار فأمر به المختار فعرّی و رمی بالسّهام حتّی مات.

و کان زید بن رقّاد الجنبیّ یقول: رمیت فتی من آل الحسین و یده علی جبهته فأثبتّها فی جبهته، و کان ذاک الفتی عبد اللّه بن مسلم بن عقیل بن أبی طالب، و کان رماه بسهم‌فلق قلبه فکان یقول نزعت سهمی من قلبه و هو میّت و لم أزل أنضنض سهمی الّذی رمیت به جبهته فیها حتّی انتزعته و بقی النّصل، فبعث إلیه المختار ابن کامل فی جماعة فأحاط بداره فخرج مصلتا سیفه فقاتل، فقال ابن کامل: لا- تضربوه و لا- تطعنوه، و لکن ارموه بالنّبل و الحجارة ففعلوا ذلک حتّی سقط، و دعا له ابن کامل بنار فحرقه بها و به حیاة حتّی صار رمادا، و یقال: إنّه سلخه و هو حیّ حتّی مات.

البلاذری، جمل من أنساب الأشراف، ۶/ ۴۰۷- ۴۰۸

ثمّ إنّ المختار بعث عبد اللّه بن کامل «۱» إلی حکیم بن طفیل الطّائیّ السّنبسیّ «۲»- و قد کان أصاب سلب العبّاس بن علیّ، «۳» و رمی حسینا بسهم، فکان یقول: تعلّق سهمی بسرباله و ما ضرّه «۳»- فأتاه عبد اللّه بن کامل، فأخذه، ثمّ أقبل به، و ذهب أهله فاستغاثوا «۴» بعدیّ ابن حاتم «۵»، فلحقهم فی الطّریق، فکلّم عبد اللّه بن کامل فیه، فقال: ما إلیّ «۶» من أمره

---

(۱)- [أضاف فی ذخیرة الدّارین: «و کان من رؤوس أصحابه»].

(۲)- [لم یرد فی ذخیرة الدّارین].

(۳- ۳) [لم یرد فی بطل العلقمی].

(۴)- ف: «فاستعانوا».

(۵)- [أضاف فی ذخیرة الدّارین: «الطّائیّ»].

(۶)- ف: «مالی».

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۶۲

شیء، إنّما ذلک «۱» إلی الأمیر المختار، قال: فإنّی آتیه؛ قال: فأته راشدا. فمضی عدیّ نحو المختار، و کان المختار قد شفّعه فی نفر من قومه أصابهم یوم جبّانة السّبیع، لم یکونوا نطقوا بشیء من أمر الحسین «۲» و لا أهل بیته «۲»، فقالت الشّیعة لابن کامل: إنّا نخاف أن یشفّع الأمیر عدیّ بن حاتم فی هذا الخبیث، «۲» و له من الذّنب ما قد علمت «۲»، «۳»، فدعنا نقتله.

قال: شأنکم به، فلمّا انتهوا به إلی دار العنزیّین و هو مکتوف نصبوه غرضا، ثمّ قالوا له:

سلبت ابن علیّ ثیابه، و اللّه لنسلبنّ ثیابک و أنت حیّ تنظر! فنزعوا ثیابه، ثمّ قالوا له:

رمیت حسینا، و اتّخذته غرضا لنبلک، و قلت: تعلّق سهمی بسرباله و لم یضرّه، و أیم اللّه لنرمینّک کما رمیته بنبال ما تعلّق بک منها أجزاک. قال: فرموه رشقا واحدا، فوقعت به منهم نبال کثیرة فخرّ میّتا.

قال أبو مخنف: فحدّثنی أبو الجارود «۴»، عمّن رآه قتیلا کأنّه قنفذ لما فیه من کثرة النّبل «۵»:

و دخل عدیّ بن حاتم علی المختار فأجلسه معه علی مجلسه، فأخبره عدیّ عمّا جاء له، فقال له المختار: أتستحلّ یا أبا طریف أن تطلب فیّ قتلة الحسین! قال: إنّه مکذوب «۶» علیه أصلحک اللّه! قال «۷»: إذا ندعه لک، قال: فلم یکن بأسرع من أن دخل ابن کامل، فقال له المختار: ما فعل الرّجل؟ قال: قتلته الشّیعة. قال: و ما أعجلک إلی قتله قبل «۸» أن تأتینی به و هو لا یسرّه أنّه لم یقتله- و هذا عدیّ قد جاء فیه، و هو أهل أن یشفّع و یؤتی ما سرّه «۹»!

---

(۱)- ف: «ذاک». [و فی بطل العلقمی: «ذاک»].

(۲- ۲) [لم یرد فی بطل العلقمی].

(۳)- ف: «علمته».

(۴)- هو زیاد بن زیاد، الّذی تسمّی باسمه فرقة الجارودیّة.

(۵) (۵*) [بطل العلقمی: «و بنو سنبس رهط الشّقیّ حکیم بن الطّفیل من قبائل طیّ، و منهم الیوم بالألویة الشّمالیّة عشائر کبیرة مشهورة بهذا الاسم»].

(۶)- [ذخیرة الدّارین: «لمکذوب»].

(۷)- ف: «فقال».

(۸)- [لم یرد فی ذخیرة الدّارین].

(۹)- ف: «یسرّه».

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۶۳

قال: غلبتنی و اللّه الشّیعة.

قال له عدیّ: کذبت یا عدوّ اللّه، و لکن ظننت أنّ من «۱» هو خیر منک سیشفّعنی فیه، فبادرتنی، فقتلته، و لم یکن خطر یدفعک عمّا صنعت. قال: فاسحنفر «۲» إلیه ابن کامل بالشّتیمة، فوضع المختار إصبعه علی فیه، یأمر ابن کامل بالسّکوت و الکفّ عن عدیّ، فقام عدیّ راضیا عن المختار ساخطا علی ابن کامل، یشکوه عند من لقی من قومه. «۳» (۵*)

الطّبری، التّاریخ، ۶/ ۶۲- ۶۴- عنه: المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۲۱۹- ۲۲۰؛ مثله الحائری، ذخیرة الدّارین، ۱/ ۱۴۵- ۱۴۶

قال: و بعث المختار أیضا عبد اللّه الشّاکریّ «۴» إلی رجل من جنب یقال له: زید بن رقّاد «۵»، «۶» کان یقول: لقد رمیت فتی منهم بسهم، و إنّه لواضع کفّه علی جبهته یتّقی النّبل، فأثبتّ کفّه فی جبهته، فما استطاع أن یزیل کفّه عن جبهته.

قال أبو مخنف: فحدّثنی أبو عبد الأعلی الزّبیدیّ أنّ ذلک الفتی عبد اللّه بن مسلم بن عقیل، و أنّه قال حیث أثبت کفّه فی جبهته: اللّهمّ إنّهم استقلّونا و استذلّونا، اللّهمّ فاقتلهم کما قتلونا، و أذلّهم کما استذلّونا «۷».

ثمّ إنّه رمی الغلام بسهم آخر فقتله، فکان یقول: جئته میّتا فنزعت سهمی الّذی قتلته به من جوفه، فلم أزل أنضنض السّهم «۸» من جبهته حتّی نزعته، و بقی النّصل فی جبهته مثبتا ما قدرت علی نزعه!

قال «۶»: فلمّا أتی ابن کامل داره أحاط بها، و اقتحم الرّجال علیه، فخرج مصلتا

---

(۱)- [لم یرد فی ذخیرة الدّارین].

(۲)- فی اللّسان: یقال استحنفر الرّجل فی خطبته، إذا مضی و اتّسع فی کلامه. [ذخیرة الدّارین: فاستحفر].

(۳)- [أضاف فی ذخیرة الدّارین: «سنبس بکسر السّین المهملة و سکون النّون و بعده باء موحّدة مکسورة، ثمّ سین مهملة: ابن معاویة بن جروال أبو حیّ من طیّ»].

(۴)- [أضاف فی ذخیرة الدّارین: «و عبد اللّه بن کامل»].

(۵)- [ذخیرة الدّارین: «زید بن الرّقاد الجهنیّ»].

(۶- ۶) [ذخیرة الدّارین: «حتّی أتیا داره].

(۷)- [بطل العلقمی: «أذلّونا»].

(۸)- نضنض السّهم؛ إذا حرّکه.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۶۴

بسیفه «۱»- و کان شجاعا- فقال ابن کامل: لا تضربوه بسیف «۲»، و لا تطعنوه برمح «۲»، و لکن ارموه بالنّبل، و ارجموه «۳» بالحجارة، ففعلوا ذلک به، فسقط، فقال ابن کامل: إن کان به رمق فأخرجوه «۴»؛ فأخرجوه و به رمق، فدعا بنار، فحرّقه بها و هو حیّ لم تخرج روحه. «۵»

الطّبری، التّاریخ، ۶/ ۶۴- ۶۵- عنه: المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۲۲۰؛ مثله الحائری، ذخیرة الدّارین، ۱/ ۱۴۶

أخبرنا محمّد بن محمّد، قال: أخبرنی المظفّر بن محمّد البلخیّ، قال: حدّثنا أبو علیّ محمّد بن همّام الإسکافیّ، قال: حدّثنا عبد اللّه بن جعفر الحمیریّ، قال: حدّثنی داود بن عمر النّهدیّ، عن الحسن بن محبوب، عن عبد اللّه بن یونس، عن المنهال ابن عمرو، قال: دخلت علی علیّ بن الحسین علیهما السّلام «۶» منصرفی من مکّة «۶»، فقال لی: یا منهال، ما صنع «۷» حرملة بن کاهل الأسدیّ؟ فقلت: ترکته حیّا بالکوفة؛ قال: فرفع یدیه جمیعا، فقال: «اللّهمّ أذقه حرّ الحدید، «۸» اللّهمّ أذقه حرّ الحدید «۸»، اللّهمّ أذقه حرّ النّار» «۹».

---

(۱)- ف: «بالسّیف».

(۲- ۲) [لم یرد فی بطل العلقمی].

(۳)- ف: «و ارضخوه».

(۴)- ف: «فأحرقوه بالنّار».

(۵)- [زاد فی بطل العلقمی: «بنو جنب رهط هذا الشّقیّ من مذحج، و هم ستّة بطون: منبه، و الحارث، و الفلی، و سجان، و شمران، و هفان بنو یزید بن حرب بن علة بن جلة بن مذحج جانبوا أخاهم صداء و حالفوا سعد العشیرة، فحالف أخوهم صداء بنی الحارث بن کعب، فاللّعین ابن رقّاد من هؤلاء و لیس فی العرب جنب سواهم، و علیهم نزل مهلهل أخو کلیب فی الجاهلیّة هاربا من بکر بن وائل، حین اجتمعت کلمتهم علی تغلب، فلم یقوموا لهم و ما أحسنت جنب جواره، بل أساءت، و أخبرته علی تزویج ابنته من بعضهم، و

كان لا يراهم أكفاء لها و أصدقوها أدما و هى الجلود المدبوغة و ذاك حيث يقول مهلهل:

أنكحها فقدها الأراقم فى جنب و كان الحباء من آدم

فى أبيات له و ليس قول من نسبه جهنيّا إلّا على إرادة الحلف أو التّصحيف. أضاف فى ذخيرة الدّارين:

«و كان النّاس ينظرون إليه إلى أن هلك (لعنه اللّه)].

(۶- ۶) [تسلية المجالس: فى مكّة].

(۷)- [تسلية المجالس: فعل].

(۸- ۸) [لم يرد فى بطل العلقمى].

(۹)- [زاد فى تسلية المجالس: اللّهمّ أذقه حرّ النّار].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۶۵

قال المنهال: فقدمت الكوفة، و قد ظهر المختار بن أبى عبيد «۱»، و كان لى صديقا، قال:

فكنت «۲» فى منزلى أيّاما حتّى انقطع النّاس عنّى و ركبت إليه فلقيته خارجا من داره، فقال:

يا منهال، لم تأتنا فى ولايتنا هـذه، و لم تهنّئنا بها، و لم تشـركنا فيها؟ فأعلمته أنّى كنت بمكّة، و أنى قد جئتك الآن؛ و سايرته و نحن نتحدّث حتّى أتى الكناسة، فوقف وقوفا كأنّه ينتظر شيئا، و قد كان أخبر بمكان حرملة بن كاهل، فوجّه فى طلبه، فلم نلبث أن جاء قوم يركضون و قوم يشـتدّون حتّى قـالوا: أيهـا الأـمير، البشارة، قـد أخـذ حرملـة بن كاهل؛ فما لبثنا أن جىء به، فلمّا نظر إليه المختار، قال لحرملـة: الحمد للّه الّذى مكّننى منك، ثمّ قال: الجزّار الجزّار، فأتى بجزّار، فقال له: اقطع يديه، فقطعتا؛ ثمّ قال له: اقطع رجليه، فقطعتا؛ ثمّ قال: النّار النّار، «۳» فأتى بنار و قصب، فألقى عليه و اشتعلت فيه النّار. «۳» فقلت:

سبحان اللّه! «۴» فقال لى: يا منهال، إنّ التّسبيح لحسن، ففيم سبّحت؟

فقلت: أيها الأمير، دخلت فى سـفرتى هذه منصـرفى من مكّة على علىّ بن الحسـين عليهما السّلام فقال لى: يا منهال، ما فعل حرملة بن كاهل الأسـدىّ؟ فقلت: تركته حيّا بالكوفـة؛ فرفع يديه جميعا فقال: «اللّهمّ أذقه حرّ الحديد، «۳» اللّهمّ أذقه حرّ الحديد «۳»، اللّهمّ أذقه حرّ النّار». «۵»

«۳» فقال لى المختار: أسمعت علىّ بن الحسين عليهما السّلام يقول هذا؟ فقلت: و اللّه لقد سمعته. «۳» «۶»

قال: فنزل عن دابّته و صلّى ركعتين فأطال السّجود ثمّ قام فركب و قد احترق حرملة، و ركبت معه، و سـرنا فحاذيت دارى فقلت: أيها الأـمير، إن رأيت أن تشـرّفنى و تكرّمنى و تنزل عنـدى و تحرّم بطعامى. فقال: يا منهال، تعلمنى أنّ علىّ بن الحسـين دعا بأربع دعوات فأجابه اللّه على يدىّ ثمّ تأمرنى أن آكل! هذا يوم صوم شكرا للّه (عزّ و جلّ) على

---

(۱)- [فى البحار و العوالم: عبيدة و زاد فيها: الثّقفىّ].

(۲)- [بطل العلقمى: «فمكثت»].

(۳- ۳) [لم يرد فى مدينة المعاجز و بطل العلقمى].

(۴)- [زاد فى تسلية المجالس: سبحان اللّه].

(۵)- [زاد فى تسلية المجالس: اللّهمّ أذقه حرّ النّار].

(۶)- [زاد فى تسلية المجالس و مدينة المعاجز و البحار و العوالم: يقول هذا].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۶۶

ما فعلته بتوفيقه.

حرملة: هو الّذی حمل رأس الحسین علیه السّلام. «۱»

---

(۱)- [زاد فی تسلیة المجالس: إلی یزید و هو الّذی رمی علیّ بن الحسین الرضیع بسهم فذبحه و زاد فی البحار و العوالم: بیان: الحرملة ما لا یحلّ انتهاکه و منه قولهم: تحرّم بطعامه، و ذلک لأن العرب إذا أکل رجل منهم من طعام غیره حصلت بینهما حرمة و ذمّة و یکون کلّ منهما آمنا من أذی صاحبه و زاد فی بطل العلقمی:

«و سبب دعوة الإمام زین العابدین علیه السّلام علی حرملة خاصّة و إفراده بالدّعاء علیه دون سائر قتلة الحسین علیه السّلام لجرأته العظیمة علی اللّه بمفارقته فظائع شتّی و أفظعها ذبح الطّفل الرّضیع فی حجر أبیه مع أنّه رمی العبّاس علیه السّلام بسهم أصاب عینه و رمی الحسین علیه السّلام بسهم وقع فی صدره و هو غیر سهم أبی الحتوف المحدّد الّذی وقع فی لبّة قلبه و تمثّل قساوته البالغة أقصاها، امتناع العسکر من إجابة عمر بن سعد و إسراعه لمّا انتدبه عند إقبال الحسین علیه السّلام بطفله المشرف علی التّلف من الظّمأ، عبد اللّه الرّضیع یستسقی له الأعداء، فسارع علیه السّلام هذا اللّعین متقبّلا ذاک الاقتراح القاسیّ من الغویّ قائد القوّات فی أن یحسم نزاع العسکر حول الشّفقة علی هذا الطّفل الّذی لم یقم بذنوب الکبار، و لم یتلبّس بخطایا البالغین، بزعمهم، إلی أئمّة العدوان، أئمتهم اللّعناء، فتحرّی عدوّ اللّه رقبة الطّفل البیضاء الّتی تمض کومیض بارقه، و استهدف و مضة عنقه اللّمّاعة، الّتی تشعّ علی ذراع أبیه الحنون المنعطف، فسدّد المشؤوم رمیته صوب هدفه، و قرطس بسهمه النّاقع سمّا، رقبة الطّفل الضّعیف الّذی یستدرّ عاطفة الحنان و یستدعی حدب الإنسانیّة. فذبحه من الورید إلی الورید.

و یزعم أقسی الخلیقة قلبا، و اغلظ البشریّة کبدا، أنّه رقّ لذاک الطّفل الّذی جیء به یسقی الماء السّلسال، فسقی من دمه السّیال.

متی زعم هذا العاتی تلک الرّقّة المزعومة و انکسار الخاطر المکذوب، حین أحسّ الطّفل المغمی علیه من العطش بحرارة السّهم الحاد، فاستخرج یدیه من القماط لائذا بالأب العطوف عائذا بالوالد الحنون معتنقا إیّاه عناق وداع و فراق، لا عناق استقبال و تلاق.

إنّ مثل هذه لو صوّرها الخیال علی مسرح الفکر، لما تیقّن صدق هذه المخیّلة الشّاذّة بتصویر مثل هذه البشعة النّکراء، فکیف إذا کانت حقیقیة و واقعة من إنسان العدوان، إنسان القسوة، إنسان الجلفیّة!

قد قلت أنّه انسان إفهاما و تفهیما فی التّمثیل؛ و عقیدتی أنّه شیطان متمرّد تشکّل بصورة إنسان و مارد، متشیطن تقمّص بقالب بشر، بل سبع نهم، و ذئب مقرم یقضم بأنیاب مطامعه لحوم التّوحید و یقطع بنواجذ شرهه أعصاب الدّین؛ و لعظم هذه الجریمة و فظاعتها، وضع الحسین علیه السّلام یده تحت نحر الطّفل، حتّی إذا امتلأت من دمه رمی بها إلی أفق السّماء، قائلا: اللّهمّ لا یکن أهون علیک من فصیل.

و لا غرابة أن لا یرجع إلی الأرض من ذلک الدّم الطّاهر الزّکیّ قطرة، و لا عجب لو ترشّفته السّماء الصّافیة الأدیم ترشّقا، و طرّزت به آفاقها، و حلّت به شفقها المحمّر دوما، لیترجم للأجیال القادمة فعال تلک العصابة الشّریرة.

و هذا الجرم العظیم و هذه الجرأة البالغة أقصاها، استدعت من الإمام السّجاد علیه السّلام الاهتمام بالدّعاء علیه خاصّة. و لعلّ اختیار إعدامه حرقا ظاهر السّرّ، الجلیّ الحکمة. إنّ هذا اللّعین قد أحرق بفعله قلوبا، قلب أمّه-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۶۷

الطّوسی، الأمالی،/ ۲۳۸- ۲۳۹- عنه: محمّد بن أبی طالب، تسلیة المجالس و زینة المجالس، ۲/ ۴۹۹- ۵۰۱؛ السّیّد هاشم البحرانی، مدینة المعاجز، ۴/ ۳۲۱- ۳۲۳؛ المجلسی، البحار، ۴۵/ ۳۳۲- ۳۳۳؛ البحرانی، العوالم، ۱۷/ ۶۶۴- ۶۶۵؛ المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۲۲۱- ۲۲۳.

«و ذکر» أبو مخنف أنّ المختار بعث إلی الحکم بن الطّفیل الطّائیّ و هو الّذی أصاب سلب العبّاس بن علیّ و رمی الحسین بسهم فتعلّق بسرباله فکان یقول: إنّ السّهم تعلّق بسرباله و ما ضرّه، فقال له المختار: لنرمینک بنبال تتعلّق بثوبک، فانظر هل یضرّک ما تعلّق؟ فرموه

بنبال حتّی سقط میّتا.

الخوارزمی، مقتل الحسین، ۲/ ۲۲۰

ثمّ بعث المختار عبد اللّه بن کامل هذا إلی یزید بن رقّاد قاتل عبد اللّه بن مسلم بن عقیل، و کان یقول: رمیته بسهم فأتقاه بیده؛ فشکّ یده إلی جبهته، فأنبته بعد ما مات فما قدرت و اللّه أن انزع سهمی من جبهته، فترکته مثبتا فیها.

فلمّا أحاط عبد اللّه بن کامل بداره خرج شاهرا سیفه، و کان بطلا مقداما فقال بن کامل لأصحابه: لا تضربوه بسیف و لا تطعنوه برمح و لکن ارشقوه بالسّهام کما رمی ابن عمّ رسول اللّه. فرشقوه حتّی سقط، فأمر عبد اللّه بنار فأحرقوه بها و هو حیّ.

الخوارزمی، مقتل الحسین، ۲/ ۲۳۶

المنهال بن عمرو فی خبر قال: حججت فلقیت علیّ بن الحسین علیه السّلام فقال: ما فعل حرملة بن کاهل؟ قلت: ترکته حیّا بالکوفة، فرفع یدیه ثمّ قال: اللّهمّ أذقه حرّ الحدید اللّهمّ أذقه حرّ النّار.

فتوجّهت نحو المختار فإذا بقوم یرکضون و یقولون: البشارة أیّها الأمیر قد أخذ حرملة، و قد کان توارى عنه، فأمر بقطع یدیه و رجلیه و حرّقه بالنّار.

قالوا: و کان المختار کاتب علیّ بن الحسین علیه السّلام یریده [علی] أن یبایع له و بعث إلیه بمال فأبی أن یقبله و أن یجیبه.

ابن شهرآشوب، المناقب، ۴/ ۱۳۳

- الرّباب المصابة بوحیدها، قلب أبیه المذبوح طفله علی ذراعیه، اللّهمّ أذقه حرّ النّار، استجاب اللّه لک أبا محمّد»].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۶۸

ثمّ إنّ المختار أرسل إلی حکیم بن طفیل الطّائیّ، و کان أصاب سلب العبّاس بن علیّ، و رمی الحسین بسهم، و کان یقول: تعلّق سهمی بسرباله و ما ضرّه، فأتاه أصحاب المختار، فأخذوه، و ذهب أهله، فشفّعوا بعدیّ بن حاتم، فکلّمهم عدیّ فیه، فقالوا: ذلک إلی المختار، فمضی عدیّ إلی المختار لیشفع فیه، و کان المختار قد شفّعه فی نفر من قومه أصابهم یوم جبّانة السّبیع، فقالت الشّیعة: إنّا نخاف أن یشفّعه المختار فیه، فقتلوه رمیا بالسّهام، کما رمی الحسین، حتّی صار کأنّه القنفذ.

و دخل عدیّ بن حاتم علی المختار، فأجلسه معه [علی مجلسه] فشفّع فیه عدیّ، فقال المختار: أتستحلّ أن تطلب فی قتلة الحسین؟ فقال عدیّ: إنّه مکذوب علیه، قال:

إنّنا ندعه لک، فدخل ابن کامل فأخبر المختار بقتله، فقال: ما أعجلکم إلی ذلک ألا أحضرتموه عندی؟ و کان قد سرّه قتله، فقال ابن کامل: غلبتنی علیه الشّیعة، فقال عدیّ لابن کامل: کذبت، و لکن ظننت أنّ من هو خیر منک سیشفّعنی فقتلته، فسبّه ابن کامل، فنهاه المختار عن ذلک. ابن الأثیر، الکامل، ۳/ ۳۷۱

و بعث المختار إلی زید بن رقّاد الجنبیّ «۱» کان یقول: لقد رمیت فتی منهم بسهم و کفّه علی جبهته «۲» یتّقی النّبل فأثبتّ کفّه فی جبهته فما استطاع أن یزیل کفّه عن جبهته «۲». و کان ذلک الفتی عبد اللّه بن مسلم بن عقیل و أنّه قال حین رمیته: اللّهمّ إنّهم استقلّونا و استذلّونا فاقتلهم کما قتلونا.

ثمّ إنّه رمی الغلام بسهم آخر، و کان یقول: جئته و هو میّت فنزعت سهمی الّذی قتلته به من جوفه و لم أزل أنضنض الآخر عن جبهته حتّی أخذته و بقی النّصل.

فلمّا أتاه أصحاب المختار خرج إلیهم بالسّیف فقال لهم ابن کامل: لا تطعنوه و لا تضربوه بالسّیف، و لکن ارموه بالنبل و الحجارة ففعلوا ذلک به، فسقط فأحرقوه حیّا «۳».

---

(۱)- فی الأصل و [نفس المهموم] «الجبانیّ» و هو تحریف و تقدّم صفحهٔ ۳۰۲ زید بن داود و هو غلط (۳) فی الطّبریّ «کامل» باللّام.

(۲- ۲) [لم یرد فی نفس المهموم].

(۳)- [زاد فی نفس المهموم: لعنه اللّه و أخراه].

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۶۹

ابن الأثیر، الکامل، ۳/ ۳۷۱- عنه: القمی، نفس المهموم،/ ۳۱۶

و بعث عبد اللّه بن کامل إلی حکیم بن الطّفیل السّنبسیّ، و کان قد أخذ سلب العبّاس، و رماه بسهم «۱» فأخذوه قبل وصوله إلی المختار، و نصبوه هدفا و رموه بالسّهام.

ابن نما، ذوب النّضار،/ ۱۱۹- مثله المجلسی، البحار، ۴۵/ ۳۷۵- عنه: البحرانی، العوالم، ۱۷/ ۶۹۵

و أحضر زید بن رقّاد فرماه بالنّبل و الحجارهٔ و أحرقه.

ابن نما، ذوب النّضار،/ ۲۴۰- مثله المجلسی، البحار، ۴۵/ ۳۷۵-؛ البحرانی، العوالم، ۱۷/ ۶۹۵

حدّث «۲» المنهال بن عمرو «۳» قال: دخلت علی زین العابدین علیه السّلام أودّعه و أنا أرید الانصراف من مکّهٔ، فقال: یا منهال، ما فعل حرملهٔ بن کاهل؟ و کان معی بشر بن غالب الأسدیّ «۴»، فقلت: هو حیّ «۵» بالکوفهٔ، فرفع یدیه «۶»، و قال: اللّهمّ أذقه حرّ الحدید، اللّهمّ أذقه حرّ الحدید، اللّهمّ أذقه حرّ النّار «۷».

قال المنهال: و قدمت إلی الکوفهٔ «۸» و المختار بها فرکبت إلیه، فلقیته خارجا «۹» من داره، فقال: یا منهال ألم تشرکنا فی ولایتنا هذه؟

---

(۱)- سقط هناک نحو سطر، هکذا: فالتجأ نسوته بعدیّ بن حاتم الطّائیّ لیشفع عند المختار، فأخذوه قبل وصوله- أی قبل وصول عدیّ- إلی المختار- إلی آخره.

(۲)- فی «ف»: حدّثنا.

(۳)- هو المنهال بن عمرو الأسدی، عدّه الشّیخ بهذا العنوان تارهٔ فی أصحاب الحسین علیه السّلام، و أخری فی أصحاب علیّ بن الحسین علیه السّلام، و عدّه فی أصحاب الباقر و الصّادق علیهما السّلام. «معجم رجال الحدیث: ۱۹/ ۸».

(۴)- بشر بن غالب الأسدیّ الکوفیّ، من أصحاب الحسین و السّجاد، قاله الشّیخ فی رجاله، و البرقی عدّه من أصحاب أمیر المؤمنین و الحسنین و السّجاد، و أخوه بشیر، رویا عن الحسین دعاءه المعروف یوم عرفهٔ بعرفات. «مستدرکات علم الرجال: ۲/ ۳۳».

(۵)- فی «ب» و «ع» بشر بن غالب الأسدیّ، فقال: ذلک من بنی الحریش أحد بنی موقد النّار و هو حیّ.

(۶)- فی «ف»: یده.

(۷)- فی «ب» و «ع»: اللّهمّ أذقه حرّ النّار، اللّهمّ أذقه حرّ الحدید. و فی «خ»: اللّهمّ أذقه حرّ النّار- ثلاثا-.

(۸)- فی «ب» و «ع»: و قدمت الکوفهٔ.

(۹)- فی «ف»: و المختار خارج.

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۷۰

فعرّفته أنّی کنت بمکّهٔ، فمشی حتّی أتی الکناسهٔ، و وقف کأنّه ینتظر شیئا، فلم یلبث أن جاء قوم، فقالوا: أبشر أیّها الأمیر فقد أخذ حرملهٔ، فجیء به، فقال: لعنک اللّه، الحمد للّه الّذی أمکننی منک، الجزّار، الجزّار، فأتی بجزّار، فأمره بقطع یدیه و رجلیه، ثمّ قال: النّار النّار، فأتی بنار و قصب فأحرق.

فقلت: سبحان اللّه! سبحان اللّه!

فقال: إنّ التّسبیح لحسن، لم سبّحت؟

فأخبرته بدعاء زين العابدين عليه السّلام فنزل عن دابّته، و صلّى ركعتين، و أطال السّجود، ثمّ ركب «۱» و سار فحاذى دارى، فعزمت عليه بالنّزول و التّحرّم بطعامى، فقال: إنّ علىّ ابن الحسين عليهما السّلام دعا بدعوات فأجابها اللّه على يدى. ثمّ تدعونى إلى الطعام؟ هذا يوم صوم شكرا للّه تعالى.

فقلت: أدام «۲» اللّه توفيقك.

ابن نما، ذوب النّضار،/ ۱۲۰- ۱۲۲- عنه: المجلسى، البحار، ۴۵/ ۳۷۵- ۳۷۶؛ البحرانى، العوالم، ۱۷/ ۶۹۶

و لمّا ظفر به [زيد بن زماد الجنبىّ] الشّيعة بالكوفة، نصبوه غرضا و رموه حتّى لم يبق فذر الدّرهم من جسده إلّا و فيه سهم. المحلّى، الحدائق الورديّة، ۱/ ۱۲۰

و عن المنهال بن عمرو قال: حججّت فدخلت على علىّ بن الحسين عليهما السّلام فقال لى: يا منهال ما فعل حرملة بن كاهل الأسدىّ؟ قلت: تركته حيّا بالكوفة، قال: فرفع يديه ثمّ قال: اللّهمّ أذقه حرّ الحديد، اللّهمّ أذقه حرّ النّار قال: فانصرفت إلى الكوفة و قد خرج بها المختار بن أبى عبيدة، و كان لى صديقا، فركبت لأسلّم عليه، فوجدته قد دعا بدابّته، فركبها «۳» و ركبت معه حتّى أتى الكناسة «۴»، فوقف وقوف منتظر لشىء و كان قد وجّه فى

---

(۱)- فى «ب» و «ع»: و ركب.

(۲)- فى «ب» و «ع»: أحسن.

(۳)- [البحار و: فركب].

(۴)- محلّة بالكوفة صلب فيها زيد بن علىّ بن الحسين عليه السّلام.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۷۱

طلب حرملة بن كاهل، فأحضر فقال: الحمد للّه الّذى مكّننى منك، ثمّ دعا بالجزّار فقال:

اقطعوا يديه، فقطعتا، ثمّ قال: اقطعوا رجليه، فقطعتا، ثمّ قال: النّار النّار، فأتى بطن قصب «۱»، ثمّ جعل فيها ثمّ ألهب فيه النّار حتّى احترق، فقلت: سبحان اللّه! سبحان اللّه!، فالتفت إلىّ المختار فقال: ممّ سبحت؟ فقلت له: دخلت على علىّ بن الحسين عليهما السّلام فسألنى عن حرملة فأخبرته «۲» إنّى تركته بالكوفة حيّا فرفع يديه و قال: اللّهمّ أذقه حرّ الحديد، اللّهمّ أذقه حرّ النّار فقال المختار: اللّه اللّه، أسمعت علىّ بن الحسين عليهما السّلام يقول هذا؟ قلت:

اللّه اللّه، لقد سمعته يقول هذا، فنزل المختار فصلّى ركعتين ثمّ أطال ثمّ سجد و أطال، ثمّ رفع رأسه و ذهب، و مضيت معه حتّى انتهى إلى باب دارى، فقلت له: إن رأيت أن تكرمنى بأن تنزل و تتغدّى عندى؟ فقال: يا منهال تخبرنى أنّ علىّ بن الحسين عليهما السّلام دعا اللّه بثلاث دعوات، فأجابه اللّه فيها على يدى؛ ثمّ تسألنى الأكل عندك! هذا يوم صوم شكرا للّه على ما وفّقنى له. «۳»

---

(۱)- الطن: الحزمة من القصب و الحطب و غيره و هى ما شد منه بالحبل و غيره.

(۲)- [البحار: أخبرت].

(۳)- [زاد فى البحار: بيان: قد مرّ فى باب أحوال المختار نقلا من مجالس الشّيخ أنّه عليه السّلام قال مرّتين: اللّهمّ أذقه حرّ الحديد، ثمّ قال اللّهمّ أذقه حرّ النّار، فأشار بالمرّتين إلى قطع اليد ثمّ الرّجل فتتمّ ثلاث دعوات، و على هاهنا يمكن أنّ تكون الثّلاث لتضمّن الدّعائين القتل أيضا].

و عبد اللّه بن كامل را فرستاد به سوى حكيم بن طفيل كه تيرى به سوى عباس افكنده بود و جامه‌هاى عباس را كنده بود. او را گرفت و تيرباران كرد.

و زید بن رقاد را طلبید و فرمود که او را سنگباران کردند و به آتش سوزاندند. مجلسی، جلاء العیون،/ ۷۹۹

شیخ طوسی به سند معتبر از منهال بن عمرو، روایت کرده است که گفت: در بعضی از سنوات بعد از مراجعت از سفر حج به مدینه وارد شدم و به خدمت حضرت امام زین العابدین علیه السّلام رفتم. حضرت فرمود: ای منهال چه شد حرملهٔ بن کاهل اسدی؟»

گفتم: «او را در کوفه زنده گذاشتم.»

پس حضرت دست مبارک به دعا برداشت و مکرر فرمود: «خداوندا! به او بچشان گرمی آهن و آتش را.»

منهال گفت: «چون به کوفه برگشتم، دیدم مختار ابن أبی عبیدهٔ ثقفی خروج کرده است و با من صداقت و محبتی داشت. بعد از چند روز که از دیدنهای مردم فارغ شدم، به دیدن او رفتم. وقتی رسیدم که او از خانه-

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۷۲

- بیرون می‌آمد؛ چون نظرش بر من افتاد، گفت: «ای منهال! چرا دیر به نزد ما آمدی و ما را مبارک باد نگفتی؟ و با ما شریک نگردیدی در این امر؟»

گفتم: «ایها الامیر! من در این شهر نبودم و در این چند روز از سفر حج مراجعت نمودم. پس با او سخن می‌گفتم و می‌رفتم تا به کناسه کوفه رسیدیم. در آن‌جا عنان کشید و ایستاد و چنان یافتم که انتظاری می‌برد. ناگاه دیدم که جماعتی می‌آیند؛ چون به نزدیک او رسیدند، گفتند: «ایها الامیر! بشارت باد تو را که حرمله بن کاهل را گرفتیم.»

چون اندک زمانی گذشت، آن ملعون را برآوردند. مختار گفت: «الحمد للّه که تو به‌دست ما آمدی.» پس گفت: «جلّادان را بطلبید!

و حکم کرد دستها و پاهای او را بریدند و فرمود، پشتهای نی آوردند و آتش بر آنها زدند و امر کرد که او را در میان آتش انداختند. چون آتش در او گرفت، من گفتم: «سبحان اللّه!»

مختار گفت: «تسبیح خدا در همه وقت نیکوست؛ اما در این وقت، چرا تسبیح گفتی؟»

گفتم: «تسبیح من برای آن بود که در این سفر به خدمت حضرت امام زین العابدین علیه السّلام رسیدم و احوال این ملعون را از من پرسید. چون گفتم که: او را زنده گذاشتم، دست به دعا برداشت و نفرین کرد او را که حق تعالی حرارت آهن و حرارت آتش را به او بچشاند. امروز اثر استجابت دعای آن حضرت را مشاهده کردم.»

پس مختار مرا سوگند داد که: «تو شنیدی از آن حضرت این را؟»

من سوگند یاد کردم که شنیدم. پس از اسب خود به زیر آمد و دو رکعت نماز کرد و بعد از نماز به سجده رفت و سجده را بسیار طول داد و سوار شد. چون دید که آن ملعون سوخته بود، برگشت و من همراه او روانه شدم تا آن‌که به در خانه من رسید. گفتم: «ایها الامیر! اگر مرا مشرّف کنی و به خانه من فرود آیی و از طعام من تناول نمایی، موجب فخر من خواهد بود.»

گفت: «ای منهال! تو مرا خبر می‌دهی که حضرت علی بن الحسین علیه السّلام چهار دعا کرده است و خدا آن‌ها را بر دست من مستجاب کرده است و مرا تکلیف می‌کنی که فرود آیم و طعام بخورم و امروز برای شکر این نعمت روزه ندارم؟

و حرمله همان ملعون است که سر امام حسین علیه السّلام را برای ابن زیاد برد و عبد اللّه رضیع را با جمعی از شهدا شهید کرد. بعضی گفته‌اند که: «او سر مبارک حضرت را جدا کرد.»

مجلسی، جلاء العیون،/ ۷۹۱- ۷۹۲

و چون مختار از این کار بپرداخت، با عبد اللّه بن کامل و ابو عمره حاجب گفت: «چونید که از بزرگان این مردم ملعون کسی را نمی‌گیرید؟»

ابو عمره گفت: «اینک حکیم بن طفیل طایی است که در سرای عدی بن حاتم آسوده نشسته و عدی به محافظت او مشغول است. چه، خواهر عدی در سرای حکیم می‌باشد.»

جزی ربّه عنّی عدیّ بن حاتم جزاء الکلاب العاویات و قد فعل

مختار فرمان کرد تا در طلب او بروند. پس جماعتی برفتند و او را مأخوذ داشتند و این ملعون آن کس-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۷۳

- بود که لباس حضرت أبی الفضل عباس بن علی علیهما السّلام را مأخوذ نموده، و تیری به امام حسین علیه السّلام افکنده بود و همی‌گفت که تیر من به سربال آن حضرت بیاویخت و گزندی به او نرسانید.

بالجمله، چون آن خبیث را بگرفتند، اهل و عیالش به عدی بن حاتم شدند و او را به شفاعت برانگیختند. عدی به اعوان مختار لب به شفاعت برگشود. گفتند: «قبول این مسئلت به مختار حوالت است.»

عدی روی به خدمت مختار نهاد تا مگر شفاعت کند و آن خبیث را از بند بلا برهاند؛ و چنان بود که از آن پیش نیز مختار شفاعت او را در حق جماعتی از قوم و قبیله او که در جبّانة السبیع گرفتار شده بودند، پذیرفتار گشته بود. لاجرم چون آهنگ شفاعت این ملعون را بنمود، مردم شیعه بیمناک شدند. پس در همان حال که عدی به خدمت مختار روی نهاد، مردمان فرصت را مغتنم شمردند و آن جسد پلید را هدف تیر بلا ساختند. و چندانش تیر بر بدن بباریدند که مانند خارپشت جان بداد، تا تلافی آن تیر که بر حسین علیه السّلام افکنده بود، بشود.

و به روایتی چون ملازمان عبد اللّه آن خبیث را گرفتند، هر دو دستش را بربستند و بیرون کشیدند، و عدی نزد عبد اللّه زبان به شفاعت برگشود. عبد اللّه گفت: «بی رخصت امیر این کار نتوانم کرد. همانا این ملعون عباس بن علی علیهما السّلام را قاتل است.»

عدی گفت: «اگر او را معاف نداری، از تو به مختار شکایت می‌برم.»

گفت: «آن‌چه توانی بازگوی!»

عدی به خشم آمد و گفت: «اگر قضای این حاجت را از امیر مسئلت می‌کردم، روا می‌فرمود.»

عبد اللّه گفت: «دروغ گویی! چه این ملعون اگر یکی از بندگان امیر المؤمنین را کشته بود، شفاعت هیچ کس را مختار پذیرفتار نمی‌شد.»

چون عدی از وی مأیوس شد، روی به خدمت مختار نهاد. عبد اللّه چون این حال بدید، با ملازمان خویش گفت: «نیک دانسته‌اید که عدی را در خدمت مختار حرمتی بسزا، و حشمتی کامل است. بعید نیست که شفاعت او را در حق این شقی پذیرفتار شود، و چنان به صواب می‌نماید که هم‌اکنون او را بکشیم و سرش را به پیشگاه مختار درآوریم.»

پس آن جماعت شمشیرها برکشیدند، حکیم را قطعه‌قطعه کردند، سرش را از بدن جدا کردند و به خدمت مختار روان شدند.

از آن طرف چون عدی به خدمت مختار درآمد، مختار او را تعظیم و تکریم نمود و در پهلوی خود بنشاند. عدی به هر سوی نظر کرد و هشت تن را در بند و زنجیر ایستاده بدید. پرسید: «این جماعت چه کسان باشند؟»

فرمود: «آن مردم هستند که با ابن اشعث به حرب من تاخته بودند.»

گفت: «با ایشان چه سلوک فرمایی؟»

فرمود: «هرکس با من محاربت کرده است، از وی می‌گذرم؛ و از جریرتش چشم فرومی‌خوابانم و هر-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۷۴

- کس با حضرت امام حسین علیه السّلام مقاتلت ورزیده باشد، از وی انتقام می کشم.»

عدی گفت: «مگر یک تن که او حکیم بن طفیل است که من به شفاعت او آمده‌ام.»

مختار گفت: «تو مردی هستی که به فضل و فزونی و صحبت رسول خدای صلّی اللّه علیه و اله نامداری. شرم و آزرم نمی‌جویی که درباره قاتل فرزندش شفاعت کنی؟»

عدی گفت: آن‌چه به او نسبت داده‌اند، به دروغ باشد و ببایست از خون او درگذری.»

مختار چندی سر به زیر افکند. آن‌گاه سر برآورد و گفت: «سوگند با خدای در این کار به حیرت اندرم و ندانم چه سازم. نه رد مسؤول تو را توانم و نه کشنده عباس بن علی علیه السّلام را زنده توانم دید. لکن چون مقام تو عالی است، از حکیم دست می کشم؛ بدان شرط که در کوفه نماند.»

عدی گفت: «چنین باشد.»

و ایشان در این کلمات بودند که ناگاه عبد اللّه بن کامل بیامد و از قتل حکیم خبر گفت. چه مختار در نهانی به قتل او فرمان کرده بود. مختار گفت: «از چه در قتل او شتاب کردید و او را زنده حاضر نساختید؟»

عدی گفت: «چون دانستی من به خدمت أمیر به شفاعت آمدم، تو خود او را کشتی.»

عبد اللّه گفت: «چون او را بیاوردیم، مردمان انجمن کردند غوغا برآوردند و او را از ما بگرفتند و بکشتند.»

عدی گفت: «دروغ گویی و او را تو کشتی.»

عبد اللّه گفت: «نه من او را کشتم و اکنون که تو بر من می‌بندی، چه باشد که ظالمی را کشته باشم.»

گفت: «او از تو بهتر بود.»

ابن کامل چون این سخن بشنید، زبان بدشنام او برگشود. مختار او را نهی فرمود و از قتل آن ملعون نیک شادمان گردید. و با عدی گفت: «ای شیخ! خون امام حسین علیه السّلام را بریختند. از قتل حکیم چه غم داری!»

عدی خشمگین به پای شد و گفت: «خدای تعالی مرا به تو نیازمند ندارد.»

عبد اللّه گفت: «اگرنه پاس حرمت صحبت امیر بودی، تو را به حکیم ملحق می‌ساختم.»

عدی به همان خشم و ستیز برفت و دیگر به دیدار مختار بازنیامد.

آن‌گاه ابو عمره حاجب درآمد و گفت: «ایها الامیر! این مقدار حرمت و رعایت حشمت عدی را بفرمودی؛ لکن او تو را بد و ناسزا می گفت و می‌رفت.»

مختار فرمود: «مردی فرتوت و شمرده روزگار است و رعایت حرمت سال برده‌گان واجب است. او را به خود گذارید تا هرچه خواهد، گوید. من از خون هیچ‌یک از قتله امام حسین علیه السّلام نمی گذرم و هیچ‌کس را شایسته نیست که این گروه به شفاعت مبادرت گیرد.»

معلوم باد که با آن جلالت قدر عدی بن حاتم این‌گونه شفاعت و محاورت بعید می‌نماید مگر این‌که این حکایت از طریق عامه باشد؛ و اللّه اعلم!-

سپهر، ناسخ التّواریخ حضرت سجاد علیه السّلام، ۳/ ۳۹۲- ۳۹۴

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۷۵

- و از آن پس در طلب زید بن رقا الجهنی فرمان کرد و این ملعون همی گفت که از بنی هاشم جوانی را که از بیم تیر دست بر جبین داشت، تیری بیفکندم و آن تیر دستش را بر جبینش بدوخت؛ چندان‌که هر چند خواست کف مبارکش را از جبینش بازگیرد،

نتوانست و این جوان عبد اللّه بن مسلم بن عقیل بود؛ چون این تیر به او پیوست، گفت: «اللّهمّ إنّهم استقلّونا و استذلّونا فاقتلهم کما قتلونا»؛ بارخدایا! این مردم حق‌ناشناس ما را دعوت کردند و ذلت ما را عزیمت برنهادند و به قتل ما مبادرت ورزیدند. پس ایشان را بکش؛ چنان‌که ما را کشتند.»

و آن ملعون، تیری دیگر به آن جوان افکند و همی‌گفت: «پس از این تیر بدو شدم و او به مرده بود.

پس آن تیر را که بدانش شهید ساختم، از شکمش برکشیدم و آن تیر که بر جبین داشت، بسیاری در جبهه او گردش دادم و کوشش نمودم، تا بیرون کشیدم؛ لکن نوک تیر در استخوان بماند. و بیرون نیامد.»

و چون اصحاب مختار به گرفتاری آن نابکار بیامدند، با تیغ برهنه بیرون تاخته، ابن کامل با ملازمان خویش گفت: «با نیزه و شمشیر بر وی متازید و او را به تیرباران و سنگریزان درسپارید. پس چندان تیر و سنگ بر وی بریختند تا او را بر زمین افکنده، همچنانش زنده در آتش بسوختند و به روایتی او را به خدمت مختار درآوردند. مختار فرمود: «ای ملعون! براستی بگوی تا عبد اللّه را چگونه بکشتی؟»

گفت: «تیری بر چشمش زدم که از قفایش سر بیرون کرد.»

مختار بفرمود تا آن خبیث را بر عقابین بیاویختند. آن‌گاه خویشتن تیری بر کمان نهاده، سخت بکشید و به چشمش رهانید؛ چنان‌که بر چشمش فرارسید و از قفایش سر بیرون کشید. و مردمان گفتند: «ای ملعون! مکافات خویش را به چشم خویش بدیدی.»

پس از آن، چندانش تیر بباریدند که ناپدید شد و سرش را بریده، نامش را ثبت نمودند.

سپهر، ناسخ التّواریخ حضرت سجاد علیه السّلام، ۳/ ۳۹۵- ۳۹۶

چه حرمله از قبیله اسد بود و از پس این حمله مختار در طلب حرمله بن کاهل علیه اللّعنهٔ و العذاب برآمد. و این ملعون چنان‌که ابن اثیر گوید، یک تن از شهدا را مقتول و فرار کرده بود.

و در بحار الأنوار و بعضی کتب اخبار از منهال بن عمرو مروی است که در آن هنگام که از مکه معظمه معاودت می‌نمودم، در مدینه طیبه به خدمت علی بن الحسین علیه السّلام درآمدم. فرمود: «ای منهال! حرملهٔ بن کاهل چه ساخت؟»

عرض کردم: زنده‌اش در کوفه بگذاشتم.»

پس هردو دست مبارک برکشید: ثمّ قال: اللّهمّ أذقه حرّ الحدید، اللّهمّ أذقه حرّ الحدید، اللّهمّ أذقه حرّ النّار. «خدایا: گرمی آهن و آتش را به او بچشان!»

و این کلام را مکرر فرمود. منهال می‌گوید: «از مدینه به کوفه بازشدم. این وقت مختار بن أبی عبید ثقفی در کوفه ظاهر شده بود و با من دوست و صدیق بود. چون از دیدوبازدید مردمان فراغت یافتم، روی به سرای مختار نهادم و مختار را نگران شدم که از سرای خود بیرون آمده بود؛ چون مرا بدید، گفت: «ای منهال! در این اوقات به دیدار ما و تهنیت ما و مشارکت در افعال ما حاضر نشدی؟»-

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۷۶

- گفتم: در این مدت در مکه معظمه اقامت داشتم و اکنون بیامدم و ادراک خدمت تو را نمودم.

پس با وی به حدیث مشغول بودم. ناگاه جماعتی از جوانان او بیامدند و مختار توقف ورزید. گفتی به انتظار چیزی است چه در خدمت او از منزل و مکان حرمله به عرض رسانیده بودند و مختار در طلبش جمعی را بفرستاده بود و چیزی برنیامد که جماعتی شتابان و گروهی دوان بیامدند و گفتند: ایها الامیر! تو را بشارت باد که حرمله را مأخوذ داشتند و چندی نگذشت که آن ملعون را حاضر ساختند؛ چون مختار او را بدید، با او گفت: شکر خداوندی را که مرا به گرفتاری تو تمکن داد. آن‌گاه فریاد کرد که

«جزّاری» یعنی:

شترکشی حاضر کنید! چون حاضر شد، مختار فرمود: هر دو دست این خبیث را قطع کن و او هر دو دستش را از تن ببرید. آن‌گاه فرمود: هر دو پای این خبیث را جدا کن. پس هردو را جدا ساخت. آن‌گاه گفت: «آتش برافروزید!»

پس آتشی بیاوردند و نیها را مشتعل ساختند و آن خبیث را در آتش درافکندند و آن بدن پلید مشتعل شد.

چون بر این حال نگران شدم. از کمال شکفتگی گفتم: سبحان اللّه!

مختار گفت: «ای منهال! تسبیح خدای در همه حال نیکوست. اما در این مقام از چه روی بود؟

گفتم: ایّها الامیر! در این مسافرت گاهی که از مکه انصراف یافتم، به خدمت علی بن الحسین (صلوات اللّه علیهما) تشرف یافتم. فرمود: ای منهال! حرمله را کار بر چگونه رفت؟

عرض کردم: در کوفه زنده بود. پس هردو دست مبارک بجمله برافراشت و عرض کرد: اللّهمّ أذقه حرّ الحدید، اللّهمّ أذقه حرّ الحدید، اللّهمّ أذقه حرّ النّار.

مختار پرسید آیا این کلام را از علی بن الحسین علیهما السّلام بشنیدی؟

عرض کردم: «سوگند با خدای چنین شنیدم که فرمود. این هنگام مختار از مرکب خویش فرود آمد و دو رکعت نماز به شکر بگذاشت و در سجود بسی ببود؛ آن‌گاه برخاست و سوار شد و آن‌وقت حرمله در آتش بسوخته بود. من نیز در خدمتش سوار شدم و همچنان به صحبت حدیث مشغول ببودیم؛ ناگاه بر در سرای من عبورش افتاد. گفتم: ای امیر! اگر مرا شرافت و افتخار دادی و به منزل من درآمدی و طعام مرا تناول فرمودی، چه شدی؟ گفت: «ای منهال! تو خود مرا بیاگاهانیدی که علی بن الحسین علیهما السّلام چند دعوت فرمود، حضرت احدیت آن جمله را به دست من اجابت فرمود، و اینک با من امر می‌کنی که به منزل تو درآیم و به اکل طعام پردازم. همانا امروز به آن شکرانه که خدای مرا به این امر موفق داشت، روزه‌دار هستم.

بالجمله، حرمله ملعون همان کس بود که حامل سر مطهر حضرت سید الشهدا (صلوات اللّه علیه) بود و به‌ابن زیاد برد و عبد اللّه شیرخواره را با جماعتی از شهدا شهید ساخت و بعضی گفته‌اند، سر مبارک حضرت سید الشهدا علیه السّلام را این ملعون جدا ساخت. (۱)

(۱). [این مطلب را در احوال حضرت سجاد، ۱/ ۳۱۳- ۳۱۴ از کتاب مدینة المعاجز تکرار کرده است].-

سپهر، ناسخ التّواریخ حضرت سجاد علیه السّلام، ۳/ ۴۰۲- ۴۰۴

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۷۷

الإربلی، کشف الغمّة، ۲/ ۱۱۲- ۱۱۳- عنه: المجلسی، البحار، ۴۶/ ۵۳- ۵۴

و بعث المختار عبد اللّه بن کامل إلی حکیم بن الطّفیل، و هو الّذی سلب العبّاس علیه السّلام ثیابه، و رمی الحسین علیه السّلام بسهم فکان یقول: تعلّق سهمی بسرباله و لم یضرّه، فأتاه ابن کامل فأخذه فذهب أهله إلی عدیّ بن حاتم لیشفع فیه فلحقهم فی الطّریق، فقالوا: لیس أمره إلینا إنّما أمره إلی المختار، فمضی إلی المختار، و کان المختار قد شفعه فی جماعة من قومه، أسروا یوم قتال المختار مع أهل الکوفة لم یکونوا نطقوا بشیء من أمر الحسین علیه السّلام و أهل بیته علیهم السّلام، فقال أصحاب ابن کامل له: إنّا نخاف أن یشفعه الأمیر فی هذا الخبیث، و له من الذّنب ما قد علمت، فدعنا نقتله قال: نعم فأتوا به، و هو مکتوف، و قالوا له: سلبت ابن علیّ ثیابه و اللّه لنسلبنّک ثیابک و أنت حیّ تنظر، فنزعوا ثیابه و قالوا له: رمیت حسینا و اتّخذته غرضا لنبلک، و قلت: تعلّق سهمی بسرباله و لم یضرّه، و اللّه لنرمینّک کما رمیته بنبال ما تعلّق بک منها أجزاک، فجعلوه غرضا للنّبل و رموه رشقا واحدا حتّی صار کالقنفذ فخرّ میتا. و دخل عدیّ علی المختار فشفع فیه، فقال له المختار، أتستحل أن تشفع فی قتلة الحسین علیه السّلام فقال: إنّه مکذوب علیه، قال: إذا ندعه لک، فدخل ابن کامل فأخبر المختار بقتله، فاظهر لومهم علی ذلک و لکنّه سرّ بقتله، فقال ابن کامل غلبتنی علیه الشّیعة، فقال

عدیّ: کذبت و لکنّک ظننت أنّ من هو خیر منک سیشفعنی فیه، فقتلته، فسبّه ابن کامل فنهاه المختار.

الأمین، أصدق الأخبار ط ۱،/ ۶۵- ۶۶، ط ۲،/ ۷۸- ۷۹

و عن المنهال بن عمرو قال: دخلت علی زین العابدین علیه السّلام أودّعه و أنا أرید الانصراف

- در این حال یکی از غلامان مختار درآمد و گفت: «هم‌اکنون نافع بن مالک را می‌آورند.»

مختار گفت: «در جهان به جز این آرزویی نداشتم که این ملعون به چنگ من درآید.»

و این خبیث آب فرات را نگاهبانی کردی تا حسین و اصحابش نیاشامند و چون حضرت عباس (سلام اللّه علیه) مشک بر دوش مبارک افکنده از آب فرات پر آب کرد، فرمان داد تا مشک را از تیر سوراخ کردند. پس مختار بفرمود سرش را چون گوسفند از تن دور کردند و نامش را در جریده قتله ثبت نمودند.

سپهر، ناسخ التّواریخ حضرت سجاد علیه السّلام، ۳/ ۳۸۷

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۷۸

من مکّهٔ فقال: یا منهال ما فعل حرملهٔ بن کاهل، و کان معی بشر بن غالب الأسدیّ، فأخبره أنّه حیّ بالکوفهٔ، فرفع یدیه و قال: اللّهمّ أذقه حرّ الحدید، اللّهمّ أذقه حرّ النّار.

قال المنهال و قدمت الکوفهٔ و قد ظهر المختار، و کان لی صدیقا فرکبت إلیه فلقیته خارجا من داره، فقال: یا منهال: لم تشرکنا فی ولایتنا هذه؟ فعرّفته أنّی کنت بمکّهٔ، فمشی حتّی أتی الکناسهٔ و وقف کأنّه ینتظر شیئا، فلم یلبث إن جاء قوم، فقالوا: ابشر أیّها الأمیر، فقد أخذ حرملهٔ فجیء به، فقال: لعنک اللّه الحمد للّه الّذی أمکننی منک ثمّ قال: الجزّار، الجزّار، فأتی بجزّار، فأمره بقطع یدیه و رجلیه، فقطعهما ثمّ قال: النّار النّار فأتی بنار و قصب، فأحرقه فقلت: سبحان اللّه! سبحان اللّه! فقال: إنّ التّسبیح لحسن، لم سبحت؟

فأخبرته بقول زین العابدین علیه السّلام، فقال لی: أسمعت علیّ بن الحسین علیهما السّلام یقول هذا؟

فقلت: و اللّه لقد سمعته. فنزل عن دابّته و صلّی رکعتین و أطال السّجود، و رکب، و قد احترق حرملهٔ و سار فحاذی داری، فطلبت منه أن ینزل و یأکل من طعامی فقال:

تعلمنی أنّ علیّ بن الحسین علیه السّلام دعا بأربع دعوات فأجابه اللّه علی یدی، ثمّ تدعونی إلی الطّعام؟ هذا یوم صوم شکرا للّه تعالی.

فقلت أحسن اللّه توفیقک.

الأمین، أصدق الأخبار، ط ۱،/ ۶۹- ۷۰، ط ۲/ ۸۴- ۸۵

و بعث المختار عبد اللّه بن کامل إلی زید بن رقّاد، قاتل عبد اللّه بن مسلم بن عقیل الّذی رماه بسهم و هو واضع کفّه علی جبهته فسمرها فلم یستطع تحریکها، ثمّ رماه بسهم فقتله، و جاءه و هو میّت فنزع السّهم من جوفه، و جعل ینضنض السّهم الّذی فی جبهته حتّی نزعه، و بقی النّصل فی جبهته لم یقدر علی نزعه.

فأحاط ابن کامل بداره و اقتحم الرّجال علیه الدّار، فخرج إلیهم بالسّیف و کان شجاعا فقال: ابن کامل: لا تضربوه بسیف و لا تطعنوه برمح، و لکن ارموه بالنّبل و ارجموه بالحجارهٔ، ففعلوا ذلک به فسقط فأحرقوه حیّا.

الأمین، أصدق الأخبار ط ۱،/ ۷۶، ط ۲،/ ۹۴

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۷۹

العبّاس فی حدیث الإمام السّجاد علیهما السّلام

«۱» حدّثنا أبو علیّ أحمد بن زیاد الهمدانیّ رضی اللّه عنه قال: حدّثنا علیّ بن إبراهیم بن هاشم عن محمّد بن عیسی بن عبید الیقطینیّ عن یونس بن عبد الرّحمان عن ابن أسباط عن علیّ بن سالم عن أبیه عن ثابت بن أبی صفیّة، «۲» قال: نظر سیّد العابدین علیّ بن الحسین علیه السّلام «۱» إلی عبید اللّه بن عبّاس بن علیّ بن أبی طالب، فاستعبر، ثمّ قال: ما من یوم أشدّ علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله من یوم أحد قتل فیه عمّه حمزة بن عبد المطّلب أسد اللّه و أسد رسوله، و بعده یوم مؤتة قتل فیه ابن عمّه جعفر بن أبی طالب.

«۳» ثمّ قال علیه السّلام: «۳» و لا یوم کیوم الحسین علیه السّلام ازدلف إلیه «۴» ثلاثون ألف رجلا، یزعمون أنّهم من هذه الأمّة، کلّ یتقرّب إلی اللّه عزّ و جلّ بدمه، و هو باللّه یذکّرهم فلا یتّعظون، حتّی قتلوه بغیا و ظلما و عدوانا.

ثمّ «۵» قال علیه السّلام: رحم اللّه «۶» العبّاس، فلقد آثر و أبلی و فدی أخاه بنفسه، «۷» حتّی قطعت یداه «۸» فأبدله «۹» اللّه عزّ و جلّ بهما جناحین یطیر بهما مع الملائکة فی الجنّة، کما جعل لجعفر بن أبی طالب و إنّ العبّاس عند اللّه تبارک و تعالی منزلة یغبطه بها جمیع الشّهداء یوم القیامة «۵» «۱۰» الحمد للّه ربّ العالمین «۱۱» و صلّی اللّه علی خیر خلقه محمّد و أهل بیته الطّاهرین

(۱- ۱) [فی إبصار العین و ذخیرة الدّارین و الأعیان و العیون و وسیلة الدّارین: و روی عن علیّ بن الحسین علیه السّلام أنّه نظر یوما].

(۲)- [زاد فی البحار و العوالم: الثّمالیّ و زاد فی بطل العلقمی: «یعنی أبا حمزة الثمالی»].

(۳- ۳) [لم یرد فی إبصار العین و ذخیرة الدّارین و الأعیان و العیون و بطل العلقمی و وسیلة الدّارین].

(۴)- [فی المصدر: علیه].

(۵- ۵) [حکاه عنه فی تظلّم الزّهراء،/ ۲۰۰، و المعالی، ۱/ ۴۳۵].

(۶)- [أضاف فی ذخیرة الدّارین: عمّی].

(۷)- [إلی هنا مثله فی الأعیان].

(۸)- [إلی هنا حکاه فی وسیلة الدّارین].

(۹)- [البحار، فأبدل].

(۱۰)- [إلی هنا حکاه عنه فی البحار و العوالم و الأسرار و إبصار العین و ذخیرة الدّارین و العیون].

(۱۱)- [إلی هنا حکاه عنه فی بطل العلقمی].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۸۰

و حسبنا اللّه و نعم الوکیل. «۱»

الصّدوق، الأمالی،/ ۴۶۲- ۴۶۳- عنه: المجلسی، البحار، ۲۲/ ۲۷۴، ۴۴/ ۲۹۸؛ البحرانی، العوالم، ۱۷/ ۳۴۸- ۳۴۹؛ البهبهانی، الدّمعة السّاکبة، ۴/ ۱۸۲؛ الدّربندی، أسرار الشّهادة،/ ۳۳۷؛ المظفّر، بطل العلقمی، ۲/ ۱۰۸؛ مثله السّماوی، إبصار العین،/ ۲۶- ۲۷؛ الحائری، ذخیرة الدّارین «۲»، ۱/ ۱۴۳؛ الأمین، أعیان الشّیعة، ۷/ ۴۳۰؛ المیانجی، العیون العبری،/ ۱۶۷؛ الزّنجانی، وسیلة الدّارین،/ ۲۷۱- ۲۷۲

حدّثنا أحمد بن زیاد بن جعفر الهمدانیّ رضی اللّه عنه قال: حدّثنا علیّ بن إبراهیم بن هاشم عن محمّد بن عیسی بن عبید عن یونس بن عبد الرّحمان عن ابن أسباط عن علیّ بن سالم عن أبیه «۳» عن ثابت بن أبی صفیّة، قال، قال علیّ بن الحسین: رحم اللّه «۴» العبّاس، «۵» یعنی ابن علیّ «۵»، فلقد آثر و أبلی وفدی أخاه بنفسه، حتّی قطعت یداه فأبدله اللّه بهما جناحین یطیر بهما مع الملائکة فی الجنّة، «۶» کما جعل لجعفر «۶» بن أبی طالب، و إنّ للعبّاس عند اللّه تبارک و تعالی منزلة یغبطه بها جمیع الشّهداء یوم القیامة.

---

(۱)- امام چهارم به عبید اللّه بن عبّاس بن علی نگاهی کرد و اشک چشمش را گرفت و فرمود: «روزی به رسول خدا سخت‌تر از

روز احد نگذشت که عمویش حمزه در آن کشته شد، و بعد از آن مؤته است که عموزاده‌اش جعفر بن أبی طالب کشته شد.»

سپس فرمود: «روزی چون روز حسین نباشد، سی هزار مرد که ادّعا می‌کردند از این امتند، دور او را گرفتند و هرکدام به کشتن او به خدا تقرّب می‌جست و او خدا را به آنها یادآور می‌شد و پند نمی‌گرفتند تا او را به ستم و ظلم و عدوان کشتند.»

سپس فرمود: «خدا عمویم عباس را رحمت کند که جانبازی کرد و خود را فدای برادر کرد تا دو دستش قطع شد و خدا در عوض به او دو بال داد که بدانها با فرشتگان در بهشت می‌پرد؛ چنانچه به جعفر بن أبی طالب عطا کرد و برای عبّاس نزد خدای تبارک و تعالی مقامی است که در قیامت همه شهدا و اوّلین و آخرین بدان رشک برند. الحمد للّه ربّ العالمین و صلّی اللّه علیه خیر خلقه محمّد و اهل بیته الطّاهرین و حسبنا اللّه و نعم الوکیل.»

کمره‌ای، ترجمه امالی،/ ۴۶۲- ۴۶۳

(۲)- [حکاه عن الخصال].

(۳)- [زاد فی تنقیح المقال: عن أبی حمزة الثّمالیّ].

(۴)- [زاد فی تنقیح المقال و العبّاس و بحر العلوم: عمّی].

(۵- ۵) [لم یرد فی شرح الشّافیة و تنقیح المقال و نفس المهموم و بحر العلوم و وسیلة الدّارین].

(۶- ۶) [شرح الشّافیة: کجعفر].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۸۱

«۱» و الحدیث طویل أخذنا منه موضع الحاجّة، و قد خرّجته بتمامه مع ما رویته فی فضایل العبّاس بن علیّ فی کتاب مقتل الحسین بن علیّ. «۱» «۲»

(۱- ۱) [لم یرد فی شرح الشّافیة و تنقیح المقال و نفس المهموم و العبّاس و بحر العلوم و وسیلة الدّارین].

(۲)- ایضا به سند معتبر از ابو حمزه ثمالی روایت کرده است که روزی حضرت علی بن الحسین علیه السّلام نظر کرد به سوی عبید اللّه پسر عباس بن علی بن أبی طالب و آب از دیده مبارکش روان شد. فرمود: «هیچ روز بر حضرت رسالت صلّی اللّه علیه و اله و سلّم سخت‌تر نبود، از روز احد که عمّ او شیر خدا و رسول، حمزة بن عبد المطلب در آن روز شهید شد.» بعد از آن، روز موته بود که پسر عمّ او جعفر بن أبی طالب شهید شد.»

پس حضرت فرمود: «روزی به روز حضرت امام حسین علیه السّلام نمی‌رسد که سی هزار نامرد که دعوی می‌کردند که از این امّتند، آن امام مظلوم را در میان گرفتند و هریک تقرّب می‌جستند به سوی خدا به خون او، و ایشان را موعظه می‌کرد و خدا را به یاد ایشان می‌آورد و پندپذیر نشدند و دست از او برنداشتند تا آن که او را به جور و ستم و عدوان شهید کردند.»

پس فرمود: «خدا رحمت کند عباس را که جانفشانی کرد و مردانگی کرد و جان خود را فدای برادر خود گردانید تا آن‌که دستهایش را بریدند. پس حق تعالی به عوض دستهای او، دو بال کرامت کرد که به آن بالها با ملائکه در بهشت پرواز می‌کند. چنان‌چه جعفر بن أبی طالب را دو بال داده [است]؛ بدرستی که عباس را نزد خداوند عالمیان منزلتی هست که جمیع شهدا در روز قیامت آرزوی منزلت او می‌کنند.

مجلسی، جلاء العیون،/ ۵۷۲- ۵۷۳

در کتاب امالی از ثابت ابن أبی صفیه مروی آمده است که حضرت سید العابدین علی بن الحسین علیهما السّلام به عبد اللّه بن عباس بن علی بن أبی طالب (صلوات اللّه علیهم) نظر کرد و بگریست و فرمود: «ما من یوم أشدّ علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله من یوم أحد قتل فیه عمّه حمزة بن عبد المطلب أسد اللّه و أسد رسوله.»

یعنی: هیچ روزی بر رسول خدا صلّی اللّه علیه و اله و سلّم سخت‌تر نبود از روز جنگ احد که در آن روز عمش حمزه بن عبد المطلب، شیر خدا و شیر رسول خدا کشته شد.

بعد از آن روز، روزی از روز موته بر آن حضرت سخت‌تر نگذشت؛ که آن روز، پسر عمش جعفر بن أبی طالب در آنجا کشته شد. پس از آن فرمود که هیچ روز مثل آن روز حسین علیه السّلام نباشد؛ گاهی که سی هزار تن لشکر بر وی روی کردند و گمان همی‌بردند که ایشان در شمار این امت می‌باشند و هریک به ریختن خون پسر پیغمبر در پیشگاه حضرت داور تقرب می‌جستند؛ این‌که آن حضرت ایشان را به خدای می‌خواند و آن جماعت هیچ پند و موعظت نیافتند تا گاهی که آن حضرت را به ظلم و عدوان به عز شهادت نایل گردانیدند.

پس از آن، حضرت سجاد (سلام اللّه علیه) فرمود: «رحم اللّه العبّاس فلقد آثر وابلی و فدی أخاه بنفسه حتی قطعت یداه فأبدله اللّه عزّ و جلّ بهما جناحین یطیر بهما مع الملائکهٔ فی الجنهٔ کما جعل لجعفر بن أبی طالب و إنّ للعباس عند اللّه تبارک و تعالی منزلهٔ یغبطه بها جمیع الشهداء یوم القیامهٔ».

یعنی: خدای رحمت کند عباس (سلام اللّه علیه) را که خویشتن را فدای برادرش ساخت، و برادرش را بر-

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۸۲

الصّدوق، الخصال، ۱/ ۷۹- عنه: ابن أمیر الحاجّ، شرح شافیهٔ أبی فراس،/ ۳۶۷- ۳۶۸؛ المامقانی، تنقیح المقال، ۲- ۱/ ۱۲۸؛ القمی، نفس المهموم،/ ۳۳۳؛ المقرّم، العبّاس،/ ۱۲۴؛ بحر العلوم، مقتل الحسین علیه السّلام (الهامش)،/ ۳۱۳؛ الزّنجانی، وسیلهٔ الدّارین،/ ۲۹۷ (و منها): إنّه لشبه عمّه جعفر الطّیّار، الّذی قطعت یمینه و یساره فی حرب مؤتهٔ، مجاهدا فی سبیل اللّه، فأبدله عنهما جناحین یطیر بهما مع الملائکهٔ، و کذلک العبّاس قطعت یمینه و یساره مجاهدا فی سبیل فی نصرهٔ أخیه الحسین علیه السّلام یوم عاشوراء. «۱»

الأمین، أعیان الشّیعهٔ، ۷/ ۴۳۰

- خویشتن تا به مثابه (۱) برگزیده داشت که در راه او هردو دست مبارکش از تن جدا گشت و خدایش به عوض آن دو دست؛ دو بال عطا فرمود تا با فرشتگان در جنان جاویدان پرواز نماید؛ چنان‌که با جعفر طیار علیه السّلام نیز همین معاملت فرمود. همانا جناب أبی الفضل العباس را در پیشگاه خداوند تبارک و تعالی آن مقام و منزلت است که تمامت شهیدان روزگار در روز رستاخیز بر وی رشک و غبطه می‌برند (۲).

(۱). مثابه: مثل، مانند.

(۲). [این مطلب در احوال سید الشهدا علیه السّلام، ۲/ ۳۴۷- ۳۴۸ تکرار کرده، و گفته است: «از جعفر الصادق علیه السّلام نیز با اندک بی‌نونتی این حدیث وارد است»].

سپهر، ناسخ التّواریخ حضرت سجاد علیه السّلام،/ ۱۲۷- ۱۲۸

شیخ صدوق ضمن حدیثی از امام چهارم روایت کرده است که خدا عبّاس را رحمت کند! خوب جانبازی کرد و خوب امتحان داد و خود را قربان برادرش کرد تا هردو دستش جدا شد و خدای عزّ و جلّ عوض آنها دو بالش عطا کرد که در بهشت با فرشتگان پرواز کند. چنانچه به جعفر بن ابی طالب عطا کرد و عبّاس نزد خدای تبارک و تعالی مقامی دارد که همه شهدا در روز قیامت بر آن رشک برند.

کمره‌ای، ترجمه نفس المهموم،/ ۱۵۳

(۱)- خداوند رحمت آورد بر عمویم عباس بن علی علیهما السّلام که به تحقیق ایثار و جانبازی، و جنگ نمایانی کرد و خود را فدای برادرش ساخت تا این‌که دستانش قطع شد و خداوند در مقابل- بسان عمویش جعفر طیار- دو بال به او عنایت کرد تا با آنها

با ملائکه، در بهشت طیران کند. همانا عباس نزد خداوند تبارک و تعالی منزلتی دارد که جمیع شهدا در روز قیامت بر او غبطه خورند و تمنای مقامش را کنند.

پاک‌پرور، ترجمهٔ العباس،/ ۲۴۰

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۸۳

العبّاس فی حدیث الإمام الصّادق علیهما السّلام

(قال) المفضل بن عمر: قال الصّادق علیه السّلام: کان عمّنا العبّاس نافذ البصیرة، صلب الإیمان، جاهد مع «۱» أبی عبد اللّه الحسین علیه السّلام «۱» و أبلی بلاءا حسنا و مضی شهیدا. «۲» «۳»

(۱- ۱) [تنقیح المقال و ذخیرة الدّارین: أخیه الحسین].

(۲)- [زاد فی عمدة الطّالب و العیون: دم العبّاس فی بنی حنیفة، و أضاف فی المعالی: (أقول) قوله علیه السّلام صلب الإیمان یعنی قویا فی دینه و مستحکما فی إیمانه و کفی فی إیمانه ما قال علیّ بن الحسین علیه السّلام فی زیارته:

«أشهد أنّک مضیت علی بصیرة من أمرک» یعنی من دینک لأنّه لم یجاهد الأعداء لأجل العصبیة لأخیه، بل کان یعرف أنّ دین اللّه قائم بالحسین علیه السّلام و هو عمود الدّین، مجاهد عن دین اللّه و عن شریعة المصطفی و حامی عن ابن رسول اللّه و عن بنات الزّهراء کما قال:

إنّی أحامی أبدا عن دینی و عن إمام صادق الیقین

](۳)- از امام جعفر صادق روایت کرده‌اند که گفت: «عمّ من عباس در إیمان صلب بود، جهاد می‌کرد تا شهید شد.»

کیاء گیلانی، سراج الأنساب،/ ۱۷۴

ابو نصر بخاری از مفضل بن عمر روایت کرده است که حضرت صادق علیه السّلام فرمود: «عموی ما عبّاس بصیرت عمیقی داشت و ایمان محکمی. با ابا عبد اللّه علیه السّلام جهاد کرد و خوب امتحان داد و به شهادت رسید و خونش در بنی حنیفه است.»

در این قسمت روایت امام صادق علیه السّلام با گفتار مورخ به هم آمیخته نشده است که روایت در کجا ختم می‌شود و ظاهر این است که از آن‌جا که گوید. «خون عبّاس در بنی حنیفه است»، خارج از روایت امام صادق علیه السّلام است.

کمره‌ای، ترجمه نفس المهموم،/ ۱۵۲- ۱۵۳

شخص پژوهشگر با مشاهده اعمال قمر بنی هاشم علیه السّلام در کربلا، چاره‌ای نمی‌یابد جز این‌که اذعان کند:

«صفت گرانقدر ایثار و جانبازی به بهترین وجه در وجود شریف وی متجلّی گشته بود.» و چون خواننده به سخنان پیشین ما پیرامون بینش و بصیرت ابو الفضل علیه السّلام توجّه نماید، آگاه می‌شود که چگونه عبّاس علیه السّلام در جبهه کربلا- به اعلی مرتبه فداکاری در یاری برادرش سیّد الشّهداء علیه السّلام دست یازیده، و از آن هنگام که موکب حسینی از مدینه تا نینوا ره پیمود، دست از رفاه و آسایش دنیا شسته و خود را مهیّای قربان ساختن در کوی دوست نمود؛ تا آن‌جا که در آن دشت خون، پیکرش را در معرض زخم نیزه و شمشیرها قرار داد و سر و دست و چشمش را یکجا به ارمغان، به عالم قدس برد.

آری! با این از جان‌گذشتگیها، لاجرم باید اذعان نمود که قمر بنی هاشم، در پاسداری از سالار شهیدان، بر قلّه ایثار نشسته است و بر دیگر جانبازان آن عرصه پیکار حقّ علیه باطل، بس علوّ و برتری دارد؛ زیرا که مواسات او براساس عمیق‌ترین بصیرتها قرار داشت؛ همان بصیرتی که امام صادق علیه السّلام فرمود:

كان عمّنا العبّاس نافذ البصيرة، صلب الإيمان.

عموی ما عبّاس، بصیرتی نافذ و عمیق و ایمانی شدید داشت.

پاک‌پرور، ترجمه العبّاس،/ ۲۱۳

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۸۴

أبو نصر، سرّ السّلسلة،/ ۸۹- عنه: ابن عنبة، عمدة الطّالب،/ ۲۹۴؛ الحائری، ذخيرة الدّارين «۱»، ۱/ ۱۴۲- ۱۴۳؛ القمی، نفس المهموم،/ ۳۳۲؛ بحر العلوم، مقتل الحسين عليه السّلام (الهامش)،/ ۳۱۳؛ الميانجی، العيون العبری «۲»،/ ۱۶۸؛ المظفّر، بطل العلقمی «۱»، ۲/ ۴۲۵؛ الزّنجانی، وسيلة الدّارين،/ ۲۶۷؛ مثله المامقانی، تنقيح المقال، ۲- ۱،/ ۱۲۸؛ السّماوی، إبصار العين،/ ۲۶؛ الأمين، أعيان الشّيعة، ۷/ ۴۳۰؛ المازندرانی، معالی السّبطين، ۱/ ۴۳۴، ۴۴۲

و عن كتاب مقاتل الطّالبيّين لأبی الفرج، روی الشّيخ أبو نصر البخاری بإسناده عن‌الفضل بن عمر، عن الصّادق عليه السّلام أنّه قال: رحم اللّه عمّنا العبّاس كان و اللّه نافذ البصيرة، صلب الإيمان، قتل مع أخيه الحسين عليه السّلام بالطّفّ، و مضی فی سبيل اللّه شهيدا.

البهبهانی، الدّمعة السّاكبة، ۴/ ۳۲۳

---

(۱)- [حكياه عن عمدة الطّالب].

(۲)- [حكاه عن نفس المهموم].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۸۵

أحد المعصومين عليهم السّلام يصف العبّاس عليه السّلام

ما ورد فی بعض الأخبار من إنّه قد زقّ من العلم زقّا. «۱»

الدّربندی، أسرار الشّهادة،/ ۳۳۹

ثناؤه على لسان أبيه علیّ عليه السّلام

و ناهيك بمن يولد و ينشأ فی بيت الإمامة، و يترعرع فی حجر و كنف أمير المؤمنين و سيّد الوصيّين، و يعايش حياة سيّدی شباب أهل الجنّة، و يتلمّذ على يديهما السّخيّتين بالعطاء و المعرفة، و ينتهل من منهل علمهما الزّخار الّذی ينبع من معدن النّبوّة، و مهبط الوحی المبين. فلا غرو إذا ورد فی حقّه عن أبيه علیّ- عليه السّلام-: «إنّ العبّاس بن علیّ زقّ العلم زقّا»- كما عن أسرار الشّهادة للدّربندی: ص ۳۲۴-.

بحر العلوم، مقتل الحسين عليه السّلام (الهامش)،/ ۳۱۲

زقّ العلم

ورد عن أهل البيت عليهم السّلام فی العبّاس عليه السّلام: (أنّه زقّ العلم زقّا) «۲» و ليس هذا بكثير على رجل يتخرّج من مدرسة مدينة العلم، و يعاصر أربعة من الأئمّة (عليهم الصّلاة و السّلام)، متأدّبا بآدابهم، آخذا من علومهم.

(۱)- دلیل دیگر بر این‌که علم قمر بنی هاشم وجدانی است؛ هرچند که در علوم و معارف برهانی نیز تبحّر داشته است، این سخن روایت شده از معصوم علیه السّلام است که فرمود:

إنّ العبّاس بن علیّ زقّ العلم زقّا.

همانا عبّاس بن علی، بس فراوان به او علم تغذیه شده است.

و این تشبیه امام علیه السّلام استعاره‌ای بسیار بدیع است؛ زیرا که «زقّ» به معنی تغذیه جوجه پرنده توسّط مادرش است؛ آن هنگام که خود به تنهایی قادر به غذا خوردن نیست. از استعمال این استعاره، در کلام امام علیه السّلام- که خود آگاه به دقایق کلام عرب است- متوجّه می‌شویم که ساقی کربلا- از کودکی، و حتّی از شیرخوارگی، قابلیّت گرفتن علوم و معارف را داشته است، و این مطلبی به حقّ می‌باشد که خلاف در آن راه ندارد.

پاک‌پرور، ترجمه العبّاس،/ ۱۹۴

(۲)- أسرار الشّهادة ص ۳۲۴.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۸۶

إنّ وجود الإمام الحسن علیه السّلام أولا، ثمّ الإمام الحسین علیه السّلام ثانیا، کان بطبیعته حاجبا من ظهور شخصیّة أبی الفضل العلمیّة، فالإمام لا یضاهی فی علم و لا فی غیره، و لو قدّر للعبّاس علیه السّلام أن یعیش فی غیر عصر الأئمّة علیهم السّلام، أو فی غیر بلدهم، لظهر للنّاس مقامه العلمیّ الرّفیع، کذلک الأئمّة علیهم السّلام أنفسهم فلا تظهر للنّاس علوم الخلف إلّا بعد مضی السّلف؛ حتّی روی الطّبرسیّ عن الإمام الصّادق علیه السّلام أنّه قال: ما مشی الحسین بین یدی الحسن علیه السّلام قطّ، و لا بدره بمنطق إذا اجتمعا تعظیما له «۱» مع إمامتهما معا، و تقاربهما فی السّن، فکیف یستطیع العبّاس مع وجودهما علیهما السّلام أن یملی علومه؟.

و شهادتهم علیهم السّلام تکفی دلالة علی سمو منزلة أبی الفضل العلمیّة.

دخیّل، العبّاس بن علیّ،/ ۲۰- ۲۱

(۱)- مشکاة الأنوار، ۱۷۰.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۸۷

العبّاس علیه السّلام لم یکن من أولی الأمر

(باب ما نصّ اللّه عزّ و جلّ و رسوله علی الأئمّة علیهم السّلام واحدا فواحدا)

علیّ بن إبراهیم، عن محمّد بن عیسی، عن یونس و علیّ بن محمّد، عن سهل بن زیاد أبی سعید، عن محمّد بن عیسی، عن یونس، عن ابن مسکان، عن أبی بصیر قال: سألت أبا عبد اللّه علیه السّلام عن قول اللّه عزّ و جلّ: أَطِیعُوا اللَّهَ وَ أَطِیعُوا الرَّسُولَ وَ أُولِی الْأَمْرِ مِنْکُمْ «۱»، فقال: نزلت فی علیّ بن أبی طالب و الحسن و الحسین علیهم السّلام. فقلت له: إنّ النّاس یقولون:

فما له لم یسمّ علیّا و أهل بیته علیهم السّلام فی کتاب اللّه عزّ و جلّ؟ قال: فقال: قولوا لهم: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله نزلت علیه الصّلاة و لم یسمّ اللّه لهم ثلاثا و لا أربعا، حتّی کان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله هو الّذی فسّر ذلک لهم، و نزلت علیه الزّکاة و لم یسمّ لهم من کلّ أربعین درهما درهم، حتّی کان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله هو الّذی فسّر ذلک لهم، و نزل الحجّ فلم یقل لهم:

طوفوا أسبوعا، حتّی کان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله هو الّذی فسّر ذلک لهم، و نزلت أَطِیعُوا اللَّهَ وَ أَطِیعُوا الرَّسُولَ وَ أُولِی الْأَمْرِ مِنْکُمْ- و نزلت فی علیّ و الحسن و الحسین- فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله فی علیّ: من کنت مولاه، فعلیّ مولاه؛ و قال صلّی اللّه علیه و اله: أوصیکم بکتاب اللّه و أهل بیتی، فإنّی سألت اللّه عزّ و جلّ أن لا یفرّق بینهما حتّی یوردهما علیّ الحوض، فأعطانی ذلک، و قال: لا تعلّموهم، فهم أعلم منکم و قال: إنّهم لن یخرجوکم من باب هدی، و لن یدخلوکم فی باب ضلالة.

فلو سکت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله فلم یبیّن من أهل بیته؟ لادّعاها آل فلان و آل فلان، لکنّ اللّه عزّ و جلّ أنزله فی کتابه تصدیقا لنبیّه صلّی اللّه علیه و اله إِنَّما یُرِیدُ اللَّهُ لِیُذْهِبَ عَنْکُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَیْتِ وَ یُطَهِّرَکُمْ تَطْهِیراً «۲» فکان علیّ و الحسن و الحسین و فاطمة علیهم السّلام، فأدخلهم رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله تحت الکساء فی بیت أمّ سلمة، ثمّ قال: اللّهمّ إنّ لکلّ نبیّ أهلا و ثقلا،

---

(۱)- النّساء: ۵۹.

(۲)- الأحزاب: ۳۳.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۸۸

و هؤلاء أهل بیتی و ثقلی، فقالت أمّ سلمة: ألست من أهلک؟ فقال: إنّک إلی خیر و لکن هؤلاء أهلی و ثقلی.

فلمّا قبض رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله، کان علیّ أولی النّاس بالنّاس لکثرة ما بلّغ فیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله و إقامته للنّاس، و أخذه بیده.

فلمّا مضی علیّ، لم یکن یستطیع علیّ و لم یکن لیفعل أن یدخل محمّد بن علیّ و لا العبّاس بن علیّ و لا واحدا «۱» من ولده، إذا قال الحسن و الحسین: إنّ اللّه تبارک و تعالی أنزل فینا کما أنزل فیک، فأمر بطاعتنا کما أمر بطاعتک و بلّغ فینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله کما بلّغ فیک و أذهب عنّا الرّجس کما أذهبه عنک.

فلمّا مضی علیّ علیه السّلام کان الحسن علیه السّلام أولی بها لکبره، فلمّا توفّی لم یستطع أن یدخل ولده، و لم یکن لیفعل ذلک، و اللّه عزّ و جلّ یقول: وَ أُولُوا الْأَرْحامِ بَعْضُهُمْ أَوْلی بِبَعْضٍ فِی کِتابِ اللَّهِ* فیجعلها فی ولده إذا لقال الحسین: أمر اللّه بطاعتی کما أمر بطاعتک و طاعة أبیک و بلّغ فیّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله کما بلّغ فیک و فی أبیک، و أذهب اللّه عنّی الرّجس کما أذهب عنک و عن أبیک.

فلمّا صارت إلی الحسین علیه السّلام لم یکن أحد من أهل بیته یستطیع أن یدّعی علیه کما کان هو یدّعی علی أخیه و علی أبیه، لو أرادا أن یصرفا الأمر عنه و لم یکونا لیفعلا.

ثمّ صارت حین أفضت إلی الحسین علیه السّلام فجری تأویل هذه الآیة وَ أُولُوا الْأَرْحامِ بَعْضُهُمْ أَوْلی بِبَعْضٍ فِی کِتابِ اللَّهِ*.

ثمّ صارت من بعد الحسین لعلیّ بن الحسین، ثمّ صارت من بعد علیّ بن الحسین إلی محمّد بن علیّ علیهم السّلام. و قال: الرّجس هو الشّکّ، و اللّه لا نشکّ فی ربّنا أبدا.

محمّد بن یحیی، عن أحمد بن محمّد بن عیسی، عن محمّد بن خالد و الحسین بن سعید، عن النّضر بن سوید، عن یحیی بن عمران الحلبیّ، عن أیّوب بن الحرّ و عمران بن علیّ

---

(۱)- فی بعض النّسخ [أحدا].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۸۹

الحلبیّ، عن أبی بصیر عن أبی عبد اللّه علیه السّلام مثل ذلک. «۱»

---

(۱)- (مواردی که خدای عز و جل و رسولش بر ائمه علیهم السّلام، یکی پس از دیگری تصریح کرده‌اند):

ابو بصیر گوید: از امام صادق درباره قول خدای عز و جل «خدا را فرمان برید و پیغمبر و کارداران خود را فرمان برید- ۵۹ نساء» پرسیدم. فرمود: «درباره علی بن أبی طالب و حسن و حسین علیهم السّلام نازل شده است (زیرا در آن زمان همان سه نفر از ائمه حاضر بودند).»

به حضرت عرض کردم: مردم می‌گویند: «چرا نام علی و خانواده‌اش در کتاب خدای عز و جل برده نشده است.»

فرمود: به آنها بگو: آیه نماز بر پیغمبر صلّی اللّه علیه و اله و سلّم نازل شد و سه رکعتی و چهار رکعتی آن نام برده نشد تا این‌که پیغمبر صلّی اللّه علیه و اله و سلّم خود برای مردم بیان کرد و آیه زکات بر آن حضرت نازل شد و نام برده نشد که زکات از هر چهل درهم یک درهم است. تا این‌که خود پیغمبر آن را برای مردم شرح داد و امر به حج نازل شد و به مردم نگفت که هفت دور طواف کنید تا این‌که خود پیغمبر صلّی اللّه علیه و اله و سلّم برای آنها توضیح داد.

و آیه أَطِیعُوا اللَّهَ وَ أَطِیعُوا الرَّسُولَ وَ أُولِی الْأَمْرِ مِنْکُمْ نازل شد و درباره علی و حسن و حسین هم نازل شد. پس پیغمبر صلّی اللّه علیه و اله و سلّم درباره علی علیه السّلام فرمود: «هرکه را من مولا و آقایم، علی مولا و آقاست.»

و باز فرمود: «درباره کتاب خدا و اهل بیتم به شما سفارش می‌کنم. من از خدای عز و جل خواسته‌ام که میان آنها جدایی نیندازد تا آنها را در سر حوض به من رساند. خدا خواسته مرا عطا کرد و نیز فرمود: «شما چیزی به آنها نیاموزید که آنها از شما داناترند.»

و باز فرمود: «آنها شما را از در هدایت بیرون نکنند و به در گمراهی وارد نسازند.»

اگر پیغمبر خاموشی می‌گزید و درباره أهل بیتش بیان نمی‌کرد، آل فلان و آل فلان آن را برای خود ادعا می‌کردند؛ ولی خدای عز و جل برای تصدیق پیغمبرش بیان آن حضرت را (که مقصود آل پیغمبر است، نه آل فلان و فلان) در کتابش چنین نازل فرمود: «همانا خدا می‌خواهد ناپاکی را از شما اهل این خانه ببرد و پاکیزه‌تان کند. پاکیزه کامل- ۳۳ سوره احزاب-»

در خانه، ام سلمه و علی و حسن و حسین و فاطمه علیهم السّلام بودند که پیغمبر صلّی اللّه علیه و اله و سلّم آنها را زیر عبا گردآورد و سپس فرمود و: «خدایا! هر پیغمبری اهل و حشمی داشت، و اهل و حشم من اینهایند.»

ام سلمه گفت: «من از اهل شما نیستم؟»

فرمود: «تو به خوبی می‌گرایی؛ ولی اینها اهل و حشم من هستند.»

بنابراین، چون پیغمبر صلّی اللّه علیه و اله و سلّم وفات یافت، برای پیشوایی مردم، علی از همه مردم سزاوارتر بود. به جهت تبلیغات بسیاری که رسول خدا صلّی اللّه علیه و اله و سلّم نسبت به او فرموده بود و دست او را گرفته و در میان مردم به‌پا داشته بود. چون علی درگذشت، نمی‌توانست و اقدام هم نمی‌کرد که محمد بن علی و نه عباس بن علی و نه هیچ‌یک از پسران دیگرش را (غیر از حسنین علیهما السّلام) در اهل پیغمبر داخل کند؛ زیرا در آن صورت، حسن و حسین می‌گفتند: «خدای تبارک و تعالی، آیه اهل بیت را درباره ما نازل فرمود؛ چنان‌که درباره تو نازل کرد و مردم را به اطاعت ما امر کرد؛ چنان‌که به اطاعت تو امر فرمود. و رسول خدا صلّی اللّه علیه و اله و سلّم نسبت به ما تبلیغ کرد، چنان‌که نسبت به تو، تبلیغ فرمود و خدا ناپاکی را از ما برد، چنان‌که از تو برد. چون علی-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۹۰

الکلینی، الأصول من الکافی، ۱/ ۲۸۶- ۲۸۸ رقم ۱

- درگذشت، حسن علیه السّلام به امامت سزاوارتر بود، برای بزرگسالیش و چون وفات کرد، نمی‌توانست و اقدام هم نمی‌کرد که فرزندان خودش را در امر امامت داخل کند و در میان آنها قرار دهد؛ در صورتی که خدای عز و جل می‌فرماید: «خویشاوندان در

کتاب خدا به یکدیگر سزاوارترند»؛ زیرا در آن صورت، حسین علیه السّلام می گفت: «خدا، مردم را به اطاعت من امر کرده است؛ چنان‌که به اطاعت تو و اطاعت پدرت امر فرموده و رسول خدا صلّی اللّه علیه و اله و سلّم درباره من هم تبلیغ کرده‌ست؛ چنان‌که درباره تو و پدرت تبلیغ فرموده و خدا ناپاکی را از من برده است. چنان‌که از تو و پدرت برده است. پس چون امامت به حسین رسید، هیچ‌یک از اهل بیت او نمی‌توانست بر او ادعا کند؛ هم‌چنان‌که او بر برادر و پدرش ادعا می کرد، اگر آن دو می‌خواستند امر امامت را از او به دیگری بگردانند، ولی آنها چنین کاری نمی کردند، سپس زمانی که امامت به حسین صلّی اللّه علیه و اله و سلّم رسید، معنی و تأویل آیه وَ أُولُوا الْأَرْحامِ بَعْضُهُمْ أَوْلی بِبَعْضٍ فِی کِتابِ اللَّهِ* جاری شد.» بعد از حسین به علی بن الحسین رسید و بعد از علی بن الحسین به محمد بن علی رسید. آن‌گاه امام فرمود: «مقصود از ناپاکی همان شک است. به خدا که ما درباره پروردگار خود هرگز شک نکنیم.»

مصطفوی، ترجمه اصول کافی، ۲/ ۴۰- ۴۲

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۹۱

العبّاس علیه السّلام فی الرّجعة

«۱» رویت بإسنادی المتّصل عن الصّدوق أبی جعفر «۱» محمّد بن علیّ بن بابویه «۲» قال:

روی «۲» محمّد بن إسماعیل البرمکیّ، قال: حدّثنا موسی بن عبد اللّه النّخعیّ قال: قلت لعلیّ ابن محمّد بن علیّ بن موسی بن جعفر بن محمّد بن علیّ بن الحسین بن علیّ بن أبی طالب علیهم السّلام: علّمنی یا ابن رسول اللّه قولا أقول «۳» به بلیغا کاملا إذا زرت واحدا «۴» منکم، فقال:

قل، و ذکر الزّیارة بتمامها و ذکر فی أثنائها ما یدلّ علی رجعتهم علیهم السّلام:

فمنها «۵» مقرّ بفضلکم، محتمل لعلمکم، محتجب بذمّتکم معترف بکم، مؤمن بایابکم، مصدق برجعتکم، منتظر لأمرکم، مرتّقب لدولتکم.

و منها: و نصرتی لکم معدّة حتّی یحیی اللّه بکم دینه، و یردّکم فی أیامه، و یظهرکم لعدله، و یمکّنکم فی أرضه.

و منها: و یحشر فی زمرتکم و یکرّ فی رجعتکم، و یملّک فی دولتکم، و یشرّف فی عافیتکم، و یمکّن فی أیامکم، و تقرّ عینه غدا برؤیتکم.

و منها: و مکنّنی فی دولتکم، و أحیانی فی رجعتکم، و ملّکنی فی أیامکم.

«۶» من ذلک «۶» ما ذکره الشّیخ أبو جعفر الطّوسیّ رضی اللّه عنه فی کتاب مصباح المتهجّد فی زیارة العبّاس علیه السّلام: أشهد أنّک قتلت مظلوما، و أنّ اللّه منجز لکم ما وعدکم، جئتک یا ابن أمیر المؤمنین و قلبی مسلّم لکم و أنّا لکم تابع و نصرتی لکم معدّة حتّی یحکم اللّه و هو

(۱- ۱) [فی الرّجعة: و ممّا یدلّ علی الرّجعة ما ذکره].

(۲- ۲) [فی الرّجعة: فی الفقیه من الزّیارة الجامعة].

(۳)- [فی الرّجعة: أقوله].

(۴)- [فی الرّجعة: أحدا].

(۵)- [أضاف فی الرّجعة: أنا].

(۶- ۶) [الرّجعة: و ممّا يدلّ [أيضا] على الرّجعة].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۹۲

خير الحاكمين، فمعكم معكم لا مع عدوّكم، إنّى بكم و بإيابكم «۱» من المؤمنين. «۲»

حسن بن سليمان، مختصر البصائر،/ ۳۵- ۳۶- مثله الاسترآبادى، الرّجعة،/ ۱۸۳- ۱۸۵ رقم ۱۰۳، ۱۰۴

---

(۱)- قال الحرّ العاملىّ: الإياب: الرّجعة، و هو إشارة إلى رجوع الحسين عليه السّلام و السّبعين الّذين قتلوا معه و من جملتهم العبّاس.

(۲)- مصباح المتهجّد: ۷۲۵، عنه مختصر بصائر الدرجات: ۳۶، و البحار: ۵۳/ ۹۴ ح ۱۰۵. و روى نحوه فى كامل الزّيارات: ۲۳۰ بإسناده عن أبى عبد الرّحمان محمّد بن أحمد بن الحسين العسكرىّ و محمّد بن الحسن جميعا عن الحسن بن علىّ بن مهزيار، عن أبيه علىّ بن مهزيار، عن محمّد بن أبى عمير، عن محمّد بن مروان، عن أبى حمزة الثّمالىّ، عن الصّادق عليه السّلام فى زيارة الحسين عليه السّلام، عنه البحار: ۵۳/ ۹۸ ح ۱۱۶.

و روى نحوه الطّوسىّ فى مصباح المتهجّد: ۷۸۹، و التّهذيب: ۶/ ۱۱۳ ح ۱۷ بإسناده عن جماعة من أصحابنا، عن أبى محمّد هارون بن موسى بن أحمد التّلعكبرىّ، قال: حدّثنا محمّد بن علىّ بن معمّر، قال:

حدّثنى أبو الحسن علىّ بن محمّد بن مسعدة و الحسن بن علىّ بن فضّال، عن سعدان بن مسلم، عن صفوان بن مهران، عن الصّادق عليه السّلام فى زيارة الأربعين، عنهما بالإيقاظ من الهجعة: ۳۱۷ ح ۲۱.

و أخرجه فى البحار: ۵۳/ ۹۲ ح ۱۰۰ عن التّهذيب. و فى الإيقاظ: ۳۱۵ ح ۱۹ عن المتهجّد: ۷۲۵ و التّهذيب و كامل الزّيارات.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۹۳

زيارة الحسين عليه السّلام و فيها زيارة العبّاس عليه السّلام

تقف على باب قبّته الشّريفة و تقول: اللّهمّ صلّ على محمّد و آل محمّد و اعطنى فى هذا المقام رغبتى على حقيقة إيمانى بك و برسولك و بولاة أمرك، الحرم حرم اللّه و حرم رسوله و حرمك يا مولاى، أتأذن لى بالدّخول إلى حرمك؟ فإن لم أكن لذلك أهلا فأنت لذلك أهل، عن إذنك يا مولاى أدخل حرم اللّه و حرمك.

ثمّ تدخل و تجعل الضّريح بين يديك و تستقبله بوجهك و تقول: السّلام عليك يا وارث آدم صفوة اللّه، السّلام عليك يا وارث نوح نبىّ اللّه، السّلام عليك يا وارث إبراهيم خليل اللّه، السّلام عليك يا وارث موسى كليم اللّه، السّلام عليك يا وارث عيسى روح اللّه، السّلام عليك يا وارث محمّد حبيب اللّه، السّلام عليك يا وارث علىّ أمير المؤمنين، السّلام عليك يا وارث الحسن الشّهيد سبط رسول اللّه، السّلام عليك يا وارث ابن رسول اللّه، السّلام عليك يا ابن البشير النّذير و ابن سيّد الوصيّين، السّلام عليك يا ابن فاطمة سيّدة نساء العالمين.

السّلام عليك يا أبا عبد اللّه، السّلام عليك يا خيرة اللّه و ابن خيرته، السّلام عليك يا ثار اللّه و ابن ثاره، السّلام عليك أيّها الوتر الموتور، السّلام عليك أيّها الإمام الهادىّ الزّكىّ، و على الأرواح الّتى حلّت بفنائك، و أقامت فى جوارك، و وفدت مع زوّارك، السّلام عليك منّى ما بقيت و بقى اللّيل و النّهار، فلقد عظمت بك الرزيّة، و جلّ المصاب فى المؤمنين و المسلمين، و فى أهل السّماوات أجمعين، و فى سكّان الأرضين، فإنّا للّه و إنّا إليه راجعون، و صلوات اللّه و بركاته و تحيّاته عليك و على آبائك الطّيّبين المنتجبين، و على ذراريهم الهداة المهديّين.

السّلام عليك يا مولاى و عليهم، و على روحك و على أرواحهم، و على تربتك و على تربتهم، اللّهمّ لقّهم رحمة و رضوانا و روحا و

ریحانا.

السّلام علیک یا مولای یا أبا عبد اللّه، یا ابن خاتم النّبیّین و ابن سیّد الوصیّین و یا ابن

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۹۴

سیّدة نساء العالمین، السّلام علیک یا شهید یا ابن الشّهید یا أخا الشّهید یا أبا الشّهداء، اللّهمّ بلّغه عنّی فی هذه السّاعة، (فی هذا الیوم) «۱»، و فی هذا الوقت، و فی کلّ وقت تحیّة کثیرة و سلاما، سلام اللّه علیک و رحمة اللّه و برکاته یا ابن سیّد العالمین، و علی المستشهدین معک سلاما متّصلا ما اتّصل اللّیل و النّهار.

السّلام علی الحسین بن علیّ الشّهید، السّلام علی علیّ بن الحسین الشّهید، السّلام علی العبّاس بن أمیر المؤمنین الشّهید، السّلام علی الشّهداء من ولد أمیر المؤمنین، السّلام علی الشّهداء من ولد الحسن، السّلام علی الشّهداء من ولد الحسین، السّلام علی الشّهداء من ولد جعفر و عقیل، السّلام علی کلّ مستشهد معهم من المؤمنین، اللّهمّ صلّ علی محمّد و آل محمّد و بلّغهم عنّی تحیّة کثیرة و سلاما.

السّلام علیک یا رسول اللّه أحسن اللّه لک العزاء فی ولدک الحسین. السّلام علیک یا فاطمة أحسن اللّه لک العزاء فی ولدک الحسین. السّلام علیک یا أمیر المؤمنین أحسن اللّه لک العزاء فی ولدک الحسین. السّلام علیک یا أبا محمّد الحسن أحسن اللّه لک العزاء فی أخیک الحسین، یا مولای یا أبا عبد اللّه أنا ضیف اللّه و ضیفک، و جار اللّه و جارک، و لکلّ ضیف و جار قری، و قرای فی هذا الوقت أن تسأل اللّه سبحانه و تعالی أن یرزقنی فکاک رقبتی من النّار، إنّه سمیع الدّعاء، قریب مجیب.

ثمّ قبّل الضّریح و انتقل إلی عند الرأس وقف عنده و قل: السّلام علیک یا صریع العبرة السّاکبة، السّلام علیک یا قرین المصیبة الرّاتبة؛ باللّه اقسم لقد طیّب اللّه بک التّراب و أعظم بک المصاب، و أوضح بک الکتاب «۱» و جعلک و جدّک و أباک (و أمّک و أخاک و أبناءک) «۱» عبرة لاولی الألباب، أشهد أنّک تسمع الخطاب و تردّ الجواب.

فصلّی اللّه علیک یا ابن المیامین الأطیاب، فها أنا ذا نحوک قد أتیت، و إلی فنائک التجأت، أرجو بذلک القربة إلیک، و إلی جدّک و أبیک، فصلّی اللّه علیک یا إمامی و ابن إمامی، کأنّی بک یا مولای فی عرصات کربلاء تنادی فلا تجاب، و تستغیث فلا تغاث، و تستجیر فلا تجار، یا لیتنی کنت معک فأفوز فوزا عظیما.

---

(۱)- لم ترد فی نسخة «ع» و «ه».

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۹۵

اللّهمّ صلّ علی روحه و جسده و بلّغه عنّی تحیّة کثیرة و سلاما، و رحمة و برکة و رضوانا و خیرا دائما و غفرانا، إنّک سمیع الدّعاء، قریب مجیب.

ثمّ انکبّ علی القبر فقبّله، و قل: بأبی أنت و أمّی (یا ابن رسول اللّه) «۱»، یا أبا عبد اللّه، لقد عظمت المصیبة و جلّت الرّزیّة بک علینا و علی جمیع أهل السّماوات و الأرض، فلعن اللّه أمّة أسرجت و ألجمت و تهیّأت لقتالک یا مولای یا أبا عبد اللّه، قصدت حرمک، و أتیت مشهدک، أسأل اللّه بالشّأن الّذی لک عنده، و بالمحلّ الّذی لک لدیه، أن یصلّی علی محمّد و آل محمّد، و أن یجعلنی معکم فی الدّنیا و الآخرة.

«۲» ثمّ ارفع رأسک و صلّ علیه بهذه الصّلاة صلّی اللّه علیه:

اللّهمّ صلّ علی محمّد و آل محمّد، و صلّ علی الحسین المظلوم الشّهید قتیل العبرات، و أسیر الکربات، صلاة نامیة زاکیة مبارکة، یصعد أوّلها و لا ینفذ آخرها أفضل ما صلّیت علی أحد من أولاد الأنبیاء و المرسلین یا ربّ العالمین، اللّهمّ صلّ علی الإمام الشّهید المقتول المظلوم المخذول، و السّیّد القائد العابد الزّاهد الوصیّ الخلیفة الإمام الصّدّیق، الطّهر الطّاهر الطّیّب المبارک، و الرّضی المرضیّ و التّقیّ الهادی المهدیّ «۳»، سبط الرّسول، و ثمرة عین البتول صلّی اللّه علیه و اله و سلّم، اللّهمّ صلّ علی سیّدی و مولای

كما عمل بطاعتك، و نهى عن معصيتك، و بالغ فى رضوانك، و أقبل على إيمانك غير قابل فيك عذرا سرّا و علانية، يدعو العباد إليك، و يدلّهم عليك، و قام بين يديك، يهدم الجور بالصّواب، و يحيى السّنّة بالكتاب، فعاش فى رضوانك مكدودا، و مضى على طاعتك و فى أوليائك مكدوحا، و قضى إليك مفقودا، لم يعصك فى ليل و لا فى نهار، بل جاهد فيك المنافقين و الكفّار، اللّهمّ فاجزه خير جزاء الصّادقين الأبرار، و ضاعف عليهم العذاب، و لقاتليه العقاب، فقد قاتل كريما و قتل مظلوما و مضى مرحوما، يقول: أنا ابن رسول اللّه محمّد! و ابن من زكّى و عبد، فقتلوه بالعمد المعتمد، قتلوه على الإيمان، و أطاعوا فى قتله الشّيطان، و لم يراقبوا فيه الرّحمان.

---

(۱)- لم ترد فى نسختى «ه» و «ع» [و زاد فى البحار: بأبى أنت و أمّى].

(۲)- [زاد فى البحار: ثمّ صلّ ركعتين عند الرّأس، تقرأ فيهما ما أحببت، و أدع اللّه بما أردت، ثمّ قم و امض و سلّم على علىّ بن الحسين و على الشّهداء من أصحاب الحسين بما ذكرناه أوّلا].

(۳)- [زاد فى البحار: الزّاهد الذّائد المجاهد العالم، إمام الهدى].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۹۶

اللّهمّ فصلّ على سيّدى و مولاى صلاة ترفع بها ذكره، و تظهر بها أمره و تعجّل بها نصره، و اخصصه بأفضل قسم الفضائل يوم القيامة، و زده شرفا فى أعلى علّيين، و بلّغه أعلى شرف المكرّمين، و ارفعه من شرف رحمتك فى شرف المقرّبين فى الرّفيع الأعلى، و بلّغه الوسيلة و المنزلة الجليلة، و الفضل و الفضيلة، و الكرامة الجزيلة.

اللّهمّ و اجزه عنّا أفضل ما جازيت «۱» إماما عن رعيّته، و صلّ على سيّدى و مولاى كلّما ذكر و كلّما لم يذكر.

يا سيّدى و مولاى أدخلنى فى حزبك و زمرتك و استوهبنى من ربّك و ربّى فإنّ لك عند اللّه جاها و قدرا و منزلة رفيعة، إن سألت أعطيت، و إن شفعت شفّعت، اللّه اللّه فى عبدك و مولاك، لا تخلّنى عند الشّدائد و الأهوال، لسو عملى، و قبيح فعلى، و عظيم جرمى، فإنّك أملى و رجائى و ثقتى و معتمدى و وسيلتى إلى اللّه ربّى و ربّك، لم يتوسّل المتوسّلون إلى اللّه بوسيلة هى أعظم حقّا و لا أوجب حرمة و لا أجلّ قدرا عنده منكم أهل البيت، لا خلّفنى اللّه عنكم بذنوبى، و جمعنى و إيّاكم فى جنّة عدن الّتى أعدّها لكم و لأوليائكم، إنّه خير الغافرين و أرحم الرّاحمين.

اللّهمّ أبلغ سيّدى و مولاى تحيّة «۲» و سلاما، و اردد علينا منه [التّحيّة «۳» و] السّلام، إنّك جواد كريم، و صلّ عليه كلّما ذكر السّلام و كلّما لم يذكر يا ربّ العالمين.

ثمّ صلّ ركعتين للزّيارة و ادع بعدهما بما قدّمناه عقيب صلاة زيارته الاولى و شرحناه، و زر بعد ذلك علىّ بن الحسين عليهما السّلام و الشّهداء أيضا على ذلك الوجه الّذى ذكرناه هناك و حرّرناه، و كذلك فى الوداع و ما جرى مجراه. «۴»

---

(۱)- [البحار: جزيت].

(۲)- [زاد فى البحار: كثيرة].

(۳)- من نسخة «م».

(۴)- [زاد فى البحار: بيان قوله: وفدت مع زوّارك.

يمكن أن يكون إشارة إلى حركة أرواحهم فى اللّيالى إلى دار السّلام، أو مطلقا حيث شاؤوا.

أو المعنى أنّهم وفدوا أوّلا عليك، فهم مع زائريك كلّ يوم.-

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۹۷

ابن طاوس، مصباح الزّائر،/ ۲۴۵- ۲۴۹- عنه: المجلسی، البحار، ۹۸/ ۲۲۲- ۲۲۷

قال مؤلّف المزار الكبير: زيارة أخرى له (صلوات اللّه عليه) مختصرة يزار بها فى كلّ يوم و فى كلّ شهر، و يزار بها أيضا عند قائم الغرىّ «۱»، فقد جاء فى الأثر أنّ رأس الحسين عليه السّلام هناك، و أنّ الصّادق جعفر بن محمّد عليهما السّلام زاره هناك بهذه الزّيارة، و صلّى عنده أربع ركعات، تأتى مشهده صلّى اللّه عليه بعد اغتسالك و لباسك أطهر ثيابك، فإذا وقفت على قبره، فاستقبله بوجهك و اجعل القبلة بين كتفيك و قل:

السّلام عليك يا ابن رسول اللّه، السّلام عليك يا ابن أمير المؤمنين، السّلام عليك يا ابن الصّدّيقة الطّاهرة سيّدة نساء العالمين، السّلام عليك يا مولاى يا أبا عبد اللّه و رحمة اللّه و بركاته، أشهد أنّك قد أقمت الصّلاة، و آتيت الزّكاة، و أمرت بالمعروف، و نهيت عن المنكر، و تلوت الكتاب حقّ تلاوته، و جاهدت فى اللّه حقّ جهاده، و صبرت على الأذى فى جنبه، محتسبا حتّى أتاك اليقين، أشهد أنّ الّذين خالفوك و حاربوك، و أنّ الّذين خذلوك،

- أو يكون المراد بها أرواح الأنبياء و الأوصياء و الأولياء الّذين يأتون لزيارته، فعلى هذا تكون الأوصاف للتّقسيم.

«قوله»: مكدودا، أى متعبا تقول: كددت الشّىء أى أتعبته.

«قوله» مكدوحا أى مجروحا يقال: أصابه شىء، فكدح وجهه، أى خدشه، و قيل: الكدح أكثر من الخدش.

و يحتمل أن يكون المفعول بمعنى الفاعل، أى عاملا ساعيا فى عبادة اللّه كقوله تعالى: إِنَّكَ كادِحٌ إِلى رَبِّكَ كَدْحاً و فى المكدود أيضا يحتمل ذلك.

«قوله»: و فى أوليائك: أى معهم، و فى بعض النّسخ «ولائك» و هو أظهر.

«قوله»: و قضى إليك، أى مات و مضى. و قال الفرّاء (۱) فى قوله تعالى: ثُمَّ اقْضُوا إِلَيَّ يعنى امضوا إلىّ، و فى بعض النّسخ و مضى.

قوله: بالعمد المعتمد، تأكيد أى معتمدين على عملهم، و قال الجواهرىّ (۲) راقب اللّه فى أمره، أى خافه.

«قوله»: اللّه اللّه.

بالنّصب، أى اذكر اللّه أو بتقدير حرف القسم، فيحتمل الجرّ أيضا.

(۱). معانى القرآن للفرّاء، ج ۱، ص ۴۷۴.

(۲). صحاح الجوهرىّ، ج ۱، ص ۱۳۸.

(۱)- هو الموضع المعروف فى النّجف ب «الحنّانة»، كما سيأتى تصريح المجلسىّ رحمه اللّه.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۹۸

و أنّ الّذين قتلوك، ملعونون على لسان النّبىّ الأمّى، و قد خاب من افترى، لعن اللّه الظّالمين لكم من الأوّلين و الآخرين، و ضاعف عليهم العذاب الأليم، أتيتك يا مولاى يا ابن رسول اللّه، زائرا، عارفا بحقّك، موالیا لأوليائك، معاديا لأعدائك، مستبصرا بالهدى الّذى أنت عليه، عارفا بضلالة من خالفك، فاشفع لى عند ربّك.

ثمّ انكبّ على القبر، وضع خدّك عليه، و تحوّل إلى عند الرّأس و قل: السّلام عليك يا حجّة اللّه فى أرضه و سمائه، صلّى اللّه على روحك الطّيّبة و جسدك الطّاهر، و عليك السّلام يا مولاى و رحمة اللّه و بركاته.

ثمّ تحوّل إلى عند الرجلين، فزر علىّ بن الحسين عليه السّلام و قل: السّلام عليك يا مولاى و ابن مولاى و رحمة اللّه و بركاته. لعن اللّه من ظلمك و لعن اللّه من قتلك و ضاعف عليهم العذاب الأليم.

ثمّ ادع ما أردت، وزر الشّهداء منحرفا عند الرّجلين إلى القبلة، فقل: السّلام عليكم أيّها الصّدّيقون، السّلام عليكم أيّها الشّهداء الصّابرون، أشهد أنّكم جاهدتم فى سبيل اللّه، و صبرتم على الأذى فى جنب اللّه، و نصحتم للّه و لرسوله و لابن رسوله، حتّى أتاكم

الیقین، أشهد أنّکم أحیاء عند ربّکم، جزاکم اللّه عن الإسلام و أهله أفضل جزاء المحسنین، و جمع بیننا و بینکم فی محلّ النّعیم.

ثمّ امض إلی قبر العبّاس بن أمیر المؤمنین علیه السّلام، فإذا أتیته فقف علیه و قل: السّلام علیک یا ابن أمیر المؤمنین، السّلام علیک أیّها العبد الصّالح المطیع للّه و لرسوله، أشهد أنّک جاهدت و نصحت و صبرت، حتّی أتاک الیقین، لعن اللّه الظّالمین لکم من الأوّلین و الآخرین و ألحقهم بدرک الجحیم، ثمّ صلّ فی مسجده تطوّعا ما أحببت و انصرف.

فإذا أردت وداع سیّدنا أبی عبد اللّه علیه السّلام عند انصرافک من مشهده، فقف علی قبره کما وقفت علیه أوّلا و قل:

السّلام علیک یا مولای یا أبا عبد اللّه، هذا أوان انصرافی، غیر راغب عنک و لا مستبدل بک غیرک، و أستودعک اللّه و أقرأ علیک السّلام، آمنّا باللّه و بالرّسول و بما جئت به و دللت

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۵۹۹

علیه، اللّهمّ اکتبنا مع الشّاهدین، اللّهمّ لا تجعل زیارتی هذه آخر العهد منّی بزیارته، و ارزقنی العود إلیه، أبدا ما أحییتنی، فإذا توفّیتنی فاحشرنی معه و اجمع بینی و بینه فی جنّات النّعیم. «۱»

أقول: لعلّه کان فی الأصل أنّ رأس الحسین علیه السّلام وضع هناک، فقد مرّ مرارا أنّ قائم الغریّ هو مسجد الحنّانة، و هو الموضع الّذی وضعوا فیه رأسه علیه السّلام عند ذهابهم به إلی ابن زیاد لعنه اللّه.

المجلسی، البحار، ۹۸/ ۲۵۶- ۲۵۷

ثمّ قال: (زیارة أخری) له (صلوات اللّه علیه) روی صفوان الجمّال أنّه قال، قال لی مولای جعفر بن محمّد الصّادق علیه السّلام: إذا أردت زیارة الحسین بن علیّ صلوات اللّه علیه فصم قبل ذلک ثلاثة أیّام و اغتسل فی الیوم الرّابع، و اجمع إلیک أهلک و ولدک و قل قبل مسیرک:

اللّهمّ إنّی أستودعک الیوم نفسی و أهلی و مالی و ولدی و من کان منّی بسبیل، الشّاهد منهم و الغائب، اللّهمّ اجعلنا من الفائزین، و احفظنا بحفظ الإیمان، و احفظ علینا، اللّهمّ اجعلنا فی جوارک و حفظک و حرزک، و لا تغیّر ما بنا من نعمتک، و زدنا من فضلک، إنّا إلیک راغبون.

اللّهمّ إنّی أعوذ بک من وعثاء السّفر و کآبة المنقلب، و سوء المنظر فی المال و الأهل و الولد، اللّهمّ ارزقنا حلاوة الإیمان، و برد المغفرة، و أمانا من عذابک، و آتنا من لدنک رحمة، إنّه لا یملک ذلک غیرک. «۲»

فإذا أتیت الفرات، فکبّر اللّه مائة مرّة، و هلّل مائة مرّة، و صلّ علی النّبیّ صلّی اللّه علیه و اله مائة مرّة، ثمّ قل بعد ذلک: اللّهمّ أنت خیر من وفد إلیه الرّجال، و أنت سیّدی خیر مقصود، و قد جعلت لکلّ زائر کرامة، و لکلّ وافد تحفة، فأسألک أن تجعل تحفتک إیّای فکاک رقبتی من النّار، و اشکر سعیی، و ارحم مسیری إلیک، من غیر منّ علیک، بل لک المنّ

---

(۱)- المزار الکبیر، ص ۱۷۲- ۱۷۳.

(۲)- المزار الکبیر، ص ۱۴۱- ۱۴۲.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۰۰

علیّ، إذ جعلت لی السّبیل إلی زیارته، و عرّفتنی فضله و شرّفه، اللّهمّ فاحفظنی باللّیل و النّهار، حتّی تبلّغنی هذا المکان، فقد رجوتک فلا تقطع رجائی، و قد أمّلتک فلا تخیّب أملی، و اجعل مسیری هذا کفّارة لذنوبی یا ربّ العالمین.

فإذا أردت الغسل ندبا فقل: بسم اللّه و باللّه، و لا حول و لا قوّة إلّا باللّه، و علی ملّة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله و علی الأئمّة الصّادقین، اللّهمّ طهّر به قلبی و اشرح به صدری و نوّر به بصری، اللّهمّ اجعله نورا و طهورا و خیرا و شفاء من کلّ داء و سقم، و عافنی من کلّ ما أخاف و أحذر، اللّهمّ اجعله لی شاهدا یوم حاجتی و فقری و فاقتی إلیک یا ربّ العالمین إنّک علی کلّ شیء قدیر.

فإذا فرغت من غسلك فالبس ثوبين طاهرين أو ثوبا، و صلّ ركعتين ندبا خارج المشرعة، و هو المكان الّذى قال اللّه عزّ و جلّ وَ فِي الْأَرْضِ قِطَعٌ مُتَجاوِراتٌ وَ جَنَّاتٌ مِنْ أَعْنابٍ وَ زَرْعٌ وَ نَخِيلٌ صِنْوانٌ وَ غَيْرُ صِنْوانٍ يُسْقى بِماءٍ واحِدٍ وَ نُفَضِّلُ بَعْضَها عَلى بَعْضٍ فِي الْأُكُلِ و اقرأ فى أوّل ركعة فاتحة الكتاب و قل هو اللّه أحد، و فى الثّانية فاتحة الكتاب و قل يا أيّها الكافرون، فإذا سلّمت فكبّر اللّه ما استطعت، و قل:

الحمد للّه الواحد المتوحّد فى الأمور كلّها، الرّحمان الرّحيم، و الحمد للّه الّذى هدانا لهذا و ما كنّا لنهتدى لو لا أن هدانا اللّه، لقد جاءت رسل ربّنا بالحقّ، اللّهمّ لك الحمد حمدا كثيرا دائما سرمدا لا ينقطع و لا يفنى، حمدا ترضى به عنّا حمدا يتّصل أوّله و لا ينفد آخره، حمدا يزيد و لا يبيد، و صلّى اللّه عليه محمّد و آله و سلّم.

فإذا توجّهت إلى الحائر، فقل: اللّهمّ إليك قصدت، و لبابك قرعت، و بفنائك نزلت، و بك اعتصمت، و لرحمتك تعرّضت، و بوليّك الحسين عليه السّلام توسّلت، اللّهمّ صلّ على محمّد و آله، و اجعل زيارتى مبرورة و دعائى مقبولا. «۱»

فإذا أتيت الباب، فقف خارج القبّة و أوم بطرفك نحو القبر و قل: يا مولاى يا أبا عبد اللّه يا ابن رسول اللّه عبدك و ابن عبدك و ابن أمتك، الذّليل بين يديك، المقصّر فى علوّ

---

(۱)- المزار الكبير، ص ۱۴۲.

موسوعة الامام الحسين (عليه‌السلام)، ج ۹، ص: ۶۰۱

قدرك، المعترف بحقّك، جاءك مستجيرا بذمّتك، قاصدا إلى حرمك، متوجّها إلى مقامك، متوسّلا إلى اللّه تبارك و تعالى بك، ء فأدخل يا مولاى يا حجّة اللّه، ء أدخل يا أمير المؤمنين، ء أدخل يا ولىّ اللّه، ء أدخل يا باب اللّه، ء أدخل يا ملائكة اللّه، ء أدخل أيّتها الملائكة المحدقون بهذا الحرم، المقيمون بهذا المشهد.

ثمّ أدخل رجلك اليمنى القبّة و أخّر اليسرى، و قل: اللّه أكبر و كبيرا، و سبحان اللّه بكرة و أصيلا. و الحمد للّه الفرد الأحد، الصّمد الواحد، المتفضّل المتطوّل الجبّار، الّذى بطوله منّ علىّ و سهّل زيارة مولاى و لم يجعلنى ممنوعا، و عن ذمّته مدفوعا، بل تطوّل و منح، فله الحمد.

ثمّ ادخل الحائر و قم بحذائه بخشوع، و قل: السّلام عليك يا وارث آدم صفوة اللّه، السّلام عليك يا وارث نوح نبىّ اللّه، السّلام عليك يا وارث إبراهيم خليل اللّه، السّلام عليك يا وارث موسى كليم اللّه، السّلام عليك يا وارث عيسى روح اللّه، السّلام عليك يا وارث محمّد حبيب اللّه، السّلام عليك يا وارث علىّ حجّة اللّه، السّلام عليك يا وارث الحسن الدّاعى إلى اللّه، السّلام عليك يا وارث نبىّ اللّه، السّلام عليك أيّها الصّدّيق الشّهيد، السّلام عليك أيّها البرّ الوصىّ، السّلام عليك يا ثار اللّه و ابن ثاره، و الوتر الموتور، أشهد أنّك قد أقمت الصّلاة و آتيت الزّكاة، و أمرت بالمعروف، و نهيت عن المنكر، و عبدت اللّه مخلصا حتّى أتاك اليقين.

ثمّ أدخل عند القبر و قم عند الرّأس خاشعا قلبك، و قل: السّلام عليك يا ابن رسول اللّه، السّلام عليك يا ابن أمير المؤمنين سيّد الوصيّين، السّلام عليك يا ابن فاطمة الزّهراء سيّدة نساء العالمين، السّلام عليك يا خازن الكتاب المشهور، السّلام عليك يا أسّ الإسلام، النّاصر لدين اللّه، السّلام عليك يا نظام المسلمين، يا مولاى، أشهد أنّك كنت نورا فى الأصلاب الشّامخة، و الأرحام المطهّرة، لم تنجّسك الجاهليّة بأنجاسها، أشهد أنّك يا مولاى من دعائم الدّين، و أركان المسلمين، و معقل المؤمنين، و أشهد أنّك الإمام البرّ المطهّر الزّكىّ الهادىّ المهدىّ، و أشهد أنّ الأئمة من ولدك كلمة التّقوى، و أعلام الهدى، و العروة الوثقى، و الحجّة على أهل الدّنيا من أوليائك.

موسوعة الامام الحسين (عليه‌السلام)، ج ۹، ص: ۶۰۲

ثمّ انكبّ على القبر، و قل: إنّا للّه و إنّا إليه راجعون، يا مولاى أنا موال لوليّكم، معاد لعدوّكم، و أنا بكم موقن بشرايع دينى، و خواتيم

عملی، و قلبی لقلبکم سلم، و أمری لأمرکم متّبع. یا مولای آمنت بسرّکم و علانیتکم، و ظاهرکم و باطنکم، و أوّلکم و آخرکم، یا مولای أتیتک خائفا، فآمنّی، و أتیتک مستجیرا، فأجرنی یا سیّدی، أنت ولیّی و مولای و حجّهٔ اللّه علی الخلق أجمعین، آمنت بسرّکم و علانیتکم، و بظاهرکم و باطنکم، یا مولای أنت السّفیر بیننا و بین اللّه، و الدّاعی إلی اللّه بالحکمهٔ و الموعظهٔ الحسنهٔ، لعن اللّه أمّهٔ سمعت بذلک فرضیت به.

ثمّ صلّ عند الرّأس رکعتی الزّیارهٔ ندبا، فإذا سلّمت، فقل بعد ذلک: اللّهمّ إنّی صلّیت و رکعت و سجدت لک وحدک لا شریک لک، اللّهمّ صلّ علی محمّد و آله و بلّغهم عنّی السّلام کثیرا و أفضل التّحیّهٔ و السّلام، و اردد علیّ منهم السّلام کثیرا.

ثمّ تقول: اللّهمّ هاتان الرّکعتان هدیّهٔ منّی و کرامهٔ لسیّدی و مولای أبی عبد اللّه الحسین ابن علیّ أمیر المؤمنین، صلوات اللّه علیهما، اللّهمّ صلّ علی محمّد و آل محمّد، و تقبّل منّی و أجرنی و بلّغنی أفضل أملی و رجائی فیک و فی ولیّک أمیر المؤمنین علیه السّلام. «۱»

ثمّ انکبّ علی القبر ثانیهٔ، و قل: یا مولای! أشهد أنّ اللّه عزّ و جلّ منجز لک ما وعدک، و معذّب من قتلک، علیه اللّعنهٔ إلی یوم الدّین.

ثمّ تأتی إلی قبر علیّ بن الحسین علیهما السّلام، فتقبّله و تقول: السّلام علیک یا ولیّ اللّه و ابن ولیّه، السّلام علیک یا حبیب اللّه و ابن حبیبه، السّلام علیک یا خلیل اللّه و ابن خلیله، عشت سعیدا، و متّ فقیدا، و قتلت مظلوما، یا شهید ابن الشّهید، علیک من اللّه السّلام.

ثمّ تصلّی رکعتین و تکثر بعدهما من الصّلاهٔ علی النّبیّ و آله و تسأل حاجتک.

ثمّ تأتی إلی قبر العبّاس بن علیّ علیهما السّلام، و تقول: السّلام علیک یا أیّها الولیّ الصّالح النّاصح الصّدّیق، أشهد أنّک آمنت باللّه و نصرت ابن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله و دعوت إلی سبیل اللّه، و واسیت بنفسک، و بذلک مهجتک، فعلیک من اللّه السّلام التّامّ.

---

(۱)- المزار الکبیر، ص ۱۴۳- ۱۴۴.

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۰۳

ثمّ تنکبّ علی القبر و تقبّله، و تقول: بأبی و أمّی یا ناصر دین اللّه، السّلام علیک یا ابن أمیر المؤمنین، السّلام علیک یا ناصر الحسین الصّدّیق، السّلام علیک یا شهید ابن الشّهید، السّلام علیک منّی أبدا ما بقیت، و صلّی اللّه علی محمّد و آله و سلّم.

و تخرج من عنده، فترجع إلی قبر الحسین علیه السّلام، فتقیم عنده ما أحببت، و لا أحبّ لک أن تجعله مبیتک، فإذا أردت الوداع، فقم عند الرّأس و أنت تبکی و تقول: یا مولای، السّلام علیک سلام مودّع لا قال و لا سئم، فإن أنصرف یا مولای، فلا عن ملالهٔ، و إن أقم، فلا عن سوء ظنّ بما وعد اللّه الصّابرین، یا مولای لا جعله اللّه آخر العهد منّی من زیارتک، و تقبّل منّی و رزقنی العود إلیک و المقام فی حرمک، و الکون فی مشهدک، آمین ربّ العالمین.

ثمّ تقبّله و تمرّ سائر بدنک و وجهک علی القبر، فإنّه أمان و حرز من کلّ ما تخاف و تحذر بإذن اللّه و تمشی القهقریّ و تقول: السّلام علیک یا حجّهٔ اللّه، السّلام علیک یا باب المقام، السّلام علیک یا سفینهٔ النّجاهٔ، السّلام علیکم یا ملائکهٔ ربّی المقیمین فی هذا الحرم، السّلام علیک یا مولای و علی الملائکهٔ المحدقین بک، السّلام علیک و علی الأرواح الّتی حلّت بفنائک، السّلام علیک أبدا منّی ما بقیت و بقی اللّیل و النّهار.

و تقول: إنّا للّه و إنّا إلیه راجعون، و لا حول و لا قوّهٔ إلّا باللّه العلیّ العظیم و صلّی اللّه علی محمّد و آله و سلّم تسلیما کثیرا کثیرا. «۱»

المجلسی، البحار، ۹۸/ ۲۵۷- ۲۶۲

حدّثنی أبو عبد الرّحمان محمّد بن أحمد بن الحسین العسکریّ بالعسکر، عن الحسن

---

(۱)- امام صادق علیه السّلام نیز در این‌باره، در برابر قبر اطهرش فرموده‌اند:

أشهد لقد نصحت للّه و لرسوله و لأخیک، فنعم الأخ المواسی.

شهادت می‌دهم که به تحقیق تو برای خدا و پیامبرش و در راه برادرت خیرخواهی نمودی. پس تو چه نیکو برادر ایثارگری بودی!

مشاهده می‌شود که امام علیه السّلام گواهی می‌دهند که مواسات عبّاس علیه السّلام نتیجه خیرخواهی او برای خدا- که لازمه دین و یقینش می‌باشد- و خیرخواهی او برای پیامبر صلّی اللّه علیه و اله- که تمامیّت توحید و خداپرستی است- و خیرخواهی برای برادرش سیّد الشّهداء علیه السّلام- که کمال دین و تمام نعمت، و سبب قبولی اعمال است- می‌باشد.

پاک‌پرور، ترجمه العبّاس،/ ۲۱۴

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۰۴

ابن علیّ بن مهزیار، عن أبیه، عن محمّد ابن أبی عمیر، عن محمّد بن مروان، عن أبی حمزة الثّمالیّ، قال: قال الصّادق علیه السّلام: إذا أردت زیارة قبر العبّاس بن علیّ و هو علی شطّ الفرات بحذاء الحائر، فقف علی باب السّقیفة، و قل:

سلام اللّه و سلام ملائکته المقرّبین، و أنبیائه المرسلین، و عباده الصّالحین، و جمیع الشّهداء و الصّدّیقین، و الزّاکیات الطّیّبات فیما تغتدی و تروح، علیک یا ابن أمیر المؤمنین أشهد لک بالتّسلیم و التّصدیق و الوفاء و النّصیحة، لخلف النّبیّ صلّی اللّه علیه و اله المرسل، و السّبط المنتجب، و الدّلیل العالم، و الوصیّ المبلّغ، و المظلوم المهتضم.

فجزاک اللّه عن رسوله و عن أمیر المؤمنین و عن الحسن و الحسین (صلوات اللّه علیهم) أفضل الجزاء، بما صبرت و احتسبت و أعنت، فنعم عقبی الدّار، لعن اللّه من قتلک، و لعن اللّه من جهل حقّک و استخفّ بحرمتک، و لعن اللّه من حال بینک و بین ماء الفرات، أشهد أنّک قتلت مظلوما، و أنّ اللّه منجز لکم ما وعدکم، جئتک یا ابن أمیر المؤمنین وافدا إلیکم، و قلبی مسلّم لکم و تابع، و أنا لکم تابع و نصرتی لکم معدّة، حتّی یحکم اللّه و هو خیر الحاکمین، فمعکم معکم لا مع عدوّکم، إنّی بکم و بإیابکم من المؤمنین، و بمن خالفکم و قتلکم من الکافرین، قتل اللّه أمّة قتلتکم بالأیدی و الألسن.

ثمّ ادخل، فانکبّ علی القبر و قل:

السّلام علیک أیّها العبد الصّالح، المطیع للّه و لرسوله و لأمیر المؤمنین و الحسن و الحسین (صلّی اللّه علیهم و سلّم) السّلام علیک و رحمة اللّه و برکاته و مغفرته و رضوانه علی روحک و بدنک، أشهد و أشهد اللّه أنّک مضیت علی ما مضی به البدریّون، و المجاهدون فی سبیل اللّه، المناصحون له فی جهاد أعدائه، المبالغون فی نصرة أولیائه الذّابّون عن أحبّائه، فجزاک اللّه أفضل الجزاء، و أکثر الجزاء و أوفر الجزاء، و أوفی جزاء أحد ممّن وفی ببیعته، و استجاب له دعوته، و أطاع ولاة أمره، أشهد أنّک قد بالغت فی النّصیحة، و أعطیت غایة المجهود، فبعثک اللّه فی الشّهداء، و جعل روحک مع أرواح السّعداء. و أعطاک من جنانه أفسحها منزلا، و أفضلها غرفا، و رفع ذکرک فی علّیین، و حشرک مع النّبیّین و الصّدّیقین، و الشّهداء و الصّالحین، و حسن أولئک رفیقا، أشهد أنّک لم تهن و لم تنکل، و أنّک مضیت علی بصیرة

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۰۵

من أمرک، مقتدیا بالصّالحین، و متّبعا للنّبیّین، فجمع اللّه بیننا و بینک و بین رسوله و أولیائه فی منازل المخبتین، فإنّه أرحم الرّاحمین.

الوداع:

بالإسناد المتقدّم، عن الثّمالیّ، عن أبی عبد اللّه علیه السّلام قال: إذا ودّعت العبّاس فأته و قل:

أستودعک اللّه و أسترعیک و أقرأ علیک السّلام، آمنّا باللّه و برسوله و بکتابه و بما جاء به من عند اللّه، اللّهمّ فاکتبنا مع الشّاهدین،

اللّهمّ لا تجعله آخر العهد من زيارتى قبر ابن أخى رسولك، و ارزقنى زيارته أبدا ما أبقيتنى، و احشرنى معه و مع آبائه فى الجنان، و عرّف بينى و بينه و بين رسولك و أوليائك، اللّهمّ صلّ على محمّد و آل محمّد، و توفّنى على الإيمان بك، و التّصديق برسولك، و الولاية لعلىّ بن أبى طالب و الأئمّة عليهم السّلام من ولده، و البراءة من عدوّهم، فإنّى قد رضيت يا ربّى بذلك.

و تدعو لنفسك و لوالديك و للمؤمنين و المسلمين و تخيّر من الدّعاء. «۱»

---

(۱)- [زاد فى البحار: بيان: أقول: قد مضى ذكر زيارة العبّاس عليه السّلام فى الزّيارة الكبيرة المنقولة عن المفيد (ره) على وجه أبسط، و ذكر الأصحاب فى زيارته: الصّلاة، و الخبر خال عنها، و يمنع بعض المعاصرين من الصّلاة للزيارة عند غير المعصوم لعدم التّصريح فى النّصوص بالصّلاة عند زيارتهم، لكن لو أتى الانسان بها لا بقصد أنّها مأثورة على الخصوص بل للعمومات الّتى فى إهداء الصّلاة و الصّدقة و الصّوم و سائر أفعال الخير للأنبياء و الأئمّة و المؤمنين و المؤمنات و أنّها تدخل على المؤمنين فى قبورهم و تنفعهم لم يكن به بأس و كان حسنا.

مع أنّ المفيد و غيره (رحمهم اللّه) ذكروها فى كتبهم، فلعلّهم وصل إليهم خبر آخر لم يصل إلينا.

و ستأتى زيارة جابر رضى اللّه عنه له عليه السّلام فى باب زيارة الأربعين و هى مشتملة على الصّلاة.

ثمّ اعلم أنّ ظاهر تلك الرّواية جواز الوقوف على قبره عليه السّلام على أىّ وجه كان و لو كانت السّقيفة فى الزّمن السّابق على نحو بناء زماننا، لكان ظاهر الخبر مواجهته عند الزّيارة، لكن ظاهر كلام الأصحاب و عملهم أنّ فى زيارة غير المعصوم لا ينبغى مواجهته، بل ينبغى استقبال القبلة فيها و الوقوف خلفه، و لم أر تصريحا فى أكثر الزّيارات المنقولة بذلك.

نعم ورد فى زيارة المؤمنين مطلقا استحباب استقبال القبلة كما سيأتى، لكن لا يبعد أن يقال: كما أنّهم امتازوا عن سائر المؤمنين بهذه الزّيارات المشتملة على المخاطبات، فلعلّهم امتازوا عنهم باستقبالهم كما هو عادة المكالمات و المحاورات.-

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۰۶

ابن قولويه، كامل الزّيارات،/ ۲۵۶- ۲۵۸- عنه: البحار، المجلسى، ۹۸/ ۲۷۷- ۲۷۹

«۱»

زيارة العبّاس بن علىّ صلوات اللّه عليه «۱»

ثمّ امش حتّى تأتى مشهد العبّاس بن علىّ عليهما السّلام، فإذا أتيته فقف على باب السّقيفة، و قل: سلام اللّه و سلام ملائكته المقرّبين، و أنبيائه المرسلين، و عباده الصّالحين و جميع الشّهداء و الصّدّيقين، و الزّاكيات الطّيّبات فيما تغتدى و تروح عليك يا ابن أمير المؤمنين.

أشهد لك بالتّسليم و التّصديق و الوفاء و النّصيحة لخلف النّبىّ صلّى اللّه عليه و اله و سلّم المرسل، و السّبط المنتجب، و الدّليل العالم، و الوصىّ المبلّغ، و المظلوم المهتضم «۲»، فجزاك اللّه عن رسوله، و عن أمير المؤمنين، [و عن فاطمة] «۳»، و عن الحسن و الحسين أفضل الجزاء بما صبرت و احتسبت و أعنت، فنعم عقبى الدّار.

لعن اللّه من قتلك، [و لعن اللّه من ظلمك] «۴» و لعن [اللّه] «۵» من جهل حقّك و استخفّ بحرمتك و لعن اللّه من حال بينك و بين ماء الفرات.

«۶» أشهد أنّك قتلت مظلوما، و أنّ اللّه منجز لكم «۷» (ما وعدكم) «۸».

- لكن ورد فى بعض الرّوايات المنقولة الأمر باستقبال القبلة عند زيارة بعضهم كزيارة علىّ بن الحسين فيما ورد عن النّاحيّة المقدّسة، و قد مرّ فى الباب السّابق و التّخيير فى ما لم يرد فى شىء على الخصوص أظهر، و اللّه يعلم].

(۱- ۱) [فى مصباح المتهجّد ذكره أو ما يقوم مقامه من الأدعيّة زيارة العبّاس عليه السّلام و فى البحار: ثمّ قال المفيد مؤلّف المزار رحمهما اللّه: زيارة أخرى له برواية غير مقيّدة بوقت من الأوقات، إذا وردت إن شاء اللّه أرض كربلاء، فأنزل منها بشاطىء العلقمىّ، ثمّ اخلع ثياب سفرك و اغتسل غسل الزّيارة مندوبا ...].

(۲)- [مصباح المتهجّد: المضطهد].

(۳)- ليس فى نسخة- ب-. [لم يرد فى مصباح المتهجّد و مصباح الزّائر].

(۴)- ليس فى نسخة- ب-. [لم يرد فى مصباح المتهجّد و مصباح الزّائر و البحار].

(۵)- من بقيّة المصادر.

(۶) (۶*) [حكاه مختصر بصائر الدّرجات،/ ۳۶ و الرّجعة،/ ۱۸۳- ۱۸۴ رقم ۱۰۳ عن مصباح المتهجّد].

(۷)- [أضاف فى مصباح الزّائر: ثار].

(۸)- [كذا فى (خ ل) و بقيّة المصادر. و فى الأصل: وعده].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۰۷

جئتك يا ابن أمير المؤمنين «۱» وافدا إليكم «۱»، و قلبى مسلّم لكم و تابع «۲» و أنا لكم تابع، و نصرتى لكم معدّة، حتّى يحكم اللّه بأمره «۳» و هو خير الحاكمين، فمعكم معكم لا- مع عدوّكم إنّى بكم و بإيابكم «۴» من المؤمنين (۶*)، و بمن خالفكم و قتلكم من الكافرين، قتل «۵» اللّه أمّة قتلتكم بالأيدى و الألسن.

ثمّ ادخل و انكبّ على القبر و قل:

السّلام عليك أيّها العبد الصّالح المطيع للّه و لرسوله و لأمير المؤمنين و للحسن و الحسين (صلّى اللّه عليهم و سلّم)، و السّلام عليك و رحمة اللّه و بركاته و مغفرته و رضوانه، و على روحك و بدنك.

أشهد «۶» و أشهد اللّه «۶» أنّك مضيت على ما مضى به «۷» البدريّون، و المجاهدون فى سبيل اللّه، المناصحون له فى جهاد أعدائه، المبالغون فى نصرة أوليائه، الذّابّون عن أحبّائه، فجزاك اللّه أفضل الجزاء، «۸» و أكثر الجزاء «۸»، و أوفر جزاء أحد ممّن «۹» وفى ببيعته، و استجاب له دعوته، و أطاع ولاة أمره.

أشهد أنّك قد بالغت «۱۰» فى النّصيحة، و أعطيت غاية المجهود، فبعثك اللّه فى الشّهداء، و جعل روحك مع أرواح السّعداء، و أعطاك من جنانه أفسحها منزلا، و أفضلها غرفا، و رفع ذكرك [فى] «۱۱» العلّيّين، و حشرك مع النّبيّين «۱۲» و الصّدّيقين، و الشّهداء و الصّالحين

(۱- ۱) [لم يرد فى مصباح المتهجّد].

(۲)- [لم يرد فى مصباح المتهجّد و مصباح الزّائر و المختصر و البحار و الرّجعة].

(۳)- [لم يرد فى مصباح الزّائر و المختصر و البحار و الرّجعة].

(۴)- فى نسخة- ب-: و بآبائكم.

(۵)- فى البحار و المزار الكبيرى: لعن.

(۶- ۶) [لم يرد فى البحار].

(۷)- [لم يرد فى مصباح المهجّد و فى مصباح الزّائر و البحار: عليه].

(۸- ۸) [لم یرد فی مصباح الزّائر و البحار].

(۹)- [لم یرد فی مصباح المتهجّد].

(۱۰)- کذا فی (خ ل) و بقیّة المصادر. و فی الأصل: بلغت.

(۱۱)- من بقیّة المصادر: إشارة إلی الآیة المبارکة: «کَلَّا إِنَّ کِتابَ الْأَبْرارِ لَفِی عِلِّیِّینَ». المطفّفین: ۱۸. و فی خ ل: فی العالمین.

(۱۲)- فی الأصل: النّبیّ.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۰۸

و حسن أولئک رفیقا.

أشهد أنّک لم تهن و لم تنکل، و «۱» أنّک مضیت علی بصیرة من أمرک، مقتدیا بالصّالحین، و متّبعا للنّبیّین، فجمع اللّه بیننا و بینک و بین رسوله و أولیائه فی منازل المخبتین «۲»، فإنّه أرحم الرّاحمین.

ثمّ انحرف إلی عند الرّأس، فصلّ رکعتین، ثمّ صلّ بعدهما ما بدا لک، و ادع اللّه کثیرا، «۳» [و قل عقیب الرّکعات «۴»:

«اللّهمّ صلّ علی محمّد و آل محمّد، و لا تدع لی فی هذا المکان المکرّم، و المشهد المعظّم، ذنبا إلّا غفرته، و لا همّا إلّا فرّجته، و لا کربا إلّا کشفته، و لا مرضا إلّا شفیته، و لا عیبا إلّا سترته، و لا رزقا إلّا بسطته، و لا خوفا إلّا أمنته، و لا شملا إلّا جمعته، و لا غائبا إلّا حفظته و أدّیته، و لا حاجة من حوائج الدّنیا و الآخرة لک فیها رضا، و لی فیها صلاح إلّا قضیتها یا أرحم الرّاحمین».

ثمّ عد إلی الضّریح فقف عند الرّجلین و قل:

السّلام علیک یا أبا الفضل العبّاس بن أمیر المؤمنین، السّلام علیک یا ابن سیّد الوصیّین، السّلام علیک یا ابن أوّل القوم إسلاما، و أقدمهم إیمانا، و أقومهم بدین اللّه، و أحوطهم علی الإسلام.

أشهد لقد نصحت للّه و لرسوله و لأخیک، فنعم الأخ المواسیّ، فلعن اللّه أمّة قتلتک، و لعن اللّه أمّة ظلمتک، و لعن اللّه أمّة استحلّت منک المحارم و انتهکت فیک حرمة الإسلام، فنعم الصّابر المجاهد، المحامیّ النّاصر، و الأخ الدّافع عن أخیه، المجیب إلی طاعة ربّه، الرّاغب فیما زهد فیه غیره، من الثّواب الجزیل، و الثّناء الجمیل، فألحقک اللّه بدرجة آبائک فی دار «۵» النّعیم.

---

(۱)- [أضاف فی مصباح المتهجّد: أشهد].

(۲)- المخبتین: الخاشعین.

(۳) (۳- ۳) [مصباح المتهجّد: وداع العبّاس].

(۴)- [مصباح الزّائر: الصّلاة].

(۵)- [مصباح الزّائر: جنّات].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۰۹

اللّهمّ إنّی تعرّضت لزیارة أولیائک، رغبة فی ثوابک، و رجاء لمغفرتک، و جزیل إحسانک، فأسألک أن تصلّی علی محمّد و آله الطّاهرین، و أن تجعل رزقی بهم دارّا، و عیشی قارّا، و زیارتی بهم مقبولة، و حیاتی بهم طیّبة، و أدرجنی إدراج المکرّمین، و اجعلنی ممّن ینقلب من زیارة مشاهد أحبّائک منجحا، قد استوجب غفران الذّنوب، و ستر العیوب، و کشف الکروب، إنّک أهل التّقوی و أهل المغفرة] «۱» «۲».

(۳*) فإذا أردت وداعه «۳» للانصراف، فقف عند الرأس «۳»، «۴» و قل:

أستودعک اللّه و أسترعیک و أقرأ علیک السّلام، آمنّا باللّه و برسوله و بکتابه «۵»، و بما جاء [به] «۶» من عند اللّه.

اللّهمّ اکتبنا مع الشّاهدین، اللّهمّ لا تجعله آخر العهد من زیارتی «۷» قبر [ولیّک و] «۸» ابن أخی رسولک صلّی اللّه علیه و اله، و

ارزقنی زیارته أبدا ما أبقیتنی، و احشرنی معه و مع آبائه فی الجنان، و عرّف بینی و بینه و بین رسولک و أولیائک.

اللّهمّ صلّ علی محمّد و آل محمّد، و توفّنی علی الإیمان بک، و التّصدیق برسولک، و الولایة لعلیّ بن أبی طالب و الأئمّة علیهم السّلام، و البراءة من عدوّهم «۹»، فإنّی رضیت بذلک، و صلّی اللّه علی محمّد و آل محمّد.

و ادع لنفسک و لوالدیک «۱۰» و للمؤمنین و المؤمنات، «۱۱» و تخیّر من الدّعاء ما شئت «۱۱».

---

(۱)- من المزار الکبیر.

(۲)- عن المزار الکبیر: ۱۶۲.

(۳- ۳) [لم یرد فی مصباح الزّائر].

(۴)- فی (خ ل) و البحار و المزار الکبیر و التهذیب و مصباح المتهجّد: القبر.

(۵)- [لم یرد فی مصباح المتهجّد].

(۶)- من بقیّد المصادر.

(۷)- [البحار: زیارة].

(۸)- [من مصباح المتهجّد و لم یرد فی البحار].

(۹)- [مصباح الزّائر: أعدائهم].

(۱۰) (۱۰*) [مصباح الزّائر: و إخوانک المؤمنین].

(۱۱- ۱۱) [لم یرد فی مصباح المتهجّد].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۱۰

ثمّ ارجع إلی مشهد الحسین علیه السّلام، «۱» و أکثر من الصّلاة فیه و الزّیارة و الدّعاء، و لیکن رحلک بنینوی أو «۲» الغاضریّة، و خلوتک للنّوم و الطّعام و الشّراب هناک.

فإذا أردت الرّحیل، فودّع الحسین (صلوات اللّه علیه). (۱۰*) «۱» «۳»

المفید، المزار (من المصنّفات)، ۵- ۳/ ۱۲۱- ۱۲۶- عنه: المجلسی، البحار، ۹۸/ ۲۰۶، ۲۱۷- ۲۱۹؛ مثله الطّوسی، مصباح المتهجّد،/ ۶۶۸- ۶۷۰؛ ابن طاوس، مصباح الزّائر،/ ۲۱۳- ۲۱۷

قال مؤلّف المزار الکبیر: زیارة أخری له (صلوات اللّه علیه) مختصرة، یزار بها فی کلّ یوم و فی کلّ شهر، و یزار بها أیضا عند قائم الغریّ، فقد جاء فی الأثر أنّ رأس الحسین علیه السّلام هناک، أنّ الصّادق جعفر بن محمّد علیهما السّلام زاره هناک بهذه الزّیارة و صلّی عنده أربع رکعات. تأتی مشهده (صلّی اللّه علیه) بعد اغتسالک و لباسک أطهر ثیابک، فإذا وقفت علی قبره، فاستقبله بوجهک و اجعل القبلة بین کتفیک، و قل [...]

ثمّ امض إلی قبر العبّاس بن أمیر المؤمنین علیهما السّلام، فإذا أتیته، فقف علیه و قل: السّلام علیک یا ابن أمیر المؤمنین، السّلام علیک أیّها العبد الصّالح المطیع للّه و لرسوله، أشهد أنّک جاهدت و نصحت و صبرت حتّی أتاک الیقین، لعن اللّه الظّالمین لکم من الأوّلین و الآخرین و ألحقهم بدرک الجحیم.

ثمّ صلّ فی مسجده تطوّعا ما أحببت، و انصرف،

المجلسی، البحار، ۹۸/ ۲۵۶، ۲۵۷

(۱- ۱) [مصباح المتهجّد: للوداع].

(۲)- فی بقیّة المصادر: و.

(۳)- و أورده الشّیخ أیضا فی التّهذیب: ۶/ ۷۰.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۱۱

ذکره علیه السّلام فی زیارة النّاحیة المقدّسة

فصل فیما نذکره من زیارة الشّهداء فی یوم عاشوراء: رویناها بإسنادنا إلی جدّی أبی جعفر محمّد بن الحسن الطّوسیّ (رحمة اللّه علیه)، قال: حدّثنا الشّیخ أبو عبد اللّه محمّد بن أحمد ابن عیّاش، قال: حدّثنی الشّیخ الصّالح أبو منصور بن عبد المنعم بن النّعمان البغدادیّ (رحمة اللّه علیه) قال: خرج من النّاحیة سنة اثنتین و خمسین و مائتین علی ید الشّیخ محمّد بن غالب الإصفهانیّ، حین وفاة أبی رحمه اللّه، و کنت حدیث السنّ، و کتبت أستأذن فی زیارة مولای أبی عبد اللّه علیه السّلام و زیارة الشّهداء (رضوان اللّه علیهم)، فخرج إلیّ منه:

بسم اللّه الرّحمن الرّحیم «۱»، إذا أردت زیارة الشّهداء (رضوان اللّه علیهم)، فقف عند رجلی الحسین علیه السّلام و هو قبر علیّ بن الحسین (صلوات اللّه علیهما) فاستقبل القبلة بوجهک، فإنّ هناک حومة الشّهداء علیهم السّلام «۲» [...]

«۳» السّلام علی أبی الفضل «۴» العبّاس بن أمیر المؤمنین المواسی أخیه بنفسه، الآخذ لغده من أمسه، الفادی «۵» له، الواقی، السّاعی إلیه بمائه، «۳» «۶» المقطوعة یدیه، لعن اللّه قاتلیه یزید «۷» ابن الرّقّاد «۸» الجهنیّ «۹» و حکیم بن الطّفیل الطّائیّ. «۶» «۱۰» «۱۱»

---

(۱)- [إلی هنا لم یرد فی مصباح الزّائر].

(۲)- [إلی هنا لم یرد فی ذخیرة الدّارین و وسیلة الدّارین].

(۳- ۳) [حکاه بحر العلوم (الهامش) عن البحار،/ ۳۱۳].

(۴)- [لم یرد فی مصباح الزّائر و البحار].

(۵)- [مصباح الزّائر: المفدی].

(۶- ۶) [حکاه فی ذخیرة الدّارین، ۱/ ۱۴۵].

(۷)- [ذخیرة الدّارین: زید].

(۸)- [فی البحار، ج ۹۸: «وقّاد»].

(۹)- [لم یردی فی البحار و فی مصباح الزّائر: الجنبیّ].

(۱۰)- [أضاف فی ذخیرة الدّارین: السّنبسیّ و أضاف فی وسیلة الدّارین: «السّنبسیّ بن معاویة بن جردل»].

(۱۱)- و حضرت بقیّة اللّه (ارواحنا له الفداء و عجّل اللّه فرجه) که آگاه به ضمائر بندگان و واقف به شخصیّت-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۱۲

ابن طاوس، الإقبال،/ ۵۷۳- ۵۷۴، مصباح الزّائر،/ ۲۷۸- ۲۷۹- عنه: المجلسی، البحار «۱»، ۹۸/ ۲۶۹، ۲۷۰، ۴۵/ ۶۴- ۶۵، ۶۶؛ البحرانی، العوالم، ۱۷/ ۳۳۵- ۳۳۶؛ مثله الحائری، ذخیرة الدّارین، ۱/ ۱۴۱- ۱۴۲؛ الزّنجانی، وسیلة الدّارین،/ ۲۷۷

- وجودی هر فرد هستند، در تأیید این مواسات، در زیارت ناحیه مقدّسه می‌فرمایند:

السّلام علی أبی الفضل العبّاس، المواسی أخیه بنفسه، الآخذ لغده من أمسه، الواقی له، السّاعی إلیه بمائه، المقطوعة یداه. لعن اللّه قاتله

یزید بن الرّقاد الجهنیّ و حکیم بن طفیل السّنبسیّ الطّائیّ.

سلام بر ابا الفضل العبّاس، که جان خود را در راه برادرش فدا نمود و از آن روز خود برای فردا (ی قیامت) توشه تهیّه ساخت. پاسدار حسین علیه السّلام بود، در اجرای فرمانش برای سیراب‌سازی خاندانش کوشید و در این راه دو دستش قطع شد. خدا لعنت کند قاتلان او یزید بن رقاد جهنی و حکیم بن طفیل سنبسی طایی را.

پاک‌پرور، ترجمه العبّاس،/ ۲۱۳- ۲۱۴

(۱)- [حکاه البحار عن الإقبال].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۱۳

زیارته علیه السّلام یوم الأربعین

یروی عن أبی محمّد العسکریّ علیه السّلام أنّه قال: علامات المؤمن خمس: صلاة إحدی و خمسین، و زیارة الأربعین، و التّختّم فی الیمین، و تغفیر الجبین، و الجهر ببسم اللّه الرّحمن الرّحیم.

قال عطیّة: کنت مع جابر بن عبد اللّه یوم العشرین من صفر، فلمّا وصلنا الغاضریّة اغتسل فی شریعتها، و لبس قمیصا کان معه طاهرا، ثمّ قال لی: أمعک شیء من الطّیب یا عطیة؟ قلت: معی سعد، فجعل منه علی رأسه و سائر جسده ثمّ مشی حافیا.

[...] ثمّ جاء إلی قبر العبّاس بن أمیر المؤمنین علیهما السّلام، فوقف علیه و قال: السّلام علیک یا أبا القاسم، السّلام علیک یا عبّاس بن علیّ، السّلام علیک یا ابن أمیر المؤمنین، أشهد لقد «۱» بالغت فی النّصیحة و أدّیت الأمانة، و جاهدت عدوّک و عدوّ أخیک، فصلوات اللّه علی روحک الطّیّبة، و جزاک اللّه من أخ خیرا.

ثمّ صلّی رکعتین و دعا إلی اللّه و مضی.

ابن طاوس، مصباح الزّائر،/ ۲۸۶، ۲۸۸- عنه: المجلسی، البحار، ۹۸/ ۳۲۹، ۳۳۰

أمّا زیارته علیه السّلام فی هذا الیوم [الأربعین] فإنّنا روینا بإسنادنا إلی أبی محمّد هارون بن موسی التّلعکبریّ. قال: حدّثنا محمّد بن علیّ بن معمّر، قال: حدّثنی أبو الحسن علیّ بن مسعدة و الحسن بن علیّ بن فضّال عن سعدان بن مسلم عن صفوان بن مهران قال: قال لی مولای الصّادق علیه السّلام فی زیارة الأربعین: تزور عند ارتفاع النّهار [...]

أمّا زیارة العبّاس بن مولانا علیّ أمیر المؤمنین علیه السّلام و زیارة الشهداء مع مولانا الحسین فتزورهم فی هذا الیوم بما قدّمناه من زیارتهم فی یوم عاشوراء و إن شاء بغیرها من زیاراتهم المنقولة عن الأصفیاء.

ابن طاوس، الإقبال،/ ۵۸۹، ۵۹۱- ۵۹۲

---

(۱)- [البحار: أنّک قد].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۱۴

زیارته فی أوّل رجب و النّصف من شعبان

«۱»

فصل فیما نذکره من لفظ زیارة الحسین علیه السّلام فی نصف شعبان، أقول: إنّ هذه الزّیارة ممّا یزار بها الحسین علیه السّلام فی أوّل

رجب أيضا، و إنّما أخّرنا ذكرها فى هذه اللّيلة لأنّها أعظم، فذكرناها فى الأشرف من المكان «۱» هى إذا أردت ذلك فاغتسل و البس أطهر ثيابك وقف على باب قبّته عليه السّلام مستقبل القبلة و سلّم على سيّدنا رسول اللّه و على أمير المؤمنين و فاطمة و الحسن و عليه و على الأئمّة من ذرّيته صلوات اللّه عليه و عليهم أجمعين [...] و قل:

[...] السّلام على العبّاس بن أمير المؤمنين، السّلام على جعفر بن أمير المؤمنين، السّلام على عبد اللّه «۲» بن أمير المؤمنين، «۳» السّلام على أبى بكر بن أمير المؤمنين، السّلام على عثمان بن أمير المؤمنين، السّلام على القاسم بن الحسن، «۳» السّلام على أبى بكر بن الحسن، السّلام على عبد اللّه بن الحسن، «۴» السّلام على محمّد بن عبد اللّه بن جعفر بن أبى طالب، السّلام على جعفر بن عقيل، السّلام على عبد الرّحمان بن عقيل، السّلام على عبد اللّه بن مسلم بن عقيل، السّلام على محمّد بن أبى سعيد بن عقيل، السّلام على عون ابن عبد اللّه ابن جعفر بن أبى طالب.

السّلام عليكم أهل بيت المصطفى، السّلام عليكم أهل الشّكر و الرّضا، السّلام عليكم يا أنصار اللّه و رجاله من أهل الحقّ و البلوى، و المجاهدين على بصيرة فى سبيله، أشهد أنّكم كما قال اللّه عزّ و جلّ وَ كَأَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ قاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ فَما وَهَنُوا لِما أَصابَهُمْ فِي

(۱- ۱) [مصباح الزّائر: شرح زيارته فى ذلك اليوم [أوّل يوم من رجب] و يزار بها ليلة النّصف من شعبان أيضا].

(۲)- [البحار: عبيد اللّه].

(۳- ۳) [لم يرد فى البحار].

(۴)- [زاد فى البحار: «السّلام على عبد اللّه بن الحسين»].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۱۵

سَبِيلِ اللَّهِ وَ ما ضَعُفُوا وَ مَا اسْتَكانُوا وَ اللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ «۱»، فما ضعفتم و لا استكنتم حتّى لقيتم اللّه على سبيل الحقّ و نصره و كلمة اللّه التّامّة.

صلّى اللّه عليكم و على أرواحكم و أبدانكم و سلّم تسليما، فزتم و اللّه «۲»، و لوددت «۳» أنّى كنت معكم فأفوز فوزا عظيما، أبشروا بموعد اللّه الّذى لا خلف له إنّه لا يخلف الميعاد، أشهد أنّكم النّجباء، و سادة الشّهداء فى الدّنيا و الآخرة، و أشهد أنّكم جاهدتم فى سبيل اللّه، و قتلتم على منهاج رسول اللّه، و أنّكم السّابقون المجاهدون، و أشهد أنّكم أنصار اللّه و أنصار رسوله، الحمد للّه الّذى صدقكم وعده و أراكم ما تحبّون، و السّلام عليكم و رحمة اللّه و بركاته.

ابن طاوس، الإقبال،/ ۷۱۲، ۷۱۳؛ مصباح الزّائر،/ ۲۹۱، ۲۹۴- ۲۹۵- عنه:

المجلسى، البحار، ۹۸/ ۳۳۶، ۳۳۹- ۳۴۰

---

(۱)- آل عمران،/ ۱۶۴.

(۲)- [أضاف فى مصباح الزّائر: فوزا عظيما].

(۳)- [مصباح الزّائر: وددت].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۱۶

زيارته فى ليلة النّصف من رجب و يومه

قال الشّيخ المفيد:- نوّر اللّه ضريحه- من الزّيارة المخصوصة، زيارة النّصف من رجب تسمّى بالغفيلة [...]

[...] ثمّ امض إلی مشهد العبّاس بن أمیر المؤمنین علیه السّلام، فإذا أتیت مشهده، فقف علی باب القبّة و قل: سلام اللّه و سلام ملائکته المقرّبین.

أقول: و ذکر مثل ما مرّ فی باب زیارته رضی اللّه عنه. «۱»

المجلسی، البحار، ۹۸/ ۳۴۵، ۳۴۶

---

(۱)- [کما ذکرناه راجع ص ۶۰۴].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۱۷

زیارته فی لیالی القدر و یومی عیدی الفطر و الأضحی

شرح الزّیارة و هی مختصّة بهذه اللّیلة [لیلة القدر]، و یزار بها فی العیدین:

فإذا أردت ذلک فاغتسل و البس أطهر ثیابک، [...] ثمّ تمضی إلی «۱» مشهد العبّاس بن أمیر المؤمنین علیهما السّلام، فإذا وقفت علیه، فقل:

السّلام علیک یا ابن أمیر المؤمنین، السّلام علیک أیّها العبد الصّالح، المطیع للّه، و لرسوله، أشهد أنّک قد جاهدت و نصحت و صبرت، حتّی أتاک الیقین، لعن اللّه الظّالمین لکم، من الأوّلین و الآخرین، و ألحقهم بدرک الجحیم. «۲»

ابن طاوس، مصباح الزّائر،/ ۳۲۵، ۳۲۶- ۳۲۷- عنه: المجلسی، البحار، ۹۸/ ۳۵۰، ۳۵۱

---

(۱)- [مکانه فی البحار: قال المفید و السّیّد و الشّهید رحمهم اللّه: من الزّیارات المخصوصة، زیارة لیلة القدر و یومی العیدین [...] فإذا أردت زیارته علیه السّلام فی الأوقات المذکورة فأت المشهد المقدّس بعد ان تغتسل و تلبس أطهر ثیابک، ثمّ امض إلی مشهد العبّاس بن أمیر المؤمنین علیهما السّلام].

(۲)- أوردها المفید فی مزاره: ۷۴ (مخطوط) و الشّهید الأوّل فی مزاره: ۱۶۷، و ابن المشهدیّ فی مزاره: ۷۴۹.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۱۸

زیارته فی لیلتی الفطر و الأضحی

إذا أردت زیارته علیه السّلام فی هذه اللّیلة أو فی عید الأضحی، فقم عند باب القبّة، أومیء بطرفک «۱» نحو القبر و قل مستأذنا [...]

ثمّ امض إلی زیارة «۲» العبّاس بن علیّ علیهما السّلام، وقف علیه «۳»، و قل:

السّلام علیک أیّها الولیّ «۴» الصّالح، و الصّدیق المواسی، أشهد أنّک آمنت باللّه و نصرت ابن رسول اللّه، و دعوت إلی سبیل اللّه و واسیت بنفسک، «۵» و بذلت مهجتک «۵» فعلیک «۶» أفضل التّحیّة و السّلام.

ثمّ تنکبّ علی القبر، و تقول: بأبی أنت و أمّی یا ناصر دین اللّه، السّلام علیک یا ناصر الحسین الصّدّیق، السّلام علیک یا ناصر الحسین الشّهید، علیک منّی السّلام ما بقیت و بقی اللّیل و النّهار.

ثمّ تصلّی عند رأسه رکعتین، و تقول ما قلت عند رأس الحسین علیه السّلام، فترجع إلی مشهد الحسین علیه السّلام و تقیم عنده ما

أحببت، إلّا أنّه يستحبّ أن لا تجعله موضع مبيتك.

فإذا أردت وداعه، فقم عند الرّأس و أنت تبكى و تقول: السّلام عليك يا مولاى، سلام مودّع، لا قال و لا سئم، فإن أنصرف فلا عن ملالة، و إن أقم فلا عن سوء ظنّ بما وعد اللّه الصّابرين، يا مولاى! لا جعله اللّه آخر العهد منّى لزيارتكم، و رزقنى العود إليك، و المقام فى حرمك، و الكون فى مشهدك، آمين ربّ العالمين.

---

(۱)- [مكانه فى البحار: قال المفيد و السّيّد و الشّهيد (رضى اللّه عنهم): إذا أردت زيارته فى اللّيلتين المذكورتين، فقف على باب القبّة و أوم بطرفك ...].

(۲)- [البحار: مشهد].

(۳)- [البحار: على ضريحه الشّريف].

(۴)- [البحار: العبد].

(۵- ۵) [لم يرد فى البحار].

(۶)- [زاد فى البحار: من اللّه].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۱۹

ثمّ قبّله و أمرّ «۱» وجهك سائره عليه، و امسح على جسدك سائره «۱»، فإنّه أمان و حرز، و اخرج من عنده القهقرىّ لا تولّه دبرك، و قل:

السّلام عليك يا باب المقام، السّلام عليك يا شريك القرآن، السّلام عليك يا حجّة الخصام، السّلام عليك يا سفينة النّجاة، السّلام عليكم يا ملائكة ربّى المقيمين فى هذا الحرم، السّلام عليك أبدا ما بقيت و بقى اللّيل و النّهار.

و قل: إنّا للّه و إنّا إليه راجعون، و لا حول و لا قوّة إلّا باللّه العلىّ العظيم، «۲» إلى أن تغيب عن القبر، فإذا فعلت ذلك كنت كمن زار اللّه فى عرشه «۲». «۳»

ابن طاوس، مصباح الزّائر/ ۳۲۹، ۳۳۲- ۳۳۳- عنه: المجلسى، البحار، ۹۸/ ۳۵۲، ۳۵۴- ۳۵۵

(۱- ۱) [البحار: سائر بدنك].

(۲- ۲) [البحار: ثمّ انصرف مرحوما مغبوطا إن شاء اللّه تعالى].

(۳)- أوردها المفيد فى مزاره: ۶۹ (مخطوط)، و الشّهيد الأوّل فى مزاره: ۱۵۴ دون ذيله، و ابن المشهدىّ فى مزاره ۶۰۱.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۲۰

زيارته فى عرفة ليلها و نهارها

فيما نذكره من لفظ الزّيارة المختصّة بالحسين عليه السّلام فى عرفة: اعلم إنّه سيأتى فى بعض ما نذكره من الدّعوات فى يوم عرفة زيارة النّبىّ و الأئمّة (عليهم أفضل الصّلوات)، و إنّما نذكر فى هذا الفصل، زيارة تختصّ بهذا اليوم، غير داخلة فى دعواته ذكر هذه الزّيارة: إذا كنت بمشهد الحسين عليه السّلام فى يوم عرفة، فاغتسل غسل الزّيارة و البس أطهر ثيابك، و طهّر عقلك و قلبك مما يقتضى الإبعاد بعقابك و عتابك لتكون طاهرا من الأدناس، فيصحّ لك أن تقف بباب طاهر من الأرجاس، و اقصد مقدّس حضرته [...] «۱»

ثمّ امض إلی مشهد العبّاس بن أمیر المؤمنین علیهما السّلام، فإذا أتیت، فقف علی قبره، و قل:

السّلام علیک یا أبا الفضل العبّاس بن أمیر المؤمنین علیه السّلام، السّلام علیک یا ابن سیّد الوصیّین، السّلام علیک یا ابن أوّل القوم إسلاما و أقدمهم إیمانا و أقومهم بدین اللّه و أحوطهم علی الإسلام، أشهد لقد نصحت للّه و لرسوله و لأخیک «۲»، فنعم الأخ الصّابر المجاهد المحامی النّاصر، و الأخ الدّافع عن أخیه، المجیب إلی طاعة ربّه، الرّاغب فیما زهد فیه غیره من الثّواب الجزیل، و الثّناء الجمیل، فألحقک اللّه بدرجة آبائک فی دار النّعیم، إنّه حمید مجید.

ثمّ انکبّ علی القبر، و قل: اللّهمّ، لک تعرّضت، و لزیارة أولیاءک قصدت رغبة فی ثوابک، و رجاء لمغفرتک، و جزیل إحسانک، فأسألک أن تصلّی علی محمّد و آل محمّد، و أن تجعل رزقی بهم دارّا، و عیشی بهم قارّا، و زیارتی بهم مقبولة، و ذنبی بهم مغفورا، و اقلبنی بهم مفلحا، منجحا، مستجابا دعائی بأفضل ما ینقلب به أحد من زوّاره، و القاصدین إلیه، برحمتک یا أرحم الرّاحمین. «۳»

---

(۱)- [إلی هنا لم یرد فی مصباح الزّائر، و فی البحار: و أقول: إنّ السّیّد و الشّهید رحمهما اللّه قالا الوداع علی ما سبق و قالا:].

(۲)- [أضاف فی مصباح الزّائر و البحار: فنعم الأخ المواسی، فلعن اللّه أمّة قتلتک، و لعن اللّه أمّة ظلمتک، و لعن اللّه أمّة استحلّت منک المحارم، و انتهکت فی قتلک حرمة الإسلام].

(۳)- أوردها المفید فی مزاره: ۷۶ (مخطوط)، و الشّهید فی مزاره: ۱۷۰، و ابن المشهدیّ فی مزاره: ۶۶۷.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۲۱

ثمّ قبّل الضّریح و صلّ عنده صلاة الزّیارة و ما بدا لک، فإذا أردت وداعه (رضوان اللّه علیه) فودّعه ببعض ما قدّمناه من وداعاته. «۱»

ابن طاووس، الإقبال،/ ۳۳۴، ۳۳۵؛ مصباح الزّائر،/ ۳۵۱- ۳۵۲- عنه: المجلسی، البحار، ۹۸/ ۳۶۴- ۳۶۵

قال الشّیخ المفید و السّیّد و الشّهید (قدّس اللّه أرواحهم): إذا أردت زیارته فی هذا الیوم، فاغتسل من الفرات إن أمکنک و إلّا فمن حیث أمکنک، و البس أطهر ثیابک و اقصد حضرته الشّریفة و أنت علی سکینة و وقار [...]

ثمّ امض إلی مشهد العبّاس بن علیّ علیهما السّلام، فإذا أتیت، فقف علیه، و قل: السّلام علیک أیّها العبد الصّالح، المطیع للّه و لرسوله و لأمیر المؤمنین و الحسن و الحسین علیهم السّلام، و رحمة اللّه و برکاته و مغفرته علی روحک و بدنک، أشهد اللّه أنّک مضیت علی ما مضی به البدریّون المجاهدون فی سبیل اللّه، المناصحون فی جهاد أعدائه، المبالغون فی نصرة أولیائه، فجزاک اللّه أفضل الجزاء و أوفر جزاء أحد وفی ببیعته، و استجاب له دعوته، و حشرک مع النّبیّین و الشّهداء و الصّدّیقین، و حسن أولئک رفیقا.

ثمّ صلّ رکعتین عند الرّأس، و ادع اللّه بعدهما بما أحببت، فإذا أردت الخروج فودّعه، و قل: أستودعک اللّه و أسترعیک و أقرأ علیک السّلام، آمنّا باللّه و رسوله و بما جاء به من عند اللّه، اللّهمّ اکتبنا مع الشّاهدین، اللّهمّ لا تجعله آخر العهد من زیارتی قبر ولیّک و ابن أخی نبیّک، و ارزقنی زیارته ما أبقیتنی، و احشرنی معه و مع آبائه فی الجنان. و ادع لنفسک و لوالدیک و لإخوانک المؤمنین.

المجلسی، البحار، ۹۸/ ۳۵۹، ۳۶۲- ۳۶۳

---

(۱)- [هکذا قد أورد فی الإقبال (ط) مکتب الاعلام الإسلامی، ۲/ ۶۲- ۶۶].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۲۲

منزلته علیه السّلام یوم یقوم الأشهاد

و قد سمعت من بعض من أثق به، أنّه نقل عن بعض المتتبّعین فی کتب المقاتل، أنّه قال: إذا صار یوم القیامة و اشتدّ الأمر علی أهل

المحشر، بعث رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله أمیر المؤمنین علیه السّلام إلی فاطمهٔ علیها السّلام لتحضر مقام الشّفاعهٔ، فیقول أمیر المؤمنین علیه السّلام: یا فاطمهٔ! ما عندک من أسباب الشّفاعهٔ، و ما ادّخرت لأجل هذا الیوم الّذی فیه الفزع الأکبر؟ فتقول فاطمهٔ علیها السّلام: یا أمیر المؤمنین کفانا لأجل هذا المقام، الیدان المقطوعتان من ابنی العبّاس. «۱»

الدّربندی، أسرار الشّهادهٔ،/ ۳۳۹- عنه: الزّنجانی، وسیلهٔ الدّارین،/ ۲۷۵

---

(۱)- امّا در آن دشت خونبار، هیچ خون به ناحق ریخته شده‌ای در مرتبه خون ابا الفضل علیه السّلام نمی‌باشد، که دستانش را قطع ساختند و با عمود آهن، سر مطهّرش را شکافتند.

در روایتی آمده است که فاطمه زهرا (سلام اللّه علیها) در روز حشر به دستان ابا الفضل احتجاج می‌کند. (۱) و در روایت دیگر، به دندان شکسته حضرت رسول صلّی اللّه علیه و اله و پیراهن سوراخ حسین علیه السّلام. (۲)

(۱). جواهر الإیقان، ص ۱۹۴.

(۲). أسرار الشّهادهٔ، ص ۲۳۴.

طارمی، ترجمه علیّ الأکبر علیه السّلام،/ ۹۰

آری، عظمت مقام قمر بنی هاشم علیه السّلام در دنیا و آخرت، نزد اهل بیت عصمت علیهم السّلام محفوظ است، تا آنجا که صدّیقه کبری فاطمه زهرا (سلام اللّه علیها) در روز حشر، به هیچ‌یک از ستمهای بی‌پایانی که بر آل محمّد (صلوات اللّه علیهم أجمعین) رفته است، لب به شکوه نمی‌گشاید مگر به دو دست قطع شده ابا الفضل علیه السّلام (۱)؛ و حضرتش آن دستان مطهّر را فرا روی خود خواهد گرفت و آن را از مهمترین اسباب شفاعت در روز رستاخیز خلایق نزد پروردگار جهانیان قرار خواهد داد.

(۱). کتاب أسرار الشّهادهٔ، ص ۱۲۵، جواهر الإیقان، ص ۱۹۴.

پاک‌پرور، ترجمه العبّاس،/ ۲۴۷

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۲۳

أولاده و أحفاده علیه السّلام

اشاره

أعطینا للمصادر الآتیهٔ أرقاما لنکتفی بذکر الأرقام عند الإشارهٔ إلی المصادر:

«۱»- نسب قریش.

۲- التّنبیه و الإشراف.

۳- سرّ السّلسلهٔ.

۴- التّهذیب.

۵- الجمهرهٔ.

۶- تاریخ بغداد.

۷- المجدی.

۸- لباب الأنساب.

۹- الشّجرهٔ المبارکهٔ.

۱۰- الفخری.

۱۱- تذکرة الخواصّ.

۱۲- الأصیلی.

۱۳- العدد.

۱۴- عمدة الطّالب.

۱۵- الفصول الفخریّة.

۱۶- صحاح الأخبار.

۱۷- النّفحة العنبریّة.

۱۸- سراج الأنساب.

۱۹- نقد الرّجال.

۲۰- العبّاس (المقرّم).

۲۱- بحر العلوم (مقتل الحسین علیه السّلام).

۲۲- بطل العلقمی «۱».

۲۳- المعالی.

۲۴- رجال النّجاشی.

---

(۱)- لم نذکر ما کتبه المظفّر حول آباء العبّاس و أجداده و أمّه أم البنین علیهم السّلام، فراجع بطل العلقمی ۱/ ۱۸۴- ۱۸۸، و ما کتبه حول أحفاد العبّاس علیه السّلام فراجع بطل العلقمی ۳/ ۴۲۹- ۴۷۳.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۲۴

نمایش تصویر

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۲۵

نمایش تصویر

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۲۶

نمایش تصویر

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۲۷

نمایش تصویر

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۲۸

نمایش تصویر

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۲۹

نمایش تصویر

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۳۰

نمایش تصویر

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۳۱

نمایش تصویر

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۳۲

نمایش تصویر

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۳۳

نمایش تصویر

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۳۴

نمایش تصویر

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۳۵

نمایش تصویر

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۳۶

نمایش تصویر

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۳۷

نمایش تصویر

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۳۸

نمایش تصویر

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۳۹

نمایش تصویر

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۴۰

نمایش تصویر

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۴۱

نمایش تصویر

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۴۲

نمایش تصویر

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۴۳

نمایش تصویر

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۴۴

نمایش تصویر

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۴۵

نمایش تصویر

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۴۶

نمایش تصویر

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۴۷

نمایش تصویر

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۴۸

نمایش تصویر

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۴۹

فولد عبید اللّه بن العبّاس بن علیّ بن أبی طالب: أبا جعفر عبد اللّه؛ و نفیسة، و أمّهما: أمّ أبیها بنت عبد اللّه بن معبد بن العبّاس؛ و الحسن بن عبید اللّه، و فیه العقب؛ و أمّه: أمّ ولد.

کانت نفیسة بنت عبید اللّه بن العبّاس عند عبد اللّه بن خالد بن یزید «۱» بن معاویة بن أبی سفیان بن حرب؛ فولدت له: علیّا، و عبّاسا؛ خرج علیّ بدمشق و غلب علیها، و المأمون بخراسان.

و ولد الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس بن علیّ بن أبی طالب: العبّاس بن الحسن، کان فی صحابة أمیر المؤمنین هارون؛ و محمّدا، لا بقیّة له؛ و أمّهما: أمّ ولد؛ و عبید اللّه بن الحسن، کان خرج إلی المأمون، و هو بخراسان؛ فلمّا شخص المأمون إلی بغداد، ولّاه المدینة و مکّة و عکّة «۲»؛ فکان علیها سنین؛ ثمّ عزله؛ فقدم علیه ببغداد؛ فمات بها فی زمان المأمون؛ و الفضل؛ و حمزة ابنی حسن؛ أمّهم: أمّ الحارث بنت الفضل بن عبّاس بن ربیعة ابن الحارث بن عبد المطّلب؛ و علیّا؛ و إبراهیم، لأمّ ولد.

المصعب الزّبیری، نسب قریش، ۱/ ۷۹

و العقب للعبّاس بن علیّ بن أبی طالب علیهما السّلام من عبید اللّه بن العبّاس و العقب لعبید اللّه من الحسن بن عبید اللّه.

المسعودی، التّنبیه و الإشراف،/ ۲۹۹

«۳» «۴» و تزوّج عبید اللّه بن العبّاس بن علیّ بن أبی طالب علیه السّلام أربع عقائل کرام رقیّة بنت الحسن بن علیّ بن أبی طالب علیه السّلام؛ و أمّ علیّ بنت علیّ بن الحسین بن علیّ علیه السّلام «۵» لم تلد له؛ و أمّ أبیها «۵» بنت عبد اللّه بن معبد بن العبّاس بن عبد المطّلب؛ و ابنة المسور بن مخرمة «۶» الزّبیریّ «۳». «۴»

---

(۱)- فی الأصل: «زید»، و هو خطأ.

(۲)- فی الأصل: «عکی».

(۳- ۳) [حکاه عنه فی ذخیرة الدّارین، ۱/ ۱۴۴- ۱۴۵].

(۴- ۴) [حکاه فی بطل العلقمی، ۳/ ۴۳۰].

(۵- ۵) [لم یرد فی ذخیرة الدّارین].

(۶)- [ذخیرة الدّارین: محزوم].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۵۰

ولد لعبید اللّه بن العبّاس بن علیّ علیه السّلام- عبد اللّه و الحسن ابنا عبید اللّه، أمّهما بنت عبد اللّه بن معبد بن العبّاس بن عبد المطّلب- العدد و النّسل فی ولد الحسن بن عبید اللّه، توفّی الحسن بن عبید اللّه و هو ابن سبع و ستّین سنة! و عبید اللّه بن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس الّذی ولّاه المأمون مکّة و المدینة و الیمن، و کان کبیر القدر «۱».

و العبّاس «۲» بن الحسن بن عبید اللّه أکبر ولده، و کان مقرّبا، بلیغا و خطیبا، ما رئی هاشمیّ أخطب (أعضب خ ل) لسانا منه، و کان مکینا عند الرّشید متوجّها، و محمّد بن الحسن بن عبید اللّه من الزّهّاد و العبّاد؛ و عبید اللّه بن الحسن بن عبید اللّه ممّن یحمل عنه العلم و یروی عنه الحدیث، و کان یروی عن زید بن علیّ، و جعفر بن محمّد علیه السّلام، و غیرهما من العلماء فی أیّام المأمون؛ و کان وفد علیه بخراسان. ولّاه مکّة و المدینة و البحرین حربها و خراجها.

(قال) الفضل بن سهل: ما رأیت عبید اللّه بن الحسن مع أحد إلّا رأیت له علیه بسطا، و أقام الحجّ للنّاس سنة أربع و سنة خمس و ستّ

و مائتین، مات بالعراق فی زمن المأمون، و هو ابن تسعین سنهٔ.

و الفضل بن الحسن بن عبید اللّه شدید البدن، عظیم الشّجاعهٔ. و حمزهٔ بن الحسن بن عبید اللّه أبو القاسم کان یشبّه بأمیر المؤمنین علیّ علیه السّلام، خرج توقیع المأمون بخطّه (یعطی حمزهٔ بن الحسن لشبهه بعلیّ بن أبی طالب علیه السّلام مائهٔ ألف درهم)، و علیّ بن علیّ بن الحسن بن عبید اللّه کان من الفقهاء و الأدباء الأجواد؛ فهؤلاء السّبعهٔ الّذین من ولد الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس بن علیّ علیه السّلام.

---

(۱)- کان عبید اللّه بن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس قاضی الحرمین، و کان أمیرا بمکّهٔ و المدینهٔ. من ولده علیّ بن عبید اللّه، و من ولد علیّ بنو هارون کانوا بدمیاط و هم ولد هارون بن داود بن الحسین بن علیّ المذکور، و أخو داود الأکبر محمّد الوارد بفسا ابن الحسین بن علیّ المذکور، یلقّب هدهد، و یقال لولده بنو الهدهد؛ و عمّه المحسن بن الحسین، وقع إلی الیمن، و له ذیل طویل و عقب کثیر.

(۲)- العبّاس بن الحسن هذا یعرف بالفصیح، و کان بلیغا فصیحا شاعرا أعقب من أربعهٔ رجال و هم: أحمد و عبید اللّه و علیّ و عبد اللّه و العقب منهم لعبد اللّه بن العبّاس لا غیر، و الباقون من أولاده انقرضوا أو درجوا.

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۵۱

ولد العبّاس بن الحسن- عبد اللّه بن العبّاس، و کان لسان آل أبی طالب. أجمع النّاس علی أنّهم لم یروا فی زمانه مثله.

قال المأمون لمّا سمع بموته: أسف النّاس بعدک یابن عبّاس، و مشی فی جنازته، و کانت تحته فاطمهٔ بنت عبد اللّه بن إسحاق بن إبراهیم بن الحسن بن الحسن بن علیّ بن أبی طالب علیه السّلام.

و ولد عبید اللّه بن الحسن: عبد اللّه بن عبید اللّه بن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس بن علیّ علیه السّلام، أمّه خدیجهٔ بنت علیّ بن الحسین الأصغر، و کان المأمون یسمّیه الشّیخ ابن الشّیخ. و کانت تحت عبد اللّه بن عبید اللّه هذا فاطمهٔ بنت إبراهیم بن إسماعیل بن إبراهیم أخت الإمام القاسم بن إبراهیم.

(قال) و ولد الفضل بن الحسن بن عبید اللّه: محمّد بن الفضل، أمّه جعفریّهٔ، و کانت مشهورهٔ بالجمال، قال المأمون: ما رأیت ذکرا أتّم جمالا من محمّد بن الفضل بن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس بن علیّ علیه السّلام.

(قال) و ولد أبو القاسم حمزهٔ بن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس علیه السّلام: القاسم بن حمزهٔ أبا محمّد، أمّه زینب بنت الحسن بن علیّ بن عبد اللّه بن جعفر الطّیّار.

کان القاسم بالیمن عظیم القدر، أصاب بها زهاء مائهٔ ألف دینار. و کان له جمال فارط، و من ولده «۱»: علیّ بن حمزهٔ الفقیه، و محمّد بن علیّ بن حمزهٔ.

---

(۱)- أی من ولد أبی القاسم حمزهٔ بن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس علیه السّلام علیّ بن حمزهٔ الفقیه، و علی هذا هو جدّ أبی یعلی الحمزهٔ بن القاسم بن علیّ المدفون فی جنوب الحلّهٔ، ما بین الفرات و دجلهٔ، و قبره إلی الآن معروف یزار و علیه قبّهٔ، و قد ذکره العلّامهٔ الحلّی رحمه اللّه فی القسم الأوّل من (خلاصهٔ الأقوال) و قال: «أبو یعلی ثقهٔ جلیل القدر من أصحابنا، کثیر الحدیث، له کتاب من روی عن جعفر بن محمّد من الرّجال، أنظر (ص ۵۳) من المطبوع بالمطبعهٔ الحیدریّهٔ فی النّجف الأشرف، و علیّ بن حمزهٔ الفقیه المذکور ترجمهٔ النّجاشیّ فی رجاله و قال: «له نسخهٔ یرویها عن موسی بن جعفر علیه السّلام، ثمّ ذکر طریقه فی روایتها إلیه کما ذکره غیره من أرباب المعاجم؛ و أمّا ابنه محمّد بن علیّ بن حمزهٔ، فقد ذکره النّجاشی أیضا فی رجاله و قال: «ثقهٔ عین فی الحدیث، صحیح الاعتقاد، له روایهٔ عن أبی الحسن و أبی محمّد علیهما السّلام، و أیضا له مکاتبهٔ و فی داره حصلت أمّ صاحب الزّمان علیه السّلام بعد

وفاة الحسن علیه السّلام، له کتاب (مقاتل الطّالبیّین). ثمّ ذکر النّجاشی طریقه فی روایته إلیه له،-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۵۲

(قال) و ولد إبراهیم بن الحسن بن عبید اللّه: علیّ بن إبراهیم الفقیه و محمّدا و أحمد ابنی إبراهیم، أمّهما جعفریّة.

(قال) و ولد علیّ بن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس- علیّ بن علیّ بن الحسن، و کان له بالیمن ألف مولی عتاقة، وقع من فرسه، فشلّت یده.

(سر) قال: و انقطع نسله، و لا عقب له الیوم، و کان له ابن یعرف بالزّاکی محمّد بن علیّ، درج.

(سر) و من انتسب إلیه من الیمنیّة و غیره فهو دعیّ.

(قال) و ولد محمّد بن الحسن بن عبید اللّه: علیّ بن محمّد، أمّه زینب بنت الحسن بن علیّ بن عمر بن علیّ بن الحسین بن علیّ بن أبی طالب علیه السّلام؛ لا عقب لمحمّد بن الحسن هذا و لا نسل.

(سر) و کان للحسن بن عبید اللّه سبعة بنین، أعقب منهم خمسة: العبّاس و عبید اللّه.

و الفضل. و حمزة و إبراهیم «۱»، و لا عقب لعلیّ بن الحسن و محمّد بن الحسن، فافهم ذلک.

(قال): و ولد العبّاس بن الحسن عشرة من الأولاد. العقب منهم لعبد اللّه بن العبّاس لا غیر؛ أعقب من أولاد عبد اللّه بن العبّاس بن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس بن علیّ علیه السّلام سبعة: العبّاس، و علیّ، و حمزة، و جعفر، و عبّاس الأصغر، و إبراهیم، و عبید اللّه، و الفضل (یقال): إنّه أعقب.

(سر) لا یصحّ ولد الفضل بن عبد اللّه بن العبّاس بن الحسن بن عبید اللّه عند جمیع النّسّابة، و إنّما الصّحیح نسب أولاد الفضل بن الحسن بن عبید اللّه، و ربّما اشتبه هذا بذاک و بینهما بعد أحدهما، صحیح و هو نسب الفضل بن الحسن، و الآخر غیر صحیح، و هو نسب الفضل بن عبد اللّه بن العبّاس، فمن ولد عبد اللّه بن العبّاس الیوم بالشّام أولاد السّیّد

- و ترجمه أیضا العلّامة الحلّی رحمه اللّه فی القسم الأوّل من (خلاصة الأقوال) (ص ۱۵۶) و غیرهما، و یروی عنه ابن أخیه أبو یعلی حمزة بن القاسم المذکور؛ و کانت وفاة محمّد بن علیّ بن حمزة المذکور سنة ستّ و ثمانین و مائتین، و ذکر صاحب (عمدة الطّالب) أنّه یکنّی أبا عبید اللّه نزل البصرة و روی الحدیث عن علیّ الرّضا بن موسی الکاظم علیه السّلام و غیره بها و بغیرها، و کان متوجّها عالما شاعرا، مات عن ستّة ذکور، أولد بعضهم.

(۱)- یلقّب إبراهیم هذا (جردقة) کما ذکر ذلک الدّاودی فی (عمدة الطّالب) (ص ۳۵۰).

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۵۳

الرّئیس المحسن بن الحسن بن محمّد بن حمزة بن عبد اللّه بن العبّاس بن الحسن بن عبید اللّه ابن العبّاس بن علیّ بن أبی طالب علیه السّلام.

(قال): و ولد عبید اللّه بن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس بن علیّ علیه السّلام سبعة بنین، أعقبوا جمیعا، و هم: عبد اللّه، و الحسن، و محمّد الأصغر، و محمّد الأکبر، و علیّ، و جعفر، و الحسین.

(سر) أولاد محمّد بن عبید اللّه الأکبر لیسوا مثل أولاد محمّد بن عبید اللّه الأصغر فی صحّة النّسب.

(قال) أمّا علیّ بن عبید اللّه، فأولاده ینزلون صعدة الیمن و المهجم و تلک البلاد، (و قال):

بفسا فارس من ولد علیّ بن عبید اللّه بن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس بن علیّ علیه السّلام قدر ثلاثمائة رجل، منهم زید بن علیّ بن محمّد بن الحسین بن علیّ بن عبید اللّه بن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس بن علیّ علیه السّلام، و کان منهم عقیل المقتول رضی اللّه عنه، ولّاه عضد الدّولة ثمّ قتله، و منهم الزّاهد بنیشابور الیوم الحسن بن علیّ بن محمّد.

(قال): و أمّا عبد اللّه بن عبيد اللّه بن الحسن بن عبيد اللّه بن العبّاس ولد اثنين و عشرين ابنا، أعقب منهم عشرة؛ و هم: محمّد، و أحمد، و إسماعيل، و القاسم، و موسى، و جعفر، و يحيى، و عبد اللّه، و طاهر، و الحسن.

(سر) قال: و موسى بن عبد اللّه بن عبيد اللّه بن الحسن بن عبيد اللّه بن العبّاس بن علىّ عليه السّلام لا يصحّ له عقب أصلا، ألبتّة. و من انتمى إليه فهو كذّاب.

(قال): و ولد محمّد بن عبد اللّه بن عبيد اللّه بن الحسن خمسة و عشرين ابنا، العقب منهم لعشرة، و هم بالمدينة و عسفان و الجحفة و مكّة و اليمامة، و من ولده: القاسم بن محمّد بن عبد اللّه بن عبيد اللّه بن الحسن بن عبيد اللّه بن العبّاس بن علىّ عليه السّلام، وفد على الحسن بن زيد بالمدينة و توفّى بطبرستان آمل. و من ولده كان بالرّى أبو طاهر الحسن بن حمزة بن القاسم بن محمّد بن عبد اللّه بن عبيد اللّه بن الحسن بن عبيد اللّه بن العبّاس بن علىّ عليه السّلام و ولده عمر أبو الحسن الشّعرانىّ.

(قال): و بهراة ولد عبيد اللّه بن الحسن بن إسماعيل بن عبد اللّه بن عبيد اللّه، و بطبرستان

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۵۴

ولد الحسن بن محمّد بن الحسن بن إسماعيل بن عبد اللّه بن عبيد اللّه من ابنه الحسن بن الحسن بن محمّد ختن الشّجرىّ بآمل و له عقب، و بمرو ولد عبد اللّه بن العبّاس بن القاسم ابن الحسن بن عبيد اللّه ثمانية بنين، أعقب منهم أربعة كانوا ينزلون عند ... «۱» صدقات علىّ عليه السّلام بينبع و برملة الشّام، و كانوا بجبال بروجرد العجم، و منهم يحيى بن عبد اللّه بن محمّد بن الفضل بن الحسن بن عبيد اللّه.

(قال): و ولد حمزة بن الحسن بن عبيد اللّه ابن الشّهيد سبعة بنين، أعقب منهم ثلاثة:

القاسم الصّوفىّ ابن حمزة، و طاهر بن محمّد بن القاسم بن حمزة الّذى خرج بفارس و غلب عليها، قتله النّاجم بالبصرة.

(قال): و من ولده «۲» اليوم ببغداد عبد اللّه بن علىّ بن عبد اللّه بن محمّد بن القاسم بن حمزة بن الحسن بن عبيد اللّه بن العبّاس بن علىّ عليه السّلام.

(قال): و بالبصرة حمزة بن الحسين بن حمزة بن محمّد بن القاسم بن حمزة بن الحسن ابن حمزة بن محمّد بن القاسم بن حمزة بن الحسن بن عبيد اللّه.

(قال): و بتفليس و مراغة و بردع، و هم من ولد علىّ بن الحسين بن القاسم بن القاسم ابن حمزة بن الحسن بن عبيد اللّه بن العبّاس بن علىّ عليه السّلام.

(قال): و ولد إبراهيم بن الحسن بن عبيد اللّه بن العبّاس خمسة رهط، العدد و الثّروة منهم فى ولد علىّ بن إبراهيم، و أمّه سعدى بنت عبد العزيز بن العبّاس بن عبد الرّحمان بن الحارث بن هشام.

(قال): و من ولده ببغداد ولد أبى الحسن علىّ بن يحيى بن علىّ بن إبراهيم، و كان أبو الحسن خليفة ابن أبى عبد اللّه الدّاعى على النّقابة ببغداد، و بواسط و سامراء خلق من ولد أبى العبّاس أحمد بن محمّد بن إسماعيل بن علىّ بن إبراهيم بن الحسن بن عبيد اللّه بن العبّاس بن علىّ عليه السّلام. و هؤلاء الّذين أعقبوا من ولد الحسن بن عبيد اللّه بن العبّاس بن علىّ عليه السّلام ذكرتهم مفصّلا كما سمعتهم و حفظتهم. و أنا مبتدئ بعون اللّه و توفيقه بذكر نسب

---

(۱)- بياض فى الأصل.

(۲)- أى من ولد حمزة بن الحسن بن عبيد اللّه المذكور.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۵۵

عمر الأطراف بن أمير المؤمنين عليه السّلام و نبدأ من الأخبار إن شاء اللّه تعالى.

أبو نصر، سر السّلسلة،/ ۸۹- ۹۵

و العقب من ولد أبی الفضل العبّاس بن أمیر المؤمنین علیّ بن أبی طالب (صلوات اللّه علیه) فی رجل واحد هو عبید اللّه بن العبّاس، و منه فی الحسن بن عبید اللّه، و منه فی خمسة رجال و هم: عبید اللّه [أبو الحسن] بن الحسن، و فیه العدد و البیت، و الفضل بن الحسن، و حمزة ابن الحسن، و العبّاس [أبو الفضل] بن الحسن، و إبراهیم بن الحسن جردقة.

أولاد عبید اللّه بن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس بن علیّ علیه السّلام

و العقب من ولد عبید اللّه بن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس بن أمیر المؤمنین علیّ بن أبی طالب فی علیّ بن عبید اللّه، و عبد اللّه بن عبید اللّه، و الحسن بن عبید اللّه، و محمّد بن عبید اللّه.

فأمّا علیّ بن عبید اللّه بن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس بن علیّ بن أبی طالب علیهم السّلام، فأعقب من ولده [أبی عبد اللّه]: الحسین و الحسن الأصغر و محمّد، و زاد غیره ما لم یذکره فی کتابه هو: و محمّد بن [علیّ بن] عبید اللّه الثّانیّ بالجحفة، و عبد اللّه بن علیّ بن عبید اللّه الثّانیّ، و علیّ بن علیّ بن عبید اللّه بالجحفة، و العبّاس بن علیّ بن عبید اللّه الثّانیّ، و عبید اللّه الثّالث بن علیّ بن عبید اللّه.

و العقب من ولد الحسین بن علیّ بن عبید اللّه الثّانیّ بن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس فی المحسن بن الحسین له عدّة من الولد، و حمزة بن الحسین له عقب، و عبد اللّه بن الحسین أعقب بمکّة، و [أبو الحسن] محمّد بن الحسین أعقب، و داود أعقب، هکذا قال صاحب الکتاب، و عبید اللّه بن الحسین له عقب، و الحسن بن الحسین أعقب [و علیّ بن الحسین ه].

[أولاد المحسن بن الحسین بن علیّ بن عبید اللّه الثّانیّ]

فأمّا المحسن بن الحسین بن علیّ بن عبید اللّه الثّانیّ بن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس ابن علیّ بن أبی طالب فأعقب من جماعة کثیرة ببلدان شتّی، أکثرهم بالیمن و بمصر و بمکّة و بلاد الجبل.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۵۶

هذا الّذی ذکره صاحب الکتاب فی ولد المحسن بن الحسین و قال ابن طباطبا: و العقب من المحسن بن الحسین بن علیّ بن عبید اللّه الثّانیّ فی الحسن بن المحسن له أولاد، لهم أولاد منهم: علیّ ابن الحسن، یلقّب بأبی حسوة، و یحیی بن الحسن، و عبید اللّه بن الحسن، و محمّد بن الحسن لهم سایرهم! أعقاب، و عبد اللّه بن المحسن بن الحسین بن علیّ بن عبید اللّه الثّانیّ ولده أبو هیّاج المحسن بن عبد اللّه بن المحسن و علیّ بن عبد اللّه له ولد، و إبراهیم بن المحسن بن الحسین بن علیّ بن عبید اللّه الثّانیّ له من الولد: محمّد بن إبراهیم له ولد، و الفضل بن المحسن بن الحسین بن علیّ بن عبید اللّه له أولاد لهم عقب، و إسماعیل ابن المحسن بن الحسین بن علیّ بن عبید اللّه الثّانیّ بالمهجم، ولده أبو تراب الحسن بن إسماعیل، له عقب، و أبو الفضل یحیی بن إسماعیل له ولد، و العبّاس بن المحسن بن الحسین ابن علیّ بن عبید اللّه الثّانی له أولاد، و علیّ بن المحسن بن الحسین بن علیّ بن عبید اللّه الثّانی له أولاد منهم الحسن بن علیّ له أولاد لهم أولاد، و المحسن بن علیّ له أولاد و لهم إخوة، و الحسین بن المحسن بن الحسین بن علیّ بن عبید اللّه الثّانی له عقب، و زید بن المحسن بن الحسین بن علیّ بن عبید اللّه الثّانی له ولد.

[أولاد حمزة بن الحسین بن علیّ بن عبید اللّه بن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس]

فأمّا حمزة بن الحسین بن علیّ بن عبید اللّه الثّانی بن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس ولده من الحسن بن حمزة، و الفضل بن حمزة، و من القاسم بن حمزة، و عبید اللّه بن حمزة، و الحسین بن حمزة، و عبد اللّه بن حمزة، و لهم سائرهم! أعقاب.

فأمّا الحسین بن حمزة بن الحسین بن علیّ بن عبید اللّه الثّانی ولده حمزة بن الحسین له ولد، و المحسن بن الحسین بن حمزة له ولد، و

الحسن بن الحسين بن حمزة له عقب، و عبد اللّه ابن الحسين بن حمزة، و إبراهيم بن الحسين بن علىّ بن عبيد اللّه الثّانى ولده أحمد بن عبيد اللّه و يحيى بن عبيد اللّه أعقب و عقيل بن عبيد اللّه أعقب.

و عبد اللّه بن حمزة بن الحسين بن علىّ بن عبيد اللّه الثّانى له ولد.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۵۷

[أولاد علىّ بن الحسين بن علىّ بن عبيد اللّه بن الحسن بن عبيد اللّه بن العبّاس]

و العقب من ولد علىّ بن الحسين بن علىّ بن عبيد اللّه: الحسن الأكبر الهول، و الحسن الأصغر الهريك، و إبراهيم بن علىّ، و أبو الطّيب أحمد بن علىّ، قال البخارىّ اسمه محمّد، و الحسين بن علىّ عن أبى المنذر.

فأمّا الحسن الهول بن علىّ بن الحسين بن علىّ بن عبيد اللّه الثّانى فولده علىّ بن الحسن الهول له الحسن بن علىّ بن الحسن الهول.

و [أمّا] الحسن الهريك بن علىّ بن الحسين بن علىّ بن عبيد اللّه الثّانى [ف] له أولاد منهم: محمّد الأصغر بن الهريك له عقب، الهريك، و علىّ بن الحسن الهريك لهم أعقاب و إخوة.

و أمّا إبراهيم بن علىّ بن الحسين بن علىّ بن عبيد اللّه الثّانى ولده محمّد بن إبراهيم، و الحسين بن إبراهيم، و المحسن بن إبراهيم، و علىّ بن إبراهيم.

فأمّا الحسين بن إبراهيم بن علىّ بن الحسين بن علىّ بن عبيد اللّه الثّانى فولده: عبد اللّه ابن الحسين، و الحسين بن الحسين و غيرهما؛ فمن ولد عبد اللّه الشّويخ بن الحسين بن إبراهيم بن علىّ بن الحسين أبو سباع موهوب بن عبد اللّه المحمحى بن إبراهيم له ولد، و للحسين بن الحسين بن إبراهيم ولد.

و لمحمّد بن إبراهيم بن علىّ بن الحسين بن علىّ بن عبيد اللّه عقب.

و للمحسن بن إبراهيم بن علىّ بن الحسين بن علىّ بن عبيد اللّه الثّانى ولد.

و لعلىّ بن إبراهيم بن علىّ بن الحسين بن علىّ بن عبيد اللّه الثّانى ولد.

و أمّا أبو الطّيّب أحمد، و قيل: محمّد بن علىّ بن الحسين بن علىّ بن عبيد اللّه الثّانى فولده الحسين بن أبى الطّيّب الأطروش له عقب، و محمّد بن أبى الطّيّب له عقب، و الحسين ابن أبى الطّيّب له عقب.

و [أمّا] الحسين بن علىّ بن الحسين بن علىّ بن عبيد اللّه الثّانى، ذكره أبو المنذر، له ولد: داود بن الحسين.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۵۸

[أولاد داود و عبيد اللّه و محمّد و عبد اللّه بنى الحسين بن علىّ بن عبيد اللّه الثّانى]

و أمّا داود بن الحسين بن علىّ بن عبيد اللّه الثّانى ولده الحسن بن داود له عقب.

و العقب من عبيد اللّه بن الحسين بن علىّ بن عبيد اللّه الثّانى من أبى العبّاس الفضل بن عبيد اللّه ولده أبو علىّ عبيد اللّه، و محمّد الشّعرانىّ لهما عقب، و محمّد بن عبيد اللّه له عقب، و الحسن بن عبيد اللّه له ولد، و علىّ بن عبيد اللّه يلقّب: الهدهد له عقب، و عبد اللّه بن‌عبيد اللّه، ولده علىّ بن عبد اللّه، له زيد بن علىّ له عقب، و الحسين بن عبيد اللّه له ولد «۱».

و أمّا محمّد بن الحسين بن علىّ بن عبيد اللّه الثّانى من أبى محمّد الحسن الأعرج بن محمّد، و من علىّ بن محمّد له عقب، و العبّاس بن محمّد له ولد؛ فأمّا أبو محمّد الحسن بن محمّد بن الحسين بن علىّ بن عبيد اللّه فولده محمّد أبو جعفر له عقب، و طاهر بن الحسن الأعرج له ولد، و القاسم بن الحسن الأعرج له ولد، و علىّ بن الحسن الأعرج له ولد، و عبيد اللّه بن الحسن الأعرج كان بالبصرة مدفوعا ثمّ اعترف به له ولد.

و أمّا عبد اللّه بن الحسين بن علىّ بن عبيد اللّه الثّانى فولده أبو محمّد الحسن بن عبد اللّه له أعقاب، و الحسين بن عبد اللّه له عقب، فأمّا أبو محمّد الحسن بن عبد اللّه بن الحسين بن علىّ بن عبيد اللّه الثّانى فولده حمزة الأحول، و علىّ بن الحسن أبو الرّؤوس، و أبو عبد اللّه محمّد بن الحسن له عقب، فأمّا حمزة الأحول بن الحسن بن عبد اللّه بن الحسين فولده المحسن ابن حمزة الأحول بن الحسن له أولاد، و أمّا علىّ أبو الرّؤوس بن الحسن بن عبد اللّه بن الحسين بن علىّ بن عبيد اللّه الثّانى ولده الحسن و عبد اللّه مهمه العليق بن الحسن أبى الرّؤوس، و [أمّا] أبو عبيدة محمّد بن الحسن بن عبد اللّه بن الحسين بن علىّ بن عبيد اللّه الثّانى ولده الحسين الكبيس و أبو سديد الحسن بن أبى عبيدة محمّد بن الحسن بن عبد اللّه بن الحسين، و عبد اللّه بن أبى عبيدة بن الحسن له ولد، و علىّ بن أبى عبيدة له ولد؛ و أمّا الحسين بن عبد اللّه بن الحسين بن علىّ بن عبيد اللّه الثّانى ولده علىّ بن الحسين و عبد اللّه بن الحسين و المحسن بن الحسين له عقب و إبراهيم الأسود بن الحسين و أبو كتيبة الحسن بن الحسين، و حمزة المؤذّن الأكبر، و حمزة الأصغر، و عبيد اللّه بن الحسين، و الحسن بن الحسين.

---

(۱)- يسكن الدينور و فيه غمز. حدثنى بذلك شيخى أبو الحسن رحمه اللّه. المجدى.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۵۹

[أولاد الحسن بن علىّ بن عبيد اللّه الثّانى]

و العقب من الحسن الأصغر بن علىّ بن عبيد اللّه الثّانى فى محمّد أبى الحسن، شاهد بصعدة من اليمن، يلقّب بالتّابوت، له ولده، و محمّد بن الحسن له أولاد بزبيد و دمياط.

[أولاد عبد اللّه بن عبيد اللّه الثّانى بن الحسن بن عبيد اللّه بن العبّاس الشّهيد]

و العقب من ولد عبد اللّه بن عبيد اللّه الثّانى بن الحسن بن عبيد اللّه بن العبّاس الشّهيد ابن أمير المؤمنين علىّ بن أبى طالب (صلوات اللّه عليهم) فى محمّد بن عبد اللّه اللّحيانىّ، و يحيى أعقب بالمغرب، و عبيد اللّه أعقب، و طاهر بن عبد اللّه أعقب، و جعفر الأصغر بن عبد اللّه أعقب، و موسى بن عبد اللّه أعقب، و إسماعيل بن عبد اللّه أعقب، و القاسم بن عبد اللّه أعقب.

قال: و جعفر أعقب من أحد عشر رجلا فى صح، و محمّد أعقب، و الفضل بن عبد اللّه أعقب شيئا يسيرا. [و أحمد بن عبد اللّه له عقب. خ]

[أولاد محمّد اللّحيانىّ بن عبد اللّه بن عبيد اللّه الثّانى]

فأمّا محمّد اللّحيانىّ بن عبد اللّه بن عبيد اللّه الثّانى فأعقب من جماعة منهم: طاهر بن محمّد، و هارون بن محمّد، و القاسم بن محمّد أعقب بقزوين و الرّى، و إبراهيم بن محمّد أعقب بطبرستان و الرّى، و جعفر الأصغر بن محمّد أعقب، و العبّاس بن محمّد أعقب، و سليمان بن محمّد أعقب، و عبيد اللّه النّصيبىّ له عقب بنصيبين، و حمزة أعقب بالنّصيبين! و داود بن محمّد له ولد، و عبد اللّه بن محمّد أعقب، و أحمد بن محمّد أعقب، و الفضل بن محمّد له ولد.

فأمّا طاهر بن محمّد اللّحيانىّ فعقبه كان بالمدينة و بالجحفة؛ كان منهم ببغداد أبو الفضل جعفر يلقّب أبا المردين بن طاهر بن إبراهيم بن طاهر بن محمّد اللّحيانىّ له بقيّة ولد.

و أمّا هارون بن محمّد اللّحيانىّ بن عبد اللّه بن عبيد اللّه الثّانى فله عقب منهم: أبو إسحاق إبراهيم بن هارون كوفىّ من ولده جعفر بن علىّ بن إبراهيم الرّقى مجرور مرفوع نحوىّ! من أهل العلم له ولد، و أحمد بن هارون ولده بحمص و له عقب، [و العبّاس بن هارون

«۱»، ه خ] و غیرهما.

---

(۱)- ورد ذکره فی المجدی و کنّاه بأبی الفضل قال: أولد بالرّحبة محمّدا.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۶۰

و [أمّا] أحمد بن محمّد اللّحیانیّ بن عبد اللّه بن عبید اللّه الثّانی یعرف ولده ببنی العشّاریّ بالمغرب له عقب.

و أمّا القاسم بن محمّد اللّحیانیّ بن عبد اللّه بن عبید اللّه الثّانی له عقب بالرّیّ و طبرستان و هو: حمزة بن القاسم، کان من ولده أبو طاهر الحسن بن محمّد بن الحسن بن حمزة بن القاسم بالرّیّ، و له نعمة له ولد اسمه مانکدیم بالرّیّ، و منهم بنو الشّعرانیّ بالرّیّ أولاد علیّ بن القاسم بن محمّد اللّحیانیّ لهم نباهة، و داود بن القاسم له عقب، و إسماعیل بن القاسم له عقب.

و أمّا سلیمان بن محمّد اللّحیانیّ بن عبد اللّه بن عبید اللّه الثّانی فعقبه من عیسی بن سلیمان بالرّحبة [بالشّام. ه] و الحسین «۱» بن سلیمان بطبریة.

و داود بن محمّد اللّحیانیّ له عقب بالرّملة.

و العبّاس بن محمّد اللّحیانیّ له ولد فی صح.

و عبید اللّه بن محمّد اللّحیانیّ بن عبد اللّه بن عبید اللّه [الثّانی] النّصیبیّ له عقب بنصیبین:

مهدی بن عبید اللّه له عقب، و حمزة بن عبید اللّه له عقب فی إخوة لهم.

و إبراهیم بن محمّد اللّحیانیّ بن عبد اللّه بن عبید اللّه الثّانی ولده عبد اللّه بن إبراهیم له عقب بالرّیّ و طبرستان، و علیّ بن إبراهیم بطبرستان.

و حمزة بن محمّد اللّحیانیّ بن عبد اللّه بن عبید اللّه الثّانی ولده بنصیبین منهم أبو العبّاس الفضل بن حمزة یلقّب الغضبان و أولاده یعرفون ببنی الغضبان.

و الفضل بن محمّد اللّحیانیّ قال: هم بطبریة.

و أمّا جعفر الغریق ابن محمّد اللّحیانیّ فله عقب فی صح.

و أمّا عبد اللّه بن محمّد اللّحیانیّ فله ولده فی صح.

مضی ولد محمّد اللّحیانیّ بن عبد اللّه بن عبید اللّه الثّانی.

[أولاد موسی و إسماعیل و القاسم و عبید اللّه بنی عبد اللّه بن عبید اللّه الثّانی]

فأمّا ولد موسی بن عبد اللّه بن عبید اللّه الثّانی بن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس

---

(۱)- فی المجدی: الحسن.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۶۱

فأعقب من الحسن، ولده بالرّیّ؛ و من محمّد بن موسی، ولده بطبرستان.

و العقب من إسماعیل بن عبد اللّه بن عبید اللّه الثّانی بن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس من علیّ بن إسماعیل، ولده بشیراز و حرّان؛ و محمّد بن إسماعیل ولده بالکوفة، و الحسن ابن إسماعیل.

فأمّا علیّ بن إسماعیل بن عبد اللّه بن عبید اللّه الثّانی فولده الحسین بن علیّ ینزل شیراز له عقب بها، و محمّد بن علیّ بحرّان، و الحسن بن علیّ بحرّان، فمن ولد الحسین بن علیّ بن إسماعیل: عبید اللّه بن الحسین یعرف بابن مخزومیّة، و محمّد بن الحسین له

عقب بشیراز.

و أمّا محمّد بن إسماعیل بن عبد اللّه بن عبید اللّه الثّانی فعقبه من موسی «۱» وحده ابن محمّد، و لموسی بن محمّد یحیی بن موسی وحده أعقب یحیی بن موسی الملّاح الأطروش الکوفیّ الشّجاع له عقب و بقیّة بالکوفة و غیرها، و إبراهیم بن یحیی الملّاح أیضا کوفیّ نزل قصر ابن هبیرة، أخفج الرّجلین، له بقیّة بالکوفة، و الحسین بن یحیی له عقب.

و أمّا الحسن بن إسماعیل بن عبد اللّه بن عبید اللّه الثّانی فله ولد بجرجان و طبریة.

و أمّا القاسم بن عبد اللّه بن عبید اللّه الثّانی فأعقب جماعة، درج بعضهم، و أعقب بعضهم، و هم عدد یسیر.

و أمّا عبید اللّه الثّالث بن عبد اللّه بن عبید اللّه الثّانی فله بقیّة.

مضی ولد عبد اللّه بن عبید اللّه الثّانی.

[أولاد محمّد و الحسن ابنی عبید اللّه بن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس أبی الفضل]

و العقب من ولد الحسن بن عبید اللّه الثّانی بن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس و هو المتوثّق من محمّد بن الحسن بمکّة.

و العقب من محمّد بن الحسن بن عبید اللّه الثّانی فی جماعة منهم: علیّ المکیّ الملقّب بالوین «۲» ابن العبّاس بن محمّد بن الحسن المتوثّق له بقیّة ببغداد و البصرة، و هم قلیل.

---

(۱)- فی المجدی (موسی) هذا هو ابن إسماعیل، لا ابن محمد بن إسماعیل.

(۲)- فی المجدیّ: بالونن. و رسم الخط من نسختنا مشوّش.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۶۲

و العقب من محمّد بن عبید اللّه الثّانی بن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس بن علیّ بن أبی طالب فی جماعة بالمغرب و هم من نسب القطع.

مضی ولد عبید اللّه بن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس بن أمیر المؤمنین (صلوات اللّه علیهم).

[أولاد الفضل بن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس علیه السّلام]

و العقب من ولد [أبی خفنة] الفضل بن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس بن علیّ بن أبی طالب علیهم السّلام من محمّد بن الفضل، و العبّاس بن الفضل ولده کانوا بینبع، قال: و هم یعرفون صندوق، و العبّاس الأصغر بن الفضل.

أمّا العبّاس الأصغر بن الفضل، فأعقب من ولده: عبد اللّه بینبع، و منه فی أحمد بن عبد اللّه بن العبّاس بالرّملة، و الفضل بن العبّاس بن الفضل ولده بالرّملة.

و أمّا محمّد بن الفضل بن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس فأعقب من ولده أبو محمّد عبد اللّه، ببروجرد، ابن أبی العبّاس الفضل بن محمّد بن الفضل.

فهؤلاء ولد الفضل بن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس.

[أولاد حمزة بن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس]

و العقب من ولد حمزة [الشّبیه] بن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس بن أمیر المؤمنین علیّ بن أبی طالب فی علیّ بن حمزة و القاسم بن حمزة.

فأمّا علیّ بن حمزة بن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس، فله عقب من محمّد بن علیّ و الحسن بن علیّ ولدهما فی صح.

و العقب من ولد القاسم بن حمزة بن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس بن علیّ بن أبی طالب (صلوات اللّه علیهم) فی: «۱»- الحسن بن القاسم منهم: علیّ بن الحسین بن الحسن بن القاسم القاضیّ بطبرستان «۱» [ولده محمّد ببلخ. ه]، ۲- و إسماعیل بن القاسم له عقب،

---

(۱)- فی المجدیّ: و منهم القاضیّ بطبرستان أبو الحسین علیّ بن الحسین بن محمّد بن الحسین بن الحسن بن القاسم مات عن ولدین ذکرین.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۶۳

۳- و العبّاس بن القاسم له عقب بمرو، ۴- و علیّ بن القاسم له عقب، ۵- و عبید اللّه بن القاسم له عقب، ۶- و محمّد بن القاسم الصّیوفیّ له عقب من جمیعهم الذّیلا! عبد اللّه بن علیّ بن عبید اللّه بن محمّد بن القاسم کان له بقیّة ببغداد فی مربّعة الخرسیّ فانقرضوا، ۷- و القاسم بن القاسم ولده ببرذعة و تفلیس و المراغة، فی جماعتهم مذکورین، منهم عقیل بن محمّد بن القاسم بن القاسم کان ببربرة له منزلة و محلّ جلیل. ۸- و جعفر بن القاسم بن حمزة [أبو عبد اللّه] له عقب بمرو من خراسان، ۹- و أحمد بن القاسم بمصر و بنصیبین، ۱۰- [و عبد اللّه بن القاسم له أولاد. ه. خ]، ۱۱- و حمزة بن القاسم له عقب بمرو، ۱۲- و الحسین بن القاسم له عقب «۱» [بمواضع شتّی و فی صح. ه خ]، ۱۳- و عیسی بن القاسم فیه شکّ، ۱۴- و موسی بن القاسم له ولد، ۱۵- و إبراهیم بن القاسم له ولد، ۱۶- و إسحاق بن القاسم له عقب.

و مضی ولد حمزة بن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس بن علیّ بن أبی طالب علیهم السّلام.

[أولاد إبراهیم جردقة بن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس علیه السّلام]

و العقب من ولد إبراهیم و یلقّب جردقة بن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس بن علیّ بن أبی طالب فی محمّد بن إبراهیم جردقة، و منه فی أحمد بن محمّد بن جردقة، و ما سواه فی صح قال: هم بمصر قال: و هم قلیل و أظنّهم فی صح، و فی علیّ الأعرج بن إبراهیم جردقة، کان بسرّ من رأی، أحد أجواد بنی هاشم.

و العقب من علیّ بن إبراهیم جردقة فی أبی الفضل العبّاس، و فی أحمد، و فی زید، و فی عبد اللّه [الملک]، و فی القاسم، و فی عبید اللّه، و فی موسی، و فی إبراهیم، و فی الحسن [المکفل]، و فی محمّد یعرف بالسّطیح، و فی إسماعیل. هذا ما ذکره ابن أبی جعفر، و فی یحیی بن علیّ و فی حمزة بن علیّ.

فأمّا العبّاس بن علیّ بن إبراهیم جردقة، فله بقیّة بمصر منهم أبو محمّد الحسن یلقّب

---

(۱)- فی المجدیّ: و أحسب أن منهم جعفر بن علیّ [بن الحسین] العبّاسیّ الرّقیّ النّحویّ المعروف بالإبراهیمیّ رآه شیخنا أبو الحسن النّسّابة و روی عنه.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۶۴

بأبی النّار بن العبّاس فی ولد له و إخوة.

و أمّا عبد اللّه بن علیّ بن إبراهیم جردقة یقال: انقرض ولده. و هم فی صح.

و أمّا أبو الطّیّب [أحمد] الشّیخ بن علیّ بن إبراهیم جردقة فیهم قلّة بمرو من خراسان.

و أمّا أبو السّمین القاسم بن علیّ بن إبراهیم جردقة فله عقب قلیل.

و أمّا أبو الحسین زید السّبیعیّ بن علیّ بن إبراهیم جردقة فولده أبو جعفر محمّد بن زید الشّاعر السّبیعیّ له عقب قلیل.

و أمّا محمّد السّطيح بن علىّ بن إبراهيم جردقة فهم قليل جدا.

و أمّا الحسن بن علىّ بن إبراهيم جردقة، فمن ولده العبّاس الحتحت جدّ علىّ الشّيرازىّ ابن إبراهيم بن العبّاس، كان ناسخا ببغداد فى الجانب الشّرقىّ، له بقيّة ولد بها، و أبو الطّيّب الحسن بن محمّد بن أحمد بن الحسن بن علىّ بن إبراهيم كان ذا وجاهة ببغداد فى الجانب الشّرقىّ له بقيّة ولد ببغداد، و لعلىّ بن إبراهيم أولاد و بقيّة.

[أولاد العبّاس بن الحسن بن عبيد اللّه بن العبّاس عليه السّلام]

و العقب من ولد العبّاس الشّاعر الخطيب بن الحسن بن عبيد اللّه بن العبّاس بن علىّ ابن أبى طالب عليه السّلام، و هو البيت المقدّم فى عبد اللّه الخطيب بن العبّاس الشّاعر، و فى أحمد ابن العبّاس الشّاعر، و فى عبد اللّه الأكبر بن العبّاس.

[أولاد عبد اللّه بن العبّاس بن الحسن]

و العقب من ولد عبد اللّه الشّاعر الخطيب الأصغر بن العبّاس الشّاعر الخطيب بن الحسن فى أحمد أعقب [و هو] خطيب الرّملة، و فى العبّاس و فى الفضل و فى حمزة و فى علىّ و فى جعفر بن عبد اللّه و فى عبد اللّه بن عبد اللّه «۱»، هذا ما ذكره ابن أبى جعفر و قال غيره: و فى محمّد الأصغر بن عبد اللّه بن العبّاس.

---

(۱)- من ولده محمّد بن زيد بن علىّ بن عبد اللّه بن عبد اللّه كان أحد الفضلاء مات سنة ۳۱۶ كما فى المجدىّ.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۶۵

فأمّا أحمد بن عبد اللّه بن العبّاس بن الحسن فولده أبو الطّيّب محمّد بن أحمد بالرّملة بها بقيّة، و أبو الحسين محمّد الأكبر بن أحمد من ولده الزرّاد ببغداد، و يلقّب شقشق الحسن ابن أبى حنتلة علىّ بن أبى الحسين محمّد الأكبر بن أحمد بن عبد اللّه الخطيب بن العبّاس ابن الحسن له عقب ببغداد فى آخرين، و الفضل بن أحمد بن عبد اللّه الخطيب فى صح أعقب من ولده أحمد بن الفضل له ولد، و أبو الحسين محمّد بن أحمد بن عبد اللّه الخطيب أعقب من علىّ و حمزة لهما عقب، و علىّ بن الحسين! و عبد اللّه بطبرية فى صح.

و العبّاس بن عبد اللّه الخطيب بن العبّاس الشّاعر بن الحسن بن عبيد اللّه بن العبّاس، فأعقب من عبد اللّه وحده، و أعقب عبد اللّه و هو أبو جعفر الحمانىّ «۱» من أبى الحسن علىّ بن عبد اللّه، يلقّب مريح. قال البخارىّ: و من أبى الفضل محمّد بن عبد اللّه، و أعقب مريح علىّ ابن عبد اللّه الحمانىّ بن العبّاس بن عبد اللّه بن العبّاس الشّاعر من أبى محمّد الحسن، و أبى عبد اللّه أحمد، و أبى طالب العبّاس لهم ولد بالبصرة، أعنى الحسن بن مريح، ولد فى صح «۲».

فأمّا حمزة بن عبد اللّه بن العبّاس الشّاعر بن الحسن، فولده بطبرية أبو الطّيّب محمّد الطّبرانىّ بن حمزة له عقب من المحسن بن الحسن بن محمّد بن حمزة سيّد فاضل فى آخرين من إخوته، و علىّ بن أبى الطّيّب محمّد بن حمزة بن عبد اللّه بن العبّاس الشّاعر له ولده محمّد أبو الطّيّب الدّندانىّ، و من ولده اللّقيش بن علىّ بن أبى الطّيّب محمّد بن حمزة و آخرين بطبرية، و من ولد حمزة بن عبد اللّه بن العبّاس قال: الحسين له حمزة ولده بمصر، و عبد اللّه أبو جعفر بن الحسين المكارىّ يعرف بجميلة، و الحسين بن عبد اللّه بن الحسين بن حمزة المعروف بأبى جميلة كانوا بقصر ابن هبيرة له أولاد بسورا، و منهم ببغداد.

مضى ولد حمزة بن عبد اللّه بن العبّاس الشّاعر.

---

(۱)- فى المجدىّ: أنشدنى شيخنا أبو الحسن محمّد بن محمّد الحسينىّ رحمه اللّه لعبد اللّه ابن الأفطسية ابن العبّاس بن عبد اللّه بن

العبّاس بن الحسن و كان شاعرا ...

و إنّى لأستحيى أخى أن أبرّه قريبا و أن أجفوه و هو بعيد

علىّ لاخوانى رقيب من الهوى تبيد اللّيالى و هو ليس يبيد

(۲)- فى الهامش: لابن أبى جعفر فى نسخة أخرى بل انقرض من سوى ذلك.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۶۶

و أمّا علىّ بن عبد اللّه بن العبّاس الشّاعر بن الحسن بن عبيد اللّه بن العبّاس بن علىّ بن أبى طالب (صلوات اللّه عليه) فأعقب قال: من ولده [على. خ] بسورا و هم فى صح.

و أمّا جعفر بن عبد اللّه بن العبّاس الشّاعر، و جعفر يلقّب الححش له أولاد منهم إبراهيم بن جعفر له عقب بالطّبريّة، و له ولد غيره.

و أمّا الفضل بن عبد اللّه بن العبّاس الشّاعر فولده أحمد بن الفضل له عقب و هم يسير؛ و أبو الطّيّب محمّد بن أحمد بن الفضل بن عبد اللّه كان ببغداد، و هو أسمر له عقب بالموصل، و ربّما انتسب إلى الفضل بن عبد اللّه بن عبيد اللّه الثّانى.

[أولاد أحمد و عبد اللّه الأكبر ابنى العبّاس الشّاعر]

و العقب من أحمد الشّاعر بن العبّاس الشّاعر بن الحسن بن عبيد اللّه بن العبّاس بن علىّ بن أبى طالب (صلوات اللّه عليهم أجمعين) فى الحسين، و منه فى عبد اللّه المحمحى بن الحسين ابن عبيد اللّه بن الحسين بن أحمد الشّاعر، و قد جاء فى النّسب أنّ المحمحى عبيد اللّه بن الحسين بن أحمد الشّاعر بن العبّاس الشّاعر، و قد ذكر نسبه فى غير هذا البيت، فقيل:

هو عبيد اللّه بن الحسين «۱» بن إبراهيم بن علىّ بن الحسين بن علىّ بن عبيد اللّه الثّانى بن الحسن بن عبيد اللّه بن العبّاس بن علىّ بن أبى طالب عليه السّلام، من ولده أبو السّباع بن عبيد اللّه و قد تقدّم ذكرى له فى البيت الذى ذكرته، كان له ببغداد، و كان أسود شديد السّواد، و أخوه جعفر بن عبيد اللّه له عقب ببغداد، و أخوه محمّد له بنت ببسا.

و العقب من عبيد اللّه الأكبر بن العبّاس الشّاعر بن الحسن بن عبيد اللّه بن العبّاس بن علىّ بن أبى طالب (صلوات اللّه عليهم) فى جماعة فى صح.

مضى ولد العبّاس بن أمير المؤمنين علىّ بن أبى طالب (صلوات اللّه عليه).

العبيدلى، تهذيب الأنساب،/ ۲۷۵- ۲۹۰

محمّد بن علىّ بن حمزة بن الحسن بن عبيد اللّه بن العبّاس بن علىّ أبى طالب عليه السّلام، أبو

---

(۱)- كذا و انظر ما تقدّم باسم عبد اللّه بن الحسين بن إبراهيم.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۶۷

عبد اللّه، ثقة، عين فى الحديث، صحيح الاعتقاد، له رواية عن أبى الحسن و أبى محمّد عليهما السّلام، و أيضا له مكاتبته، و فى داره حصلت أم صاحب الأمر عليه السّلام بعد وفاة الحسن عليه السّلام، له كتاب مقاتل الطّالبيّين، أخبرنا الحسين بن عبيد اللّه قال: حدّثنا علىّ بن محمّدالقلانسى، قال: حدّثنا حمزة بن القاسم عن عمّه محمّد بن علىّ بن حمزة.

النجاشى، الرّجال (ط ب)،/ ۲۴۵

[و هؤلاء ولد العبّاس بن علىّ بن أبى طالب]

«۱»

لا عقب للعبّاس بن علیّ بن أبی طالب إلّا من ولده عبید اللّه بن العبّاس فقط. فولد عبید اللّه المذکور الحسن، و الحسین، و حمزة، بنو عبید اللّه بن العبّاس بن علیّ بن أبی طالب «۱». منهم: عبید اللّه «۲» بن الحسین بن عبید اللّه بن العبّاس بن علیّ بن أبی طالب، ولی مکّة و المدینة للمأمون؛ و عمّته نفیسة بنت عبید اللّه بن العبّاس بن علیّ بن أبی طالب، هی أمّ علیّ و العبّاس ابنی عبد اللّه بن خالد، خرج علیّ المذکور بدمشق: و هما ابنا عبد اللّه بن خالد بن یزید بن معاویة بن أبی سفیان بن حرب بن أمیّة؛ و أخوهما حمزة بن عبید اللّه الشّاعر، و ابن أخیهما العبّاس بن الحسن بن عبید اللّه، کان العبّاس هذا من صحابة الرّشید؛ و الفضل بن محمّد [بن عبد اللّه بن العبّاس بن الحسن] «۳» بن عبید اللّه بن العبّاس بن علیّ ابن أبی طالب، کان مع الحسین بن زید بطبرستان؛ ثمّ هرب منه؛ فأراد الحسن قتله؛ فآواه موسی بن مهران الکردیّ؛ و کان الفضل شاعرا، کثیر الهجو للحسن بن زید؛ و ابن عمّه لحّا أبو الطّیّب محمّد بن حمزة بن عبید اللّه بن العبّاس، حاله قد جلّت بالأردن و کثر ماله و ضیاعه، و کان یسکن مدینة طبریة؛ فکاسه «۴» طغج «۵» أیّام القرامطة، فقتله فی بستانه.

(۱- ۱) [حکاه فی بطل العلقمی، ۳/ ۴۳۴].

(۲)- [فی أکثر المصادر هو ابن الحسن ولیّ مکّة و المدینة للمأمون].

(۳)- ما بین المعقفین ساقط من ط فقط.

(۴)- کاسه: صرعه، و أخذ برأسه فنصاه إلی الأرض. ا: «فکاتمه» ط: «فکامنه» ب «بکاسه»، و الصّواب من ح.

(۵)- طغج بن جف الفرغانی.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۶۸

و کان اتّهم بالمیل إلی القرمطیّ- لعنه اللّه؛ و محمّد بن علیّ بن حمزة بن الحسن بن عبید اللّه ابن العبّاس بن علیّ بن أبی طالب، محدث، مات سنة ۲۸۷.

ابن حزم، الجمهرة، ۱/ ۶۷

العبّاس بن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس بن علیّ بن أبی طالب، «۱» أبو الفضل أخو محمّد، و عبید اللّه، و الفضل، و حمزة بنی الحسن «۱». و هو من أهل مدینة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، قدم بغداد فی أیّام هارون الرّشید، و أقام فی صحابته، و صحب المأمون بعده، و کان عالما شاعرا فصیحا، و یزعم أکثر العلویّة أنّه أشعر ولد أبی طالب «۲». أخبرنا أبو سعید الحسن ابن محمّد بن عبد اللّه بن حسنویّه الکاتب- بأصبهان- حدّثنا أحمد بن جعفر بن أحمد بن معبد السّمسار، حدّثنا أبو بکر النّعمان، حدّثنا أبو العبّاس «۲» العلویّ الفضل بن محمّد بن الفضل. قال: قال عمّی العبّاس بن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس بن علیّ بن أبی طالب:

اعلم أنّ رأیک لا یتّسع لکلّ شیء، ففرّغه للمهمّ. و إنّ مالک لا یغنی النّاس کلّهم، فخصّ به أهل الحقّ، و أنّ کرامتک لا تطیق العامّة، فتوخّ بها أهل الفضل. و أنّ لیلک و نهارک لا یستوعبان حاجتک، و إن دأبت فیهما فأحسن قسمتهما بین عملک و دعتک من ذلک، فإنّ ما شغلک من رأیک فی غیر المهمّ إزراء بالمهمّ، و ما صرفت من مالک فی الباطل فقدته حین ترید به للحقّ، و ما عمدت من کرامتک إلی أهل النّقص أضرّ بک فی العجز عن أهل الفضل، و ما شغلت من لیلک و نهارک فی غیر الحاجة أزری بک فی الحاجة. «۳» أخبرنا الحسن بن أبی بکر، أخبرنا الحسن بن محمّد بن یحیی العلویّ، حدّثنا جدّی یحیی بن الحسن بن جعفر بن عبید اللّه بن الحسین بن علیّ بن الحسین بن علیّ بن أبی طالب، قال:

و کان العبّاس بن الحسن فی صحابة أمیر المؤمنین هارون، و کان «۳» من رجال بنی هاشم لسانا و بیانا و شعرا. و قال العبّاس بن الحسن یذکر إخاء أبی طالب لعبد اللّه أبی النّبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم لأبیه و أمّه من بین إخوته.

(۱- ۱) [لم یرد فی الأعیان].

(۲- ۲) [الأعیان: ثمّ روی بسنده عن أبی العبّاس].

(۳- ۳) [الأعیان: ثمّ روی أنّه کان العبّاس بن الحسن].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۶۹

إنّا و إنّ رسول اللّه یجمعنا أب و أمّ و جدّ غیر موصوم

جاءت بنا ربة من بین أسرته غرّاء من نسل عمران بن مخزوم

فزنا بها دون من یسعی لیدرکها قرابة من حواها غیر مسهوم

رزقا من اللّه أعطانا فضیلته و النّاس ما بین مرزوق و محروم

«۱» أخبرنا الجوهریّ، أخبرنا أبو عبید اللّه محمّد بن عمران المرزبانیّ، حدّثنا عبد الواحد ابن محمّد الخصیبیّ، حدّثنی «۱» محمّد بن إسماعیل، قال: دخل العبّاس بن الحسن العلویّ العباسیّ علی المأمون، فتکلّم فأحسن، فقال له المأمون: و اللّه ما علمتک إلّا تقول فتحسن، و تشهد فتزیّن، و تغیب فتؤمن.

«۲» أخبرنی أبو محمّد، الخلال حدّثنا أحمد بن محمّد ابن عمران، حدّثنا عثمان بن بکر، حدّثنا عبد اللّه بن أبی سعد، حدّثنا «۲» عبد اللّه بن مسلم؛ قال: جاء العبّاس بن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس بن علیّ بن أبی طالب إلی باب المأمون، فنظر إلیه الحاجب ثمّ أطرق، فقال له: لو أذن لنا لدخلنا، و لو اعتذر إلینا لقبلنا، و لو صرفنا لانصرفنا، فأمّا اللّفتة بعد النّظرة لا أعرفها. ثمّ أنشد:

و ما عن رضی کان الحمار مطیّتی و لکنّ من یمشی سیرضی بما رکب «۳»

الخطیب البغدادی، تاریخ بغداد، ۱۲/ ۱۲۶- ۱۲۷- عنه: الأمین، أعیان الشّیعة، ۷/ ۴۱۳

و ولد العبّاس بن علیّ بن أبی طالب علیه السّلام: عبید اللّه و الفضل، أمّهما لبابة بنت عبد اللّه بن العبّاس بن عبد المطّلب، أخوهما لأمّهما: القاسم بن الولید بن عتبة بن أبی سفیان، و أختهما لأمّهما، نفیسة بنت زید بن الحسن بن علیّ بن أبی طالب علیهما السّلام.

فولد عبید اللّه بن العبّاس، و کان یوصف بالکمال و المروءة و الجمال، و مات و له خمسة و خمسون سنة، أبا جعفر عبد اللّه و حسنا.

(۱- ۱) [الأعیان: بسنده عن].

(۲- ۲) [الأعیان: بسنده عن].

(۳)- [زاد فی الأعیان: و کان العبّاس هذا إخوة علماء و فضلاء، هم: محمّد و عبید اللّه و الفضل و حمزة و کلّهم بنو الحسن بن عبد اللّه بن العبّاس].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۷۰

فأمّا عبد اللّه، فأولد، أربعة، علیّا و العبّاس و جعفر و إبراهیم، لم یعقب منهم سوی علیّ ابن عبد اللّه بن عبید اللّه، فإنّه أولد ثلاثة: الحسین و محمّدا و الحسن، لم یعقب منهم غیر الحسن بن علی، فإنّه أعقب خمسة: علیّا و محمّدا و إبراهیم و عبد اللّه و العبّاس، أمّ بعضهم عبدة بنت یحیی بن الحسین بن علیّ بن الحسین بن علیّ بن أبی طالب علیهم السّلام، و انقرض عبد اللّه بن عبید اللّه بن العبّاس السّقّاء.

و ولد الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس، عبید اللّه «۱» و عبّاسا و محمّدا و حمزة و إبراهیم و الفضل و علیّا، و کان الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس لأمّ ولد و روی الحدیث، و عاش سبعا و ستّین سنة.

فولد علیّ بن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس، و یلقّب: حشایا، أربعة: محمّدا الزّاکی و الحسن و أحمد و أحمد الصّغیر «۲». فولد الزّاکی: علیّا و أحمد و انقرضوا.

و ولـد الفضل بن الحسن بن عبيد اللّه بن العبّاس- و كان لسـنا فصـيحا، أحد سادات بنى هاشم يقال له: ابن الهاشـميّة، و كان محتشـما عند الخلفاء- تسعة: فاطمة و العبّاس و محمّدا و العبّاس الأصغر و سليمان و عبد اللّه و أحمد و جعفر و عليّا.

فأمّا جعفر فأعقب فضلا، و الباقون لم يعقبوا منهم سوى رجلين: العبّاس الأكبر ببنبع، و محمّد.

فمن ولـد محمّـد بن الفضل بن الحسن بن عبيـد اللّه بن العبّاس، الفضل الشّاعر الخطيب المكنّى أبا العبّاس ابن محمّـد، و له ولد بقم و طبرستان، و وجدت لأبى العبّاس الفضل بن محمّد بن الفضل هذا فى جدّه العبّاس السّقّاء ابن علىّ بن أبى طالب عليه السّلام:

إنّى لأذكر للعبّاس موقفه بكربلاء و هام القوم تختطف

يحمى الحسين و يسقيه على ظمأ و لا يولّى و لا يثنى فيختلف

---

(۱)- [فى المطبوع: عبد اللّه و لكن فى أكثر المصادر: عبيد اللّه].

(۲)- فى الأساس و ك و خ و ش بعض العبارات الرّاجعة إلى الحسن بن عبيد اللّه ساقطة و المتن مضطرب و التّصحيح من (ر).

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۷۱

فلا أرى مشهدا يوما كمشهده مع الحسين عليه الفضل و الشّرف

أكرم به مشهدا بانت فضائله «۱» و ما أضاع له أفعاله خلف «۲»

و أمّا العبّاس بن الفضل بن الحسن، فإنّه أولد أربعة: عبد اللّه و عبيد اللّه و محمّدا و فضلا، أولد كلّ منهم.

و ولد إبراهيم بن الحسن بن عبيد اللّه، و يلقّب جردقة، خمسة: أحمد و عليّا و الحسن و محمّدا و جعفر.

فأمّا أحمد و جعفر فلم يعقبا، و أمّا الحسن بن إبراهيم جردقة، فأولد عليّا درج، و محمّدا قتله بنو الحسن.

فمن ولده أبو القاسم حمزة، كان ببردعة، ابن الحسـين بن محمّد القتيل ابن حسن بن جردقة، و أمّا محمّد بن جردقة، فأولد سـتّة و هم: علىّ و أحمـد و لبابـة و جعفر و إبراهيم و عبـد الرّحمان، لم يعقب منهم غير أحمـد بن محمّد، فإنّ له ثلاثة أولاد أعقبوا بمصـر، و هم محمّد و الحسن و الحسين بنو أحمد بن محمّد.

و ولـد علىّ بن إبراهيم جردقـة- و أمّه سـعدى بنت عبد العزيز المخزومىّ، و كان ذا جاه و لسان و عارضة، و مات سـنة أربع و ستّين و مائتين- تسعة عشر ذكرا.

فمن ولده أبو علىّ عبيد اللّه بن علىّ بن جردقة أولد بمصـر، و يحيى بن علىّ أولد ببغداد، و قال ابن خداع النّسّابة: رأيت ببغداد محمّد بن يحيى بن علىّ بن جردقة العبّاسىّ سديدا، و ولد حمزة بن علىّ ثلاثة ذكور.

و ولد إسماعيل بن علىّ بن جردقة، و يعرف بالسّامرىّ أبى هاشم، أربعة ذكور، أعقب بعضهم.

و ولد عبد اللّه بن علىّ بن جردقة ثلاثة أولاد، أعقب بعضهم.

---

(۱)- فى ش و خ و ر: بانت فضيلته.

(۲)- الأبيات الأوّل و الثّانى و الرّابع فى «معجم الشّعراء» للمرزبانىّ و فيه:

«اكرم به سيّدا بانت فضيلته و ما أضاع له كسب العلى خلف»

ص ۳۱۴.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۷۲

و ولد أحمد بن علىّ، و يكنّى أبا الطّيّب ثلاثة ذكور أعقب بعضهم. و ولد زيد بن علىّ محمّدا.

و ولد العبّاس بن علىّ بن جردقة و يكنّى أبا الفضل، و كان بسامراء، ثمّ انتقل إلى مصر تسعة «۱» ذكور، فمن ولده حمزة بن محمّد بن

العبّاس بن علیّ بن جردقة، أمّه أمّ ولد رومیّة یقال لها: لائم، مات سنة ستّة و عشرین و ثلاثمائة، و له ولد یقال له، العبّاس، و من ولده: أبو الحسن محمّد الأصمّ ابن علیّ بن العبّاس، مات عن ولدین: الحسن و الحسین.

فولد القاسم بن علیّ بن جردقة- مات بمصر- ثلاثة ذکور: أبا عبد اللّه الحسین لأمّ ولد له علیّ، و أبا الطّیّب أحمد لأمّ ولد تدعی شاطر له ولدان، و إبراهیم بن القاسم لم یعقب.

و ولد موسی بن علیّ بن جردقة سبعة ذکور، فمن ولده یحیی بن إبراهیم بن موسی بن علیّ غرق بمصر فی النّیل.

ولد إبراهیم الأکبر ابن علیّ بن جردقة تسعة ذکور، أعقب منهم ثلاثة: علیّ و جعفر و أبو طالب محمّد.

و ولد الحسن بن علیّ، و کان یسکن بغداد، ثلاثة أعقبوا، فمنهم: علیّ النّاسخ الشّیرازیّ ببغداد بسوق السّلاح ابن أبی الفضل العبّاس بن الحسن بن علیّ بن جردقة، و أبو العبّاس محمّد بالرّصافة، و له ولد بالجانب الشّرقی من بغداد ابن أبی علیّ أحمد السّامریّ ابن الحسن ابن علیّ بن جردقة.

و ولد محمّد بن علیّ بن إبراهیم جردقة ابن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس علیه السّلام، و یلقّب محمّد الشّطیح، سبعة ذکور، أعقب منهم الفضل بن محمّد السّطیح «۲» بمصر، کان له بها ولد.

و ولد حمزة بن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس علیه السّلام أربعة ذکور: محمّدا و الحسن و علیّا و قاسما.

فأمّا محمّد بن حمزة، فکان أحد السّادات تقدما و لسانا و براعة، قتله الرّجّالة فی بستانه علی أیّام المکتفی و الحسن أخوه لم یذکر لهما ولد.

---

(۱)- فی ش (ستة).

(۲)- هکذا فی الأساس فی و فی ش و ح مرة «الشّطیح» بالمعجمة و مرّة بالسّطیح بالمهملة و اللّه العالم.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۷۳

و ولد علیّ بن حمزة ثلاثة ذکور: محمّدا و الحسن و الحسین، فأمّا الحسن فلم یعقب.

و أمّا محمّد بن علیّ بن حمزة، فنزل البصرة و روی الحدیث بها و بغیرها عن علیّ بن موسی الرّضا علیهما السّلام و غیره، و کان متوجّها قویّ الفضل و العلم، و هو لأمّ ولد و یکنّی أبا عبد اللّه.

أنشدنی أبو الحسن النّیلیّ رحمه اللّه بالبصرة، قال: أنشدنی شیخ ورد إلینا إلی البصرة یعرف بأبی الحسین ابن الملطیّ «۱» عمّن ذکر، أنّ الصّولی أبا بکر أنشد لمحمّد «۲» بن علیّ بن حمزة بن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس بن أمیر المؤمنین علیّ بن أبی طالب علیهما السّلام فی رجل سوّفه قضاء حاجته:

لو کنت من دهری علی ثقة لصبرت حتّی تبتدی أمری

لکن نوائبه تحرّکنی فاذکر، وقیت، نوائب الدّهر

و اجعل لحاجتنا و إن کثرت أشغالکم، حظّا من الذّکر

فالمرء لا یخلو علی عقب ال أیّام من ذمّ و من شکر

و مات محمّد عن ستّة ذکور أولد بعضهم، فأمّا الحسین بن علیّ فإنّه أعقب محمّدا و علیّا، فمحمّد لم یعقب، و علیّ أعقب ثلاثة ذکور أعقب بعضهم.

و ولد القاسم بن حمزة بن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس علیه السّلام سبعة عشر ذکرا، منهم علیّ بن محمّد بن حمزة بن القاسم بن حمزة الحسن بن عبید اللّه، کان من أهل الفضل.

و منهم الحسین بن علیّ بن الحسین بن القاسم بن حمزة، وقع إلی سمرقند، و أحسب أنّ منهم جعفر بن علیّ العبّاسیّ الرّقی النّحویّ

المعروف بالإبراهيميّ، فرآه شيخنا أبو الحسن النّسّابة و روى عنه.

و منهم القاضي بطبرستان أبو الحسين عليّ بن الحسين بن محمّد بن الحسين بن الحسن ابن القاسم بن حمزة، مات عن ولدين ذكرين.

---

(۱)- في ك و (ش و خ) المطلى بتقديم الطّاء على اللّام.

(۲)- ثقة جليل القدر راجع تنقيح المقال ج ۳ ص ۱۵۵ و يقول مؤلّفه رحمه اللّه: و في داره حصلت أمّ صاحب الأمر (عج) بعد وفاة الحسن عليه السّلام- انتهى- و كفاه بهذا فضلا و شرفا و نبلا.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۷۴

فقال لي القاضيّ أبو جعفر السّمنانيّ بالموصل: جاءنا رجل إلى بغداد عبّاسيّ علويّ، فكانت له في نفسي هيبة، و في عيني منظرة حتّى ربّما سبقتني الدّمعة، و ذكرت به سلفه عليهم السّلام، فسألت عن الرّجل فخبرت أنّه ولد للقاضي أبي الحسين عليّ بن الحسين العبّاسيّ هذا.

و ولد العبّاس بن الحسن بن عبيد اللّه بن العبّاس الشّهيد عليه السّلام، و كان سيّدا جليلا قريب المجلس من الرّشيد، شاعرا خطيبا، أنشدني أبو الغنائم الحسنيّ عن أبي القاسم ابن خداع النّسّابة (رحمهما اللّه تعالى) للعبّاس بن الحسن يرثي أخاه محمّدا:

وارى البقيع محمّدا للّه ما وارى البقيع

من نائل و يد و معرو ف إذا ظنّ المنوع

و حيا لأيتام و أرملة إذا جفّ الرّبيع

وليّ فولّى الجود و المعر وف و الحسب الرّفيع

و أنشدني شيخنا أبو عبد اللّه حمويه بن عليّ بن حمويه رحمه اللّه بالبصرة، للعبّاس بن الحسن بن عبيد اللّه بن العبّاس عليه السّلام أيضا:

و قالت قريش لنا مفخر رفيع على النّاس لا ينكر

بنا يفخرون على غيرنا فأمّا علينا، فلا يفخروا

عشرة ذكور، أولد منهم أربعة: عبيد اللّه و عليّ و أحمد و عبد اللّه، فمن ولد أحمد:

أبو الحسين زيد الشّاعر، و كان ليّن الشّعر، ابن أحمد بن العبّاس.

و أمّا عبد اللّه بن العبّاس بن الحسن بن عبيد اللّه، فكان سيّدا شاعرا فصيحا، له تقدّم عند المأمون خطيبا.

فمن ولده ابن الأفطسيّة الشّاعر، و هو عبد اللّه بن العبّاس و أمّه أفطسيّة، أنشدني شيخنا أبو الحسن محمّد بن محمّد الحسينيّ رحمه اللّه «۱» لعبد اللّه ابن الأفطسية ابن العبّاس بن

---

(۱)- في ش و ر و خ بعد هذا: قال أنشدني أبو محمّد الدّندانيّ النّسّابة رحمه اللّه لعبد اللّه بن الأفطسيّة، و في ك الأسانيد كلّها ساقطة.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۷۵

عبد اللّه بن العبّاس بن الحسن بن عبيد اللّه بن العبّاس بن عليّ بن أبي طالب عليهما السّلام، و كان شاعرا منطبع الشّعر، دمث الأخلاق:

و إنّي لأستحيي أخي أن أبرّه قريبا و أن أجفوه و هو بعيد

عليّ لإخواني رقيب من الهوى تبيد اللّيالي و هو ليس يبيد «۱»

و كان يجب أن يقول: «أن أحفوه» و لكن كذا أنشد.

أولد ابن الأفسطيّة و أكثر، و يكنّى أبا جعفر. و أولد عليّ بن عبد اللّه الشّاعر* بسوراء.

و أولد جعفر بن عبد اللّه بطبرية.

و أولد أحمد بن عبد اللّه الشّاعر* «۲» بالرّملة و نواحيها، و كان خطيب الرّملة.

و ولد حمزة بطبرية، أمّه حسينيّة و كان جليلا.

فمن ولده الشّريف النّبيه أبو الطّيب محمّد بن الطّبرانيّ، اسمه محمّد بن حمزة بن عبد اللّه الشّاعر، و وجدت فى تعليق أبى الغنائم الحسنىّ رحمه اللّه قال لى ابن خداع أبو القاسم النّسّابة رحمه اللّه: كان أبو الطّيّب محمّد بن حمزة بن عبد اللّه بن العبّاس بن الحسن بن عبيد اللّه بن العبّاس بن أمير المؤمنين عليّ بن أبى طالب عليهما السّلام، و أمّه زينب بنت إبراهيم بن محمّد بن أبى الكرام الجعفرىّ بطبريّة، و كان من أكمل النّاس مروءة و سماحة و صلة رحم و كثرة معروف مع فضل كثير و جاه واسع، و اتّخذ بمدينة الأردن و هى طبريّة و ما يليها الضّياع، و جمع أموالا، فحسده طغج بن جف الفرغانىّ، فدسّ إليه جندا قتلوه فى بستان له بطبريّة فى صفر سنة إحدى و سبعين و مائتين ورثته الشّعراء، فمن ذلك القصيدة الميميّة الّتى أوّلها:

أىّ رزء جنى على الإسلام أىّ خطب من الخطوب الجسام

---

(۱)- ورد البيتان مع ثالث فى ديوان الحارث بن خالد المخزومىّ ص ۵۲ من طبعة النّجف و نسبها أيضا صدر الدّين البصرىّ فى «الحماسة البصريّة» للحارث بن خالد بن العاص المذكور، و فيهما: «قريبا و أجفو و المزار بعيد» و البيت الثّانى فى المقطوعة الواردة فى المرجعين المذكورين:

«يذكر فيهم فى مغيب و مشهد فسيّان عندى غائب و شهيد»

و فى الدّيوان: غيب و شهود. و اللّه أعلم.

(۲)- ما بين النّجمتين ساقطة فى (ك).

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۷۶

قال ابن «۱»: المعقب من ولد أبى الطّيّب هذا ثلاثة، أسماؤهم: الحسن أبو محمّد، و جعفر أبو الفضل، أمّهما أمّ ولد تدعى فارس، و عليّ أبو الحسن أمّه أمّ ولد روميّة، و كلّهم بطبريّة لهم تقدّم.

و منهم محمّد بن زيد بن عليّ بن عبد اللّه بن عبد اللّه الشّاعر، كان أحد الفضلاء، مات سنة ستّ عشر و ثلاثمائة بمصر على ما أحسب.

و منهم المحسن بن الحسن بن محمّد بن حمزة بن عبد اللّه الشّاعر، كان أحد السّادات.

و ولد عبيد اللّه «۲» بن [الحسن بن عبد اللّه بن] «۳» الحسن بن عبيد اللّه بن العبّاس عليه السّلام- و كان المأمون ولّاه المدينة و مكّة، و كان ذا جلالة و منظر و ولى القضاء بمكّة- ستّة ذكور:

عليّا، و جعفر، و الحسن، و عبيد اللّه، و محمّد، و عبد اللّه.

فأمّا جعفر، فلم يذكر له عقب.

و أمّا عليّ فأمّه أفطسيّة، و أعقب ستّة ذكور، المعقب منهم اثنان، و هما: الحسن و الحسين ابنا عليّ بن عبيد اللّه الأمير القاضى.

فمن ولده أبو الحسن عليّ بن محمّد التّابوت ابن الحسن بن عليّ بن عبيد اللّه القاضى ابن الحسن بن عبيد اللّه بن العبّاس السّقّاء، و كان له عدّة أولاد بطبريّة، منهم من أعقب، و هم: أبو عليّ محمّد، و أحمد، و الحسن و الحسين، و محمّد الأصغر بنو أبى الحسن عليّ الطّبرانىّ، و أمّا الحسين بن عليّ بن القاضى الأمير عبيد اللّه، فأمّه بنت عمّ أبيه، و أولد عدّة كثيرة من الولد.

فمن ولده عليّ الهدهد ابن عبيد اللّه بن الحسين بن عليّ بن عبيد اللّه القاضى، له عقب بسوراء و سقى الفرات، و وقع المحسن بن

الحسين بن علىّ بن القاضى إلى اليمن، فله بها ولد.

من ولده علىّ بن المحسن، و من ولده أبو عبد اللّه الحسين بن إسماعيل بن المحسن، مات

---

(۱)- كذا فى الأساس و فى ك (قال فى المعقب) و فى ش و ر و خ: قال و المعقب.

(۲)- فى ك و ش و خ و الأساس (عبد اللّه) و التصحيح من «ر» و «العمدة».

(۳)- [هذه الزّيادة فى نسبه أختصّ بها المجدىّ فى هذه طبعته و لعلّها مقحمة].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۷۷

بمصر، و كان أبوه إسماعيل مقيما بمكّة، و للمحسن ذيل طويل و عدد.

و أمّا الحسن بن الحسين بن علىّ فأولد و لم يطل ذيله.

و حمزة بن الحسين بن علىّ أولد و أكثر من ولده إلى اليمن «۱» محمّد بن جعفر بن القاسم ابن حمزة بن الحسين بن علىّ بن عبيد اللّه الأمير القاضى، و كان عبد اللّه بن حمزة بن الحسين متوجّها بأرّجان، هو صاحب ابن دينار مات عن ثلاثة ذكور.

و أمّا داود بن الحسين بن علىّ بن القاضى، فكان بمصر، و أولد ولدا واحدا يقال له:

الحسن ولد بدمياط، و سكنها و أولد بها داود و أحمد و لهما عقب.

و كان محمّد بن الحسين بن علىّ نقيبا فى فارس، فأولد أربعة ذكور منهم صريحان و هما: العبّاس و أحمد، و مغموزان و هما: الحسن و علىّ، وجدت ذلك بخطّ أبى الحسن ابن دينار النّسّابة الأسدىّ الكوفىّ و قد أولدا، فمن ولد الحسن أبو محمّد الحسن قال: أنا ابن أبى الحسن علىّ بن محمّد بن الحسن الّذى فيه الغمز و كان أعرج يكنّى أبا محمّد ابن محمّد ابن الحسن بن علىّ بن الأمير القاضى، يلقّب بالمذكّر، قتله سبكتكين، و جرت له خطوب مع أخيه زيد «۲» بن علىّ، و عرف بطلان دعواه.

و كان عبد اللّه بن الحسين يسكن القمّة من أرض اليمن و له ذيل، و وقع ولده المحسن إلى مكّة، و من ولده حمزة بن المحسن بن حمزة بن الحسن بن عبد اللّه بن الحسين بن علىّ بن الأمير القاضى يسكن الدّينور و فيه غمز، حدّثنى بذلك شيخى أبو الحسن رحمه اللّه.

و من ولده عبد اللّه بن محمّد بن إبراهيم بن الحسين بن عبد اللّه بن الحسين يسكن الدّينور أيضا، و فيه نظر.

و أمّا علىّ بن الحسين بن علىّ بن الأمير، فكان بالمدينة، و له عدّة من الولد، وقع منهم محمّد بن على إلى اليمن، و الحسن بن علىّ بن الحسين بن علىّ بن الأمير الملقّب بالهريك، و هو لأمّ ولد، و أولد بمصر حسينا و له ولد، و بدمياط علىّ و له ولد، و بنصيبين يحيى،

---

(۱)- كذا فى الأساس و ك و ش و خ، و فى (ر) وقع إلى اليمن.

(۲)- كذا فى جميع النسخ و فى الكلام اضطراب.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۷۸

و كان له ولد غير هؤلاء، و أعقب أحمد بن علىّ بن الحسين بمصر عدّة ذكور منهم محمّد و الحسين.

و ولد الحسن بن عبيد اللّه الأمير القاضى، و كان مقيما بمكّة ثلاثة ذكور، فمن ولده علىّ ابن العبّاس بن محمّد بن العبّاس بن محمّد، و قالوا: بل هو ابن الحسن بن الحسن بن عبيد اللّه، المعروف بالونن «۱»، له بقية إلى يومنا ببغداد و البصرة.

و أمّا محمّد بن عبيد اللّه الأمير، فأولد سبعة ذكور، و له عقب و ذيل بالمغرب هم فى «صح».

و أمّا عبد اللّه بن عبيد اللّه الأمير بن الحسن بن عبيد اللّه بن العبّاس بن علىّ بن أبى طالب عليهما السّلام، فذكر شيخنا أبو الحسن أنّه أولد ثمانية عشر ذكرا، منهم أحمد و جعفر أولدا و لم يطل ذيلهما.

و منهم إسماعيل بن عبد اللّه كان له بالكوفة موسى، من ولده موسى الملّاح الأطروش ابن يحيى بن موسى بن إسماعيل بن عبد اللّه له بقيّة ببغداد، و كان له بشيراز الحسن بن إسماعيل له بها عقب، و بسوراء على، له عقب.

و من ولده ببغداد إبراهيم أخو الأشتر موسى «۲» بن يحيى بن موسى بن إسماعيل له بقيّة ببغداد، و كان طاهر بن عبد اللّه بالقمّة من اليمن، و له بها عقب و كذلك عبيد اللّه بن عبد اللّه أولد بالقمّة أيضا.

و أمّا القاسم بن عبد اللّه، فكان له خطر بالمدينة، و سعى فى الصّلح بين بنى علىّ و بنى جعفر، و كان أحد أصحاب الرأى و اللّسن، و كان له ذيل.

و أمّا موسى بن عبد اللّه، فكان بالرّى و ولده الحسن بن موسى، له تقدّم بالرّى يعرف بابن الأفطسيّة و له عقب هناك.

و أمّا محمّد بن عبد اللّه بن عبيد اللّه الأمير، و هو المعروف باللّحيانى، و كان محتشما، هو

---

(۱)- فى (ش) و تن بالتاء المثناة الفوقانية و فى ك غير واضح.

(۲)- كذا فى جميع النّسخ و فى العبارة اضطراب و لعلّها كانت فى الأصل: أخو الأشتر موسى، ابن يحيى ...

إلى آخره.

و إخوته لأمّهات أولاد شتّى، و أعقب اللّحيانىّ و أكثر، فمن ولده هارون، أولد بالرّقّة أحمد و إبراهيم من أمّ ولد يقال لها: فكر، ماتا بالرّقّة بها قبراهما و أعقبا، فكان لأحمد ولد بحمص يقال له هارون يسأل عن ولده بمشيّة اللّه.

و كان لهارون بن محمّد اللّحيانىّ* بالرّحبة ولد يكنّى أبا الفضل، اسمه العبّاس، أولد بها محمّدا، فأمّا حمزة بن محمّد اللّحيانىّ* «۱» فكان بنصيبين أولد بها فضلا، و أولد الفضل بها أحمد، و مات أحمد عن ولدين.

و كان إبراهيم بن محمّد اللّحيانىّ بقزوين قتله و ابنه عبد اللّه الطّاهريّة بقزوين أيّام ابن المعتزّ، و له ذيل لم يطل.

و منهم المحسن بن علىّ بن محمّد الملقّب «هاذا» «۲» ابن عبيد اللّه «۳» بن محمّد اللّحيانىّ، له بنصيبين بقيّة إلى يومنا يعرفون ببنى محسن.

و أمّا داود بن محمّد اللّحيانىّ، فقال أبو الفرج الأصفهانىّ: قتله إدريس بن موسى بن عبد اللّه بن الجون الحسينىّ بينبع، و كان خطيبا، و هو الثّائر بالمدينة و مكّة أيّام الأخيضر، و كان أولد بطبريّة، و كان له بسرّ من رأى محمّد بن سليمان بن داود.

و كان سليمان بن محمّد اللّحيانىّ بالرّملة، و له عقب منهم بطبريّة الحسن بن سليمان له عقب، و كان طاهر بن محمّد اللّحيانىّ بالجحفة أولد بها محمّدا و قاسما، فأمّا محمّد بن طاهر فله عقب.

و أمّا إبراهيم بن طاهر، فكان له طاهر المعروف بالمدّثّر «۴»، من ولده أبو حرب زيد الأعرج و أبو طالب علىّ ابنا جعفر بن طاهر بن إبراهيم بن طاهر بن اللّحيانىّ لهما بقيّة ببغداد إلى يومنا.

---

(۱)- ما بين النّجمتين ساقط من (ك).

(۲)- فى خ هذا.

(۳)- فى الأساس (عبد اللّه).

(۴)- فى (ر) المدبر و فى (ك) لا يقرء و فى (ش) المدثر كذا- كأن الناسخ تردد فى الكلمة فى الأصل المستنسخ منه، و ما فى المتن من (الأساس و خ).

و كان القاسم بن محمّد اللّحيانىّ بالرّى و له بقيّة بالرّى، من ولده حمزة، و ولد علىّ المعروف بالشّعرانىّ و كان له بقزوين بقيّة من ولده إسماعيل، نسأل عنهم إن شاء اللّه تعالى.

آخر نسب بنى العبّاس الشّهيد السّقّاء ابن علىّ بن أبى طالب عليهما السّلام.

المجدى،/ ۲۳۱- ۲۴۳

أمّا العبّاسية العلويّة، فهم من أولاد عبّاس بن علىّ بن أبى طالب عليه السّلام، الملقّب ب «عبّاس السّقّاء»، و أولاد العبّاس: عبيد اللّه، و أمّه لبابة بنت عبيد اللّه «۱» بن العبّاس بن عبد المطّلب. و توفّى عبيد اللّه «۲» بن العبّاس بن علىّ عليه السّلام، و هو ابن خمس و خمسين سنة، و منه العقب، فكلّ من انتمى إلى العبّاس بن علىّ عليه السّلام من غير عبيد اللّه بن العبّاس فهو كاذب.

ولد العبّاس بن علىّ بن أبى طالب عليه السّلام: العقب من عبيد اللّه، أمّه لبابة بنت عبيد اللّه ابن العبّاس بن عبد المطّلب من أولاد عبيد «۳» اللّه بن العبّاس المعقب: الحسن بن عبد اللّه، و أبو جعفر عبد اللّه بن عبيد اللّه بن العبّاس، أمّه بنت عبيد اللّه بن معبد «۴» بن العبّاس.

و بقيّة أمّها أمّ أختها «۵»، و قيل: أمّها بنت عبد اللّه بن العبّاس.

و ولد أبى جعفر عبد اللّه بن عبيد اللّه بن العبّاس بن علىّ عليه السّلام المعقب، و فيه العدد، و أمّه أمّ ولد، و توفّى أخوه الحسن بن عبيد اللّه و هو ابن سبع و ستّين سنة.

و علىّ بن عبد اللّه بن عبيد اللّه بن العبّاس، و إبراهيم بن عبد اللّه بن عبيد اللّه بن العبّاس.

و نسوة فيهنّ: جميلة و فاطمة و عاصمة، و عدّ أمّهم جميعا أمّ جميل بنت عبد اللّه بن معبد بن العبّاس بن عبد المطّلب بن هاشم.

---

(۱)- فى جميع النسخ: عبد اللّه.

(۲)- فى المجدىّ ص ۲۳۱: عبد اللّه.

(۳)- و كان عبيد اللّه يوصف بالكمال و المروة و الجمال.

(۴)- فى «ن» و «ع»: بنت عبد اللّه بن مفيد.

(۵)- كذا فى جميع النسخ.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۸۱

علىّ بن عبد اللّه بن عبيد اللّه بن العبّاس، الحسن بن عبيد اللّه بن العبّاس بن علىّ بن أبى طالب عليه السّلام.

محمّد بن علىّ بن الحسن، أمّه أمّ ولد، محمّد بن الحسن «۱»، أمّ علىّ بن الحسن، و محمّد ابن الحسن عبد فى حامدار «۲» الحسين بن علىّ بن أبى طالب عليه السّلام.

و ولد علىّ «۳» بن عبيد اللّه بن الحسن بن عبيد اللّه: الحسن، و الحسين، و عبد اللّه، و الحارث، أمّهم رقيّة بنت حمزة بن الحسن بن عبيد اللّه.

محمّد بن الفضل، جعفر بن الفضل.

جعفر بن إبراهيم، محمّد و علىّ ابنا إبراهيم «۴».

محمّد بن عبد اللّه بن عبيد «۵» اللّه، عبد اللّه «۶» بن عبيد اللّه.

محمّد و إبراهيم و جعفر و أحمد و إسماعيل و موسى و هارون و حمزة ابناء عبد اللّه بن عبيد اللّه.

محمّد بن عبد اللّه بن عبيد اللّه بن الحسن بن عبيد اللّه «۷».

له عبّاس و عبد اللّه و إبراهيم.

و رقيّة أمّهم فاطمة بنت حمزة بن الحسن بن عبيد اللّه «۷»، و له جعفر و أمّه لامّ ولد.

---

(۱)- فى النسخ: يحيى.

(۲)- هذه الجملة كذا فى نسخة «ق» و فى «ن» و «ع» و «ك»: و محمّد بن الحسن بن حافدار. و لم يتبين لى المقصود منها.

(۳)- ذكره أبو الحسن العمرى فى المجدى ص ۲۳۹.

(۴)- هو إبراهيم جردقة ابن الحسن بن عبيد اللّه بن العباس الشهيد.

(۵)- و هو المعروف باللحيانىّ و كان محتشما. و عبيد اللّه هو ابن الحسن بن عبد اللّه بن الحسن بن عبيد اللّه بن العبّاس الشهيد.

(۶)- قال أبو الحسن العمرى فى المجدى ص ۲۴۱: و أما عبد اللّه بن عبيد اللّه الامير، فذكر شيخنا أبو الحسن أنه أولد ثمانية عشر ذكرا، منهم أحمد و جعفر أولدا و لم يطل ذيلهما.

(۷)- فى النسخ: عبد اللّه.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۸۲

العقبة السّابعة:

أولاد زين العابدين عليه السّلام، و أولاد الحسن الثّانى، و زيد بن الحسن عليه السّلام، و أولاد جعفر ابن محمّد الحنفيّة، و أولاد عبيد اللّه بن العبّاس، و أولاد محمّد بن عمر الأطرف، و الزّينبيّة «۱» و العرضيّة «۲»، و أولاد عبد اللّه الأحول ابن محمّد بن عقيل يعتبر تساوى رتبهم إلى الأصول، و يقال لذلك: القعدد، كما تقدّم فى الجدول الموضوع لهذا الترتيب، و من اللّه التّوفيق.

نمايش تصوير

و من أولاد العبّاس بن علىّ: الحسن بن عبيد اللّه بن العبّاس بن علىّ بن أبى طالب عليه السّلام، و عبد اللّه بن عبيد اللّه بن العبّاس.

---

(۱)- هم اولاد علىّ بن عبد اللّه و عبيد اللّه بن جعفر الطّيار، و يقال لاولاده الزينبيّة لان أمّ علىّ زينب الكبرى بنت علىّ بن أبى طالب عليه السّلام من فاطمة عليها السّلام.

(۲)- هم أولاد إسحاق بن عبد اللّه بن جعفر الطّيار.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۸۳

نمايش تصوير

ابن فندق، لباب الأنساب، ۱/ ۳۵۷- ۳۵۸، ۳۷۸- ۳۷۹، ۳۸۸، ۳۸۹، ۳۹۲، ۳۹۵

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۸۴

نسب أبى الفضل العبّاس السّقّاء ابن علىّ بن أبى طالب عليه السّلام

و عقبه من رجل واحد: عبيد اللّه أبو محمّد الأمير بالمدينة أيّام بنى العبّاس، و كان ورعا ديّنا شجاعا، أمّه بنت عبيد اللّه بن العبّاس بن عبد المطّلب.

و لعبيد اللّه هذا عقب من رجلين: الحسن أبو محمّد الأصغر الأمير بينبع، ثمّ صار ملك الملوك بمكّة و المدينة و جميع نواحى الحجاز؛ و عبد اللّه أبو جعفر.

أمّا الحسن بن عبيد اللّه بن العبّاس، فله من المعقبين خمسة:

العبّاس أبو الفضل الشّاعر، كان آثر النّاس عند الرّشيد و المأمون، و كان عالما شيخ أهله فى وقته. و كان أمير الحجاز و خطيبها.

و إبراهيم يلقّب «جردقة» «۱».

و حمزة الشّبيه بعلىّ بن أبى طالب عليه السّلام، و كان ذا جمال، نظر إليه المأمون يوما فأعجبه، فأعطاه خمسين ألف درهم.

و عبيد اللّه الأصغر، ولّاه المأمون مكّة و المدينة.

و الفضل أبو جفنة، و عقبه يعرفون ب «بنى الصّندوق» كان شديد البدن، عظيم الشّجاعة.

أمّا العبّاس الشّاعر بن الحسن بن عبيد اللّه بن العبّاس، فعقبه من رجل واحد عبد اللّه الشّاعر الخطيب.

و عقب عبد اللّه الشّاعر «۲» ستّة رجال: عبيد اللّه بفارس؛ و علىّ عقبه بسورا. و حمزة بفارس؛ و أحمد الخطيب بالرّملة؛ و العبّاس بالعراق؛ و الفضل بمصر، و لهم أعقاب.

فقد فرغنا من عقب العبّاس الشّاعر.

أمّا إبراهيم «۳» جردقة، فله من المعقبين رجلان: علىّ المكفل ببغداد، و الحسن. و له عقب قليل. و كان له ابن ثالث محمّد، قيل: له عقب.

---

(۱)- بفتح الجيم ثمّ الرّاء السّاكنة ثمّ الدّال و القاف المفتوحتين.

(۲)- كان شاعرا فصيحا خطيبا، له تقدّم عند المأمون، و قال المأمون لمّا سمع بموته: استوى النّاس بعدك يابن عبّاس، و مشى فى جنازته، و كان يسمّيه الشيخ ابن الشيخ.

(۳)- كان من الفقهاء الأدباء الزّهّاد.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۸۵

أمّا علىّ «۱» المكفل، فله أحد عشر من الأبناء:

عبيد اللّه الملك بمصر. و عبد اللّه يقال: انقرض ولده. و موسى بمصر. و زيد الشّاعر أبو الحسين السّبيعىّ ببغداد، و له عقب ببردعة. و العبّاس أبو الفضل بمصر، له عقب بها و ببغداد و المغرب. و إسماعيل أبو هاشم بمصر، له عقب بالعراق. و محمّد الأصغر، له عقب ببغداد. و إبراهيم بمصر، له عقب بها. و القاسم أبو السّمين، له عقب قليل. و الحسن الملك بمصر، له عقب ببغداد و واسط. و أحمد الأبح بمصر، قيل: له عقب بمرو. و لا يصح ذلك.

فقد فرغنا من عقب جردقة.

و أمّا حمزة الشّبيه بعلىّ بن أبى طالب عليه السّلام، فعقبه من رجلين: علىّ ببغداد و القاسم بالطّبريّة، أمّهما زينب بنت الحسين بن الحسن بن إسحاق بن علىّ بن عبد اللّه بن جعفر ابن أبى طالب.

أمّا علىّ بن حمزة الشّبيه، فله ابنان معقبان: محمّد «۲» أبو عبد اللّه الشّاعر. و الحسين بالعراق، و فى عقبه خلاف.

أمّا القاسم «۳» بن حمزة الشّبيه بعلىّ بن أبى طالب عليه السّلام، فله من المعقبين عشرة:

محمّد الصّوفىّ، له عقب بمصر، و الرّملة، و الطّبريّة، و دمشق. و أحمد، ولده بنصيبين.

و القاسم، عقبه ببردعة. و حمزة، جميع عقبه بمرو. و علىّ، عقبه ببغداد. و جعفر، كان عالما شاعرا، و جميع عقبه بمرو. و إسحاق الصّوفىّ، له عقب قليل. و عبيد اللّه، له عقب. و الحسن، عقبه بطبرستان. و الحسين المتّقىّ، له عقب.

و كان له ثلاثة أولاد أخر: العبّاس، و إسماعيل، و عبد اللّه. قيل: لهم أعقاب.

فمن عقب القاسم بن القاسم بن حمزة: أبو الحسين رئيس الطّالبيّين بالمراغة مذكور بن عقيل بن جعفر بن محمّد بن القاسم هذا.

---

(۱)- كان أحد أجواد بنى هاشم، ذا جاه و لين، مات سنة أربع و ستّين و مائتين.

(۲)- نزل البصرة و روى الحديث بها و بغيرها عن علىّ بن موسى الرضا عليه السّلام و غيره، و كان متوجّها قوىّ الفضل و العلم.

(۳)- كان باليمن عظيم القدر، و كان له جمال مفرط.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۸۶

فقد فرغنا من عقب حمزة الشّبيه.

أمّا عبيد اللّه «۱» الأصغر بن الحسن بن عبيد اللّه «۲» بن العبّاس السّقّاء، فله من المعقبين خمسة: عبد اللّه، و محمّد، و علىّ، أمّهم كلثم بنت الحسين الأصغر. و جعفر، و الحسن، و قيل:

هو الحسين.

أمّا عبد اللّه بن عبيد اللّه الأصغر، فله من المعقبين سبعة:

محمّد اللّحيانىّ الرّئيس الخطيب بالرّملة. و إسماعيل بفارس فى عقبهما كثرة. و القاسم الأكبر بالمدين. و طاهر باليمن. و موسى. و عبد اللّه. و قيل: هو عبيد اللّه و جعفر الأصغر.

و كان له ابن ثامن اسمه يحيى، قيل: له عقب بالمغرب.

أمّا محمّد اللّحيانىّ، فله من المعقبين ثمانية:

القاسم بالرّى. و داود الخطيب. و حمزة بنصيبين. و هارون الأصغر بنصيبين و انتقل إلى الرّقّة. و سليمان. و إبراهيم. و عبد اللّه. و طاهر الأمير بالجحفة، ثمّ انتقل إلى بغداد.

و كان له أربعة أولاد أخر، قيل: لهم أعقاب: الفضل بطبريّة و عقبه بها، و جعفر الغريق بالرّملة، و العبّاس عقبه بالمغرب، و أحمد القشيرىّ عقبه بالمغرب.

أمّا القاسم و هارون ابنا محمّد اللّحيانىّ، فلهما أعقاب كثيرة، و الباقون فى أعقابهم قلّة.

منهم: القاضى بالرّىّ حيدر بن حمزة بن محمّد أميركا بن [على بن] داود بن القاسم ابن محمّد اللّحيانىّ.

فقد فرغنا من عقب محمّد اللّحيانىّ.

أمّا إسماعيل أخو اللّحيانى، فله من المعقبين ثلاثة: محمّد عقبه بالكوفة. و علىّ عقبه بشيراز و حرّان. و الحسين بطبرستان و عقبه بها. و الباقون من إخوة اللّحيانى لهم أعقاب قليلة.

فقد فرغنا من عقب عبد اللّه بن عبيد اللّه بن الحسن بن عبيد اللّه بن العبّاس السّقّاء.

---

(۱)- و كان المأمون ولّاه المدينة و مكّة، و كان ذا جلالة و منظر، و ولى القضاء بمكّة.

(۲)- فى الأصل: عبد اللّه، و هو سهو من النسّاخ.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۸۷

أمّا محمّد بن عبيد اللّه بن الحسن بن عبيد اللّه بن العبّاس السّقّاء، فله عقب قليل بالحجاز و المغرب. و قال أبو عبد اللّه بن طباطبا: هو من جملة المنقطعين.

أمّا علىّ بن عبيد اللّه بن الحسن بن عبيد اللّه بن العبّاس السّقّاء، فعقبه الصّحيح من رجل واحد: الحسين أبو عبد اللّه بالمدينة، و له أعقاب كثيرة. و الحسن يلقّب ب «هريك» «۱» قيل: له عقب بالشّام و بعلبك و اليمن.

أمّا الحسين بن علىّ بن عبيد اللّه الأصغر، فله من المعقبين ستّة:

عبيد اللّه باليمن، و له عقب كثير. و حمزة، خرج باليمن. و عبد اللّه، عقبه بمكّة. و محمّد، عقبه بفسا. و علىّ بمكّة، له عقب كثير. و

القاسم باليمن، له عقب كثير منهم بمصر.

فمن عقب محمّد بن الحسين: السّيّد الإمام أبو شجاع السّمرقنديّ، و هو محمّد بن أحمد ابن حمزة بن الحسين بن محمّد هذا، و له أولاد كثيرة.

منهم: السّيّد الإمام أبو الوضّاح بسمرقند، و السّيّد الإمام إسماعيل القاضى بخجند.

و لأبى الوضّاح ابن يسمّى السّيّد الإمام الأشرف أبو المعالى.

فقد فرغنا من عقب علىّ بن عبيد اللّه الأصغر، و هو أكثر بنى أبيه عقبا.

أمّا الحسين بن عبيد اللّه الأصغر، فله ابنان معقبان: محمّد بمكّة، و له عقب يعرفون ب «بنى السّويق» و هم ببغداد و البصرة و مكّة. و العبّاس الأكبر يسكن دار أنس بن مالك له عقب قليل.

أمّا جعفر بن عبيد اللّه الأصغر، فله ابن واحد علىّ يلقّب «صريف»، و له عقب قليل، و بنيشابور منهم قوم.

فقد فرغنا من عقب عبيد اللّه الأصغر.

أمّا الفضل أبو جفنة المعروف ب «الصّندوق» ابن الحسن بن عبيد اللّه بن العبّاس السّقّاء، فله من المعقبين ثلاثة: محمّد الأكبر، له عقب كثير بطبرستان. و العبّاس بينبع، و له عقب بها. و جعفر، له عقب بينبع و مصر.

---

(۱)- بضمّ الهاء ثمّ الراء المفتوحة ثمّ الياء الساكنة.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۸۸

فقد فرغنا من عقب الحسن بن عبيد اللّه بن العبّاس السّقّاء.

أمّا عبد اللّه بن عبيد اللّه بن العبّاس، فله ابن واحد: علىّ الشّاعر بمصر.

و لعلىّ هذا ابن واحد: الحسن، و له عقب قليل.

فقد فرغنا من عقب العبّاس السّقّاء رضى اللّه عنه. الفخر الرّازى، الشّجرة المباركة،/ ۱۹۸- ۲۰۳

فانتهى عقبه الصّحيح إلى خمسة رجال و هم:

أبو الفضل العبّاس الشّاعر الخطيب الأمير بالحجاز.

و إبراهيم الفقيه الأديب يلقّب «جردقة».

و حمزة الشّبيه بأمير المؤمنين عليه السّلام.

و أبو الحسن عبد اللّه الأكبر العالم الرّئيس الأمير بمكّة و المدينة.

و أبو حنفنة الفضل بالعراق، و يعرف عقبه ب «بنى الصّدّيق» بنو أبى محمّد الحسن الأكبر الأمير بينبع ابن أبى محمّد عبيد اللّه الأمير بينبع ابن العبّاس السّقّاء.

أمّا العبّاس «۱» الشّاعر، فله أولاد معقبون، الأشهر الأصح عقب عبد اللّه الأصغر الشّاعر الخطيب وحده، و له خمسة أولاد أعقبوا بالصّعيد و سوراء و طبريّة و بغداد و البصرة و مصر و دمشق و الرّملة و العراق و فارس. و أكثرهم عقبا حمزة، أمّه حسنيّة. و أحمد الخطيب بالرّملة.

و أمّا إبراهيم جردقة، فله ابنان أعقبا:

علىّ المكفل الأعرج «۲» ببغداد أحد أجواد بنى هاشم.

و محمّد له عقب قليل بعضهم بمصر، و كان له الحسن أو الحسين، أعقب منهم الحسين يلقّب «كركدن» ابن محمّد بن الحسن بن إبراهيم جردقة، و له أولاد لا أدرى حالهم.

و لعلیّ المکفل أحد عشر رجلا من المعقبین.

منهم: عبد اللّه الملک رئیس الملوک بمصر له ولد. و الحسن الملک بمصر الملقّب ب «المکفل» و له ذیل طویل بسر من رأی و بغداد و واسط.

---

(۱)- کان بلیغا فصیحا شاعرا، ما رأی هاشمی أعضب لسانا منه.

(۲)- مات سنهٔ أربع و ستّین و مائتین.

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۸۹

و أمّا حمزهٔ الشّبیه ابن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس، فعقبه من رجلین: علیّ له ابنان أعقبا، و القاسم بطبریّهٔ، أمّهما جعفریّهٔ.

أمّا القاسم بن حمزهٔ الشّبیه، فعقبه المنتشر من خمسهٔ رجال:

محمّد الصّوفیّ، له ذیل ببغداد و مصر و البصرهٔ و غیرها. و القاسم له ابنان أعقبا بالمراغهٔ و تفلیس کبّارا مشاهیر علماء رؤساء. و حمزهٔ له عقب کثیر کان بمرو منهم جماعهٔ. و جعفر أبی عبد اللّه أعقب جماعهٔ بمرو علماء. و الحسن له عقب بطبرستان کان له تسعهٔ أعقبوا، إلّا أنّی السّاعهٔ لم أتحقّق بتفاصیل أسامیهم.

و أمّا عبید اللّه «۱» الأصغر الأمیر ابن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس، فهو أکثر أخوته عقبا، و أکثر العبّاسیّهٔ منه، و عقبه من ثلاثهٔ رجال: عبد اللّه، و الحسن بفارس أعقب ببغداد و البصرهٔ و الرّبذهٔ و الشّام، و علیّ أمّهم کلیم «۲» بنت الحسن الافطس.

و أمّا عبد اللّه بن عبید اللّه الأمیر، فله تسعهٔ عشر ابنا، الصّحیح المشهور عقب أربعهٔ منهم، و هم:

محمّد اللّحیانیّ الخطیب بالرّملهٔ. و إسماعیل بفارس، ذیل من ولده ثلاثهٔ بفارس و ارّجان و طبریّهٔ و الکوفهٔ و شیراز، و القاسم الأکبر بالمدینهٔ، له ابنان أعقبا بها. و موسی له عقب بالمدینهٔ و الرّی و طبرستان.

و أمّا محمّد اللّحیانیّ، فله من المعقبین ثلاثهٔ عشر ابنا، الأصح الأشهر عقب ثمانیهٔ، منهم:

عبید اللّه النّصیبیّ أعقب بها. و إبراهیم بالرّقهٔ المقتول بقزوین، له ابنان أعقبا بالرّیّ و طبرستان.

و هارون الأصغر بنصیبین، انتقل إلی الرّقهٔ له أعقاب بحلب و حمص. و سلیمان له عقب قلیل بصورا «۳» و دمشق.

---

(۱)- و کان المأمون ولّاه المدینهٔ و مکّهٔ، و کان ذا جلالهٔ و منظر، و ولی القضاء بمکّهٔ.

(۲)- فی (ن): کلثم.

(۳)- و لعل الصحیح: بسورا. أو بصور.

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۹۰

و القاسم بالرّیّ له ستّهٔ أولاد أعقبوا و ذیلوا بالرّیّ، و هو أکثر أولاد أبیه ولدا و داود الخطیب بالمدینهٔ، أعقب قلیلا بدمشق و الرّحبهٔ.

و الطّاهر الأمیر الجلیل ببغداد، له عدد بالجحفهٔ و المدینهٔ و بغداد و شیراز، و الباقون لهم أعقاب بعضهم بالمغرب و بعضهم بغیره، لم ینته إلیّ ذکرهم بعد.

و انتمی بعض المراوزهٔ إلی جعفر الغریق ابن محمّد اللّحیانیّ، و هم من ولد العبّاس بن عبد المطّلب.

فمن عقب القاسم بن محمّد اللّحیانیّ القاضی بالرّی حیدر بن حمزهٔ بن أمیرکا محمّد بن علیّ بن داود بن القاسم بن محمّد اللّحیانیّ، و له عقب و إخوهٔ و عمومهٔ بها.

و أمّا علیّ بن عبید اللّه الأمیر بن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس، فعقبه الصّحیح من أبی عبد اللّه الحسین بالمدینهٔ وحده، أمّه فاطمهٔ بنت حمزهٔ بن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس السّقّاء، و له ستّهٔ معقبون:

عبید اللّه الأمیر بالیمن، له ذیل طویل من عشرة أولاد. و حمزة له خمسة أولاد أعقبوا و ذیلوا.

و عبد اللّه له ابنان ذیّلا. و محمّد أبو الحسن بالمدینة، أمّه بنت الحسن الأفطس، و هو أکثرهم عقبا.

و علیّ ببغداد، له خمسة معقبون، أحدهم: الحسن الأکبر مریک «۱» بمصر و الحسن الأصغر مریک بمکّة، و لهما و لإخوتهما عقب. و قال أبو یحیی: مریک هو ابن علیّ بن عبید اللّه الأکبر ابن الحسین بن علیّ بن عبید اللّه.

و المحسن بن الحسین بن علیّ بن عبید اللّه بالیمن، له ثمانیة أولاد معقبون.

فمن عقب محمّد بن الحسین بن علیّ بن عبید اللّه الأمیر بصغانیان السّیّد الإمام أبو المعالی المرتضی بن طاهر بن علیّ بن الحسن بن أبی طاهر القاسم بفارس ابن محمّد بن الحسن الأعرج ابن محمّد هذا، و له الیوم عقب.

---

(۱)- الکلمة غیر منقوطة فی النّسختین.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۹۱

و بسمرقند السّیّد الإمام أبو شجاع محمّد بن أحمد بن حمزة بن الحسین بن محمّد هذا، و له أربعة بنین لهم أعقاب.

منهم: السّیّد الإمام أبو المعالی بسمرقند أشرف ابن السّیّد الإمام أبی الوضّاح محمّد بسمرقند ابن أبی شجاع هذا، و له ولد.

و أمّا أبو خفنة الفضل بن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس، فالصّحیح من عقبه ولد رجلین:

محمّد الأکبر، و العبّاس الأکبر بالعراق، و عقبهما بالحجاز و ینبع و بروجرد و طبرستان، و فیهم شعراء و علماء. المروزی، الفخری،/ ۱۶۹- ۱۷۳

قال الزّبیر بن بکّار: من أولاد العبّاس بن علیّ علیه السّلام عبید اللّه بن علیّ بن إبراهیم بن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس بن علیّ علیه السّلام قال علماء السّیر: قدم بغداد و حدّث بها و نزل مصر، و کان عالما جوادا، و عنده کتب تسمّی الجعفریّة فیها فقه أهل البیت علیهم السّلام، و توفّی بمصر سنة اثنی عشرة و ثلاثمائة «۱».

و ذکر أبو بکر الخطیب فی تاریخ بغداد و قال: من أولاد العبّاس بن علیّ علیه السّلام العبّاس ابن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس بن علیّ، قدم بغداد فی أیّام هارون الرّشید و صحبه، ثمّ صحب المأمون بعده و کان عالما شاعرا فصیحا، و تزعم العلویّة: إنّه أشعر ولد أبی طالب.

دخل یوما علی المأمون، فتکلّم فأحسن، فقال له المأمون: و اللّه إنّک لتقول فتحسن، و تشهد فتزین و تغیب فتؤمن.

و جاء یوما إلی باب المأمون، فنظر إلیه الحاجب، ثمّ أطرق، فقال له العبّاس: لو أذن لنا لدخلنا، و لو اعتذر إلینا لقبلنا، و لو صرفنا لانصرفنا، «۲» فأمّا القزة بعد النّظر الشّزر.

فلا أعرفها «۲» و أنشد:

و ما عن رضا کان الحمار مطیّتی و لکنّ من یمشی سیرضی بما رکب

---

(۱)- [إلی هنا لم یرد فی بطل العلقمی].

(۲- ۲) [فی بطل العلقمی: فأمّا النّظر الشّزر و الاطراق و القزة فلا أدری ما هما].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۹۲

«۱» و قال یذکر إخاه أبی طالب لعبد اللّه والد النّبیّ صلّی اللّه علیه و اله:

إنّا و إنّ رسول اللّه یجمعنا أب و أمّ و جدّ غیر موصوم

جاءت بنا و به من بین أسرته غرّاء من نسل عمران بن مخزوم

فزنا بها دون من يسعى ليدركها قرابة من حواها غير مشؤوم

رزقا من اللّه أعطانا فضيلته و النّاس ما بين مرزوق و محروم

و قوله غرّاء: من نسل عمران، يريد فاطمة بنت عمرو، والدة عبد اللّه و أبى طالب و المشهور المذعور.

و كان للعبّاس هذا إخوة علماء فضلاء: محمّد و عبيد اللّه و الفضل و حمزة، و كلّهم بنو الحسن بن عبيد اللّه بن العبّاس «۲».

سبط ابن الجوزى، تذكرة الخواص،/ ۵۵- ۵۶- عنه: المظفّر، بطل العلقمى، ۳/ ۴۳۵- ۴۳۶

أعقب العبّاس الشّهيد من ولده: عبيد اللّه وحده.

و أعقب عبيد اللّه بن العبّاس من ولده: الحسن.

و للحسن بن عبيد اللّه خمسة أولاد: عبيد اللّه الثّانى، و حمزة، و الفضل، و إبراهيم جردقة، و العبّاس الشّاعر.

أمّا عبيد اللّه الثّانى بن الحسن بن عبيد اللّه الأوّل بن العبّاس، فأعقب من ولديه:

عبد اللّه، و علىّ.

أمّا عبد اللّه بن عبيد اللّه الثّانى، فأعقب من ثلاثة رجال: محمّد اللّحيانىّ، و إسماعيل، و القاسم.

أمّا محمّد اللّحيانىّ بن عبد اللّه، فانتهى عقبه إلى: علىّ بن محمّد بن أحمد بن هارون بن محمّد اللّحيانىّ.

---

(۱)- [زاد فى بطل العلقمى: فخجل الحاجب].

(۲)- [زاد فى بطل العلقمى: فزاد فهم محمّد العبّاس الخطيب بن الحسن بن عبيد اللّه بن العبّاس الأكبر الشّهيد بكربلاء كان من فصحاء الهاشميّين و خطبائهم و من العلماء و الشعراء جامعة الأخلاق و كلية فضائل].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۹۳

و أمّا إسماعيل بن عبد اللّه، فانتهى عقبه إلى: موسى بن يحيى بن موسى بن محمّد بن إسماعيل.

و أمّا القاسم بن عبد اللّه، فأعقب من ابن ابنه: القاسم بن محمّد بن القاسم.

و أعقب القاسم بن محمّد من ثلاثة رجال: العبّاس، و الدّاعى، و الحسين.

أمّا العبّاس بن القاسم، فانتهى عقبه إلى: حجازىّ بن المحسّن بن سيّدى بن المحسّن ابن أميركا بن العبّاس.

و أمّا الدّاعى بن القاسم، فانتهى عقبه إلى: الحسين بن الدّاعى بن الحسين بن الدّاعى.

و أمّا الحسين بن القاسم، فانتهى عقبه إلى: أميركا بن أبى يعلى بن أبى البركات بن إسماعيل بن محمّد بن الحسين.

و أمّا علىّ بن عبيد اللّه الثّانى، فأعقب من ولده: الحسن.

أمّا الحسن بن علىّ بن عبيد اللّه الثّانى، فله ثمانية أولاد: محمّد، و عبيد اللّه، و الحسن، و عبد اللّه، و حمزة و له: الحسين «۱»، و عبيد اللّه و له: علىّ الهدهد، و القاسم، و عبد اللّه.

أمّا محمّد بن الحسن، فأعقب من ولديه: الحسين، و علىّ.

أمّا الحسين بن محمّد، فانتهى عقبه إلى: أحمد بن إبراهيم بن محمّد بن الحسين.

و أعقب إبراهيم بن محمّد هذا من ولديه: حمزة و له: الحسين، و علىّ و من عقبه: عبد اللّه ابن الدّاعى بن علىّ.

و أمّا علىّ بن محمّد، فانتهى عقبه إلى: زيد بن أبى منصور بن محمّد بن محمّد بن زيد ابن علىّ، و أعقب زيد هذا من ولديه: أحمد، و الحسن.

انتهى عقب أحمد بن زيد إلى: أبى الحسين النّجم، بالحضرة الشّريفة الكاظميّة الجواديّة على مشرّفها السّلام، ابن علىّ بن زيد الكوفىّ المفتى الصّالح بن أحمد.

و أمّا الحسن بن زيد، فمن عقبه: إسماعيل بن علىّ بن المختار بن الحسن.

و أمّا حمزة بن الحسن بن عبيد اللّه الثّانى: فأعقب من ولده: القاسم له أولاد كثيرون.

---

(۱)- فى ج- ح: الحسن.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۹۴

و للقاسم بن حمزة ولدان: القاسم عقبه ببردعة و تفليس و مراغة؛ و محمّد.

انتهى عقب محمّد بن حمزة إلى: عبد اللّه الدّيك بن علىّ بن عبد اللّه بن محمّد.

و أمّا الفضل بن الحسن بن عبيد اللّه، فهو أحد شعراء بنى هاشم و فصحائهم، و انتهى عقبه إلى: الفضل بقم و طبرستان بن محمّد بن الفضل.

و أمّا إبراهيم جردقة بن الحسن، فله أربعة أولاد: جعفر، و الحسين، و محمّد، و علىّ و كان جوادا.

أمّا علىّ بن إبراهيم جردقة، فأعقب من ولديه: الحسن، و العبّاس.

أمّا الحسن بن علىّ، فانتهى عقبه إلى: أبى الطّيّب الحسين برصافة بغداد بن محمّد بن أحمد بن الحسن.

و من عقب العبّاس بن علىّ: محمّد بن عبيد اللّه بن الحسن بن العبّاس.

و أمّا العبّاس الشّاعر بن الحسن بن عبيد اللّه، فأعقب من ولديه: أحمد، و عبد اللّه الأصغر الخطيب الشّاعر.

أمّا أحمد بن العبّاس الشّاعر، فانتهى عقبه إلى: موهوب ببغداد و محمّد و جعفر بنى عبد اللّه بن الحسين بن أحمد.

و أمّا عبد اللّه الأصغر بن العبّاس الشّاعر، فأعقب من ثلاثة رجال: أحمد، و حمزة، و العبّاس.

من عقب أحمد بن عبد اللّه الأصغر: علىّ بن محمّد سقسق «۱» بن الحسن أبى ختيلة بن علىّ بن محمّد بن أحمد.

و أمّا حمزة بن عبد اللّه الأصغر، فأعقب من ثلاثة رجال: حمزة و له: الحسين، و عبيد اللّه، و محمّد. و من عقب عبيد اللّه بن حمزة: محمّد بن أبى الفضل بن عبيد اللّه. و أمّا محمّد بن حمزة، فانتهى عقبه إلى: علىّ بأصفهان بن عبد اللّه بن إبراهيم بن الحسين بن علىّ ابن محمّد.

---

(۱)- فى «ج»: شقشق.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۹۵

و أمّا العبّاس بن عبد اللّه الأصغر، فانتهى عقبه إلى: أبى الفتح النّسّاج بن فليتة بن أبى الحسين محمّد بن المسلم بن محمّد بن أحمد بن أبى الحسن علىّ بن عبد اللّه بن العبّاس.

و لأبى الفتح ثلاثة أولاد: أبو المعالى و له: الحسن، و إبراهيم، و محمّد صاحب المنطقة و له ولدان: عبد اللّه، و أحمد.

ابن الطّقطقى، الأصيلى،/ ۳۲۸- ۳۳۱

قال الزّبير بن بكار: كان للعبّاس ولد اسمه عبيد اللّه «۱»، كان من العلماء، فمن ولده:

عبيد اللّه بن علىّ بن إبراهيم بن الحسن بن عبيد اللّه بن العبّاس بن أمير المؤمنين عليه السّلام، و كان عالما فاضلا جوادا، طاف الدّنيا و جمع كتبا تسمّى الجعفريّة، فيها فقه أهل البيت عليهم السّلام، قدم بغداد، فأقام بها و حدّث، ثمّ سافر إلى مصر، فتوفّى بها سنة اثنى عشر و ثلاثمائة.

و من نسل العبّاس بن أمير المؤمنين عليه السّلام العبّاس بن الحسن بن عبيد اللّه بن العبّاس، ذكره الخطيب فى تاريخ بغداد، فقال: قدم إليها فى أيّام الرّشيد و صحبه و كان يكرمه، ثمّ صحب المأمون بعده، و كان فاضلا شاعرا فصيحا، و تزعم العلويّة أنّه أشعر ولد أبى

طالب.

قال: و دخل يوما على المأمون، فتكلّم فأحسن، فقال له المأمون: و اللّه أنّك لتقول فتحسن، و تشهد فتزّين، و تغيب فتؤمن.

قال: و جاء يوما إلى باب المأمون، فنظر إليه الحاجب، ثمّ أطرق، فقال له العبّاس: لو أذن لنا لـدخلنا، و لو اعتذر إلينا لقبلنا، و لو صـرفنا لانصرفنا، فأمّا النّظر الشّرز و الإطراق و القزة فلا أدرى ما هو، فخجل الحاجب، فأنشد:

و ما عن رضا كان الحمار مطيّتى و لكنّ من يمشى سيرضى بما ركب

و كان للعبّاس هذا إخوة علماء فضلاء: محمّد، و عبيد اللّه، و الفضل، و حمزة و كلّهم بنو الحسن بن عبيد اللّه بن العبّاس.

رضى الدّين ابن المطهّر الحلّى، العدد،/ ۲۴۲- ۲۴۳

---

(۱)- [فى المطبوع: عبد اللّه و هو تصحيف].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۹۶

و اختلف فى العبّاس و أخيه عمر أيّهما أكبر؟

و كان ابن شهاب العكبرىّ و أبو الحسن الأشنانىّ و ابن خداع يروون أنّ عمر أكبر.

و شيخ الشّرف العبيدلىّ و البغداديّون و أبو الغنائم العمرىّ يروون أنّ عمر أصغر من العبّاس، و يقدّمون ولد العبّاس على ولده.

[عقب الحسن بن عبيد اللّه بن أبى الفضل العبّاس]

و عقب العبّاس قليل، «۱» أعقب من ابنه عبيـد اللّه، و عقبه ينتهى إلى ابنه الحسن، فأعقب الحسن بن عبيـد اللّه من خمسة رجال، و هم: عبيد اللّه قاضـى الحرمين كان أميرا بمكّة و المدينة قاضـيّا عليهما، و العبّاس الخطيب الفصـيح، و حمزة «الأكبر»، و إبراهيم «جردقة»، و الفضل. «۱».

أمّا الفضل بن الحسن بن عبيـد اللّه، و كان لسـنا فصـيحا، شديـد الـدّين، عظيم الشّـجاعة، فأعقب من ثلاثـة: جعفر، و العبّاس الأكبر، و محمّـد، فمن ولـد محمّـد بن الفضل بن الحسن، أبو العبّاس الفضل بن محمّـد الخطيب الشّاعر. له ولـد، و منهم: يحيى بن عبـد اللّه بن الفضل المذكور.

و ولد العبّاس بن الفضل بن الحسن: عبد اللّه، و عبيد اللّه، و محمّدا، و فضلا، لكلّ واحد منهم ولد، و ولد جعفر بن الفضل بن الحسن، فضلا لم أجد غيره.

و أمّا إبراهيم جردقـة بن الحسن بن عبيد اللّه بن العبّاس، و كان من الفقهاء الأدباء الزّهّاد، فأعقب من ثلاثة رجال: الحسن، و محمّد، و علىّ؛ أمّا الحسن بن جردقة فأعقب من محمّد بن الحسن، من ولده أبو القاسم حمزة بن الحسين بن محمّد المذكور كان ببرذعة.

و أمّا محمّـد بن جردقـة، فأعقب من أحمـد وحـده؛ و له ثلاثة: محمّد و الحسن و الحسـين أعقبوا بمصـر؛ و أمّا علىّ بن جردقة، و كان أحـد أجواد بنى هاشم ذا جاه و لين، مات سـنة أربع و ستّين و مائتين، فولد تسـعة عشـر ولدا منهم: يحيى بن علىّ بن جردقة أعقب من ولـده ببغـداد أبو الحسن علىّ بن يحيى المـذكور خليفة أبى عبد اللّه بن الدّاعىّ على النّقابة له ولد؛ و منهم العبّاس بن علىّ بن جردقة، انتقل إلى مصر و له ولد، و منهم إبراهيم الأكبر بن

(۱- ۱) [حكاه فى بطل العلقمى، ۳/ ۴۳۵].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۹۷

علىّ بن جردقة له ولد، و منهم الحسن بن علىّ بن جردقة. له ولد، و منهم علىّ بن عبّاس ابن الحسن المذكور.

و أمّا حمزة بن الحسن بن عبيد اللّه بن العبّاس، و يكنّى أبا القاسم، و كان يشبّه بأمير المؤمنين علىّ بن أبى طالب عليه السّلام، أخرج توقيع المأمون بخطّه (يعطى حمزة بن الحسن لشبهه بأمير المؤمنين علىّ بن أبى طالب عليه السّلام مائة ألف درهم)، من ولده علىّ بن حمزة.

أعقب؛ فمن ولده أبو عبيد اللّه محمّد «۱» بن علىّ المذكور نزل البصرة و روى الحديث عن علىّ الرّضا بن موسى الكاظم عليه السّلام و غيره بها و بغيرها، و كان متوجّها عالما شاعرا، مات عن ستّة ذكور، أولد بعضهم.

و من بنى حمزة بن الحسن بن عبيد اللّه، أبو محمّد القاسم بن حمزة، كان باليمن عظيم القدر، و كان له جمال مفرط، و يكنّى أبا محمّد، و يقال له الصّوفىّ، فمن ولده الحسين بن علىّ بن الحسين بن القاسم المذكور وقع إلى سمرقند، و منهم الحسن بن القاسم بن حمزة من ولده القاضى بطبرستان أبو الحسن علىّ بن الحسين بن الحسن المذكور له ولد، و منهم العبّاس، و علىّ، و محمّد، و القاسم، و أحمد بنو القاسم بن حمزة، لهم عقب.

و أمّا العبّاس الخطيب الفصيح بن الحسن بن عبيد اللّه بن العبّاس، و كان بليغا فصيحا شاعرا. قال أبو نصر البخارىّ: ما رأى هاشمىّ أخطب «۲» لسانا منه، و كان مكينا عند الرّشيد.

فأعقب من أربعة رجال، و هم: أحمد؛ و عبيد اللّه و علىّ، و عبد اللّه، كذا قال الشّيخ العمرىّ.

و قال أبو نصر البخارىّ: العقب منهم لعبد اللّه بن العبّاس لا غير، و الباقون من أولاده انقرضوا أو درجوا. و كان عبد اللّه بن العبّاس شاعرا فصيحا خطيبا له تقدّم عند المأمون؛ و قال المأمون لمّا سمع بموته: استوى النّاس بعدك يابن عبّاس. و مشى فى جنازته، و كان يسمّيه الشّيخ ابن الشّيخ. فمن ولد عبد اللّه بن العبّاس، عبد اللّه الشّاعر ابن العبّاس بن عبد اللّه المذكور، أمّه أفطسيّة و يقال لولده ابن الأفطسيّة و من شعره:

---

(۱)- كانت وفاة محمّد بن علىّ بن حمزة المذكور فى سنة ستّ و ثمانين و مائتين. (عن هامش الأصل)

(۲)- [فى المطبوع: أغضب و راجع سرّ السّلسلة ص ۶۳۷: أخطب (أعضب خ ل)].

و إنّى لأستحيى أخى أن أبرّه قريبا و أن أجفو [ه] و هو بعيد

علىّ لإخوانى رقيب من الهوى تبيد اللّيالى و هو ليس يبيد

أعقب عبد اللّه ابن الأفطسيّة، من ولده علىّ أبى الحسن، و أعقب أبو الحسن علىّ من ولديه أبى محمّد الحسن، و أبى عبد اللّه أحمد، و لكن عقب أحمد (فى صح).

و منهم حمزة بن عبد اللّه بن العبّاس أولد بطبريّة، فمن ولده بنو الشّهيد و هو أبو الطّيّب محمّد بن حمزة المذكور، كان من أكمل النّاس مروءة و سماحة، و صلة رحم، و كثرة معروف، مع فضل كثير و جاه واسع، و اتّخذ بمدينة الأردن و هى طبريّة ضياعا و جمع أموالا، فحسده طغج بن جفّ الفرغانىّ، فدسّ إليه جندا قتلوه فى بستان له بطبريّة فى صفر سنة إحدى و تسعين و مائتين، ورثته الشّعراء «۱» و كان عقبه بطبريّة يقال لهم بنو الشّهيد، و أخو الشّهيد الحسين بن حمزة له عقب أيضا منهم المرجعىّ، و هو ابن منصور ابن أبى الحسن طليعات بن الحسن الدّيبق بن أحمد العجّان بن الحسين بن علىّ بن عبيد اللّه بن الحسين المذكور، له عقب بالحائر يعرفون ببنى العجّان.

و أمّا عبيد اللّه الأمير قاضى قضاة الحرمين ابن الحسن بن عبيد اللّه بن العبّاس، فمن ولده علىّ بن عبيد اللّه المذكور، و من ولده بنو هارون كانوا بدمياط؛ و هم ولد هارون بن [داود بن الحسن] «۲» داود بن الحسين بن علىّ المذكور، و أخو داود الأكبر محمّد الوارد بفسا ابن الحسين بن علىّ المذكور، يلقّب هدهد، و يقال لولده بنو الهدهد. و عمّه المحسن ابن الحسين وقع إلى اليمن، و له ذيل

طویل و عقب کثیر، و منهم: الحسن بن عبید اللّه الأمیر القاضی المذکور؛ و من ولده عبد اللّه بن [الحسن] «۳» المذکور له عدد کثیر أعقب من أحد عشر رجلا؛ منهم: محمّد اللّحیانیّ؛ و القاسم، و موسی، و طاهر، و إسماعیل، و یحیی،

---

(۱)- فمن ذلک القصیدة المیمیة الّتی أولها:

أیّ رزء جنی علی الإسلام أیّ خطب من الخطوب الجسام

(المجدی)

(۲)- [من فصول الفخریة].

(۳)- [ما بین المعقوفین أضافة المؤلّف و لا یوجد فی سائر کتب النّسب و فی هذه الکتب نسب عبد اللّه إلی عبید اللّه الأمیر القاضی].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۶۹۹

و جعفر، و عبید اللّه بنو عبد اللّه المذکور، لهم أعقاب.

أعقب محمّد اللّحیانیّ من جماعة منهم: هارون، و إبراهیم، و عبید اللّه، و حمزة و داود الخطیب، و سلیمان، و طاهر، و القاسم صاحب أبی محمّد الحسن العسکریّ علیه السّلام، و کان القاسم بن عبد اللّه ذا خطر بالمدینة و سعی بالصّلح بین بنی علیّ و بنی جعفر، و کان أحد أصحاب الرّأی و اللّسن. قال الشّیخ العمریّ: کان له ذیل. و موسی بن عبد اللّه بن [الحسن] «۱» و هو الملّاح الأطروش الکوفیّ الشّجاع، فقال الشّیخ العمریّ: له عقب و بقیّة.

و طاهر بن عبد اللّه بن [الحسن] «۱» کان بالقمّة من أرض الیمن وجدت له: حمزة، و جعفرا، و أبا الطّیّب، و إبراهیم، و الحسین، و داود، و عبد اللّه، و محمّدا. و إسماعیل بن عبد اللّه بن [الحسن] «۱»، من ولده الحسن بن إسماعیل، کان بشیراز و أعقب بها و بطبرستان، کان منهم بآمل الحسن بن محمّد بن الحسن المذکور و ابنه الحسین، و منهم الحسین بن علیّ بن إسماعیل کان عقبه بشیراز و أرّجان و أخوه الحسن بن علیّ أعقب أیضا و کانوا بجرجان، و یحیی بن عبد اللّه بن [الحسن] عقبه بالمغرب، و جعفر بن عبد اللّه بن [الحسن] «۱». له ذیل لم یطل، و عبید اللّه ابن عبد اللّه بن [الحسن] «۱»، وجدت له جعفرا و یحیی-

آخر ولد العبّاس بن علیّ بن أبی طالب علیه السّلام-. «۲»

---

(۱)- [راجع هامش رقم ۳ من الصّفحة السّابقة].

(۲)- در نسل أبی الفضل العباس بن علی بن أبی طالب علیه السّلام

و نسل او اندکند و ایشان از پسرش عبید اللّه است و نسل عبید اللّه از پسرش حسن، و نسل حسن از پنج پسرند: عبید اللّه قاضی الحرمین، و او امیر بود و قاضی در مکه و مدینه، و العباس الخطیب الفصیح، و حمزه الأکبر، و إبراهیم جردقه و الفضل.

۱. نسل الفضل از سه پسرند: [جعفر و العباس الأکبر و محمد.

۲. و نسل إبراهیم جردقه بن الحسن از سه پسرند]: الحسن و محمد و علی.

از نسل محمد بن جردقة: أحمد بن محمد، او را سه پسرند: محمد، و الحسن، و الحسین، نسل داشتند در مصر. و علی بن جردقه را نوزده پسر بود از ایشان: یحیی بن علی بن جردقه نسل دارد [و پسر او ابو الحسن علی بن یحیی خلیفه أبی عبد اللّه ابن الداعی در نقابت ببغداد، و او را فرزند است. و از فرزندان علی بن جردقه: عباس بن علی بن جردقه است. و از فرزندان علی جردقه است: إبراهیم و حسن، و ایشانرا پسر است].-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۰۰

- ۳. [و از ایشان حمزه بن الحسن کنیت او ابو القاسم و او شبیه امیر المؤمنین علی بود [و توقیع مأمون خلیفه بخط او چنین بیرون آمد مضمون آن‌که: «حمزه بن حسن را از برای مشابهت و مماثلت او به صورت شریف أمیر المؤمنین علی بن أبی طالب (صلوات اللّه علیه و آله و سلم) صدهزار درهم بدهند» و از فرزندان او است علی بن حمزه، و از فرزندان علی بن حمزه بن حسن: ابو عبد اللّه محمد بن علی بن حمزه، و او شاعر بود و نازل در بصره، و او را شش فرزند بود که بعضی از ایشان نسل دارد. و از حمزه: قاسم بن حمزه در یمن بود و عظیم القدر، و از اولاد او: حسین بن علی بن الحسین بن قاسم در سمرقند بود. و از اولاد حمزه بن حسن مذکور است: حسن بن قاسم بن حمزه. و از ولد او است: ابو الحسن علی بن حسین بن حسن قاضی طبرستان، و او را فرزندی بود (۱)] و از ایشان: العباس، و علی، و محمد، و القاسم، و احمد فرزندان القاسم بن حمزه نسل دارند.

۴. و نسل العباس الخطیب الفصیح ابن الحسن از چهار پسرند: [احمد، و عبید اللّه، و علی، و عبد اللّه] چنان که ابو الحسن عمری گفت، و شیخ ابو نصر بخاری گفت که نسل او از عبد اللّه بن العباس تنهاست و از نسل او:

عبد اللّه الشاعر [بن] العباس بن عبد اللّه مذکور است. مادر او از بنی الأفطس بود و او را «ابن الأفطسیه» می‌خوانند، و نسل دارد از پسرش ابی الحسن علی، و نسل ابی الحسن علی از دو پسرند: ابی محمد الحسن، و ابی عبد اللّه احمد. و لیکن عقب احمد فی «صح» و از ایشان: حمزه بن عبد اللّه بن العباس نسل دارد و از ایشان:

بنو الشهید أبی الطیب محمد بن حمزه نسل داشت در طبریه، و ایشان را بنو الشهید می‌خوانند. و برادر او الحسین بن حمزه نسل دارد، از ایشان: المرجعی ابو منصور بن ابی الحسن علی طلیعات بن الحسن الدبیق (۲) بن احمد العجان بن الحسین بن علی بن عبد اللّه بن الحسین مذکور نسل دارد، و در مشهد الحسین علیه السّلام می‌باشند و ایشان را بنو المرجعی می‌خوانند.

۵. و از نسل عبید اللّه الأمیر قاضی الحرمین بن الحسن: علی بن عبید اللّه مذکور نسل دارد، از ایشان بنو زهیرون (۳) در دمیاط بودند، و ایشان نسل زهیرون بن داود بن الحسن بن داود بن الحسین بن علی بن عبید اللّه مذکور، و برادر داود محمد (الوارد بفسا) بن الحسین بن علی مذکور او را «هدهد» می‌خوانند و نسل او را بنو الهدهد می‌گویند، و عم او المحسن بن الحسین ببلاد یمن افتاد و نسل بسیار دارد.

و از ایشان: الحسن بن عبید اللّه الأمیر القاضی المذکور، از نسل او عبد اللّه بن [الحسن] (۴) مذکور نسل دارد از یازده پسر، از ایشان: محمد اللحیانی و القاسم، و موسی، و طاهر، و اسماعیل، و یحیی، و جعفر، و عبید اللّه، و نسل محمد اللحیانی [از جماعتی هستند که از ایشان است: هارون، و إبراهیم، و عبید اللّه، و حمزه، و داود الخطیب، و سلیمان، و طاهر. و قاسم بن عبید اللّه صاحب جاه و مرتبه بود و در مدینه، و او را نسل و عقب است و صاحب جاه و منزلت بودند در مدینه و ایشان را زیر و عقب بسیار است در آن‌جا (۵)].

و موسی بن عبد اللّه بن الحسن نسل دارد [عمری چنین می‌گوید] و اسماعیل بن عبد اللّه نسل دارد، از ایشان:

الحسن بن اسماعیل در شیراز (۶) بود، و نسل دارد در آن‌جا و در طبرستان، [و از ایشان است: حسین بن علی بن اسماعیل و عقب، و نسل او در شیراز و أرجان بودند، و حسن بن علی نیز عقب دارد و در حران (۷) می‌باشند و جعفر بن عبد اللّه عقب بسیار از او نمانده. و عبید اللّه بن عبد اللّه را دو پسر است جعفر و یحیی] و-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۰۱

- یحیی بن عبد اللّه نسل دارد و در مغرب می‌باشند.

(۱). ب به جای تمام این قسمت نوشته است: و از نسل حمزه بن الحسن و او شبیه امیر المؤمنین علی بود، علی بن حمزه نسل دارد.

(۲). عمده: الدبیق.

(۳). الف- اصلاح بعدی-: زهیرون. عمده: هارون.

(۴). [بنابه نظر اکثر منابع این عبد اللّه فرزند عبید اللّه الأمیر می‌باشد].

(۵). به جای این قسمت نوشته است: از چند پسرند.

(۶). الف- اصلاح بعدی-: سورا.

(۷). عمده: جرجان.

ابن عنبه، الفصول الفخریّة،/ ۲۰۱- ۲۰۳

حضرت عباس علیه السّلام پنج فرزند داشت به نامهای عبید اللّه، فضل (۱)، حسن (۲)، و قاسم (۳) و یک دختر (۴).

و ابن شهر آشوب در میان شهدای کربلا، محمد را هم از فرزندان وی برشمرده است.

عبید اللّه و فضل، مادرشان: لبابه از خاندان عبید اللّه بن عباس بن عبد المطلب بوده است. علمای نسب‌شناس متفق القولند که نسل ابو الفضل علیه السّلام منحصر در عبید اللّه می‌باشد؛ تنها شیخ فتونی است که حسن بن عباس را نیز در حفظ نسل حضرت عباس علیه السّلام برمی‌شمرد.

عبید اللّه از علمای بزرگ به شمار رفته و در جمال و کمال گوی سبقت از امثال خود ربوده [است]. سه همسر ارجمند و شایسته برگزید به نامهای رقیه دخت امام حسن مجتبی علیه السّلام، دخت معبد بن عبد اللّه بن مطلب و دخت مسور بن مخرمه زبیری. (۵) عبید اللّه منزلتی بزرگ نزد امام سجاد علیه السّلام به واسطه پدرش قمر بنی هاشم علیه السّلام داشت و حضرت علیه السّلام چون او را می‌دید، از دیده اشک حسرت فرومی‌بارید و چون از علت آن جویا می‌شدند، می‌فرمود: «موقف پدرش در واقعه عاشورا را به یاد می‌آورم و نمی‌توانم زمام خود نگهدارم.»

عبید اللّه در سال ۱۵۵ ه. ق درگذشت. (۶)

نسل عبید اللّه منحصر در فرزندش حسن- که مادرش ام ولد و شصت و هفت سال عمر نمود- می‌باشد.

حسن پنج فرزند داشت: فضل، حمزه، ابراهیم، عباس و عبید اللّه، که همگی بزرگانی از اهل فضل و کمال و ادب بودند.

اما فضل، سخنوری گویا و فصیح، بسیار دیندار و باتقوی، دلاوری تیزتک و مورد بزرگداشت خلفا بود و به وی ابن الهاشمیه می‌گفتند. (۷) نسل فضل از سه فرزند او باقی ماند: جعفر، عباس اکبر و محمد، که هریک از آنان دارای فرزندانی هستند. که نیز در میانشان- صاحب فضل و ادب- به چشم می‌خورد. ۸

از جمله آنان، ابو العباس فضل بن محمد بن فضل بن حسن بن عبید اللّه بن عباس علیه السّلام می‌باشد که سخن‌سرا و شاعر بود و بازماندگانش در قم و طبرستان پراکنده گشتند. از جمله ابیاتی درباره دلاوریهای جدش عباس علیه السّلام دارد که در مجموعه مدایح حضرتش موجود است.

امام حمزه شبیه جدش امیر المؤمنین علیه السّلام بود و مأمون نامه‌ای به دستخط خود برای او نگاشت که در ضمن آن بیان داشت: «به حمزة بن حسن بن عبید اللّه بن عباس بن أمیر المؤمنین علیهما السّلام هزار درهم به سبب-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۰۲

- شباهتش به جدش امیر المؤمنین علیه السّلام عطا شود.»

او با زینب دخت حسین بن علی بن عبد اللّه بن جعفر طیار، معروف به زینبی به سبب نسبتش به جده‌اش زینب کبری علیها السّلام ازدواج نمود. نوه حمزه، به نام محمد بن علی شاعری مورد احترام و ساکن بصره بود که از امام رضا علیه السّلام و برخی دیگر از ائمه علیهم السّلام روایت نقل کرده است و در سال ۲۸۶ درگذشت. ۹ در شرح حال برادرزاده‌اش حمزة صاحب مرقد و بارگاه در نزدیک حله، خواهد آمد که مادر حضرت ولی عصر (ارواحنا فداه) به خانه او پناهنده شد. «تاریخ بغداد» ج ۲ ص ۶۳ سرگذشت او

را بیان داشته [است] و گوید: «از جمع بسیاری روایت نقل نموده و صاحب صدق و راستی بوده است». در «تهذیب التهذیب» ج ۹، ص ۳۵۲ او را به علوی بغدادی وصف نموده و از ابی حاتم نقل کرده (یا نقل شده) که وی راستگو و درست‌کردار [است] و احادیثی که نقل می‌کند، موثق و مورد اعتماد است.

اما ابراهیم، معروف به جردقه، در ردیف فقها و ادبا و زهاد قرار داشته و فرزندش علی، از سخاوتمندان دوران و صاحب جاه و شرف بوده و در سال ۲۶۴ درگذشته است. وی نوزده فرزند به یادگار گذاشت و از نوادگان او ابو الحسن علی بن یحیی بن علی بن ابراهیم جردقه است که جانشین ابی عبد اللّه بن داعی در نقابت [علویین] در شهر بغداد بوده است.

و عبد اللّه بن علی بن ابراهیم جردقه به بغداد رفت. سپس در مصر مسکن گزید و از بیان حدیث در آن شهر امتناع ورزید، سپس به بیان حدیث پرداخت. کتابی چند داشت که به نام جعفریه نامیده می‌شد و حاوی فقه شیعی بود. وی در مصر در رجب سال ۳۱۲ وفات یافت. ۱۰

ابو نصر بخاری در «سر السلسله» درباره عباس بن حسن بن عبید اللّه بن عباس علیه السّلام گوید:

فردی از بنی هاشم به‌سان او در جرأت و صراحت لهجه و تندگویی مشاهده نشده است.

در ایام هارون الرشید به بغداد آمد و همنشین او و بعد از او مصاحب مامون گشت. او از بزرگان بنی هاشم در فصاحت بیان و شعر بود ۱۱، و به سبب فضل و ادب و کمالش هارون او را به کنیه می‌خواند. ۱۲

عباس دارای ده فرزند شد که از جمله آنان عبد اللّه- که مادرش افطسیه بود- می‌باشد که در ردیف اهل ادب و شعر قرار داشت. در «سر السلسله» آمده است که او نزد مأمون رفت و از مصاحبان او گشت؛ و چون مأمون از فوتش اطلاع یافت، گفت: بعد از تو ای فرزند عباس، همه مردم (در نظرم) مساوی گشتند؛ و جنازه‌اش را پیاده تشییع نمود و او را شیخ ابن شیخ می‌نامید.

مؤلف کتاب «عمده» گوید:

از نوادگان عباس، ساقی کربلا علیه السّلام، ابو طیب محمد بن حمزهٔ بن عبد اللّه بن عباس بن حسن بن عبید اللّه بن عباس است که از مروت و بخشش فراوان برخوردار بود و به خویشانش رسیدگی بسیار می‌نمود. نیکیش به همگان می‌رسید و از فضلی کثیر و جاهی عظیم بهره داشت. در طبریه از بلاد اردن، اموال و املاکی داشت. طغج بن جف فرغانی بر او حسد برد و برخی از سپاهیان خود را به سوی او فرستاد و وی را در باغش در طبریه در صفر سال ۲۹۱ به قتل رساندند و شعرا در سوگش سوگنامه‌ها سرودند.

به فرزندان و نوادگان او بنو الشهید گفته می‌شد. مرزبانی در «معجم الشعراء» ص ۴۳۵ شرح حال او را-

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۰۳

- آورده و اضافه نموده [است] که او شاعری بود که به پدران و اجداد خود افتخار می‌کرد. او در دوران متوکل و پس از وی می‌زیست. اندیشمند بزرگ، علامه امینی در «الغدیر» ج ۳، ص ۳ چاپ نجف در ضمن شعرای غدیر از او یاد نموده است.

اما عبید اللّه بن حسن بن عبید اللّه بن عباس علیه السّلام، محمد بن یوسف جعفری درباره‌اش گوید: مردی بسان او در هیبت و شکوه و مروت ندیدم؛ او امارت دو حرم شریف مکه و مدینه و امر قضاوت آن دو شهر را در دوران مأمون به سال ۲۰۴ ه. ق به عهده گرفت. ۱۳

در سال ۲۰۴ و ۲۰۶ مأمون او را به تولیت امور حجاج برگزید. ۱۴ و در حیات خلیفه مذکور در بغداد درگذشت. مادر او و برادرش عباس، ام ولد بوده است.

به اعقاب عبید اللّه از فرزندش علی که در دمیاط بوده‌اند، بنو هارون و آنان که در فسا بوده‌اند، بنو هدهد گویند و گروهی دیگر در یمن بودند.

اما حسن بن عبید اللّه، فرزندش عبید اللّه دارای یازده پسر شد که از آنان است: قاسم بن عبد اللّه بن حسن بن عبید اللّه- قاضی و امیر حرمین- بن حسن بن عبید اللّه بن عباس علیه السّلام. او در مدینه از جاه و مقام برخوردار و متکلمی فصیح بود؛ بین فرزندان علی و جعفر (ظاهرا مقصود فرزندان حضرت هادی علیه السّلام است) صلح و آشتی برقرار ساخت و از اصحاب امام حسن عسکری علیه السّلام به شمار می‌رفت. ۱۵

***

با مروری گذرا که بر برخی از نوادگان و اعقاب قمر بنی هاشم علیه السّلام نمودیم، به دست می‌آید که تمامی نسل باقیمانده از ابو الفضل علیه السّلام به سبب نسبت گرانقدرشان به پرچمدار کربلاء بزرگانی صاحب فضل و کمال بوده‌اند؛ چرا که آنان فقیه، محدّث، نسب‌شناس، امیر و ادیب بودند و این امری شگفت نیست؛ زیرا آنان وارث صفات حمیده و خصائص ارجمند پدر و جد بزرگوارشان علیه السّلام بوده‌اند. آثار شرف و سیادت در سیمایشان در تلألؤ بود، خون و گوشتشان آکنده از علم و عمل بود و هیبت و مناعت طبع، خط اصلی زندگیشان بوده است.

از دیگر نوادگان قمر بنی هاشم علیه السّلام سید بزرگوار سید حمزه است که گنبد و بارگاه باشکوهش در مدحتیه در نزدیکی حله می‌باشد.

حمزه از نوادگان جلیل القدر ابو الفضل علیه السّلام، سید عظیم الشأن ابو یعلی، حمزة بن قاسم بن علی بن حمزة بن حسن بن عبید اللّه بن عباس بن امیر المؤمنین علیهما السّلام می‌باشد. علامه بزرگوار میرزا محمد علی اردوبادی صفحاتی طلایی درباره حیات او نگاشته است که ما عین سخنان وی را نقل می‌نماییم. او گوید:

ابو یعلی از علمای اهل بیت و یگانه‌ای برخاسته از خاندان وحی و سروی بلند افراشته در بوستان بنی هاشم است. او از مشایخ روایت بود و علمای دیار برای بهره‌وری از علوم اهل بیت علیهم السّلام نزد وی می‌شتافتند؛ که از جمله آنان است:-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۰۴

---

۱. ابو محمد هارون بن موسی تلعکبری از علمای بزرگ شیعه و حامل علوم ائمه اطهار علیهم السّلام؛ متوفی ۳۸۵ ه ق.

۲. حسین بن هاشم مؤدب.

۳. علی بن احمد بن محمد بن عمران دقاق؛ که وی و شخصیت فوق، هر دو از مشایخ شیخ صدوق، ابن بابویه قمی هستند.

۴. علی بن محمد قلانسی؛ از مشایخ عالم رجالی بزرگ ابو عبد اللّه حسین بن عبد اللّه غضائری.

۵. ابو عبد اللّه حسین بن علی خزّاز قمی. ۱۶

از این دست‌پروردگان او، به دست می‌آید که وی در دوران ثقة الاسلام کلینی (مؤلف کافی) می‌زیسته و اواخر قرن سوم و اوائل سده چهارم را درک نموده است. و از این‌رو شیخ آقا بزرگ تهرانی در کتاب «نوابغ الرواة فی رابعة المئات» (راویان با نبوغ در قرن چهارم)، شرح حالی نیکو از او آورده و وی را از علمای زمان غیبت صغری دانسته است.

آثاری که او نگاشته عبارت است از: کتاب التوحید، کتاب الزیارات و المناسک، کتاب الرد علی محمد بن جعفر الاسدی، کتاب من روی عن جعفر بن محمد علیهما السّلام؛ که نجاشی و علامه به ارزشمند بودن آن اذعان نموده‌اند؛ و بدین لحاظ شیخ آقا بزرگ در «مصفی المقال فی مصنفی علماء الرجال» شرح حال او را در ضمن علمای رجال آورده است. نجاشی سند خود را به این کتابها از طریق ابن غضائری از قلانسی می‌رساند.

و اینک به اختصار برخی از سخنان بزرگان شیعه را در ثنا و ستایش از ابو یعلی می‌آوریم:

نجاشی و علامه گویند: «موثق و جلیل القدر و از علمای شیعه بوده و روایات بسیاری نقل کرده است».

مجلسی در «وجیزه» گوید: «او سخنانش اطمینان‌آور و احادیثش مورد اعتماد است».

علامه مامقانی در «تنقیح المقال» اظهار می‌دارد: «سید حمزه، موثق، جلیل القدر و دارای منزلتی عظیم بوده است».

و حاج شیخ عباس قمی در «کنی و القاب» وی را از علمای صاحب اجازه حدیث برمی‌شمارد.

بدین‌ترتیب واضح است که همگی علمای رجال او را در کتب خود به علم و تقوا ستوده‌اند.

هرچند که این، دون مقام جناب وی می‌باشد که گوییم: وی از مشایخ اجازه حدیث- که بی‌نیاز از هر ثنا و ستایشی هستند و شهید ثانی بدان تصریح نموده و علمای بعد از او نیز آن را پذیرفته‌اند- بوده است؛ زیرا این شأن کسی است که شخصیتش ناشناخته و مجهول باشد. درحالی‌که منزلت سرور ما سید حمزه- همان‌گونه که کلام علمای رجال را پیرامون مقام وی بیان داشتیم و کرامات خارج از شمار مرقد مطهرش شاهد بر آن است- فوق تمامی این مراتب است.

او از یگانگان علمای اهل بیت علیهم السّلام بوده و هر فضیلت و شرافتی را از آن خود ساخته است، پس وی از کسانی نیست که درصدد اثبات موثق بودن او باشیم تا به امثال این کلمات تمسک جوییم. آری! کثرت احادیثی که وی نقل نموده نشانگر فضل و علم بسیار او است، که در سخنان ائمه اطهار علیهم السّلام آمده است:

«اعرفوا منازل الرّجال منّا بقدر روایتهم عنّا».-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۰۵

- منزلت مردان ما را به قدر روایتشان از ما بشناسید و ارزیابی نمایید. این فرمایش بیان آن است که علمای اهل بیت باید در فراگیری علوم و احادیث ائمه اطهار علیهم السّلام تلاش و پایداری نمایند و معارفشان را منتشر سازند. و طبیعتا از آن‌جا که هریک از این موارد، بنده را به خداوند تبارک و تعالی و به این اولیای مقرب او نزدیک می‌سازد، پس چه می‌توان گفت درباره کسی همچون سید بزرگوار ما حمزه که شاخه‌ای از شجره طیبه آنان است و از تمامی آن خصال، نیک بهره‌مند است.

اما مشایخ او در روایت، جماعتی هستند که بعد از جستجو در کتب رجال و حدیث، چون «رجال» شیخ طوسی، «فهرست» نجاشی و «کمال الدین» شیخ صدوق، نام آنان را به دست آورده‌ایم و به قرار زیر می‌باشند:

۱. عالم جلیل القدر سعد بن عبد اللّه اشعری.

۲. حسن بن متیل.

۳. محمد بن سهل بن ذارویه قمی.

۴. علی بن عبد بن یحیی.

۵. جعفر بن مالک فزاری کوفی.

۶. ابو الحسن علی بن جنید رازی.

۷. و استاد بزرگ او امانتدار ناموس امامت و امین بر ودیعه پروردگار سبحان، ابو عبد اللّه یا ابو عبید اللّه محمد بن علی بن حمزة بن حسن بن عبید اللّه بن عباس علیه السّلام می‌باشد. و از جلالت مقام او آن‌که چون بعد از وفات امام حسن عسکری علیه السّلام حکومت جور وقت بشدت درصدد یافتن حضرت بقیة اللّه علیه السّلام یا مادر حامل حضرتش برآمد، و بدین خاطر سربازانش به خانه امام علیه السّلام هجوم بردند- و این هراسشان ناشی از آن بود که شنیده بودند فرزند امام عسکری علیه السّلام دولتهای باطل را سرنگون می‌سازد- در آن هنگامه مصیبت‌بار، ابو عبد اللّه محمد بن علی مادر گرانقدر و مطهر حضرت ولی عصر، نرجس خاتون (سلام اللّه علیه و علیها) را به خانه خود برد تا از شر معاندان در امان بماند. ۱۷

در این‌جا به حسب ظاهر می‌توانیم بگوییم که خانه‌ای که مادر امام علیه السّلام در آن به سر می‌برد، لاجرم محل رفت‌وآمد ناموس

دهر حضرت صاحب الأمر (صلوات اللّه علیه)، آن حامل مقام عظیم خلیفهٔ اللهی، حافظ اسرار رب العالمین، ظرف مشیت حق- جل جلاله- و بیکرانه دریای علوم و معارف ربانی بوده است تا از مادر گرانقدرش بازدید و تفقد نماید. و بدین‌ترتیب، حضرتش علیه السّلام به شرف آن خانه و خانواده افزوده و عزت ابدی را از آنشان ساخته است.

و شک نیست که ابو عبد اللّه از علوم حضرتش بهره می‌جسته و از انوار شریفش بس فروغها برگرفته است. در این صورت، آیا دیگر جایی برای توثیقات علما پیرامون شخصیت او باقی می‌ماند؟

از جمله ابن عنبه در «عمده» گوید که در بصره اقامت کرد و از امام علی بن موسی علیهما السّلام و دیگر ائمه علیهم السّلام در آن شهر و غیر آن روایت نقل می‌نمود و فردی محترم و عالم و شاعر بود. و نجاشی اظهار می‌دارد که راوی حدیث از امام هادی و حضرت عسکری علیهما السّلام بوده و با حضرتش مکاتباتی داشته است، و مؤلف-

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۰۶

- کتابی به نام «مقاتل الطالبیین» (غیر از «مقاتل الطالبیین» تألیف ابو الفرج اصفهانی) می‌باشد.

برای این سید بزرگوار «ابو یعلی» همین شرف و فضیلت بس که از مکتب چنین استادی بهره جسته و از منبع فیض وی استفاضه نموده است.

و جد حمزه، علی بن حمزهٔ بن حسن می‌باشد که نجاشی در «فهرست» و علامه حلی [در «خلاصه»] و نیز صاحبان «وجیزه» و «بلغه» به وثاقت او تصریح کرده‌اند و قبلا یادآور شدیم که نیای حمزه به اعتراف مأمون شبیه جدش امیر المؤمنین علیه السّلام و سیدی جلیل القدر و دارای منزلتی عظیم بوده است.

و همین نیای حمزه، حسن بن عبید اللّه است که عالم نسب‌شناس: عمری، در «مجدی» گوید که از راویان احادیث اهل بیت علیهم السّلام به شمار می‌رفته است. عبید اللّه بن عباس، جد اعلای حمزه نیز در کتب رجال، از علمای مذهب شیعه برشمرده شده است.

اما سرور ما ابو الفضل العبّاس قمر بنی هاشم علیه السّلام، که حمزه به شرف انتساب به حضرتش مفتخر است، استوانه فضیلت و اسطوره شرافت و اسوه جلالت و بزرگمنشی است و زبان از ستایش او- که ائمه هدی علیهم السّلام همچون برادرزاده‌اش امام سجاد علیه السّلام و سپس حضرت صادق علیه السّلام به ثنای او پرداخته‌اند- در کام فرومی‌ماند.

مرقد مطهر سید حمزه در جنوب حله، در زمین جزیره مابین دجله و فرات، در قریه‌ای همنام خودش موسوم به «قریه حمزه» نزدیک «قریه مزیدیه» قرار دارد و زیارتگاه و محل نذور و تبرک‌جویی شیعیان است. کراماتی نیز منسوب بدان می‌دارند که آرامش‌بخش دلها و مایه امید حاجتمندان می‌باشد. قبلا این مرقد، مشهور به مرقد حمزهٔ فرزند حضرت کاظم علیه السّلام بود: در صورتی که در تاریخ و علم رجال محقق است که قبر این فرزند امام علیه السّلام در شهر ری، جنب بارگاه حضرت سید عبد العظیم حسنی (سلام اللّه علیه) قرار دارد.

از جمله مواردی که مؤید این امر می‌باشد آن است که عالم ربانی و فقیه عظیم الشأن سید مهدی قزوینی بعد از آن‌که در حله اقامت گزید و در آن‌جا به تبلیغ دین مبین و استواری ارکان مذهب در میان مردم آن سامان پرداخت، چون برای هدایت و ارشاد بنی زبید، عازم دیار آنان می‌گشت، از مرقد حمزه ابو یعلی عبور می‌نمود؛ اما وی را زیارت نمی‌نمود؛ و بدان سبب رغبت مردم در زمان او برای زیارت سید حمزه رو به کاستی رفت. یک بار از آن‌جا گذشت و اهل قریه خواستند که به زیارت مرقد مطهر برود، اما وی عذر خواست و متذکر شد که کسی را که نمی‌شناسم، زیارت نمی‌کنم. شب هنگام سید در آن قریه خوابید و فردا به مزیدیه رفت. در اواخر شب آن روز، برای نماز شب به پا خواست و پس از ادای آن در انتظار طلوع فجر بود که مردی در لباس سادات آن قریه که سید مهدی او را به صلاح و تقوا می‌شناخت وارد شد و پس از این‌که سلام نمود و نشست، گفت: «به قبر حمزه اعتنایی ننمودی

و آن را زیارت نکردی؟»

سید گفت: «آری.»

علوی گفت: «چرا؟»

سید همان جواب را که به اهل قریه داده بود، عرضه داشت. علوی گفت: «چه بسا امر مشهوری که-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۰۷

- اصلی نداشته باشد، و این قبر حمزه فرزند حضرت کاظم نیست که اشتهار یافته، بلکه قبر ابو یعلی حمزة بن قاسم علوی عباسی، یکی از علمای صاحب اجازه حدیث می‌باشد و در کتب رجال ستوده شده [است] و از او با علم و تقوا یاد کرده‌اند.»

سید مهدی گمان نمود که وی این قول را از یکی از علما شنیده است و تصور کرد او از عوام سادات بوده [است] و او کجا و اطلاع از کتب رجال و حدیث کجا. از این‌رو به وی چندان عنایتی ننمود و برای آگاهی از طلوع فجر به تفحص پرداخت. آن مرد علوی هم از نزدش خارج شد و سید به ادای فریضه و تعقیبات پرداخت تا این‌که فروغ طلایگون خورشید بر قریه پرتو افکند.

سپس سید مهدی به کتب رجالی که به همراه داشت، مراجعه نمود و مشاهده کرد که امر مطابق گفته آن علوی بوده است و بعدا بتدریج اهل قریه به اقامتگاه او آمدند و نزد وی حضور یافتند، در آن میان سید، آن مرد علوی را هم مشاهده نمود. سید از او پرسید که آن سخن پیرامون سید حمزه را که به وی قبل از فجر گفته بود، از کجا به دست آورده بود. اما علوی به خداوند متعال قسم خورد که: «قبل از فجر نزد سید نیامده و شب را در خارج از قریه به سر برده است، و از مردم شنیده است که ایشان بدان‌جا مشرف شده و برای زیارت وی نزدش شتافته و قبل از آن، ایشان را ندیده است.»

سید مهدی که چنین مشاهده نمود «فورا از جا برخاست و سوار مرکب شد و عازم زیارت مرقد مطهر سید حمزه گشت، درحالی‌که می‌گفت: هم‌اکنون بر من واجب شد که به زیارت وی بشتابم و من شک ندارم آن فرد علوی، حضرت بقیة اللّه (ارواحنا فداه) بوده است.»

از آن روز، مرقد شریف سید حمزه، اعتبار و رونق یافت و شیعیان برای زیارت و تبرک و شفاعت‌جویی از وی به درگاه پروردگار، نزد وی مشرف می‌شوند.

بعد از آن نیز سید مهدی، در «فلک النجاة» و به تبع او دیگران نیز در کتب خود، چون علامه نوری در «تحیة الزائر» علامه مامقانی در «تنقیح المقال» و محدث قمی در «کنی و القاب» به صحت انتساب آن مدفن به حمزة بن قاسم، از نوادگان ابو الفضل العباس علیه السّلام تصریح نمودند.

این حکایت را ما از «جنة المأوی» تألیف علامه نوری (که همراه با جلد ۵۳ «بحار الانوار» چاپ شده است) برگرفته‌ایم.

مطالبی که پیرامون شخصیت سید جلیل القدر حمزه گذشت، همه نوشته سرور ما علامه میرزا محمد علی اردوبادی- أیده اللّه- می‌باشد که ما [ترجمه] عین آن را نقل نمودیم.

(۱). «عبید اللّه» را علمای نسب‌شناس و ارباب مقاتل یادآور گشته و «فضل» در ناسخ التواریخ و الوزیر که در حاشیه مقاتل الطالبیین چاپ گردیده، ذکر شده است.

(۲). رجوع نمایید به «حدیقة النسب» تألیف شیخ فتونی و «معارف ابن قتیبه» ص ۹۶؛ مادر او نیز ام ولد بوده است.

(۳). برخی از کتب مقتل از او یاد نموده‌اند.

(۴). حدائق الأنس.

(۵). ذخیرة الدّارین.-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۰۸

ابن عنبة، عمدة الطّالب،/ ۳۹۵- ۳۹۹ (طبع النجف)، ۳۵۷- ۳۶۱

و أمّا العبّاس بن علیّ أمیر المؤمنین شهید الطّفّ، فإنّه أعقب من ابنه عبید اللّه «۱» وحده، و أنّ عقبه ینتهی إلی ابنه الحسن، فانّه أعقب من خمسة رجال: عبید اللّه أمیر مکّة و المدینة و قاضیهما، و العبّاس الخطیب، و حمزة الأکبر، و إبراهیم الفقیه، و الفضل و لهم ذریّة فی ینبع و مصر.

المخزومی، صحاح الأخبار،/ ۱۰

و من ولده: الأمیر موسی بن أبی جعفر محمّد بن عبد اللّه بن عبید اللّه أمیر الحرمین بن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس بن علیّ بن أبی طالب علیه السّلام.

و قیل: موسی بن عبد اللّه بن عبید اللّه بن أبی جعفر محمّد بن عبید اللّه بن العبّاس بن علیّ بن أبی طالب علیه السّلام. و الأوّل أصح «۲».

و لموسی بن أبی جعفر من الولد ولدان.

ذکر ولدی موسی بن أبی جعفر، و هما: یحیی، و عیسی.

أمّا عیسی، فمن ولده: صاحب براس صنیعا «۳»، و هو الأمیر أحمد بن محمّد بن حاتم ابن الحسین بن المبارک بن المحسن بن المحسن بن علیّ بن عیسی بن موسی بن أبی جعفر.

- (۶)، (۷). مجدی.

(۸)، (۹)، (۱۰)، (۱۲). عمدة الطّالب.

(۱۱). تاریخ بغداد، ج ۱۰، ص ۳۶۴.

(۱۳). تاریخ بغداد، ج ۱۰، ص ۳۱۳.

(۱۴). تاریخ طبری، ج ۱۰، ص ۳۵۵.

(۱۵). عمدة الطّالب [براساس آنچه در کتاب عمدة الطالب آمده است این قاسم فرزند محمد اللّحیانی بن عبد اللّه بن عبید اللّه قاضی می‌باشد].

(۱۶). رجال شیخ طوسی، فهرست نجاشی و امالی و کمال الدّین شیخ صدوق.

(۱۷). فهرست نجاشی ص ۱۴۵. امّا در کمال الدّین آمده است که: «مادر امام علیه السّلام، در زمان حضرت عسکری علیه السّلام درگذشت».

پاک‌پرور، ترجمه العبّاس،/ ۳۴۱- ۳۵۲

(۱)- [فی الأصل: عبد اللّه].

(۲)- لا یبعد أن یکون کلاهما غیر صحیح، و الصحیح من النسب و اللّه أعلم: موسی بن عبد اللّه بن عبید اللّه ابن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس، راجع المجدیّ للشریف العمری ص ۲۴۱.

(۳)- کذا فی الأصل.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۰۹

و أمّا یحیی، فمن ولده: الأمیر هبة اللّه بن الفضل بن علیّ بن المطهّر بن حمزة بن المحسن ابن محمّد بن أبی الحسن یحیی بن موسی بن أبی جعفر. قیل: و هم بطون شتّی بالیمن، و أشهرهم من ذکرنا. «۱»

محمّد کاظم الموسوی، النّفحة العنبریّة،/ ۱۳۴- ۱۳۵

محمّد بن علیّ بن حمزة بن الحسن بن عبید اللّه بن العبّاس بن علیّ بن أبی طالب علیه السّلام أبو عبد اللّه ثقة عین فی الحدیث صحیح الاعتقاد له روایة عن أبی الحسن علیه السّلام و أبی محمّد علیه السّلام و اتّصال و مکاتبة و فی داره حصلت أمّ صاحب الأمر علیه السّلام بعد وفات الحسن علیه السّلام له کتاب روی عنه حمزة بن القاسم چش.

التفرشی، نقد الرجال،/ ۳۲۳

(أولاده)

و المشهور بین عامّة المؤرّخین من الفریقین: أنّ للعبّاس بن علیّ- علیهما السّلام- من الأولاد الذّکور خمسة، و بنتا واحدة.

الأوّل- عبید اللّه، و أمّه لبابة بنت عبید اللّه بن العبّاس بن عبد المطّلب- و قد ذکره عامّة المؤرّخین و أرباب النّسب و المقاتل. و ینحصر فیه نسب العبّاس علیه السّلام، کما ذکر ذلک صاحب العمدة، و سبائک الذّهب، و جمهرة أنساب العرب، و غیرها. و إن قیل بأنّ للحسن عقبا منه، و لکنّه قول مهجور غیر مؤیّد. و لقد کان عبید اللّه- هذا- طفلا صغیرا بقی هو و شقیقه الفضل عند أمّهما فی المدینة حین خروج الحسین منها إلی العراق. و کان أخیرا من کبار الفقهاء و ذوی المعرفة فی عصره. و تزوّج من ثلاث عقائل: رقیّة بنت عمّة الحسن بن علیّ علیه السّلام، و بنت معبد بن عبد اللّه بن العبّاس، و بنت المسور بن مخرمة الزّبیریّ- کما ذکر ذلک الحائریّ فی ذخیرة الدّارین-.

---

(۱)- و نسل او از پسرش عبید اللّه تنها، و نسل عبید اللّه از حسن، و نسل حسن از پنج پسرند: عبد اللّه قاضی مکه و مدینه، و عباس خطیب، و حمزة الکبیر، و إبراهیم و فضل.

و عقب فضل از سه پسرند: جعفر، و عباس، و محمد.

و نسل عباس بن أمیر المؤمنین علی علیه السّلام به غایت اندک است. در عراق عجم و خراسان کسی از ایشان ندیدیم. غالبا در شیراز و طبرستان بوده‌اند و بیشتر نسل عباس، در حجاز و مغرب‌اند.

کیاء گیلانی، سراج الأنساب،/ ۱۷۵

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۱۰

و انحصر عقب عبید اللّه أیضا بولده الحسن الّذی عاش (۶۷ عاما). و کانت أمّه أمّ ولد.

و أعقب الحسن- هذا- من الولد الذّکور خمسة: الفضل، حمزة، إبراهیم، العبّاس، عبید اللّه. و کلّهم علماء فقهاء، أجلّاء.

و لتفصیل نسب العبّاس علیه السّلام المتسلسل من ولده عبید اللّه تراجع: کتب الأنساب المفصّلة، کحدیقة النّسب، و عمدة الطّالب، و بحر الأنساب، و المجدیّ، و غیرها.

و توفّی عبید اللّه بن العبّاس فی المدینة، و دفن فیها سنة ۱۵۵ ه- کما عن المجدیّ للعمریّ-.

الثّانی- الفضل، و هو شقیق عبید اللّه من أمّه لبابة بنت عبید اللّه بن العبّاس- کما ذکر ذلک صاحب ناسخ التّواریخ، و العزیزیّ بهامش مقاتل الطّالبیّین و غیرهما-.

الثّالث- الحسن، و أمّه أمّ ولد- کما ذکره الفتونیّ فی حدیقة النّسب، و ابن قتیبة فی المعارف-.

الرّابع- القاسم، و أمّه أمّ ولد- کما ذکره الإسفراینیّ فی کتابه (نور العین فی مشهد الحسین) و ذکر: إنّه استشهد بین یدی عمّه الحسین بعد قتل أبیه العبّاس- علیهما السّلام-. و لقد کنّاه به الصّحابیّ الجلیل جابر بن عبد اللّه الأنصاریّ- کما فی زیارة الأربعین للعبّاس علیه السّلام المرویّة من طریقه-.

الخامس- محمّد، و أمّه أم ولد أيضا- كما ذكره و ذكر أخاه القاسم ابن شهر آشوب فى (مناقبه)، و عميد الدّين فى (بحر الأنساب) و غيرهما. و المعروف لدى كثير من أرباب المقاتل:

أنّه هو المقتول بين يدى عمّه الحسين عليه السّلام لا القاسم، و ليس ذلك بعيدا عن الصّواب.

و أمّا البنت، فقد ذكرها صاحب كتاب (حدائق الأنس) و اللّه العالم بالحقائق.

بحر العلوم، مقتل الحسين عليه السّلام،/ ۳۱۵- ۳۱۶

و عبيد اللّه بن العبّاس، و لا عقب للعبّاس إلّا منه، عند جمهور النّسّابين، إلّا ابن قتيبة، و صاحب طبقات الحنفيّة، فإنّهما ذكرا للحسن بن العبّاس عقبا و سيتضح عدم صحّة ما قالا.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۱۱

(عبيد اللّه بن العبّاس)

كان رجلا جليلا فاضلا ربّاه الإمام زين العابدين، و ثقّفه، و زوّجه بنته خديجة، و جمع له معها ثلاث حرائر من بنات الأشراف يقصد بذلك تنمية نسل عمّه العبّاس عليه السّلام.

المظفّر، بطل العلقمى، ۳/ ۴۲۹

و كان عليه السّلام فاضلا عالما عابدا زاهدا فقيها تقيّا، بل و أولاده و أحفاده كانوا جميعا علماء فضلاء أبرار أتقياء و كلّهم كانوا ذوى شأن عظيم و مقام كريم من الجلالة و العظمة و العلم و الحلم و الزّهد و السّخاوة و الشّجاعة و الخطابة و الشّعر و النّاس يستفيدون من علومهم و كمالاتهم و عطاياهم. نعم هؤلاء الأشبال من ذلك الأسد و هذه الأثمار من تلك الشّجرة.

و من أحفاده حمزة بن القاسم بن علىّ بن حمزة بن الحسن بن عبيد اللّه بن العبّاس بن أمير المؤمنين عليه السّلام، كنيته أبو يعلى، ثقة جليل القدر، نبيل الشّأن، و قبره الشّريف على خمسة فراسخ من الحلّة فى قرية يقال لها «الحمزة» قريبا من المزيديّة، يزار و يطلب منه الحوائج، و الكرامات المشاهدة من قبره أكثر من أن تحصى، و أوفر من أن تستقصى.

المازندرانى، معالى السّبطين، ۱/ ۴۴۲- ۴۴۳

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۱۳

عبد اللّه بن أمير المؤمنين عليهما السّلام

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۱۵

ميزاته العائلية

و عبد اللّه بن علىّ عليه السّلام و أمّه- أيضا- أمّ البنين.

الرّسّان، تسمية من قتل،/ ۱۴۹- عنه: الشّجرى، الأمالى، ۱/ ۱۷۰؛ مثله المحلّى، الحدائق الورديّة، ۱/ ۱۲۰

و قتل مع الحسين بن علىّ بن أبى طالب (رضى اللّه عنهما) [...] عبد اللّه بن علىّ بن أبى طالب.

ابن سعد، الحسين عليه السّلام،/ ۷۶

و قتل عبد اللّه بن علىّ بن أبى طالب- و أمّه أمّ البنين أيضا-. «۱» الطّبرى، التّاريخ، ۵/ ۴۶۸

«۲»

(و عبد اللّه بن علىّ بن أبى طالب عليه السّلام)

اشاره

و أمّه أمّ البنين «۲» بنت حزام بن خالد بن ربيعة بن الوحيد، «۳» و هو عامر «۳» بن [كعب بن عامر بن] كلاب بن ربيعة بن عامر بن صعصعة «۴»، و أمّها ثمامة بنت سهيل بن عامر بن مالك بن جعفر بن كلاب. و أمّها عمرة بنت الطّفيل، «۵» فارس قرزل «۵» بن مالك الأحزم «۵» رئيس هوازن «۵» بن جعفر بن كلاب. و أمّها كبشة بنت عروة الرّحّال بن عتبة بن جعفر ابن كلاب. و أمّها أمّ الخشف بنت أبى معاوية فارس هوازن بن عبادة بن عقيل بن كلاب «۶» «۷» ابن ربيعة بن عامر بن صعصعة «۷». و أمّها فاطمة بنت جعفر بن كلاب. و أمّها عاتكة بنت عبد شمس بن عبد مناف بن قصى «۸» بن كلاب «۸»، و أمّها آمنة بنت وهب بن عمير بن

---

(۱)- عبد اللّه بن على بن أبى طالب نيز كشته شد كه مادر وى نيز ام البنين بود.

پاينده، ترجمه تاريخ طبرى، ۷/ ۳۰۸۳

(۲- ۲) [العبّاس عليه السّلام: أمّ البنين هى فاطمة].

(۳- ۳) [لم يرد فى العبّاس عليه السّلام].

(۴)- [زاد فى العبّاس عليه السّلام: صعصعة بن معاوية بن بكر بن هوازن].

(۵- ۵) [لم يرد فى العبّاس].

(۶)- [بطل العلقمىّ: كعب و انظر ابن حزم، الجمهرة،/ ۲۹۰- ۲۹۱].

(۷- ۷) [لم يرد فى العبّاس].

(۸- ۸) [العبّاس: سمّاها فى العمدة فاطمة].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۱۶

نصر بن قعين بن الحارث بن ثعلبة بن دودان بن أسد بن خزيمة «۱». و أمّها بنت جحدر بن ضبيعة الأغر بن قيس بن ثعلبة بن عكابة بن صعب بن علىّ بن بكر بن وائل بن ربيعة ابن نزار. و أمّها بنت مالك بن قيس بن ثعلبة. و أمّها بنت ذى الرّأسين و هو خشيش بن أبى عصم بن سمح بن فزارة «۲». و أمّها بنت عمرو بن صرمة بن عوف بن سعد بن ذبيان بن نفيض بن الرّبت بن غطفان. «۳»

أبو الفرج، مقاتل الطّالبيّين،/ ۵۳- ۵۴- عنه: المقرّم، العبّاس،/ ۶۸- ۶۹؛ المظفّر، بطل العلقمى، ۱/ ۹۲- ۹۳

عبد اللّه بن علىّ أخوه، أمّه أمّ البنين أيضا «۴»، قتل معه عليه السّلام.

الطّوسى، الرّجال،/ ۷۶- عنه: التّفرشى، نقد الرّجال،/ ۲۰۳؛ الإسترآبادى، منهج المقال،/ ۲۰۹؛ المامقانى، تنقيح المقال، ۲- ۱/ ۱۹۹

عبد اللّه بن علىّ بن أبى طالب.

ابن فندق، لباب الأنساب، ۱/ ۳۹۸

عبد اللّه بن علىّ و أمّه أمّ البنين أيضا.

الخوارزمى، مقتل الحسين، ۲/ ۲۹- عنه: محمّد بن أبى طالب، تسلية المجالس و زينة المجالس، ۲/ ۳۰۸

و قتل عبد اللّه بن علىّ و أمّه أمّ البنين أيضا.

ابن الأثير، الكامل، ۳/ ۳۰۳

---

(۱)- [زاد فى أمّ البنين عليها السّلام: أحد أجداد النّبىّ صلّى اللّه عليه و اله].

(۲)- [زاد فى العبّاس: و فى القاموس خشين بن لاى و فى تاج العروس لاى بن عصيم].

(۳)- عبد اللّه بن علی بن أبی طالب علیهما السّلام:

مادرش ام البنین دختر حزام بن خالد بن ... است، و مادر ام البنین، ثمامه دختر سهیل بن عامر بن ... بود و مادر ثمامه عمره دختر طفیل، دلاور مشهور قبیله قرزل ... و مادر عمر، کبشه دختر عروة الرحال بن ...

و مادر کبشه ام الخشف دختر ابی معاویه یکه‌تاز قبیله هوازن است و مادر ام الخشف، فاطمه دختر جعفر بن کلاب بن ... و مادر فاطمه، عاتکه دختر عبد شمس بن عبد مناف بن ... و مادر عاتکه، آمنه دختر وهب بن عمیر بن ... و مادر آمنه دختر جحدر بن ضبیعة بن ... و مادرش دختر مالک بن قیس بن ... و مادرش دختر ذو الراسین خشین بن لای بن عصیم ... و مادرش دختر عمر بن صرمة بن ... است.

رسولی محلّاتی، ترجمه مقاتل الطّالبیّین،/ ۷۹

(۴)- [لم یرد فی نقد الرّجال].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۱۷

عبد اللّه بن علیّ أخو الحسین علیه السّلام قتل معه بکربلاء «۱».

العلّامة الحلّی، خلاصة الأقوال،/ ۵۱- عنه: الأردبیلی، جامع الرّواة، ۱/ ۴۹۸؛ الإسترآبادی، منهج المقال،/ ۲۰۹؛ أبو علی الحائری، منتهی المقال/ ۱۸۹؛ المامقانی، تنقیح المقال، ۲- ۱/ ۱۹۹

عبد اللّه بن علیّ بن أبی طالب، أمّه أمّ البنین (سین) [جخ] أخوه قتل معه بکربلاء. «۲»

ابن داود،/ ۲۰۹- مثله الإسترآبادی، منهج المقال،/ ۲۰۹

عبد اللّه بن علیّ بن أبی طالب [...]

و قد وقع التّسلیم علیه بالخصوص فی زیارتین الرّجبیّة و النّاحیة المقدّسة و شهادته بالطّفّ و تکفی برهانا علی وثاقته.

المامقانی، تنقیح المقال، ۲- ۱/ ۱۹۹

عبد اللّه بن علیّ بن أبی طالب «۳» بن عبد المطّلب «۳» (علیهم الصّلاة و السّلام) و أمّه فاطمة أمّ البنین.

السّماوی، إبصار العین،/ ۳۴- مثله الزّنجانی، وسیلة الدّارین،/ ۲۵۷

و أمّه فاطمة أمّ البنین بنت حزام بن خالد بن ربیعة بن الوحید، و هو عامر بن کلاب ابن ربیعة بن عامر بن صعصعة.

الحائری، ذخیرة الدّارین، ۱/ ۱۴۱

من إخوة العبّاس الأکبر أولاد أمیر المؤمنین علیه السّلام

عبد اللّه الأکبر شقیق العبّاس، و العبادلة ثلاثة فی أولاد أمیر المؤمنین علیه السّلام: عبد اللّه بن الکلابیّة، و عبد اللّه الأصغر، و عبید اللّه، أمّهما النّهشلیّة، و عبد اللّه الأکبر، شقیق العبّاس الأکبر، یلقّب بعبد اللّه الأکبر، هو أحد الشّهداء السّعداء، مع أخیه الحسین علیه السّلام بکربلاء،

---

(۱)- [زاد فی جامع الرّواة: أمّه أمّ البنین [سین] «مح» و فی منتهی المقال: و زاد سین: أمّه أمّ البنین و زاد فی تنقیح المقال: و مثله فی الباب الأوّل من رجال ابن داود ناسبا ذلک إلی باب أصحاب الحسین من رجال الشّیخ رحمه اللّه].

(۲)- باب العین من أسامی الرّواة: [عن أبی عبد اللّه الحسین بن علیّ علیهما السّلام ...].

عبد اللّه بن علی علیهما السّلام، مادر او نیز ام البنین است. با حضرت امام حسین علیه السّلام شهید شد.

سپهر، ناسخ التّواریخ أمیر المؤمنین علیه السّلام، ۵/ ۲۰۹، ۲۱۰

(۳- ۳) [لم یرد فی وسیلهٔ الدّارین].

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۱۸

أمّه أمّ البنین الصّغری الکلابیّهٔ، تقدّم نسبها، و هو معروف عند جمهور العلماء.

قال ابن قتیبهٔ فی (المعارف) ص ۹۲: و جعفر و عبد اللّه و العبّاس أمّهم أمّ البنین بنت حزام الوحیدیّهٔ، و شذّ (فی تاریخه) الإمامهٔ و السّیاسهٔ، فأسقطه من الشّهداء و ذکره الشّبلنجیّ «فی نور الأبصار» ص ۹۲ و قد مرّ کلامه و ذکره المحبّ الطّبریّ فی کتابیه، «ذخائر العقبی» ص ۱۱۷، «و الرّیاض النّظرهٔ» ص ۲۴۹ ج ۲ و ابن الصّبّاغ فی: «الفصول المهمّهٔ» ص ۱۴۴، و قد تبع الشّیخ المفید فی جعل أمّهم بنت حزام بن خالد بن دارم، و ذکره الکنجیّ الشّافعیّ فی «کفایهٔ الطّالب» ص ۲۶۵ فی أشقّاء العبّاس، و فی الشّهداء ص ۲۹۸؛ و ذکره المسعودیّ فی «مروج الذّهب» ص ۹۲ ج ۲ فی أولاد أمیر المؤمنین علیه السّلام و فی الشّهداء أیضا؛ و قال سبط ابن الجوزیّ الحنفیّ فی التّذکرهٔ ص ۲۳: العبّاس الأکبر و عثمان و جعفر و عبد اللّه قتلوا مع الحسین علیه السّلام، أمّهم أمّ البنین بنت حزام، و قیل: بنت خالد، کلابیّهٔ، تزوّجها علیّ علیه السّلام بعد وفاهٔ فاطمهٔ علیه السّلام.

و فی الشّهداء ص ۱۴۵ قال: و العبّاس بن علیّ قتله زید بن رقّاد، و قتل إخوته جعفر و عثمان و عبد اللّه، أمّهم أمّ البنین الّتی ذکرناها.

و قال أبو جعفر الطّبریّ فی «التّاریخ» ص ۸۹ ج ۶: بعد أن ذکر فاطمهٔ الزّهراء علیه السّلام، و تزوّج بعدها أمّ البنین بنت حزام، و هو أبو المحلّ ابن خالد بن ربیعهٔ بن الوحید بن کعب ابن عامر بن کلاب، فولد له منها: العبّاس و جعفر و عثمان و عبد اللّه، قتلوا مع الحسین علیه السّلام بکربلاء و لا بقیّهٔ لهم غیر العبّاس علیه السّلام. و الشّیخ المفید فی «الإرشاد» و آخرون یطول تعدادهم. «۱» المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۴۹۵- ۴۹۶

---

(۱)- عبد اللّه بن علی بن ابی طالب:

نام او در: «زیارت»، الإرشاد، تاریخ الطبری، مقاتل الطالبیین، مروج الذهب، و مقتل الحسین، ذکر شده است.

مادرش: «ام البنین دختر حزام» بود.

هاشم‌زاده، ترجمه انصار الحسین،/ ۱۲۵

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۱۹

الولادهٔ

«۱» أخبرنی أحمد بن محمّد بن سعید، قال: حدّثنا یحیی بن الحسن، قال: حدّثنا علیّ بن إبراهیم، قال: حدّثنی عبید اللّه بن الحسن و عبد اللّه بن العبّاس، قالا:

قتل عبد اللّه بن علیّ بن أبی طالب علیه السّلام «۱» و هو ابن خمس و عشرین سنهٔ «۲» و لا عقب له. «۲» «۳»

أبو الفرج، مقاتل الطّالبیّین،/ ۵۴- عنه: المجلسی، البحار، ۴۵/ ۳۸؛ البحرانی، العوالم، ۱۷/ ۲۸۱؛ البهبهانی، الدّمعهٔ السّاکبهٔ، ۴/ ۳۲۰؛ القمی، نفس المهموم،/ ۳۲۶؛ الحائری، ذخیرهٔ الدّارین، ۱/ ۱۴۱؛ بحر العلوم، مقتل الحسین (الهامش)،/ ۳۱۵؛ المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۴۹۷؛ مثله ابن أمیر الحاجّ، شرح شافیهٔ أبی فراس،/ ۳۶۷؛ الدّربندی، أسرار الشّهادهٔ،/ ۳۰۰

و قتل عبد اللّه بن علیّ یومئذ و هو ابن خمس و عشرین سنهٔ.

القاضی النّعمان، شرح الأخبار، ۳/ ۱۹۴

قتل و هو ابن خمس و عشرین سنهٔ.

المجدی،/ ۱۵

قتل عبد اللّه و له خمس و عشرون سنهٔ.

الطّبرسی، إعلام الوری،/ ۲۰۳

هو ابن خمس و خمسین سنهٔ «۴»، و قیل: ابن خمس و عشرین سنهٔ. «۵»

(۱- ۱) [لم یرد فی شرح الشّافیهٔ و الدّمعهٔ و الأسرار و نفس المهموم].

(۲- ۲) [لم یرد فی شرح الشّافیهٔ و نفس المهموم].

(۳)- احمد بن محمّد به سندش از عبد اللّه بن الحسن و عبید اللّه بن عبّاس برای من روایت کرد: آن روزی که عبد اللّه بن علیّ بن أبی طالب علیه السّلام در کربلا به شهادت رسید، بیست و پنج سال از عمرش گذشته بود و فرزندی از او به جا نماند.

رسولی محلّاتی، ترجمه مقاتل الطّالبیّین،/ ۷۹

(۴)- [تفرّد به ابن فندق و هو مقحم].

(۵)- و گویند که: در آن وقت، [از] عمر شریفش بیست و پنج سال گذشته بود.-

مجلسی، جلاء العیون،/ ۶۷۷

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۲۰

ابن فندق، لباب الأنساب، ۱/ ۳۹۸

«۱» «۲» ولد بعد أخیه [العبّاس] بنحو ثمان سنین. «۲» [...] و بقی مع أبیه ستّ سنین، و مع أخیه الحسن ستّ عشرهٔ سنهٔ، و مع أخیه الحسین خمسا و عشرین سنهٔ، و ذلک مدّهٔ عمره. «۳»

السّماوی، إبصار العین،/ ۳۴- مثله الحائری، ذخیرهٔ الدّارین، ۱/ ۱۴۱؛ المیانجی، العیون العبری،/ ۱۶۲- ۱۶۳

قتل أوّلا عبد اللّه و عمره ۲۵ سنهٔ.

الأمین، أعیان الشّیعهٔ، ۴/ ۱۲۹

عبد اللّه بن علیّ، عاش مع أبیه ستّ عشرهٔ سنین، و مع أخیه الحسن الزّکیّ ستهٔ عشرهٔ سنهٔ، و مع أخیه الحسین الشّهید خمسهٔ و عشرین سنهٔ، و تلک مدّهٔ عمره- یوم الطّفّ.

بحر العلوم، مقتل الحسین (الهامش)،/ ۳۱۵

و کان یومئذ ابن خمس و عشرین سنهٔ. «۴»

المازندرانی، معالی السّبطین، ۱/ ۴۳۱

- و این هنگام، نوزده ساله بود و فرزند نداشت (۱). و به روایتی عبد اللّه الاکبر بیست و پنج ساله بود.

(۱). [این مطلب در احوال اولاد أمیر المؤمنین علیه السّلام، ۴/ ۳۳۹ تکرار شده است].

سپهر، ناسخ التّواریخ سیّد الشّهداء علیه السّلام، ۲/ ۳۳۷

(۱)- [زاد فی ذخیرهٔ الدّارین و وسیلهٔ الدّارین: أقول قال أبو الفرج عبد اللّه بن أمیر المؤمنین کان له من العمر خمس و عشرین سنهٔ یوم قتل و لا عقب له لأنّه، زاد فی العیون: و کان عمره خمسا و عشرین سنهٔ، لأنّه].

(۲- ۲) [مثله فی وسیلهٔ الدّارین،/ ۲۵۷].

(۳)- ابن فرج او را بیست و پنج ساله دانسته است.

کمره‌ای، ترجمه نفس المهموم،/ ۱۵۰

... ولی سن‌وسال عبد اللّه در جایی به نظر نرسید.

مدرّس، ریحانهٔ الادب، ۸/ ۲۹۲

عبد اللّه، متولد سال ۳۶.

پاک‌پرور، ترجمه العبّاس،/ ۱۳۵

(۴)- به هنگام شهادت بیست و پنج سال سن داشت. فرزندی از او باقی نماند.

هاشم‌زاده، ترجمه انصار الحسین،/ ۱۲۵

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۲۱

کنیته علیه السّلام

و عبد اللّه أبو محمّد الأکبر «۱».

المجدی،/ ۱۵

---

(۱)- مکنّی به أبو محمد است (۱).

(۱). [این مطلب را در احوال اولاد أمیر المؤمنین علیه السّلام، ۴/ ۳۳۹ تکرار نموده است].

سپهر، ناسخ التّواریخ سید الشهدا علیه السّلام، ۲/ ۳۳۷

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۲۲

لقبه

عبد الأصغر «۱».

ابن شهر آشوب، المناقب، ۴/ ۱۱۲- عنه: المجلسی، البحار، ۴۲/ ۶۲؛ جلاء العیون،/ ۶۹۴؛ البحرانی، العوالم، ۱۷/ ۳۴۳؛ البهبهانی، الدّمعهٔ السّاکبهٔ، ۵/ ۲۰؛ الدّربندی، أسرار الشّهادهٔ، ۴۶۲؛ القزوینی، تظلّم الزّهراء،/ ۲۴۰

یلقّب بعبد اللّه الأکبر.

المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۴۹۵

---

(۱)- عبد اللّه الاکبر.

سپهر، ناسخ التّواریخ أمیر المؤمنین علیه السّلام، ۴/ ۳۳۹

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۲۳

استشهاده علیه السّلام

رماه خولی بن یزید الأصبحیّ بسهم، و أجهز علیه رجل من بنی تمیم بن أبان بن دارم.

الرّسّان، تسمیهٔ من قتل،/ ۱۴۹- عنه: الشّجری، الأمالی، ۱/ ۱۷۰؛ مثله المحلیّ، الحدائق الوردیهٔ، ۱/ ۱۲۰

قتله هانئ بن ثبیت الحضرمیّ.

ابن سعد، الحسين عليه السّلام،/ ۷۶

و شدّ هانئ بن ثبيت الحضرميّ على عبد اللّه بن عليّ، فقتله و جاء برأسه.

البلاذرى، جمل من أنساب الأشراف، ۳/ ۴۰۷، أنساب الأشراف، ۳/ ۲۰۱

فتقدّموا جميعا.

فصاروا أمام الحسين عليه السّلام، يقونه بوجوههم و نحورهم.

فحمل هانئ بن ثبيت «۱» الحضرميّ على عبد اللّه بن عليّ، فقتله.

الدّينورى، الأخبار الطّوال،/ ۲۵۷- عنه: ابن العديم، بغية الطّلب، ۶/ ۲۶۲۹، الحسين بن على،/ ۸۷- ۸۸؛ المظفّر، بطل العلقمى، ۳/ ۴۹۶

شدّ هانئ بن ثبيت الحضرميّ على عبد اللّه بن عليّ بن أبى طالب، فقتله. «۲»

الطّبرى، التّاريخ، ۵/ ۴۴۹- عنه: الحائرى، ذخيرة الدّارين، ۱/ ۱۴۱

ثمّ خرج من بعده [جعفر بن عليّ] أخوه عبد اللّه بن عليّ و هو يرتجز و يقول:

أنا ابن ذى النّجدة و الإفضال ذاك عليّ الخير ذو الفعال

سيف رسول اللّه ذى النّكال فى كلّ يوم ظاهر الأهوال

ثمّ حمل، فقاتل حتّى قتل رحمه اللّه.

ابن أعثم، الفتوح، ۵/ ۲۰۷

---

(۱)- فى المصدر: (ثويب)، و المشهور ما أثبتنا.

(۲)- هانى بن ثبيت حضرمى به عبد اللّه بن على بن ابى طالب حمله برد و او را بكشت.

پاينده، ترجمه تاريخ طبرى، ۷/ ۳۰۵۶

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۲۴

فتقدّم [العبّاس عليه السّلام] بين يديه و شدّ عليه هانئ بن ثبيت الحضرميّ، فقتله. «۱»

أبو الفرج، مقاتل الطّالبيّين،/ ۵۴- عنه: المجلسى، البحار، ۴۵/ ۳۸؛ البحرانى، العوالم، ۱۷/ ۲۸۲؛ الحائرى، ذخيرة الدّارين، ۱/ ۱۴۱؛ المظفّر، بطل العلقمى، ۳/ ۴۹۷

فقدّم [العبّاس عليه السّلام] عبد اللّه رحمه اللّه، فقاتل قتالا شديدا، «۲» فاختلف هو و هانئ بن ثبيت الحضرميّ ضربتين «۲»، فقتله هانئ. «۳»

المفيد، الإرشاد، ۲/ ۱۱۳- عنه: البهبهانى، الدّمعة السّاكبة، ۴/ ۳۲۱؛ الدّربندى، أسرار الشّهادة،/ ۳۳۴؛ الحائرى، ذخيرة الدّارين، ۱/ ۱۴۱؛ القمى، نفس المهموم،/ ۳۲۶؛ المظفّر، بطل العلقمى، ۳/ ۴۹۶- ۴۹۷

و دمه فى بنى دارم.

المجدى،/ ۱۵

فتقدّم عبد اللّه، فقاتل قتالا شديدا، فاختلف هو و هانئ بن ثبيت الحضرميّ ضربتين، فقتله هانئ.

الطّبرسى، إعلام الورى،/ ۲۴۳

ثمّ خرج من بعده [جعفر بن عليّ] أخوه عبد اللّه بن عليّ، فحمل و هو يقول:

أنا ابن ذى النّجدة و الإفضال ذاك عليّ الخير فى الفعال

سيف رسول اللّه ذى النّكال و كاشف الخطوب و الأهوال

فحمل و قاتل حتّی قتل.

الخوارزمی، مقتل الحسین، ۲/ ۲۹

«۴» ثمّ برز أخوه [جعفر] عبد اللّه قائلا: «۴»

أنا ابن ذی النّجدة و الإفضال ذاک علیّ الخیر ذو الفعال

---

(۱)- عبد اللّه به میدان رفت و از لشکر دشمن، هانئ بن ثبیت حضرمی به مبارزه او آمد و او را شهید نمودند.

رسولی محلّاتی، ترجمه مقاتل الطّالبیّین،/ ۷۹

(۲- ۲) [لم یرد فی الدّمعة].

(۳)- پس عبد اللّه رحمه اللّه پیش رفت و جنگ سختی کرد تا این‌که میان او و هانی بن ثبیت حضرمی دو ضربت ردوبدل شد و هانی او را شهید کرد.

رسولی محلّاتی، ترجمه ارشاد، ۲/ ۱۱۳

(۴- ۴) [فی تسلیة المجالس و البحار و العوالم و الدّمعة: ثمّ برز أخوه عبد اللّه بن علیّ و هو یقول: و الأسرار:

قالوا و هو یقول: و نفس المهموم: و فی المناقب ذکر له هذا الرّجز].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۲۵

سیف رسول اللّه ذو النّکال فی کلّ قوم ظاهر الأهوال

«۱» «۲» قتله هانئ بن ثبیت الحضرمیّ. «۲»

ابن شهر آشوب، المناقب، ۴/ ۱۰۷- عنه: القمی، نفس المهموم،/ ۳۲۶؛ المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۴۹۷؛ مثله محمّد بن أبی طالب، تسلیة المجالس و زینة المجالس، ۲/ ۳۰۸؛ المجلسی، البحار، ۴۵/ ۳۸؛ البحرانی، العوالم، ۱۷/ ۲۸۱؛ البهبهانی، الدّمعة السّاکبة «۳»، ۴/ ۳۲۰؛ الدّربندی، أسرار الشّهادة،/ ۳۰۰؛ الحائری، ذخیرة الدّارین «۳»، ۱/ ۱۴۱؛ الزّنجانی، وسیلة الدّارین «۳»،/ ۲۵۷

أسامی من قتلهم: قتله رجل من بنی أبان بن دارم، و قیل: قتله غزاة یوم المدار قتله أصحاب المختار و هو الأصح «۴» و موضع قتلهم: بین یدی أخیه الحسین، و قیل: کان عبد اللّه مع مصعب و قتله أصحاب المختار.

ابن فندق، لباب الأنساب، ۱/ ۳۹۸

و حمل هانئ بن ثبیت الحضرمیّ علی عبد اللّه بن علیّ، فقتله، ثمّ حمل علی جعفر بن علیّ فقتله و رمی خولی بن یزید الأصبحی عثمان بن علیّ، ثمّ حمل علیه رجل من بنی أبان بن دارم، فقتله و جاء، برأسه.

ابن الأثیر، الکامل، ۳/ ۲۹۴

ثمّ من بعده [علیّ بن الحسین الأکبر] عون بن جعفر، ثمّ القاسم بن الحسن بن علیّ، ثمّ عبد اللّه بن الحسین، ثمّ عبد اللّه بن علیّ، ثمّ عثمان بن علیّ، ثمّ عبد الرّحمان بن عقیل، ثمّ محمّد بن عبد اللّه بن جعفر؛ ثمّ الحسین علیه السّلام و تتابعوا بعده. «۵»

---

(۱)- [أضاف فی الدّمعة: فقتل جماعة].

(۲- ۲) [لم یرد فی نفس المهموم].

(۳)- [حکوا عن البحار].

(۴)- [تفرّد به ابن فندق].

(۵)- و همه [برادران حضرت عباس] به اتفاق روی به مخالفان نهادند. هانی بن ثویب الخضرمی حمله کرد و عبد اللّه بن علی را به

قتل رساند و بعد از آن، متوجه جعفر بن علی شد و او را نیز هلاک ساخت.

میرخواند، روضة الصّفا، ۳/ ۱۶۵

و بعد از او، عبد اللّه پسر أمیر المؤمنین علیه السّلام به یاری برادر بزرگوار به معرکه کارزار درآمد و گروهی از اشقیا را به تیغ آبدار شربت ناگوار مرگ چشانید و در آخر کار، به تیغ هانی پسر ثبیت خلعت بابرکت شهادت پوشید و به سایر شهدای اهل بیت رسالت ملحق گردید.

مجلسی، جلاء العیون،/ ۶۷۷

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۲۶

سبط ابن الجوزی، تذکرة الخواصّ،/ ۲۵۶

ثمّ برز أخوه [جعفر بن علیّ] عبد اللّه بن علیّ علیهما السّلام، فقاتل حتّی قتل.

ابن أمیر الحاجّ، شرح شافیة أبی فراس،/ ۳۶۷

ثمّ خرج من بعده [سعید بن عقیل] عبد اللّه بن أمیر المؤمنین و هو أخو الحسین علیه السّلام، و کان فارسا شدیدا فودّع الحسین علیه السّلام، و حمل علی القوم، ففرش الأرض من القتلا، و لم یقدر علی قتاله، فبینما هو کذلک إذا أتاه سهم عابر «۱» فأرداه صریعا، و قتل من أصحاب ابن سعد (لعنه اللّه) سبعمائة فارس فاستشهد أمام الحسین علیه السّلام. «۲»

الدّربندی، أسرار الشّهادة،/ ۲۸۲

فتقدّم [العبّاس علیه السّلام] بین یدیه، و جعل یضرب بسیفه قدما، و یجول فیهم، و هو یقول:

أنا ابن ذی النّجدة و الإفضال ذاک علیّ الخیر فی الأفعال

---

(۱)- عابر: هالک.

(۲)- عبد اللّه که شبل شیر یزدان و آرزومند نبرد مردان و میدان بود، اسب برجهاند [...] بالجمله: این رجز بگفت:

أنا ابن ذی النّجدة و الإفضال ذاک علیّ الخیر ذو الفعال

سیف رسول اللّه ذو النّکال فی کلّ یوم ظاهر الأهوال (۱)

و شاهر السیف (۲) اسب برانگیخت و با دشمنان دین درآویخت. (۳) هانی بن ثبیت الحضرمی فرصتی به دست کرد و او را از اسب درانداخت (۳).

(۱). من پسر مرد دلاور و بخشنده‌ام. آن مرد، علی نیکوکار است که شمشیر پیغمبر و کیفردهنده‌ای است که آثار ترس از او در هر جماعتی آشکار است.

(۲). شاهر السیف: شمشیر از نیام کشیده.

(۳- ۳). [این مطلب را در احوال اولاد امیر المؤمنین علیه السّلام، ۴/ ۳۳۹ تکرار نموده است].

سپهر، ناسخ التّواریخ سیّد الشّهداء علیه السّلام، ۲/ ۳۳۷

عبد اللّه به میدان رفت و جنگ سختی کرد و با هانی بن ثبیت حضرمی دو ضربت ردوبدل کرد و هانی او را کشت. مناقب، این رجز را از او دانسته است:

منم زاده صاحب مجد و افضال علی خیرمند و ستوده در افعال

که تیغ رسول خدا بود و فعال بروز نبردی که بود سخت اهوال

کمره‌ای، ترجمه نفس المهموم،/ ۱۴۹- ۱۵۰

هانی بن ثبیت حضرمی، عبد اللّه و جعفر را شهید ساخت.

پاک‌پرور، ترجمه العبّاس،/ ۱۳۵

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۲۷

سیف رسول اللّه ذو النّکال فی کلّ یوم ظاهر الأهوال

«۱» فشدّ علیه هانئ بن ثبیت الحضرمیّ، فضربه علی رأسه، فقتله.

السّماوی، إبصار العین،/ ۳۴- مثله الحائری، ذخیرة الدّارین، ۱/ ۱۴۱؛ الزّنجانی، وسیلة الدّارین «۲»،/ ۲۵۷

فتقدّم عبد اللّه بین یدیه، و استأذن الحسین فی البراز، فبرز إلی المیدان، و جعل یضرب بسیفه قدما و یجول و یصول، و هو یقول:

أنا ابن ذی النّجدة و الإفضال ذاک علیّ الخیر فی الأفعال

سیف رسول اللّه ذو النّکال فی کلّ یوم ظاهر الأهوال

فشدّ علیه هانئ بن ثبیت الحضرمیّ، فضربه بالسّیف علی رأسه، فقتله.

بحر العلوم، مقتل الحسین علیه السّلام،/ ۳۱۶

فتقدّم عبد اللّه بن علیّ رحمه اللّه و قاتل قتالا شدیدا «۳» و هو یرتجز «۳» و یقول:

أنا ابن ذی النّجدة و الإفضال ذاک علیّ الخیر ذو الفعال

سیف رسول اللّه ذو النّکال فی کلّ یوم ظاهر الأهوال

«۳» و قتل أبطالا، و نکس فرسانا «۳»، فاختلف هو و هانئ بن ثبیت الحضرمیّ ضربتین فقتله هانئ.

المازندرانی، معالی السّبطین، ۱/ ۴۳۷- مثله المیانجی، العیون العبری،/ ۱۶۲

أقول: إنّ علماء السّیر و التّراجم و الرّجال، منهم المفید و المجلسی قدس سرّهما و أبو الفرج، ذکروا: أنّه تقدّم عبد اللّه بن أمیر المؤمنین علیّ بن أبی طالب علیه السّلام. فقاتل قتالا شدیدا، فاختلف هو و هانئ بن ثبیت الحضرمیّ، فقتله هانئ (لعنة اللّه علیه). «۴»

الزّنجانی، وسیلة الدّارین،/ ۲۵۷

---

(۱)- [زاد فی وسیلة الدّارین: و قتل من القوم مائة و سبعین شخصا و لکن].

(۲)- [حکاه وسیلة الدّارین عن ذخیرة الدّارین].

(۳- ۳) [لم یرد فی العیون].

(۴)- او به دست «هانئ بن ثبیت حضرمی» به شهادت رسید.

هاشم‌زاده، ترجمه انصار الحسین،/ ۱۲۵

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۲۸

مواضع قبورهم: قبره بین الکوفة و واسط، و قیل: بکربلاء.

الّذی صلّی علیهم: صلّی علیه جابر بن عبد اللّه الأنصاریّ «۱».

ابن فندق، لباب الأنساب، ۱/ ۳۹۸

---

(۱)- [تفرّد به ابن فندق و هو مقحم].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۲۹

ذکر فی زیارة النّاحیة المقدّسة

السّلام علی عبد اللّه بن أمیر المؤمنین، مبلی البلاء، و المنادی بالولاء فی عرصة کربلاء، المضروب «۱» مقبلا و مدبرا، لعن اللّه قاتله هانئ بن ثبیت الحضرمیّ. «۲»

ابن طاوس، الإقبال،/ ۵۷۴، مصباح الزّائر،/ ۲۷۹- عنه: المجلسی، البحار، ۴۵/ ۶۶، ۹۸/ ۲۷۰؛ البحرانی، العوالم، ۱۷/ ۳۳۶؛ المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۴۹۷- ۴۹۸؛ مثله الحائری، ذخیرة الدّارین، ۱/ ۱۴۱؛ الزّنجانی، وسیلة الدّارین،/ ۲۵۷- ۲۵۸؛ سپهر، ناسخ التّواریخ سیّد الشّهداء علیه السّلام، ۳/ ۱۸- ۱۹

---

(۱)- [مصباح الزّائر: الضّروب].

(۲)- [زاد فی بطل العلقمی: و فی هذه الفقرة، شهادة من الإمام صاحب الزّمان (عجّل اللّه فرجه) لعبد اللّه الأکبر، بثلاثة من الفضائل، (أحدها): إنّه جاهر بولاء الحسین علیه السّلام و أعلنه بین صفوف الأعداء (ثانیها): إنّه کان له بلاء محمود أکثر من غیره، بالنّسبة للمحاماة عن أخیه الحسین علیه السّلام، و إلّا لما کان لذکر هذه اللّفظة محل.

(ثالثها): ثباته فی ذلک الموقف الرّهیب و المعترک الهائل، وقف هدفا للسّلاح فی وسط الحومة، حتّی أصیب مقبلا و مدبرا، یرید أنّه أحیط به من کلّ جانب، و اکتنفه الأعداء من کلّ جهة، فقتل علی هذه الصّفة، و لم یقتل محاطا به، إلّا الحسین بن علیّ علیه السّلام و العبّاس بن علیّ علیه السّلام و علیّ بن الحسین الأکبر علیه السّلام و مسلم بن عقیل قتیل الکوفة، أحیط به، و عبد اللّه بن علیّ شقسق العبّاس علیه السّلام و قد تضمّنت هذه الفقرة، أنّه ضرب مقبلا و مدبرا، و لا یتکاتف العسکر و یحمی بعضه بعضا علی کثرته، إلّا لشدّة بأس البطل المهاجم له، و الشّجاع المنازل له، و هذه غایة الشّجاعة، و نهایة البطولة، و لا غر و إن کان آیة من آیات الفروسیّة و الإقدام، فأبوه أمیر المؤمنین سیّد أبطال العالم، الّذی کانت الملوک ترسم صورته علی سیوفها، کما فعل ذلک سلیمان القانونیّ ملک الأتراک العثمانیّین، فقد کان له سیف علیه صورة علیّ بن أبی طالب علیه السّلام، و قد هتف به رضوان خازن الجنّة، و جبرئیل سفیر الوحیّ فی بدر و أحد: (لا سیف إلّا ذو الفقار و لا فتی إلّا علیّ)، و إخوته الحسن و الحسین و محمّد ابن الحنفیّة و العبّاس الأکبر؛ و العمومة بنو هاشم أفرس العرب. و هل تعدّ أمّة من الأمم مثل أبی طالب و الزّبیر بن عبد المطّلب و حمزة و جعفر الطّیّار فی أمثالهم. و الخؤلة بنو عامر و فیهم مثل فارس الضّحیا و فارس قرزل و فارس العصا و فارس شحمة و ملاعب الأسنّة و مدرک الثّار و الرّحال فی أمثالهم، فهو معمّ مخول معرق الشّجاعة].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۳۰

ذکره فی الزّیارة المطلّقة الثانیة الّتی ذکرها ابن طاوس و قال: زار بها المرتضی (رضوان اللّه علیه)

«۱» زیارة ثانیة بألفاظ شافیة: نذکر منها بعض مصائب یوم الطّف، یزار بها الحسین (صلوات اللّه علیه و سلامه)، زار بها المرتضی علم الهدی (رضوان اللّه علیه)، و سأذکرها علی الوصف الّذی أشار هو إلیه؛ قال: [...] السّلام علیک یا عبد اللّه بن علیّ بن أبی طالب و رحمة اللّه و برکاته، فإنّک الغرّة الواضحة، و اللّمعة اللّائحة، ضاعف اللّه رضاه عنک، و أحسن لک ثواب ما بذلته منک، فلقد واسیت أخاک، و بذلک مهجتک فی رضا ربّک.

ابن طاوس، مصباح الزّائر،/ ۲۲۱، ۲۳۹- عنه: المجلسی، البحار، ۹۸/ ۲۳۱، ۲۴۵

راجع ما یلی:

* کلام صعصعه بن صوحان عندما عزّی أبناء أمیر المؤمنین علیه السّلام بعد شهادته من جملتهم عبد اللّه علیه السّلام ص ۲۱۳- ۲۱۴.

* یرافق أخاه الإمام علیه السّلام عندما توجّه إلی کربلاء ص ۲۲۱- ۲۲۹.

* اشتراکه مع أخیه العبّاس علیهما السّلام فی جلب الماء ص ۱۶۷- ۱۶۸، ۴۰۵.

* ابن مرجانهٔ یعطی الأمان للعبّاس علیه السّلام و إخوته و إباؤهم من قبوله ص ۲۶۳- ۲۶۸.

شمر یعرض علی العبّاس علیه السّلام و إخوته الأمان فیأبون ص ۲۶۹- ۲۸۲.

* اشتراکه مع أخیه العبّاس فی ماقام به بأمر أخیه الحسین علیه السّلام عندما ما استعدّ ابن سعد للهجوم عشیّهٔ تاسوعاء ص ۲۹۰، ۲۹۷.

* تحریض العبّاس أخاه عبد اللّه علی الجهاد ص ۳۸۳- ۳۹۱.

و جاء عند البهبهانی و السّماویّ و الحائریّ و بحر العلوم:

---

(۱)- [زاد فی البحار: زیارهٔ أخری له صلوات اللّه علیه أوردها السیّد و غیره، و ظاهر أنّه من تألیف السّیّد المرتضی رضی اللّه عنه قال فی مصباح الزّائر].

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۳۱

قال له العبّاس علیه السّلام: تقدّم بین یدیّ حتّی أراک و احتسبک فإنّه لا ولد لک فتقدّم بین یدیه.

البهبهانی، الدّمعهٔ السّاکبهٔ، ۴/ ۳۲۰

(قال) أهل السّیر: أنّه لمّا قتل أصحاب الحسین علیه السّلام و جملهٔ من أهل بیته، دعا العبّاس إخوته، الأکبر فالأکبر، و قال لهم: تقدّموا؛ فأوّل من دعا «۱» عبد اللّه أخوه لأبیه و أمّه فقال: تقدّم یا أخی حتّی أراک قتیلا و أحتسبک، فإنّه لا ولد لک.

السّماوی، إبصار العین،/ ۳۴- مثله الحائری، ذخیرهٔ الدّارین، ۱/ ۱۴۱؛ الزّنجانی، وسیلهٔ الدّارین «۲»،/ ۲۵۷

قالوا: و أوّل من دعا من إخوته عبد اللّه، فقال له: «تقدّم یا أخی حتّی أراک قتیلا و أحتسبک فأنّه لا ولد لک». «۳»

بحر العلوم، مقتل الحسین علیه السّلام،/ ۳۱۶

* یزید (لعنهٔ اللّه علیه) ینصب رأسه علیه السّلام بالشّام ص ۵۴۹.

* رثاء أمّ البنین علیها السّلام أبناؤها الطّاهرین ص ۵۵۵- ۵۶۰.

* زیارته فی أوّل رجب و النّصف من شعبان ص ۶۱۴.

---

(۱)- [أضاف فی وسیلهٔ الدّارین: «و کان هو»].

(۲)- [حکاه وسیلهٔ الدّارین عن ذخیرهٔ الدّارین].

(۳)- در خبر است که عباس علیه السّلام در یوم طف، نخستین عبد اللّه الاکبر را [...] فرمود: «ای برادر! آهنگ قتال می‌کن و از پیش روی من می‌رو و رزم می‌زن.» (۱)

(۱). [این مطلب در أحوال اولاد أمیر المؤمنین علیه السّلام، ۴/ ۳۳۹ تکرار نموده است].

سپهر، ناسخ التّواریخ سیّد الشّهداء علیه السّلام، ۲/ ۳۳۷

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۳۳

عثمان بن أمیر المؤمنین علیهما السّلام

اشاره

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۳۵

میزاته العائلیّة

عثمان بن علیّ علیهما السّلام و أمّه أمّ البنین بنت حزام، أخو العبّاس و جعفر (و عبد اللّه أبناء) «۱» علیّ لأمّهم.

الرّسّان، تسمیة من قتل،/ ۱۵۰- عنه: الشّجری، الأمالی، ۱/ ۱۷۱؛ مثله المحلّی، الحدائق الوردیة، ۱/ ۱۲۰

قتل مع الحسین بن علیّ بن أبی طالب (رضی اللّه عنهما) [...] عثمان بن علیّ بن أبی طالب.

ابن سعد، الحسین علیه السّلام،/ ۷۶

و قتل عثمان بن علیّ بن أبی طالب، و أمّه أمّ البنین أیضا. «۲»

الطّبری، التّاریخ، ۵/ ۴۶۸

عثمان بن علیّ و أمّه أمّ البنین بنت حزام بن خالد بن ربیعة بن الوحید بن کلاب العامریّة.

ابن أعثم، الفتوح، ۵/ ۲۰۶

و عثمان بن علیّ بن أبی طالب علیهما السّلام و أمّه أمّ البنین «۳» أیضا. «۴»

أبو الفرج، مقاتل الطّالبیّین،/ ۵۵- عنه: الحائری، ذخیرة الدّارین، ۱/ ۱۴۷؛ الزّنجانی، وسیلة الدّارین،/ ۲۵۸

عثمان بن علیّ و أمّه أمّ البنین بنت حزام بن خالد، من بنی کلاب.

الخوارزمی، مقتل الحسین، ۲/ ۲۹- مثله محمّد بن أبی طالب، تسلیة المجالس و زینة المجالس، ۲/ ۳۰۷؛ المجلسی، البحار، ۴۵/ ۳۷؛ البحرانی، العوالم، ۱۷/ ۲۸۰؛ البهبهانی، الدّمعة السّاکبة، ۴/ ۳۱۹؛ الدّربندی، أسرار الشّهادة،/ ۳۰۰

---

(۱)- کذا الصّحیح، و کان فی الأصل و الأمالی و الحدائق الوردیّة (و علیّ ابنی) بدل ما بین القوسین.

(۲)- عثمان بن علی بن ابی طالب نیز کشته شد. مادر وی نیز أمّ البنین بود.

پاینده، ترجمه تاریخ طبری، ۷/ ۳۰۱۳

(۳)- [زاد فی وسیلة الدّارین و ذخیرة الدّارین: «فاطمة»].

(۴)- عثمان بن علیّ بن ابیطالب علیه السّلام، مادر او نیز أمّ البنین بود.

رسولی محلّاتی، ترجمه مقاتل الطّالبیّین،/ ۸۰

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۳۶

عثمان بن علیّ بن أبی طالب علیه السّلام.

ابن فندق، لباب الأنساب، ۱/ ۳۹۸

و قتل عثمان بن علیّ. و أمّه أمّ البنین أیضا.

ابن الأثیر، الکامل، ۳/ ۳۰۲

ثمّ من بعده [علیّ بن الحسین الأکبر] عون بن جعفر، ثمّ القاسم بن الحسن بن علیّ، ثمّ عبد اللّه بن الحسین، ثمّ عبد اللّه بن علیّ، ثمّ عثمان بن علیّ؛ ثمّ عبد الرّحمان بن عقیل، ثمّ محمّد بن عبد اللّه بن جعفر؛ ثمّ الحسین علیه السّلام و تتابعوا بعده.

سبط ابن الجوزی، تذکرة الخواصّ،/ ۲۵۶

عثمان بن علیّ بن أبی طالب من أصحاب الحسین، قتل معه بالطّفّ و قد وقع التّسلیم علیه بالخصوص فی الزّیارة الرّجبیّة و زیارة النّاحیة المقدّسة، و کفاه ذلک شرفا و جلالة فوق شرفه نسبا.

المامقانی، تنقیح المقال، ۲- ۱،/ ۲۴۷

عثمان بن علیّ بن أبی طالب بن عبد المطّلب علیهم السّلام و أمّه فاطمهٔ أمّ البنین. «۱»

السّماوی، إبصار العین،/ ۳۴

---

(۱)- عثمان بن علی بن أبی طالب:

نام او در «زیارت»، الارشاد، تاریخ الطبری، مقاتل الطالبیین، مروج الذهب، مقتل الحسین، ذکر شده است. مادرش «ام البنین» دختر «حزام» است. هاشم‌زاده، ترجمه انصار الحسین،/ ۱۲۶

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۳۷

الولادهٔ

«۱»

قال یحیی بن الحسن عن علیّ بن إبراهیم، عن عبید اللّه بن الحسن و عبد اللّه بن العبّاس، قالا: قتل عثمان بن علیّ و هو «۱» ابن إحدی و عشرین سنهٔ. «۲»

أبو الفرج، مقاتل الطّالبیّین،/ ۵۵- عنه: المجلسی، البحار، ۴۵ / ۳۷؛ البحرانی، العوالم، ۱۷ / ۲۸۱؛ ابن أمیر الحاج، شرح شافیهٔ أبی فراس،/ ۳۶۷؛ البهبهانی، الدّمعهٔ السّاکبهٔ «۳»، ۴/ ۳۲۰؛ الدّربندی، أسرار الشّهادهٔ «۳»،/ ۳۰۰؛ القمی، نفس المهموم،/ ۳۲۰؛ الحائری، ذخیرهٔ الدّارین، ۱/ ۱۴۷؛ الزّنجانی، وسیلهٔ الدّارین،/ ۲۵۸؛ مثله المازندرانی، معالی السّبطین، ۱/ ۴۳۱

و قتل عثمان بن علیّ، و هو ابن إحد [ی] و عشرین سنهٔ.

القاضی النّعمان، شرح الأخبار، ۳/ ۱۹۴

قتل و هو ابن إحدی و عشرین سنهٔ.

المجدی،/ ۱۵

هو ابن إحدی و عشرین سنهٔ. «۴»

ابن فندق، لباب الأنساب، ۱/ ۳۹۸

کان عند شهادته ابن إحدی أو ثلاث و عشرین سنهٔ.

المامقانی، تنقیح المقال، ۲- ۱/ ۲۴۷

ولد بعد أخیه عبد اللّه بنحو سنتین [...] و بقی مع أبیه نحو أربع سنین و مع أخیه الحسن

(۱- ۱) [لم یرد فی شرح الشّافیهٔ و الدّمعهٔ و الأسرار و نفس المهموم و المعالی].

(۲)- چنانچه از عبید اللّه بن الحسن و عبد اللّه بن عبّاس روایت شد، عثمان بن علی هنگام شهادت بیست و یک سال داشت.

رسولی محلّاتی، ترجمه مقاتل الطّالبیّین،/ ۸۰

(۳)- [حکیاه عن البحار].

(۴)- و بیست و یک ساله بود و فرزند نداشت. (۱)

سپهر، ناسخ التّواریخ سید الشّهدا علیه السّلام، ۲/ ۳۳۸

(۱). [این مطلب در احوال أمیر المؤمنین علیه السّلام، ۴/ ۳۳۹ تکرار کرده است].

و در آن وقت، از عمر شریف او بیست و یک سال گذشته بود.

مجلسی، جلاء العیون،/ ۶۷۷

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۳۸

نحو أربع عشرهٔ سنهٔ و مع أخیه الحسین علیه السّلام ثلاث و عشرین سنهٔ، و ذلک مدّهٔ عمره. «۱»

السّماوی، إبصار العین،/ ۳۴- عنه: المیانجی، العیون العبری،/ ۱۶۳- ۱۶۴؛ مثله الحائری، ذخیرهٔ الدّارین «۲»، ۱/ ۱۴۷؛ الزّنجانی، وسیلهٔ الدّارین «۲»،/ ۲۵۸

ثمّ عثمان و عمره ۲۱ سنهٔ.

الأمین، أعیان الشّیعهٔ، ۴/ ۱۲۹

و عثمان بن علیّ؛ ولد بعد أخیه عبد اللّه بأربع سنین، فعمره یوم الطّفّ إحدی و عشرون سنهٔ. «۳» بحر العلوم، مقتل الحسین علیه السّلام (الهامش)،/ ۳۱۵

---

(۱)- بیست و یک ساله بود.

کمره‌ای، ترجمه نفس المهموم،/ ۱۵۰

در حین شهادت، عثمان بیست و یک یا سه سال داشت.

مدرّس، ریحانهٔ الأدب، ۸/ ۲۹۱

و عثمان متولّد سال ۴۰ هجری است.

پاک‌پرور، ترجمه العبّاس،/ ۱۳۵

(۲- ۲) [حکیاه عن السّیّد الدّاودیّ، فی عمدهٔ الطّالب].

(۳)- او به هنگام شهادت، بیست و یک سال سن داشت.

هاشم‌زاده، ترجمه انصار الحسین،/ ۱۲۶

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۳۹

تسمیته علیه السّلام بعثمان

روی الّذی روی عن علیّ، أنّه قال: إنّما سمّیته باسم أخی عثمان بن مظعون. «۱»

أبو الفرج، مقاتل الطّالبیّین،/ ۵۵- عنه: المجلسی، البحار، ۴۵/ ۳۷- ۳۸؛ البحرانی، العوالم، ۱۷/ ۲۸۱؛ البهبهانی، الدّمعهٔ السّاکبهٔ، ۴/ ۳۲۰؛ الدّربندی، أسرار الشّهادهٔ،/ ۳۰۰؛ القمی، نفس المهموم،/ ۳۲۷؛ الحائری، ذخیرهٔ الدّارین، ۱/ ۱۴۷

جمهرهٔ نسب النّبیّ صلّی اللّه علیه و اله و من یلقاه من قریش و غیرهم بغیر إطراح من انتسب فی غیر قومه محمّد

ابن عبد اللّه: لم یلقه أحد.

ابن عبد المطّلب: یلقاه بنو عبد المطّلب، منهم أبو طالب عبد مناف بن عبد المطّلب، و الزّبیر یکنّی أبا طاهر لا بقیّهٔ له، و أبو الفضل العبّاس له عقب، و ضرار لا بقیّهٔ له، و الحارث له عقب، و أبو لهب عبد العزّی له عقب، و الغیذاق و اسمه حجل لا بقیّهٔ له، و المقوم لا بقیّهٔ له، و أبو یعلی حمزهٔ و یکنّی بأبی عمارهٔ أسد اللّه و أسد رسوله سیّد الشّهداء لا بقیّهٔ له.

ابن هاشم: لقیه بنو هاشم: أسد بن هاشم انقرض إلّا من ابنته فاطمهٔ بنت أسد بن هاشم أمّ أمیر المؤمنین علیّ و إخوته علیهم السّلام و هو أوّل «۲» هاشمیّ ولده هاشمیان، و أبو صیفی ابن هاشم لا بقیّهٔ له، و فصیلهٔ بن هاشم لا بقیّهٔ له و به یکنّی هاشم، و البقیّهٔ من سائر

ولده فی عبد المطّلب، و إذا قیل (بنو هاشم) فإنّما یراد بنی عبد المطّلب، و إذا قیل (ولد الحسین) یراد به ولد علیّ بن الحسین، علی أنّ البقیّة فیه.

---

(۱)- از علی علیه السّلام روایت شده است که درباره نامگذاری پسرش عثمان، فرمود: «من او را به نام برادرم عثمان بن مظعون نامگذاری کردم.» رسولی محلّاتی، ترجمه مقاتل الطّالبیّین،/ ۸۰

(۲)- فی هامش النّسخة: صورة حاشیة رأیتها فی النّسخة المنقول منها: قال ابن المرتضی: إنّ أوّل هاشمیّ ولد [ه] هاشمیان عقیل بن أبی طالب فی الإسلام و بعده علیّ فلا یستقیم ما ذکره فی علیّ علیه السّلام. و الجواب: إنّ ظهور الإسلام إنّما هو بعد مولد علیّ علیه السّلام لا یتمّ ما ذکره.

و کتب أحمد بن عنبة: و الصّواب أن یقال: إنّها أوّل هاشمیّة أولدت هاشمیّا. و کتب ابن عنبة.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۴۰

ابن عبد مناف: لقیه بنو عبد مناف؛ بنو عبد شمس بن عبد مناف، رهط أبی سفیان صخر بن حرب بن أمیّة بن عبد شمس فی عددهم، و بنو المطّلب و هو الفیض بن عبد مناف رهط أبی عبید بن الحارث، کذا قال، و هو عبیدة بن الحارث بن المطّلب المقتول یوم بدر رحمه اللّه، هو ید مع بنی هاشم، و منهم عمر بن علقمة بن المطّلب الّذی قتله خداش بن أبی قیس العامریّ، و بنو نوفل بن عبد مناف و هم ید مع بنی عبد شمس، منهم مطعم بن عدیّ بن نوفل، کان ممّن قام فی أمر الصّحیفة، و کان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله یشکر له ذلک، فی عددهم و ابنه جبیر بن مطعم.

ابن قصیّ: و اسمه زید مجمعا، لقیته بنو قصی: أسد بن عبد العزّی بن قصیّ، من ولده خدیجة بنت خویلد بن أسد بن عبد العزّی؛ و منهم الزّبیر بن عوّام بن خویلد بن أسد بن عبد العزّی بن قصیّ فی عددهم، و بنو عبد الدّار بن قصیّ منهم الحجبة ولد أبی طلحة بن عبد العزّی بن عثمان بن عبد الدّار بن قصیّ، و بنو عبد الدّار بن قصیّ انقرضوا.

ابن کلاب: تلقاه زهرة بن کلاب، منهم آمنة بنت وهب بن عبد مناف بن زهرة أمّ النّبیّ صلّی اللّه علیه و اله، و منهم عبد الرّحمان بن عوف بن عبد عوف بن الحارث بن زهرة.

ابن مرّة: تلقاه بنو تمیم بن مرّة و بنو یقظة بن مرّة، فمن بنی تیم بن مرّة: أبو بکر عبد اللّه و هو عتیق بن عثمان بن عامر بن عمرو بن کعب بن تیم بن مرّة، و عائشة بنت أبی بکر زوج النّبیّ صلّی اللّه علیه و اله، و منهم طلحة بن عبید اللّه فی عددهم، و تلقته بنو مخزوم بن یقظة ابن مرّة، منهم أمّ سلمة زوج النّبیّ صلّی اللّه علیه و اله بنت أبی أمیّة بن المغیرة بن عبد اللّه بن عمر بن مخزوم، رهط خالد بن الولید.

ابن کعب: تلقته بنو عدیّ بن کعب، منهم عمر بن الخطّاب بن نفیل بن عبد العزّی بن ریاح بن عبد اللّه بن قرط بن رزاح- بفتح الرّاء و کسرها- بن عدیّ بن کعب، و حفصة بنت عمر زوج النّبیّ صلّی اللّه علیه و اله و سلّم، و منهم بنو عبد اللّه بن مطیع بن الأسود بن نضلة بن عوف ابن عبید بن عویج- بفتح العین و رفعها- بن عدیّ بن کعب، و منهم بنو سهم بن عمرو ابن هصیص بن کعب منهم حنش بن حذافة بن قیس بن عدیّ بن سعد بن سهم قتل مع النّبیّ صلّی اللّه علیه و اله یوم بدر، و کان زوج حفصة بنت عمر زوج النّبیّ صلّی اللّه علیه و اله و سلّم، و لیس فی بنی سهم بدری غیره، و منهم العاص بن وائل و ابنه عمرو بن العاص، و [منهم] بنو جمح بن

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۴۱

عمر بن هصیص بن کعب، فیهم بدریّون منهم عثمان بن مظعون الّذی سمّی أمیر المؤمنین علیّ بن أبی طالب (صلوات اللّه علیه) ابنه باسمه، و إخوته قدامة و السّائب، رهط أبی محذورة مؤذّن المسجد الحرام، و منهم أمیّة بن خلف و ابنه صفوان بن أمیّة. «۱»

العبیدلی، تهذیب الأنساب،/ ۲۵- ۲۷

عن أمیر المؤمنین أنّه لمّا سمّاه عثمان، قال: إنّما سمّیته باسم أخی عثمان بن مظعون.

المامقانی، تنقیح المقال، ۲- ۱،/ ۲۴۷

«۲» عثمان بن مظعون أبو السّائب، الزّاهد العابد، الّذی کان ترک الدّنیا و ترک اللّذات و النّساء، فشکت امرأته إلی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله فمنعه عن ذلک، و کان أخاه من الرّضاعة و قبّله بعد موته، و قال فیه: کان یحبّ اللّه و رسوله. و قال لابنه إبراهیم بعد موته: ألحقک اللّه بخلفک الصّالح عثمان بن مظعون.

و ما یتعلّق بالموت من حالاته مذکور فی کتاب الجنائز، و ما یتعلّق بالزّهد مذکور فی المناکح. قاله المولی الوحید رحمه اللّه.

و روی فی الکافی عن حمید بن زیاد، عن الحسن بن محمّد بن سماعة، عن غیر واحد، عن أبان، عن أبی بصیر، عن أحدهما: علیهما السّلام لمّا ماتت رقیّة بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله، قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله: الحقی بسلفنا الصّالح عثمان بن مظعون و أصحابه ... الحدیث.

فالرّجل فوق مرتبة الوثاقة و العدالة، و قد نقل فی جامع الرّواة، روایة سعد بن مسعود الکنانیّ عنه، و قال العسقلانیّ فی الإصابة فی ترجمته: «۲» إنّه عثمان بن مظعون، بالظّاء المعجمة، ابن حبیب بن وهب بن حذافة بن جمح «۳» الجمحیّ «۴» «۵» قال ابن إسحاق «۵»: أسلم

---

(۱)- گاهی که متولد شد، علی علیه السّلام فرمود: او را به نام برادر خود عثمان بن مظعون، عثمان نام نهادم. (۱)

(۱). [این مطلب را در احوال اولاد أمیر المؤمنین علیه السّلام، ۴/ ۳۳۹ تکرار نموده است].

سپهر، ناسخ التّواریخ سیّد الشّهدا علیه السّلام، ۲/ ۳۳۸

(۲- ۲) [لم یرد فی إبصار العین و ذخیرة الدّارین].

(۳)- [أضاف فی إبصار العین: القرشیّ].

(۴)- [لم یرد فی ذخیرة الدّارین].

(۵- ۵) [لم یرد بی إبصار العین].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۴۲

بعد ثلاثة عشر رجلا، و هاجر الهجرتین، و شهد بدرا، و کان «۱» أوّل رجل مات بالمدینةسنة اثنتین من الهجرة، و کان ممّن حرّم علی نفسه الخمر فی الجاهلیّة و ممّن أراد الاختصاء فی الإسلام، فنهاه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله و قال: علیک بالصّیام، فإنّه مجفرة، أی قاطع الجماع، و لمّا مات، جاء رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله إلی بیته فقال: رحمک اللّه أبا السّائب، ثمّ انحنی علیه فقبّله و رؤی علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله، لمّا رفع رأسه، أثر البکاء، صلّی علیه و دفنه فی البقیع، و وضع حجرا علی قبره، و جعل یزوره، ثمّ «۲» مات إبراهیم ولده بعده، قال صلّی اللّه علیه و اله: الحق یا بنیّ بفرطنا عثمان بن مظعون «۱»؛ و لمّا ماتت زینب بنته قال: الحقی بسلفنا الخیّر عثمان بن مظعون، انتهی. «۳»

المامقانی، تنقیح المقال، ۲- ۱،/ ۲۴۹- مثله السّماوی، إبصار العین،/ ۳۵؛ الحائری، ذخیرة الدّارین، ۱/ ۱۴۷

(و روی) عن أمیر المؤمنین علیه السّلام أنّه قال: إنّما سمّیته عثمان «۴» بعثمان بن مظعون أخی.

السّماوی، إبصار العین،/ ۳۵- عنه: بحر العلوم، مقتل الحسین علیه السّلام (الهامش)،/ ۲۳۵؛ المیانجی، العیون العبری،/ ۱۶۳

روی عن علیّ أنّه قال: إنّما سمّیته عثمان حتّی یکون سمیّا لأخی عثمان بن مظعون.

الزّنجانی، وسیلة الدّارین،/ ۲۵۸

و من بنی جمح بن عمرو بن هصیص:

عثمان بن مظعون بن حبیب بن وهب بن حذافة بن جمح. و هو خال حفصة بنت عمر ابن الخطّاب زوج النّبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم، هاجر إلی الحبشة مرّتین، و قدم فهاجر إلی المدینة، و توفّی بها فی ذی الحجّة سنة اثنتین، فصلّی علیه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و قبّله و هو میّت، و دفنه بالبقیع، و قال حین توفّی إبراهیم بن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: «ادفنوه بالبقیع عند سلفنا الصّالح

(۱- ۱) [مثله فی وسیلة الدّارین،/ ۲۵۸- ۲۵۹].

(۲)- [أضاف فی إبصار العین: لمّا].

(۳)- از علی علیه السّلام روایت است که او را هم نام برادرم عثمان بن مظعون نمودم.

کمره‌ای، ترجمه نفس المهموم،/ ۱۵۰

(۴)- [زاد فی بحر العلوم (الهامش): باسم].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۴۳

عثمان بن مظعون». فدفن إلی جنبه. و کان یکنّی أبا السّائب. و ولد له عبد الرّحمان، و السّائب. و أمّهما خولة بنت حکیم بن حارثة بن الأوقص السّلمی حلیف بنی عبد مناف، و لمّا ماتت زینب بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، أو رقیة، قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم: «الحقی بسلفنا الصّالح عثمان بن مظعون».

حدّثنی عمرو بن محمّد، عن یزید بن هارون، عن حماد بن سلمة، عن علیّ بن زید، عن یوسف بن مهران، عن ابن عبّاس قال:

لمّا مات عثمان بن مظعون، قالت امرأته: هنیئا لک الجنّة. فقال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، و نظر إلیه نظری غضبان: «و ما یدریک»؟ فقالت: یا رسول اللّه، صاحبک. فقال: «و اللّه، إنّی لرسول اللّه، و ما أدری ما یفعل بی و لا به». فاشتدّ ذلک علی المسلمین، حتّی ماتت ابنة رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم، فقال: «الحقی بسلفنا الصّالحین- أو قال: الخیر- عثمان بن مظعون».

البلاذری، جمل من أنساب الأشراف، ۱/ ۲۴۲- ۲۴۳، أنساب الأشراف (ط مصر)، ۱/ ۲۱۲- ۲۱۳

(عثمان) بن مظعون بالظاء المعجمة ابن حبیب بن وهب بن حذافة بن جمح الجمحیّ، قال ابن إسحاق: أسلم بعد ثلاثة عشر رجلا، و هاجر إلی الحبشة هو و ابنه السّائب الهجرة الأولی فی جماعة، فلمّا بلغهم أنّ قریشا أسلمت رجعوا، فدخل عثمان فی جوار الولید بن المغیرة. ثمّ ذکر ردّه جواره و رضاه بما علیه النّبیّ صلّی اللّه علیه و اله و سلّم و ذکر قصّته مع لبید بن ربیعة حین أنشد:

ألا کلّ شیء ما خلا اللّه باطل

فقال عثمان بن مظعون: صدقت فقال: لبید:

و کلّ نعیم لا محالة زائل

فقال عثمان: کذبت، نعیم الجنّة لا یزول، فقام سیفه منهم إلی عثمان، فلطم عینه فاخضرّت.

و فی الصّحیحین عن سعد بن أبی وقّاص، قال: ردّ النّبیّ صلّی اللّه علیه و اله و سلّم علی عثمان بن مظعون التّبتّل، و لو أذن له لاختصینا، و روی ابن شاهین و البیهقی فی الشّعب من طریق قدامة بن

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۴۴

إبراهیم الجمحیّ عن عمر بن حسین عن عائشة بنت قدامة عن أبیها عن عمّها، قال:

قالت: یا رسول اللّه إنّی رجل تشقّ علی العزوبة فی المغازی فتأذّن لی فی الخصی فأختصی فقال: «لا، و لکن علیک یا ابن مظعون بالصّوم» و روی البزار من طریق قدامة بن موسی عن أبیه عن جدّه قدامة بن مظعون حدیثا و قال: لا أعلم له غیره. و فی الصّحیحین عن أمّ العلاء، قالت: لمّا مات عثمان بن مظعون قلت: شهادتی علیک أبا السّائب لقد أکرمک اللّه. توفّی بعد شهوده بدرا فی السّنة الثّانیة

من الهجرة، و هو أوّل من مات بالمدينة من المهاجرين، و أوّل من دفن بالبقيع منهم. و روى التّرمذيّ من طريق القاسم عن عائشة، قالت: قبّل النّبيّ صلّى اللّه عليه و اله و سلّم عثمان بن مظعون و هو ميّت و هو يبكى و عيناه تذرفان، و لمّا توفّى إبراهيم بن النّبيّ صلّى اللّه عليه و اله و سلّم قال: الحق بسلفنا الصّالح عثمان بن مظعون. و قالت امرأة ترثيه:

يا عين جودى بدمع غير ممنون على رزية عثمان بن مظعون

ابن حجر، الإصابة، ۲/ ۴۵۷

عثمان بن مظعون: أخو النّبيّ صلّى اللّه عليه و اله من الرّضاعة على ما هو ببالى «۱»، الزّاهد العابد، قبّله النّبيّ صلّى اللّه عليه و اله بعد موته «۲»، و قال فيه: كان «۳» يحبّ اللّه و رسوله، و قال مخاطبا لإبراهيم ابنه عليه السّلام: ألحقك اللّه بسلفك الصّالح عثمان بن مظعون «۴»، تعق «۵».

أقول: حكى لى سلّمه اللّه أنّه الّذى قبره بالبقيع يزار و عليه قبّة عالية، و تزعم العامّة أنّه قبر عثمان بن عفّان، فتأمّل.

أبو علىّ الحائرى، منتهى المقال، ۴/ ۳۰۲- ۳۰۳

---

(۱)- لم نعثر له على مستند فيما بأيدينا من المصادر التّأريخيّة، نعم ذكر ذلك بعض المتأخرين و الظّاهر أنّه نقلا عمّا ذكره البهبهانىّ.

(۲)- الكافىّ ۳: ۱۶۱/ ۶.

(۳)- كان، لم ترد فى نسخة «م».

(۴)- الكافىّ ۳: ۲۶۲/ ۴۵، و ذكر ذلك أيضا ابن عبد البرّ فى الإستيعاب: ۳/ ۸۵، و العسقلانىّ فى الإصابة ۲: ۴۶۴/ ۵۴۵۳، و الجزرىّ فى أسد الغابة ۳: ۴۹۴/ ۳۵۸۸، و غيرهم.

(۵)- تعليقة الوحيد البهبهانىّ: ۲۲۰.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۴۵

كنيته و لقبه عليه السّلام

رجعنا إلى رواية الموضّح العمرىّ رحمه اللّه، قال: و عثمان بن علىّ عليه السّلام يكنّى أبا عمرو. «۱»

المجدى،/ ۱۵

و من وصف عثمان عليه السّلام بالأكبر.

المقريزىّ، اتّعاظ الحنفاء،/ ۶

سپهر، ناسخ التّواريخ أمير المؤمنين عليه السّلام، ۴/ ۳۳۹

---

(۱)- از پس او [جعفر]، از فرزندان أم البنين، نوبت به عثمان الاكبر افتاد و او مكنى به أبو عمرو بود (۱).

(۱). [اين مطلب را در احوال اولاد أمير المؤمنين عليه السّلام، ۴/ ۳۳۹ تكرار نموده است].

سپهر، ناسخ التّواريخ سيد الشهدا عليه السّلام، ۲/ ۳۳۸

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۴۶

استشهاده عليه السّلام

رماه خولی بن یزید بسهم، فأثبته، و أجهز علیه رجل من بنی أبان بن دارم.

ابن سعد، الحسین علیه السّلام/ ۷۶

و قتل عثمان بن علیّ أیضا، رماه خولی بن یزید بسهم، ثمّ شدّ علیه رجل من بنی أبان ابن دارم، فقتله. البلاذری، جمل من أنساب الأشراف، ۳/ ۴۰۷؛ أنساب الأشراف، ۳/ ۲۰۱

«۱» فتقدّموا جمیعا.

فصاروا أمام الحسین علیه السّلام، یقونه بوجوههم و نحورهم.

فحمل هانئ بن ثبیت «۲» الحضرمیّ علی عبد اللّه بن علیّ، فقتله.

ثمّ حمل علی أخیه جعفر بن علیّ، فقتله أیضا «۱».

و رمی ابن یزید الأصبحیّ عثمان بن علیّ بسهم، فقتله.

الدّینوری، الأخبار الطّوال،/ ۲۵۷- عنه: ابن العدیم، بغیة الطّلب، ۶/ ۲۶۲۹؛ الحسین بن علی،/ ۸۸؛ مثله المازندرانی، معالی السّبطین، ۱/ ۴۳۱

رمی خولی بن یزید الأصبحیّ عثمان بن علیّ بن أبی طالب بسهم، ثمّ شدّ علیه رجل من بنی أبان بن دارم، فقتله و جاء برأسه. «۳»

الطّبری، التّاریخ، ۵/ ۴۴۹- عنه: الحائری، ذخیرة الدّارین، ۱/ ۱۴۷- ۱۴۸؛ الزّنجانی، وسیلة الدّارین،/ ۲۵۹

رماه [عثمان بن علیّ] خولی بن یزید بسهم، فقتله. «۴»

الطّبری، التّاریخ، ۵/ ۴۶۸

(۱- ۱) [لم یرد فی المعالی].

(۲)- کذا الصواب و فی المصدر: ثویب.

(۳)- خولی بن یزید اصبحی تیری به عثمان بن علی انداخت. پس از آن یکی از بنی أبان بن دارم به او حمله برد و خونش بریخت و سر او را بیاورد.

پاینده، ترجمه تاریخ طبری، ۷/ ۳۰۵۶

(۴)- خولی بن یزید تیری بزد و او را کشت.

پاینده، ترجمه تاریخ طبری، ۷/ ۳۰۸۳

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۴۷

و خرج من بعده [عمر بن علیّ] أخوه عثمان بن علیّ و هو یقول:

«۱» [إنّی أنا عثمان ذو المفاخر شیخی علیّ ذو الفعال الطّاهر

و [هو] ابن عمّ للنّبیّ الطّاهر أخو «۲» حسین خیرة الأخائر

و سیّد الکبار و الأصاغر بعد الرّسول و الوصیّ النّاصر «۳»]

فقاتل حتّی قتل رحمه اللّه.

ابن أعثم، الفتوح، ۵/ ۲۰۶

و قال الضّحّاک المشرقیّ فی الإسناد الأوّل الّذی ذکرناه آنفا، إنّ خولی بن یزید «۴» رمی عثمان بن علیّ بسهم فأوهطه «۴» «۵» و شدّ علیه رجل من بنی «۶» أبان بن «۷» دارم «۶»، فقتله «۷» و أخذ رأسه. «۸»

أبو الفرج، مقاتل الطّالبیّین،/ ۵۵- عنه: المجلسی، البحار، ۴۵/ ۳۷؛ البحرانی، العوالم، ۱۷/ ۲۸۱؛ الحائری، ذخیرة الدّارین، ۱/ ۱۴۷؛

المازندرانی، معالی السّبطین، ۱/ ۴۳۲؛ الزّنجانیّ، وسیلهٔ الدّارین،/ ۲۵۸

فقـدم عبد اللّه رحمه اللّه فقاتل قتالا شدیدا، «۹» فاختلف هو و هانئ بن ثبیت الحضـرمیّ ضربتین «۹»، فقتله هانئ، و تقـدّم بعده جعفر بن علیّ «۱۰» علیه السّـلام فقتله أیضا هانئ، و تعمّد خولی ابن یزید الأصـبحیّ عثمان بن علیّ علیه السّلام، و قد قام مقام إخوته، فرماه بسهم فصرعه.

---

(۱)- ما بین الحاجزین من د و بر، و بدله فی الأصل: شعرا.

(۲)- فی د و بر: أخا.

(۳)- لیس البیت فی د.

(۴- ۴) [المعالی: «رماه بسهم علی جبینه فسقط عن فرسه»].

(۵)- [البحار و العوالم و وسیلهٔ الدّارین: «فأسقطه»، إلی هنا حکاه عنه فی نفس المهموم،/ ۳۲۷ و زاد فیه: (فأسقطه خ ل)].

(۶- ۶) [المعالی: «دارم»].

(۷)- [لم یرد فی البحار].

(۸)- در حدیث ضـحاک مشـرقی که در بالا ذکر شد، چنین است که خولی اصـبحی او را هدف تیر قرار داد و آن تیر او را بر زمین افکند و در این موقع مردی از قبیله أبان بن دارم باشـتاب آمد و او را به قتل رسانید و سر آن جناب را برید و آن سر را به همراه خود برد.

رسولی محلّاتی، ترجمه مقاتل الطّالبیّین،/ ۸۰

(۹- ۹) [لم یرد فی الدّمعهٔ].

(۱۰)- [زاد فی الأسرار: «فقاتل»].

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۴۸

و شدّ علیه رجل من بنی دارم فاحتزّ رأسه. «۱»

المفید، الإرشاد، ۲/ ۱۱۳- عنه: البهبهانی، الدّمعهٔ السّاکبهٔ، ۴/ ۳۲۱؛ الدّربندی، أسرار الشّهادهٔ،/ ۳۰۰

و تعمّد خولی بن یزید الأصبحی عثمان بن علیّ و قد قام مقام إخوته فرماه فصرعه و شدّ علیه رجل من بنی دارم «۲» فاحتزّ رأسه.

الطّبرسی، إعلام الوری،/ ۲۴۳

«۳» ثمّ خرج من بعده [عمر بن علیّ] عثمان بن علیّ، و هو یقول: «۳»

إنّی أنا عثمان ذو المفاخر شیخی علیّ ذو الفعال الطّاهر

صنو النّبیّ ذی الرّشاد السّائر ما بین کلّ غائب و حاضر

ثمّ قاتل، حتّی قتل.

الخوارزمی، مقتل الحسین، ۲/ ۲۹- عنه: بحر العلوم، مقتل الحسین علیه السّلام (الهامش)،/ ۳۱۷

أسامی من قتلهم: قتله غلام لعمر بن سعد.

موضع قتلهم: بکربلاء بین یدی أخیه.

ابن فندق، لباب الأنساب، ۱/ ۳۹۸

«۴» ثمّ برز أخوه [عمر بن علیّ] عثمان و هو ینشد: «۴»

إنّی أنا عثمان ذو المفاخر شیخی علیّ ذو الفعال الطّاهر

هذا حسین سیّد الأخایر و سیّد الصّغار و الأکابر «۵» «۶» بعد النّبیّ و الوصیّ النّاصر «۶»

---

(۱)- پس عبد اللّه (رحمهٔ اللّه علیه) پیش رفت و جنگ سختی کرد تا این‌که میان او و هانی بن ثبیت حضرمی دو ضربت ردوبدل شد و هانیء او را شهید کرد. آن‌گاه جعفر بن علی به جای برادر به میدان آمد. او را نیز هانی کشت. عثمان بن علی به جای برادران آمد. پس خولی بن یزید اصبحی تیری به او زد و او را به زمین افکند و مردی از دارم بر او حمله کرد و سرش را جدا کرد. رسولی محلّاتی، ترجمه ارشاد، ۲/ ۱۱۳

(۲)- [فی المطبوع: حازم].

(۳- ۳) [لم یرد فی بحر العلوم (الهامش)].

(۴- ۴) [نفس المهموم: و برز عثمان بن علیّ علیه السّلام قائلا، و العیون: برز بعده (جعفر بن علیّ) کما عن أعیان الشّیعهٔ و بعد أخیه عبد اللّه کما عن غیره عثمان بن علیّ قائلا:].

(۵)- [إلی هنا مثله فی العیون،/ ۱۶۳].

(۶- ۶) [لم یرد فی نفس المهموم و زاد فی نفس المهموم: و قد قام مقام أخویه].

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۴۹

رماه خولی بن یزید الأصبحیّ علی جنبه، فسقط عن فرسه «۱»، و حزّ رأسه رجل من بنی أبان بن دارم. «۱»

ابن شهر آشوب، المناقب، ۴/ ۱۰۷- عنه: القمی، نفس المهموم،/ ۳۲۷

و حمل هانئ بن ثبیت الحضرمیّ علی عبد اللّه بن علیّ فقتله، ثمّ حمل علی جعفر بن علیّ فقتله، و رمی خولی بن یزید الأصبحیّ عثمان بن علیّ، ثمّ حمل علیه رجل من بنی أبان بن دارم، فقتله و جاء برأسه.

ابن الأثیر، الکامل، ۳/ ۲۹۴

رماه [عثمان بن علیّ] خولی بن یزید بسهم، فقتله. «۲»

ابن الأثیر، الکامل، ۳/ ۳۰۲

ثمّ برز من بعده [عمر بن علیّ] أخوه عثمان بن علیّ، [...] و هو یقول:

إنّی أنا عثمان ذو المفاخر شیخی علیّ ذو الفعال الطّاهر «۳»

و هو ابن عمّ للنّبیّ الطّاهر أخی حسین خیرهٔ الأخایر

و سیّد الکبار و الأصاغر بعد الرّسول و الوصیّ النّاصر

فرماه خولی بن یزید الأصبحیّ علی جنبه «۴» فسقط عن رأسه و حزّ رأسه رجل من بنی أبان بن حازم فقتله. «۵»

(۱- ۱) [نفس المهموم: و شدّ علیه رجل من بنی أبان بن دارم، فقتله و أخذ رأسه].

(۲)- بعد از آن، [عمر] عثمان بن علی رضی اللّه عنه روی به اعدا آورد و شربت شهادت چشید.

و یزید الابطحی به زخم تیری، عثمان بن علی را انداخت.

میرخواند، روضهٔ الصّفا، ۳/ ۱۶۱- ۱۶۲، ۱۶۵

(۳)- [فی المطبوع: الظّاهر].

(۴)- [الأسرار: جبینه].

(۵)- او نیز به فرمان عباس به میدان آمد و گفت:

إنّی أنا عثمان ذو المفاخر شیخی علیّ ذو الفعال الظّاهر

و هو ابن عمّ للنّبیّ الطّاهر أخی حسین خیرة الأخایر

و سیّد الکبار و الأصاغر بعد الرّسول و الوصیّ النّاصر (۱)

و بعد از کشش و کوشش بسیار، (۲) خولی بن یزید الاصبحی تیری گشاد داد و بر جنب مبارکش آمد و از اسب درافتاد و مردی از قبیله بنی ابان بن دارم بشتافت و سر از تنش برداشت (۲).

(۱). خلاصه اشعار: من عثمان و دارای وسایل افتخارم: آقایم علی نیکوکار و عموزاده پیغمبر پاک است. برادرم حسین، بهترین نیکان و پس از پیغمبر و علی سرور تمام مردم است.

(۲- ۲). [این مطلب را در احوال اولاد أمیر المؤمنین علیه السّلام، ۴/ ۳۳۹ تکرار نموده است].-

سپهر، ناسخ التّواریخ سیّد الشّهداء علیه السّلام، ۲/ ۳۳۸

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۵۰

محمّد بن أبی طالب، تسلیة المجالس و زینة المجالس، ۲/ ۳۰۷- عنه: المجلسی، البحار، ۴۵/ ۳۷؛ البحرانی، العوالم، ۱۷/ ۲۸۰- ۲۸۱؛ البهبهانی، الدّمعة السّاکبة، ۴/ ۳۲۰؛ الدّربندی، أسرار الشّهادة،/ ۳۰۰

ثمّ برز من بعده [عمر بن علیّ] أخوه عثمان بن علیّ [...] فقاتل حتّی قتل رضی اللّه عنه.

ابن أمیر الحاجّ، شرح شافیة أبی فراس،/ ۳۶۷

و برز من بعده [جعفر] عثمان بن علیّ بن أبی طالب فقاتل قتالا شدیدا حتّی قتل من القوم ستّمائة فارس و رماه الدّارمیّ بسهم فصرعه ثمّ استشهد أمام الحسین علیه السّلام.

الدّربندی، أسرار الشّهادة،/ ۲۸۲

فتقدّم إلی الحرب یضرب بسیفه و یقول:

إنّی أنا عثمان ذو المفاخر شیخی علیّ ذو الفعال الطّاهر «۱»

«۲» فرماه خولی بن یزید الأصبحی بسهم، فأوهطه «۳» حتّی سقط لجنبه، فجاءه رجل من بنی أبان بن دارم، فقتله و احتز رأسه. «۲» «۴»

- پس عثمان پسر أمیر مؤمنان علیه السّلام پای در میدان سعادت نهاد و خرمن عمر بسیاری از آن کافران را بر باد داد تا آن‌که خولی اصبحی تیری بر جبین مبین آن سید مکین زد که از اسب درگردید و سر مبارکش را نامردی از فرزندان ابان بن حازم جدا کرد.

مجلسی، جلاء العیون،/ ۶۷۷

(۱)- [زاد فی وسیلة الدّارین:

و ابن عمّ النّبیّ الطّاهر هذا حسین سیّد الأفاخر

و سیّد الکبار و الأصاغر بعد الرّسول و الوصیّ النّاصر

و حمل علی القوم إلی أن رماه].

(۲- ۲) [مثله فی العیون،/ ۱۶۳].

(۳)- (أوهطه): أضعفه و أثخنه بالجراحة و صرعه صرعة لا یقوم منها، [لم یرد فی العیون].

(۴)- عثمان بن علی به میدان رفت و این رجز را خواند:

منم عثمان و دارای مفاخر علی شیخم ورا افعال طاهر

حسین است این همان آقای خیر که باشد سیّد خرد و اکابر

بیست و یک ساله بود و به‌جای برادران ایستاد.

ابو الفرج و دیگران گویند: «خولی بن یزید با تیری او را از پای درآورد.»

در مناقب گفته است، تیری به پهلویش زد و از اسب درافتاد و مردی از بنی ابان بن بنی دارم او را کشت-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۵۱

السّماوی، إبصار العین،/ ۳۴- ۳۵؛ مثله الحائری، ذخیرة الدّارین، ۱/ ۱۴۷؛ الزّنجانی، وسیلة الدّارین،/ ۲۵۸

فتقدّم عثمان إلی الحرب، و هو یرتجز و یقول:

إنّی أنا عثمان ذو المفاخر شیخی علیّ ذو الفعال الطّاهر

أخی حسین خیرة الأخایر و سیّد الکبار و الأصاغر

بعد الرّسول و الوصیّ النّاصر

فرماه خولی بن یزید الأصبحیّ بسهم وقع فی جبینه، فأضعفه حتّی سقط عن فرسه إلی الأرض، فجاءه رجل من أبان بن دارم، فاحتزّ رأسه.

بحر العلوم، مقتل الحسین علیه السّلام،/ ۳۱۷

و برز عثمان بن علیّ [...] قائلا:

إنّی أنا عثمان ذو المفاخر شیخی علیّ ذو الفعال الطّاهر

هذا حسین سیّد الأخایر و سیّد الصّغار و الأکابر

فقاتل قتالا شدیدا.

المازندرانی، معالی السّبطین، ۱/ ۴۳۱- ۴۳۲

ثمّ برز بعده [عمر بن علیّ] أخوه عثمان بن علیّ و هو یقول:

شیخی علیّ ذو الفخار الظّاهر هو ابن عمّ للنّبیّ الطّاهر

فرماه خولی بن یزید الأصبحیّ (لعنه اللّه) بسهم علی جبینه فسقط و احتزّ رأسه رجل من بنی أبان بن دارم. «۱»

الجواهری، مثیر الأحزان،/ ۸۲

- و سرش را برداشت.

کمره‌ای، ترجمه نفس المهموم،/ ۱۵۰

و خولی بن یزید اصبحی تیر اجل به سوی عثمان افکند و مردی از ابان بن دارم سرش را از پیکر جدا ساخت.

پاک‌پرور، ترجمه العبّاس،/ ۱۳۵

(۱)- «خولی بن یزید اصبحی» به سوی او تیراندازی کرد و با زدن تیر او را تضعیف نمود. مردی از قبیله «بنی ابان بن دارم» بر او حمله کرد و او را به شهادت رساند و سرش را از تن جدا ساخت.

هاشم‌زاده، ترجمه انصار الحسین،/ ۱۲۶

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۵۲

قاتله یأتی إلی ابن سعد لعنهما اللّه برأسه الکریم طمعا فی الجائزة و موقف ابن سعد

ثمّ خرج إليه، فاحتزّ رأسه، فأتى «۱» عمر بن سعد، فقال له: «أثبنى».

فقال عمر:

عليك بأميرك- يعنى عبيد اللّه بن زياد- فسله «۲» أن يثيبك. «۳»

الدّينورى، الأخبار الطّوال،/ ۲۵۷- عنه: ابن العديم، بغية الطّلب، ۶/ ۲۶۲۹؛ الحسين بن على،/ ۸۸؛ مثله المازندرانى، معالى السّبطين، ۱/ ۴۳۲

مواضع قبورهم: قبره بكربلاء.

الّذى صلّى عليهم: صلّى عليه جابر بن عبد اللّه الأنصارىّ «۴».

ابن فندق، لباب الأنساب، ۱/ ۳۹۸

---

(۱)- [زاد فى المعالى: «به»].

(۲)- [المعالى: «فسأله»].

(۳)- سر او را از بدنش جدا كرد و پيش عمر سعد برد و از وى توقع انعام كرد. عمر گفت: «پيش امير خود عبيد اللّه بن زياد ببر و مدعاى خود را از او التماس نما.»

ميرخواند، روضة الصّفا، ۳/ ۱۶۵

(۴)- [تفرّد به ابن فندق و هو مقحم].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۵۳

عاقبة قاتله

«۱» قال موسى بن عامر: «۱» و بعث معاذ بن هانئ بن عدىّ الكندىّ، ابن أخى حجر «۲»، و بعث «۳» أبا عمرة صاحب حرسه «۴»، فساروا حتّى أحاطوا بدار خولى بن يزيد الأصبحىّ «۵»، و هو «۶» صاحب رأس الحسين الّذى جاء به، فأختبأ فى مخرجه، فأمر معاذ أبا عمرة أن يطلبه فى الدار، فخرجت امرأته إليهم، فقالوا لها: أين زوجك؟ فقالت: لا- أدرى أين هو- و أشارت بيدها إلى المخرج- فدخلوا فوجدوه قد وضع على رأسه قوصرة، فأخرجوه، و كان «۷» المختار يسير بالكوفة.

ثمّ إنّه أقبل فى أثر أصحابه و قد بعث أبو عمرة إليه رسولا، فاستقبل المختار الرسول عند دار «۸» بلال، و معه «۹» ابن كامل، فأخبره الخبر، فأقبل «۱۰» المختار نحوهم، فاستقبل به، فردّده «۱۱» حتّى قتله إلى جانب أهله، ثمّ دعا «۱۲» بنار فحرّقه «۱۳» [بها] «۱۴»، ثمّ لم يبرح حتّى عاد

(۱ - ۱) [ذخيرة الدّارين: «قال أهل السّير إنّ موسى بن عامر قال: كنت يوما من الأيام جالسا عند المختار بن أبى عبيدة فى دار الإمارة»].

(۲)- [أضاف فى ذخيرة الدّارين: «ابن عدىّ»].

(۳)- [أضاف فى ذخيرة الدّارين: «معه»].

(۴)- [أضاف فى ذخيرة الدّارين: «جماعة من الشّيعة»].

(۵)- [أضاف فى ذخيرة الدّارين: «الأبادىّ و هو قاتل جعفر بن علىّ و أخيه عثمان بن علىّ الّذى رماه بسهم فى نحره و].

(۶)- [لم يرد فى ذخيرة الدّارين].

(۷)- ف: «و قد كان».

(۸)- [أضاف فی ذخيرة الدّارين: «أبی»].

(۹)- [أضاف فی ذخيرة الدّارين: «عبد اللّه»].

(۱۰)- ف: «فرجع و أقبل».

(۱۱)- ف: «فردّوه».

(۱۲)- ف: «و دعا».

(۱۳)- [ذخيرة الدّارين: «فأحرقه»].

(۱۴)- من ف. [لم يرد فی ذخيرة الدّارين].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۵۴

رمادا، ثمّ انصرف عنه، و كانت امرأته من حضرموت يقال لها: العيوف «۱» بنت مالك «۲» بن نهار «۲» بن عقرب، و كانت نصبت له العداوة حين جاء برأس الحسين. «۳»

الطّبری، التّاريخ، ۶/ ۵۹- ۶۰- مثله الحائری، ذخيرة الدّارين، ۱/ ۱۴۸

قال: و أقبل قوم من أعوان المختار حتّى اقتحموا دار خولی بن يزيد الأصبحیّ و هو الّذی احتزّ رأس الحسين بن علیّ (رضی اللّه عنهما)، و كانت له امرأة يقال لها: العيوف «۴» بنت مالك بن غفير الحضرميّ، فلمّا نظرت إلى أصحاب المختار و قد دخلوا دارها فقالت:

يا هؤلاء! ما شأنكم و ما تريدون؟ فقال لها أبو عمرة «۵» صاحب شرطة المختار: لا بأس عليك، أين زوجك؟ فقالت: لا أدری، و أشارت بيدها إلى المخرج؛ قال: فدخلوا عليه و إذا هو جالس و على رأسه قوصرة، فأخذوه و أتوا به إلى المختار، فقالوا: أيّها الأمير! هذا خولی بن يزيد و هو الّذی احتزّ رأس الحسين، قال: فأمر به المختار فذبح بين يديه ذبحا، ثمّ أمر بجسده فاحرق بالنّار.

ابن أعثم، الفتوح، ۶/ ۱۲۰- ۱۲۱

و بعث المختار معاذ بن هانئ الكنديّ و أبا عمرة كيسان إلى دار خولی بن يزيد الأصبحیّ- و هو الّذی حمل رأس الحسين عليه السّلام إلى ابن زياد- فأتوا داره فاستخفى فی المخرج، فدخلوا عليه فوجدوه قد أكبّ على نفسه قوصرّة، فأخذوه و خرجوا يريدون المختار، فتلقّاهم فی ركب، فردّوه إلى داره، و قتله عندها و أحرقه.

الطّوسی، الأمالی،/ ۲۴۴

و أتى قوم من أعوان المختار إلى دار خولی بن يزيد الأصبحیّ فاقتحموها و دخلوا، و كان خولی هو الّذی احتزّ رأس الحسين عليه السّلام، و كانت له امرأة يقال لها: العيوف بنت مالك الحضرميّ، و هی الّتی خاصمته إذ أدخل رأس الحسين عليها، فلمّا نظرت إلى أصحاب

---

(۱)- [ذخيرة الدّارين: «النّوار»].

(۲- ۲) [لم يرد فی ذخيرة الدّارين].

(۳)- [أضاف فی ذخيرة الدّارين: «إلى داره»].

(۴)- فی الأصل: العبوق.

(۵)- فی الأصل: أبو عمر.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۵۵

المختار قد دخلوا دراها قالت: ما شأنكم و ما تريدون؟ فقال أبو عمرة صاحب شرطة المختار: لا بأس عليك نريد زوجك أين هو؟ قالت: لا أدرى! و أشارت بيدها إلى المخرج فدخلوا عليه، فإذا هو جالس و على رأسه قوصرة، فأخذوه و أتوا به إلى المختار فقالوا له: أيّها الأمير هذا خولى الّذى احتزّ رأس الحسين. فأمر به المختار فذبح بين يديه ثمّ أمر بجسده فأحرق بالنّار.

الخوارزمى، مقتل الحسين، ۲/ ۲۱۹- ۲۲۰

و بعث إلى خولى الأصبحىّ- و هو صاحب رأس الحسين- فأحاطوا بداره، فاختبأ فى المخرج، فقالوا لامرأته: أين هو؟ فقالت: لا أدرى، و أشارت بيدها إلى المخرج، فأخرجوه فقتلوه و أحرقوه.

ابن الجوزى، المنتظم، ۶/ ۵۸

ثمّ أرسل إلى خولى بن يزيد الأصبحىّ- و هو صاحب رأس الحسين- فاختفى فى مخرجه فدخل أصحاب المختار يفتشون عليه، فخرجت امرأته و اسمها العيوف بنت مالك و كانت تعاديه منذ جاء برأس الحسين فقالت لهم: ما تريدون؟ فقالوا لها: أين زوجك؟ قالت: لا أدرى و أشارت بيدها إلى المخرج فدخلوا فوجدوه و على رأسه قوصرة فأخرجوه و قتلوه إلى جانب أهله و أحرقوه بالنّار.

ابن الأثير، الكامل، ۳/ ۳۷۱

ثمّ بعث «۱» أبا عمرة فأحاط «۲» بدار خولى بن يزيد الأصبحىّ، و هو حامل رأس الحسين عليه السّلام إلى عبيد اللّه بن زياد، فخرجت إمرأته إليهم و هى النّوار «۳» ابنة مالك كما ذكر «۴» الطّبرىّ فى تاريخه، و قيل: اسمها العيوف، و كان محبّة لأهل البيت عليهم السّلام قالت: لا أدرى أين هو؟

و أشارت بيدها إلى «۵» بيت الخلاء، فوجدوه و على رأسه قوصرة «۶»، فأخذوه و قتلوه، ثمّ أمر بحرقه.

---

(۱)- فى «ب» و «ع»: و بعث.

(۲)- فى «ع»: فأحاطوا.

(۳)- فى «خ»: النعار، و فى «ف- خ ل-»: النوراء.

و فى الطّبرىّ و الكامل: العيوف، و هى من حضرموت، العيوف بنت مالك بن نهار بن عقرب.

(۴)- فى «ف»: ذكره.

(۵)- فى «ف»: و أشارت إلى.

(۶)- عبارة «و على رأسه قوصرة» ليس فى «ف» و القوصرّة- بالتشديد و قد يخفّف-: و عاء التمر.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۵۶

ابن نما، ذوب النّضار،/ ۱۱۸- ۱۱۹- مثله المجلسى، البحار، ۴۵/ ۳۷۴- ۳۷۵؛

البحرانى، العوالم، ۱۷/ ۶۹۵

و بعث إلى خولى بن يزيد الأصبحىّ الّذى حمل رأس الحسين إلى ابن زياد فأحاطوا بداره فاختبأ فى المخرج فقالوا لأمرأته أين هو؟ فقالت فى المخرج فأخرجوه فمثلوا به و حرقوه. «۱»

سبط ابن الجوزى، تذكرة الخواصّ،/ ۲۸۵

---

(۱)- مختار با ابو عمره در طلب خولى بن يزيد اصبحى (لعنة اللّه عليه) فرمان داد و ابو عمره با جماعتى برفتند، و سراى آن نابكار را از هر سوى فروگرفتند، و آن ملعون از بيم جان در دودكش و به روايتى در بيت الخلا پنهان شد. و او را دو زن در سراى بود؛ يكى كوفيه و آن ديگر شاميه. كوفيه مؤمنه و دوستدار اهل بيت رسول مختار، و با آن شاميه دشمن بود. پس عبد اللّه كامل از زوجه شاميه

آن ملعون شوم پرسید:

«بازگوی خولی در کجا باشد؟»

گفت: «اینک یک ماه برآید که از سرای بیرون شده است و هیچم از وی خبر نیست و از وی اثری نی.» از کوفیه پرسید: «شوهرت به کجا اندر است؟»

آن زن را چنان‌که طبری گوید، نوار نام بود. و دختر مالک بود و به روایتی عیوف نام داشت. در پاسخ گفت: «ندانم، به کجاست؟» لکن مکان او را به اشارت بنمود. پس آن جماعت به آن سردابه درآمدند و آن خبیث را چون روباه حیلت‌باز از دودکش درآوردند و به قولی آن پلید را در پلیدگاهی بدیدند که در زیر جلت خرما (۱) پنهان بود و از آن جایش بیرون کشیدند و روی به خدمت مختار نهادند.

و از آن سوی مختار نیز با جمعی سوار شده به سرای او می‌آمد. چون آن ملعون را بدید، فرمود او را به سرای خودش بازگردانید تا سزایش دریابد. پس مختار به سرای او شد. سرش را از تن جدا ساختند و بدنش را در آتش بسوختند.

و به پاره روایات دیگر چون آن خبیث را گرفتند و بربستند و خواستند بیرون کشند، این وقت عیوف را اطمینانی در خاطر پدید گردید و گفت: «ای امیر! فرمان کن تا زوجه شامیه او را نیز بگیرند که هزار بار از شوهر نابکارش نابهنجارتر است. مرا با وی طرفه حکایتی است که در حضرت مختار ببایست به عرض برسانم.»

عبد اللّه به فرمود تا هردو تن را دست و گردن بربستند. خولی گفت: «ای امیر! بر من رحمت بیاور.»

عبد اللّه گفت: «ای خبیث مطرود! همانا سر امام حسین علیه السّلام را بر نیزه کنی و در کوی و برزن کوفه گردش دهی؛ هم‌اکنون در طلب رحم باشی؟»

گفت: «پنج هزار دینار در حضرتت نثار می‌کنم تا به دیده اغماض درنگری.»

گفت: «کشتن تو از تمامت دنیا نزد من گرامی‌تر است.»

پس بفرمود که او و زنش را با دست بسته و سر برهنه از هر کوچه و بازار بیاوردند تا به خدمت مختار-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۵۷

- حاضر ساختند.

مختار فرمان کرد تا خولی را خوار به زندان درافکندند و عیوف کوفیه را بخواند و گفت: «حکایت چیست؟»

گفت: «ای امیر! در آن روز که سر مبارک امام حسین (سلام اللّه علیه) را به کوفه درآوردند، به ضرورت از سرای بیرون شده بودم؛ چون مراجعت کردم، این ملعونه خرم و شادان پای‌کوب و دست‌افشان به من آمد، و گفت: «تو را خبری دهم که داغت بر جگر نهم. دانسته باش که هم‌اکنون سر امام تو را از بدن جدا کردند و به حکم ابن زیاد بر فراز نیزه نمودند و لشکر یزید بن معاویه بر فرزندان ابو تراب نصرت یافتند.»

من به اندوه و گریه درآمدم. چون این حال در من بدید، بر من خنده همی‌زد و گفت: «آن سر که بر آن مویه کنی (۲)، اینک در زیر این تخت در زیر طاسی نهاده‌اند.»

چون این سخن بشنیدم، سراسیمه پیش دویدم و طاس را از زیر تخت بیرون آوردم و بر سر آن سرور نظر افکندم و فریاد برآوردم. این ملعونه همچنان به سخنان کنایت نشان بر زخم سینه‌ام نمک افشاندی و با کلمات نابهنجار بر دلم آشوب نشاندی.»

مختار و حضار از استماع این حدیث شرر شعار زار بگریستند، آن‌گاه بفرمود تا از آن شامیه پرسیدند:

«بر چه اعتقاد داری؟»

گفت: «یزید امیر المؤمنین بود و امام حسین مذهبی آغاز کرد که بر وی خروج نمود.»

مختار چون این سخن بشنید، بر خود بلرزید و گفت: «لا حول و لا قوة إلّا باللّه العلیّ العظیم» و این آیت وافی دلالت را همی قرائت نمود: «ربّنا لا تزغ قلوبنا بعد إذ هدیتنا و هب لنا من لدنک رحمة إنّک أنت الوهّاب».

آن‌گاه بفرمود زبان آن ملعونه شامیه را ببریدند و بند از بندش برگشادند و اعضایش را به آتش بسوختند؛ چندان‌که هیچ اثری از وی نماند و به آن زن مؤمنه کوفیه پانصد دینار عطا کرد و همچنان عبد اللّه بن کامل پانصد درهمش بداد و خیر غلام مختار یک‌صد درهم به او عنایت نمود و نیز هریک از بزرگان بذل و بخششی با وی مرعی داشتند و آن زن شاد و خرم به سرای خود برفت.

چون آن شب بکران پیوست و خورشید خاوری بر آسمان نیلوفری برنشست، مختار بر وساده امارت و تخت ایالت جای گرفت و به احضار خولی فرمان داد. چون خوار و زارش به حضور مختار درآوردند، از روی خشم و عتاب بدو روی کرد و فرمود: «بازگوی به دین اسلام هستی یا در کیش کفاری؟»

گفت: «مسلمانم.»

گفت: «ای ملعون نابکار در ملت اسلام کجا روا باشد که چنین فتنه و آشوب دراندازی و آسمان و زمین را نالان و گریه‌کنان درآوری و فرزند رسول خدا را اسیر گردانی و سر مبارکش را که مایه فروغ نه رواق است، در آفاق بگردانی.»

خولی گفت: «مانند من بسیار بودند.»

مختار گفت: «نه تو و نه ایشان مسلمان باشید.»

و به روایتی که در مقتل ابی مخنف مسطور است، چون مختار را به آن شوم نظر افتاد، گفت: «راست-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۵۸

و بعث المختار أبا عمرة فأحاط بدار خولی بن یزید الأصبحیّ، الّذی حمل رأس الحسین علیه السّلام إلی ابن زیاد، فأختبأ فی بیت الخلاء و وضع علی رأسه قوصرة، و هی ما یصنع من ورق النّخل لیوضع فیه التّمر، فدخلوا الدّار لیفتّشوا علیه، فخرجت امرأته إلیهم، و هی العیوف بنت مالک، و قیل: اسمها النوّار، و کان محبّة لأهل البیت علیهم السّلام، و کانت قد نصبت له العداوة من یوم جاء برأس الحسین علیه السّلام، فقالت: ما تریدون؟ فقالوا لها: أین زوجک؟ فقالت: لا أدری أین هو، و أشارت بیدها إلی بیت الخلاء، فدخلوا «۱» فوجدوه و قد وضع علی رأسه القوصرة، فأخرجوه، و کان المختار یسیر فی الکوفة، فجاء فی أثرهم، فأرسلوا إلیه یخبرونه فردّه حتّی قتله إلی جانب أهله، ثمّ أحرقه بالنّار و لم یبرح من مکانه حتّی عاد رمادا.

الأمین، أصدق الأخبار ط ۱/ ۶۵، ط ۲،/ ۷۷

- بگوی! روز عاشورا چه کردی؟»

گفت: «بله! به علی بن الحسین تاختم و نطع از زیر پایش برکشیدم و مقنعه و دو گوشواره زینب را اخذ نمودم.»

مختار سخت بگریست و گفت: «هیچ شنیدی در آن حال زینب چه فرمود؟»

گفت: «می‌گفت: خدای هردو دست و هردو پای تو را قطع فرماید و به آتش دنیایت پیش از آتش دوزخ بسوزاند.»

گفت: «دعوت او اجابت شد.»

آن‌گاه بفرمود تا آلات قطع و ضرب درآوردند و مردم‌کشان بیامدند و نخست دستهای او را از بدن جدا ساختند. پس از آن سرش را چون سر گوسفند بریدند و بدنش را بسوختند و نامش را در جریده قتل قتله ثبت کردند.

(۱). جله (به ضم جیم): زنبیل بزرگی است از خوص که برای نگهداری خرما و امثال آن می‌ساخته‌اند.

(۲). ناله و زاری و گریه.

سپهر، ناسخ التّواریخ حضرت سجاد علیه السّلام، ۳/ ۳۸۹- ۳۹۱

و ابو عمره را با جماعتی فرستاد به خانه خولی بن یزید اصبحی، که خانه او را محاصره کردند و زن او [که] از شیعیان اهل بیت بود، از خانه بیرون آمد و به‌ظاهر گفت که: «نمی‌دانم که او در کجاست؟»

و اشاره کرد به سوی بیت الخلا که: «در آن‌جا پنهان شده است.»

پس او را از آن‌جا بیرون آوردند و به آتش سوزاندند.

مجلسی، جلاء العیون،/ ۷۹۹

(۱)- [لم یرد فی ط ۲].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۵۹

ذکر فی زیارة النّاحیة المقدّسة

السّلام علی عثمان بن أمیر المؤمنین «۱» سمیّ عثمان بن مظعون، لعن اللّه رامیه بالسّهم خولی بن یزید الأصبحیّ الأبادیّ و الأبانیّ الدّارمیّ.

ابن طاووس، الإقبال،/ ۵۷۴؛ مصباح الزّائر،/ ۲۸۰- عنه: المجلسی، البحار، ۴۵ / ۶۷، ۹۸ / ۲۷۰؛ البحرانی، العوالم، ۱۷ / ۳۳۶؛ مثله الحائری، ذخیرة الدّارین، ۱/ ۱۴۷؛ الزّنجانی، وسیلة الدّارین،/ ۲۵۹؛ سپهر، ناسخ التّواریخ سیّد الشّهداء علیه السّلام، ۳/ ۱۹

---

(۱)- [وسیلة الدّارین: «علیّ بن أبی طالب»].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۶۰

ذکره فی الزّیارة المطلّقة الثّانیّة الّتی ذکرها ابن طاوس و قال: زار بها المرتضی (رضوان اللّه علیه)

[...] السّلام علیک یا عثمان بن علیّ بن أبی طالب و رحمة اللّه و برکاته، فما أجلّ قدرک، و أطیب ذکرک، و أبین أثرک، و أشهر خیرک، و أعلی مدحک، و أعظم مجدک.

فهنیئا لکم یا أهل بیت الرّحمة، و مختلف الملائکة، و مفاتیح الخیر، تحیات اللّه غادیة و رائحة، فی کلّ یوم و طرفة عین و لمحة، و صلوات اللّه علیکم یا أنصار دین اللّه، و أنصار أهل البیت من مواليهم و أشیاعهم، فلقد نلتم الفوز، و حزتم الشّرف فی الدّنیا و الآخرة.

یا ساداتی یا أهل البیت، ولیّکم الزّائر المثنی علیکم بما أولاکم [اللّه] و أنتم له أهل، المجیب لکم بسائر جوارحه، یستشفع بکم إلی اللّه ربّکم و ربّه فی احیاء قلبه، و تزکیة عمله، و إجابة دعائه، و تقبّل ما یتقرّب به، و المعونة علی أمر دنیاه و آخرته، فقد سأل اللّه تعالی ذلک و توسّل إلیه بکم، و هو نعم المسؤول و نعم المولی و نعم النّصیر.

ابن طاوس، مصباح الزّائر،/ ۲۳۹- ۲۴۰- عنه: المجلسی، البحار، ۹۸/ ۲۴۵- ۲۴۶

راجع ما یلی:

* یرافق أخاه الإمام علیه السّلام عندما توجّه إلی کربلاء ص ۲۲۱- ۲۲۹.

* اشتراکه مع أخیه العبّاس علیهما السّلام فی جلب الماء ص ۱۶۷- ۱۶۸، ۴۰۵.

* ابن مرجانة یعطی الأمان للعبّاس علیه السّلام و إخوته و إباؤهم من قبوله ص ۲۶۳- ۲۶۸.

* شمر يعرض على العبّاس عليه السّلام و إخوته الأمان فيأبون ص ۲۶۹- ۲۸۲.

* اشتراكه مع أخيه العبّاس فى ما قام به بأمر أخيه الحسين عليه السّلام عندما استعدّ ابن سعد للهجوم عشيّة تاسوعاء ص ۲۹۰، ۲۹۷.

* تحريض العبّاس أخاه عثمان على الجهاد بعد مقتل أخيه ص ۳۸۳- ۳۹۱.

و جاء عند السّماوىّ و الحائرىّ و بحر العلوم:

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۶۱

(قال) أهل السّير: لمّا قتل عبد اللّه بن علىّ دعا العبّاس عثمان، و قال له: تقدّم يا أخى، كما قال: لعبد اللّه.

السّماوى، إبصار العين،/ ۳۴- مثله الحائرى، ذخيرة الدّارين، ۱/ ۱۴۷؛ الزّنجانى، وسيلة الدّارين،/ ۲۵۸

و لمّا قتل عبد اللّه، دعا العبّاس عليه السّلام أخاه الثّانى عثمان، و قال له- كما قال لأخيه عبد اللّه-:

«تقدّم يا أخى حتّى أراك قتيلا و أحتسبك، فإنّه لا ولد لك».

بحر العلوم، مقتل الحسين عليه السّلام،/ ۳۱۶

* يزيد (لعنة اللّه عليه) ينصب رأسه عليه السّلام بالشّام ص ۵۴۹.

* رثاء أمّ البنين عليها السّلام أبناءها الطّاهرين ص ۵۵۵- ۵۵۶.

* زيارته فى أوّل رجب و النّصف من شعبان ص ۶۱۴.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۶۳

جعفر بن أمير المؤمنين عليهما السّلام

اشاره

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۶۵

ميزاته العائليّة

و جعفر بن علىّ بن أبى طالب عليهما السّلام، و أمّه- أيضا- أمّ البنين بنت حزام.

الرّسّان، تسمية من قتل،/ ۱۴۹- عنه: الشّجرى، الأمالى، ۱/ ۱۷۰؛ مثله المحلّى، الحدائق الوردية، ۱/ ۱۲۰

و قتل مع الحسين بن علىّ بن أبى طالب (رضى اللّه عنهما) [...] جعفر بن علىّ بن أبى طالب الأكبر.

ابن سعد، الحسين عليه السّلام،/ ۷۵

(جعفر بن علىّ بن أبى طالب) أمّا جعفر بن علىّ بن أبى طالب فلا عقب له.

ابن قتيبة، المعارف ط دار إحياء التّراث،/ ۹۶

و قتل جعفر بن علىّ بن أبى طالب أمّه أمّ البنين أيضا. «۱»

الطّبرى، التّاريخ، ۵/ ۴۶۸

جعفر بن علىّ بن أبى طالب و أمّه أمّ البنين بنت حزام.

ابن أعثم، الفتوح، ۵/ ۲۰۶- ۲۰۷

و جعفر بن علىّ بن أبى طالب عليه السّلام، و أمّه أمّ البنين أيضا. «۲»

أبو الفرج، مقاتل الطّالبيّين،/ ۵۴- عنه: المظفّر، بطل العلقمى، ۳/ ۵۱۰؛ الزّنجانى، وسيلة الدّارين،/ ۲۵۶

جعفر بن علیّ أخوه علیه السّلام قتل معه. أمّه أمّ البنین.

الطّوسی، الرّجال،/ ۷۲- عنه: الأردبیلی، جامع الرّواة، ۱/ ۱۵۴؛ أبو علیّ الحائری، منتهی المقال،/ ۷۷؛ المامقانی، تنقیح المقال، ۱- ۲،/ ۲۱۹

جعفر بن علیّ بن أبی طالب علیه السّلام.

ابن فندق، لباب الأنساب، ۱/ ۳۹۸

---

(۱)- جعفر بن علی بن ابی طالب نیز کشته شد، که مادر وی نیز ام البنین بود.

پاینده، ترجمه تاریخ طبری، ۷/ ۳۰۸۳

(۲)- جعفر بن علی بن أبی طالب- علیه السّلام.

نام مادر او نیز ام البنین بود.

رسولی محلّاتی، ترجمه مقاتل الطّالبیّین،/ ۸۰

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۶۶

جعفر بن علیّ و أمّه أمّ البنین أیضا.

الخوارزمی، مقتل الحسین، ۲/ ۲۹- مثله محمّد بن أبی طالب، تسلیة المجالس و زینة المجالس، ۲/ ۳۰۷؛ المجلسی، البحار، ۴۵/ ۳۸؛ البحرانی، العوالم، ۱۷/ ۲۸۱؛ البهبهانی، الدّمعة السّاکبة، ۴/ ۳۲۰؛ الدّربندی، أسرار الشّهادة،/ ۳۰۰

و قتل جعفر بن علیّ و أمّه أمّ البنین أیضا.

ابن الأثیر، الکامل، ۳/ ۳۰۲

جعفر بن علیّ بن أبی طالب قتل مع أخیه (سین) أمّه أمّ البنین.

ابن داود،/ ۸۶

قتل جعفر بن علیّ علیه السّلام و أمّه أمّ البنین أیضا.

ابن الصّبّاغ، الفصول المهمّة،/ ۱۹۷

جعفر بن علیّ بن أبی طالب علیهما السّلام قتل مع أخیه الحسین علیه السّلام، أمّه أمّ البنین (سین) (جخ).

التّفرشی، نقد الرّجال،/ ۷۱

جعفر بن علیّ بن أبی طالب علیه السّلام و فی (سین) ابن علیّ أخوه قتل معه، أمّه أمّ البنین.

الإسترآبادی، منهج المقال،/ ۸۳

جعفر بن علیّ بن أبی طالب [د] و فی [سین]. «۱»

الأردبیلی، جامع الرّواة، ۱/ ۱۵۴

قال الشّیخ رحمه اللّه فی باب أصحاب الحسین من رجاله:

جعفر بن علیّ أخوه، یعنی أخو الحسین، قتل معه، أمّه أمّ البنین انتهی.

و مثله فی رجال ابن داود قلت: فهو أخو أبی الفضل لأبیه و أمّه (سلام اللّه علیهم أجمعین)، و یکفی فی جلالته و شرفه المضاف إلی شرفه الأصلیّ نیله هذه الرّتبة العظیمة، و تسلیم الإمام علیه بالخصوص فی الزّیارة الرّجبیّة، و زیارة النّاحیة المقدّسة.

المامقانی، تنقیح المقال، ۱- ۲،/ ۲۱۹

جعفر بن علیّ بن أبی طالب بن عبد المطّلب علیهم السّلام و أمّه فاطمة أمّ البنین.

السّماوی، إبصار العین،/ ۳۵

---

(۱)- باب الجیم من أسامی الرّواة [عن أبی عبد اللّه الحسین بن علیّ علیهما السّلام ...]. او را جعفر بن علی گویند، مادرش ام البنین با او بود.

سپهر، ناسخ التّواریخ أمیر المؤمنین علیه السّلام، ۵/ ۲۰۸

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۶۷

أقول: و أمّه أمّ البنین فاطمة أیضا.

الحائری، ذخیرة الدّارین، ۱/ ۱۴۶

جعفر بن علیّ بن أبی طالب علیه السّلام.

قتل مع أخیه الحسین علیه السّلام بکربلاء سنة ۶۱ [...]

ذکره الشّیخ فی رجاله فی أصحاب الحسین علیه السّلام. و قال: أخوه قتل معه، أمّه أمّ البنین ا ه.

و هی فاطمة بنت حزام بن خالد بن ربیعة بن الوحید و هو عامر بن کلاب بن صعصعة و هی أمّ إخوته العبّاس و عبد اللّه و عثمان أولاد أمیر المؤمنین علیّ بن أبی طالب علیه السّلام قتلوا کلّهم مع أخیهم الحسین علیه السّلام. «۱»

الأمین، أعیان الشّیعة، ۴/ ۱۲۹

من إخوة العبّاس الأکبر أولاد أمیر المؤمنین علیه السّلام

أبو عبد اللّه جعفر الأکبر، شقیق العبّاس الأکبر، أحد الشّهداء مع الحسین علیه السّلام.

[...] أمّه أمّ البنین الصّغری الکلابیّة، تقدّم نسبه فی الجزء الأوّل و اتّفق النّسّابون و المؤرّخون علی شهادته، إلّا ابن قتیبة فی المعارف، فإنّه سکت عن التّنصیص، و لکنّه نصّ علیها فی تاریخه الإمامة و السّیاسة، و نصّ علی شهادته الطّبریّ المؤرّخ، و ابن الأثیر، و ابن کثیر و المحبّ الطّبریّ فی کتابیه: الذّخائر و الرّیاض، و ابن عبد ربّه فی العقد الفرید، و ابن الصّبّاغ فی الفصول المهمّة، و قال ص ۲۰۹: و قتل جعفر بن علیّ أمّه أمّ البنین.

المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۵۱۰

قال (فی ناسخ التّواریخ): [...] و أمّه أمّ البنین أمّ العبّاس.

المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۵۱۱

---

(۱)- جعفر بن علی بن ابی طالب.

نام او در: «زیارت» الارشاد، تاریخ الطبری، مقاتل الطالبیین، مروج الذهب، مقتل الحسین، بیان شده است.

مادرش: «ام البنین» دختر «حزام».

هاشم‌زاده، ترجمه انصار الحسین،/ ۱۲۵- ۱۲۶

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۶۸

الولادة

«۱» «۲» قال یحیی بن الحسن عن علیّ بن إبراهیم بالإسناد «۳» الّذی قدّمته فی خبر عبد اللّه «۱» «۳»:

قتل جعفر بن علیّ بن أبی طالب، و هو «۲» ابن تسع عشرة سنة. «۳» «۴»

أبو الفرج، مقاتل الطّالبیّین،/ ۵۴- عنه: المجلسی، البحار، ۴۵/ ۳۸؛ البحرانی، العوالم، ۱۷/ ۲۸۱- ۲۸۲، ابن أمیر الحاج، شرح شافیة أبی فراس،/ ۳۶۷؛ البهبهانی، الدّمعة السّاکبة «۵»، ۴/ ۳۲۰؛ الدّربندی، أسرار الشّهادة،/ ۳۰۰؛ الحائری، ذخیرة الدّارین، ۱/ ۱۴۶؛ المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۵۱۰، ۵۱۱؛ الأمین، أعیان الشّیعة، ۴/ ۱۲۹؛ الزّنجانی، وسیلة الدّارین،/ ۲۵۶

و قتل جعفر بن علیّ، و هو ابن سبع عشر سنة.

القاضی، النّعمان، شرح الأخبار، ۳/ ۱۹۴

قتل و هو ابن تسع و عشرین سنة.

المجدی،/ ۱۵

قتل جعفر بن علیّ و له تسع عشرة سنة. «۶»

الطّبرسی، إعلام الوری،/ ۲۰۳

هو ابن تسع عشر سنة.

ابن فندق، لباب الأنساب، ۱/ ۳۹۸

ولد بعد أخیه عثمان بنحو سنتین [...] بقی مع أبیه نحو سنتین و مع أخیه الحسن نحو اثنتی عشر سنة، و مع أخیه الحسین نحو إحدی و عشرین سنة و ذلک مدّة عمره. «۷»

(۱- ۱) [لم یرد فی البحار و العوالم].

(۲- ۲) [لم یرد فی شرح الشّافیة و الدّمعة و الأسرار].

(۳- ۳) [وسیلة الدّارین: «المتقدّم فی عبد اللّه بن علیّ کما یأتی ذکره بعد هذا إن شاء اللّه»].

(۴)- هنگام شهادت نوزده سال داشت.

رسولی محلّاتی، ترجمه مقاتل الطّالبیّین،/ ۸۰

(۵)- [حکاه الدّمعة عن البحار].

(۶)- و بیست و نه ساله بود.

سپهر، ناسخ التّواریخ أمیر المؤمنین علیه السّلام، ۴/ ۳۳۹

جعفر پسر أمیر المؤمنین علیه السّلام نوجوانی نوزده ساله بود.

مجلسی، جلاء العیون،/ ۶۷۷

(۷)- [ذکر فی بطل العلقمی قریب بهذا المضمون، ۳/ ۵۱۱].

جعفر متولّد سال ۳۲.

پاک‌پرور، ترجمه العبّاس،/ ۱۳۵

جعفر هم نوزده ساله بود.

مدرس، ریحانة الأدب، ۸/ ۲۹۲

السّماوی، إبصار العین،/ ۳۵- عنه: الحائری، ذخیرة الدّارین، ۱/ ۱۴۶؛ المیانجی، العیون العبری،/ ۱۶۳؛ الزّنجانی، وسیلة الدّارین،/ ۲۵۶

[...] ثمّ جعفر و عمره ۱۹ سنة.

الأمين، أعيان الشّيعة، ۴/ ۱۲۹

و جعفر بن عليّ، ولد بعد أخيه عثمان بنحو سنتين. فعمره يوم الطّفّ تسع عشرة سنة.

بحر العلوم، مقتل الحسين عليه السّلام (الهامش)،/ ۲۳۵

له من العمر تسع عشر سنة. «۱»

الجواهری، مثير الأحزان،/ ۸۲- ۸۳

قال (فی ناسخ التّواريخ) ص ۳۰۶ ج ۵: و عمره ۲۳ سنة.

المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۵۱۱

---

(۱)- او به هنگام شهادت نوزده سال داشت.

هاشم‌زاده، ترجمه انصار الحسين،/ ۱۲۶

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۷۰

تسميته عليه السّلام بجعفر

(و روی) أنّ أمير المؤمنين عليه السّلام سمّاه باسم أخيه جعفر لحبّه إيّاه.

السّماوی، إبصار العين،/ ۳۵- عنه: الأمين، أعيان الشّيعة، ۴/ ۱۲۹؛ الميانجی، العيون العبری،/ ۱۶۳

و روی يحيى بن سعيد فی كتاب الدّر النّظيم «۱» أنّ أمير المؤمنين عليه السّلام سمّاه باسم أخيه جعفر «۱» لحبّه إيّاه.

الحائری، ذخيرة الدّارين، ۱/ ۱۴۶؛ مثله الزّنجانی، وسيلة الدّارين،/ ۲۵۶

و روی عن أبيه عليّ عليه السّلام: أنّه سمّاه باسم أخيه جعفر الطّيّار لحبّه إيّاه.

بحر العلوم، مقتل الحسين عليه السّلام (الهامش)،/ ۲۳۵

(۱- ۱) [حكاه عنه فی بطل العلقمی، ۳/ ۵۱۱].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۷۱

لقبه و كنيته

و جعفر أبو عبد اللّه. «۱»

المجدی،/ ۱۵

كان يلقّب بجعفر الأكبر، و يكنّى بأبی عبد اللّه.

المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۵۱۰

و قال (فی ناسخ التّواريخ) ص ۳۰۶ ج ۵: جعفر الأكبر يكنّى أبا عبد اللّه.

المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۵۱۱

و من وصف جعفر عليه السّلام بالأكبر:

ابن سعد، الطّبقات، ۳- ۱/ ۱۲

ابن سعد، الحسین علیه السّلام،/ ۷۵

البلاذری، جمل من أنساب الأشراف، ۲/ ۴۱۳، أنساب الأشراف، ۲/ ۱۹۲

محمّد بن سلیمان، المناقب، ۲/ ۴۹

ابن فندق، لباب الأنساب، ۱/ ۳۳۷

ابن شهر آشوب، المناقب، ۳/ ۳۰۴- عنه: المجلسی، البحار، ۴۲/ ۹۱

المقریزی، اتّعاظ الحنفاء،/ ۶

کیاء گیلانی، سراج الأنساب،/ ۱۷۸

سپهر، ناسخ التّواریخ أمیر المؤمنین علیه السّلام، ۴/ ۳۳۹.

---

(۱)- از پس او، جعفر الاـکبر بن علی علیه السّـلام آهنگ قتال نمود و او (۱) مکنی به ابی عبد اللّه (۱) بود و مادر او چنان‌که مرقوم شد، ام البنین است.

سپهر، ناسخ التّواریخ سید الشّهدا علیه السّلام، ۲/ ۳۳۷

(۱- ۱). [این مطلب را در احوال اولاد أمیر المؤمنین علیه السّلام، ۴/ ۳۳۹ تکرار نموده است].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۷۲

استشهاده علیه السّلام

قتله هانئ بن ثبیت الحضرمیّ.

الرّسّان، تسمیة من قتل،/ ۱۴۹- عنه: الشّجری، الأمالی، ۱/ ۱۷۰؛ المحلّی، الحدائق الوردیّة، ۱/ ۱۲۰

قتله هانئ بن ثبیت الحضرمیّ.

ابن سعد، الحسین علیه السّلام،/ ۷۶

فتقدّموا جمیعا.

فصاروا أمام الحسین علیه السّلام، یقونه بوجوههم و نحورهم.

فحمل هانئ بن ثبیت «۱» الحضرمیّ علی عبد اللّه بن علیّ، فقتله.

ثمّ حمل علی أخیه جعفر بن علیّ، فقتله أیضا.

و رمی ابن یزید الأصبحیّ عثمان بن علیّ بسهم، فقتله.

الدّینوری، الأخبار الطّوال،/ ۲۵۷- عنه: ابن العدیم، بغیة الطّلب، ۶/ ۲۶۲۹، الحسین بن علی،/ ۸۸

ثمّ شدّ [هانئ بن ثبیت الحضرمیّ] علی جعفر بن علیّ، فقتله و جاء برأسه. «۲»

الطّبری، التّاریخ، ۵/ ۴۴۹- عنه: الحائری، ذخیرة الدّارین، ۱/ ۱۴۶

و خرج من بعده [عثمان بن علیّ] أخوه جعفر بن علیّ بن أبی طالب، [...] فجعل یرتجز و یقول:

إنّی أنا جعفر ذو المعالی ابن علیّ الخیر ذو النّوال

أخی حسین ذو «۳» النّدی المفضال

---

(۱)- کذا الصّواب و فی المصدر: ثویب.

(۲)- پس از آن به جعفر بن علی حمله برد و او را نیز بکشت و سر او را بیاورد.

پاینده، ترجمه تاریخ طبری، ۷/ ۳۰۵۶

(۳)- فی النّسخ: ذی.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۷۳

ثمّ حمل فقاتل حتّی قتل رحمه اللّه.

ابن أعثم، الفتوح، ۵/ ۲۰۶- ۲۰۷

«۱» «۲» قال أبو مخنف فی حدیث الضّحّاک المشرفیّ «۱»: إنّ العبّاس بن علیّ قدّم أخاه جعفرا بین یدیه «۳» لأنّه لم یکن له ولد لیحوز ولد العبّاس بن علیّ میراثه «۳» فشدّ علیه هانئ بن ثبیت الّذی قتل أخاه، فقتله، «۴» هکذا قال الضّحّاک. «۲»

و قال نصر بن مزاحم: حدّثنی عمرو بن شمر عن جابر عن أبی جعفر محمّد بن علیّ أنّ خولی بن یزید الأصبحیّ- لعنه اللّه- قتل جعفر بن علیّ. «۴» «۵»

أبو الفرج، مقاتل الطّالبیّین،/ ۵۴- عنه: المجلسی، البحار، ۴۵/ ۳۸- ۳۹؛ البحرانی، العوالم، ۱۷/ ۲۸۲؛ القمی، نفس المهموم،/ ۳۲۶؛ الحائری، ذخیرة الدّارین، ۱/ ۱۴۶؛ الأمین، أعیان الشّیعة، ۴/ ۱۲۹، (الطّبعة الأولی بدمشق) ۱۶/ ۶۵؛ المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۵۱۰- ۵۱۱؛ الزّنجانی، وسیلة الدّارین،/ ۲۵۶؛ مثله البهبهانی، الدّمعة السّاکبة، ۴/ ۳۲۰

فقدّم عبد اللّه (رحمة اللّه علیه)، فقاتل قتالا شدیدا، فاختلف هو و هانئ بن ثبیت الحضرمیّ ضربتین «۶» فقتله هانئ، و تقدّم بعده جعفر بن علیّ علیه السّلام «۶»، «۷» فقتله أیضا هانئ، و تعمّد خولی بن یزید الأصبحیّ عثمان بن علیّ علیه السّلام و قد قام مقام إخوته، فرماه بسهم فصرعه، و شدّ علیه رجل من بنی دارم، فاحتزّ رأسه. «۸»

(۱- ۱) [لم یرد فی الدّمعة و الأعیان].

(۲- ۲) [لم یرد فی نفس المهموم و الأعیان].

(۳- ۳) [لم یرد فی الدّمعة و وسیلة الدّارین].

(۴- ۴) [لم یرد فی الدّمعة و الأعیان].

(۵)- و ضحّاک مشرقی در حدیثی که در فوق گذشت، روایت کرده که عباس بن علی علیهما السّلام او را برای کشتن مقدم داشت؛ زیرا که او نیز مانند عبد اللّه بن علی فرزندی نداشت و چنانچه ضحاک نقل کرد، جعفر نیز به دست هانی بن ثبیت کشته شد؛ ولی در حدیثی که نصر بن مزاحم از امام باقر علیه السّلام روایت کرده، جعفر بن علی به دست خولی اصبحی- لعنه اللّه- کشته شد.

رسولی محلّاتی، ترجمه مقاتل الطّالبیّین،/ ۸۰

(۶- ۶) [لم یرد فی الدّمعة].

(۷)- [زاد فی الأسرار: فقاتل].

(۸)- پس عبد اللّه (رحمة اللّه علیه) پیش رفت و جنگ سختی کرد تا این‌که میان او و هانی بن ثبیت حضرمی دو ضربت ردوبدل شد و هانی او را شهید کرد. آن‌گاه جعفر بن علی به جای برادر به میدان آمد.-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۷۴

المفید، الإرشاد، ۲/ ۱۱۳- عنه: البهبهانی، الدّمعة السّاکبة، ۴/ ۳۲۱؛ الدّربندی، أسرار الشّهادة،/ ۳۳۴

و تقدّم بعده [عبد اللّه بن علیّ] جعفر بن علیّ علیه السّلام، فقتله أیضا هانئ.

الطّبرسی، إعلام الوری،/ ۲۴۳

قتله شمر بن ذی الجوشن علیه اللّعنة.

موضع قتلهم: بکربلاء فی المصافّ.

ابن فندق، لباب الأنساب، ۱/ ۳۹۸

ثمّ خرج من بعده [عثمان بن علیّ] أخوه جعفر بن علیّ، [...] فحمل و هو یقول:

إنّی أنا جعفر ذو المعالی نجل علیّ الخیر ذو النّوال

أحمی حسینا بالقنا العسال و بالحسام الواضح الصّقال

ثمّ قاتل حتّی قتل.

الخوارزمی، مقتل الحسین، ۲/ ۲۹

«۱» ثمّ برز أخوه [عثمان بن علیّ] جعفر منشئا: «۱»

إنّی أنا جعفر ذو المعالی ابن علیّ الخیر ذو النّوال

ذاک الوصیّ ذو السنا و «۲» الوالی حسبی بعمّی «۳» جعفر و الخال «۳» «۴» أحمی حسینا ذی النّدی المفضال «۴»

«۵» «۶» رماه خولی الأصبحیّ فأصاب شقیقته أو عینه. «۶»

- او را نیز هانی کشت. عثمان بن علی به جای برادران آمد. پس خولی بن یزید اصبحی تیری به او زد و او را به زمین افکند و مردی از بنی دارم بر او حمله کرد و سرش را جدا کرد. رسولی محلاتی، ترجمه ارشاد، ۲/ ۱۱۳

(۱- ۱) [فی نفس المهموم: تقدّم بعده جعفر بن علیّ علیه السّلام قائلا- کما فی المناقب. و وسیلة الدّارین: برز إلی الجهاد بأمر من العبّاس بن علیّ علیهما السّلام و یرتجز و یقول. و العیون: و تقدّم بعده (عبد اللّه) جعفر بن علیّ قائلا:

و أعیان الشّیعة و: إنّه برز جعفر بن علیّ و هو یقول:].

(۲)- [أعیان الشّیعة و وسیلة الدّارین: ذو الثّنا].

(۳- ۳) [وسیلة الدّارین: شرفا و خالی].

(۴- ۴) [لم یرد فی الأعیان و بطل العلقمی].

(۵)- [زاد فی نفس المهموم: فشدّ علیه هانئ بن ثبیت فقتله].

(۶- ۶) [فی العیون: فقتله خولی بن یزید الأصبحیّ و فی الإبصار: قتله هانئ الّذی قتل أخاه و وسیلة الدّارین: فقاتل قتال الأبطال و قتل من القوم حتّی قتل].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۷۵

ابن شهر آشوب، المناقب، ۴/ ۱۰۷- عنه: القمی، نفس المهموم،/ ۳۲۶؛ الأمین، أعیان الشّیعة، ۴/ ۱۲۹؛ المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۵۱۱؛ مثله المیانجی، العیون العبری،/ ۱۶۳؛ الزّنجانی، وسیلة الدّارین،/ ۲۵۶- ۲۵۷

و حمل هانئ بن ثبیت الحضرمیّ علی عبد اللّه بن علیّ فقتله، ثمّ حمل علی جعفر بن علیّ فقتله، و رمی خولی بن یزید الأصبحیّ عثمان بن علیّ، ثمّ حمل علیه رجل من بنی أبان بن دارم، فقتله و جاء برأسه.

ابن الأثیر، الکامل، ۳/ ۲۹۴

قتل جعفر بن علیّ علیه السّلام [...] رماه خولی بن یزید بسهم، فقتله. «۱»

ابن الصّبّاغ، الفصول المهمّة،/ ۱۹۷

ثم برز بعده أخوه [عثمان بن علیّ] جعفر بن علیّ [...] «۲» و هو یقول:

إنّی أنا جعفر ذو المعالی ابن علیّ الخیر ذو النّوال

حسبی بعمّی شرفا و خالی أحمی حسینا ذی النّدی المفضال

ثمّ قاتل فرماه خولی الأصبحیّ فأصاب شفتیه أو عینه.

محمّد بن أبی طالب، تسلیة المجالس و زینة المجالس، ۲ / ۳۰۷- عنه: المجلسی، البحار، ۴۵ / ۳۸؛ البحرانی، العوالم، ۱۷ / ۲۸۱؛ البهبهانی، الدّمعة السّاکبة، ۴/ ۳۲۰؛ الدّربندی، أسرار الشّهادة،/ ۳۰۰

ثمّ برز أخوه [عثمان بن علیّ] جعفر بن علیّ فقاتل حتّی قتل.

ابن أمیر الحاجّ، شرح شافیة أبی فراس،/ ۳۶۷

و برز من بعده [عبد اللّه] جعفر بن علیّ بن أبی طالب فودّع الحسین و هو أخو الحسین علیه السّلام، فبرز نحو القوم فقاتل قتالا شدیدا حتّی لا یحصی عدد قتلاه، و قیل: ألف فارس، فطعنه لعین فصرعه. «۳»

الدّربندی، أسرار الشّهادة،/ ۲۸۲

---

(۱)- آن‌گاه جعفر بن علی (رضی اللّه عنه) عزم معرکه کرد و از عقب روان شد.

هانی بن ثبیت الحضرمی حمله کرد و عبد اللّه بن علی را به قتل رساند و بعد از آن متوجه جعفر بن علی شد و او را نیز هلاک ساخت.

میرخواند، روضة الصّفا، ۳/ ۱۶۲، ۱۶۵

(۲)- [زاد فی الأسرار: فی الخبر أنّ العبّاس بن علیّ قدّم أخاه جعفر بین یدیه قالوا].

(۳)- برادرش عباس بعد از عبد اللّه، او را فرمان جنگ داد و جعفر در برابر صف این رجز بگفت:

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۷۶

فتقدّم و شدّ علی الأعداء، یضرب فیهم بسیفه و هو «۱» یقول:

إنّی أنا جعفر ذو المعالی ابن علیّ الخیر ذی الإفضال

«۲» (قال) أبو الفرج، فشدّ علیه خولی بن یزید الأصبحی، فقتله (و قال) أبو مخنف، بل شدّ «۲» علیه هانئ بن ثبیت «۳» الّذی قتل أخاه، فقتله. «۴»

السّماوی، إبصار العین،/ ۳۵- مثله الحائریّ، ذخیرة الدّارین، ۱/ ۱۴۶- ۱۴۷

-إنّی أنا جعفر ذو المعالی ابن علیّ الخیر ذی النّوال

حسبی بعمّی شرفا و خالی أحمی حسینا ذا النّدی المفضال (۱)

و به جنگ درآمد. او را نیز هانی بن ثبیت الحضرمی شهید ساخت. و به روایت صاحب عوالم، خولی الاصبحی تیری به سوی او گشاد داد و آن تیر بر شقیقه و اگرنه بر چشم او آمد و از اسب درافتاد. (۲)

(۱). من جعفر و دارای موجبات شرفم. پسر علی نیکوکار و بخشنده‌ام. عمو و دائیم برای شرف من بس است. از حسین با جود و فضیلت حمایت می‌کنم.

(۲). [قریب به این مضمون را در احوال أولاد أمیر المؤمنین علیه السّلام ۴/ ۳۳۹ تکرار نموده است].

سپهر، ناسخ التّواریخ سیّد الشّهداء علیه السّلام، ۲/ ۳۳۷- ۳۳۸

پس جعفر پسر أمیر المؤمنین علیه السّلام [...] به عزم شهادت رو به میدان آورد و به روایت امام محمد باقر علیه السّلام: «خولی اصبحی تیری بر شقیقه یا دیده آن سید عدیم النظیر زد که به آن تیر به والد کبیر خود ملحق شد.»

به روایت دیگر: «به ضربتهای هانئ پسر ثبیت حضرمی به سرای باقی شتافت.»

مجلسی، جلاء العیون،/ ۶۷۷

(۱)- [أضاف فی ذخیرة الدّارین: یرتجز و].

(۲- ۲) [ذخیرة الدّارین: فعطف].

(۳)- [أضاف فی ذخیرة الدّارین: الحضرمیّ].

(۴)- جعفر بن علی علیه السّلام جنگید و طبق مناقب می‌سرود:

منم جعفر و صاحب هر معالی علی را پسر صاحب هر نوالی

وصی پیمبر برومند و والی شرف در حسب دارم از عم و خالی

حسین را کنم یاری آن مرد عالی

هانیء بن ثبیت بر او حمله کرد و او را کشت. در روایت ابو الفرج از امام پنجم، خولی اصبحی او را کشته است. ابن شهر آشوب گوید: «خولی اصبحی تیری به شقیقه یا چشم او زد.»

کمره‌ای، ترجمه نفس المهموم،/ ۱۵۰

هانی بن ثبیت حضرمی، عبد اللّه و جعفر را شهید ساخت.

پاک‌پرور، ترجمه العبّاس،/ ۱۳۵

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۷۷

و قال ابن الأثیر و غیره، حمل علیه هانئ بن ثبیت الحضرمیّ، فقتله و جاء برأسه ا ه و یمکن أن یکون خولی، رماه و هانئ أجهز علیه و جاء برأسه.

الأمین، أعیان الشّیعة، ۴/ ۱۲۹

فتقدّم جعفر إلی معسکر الأعداء، فشدّ علیهم بسیفه و هو یقول:

إنّی أنا جعفر ذو المعالی ابن علیّ الخیر ذی النّوال

حسبی بعمّی شرفا و خالی أحمی حسینا ذا النّدی المفضال

فرماه خولی بن یزید الأصبحیّ- أو هانئ بن ثبیت الحضرمیّ- فأصاب شقیقته أو عینه، فقتله. بحر العلوم، مقتل الحسین علیه السّلام،/ ۳۱۷

ثمّ برز من بعده [عثمان بن علیّ] أخوه جعفر بن علیّ علیه السّلام [...] فقاتل قتالا شدیدا، فرماه خولی الأصبحیّ، فأصاب شقیقته أو عینه، و قیل: قتله هانئ بن ثبیت الحضرمیّ.

الجواهری، مثیر الأحزان،/ ۸۲- ۸۳

رماه خولی بن یزید الأصبحیّ بسهم، فقتله. و نصّ علیه الکنجیّ و الشّبلنجیّ و المسعودیّ و أبو حنیفة الدّینوریّ فی الأخبار الطّوال، و قال ص ۲۵۵: و حمل هانئ بن ثبیت الحضرمیّ علی جعفر بن علیّ علیه السّلام فقتله. و نصّ علیه سبط بن الجوزیّ، و الفاضل الدّربندیّ، و ملّا عبد اللّه فی مقتل العوالم و العلّامة المجلسیّ و الشّیخ المفید. «۱»

المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۵۱۰

و جعفر قتل خمسة عشر فارسا حتّى قتل.

الحسينى الجلالى، المزارات،/ ۷۳

قبره بالطّفّ بكربلاء. صلّى عليه جابر بن عبد اللّه الأنصاريّ «۲».

ابن فندق، لباب الأنساب، ۱/ ۳۹۸

---

(۱)- او به دست «هانى بن ثبيت حضرمى» و يا «خولى بن يزيد اصبحى» به شهادت رسيد.

هاشم‌زاده، ترجمه انصار الحسين،/ ۱۲۶

(۲)- [تفرّد به ابن فندق و هو مقحم].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۷۸

ذكر فى زيارة النّاحية المقدّسة

السّلام على جعفر بن أمير المؤمنين الصّابر نفسه محتسبا، و النّائى عن الأوطان مغتربا، المستسلم للقتال، المستقدم للنّزال، المكثور بالرّجال، لعن اللّه قاتله هانئ بن ثبيت الحضرميّ. «۱»

---

(۱)- [زاد فى بطل العلقمى هذه الفقرات الشّريفة:

لو حلّلت تحليلا حقيقيّا، لظهر فيها من الفضائل لجعفر بن أمير المؤمنين عليه السّلام ما يميّزه عن غيره من الشّهداء.

فقوله- عليه السّلام الصّابر، و بأىّ معنى أخذ الصّبر، سواء كان الصّبر على مكابدة الأهوال، و مكافحة الأبطال، ففى ذلك غاية المدح بالفروسيّة، و إذ كان الصّبر على محبّته لإمامه الحسين عليه السّلام و موالاته له و ثباته و عزمه أن يفديه بنفسه و يقيه بمهجته، ففى ذلك غاية المدح من الوجهتين: البصيرة و المعرفة، بحقّ الإمام المفترض الطّاعة، و هذا دليل العلم و الفقاهة، و من حيث المواساة له بالنّفس و التّأسّى به فى جميع الحالات، فهذا دليل أنّه فى غاية الكمال و نهاية الأدب، و إن أريد بالصّبر، الصّبر على معاناة الأمور الشّاقّة من الجوع و العطش، لأنّهم حصروا فى فلاة جرداء قاحلة، و بادية قفراء قاحلة، قد ملك عليهم الأعداء شريعة الفرات، و قطعوا عليهم طريق الميرة، و صدّوا القوافل الّتى تحمل الأقوات إليهم، فعطشوا و جاعوا. و فى تخصيص جعفر بالصّبر على هذا لا يخفى ما فيه من مزيد الفضل.

و أمّا قوله عليه السّلام: النّائى عن الأوطان، مع أنّ كلّ من كان مع الحسين عليه السّلام كان نائيا عن الأوطان، و جميعهم قد اغتربوا؛ فما معنى تخصيص جعفر؟ فالظّاهر، و أستغفر اللّه من الزّلل، أنّ هذا الشّاب المترف صاحب النضّارة و الرّونق الجميل، قد تربّى فى الحضارة، و ذاق نعومة العيش، و لم يقو على لفحات السّموم، و معاناة شعل الهجير، لأنّه أصغر إخوته، و من المعلوم أنّ صغير الأولاد فى الموضع الأتمّ من الشّفقة فى نظر الأمّ الشّفيقة، فإنّها تبرّه كثيرا، و تتعاهده بالنّظافة، و التّعطير، و لذيذ المطعم، و شهىّ المشرب؛ فإذا كان نائيا عن الأوطان، و الحال هذه، فإنّه يلاقى عنتا، و يجابه شدّة شديدة، و يعانى صعوبة صعبة، و مشقّة شاقّة.

لا لأنّه فارق الوطن فقط الّذى شاركه فى فراقه غيره، بل لأنّه فارق لذّة العيش، و الرّفاهية، و نعومة الحضارة، و التّرف، و فقد برّ الوالدة المشفقة و عطفها و حدبها عليه و ألطافها.

و من هنا يعرف أنّ ولد أمير المؤمنين عليه السّلام أشجع العرب، لأنّهم ما شاهدوا حروبا، و لا خاضوا المعارك، و لا وقفوا فى صفّ قبال الأعداء سوى الحسنين عليهما السّلام، و ابن الحنفيّة و العبّاس الأكبر، و هم جميعا شباب فى ريعان الشّبيبة، و نضرة الصّبا، بين من أدرك البلوغ، و بين من تجاوزه بيسير، و قد شبّوا و نشأوا فى أحضان ترف، و حجور نعومة، و رفاهيّة عيش، و نعمة حتّى إذا كشفت

حرب كربلاء عن ساقها، و برزت كالحة عابسة شوهاء المنظر، كريهة المخبر، شمّروا السّواعد، و شحذوا المرهفات القواطع، و ساقوا تلك الأبطال المحنّكة، و الفرسان المجرّبة سوق الأغنام، و فرّت أمامهم كاليعافير، أو الحمر المستنفرة، و طاروا بين أيديهم طيران القطا،-

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۷۹

ابن طاوس، الإقبال،/ ۵۷۴؛ مصباح الزّائر،/ ۲۷۹- ۲۸۰- عنه: المجلسى، البحار، ۹۸/ ۲۷۰، ۴۵/ ۶۶؛ البحرانى، العوالم، ۱۷/ ۳۳۶؛ مثله الحائرى، ذخيرة الدّارين، ۱/ ۱۴۶؛ المظفّر، بطل العلقمى، ۳/ ۵۱۱؛ الزّنجانى، وسيلة الدّارين،/ ۲۵۷؛ سپهر، ناسخ التّواريخ سيّد الشّهداء عليه السّلام، ۳/ ۱۹

راجع ما يلى:

* كلام صعصعة بن صوحان عندما عزّى أبناء أمير المؤمنين عليه السّلام بعد شهادته من جملتهم جعفر عليه السّلام ص ۲۱۳- ۲۱۴.

* يرافق أخاه الإمام عليه السّلام عندما توجّه إلى كربلاء ص ۲۲۱- ۲۲۹.

* اشتراكه مع أخيه العبّاس عليه السّلام فى جلب الماء ص ۱۶۷- ۱۶۸، ۴۰۵.

* ابن مرجانة يعطى الأمان للعبّاس عليه السّلام و إخوته و إباؤهم من قبوله ص ۲۶۳- ۲۶۸.

- و النّعام المشرّد، و لو لا غلبة الإقدار، ما كثّرتهم تلك الجماهير، و لا غلبتهم كثرة الجموع. و قد علم حملة التّاريخ و الأثر، و علماء الأخبار و السّير، أنّهم أفنوا جماهير أهل الكوفة، و قد تركوا فى كلّ حىّ من أحيائها نائحة، و فى كلّ بيت من بيوتها صارخة. للمؤلّف:

آل علىّ يوم طفّ كربلا قد تركوا فى كلّ دار نائحه

من دخل الكوفة لم يسمع بها فى سائر الأحياء إلّا صائحه

قد خلّد التّاريخ للحشر لهم أعمال مجد و فعالا صالحه

فيا لها فادحة خالدة قد أنست الشّيعة كلّ فادحه

اولئك الشّبّان المترفون، و الفتيان المنعّمون من أهل البيت النّبوىّ، أظهروا من البسالة و الشّجاعة ما أدهش الأبطال المجرّبة، و الشّجعان الخبراء بفنّ البطولة، و هذا يريك أنّ الشّجاعة سجايا و أعراق واشجة. لزهير:

و إن يك من فضل أتوه فإنّما توارثه آباء آباءهم قبل

و هل ينبت الخطى إلّا وشيجه و تغرس إلّا فى منابتها النّخل

و بقيّة الفقرة تصف ثبات جعفر الأكبر فى المعمعة، و تذكر أنّهم ما قتلوه إلّا بالكثرة، لأنّ معنى المكثور بالرّجال أنّهم تكاثروا عليه و احتوشوه من كلّ مكان، و الكثرة مهما كانت، فإنّ لها الغلبة، و فى أمثال العوام (الكثرة تأخذ البصرة). للمؤلّف:

حكى جعفر فى كربلا بأس جعفر كما قد حكى بالضّرب والده الفرما

و أدّى حقوق المجد و الفخر من حكى بأفعاله الغرّ الأب القرم و العمّا

بطل العلقمى، ۳/ ۵۱۱- ۵۱۳]

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۸۰

و جاء عند الأمين:

و لمّا أرسل ابن زياد شمرا إلى ابن سعد بجواب كتاب له كان معه عند ابن زياد ابن خالهم عبد اللّه بن أبى المحلّ بن حزام- و قيل: جرير بن عبد اللّه هذا- و كانت أمّهم أمّ البنين بنت حزام عمّة عبد اللّه هذا فقال لابن زياد: إن رأيت أن تكتب لبنى أختنا أمانا، فافعل، فكتب لهم أمانا، فبعث به مولى له إليهم، فلمّا رأوا الكتاب، قالوا: لا حاجة لنا فى أمانكم أمان اللّه خير من أمان ابن سميّة.

الأمين، أعيان الشّيعة، ۴/ ۱۲۹

* شمر يعرض على العبّاس عليه السّلام و إخوته الأمان فيأبون ص ۲۶۹- ۲۸۲.

و جاء عند الأمين:

و لمّا كان يوم التّاسع من المحرّم، جاء شمر، فدعا العبّاس بن عليّ و إخوته، فخرجوا إليه، فقال: أنتم يا بنى أختى آمنون، فقالوا: لعنك اللّه و لعن أمانك لئن كنت خالنا أتؤمّننا و ابن رسول اللّه لا أمان له. ذكر ذلك كلّه ابن الأثير و غيره. و فى رواية أنّ شمر جاء يوم التّاسع حتّى وقف على أصحاب الحسين عليه السّلام فقال: أين بنو أختنا- يعنى العبّاس و جعفرا و عبد اللّه و عثمان أبناء عليّ عليه السّلام- فقال الحسين عليه السّلام: أجيبوه و إن كان فاسقا فإنّه بعض أخوالكم، فقالوا له: ما تريد؟ قال لهم: أنتم يا بنى أختى آمنون، فلا تقتلوا أنفسكم مع أخيكم الحسين و الزموا طاعة يزيد، فقالوا له: لعنك اللّه و لعن أمانك أتؤمّننا و ابن رسول اللّه لا أمان له.

الأمين، أعيان الشّيعة، ۴/ ۱۲۹

* اشتراكه مع أخيه العبّاس فى ما قام به بأمر أخيه الحسين عليه السّلام عندما استعدّ للهجوم عشيّة تاسوعاء ص ۲۹۰، ۲۹۷.

* خطبة الإمام الحسين عليه السّلام و كلام العبّاس ص ۳۱۵.

و جاء عند الأمين:

و لمّا جمع الحسين عليه السّلام أصحابه ليلة العاشر من المحرّم خطبهم، فقال فى خطبته: ألا و إنّى قد أذنت لكم، فانطلقوا جميعا فى حلّ ليس عليكم منّى ذمام و ليأخذ كلّ واحد منكم بيد رجل من أهل بيتى، و تفرّقوا فى سواد هذا اللّيل و ذرونى و هؤلاء القوم، فإنّهم

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۸۱

لا يريدون غيرى، فقال له إخوته و ابناؤه و بنو أخيه و أبناء عبد اللّه بن جعفر: و لم نفعل ذلك لنبقى بعدك لا أرانا اللّه ذلك أبدا. بدأهم بهذا القول العبّاس بن أمير المؤمنين و اتّبعه الجماعة عليه، فتكلّموا بمثله و نحوه.

الأمين، أعيان الشّيعة، ۴/ ۱۲۹- ۱۳۰

* تحريض العبّاس أخاه جعفر على الجهاد بعد مقتل أخيه ص ۳۸۳- ۳۹۱.

و جاء عند السّماوىّ و الحائرىّ و بحر العلوم:

(قال) أهل السّير: لمّا قتل أخوا العبّاس لأبيه و أمّه عبد اللّه و عثمان، دعا جعفرا، فقال له: تقدّم إلى الحرب حتّى أراك قتيلا كأخويك، فأحتسبك كما احتسبتهما، فإنّه لا ولد لكم. «۱»

السّماوى، إبصار العين،/ ۳۵- مثله الحائرى، ذخيرة الدّارين، ۱/ ۱۴۶

و لمّا قتل عثمان دعا العبّاس عليه السّلام أخاه الثّالث (جعفر) و قال له- مثل ما قال لأخويه من قبل-: «يا أخى! تقدّم إلى الحرب حتّى أراك قتيلا- كأخويك- فأحتسبك كما احتسبتهما، فإنّه لا ولد لكم».

بحر العلوم، مقتل الحسين عليه السّلام،/ ۳۱۷

* حمل رأسه عليه السّلام إلى الشّام ص ۵۴۶.

* يزيد (لعنة اللّه عليه) ينصب رأسه عليه السّلام بالشّام ص ۵۴۹.

* رثاء أمّ البنين عليها السّلام أبناؤها الطّاهرين ص ۵۵۵- ۵۶۰.

و جاء عند الأمين:

و كانت أمّ البنين أمّ هؤلاء الإخوة الأربعة، تخرج إلى البقيع كلّ يوم و ترثى أولادها، فيجتمع لسماع رثائها أهل المدينة، فيبكون و يبكى مروان، ذكره أبو الحسن الأخفش فى شرح الكامل للمبرّد، فمن قولها:

(۱)- [زاد فی ذخیرة الدّارین: توضیح: فإنّه لا ولد لکم، یعنی بذلک أنّکم أن تقدّمتمونی و قتلوکم لم یبق لکم ذرّیة فینقطع نسب أمیر المؤمنین علیه السّلام منکم فیشتدّ حزنی و یعظم أجری بذلک، و زعم النّاس أنّه یعنی:

لأحوز میراثکم، فإذا قتلت، خلص لولدی و هذا طریف فإنّ العبّاس أجلّ قدرا عن ذلک، انتهی ذخیرة الدّارین، ۱/ ۱۴۷].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۸۲

لا تدعونّی ویک أمّ البنین تذکرینی بلیوث العرین

کانت بنون لی أدعی بهم و الیوم أصبحت و لا من بنین

أربعة مثل نسور الرّبی قد واصلوا الموت بقطع الوتین

تنازع الخرصان أشلاءهم فکلّهم أمسی صریعا طعین

یا لیت شعری أکما أخبروا بأنّ عبّاسا قطیع الیمین

الأمین، أعیان الشّیعة، ۴/ ۱۳۰

* عاقبة قاتله ص ۷۵۳- ۷۵۸.

* زیارته فی أوّل رجب و النّصف من شعبان ص ۶۱۴.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۸۳

و بعد:

فقد عدّ العبّاس، و عبد اللّه، و عثمان، و جعفر، من ولد أمیر المؤمنین علیه السّلام الّذین شهدوا کربلاء، و قتلوا مع أخیهم علیهم السّلام.

الکلبی، جمهرة النّسب، ۱/ ۳۱، ۲/ ۳۲۸

ابن سعد، الطّبقات، ۳- ۱/ ۱۲

المصعب الزّبیری، نسب قریش،/ ۴۳

البلاذری، جمل من أنساب الأشراف، ۲/ ۴۱۳، أنساب الأشراف، ۲/ ۱۹۲

ابن أبی الدّنیا، مقتل الإمام أمیر المؤمنین،/ ۱۲۰

محمّد بن سلیمان، المناقب، ۲/ ۴۹

الطّبری، التّاریخ، ۵/ ۱۵۳

تاریخ أهل البیت،/ ۹۳، ۹۷، ۹۸- ابن أبی الثّلج، تاریخ الأئمّة (من مجموعة نفیسة)،/ ۱۶، ۳۴، ۳۵

المفید، الإرشاد، ۱ / ۳۵۵- عنه: العلّامة الحلّی، المستجاد (من مجموعة نفیسة)،/ ۴۲۹؛ الإربلی، کشف الغمّة، ۱/ ۴۴۰؛ المجلسی، البحار، ۴۲/ ۸۹؛ البهبهانی، الدّمعة السّاکبة، ۳/ ۱۶۸؛ التّستری، تواریخ النّبیّ صلّی اللّه علیه و اله و الآل علیهم السّلام،/ ۱۱۵

أبو طالب الزّیدی، الإفادة،/ ۴۰- عنه: الیمنی، التّحف،/ ۴۰

المجدی،/ ۱۲، ۱۵

الطّبرسی، إعلام الوری،/ ۲۰۳- مثله الجزائری، الأنوار النّعمانیّة، ۱/ ۳۷۰

الطّبرسی، تاج المواليد (من مجموعة نفیسة)،/ ۹۲- ۹۳

ابن الجوزی، صفة الصّفوة، ۱/ ۳۰۹، المنتظم، ۵/ ۶۹

ابن البطریق، العمدة،/ ۳۰

ابن الأثير، الكامل، ۳/ ۲۰۰

البرّى، الجوهرة،/ ۵۷

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۸۴

المحلّى، الحدائق الورديّة، ۱/ ۵۲

سبط ابن الجوزى، تذكرة الخواصّ،/ ۵۴

محب الدّين الطّبرى، ذخاير العقبى،/ ۱۱۷؛ الرّياض النّضرة، ۲/ ۳۳۳

النّويرى، نهاية الإرب، ۲۰/ ۲۲۱

أبو الفداء، التّاريخ، ۱/ ۱۸۱

ابن كثير، البداية و النّهاية، ۷/ ۳۳۱

رضى الدّين ابن المطهّر، العدد،/ ۲۴۲- عنه: المجلسى، البحار، ۴۲/ ۷۴- ۷۵

ابن عنبة، الفصول الفخريّة،/ ۶۷

المقريزى، اتّعاظ الحنفاء،/ ۶

ابن حجر، الإصابة، ۱/ ۳۷۴- عنه: المظفّر، بطل العلقمى، ۱/ ۹۲

ابن الصّبّاغ، الفصول المهمّة،/ ۱۴۱

المخزومى، صحاح الأخبار،/ ۹- ۱۰

الباعونى، جواهر المطالب، ۲/ ۱۲۲

محمّد كاظم الموسوى، النفخة العنبرية،/ ۴۰

الدّياربكرى، تاريخ الخميس، ۲/ ۲۸۴

خواند امير، حبيب السّير، ۱/ ۵۸۴

مجلسى، جلاء العيون،/ ۶۷۸

ابن أمير الحاجّ، شرح شافية أبى فراس،/ ۳۶۸

تاج الدّين العاملىّ، التّتمّة،/ ۵۷

سپهر، ناسخ التّواريخ أمير المؤمنين عليه السّلام، ۴/ ۳۳۸، ۳۳۹

الشّبلنجى، نور الأبصار،/ ۲۰۷

الأعرجى، مناهل الضّرب،/ ۸۶

الأمين، أعيان الشّيعة، ۱/ ۳۲۶

المازندرانى، معالى السّبطين، ۱/ ۴۳۰- ۴۳۱

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۸۵

۲- و ذكر فى جملة الشّهداء عليهم السّلام عند:

ابن قتيبة، الإمامة و السّياسة، ۲/ ۶

المسعودى، مروج الذّهب، ۳/ ۷۱

المسعودى، التّنبيه و الإشراف،/ ۳۰۳

الطّبرانى، المعجم الكبير، ۳/ ۱۰۸، مقتل الحسين،/ ۳۸- عنه: الهيثمى، مجمع الزّوائد، ۹/ ۱۹۷

المفید، الإرشاد، ۲/ ۱۲۹- عنه: الجزائری، الأنوار النّعمانیّة، ۳/ ۲۶۳

الطّبرسی، إعلام الوری،/ ۲۵۰

الطّبرسی، تاج المواليد (من مجموعة نفيسة)،/ ۱۰۸

الخوارزمی، مقتل الحسین، ۲/ ۴۷

ابن شهر آشوب، المناقب، ۴/ ۱۱۲- عنه: المجلسی، البحار، ۴۵/ ۶۲- ۶۳؛ البحرانی، العوالم، ۱۷/ ۳۴۳؛ البهبهانی، الدّمعة السّاكبة، ۵/ ۲۰؛ الدّربندی، أسرار الشّهادة،/ ۴۶۲؛ القزوینی، تظلّم الزّهراء،/ ۲۴۱؛ مثله محمّد بن أبی طالب، تسلية المجالس و زينة المجالس، ۲/ ۳۲۸- ۳۲۹

المحلّی، الحدائق الورديّة، ۱/ ۱۲۰

سبط ابن الجوزی، تذكرة الخواصّ،/ ۲۵۴

عماد الدّين طبری، كامل بهائی، ۳/ ۳۰۳

الكنجی، كفاية الطّالب،/ ۴۴۶

النّويری، نهاية الإرب، ۲۰/ ۴۶۱، ۴۵۷

ابن كثير، البداية و النّهاية، ۸/ ۱۸۷

المخزومی، صحاح الأخبار،/ ۳۰

میرخواند، روضة الصّفا،/ ۱۶۴

الطّريحی، المنتخب، ۱/ ۳۷

مجلسی، جلاء العيون،/ ۶۹۴، ۶۷۸

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۸۶

الدّربندی، أسرار الشّهادة،/ ۴۶۳

القندوزی، ينابيع المودّة، ۲/ ۳۲۱

الأمين، أعيان الشّيعة، ۱/ ۶۱۰

العبّاس و عثمان و جعفر أبناء أمير المؤمنين عليهم السّلام.

۱- عدّهم من ولده عليه السّلام الّذين شهدوا كربلاء و قتلوا مع أخيهم عليهم السّلام:

ابن حزم، الجمهرة، ۱/ ۳۸، ۲۸۲

الكنجی، كفاية الطّالب،/ ۴۱۳

۲- ذكر فی جملة الشّهداء عليهم السّلام عند:

ابن عبد ربّه، العقد الفريد، ۴/ ۳۸۵- عنه: الباعونی، جواهر المطالب، ۲/ ۲۷۷؛ المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۵۲۶

ابن الجوزی، المنتظم، ۵/ ۳۴۰

ابن كثير، البداية و النهاية، ۸/ ۱۸۹

القندوزی، ينابيع المودّة (ط أسوة)، ۳/ ۱۵۳

موسی محمّد علیّ، السّيّدة زينب،/ ۹۵

العبّاس و عبد اللّه و جعفر أبناء أمير المؤمنين عليهم السّلام.

۱- عدّهم فی أولاده عليه السّلام:

ابن قتیبهٔ، المعارف،/ ۲۱۰- ۲۱۱

المسعودی، مروج الذّهب، ۳/ ۷۳

ابن حبّان، الثّقات (السّیرهٔ النّبویّهٔ)، ۲/ ۳۰۴، السّیرهٔ النّبویّهٔ (ط بیروت)،/ ۵۵۳

ابن طولون، الأئمّهٔ الأثنا عشر،/ ۵۹

۲- ذکر فی جملهٔ الشّهداء علیهم السّلام عند:

ابن حبّان، الثّقات (السّیرهٔ النّبویّهٔ)، ۲/ ۳۰۹، ۳۱۰- ۳۱۱، السّیرهٔ النّبویّهٔ (ط بیروت)،/ ۵۵۸- ۵۵۹

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۸۷

المفید، الاختصاص،/ ۸۲

الشّجری، الأمالی، ۱/ ۱۸۵

خواند امیر، حبیب السّیر، ۲/ ۳۴

العبّاس و جعفر إبنا أمیر المؤمنین علیه السّلام.

۱- عدّهما من ولده علیه السّلام الّذین شهدوا کربلاء و قتلوا مع أخیهم علیهم السّلام:

الیعقوبی، التّاریخ، ۲/ ۲۰۱

۲- ذکروا فی جملهٔ الشّهداء علیهم السّلام عند:

أبو الفداء، التّاریخ، ۱/ ۱۹۱

الذّهبی، سیر أعلام النّبلاء، ۳/ ۲۱۶

الذّهبی، العبر، ۱/ ۶۵- ۶۶

الذّهبی، تاریخ الإسلام، ۲/ ۳۵۲

الیافعی، مرآهٔ الجنان، ۱/ ۱۳۱- ۱۳۳- عنه: الدّیاربکری، تاریخ الخمیس، ۲/ ۲۹۸

ابن العماد، شذرات الذّهب، ۱/ ۶۶

العبّاس و عبد اللّه إبنا أمیر المؤمنین علیه السّلام.

عدّا من ولده الّذین شهدوا کربلاء و قتلوا مع الحسین علیه السّلام:

ابن داود،/ ۱۹۴- ۱۹۵

العبّاس و عثمان و جعفر و عبد اللّه و عمر الأصغر.

عدّوا من ولده الّذین شهدوا کربلاء و قتلوا مع الحسین علیه السّلام:

ابن الطّقطقی، الأصیلی،/ ۵۶، ۵۷، ۵۸

ذکره لعمر الأصغر فی من ولد من أمّ البنین مخالف لسائر المصادر.

العبّاس و عثمان.

ذکروا فی جملهٔ الشّهداء علیهم السّلام عند:

البلاذری، جمل من أنساب الأشراف، ۳/ ۴۲۲، أنساب الأشراف، ۳/ ۲۲۳

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۸۸

العبّاس و عبد اللّه و جعفر و عبد الرّحمان أبناء أمیر المؤمنین علیه السّلام.

عدّوا من ولده علیه السّلام:

ابن أبی الحدید، شرح نهج البلاغة، ۹/ ۲۴۳- عنه: المجلسی، البحار، ۴۲/ ۹۰

و تسمیته بعبد الرّحمان، و أنّه من ام البنین تفرّد به ابن أبی الحدید، و المشهور فی اسم ولدها (عثمان) العبّاس و عبد اللّه و عثمان و جعفر أبناء أمیر المؤمنین علیه السّلام.

عدهم من ولده علیه السّلام:

الیعقوبی، التّاریخ، ۲/ ۲۰۱

المسعودی، التّنبیه و الإشراف،/ ۲۹۷- ۲۹۸

ابن حزم، الجمهرة، ۱/ ۳۷- ۳۸

ابن الخشّاب، تاریخ موالید الأئمة (من مجموعة نفیسة)،/ ۱۷۰

ابن شهر آشوب، المناقب، ۳/ ۳۰۴- عنه: المجلسی، البحار، ۴۲/ ۹۱- ۹۲

ابن قدامة، التّبیین،/ ۱۳۷

ابن طلحة، مطالب السّؤول،/ ۶۲- ۶۳- عنه: الإربلی، کشف الغمّة، ۱/ ۴۴۱؛

البهبهانی، الدّمعة السّاکبة، ۳/ ۱۶۹

الکنجی، کفایة الطّالب،/ ۴۱۲

ابن عنبة، عمدة الطّالب،/ ۳۹۴

کیاء گیلانی، سراج الأنساب،/ ۱۷۸

القمی، نفس المهموم،/ ۳۳۲

عبّاس الأکبر و جعفر الأکبر و عثمان و عبد اللّه و عبّاس الأصغر و جعفر و مسلمة.

ابن فندق، لباب الأنساب، ۱/ ۳۳۷

ذکره العبّاس الأصغر و جعفر و مسلمة فی من ولد من أمّ البنین مخالف لسائر المصادر.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۸۹

أبو بکر بن أمیر المؤمنین علیهما السّلام

اشاره

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۹۱

میزاته العائلیّة

و أبو بکر بن علیّ بن أبی طالب علیهما السّلام، و أمّه لیلی بنت مسعود بن خالد بن مالک بن ربعیّ بن سلم بن جندل بن نهشل بن دارم التّمیمیّ.

الرّسّان، تسمیة من قتل،/ ۱۴۹- عنه: الشّجری، الأمالی، ۱/ ۱۷۰- ۱۷۱؛ مثله المحلّی، الحدائق الوردیة، ۱/ ۱۲۰

فولد تمیم بن مرّ بن أدّ: زید مناة، و أمّه: صفیة بن القین بن جسر، و عمرا، و الحارث، و یربوعا، درج، و أمّهم: سلمی بنت کعب بن عمرو، اخت الحارث بن کعب، و یقال:

أمّهم: الروقاء بنت ضبّة بنت أدّ.

و ولد زيد مناة بن تميم بن مرّ «۱»: سعدا، و مالكا، و عوفا، و هو مكسّر، و هم فى بنى حمّان بن عبد العزّى بن كعب بن سعد بن عبد مناة، و ثعلبة بن زيد مناة، و مبشّرا، و جنحا، درجوا، و أمّهم: المفدّاة بنت ثعلبة بن دودان بن أسد، و امرء القيس بن زيد مناة، و هم مع بنى عوف بن سعد، و عامرا، و هم قليل، مع بنى مجاشع بن دارم، و أمّهم:

رقاش بنت كبير بن غالب، من جرم قضاعة.

و ولد مالك بن زيد مناة بن تميم: حنظلة، و ربيعة الجوع «۲»، و هم مع بنى نهشل، و قيسا، و معاوية، [۶۱ أ] و هما الكردوسان، و هما فى بنى فقيم بن جرير بن دارم، و أمّهم: النّواربنت جلّ بن عدىّ بن عبد مناة بن أدّ بن طابخة، و يقال: إنّ أمّ الكردوسين: بنت عمرو ابن ربابة بن عامر بن امرىء القيس بن قتيّة بن النّمر بن وبرة من قضاعة، و يربوع بن حنظلة، و ربيعة بن حنظلة، و هم مع بنى يربوع، و عمرو بن حنظلة، و أمّهم: جندلة بنت فهر بن مالك بن النّضر بن كنانة، و كانت امرأة حبلة، أى عظيمة الخلق، و كان زوجها حنظلة شيخا كبيرا، و أصابتهم ليلة فيها برقى و ريح و مطر، فخرجت تصلح طنب «۳» بيتها

---

(۱)- فى ألقاب الشعراء ص ۳۰۲: ابن امّ رمثة، عبد اللّه بن سويد أحد بنى الحارث بن تميم.

(۲)- و هو ربيعة الكبرى.

(۳)- الطّنب و الطّنب معا: حبل الخباء و السرادق. لسان العرب «طنب».

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۹۲

و عليها صدار «۱» لها فأكبّت على الطّنب لتصلحه و برقت السّماء برقة فأبصرها مالك بن عمرو بن تميم و هى مجبيّة «۲»، فشدّ عليها فخالطها فقالت:

يا حنظل بن مالك لحرّها شفا بها من ليلة و قرّها «۳»

فأقبل بنوها و زوجها، فقالوا: مالك؟ قالت: لدغت، قالوا: أين، قالت: «حيث لا يضع الرّاقى أنفه» «۴» فذهبت مثلا و مات حنظلة فتزوّجها مالك بن عمرو بن تميم، فولدت له: نفرا، و مرّة بن حنظلة، و هو الظّليم، و أمّه: [۶۱ ب] لبنى أو لميس بنت الحزمر ابن مازن بن كاهل بن أسد، و أخوه لأمّه: همّام بن مرّة بن ذهل بن شيبان، و غالب بن حنظلة، و كلفة، و قيس بن حنظلة، و أمّهم: عديّة بنت مخضب بن زيد بن نهد ابن زيد.

فالبراجم من بنى حنظلة: عمرو، و الظّليم، و قيس، و كلفة، و غالب، قال لهم رجل منهم، يقال له حارثة بن عامر بن عمرو بن حنظلة: «أيّتها القبائل التى ذهب عددها، تعالوا فلنجتمع، فنكن كبراجم كفى هذه» «۵» ففعلوا فسمّوا البراجم، و هم من بنى عبد اللّه ابن دارم.

و هؤلاء بنو مالك بن حنظلة بن زيد مناة بن تميم.

فولد مالك، و هو غرف، بن حنظلة: دارما، و هو بحر، و ربيعة، و رزاما، و هم فى بنى نهشل، و أمّهم: بنت الأحبّ بن مالك بن علىّ بن عدىّ بن مزاعم بن سعد اللّه بن فرّان ابن بلىّ بن عمرو بن الحاف بن قضاعة، و زيد بن مالك، و الصّدىّ، و يربوعا، و أمّهم:

---

(۱)- الصّدار: بكسر الصاد قميص قصير يلى الجسد. لسان العرب «صدر».

(۲)- مجبيّة: أى منكبّة على وجهها. لسان العرب «جبى».

(۳)- قال ابن دريد: الحرّة حرارة العطش و التهابه، قال: و من دعائهم: رماه اللّه بالحرّة و القرّة: أى بالعطش و البرد.

(۴)- و فى جمهرة الأمثال للعسكرى ۱/ ۳۶۵: هكذا رواه الأصمعىّ، و رواه غير. جرحه حيث لا يضع الراقى أنفه، و معنا لا يقرب و لا يدنى منه.

(۵)- فى جمهرة أنساب العرب ص ۲۲۲: «أيّتها القبائل التى قلّ عددها، تعالوا فلنجتمع، فلنكن كبراجم اليد».

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۹۳

العدویّة، هی الحرام بنت خزیمة بن تمیم الدول بن جلّ بن عدیّ بن عبد مناة بن أدّ، بها یعرفون، و أبا سود «۱»، و عوفا، ابنی مالک، و أمّهما: طهیّة بنت عبشمس بن زید مناة بن تمیم، بها یعرفون، و جشیش بن مالک، و أمّه حطّا بنت ربیعة بن [۶۲ أ] مالک بن زید مناة بن تمیم، إلیها ینسبون، و کعب بن مالک، و أمّه: الصّحاریّة، بها یعرفون، و هم مع بنی فقیم، و صحار هو سعد بن زید، و جهینة بن زید، من قضاعة.

فیقال لربیعة، و رزام «۲»، و کعب، بنی مالک بن حنظلة: الخشاب «۳»، و یقال لطهیّة و العدویّة: الجمار، و هم مع بنی یربوع، و فی ذلک یقول جریر بن الخطفیّ:

أثعلبة الفوارس أم ریاحا عدلت بهم طهیّة و الخشابا

و ولد دارم بن مالک: عبد اللّه، و مجاشعا، و سدوسا، و خیبریّا، و أمّهم: ماویّة بنت ظالم ابن دنین بن سعد بن أشوش بن زید بن عمرو، من تغلب، و نهشلا، و جریرا، و أمّهما:

رقاش بنت شهبرة بن قیس بن مالک بن زید مناة، و أبان بن دارم، و هم مع بنی فقیم، و الجوّال، و شیطانا، درجا، و أمّهم: هند بنت الحارث بن تیم اللّه بن ثعلبة بن عکابة، و مناف بن دارم، و هم مع بنی قطن بن نهشل، و أمّه، لیلی بنت لأی بن عبد مناف بن الحارث بن سعد بن هذیم من قضاعة.

و قال بعض العرب:

إن منافا نفر من عذرة دعی الجدال و أعمدی لثبره

قال الکلبیّ: کل سدوس فی [۶۲ ب] العرب فهو مفتوح السّین، إلّا سدوس بن أصمع من طیّء، فانه مضموم السّین «۴».

---

(۱)- فی الاشتقاق ص ۲۳۳: أبو سود.

(۲)- فی الاشتقاق ص ۲۳۳: رزاما.

(۳)- فی النقائض ۱/ ۴۳۴: الخشاب: ربیعة ورزام.

فی النقائض ۱/ ۳۳۴:

أثعلبة الفوارس أو ریاحا عدلت بهم طهیة و الخشابا

(۴)- کل سدوس فی العرب فهو مفتوح السین، إلّا سدوس بن أصمع بن أبیّ بن عبید بن ربیعة بن نصر

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۹۴

فولد جریر بن دارم بن مالک، فقیما، سمّی فقیما لفقم کان بفیه «۱»، و أمّه: کعانة بنت جلهمة بن عوف من عبشمس بن سعد، و إخوته لأمّه بنو مرّة بن عبّاد بن ضبیعة بن قیس بن ثعلبة.

فولد فقیم بن جریر: زهیرا، و عبد اللّه، و دحداحة، و مطهّرا، و خشنة، و موءآلة.

و ولد مناف بن دارم: لأیا، و حصینا، و الحارث و زیدا، و حبیشا، قال الراجز:

إنّ منافا فقحة لدارم کما الظّلیم فقحة البراجم

و ولد نهشل بن دارم: قطنا، و زیدا، و عبد اللّه، و أمّهم: لبنی بنت زید بن مالک بن حنظلة، و جندلا، و صخرا، و جرولا، و أمّهم: تماضر بنت بهدلة بن عوف و یقال: أمّ قطن، و یزید: ماویة بنت منقر من بنی تغلب، و أمّ جندل، و جرول: تماضر، و أبیر و أمّه:

لبنی بنت زید بن مالک بن حنظلة، و لهم یقول امرؤ القیس بن حجر:

بلّغ و لا تترک بنی ابنة منقر و أبلغ بنی لبنی و أبلغ تماضرا

فولـد جنـدل بن نهشل: سـلمی، و زهیرا، و عبـد المنـذر، و عبد الأسود، و کهیفهٔ، و ولد جرول: هوذهٔ، و حارثهٔ، و موهبهٔ، و مندوسا، و جنـدلا، و وهبا. و ولد صـخر: مطلّقا و هبیرهٔ، و جبلهٔ، و قطنا. و ولد أبیر: جندلا، فولد جندل: عمرا، و هو مخرّبهٔ. و ولد قطن ابن نهشل: جابرا، و عمرا، و عامرا، و هما التوأمان:

فمن بنی نهشل بن [۶۶ ب] دارم: خالد بن مالک بن ربعیّ بن سـلمی بن جندل بن نهشل، کان فارسا شریفا، و فی خالد یقول الهذیل التغلبیّ:

فما ابتغی فی مالک بعد دارم و ما أبتغی فی دارم بعد نهشل

و ما أبتغی فی نهشل بعد خالد لطارق لیل أو لضیف محوّل

- ابن سعد بن نبهان من طیء، قال امرؤ القیس:

إذا ما کنت مفتخرا ففاخر ببیت مثل بیت بنی سدوسا

أنظر مختلف القبائل و مؤتلفها ص ۴؛ الاشتقاق ص ۳۹۶.

(۱)- الفقم: تدخل الأسنان العلیا إلی الفم. انظر لسان العرب «فقم».

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۹۵

و عبّاد بن مسـعود بن خالـد بن مالک الّـذی مـدحه الحطیئـهٔ، و أخته لیلی بنت مسـعود تزوّجها علیّ بن أبی طالب، صـلوات اللّه علیه، فولدت له عبید اللّه، و أبا بکر «۱».

الکلبی، جمهرهٔ النّسب، ۱/ ۱۹۱- ۱۹۶، ۲۰۶- ۲۰۷

و ولد مر بن أدّ بن طابخهٔ: تمیم بن مرّ، و أمّه الحوأب بنت کلب بن وبرهٔ.

و ولـد تمیم بن مرّ بن أد: زیـد منـاهٔ بن تمیم و أمّه صـفیّهٔ بنت القین بن جسـر. و عمرو بن تمیم. و الحـارث بن تمیم. و یربوع بن تمیم درج، و أمّهم سلمی بنت کعب أخت الحارث بن کعب، و یقال أمّهم الذّوفاء بنت ضبّهٔ بن أدّ.

و ولـد زید مناهٔ بن تمیم ثمانیهٔ نفر: سـعد بن زید مناهٔ. و مالک بن زید مناهٔ. و عرف بن زید مناهٔ و هو مکسّـر، و هم فی بنی حمان بن عبـد العزّی بن کعب بن سـعد بن زید مناهٔ، و ثعلبهٔ بن زید مناهٔ. و مبشّـر بن زید مناهٔ. و جنح بن زید مناهٔ و یقال جناح درجوا، و أمّهم المفـدّاهٔ بنت ثعلبـهٔ بن دودان بن أسد. و امرؤ القیس بن زید مناهٔ، و هم مع بنی عوف بن سـعد. و عامر بن زید مناهٔ و هم قلیل مع بنی مجاشع بن دارم، و أمّهم رقاش بنت کبیر بن غالب من جرم قضاعهٔ.

فولـد مالک بن زیـد مناهٔ: حنظلـهٔ بن مالک. و ربیعهٔ بن مالک، و هم مع بنی نهشل بن دارم. و قیس بن مالک. و معاویهٔ بن مالک، و هما الکردوسان، و هما فی بنی فقیم بن جریر ابن دارم، و أمّهم النوار بنت جلّ بن عدی بن عبد مناهٔ، و یقال إنّ أمّ الکردوسین قیس و معاویهٔ: السوداء ابنهٔ عمرو بن تمیم.

فولـد حنظلـهٔ بن مالک بن زیـد مناهٔ بن تمیم ثمانیهٔ نفر: مالک بن حنظلهٔ، و أمّه أسـیّهٔ بنت عمرو بن زبایهٔ بن عامر بن امرئ القیس بن فتیّـهٔ بن النمر بن وبرهٔ من قضاعـهٔ. و قیس ابن حنظلـهٔ. و یربوع بن حنظلـهٔ. و ربیعهٔ بن حنظلهٔ مع بنی یربوع. و عمرو بن حنظلهٔ، و أمّهم جندلهٔ بنت فهر بن مالک بن النظر بن کنانهٔ، و کانت جندلهٔ امرأهٔ جزلهٔ الخلق،

---

(۱)- قتل عبید اللّه یوم هزیمهٔ المختار بن أبی عبید، کان مع مصعب بن الزّبیر علی المختار، و قتل أبو بکر مع الحسین.

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۹۶

و کان زوجها حنظلـهٔ شـیخا کبیرا، فأصابتهم لیلـهٔ ریح و مطر و برق، فخرجت تصـلح طنب بیتها و علیها صدار لها، فأکبّت علی الطّنب

تصلحه، و برقت السّماء برقة فأبصرها مالك بن عمرو بن تميم و هى مجبّية، فشدّ عليها فخالطها، فقالت:

يا مالك بن حنظل لحرّها شفاؤها من ليلة و قرّها

فأقبل بنوها و زوجها فقالوا: ما لك؟ قالت: لدغت. قالوا: أين؟ قالت: حيث لا يضع الراقى أنفه. فذهبت مثلا، و مات حنظلة فتزوّجها مالك بن عمرو بن تميم، فولدت له نفرا [...]

فولد مالك بن حنظلة بن مالك بن زيد مناة بن تميم عشرة نفر: دارم بن مالك. و ربيعة ابن مالك. و رازم بن مالك فى بنى نهشل، و أمّهم ابنة الأحب بن مالك بن عدى بن مراغم ابن سعد اللّه بن فران بن بلى بن عمرو بن الحاف بن قضاعة. و زيد بن مالك. و الصّدىّ ابن مالك. و يربوع بن مالك، و أمّهم العدويّة و هى الحرام بنت خزيمة بن تميم بن الدّؤل بن جلّ بن عدى بنى عبد مناة [...]

فولد دارم بن مالك: [...]

و من بنى تغلب: نهشل بن دارم و جرير بن دارم و أمّهما رقاش بنت شهبرة بن قيس ابن مالك بن زيد مناة، و أبان بن دارم، و هم مع بنى فقيم. و الجوّال بن دارم. و شيطان بن دارم درجا، و أمّهم هند بنت الحارث بن تيم اللّه بن ثعلبة بن عكابة [...]

و ولد نهشل بن دارم سبعة نفر: قطن بن نهشل. و زيد بن نهشل. و عبد اللّه بن نهشل.

و أمّهم لبنى بنت زيد بن مالك بن حنظلة. و جندل بن نهشل. و جرول بن نهشل. و صخر ابن نهشل. و وبير بن نهشل، و أمّهم تماضر بنت بهدلة بن عوف. و يقال أنّ أمّ قطن و زيد ماوية بنت منقر من بنى تغلب، و أمّ جندل و جرول و صخر تماضر و أمّ وبير و هو أبير لبنى بنت زيد بن مالك بن حنظلة و لهم يقول امرؤ القيس بن حجر:

فأبلغ بنى ماوية ابنة منقر و أبلغ بنى لبنى و أبلغ تماضرا

و كانت ماوية أخيذة.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۹۷

فمن بنى نهشل: خالد بن مالك بن ربعىّ بن سلمى بن جندل، [...]

و كانت ليلى بنت مسعود بن خالد عند علىّ بن أبى طالب، فولدت له: عبيد اللّه، و أبا بكر، ثمّ خلف عليها عبد اللّه بن جعفر.

البلاذرى، جمل من أنساب الأشراف، ۱۲/ ۷، ۱۱، ۱۳، ۱۴، ۱۵، ۱۶، ۱۲۱، ۱۲۴

و قتل مع الحسين بن علىّ بن أبى طالب (رضى اللّه عنه) أبو بكر بن علىّ بن أبى طالب [...]

ابن سعد، الحسين عليه السّلام،/ ۷۶

قتل أبو بكر بن علىّ بن أبى طالب- و أمّه ليلى ابنة مسعود بن خالد بن مالك بن ربعىّ بن سلمى بن جندل بن نهشل بن دارم، و قد شكّ فى قتله. «۱»

الطّبرى، التّاريخ، ۵/ ۴۶۸

أبو بكر بن علىّ- اسمه عبد اللّه، و أمّه ليلى بنت مسعود بن خالد بن ربعىّ التّميميّة.

ابن أعثم، الفتوح، ۵/ ۲۰۵

و قد قيل: إنّ أبا بكر بن علىّ بن أبى طالب، قتل فى ذلك اليوم «۲»، و أمّه ليلى بنت مسعود بن خالد بن مالك بن ربعىّ.

ابن حبّان، الثّقات (السيرة النّبويّة)، ۲/ ۳۱۱/ السّيرة النّبويّة (ط بيروت)،/ ۵۶۰

«۳» «۴» و أبو بكر بن علىّ بن أبى طالب عليه السّلام «۵» لم يعرف اسمه «۵»، «۶» و أمّه ليلى «۳» بنت مسعود

---

(۱)- ابو بكر بن على بن ابى طالب نيز كشته شد. مادرش ليلى، دختر مسعود بن خالد دارمى بود؛ اما در كشته شدن وى ترديد كرده‌اند.

پاینده، ترجمه تاریخ طبری، ۷/ ۳۰۸۳

(۲)- فی الأصل بیاض.

(۳- ۳) [حکاه عنه فی بطل العلقمی، ۳/ ۵۲۵].

(۴) (۴- ۴) [لم یرد فی بطل العلقمی].

(۵- ۵) [حکاه عنه فی البحار، ۴۵/ ۳۷ و العوالم، ۱۷/ ۲۸۰ و الأسرار،/ ۳۰۰ و نفس المهموم،/ ۱۶۲ و ذخیرة الدّارین، ۱/ ۱۶۳ و مثله فی المعالی، ۱/ ۴۲۸].

(۶)- [إلی هنا حکاه العیون عن نفس المهموم،/ ۱۶۲].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۹۸

ابن خالد «۱» بن مالک بن ربعیّ بن سلم «۲» بن جندل بن نهشل بن دارم بن مالک بن حنظلة [بن مالک] «۳» ابن زید مناة بن تمیم (۴*)، و أمّ لیلی بنت مسعود عمیرة بنت قیس بن عاصم بن سنان بن خالد بن منقر سیّد أهل الوبر بن عبید بن الحارث و هو مقاعس، و أمّها عناق بنت عصام ابن سنان بن خالد بن منقر و أمّها بنت أعبد بن أسعد بن منقر، و أمّها بنت سفیان بن خالد بن عبید بن مقاعس بن عمرو بن کعب بن سعد بن زید مناة بن تمیم.

و لسلمی یقول الشّاعر:

تسوّد أقوام و لیسوا بسادة بل السّیّد المیمون سلم بن جندل «۴»

أبو الفرج، مقاتل الطّالبیّین،/ ۵۶- ۵۷- عنه: المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۵۰۱- ۵۰۲

تسمیة من شهد مع الحسین بن علیّ علیهما السّلام بکربلاء [...] أبو بکر بن علیّ و أمّه لیلی بنت مسعود.

المفید، الاختصاص،/ ۸۲

ولد زید مناة بن تمیم: سعد؛ و مالک؛ و عوف، و هو مکسّر، و هو مع بنی حمّان بن عبد العزّی بن کعب؛ و امرؤ القیس، و هم مع بنی عوف بن سعد؛ و عامر- و هم قلیل- مع بنی مجاشع «۵» بن دارم. و رأیت لبعض أهل العلم بالنّسب أنّ یعلی بن منیة (و هی أمّه، و هی

---

(۱)- [إلی هنا مثله فی نفس المهموم،/ ۳۲۷].

(۲)- [فی جمهرة النّسب للکلبیّ و جمهرة الأنساب لابن حزم: سلمی].

(۳)- [من جمهرة النّسب للکلبیّ و جمهرة الأنساب لابن حزم].

(۴)- ابو بکر بن علیّ بن أبی طالب علیهما السّلام:

نامش ضبط نشده [است] و مادرش لیلی، دختر مسعود بن خالد بن مالک بن ربعی بن سلم (۱) بن جندل بن نهشل بن دارم است. و مادر لیلی، عمیرة دختر قیس بن عاصم بن ... و مادر عمیرة، عناق دختر عاصم بن سنان بن ... و مادر عناق، دختر اعبد بن اسعد بن منقر و مادرش دختر سفیان بن خالد بن ... بوده است.

(۱). درباره سلم شاعر گویند:

تسوّد أقوام و لیسوا بسادة بل السیّد المیمون سلم بن جندل

مردمانی به آقایی و سیادت رسیدند که شأنشان نبود؛ بلکه سید و آقا، سلم بن جندل است!

رسولی محلّاتی، ترجمه مقاتل الطّالبیّین،/ ۸۳

(۵)- ا، ط: «مشاجع»، تحریف.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۷۹۹

بنت غزوان، اخت عتبة بن غزوان «۱») اسم أبيه: أميّة بن عبدة بن هشام بن جشم بن بكر بن زيد مناة بن تميم؛ و ولى يعلى اليمن، و له صحبة؛ و له ابن اسمه حيّ بن يعلى.

ولد مالك بن زيد مناة: حنظلة، و فيه البيت و العدد؛ و ربيعة، دخلوا فى بنى نهشل؛ و قيس؛ و معاوية، و هما الكردوسان؛ و هما فى بنى فقيم بن جرير بن دارم.

ولد حنظلة بن مالك ثمانية نفر: مالك، و فيه البيت و العدد؛ و يربوع؛ و ربيعة، و هو أحد الرّبائع، دخل بنوه فى بنى يربوع؛ و عمرو؛ و مرّة، و هو الظّليم، و هو أخو همّام بن مرّة بن ذهل بن شيبان لأمّه: أمّهما أسديّة من بنى أسد بن خزيمة؛ و غالب بن حنظلة؛ و كلفة بن حنظلة؛ و قيس بن حنظلة. فخمسة من هؤلاء يدعون البراجم، و هم: عمرو، و الظّليم، و غالب، و كلفة، و قيس، سمّوا بذلك لأنّ عددهم كان قليلا، فقال لهم حارثة بن عامر بن عمرو بن حنظلة: «أيّتها القبائل الّتى قلّ عددها، تعالوا فلنجتمع، فلنكن كبراجم اليد!». ففعلوا؛ و هم كلّهم مع بنى عبد اللّه بن دارم.

ولد مالك بن حنظلة أحد عشر رجلا: دارم؛ و ربيعة؛ و كعب، دخل فى بنى فقيم، و هم بنو الصّحاريّة؛ ورزام، دخل فى بنى نهشل، و هؤلاء يسمّون الخشاب؛ و زيد؛ و الصدىّ؛ و يربوع؛ أمّ هؤلاء الثّلاثة العدويّة، من بنى عدىّ بن عبد مناة بن أدّ، و إليها ينسبون؛ و أبو سود و عون: أمّهما طهيّة بنت عبشمس بن سعد بن زيد مناة، و إليها ينسبون؛ و جشيش، و أمّه حظّى «۲»، و إليها ينسبون.

ولد دارم بن مالك: عبد اللّه؛ و مجاشع؛ و نهشل؛ و أبو سود؛ و سدوس؛ و خيبرىّ؛ و جرير؛ و أبان؛ و مناف، دخل بنوه مع بنى قطن بن نهشل، لهم عقب. و بنو سدوس منهم يعرفون ببنى بشّة، و هى أمّهم.

---

(۱)- انظر ص ۲۲۹ س ۴.

(۲)- [جمهرة النّسبى الكلبىّ: حظّا].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۰۰

ولد نهشل بن دارم: قطن؛ و زيد؛ و عبد اللّه؛ و جندل؛ و جرول؛ و صخر؛ و أبير.

منهم: خالد بن مالك بن ربعىّ بن سلمى «۱» بن جندل بن نهشل بن دارم، كان سيّدا؛ و ابن ابنه عبّاد بن مسعود بن خالد، كان سيّدا؛ و أخته ليلى بنت مسعود، كانت تحت علىّ بن أبى طالب- رضى اللّه عنه- فولدت له أبا بكر، و عبيد اللّه «۲»: قتل عبيد اللّه يوم هزيمة أصحاب المختار؛ و كان عبيد اللّه مع المصعب بن الزّبير على المختار؛ و قتل أبو بكر مع الحسين.

ابن حزم، الجمهرة، ۱/ ۲۱۳، ۲۲۲، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۳۰

---

(۱)- كذا ضبطه البغدادىّ فى الخزانة ۱: ۱۹۴ عند قول الأسود بن يعفر:

أحقّا بنى أبناء سلمى بن جندل تهدّدكم إياى وسط المجالس

(۲)- ط، ب: «عبد اللّه» فى هذا الموضع و تاليه. و الصواب فى ا، ح و نسب قريش ۴۳- ۴۴.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۰۱

نمايش تصوير

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۰۲

(أبو بكر) بن علىّ عليه السّلام. أخوه قتل معه أمّه، ليلى بنت مسعود بن خالد بن مالك بن ربعىّ بن سلمى بن جندل بن نهشل من بنى دارم.

الطّوسى، الرّجال،/ ۸۱- عنه: أبو على الحائرى، منتهى المقال، ۷/ ۱۲۶؛ المامقانى، تنقيح المقال، ۳- ۲/ ۵

قال الموضّح: و أبو بكر و اسمه عبد اللّه، قتل بالطّفّ، و أبو عليّ عبيد اللّه أمّهما النّهشليّة.

المجدى،/ ۱۷

أبو بكر بن عليّ بن أبى طالب عليه السّلام.

ابن فندق، لباب الأنساب، ۱/ ۳۹۹

أبو بكر بن عليّ «۱» و اسمه عبد اللّه «۲» و أمّه ليلى بنت مسعود بن خالد «۳» بن ربعيّ «۴» بن سلم ابن جندل بن نهشل بن دارم «۴» التّميميّة «۳».

الخوارزمى، مقتل الحسين، ۲/ ۲۸- مثله محمّد بن أبى طالب، تسلية المجالس و زينة المجالس، ۲/ ۳۰۶؛ المجلسى، البحار، ۴۵/ ۳۶؛ البحرانى، العوالم، ۱۷/ ۲۸۰؛ البهبهانى، الدّمعة السّاكبة، ۴/ ۳۱۹؛ الدّربندى، أسرار الشّهادة،/ ۳۰۰؛ المازندرانى، معالى السّبطين، ۲/ ۴۲۸؛ بحر العلوم، مقتل الحسين عليه السّلام (الهامش)،/ ۳۵۳

و قتل أبو بكر بن عليّ، و أمّه ليلى بنت مسعود الدّارميّة، و قد شكّ فى قتله.

ابن الأثير، الكامل، ۳/ ۳۰۲

قتل أبو بكر بن عليّ عليه السّلام، و أمّه ليلى بنت مسعود الدّارميّة.

ابن الصّبّاغ، الفصول المهمّة،/ ۱۹۷

أبو بكر بن عليّ بن أبى طالب عليه السّلام قتل مع أخيه الحسين عليه السّلام بكربلاء (سين جخ). «۵»

---

(۱)- [زاد فى المعالى: و قيل: لم يعرف اسمه و قيل:].

(۲)- [فى البحار و العوالم و الأسرار و المعالى: عبيد اللّه].

(۳- ۳) [لم يرد فى المعالى].

(۴- ۴) [لم يرد فى تسلية المجالس و البحار و العوالم و الدّمعة و الأسرار و فى بحر العلوم: النّهشليّة التّميميّة].

(۵)- اين وقت نوبت به اشبال (۱)، شير پروردگار يعنى فرزندان حيدر كرار افتاد. نخستين، عبد اللّه الأصغر و كنيت او أبو بكر است و مادر او ليلى دختر مسعود بن خالد بن ربعى بن سلم بن جندل بن نهشل بن دارم-

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۰۳

التّفرشى، نقد الرّجال،/ ۳۸۲

أبو بكر بن عليّ بن أبى طالب عليه السّلام قتل مع أخيه الحسين عليه السّلام أمّه ليلى بنت مسعود ابن خالد (سين) «مح».

الأردبيلى، جامع الرّواة، ۲/ ۳۷۰

ثمّ تقدّم إخوة الحسين عليه السّلام عازمين على أن يموتوا دونه.

فخرج أبو بكر بن عليّ بن أبى طالب عليه السّلام، و اسمه عبد اللّه، و أمّه ليلى بنت مسعود بن‌خالد بن مالك بن ربعيّ بن سلم بن جندل، و فيه يقول الشّاعر:

تسوّد أقوام و ليسوا بسادة بل السّيّد الميمون سلم بن جندل

فلم يزل يقاتل حتّى قتل (رضى اللّه عنه).

ابن أمير الحاجّ، شرح شافية أبى فراس،/ ۳۶۶- ۳۶۷

أبو بكر بن أمير المؤمنين عليه السّلام، عدّه الشيخ فى رجاله من أصحاب الحسين قائلا: أبو بكر بن عليّ أخوه قتل معه، أمّه ليلى بنت مسعود بن خالد بن مالك بن ربعيّ بن سلمى ابن جندل بن نهشل من بنى دارم، انتهى.

و قد تضمّنت الزّيارة الّتى أوردها ابن طاوس فى أوّل يوم من رجب المتضمّنة للتّسليم على الشّهداء من بنى هاشم و غيرهم التّسليم عليه، و فى بعض النّسخ تسميته بمحمّد و عليها فيكون من القسم الثّانى لكن خلا- بعض آخر من النّسخ عن اسمه، و على أىّ حال، فشهادته مع أخيه كافية فى بيان رتبته.

- تنبيه- قد عدّ الشّيخ رحمه اللّه فى رجاله من جملة أصحاب الحسين ابن أبى الأسود

- التميميه است (۲).

(۱). اشبال، جمع شبل: بچه شير.

(۲). [اين مطلب را در احوال اولاد أمير المؤمنين عليه السّلام، ۴/ ۳۴۰ تكرار نموده است].

سپهر، ناسخ التّواريخ سيّد الشّهدا عليه السّلام، ۲/ ۳۳۲

باب الكنى من أسامى الرواة [عن أبى عبد اللّه الحسين بن على عليهما السّلام ...]:

أبو بكر بن على عليه السّلام برادر آن حضرت با آن حضرت شهيد شد. مادرش ليلى بنت مسعود بن خالد بن مالك بن ربعى بن سلمة بن جندل بن نهشل بود.

سپهر، ناسخ التّواريخ حضرت أمير المؤمنين عليه السّلام، ۵/ ۲۱۱

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۰۴

الدّئلى، قال متّصلا: بقوله فى عبارته المذكورة من بنى دارم ما لفظه: ابن أبى الأسود الدّئلى انتهى، و قد اشتبه الحائرىّ، فزعم أنّ ذلك من تكملة ترجمة أبى بكر بن أمير المؤمنين فألحقه به فى العبارة الّتى نقلها و لم يلتفت إلى أنّ كون دارم ابن أبى الأسود الدّئلىّ لا معنى له لأنّ دارم قبل زمان النّبىّ صلّى اللّه عليه و اله و سلّم بكثير فلا يعقل كونه ابن أبى الأسود الّذى هو من أصحاب أمير المؤمنين، فلابدّ و أن يكون ابن أبى الأسود عنوانا آخر.

المامقانى، تنقيح المقال، ۳- ۲/ ۵

«۱» أبو بكر بن علىّ بن أبى طالب بن عبد المطّلب عليهم السّلام، اسمه محمّد الأصغر أو عبد اللّه، و أمّه ليلى بنت مسعود بن خالد «۱» بن مالك بن ربعىّ بن سلمى بن جندل بن نهشل بن دارم بن مالك بن حنظلة بن زيد مناة بن تميم: و أمّها عميرة بنت قيس بن عاصم بن سنان بن خالد بن منقر، سيّد أهل الوبر، بن عبيد بن الحارث و هو مقاعس، و أمّها عناق بنت عصام بن سنان بن خالد بن منقر، و أمّها بنت أعبد بن أسعد بن منقر، و أمّها بنت سفيان بن خالد بن عبيد بن مقاعس بن عمرو بن كعب بن سعد بن زيد مناة بن تميم.

و فى سلمى جدّه قال الشّاعر:

يسوّد أقوام و ليسوا بسادة بل السّيّد الميمون سلمى بن جندل

السّماوى، إبصار العين،/ ۳۶

و منهم أبو بكر بن علىّ بن أبى طالب عليهما السّلام، على ما رواه أهل السّير و أرباب المقاتل، منهم أبو الفرج قال: لم يعرف اسمه، و قال مسلم بن قتيبة فى كتاب المعارف: اسمه عبيد اللّه و أخوه محمد بن علىّ الأصغر، الّذى مرّ ذكره سابقا فى النّاحية، أمّهما ليلى بنت مسعود بن خالد بن مالك بن ربعىّ بن سلمى بن جندل بن نهشل بن دارم بن مالك بن حنظلة بن زيد بن مناة بن تميم التّميمىّ، و لسلمى يقول الشّاعر:

يسوّد أقوام و ليسوا بسادة بل السّيّد الميمون سلمى بن جندل

(۱- ۱) [حكاه عنه فى العيون،/ ۱۶۲].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۰۵

و هی الّتی تزوّجها عبد اللّه بن جعفر، خلف علیها بعد عمّه، جمع بین زوجة علیّ بن أبی طالب علیه السّلام و ابنته زینب، فولدت له صالحا، و أمّ أبیها، و أمّ محمّد، ابنی عبد اللّه بن جعفر، فهم أخوة محمّد و أبی بکر، المسمّی بعبید اللّه، ابنی علیّ لأمّهما؛ ذکره الدّارقطنیّ و الحسین بن الحسن فی کتاب تاریخ الخمیس، و ذکر یحیی بن الحسن: أنّ أبا بکر بن عبید اللّه الطّلحیّ حدّثه عن أبیه، أنّ عبید اللّه بن علیّ بن أبی طالب علیهما السّلام قتل مع أخیه الحسین علیه السّلام یوم الطّفّ. «۱»

الحائری، ذخیرة الدّارین، ۱/ ۱۶۳- ۱۶۴- مثله الزّنجانی، وسیلة الدّارین،/ ۲۵۵

قال ابن شهر آشوب فی المناقب: «۲» فتقدّم إلی القتال «۲» أبو بکر بن علیّ و اسمه عبید اللّه.

الحائری، ذخیرة الدّارین، ۱/ ۱۶۴- مثله الزّنجانی، وسیلة الدّارین،/ ۲۵۵

أبو بکر بن أمیر المؤمنین علیه السّلام و اسمه محمّد. «۳»

المقرّم، مقتل الحسین علیه السّلام،/ ۳۲۹

و قال شیخنا المفید [رحمه اللّه]: اسمه محمّد الأصغر، و کنیته أبو بکر، و هو مع عبید اللّه بن علیّ من أمّ واحدة، و هما قتلا بیوم الطّفّ، و اللّه العالم.

المازندرانی، معالی السّبطین، ۱/ ۴۲۸

من إخوة العبّاس الأکبر أولاد أمیر المؤمنین علیّ بن أبی طالب علیه السّلام: أبو بکر بن علیّ ابن النّهشلیّة، أحد الشّهداء إتّفاقا.

و هو شقیق عبید اللّه قتیل المذار، اتّفق المؤرّخون علی شهادته، و اختلفوا فی اسمه؛ و الصّواب أنّ اسمه کنیته؛ نصّ علی ذلک أبو الفرج الإصبهانیّ و غیره، و من زعم أنّ اسمه محمّد أو عبد اللّه، فقد توهّم أنّ المکنّی لا بدّ أن یسمّی، و لیس ذلک بلازم. أمّا أمّه

---

(۱)- ابو بکر بن علی بن أبی طالب علیهما السّلام، نامش را نگفته‌اند و مادرش لیلی دختر مسعود بن خالد است (ط).

کمره‌ای، ترجمه نفس المهموم،/ ۱۵۰

(۲- ۲) [لم یرد فی وسیلة الدّارین].

(۳)- ابو بکر برادر دیگر آن حضرت [عباس علیه السّلام] می‌باشد که مادرش لیلی، دختر مسعود نهشلیه است. ابن جریر گوید که در واقعه عاشورا به شهادت رسید؛ اما ابن اثیر در این مطلب نقل شک نموده است.

پاک‌پرور، ترجمه العبّاس،/ ۱۳۴

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۰۶

النّهشلیّة، فقد مضی ذکرها.

نصّ علیه الشّیخ المفید فی الإرشاد، و الحافظ الکنجیّ فی کفایة الطّالب؛ و ابن قتیبة فی کتابیه: المعارف، و السّیاسة و الإمامة؛ و المحبّ الطّبریّ فی کتابیه: ذخائر العقبی، و الرّیاض النّظرة؛ و الشّبلنجیّ فی نور الابصار؛ و أبو الفدا المؤرّخ و غیرهم ممّا یطول تعدادهم [....] و سمّاه المقریزیّ فی اتّعاظ الحنفا: عبد الرّحمان و کنّاه بأبی بکر. «۱»

المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۵۲۴- ۵۲۵

---

(۱)- ابو بکر بن علی بن ابی طالب، نام او در الارشاد، مقتل الحسین و مقاتل الطالبیین ذکر نشده است.

طبری در تاریخ خویش می‌نویسد: «در شهادت او شک و تردید وجود دارد».

ابو الفرج اصفهانی می گوید: «نام او مشخص نشده است.»

و خوارزمی می‌نویسد: «نام او عبد اللّه بوده».

مادر او لیلی، دختر مسعود بن خالد بن مالک ... بن دارم بوده است.

هاشم‌زاده، ترجمه انصار الحسین،/ ۱۳۰

لیلی والده عبد اللّه الأصغر بانوی حرم امیر المؤمنین [أو] بنت مسعود بن خالد بن ربعی التمیمیه، پسرش عبد اللّه اصغر در روز عاشورا در رکاب حضرت سید الشهدا شهید گردید و بنابه روایت منتهی الآمال: لیلی از آن چهار زنی بودند که بعد از حضرت امیر زندگانی کردند. ام البنین، و امامه، و لیلی تمیمیه، و اسماء بنت عمیس؛ اما در بودنش در زمین کربلاـ دلیل تاریخی ندیدم و اللّه العالم.

بالجمله، بعضی او را بنت مسعود دارمیه می‌دانند و علاوه بر عبد اللّه اصغر، محمد اصغر را نیز از بطن وی دانند که هردو در کربلا شهید شدند به تفصیلی که در فرسان الهیجا نقل کردم.

و مادر این لیلی، عمیره دختر قیس بن عاصم بن سنان بن خالد بن منقر، سید اهل الوبر و شاعر در مدح سلم بن جندل که یکی از اجداد لیلی است، می گوید:

یسوّد أقوام و لیس بسادهٔ بل السّیّد المیمون سلم بن جندل

و لاـ یخفی که دختران امیر المؤمنین را که از بانوان دشت کربلاـ بعضی می‌شمارند، فقط احتمال است نظر به این‌که شوهر آنها یا پسر یا برادر ایشان به همراه حضرت حسین بوده‌اند، مثل میمونه که زوجه عبد اللّه الاکبر بن عقیل بود؛ یا خدیجه که زوجه عبد الرحمان بن عقیل بود. یا زینب صغری که زوجه محمد بن عقیل بود؛ یا ام الحسن که زوجه جعفر بن عقیل بود.

چون این جماعت [در] زمین کربلا به درجه رفیعه شهادت رسیدند، احتمال می‌دهند که بانوان ایشان هم بودند.

محلّاتی، ریاحین الشّریعه، ۳/ ۳۸- ۳۹

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۰۷

عمره

مدّهٔ أعمارهم: هو ابن خمس و عشرین سنهٔ.

ابن فندق، لباب الأنساب، ۱/ ۳۹۹

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۰۸

استشهاده علیه السّلام

و قتل مع الحسین بن علیّ بن أبی طالب (رضی اللّه عنهما) [...] أبو بکر بن علیّ بن أبی طالب، یقال أنّه قتل فی ساقیهٔ [۶۱/ ب]

ابن سعد، الحسین علیه السّلام،/ ۷۶

قال: ثمّ تقدّم إخوهٔ الحسین عازمین علی أن یموتوا من دونه، فأوّل من تقدّم أبو بکر ابن علیّ [...] فتقدّم و هو یقول:

شیخی علیّ ذو الفخار الأطول من هاشم الخیر الکریم المفضل

هذا حسین ابن النّبیّ المرسل عنه نحامی بالحسام المصقل

تفدیه نفسی من أخ مبجّل یا ربّ فامنحنی ثواب المنزل

قال: فحمل علیه رجل من أصحاب عمر «۱» بن سعد یقال له زحر بن [بدر- «۲»] النّخعیّ فقتله رحمه اللّه.

ابن أعثم، الفتوح، ۵/ ۲۰۵

«۳» ذكر أبو جعفر محمّد بن علىّ بن الحسين، و فى الإسناد الّذى تقدّم: أنّ رجلا من همدان قتله. «۳»

و ذكر المدائنىّ أنّه وجد «۴» فى ساقية «۴»، مقتولا لا يدرى من قتله. «۵»

أبو الفرج، مقاتل الطّالبيّين،/ ۵۷- عنه: المجلسى، البحار، ۴۵/ ۳۷؛ البحرانى، العوالم، ۱۷/ ۲۸۰؛ البهبهانى، الدّمعة السّاكبة، ۴/ ۳۱۹؛ القمى، نفس المهموم،/ ۳۲۷؛ الحائرى، ذخيرة الدّارين، ۱/ ۱۶۴؛ المظفّر، بطل العلقمى، ۳/ ۵۲۵؛ الزّنجانى، وسيلة الدّارين،/ ۲۵۵، ۲۵۶؛ مثله المازندرانى، معالى السّبطين، ۱/ ۴۲۹

---

(۱)- فى النّسخ: عمرو.

(۲)- من د و بر.

(۳- ۳) [لم يرد فى وسيلة الدّارين و فى ذخيرة الدّارين: قتله رجل من همدان].

(۴- ۴) [لم يرد فى وسيلة الدّارين].

(۵)- و در حديثى كه از حضرت باقر عليه السّلام روايت كردم، فرموده [است]: «او، يعنى ابو بكر بن علىّ را مردى از قبيله همدان به قتل رسانيد».

و مدائنى گويد: او را در جوى آبى كشته يافتند و قاتلش معلوم نشد.

رسولى محلّاتى، ترجمه مقاتل الطّالبيّين،/ ۸۳

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۰۹

أسامى من قتلهم: و اختلفوا فى قاتله قيل: إنّ قاتله ابن عقبة الغنوىّ، و قيل: قتله رجل من همدان.

مواضع قتلهم: قتل بكربلاء فى المصافّ.

ابن فندق، لباب الأنساب، ۱/ ۳۹۹

ثمّ تقدّم إخوة الحسين عليه السّلام عازمين على أن يقتلوا دونه، فأوّل من تقدّم منهم، أبو بكر بن علىّ [...] فبرز أبو بكر و هو يقول:

شيخى علىّ ذو الفخار الأطول من هاشم الخير الكريم المفضل

هذا الحسين ابن النّبىّ المرسل نذوذ عنه بالحسام الفيصل

تفديه نفسى من أخ مبجّل يا ربّ فامنحنى ثواب المجزل

فحمل عليه زحر بن قيس النّخعىّ، فقتله، و قيل: بل رماه عبد اللّه بن عقبة الغنوىّ فقتله.

الخوارزمى، مقتل الحسين، ۲/ ۲۸- عنه: بحر العلوم، مقتل الحسين عليه السّلام (الهامش)،/ ۳۵۳

«۱» ثمّ برز أبو بكر بن علىّ عليه السّلام قائلا: «۱»

شيخى علىّ ذو الفخار الأطول من هاشم الخير الكريم المفضل

هذا الحسين ابن النّبىّ المرسل «۲» عنه نحامى بالحسام المصقل «۲» تفديه نفسى من أخ مبجّل

فلم يزل يقاتل حتّى قتله «۳» زحر بن بدر الجعفىّ، و يقال عقبة الغنوىّ. «۳» «۴»

(۱- ۱) [ذخيرة الدّارين و وسيلة الدّارين: فتقدّم إلى القتال [....] و هو يرتجز و يقول:].

(۲- ۲) [لم يرد فى بطل العلقمى].

(۳- ۳) [ذخيرة الدّارين و وسيلة الدّارين: «زجر بن قيس التّميمىّ و قيل: النّخعىّ].

(۴)- [زاد فی بطل العلقمی؛ و مثله فی مقتل العوالم ص ۹۳ و فی ۱۰ البحار ص ۲۰۰ و فی ناسخ التّاریخ: أنّه وجد فی ساقیهٔ مقتولا].

بعضی از روایات آورده‌اند که بعد از قتل قاسم بن حسن (رضی اللّه عنه) أبو بکر بن علی بن أبی طالب (رضی اللّه عنه) پای در میدان نهاد و رجزی آغاز کرد. بعد از لحظه‌ای که با اهل تمرد و عصیان مکاوحت کرد، به فرادیس جنان شتافت. برخی گفته‌اند که قاتل او زحر بن مدر البجعی بود و گروهی گویند که به زخم تیر عبد اللّه بن عقبهٔ بن الغنوی از پا درآمد.

میرخواند، روضهٔ الصّفا، ۳/ ۱۶۱

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۱۰

ابن شهر آشوب، المناقب، ۴/ ۱۰۷- عنه: القمی، نفس المهموم،/ ۳۲۷- ۳۲۸؛ الحائری، ذخیرهٔ الدّارین، ۱/ ۱۶۴؛ المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۵۲۵؛ الزّنجانی، وسیلهٔ الدّارین،/ ۲۵۵- ۲۵۶

ثمّ تقدّم «۱» إخوهٔ الحسین عازمین «۲» علی أن یموتوا دونه، فأوّل من خرج منهم أبو بکر ابن علیّ [...] فتقدّم و هو یرتجز «۳»:

شیخی علیّ ذو الفخار الأطول من هاشم الصّدق «۴» الکریم المفضل

هذا حسین ابن النّبیّ المرسل عنه نحامی بالحسام المصقل

تفدیه نفسی من أخ مبجّل

فلم یزل یقاتل حتّی قتله زحر بن بدر «۵» النّخعیّ، و قیل: عبد اللّه «۶» بن عقبهٔ «۷» الغنویّ. «۸»

---

(۱)- [فی البحار و العوالم: تقدّمت و زاد فی الأسرار: أی بعد شهادهٔ أولاد الحسن علیه السّلام].

(۲)- [مکانه فی الدّمعهٔ: روی أکثر الثّقاهٔ أنّه لمّا قتل أصحاب الحسین علیه السّلام و أولاد عمّه عقیل و جعفر و أولاد أخیه الحسن علیه السّلام تقدّمت إخوته عازمین ...].

(۳)- [مکانه فی العیون: و برز أبو بکر بن علیّ و هو أول من خرج من إخوهٔ الحسین علیه السّلام تقدّم و هو یقول:].

(۴)- [العیون: الخیر].

(۵)- [الأسرار: بحر].

(۶)- [البحار: عبید اللّه].

(۷)- [فی الأصل: عتبهٔ].

(۸)- [زاد فی العیون: و قیل رجل من همدان و قیل: وجد فی ساقیهٔ مقتولا].

عزیمت جانبازی را استوار کرده و از برادر رخصت یافته، در میدان حرب ارجوزه کرد:

شیخی علیّ ذو الفخار الأطول من هاشم الصّدق الکریم المفضل (۱)

هذا حسین ابن النّبیّ المرسل عنه نحامی بالحسام المصقل

تفدیه نفسی من أخ مبجّل (۲)

و رزمی صعب انگیخت در روضهٔ الاحباب مسطور است که بیست و یک تن از کوفیان را با تیغ در گذرانید. بالجمله، قتال داد تا به درجه شهادت رسید. در شناخت قاتل او گوناگون سخن کرده‌اند. در کتاب زیارت مسطور است که: هانئ بن ثبیت حضرمی او را شهید کرد. در عوالم قاتل او را زحر بن بدر نخعی نگاشته‌اند و جماعتی نسبت قتل او را به عبد اللّه عقبهٔ الغنوی داده‌اند.

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۱۱

محمّد بن أبی طالب، تسلیهٔ المجالس و زینهٔ المجالس، ۲/ ۳۰۶- عنه: المجلسی، البحار، ۴۵/ ۳۶؛ البحرانی، العوالم، ۱۷/ ۲۸۰؛ البهبهانی، الدّمعهٔ السّاکبهٔ، ۴/ ۳۱۹؛ الدّربندی، أسرار الشّهادهٔ،/ ۳۰۰؛ المازندرانی، معالی السّبطین، ۱/ ۴۲۸- ۴۲۹؛ مثله المیانجی،

العیون العبری،/ ۱۶۲

و خرج من بعده [عثمان] أبو بکر بن علیّ بن أبی طالب و قاتل قتالا شدیدا و قتل أزهی علی ألف فارس و أنشأ یقول شعرا:

أنا الفتی ابن الفتی الکرّار الأنزع الغضنفر المختار

عذرتموا منّا هداهٔ سادهٔ لا یعرفون فی اللّقا الفراد

الیوم احمی عن أخی مجاهدا بذابل و صارم تبّار

قال: ثمّ حمل علی القوم و قتل منهم مائتی فارس فبینما هو کذلک إذ رماه العبد بسهم فقتل.

الدّربندی، أسرار الشّهادهٔ،/ ۲۸۲

(قیل): قتله زحر بن بدر النّخعیّ (و قیل): بل عقبهٔ الغنویّ (و قیل): بل رجل من همدان (و قیل): وجد فی ساقیهٔ مقتولا لا یدری من قتله، (و ذکر) بعض الرّواهٔ: أنّه تقدّم إلی الحرب و قاتل و هو یقول:

- (۳) ابو الفرج گوید: نام قاتل او معروف نیست.

مداینی گوید: کشته او را در میان شهدا جستند و کشنده را ندانستند و از ابو جعفر حدیث کرده است که قاتل او مردی از قبیله همدان بود، و اللّه اعلم. (۳)

(۱). شیخ: پیرمرد، شوهر، استاد، دانشمند، بزرگ فامیل، رئیس، عالی‌مقام و بیشتر این معانی در این‌جا مناسب است.

(۲). آقایم علی صاحب افتخار بزرگ است. از خاندان باکرم و فضیلت هاشم. این حسین پسر پیغمبر صلّی اللّه علیه و اله و سلّم است که من با شمشیر برنده براق از او دفاع می‌کنم. جانم فدای برادر بزرگوارم.

(۳- ۳). [این مطلب را در احوال اولاد أمیر المؤمنین علیه السّلام، ۴/ ۳۴۰ تکرار نموده است].

سپهر، ناسخ التّواریخ سید الشّهدا علیه السّلام، ۲/ ۳۳۲- ۳۳۳

پس برادران بزرگوار آن امام اخیار رخصت طلبیدند. اول، عبد اللّه فرزند حضرت أمیر المؤمنین علیه السّلام که او را ابو بکر می‌گفتند، قدم در میدان کارزار نهاد و گروهی را به سرای جحیم فرستاد و به تیغ عبد اللّه بن عقبه غنوی یا حر بن بدر شربت شهادت نوشید. به روایت امام محمد باقر علیه السّلام: «به ضربت نامردی از قبیله همدان به ریاض جنان انتقال نمود.»

مجلسی، جلاء العیون،/ ۶۷۶- ۶۷۷

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۱۲

شیخی علیّ ذو الفخار الأطول من هاشم، و هاشم لم تعدل

و لم یزل یقاتل حتّی اشترک فی قتله جماعهٔ، منهم عقبهٔ الغنویّ.

فهؤلاء الستّهٔ مع الحسین علیه السّلام لصلب علیّ علیه السّلام، و اختلف فی غیرهم، و یصحّح هذا قول سلیمان بن قتّهٔ یرثیهم:

ستّهٔ کلّهم لصلب علیّ قد أصیبوا و سبعهٔ لعقیل

السّماوی، إبصار العین،/ ۳۶

قال أبو مخنف، و ابن شهر آشوب فی المناقب، و المجلسی فی البحار، فلمّا اشتدّ القتال بعد صلاهٔ الظّهر، برز أبو بکر بن علیّ، و قاتل حتی قتل، قتله زحر بن قیس بن (بدر) التّمیمیّ. «۱»

الحائری، ذخیرهٔ الدّارین، ۱/ ۱۶۴

و خرج أبو بکر بن أمیر المؤمنین علیه السّلام، و اسمه محمّد، قتله زحر بن بدر النّخعیّ. «۲»

المقرّم، مقتل الحسین علیه السّلام،/ ۳۲۹

فتقدّمت إخوة الحسين عليه السّلام عازمين على الموت دونه، فأوّل من برز منهم، أبو بكر

---

(۱)- مردی همدانی او را کشت و از مدائنی نقل است که کشته او را در راه آبی یافتند و قاتلش معلوم نشد. در مناقب گفته [شده است]، ابو بکر بن علی به میدان رفت و می گفت:

علیّ شیخ من صاحب افتخار نسب دارد از هاشم کامکار

بود این حسین زاد فخر رسل حمایت کنیمش ابا ذو الفقار

به قربان او جان من خوش برار

جنگید تا زحر بن بدر جعفی یا عقبه غنوی او را کشت.

کمره‌ای، ترجمه نفس المهموم،/ ۱۵۰

(۲)- محدث قمی اظهار می‌دارد که [در کربلا] در نهر آبی او را کشته یافتند و قاتلش شناخته نشد.

و گویی که در شهیدستان کربلا چون آل ابی طالب بعد از قتل عبد اللّه بن مسلم بن عقیل به یکباره بر لشکر دشمن هجوم آوردند، و حضرت سید الشهدا علیه السّلام بر آنان بانگ زد: «در راه مرگ پایدار باشید ای عموزادگانم که به خدا قسم بعد از امروز، دیگر ذلت و خواری نخواهید دید!»

در این حمله، همراه با عون و محمد پسران جعفر طیار، و عبد الرحمان و جعفر فرزندان عقیل، و محمد بن مسلم بن عقیل، همین ابو بکر هم به درجه شهادت رسید و از این لحاظ قاتلش شناخته نشد.

پاک‌پرور، ترجمه العباس،/ ۱۳۴

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۱۳

ابن علیّ علیهما السّلام، فقاتل قتالا شدیدا، فشدّ علیه زحر بن بدر النّخعیّ، فقتله. «۱»

الجواهری، مثیر الأحزان،/ ۸۲

مواضع قبورهم: قبره بکربلاء فی مواضع الشهداء. الّذی صلّی علیهم: صلّی جابر ابن عبد اللّه الأنصاریّ علیه الرّحمة.

ابن فندق، لباب الأنساب، ۱/ ۳۹۹

---

(۱)- ابو الفرج اصفهانی گزارش می‌دهد: «مردی همدانی او را به قتل رسانیده».

و گفته شده [است]: او را در جوی آبی کشته یافتند و معلوم نشد که چه کسی او را شهید نموده [است].

هاشم‌زاده، ترجمه انصار الحسین،/ ۱۳۰

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۱۴

ذکره فی الزّیارة المطلقة الثّانیّة الّتی ذکرها ابن طاوس و قال: زار بها المرتضی (رضوان اللّه علیه)

قال «۱»: [...] السّلام علیک یا أبا بکر بن علیّ بن أبی طالب علیه السّلام و رحمة اللّه و برکاته.

ما أحسن بلاءک، و أزکی سعیک، و أسعدک بما نلت من الشّرف، و فزت به من الشّهادة، فواسیت أخاک و إمامک، و مضیت علی یقینک حتّی لقیت ربّک صلوات اللّه علیک و ضاعف اللّه ما أحسن به إلیک.

ابن طاوس، مصباح الزّائر،/ ۲۳۹- عنه: المجلسی، البحار، ۹۸/ ۲۴۵

راجع ما یلی:

* يرافق أخاه الإمام عليه السّلام عندما توجّه إلى كربلاء ص ۲۲۱- ۲۲۹.

جاء عند المازندرانيّ:

خرج مع الحسين عليه السّلام من زوجات عليّ عليه السّلام [...] ليلى بنت مسعود الدّارميّة خرجت مع ولديها أبى بكر اسمه عبد اللّه و محمّد الأصغر.

المازندرانى، معالى السّبطين، ۲/ ۲۲۸

* حمل رأسه عليه السّلام إلى الشّام ص ۵۴۶.

* يزيد (لعنة اللّه عليه) ينصب رأسه عليه السّلام بالشّام ص ۵۴۹.

* زيارته فى أوّل رجب، و النّصف من شعبان ص ۶۱۴.

---

(۱)- [إذا أردت أن تعرف من قال؟ راجع ص ۶۲۰].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۱۵

عبيد اللّه بن أمير المؤمنين عليهما السّلام

اشاره

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۱۷

ميزاته العائليّة

عبيد اللّه

ابن عليّ بن أبى طالب بن عبد المطّلب بن هاشم بن عبد مناف بن قصيّ.

و أمّه ليلى بنت مسعود بن خالد بن مالك بن ربعيّ بن سلمى بن جندل بن نهشل بن دارم بن مالك بن حنظلة بن مالك بن سعد بن زيد مناة بن تميم، و كان عبيد اللّه بن عليّ قدم من الحجاز على المختار بالكوفة و سأله فلم يعطه و قال: أقدمت بكتاب من المهديّ؟ قال: لا- فحبسه أيّاما ثمّ خلّى سبيله و قال: اخرج عنّا، فخرج إلى مصعب بن الزّبير بالبصرة هاربا من المختار، فنزل على خاله نعيم بن مسعود التّميميّ ثمّ النّهشليّ و أمر له مصعب بمائة ألف درهم، ثمّ أمر مصعب بن الزّبير النّاس بالتّهيؤ لعدوّهم و وقّت للمسير وقتا ثمّ عسكر ثمّ انقلع من معسكره ذلك، و استخلف على البصرة عبيد اللّه بن عمر بن عبيد اللّه بن معمر، فلمّا سار مصعب تخلّف عبيد اللّه بن عليّ بن أبى طالب فى أخواله و سار خاله نعيم بن مسعود مع مصعب، فلمّا فصل مصعب من البصرة جاءت بنو سعد بن زيد مناة بن تميم إلى عبيد اللّه بن عليّ، فقالوا: نحن أيضا أخوالك و لنا فيك نصيب فتحوّل إلينا فإنّا نحبّ كرامتك، قال: نعم، فتحوّل إليهم، فأنزلوه وسطهم و بايعوا له بالخلافة و هو كاره، يقول: يا قوم! لا تعجلوا و لا تفعلوا هذا الأمر، فأبوا، فبلغ ذلك مصعبا، فكتب إلى عبيد اللّه بن عمر بن عبيد اللّه بن معمر يعجّزه و يخبره غفلته عن عبيد اللّه بن عليّ و عمّا أحدثوا من البيعة له ثمّ دعا مصعب خاله نعيم بن مسعود، فقال: لقد كنت مكرما لك محسنا فيما بينى و بينك فما حملك على ما فعلت فى ابن أختك و تخلّفه بالبصرة يؤلّب الناس و يخدعهم، فحلف باللّه ما فعل و ما علم من قصّته هذه بحرف واحد، فقبل منه مصعب و صدّقه و قال مصعب: قد كتبت إلى عبيد اللّه ألومه فى غفلته عن هذا، فقال نعيم بن مسعود: فلا- يهيّجه أحد أنا أكفيك أمره و أقدم به عليك، فسار نعيم حتّى أتى البصرة، فاجتمعت بنو حنظلة و بنو عمرو بن تميم فسار بهم حتّى أتى بنى سعد، فقال: و اللّه ما كان

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۱۸

لكم فى هذا الأمر الّذى صنعتم خير و ما أردتم إلّا هلاك تميم كلّها فأدفعوا إلىّ ابن أختى، فتلاوموا ساعة، ثمّ دفعوه إليه، فخرج حتّى قدم به على مصعب فقال: يا أخى! ما حملك على الّذى صنعت، فحلف عبيد اللّه باللّه ما أراد ذلك و لا كان له به علم حتّى فعلوه و لقد كرهت ذلك و أبيته فصدّقه مصعب و قبل منه، و أمر مصعب بن الزّبير صاحب مقدّمته عبّادا الحبطىّ أن يسير إلى جمع المختار، فسار فتقدّم و تقدّم معه عبيد اللّه بن علىّ بن أبى طالب، فنزلوا المذار و تقدّم جيش المختار، فنزلوا بإزائهم فبيّتهم أصحاب مصعب بن الزّبير، فقتلوا ذلك الجيش فلم يفلت منهم إلّا الشّريد، و قتل عبيد اللّه بن علىّ بن أبى طالب، تلك اللّيلة. ابن سعد، الطّبقات، ۵/ ۸۶

و عبيد اللّه بن علىّ، كان قدم على المختار بن أبى عبيد الثّقفىّ، حين غلب المختار على الكوفة؛ فلم ير عند المختار ما يحبّ «۱»؛ زعموا أنّ المختار قال له: «صاحب أمرنا هذا رجل منكم لا يعمل فيه السّلاح؛ فإن شئت، جرّبت فيك السّلاح؛ فإن كنت صاحبنا، لم يضرّك السّلاح و بايعناك!» «۱» فخرج من عنده؛ فقدم البصرة، فجمع جماعة؛ فبعث إليه مصعب ابن الزّبير من فرّق جمعه «۲»، و أعطاه الأمان؛ فأتاه عبيد اللّه «۳»؛ فلم يزل مقيما عنده، حتّى خرج مصعب بن الزّبير إلى المختار؛ فقدّم بين يديه محمّد بن الأشعث «۴» بن قيس الكندىّ (و أمّ محمّد بن الأشعث: أمّ فروة بنت أبى قحافة، أخت أبى بكر الصّدّيق لأبيه)؛ «۴» فضمّ عبيد اللّه إليه «۵» مع محمّد فى مقدّمة المصعب؛ فبيّته أصحاب المختار، فقتلوا محمّدا، و قتلوا عبيد اللّه تحت اللّيل. «۶»

المصعب الزّبيرى، نسب قريش،/ ۴۳- ۴۴- مثله ابن عساكر، مختصر ابن منظور، ۲۲/ ۴۱

(۱- ۱) [لم يرد فى المختصر].

(۲)- [المختصر: جماعته].

(۳)- [زاد فى المختصر: فأكرمه مصعب].

(۴- ۴) [لم يرد فى المختصر].

(۵)- [زاد فى المختصر: كان].

(۶)- [أضاف فى المختصر: فلمّا قتل المختار، قال مصعب للأحنف بن قيس: يا أبا بحر، إنّه ليتنغّص علىّ هذا الفتح أن لم يكن عبيد اللّه بن علىّ و محمّد بن الأشعث حيّين فيسرّا به أمّا إنّه قتل عبيد اللّه شيعة أبيه، و هم يعرفونه و كان قتلهما فى سنة سبع و ستّين].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۱۹

(عبيد اللّه بن علىّ بن أبى طالب) و أمّا عبيد اللّه فقتله المختار و لا عقب له.

ابن قتيبة، المعارف، (ط دار إحياء التّراث)،/ ۹۶

كان عبيد اللّه بن علىّ قدم على المختار، [فلم يلتفت إليه]، فقتل عبيد اللّه مع مصعب ابن الزّبير؛ كان مصعب ضمّه و لم ير عند المختار ما يحبّه.

ابن أبى الدّنيا، مقتل الإمام أمير المؤمنين،/ ۱۲۰- ۱۲۱

«۱» و عن جعفر بن محمّد- عليهما السّلام- قال:

أعتق علىّ- عليه السّلام- ألف مملوك ممّا عملت يداه و إن كان عندكم، إنّما حلواه التّمر و اللّبن، و ثيابه الكرابيس، و تزوّج- عليه السّلام- ليلى فجعل له حجلة فهتكها و قال:

حسب أهل علىّ ما هم فيه. «۱»

عن مغيرة الضّبىّ «۲».

قال: لمّا نكح علىّ- عليه السّلام- ليلى بنت مسعود النّهشلىّ قالت: ما زلت أحبّ أن يكون بينى و بينه [سبب «۳»] منذ رأيته قام «۴»

مقاما من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله و سلّم.

فذکر: أنّه ولدت له عبید اللّه بن علیّ، فبایع مصعبا یوم المختار «۵». «۶»

(۱- ۱) [لم یرد فی البحار].

(۲)- فی طبقات ابن سعد (ج ۶ من طبعة أوربا؛ ص ۲۳۵): «المغیرة بن مقسم الضّبیّ مولی لهم، و یکنّی أبا هشام، و کان مکفوفا؛ توفّی سنة ستّ و ثلاثین و مائة، و کان ثقة صحیح الحدیث» و فی تقریب التّهذیب:

«المغیرة بن مقسم- بکسر المیم- الضّبیّ مولاهم أبو هشام الکوفیّ الأعمی ثقة متقن، إلّا أنه کان یدلس، و لا سیما عن إبراهیم، من السّادسة مات سنة ستّ و ثلاثین [و مائة] علی الصّحیح/ ع» و فی الخلاصة للخزرجیّ:

«المغیرة بن مقسم الضبیّ مولاهم أبو هشام الکوفیّ الأعمی الفقیه عن إبراهیم و الشعبیّ و طائفة، و عنه شعبة الثّوری و زائدة و خلق، قال ابن فضل، کان یدلس، وثّقه عبد الملک بن سلیمان و العجلیّ. قال أحمد: توفی سنة ثلاث و ثلاثین و مائة».

(۳)- هذه الکلمة موجودة فی البحار و ساقطة من الأصل.

(۴)- فی البحار: «فأقام» و المظنون أنّ الصّحیح: «قد قام».

(۵)- نقله المجلسی (رحمه اللّه) فی تاسع البحار فی باب أحوال أولاد أمیر المؤمنین علیه السّلام (ص ۶۲۲؛ س ۲۵).

(۶)- جعفر بن محمد علیه السّلام گوید: علی علیه السّلام هزار برده را از دسترنج خود آزاد کرد. اگر او را دیده بودید،-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۲۰

ابن هلال، الغارات، ۱/ ۹۲- ۹۳- عنه: المجلسی، البحار، ۴۲/ ۹۸

«۱» قال أبو مخنف: فحدّثنی حصیرة بن عبد اللّه، أنّ عبد اللّه بن نوف «۲» خرج من بیت هند بنت المتکلفة «۳» حین خرج النّاس إلی حروراء و هو یقول: یوم الأربعاء، ترفّعت السّماء، و نزل القضاء، بهزیمة الأعداء، فاخرجوا علی اسم اللّه إلی حروراء. فخرج، فلمّا التقی النّاس للقتال ضرب علی وجهه ضربة، و رجع النّاس منهزمین، و لقیه عبد اللّه بن شریک النّهدیّ، و قد سمع مقالته، فقال له: ألم تزعم لنا یا ابن نوف أنّا سنهزمهم!؟

قال: أو ما قرأت فی کتاب اللّه: یَمْحُوا اللَّهُ ما یَشاءُ وَ یُثْبِتُ وَ عِنْدَهُ أُمُّ الْکِتابِ! قال: فلمّا أصبح المصعب أقبل یسیر بمن معه من أهل البصرة و من خرج إلیه من أهل الکوفة، فأخذ بهم نحو السّبخة، فمرّ بالمهلّب، فقال له المهلّب: یا له فتحا ما أهناه لو لم یکن محمّد ابن الأشعث قتل! قال: صدقت، «۴» فرحم اللّه محمّدا. «۴» ثمّ سار غیر بعید، ثمّ قال:

یا مهلّب، قال: لبیّک أیّها الأمیر؛ قال: هل علمت أنّ عبید اللّه بن علیّ بن أبی طالب قد قتل! قال: إِنَّا لِلَّهِ وَ إِنَّا إِلَیْهِ راجِعُونَ، قال: المصعب: أمّا إنّه کان ممّن أحب أن یری هذا الفتح، ثمّ لا نجعل أنفسنا أحقّ بشیء ممّا نحن فیه منه، أتدری «۵» من قتله؟ قال: لا؛

- می‌دیدید که حلوایش خرما و شیر است و جامه‌اش از کرباس. چون لیلی را به زنی گرفت، برایش حجله‌ای بستند. علی آن را به کناری زد و گفت: «خاندان علی را همان که دارند، کافی است.»

مغیره ضبی (۱) گوید: علی علیه السّلام چون لیلی دخت مسعود نهشلی را به زنی گرفت، لیلی گفت: «از آن زمان که دیدم علی علیه السّلام جانشین رسول اللّه شد، همواره آرزو داشتم که میان ما پیوند زناشویی باشد.»

گویند که لیلی، دختر مسعود برای او عبید اللّه بن علی را آورد که در نبرد مصعب و مختار با مصعب بیعت کرد.

(۱). مغیرة بن مقسم ضبیّ مردی نابینا و از ثقات راویان بود. در سال ۱۳۶ درگذشت (طبقات ابن سعد، ط لیدن ۶/ ۲۳۵ و تقریب التهذیب ۲/ ۲۷۰). آیتی، ترجمه الغارات،/ ۴۳

(۱)- [زاد فی بطل العلقمی: و قتل عبید اللّه فی حروراء الطّبریّ المؤرّخ و حروراء قریة قرب الکوفة، و بها اجتمع الخوارج الّذین خالفوا أمیر المؤمنین علیّا علیه السّلام، و لذلک سمّوا بالحروریّة، قال فی «تاریخه» ص ۱۵۳ ج ۷].

(۲)- [زاد فی بطل العلقمی: (یعنی البکالی)].

(۳)- [زاد فی بطل العلقمی: یعنی امرأة تجتمع عندها الشّیعة].

(۴- ۴) [لم یرد فی بطل العلقمی].

(۵)- ا: «و تدری».

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۲۱

قال: إنّما قتله من یزعم أنّه لأبیه شیعة. أمّا إنّهم قد قتلوه و هم یعرفونه.

قال: ثمّ مضی حتّی نزل السّبخة فقطع عنهم الماء و المادّة. «۱»

الطّبری، التّاریخ، ۶/ ۱۰۴- عنه: المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۵۰۳- ۵۰۴

و ذکر یحیی بن الحسن، فیما حدّثنی به أحمد بن سعید، أنّ أبا بکر بن عبید اللّه الطّلحیّ حدّثه عن أبیه، أنّ عبید اللّه بن علیّ قتل مع الحسین، و هذا خطأ، و إنّما قتل عبید اللّه یوم المذار «۲»، قتله أصحاب المختار بن أبی عبیدة، «۳» و قد رأیته بالمذار. «۳» «۴»

أبو الفرج، مقاتل الطّالبیّین،/ ۵۷- عنه: المجلسی، البحار، ۴۵/ ۳۹؛ البحرانی، العوالم،

۱۷/ ۲۸۲؛ البهبهانی، الدّمعة السّاکبة، ۴/ ۳۲۱؛ الدّربندی، أسرار الشّهادة،/ ۳۰۰؛ المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۵۰۲

و عبید اللّه «۵» بن علیّ بن أبی طالب، و أمّه لیلی بنت مسعود «۶» بن خالد بن مالک بن ربعیّ ابن سلمی بن جندل بن نهشل بن دارم بن حنظلة. «۶»

قتله أصحاب المختار بن أبی عبیدة یوم المذار، و کان صار إلی المختار، فسأله أن یدعو

---

(۱)- [زاد فی بطل العلقمی:

و هذا کلام ظاهر فی أنّ الزّبیریّة قتلوه لقوله ثمّ لا نجعل أنفسنا، و قوله قتله من یزعم إلی آخره. تمویه یخدع به السّخفاء من أهل البصرة الّذین خدعتهم المرأة المتآمرة علیهم.

و یذهب أبو حنیفة الدّینوریّ فی الأخبار الطّوال إنّ المقتول عمر بن علیّ و هو خطأ قطعا. و سنذکره فی ترجمته، و المشهور المتداول، أنّ المقتول هو عبید اللّه، و قتل بالمذار. نصّ علیه المحبّ الطّبریّ فی ذخائر العقبی و الرّیاض النّضرة، و ابن قتیبة فی المعارف، و غیرهم، و قبره معروف علی ضفة دجلة الشّرقیّة بین قلعة صالح و العزیز، یعرف عند أهل تلک البلاد بعبد اللّه بن علی! بکسر العین من علیّ].

(۲)- [فی المطبوع: المدار].

(۳- ۳) [لم یرد فی الأسرار].

(۴)- [البحار: المذار- کسحاب- بلد بین واسط و البصرة، و بها کانت یوم لمصعب بن الزّبیر علی أحمر بن شمیط البجلیّ، راجع أیام الحرب فی الإسلام للمیدانیّ بذیل مجمع الأمثال ج ۲ ص ۴۴۷].

(۵)- فی النّسخ «عبد اللّه» و التّصویب من طبقات ابن سعد ۶- ۸۶ و الطّبریّ ۶ و ابن الأثیر ۳- ۱۷۲ و المعارف ۹۶.

(۶- ۶) [لم یرد فی بطل العلقمی].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۲۲

إلیه و یجعل الأمر له فلم یفعل، فخرج فلحق بمصعب بن الزّبیر «۱» فقتل فی الوقعة، و هو لا یعرف «۲». «۳»

أبو الفرج، مقاتل الطّالبيّين،/ ۸۴- عنه: المظفّر، بطل العلقمى، ۳/ ۵۰۲

قال الموضّح: و أبو بكر و اسمه عبد اللّه قتل بالطّفّ، أبو على عبيد اللّه، أمّهما النّهشليّة، فأمّا عبيد اللّه فكان مع أخواله بنى تميم بالبصرة حتّى حضر وقائع المختار فأصابه جراح و هو مع مصعب، فمات و قبره بالمذار من سواد البصرة يزار إلى اليوم، و كان مصعب يشنّع على المختار به و يقول: قتل ابن إمامه.

المجدى،/ ۱۷

أسماء المقتولين: عبيد اللّه بن علىّ بن أبى طالب عليه السّلام.

موضع قتلهم: قتل فى المصافّ الّذى كان بين مصعب و المختار.

أسامى من قتلهم: قتله ابن حريث.

مواضع قبورهم: دفن بالكوفة.

الّذى صلّى عليهم: صلّى عليه مصعب بن الزّبير.

مدّة أعمارهم: سنّه قريب من خمسين سنة.

---

(۱)- انظر مبايعته بالخلافة و قتله فى طبقات ابن سعد ۵- ۸۷- ۸۸.

(۲)- المعارف ۱۷۶ و مروج الذّهب ۲/ ۸۲.

(۳)- و احمد بن سعيد از يحيى بن حسن از عبيد اللّه طلحى براى من حديث كرد كه عبيد اللّه بن على نيز در كربلا كشته شد؛ ولى اين سخن درست نيست و عبيد اللّه در جنگ «مذار» (۱) به دست لشكريان مختار بن ابى عبيده ثقفى كشته شد و من در مذار قبر او را ديده‌ام.

مادرش ليلى، دختر مسعود بن خالد بن ... است و او را لشكريان مختار بن ابى عبيده در جنگ مذار كشتند. سببش آن بود كه عبيد اللّه به نزد مختار رفت و از او خواست كه مختار مردم را به طرفدارى او دعوت كند و كار رهبرى و رياست را به او واگذارد، و چون مختار نپذيرفت به مصعب بن زبير پيوست و در معركه جنگ درحالى‌كه او را نمى‌شناختند، كشته شد.

رسولى محلّاتى، ترجمه مقاتل الطّالبيّين،/ ۸۴، ۱۲۷

(۱). زبيرى در كتاب «نسب قريش» گويد: پس از خروج مختار، عبيد اللّه بن على به كوفه آمد و بر مختار وارد شد و اظهار داشت: «پس از برادرم يعنى حسين بن على، امامت به ارث من خواهد رسيد و بايد تو با من بيعت كنى!»

مختار گفت: «امام آن كسى است كه اين شمشير بر بدن او (در غير ميدان جنگ) اثر نكند. من اكنون با اين تيغ تو را مى‌آزمايم. چنانچه كارگر نيفتد، با تو بيعت مى‌كنم. عبيد اللّه چون اين بشنيد، عقب عقب به بيرون شد و به مصعب بن زبير پيوست و در هنگام جنگ مختار با وى در سراپرده‌اى خفته بود كه لشكر مختار شبيخونى بر سپاه مصعب زدند و وى ناشناخته در خيمه كشته شد؛ چنان‌كه در صفحه ۱۲۷ بيايد (مصحّح).

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۲۳

سبب قتلهم و غيره: سأل عبيد اللّه بن علىّ عليه السّلام المختار أن يدعو إليه فلم يفعل، فلحق بالمصعب.

ابن فندق، لباب الأنساب، ۱/ ۴۰۴

و منها: ما روى عن أبى الجارود، عن أبى جعفر عليه السّلام قال: جمع أمير المؤمنين عليه السّلام بنيه، و هم اثنا عشر ذكرا، فقال لهم: «۱» إنّ اللّه أحبّ أن يجعل فىّ سنّة من يعقوب إذ جمع بينه، و هم اثنا عشر ذكرا «۱»، فقال لهم:

إنّى أوصى إلى يوسف، فاسمعوا له، و أطيعوا.

و أنا أوصى إلى الحسن و الحسين، فاسمعوا لهما و أطيعوا «۲».

«۳» فقال له عبد اللّه ابنه: أ «۴» دون محمّد بن عليّ؟- يعنى محمّد ابن الحنفيّة-. «۳»

فقال له: أجرأة «۵» عليّ فى حياتى؟! كأنّى بك قد وجدت مذبوحا فى فسطاطك لا يدرى من قتلك. «۶» فلمّا كان فى زمان المختار أتاه فقال: لست هناك.

فغضب فذهب إلى مصعب بن الزّبير «۷» و هو بالبصرة فقال: ولّنى قتال أهل الكوفة فكان على مقدّمة مصعب، «۷» فالتقوا بحروراء «۸» فلمّا حجر «۹» اللّيل بينهم أصبحوا و قد وجدوه مذبوحا فى فسطاطه، لا يدرى من قتله. «۶» «۱۰»

(۱- ۱) [بطل العلقمى: إنّ النّبىّ يعقوب كان له من البنين و هم اثنا عشر ذكرا].

(۲)- [اثبات الهداة و بطل العلقمى: أطيعوهما].

(۳- ۳) [لم يرد فى اثبات الهداة].

(۴)- [لم يرد فى البحار و بطل العلقمى].

(۵)- [إثبات الهداة: تجترىء].

(۶- ۶) [لم يرد فى إثبات الهداة].

(۷- ۷) [لم يرد فى بطل العلقمى].

(۸)- حروراء- بفتحتين و سكون الواو-: قرية بظاهر الكوفة، و قيل، موضع على ميلين منها ... (مراصد الاطّلاع: ۱/ ۳۹۴).

(۹)- فى بعض النّسخ «حجز»: و كلاهما بمعنى المنع.

(۱۰)- [زاد فى بطل العلقمى: و قد استراب بعض الخطباء بهذه الرّواية، و من المؤسف جدّا، أن و اجهنى بالإنكار المجرّد، و الدّعوى التّخميتيّة، بأنّ عليّا عليه السّلام تزوّج ليلى بعد وقعة الجمل، فيكون عبيد اللّه صغير السّن، و هذا و هم لم يذكر من يوثق بقوله، أو يعوّل عليه ذلك، و هذا عندنا نصّ خرجه القطب الرّوانديّ معتمد-

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۲۴

الرّوانديّ، الخرائج و الجرائح، ۱/ ۱۸۳- ۱۸۴ رقم ۱۷- عنه: المجلسى، البحار، ۴۲/ ۸۷- ۸۸، ۴۱/ ۲۹۵- ۲۹۶؛ الحرّ العاملى، اثبات الهداة، ۲/ ۴۵۷، ۵۵۰ رقم ۲۶، ۱۹۳؛ المظفّر، بطل العلقمى، ۳/ ۵۰۲- ۵۰۳

فخرج أهل البصرة مع مصعب فقاتلوه بالكوفة، فقتل المختار عبيد اللّه بن علىّ بن أبى طالب و هو فى عسكر مصعب لا يعرف.

الخوارزمى، مقتل الحسين، ۲/ ۱۷۴

و قد ذهب أيضا شيخنا المفيد، فى كتاب الإرشاد، إلى أنّ عبيد اللّه ابن النّهشليّة، قتل بكربلاء مع أخيه الحسين عليه السّلام «۱» و هذا خطأ محض، بلا مراء، لأنّ عبيد اللّه ابن النّهشليّة، كان فى جيش مصعب بن الزّبير، و من جملة أصحابه، قتله أصحاب المختار بن أبى عبيد بالمذار، و قبره هناك ظاهر، الخبر بذلك متواتر، و قد ذكره شيخنا أبو جعفر، فى الحائريّات «۲»، لمّا سأله السّائل عمّا ذكره المفيد فى الإرشاد، فأجاب بأنّ عبيد اللّه ابن النّهشليّة، قتله أصحاب المختار بالمذار، و قبره هناك معروف، عند أهل تلك البلاد. «۳»

- و حجّة، و فيه معجزة لأمير المؤمنين عليه السّلام جاءت كما أخبر به باتّفاق المؤرّخين، و لا ترفع اليد عن النّصّ إلّا بنصّ مثله أو أقوى منه].

(۱)- الارشاد: باب ذكر أولاد أمير المؤمنين عليه السّلام، و فى المصدر هو ابن ليلى بنت مسعود الدّارميّة.

(۲)- لا يوجد فى الحائريّات.

(۳)- [زاد فی بطل العلقمی: و کیف یظنّ الظّانّ أو یتخیّل المتخیّل جهل الشّیخ المفید بما له شهرة، فضلا عن التّواتر، فنسبة مثل ذلک إلیه جسارة عظیمة و تهوّر شدید، و جرأة لا تحتمل، فالمغلط له غالط مهما کان إلّابتوقیر و احتشام، فمخالفته عند استبانة الصّواب لک فی خلاف قوله أن تحفظ له إمامته، و لا تغلّطه تغلیطا صریحا، بل تقول قد اتّضح لی خلاف ما ذهب إلیه، أو قوی عندی رأی غیر رأیه و ما شاکل ذلک، و علم المفید بالأنساب و الأخبار فوق علم العلماء، و الّذی فی الإرشاد: عبد اللّه، و لم یصرّح بالمصغّر و التّصغیر، جاء من النّسّاخ، و کونه لم یذکر المصغّر، فمحتمل للغفلة و النّسیان الّذین لم یخل منهما انسان غیر المعصوم، و لو سلمنا لابن إدریس ما قاله، فلم ینفرد المفید بهذا القول، بل سبقه أعیان النّسّابین مثل الکلبیّ و الطّلیحیّ و غیرهما، و دعوی ابن ادریس التّواتر، فمباهتة محضة، و مکابرة صرفة، کیف یقع التّواتر و قد سمعت الطّبریّ یذکر أنّه قتل بحروراء، و کذلک القطب الرّاوندیّ رواه عن الإمام الباقر علیه السّلام و قوله الحجّة. و ذهب أبو حنیفة الدّینوریّ إنّ المقتول بالمذار، هو عمر الأطرف و ابن العماد فی شذرات الذّهب، و زعم أنّه قتل تحت رایة المختار، و قیل: أخوه عبید اللّه تحت رایة مصعب، أنظر ص ۷۵ ج ۱.

و قد سبق المفید هشام الکلبیّ و عبید اللّه الطّلیحیّ و غیرهما، و لحقه آخرون کما عرفت سابقا؛ فأین التّواتر-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۲۵

ابن إدریس، السّرائر، ۱/ ۶۵۶- عنه: المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۵۰۴- ۵۰۶

«۱» المذار بالفتح و آخره راء و هی عجمیّة و لها مخرج فی العربیّة أن یکون اسم المکان «۱» [...]. و المذار فی میسان بین واسط و البصرة و هی قصبة میسان «۱» بینها و بین البصرة مقدار أربعة أیام، «۱» و بها مشهد «۲» عامر کبیر جلیل عظیم قد أنفق علی عمارته الأموال الجلیلة و علیه الوقوف و تساق إلیه النّذور، «۲» و هو قبر عبد اللّه بن علیّ بن أبی طالب «۳».

یاقوت الحموی، معجم البلدان، ۴/ ۴۶۸- عنه: ابن هلال، الغارات (الهامش)، ۱/ ۳۴۳؛ المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۵۰۴

- فی محلّ الخلاف؟

و إن أراد تواتر سخفاء العوام و الأوباش من الجهلاء، فتواترهم کنسج العناکب، فکم تواتر عندهم من مشهد باطل عند جمیع العلماء، و خاصّة أرض البصرة مملوءة من هذه المتواترات الباطلة عند أهل العلم.

و ما احتجّ به علی الشّیخ المفید من نقل کلام الشّیخ الطّوسیّ رحمه اللّه فی المقام فما کنت أظنّ صدور مثله من محصّل، فضلا عن إمام من أئمة الفقهاء، کابن إدریس، و هو حیف و عدم إنصاف و مجانبة لجادّة الصّواب.

الشّیخ الطّوسی مهما بلغ من الفضل و الجلالة، لا یکون حجّة علی الشّیخ المفید، بل الشّیخ المفید حجّة علیه، لأنّه شیخه و أستاذه، و شیخ شیخه السّیّد المرتضی، و من بحر معارفه اغترفا، و من رشحات فضله رویا، و قد اعترفا له بالفضیلة، و علوّ المکانة، و عوّلا علی أقواله فی سائر الاحتجاجات المسطورة فی الکتب الکلامیّة.

فلا یصحّ من قول ابن إدریس إلّا قوله: کان قبره بالمذار مشهور، و هو کذلک فی قبّة عالیة بین نهر الکسّارة و قلعة صالح فی لواء العمارة له کرامات].

(۱- ۱) [لم یرد فی الغارات و بطل العلقمی].

(۲- ۲) [الغارات: عظیم].

(۳)- [زاد فی بطل العلقمی: و للدّاودیّ فی عمدة الطّالب کلام یصف هذا المشهد و المصحف الّذی فیه بخطّ أمیر المؤمنین، و أنّه احترق بحریق المشهد].

و او با مصعب بن زبیر بود و در مقاتله مصعب با مختار زخمی برداشت و بدان زخم درگذشت و قبر او در مزار است. از سواد بصره و اهل بطایح، قبر او را عظیم می‌شمردند و بسیار وقت به زیارتش حاضر می‌شدند و مصعب بن زبیر همواره مختار را شنعت می‌کرد

و سرزنش می‌نمود و می گفت: «فرزند امام خود را بکشت.»

و به روایتی عبید اللّه با مختار بود. یک روز او را در سراپرده مختار مقتول یافتند و قاتل را ندانستند.

لاجرم مختار به قتل او متهم شد و این که یحیی بن الحسن بن أبی بکر بن عبد اللّه الظلمی حدیث می کند که عبید اللّه در خدمت امام حسین علیه السّلام در کربلا شهید شد، به خطا رفته است.

سپهر، ناسخ التّواریخ أمیر المؤمنین علیه السّلام، ۴/ ۳۴۰

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۲۶

عبید اللّه بن علیّ بن أبی طالب، أبوه أمیر المؤمنین، و أمّه لیلی بنت مسعود بن بنی تمیم، و قد استشهد مع أخیه الحسین بالطّفّ علی ما نصّ علیه جمع من أهل السّیر و کتب المقاتل، و کفاه ذلک شرفا و جلالة مضافا إلی شرف النّسب و شرف تسلیم الإمام علیه بالخصوص فی زیارة الرّجبیة، و یظهر من بعضهم أنّ کنیته أبو بکر و ظاهر تسلیم الإمام علی أبی بکر بعد التّسلیم علی عبید اللّه بن أمیر المؤمنین، الکاشف عن کون أبی بکر غیر عبید اللّه، و ربّما یؤیّد التّعدّد أنّ فی بعض النّسخ بعد أبی بکر کلمة محمّد، و العلم عند اللّه تعالی، و لابن ادریس هنا فی مزار السّرائر اشتباه غریب، فإنّه قال: أنّه ذهب الشّیخ المفید رحمه اللّه فی کتاب الإرشاد إلی أنّ عبید اللّه ابن النّهشلیّة قتل بکربلاء مع أخیه الحسین، و هذا خطأ محض بلا مراء لأنّ عبید اللّه ابن النّهشلیّة کان فی جیش مصعب بن الزّبیر و من جملة أصحابه قتله أصحاب المختار بن أبی عبیدة بالمذار «۱» و قبره هناک ظاهر. و هذا الخبر متواتر انتهی، فإنّ فیه ما سمعت من تصریح أرباب السّیر و الزّیارة الشّریفة بشهادة عبید اللّه بن أمیر المؤمنین و أمّه لیلی بنت مسعود من بنی تمیم بالطّفّ و بنو نهشل طائفة من بنی تمیم.

المامقانی، تنقیح المقال، ۲- ۱،/ ۲۴۰- ۲۴۱

عبید اللّه بن علیّ بن أبی طالب علیه السّلام:

ذکر المحلّاتیّ فی فرسان الهیجاء ص ۲۶۱ عن رجال المامقانی: أنّ أمّه لیلی بنت مسعود، من بنی تمیم، و قتل مع أخیه الأصغر محمّد فی کربلاء. و ورد فی الزّیارة الرّجبیّة (السّلام علی عبید اللّه بن علیّ بن أبی طالب) و فی درّ النّظیم یقول: ولدت لیلی بنت مسعود الدّارمیّة من علیّ بن أبی طالب علیه السّلام ولدین، أحدهما: عبید اللّه، و ثانیهما محمّد، و کلاهما قتلا فی کربلاء دون أخیهما الحسین علیه السّلام. «۲»

الزّنجانی، وسیلة الدّارین،/ ۲۶۱

---

(۱)- [فی المطبوع: المزار].

(۲)- عبد اللّه بن علی بن ابی طالب [گوید]: نام او تنها در «الارشاد» شیخ مفید ذکر شده، و در مصادر دیگر تاریخی نامی از او برده نشده است. شیخ مفید می گوید: «مادر او و همچنین مادر ابو بکر بن علی، لیلی دختر مسعود ثقفیه می‌باشد.»-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۲۷

من إخوة العبّاس الأکبر أولاد أمیر المؤمنین علیه السّلام

عبید اللّه، قتیل المذار، المعروف بابن النّهشلیّة، و کان قد نزعت نفسه إلی طلب الخلافة، فقصد المختار لیدعو إلیه، فقال المختار: لست أقبل من لا یحمل توصیة من محمّد بن الحنفیّة، فضلا عن أن أدعو إلیه؛ فغضب و لحق بمصعب بن الزّبیر، و سار معه إلی حرب

المختار، فأصبح مقتولا لا يدرى من قتله؟ فزعمت الزّبيريّة أنّ الكيسانيّة قتلوه، و زعمت الكيسانيّة أنّ الزّبيريّة قتلوه، فصحّت فيه دعوة أبيه.

و لكنّ التّحقيق أنّ الزّبيريّة قتلوه، لأنّهم يبغضون عليّا و ولده.

المظفّر، بطل العلقمى، ۳/ ۵۰۱

و بعد:

۱- فقد عدّ أبو بكر/ عبد اللّه بن أمير المؤمنين من ولده عليهما السّلام عند:

الكلبى، جمهرة النّسب، ۱/ ۳۱

ابن قتيبة، المعارف،/ ۲۱۰- ۲۱۱

البلاذرى، جمل من أنساب الأشراف، ۲/ ۴۱۳، أنساب الأشراف، ۲/ ۱۹۲

ابن أبى الدّنيا، مقتل الإمام أمير المؤمنين،/ ۱۲۰- ۱۲۱

اليعقوبى، التّاريخ، ۲/ ۲۰۱

تاريخ أهل البيت،/ ۹۵، ۹۷- ابن أبى الثّلج، تاريخ الأئمة (من مجموعة نفيسة)،/ ۱۷، ۳۴

المسعودى، مروج الذّهب، ۳/ ۷۳

ابن حبّان، الثّقات (السّيرة النّبوية)، ۲/ ۳۰۴، السّيرة النّبويّة (ط بيروت)،/ ۵۵۳

أبو طالب الزّيدى، الإفادة،/ ۴۰- عنه: اليمنى، التّحف،/ ۴۰

ابن فندق، لباب الأنساب، ۱/ ۳۳۶

ابن الخشّاب، تاريخ مواليد الأئمّة (من مجموعة نفيسة)،/ ۱۷۱

- اين عبد اللّه ... بايد شخصى غير از عبد اللّه بن على بن ابى طالب باشد كه مادرش ام البنين، دختر حزام بود. همه مورّخان در شهادت آن عبد اللّه بن على بن ابى طالب اتّفاق نظر دارند و ما نام او را در شمار هفده تن از شهيدان بنى هاشم بيان كرديم.

هاشم‌زاده، ترجمه انصار الحسين،/ ۱۳۱

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۲۸

ابن شهر آشوب، المناقب، ۳/ ۳۰۴- عنه: المجلسى، البحار، ۴۲/ ۹۲

ابن قدامة، التّبيين،/ ۱۳۷

ابن أبى الحديد، شرح نهج البلاغة، ۹/ ۲۴۲- عنه: المجلسى، البحار، ۴۲/ ۹۰

ابن طلحة، مطالب السّؤول،/ ۶۲- عنه: الإربلى، كشف الغمّة، ۱/ ۴۴۱؛ البهبهانى، الدّمعة السّاكبة، ۳/ ۱۶۹

المحلّى، الحدائق الورديّة، ۱/ ۵۲

سبط ابن الجوزى، تذكرة الخواصّ،/ ۵۴

عماد الدّين طبرى، كامل بهائى، ۳/ ۳۰۳

الكنجى، كفاية الطّالب،/ ۴۱۲

ابن الطّقطقى، الأصيلى،/ ۵۷

رضى الدّين ابن المطهّر، العدد،/ ۲۴۲- ۲۴۳- عنه: المجلسى، البحار، ۴۲/ ۷۴

المقريزى، اتّعاظ الحنفاء،/ ۶

محمّد كاظم الموسوى، النّفحة العنبريّة،/ ۴۰ (عبد اللّه)

ابن طولون، الأئمّة الاثنا عشر،/ ۵۹

۲- وعدّه من ولد أمير المؤمنين عليه السّلام الّذين شهدوا كربلاء و قتلوا مع أخيهم عليهم السّلام:

ابن سعد، الطّبقات، ۳- ۱/ ۱۱- ۱۲

ابن قتيبة، الإمامة و السّياسة، ۲/ ۶

محمّد بن سليمان، المناقب، ۲/ ۴۹

الطّبرى، التّاريخ، ۵/ ۱۵۳- ۱۵۴

المفيد، الإرشاد، ۱ / ۳۵۵- عنه: العلّامة الحلّى، المستجاد (من مجموعة نفيسة)،/ ۴۲۹؛ الإربلى، كشف الغمّة، ۱/ ۴۴۰؛ المجلسى، البحار، ۴۲/ ۸۹- ۹۰؛ البهبهانى، الدّمعة السّاكبة، ۳/ ۱۶۸؛ التّسترى، تواريخ النّبىّ صلّى اللّه عليه و اله و الآل عليهم السّلام،/ ۱۱۵

المفيد، الاختصاص،/ ۸۲

ابن، حزم، الجمهرة، ۱/ ۳۸

المجدى،/ ۱۲، ۱۷ (عبد اللّه)

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۲۹

الطّبرسى، إعلام الورى،/ ۲۰۳- مثله، الجزائرى، الأنوار النّعمانيّة، ۱/ ۳۷۱

الطّبرسى، تاج المواليد (من مجموعة نفيسة)،/ ۹۳

ابن الجوزى، صفة الصّفوة، ۱/ ۳۰۹، المنتظم، ۵/ ۶۹

ابن البطريق، العمدة/ ۳۰

ابن الأثير، الكامل، ۳/ ۱۹۹- ۲۰۰

البرّى، الجوهرة،/ ۵۷

سبط ابن الجوزى، تذكرة الخواصّ،/ ۲۵۴

محب الدّين الطّبرى، ذخائر العقبى،/ ۱۱۷، الرّياض النّضرة، ۲/ ۳۳۳

النّويرى، نهاية الإرب، ۲۰/ ۲۲۱

أبو الفداء، التّاريخ، ۱/ ۱۸۱

ابن كثير، البداية و النهاية، ۷/ ۳۳۱

ابن الصّبّاغ، الفصول المهمّة،/ ۱۴۱

الباعونى، جواهر المطالب، ۲/ ۱۲۲

الدّياربكرى، تاريخ الخميس، ۲/ ۲۸۴

خواند امير، حبيب السّير، ۱/ ۵۸۴

تاج الدّين العاملىّ، التّتمّة،/ ۵۷

سپهر، ناسخ التّواريخ أمير المؤمنين عليه السّلام، ۴/ ۳۴۰

الشّبلنجى، نور الأبصار،/ ۲۰۷

الأعرجى، مناهل الضّرب،/ ۸۶

الأمين، أعيان الشّيعة، ۱/ ۳۲۷

موسی محمّد علیّ، السّیّدة زینب،/ ۹۵

۳- و ذکر أبو بکر فی جملة الشّهداء علیهم السّلام عند:

ابن قتیبة، الإمامة و السّیاسة، ۲/ ۶

ابن عبد ربّه، العقد الفرید، ۴/ ۳۸۵- عنه: الباعونی، جواهر المطالب، ۲/ ۲۷۷؛ المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۵۲۶

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۳۰

المسعودی، التّنبیه و الإشراف،/ ۳۰۳

الطّبرانی، المعجم الکبیر، ۳/ ۱۰۸، مقتل الحسین،/ ۳۸- عنه: الهیثمی، مجمع الزّوائد، ۹/ ۱۹۷- مثله الشّجری، الأمالی، ۱/ ۱۸۵

أبو نصر، سرّ السّلسلة،/ ۸۹

المفید، الإرشاد، ۲/ ۱۲۹- عنه: الجزائری، الأنوار النّعمانیّة، ۳/ ۲۶۳

المفید، الاختصاص،/ ۸۲

الطّبرسی، إعلام الوری،/ ۲۵۰

الطّبرسی، تاج المواليد (من مجموعة نفیسة)،/ ۱۰۸

ابن الجوزی، صفة الصّفوة، ۱/ ۱۰۹، المنتظم، ۵/ ۶۹

الخوارزمی، مقتل الحسین، ۲/ ۴۷

ابن شهر آشوب، المناقب، ۴/ ۱۱۲- عنه: المجلسی، البحار، ۴۵/ ۶۳؛ البحرانی، العوالم، ۱۷/ ۳۴۳؛ البهبهانی، الدّمعة السّاکبة، ۵/ ۲۰؛ الدّربندی، أسرار الشّهادة،/ ۴۶۲؛ القزوینی، تظلّم الزّهراء/ ۲۴۱؛ مثله محمّد بن أبی طالب، تسلیة المجالس و زینة المجالس، ۲/ ۳۲۹

ابن الجوزی، المنتظم، ۵/ ۳۴۰

المحلّی، الحدائق الوردیّة، ۱/ ۱۲۰

سبط ابن الجوزی، تذکرة الخواصّ،/ ۲۵۴

الکنجی، کفایة الطّالب،/ ۴۴۶

النّویری، نهایة الإرب، ۲۰/ ۴۶۱

أبو الفداء، التّاریخ، ۱/ ۱۹۱

الذّهبی، سیر أعلام النّبلاء، ۳/ ۲۱۶

الذّهبی، العبر، ۱/ ۶۵- ۶۶

الذّهبی، تاریخ الإسلام، ۲/ ۳۵۲

الیافعی، مرآة الجنان، ۱/ ۱۳۱- ۱۳۲- عنه: الدّیاربکری، تاریخ الخمیس، ۲/ ۲۹۸

ابن کثیر، البدایة و النّهایة، ۸/ ۱۸۹

المخزومی، صحاح الأخبار،/ ۳۰

الطّریحی، المنتخب، ۱/ ۳۷

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۳۱

ابن العماد، شذرات الذّهب، ۱/ ۶۶

مجلسی، جلاء العیون،/ ۶۹۴

القندوزی، ینابیع المودّة، ۲/ ۳۲۱، ینابیع المودّة (ط أسوة)، ۳/ ۱۵۳

الأمين، أعيان الشّيعة، ۱/ ۶۱۰

۱- عدّ عبيد اللّه/ عبد اللّه بن أمير المؤمنين من ولده عليهما السّلام عند:

الكلبيّ، جمهرة النّسب، ۱/ ۳۱ (عبد اللّه)

المصعب الزّبيرى، نسب قريش،/ ۴۳

ابن قتيبة، المعارف،/ ۲۱۰

اليعقوبى، التّاريخ، ۲/ ۲۰۱

المسعودى، التّنبيه و الإشراف،/ ۲۹۸

المسعودى، مروج الذّهب، ۳/ ۷۳

ابن حبّان، الثّقات (السّيرة النّبويّة)، ۲/ ۳۰۴، السّيرة النّبويّة (ط بيروت)،/ ۵۵۳

أبو طالب، الزّيدى، الإفادة،/ ۴۰ (عبيد اللّه)- عنه: اليمنى، التّحف،/ ۴۰ (عبد اللّه)

المجدى،/ ۱۲ (عبد اللّه)

ابن فندق، لباب الأنساب، ۱/ ۳۳۶

ابن الخشّاب، تاريخ مواليد الأئمّة (من مجموعة نفيسة)،/ ۱۷۱ (عبد اللّه)

ابن شهر آشوب، المناقب، ۳/ ۳۰۵- عنه: المجلسى، البحار، ۴۲/ ۹۲

ابن قدامة، التّبيين،/ ۱۳۷

ابن أبى الحديد، شرح نهج البلاغة، ۹/ ۲۴۲- عنه: المجلسى، البحار، ۴۲/ ۹۰

ابن طلحة، مطالب السؤول،/ ۶۲- عنه: الإربلى، كشف الغمّة، ۱/ ۴۴۱؛ البهبهانى، الدّمعة السّاكبة، ۳/ ۱۶۹

المحلّى، الحدائق الورديّة، ۱/ ۵۲

الكنجى، كفاية الطّالب،/ ۴۱۲

ابن الطّقطقى، الأصيلى،/ ۵۷

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۳۲

رضى الدّين ابن المطهّر، العدد،/ ۲۴۲- ۲۴۳- عنه: المجلسى، البحار، ۴۲/ ۷۴

المقريزى، اتّعاظ الحنفاء،/ ۶

محمّد كاظم الموسوى، النّفحة العنبريّة،/ ۴۰

ابن طولون، الأئمّة الاثنا عشر،/ ۵۹

كياء گيلانى، سراج الأنساب،/ ۱۷۸ (عبد اللّه)

الأعرجى، مناهل الضّرب،/ ۸۶

۲- و عدّ فى من استشهد بكربلاء من ولده عليه السّلام عند:

الطّبرى، التّاريخ، ۵/ ۱۵۳- ۱۵۴ (على قول هشام بن محمّد)

المفيد، الإرشاد، ۱ / ۳۵۵- عنه: العلّامة الحلّى، المستجاد (من مجموعة نفيسة)،/ ۴۲۹؛ الإربلى، كشف الغمّة، ۱/ ۴۴۰؛ المجلسى، البحار، ۴۲/ ۹۰؛ البهبهانى، الدّمعة السّاكبة، ۳/ ۱۶۸؛ التّسترى، تواريخ النّبىّ صلّى اللّه عليه و آله و الآل عليهم السّلام،/ ۱۱۵

الطّبرسى، إعلام الورى،/ ۲۰۳- مثله الجزائرى، الأنوار النّعمانيّة، ۱/ ۳۷۱

الطّبرسى، تاج المواليد (من مجموعة نفيسة)،/ ۹۲- ۹۳

ابن البطريق، العمدة،/ ۳۰

ابن الأثير، الكامل، ۳/ ۱۹۹- ۲۰۰

النّويرى، نهاية الإرب، ۲۰/ ۲۲۲

أبو الفداء، التّاريخ، ۱/ ۱۸۱

ابن كثير، البداية و النّهاية، ۷/ ۳۳۱ (على قول هشام ابن الكلبىّ)

ابن الصّبّاغ، الفصول المهمّة،/ ۱۴۱ (عبد اللّه)

الباعونى، جواهر المطالب، ۲/ ۱۲۲ (عبد اللّه)

خواند امير، حبيب السّيّر، ۱/ ۵۸۴

تاج الدّين العاملى، التّتمّة،/ ۵۷

الأمين، أعيان الشّيعة، ۱/ ۳۲۷

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۳۳

۳- ذكر فى جملة الشّهداء عليهم السّلام عند:

المفيد، الإرشاد، ۲/ ۱۲۹ (عبد اللّه)- عنه: الجزائرى، الأنوار النّعمانيّة، ۳/ ۲۶۳

الطّبرسى، إعلام الورى،/ ۲۵۰

الطّبرسى، تاج المواليد (من مجموعة نفيسة)،/ ۱۰۸

الكنجى، كفاية الطّالب،/ ۴۴۶

الطّريحى، المنتخب، ۱/ ۳۷

۴- ذكر أنّه لم يحضر كربلاء و قتل بعد ذلك، راجع:

ابن سعد، الطّبقات، ۳- ۱/ ۱۱- ۱۲

المصعب الزّبيرى، نسب قريش،/ ۴۳- ۴۴

البلاذرى، جمل من أنساب الأشراف، ۲/ ۴۱۲، أنساب الأشراف، ۲/ ۱۹۰

ابن أبى الدّنيا، مقتل الإمام أمير المؤمنين،/ ۱۲۰- ۱۲۱

محمّد بن سليمان، المناقب، ۲/ ۴۹

الطّبرى، التّاريخ، ۵/ ۱۵۳- ۱۵۴

تاريخ أهل البيت،/ ۹۵، ۹۷، ۹۸- ۹۹- ابن أبى الثّلج، تاريخ الأئمّة (من مجموعة نفيسة)،/ ۱۷، ۳۴، ۳۵

ابن حزم، الجمهرة، ۱/ ۳۸، ۲۳۰

المجدى،/ ۱۷

ابن الجوزى، صفة الصّفوة، ۱/ ۳۰۹، المنتظم، ۵/ ۶۹

ابن الأثير، الكامل، ۳/ ۱۹۹- ۲۰۰

البرّى، الجوهرة،/ ۵۷

سبط ابن الجوزى، تذكرة الخواصّ،/ ۵۴

محبّ الدّين الطّبرى، ذخاير العقبى،/ ۱۱۷، الرّياض النّضرة، ۲/ ۳۳۳

النّويرى، نهاية الإرب، ۲۰/ ۲۲۲

ابن كثير، البداية و النّهاية، ۷/ ۳۳۱

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۳۴

الدّياربكرى، تاريخ الخميس، ۲/ ۲۸۴

سپهر، ناسخ التّواريخ أمير المؤمنين عليه السّلام، ۴/ ۳۴۰

الشّبلنجى، نور الأبصار،/ ۲۰۷

الأعرجى، مناهل الضّرب،/ ۸۶

موسى محمّد علىّ، السّيّدة زينب،/ ۹۵

و أنّ أمّ أبى بكر و عبيد اللّه (ليلى):

الكلبى، جمهرة النّسب، ۱/ ۳۱ (عبد اللّه)

ابن سعد، الطّبقات، ۳- ۱/ ۱۱- ۱۲

ابن قتيبة، المعارف،/ ۲۱۰

البلاذرى، جمل من أنساب الأشراف، ۲/ ۴۱۳، أنساب الأشراف، ۲/ ۱۹۲

ابن أبى الدّنيا، مقتل الإمام أمير المؤمنين،/ ۱۲۰- ۱۲۱

اليعقوبى، التّاريخ، ۲/ ۲۰۱

محمّد بن سليمان، المناقب، ۲/ ۴۸

الطّبرى، التّاريخ، ۵/ ۱۵۳- ۱۵۴

تاريخ أهل البيت،/ ۹۵

المسعودى، مروج الذّهب، ۳/ ۷۳

المفيد الإرشاد، ۱/ ۳۵۵- عنه: العلّامة الحلّى، المستجاد (من مجموعة نفيسة)،/ ۴۲۹؛ الإربلى، كشف الغمّة، ۱/ ۴۴۰؛ المجلسى، البحار، ۴۲/ ۸۹- ۹۰؛ البهبهانى، الدّمعة السّاكبة، ۳/ ۱۶۸؛ التّسترى، تواريخ النّبىّ صلّى اللّه عليه و اله و الآل عليهم السّلام،/ ۱۱۵

المفيد، الإرشاد، ۲/ ۱۲۹- ۱۳۰

أبو طالب الزّيدى، الإفادة،/ ۴۰

الطّبرسى، إعلام الورى،/ ۲۰۳- مثله، الجزائرى، الأنوار النّعمانيّة، ۱/ ۳۷۱

الطّبرسى، تاج المواليد (من مجموعة نفيسة)،/ ۹۳

الطّبرسى، إعلام الورى،/ ۲۵۰

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۳۵

ابن فندق، لباب الأنساب، ۱/ ۳۳۶

ابن الجوزى، صفة الصّفوة، ۱/ ۳۰۹، المنتظم، ۵/ ۶۹

ابن البطريقى، العمدة،/ ۳۰

ابن الأثير، الكامل، ۳/ ۱۹۹- ۲۰۰

ابن قدامة، التّبيين،/ ۱۳۷

البرّى، الجوهرة،/ ۵۷

ابن طلحة، مطالب السّؤول،/ ۶۲- عنه: الإربلى، كشف الغمّة، ۱/ ۴۴۱؛ البهبهانى، الدّمعة السّاكبة، ۳/ ۱۶۹

المحلّی، الحدائق الورديّة، ۱/ ۵۲

سبط ابن الجوزی، تذكرة الخواصّ،/ ۵۴، ۲۵۴

ابن أبی الحديد، شرح نهج البلاغة، ۹/ ۲۴۲- عنه: المجلسی، البحار، ۴۲/- ۹۰- (عبد اللّه)

الكنجی، كفاية الطّالب،/ ۴۱۲ (عبد اللّه)

محبّ الدّين الطّبری، ذخاير العقبی،/ ۱۱۷، الرّياض النّضرة، ۲/ ۳۳۳

ابن الطّقطقی، الأصيلی،/ ۵۷

النّويری، نهاية الإرب، ۲۰/ ۲۲۱

أبو الفداء، التّاريخ، ۱/ ۱۸۱

ابن كثير، البداية و النّهاية، ۷/ ۳۳۱

رضی الدّين ابن المطهّر، العدد،/ ۲۴۲- عنه: المجلسی، البحار، ۴۲/ ۷۴

المقريزی، اتّعاظ الحنفاء،/ ۷

ابن الصّبّاغ، الفصول المهمّة،/ ۱۴۱

الباعونی، جواهر المطالب، ۲/ ۱۲۱

محمّد كاظم الموسوی، النفحة العنبريّة،/ ۴۰

ابن طولون، الأئمّة الأثنا عشر،/ ۵۹

الدّياربكری، تاريخ الخميس، ۲/ ۲۸۴

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۳۶

خواند امير، حبيب السّير، ۱/ ۵۸۴

تاج الدّين العاملیّ، التّتمّة،/ ۵۷

الشّبلنجی، نور الأبصار،/ ۲۰۷

الأمين، أعيان الشّيعة، ۱/ ۳۲۷

موسی محمّد علیّ، السّيّدة زينب،/ ۹۵

أو أنّ أم أبی بكر (ليلی):

ابن قتيبة، الإمامة و السّياسة، ۲/ ۶

ابن عبد ربّه، العقد الفريد، ۴/ ۳۸۵- عنه: الباعونی، جواهر المطالب، ۲/ ۲۷۷؛

المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۵۲۶

الطّبرانی، المعجم الكبير، ۳/ ۱۰۸، مقتل الحسين،/ ۳۸- عنه: الهيثمی، مجمع الزّوائد، ۹/ ۱۹۷؛ مثله الشّجری، الأمالی، ۱/ ۱۸۵

أو أنّ أمّ عبيد اللّه (ليلی):

المصعب الزّبيری، نسب قريش،/ ۴۴

ابن حزم، الجمهرة، ۱/ ۳۸

الأعرجی، مناهل الضّرب،/ ۸۶

و قد تقدّم إنّ من ذكر أنّ اسم أمّ أبی بكر و عبيد اللّه (الميلاد):

ابن الخشّاب، تاريخ مواليد الأئمّة (من مجموعة نفيسة)،/ ۱۷۱

اسمها (هملاء):

ابن شهر آشوب، المناقب، ۳/ ۳۰۵- عنه: البحار، المجلسی، ۴۲/ ۹۲

فهو تصحیف، و الصّحیح: لیلی.

و جاء: أنّ أبا بکر کنیهٔ محمّد الأصغر، و أنّ أمّه لیلی عند:

المسعودی، التّنبیه و الإشراف،/ ۲۹۷- ۲۹۸

المفید، الإرشاد، ۱/ ۳۵۵- عنه: العلّامهٔ الحلّی، المستجاد (من مجموعهٔ نفیسهٔ)،/ ۴۲۹؛

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۳۷

الإربلی، کشف الغمّهٔ، ۱/ ۴۴۰؛ المجلسی، البحار، ۴۲/ ۸۹- ۹۰؛ البهبهانی، الدّمعهٔ السّاکبهٔ، ۳/ ۱۶۸؛ التّستری، تواریخ النّبیّ صلّی اللّه علیه و اله و الآل علیهم السّلام،/ ۱۱۵

الطّبرسی، إعلام الوری،/ ۲۰۳- مثله الجزائری، الأنوار النّعمانیّهٔ، ۱/ ۳۷۱

ابن البطریق، العمدهٔ،/ ۳۰

رضی الدّین ابن المطهّر، العدد/ ۲۴۲- عنه: المجلسی، البحار، ۴۲/ ۷۴

ابن الصّبّاغ، الفصول المهمّهٔ،/ ۱۴۱

تاج الدّین العاملیّ، التّتمّهٔ،/ ۵۷

و قد أهملوا محمّد الأصغر الّذی أمّه أمّ ولد.

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۳۹

محمّد الأوسط بن أمیر المؤمنین علیهما السّلام

اشاره

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۴۱

میزاته العائلیّهٔ

و محمّد بن علیّ بن أبی طالب علیهما السّلام الأصغر، [...] و أمّه أمّ ولد.

الرّسّان، تسمیهٔ من قتل،/ ۱۴۹- عنه: الشّجری، الأمالی، ۱/ ۱۷۰؛ مثله المحلّی، الحدائق الورديّهٔ، ۱/ ۱۲۰

و قتل مع الحسین بن علیّ بن أبی طالب (رضی اللّه عنهما) [...] محمّد بن علیّ بن أبی طالب الأصغر، و أمّه أمّ ولد.

ابن سعد، الحسین علیه السّلام،/ ۷۶

و قتل محمّد بن علیّ بن أبی طالب- و أمّه أمّ ولد-. «۱»

الطّبری، التّاریخ، ۵/ ۴۶۸

و محمّد الأصغر بن علیّ «۲» بن أبی طالب علیه السّلام «۲» و أمّه أمّ ولد. «۳»

أبو الفرج، مقاتل الطّالبیّین،/ ۵۶- عنه: المجلسی، البحار، ۴۵/ ۳۹؛ البحرانی، العوالم، ۱۷/ ۲۸۲؛ البهبهانی، الدّمعهٔ السّاکبهٔ «۴»، ۴/ ۳۲۰؛ الدّربندی، أسرار الشّهادهٔ «۴»،/ ۳۰۰؛ القمی، نفس المهموم،/ ۳۲۷؛ الحائری، ذخیرهٔ الدّارین، ۱/ ۱۴۸؛ الزّنجانی، وسیلهٔ الدّارین،/ ۲۶۳؛ مثله المیانجی، العیون العبری،/ ۱۶۲

تسمیهٔ من شهد مع الحسین بن علیّ علیهما السّلام بکربلاء [...] محمّد بن علیّ و أمّه أمّ ولد.

المفید، الاختصاص،/ ۸۲

محمّد بن علیّ «۵» أمّه أمّ ولد.

الطّوسی، الرّجال،/ ۷۹

محمّد الأصغر بن علیّ بن أبی طالب علیه السّلام.

ابن فندق، لباب الأنساب، ۱/ ۴۰۰

---

(۱)- محمّد بن علی بن ابی طالب نیز کشته شد. مادرش کنیز بود.

پاینده، ترجمه تاریخ طبری، ۷/ ۳۰۸۳

(۲- ۲) [لم یرد فی العیون].

(۳)- محمّد بن علیّ بن أبی طالب علیهما السّلام (محمّد اصغر) مادرش کنیز بود.

رسولی محلّاتی، ترجمه مقاتل الطّالبیّین،/ ۸۳

(۴)- [حکیاه عن البحار].

(۵)- هو محمّد الأصغر بن أمیر المؤمنین علیه السّلام قتل مع أخیه الحسین علیه السّلام بالطّفّ و کنیته أبو بکر.

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۴۲

و قتل محمّد بن علیّ و أمّه أمّ ولد.

ابن الأثیر، الکامل، ۳/ ۳۰۲

قتل محمّد بن علیّ علیه السّلام و أمّه أمّ ولد. «۱»

ابن الصّبّاغ، الفصول المهمّهٔ،/ ۱۹۷

ثمّ خرج محمّد الأصغر بن علیّ بن أبی طالب علیه السّلام، و أمّه أمّ ولد فقاتل حتّی قتل رضی اللّه عنه، و لعن قاتله.

لأبی الفرج عبد الرّحمن بن الجوزیّ فیهم علیه السّلام:

و لمّا رأوا بعض الحیاهٔ مذلّهٔ علیهم و عزّ الموت غیر محرّم

أبوا أن یذوقوا العیش و الذّمّ واقع علیهم و ماتوا میتهٔ لم تذمّم

و لا عجب للأسد إن ظفرت بها کلاب الأعادی من فصیح و أعجم

فحربهٔ وحشیّ سقت حمزهٔ الرّدی و حتف علیّ فی حسام ابن ملجم

ابن أمیر الحاجّ، شرح شافیهٔ أبی فراس،/ ۳۷۰

محمّد بن أمیر المؤمنین علیه السّلام مصداق هذا الاسم رجال ثلاثهٔ:

أحدهم ابن الحنفیّهٔ، و حیث أنّا ملتزمون ترجمهٔ کلّ رجل عند ذکر اعرف ألقابه، یؤخّر ترجمته إلی محلّه الآتی.

و الثّانی محمّد الأصغر بن أمیر المؤمنین، و هو الّذی استشهد مع أخیه بالطّفّ و أمّه أمّ ولد، و یظهر من بعض العبارات أنّ کنیته أبو بکر، و یکفی فی شرفه المضاف إلی الشّرف الأصلیّ شهادته و تسلیم الإمام علیه بالخصوص فی الزّیارهٔ الرّجبیّهٔ و زیارهٔ النّاحیهٔ المقدّسهٔ. «۲»

المامقانی، تنقیح المقال، ۲- ۲،/ ۸۳

---

(۱)- و مادر محمد الاصغر، ام ولد است. (۱)

سپهر، ناسخ التّواریخ سید الشهدا علیه السّلام، ۲/ ۳۳۹

(۱). [این مطلب را در احوال اولاد أمیر المؤمنین، ۴/ ۳۴۰ تکرار نموده است].

باب المیم من أسامی الرّواة [عن أبی عبد اللّه الحسین بن علی علیهما السّلام ...] محمد بن علی مادرش ام ولد است.

سپهر، ناسخ التّواریخ أمیر المؤمنین علیه السّلام، ۵/ ۲۱۱

(۲)- [و الثّالث محمّد الأوسط بن أمیر المؤمنین علیه السّلام یذکر فی ترجمته].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۴۳

و قال صاحب کتاب الدرّ النّظیم: و کان لعلیّ علیه السّلام من لیلی بنت مسعود الدّارمیّة محمّد الأصغر و أخوه عبید اللّه المکنّی بأبی بکر. «۱»

الحائری، ذخیرة الدّارین، ۱/ ۱۴۸

محمّد الأصغر بن علیّ بن أبی طالب، أمّه أمّ ولد و قیل: أسماء بنت عمیس.

بحر العلوم، مقتل الحسین علیه السّلام (الهامش)،/ ۳۵۴

من إخوة العبّاس الأکبر أولاد أمیر المؤمنین علیّ بن أبی طالب علیه السّلام

محمّد الأصغر، اختلف فیه من ناحیتین، أحدهما، فی أمّه، هل هی الخثعمیّة أم أمّ ولد؟ ثانیهما: هل هو المکنّی بأبی بکر، أم هو غیره؟ و التّحقیق أنّه غیر أبی بکر، فإنّ أبا بکر اسمه کنیته و أمّه أمّ ولد، و خذ نصوص العلماء فیه:

قال ابن شهر آشوب المازندرانیّ رحمه اللّه (فی المناقب) فی أولاد أمیر المؤمنین علیه السّلام ص ۱۶۲ ج ۳: و محمّد الأصغر من أمّ ولد، ثمّ ذکره فی الشّهداء مع الحسین علیه السّلام ص ۹۹ ج ۴.

و قال الفاضل المجلسیّ فی البحار ص ۷۰۵ ج ۹ فی أولاد أمیر المؤمنین علیه السّلام: و من أسماء بنت عمیس الخثعمیّة یحیی و محمّد الأصغر، و قیل: ولدت له عونا و محمّد الأصغر من أمّ ولد. و فی ۱۰ بحاره نقل کلام أبی الفرج الآتی، و کلام ابن شهر آشوب، أنظر ص ۲۲۰ و ۲۲۷، قال أبو الفرج الأصبهانیّ فی (مقاتل الطّالبیّین): و محمّد الأصغر بن علیّ بن أبی طالب علیه السّلام عن المدائنی: أنّ رجلا من بنی تمیم من بنی أبان بن دارم قتله رضوان اللّه علیه و لعن قاتله.

و قال الشّیخ المفید رحمه اللّه فی- الإرشاد- ص ۱۹۰: و محمّد الأصغر المکنّی بأبی بکر و عبید اللّه الشّهیدان مع أخیهما الحسین- علیه السّلام- بالطّفّ، أمّهما لیلی بنت مسعود الدّارمیّة إلی آخره.

---

(۱)- محمّد الاصغر بن علیّ بن أبی طالب مادرش أمّ ولد بود (ط ج).

کمره‌ای، ترجمه نفس المهموم،/ ۱۵۰

محمّد اوسط (۱): محمّد اوسط، برادر دیگر ابو الفضل علیه السّلام نیز مادرش امّ ولد بود.

(۱). [صحیح محمّد اصغر است].

پاک‌پرور، ترجمه العبّاس،/ ۱۲۴

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۴۴

و سنذکر أنّ أبا بکر غیر محمّد.

و قال أبو جعفر الطّبریّ- فی التّاریخ- ص ۸۹ ج ۶: و تزوّج أسماء بنت عمیس الخثعمیّة، فولدت له فیما حدّثت عن هشام بن محمّد،

یحیی و محمّد الأصغر، و لا عقب لهما.

و أمّا الواقدیّ، فإنّه قال فیما حدّثنی الحارث، قال حدّثنا ابن سعد، قال أخبرنا الواقدیّ: أنّ أسماء ولدت لعلیّ- علیه السّلام- یحیی و عونا ابنیّ علیّ- علیه السّلام-. و یقول بعضهم:

محمّد الأصغر لأمّ ولد.

و کذلک قال الواقدیّ فی ذلک، و قال: قتل محمّد الأصغر مع الحسین علیه السّلام، و قال: ص ۲۶۷ ج ۶ فی الشّهداء: و رمی رجل من بنی أبان بن دارم محمّد بن علیّ بن أبی طالب، فقتله و جاء برأسه.

و ذکره أبو الفدا الحنفیّ فی تاریخه، ص ۱۸۱ ج ۱، و قال: أمّه أسماء. و ذکره المحبّ الطّبریّ فی الرّیاض النّضرة و ذخائر العقبی و قال: أمّه أمّ ولد، و قتل مع الحسین علیه السّلام، و ذکره المسعودیّ المؤرّخ فی مروج الذّهب ص ۹۱ ج ۲ و قال: قتل مع الحسین علیه السّلام محمّد ابن علیّ و هو الأصغر؛ و الشّبلنجیّ الشّافعی فی نور الأبصار ص ۹۲ قال: قتل مع الحسین علیه السّلام، أمّه أمّ ولد؛ و سبط ابن الجوزیّ الحنفیّ فی التّذکرة ص ۳۲ و فی ص ۱۴۵: و محمّد الأصغر قتل مع الحسین، و أمّه أمّ ولد؛ و الحافظ الکنجیّ الشّافعیّ فی کفایة الطّالب ۲۶۵:

محمّد الأصغر أمّه أمّ ولد؛ و قال ص ۲۶۶ و أسقط أبو عبد اللّه المفید العون من الخثعمیّة، و جعل أبا بکر کنیة لمحمّد الأصغر، و لم یذکر محمّد الأوسط، و لکنّه فی الشّهداء ص ۲۹۸

اعتمد قول المفید و ابن الصّبّاغ فی الفصول المهمّة، ذکره فی أولاد أمیر المؤمنین ص ۱۴۴، و قال فی شهداء کربلاء ص ۲۰۹: و قتل محمّد بن علیّ و أمّه أمّ ولد، قتله رجل من بنی أبان بن دارم؛ و ملّا عبد اللّه فی مقتل العوالم ص ۲۶۰ عوّل علی کلام أبی الفرج؛ و فی ناسخ التّواریخ الفارسیّ ص ۳۰۶ ج ۵: و محمّد الأصغر أمّه أمّ ولد، قتل یوم الطّفّ، و هو ملازم رکاب الحسین علیه السّلام قتله رجل من بنی أبان بن دارم من بنی تمیم؛ و الفاضل

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۴۵

الدّربندیّ فی أسرار الشّهادة أورد کلام ابن شهر آشوب، و نقل عنه أنّه قال: لم یقتل محمّد الأصغر بن علیّ لمرضه. و یقال: رماه رجل من بنی أبان بن دارم، فقتله. هذا قول شاذّ، قاله بعض المؤرّخین، و لم یعرّج علیه أحد. و ذکر الحافظ المقریزیّ الشّافعیّ فی اتّعاظ الحنفاء ص ۶: و لکنّه نسبه لأمامه، و نسب محمّد الأوسط لأمّ ولد، و علی کلّ، فالقول:

أنّ محمّدا هو المکنّی بأبی بکر، تفرّد به الشّیخ المفید، و لم یتابع.

و فی زیارة النّاحیة، ذکر محمّد بن علیّ و أبی بکر، و هو لا یعرف إلّا بالکنیة؛ و بعضهم قال: اسمه کنیته؛ و قال بعضهم: اسمه عبد اللّه؛ و قال بعضهم: محمّد، کما سیجیء، و کلّ ذلک یوجب الحیرة عند غیر المحقّق، و أنت إذا تأمّلت کلمات هؤلاء العلماء و أنّهم جمیعا ینصّون أنّ أمّ محمّد الأصغر لیست نهشلیّة، بل هی إمّا الخثعمیّة، أو أمّ ولد، انفرد شیخنا المفید بهذا القول، و هو أعرف بما کتب، و یجوز لنا مخالفته بعد اتّضاح المطلب، کما جاز للفقهاء مخالفته فی کثیر من المسائل الفقهیّة، لأنّ المسألة لا تخلو عن أمرین: إمّا أن تکون تقلیدیّة، فقد قلّدنا فی النّقل غیره، و إمّا أن تکون اجتهادیّة، فقد أدّی اجتهادنا إلی التّفرقة، کما أدّی اجتهاده إلی الاتّحاد، و اللّه العالم بحقیقة الأمر. «۱»

المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۴۹۲- ۴۹۵

---

(۱)- محمد (اصغر) بن علی بن ابی طالب:

نام او در: «زیارت» طبری، مقاتل الطالبیین و مروج الذهب آمده است.

مادرش ام ولد بوده و نیز گفته شده که مادر او اسماء دختر عمیس بوده است.

هاشم‌زاده، ترجمه انصار الحسین،/ ۱۲۶

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۴۶

عمره

هو ابن اثنی و عشرین سنهٔ.

ابن فندق، لباب الأنساب، ۱/ ۴۰۰

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۴۷

استشهاده علیه السّلام

قتله رجل من أبان بن دارم، و لیس بقاتل عبد اللّه بن علیّ.

الرّسّان، تسمیهٔ من قتل،/ ۱۴۹- عنه: الشّجری، الأمالی، ۱/ ۱۷۰؛ مثله المحلّی، الحدائق الوردیّهٔ، ۱/ ۱۲۰

قتله رجل من بنی أبان بن دارم.

ابن سعد، الحسین علیه السّلام،/ ۷۶

رمی «۱» رجل من بنی أبان بن دارم محمّد بن علیّ بن أبی طالب، فقتله و جاء برأسه. «۲»

الطّبری، التّاریخ، ۵/ ۴۴۹- عنه: القمی، نفس المهموم،/ ۳۲۷؛ الحائری، ذخیرهٔ الدّارین، ۱/ ۱۴۸

قتله رجل من بنی أبان بن دارم. «۳»

الطّبری، التّاریخ، ۵/ ۴۶۸

حدّثنی أحمد بن عیسی، قال: حدّثنا الحسین بن نصر، عن أبیه، عن عمرو بن شمر، عن جابر، عن أبی جعفر، و حدّثنی أحمد بن شیبهٔ عن أحمد بن الحرث عن المدائنیّ: أنّ «۴» رجلا من تمیم من بنی أبان بن دارم قتله رضوان اللّه علیه و لعن اللّه قاتله. «۵»

أبو الفرج، مقاتل الطّالبیّین،/ ۵۶- عنه: المجلسی، البحار، ۴۵/ ۳۹؛ البحرانی، العوالم، ۱۷/ ۲۸۲؛ البهبهانی، الدّمعهٔ السّاکبهٔ «۶»، ۴/ ۳۲۰؛ الدّربندی، أسرار الشّهادهٔ «۶»،/ ۳۰۰؛ الحائری، ذخیرهٔ الدّارین، ۱/ ۱۴۸؛ المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۴۹۳؛ الزّنجانی، وسیلهٔ الدّارین،/ ۲۶۳

---

(۱)- [نفس المهموم: «رماه»].

(۲)- یکی از بنی أبان بن دارم به محمّد بن علی بن ابی طالب حمله برد و او را بکشت و سر او را بیاورد.

پاینده، ترجمه تاریخ طبری، ۷/ ۳۰۵۶

(۳)- یکی از بنی ابان بن دارم او را کشت.

پاینده، ترجمه تاریخ طبری، ۷/ ۳۰۸۳

(۴)- [الدّمعهٔ: فشدّ علیه].

(۵)- و چنان‌که از حضرت باقر و از مدائنی روایت شده [است]، مردی از تمیم از بنی ابان بن دارم او را به قتل رسانید. خدا کشنده آن جناب را از رحمت خویش دور سازد.

رسولی محلّاتی، ترجمه مقاتل الطّالبیّین،/ ۵۶

(۶)- [حکیاه عن البحار].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۴۸

أسامی من قتلهم:

قتله رجل من بنی تمیم من رهط أبان بن دارم.

موضع قتلهم: بکربلاء فی المصاف.

ابن فندق، لباب الأنساب، ۱/ ۴۰۰

و یقال: لهم یقتل محمّد الأصغر بن علیّ بن أبی طالب لمرضه، و یقال: رماه رجل من بنی دارم فقتله.

ابن شهر آشوب، المناقب، ۴/ ۱۱۳- عنه: المجلسی، البحار، ۴۵/ ۶۳؛ البحرانی، العوالم، ۱۷/ ۳۴۴؛ البهبهانی، الدّمعة السّاکبة، ۵/ ۲۱؛ الدّربندی، أسرار الشّهادة،/ ۴۶۳؛ القزوینی، تظلّم الزّهراء،/ ۲۴۱؛ مثله محمّد بن أبی طالب، تسلیة المجالس و زینة المجالس، ۲/ ۳۳۰

و رمی رجل من بنی أبان «۱» أیضا «۲» محمّد بن علیّ بن أبی طالب، فقتله «۳»، و جاء برأسه.

ابن الأثیر، الکامل، ۳/ ۲۹۴- عنه: الحائری، ذخیرة الدّارین، ۱/ ۱۴۸

قتله [محمّد بن علیّ] رجل من بنی دارم.

ابن الأثیر، الکامل، ۳/ ۳۰۲

قتله رجل من بنی دارم. «۴»

---

(۱)- [زاد فی ذخیرة الدّارین: بن دارم].

(۲)- [لم یرد فی ذخیرة الدّارین].

(۳)- [إلی هنا فی ذخیرة الدّارین و زاد: توضیح بنی أبان بطن من تمیم].

(۴)- و دیگر از فرزندان امیر المؤمنین علیه السّلام، محمد الاصغر است که به میدان مبارزت تاخت و تیغ برآهیخت (۱) و بسیار کس از آن جماعت را خون بریخت. و او را مردی از قبیله بنی تمیم از ابان بن دارم شهید ساخت. (۲)

(۱). برآهیخت: برکشید.

(۲). [این مطلب را در احوال اولاد أمیر المؤمنین، ۴/ ۳۴۰ تکرار نموده است].

سپهر، ناسخ التّواریخ سید الشهدا علیه السّلام، ۲/ ۳۳۸- ۳۳۹

پس محمد پسر امیر المؤمنین علیه السّلام رو به لشکر مخالف آورد و به تیغ نامردی از قبیله تمیم به نعیم ابدی رسید.

مجلسی، جلاء العیون،/ ۶۷۸

مردی از بنی ابان بن دارم او را کشت و سرش را آورد.

کمره‌ای، ترجمه نفس المهموم،/ ۱۵۰

و در نبرد با یزیدیان، شخصی از قبیله بنی ابان بن دارم وی را به قتل رساند و سر او را از بدن جدا ساخت.

پاک‌پرور، ترجمه العباس،/ ۱۳۴

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۴۹

ابن الصّبّاغ، الفصول المهمّة،/ ۱۹۱- عنه: المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۴۹۴

برز من بعده [أبو بکر] محمّد بن علیّ بن أبی طالب، و کان أصغر من محمّد ابن الحنفیّة و قاتل قتالا شدیدا حتّی قتل من القوم ألفا و خمسمائة فارس، و کرّ یسحب قتاله کاللّیث الزّاجر، فبرز إلیه رجل من أصحاب ابن سعد (لعنه اللّه) و أنشأ یقول شعرا:

تذكرنا أخو الحسن بما مضى من قتلكم بكلّ ليث مرتضى

كم من قتلتم من كريم سيّد من حمير و من نجيل مرتضى

ملأتم الأحشاء منّا حسرة ممّن تقضّى من قديم من مضى

قال فأجابه محمّد بن أمير المؤمنين و أنشأ و جعل يقول شعرا:

تبّا لكلّ من أباد حيدرا أخو النّبيّ الطّهر مولى للرّضا

ذاك الّذى بسيفه بين الهدى من سنّ فينا حبّه مفترضا

ذاك أبى و سيّدى و والدى ذاك الّذى ما كان قطّ معرضا

قال: و حمل كلّ واحد منهما على صاحبه و طال بينهما الحرب و أطال النّاس إليهما الأعناق و شخصت إليهما الأبصار إذ بارزه محمّد بن علىّ عليه السّلام فارداه قتيلا و عجّل اللّه تعالى بروحه فحمل عليه القوم و حمل على عسكر بن زياد (لعنه اللّه)، و جعل يضرب فارسا بعد فارس و راجلا بعد راجل حتّى قتل من القوم مأتين و سبعين راجلا. و رجع إلى أخيه عليه السّلام و قال: يا أخى اسقنى شربة من الماء فقد كظّنى العطش و المتنى الجراح، فبكى الحسين عليه السّلام و قال: يعزّ على علىّ بن أبى طالب أن تطلب منّى شربة لا أقدر عليها، و لكن اصبر حتّى تلقى جدّى رسول اللّه فيسقيك شربة لا ظمأ بعدها أبدا فكرّ راجعا بقلب قوىّ و جنان جرىّ و يقين صادق، فحمل عليهم حتّى قتل من القوم مأتين و خمسين فارسا، ثمّ تمايل من شدّة الظّمأ و ألم الجراح و هو يقول شعرا:

سأصبر حتّى يحكم اللّه بيننا و بين يزيد ذلك الظّالم النّذل

لقد ضلّ من والى يزيدا و نسله و عادى عليّا من له السّبق و الفضل

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۵۰

إلى اللّه نبرأ من اناس تظاهروا علينا بجور انّهم معشر ضلّوا

قال فحمل عليه القوم فقتلوه.

الدّربندى، أسرار الشّهادة،/ ۲۸۲- ۲۸۳

ثمّ تقدّم محمّد الأصغر بن علىّ بن أبى طالب. قتله رجل من تميم من بنى أبان بن دارم.

بحر العلوم، مقتل الحسين عليه السّلام (الهامش)،/ ۳۵۴

رماه رجل من بنى أبان بن دارم فقتله و جاء برأسه.

أقول: الظّاهر أنّ هذا هو المراد ممّن فى الزّيارة لمكان نسبة قتله إلى الدّارمى فيها، و اللّه العالم. «۱»

الميانجى، العيون العبرى،/ ۱۶۲

قبره بكربلاء فى مواضع قبور الشّهداء. صلّى عليه جابر بن عبد اللّه الأنصارىّ «۲».

---

(۱)- مردى از قبيله تميم كه از بنى ابان بن دارم بود، او را به شهادت رساند.

هاشم‌زاده، ترجمه انصار الحسين،/ ۱۲۶

(۲)- [تفرّد به ابن فندق و هو مقحم].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۵۱

عاقبة قاتله

و توجّه نحو المسنّاة يريد الفرات، فقال: رجل من بنى أبان بن دارم: حولوا بينه و بين الماء، فعرضوا، فحالوا بينه و بين الماء و هو

أمامهم، فقال حسين: أللّهمّ أظمه.

و رماه الأبانيّ بسهم فأثبته فى حنكه، فانتزع السّهم و تلقّى الدّم فملأ كفّه، و قال:

أللّهمّ إنّى أشكو إليك ما فعل هؤلاء.

فما لبثت الأبانيّ إلّا قليلا حتّى رئى و أنّه ليؤتى بالقلّة أو العسّ إن كان ليروى عدّة فيشربه فإذا نزعه عن فيه قال: اسقونى فقد قتلنى العطش! فما زال بذلك حتّى مات.

ابن سعد، الحسين عليه السّلام،/ ۷۴

قال هشام، عن أبيه محمّد بن السّائب، عن القاسم بن الأصبغ بن نباتة، قال: حدّثنى من شهد الحسين فى عسكره أنّ حسينا حين غلب على عسكره ركب المسنّاة يريد الفرات، قال: فقال رجل من بنى أبان بن دارم: ويلكم! حولوا بينه و بين الماء لا تتامّ إليه شيعته، قال: و ضرب فرسه، و اتّبعه النّاس حتّى حالوا بينه و بين الفرات، فقال الحسين: اللّهمّ أظمأه، قال: و ينتزع الأبانيّ بسهم، فأثبته فى حنك الحسين، قال: فانتزع الحسين السّهم، ثمّ بسط كفيّه فامتلأت دما، ثمّ قال الحسين: اللّهمّ إنّى أشكو إليك ما يفعل بابن بنت نبيّك، قال: فو اللّه إن مكث الرّجل إلّا يسيرا حتّى صبّ اللّه عليه الظّمأ، فجعل لا يروى.

قال القاسم بن الأصبغ: لقد رأيتنى فى من يروّح عنه و الماء يبرّد له فيه السّكر و عساس فيها اللّبن، و قلال فيها الماء، و إنّه ليقول: ويلكم! اسقونى قتلنى الظّمأ، فيعطى القلّة أو العسّ- كان مروّيا أهل البيت- فيشربه، فإذا نزعه من فيه اضطجع الهنيهة، ثمّ يقول: ويلكم! اسقونى قتلنى الظّمأ، قال: فو اللّه ما لبث إلّا يسيرا حتّى انقدّ بطنه إنقداد بطن البعير «۱».

الطّبرى، التّاريخ، ۵/ ۴۴۹- ۴۵۰- عنه: القمى، نفس المهموم، ۳۳۰- ۳۳۱

---

(۱)- [زاد فى نفس المهموم: أقول: يظهر من كلام الشّيخ ابن نما أنّ هذا الرّجل اسمه زرعة بن أبان بن دارم].

قاسم بن أصبغ بن نباتة به‌نقل از كسى كه هنگام كشته شدن حسين حضور داشته، گويد: وقتى اردوگاه-

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۵۲

أخبرنا أبو محمّد هبة اللّه بن أحمد بن طاوس، أنبأنا طراد بن محمّد بن علىّ أنبأنا علىّ ابن محمّد بن عبد اللّه بن بشران، أنبأنا الحسين «۱» بن صفوان، أنبأنا عبد اللّه «۲» بن محمّد بن عبيد اللّه بن أبى الدّنيا «۳»، أخبرنى العبّاس بن هشام بن محمّد الكوفى عن أبيه عن جدّه قال: كان «۴» رجل من بنى أبان بن دارم، يقال له: زرعة، شهد قتل الحسين، فرمى الحسين بسهم فأصاب حنكه، فجعل يلتقّى الدّم «۵» «۶» ثمّ يقول: «۵» هكذا «۷» إلى السّماء فيرمى به، «۷» «۶»

- حسين به تصرف دشمن درآمد، از روى بند روان شد و آهنگ فرات داشت.

گويد: يكى از بنى ابان بن دارم گفت: «واى شما، ميان وى و آب حايل شويد كه شيعيانش به او نرسند.»

گويد: اسب خويش را بزد و كسان از پى او برفتند تا ميان حسين و فرات حايل شدند حسين گفت:

«خدايا تشنه‌اش بدار.»

گويد: مرد ابانى تيرى بزد و آن را در چانه حسين جاى داد.

گويد: حسين تير را بيرون كشيد و دو دست خويش را بگشود كه از خون پر شد. آن‌گاه گفت: «خدايا از آن‌چه با پسر دختر پيغمبرت مى‌كنند، شكايت به تو مى‌آورم.»

گويد: به خدا چيزى نگذشت كه خدا تشنگى را بر آن مرد مسلط كرد و چنان شد كه هرگز سيراب نمى‌شد.

قاسم بن أصبغ گويد: در ديدار جمله كسانى حاضر بودم كه براى تسكين وى مى‌كوشيدند، آب را براى وى خنك مى‌كردند و

شکر در آن بود، کاسه‌های بزرگ پر از شیر بود و کوزه‌ها پر آب بود و او می گفت:

«وای شما، آبم دهید که تشنگیم کشت». کوزه یا کاسه‌ای را به او می‌دادند که برای سیراب کردن اهل خانه بس بود، آب را می‌نوشید و چون از دهان خویش برمی‌داشت. لحظه‌ای، دراز می کشید. آن گاه می گفت:

«وای شما، آبم دهید که تشنگیم کشت».

گوید: چیزی نگذشت که شکمش چون شکم شتر بشکافت.

پاینده، ترجمه تاریخ طبری، ۷/ ۳۰۵۷

(۱)- [مکانه فی المقتل: و بهذا الإسناد عن أحمد بن الحسین، أخبرنا أبو الحسین بن بشران، أخبرنا الحسین ... و فی البحار و العوالم و الأسرار و بهذا الإسناد، عن أحمد بن الحسین، عن أبی الحسین بن بسران عن ...].

(۲)- [مکانه فی بغیة الطّلب: أخبرنا أبو محمّد عبد الرّحمان بن إبراهیم بن أحمد المقدسیّ بنابلس، و أبو المظفّر حامد بن العمید بن أمیریّ القزوینیّ بحلب قالا: أخبرتنا شهدة بنت أحمد بن الفرج الآبریّ قالت: أخبرنا أبو الفوارس طراد بن محمّد بن علیّ الزینبیّ قال: أخبرنا أبو الحسین علیّ بن محمّد بن بشران قال: أخبرنا أبو علیّ الحسین بن صفوان البردعیّ قال: حدّثنا].

(۳)- [أضاف فی بغیة الطّلب: القرشیّ].

(۴)- [التّهذیب: قال:].

(۵- ۵) [المقتل: بکفّه و هو یقول به].

(۶- ۶) [الأسرار: یرمی به نحو السّماء].

(۷- ۷) [التّهذیب: یشیر به].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۵۳

و ذلک أنّ الحسین دعا بماء لیشرب، فلمّا رماه حال بینه و بین الماء، فقال: اللّهمّ ظمّأه «۱» اللّهمّ ظمّأه.

قال: فحدّثنی من شهده و هو «۲» یموت «۳» هو «۲» یصیح من الحرّ فی بطنه، و البرد فی ظهره، و بین یدیه المراوح و الثّلج، و خلفه الکانون، و هو یقول اسقونی «۴» أهلکنی العطش، فیؤتی «۵» بالعسّ العظیم «۵» فیه السّویق أو «۶» الماء أو اللّبن لو شربه خمسة لکفاهم، قال: فیشربه ثمّ یعود فیقول: اسقونی أهلکنی العطش. قال: فانقدّ بطنه کإنقداد البعیر.

ابن عساکر، الحسین علیه السّلام (ط المحمودی)،/ ۲۳۶- ۲۳۷؛ تهذیب ابن بدران، ۴/ ۳۳۸؛ مثله الخوارزمی، مقتل الحسین، ۲/ ۹۱- ۹۲؛ ابن العدیم، بغیة الطّلب، ۶/ ۲۶۲۰، الحسین بن علی،/ ۷۹؛ المجلسی، البحار، ۴۵/ ۳۱۰- ۳۱۱؛ البحرانی، العوالم، ۱۷/ ۶۱۵؛ الدّربندی، أسرار الشّهادة،/ ۴۱۲

فضائل العشرة عن أبی السّعادات بالإسناد فی خبر: إنّه لمّا رماه الدّارمیّ بسهم فأصاب حنکه جعل یتلقّی الدّم ثمّ یقول: هکذا إلی السّماء، فکان هذا الدّارمیّ یصیح من الحرّ فی بطنه و البرد فی ظهره بین یدیه المرواح و الثّلج و خلفه الکانون «۷» و النّار و هو یقول: اسقونی فیشرب العسّ ثمّ یقول: اسقونی أهلکنی العطش، قال: فانقد بطنه ابن بطّة فی الإبانة.

ابن شهر آشوب، المناقب، ۴/ ۵۶

و اشتدّ عطش الحسین، فدنا من الفرات لیشرب، فرماه حصین بن نمیر بسهم، فوقع فی فمه، فجعل یتلقی الدّم بیده و رمی به إلی السّماء، ثمّ حمد اللّه و أثنی علیه ثمّ قال: اللّهمّ إنّی أشکو إلیک ما یصنع بابن بنت نبیّک اللّهمّ أحصهم عددا و أقتلهم بددا و لا تبق منهم

---

(۱)- [المقتل و الأسرار: أظمأه].

(۲- ۲) [المقتل: یجود، أنّه].

(۳)- [زاد فی البحار و العوالم: و].

(۴)- [زاد فی التّهذیب: فقد].

(۵- ۵) [البحار و العوالم و الأسرار: بعسّ عظیم].

(۶)- [البحار و العوالم و الأسرار: و].

(۷)- الکانون: الموقد و المصطلی.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۵۴

أحدا، و قیل: الّذی رماه رجل من بنی أبان بن دارم فمکث ذلک الرّجل یسیرا ثمّ صبّ اللّه علیه الظّمأ فجعل لا یروی، فکان یروّح عنه و یبرّد له الماء فیه المسّکر و عساس فیها اللّبن، و یقول: اسقونی فیعطی القلّة أو العسّ فیشربه، فإذا شربه اضطجع هنیهة، ثمّ یقول: اسقونی قتلنی الظّمأ فما لبث إلّا یسیرا حتّی انقدت بطنه انقداد بطن البعیر.

ابن الأثیر، الکامل، ۳/ ۲۹۴

«۱» فناداه عبد اللّه بن حصین الأزدیّ: یا حسین ألا تنظر إلی الماء کأنّه کبد السّمک و اللّه لا تذوق منه قطرة حتّی تموت عطشا أنت و أصحابک.

فقال زرعة بن أبان بن دارم: حولوا بینه و بین الماء و رماه بسهم فأثبته فی حنکه فقال علیه السّلام: اللّهمّ اقتله عطشا و لا تغفر له أبدا. فجعل یتلقی الدّم و یقول هکذا إلی السّماء «۱».

و رویت عن الشّیخ عبد الصّمد عن الشیخ أبی الفرج عبد الرّحمن بن الجوزیّ: أنّ الأبانیّ کان بعد ذلک یصیح من الحرّ فی بطنه، و البرد فی ظهره، و بین یدیه المراوح و الثّلج و خلفه الکانون، و هو یقول: اسقونی أهلکنی العطش، فیؤتی بالعسّ فیه الماء و اللّبن و السّویق یکفی جماعة، فیشربه، ثمّ یقول: اسقونی، فما زال کذلک، حتّی انقدّت بطنه کإنقداد بطن البعیر. «۲»

ابن نما، مثیر الأحزان،/ ۳۷- عنه: القمی، نفس المهموم،/ ۳۳۱- ۳۳۲؛ الحائری، ذخیرة الدّارین، ۱/ ۱۴۸- ۱۴۹

قال: و اشتدّ عطش الحسین، فدنا من الفرات لیشرب فقال رجل من بنی أبان بن دارم: «ویلکم! حولوا بینه و بین الماء»، و ضرب فرسه، و اتّبعه النّاس حتّی حال بینه و بین الفرات، فقال الحسین: اللّهمّ أظمأه! و انتزع الأبانیّ سهما فأثبته فی حنک الحسین، فانتزع الحسین السّهم، ثمّ بسط کفّیه فامتلأ دما، فقال: اللّهمّ إنّی أشکوا إلیک ما یفعل

(۱- ۱) [لم یرد فی ذخیرة الدّارین].

(۲)- [زاد فی ذخیرة الدّارین: توضیح: العسّ- بالضّمّ و التّشدید- القدح الکبیر و الجمع عساس مثل سهام، و قیل: أعساس، مثل أقفال. مجمع: الکانون و الکانونة، الموقد کنایة عن نار مضرمة].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۵۵

بابن بنت نبیّک، اللّهمّ أحصیهم عددا و اقتلهم بددا «۱»، و لا تبق منهم أحدا. و قیل: إنّ الّذی رماه حصین بن نمیر. قال: فما مکث الّذی رماه إلّا یسیرا، ثمّ صبّ اللّه علیه الظّمأ فجعل لا یروی، و الماء یبرّد له فیه السّکر، و عساس فیها لبن، و قلال فیها الماء، و إنّه لیقول:

ویلکم، اسقونی، قتلنی الظّمأ، فیعطی القلّة أو العسّ فیشربه، فإذا شربه اضطجع هنیهة، ثمّ قال: ویلکم، اسقونی قتلنی الظمأ، فیعطی القلّة و العسّ فیشربه، فما لبث إلّا یسیرا حتّی انقدّ بطنه إنقداد بطن البعیر. «۲»

النّویری، نهایة الإرب، ۲۰/ ۴۵۷- ۴۵۸

فی ترجمهٔ حال الدّارمیّ لعنه اللّه، قال أهل السّیر: إنّ اسمه ذرعهٔ بن شریان بن أبان الدّارمیّ مکث یسیرا، ثمّ صبّ اللّه علیه الظّمأ، فجعل لا یروی، فکان یروح عنه و یبرّد له الماء فیه السّکّر، و عسّاس فیه اللّبن و یقول: اسقونی، فیعطی القلّهٔ و العسّ، فیشربه و إذا شربه اضطجع هنیئهٔ، ثمّ یقول: اسقونی قتلنی الظّمأ، فما لبث إلّا یسیرا، حتّی انقد بطنه انقداد بطن البعیر. إلی أن هلک. لا رحمه اللّه. «۳»

---

(۱)- أی متفرقین فی القتل واحدا بعد واحد.

(۲)- روایت کرده‌اند که ولد الزنایی از قبیله بنی دارم، تیری به جانب آن حضرت افکند که بر حنکش آمد.

حضرت آن خون را می‌گرفت و به جانب آسمان می‌ریخت. پس آن ملعون به بلایی مبتلا شد که از سرما و گرما فریاد می‌کرد و آتشی از شکمش شعله می‌کشید و پشتش از سرما می‌لرزید و در پشت سرش بخاری روشن می‌کردند و از پیش رو باد می‌زدند او را و یخ بر شکمش می‌چسبانیدند و از تشنگی فریاد می‌کرد و هر چند آب می‌خورد، سیراب نمی‌شد؛ تا آن‌که شکمش پاره و به جهنم واصل شد.

مجلسی، جلاء العیون،/ ۷۸۲

(۳)- طبری از هشام از پدرش محمد بن سائب از قاسم بن اصبغ بن نباته نقل کرده است که کسی که در شهادت حسین حاضر بود، برای من گفت که چون قشون حسین مغلوب شد، سوار شد و به سوی فرات رفت. مردی از بنی ابان بن دارم گفت: وای بر شما! میان او و فرات حائل شوید. مبادا شیعیانش به او پیوندند.»

گوید: اسب خود را راند و لشکر دنبال او رفتند. راه فرات را بر حسین علیه السّلام بستند و حسین فرمود:

«خدایا! او را تشنه کن.»

و ابانی تیری به چانه حسین علیه السّلام زد و او تیر را کشید و دست گشود و پر از خون شد و فرمود:

«بارخدایا! از آن‌چه با پسر دختر پیغمبرت می‌شود، به تو شکایت می‌کنم.»

به خدا طولی نکشید که خداوند عطش را بر آن مرد مستولی کرد و سیراب نمی‌شد. قاسم بن اصبغ-

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۵۶

الحائری، ذخیرهٔ الدّارین، ۱/ ۱۴۸

- گوید: «من هم با کسانی بودم که او را باد می‌زدند. شربت شکر و جام شیر و کوزه آب حاضر بود و می‌گفت که وای بر شما! تشنگی مرا کشت؛ یک کوزه آب یا قدحی که خانواده‌ای را سیراب می‌کرد، به او می‌دادند و می‌نوشید و از لب باز می‌گرفت و اندکی می‌خوابید. باز فریاد می‌کرد: وای بر شما! به من آب دهید، تشنگی مرا کشت. به خدا چیزی نپایید که شکمش مانند شتری ترکید.

گویم: ظاهر کلام شیخ ابن نما این است که نام این مرد ذرعه بن ابان بن دارم بوده است. گوید روایتی به قاسم بن اصبغ بن نباته، می‌رسد و نقل کند از کسی که خودش حسین علیه السّلام را دیده بود که مسناهٔ را (خاکریزی بلند کنار شط) گرفته بود تا خود را به فرات رساند و عباس جلو او بود و نامه عبید اللّه به عمر سعد رسید که آب را بر حسین و اصحابش ببندد و قطره‌ای از آن نچشند. عمر سعد و عمرو بن حجاج را با پانصد سوار بر شریعه فرات فرستاد و عبد اللّه بن حصین ازدی فریاد کشید: «یا حسین! این آب را می‌بینی که چون شکم آسمان موج می‌زند؟ به خدا قطره‌ای از آن نچشی تا از تشنگی با یارانت بمیری.»

ذرعه بن ابان بن دارم گفت: «میان او و آب حایل شوید!»

و تیری به آن حضرت زد که به زرنخش جا گرفت و او فرمود: «بارخدایا! او را از تشنگی بکش و هرگز او را نیامرز.»

یک شربتی آب برای او آوردند و خون مانع بود که آن را بیاشامد. خون را به سوی آسمان می‌پاشید و می گفت: چنین است.»

از شیخ عبد الصلد از ابو الفرج از عبد الرحمن بن جوزی روایت شده است که این مرد ابانی پس از آن از سوزش شکم و سردی پشت خود فریاد می کشید و حدیث را چنان‌چه طبری گفته، تا آخر رسانده است.

کمره‌ای، ترجمه نفس المهموم،/ ۱۵۲

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۵۷

ممّن ذکر فی زیارة النّاحیة

السّلام علی محمّد بن أمیر المؤمنین قتیل الأبّانیّ «۱» الدّارمیّ لعنه اللّه و ضاعف علیه العذاب الألیم، و صلّی اللّه علیک یا محمّد و علی أهل بیتک الصّابرین.

ابن طاوس، الإقبال،/ ۵۷۴، مصباح الزّائر،/ ۲۸۰- عنه: المجلسی، البحار، ۴۵/ ۶۷، ۹۸/ ۲۷۰؛ البحرانی، العوالم، ۱۷/ ۳۳۶؛ مثله الحائری، ذخیرة الدّارین، ۱/ ۱۴۸؛ سپهر، ناسخ التّواریخ سیّد الشّهداء علیه السّلام، ۳/ ۱۹

راجع ما یلی:

* یرافق أخاه الإمام الحسین علیهما السّلام عندما توجّه إلی کربلاء ص ۲۲۱- ۲۲۹.

و جاء عند الحائریّ:

خرجت [لیلی بنت مسعود الدّارمیّة] مع ولدها [محمّد الأصغر] حتّی أتت کربلاء.

الحائری، ذخیرة الدّارین، ۱/ ۱۴۸

و المازندرانی:

خرج مع الحسین علیه السّلام من زوجات علیّ علیه السّلام [...] لیلی بنت مسعود الدّارمیّة خرجت مع ولدیها أبی بکر اسمه عبد اللّه و محمّد الأصغر.

المازندرانی، معالی السّبطین، ۲/ ۲۲۸

* حمل رأسه علیه السّلام إلی الشّام ص ۵۴۶.

* یزید (لعنة اللّه علیه) ینصب رأسه علیه السّلام بالشّام ص ۵۴۹.

و بعد:

فقد عدّ محمّد الأصغر بن أمیر المؤمنین علیهما السّلام من ولده عند:

---

(۱)- العوالم: فی المصدر و الأصل: الأیادیّ.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۵۸

المصعب الزّبیری، نسب قریش،/ ۴۴

ابن أبی الدّنیا، مقتل الإمام أمیر المؤمنین،/ ۱۲۱

الیعقوبی، التّاریخ، ۲/ ۲۰۱

محمّد بن سلیمان، المناقب، ۲/ ۴۹

تاریخ أهل البیت،/ ۹۵، ۹۸- ابن أبی الثّلج، تاریخ الأئمّة (من مجموعة نفیسة)،/ ۱۷، ۳۵

المسعودی، التّنبیه و الإشراف،/ ۲۹۸

أبو طالب، الزّيدى، الإفادة،/ ۴۰- عنه: اليمنى، التّحف،/ ۴۰

ابن حزم، الجمهرة، ۱/ ۳۸، ۲۸۲

المجدى،/ ۱۲

ابن الخشّاب، تاريخ مواليد الأئمّة (من مجموعة نفيسة)،/ ۱۷۱

ابن شهر آشوب، المناقب، ۳/ ۳۰۴- عنه: المجلسى، البحار، ۴۲/ ۹۲

ابن قدامة، التّبيين،/ ۱۳۸

ابن طلحة، مطالب السّؤول،/ ۶۲- عنه: الإربلى: كشف الغمّة، ۱/ ۴۴۱؛ البهبهانى، الدّمعة السّاكبة، ۳/ ۱۶۹

المحلّى، الحدائق الورديّة، ۱/ ۵۲

الكنجى، كفاية الطّالب،/ ۴۱۲

ابن الطّقطقى، الأصيلى،/ ۵۸

النّويرى، نهاية الإرب، ۲۰/ ۲۲۲

أبو الفداء، التّاريخ، ۱/ ۱۸۱

ابن كثير، البداية و النّهاية، ۷/ ۳۳۱

المقريزى، اتّعاظ الحنفاء،/ ۷

ابن الصّبّاغ، الفصول المهمّة،/ ۱۴۲

خواند امير، حبيب السّيّر، ۱/ ۵۸۴

ابن طولون، الأئمّة الأثنا عشر،/ ۶۰

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۵۹

الأمين، أعيان الشّيعة، ۱/ ۳۲۷

موسى محمّد علىّ، السّيّدة زينب،/ ۹۵

۲- عدّه فى من استشهد بكربلاء من ولده عليه السّلام:

الكلبى، جمهرة النّسب، ۱/ ۳۱، ۲/ ۳۲۸

ابن سعد، الطّبقات، ۳- ۱/ ۱۲

البلاذرى، جمل من أنساب الأشراف، ۳/ ۴۱۳، أنساب الأشراف، ۲/ ۱۹۲

الطّبرى، التّاريخ، ۵/ ۱۵۴

ابن الجوزى، صفة الصّفوة، ۱/ ۳۰۹، المنتظم، ۵/ ۶۹

ابن الأثير، الكامل، ۳/ ۲۰۰

سبط ابن الجوزى، تذكرة الخواصّ،/ ۵۴

محبّ الدّين الطّبرى، ذخائر العقبى، ۳/ ۱۱۷، الرّياض النّضرة، ۲/ ۳۳۳

الباعونى، جواهر المطالب، ۲/ ۱۲۲

محمّد كاظم الموسوى، النّفحة العنبريّة،/ ۴۰

الدّياربكرى، تاريخ الخميس، ۲/ ۲۸۴

مجلسى، جلاء العيون،/ ۶۷۸

الشّبلنجی، نور الأبصار،/ ۲۰۷

الأعرجی، مناهل الضّرب،/ ۸۶

الأمین، أعیان الشّیعة، ۱/ ۳۴۰

۳- و ذکر فی جملة الشّهداء علیهم السّلام عند:

البلاذری، جمل من أنساب الأشراف، ۳/ ۴۲۲، أنساب الأشراف، ۳/ ۲۲۳

المسعودی، التّنبیه و الإشراف،/ ۳۰۳

المسعودی، مروج الذّهب، ۳/ ۷۱

الخوارزمی، مقتل الحسین، ۲/ ۴۷

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۶۰

ابن شهر آشوب، المناقب، ۴/ ۱۱۲، ۱۱۳- عنه: المجلسی، البحار، ۴۵/ ۶۳؛ البحرانی، العوالم، ۱۷/ ۳۴۳؛ البهبهانی، الدّمعة السّاکبة، ۵/ ۲۰؛ الدّربندی، أسرار الشّهادة،/ ۴۶۲؛ القزوینی، تظلّم الزّهراء،/ ۲۴۱؛ مثله محمّد بن أبی طالب، تسلیة المجالس و زینة المجالس،/ ۳۲۹

ابن الجوزی، المنتظم، ۵/ ۳۴۰

المحلّی، الحدائق الورديّة، ۱/ ۱۲۰

سبط ابن الجوزی، تذکرة الخواصّ،/ ۲۵۴

الکنجی، کفایة الطّالب،/ ۴۱۳، ۴۴۶

الإربلی، کشف الغمّة، ۲/ ۵۹

النّویری، نهایة الإرب، ۲۰/ ۴۶۱

أبو الفداء، التّاریخ، ۱/ ۱۸۱

الذّهبی، سیر أعلام النّبلاء، ۳/ ۲۱۶

الذّهبی، العبر، ۱/ ۶۵- ۶۶

الذّهبی، تاریخ الإسلام، ۲/ ۳۵۲

الیافعی، مرآة الجنان، ۱/ ۱۳۱- ۱۳۲- عنه: الدّیاربکری، تاریخ الخمیس، ۲/ ۲۹۸

ابن کثیر، البدایة و النّهایة، ۸/ ۱۸۷، ۱۸۹

میرخواند، روضة الصّفا،/ ۱۶۴

خواند امیر، حبیب السّیّر، ۲/ ۳۴

مجلسی، جلاء العیون،/ ۶۹۴

الأمین، أعیان الشّیعة، ۱/ ۶۱۰

و أنّ أمّ محمّد الأصغر (أمّ ولد):

الکلبی، جمهرة النّسب، ۱/ ۳۱

ابن سعد، الطّبقات، ۳- ۱/ ۱۲

المصعب الزّبیری، نسب قریش،/ ۴۴

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۶۱

البلاذری، جمل من أنساب الأشراف، ۲/ ۴۱۳، ۳/ ۴۲۲، أنساب الأشراف، ۲/ ۱۹۲، ۲/ ۲۲۳

ابن أبی الدّنیا، مقتل الإمام أمیر المؤمنین،/ ۱۲۱

محمّد بن سلیمان، المناقب، ۲/ ۴۹

الطّبری، التّاریخ، ۵/ ۱۵۴

ابن الخشّاب، تاریخ موالید الأئمّة (من مجموعة نفیسة)،/ ۱۷۱

ابن شهر آشوب، المناقب، ۳/ ۳۰۴- عنه: المجلسی، البحار، ۴۲/ ۹۱- ۹۲

ابن الجوزی، صفة الصّفوة، ۱/ ۳۰۹، المنتظم، ۵/ ۶۹

ابن الأثیر، الکامل، ۳/ ۲۰۰

سبط ابن الجوزی، تذکرة الخواصّ،/ ۵۴

الکنجی، کفایة الطّالب،/ ۴۱۲

محبّ الدّین الطّبری، ذخائر العقبی،/ ۱۱۷، الرّیاض النّضرة، ۲/ ۳۳۳

النویری، نهایة الإرب، ۲۰/ ۲۲۲

ابن کثیر، البدایة و النّهایة، ۷/ ۳۳۱

المقریزی، اتّعاظ الحنفاء،/ ۷

الدّیاربکری، تاریخ الخمیس، ۲/ ۲۸۴

خواند امیر، حبیب السّیّر، ۱/ ۵۸۴

الشّبلنجی، نور الأبصار،/ ۲۰۷

الأمین، أعیان الشّیعة، ۱/ ۳۲۷

أو أمّه (أمامة):

الیعقوبی، التّاریخ، ۲/ ۲۰۱

أو أمّه (أسماء):

الطّبری، التّاریخ، ۵/ ۱۵۴

ابن شهر آشوب، المناقب، ۳/ ۳۰۴- عنه: البحار، المجلسی، ۴۲/ ۹۱

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۶۲

ابن الأثیر، الکامل، ۳/ ۲۰۰

ابن الطّقطقی، الأصیلی،/ ۵۸

النّویری، نهایة الإرب، ۲۰/ ۲۲۲

أبو الفداء، التّاریخ، ۱/ ۱۸۱

ابن کثیر، البدایة و النّهایة، ۷/ ۳۳۱

الباعونی، جواهر المطالب، ۲/ ۱۲۱

أو أمّه (أمّ البنین):

الکلبی، جمهرة النّسب، ۱/ ۳۲۸

ابن حزم، الجمهرة، ۱/ ۲۸۲

أو أمّه (ثقفيّة):

محمّد كاظم الموسوى، النّفحة العنبريّة،/ ۴۰

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۶۳

محمّد الأصغر بن أمير المؤمنين عليهما السّلام

اشاره

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۶۵

ميزاته العائليّة

الثّالث محمّد الأوسط بن أمير المؤمنين عليه السّلام، و أمّه أمامة بنت أبى العاص العبشمىّ، و أمّها زينب بنت النّبىّ و ربيبه تزوّجها أمير المؤمنين بعد الزّهراء عليها السّلام بوصيّة منها.

المامقانى، تنقيح المقال، ۲- ۲،/ ۸۳

و منهم محمّد الأوسط بن علىّ بن أبى طالب عليه السّلام، أمّه أمامة بنت أبى العاص بن الرّبيع ابن عبد العزّى بن عبد شمس بن عبد مناف العبشميّة، و هى من زينب بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله المحمولة فى الصّلاة. قال الزّبير بن بكّار فى كتاب النّسب: كانت زينب تحت أبى العاص، فولدت له أمامة و عليّا. و قال العسقلانىّ فى الإصابة: توفّى علىّ بن أبى العاص سبط النّبىّ صلّى اللّه عليه و اله و قد ناهز الحلم و كان النّبىّ صلّى اللّه عليه و اله أردفه على راحلته يوم الفتح «۱». قال ابن عساكر فى تاريخه: توفّى و هو غلام فى حياة النّبىّ صلّى اللّه عليه و اله. قال الزّبير بن بكّار أبو عمرو فى كتاب النّسب: تزوّج علىّ بن أبى طالب عليه السّلام أمامة بنت زينب بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله بعد فاطمة الكبرى، لأنّها أوصت وقت وفاتها زوّجها منه الزّبير بن العوّام، فولدت لعلىّ عليه السّلام محمّدا. فلمّا قتل علىّ بن أبى طالب عليه السّلام و قامت منه أمامة، قالت أمّ الهشيم النخعيّة:

---

(۱)- [إلى هنا حكاه عنه فى وسيلة الدّارين،/ ۲۶۲ و زاد: و لكن فى هذا الكلام نظر و تأمّل. و ذكرنا فى كتابنا عقائد الإماميّة الإثنى عشرية فى تاريخ سيّد الرّسل محمّد بن عبد اللّه صلّى اللّه عليه و اله و سلّم بأنّه ليس للنّبىّ صلّى اللّه عليه و اله و سلّم أكثر من أربعة أولاد ذكورا و إناثا ۱- قاسم ۲- طيّب ۳- إبراهيم ۴- فاطمة عليها السّلام- و كلّهم من خديجة بنت خويلد إلّا إبراهيم فإنّه من مارية القبطيّة و مات فى حياة رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله و سلّم- و أمّا زينب و أمّ كلثوم و رقيّة فكنّ من أخت خديجة و هى الّتى ربتهنّ فى بيتها. و كونهنّ فى بيت خديجة لا يستلزم بأن تكون أمّهن خديجة- حاشا ثمّ حاشا أن تكون خديجة أمّا لهنّ حتّى تثبت بأن عثمان بن عفّان و زملائه أصهار للنّبىّ- مع أنّ هذا مصدر القول لا يكون إلّا نفس الكتاب الّتى تقدّم آنفا مع أنّه مجهول الحال. و أكثر المؤرّخين الّذين جاءوا من بعده و نقلوا هذا الكلام كان مدركهم هو كتاب ابن الزّبير بن بكّار مضافا إلى أنّه كيف يزوّج النّبىّ كريمته بأبى العاص و هو كافر؟.

و كيف ما كان ماتت أمامة سنة سبع و خمسين و تزوّج علىّ بن أبى طالب بها، فولدت منه محمّد الأوسط].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۶۶

أشاب ذوائبى و أذلّ ركنى أمامة حين فارقت القرينا

و كان علىّ بن أبى طالب عليه السّلام قد أمر المغيرة بن نوفل بن الحارث بن عبد المطّلب أن يتزوّج أمامة بنت أبى العاص فتزوّجها

المغيرة، فولدت له يحيى. و قال العسقلانيّ فى الإصابة: إنّ عليّا عليه السّلام لمّا حضرته الوفاة، قال لأمامة بنت أبى العاص: إنّى لا آمن أن يخطبك هذا الطّاغية بعد موتى، (يعنى معاوية) فإن كان لك فى الرّجال حاجة فقد رضيت لك المغيرة بن نوفل عشيرا، فلمّا انقضت عدّتها، كتب معاوية إلى مروان بن الحكم يأمره أن يخطبها عليه باذلا لها مائة ألف دينارا، فأرسلت إلى المغيرة: إنّ هذا الطّاغى قد أرسل يخطبنى، فقال لها المغيرة: أتتزوّجين ابن آكلة الأكباد، فلو جعلت ذلك إلىّ؟ قالت: نعم، فتزوّجها، المغيرة، فولدت له يحيى، فكانت عنده إلى أن ماتت بسنة سبع و خمسين.

الحائرى، ذخيرة الدّارين، ۱/ ۱۶۶- ۱۶۷

محمّد الأصغر «۱»- أمّه أمامة بنت أبى العاص. «۲»

المقرّم، العبّاس،/ ۵۲

من إخوة العبّاس الأكبر أولاد أمير المؤمنين علىّ بن أبى طالب عليه السّلام محمّد الأوسط ابن الأمويّة:

و محمّد الأوسط من الّذين أهمل ذكرهم شيخنا المفيد، فلم يذكره فى إرشاده فى أولاد أمير المؤمنين عليه السّلام، و قد نصّ عليه جماعة من العلماء الّذين يوثق بنقلهم. قال الفاضل المجلسى رحمه اللّه فى البحار ص ۷۰۵ ج ۹ طبع تبريز نقلا عن النّسابة العمرىّ العلوىّ فى أولاد أمير المؤمنين عليه السّلام: و من أمامة بنت أبى العاص بن الرّبيع و أمّها زينب بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله محمّد الأوسط. و قال أبو جعفر- الطّبرىّ «فى التّاريخ» ص ۸۹: و تزوّج عليه السّلام أمامة بنت أبى العاص بن الرّبيع بن عبد العزّى بن عبد شمس بن عبد مناف، و أمّها زينب بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله، فولدت له محمّد الأوسط و قال المحبّ الطّبرىّ الشّافعىّ فى «ذخائر

---

(۱)- [الصّحيح: محمّد الأوسط].

(۲)- محمّد اصغر، مادرش امامه دختر ابى العاص است.

پاک‌پرور، ترجمه العبّاس،/ ۱۲۳

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۶۷

العقبى» ص ۱۱۷ و «الرّياض النّضرة» ص ۲۴۹ ج ۲: و محمّد الأوسط أمّه أمامة بنت أبى العاص بن الرّبيع بن عبد العزّى بن عبد شمس بن عبد مناف، و أمّها زينب بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله. «قال سبط ابن الجوزىّ الحنفىّ فى التّذكرة ص ۳۲: و محمّد الأوسط بن علىّ عليه السّلام أمّه أمامة بنت أبى العاص بن الرّبيع و أمّها زينب بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله تزوّجها بعد الصّهباء إلى آخره.

و ذكره كمال الدّين بن طلحة الشّافعىّ فى «مطالب السؤول» فى أولاد أمير المؤمنين عليه السّلام ص ۶۲، و نور الدّين بن الصّبّاغ المالكىّ فى «الفصول المهمّة» ص ۱۴۴، نقلا عن صاحب الصّفوة، و ذكره أبو الفرج بن الجوزىّ الحنبلىّ فى «صفة الصّفوة»، و الحافظ الكنجىّ الشّافعىّ فى «كفاية الطّالب»، و صاحب «ناسخ التّواريخ»، و الشّبلنجىّ الشّافعىّ فى «نور الأبصار» و غيرهم، و عدّه صاحب ذخيرة الدّارين فى «شهداء الطّفّ»، و حيث لم أجد نصّا عليه بالشّهادة، لم أذكره فى المستدرك على مقاتل الطّالبيّين، و لا فى أعلام النّهضة، و إنّ قوىّ الظّنّ بذلك، و صاحب الذّخيرة لا يعتمد على نقله.

المظفّر، بطل العلقمى، ۳/ ۴۹۱- ۴۹۲

من هى أمامة؟

حدّثنی روح بن عبد المؤمن، ثنا بشر بن المفضل، عن داود بن أبی الهند، عن الشّعبیّ:

انّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم ردّ زینب علی أبی العاص بالنّکاح الأوّل.

و قال الواقدی: لمّا أسلم أبو العاص، أتی مکّة ثمّ رجع إلی المدینة. فکان بها. فلمّا فتحت مکّة، أقام بها. و لم یقاتل مع رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم. و توفّی فی سنة اثنتی عشرة. و أوصی إلی الزّبیر بن العوّام، و هو ابن خاله. و کان لأبی العاص من زینب: علیّ، و أمامة. فأمّا علیّ، فمات و هو غلام، و لم یعقب. و أمّا أمامة، فتزوّجها علیّ بن أبی طالب بعد وفاة فاطمة علیها السّلام، فولدت له محمّدا الأوسط. و قتل علیّ، و هی عنده. فحملها عمّها عبد الرّحمان بن محرز بن حارثة بن ربیعة إلی المدینة، ثمّ إنّ معاویة بن أبی سفیان کتب إلی مروان بن الحکم یأمره أن یخطبها علیه، ففعل، فجعلت أمرها إلی المغیرة بن نوفل

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۶۸

ابن الحارث بن عبد المطّلب، و هو الّذی کان الحسن بن علیّ علیهما السّلام استخلفه علی الکوفة حین سار إلی المدائن. فأشهد المغیرة علیها برضاها بکلّ ما یصنع، فلمّا استوثق منها، قال: قد تزوّجتها، و أصدقتها أربع مائة دینار. فکتب مروان بذلک إلی معاویة. فکتب إلیه: هی أملک بنفسها، فدعها و ما أختارت ثمّ إنّه بعد ذلک سیّر المغیرة إلی الصّفراء.

فمات. و ماتت بالصّفراء.

البلاذری، جمل من أنساب الأشراف، ۲/ ۲۷- ۲۸، أنساب الأشراف (ط مصر)، ۱/ ۴۰۰

و کانت زینب بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم عند أبی العاص بن الرّبیع بن وائل؛ فولدت له علیّا، انقرض، و کان غلاما، زعموا أنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أردفه خلفه یوم فتح مکّة، و هو ردیف رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و أمامة بنت أبی العاص، أوصی بها أبو العاصی إلی الزّبیر بن العوّام؛ فتزوّجها علیّ بن أبی طالب؛ فقتل عنها؛ فتزوّجها المغیرة بن نوفل؛ فهلکت عنده، و لم تلد: فلیس لزینب عقب.

المصعب الزّبیری، نسب قریش،/ ۲۲

أوّل ولد ولد له صلّی اللّه علیه زینب، ثمّ القاسم، ثمّ أمّ کلثوم، ثمّ فاطمة، ثمّ رقیّة، ثمّ عبد اللّه و هو الطّیّب و هو الطّاهر، ثمّ إبراهیم.

فتزوّج أبو العاص بن الرّبیع بن عبد العزّی بن عبد شمس (زینب) قبل الإسلام.

فولدت له علیّا و أمامة. تزوّج علیّ بن أبی طالب رضی اللّه عنه أمامة بعد خالتها فاطمة (صلوات اللّه علیها). فلمّا کان الإسلام فرّق بین أبی العاص و بین زینب. فلمّا أسلم أبو العاص ردّها النّبیّ صلّی اللّه علیه و سلّم علیه بالنّکاح الأوّل.

محمّد بن حبیب، المحبّر،/ ۵۲- ۵۳

سالفه [رسول اللّه صلّی اللّه علیه] من قبل خدیجة (رضی اللّه عنها) الرّبیع بن عبد العزّی بن عبد شمس، کانت عنده هالة بنت خویلد، فولدت له أبا العاص بن الرّبیع. و هی أخت خدیجة لأبیها و أمّها. فتزوّج أبو العاص زینب بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و رضی عنها فأولدها علیّا و أمامة. فتزوّج علیّ بن أبی طالب رضی اللّه عنه أمامة بعد فاطمة (رضوان اللّه علیها).

محمد بن حبیب، المحبّر،/ ۹۹

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۶۹

حدّثت عن هیثم بن بشیر، عن داود بن أبی هند، عن الشّعبیّ قال: کتب معاویة إلی مروان أن زوّجنی أمامة بنت أبی العاص فأرسل إلیها، فولّت أمرها المغیرة بن نوفل بن الحارث بن عبد المطّلب، فقال لها المغیرة: یا أمامة ألست قد ولّیتنی أمرک و رضیت بمن أزوّجک؟ قالت: نعم. قال: اشهدوا أنّی قد تزوّجتها، فکتب مروان بذلک إلی معاویة و کتب إلیه أن أعرض عنها.

البلاذری، جمل من أنساب الأشراف، ۲/ ۴۱۴، أنساب الأشراف، ۲/ ۱۹۳

و روی محمّد بن أحمد الأشعریّ عن السّندیّ بن محمّد عن یونس بن یعقوب عن أبی مریم ذکره عن أبیه: أنّ «۱» أمامة بنت أبی

العاص «۲»، و أمّها زينب بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله، «۳» كانت تحت علىّ بن أبى طالب عليه السّلام بعد فاطمة عليها السّلام فخلف عليها بعد علىّ عليه السّلام المغيرة ابن النوفل، فذكر «۳» أنّها وجعت وجعا شديدا حتّى اعتقل لسانها، فجاءها «۴» الحسن و الحسين «۵» إبنا علىّ عليه السّلام «۵»، و هى لا تستطيع الكلام، فجعلا يقولان لها «۶»، و المغيرة كاره لذلك «۷» أعتقت فلانا و أهله؟ فجعلت «۸» تشير برأسها نعم، و كذا و كذا، فجعلت «۸» تشير برأسها أى «۹» نعم، «۱۰» لا تفصح بالكلام «۱۰» فأجازا ذلك لها «۱۱».

الصّدوق، من لا يحضره الفقيه، ۴/ ۱۴۶- عنه: الأمين، أعيان الشّيعة، ۳/ ۴۷۴؛ مثله الطّوسى، التّهذيب، ۸/ ۲۵۸؛ الحرّ العاملى، وسائل الشّيعة، ۱۶/ ۵۰

---

(۱)- [مكانه فى التّهذيب و الوسائل: أحمد بن محمّد عن ابن أبى عمير بن حمّاد عن الحلبىّ عن أبى عبد اللّه عليه السّلام: إنّ أباه حدّثه أنّ ...].

(۲)- [زاد فى التّهذيب و الوسائل: ابن الرّبيع].

(۳- ۳) [التّهذيب و الوسائل: فتزوّجها بعد علىّ عليه السّلام المغيرة بن نوفل].

(۴)- [التّهذيب و الوسائل: فأتاها].

(۵- ۵)- [لم يرد فى التّهذيب و الوسائل].

(۶)- [لم يرد فى التّهذيب و الوسائل].

(۷)- [فى التّهذيب و الوسائل: لما يقولان].

(۸)- [لم يرد فى التّهذيب و الوسائل].

(۹)- [لم يرد فى التّهذيب و فى الوسائل و الأعيان: أنّ].

(۱۰- ۱۰) [فى التّهذيب و الوسائل: و كذا و كذا فتشير برأسها نعم أم لا قلت].

(۱۱)- [زاد فى التّهذيب و الوسائل: قال: نعم].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۷۰

ولد الحارث بن عبد المطّلب: أبو سفيان، و اسمه المغيرة، و هو الشّاعر؛ و عبد شمس، سمّاه النّبىّ- صلّى اللّه عليه و سلّم- عبد اللّه؛ و أميّة، لا عقب لواحد منهم؛ و كان لأبى سفيان ابن اسمه عبد اللّه يكنّى أبا الهياج، أبرص؛ و ربيعة؛ و نوفل؛ و عقبهما كثير. فأمّا أبو سفيان، فولد جعفرا، له صحبة، لا عقب له. و ولد نوفل بن الحارث: الحارث، له صحبة، من ولده عبد اللّه بن الحارث بن نوفل بن الحارث بن عبد المطّلب، الّذى اتّفق عليه أهل البصرة فى الفتنة، و هو الملقّب ببّة «۱»، أمّه بنت أبى سفيان بن حرب أخت معاوية؛ و عمّه عبد اللّه بن نوفل بن الحارث، ولّاه مروان قضاء المدينة، كان يشبه رسول اللّه «۲» صلّى اللّه عليه و سلّم و هو أوّل من ولى القضاء بالمدينة؛ و بنوه: عبد اللّه، و إسحاق، و الصّلت؛ و أخوا عبد اللّه هذا: سعيد الفقيه، و المغيرة: ابنا نوفل بن الحارث، تزوّج المغيرة هذا أمامة بنت أبى العاصى بن الرّبيع بن عبد شمس، و أمّها زينب بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم؛ لم تلد له شيئا، خلف عليها بعد علىّ بن أبى طالب، و لم تلد أيضا لعلىّ شيئا. و ولد عبد اللّه بن نوفل هذا: الصّلت بن عبد اللّه، روى عنه الحديث؛ و محمّد؛ و من ولد المغيرة هذا: يحيى بن يزيد بن عبد الملك ابن المغيرة بن نوفل بن الحارث، روى عنه و عن أبيه الحديث، و هما ضعيفان؛ و لنوفل ابن الحارث بن عبد المطّلب عقب بالبصرة و بغداد. ابن حزم، الجمهرة، ۱/ ۷۰

«۳» «۴» (أمامة) بنت أبى العاص بن الرّبيع بن عبد العزّى بن عبد شمس بن عبد مناف أمّها زينب بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله و سلّم، «۳» ولدت على عهد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله و سلّم و كان رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله و سلّم يحبّها و كان ربّما حملها على عنقه فى الصّلاة. «۵» حدّثنا عبد الوارث، قال: حدّثنا قاسم بن أصبغ، قال: حدّثنا أحمد بن زهير، قال: حدّثنا موسى بن إسماعيل

«۴»، قال: حدّثنا حمّاد ابن سلمهٔ، قال: حدّثنا علیّ بن زید عن أمّ محمّد عن عائشهٔ: أنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم «۵» أهدیت

---

(۱)- الاشتقاق ۴۴ و الإصابهٔ ۵: ۵۹ و التّهذیب ۵: ۱۸ و تاریخ بغداد ۱: ۲۱۱ و المحبّر ۱۰۴.

(۲)- انظر حواشی ص ۶۰، ۶۹، ۷۳.

(۳- ۳) [لم یرد فی الأعیان].

(۴- ۴) [لم یرد فی الإصابهٔ].

(۵- ۵) [الأعیان: ثمّ روی بسنده أنّه].

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۷۱

له هدیّهٔ فیها قلادهٔ من جزع، «۱» فقال «لأدفعنّها إلی أحبّ أهلی إلیّ» فقالت النّساء: ذهبت بها ابنهٔ أبی قحافهٔ «۱»، فدعا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أمامهٔ بنت زینب فأعلقها فی عنقها و تزوّجها علیّ بن أبی طالب رضی اللّه عنه بعد فاطمهٔ (رضی اللّه عنها)، زوّجها منه الزّبیر بن العوّام و کان أبوها أبو العاص قد أوصی بها إلیه، فلمّا قتل علیّ بن أبی طالب رضی اللّه عنه و آمت «۲» منه أمامهٔ، قالت أمّ الهیثم النّخعیّهٔ:

أشاب ذوائبی و أذلّ رکنی أمامهٔ حین فارقت القرینا

تطیف به لحاجتها إلیه فلمّا استیأست رفعت رنینا

و کان علیّ بن أبی طالب قد أمر المغیرهٔ بن نوفل بن الحارث بن عبد المطّلب أن یتزوّج أمامهٔ بنت أبی العاص بن الرّبیع، «۳» زوجته بعده، لأنّه خاف أن یتزوّجها معاویهٔ «۳»، فتزوّجها المغیرهٔ، فولدت له یحیی، و به کان یکنّی، و هلکت عند المغیرهٔ، و قد قیل: إنّها لم تلد لعلیّ و لا للمغیرهٔ کذلک، «۳» قال الزّبیر: إنّها لم تلد للمغیرهٔ بن نوفل «۳»، قال: و لیس لزینب عقب، و ذکر عمر بن شبّهٔ قال: نا «۴» علیّ بن محمّد النّوفلیّ عن أبیه أنّه حدّثه عن أهله أنّ علیّا لمّا حضرته الوفاهٔ، قال لأمامهٔ بنت أبی العاص: إنّی لا آمن أن یخطبک هذا الطّاغیهٔ بعد موتی، یعنی معاویهٔ، فإن کان لک فی الرّجال حاجهٔ، فقد رضیت لک المغیرهٔ ابن نوفل عشیرا، فلمّا انقضت عدّتها کتب معاویهٔ إلی مروان، یأمره أن یخطبها علیه و یبذل لها مائهٔ ألف دینار، «۵» فلمّا خطبها «۵»، أرسلت إلی المغیرهٔ بن نوفل: إنّ هذا قد أرسل یخطبنی، فإن کان لک بنا حاجهٔ، فأقبل، فأقبل و خطبها من الحسن بن علیّ (رضی اللّه عنهما)، فزوّجها منه «۶». و روی هشیم عن داود بن أبی هند عن الشّعبیّ، قال: کانت أمامهٔ عند علیّ، فذکر معنی ما تقدّم سواء.

(۱- ۱)- [الأعیان: إلی أن قال].

(۲)- [الإصابهٔ: قامت].

(۳- ۳) [لم یرد فی الإصابهٔ].

(۴)- [الإصابهٔ: حدّثنا].

(۵- ۵) [لم یرد فی الإصابهٔ].

(۶)- [أضاف فی الإصابهٔ: قال أبو عمر].

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۷۲

ابن عبد البرّ، الاستیعاب، ۴/ ۲۳۷- ۲۴۰- عنه: الأمین، أعیان الشّیعهٔ، ۳/ ۴۷۳

- ۴۷۴؛ مثله ابن حجر، الإصابهٔ، ۴/ ۲۳۰- ۲۳۱

ثمّ «۱» مرضت مرضا شدیدا و مکثت أربعین لیلهٔ فی مرضها إلی أن توفّیت صلوات اللّه علیها، فلمّا نعیت إلیها نفسها دعت أمّ أیمن و

أسماء بنت عميس و وجّهت خلف عليّ و أحضرته، فقالت: يابن عمّ إنّه قد نعيت إلى نفسى، و أنّنى لأرى ما بى لا أشكّ «۱» إلّا أنّنى لاحقة بأبى ساعة بعد ساعة، و أنا أوصيك بأشياء فى قلبى. قال لها عليّ عليه السّلام:

أوصينى بما أحببت يا بنت رسول اللّه، فجلس عند رأسها و أخرج من كان فى البيت، ثمّ قالت: يابن عمّ «۲» ما عهدتنى كاذبة و لا خائنة، و لا خالفتك منذ عاشرتنى، فقال عليه السّلام:

معاذ اللّه، أنت أعلم باللّه و أبرّ و أتقى و أكرم و أشدّ خوفا من اللّه أن «۳» أوبّخك غدا «۳» بمخالفتى، فقد عزّ علىّ «۴» بمفارقتك و بفقدك «۴»، إلّا أنّه أمر لا بدّ منه، و اللّه جدّد علىّ مصيبة رسول اللّه، و قد عظمت وفاتك و فقدك، فإنّا للّه و إنّا إليه راجعون من مصيبة ما أفجعها و آلمها و أمضّها و أحزنها، هذه و اللّه مصيبة لا عزاء عنها، و رزيّة لا خلف لها، ثمّ بكيا جميعا ساعة، و أخذ علىّ رأسها و ضمّها إلى صدره، ثمّ قال: أوصينى بما شئت، فإنّك تجدينى «۵» وفيّا أمضى كلّ ما «۶» أمرتنى به، و أختار أمرك على أمرى، ثمّ قالت: جزاك اللّه عنّى خير الجزاء، يابن عمّ «۷»، أوصيك أوّلا أن تتزوّج بعدى بإبنة [أختى] أمامة، فإنّها تكون لولدىّ مثلى، فإنّ الرّجال لا بدّ لهم من النّساء. فمن أجل ذلك، قال أمير المؤمنين عليه السّلام: أربعة ليس «۸» إلى فراقهنّ «۸» سبيل: بنت أمامة أوصت «۹» بها فاطمة عليها السّلام. ثمّ قالت:

---

(۱)- [لم يرد فى الدّمعة].

(۲)- [الدّمعة: عمّى].

(۳- ۳) [الدّمعة: من أن أوبّخك].

(۴- ۴) [الدّمعة: مفارقتك و تفقّدك].

(۵)- [زاد فى الدّمعة: فيها].

(۶)- [الدّمعة: كما].

(۷)- [زاد فى الدّمعة: رسول اللّه].

(۸- ۸) [الدّمعة: لى إلى فراقها].

(۹)- [الدّمعة: أوصتنى].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۷۳

أوصيك يابن عمّ أن تتّخذ لى نعشا، فقد رأيت الملائكة صوّروا صورته، فقال لها: صفيه لى، فوصفته، فاتّخذه لها، فأوّل نعش عمل على وجه الأرض ذلك، و ما رأى أحد قبله و لا عمل أحد. ثمّ قالت: أوصيك أن لا يشهد أحد جنازتى من هؤلاء الّذين ظلمونى و أخذوا حقّى، فإنّهم «۱» أعدائى و أعداء «۱» رسول اللّه عليه السّلام، و لا تترك أن يصلّى علىّ أحد منهم، و لا من أتباعهم، و ادفنّى فى اللّيل إذا هدأت العيون و نامت الأبصار.

الفتّال، روضة الواعظين،/ ۱۳۰- ۱۳۱- عنه: البهبهانى، الدّمعة السّاكبة، ۱/ ۳۳۳- ۳۳۴

فأمّا زينب بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله و سلّم فتزوّجها أبو العاص بن ربيع بن عبد العزّى بن عبد شمس بن عبد مناف فى الجاهليّة، فولدت لأبى العاص جارية اسمها أمامة تزوّجها علىّ بن أبى طالب عليه السّلام. بعد وفاة فاطمة عليها السّلام، و قتل علىّ و عنده أمامة، فخلف عليها بعده المغيرة بن نوفل بن الحارث بن عبد المطّلب و توفّيت عنده، و أمّ أبى العاص هالة بنت خويلد فخديجة خالته، و ماتت زينب بالمدينة لسبع سنين من الهجرة.

الطّبرسى، إعلام الورى،/ ۱۴۶- ۱۴۷

فأمّا بنات النّبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم فأربع، لا خلاف فيهنّ، كلّهنّ أسلمن و هاجرن، و قد اختلف فى كبراهنّ، و الصّحيح أنّها زينب،

ثمّ رقيّة، ثمّ أمّ كلثوم، ثمّ فاطمة. «۲»

و اختلف: هل زينب أكبر من القاسم أو هو أكبر منها، و لا خلاف فى أنّ أولاد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم كلّهم من خديجة إلّا إبراهيم وحده.

فأمّا زينب «۳» فإنّها ولدت سنة ثلاثين من مولد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، و زوّجها النّبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم أبا العاص بن الرّبيع بن عبد العزّى بن عبد شمس «۴» قبل البعثة، فلمّا بعث رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، مشت قريش إلى أبى العاص ليفارق زينب، فأبى ذلك عليهم، و كان محبّا لها محسنا إليها،

(۱- ۱) [الدّمعة: عدوّى و عدوّ].

(۲)- الّذى فى السّيرة النّبويّة، ۱/ ۱۲۳ رقيّة ثمّ زينب ثمّ أمّ كلثوم ثمّ فاطمة.

(۳)- الإصابة نساء ترجمة/ ۴۶۴.

(۴)- ستمرّ ترجمته و فيه الحديث و الخبر.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۷۴

و أثنى عليه النّبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم فقال: «إنّ أبا العاص حدّثنى فصدقنى، و وعدنى فوفى لى».

و ولدت له عليّا و أمامة الّتى كان النّبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم يحملها فى صلاته.

ثمّ إنّ زينب خرجت مهاجرة حين أبى «۱» زوجها أن يهاجر، فبعثها مع ابن ابن عمّه «۲» كنانة بن عدىّ بن ربيعة بن عبد العزّى بن عبد شمس إلى المدينة، فعرض لها رجال من قريش فخوّفوها، و دفعوها على صخرة، فألقت ذا بطنها و أهرقت الدّماء، فلم يزل بها مرضها ذلك حتّى ماتت منه سنة ثمان بعد إسلام زوجها و قدومه عليها، و ردّها النّبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم بالنّكاح الأوّل فى أصحّ الرّوايات «۳».

ابن قدامة، التّبيين،/ ۸۸- ۸۹

أمامة بنت أبى العاص بنت زينب «۴»:

الّتى كان النّبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم يصلّى و هو حاملها، روى عن عائشة (رضى اللّه عنها) أنّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم أهديت إليه هديّة فيها قلادة من جزع، فقال: «لأدفعنّها إلى أحبّ أهلى إلىّ»، فقالت النّساء: ذهبت بها ابنة أبى قحافة، فدعا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم أمامة بنت زينب، فأعلقها فى عنقها.

و تزوّجها علىّ بن أبى طالب بعد فاطمة، زوّجه إيّاها الزّبير بن العوّام، و كان أبوها أوصى بها إلى الزّبير، و تزوّجها بعد علىّ المغيرة بن نوفل.

روى أنّ عليّا رضى اللّه عنه لمّا حضرته الوفاة، قال لأمامة بنت أبى العاص: إنّى لا آمن أن يخطبك هذا الطّاغية بعد موتى، يعنى معاوية، فإن كان لك فى الرّجال حاجة فقد رضيت لك المغيرة بن نوفل عشيرا، فلمّا انقضت عدّتها كتب معاوية إلى مروان أن يخطبها عليه، و بذل لها مائة ألف دينار، فلمّا خطبها أرسلت إلى المغيرة: إنّ هذا قد أرسل يخطبنى «۵»، فإن

---

(۱)- فى ب: أتى.

(۲)- فى أ و ب: ابن عمّه.

(۳)- السّيرة النّبويّة ۲/ ۴۸۳، الإصابة ۸/ ۹۲.

(۴)- نسب قریش/ ۱۵۸، الإصابة نساء ترجمة/ ۷۰.

(۵)- فی ج: إنّ هذا الرّجل قد أرسل.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۷۵

کنت أنت لک بنا حاجة فأقبل، فأقبل و خطبها إلی الحسن بن علیّ فزوّجها منه.

ابن قدامة، التّبیین،/ ۲۲۵

قال أبو عمر و غیره: ولدت زینب من أبی العاص غلاما یقال له: علیّ، مات و قد ناهز الحلم. و کان ردیف رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم علی ناقته یوم الفتح، و جاریة یقال لها: أمامة و کان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یحبّها و کان یحملها فی الصّلاة علی عاتقه فإذا رکع وضعها و إذا رفع رأسه من السّجود أعادها. عن أبی قتادة: قال بینا نحن فی المسجد جلوس إذ خرج علینا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم یحمل أمامة بنت أبی العاص بن الرّبیع و أمّها زینب بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و هی صبیّة یحملها علی عاتقه فصلّی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم و هی علی عاتقه یضعها إذا رکع و یعیدها إذا قام حتّی قضی صلاته یفعل ذلک بها. أخرجاه.

و عن عائشة قالت: أهدیت لرسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم هدیّة فیها قلادة من جزع، قال: لأدفعنّها إلی أحبّ أهلی إلیّ، فقالت النّساء: ذهبت بها ابنة أبی قحافة، فدعا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم أمامة بنت أبی العاص من زینب فأعلقها فی عنقها.

(شرح): علق و أعلق بمعنی.

و تزوّجها علیّ بن أبی طالب بعد فاطمة، و قیل: إنّ فاطمة کانت أوصته بذلک. ذکره الدّارقطنی. و زوّجها منه الزّبیر بن العوّام، و کان أبوها أوصی بها إلیه، فولدت له ولدا سمّاه محمّدا، و قیل: قتل عنها فلم تلد له. و ذکره الدّارقطنی:

فلمّا قتل علیّ رضی اللّه عنه تزوّجها المغیرة بن نوفل بن الحارث بن عبد المطّلب، و کان علیّ قد أمره بذلک بعده لأنّه خاف أن یتزوّجها معاویة، فتزوّجها، فولدت له یحیی، و به کان یکنّی و ماتت عنه.

و روی أنّ علیّا قال لها حین حضرته الوفاة: إنّی لا آمن من أن یخطبک، یعنی معاویة، فإن کان لک فی الرّجال حاجة فقد رضیت لک المغیرة بن نوفل عشیرا، فلمّا انقضت عدّتها، کتب معاویة إلی مروان یأمره أن یخطبها علیه و یبذل لها مائة ألف دینار، فلمّا خطبها، أرسلت إلی المغیرة بن نوفل: إنّ هذا أرسل یخطبنی، فإن کان لک بنا حاجة

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۷۶

فأقبل، فأقبل و خطبها إلی الحسن بن علیّ فتزوّجها منه. خرج جمیع ذلک أبو عمر.

و ذکر الدّولابی أنّ علیّا لمّا أصیب ولّت أمرها المغیرة بن نوفل، فقال المغیرة بن نوفل:

اشهدوا أنّی قد تزوّجتها و أصدقتها کذا و کذا. «۱» محبّ الدّین الطّبری،

ذخائر العقبی،/ ۱۶۱- ۱۶۲

(أمامة) بنت أبی العاص بن الرّبیع بن عبد العزّی بن عبد شمس بن عبد مناف العبشمیّة و هی من زینب بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله و سلّم. قال الزّبیر فی کتاب النّسب: کانت زینب تحت أبی العاص، فولدت له أمامة و علیّا و ثبت ذکرها فی الصّحیحین من حدیث أبی قتادة أنّ النّبیّ صلّی اللّه علیه و اله و سلّم کان یحمل أمامة بنت زینب علی عاتقه فإذا سجد وضعها و إذا قام حملها، أخرجاه من روایة مالک عن عامر بن عبد اللّه بن الزّبیر، و أخرجه ابن سعد من روایة اللّیث عن سعید المقبریّ عن عمرو بن سلیم أنّه سمع أبا قتادة یقول: بینا نحن علی باب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله و سلّم إذ خرج یحمل أمامة بنت أبی العاص بن الرّبیع، و أمّها زینب بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله و سلّم و هی صبیّة فصلّی و هی علی عاتقه إذا قام حتّی قضی صلاته یفعل ذلک بها. [...]

«۲» و أخرجه ابن سعد من روایة حمّاد بن زید عن علیّ بن زید مرسلا، «۳» و قال فیه:

«لأعطيها أرحمكنّ» و قال فيه: فدعا ابنة أبى العاص من زينب فعقدها بيده و زاد و كان

---

(۱)- و نسل مرة بن كعب بن لوى بن غالب از سه پسراند: كلاب، يقطه و تيم.

[...] و نسل كلاب بن مرة بن كعب لوى بن غالب از دو پسراند: قصى و نام او زيد است، و زهره. و زهره را دو پسر است عبد مناف و الحارث.

[...] و نسل عبد مناف بن قصى بن كلاب از چهار پسراند: هاشم و عبد شمس و المطلب و نوفل.

[...] و بنو عبد شمس بن عبد مناف سه قسم‌اند: بنو امية الأكبر و بنو امية الأصغر و العبشميون.

[...] و عبشميان چند نفراند از فرزندان عبد شمس منسوب‌اند بپدر خود عبد شمس از ايشان: عتبه و شيبه ابنا ربيعة بن عبد شمس در روز بدر كشته شدند كافر. و الوليد بن عتبه نيز در آن روز كشته شد كافر. و هند بنت عتبه مادر معاويه بن أبى سفيان است.

و از ايشان: ابو العاص بن الربيع بن عبد العزى بن عبد شمس شوهر زينب بنت النبى صلّى اللّه عليه و اله و سلّم و از او دو فرزند دارد: على و امامه كه امير المؤمنين على عليه السّلام او را بعد از فاطمه (سلام اللّه عليها) زن كرد بوصيت فاطمه.

ابن عنبه، الفصول الفخريّة،/ ۸۱، ۸۴، ۸۶

(۲) (۲- ۲) [حكاه عنه فى الأعيان، ۳/ ۴۷۴].

(۳)- [زاد فى الأعيان: أنّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله أهديت له هديّة فيها قلادة من جزع].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۷۷

على عينها غمض فمسحه بيده و أخرج أحمد من طريق ابن إسحاق عن يحيى بن عبّاد ابن عبد اللّه بن الزّبير عن أبيه عن عائشة أنّ النّجاشىّ أهدى إلى النّبىّ صلّى اللّه عليه و اله و سلّم حلية فيها خاتم من ذهب فصّه حبشىّ فأعطاه أمامة (۲*)، [...]

و أخرجه ابن سعد عن الواقدىّ بمعناه. و قال ابن سعد: أخبرنا ابن أبى فديك عن ابن أبى ذئب أنّ أمامة بنت أبى العاص قالت: للمغيرة بن نوفل: إنّ معاوية خطبنى، فقال لها:

أتتزوّجين ابن آكلة الأكباد فلو جعلت ذلك إلىّ؟ قالت: نعم، قال: قد تزوّجتك، قال ابن أبى ذئب: فجاز نكاحه. و قد قال الدّارقطنىّ فى كتاب الإخوة: تزوّجها بعد علىّ المغيرة ابن نوفل، و قيل: بل تزوّجها بعده أبو الهياج بن أبى سفيان بن الحارث بن عبد المطّلب.

ابن حجر، الإصابة، ۴/ ۲۳۰- ۲۳۱

و أمّا زينب فهى أكبر ولد النّبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم، خرجت إلى أبى العاص بن الرّبيع بن عبد العزّى ابن عبد شمس، فولدت له عليّا، و أمامة بنت أبى العاص تزوّجها أمير المؤمنين علىّ بن أبى طالب عليه السّلام بعد السّيّدة فاطمة النّبويّة عليها السّلام بوصيّة منها.

المخزومى، صحاح الأخبار،/ ۹

مصباح الأنوار: عن أبى جعفر عليه السّلام قال: إنّ فاطمة بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله مكثت بعد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله ستّين يوما، ثمّ مرضت فاشتدّت عليها، فكان من دعائها فى شكواها:

يا حىّ يا قيّوم برحمتك أستغيث فأغثنى، اللّهمّ زحزحنى عن النّار، و أدخلنىّ الجنّة، و ألحقنى بأبى محمّد صلّى اللّه عليه و اله، فكان أمير المؤمنين عليه السّلام يقول لها: يعافيك اللّه و يبقيك، فتقول: يا أبا الحسن ما أسرع اللّحاق باللّه، و أوصت بصدقتها و متاع البيت، و أوصته أن يتزوّج أمامة بنت أبى العاص، و قالت: بنت أختى و تحنّن على ولدى، قال: و دفنها ليلا.

المجلسى، البحار، ۴۳/ ۲۱۷- ۲۱۸

أمامة بنت بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله: غير مذكورة فى الكتابين، أمّها زينب بنته صلّى اللّه عليه و اله، و أبوها أبو العاص بن الرّبيع، تزوّجها أمير المؤمنين عليه السّلام بعد فاطمة صلوات اللّه عليها بوصيّة منها عليها السّلام، و أمر عليه السّلام المغيرة بن نوفل بن

الحارث أن يتزوّجها لما استشهد لأنّه عليه السّلام خشى أن يتزوّجها معاوية، فتزوّجها المغيرة.

أبو عليّ الحائرى، منتهى المقال، ۷/ ۴۵۹

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۷۸

أمامة بنت أبى العاص لقيط و قيل غيره: ابن الرّبيع بن عبد العزّى بن عبد شمس بن عبد مناف ابن القرشيّة العبشميّة.

(أمّها) زينب بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله و أبوها أبو العاص ابن أخت خديجة بنت خويلد أمّ المؤمنين زوجة النّبىّ صلّى اللّه عليه و اله أمّه هالة بنت خويلد و تزوّج أبو العاص زينب بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله قبل الإسلام، حيث سألت خديجة رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله أن يزوّجه بها، لأنّه ابن أختها، فولد له منها علىّ، مات صغيرا و أمامة، و هى الّتى كان رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله يحملها فى الصّلاة، فإذا ركع و سجد وضعها فإذا قام حملها. [...]

و هى الّتى أوصت فاطمة الزّهراء أمير المؤمنين عليهما السّلام أن يتزوّج بها بعد وفاتها و قالت:

أنّها تكون لولدى مثلى، فتزوّجها علىّ عليه السّلام بعد وفاة الزّهراء و كانت الزّهراء عليها السّلام خالتها و لذلك قال أمير المؤمنين عليه السّلام: أربعة ليس إلى فراقهنّ سبيل و عدّ منهنّ أمامة، و قال:

أوصت بها فاطمة. [...]

أقول: روى الكلينىّ فى باب النّكاح من الكافىّ بسنده عن أبى جعفر عليه السّلام أنّ فى أولاد علىّ بن أبى طالب محمّد بن علىّ الأوسط أمّه أمامه بنت أبى العاص «انتهى». و هو ينافى القول المنقول فى الاستيعاب كما مرّ من أنّها لم تلد لعلىّ عليه السّلام و روى ابن سعد فى الطّبقات أنّ أمامة بنت أبى العاص قالت للمغيرة بن نوفل بن الحارث: أنّ معاوية قد خطبنى، فقال لها: تزوجين ابن آكلة الأكباد فلو جعلت ذلك إلىّ؟ قالت: نعم، قال: قد تزوّجتك «انتهى». و قيل: إنّها كانت قبل أمير المؤمنين عليه السّلام متزوّجه بغيره و اللّه أعلم.

و فى أسد الغابة: ليس لزينب بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله و لا لرقيّة و لا لأمّ كلثوم عقب. و إنّما العقب لفاطمة حسب. أخرجه الثّلاثة «انتهى».

الأمين، أعيان الشّيعة، ۳/ ۴۷۳، ۴۷۴

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۷۹

يرافق أخويه بعد استشهاد أبيه عليهم السّلام إلى كربلاء

و قد كان محمّد هذا بعد أبيه ملازما لأخيه الحسن ثمّ أخيه الحسين إلى أن خرج من المدينة، فخرج معه إلى مكّة ثمّ إلى كربلاء.

المامقانى، تنقيح المقال، ۲- ۲/ ۸۳

ابنها محمّد الأوسط بن علىّ بن أبى طالب عليه السّلام انضمّ بعد أبيه إلى أخيه الحسن عليه السّلام، ثمّ بعده إلى أخيه الحسين عليه السّلام و كان ملازما له إلى أن خرج من المدينة إلى مكّة ثمّ إلى كربلاء.

الحائرى، ذخيرة الدّارين، ۱/ ۱۶۵- عنه: الزّنجانى، وسيلة الدّارين،/ ۲۶۳

و خرج مع الحسين عليه السّلام تسعة من إخوته حين خرج من المدينة إلى العراق [...] محمد الأوسط بن علىّ بن أبى طالب أمّه أمامة بنت أبى العاص العبشميّة خرجت مع ولدها.

المازندرانى، معالى السّبطين، ۲/ ۲۳۴

و خرج مع الحسين عليه السّلام من زوجات علىّ [...] أمامة بنت أبى العاص العبشميّة.

المازندرانى، معالى السّبطين، ۲/ ۲۲۸

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۸۰

استشهاده علیه السّلام

فاستأذن یوم الطّفّ و تقدّم و قتل من القوم جمعا کثیرا ثمّ تعطّفوا من کلّ جانب و عقروا فرسه، ثمّ قتلوه (رضوان اللّه علیه).

المامقانی، تنقیح المقال، ۲- ۲/ ۸۳

فلمّا کان الیوم العاشر و شبّ القتال و قتل أصحاب الحسین علیه السّلام تقدّم إخوة الحسین علیه السّلام عازمین علی أن یموتوا دونه، فتقدّم عون بن علیّ إلی القوم و قاتل حتّی قتل ثمّ تقدّم بعده أخوه محمّد الأوسط بن علیّ علیه السّلام إلی القتال، فاستأذن الحسین علیه السّلام، فأذن له، فبرز إلی القوم و هو یرتجز و یقول:

شیخی علیّ ذو الفخار الأطول من هاشم الصّدق الکریم المفضل

هذا حسین ابن النّبیّ المرسل عنه نحامی بالحسام المصقل

فلم یزل یقاتل حتّی قتل من القوم جماعة کثیرة، ثمّ عطفوا علیه من کلّ جانب، فقتلوه فی حومة الحرب بعدما عقروا فرسه (رضوان اللّه علیه).

الحائری، ذخیرة الدّارین، ۱/ ۱۶۵- عنه: الزّنجانی، وسیلة الدّارین،/ ۲۶۳

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۸۱

و بعد:

و عدّه من ولده علیه السّلام عند:

ابن سعد، الطّبقات، ۳- ۱/ ۱۲

البلاذری، جمل من أنساب الأشراف، ۲/ ۴۱۴، أنساب الأشراف، ۲/ ۱۹۳

محمّد بن سلیمان، المناقب، ۲/ ۴۹- ۵۰

الطّبری، التّاریخ، ۵/ ۱۵۴

تاریخ أهل البیت،/ ۹۷

أبو طالب الزّیدی، الإفادة،/ ۴۰- عنه: الیمنی، التّحف،/ ۴۰

ابن فندق، لباب الأنساب، ۱/ ۳۳۶

ابن شهر آشوب، المناقب، ۳/ ۳۰۵- عنه: المجلسی، البحار، ۴۲/ ۹۲

ابن الجوزی، صفة الصّفوة، ۱/ ۳۰۹، المنتظم، ۵/ ۶۹

ابن الأثیر، الکامل، ۳/ ۲۰۰

ابن طلحة، مطالب السّؤول،/ ۶۲، ۶۳- عنه: الإربلی، کشف الغمّة، ۱/ ۴۴۱- ۴۴۲؛ البهبهانی، الدّمعة السّاکبة، ۳/ ۱۶۹

المحلّی، الحدائق الوردیّة، ۱/ ۵۲

سبط ابن الجوزی، تذکرة الخواصّ،/ ۵۵

الکنجی، کفایة الطّالب،/ ۴۱۲

محبّ الدّین الطّبری، ذخایر العقبی،/ ۱۱۷، الرّیاض النّضرة، ۲/ ۳۳۳

ابن الطّقطقی، الأصیلی،/ ۵۸

النّویری، نهایة الإرب، ۲۰/ ۲۲۲

أبو الفداء، التّاريخ، ۱/ ۱۸۱

ابن كثير، البداية و النّهاية، ۷/ ۳۳۱

المقريزى، اتّعاظ الحنفاء،/ ۷

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۸۲

ابن الصّبّاغ، الفصول المهمّة،/ ۱۴۲

الباعونى، جواهر المطالب، ۲/ ۱۲۲

الدّياربكرى، تاريخ الخميس، ۲/ ۲۸۴

خواند امير، حبيب السّيّر، ۱/ ۵۸۴

كياء گيلانى، سراج الأنساب،/ ۱۷۸

سپهر، ناسخ التّواريخ أمير المؤمنين عليه السّلام، ۴/ ۳۴۱

الشّبلنجى، نور الأبصار،/ ۲۰۷

الأعرجى، مناهل الضّرب،/ ۸۶

و أنّ أمّه (أمامة)

ابن سعد، الطّبقات، ۳- ۱/ ۱۲

البلاذرى، جمل من أنساب الأشراف، ۲/ ۴۱۴، أنساب الأشراف، ۲/ ۱۹۳

محمّد بن سليمان، المناقب، ۲/ ۴۹- ۵۰

الطّبرى، التّاريخ، ۵/ ۱۵۳

ابن شهر آشوب، المناقب، ۳/ ۳۰۵- عنه: المجلسى، البحار، ۴۲/ ۹۲

ابن الأثير، الكامل، ۳/ ۲۰۰

ابن طلحة، مطالب السّؤول،/ ۶۳- عنه: الإربلى، كشف الغمّة، ۱/ ۴۴۱- ۴۴۲؛ البهبهانى، الدّمعة السّاكبة، ۳/ ۱۶۹- ۱۷۰

سبط ابن الجوزى، تذكرة الخواصّ،/ ۵۵

الكنجى، كفاية الطّالب،/ ۴۱۲

محبّ الدّين الطّبرى، ذخائر العقبى،/ ۱۱۷

النّويرى، نهاية الإرب، ۲۰/ ۲۲۲

ابن كثير، البداية و النّهاية، ۷/ ۳۳۱

المقريزى، اتّعاظ الحنفاء،/ ۷

الباعونى، جواهر المطالب، ۲/ ۱۲۲

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۸۳

الدّياربكرى، تاريخ الخميس، ۲/ ۲۸۴

خواند امير، حبيب السّيّر، ۱/ ۵۸۴

سپهر، ناسخ التّواريخ أمير المؤمنين عليه السّلام، ۴/ ۳۴۱

الشّبلنجى، نور الأبصار،/ ۲۰۷

و أنّ أمّه خولة عند:

ابن فندق، لباب الأنساب، ۱/ ۳۳۶

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۸۵

عون بن أمیر المؤمنین علیهما السّلام

اشاره

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۸۷

میزاته العائلیّة

«۱» عون بن علیّ بن أبی طالب علیه السّلام و أمّه أسماء بنت عمیس، و هو، علی ما نصّ علیه أرباب السّیر و المقاتل، من شهداء الطّفّ.

المامقانی، تنقیح المقال، ۲- ۱،/ ۳۵۵

و منهم عون بن علیّ بن أبی طالب علیه السّلام و أمّه أسماء بنت عمیس، علی ما رواه أهل السّیر و التّراجم و الأنساب: منهم عزّ الدّین الجزریّ فی أسد الغابة، و العسقلانیّ فی الإصابة و ابن عبد البرّ فی الاستیعاب، قال: «۲» هی أسماء بنت عمیس بن معد، بوزن سعد أوّله میم، ابن الحارث بن تیم بن کعب بن مالک بن قحافة بن عامر بن ربیعة بن غانم بن معاویة ابن زید الخثعمیّة. و قیل: عمیس هو ابن النّعمان بن کعب «۳» و الباقی سواء کانت «۳» أخت میمونة بنت الحارث زوجة النّبیّ صلّی اللّه علیه و اله لأمّها و أخت جماعة من الصّحابیّات لأب و أمّ، أو

---

(۱)- و دیگر از فرزندان أمیر المؤمنین علیه السّلام، عون بن علی است که عز شهادت یافت. مکشوف باد که اسماء بنت عمیس که در بیشتر از مجلدات ناسخ التواریخ ذکر حال او رقم شده، نخست در حباله نکاح جعفر ابن أبی طالب بود و عبد اللّه را از جعفر آورد. بعد از شهادت جعفر، أبو بکر بن أبی قحافة او را کابین بست و از وی، محمّد متولد شد. بعد از ابو بکر، أمیر المؤمنین علی او را تزویج فرمود و عون از وی متولد گشت.

لاجرم عبد اللّه بن جعفر و محمد بن أبی بکر و عون بن علی از جانب مادر، برادر بودند.

اما شهادت عون بن علی علیه السّلام را در یوم طف در کتب مقاتل مانند بحار الأنوار و عوالم و اعلام الوری و منتخب طریحی و مناقب ابن شهر آشوب و خوارزمی و اعثم کوفی و لهوف و مقتل أبی مخنف و ابن جوزی و مروج الذهب و طبری و فصول المهمه و شرح الشافیه و زبدة الفکرة عبوس منصوری در کتاب جلای عبد اللّه ابن محمد رضا الحسینی و غیر ذلک از کتب عربیه و فارسیه که ذکر آن جمله موجب تطویل است، در هیچ یک از این کتب نیافتم. چون صاحب روضة الاحباب از اجله علمای اهل سنت و جماعت ماست و در ابلاغ روایات موثق است و در بحر اللئالی از وی نیز تذکره می‌شود، من بنده نیز به روضة الاحباب اقتفا (۱) نمودم و به اسناد او اکتفا کردم.

(۱). اقتفا: پیروی.

سپهر، ناسخ التّواریخ سید الشهدا علیه السّلام، ۲/ ۳۳۹

(۲)- [مکانه فی وسیلة الدّارین: عون بن علیّ بن أبی طالب علیهم السّلام، ذکر عزّ الدّین الجزریّ فی أسد الغابة و العسقلانیّ فی الإصابة و ابن عبد البرّ فی الاستیعاب: أنّ أمّ عون بن علیّ علیه السّلام هی ...].

(۳- ۳) [وسيلة الدّارين: و كانت أمّ عون].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۸۸

لأب و يقال إنّ عدّتهنّ تسع، و قيل: عشر لأمّ و أب، قال أبو عمرو: و كانت من المهاجرات إلى دار أرض الحبشة مع زوجها جعفر بن أبى طالب عليه السّلام فولدت له هناك عبد اللّه ثمّ ولد بعد ذلك بأيّام للنّجاشىّ ولد فسمّاه عبد اللّه تبرّكا باسمه، و أرضعت أسماءعبد اللّه بن النّجاشىّ بلبن ابنها عبد اللّه، ثمّ ولدت بعده محمّدا، ثمّ بعده عونا، فلمّا قتل جعفر بمؤتة تزوّجها أبو بكر فولدت له محمّدا، ثمّ بعده تزوّجها علىّ بن أبى طالب عليه السّلام فولدت لعلىّ عليه السّلام عونا و يحيى، فهما أخوا بنى جعفر بن أبى طالب، و أخوا محمّد بن أبى بكر لأمّهم، و يحيى مات صغيرا قبل أبيه علىّ عليه السّلام.

الحائرى، ذخيرة الدّارين، ۱/ ۱۶۵- ۱۶۶- مثله الزّنجانى، وسيلة الدّارين،/ ۲۶۰

من إخوة العبّاس الأكبر ولد أمير المؤمنين عليه السّلام:

عون الأصغر، شقيق يحيى، أمّه الخثعميّة، و هو أحد الشّهداء.

و يختلف العلماء فى عون هذا من ثلاث جهات؛

«أحدها»: هل لأمير المؤمنين عليه السّلام ابن يسمّى عونا، أم لا؟

«ثانيها»: هل استشهد بكربلاء مع أخيه الحسين عليه السّلام أم لا؟ و الثّانى مرتّب على الأوّل.

«ثالثها»: هل أمّه أسماء بنت عميس، أم غيرها؟

فمن الّذين لم يذكروا عونا فى أولاد أمير المؤمنين عليه السّلام، الشّيخ الأجلّ أبو عبد اللّه المفيد، فإنّه لم يذكره فى الإرشاد. قال الحافظ أبو عبد اللّه الكنجىّ الشّافعىّ فى «كفاية الطّالب» ص ۲۱۶: و أسقط أبو عبد اللّه المفيد العون من الخثعميّة، و جعل أبا بكر كنية لمحمّد الأصغر، و لم يذكر محمّد الأوسط، إنتهى.

و لم يذكره ابن قتيبة أيضا، فأسقطه فى كتاب المعارف. و ذكر يحيى خاصّة. قال أبو جعفر الطّبرىّ فى «تاريخه» ص ۸۹ ج ۶: و تزوّج عليه السّلام أسماء بنت عميس الخثعميّة، فولدت له فيما حدثت عن هشام بن محمّد، يحيى و محمّد الأصغر؛ و قال: لا عقب لهما.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۸۹

و أمّا الواقدىّ، فإنّه قال فيما أخبرنى الحارث، قال: حدّثنى ابن سعد، قال: أخبرنا الواقدىّ: إنّ أسماء ولدت لعلى عليه السّلام يحيى و عونا ابنى علىّ إلى آخره.

و قال الحافظ بن عبد البرّ المالكىّ «فى الاستيعاب»: إنّ ابن الكلبىّ يزعم أنّ عونا أمّه أسماء، و هذا لفظه فى ترجمة أسماء بعد ذكر تزوّجها لجعفر و أبى بكر، ثمّ تزوّجها علىّ بن أبى طالب عليه السّلام، فولدت له يحيى بن علىّ، لا خلاف فى ذلك، و يزعم ابن الكلبىّ أنّ عون ابن علىّ بن أبى طالب أمّه أسماء بنت عميس الخثعميّة، و لم يقل هذا أحد غيره فيما علمت ... إلى آخر.

و قال الحافظ العسقلانىّ «فى الإصابة»: «تزوّجها بعد أبى بكر علىّ بن أبى طالب، فولدت له ابنه عونا». قال أبو عمر: تفرّد بذلك ابن الكلبىّ كذا قال، و قد ذكر ابن سعد عن الواقدىّ أنّها ولدت لعلىّ عليه السّلام عونا و يحيى ... إلى آخره.

و هذا هو الثّابت المحقّق نصّ على كون أمّه أسماء جماعة من أهل التّحقيق غير هؤلاء منهم: كمال الدّين بن طلحة الشّافعىّ فى «مطالب السّؤول» ص ۶۳، و نور الدّين بن الصّبّاغ المالكىّ فى «الفصول المهمّة» ص ۱۴۴، و الشّبلنجىّ الشّافعىّ فى «نور الأبصار» ص ۹۲، و المحبّ الطّبرىّ الشّافعىّ فى كتابيه: «ذخائر العقبى» ص ۱۷۷، و «الرّياض النّضرة» ص ۲۴۹ ج ۲؛ و سبط ابن الجوزىّ الحنفىّ فى «تذكرة الخواصّ الأمّة» ص ۳۳، و قال:

تزوّجها بعد أمّ البنين؛ و العلّامة المجلسىّ فى «بحار الأنوار» ص ۷۰۰ ج ۹، و فى «ناسخ التّواريخ» ص ۳۰۷ ج ۵ الخامس عشر: عون بن أمير المؤمنين عليه السّلام أمّه أسماء بنت عميس، يكنّى بأبى الحسين، و كان صغيرا فى حياة أمير المؤمنين، و كانت وفاته فى حياة

أمير المؤمنين عليه السّلام ... إلى آخره. و قد اشتبه عليه أمر أخيه يحيى، فخلط ترجمته بترجمته، ثمّ ذكره فى الشّهداء، شهادة عون الأصغر بكربلاء ذكرها صاحب النّاسخ، و صاحب لوامع الأنوار الشّيخ المرندىّ ص ۲۸۶، و قال: تفرّد به صاحب روضة الأحباب من علماء السّنّة، و تعريبه عن معالى السّبطين، فإنّه أعرف منّا بالفارسيّة، و نصّه ص ۲۶۳ ج ۲: و من أولاد أمير المؤمنين عليه السّلام الّذين قتلوا بيوم الطّفّ على ما رواه «النّاسخ»- عون بن علىّ أمّه أسماء بنت

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۹۰

عميس؛ و فى ص ۲۶۳ قال: قال صاحب (النّاسخ): و ما رأيت فى كتب المقاتل ذكرا لشهادة عون بيوم الطّفّ، إلّا فى كتاب «روضة الأحباب» و «بحر اللّئالئ» تأليف العامّة، و أنا أقتفى أثرهما فى الجملة: كان عون صبيحا، مليحا، شجاعا، فاستأذن أخاه الحسين عليه السّلام، فقال له: كيف تقاتل هذا الجمع الكثير، و الجمّ الغفير؟ فقال: من كان باذلا فيك مهجته، لم يبال بالكثرة، فبكى الحسين عليه السّلام، فحمل عون على القوم فقتل منهم مقتلة عظيمة، فاحتوشه ألفان منهم، ففرّقهم يمينا و شمالا، و فلّ الصّفوف مقبلا إلى الحسين عليه السّلام و فى رأسه و وجهه جراحات، فقبّله الحسين عليه السّلام، فقال له: أحسنت، فقد أصبت بجراحات كثيرة، فاصبر هنيئة.

قال عون: سيّدى أردتّ أن أحظى منك، و أتزوّد من رؤيتك مرّة أخرى، و لا ينبغى أن أعرض دونك، و قد أجهدنى العطش، فأذن لى حتّى أرجع و أفديك بروحى؛ فأذن له، و رجع و أمره الحسين عليه السّلام أن يركب جوادا غير الّذى كان تحته، فركب، و حمل على القوم، فاعترضه صالح بن سيّار، و كان قد شرب خمرا فى عهد أمير المؤمنين عليه السّلام، فأجرى عليه عون الحدّ بأمر أمير المؤمنين عليه السّلام، و قد أكنّ حقدا لعون فى قلبه، فانتهز الفرصة، فرآه ظمآنا جريحا، و حمل على عون و شتمه، فأجابه عون و حمل عليه و طعنه برمحه، فأورده جهنّم؛ فأقبل إليه أخوه بدر بن سيّار، فألحقه عون بأخيه، فحمل هانئ بن طلحة بالسّيف على عون، و قد كمن اللّعين منه، فضربه بالسّيف، فخرّ عون صريعا قائلا: بسم اللّه و باللّه و فى سبيل اللّه و على ملّة رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله و سلّم، و قضى نحبه، انتهى.

الشّهداء بالطّفّ ممّن يسمّى عونا من آل أبى طالب، أربعة:

عون الأكبر بن جعفر الطّيّار.

و عون الأكبر بن عبد اللّه الجوّاد بن جعفر الطّيّار.

و عون الأصغر بن أمير المؤمنين عليه السّلام.

و عون بن عقيل بن أبى طالب عليهما السّلام.

تحقيق المشهد المنسوب لعون بين سدّة الهنديّة و كربلاء، رفعناه من هذا الموضع،

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۹۱

حيث طال الكتاب، و أودعناه كتابنا أعلام النّهضة الحسينيّة فى ترجمة عون الأكبر بن الطّيّار، لأنّه له فيما يقوى عندنا، فراجعه ۱۹ و ۲۰ من إخوة العبّاس الأكبر أولاد أمير المؤمنين عليه السّلام:

عون الأكبر و أخوه معين من الشّهداء بالنّهروان مع أبيهما عليهما السّلام.

عون الأكبر و أخوه معين أمّهما لم تعرف، جرحا بالنّهروان، و ماتا ببغداد، و لهما مشهد معروف و مزار إلى اليوم.

قال: ابن جبير المالكىّ القرطبىّ الرّحّالة الشّهير فى (رحلته ص ۱۸۰) فى مدينة بغداد فى العراق، و فى الطّريق إلى باب البصرة مشهد حفيل البنيان، داخله قبر متّسع عليه مكتوب: هذا قبر عون و معين من أولاد أمير المؤمنين علىّ بن أبى طالب ... إلى آخره.

و يذكر ياقوت الحموىّ الجغرافىّ المعروف (فى معجم الأدباء) ص ۵۷ ج ۱۷: إنّ مشهدهما فى الجانب الغربىّ، فى الجهة السّلجوقيّة المعروفة بالأخلاطيّة إلى آخره.

و قال المعاصر السّيّد جعفر بحر العلوم الطّباطبائىّ (فى تحفة العالم) بعد نقل كلام ابن جبير ص ۲۳۸ ج ۱: قلت أصيبا فى النّهروان ...

إلى آخره.

المظفّر، بطل العلقمى، ۳/ ۵۲۶- ۵۳۰

من إخوة العبّاس الأكبر أولاد أمير المؤمنين علىّ بن أبى طالب عليه السّلام يحيى أمّه الخثعميّة أسماء بنت عميس، و لمّا حصل الاتفاق على موته صغيرا فى حياة أبيه أمير المؤمنين عليه السّلام، تركنا النّقل خوف الملل بكثرة النّقل.

المظفّر، بطل العلقمى، ۳/ ۵۲۶

أسماء بنت عميس

و جعفر بن أبى طالب: كانت عنده أسماء بنت عميس، فولدت عبد اللّه، و عونا، و محمّدا.

و أبو بكر بن أبى قحافة، خلف على أسماء بنت عميس بعد جعفر بن أبى طالب، فولدت له محمّد بن أبى بكر المقتول بمصر.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۹۲

و عن علىّ بن أبى طالب خلف على أسماء بعد أبى بكر رضى اللّه تعالى عنهما، فولدت له يحيى، و عونا.

البلاذرى، جمل من أنساب الأشراف، ۲/ ۸۳- ۸۴، أنساب الأشراف (ط مصر)، ۱/ ۴۴۷

و منهنّ مهاجرة الهجرتين، و مصلّية القبلتين، أسماء بنت عميس الخثعميّة المعروفة بالبحريّة الحبشيّة، أليفة النّجائب، و كريمة الحبائب. عقد عليها جعفر الطّيّار، و خلف عليها بعده الصّدّيق سابق الأخيار، و مات عنها الوصىّ علىّ سيّد الأبرار.

حدّثنا أبو إسحاق بن حمزة ثنا أحمد بن علىّ و أحمد بن زهير. قالا: ثنا أبو كريب ثنا أبو أسامة عن بريد عن أبى بردة عن أبى موسى الأشعرىّ. قال: قدمنا على رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم فوافقناه حين فتح خيبر، فأسهم لنا- أو قال: فأعطانا منها- و ما قسم لأحد غاب عن فتح خيبر شيئا إلّا لمن شهد معنا أصحاب سفينتنا مع جعفر و أصحابه قسم لها معهم، فكان ناس من النّاس يقولون لنا:- يعنى أهل السّفينة- سبقناكم بالهجرة. قال:

و دخلت أسماء بنت عميس فقال لها عمر: هذه الحبشيّة البحريّة، قالت أسماء: نعم! فقال عمر: سبقناكم بالهجرة نحن أحقّ برسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، فغضبت و قالت: كلمة، كلّا و اللّه كنتم مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يطعم جائعكم، و يعظ جاهلكم، و كنّا فى دار- أو أرض- البعداء و البغضاء فى الحبشة، و ذلك فى اللّه و رسوله. و أيم اللّه لا أطعم طعاما و لا أشرب شرابا، حتّى أذكر ما قلت لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، فنحن كنّا نؤذى و نخاف و سأذكر ذلك لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم و أسأله، و اللّه لا أكذب و لا أزيغ و لا أزيد على ذلك. فلمّا جاء النّبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم قالت: يا نبىّ اللّه إنّ عمر قال كذا و كذا قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم: «فما قلت له؟» قالت: قلت كذا و كذا. قال:

«ليس بأحقّ بى منكم، له و لأصحابه هجرة واحدة، و لكم أنتم يا أهل السّفينة هجرتان» قالت: فلقد رأيت أبا موسى و أصحاب السّفينة يأتونى إرسالا يسألونى عن هذا الحديث، ما من الدّنيا شىء هم أفرح به و لا أعظم فى أنفسهم ممّا قال لهم رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم.

قال أبو بردة قالت أسماء: فلقد رأيت أبا موسى و إنّه ليستعيد منّى هذا الحديث «و لكم الهجرة مرّتين، هاجرتم إلى النّجاشىّ، و هاجرتم إلىّ». حدّثنا سليمان بن أحمد ثنا محمّد بن

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۹۳

علىّ الصائغ ثنا ابن أبى عمر ثنا سفيان عن إسماعيل عن قيس قال، قال عمر لأسماء بنت عميس: سبقناكم بالهجرة. فقالت أجل و اللّه لقد سبقتمونا بالهجرة و كنّا عند الجفاة العداة، و كنتم عند رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم يعلّم جاهلكم، و يفقّه عالمكم، و يأمركم بمعالى الأخلاق.

و رواه الأجلح عن الشّعبیّ عن أسماء نحوه.

حدّثنا سلیمان بن أحمد ثّنا إسحاق بن إبراهیم أخبرنا عبد الرّزّاق عن یحیی بن العلاء الرّازی عن عمّه شعیب بن خالد عن حنظلة بن سمرة بن المسیّب ابن نجبة عن أبیه عن جدّه عن ابن عبّاس قال: لمّا زوّج رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فاطمة علیّا دخل، فلمّا رآه النّساء و ثبن و بینهنّ و بین رسول اللّه سترة، فتخلّفت أسماء بنت عمیس «۱» کما أنت علی رسلک من أنت؟

قالت: الّتی أحرس ابنتک فإنّ الفتاة لیلة یبنی بها لا بدّ لها من امرأة تکون قریبة منها إن عرضت لها حاجة أو أردت شیئا أفضت بذلک إلیها، قال: «فإنّی أسأل إلهی أن یحرسک من بین یدیک و من خلفک و عن یمینک و عن شمالک من الشّیطان الرّجیم». قال ابن عبّاس: فأخبرتنی أسماء أنّها رمقت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم قام فلم یزل یدعو لهم خاصة لا یشرکها فی دعائه أحدا حتّی توارى فی حجرته.

أبو نعیم الإصفهانی، حلیة الأولیاء، ۲/ ۷۴- ۷۵

و هؤلاء بنو خثعم بن أنمار، و هو أقیل

ولد خثعم: حلف بن خثعم (بالحاء غیر منقوطة مضمومة، و لام ساکنة)؛ و فی النّاس من یقول حلف (بالحاء مفتوحة غیر منقوطة، و لام مکسورة). فولد حلف: عفرس.

فولد عفرس: ناهس؛ و شهران، إلیهما العدد و الشّرف من خثعم؛ و کرز بن خثعم، بطن دخل فی بنی ناهس؛ و الخنینی «۲»، بطن؛ فولد ناهس: حام، بطن؛ و أجرم، بطن، یسمّی بنوه بنی معویة «۳»، وفدوا علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و سلّم فقال لهم: «أنتم بنو رشد»؛ و أوس مناة بن

---

(۱)- کذا فی الأصل و یظهر أن هنا سقط معناه فقال لها رسول اللّه.

(۲)- ح: «الجنتنی»، و فی سائر النّسخ: «الخبینی»، و أثبت ما فی المقتضب ۱۱۰.

(۳)- فی الأصول: «معاویة»، صوابه من المقتضب و مختلف القبائل ۳۷. و انظر المزهر ۲: ۴۵۰.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۹۴

ناهس، و هو الحنیک، بطن. و ولد شهران بن عفرس: وهب «۱»، و مرّ، و محمیة، و الفزع «۲»، بطن. و منهم: أسماء، و سلمی، و عون، بنو عمیس بن معدّ بن الحارث بن تیم بن کعب بن مالک بن قحافة بن عامر بن ربیعة بن عامر بن سعد بن مالک بن بشر بن وهب بن شهران بن عفرس، تزوّج أسماء جعفر بن أبی طالب؛ فولدت له عبد اللّه، و محمّدا، و عونا؛ ثمّ تزوّجها أبو بکر الصّدّیق رضی اللّه عنه فولدت له محمّدا؛ ثمّ تزوّجها علیّ بن أبی طالب، فولدت له یحیی؛ قتل عون یوم الحرّة. و تزوّج سلمی حمزة بن عبد المطّلب.

ابن حزم، الجمهرة، ۲/ ۳۹۰- ۳۹۱

(أسماء) بنت عمیس بن معد بن الحارث بن تیم بن کعب بن مالک بن قحافة بن عامر ابن ربیعة بن عامر بن معاویة بن زید بن مالک بن بشر بن وهب اللّه بن شهران بن عبدس بن خلف بن أقبل و هو جماعة خثعم بن أنمار علی الاختلاف فی أنمار هذا و قیل:

أسماء بنت عمیس بن مالک بن النّعمان بن کعب بن مالک بن قحافة بن عامر بن زید بن بشر بن وهب اللّه الخثعمیّة من خثعم، و أمّها هند بنت عوف بن زهیر بن الحارث بن کنانة، «۳» و هی أخت میمونة زوج النّبیّ صلّی اللّه علیه و اله و سلّم و أخت لبابة أمّ الفضل زوجة العبّاس و أخت أخواتها، فأسماء و أختها سلمی و أختها سلامة الخثعمیّات هنّ أخوات میمونة لأمّ و هنّ تسع، و قیل: عشر أخوات لأمّ و ستّ لأب و أمّ «۳»، و قد ذکرناهنّ جملة فی باب لبابة أمّ الفضل زوجة العبّاس، و ذکرنا کلّ واحدة منهنّ فی بابها بما یحسن ذکرها و الحمد للّه.

كانت أسماء بنت عميس من المهاجرات إلى أرض الحبشة مع زوجها جعفر بن أبى

---

(۱)- المقتضب ۱۱۱ و مختلف القبائل: «وهب اللّه».

(۲)- ا: «العريج»، و سائر النّسخ: «القريح»، صوابه فى المقتضب و مختلف القبائل.

(۳- ۳) [حكاه عنه فى الأعيان، ۳/ ۳۰۶ و زاد فيه: و وجدت فى مسودّة الكتاب و لا أعلم الآن من أين نقلته: و هى إحدى النّساء العشر اللّواتى سمّاهنّ صلّى اللّه عليه و اله و سلّم الأخوات المؤمنات تسع منهنّ لأمّ واحدة و هى هند بنت عوف أمّ أسماء، و قيل: هنّ تسع ثمان منهنّ لأمّ واحدة هى هند المذكورة فأخوات أسماء لأمّها: ميمونة بنت الحارث امّ المؤمنين. و امّ الفضل زوجة العبّاس. و اختها لأبيها سلمى بنت عميس زوجة حمزة سيّد الشّهداء، و لهذا قيل فيها: إنّها أكرم النّاس أصهارا فمن أصهارها النّبىّ صلّى اللّه عليه و اله و سلّم لأنّه زوج اختها ميمونة و حمزة زوج اختها سلمى و العبّاس زوج اختها لبابة امّ الفضل و بعضهم قال ذلك فى حقّ امّها هند بنت عوف (انتهى)].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۹۵

طالب، فولدت له هناك محمّدا و عبد اللّه و عونا، ثمّ هاجرت إلى المدينة، فلمّا قتل جعفر بن أبى طالب تزوّجها أبو بكر الصّدّيق رضى اللّه عنه فولدت له محمّد بن أبى بكر ثمّ مات عنها، فتزوّجها علىّ بن أبى طالب رضى اللّه عنه «۱» فولدت له يحيى بن علىّ بن أبى طالب لا خلاف فى ذلك. و زعم ابن الكلبىّ «۲» أنّ عون بن علىّ بن أبى طالب أمّه أسماء بنت عميس الخثعميّة و لم يقل هذا أحد غيره «۳» فيما علمت «۱». و قيل: كانت «۳» أسماء بنت عميس الخثعميّة تحت حمزة بن عبد المطّلب، فولدت له ابنة تسمّى أمة اللّه و قيل. أمامة، «۲» ثمّ خلف عليها بعد شدّاد بن الهادىّ اللّيثىّ ثمّ العتوارىّ حليف بنى هاشم، فولدت له عبد اللّه و عبد الرّحمان ابنى شدّاد، ثمّ خلف عليها بعد شدّاد جعفر بن أبى طالب و قيل: إنّ الّتى كانت تحت حمزة و شدّاد، سلمى بنت عميس لا أسماء أختها. «۴» روى عن أسماء بنت عميس من الصّحابة عمر بن الخطّاب و أبو موسى الأشعرىّ و ابنها عبد اللّه بن جعفر بن أبى طالب (رضى اللّه عنهم) «۴». «۵»

ابن عبد البرّ، الاستيعاب، ۴/ ۲۳۰- ۲۳۲

ذكر من توفّى فى هذه السّنة [۳۸] من الأكابر أسماء بنت عميس:

أسلمت بمكّة قديما، و بايعت و هاجرت إلى الحبشة مع زوجها جعفر بن أبى طالب، فولدت له هناك عبد اللّه، و محمّدا، و عونا، ثمّ قتل عنها جعفر فتزوّجها أبو بكر، فولدت له محمّد بن أبى بكر، ثمّ توفّى عنها و أوصى أن تغسله، ثمّ تزوّجت بعده بعلىّ بن أبى طالب، فولدت له يحيى و عونا.

ابن الجوزى، المنتظم، ۵/ ۱۵۴

(۱- ۱) [حكاه عنه فى الأعيان، ۳/ ۳۰۶].

(۲- ۲) [حكاه عنه فى البحار، ۴۲/ ۱۰۵].

(۳- ۳) [البحار: و قد روى أنّ].

(۴- ۴) [حكاه عنه فى الأعيان، ۳/ ۳۰۸].

(۵)- و از بنى عمرو بن الغوث «خثعم بن أنمار» قبيله‌اى عظيم است، از ايشان: أسماء بنت عميس زن جعفر بن أبى طالب بود، و بعد از او زن أبى بكر بن أبى قحافه شد، و بعد از او زن أمير المؤمنين على عليه السّلام و از همه فرزندان دارد.

ابن عنبه، الفصول الفخريّة،/ ۵۱

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۹۶

(ب د ع* أسماء) بنت عميس بن معبد بن الحارث بن تيم بن كعب بن مالك بن قحافة بن عامر بن ربيعة بن عامر بن معاوية بن زيد بن مالك بن بشر بن وهب اللّه بن شهران بن عفرس بن خلف بن أقبل و هو خثعم، قاله أبو عمر و قال ابن الكلبيّ مثله إلّا أنّه خالفه فى بعض النّسب، فقال: ربيعة بن عامر بن سعد بن مالك بن بشر، و الباقى مثله فى أوّل النّسب و آخره، و قال ابن مندة: عميس بن مغنم بن تيم بن مالك بن قحافة ابن تمّام بن ربيعة بن خثعم بن أنمار بن معد بن عدنان، و قد اختلف فى أنمار منهم: من جعله من معد و منهم: من جعله من اليمن، و هو أكثر، و قد أسقط ابن مندة من النّسب كثيرا و أمّها هند بنت عوف بن زهير بن الحارث الكنانيّة، أسلمت أسماء قديما، و هاجرت إلى الحبشة مع زوجها جعفر بن أبى طالب، فولدت له بالحبشة عبد اللّه و عونا و محمّدا ثمّ هاجرت إلى المدينة، فلمّا قتل عنها جعفر بن أبى طالب تزوّجها أبو بكر الصّدّيق، فولدت له محمد بن أبى بكر، ثمّ مات عنها، فتزوّجها علىّ بن أبى طالب فولدت له يحيى لا خلاف فى ذلك، و زعم ابن الكلبىّ إنّ عون بن علىّ أمّه أسماء بنت عميس و لم يقل ذلك غيره فيما علمنا، و أسماء أخت ميمونة بنت الحارث زوج النّبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم، و أخت أمّ الفضل امرأة العبّاس و أخت أخواتها لأمّهم، و كنّ عشر أخوات لأمّ، و قيل: تسع أخوات، و قيل: إنّ أسماء تزوّجها حمزة بن عبد المطّلب، فولدت له بنتا ثمّ تزوّجها بعده شدّاد بن الهاد ثمّ جعفر و هذا ليس بشىء إنّما الّتى تزوّجها حمزة سلمى بنت عميس أخت أسماء، و كانت أسماء بنت عميس، أكرم النّاس أصهارا فمن أصهارها النّبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم حمزة و العبّاس (رضى اللّه عنهما) و غيرهم، روى عن أسماء عمر بن الخطّاب و ابن عبّاس و ابنها عبد اللّه بن جعفر و القاسم ابن محمّد و عبد اللّه بن شدّاد بن الهاد، و هو ابن أختها، و عروة بن الزّبير و ابن المسيّب و غيرهم، و قال لها عمر بن الخطّاب: نعم القوم لولا أنّا سبقناكم إلى الهجرة، فذكرت ذلك للنّبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم، فقال بل لكم هجرتان إلى أرض الحبشة و إلى المدينة، أخبرنا إبراهيمو إسماعيل و غيرهما بإسنادهم إلى أبى عيسى قال: حدّثنا ابن أبى عمر أخبرنا سفيان عن عمرو بن دينار عن عروة بن عامر عن عبيد اللّه بن رفاعة الزّرقىّ إنّ أسماء بنت عميس قالت: إنّ ولد جعفر تسرّع إليهم العين، أفأسترقى لهم؟ قال: نعم، أخرجها الثّلاثة قلت:

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۹۷

قد نسب ابن مندة أسماء، كما ذكرناه عنه، و لا شكّ قد أسقط من النّسب شيئا، فإنّه جعل بينها و بين معد تسعة آباء و من عاصرها من الصّحابة بل من تزوّجها بينه و بين معد عشرون أبا، كجعفر و أبى بكر و علىّ و قد يقع فى النّسب تعدّد و طرافة و لكن لا إلى هذا الحدّ إنّما يكون بزيادة رجل أو رجلين و إمّا أن يكون أكثر من العدد فلا، و التّفاوت بين نسبها و نسب أزواجها كثيرا جدّا.

ابن الأثير، أسد الغابة، ۵/ ۳۹۵- ۳۹۶

(أسماء) بنت عميس بن معد بوزن سعد أوّله ميم قيّده ابن حبيب، و وقع فى الاستيعاب معد بفتح العين، و تعقّب، ابن الحارث بن تيم بن كعب بن مالك بن قحافة بن عامر بن ربيعة بن غانم بن معاوية بن يزيد الخثعميّة. و قيل: عميس هو ابن النّعمان بن كعب و الباقى سواء، كانت أخت ميمونة بنت الحارث زوج النّبىّ صلّى اللّه عليه و سلّم لأمّها و أخت جماعة من الصّحابيّات لأب أو أمّ أو لأب و أمّ يقال: إنّ عدّتهن تسع، و قيل: عشر لأمّ و ستّ لأمّ و أب، و اسمها خولة بنت عوف بن زهير، و وقع عند أبى عمرو: هند بدل خولة.

قال أبو عمر: كانت من المهاجرات إلى أرض الحبشة مع زوجها جعفر بن أبى طالب، فولدت له هناك أولاده، فلمّا قتل جعفر تزوّجها أبو بكر، فولدت له محمّدا ثمّ تزوّجها علىّ، فيقال: ولدت له ابنه عونا.

قال أبو عمر: تفرّد بذلك ابن الكلبىّ كذا قال، و قد ذكر ابن سعد عن الواقدىّ: أنّها ولدت لعلىّ عونا و يحيى.

و قال ابن سعد عن الواقدىّ عن محمّد بن صالح عن يزيد بن بن رومان: أسلمت أسماء قبل دخول دار الأرقم و بايعت، ثمّ هاجرت مع جعفر إلى الحبشة، فولدت له هناك عبد اللّه و محمّدا و عونا، ثمّ تزوّجها أبو بكر بعد قتل جعفر. و ذكر ابن وهب عن عمرو بن

الحارث عن سعيد بن هلال و قال: إنّ النّبيّ صلّى اللّه عليه و اله و سلّم زوّج أبا بكر أسماء بنت عميس يوم حنين، أخرجه عمر بن شبة فى كتاب مكّة، و هو مرسل جيد الإسناد.

روت أسماء عن النّبيّ صلّى اللّه عليه و آله سلّم روى عنها ابنها عبد اللّه بن جعفر، و حفيدها القاسم بن محمّد بن أبى بكر، و عبد اللّه بن عبّاس و هو ابن أختها لبابة بنت الحارث، و ابن أختها

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۹۸

الأخرى عبد اللّه بن شدّاد بن الهاد، و حفيدتها أمّ عون بنت محمّد بن جعفر بن أبى طالب و سعيد بن المسيّب و عروة بن الزّبير و آخرون. و كان عمر يسألها عن تفسير المنام و نقل عنها أشياء من ذلك و من غيره.

و وقع فى البخاريّ فى باب هجرة الحبشة من طريق أبى بردة بن أبى موسى عن أبيه و أسماء، فذكر حديث أسماء و هى صاحبة هذه التّرجمة. و يقال: إنّها لمّا بلغها قتل ولدها محمّد بمصر، قامت إلى مسجد بيتها و كظمت غيظها حتّى شخب ثدياها دما. و فى الصّحيح عن أبى بردة عن أسماء، أنّ النّبيّ صلّى اللّه عليه و اله و سلّم قال لها: «لكم هجرتان و للنّاس هجرة واحدة» و أخرجه ابن سعد من مرسل الشّعبيّ، قالت أسماء: يا رسول اللّه إنّ رجالا يفخرون علينا و يزعمون أنّا لسنا من المهاجرين الأوّلين، فقال: «بل لكم هجرتان».

ابن حجر، الإصابة، ۴/ ۲۲۵- ۲۲۶

و روى عن النّبيّ صلّى اللّه عليه و اله فى حديث طويل: أنّه قال لأسماء بنت عميس: إنّك ستزوّجين بهذا الغلام يعنى عليّ بن أبى طالب، و تلدين له غلاما. أقول: قد تواتر وقوع ما أخبر به عليه السّلام.

الحرّ العاملى، إثبات الهداة، ۱/ ۳۸۵ رقم ۵۷۱

و قال ابن أبى الحديد: أسماء بنت عميس هى أخت ميمونة زوج النّبيّ صلّى اللّه عليه و اله، و كانت من المهاجرات إلى أرض الحبشة، و هى إذ ذاك تحت جعفر بن أبى طالب، فولدت له هناك محمّد بن جعفر و عبد اللّه و عونا، ثمّ هاجرت معه إلى المدينة، فلمّا قتل جعفر تزوّجها أبو بكر، فولدت له محمّد بن أبى بكر، ثمّ مات عنها فتزوّجها عليّ بن أبى طالب عليه السّلام فولدت له يحيى بن عليّ، لا خلاف فى ذلك.

المجلسى، البحار، ۴۲/ ۱۰۵

أسماء بنت عميس بن معد بن تيم بن الحارث بن كعب بن مالك بن قحافة بن عامر ابن ربيعة بن عامر بن معاوية بن زيد بن مالك بن نسر بن وهب اللّه بن شهران بن عفرس بن أقتل و هو جماع خثعم.

هكذا ساق نسبها محمّد بن سعد فى الطّبقات الكبير، و مثله فى الاستيعاب، إلّا أنّه

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۸۹۹

قال: ابن الحارث بن تيم بدل ابن تيم بن الحارث. و جماعة بدل جماع زاد بعد خثعم بن أنمار قال على الاختلاف فى أنمار هذا، ثمّ قال: و قيل: أسماء بنت عميس بن مالك بن النّعمان ابن كعب بن قحافة بن عامر بن زيد بن بشر بن وهب اللّه الخثعميّة من خثعم (انتهى).

و فى أسد الغابة عن ابن مندة: عميس بن مغنم بن تيم بن مالك بن قحافة بن تمّام بن ربيعة بن خثعم بن أنمار بن معد بن عدنان قال: و قد اختلف فى أنمار منهم من جعله من معد، و منهم من جعله من اليمن و هو أكثر، قال: و لا شكّ أنّ ابن مندة قد أسقط من النّسب شيئا، فإنّه جعل بينها و بين معد تسعة آباء و من عاصرها من الصّحابة، بل من تزوّجها بينه و بين معد عشرون أبا كجعفر و أبى بكر و عليّ، و قد يقع فى النّسب تعدّد بزيادة رجل أو رجلين أمّا إلى هذا الحدّ فلا (انتهى).

(عميس) بضمّ العين بوزن زبير (و معد)، فى الإصابة بوزن سعد (و نسر) بالنّون المفتوحة و السّين السّاكنة مشكلة فى الطّبقات المطبوع و مرسومة بالياء و الشّين فى الاستيعاب و أسد الغابة (و أقتل) بالمثناة الفوقانية فى الطّبقات و بالباء الموحّدة فى الاستيعاب و أسد الغابة

و هو خثعم كما سمعت.

أمّها

فى طبقات ابن سعد أمّها هند، و هى خولة بنت عوف بن زهير بن الحارث بن حماطة ابن جرش (انتهى). و زاد فى أسد الغابة بعد الحارث: الكنانيّة.

ما قيل فى حقّها

ذكر الشّيخ فى رجاله أسماء بنت عميس فى أصحاب الرّسول صلّى اللّه عليه و اله و فى أصحاب علىّ عليه السّلام. و أسماء (رضوان اللّه عليها) من المهاجرات السّابقات إلى الإسلام. روى محمّد بن سعد فى الطّبقات الكبير بسنده: إنّها أسلمت قبل دخول رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله دار الأرقم بمكّة و بايعت و هاجرت إلى أرض الحبشة مع زوجها جعفر بن أبى طالب، فولدت له هناك

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۰۰

عبد اللّه و محمّدا و عونا و قدم بها جعفر المدينة عام خيبر ثمّ قتل عنها بمؤتة شهيدا فى جمادى الأولى سنة ثمان من الهجرة.

و روى ابن سعد فى الطّبقات أيضا بسنده: إنّها لمّا قدمت من أرض الحبشة، قال لها عمر: يا حبشيّة سبقناكم بالهجرة، فقالت: أى لعمرى لقد صدقت، كنتم مع رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله يطعم جائعكم و يعلّم جاهلكم، و كنّا البعداء الطّرداء، أما و اللّه لآتين رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله فلأذكرنّ له ذلك، فأتت النّبىّ صلّى اللّه عليه و اله فذكرت له ذلك، فقال: للنّاس هجرة واحدة و لكم هجرتان.

(و فى رواية أخرى) لابن سعد: كذب من يقول ذلك، لكم الهجرة مرّتين هاجرتم إلى النّجاشى و هاجرتم إلىّ. و بسنده عن أسماء أنّها قالت: أصبحت فى اليوم الّذى أصيب فيه جعفر و أصحابه فأتانى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله و لقد هنأت، يعنى دبغت أربعين إهابا من أدم و عجنت عجينى و أخذت بنىّ، فغسلت وجوههم و دهنتهم (و هذا يدلّ على ما كانت عليه النّساء العربيّات من حسن الإدارة و مزاولة الأعمال و العناية بأمر الأطفال و ما ظنّك بامرأة ذات ثلاثة أطفال ليس معها معين و زوجها غائب تدبغ أربعين جلدا و تعجن و تغسل أولادها و تدهنهم فى صبيحة يوم) فدخل علىّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله فقال: يا أسماء أين بنو جعفر؟ فجئت بهم إليه فضمّهم و شمّهم، ثمّ ذرفت عيناه فبكى، فقلت: أى رسول اللّه لعلّه بلغك عن جعفر شىء؟ قال: نعم، قتل اليوم. فقمت أصيح فاجتمع إلىّ النّساء، فجعل رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله يقول: يا أسماء لا تقولى هجرا و لا تضربى صدرا، و دخل على ابنته فاطمة و هى تقول: وا عمّاه، فقال صلّى اللّه عليه و اله: على مثل جعفر فلتبك الباكية، ثمّ قال: اصنعوا لآل جعفر طعاما فقد شغلوا عن أنفسهم اليوم.

و روى ابن سعد أيضا: إنّ أبا بكر تزوّج أسماء بنت عميس بعد جعفر بن أبى طالب، فولدت له محمّد بن أبى بكر نفست به بذى الحليفة، و فى رواية بالبيداء و هم يريدون حجّة الوداع، فأمرها رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله أن تستثفر بثوب ثمّ تغتسل و تحرم و هى نفساء.

- أقول- الظّاهر أنّ هذا الغسل الّذى أمرها به هو غسل الإحرام المستحب.

ثمّ توفّى عنها أبو بكر فتزوّجها بعده علىّ بن أبى طالب.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۰۱

قال ابن سعد: قال محمّد بن عمر (يعنى الواقدىّ): ثمّ تزوّجت أسماء بنت عميس بعد أبى بكر علىّ بن أبى طالب، فولدت له يحيى و

عونا (انتهی).

و فی الاستیعاب: ولدت له یحیی بن علیّ بن أبی طالب لا خلاف فی ذلک؛ و زعم ابن الکلبیّ أنّ عون بن علیّ بن أبی طالب أمّه أسماء بنت عمیس الخثعمیّة و لم یقل هذا أحد غیره فیما علمت.

(أقول): قد حکاه ابن سعد عن الواقدیّ کما مرّ، و إنّما لم یتزوّجها علیّ علیه السّلام بعد قتل أخیه جعفر لأن فاطمة علیها السّلام کانت علی قید الحیاة.

و فی أسد الغابة قیل: إنّ أسماء تزوّجها حمزة و لیس بشیء إنّما الّتی تزوّجها حمزة أختها سلمی بنت عمیس (انتهی).

و کان لمحمّد بن أبی بکر یوم توفّی أبوه ثلاث سنین أو نحوها حکاه ابن سعد فی الطّبقات عن الواقدیّ فربّاه أمیر المؤمنین علیه السّلام فهو ربیبه و ربّی فی حجره و من هنا جاءه التشیّع و جاءه أیضا من قبل أمّه. و کانت أسماء و هی عند زوجها أبی بکر تتشیّع لعلیّ و توالیه و تخبره ببعض ما یجری فی الأسرار.

و روی کثیر من أهل الآثار فی خبر تزویج فاطمة الزّهراء علیها السّلام: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله أمر النّساء بالخروج، فخرجن مسرّعات إلّا أسماء بنت عمیس، فدخل النّبیّ صلّی اللّه علیه و اله، قالت أسماء: فلمّا خرج، رأی سوادی، فقال: من أنت؟ قلت: أسماء بنت عمیس. قال: ألم آمرک أن تخرجی؟ قلت: بلی یا رسول اللّه و ما قصدت خلافک و لکنّی کنت حضرت وفاة خدیجة فبکت خدیجة عند وفاتها، فقلت لها: أتبکین و أنت سیّدة نساء العالمین و أنت زوجة النّبیّ صلّی اللّه علیه و اله و مبشّرة علی لسانه بالجنّة؟ فقالت: ما لهذا بکیت و لکن المرأة لیلة زفافها لا بدّ لها من امرأة تفضی إلیها بسرّها و تستعین بها علی حوائجها و فاطمة حدیثة عهد بصبا و أخاف أن لا یکون لها من یتولّی أمرها حینئذ. قالت: أسماء بنت عمیس. فقلت لها: یا سیّدتی لک عهد اللّه علیّ إن بقیت إلی ذلک الوقت أن أقوم مقامک فی ذلک الأمر، فبکی و قال: فأسأل اللّه أن یحرسک من فوقک و من تحتک و من بین یدیک

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۰۲

و من خلفک و عن یمینک و عن شمالک من الشّیطان الرّجیم.

و ممّن صرّح بوجود أسماء بنت عمیس فی زفاف فاطمة الحاکم فی المستدرک، فإنّه روی فیه بسنده عن أسماء بنت عمیس قالت: کنت فی زفاف فاطمة بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله (إلی أن قال) ثمّ رجع فرأی سوادا بین یدیه فقال من هذا؟ فقلت: أنا أسماء، قال:

أسماء بنت عمیس. قلت: نعم، قال: جئت فی زفاف ابنة رسول اللّه قلت: نعم، فدعا لی (انتهی).

و فی کتاب کفایة الطّالب فی مناقب أمیر المؤمنین علیّ بن أبی طالب تألیف محمّد بن یوسف بن محمّد الکنجیّ الشافعیّ المتوفّی سنة ۶۵۸ فی خبر تزویج فاطمة علیها السّلام فی حدیث قال: فأقبلا (یعنی علیّا و فاطمة) حتّی جلسا مجلسهما و عندهما أمّهات المؤمنین و بینهن و بین علیّ حجاب و فاطمة مع النّساء ثمّ أقبل النّبیّ صلّی اللّه علیه و اله حتّی دقّ الباب ففتحت له الباب أمّ أیمن، فدخل و خرجت النّساء مسرعات و بقیت أسماء بنت عمیس، فلمّا بصرت برسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله مقبلا تهیّأت لتخرج، فقال لها رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله علی رسلک: من أنت؟ فقالت: أنا أسماء بنت عمیس. بأبی أنت و أمّی إنّ الفتاة لیلة بنائها لا غناء بها عن امرأة إن حدث لها حاجة أفضت بها إلیها. فقال لها رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله: ما أخّرک إلی ذلک؟

فقلت: أی و الّذی بعثک بالحقّ ما أکذب، و الرّوح الأمین یأتیک. فقال لها رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله:

فأسأل إلهی أن یحرسک من فوقک و من تحتک و من بین یدیک و من خلفک و عن یمینک و عن شمالک من الشّیطان الرّجیم، ناولینی المخضب و املئیه ماء. قال: فنهضت أسماء بنت عمیس فملأت المخضب ماء ثمّ أتته به فملأ فاه ثمّ مجّه فیه ثمّ قال: اللّهمّ إنّهما منّی و أنا منهما اللّهمّ کما أذهبت عنّی الرّجس و طهّرتنی تطهیرا فأذهب عنهما الرّجس و طهّرهما تطهیرا، ثمّ دعا فاطمة علیها السّلام فقامت إلیه و علیها النّقبة و إزارها. فضرب کفّا من ماء بین ثدییها و أخری بین عاتقها و بأخری علی هامتها ثمّ نضح جلدها و

جسدها، ثمّ التزمها ثمّ قال: اللّهمّ إنّهما منّی و أنا منهما، اللّهمّ فکما أذهبت عنّی الرّجس و طهّرتنی تطهیرا فطهّرهما، ثمّ أمرها أن تشرب بقیّة الماء و تتمضمض و تستنشق و تتوضّأ، ثمّ دعا بمخضب آخر فصنع به کما صنع بالآخر، و دعا علیّا علیه السّلام فصنع به کما صنع بصاحبته، و دعا له کما

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۰۳

دعا لها ثمّ أغلق علیهما الباب و انطلق.

فزعم عبد اللّه بن عبّاس عن أسماء بنت عمیس إنّه لم یزل یدعو لهما خاصّة حتّی وارته حجرته ما شرک معهما فی دعائه أحدا.

قال محمّد بن یوسف (قلت): هکذا رواه ابن بطّة العکبریّ الحافظ و هو حسن عال.

و ذکر أسماء فی هذا الحدیث و نسبتها إلی بنت عمیس غیر صحیح، و أسماء بنت عمیس هی الخثعمیّة امرأة جعفر بن أبی طالب، و هی الّتی تزوّجها أبو بکر فولدت له محمّد بن أبی بکر و ذلک بذی الحلیفة مخرج رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله فی حجّة الوداع، فلمّا مات أبو بکر تزوّجها علیّ بن أبی طالب فولدت له. و ما أری نسبتها فی هذا الحدیث إلّا غلطا وقع من بعض الرّواة أو من بعض الورّاقین لأنّ أسماء الّتی حضرت فی عرس فاطمة علیها السّلام إنّما هی أسماء بنت یزید بن السّکن الأنصاریّ، و أسماء بنت عمیس کانت مع زوجها جعفر بأرض الحبشة هاجر بها الهجرة الثّانیة إلی أرض الحبشة و ولدت لجعفر بن أبی طالب أولاده کلّهم بأرض الحبشة، و بقی جعفر و زوجته أسماء بأرض الحبشة حتّی هاجر النّبیّ صلّی اللّه علیه و اله إلی المدینة، و کانت وقعة بدر و أحد و الخندق و غیرها من المغازی إلی أن فتح اللّه عزّ و جلّ علی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله قری خیبر فی سنة سبع، و قدم المدینة و قد فتح اللّه عزّ و جلّ علی یدیه و قدم یومئذ جعفر بامرأته و أهله، فقال النّبیّ صلّی اللّه علیه و اله: ما أدری بأیّهما أسرّ، بفتح خیبر أم بقدوم جعفر.

و کان زواج فاطمة من علیّ علیهما السّلام بعد وقعة بدر بأیّام یسیرة، فصحّ بهذا أنّ أسماء المذکورة فی هذا الحدیث إنّما هی أسماء بنت یزید، و لها أحادیث عن النّبیّ صلّی اللّه علیه و اله. روی عنها شهر بن حوشب و غیره من النّاس، حقّق ذلک مؤلّف هذا الکتاب (محمّد بن یوسف ابن محمّد الکنجیّ) من کتب الحفّاظ من نقلة الأخبار (انتهی).

(أقول): اشتباه أسماء بنت عمیس بأسماء بنت یزید یمکن بأن یکون الرّاوی ذکر أسماء فتبادر إلی الأذهان بنت عمیس لأنّها أعرف، لکن ینافی ذلک ما مرّ من أنّها حضرت وفاة خدیجة، و أسماء بنت یزید أنصاریّة من أهل المدینة لم تکن بمکّة حتّی تحضر وفاة

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۰۴

خدیجة، مع أنّه ورد ذکر جعفر فی خبر زفاف فاطمة علیها السّلام فی غیر موضع فی سیرة الزّهراء علیها السّلام، فإذا کان وقع الاشتباه فی أسماء، فکیف وقع فی جعفر؟ علی أنّه من الممکن الاشتباه فی ذکر جعفر أیضا کما وقع فی ذکر أسماء، فظنّ الرّاوی وجوده من وجود زوجته أسماء. و احتمل فی کشف الغمّة أن تکون الّتی شهدت الزّفاف سلمی بنت عمیس زوجة حمزة، و أنّ بعض الرّواة اشتبه بأسماء لشهرتها و تبعه الباقون و سلمی یمکن شهودها وفاة خدیجة، و اللّه أعلم.

و ممّا یدلّ علی اختصاص أسماء بأهل البیت علیهم السّلام، و شدّة حبّها لهم و للزّهراء علیها السّلام أنّها کانت موضع سرّها و محلّ حوائجها، و لمّا مرضت أرسلت خلفها و شکت إلیها أنّ المرأة إذا وضعت علی سریرها تکون بارزة للناظرین لا یسترها إلّا ثوب، فذکرت لها أسماء النّعش المغطّی الّذی رأته بأرض الحبشة فاستحسنته الزّهراء علیها السّلام حتّی ضحکت بعد أن لم تکن ضحکت بعد أبیها غیر تلک المرّة و دعت لها. و حضرت وفاتها و أعانت علیّا علیه السّلام علی غسلها و لم تدع أحدا یدخل علیها من أمّهات المؤمنین و لا غیرهنّ سواها. فقد ذکر جماعة أنّ فاطمة الزّهراء علیها السّلام لمّا مرضت دعت أمّ أیمن و أسماء بنت عمیس و علیّا علیه السّلام.

و فی روایة أنّ أسماء بنت عمیس قالت للزّهراء علیها السّلام: إنّی إذ کنت بأرض الحبشة رأیتهم یصنعون شیئا، فإن أعجبک أصنعه

لک، فدعت بسریر فأکبّته لوجهه، ثمّ دعت بجرائد فشدّتها علی قوائمه و جعلت علیه نعشا، ثمّ جللته ثوبا. فقالت فاطمهٔ علیها السّلام: اصنعی لی مثله استرینی سترک اللّه من النّار.

و فی الاستیعاب بسنده: إنّ فاطمهٔ بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله قالت لأسماء بنت عمیس: إنّی قد استقبحت ما یصنع بالنّساء أنّه یطرح علی المرأهٔ الثّوب فیصفها. فقالت أسماء: یا بنت رسول اللّه ألا أریک شیئا رأیته بأرض الحبشهٔ؟ فدعت بجرائد رطبهٔ، فحنتها ثمّ طرحت علیها ثوبا. فقالت فاطمهٔ: ما أحسن هذا و أجمله لا تعرف به المرأهٔ من الرّجل.

و روی الحاکم فی المستدرک بسنده عن علیّ بن الحسین عن ابن عبّاس قال: مرضت فاطمهٔ مرضا شدیدا، فقالت: یا أسماء بنت عمیس، ألا ترین إلی ما بلغت أحمل علی

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۰۵

السّریر ظاهرا. فقالت أسماء: لا لعمری، و لکن أصنع لک نعشا کما رأیت یصنع بأرض الحبشهٔ. قالت: فأرینیه، فأرسلت أسماء إلی جرائد رطبهٔ و جعلت علی السّریر نعشا و هو أوّل ما کان النّعش. قالت أسماء: فتبسّمت فاطمهٔ و ما رأیتها متبسّمهٔ بعد أبیها إلّا یومئذ «الحدیث».

و روی ابن عبد البرّ فی الاستیعاب: أنّ فاطمهٔ علیها السّلام قالت لأسماء بنت عمیس: إذا أنا متّ فاغسلینی أنت و علیّ و لا تدخلی علیّ أحدا، و مثله روی أبو نعیم فی الحلیهٔ ثمّ قال:

فلمّا توفّیت غسّلها علیّ و أسماء.

و فی روضهٔ الواعظین: إنّ فاطمهٔ علیها السّلام لمّا نعیت إلیها نفسها دعت أمّ أیمن و أسماء بنت عمیس و وجهت خلف علیّ فأحضرته إلی أن قال: فغسّلها علیّ علیه السّلام فی قمیصها و أعانته علی غسلها أسماء بنت عمیس.

قال ابن عبد البرّ فی الاستیعاب: غسّلها علیّ بن أبی طالب مع أسماء بنت عمیس.

و روی الحاکم فی المستدرک بسنده عن أسماء بنت عمیس قالت: غسلت أنا و علیّ فاطمهٔ بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله (انتهی).

و کان علیّ هو الّذی یباشر غسلها و أسماء بنت تعینه علی ذلک، و بهذا یرتفع استبعاد بعضهم أن تغسلها أسماء مع علیّ و هی أجنبیهٔ عنه، لأنّها کانت یومئذ زوجهٔ أبی بکر.

و فی بعض الأخبار، إنّه أمر الحسن و الحسین علیهما السّلام یدخلان الماء و لم یحضرها الماء و لم یحضرها غیره و غیر الحسنین و زینب و أمّ کلثوم و فضّهٔ جاریتها و أسماء بنت عمیس.

قال ابن عبد البرّ فی الاستیعاب: فلمّا توفّیت، جاءت عائشهٔ تدخل فقالت أسماء:

لا تدخلی، فشکت إلی أبی بکر فقالت: إنّ هذه الخثعمیّهٔ تحول بیننا و بین بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله، و قد جعلت لها مثل هودج العروس، فجاء، فوقف علی الباب، فقال: یا أسماء، ما حملک علی أن منعت أزواج النّبیّ صلّی اللّه علیه و اله أن یدخلن علی بنت رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله و جعلت لها مثل هودج العروس؟ فقالت: أمرتنی أن لا یدخل علیها أحد واریتها هذا الّذی صنعت و هی حیّهٔ، فأمرتنی أن أصنع ذلک لها. قال أبو بکر: فاصنعی ما أمرتک ثمّ

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۰۶

انصرف (انتهی).

و فی بعض الرّوایات إنّ أسماء کانت عندها حین وفاتها و إنّها أمرتها أن تأتی ببقیّهٔ حنوط أبیها رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله و تضعه عند رأسها.

و فی الإصابهٔ یقال: إنّها لمّا بلغها قتل ولدها محمّد بمصر، قامت إلی مسجد بیتها، و کظمت غیظها حتّی شخبت ثدیاها دما. روت

أسماء عن النّبیّ صلّی اللّه علیه و اله (انتهی).

الرّاوون عنها

فی الاستیعاب: روی عن أسماء بنت عمیس من الصّحابهٔ عمر بن الخطّاب و أبو موسی الأشعریّ و ابنها عبد اللّه بن جعفر بن أبی طالب، و زاد فی أسد الغابهٔ ابن عبّاس و القاسم بن محمّد (حفیدها)، و عبد اللّه بن شدّاد بن الهاد و هو ابن أختها، و عروهٔ بن الزّبیر، و ابن المسیب و غیرهم. و زاد فی الإصابهٔ: حفیدتها أمّ عون بنت محمّد بن جعفر ابن أبی طالب، قال: و کان عمر یسألها عن تعبیر المنام و نقل عنها أشیاء من ذلک و من غیره (انتهی). «۱»

الأمین، أعیان الشّیعهٔ، ۳/ ۳۰۵- ۳۰۸

---

(۱)- در کتاب روضهٔ الواعظین و ... روایت کرده‌اند که حضرت فاطمه علیها السّلام را مرض شدیدی عارض شد و تا چهل روز ممتد شد. چون دانست موت خود را، ام ایمن و اسماء بنت عمیس را طلبید و فرستاد ایشان را که حضرت امیر المؤمنین علیه السّلام را حاضر سازند. چون حضرت امیر المؤمنین علیه السّلام حاضر شد، گفت: «ای پسر عم! از آسمان خبر فوت من به من رسید و من در جناح سفر آخرتم، تو را وصیت می‌کنم به چیزی چند که در خاطر دارم.»

حضرت فرمود: «آنچه خواهی وصیت کن ای دختر رسول خدا صلّی اللّه علیه و اله.»

پس بر بالین آن حضرت نشست و هرکه را در آن‌جا بود، بیرون کردند. پس فرمود که: «ای پسر عم! هرگز مرا دروغگو و خائن نیافتی و از روزی که با من معاشرت نموده‌ای، مخالفت تو نکرده‌ام.»

حضرت فرمود که: «معاذ اللّه! تو داناتری به خدا و نیکوکارتر و پرهیزکارتر و کریم‌تر و از خدا ترسانتری از آن‌که تو را سرزنش کنم به مخالفت خود و بر من بسیار گران است مفارقت تو. و لیکن مرگ امری است که چاره از آن نیست، به خدا سوگند که تازه کردی بر من، مصیبت رسول خدا را، و عظیم شد وفات تو بر من. پس می‌گویم إِنَّا لِلَّهِ وَ إِنَّا إِلَيْهِ راجِعُونَ به خدا برای مصیبتی که بسیار درد آورنده است مرا و چه بسیار سوزنده و به حزن آورنده است مرا. به خدا سوگند که این مصیبتی است که تسلی‌دهنده ندارد و رزیه‌ای-

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۰۷

- است که هیچ چیز عوض آن نمی‌تواند شد.» پس، ساعتی هردو گریستند. پس امیر المؤمنین علیه السّلام سر حضرت فاطمه علیها السّلام را ساعتی به دامن گرفت و آن حضرت را به سینه خود چسبانید. فرمود که:

«هرچه می‌خواهی وصیت بکن که آنچه فرمایی به عمل می‌آورم و امر تو را بر امر خود اختیار می‌کنم.»

پس فاطمه علیها السّلام گفت که: «خدا تو را جزای خیر دهد، ای پسر عم رسول خدا صلّی اللّه علیه و اله. وصیت می‌کنم تو را اول که بعد از من امامه را به عقد خود درآوری، زیرا که مردان را چاره از زن گرفتن نیست. او برای فرزندان من مثل من است.»

پس گفت که: «برای من نعشی قرار ده، زیرا که ملائکه را دیدم که صورت نعش برای من ساختند.»

حضرت فرمود که: «وصف آن را برای من بیان کن.»

پس وصف آن را بیان کرد، و حضرت از برای او درست کرد و اول نعشی که در زمین ساختند، آن بود. پس گفت که: «باز وصیت می‌کنم تو را نگذاری بر جنازه من حاضر شوند، یکی از آنهایی که بر من ستم کردند و حق مرا گرفتند. چه ایشان دشمن من و دشمن رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله‌اند و نگذاری که احدی از ایشان و اتباع ایشان بر من نماز کنند و مرا در شب دفن کنی در

وقتی که دیده‌ها در خواب باشد.»

قمی، منتهی الآمال، ۱/ ۱۳۶- ۱۳۷

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۰۸

یرافق أخویه بعد استشهاد أبیه علیهم السّلام إلی کربلاء

و عون انضمّ بعد أبیه إلی أخیه الحسن بن علیّ علیه السّلام، ثمّ «۱» إلی أخیه الحسین علیه السّلام و کان ملازما له إلی أن خرج من المدینة إلی مکّة ثمّ «۲» إلی کربلاء.

الحائری، ذخیرة الدّارین، ۱/ ۱۶۶- مثله الزّنجانی، وسیلة الدّارین،/ ۲۶۰- ۲۶۱

و خرج مع الحسین علیه السّلام تسعة من إخوته حین خرج من المدینة إلی العراق [...] عون ابن علیّ بن أبی طالب، أمّه أسماء بنت عمیس الخثعمیّة تخلّفت بالمدینة عند مجیء الحسین إلی العراق.

المازندرانی، معالی السّبطین، ۲/ ۲۳۴

---

(۱)- [زاد فی وسیلة الدّارین: بعده التحق].

(۲)- [زاد فی وسیلة الدّارین: بعدها].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۰۹

حدیثه مع أخیه الإمام الحسین علیهما السّلام

«۱» إنّه أوّل من خرج من إخوته، قالوا: إنّه لمّا رأی کثرة القتلی من أصحاب أخیه و أهل بیته، تقدّم أمامه و استأذنه، فلمّا نظر إلیه الحسین بکی، و قال: یا أخی، استسلمت للموت، فقال: کیف لا أستسلم و قد أراک وحیدا فریدا، لا ناصر لک و لا معین؟ فقال: جزاک اللّه من أخ خیرا، تقدّم یا أخی.

المامقانی، تنقیح المقال، ۲- ۱/ ۳۵۵

«۲» فلمّا کان الیوم العاشر «۲» و شبّ القتال، جعل أصحاب الحسین علیه السّلام یسارعون إلی القتال بین یدیه، و کانوا کما قیل:

قوم إذا نودوا لدفع ملمّة و الخیل بین مدعّس و مکردس

لبسوا القلوب علی الدّروع کأنّهم یتهافتون علی ذهاب الأنفس

«۳» قال المجلسی فی البحار و السّید فی اللّهوف: فلمّا لم یبق معه سوی أهل بیته، خرج ابنه علیّ بن الحسین الأکبر علیه السّلام إلی القوم و قاتل حتّی قتل، ثمّ تقدّم إخوة الحسین علیه السّلام عازمین علی أن یموتوا دونه، فأوّل من خرج علی قول أهل السّیر و بعض أرباب المقاتل:

عون بن علیّ بن أبی طالب علیه السّلام، فلمّا «۳» رأی کثرة القتلی من أصحاب أخیه و أهل بیته

---

(۱)- بالجمله، عون با صباحت رخسار و ملاحت (۱) دیدار، میراث شجاعت از حیدر کرار داشت. به حضرت برادر آمد و اجازت مبارزت جست. آن حضرت آب در چشم بگردانید و فرمود:» «یک تنه با این لشکر انبوه نتوانی رزم زد. نیکو آن است که به قانون مبارزت هماورد طلب کنی و با قرن و قرین (۲) رزم آغازی.»

عرض کرد: «آن را که هوای جانبازی است، از بیش و کم لشکر، کی اندیشد؟»

(۱). ملاحت دیدار: رخسار نمکین.

(۲). قرن و قرین: حریف و هماورد.

سپهر، ناسخ التّواریخ سیّد الشّهدا علیه السّلام، ۲/ ۳۳۹- ۲۴۰

(۲- ۲) [لم یرد فی وسیلهٔ الدّارین].

(۳- ۳) [وسیلهٔ الدّارین: و لم یبق للحسین علیه السّلام سوی أهل بیته خرج عون بن علیّ بن أبی طالب علیه السّلام عندما].

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۱۰

تقدّم أمامه و استأذنه إلی القتال، فلمّا نظر الحسین علیه السّلام إلیه بکی و قال: یا أخی، استسلمت للموت؟ فقال: کیف لا أستسلم و قد أراک وحیدا فریدا لا ناصر لک و لا معین؟ فقال له الحسین علیه السّلام: جزاک اللّه «۱» من أخ خیرا، تقدّم «۱» یا أخی.

الحائری، ذخیرهٔ الدّارین، ۱/ ۱۶۴- مثله الزّنجانی، وسیلهٔ الدّارین،/ ۲۶۱

(۱- ۱) [وسیلهٔ الدّارین: یا أخی خیرا].

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۱۱

استشهاده علیه السّلام

«۱» فبرز إلیهم و هو یرتجز، و لم یزل یقاتل حتّی أثخن بالجراح، فعطفوا علیه من کلّ جانب، حتّی قتلوه فی حومهٔ الحرب (رضوان اللّه علیه).

المامقانی، تنقیح المقال، ۲- ۱/ ۳۵۵

[...] فبرز إلی القوم و هو یرتجز و یقول:

أقاتل القوم بقلب مهتد أذبّ عن سبط النّبیّ أحمد

أضربکم بالصّارم المهنّد حتّی تحیدوا عن قتال سیّدی

فلم یزل یقاتل القوم یضربهم بسیفه یمینا و شمالا حتّی أثخن بالجراح فعطفوا علیه من کلّ جانب حتّی قتلوه فی حومهٔ الحرب «۲» (رضوان اللّه علیه).

الحائری، ذخیرهٔ الدّارین، ۱/ ۱۶۶- مثله الزّنجانی، وسیلهٔ الدّارین،/ ۲۶۱

---

(۱)- این بگفت و اسب برانگیخت و خویشتن را بر قلب لشکر زد و از یمین و شمال بسیار کس بکشت.

از میمنه و میسره دوهزار کس او را در پرده افکندند. عون به عنایت یزدان صفوف ایشان را بشکافت و به حضرت حسین آمد. امام علیه السّلام سر و روی او را بوسه زد و بر آن دست و بازو «احسنت» گفت و فرمود:

«فراوان رزم دادی و جراحات فراوان یافتی. لختی بباش و از فرسایش (۱) قتال آسایش جوی.»

عرض کرد: «من خواستم دیگر باره تو را دیدار کنم. اکنون کامروا گشتم؛ لکن روا نیست که پشت با جنگ کنم و از بذل جان بیندیشم و شدت عطش مرا زحمت می‌کند. رخصت فرمای تا جان خویش را نثار کنم.»

حسین علیه السّلام فرمود: اسب عون از کثرت گیرودار سستی گرفته.»

فرمان کرد تا او را اسب دیگر آوردند. عون برنشست و بازتاخت و حمله گران افکند.

از لشکر ابن سعد مردی که او را صالح بن سیار می‌نامیدند، در زمان خلافت امیر المؤمنین شراب خمر خورد و آن حضرت عون را فرمود تا بر او حد خمر جاری کرد.

این هنگام، صالح عون را در میان انبوه لشکر زخم خورده و تشنه نگریست. به کین‌خواهی دیرین اسب برجهاند و با تیغ کشیده روی عون درآمد و زبان به دشنام گشود. عون سخن در دهان او بشکست و به زخم نیزه از اسبش درانداخت. برادرش بدر بن سیار، چون این بدید به خونخواهی برادر اسب بتاخت.

عون او را نیز با صالح هم‌سفر ساخت. این وقت خالد بن طلحه فرصتی به دست کرده از کمین برآمد و عون را به ضرب تیغ از اسب درافکند. گفت: «بسم اللّه و باللّه و علی ملة رسول اللّه»

و به سرای جاودانی تحویل داد؛ (رضوان اللّه علیه).

(۱). فرسایش: پایمالی، لگدکوبی.

سپهر، ناسخ التّواریخ سید الشهدا علیه السّلام، ۲/ ۳۴۰

(۲)- [أضاف فی وسیلة الدّارین: و هکذا ذکره المجلسیّ فی البحار و السّیّد ابن طاوس فی اللّهوف فراجع].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۱۲

و بعد:

عدّ من ولده علیهما السّلام عند:

الکلبی، جمهرة النّسب، ۱/ ۳۱

ابن سعد، الطّبقات، ۳- ۱/ ۱۲

البلاذری، جمل من أنساب الأشراف، ۲/ ۴۱۳، أنساب الأشراف، ۲/ ۱۹۲

محمّد بن سلیمان، المناقب، ۲/ ۴۹

الطبری، التّاریخ، ۵/ ۱۵۴

تاریخ أهل البیت،/ ۹۷- ابن أبی الثّلج، تاریخ الأئمة (من مجموعة نفیسة)،/ ۳۴

أبو طالب الزّیدی، الإفادة،/ ۴۱- عنه: الیمنی، التّحف،/ ۴۰

المجدی،/ ۱۲

ابن فندق، لباب الأنساب، ۱/ ۳۳۶

ابن شهر آشوب، المناقب، ۳/ ۳۰۴- عنه: المجلسی، البحار، ۴۲/ ۹۱- ۹۲

ابن الجوزی، صفة الصّفوة، ۱/ ۳۰۹، المنتظم، ۵/ ۶۹

ابن الأثیر، الکامل، ۳/ ۲۰۰

ابن طلحة، مطالب السّؤول،/ ۶۲- ۶۳- عنه: الإربلی، کشف الغمّة، ۱/ ۴۴۱- ۴۴۲؛ البهبهانی، الدّمعة السّاکبة، ۳/ ۱۶۹

المحلّی، الحدائق الوردیّة، ۱/ ۵۳

سبط ابن الجوزی، تذکرة الخواصّ،/ ۵۴

الکنجی، کفایة الطّالب،/ ۴۱۲

محبّ الدّین الطّبری، ذخایر العقبی،/ ۱۱۷، الرّیاض النّضرة، ۲/ ۳۳۳

ابن الطّقطقی، الأصیلی،/ ۵۶

النّویری، نهایة الإرب، ۲۰/ ۲۲۲

ابن كثير، البداية و النّهاية، ۷/ ۳۳۱

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۱۳

المقريزى، اتّعاظ الحنفاء،/ ۷

رضى الدّين ابن المطهّر، العدد،/ ۲۴۲- عنه: المجلسى، البحار، ۴۲/ ۷۴

ابن الصّبّاغ، الفصول المهمّة،/ ۱۴۲

محمّد كاظم الموسوى، النّفحة العنبريّة،/ ۴۰

الدّياربكرى، تاريخ الخميس، ۲/ ۲۸۴

خواند امير، حبيب السّير، ۱/ ۵۸۴

كياء گيلانى، سراج الأنساب،/ ۱۷۸

المجلسى، البحار، ۴۲/ ۹۰

تاج الدّين العاملى، التّتمة،/ ۵۷

سپهر، ناسخ التّواريخ أمير المؤمنين عليه السّلام، ۴/ ۳۴۰

الشّبلنجى، نور الأبصار،/ ۲۰۷

الأعرجى، مناهل الضّرب،/ ۸۶

و أنّ أمّه (أسماء بنت عميس)

الكلبى، جمهرة النّسب، ۱/ ۳۱

ابن سعد، الطّبقات، ۳- ۱/ ۱۲

البلاذرى، جمل من أنساب الأشراف، ۲/ ۴۱۳، أنساب الأشراف، ۲/ ۱۹۲

محمّد بن سليمان، المناقب، ۲/ ۴۹

الطّبرى، التّاريخ، ۵/ ۱۵۴

ابن فندق، لباب الأنساب، ۱/ ۳۳۶

ابن شهر آشوب، المناقب، ۳/ ۳۰۴- عنه: البحار، المجلسى، ۴۲/ ۹۱- ۹۲

ابن الجوزى، صفة الصّفوة، ۱/ ۳۰۹، المنتظم، ۵/ ۶۹

ابن الأثير، الكامل، ۳/ ۲۰۰

ابن طلحة، مطالب السّؤول،/ ۶۲- عنه: الإربلى، كشف الغمّة، ۱/ ۴۴۱؛ البهبهانى، الدّمعة السّاكبة، ۳/ ۱۶۹

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۱۴

المحلّى، الحدائق الورديّة، ۱/ ۵۳

سبط ابن الجوزى، تذكرة الخواصّ،/ ۵۴

ابن أبى الحديد، شرح نهج البلاغة، ۹/ ۲۴۳- عنه: المجلسى، البحار، ۴۲/ ۹۰

الكنجى، كفاية الطّالب،/ ۴۱۲

محبّ الدّين الطّبرى، ذخائر العقبى،/ ۱۱۷، الرّياض النّضرة، ۲/ ۳۳۳

النّويرى، نهاية الإرب، ۲۰/ ۲۲۲

ابن كثير، البداية و النّهاية، ۷/ ۳۳۱

المقریزی، اتّعاظ الحنفاء،/ ۷

رضی الدّین ابن المطهّر، العدد،/ ۲۴۲- عنه: المجلسی، البحار، ۴۲/ ۷۴

ابن الصّبّاغ، الفصول المهمّة،/ ۱۴۱

الدّیاربکری، تاریخ الخمیس، ۲/ ۲۸۴

خواند امیر، حبیب السّیر، ۱/ ۵۸۴

تاج الدّین العاملیّ، التّتمة،/ ۵۷

سپهر، ناسخ التّواریخ أمیر المؤمنین علیه السّلام، ۴/ ۳۴۰

الشّبلنجی، نور الأبصار،/ ۲۰۷

راجع مایلی:

* کلام صعصعة بن صوحان عندما عزّی أبناء أمیر المؤمنین علیه السّلام بعد شهادته من جملتهم عون ص ۲۱۳- ۲۱۴.

* حمل رأسه و رأس أخوه یحیی علیهما السّلام إلی الشّام ص ۵۴۶.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۱۵

عمر الأکبر بن أمیر المؤمنین علیهما السّلام

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۱۷

میزاته العائلیّة

و ولد تغلب بن وائل: غنما، و الأوس، و عمران، و أمّهم: الوجیهة بنت عمران بن عمرو ابن عامر بن غسّان.

فولد غنم بن تغلب: عمرو، و وائلا، و العتیک، و أمّهم: برد بنت أفصی بن دعمیّ [۲۲۶ أ] بن إیاد.

فولد عمرو بن غنم، حبیبا، و معاویة، و أمّهم: ماریة بنت حذافة بن زهیر بن إیاد.

فولد حبیب: بکرا، و جشم، و مالکا، و أمّهم: أسماء بنت سعد بن الخزرج بن تیم اللّه ابن النّمر.

فولد بکر: جشم، و مالکا، و عمرا، و ثعلبة، و معاویة و الحارث، هؤلاء الستّة الأراقم «۱»، و أمّهم: ماویّة بنت حمار بن الدیل بن ناج بن أبی ملک بن عکرمة بن خصفة ابن قیس بن عیلان، و لهم یقول الحارث بن حلّزة.

إنّ إخواننا الأراقم یغلون علینا فی قولهم إحفاء

قال مرّ کاهن بأمّهم و هم ستّة فی قطیفة لها فقالت له: «أنظر إلی بنیّ هؤلاء»! فقال:

«و اللّه لکأنّما رمونی بعیون الأراقم» «۲».

فولد جشم بن بکر: زهیرا، و مالکا، و سعدا، و الحارث، و معاویة، و عمرو.

فولد زهیر: سعدا «۳»، و کعبا، و الحارث، و عبد العزّی، و الفرخ؛ و أمّهم: رهم بنت عامر بن سعد بن عامر من النّمر. و حبینا «۴»؛ و أمّه: خالدة بنت المجلّد بن رزاح من بنی معاویة بن عمر.

---

(۱)- أنظر المعارف ص ۹۶.

(۲)- فی الاشتقاق ص ۳۳۶: و إنّما سمّوا «الأراقم» لأنّهم شبّهت عیونهم بعیون الأراقم، و الأراقم ضرب من الحیّات.

(۳)- [فی المطبوع: أسعد].

(۴)- فی المقتضب ص ۸۰: حبیبا.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۱۸

فولد سعد بن زهیر: عتّابا، و عتبة، و أمّهما [۲۲۶ ب] تسکر بنت جروة بن ثعلبة ابن بکر.

و أمّ حبیب، و هی الصّهباء بنت حبیب بن بجیر بن العبد بن علقمة بن الحارث بن عتبة بن سعد بن زهیر.

ولدت لعلیّ بن أبی طالب علیه السّلام عمر، و رقیّة.

و کانت سبیّة من عین التّمر.

الکلبی، جمهرة النّسب، ۲/ ۵۶۴- ۵۶۵، ۵۶۸

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۱۹

نمایش تصویر

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۲۰

عمر الأکبر بن علیّ بن أبی طالب بن عبد المطّلب بن هاشم بن عبد مناف بن قصیّ، و أمّه الصّهباء، و هی أمّ حبیب بنت ربیعة بن بجیر بن العبد بن علقمة بن الحارث بن عتبة بن سعد بن زهیر بن جشم بن بکر بن حبیب بن عمرو بن غنم بن تغلب بن وائل، و کانت سبیّة أصابها خالد بن الولید حیث أغار علی بنی تغلب بناحیة عین التّمر.

ابن سعد، الطّبقات، ۵/ ۱۵۶

عمر الأطرف بن الإمام علیّ أمیر المؤمنین علیه السّلام

(قال) الأطرف: أمّه التّغلبیّة، و هی الصّهباء أمّ حبیب بنت عباد بن ربیعة بن بجیر بن العبد بن علقمة.

(قال): هی من سبی الیمامة، و اشتراها أمیر المؤمنین علیه السّلام من سبی خالد بن الولید من عین التّمر.

(قال): الأطرف و رقیّة توأم.

أبو نصر، سرّ السّلسلة،/ ۹۶

قال الموضّح: و عمر المکنّی أبا القاسم، و قال ابن خداع: بل یکنّی أبا حفص، و رقیّة أمّهما الصّهباء بنت ربیعة التّغلبیّة، و هو توأم، و کان آخر من مات من بنی علیّ علیه السّلام الذّکور المعقبین.

المجدی،/ ۱۵- ۱۶

عمر بن علیّ بن أبی طالب بن عبد المطّلب ابن هاشم بن عبد مناف بن قصیّ الهاشمیّ العلویّ [...]

عمر بن علیّ بن أبی طالب، أمّه الصّهباء بنت عبّاد، من [بنی] تغلب، سباها خالد ابن الولید فی الرّدّة.

ابن عساکر، مختصر ابن منظور، ۱۹/ ۱۳۸، ۱۳۹

نسب عمر الأطرف بن أمیر المؤمنین علیّ بن أبی طالب علیه السّلام.

و کنیته أبو القاسم، و یقال: أبو حفص. و یقال: أبو عبد اللّه.

الفخر الرّازی، الشّجرة المبارکة،/ ۲۰۳

و أمّا عمر الأطرف بن علیّ بن أبی طالب علیه السّلام، فأمّه و أمّ أخته رقیّة و هما توأمان،

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۲۱

هی أمّ حبیب بنت ربیعة بن بجیر بن العبد بن علقمة بن الحارث بن عتبة بن سعد بن زهیر بن جشم بن بکر بن حبیب بن عمرو بن غنم بن ثعلب بن وائل بن قاسط بن منبت بن أقصی بن دعمی بن خدیلة بن أسد بن ربیعة بن نزار.

ابن الطقطقی، الأصیلی،/ ۳۲۱

عمر الأطرف بن أمیر المؤمنین علیّ بن أبی طالب علیه السّلام.

و یکنّی أبا القاسم، قاله الموضّح النّسّابة، و قال ابن خداع: «یکنّی أبا حفص» و ولد توأما لأخته رقیّة، و کان آخر من ولد من بنی علیّ المذکور، و أمّه الصّهباء الثّعلبیّة و هی أمّ حبیب بنت عباد بن ربیعة بن بجیر بن العبد بن علقمة من سبی الیمامة، و قیل: من سبی خالد بن الولید من عین التّمر، اشتراها أمیر المؤمنین علیّ علیه السّلام. «۱»

---

(۱)- [زاد فی وسیلة الدّارین: «بأربعین دینارا»، و زاد فی ذخیرة الدّارین: «أو رقیّة هی الّتی کانت تحت ابن عمّه مسلم بن عقیل الّذی قتل بالکوفة و کان رسول الحسین علیه السّلام، قتله عبید اللّه بن زیاد ظلما، و کان لمسلم بن عقیل من رقیّة ولدان و بنت، و أمّا الولدان: عبد اللّه کان له من العمر أربعة عشر سنة، و محمّد کان له اثنتی عشر سنة و قیل: ثلاثة عشر سنة، قتلا مع الحسین علیه السّلام یوم الطّفّ، کما مرّ سابقا فی محلّه. و أمّا البنت أسمها عاتکة کانت لها من العمر یوم خروج الحسین علیه السّلام من المدینة إلی العراق سبع سنین»].

[عمر الأشرف بن زین العابدین]

برادر زید الشهید بود. از مادر نیز، و او را اشرف گفتند، به نسبت عمر بن علی بن أبی طالب، چه این از نسل فاطمة الزهرا بود و آن نه، پس شرف او از طرف امیر المؤمنین علی علیه السّلام بیش نبود، و از این جهت او را «أطرف» خواندند.

ابن عنبة، الفصول الفخریّة،/ ۱۶۷

کنیه عمر الأطرف، أبو القاسم بود. به قول ابن خداع، أبو الفضل و او و رقیّة، توأمان بودند.

مادر ایشان صهباء ثعلبیة بنت عباد بن ربیعة بن بجیر بن العبد بن علقمه [بود] و بعضی گفته‌اند که صهبارا از یمن اسیر آوردند.

بعضی گفته‌اند که خالد بن ولید او را آورد و امیر المؤمنین علیه السّلام او را بخرید و به زنی بخواست. این صهبا، زنی فصیح و خوش‌سخن و باعفت بود.

کیاء گیلانی، سراج الأنساب،/ ۱۷۵

او را [عمر الأشرف بن امام زین العابدین علیه السّلام] أشرف از برای آن گویند که او پسر امام زین العابدین علیه السّلام است. امام زین العابدین علیه السّلام پسر امام حسین علیه السّلام است. امام حسین علیه السّلام پسر فاطمه علیها السّلام بنت رسول اللّه (صلوات اللّه علیه) است. او دو شرف دارد، یکی از امیر المؤمنین علی علیه السّلام که پدر پدر پدر او است، و یک شرف از جهت مادر پدر پدر او که دختر حضرت رسالت است.

و عمر بن امیر المؤمنین علی علیه السّلام را اطرف گویند که او یک شرف دارد از جهت امیر المؤمنین علی علیه السّلام،-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۲۲

ابن عنبة، عمدة الطّالب، (ط النجف)/ ۳۶۱- عنه: المامقانی، تنقیح المقال، ۲- ۱/ ۳۴۶؛ الحائری، ذخیرة الدّارین، ۱/ ۱۶۴؛ المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۵۱۶؛ الزّنجانی، وسیلة الدّارین،/ ۲۵۹

عمر الأشرف بن زین العابدین علیّ بن الحسین بن أبی طالب علیه السّلام، و هو أخو زید الشّهید لأمّه، و أسنّ منه، و یکنّی أبا علیّ، و قیل: أبا حفص، و عقبه قلیل بالعراق، و إنّما قیل له: الأشرف بالنّسبة إلی عمر الأطرف عمّ أبیه، فإنّ هذا لمّا نال فضیلة ولادة الزّهراء البتول علیها السّلام کان أشرف من ذلک و سمّی الآخر الأطرف لأنّ فضیلته من طرف واحد و هو طرف أبیه أمیر المؤمنین علیه السّلام، و قد وقع مثل هذا فی بنی جعفر الطّیّار، فإنّ إسحاق العریضیّ یقال له: الأطرف، و إسحاق بن علیّ الزینبیّ یقال له: الأشرف، و علی هذا یکون عمر الأطرف قد سمّی بالأطرف بعد ولادة عمر الأشرف بن زین العابدین.

ابن عنبهٔ، عمدهٔ الطّالب، (ط النجف)/ ۳۰۵

و النّسل منهم للحسن و الحسین و محمّد ابن الحنفیّهٔ و العبّاس ابن الکلابیّهٔ و عمر ابن التّغلبیّهٔ، و هی الصّهباء بنت ربیعهٔ، من السّبی الّذین أغار علیهم خالد بن الولید بعین التّمر. «۱»

ابن الصّبّاغ، الفصول المهمّهٔ،/ ۱۴۲

- و این سخن بعد از وفات عمر أطرف گفتند تا فرق باشد میان این دو تن.

کیاء گیلانی، سراج الأنساب،/ ۱۱۰- ۱۱۱

(۱)- همانا امیر المؤمنین علیه السّلام را هجده پسر بود و از ایشان دو تن عمر نام داشتند. یکی عمر الاکبر و آن دیگر عمر الاصغر و هیچ‌کس از اهل سیر از عمر الاصغر ابلاغ خبری و اثری نفرموده و مادر او امّ حبیبه دختر ربیعه است، چنان‌که در کتاب امیر المؤمنین در ذیل احوال اولاد آن حضرت نگاشتیم. اما مادر عمر الاکبر صهبا نام داشت، گاهی که ابو بکر بن أبی قحافه در اریکه (۱) خلافت جای کرد و خالد بن الولید را به دفع اهل رده گماشت؛ به شرحی که در کتاب خلفا نگاشته آمد، خالد در جنگ یمامه، صهبا را از اهل رده اسیر گرفت و در ارض عین التمر، علی علیه السّلام صهبا را از میان سبایای خالد ولید بخرید و او را تزویج فرمود (۲) و از وی عمر الاکبر متولد گشت و او با رقیه توأمان (۳) از مادر زادند و کنیت عمر الاکبر ابو القاسم است و ابن خداع، کنیت او را ابو حفص داند (۲).

(۱). اریکه: تخت.

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۲۳

عمر بن علیّ بن أبی طالب علیه السّلام (جخ) معروف.

الإسترآبادی، منهج المقال،/ ۲۵۰

و بالجملهٔ فکما أنّ ما نقل عن یحیی بن الحسن العلویّ ممّا شذوذیّته ظاهرهٔ، فکذا ما فی قول الأکثر من عدّ عمر بن أمیر المؤمنین علیه السّلام من المستشهدین فی یوم الطّفّ فشذوذیّهٔ هذا ظاهرهٔ عند من تتّبع الآثار و اطّلع علی کتب الرّجال، و کیف کان، فإنّ الأقوال و الرّوایات و الأخبار من فقرات الزّیارات و غیرها فی عدّهٔ المقتولین من أهل البیت و هکذا فی عدّهٔ غیرهم من الأنصار و الأصحاب فی غایهٔ الأختلاف.

الدّربندی، أسرار الشّهادهٔ،/ ۴۶۳

عمر بن علیّ بن أبی طالب، نسب ابن داود إلی رجال الشّیخ رحمه اللّه عدّه من أصحاب أمیر المؤمنین، و قال معروف: و لم أقف فی رجال الشّیخ رحمه اللّه علی ما نسبه إلیه و لم یعنونه غیر ابن داود أیضا، و لعلّه أراد الأتی و سقط علیّ بن الحسین بین عمر و بین علیّ بن أبی طالب. نعم، للرّجل وجود فی الخارج، کما لا یخفی علی من راجع کتب الأنساب و السّیّر.

و أمّه الصّهباء التّغلبیّهٔ ولدته مع رقیّهٔ بنت أمیر المؤمنین توأما، و کانا آخر ما ولد لأمیر المؤمنین.

المامقانی، تنقیح المقال، ۲- ۱/ ۳۴۵

من إخوهٔ العبّاس الأکبر أولاد أمیر المؤمنین علیّ بن أبی طالب علیه السّلام:

عمر الأکبر عند أکثر النّسّابین:

اشاره

فی أولاد أمیر المؤمنین علیه السّلام من یسمّی بعمر اثنان: الأکبر و هو هذا، و الأصغر الآتی ذکره. و علی قول صاحب الحدائق الوردیّة، هم ثلاثة: عمر الأکبر، و عمر الأوسط، و عمر الأصغر.

کنیة عمر و لقبه:

یکنّی بأبی القاسم، و قیل: أبو حفص و یلقّب بالأطرف، قیل: لقّب بالأطرف تمییزا

- (۲- ۲). [قریب به مضمون این مطلب را در احوال اولاد أمیر المؤمنین علیه السّلام، ۴/ ۳۴۰ تکرار نموده است].

(۳). توأمان: دو بچه در یک شکم یا هردو چیزی که باهم باشند.

سپهر، ناسخ التّواریخ سید الشهدا علیه السّلام، ۲/ ۳۳۴

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۲۴

بینه و بین عمر الأشرف بن زین العابدین. و ذکرنا فی کتابنا (المیزان الرّاجح) أنّ هذا القول غیر سدید، لقب عمر بن أمیر المؤمنین علیه السّلام قبل أن یولد عمر الأشرف بن الإمام زین العابدین علیه السّلام، و الصّواب أنّه لقّب بالأطرف، لأنّ شرفه من طرف واحد، و هو نسبه من أبیه أمیر المؤمنین علیه السّلام، و یریدون الغضّ منه لأمّه السبیّة و إن کانت من العرب من ربیعة.

أمّ عمر الأطرف

هی الملقّبة بالصّهباء، و المکنّاة بأمّ حبیب، من بنی تغلب بن وائل من ربیعة، و هی سبیّة سباها خالد بن الولید من عین التّمر (شفاثة) و کانوا نصاری. «۱»

المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۵۱۵

---

(۱)- عمر بن علیّ بن ابی طالب.

خوارزمی نام او را در مقتل الحسین (۲/ ۲۸- ۲۹) ذکر کرده است.

خوارزمی، عمر بن علی را در شمار کسانی نام می‌برد که به میدان مبارزه رفتند و جنگیدند. از گفته خوارزمی چنین به نظر می‌آید که مادر او لیلی، دختر مسعود بن خالد بن ربعی بن مسلم بن جندل بن نهشل بن دارم تمیمی بوده است. او برادر ابو بکر بن علی می‌باشد که پیش از این [نام] پدر و مادرش را ذکر کردیم.

خوارزمی نام او را در طی گزارشی دیگر نیز یادآوری می‌کند که تعداد شهیدان در آن گزارش، مشتمل بر بیست و پنج تن می‌باشد. (مقتل الحسین: ۴۷- ۴۸)

هاشم‌زاده، ترجمه انصار الحسین،/ ۱۳۱

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۲۵

تسمیته

و کان عمر بن الخطّاب سمّی عمر بن علیّ باسمه و وهب له غلاما سمّی مورقاء.

البلاذری، جمل من أنساب الأشراف، ۲/ ۴۱۳، أنساب الأشراف، ۲/ ۱۹۲

حدّثنا الحسين، حدّثنا عبد اللّه، قال: قال الزّبير: و حدّثنى محمّد بن سلام، قال: قلت لعيسى بن عبد اللّه بن محمّد بن عمر بن علىّ بن أبى طالب: كيف سمّى علىّ جدّك عمر؟

قال: سألت عن ذلك أبى فأخبرنى عن أبيه عن عمر بن علىّ، قال: ولدت لأبى بعدما استخلف عمر بن الخطّاب رضى اللّه عنه، فقال له: يا أمير المؤمنين! ولد لى اللّيلة غلام.

قال: هبه لى، قال: فقلت: هو لك. قال: قد سمّيته عمر و نحلته غلامى مورق. «۱»

ابن أبى الدّنيا، مقتل الإمام أمير المؤمنين،/ ۱۲۰

---

(۱)- به‌هرحال، وجه تسميه او به اطرف آن بود كه با عمر اشرف- فرزند حضرت سجاد عليه السّلام و برادر مادرى زيد شهيد- در يك زمان قرار گرفت. عمر اشرف، شرف را از على و فاطمه عليها السّلام كسب نموده بود، و عمر اطرف، از طرف پدر صاحب فضيلت بود.

پاك‌پرور، ترجمه العبّاس،/ ۱۳۲

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۲۶

صفاته و مكانته

عمر بن علىّ بن أبى طالب «۱»: تابعىّ، ثقّة.

العجلى، تاريخ الثّقات،/ ۳۶۰

و كان له عقل و نبل، و كان يشبه أباه فيما يقال.

البلاذرى، جمل من أنساب الأشراف، ۲/ ۴۱۳، أنساب الأشراف، ۲/ ۱۹۲

و كان عمر بن علىّ ذا لسن، وجود، و عفّة.

المجدى،/ ۱۶

و قد روى عمر الحديث، و كان فاضلا.

سبط ابن الجوزى، تذكرة الخواصّ،/ ۵۴- عنه، رضى الدّين ابن المطهّر، العدد،/ ۲۴۳؛ المجلسى، البحار، ۴۲/ ۷۵

كان له عقل و نبل، و كان يشبه أباه.

الفخر الرّازى، الشّجرة المباركة،/ ۲۰۳

و كان ذا لسن، و فصاحة، وجود، و عفّة. «۲»

ابن عنبة، عمدة الطّالب (ط النجف)،/ ۳۶۱- عنه: المامقانى، تنقيح المقال، ۲- ۱/ ۳۴۶؛ المظفّر، بطل العلقمى، ۳/ ۵۱۷؛ الزّنجانى، وسيلة الدّارين،/ ۲۵۹

فضيلة الأطرف النّفسيّة:

كان شجاعا و سخيّا و فصيحا و محدّثا و فقيها. يختار الطّريقة السّنيّة فى حديثه و فقهه، و ينحرف عن الطّريقة الشّيعيّة فى الفقه، لينال الحظّ الدّنياوىّ من الميراث و المنصب فى

---

(۱)- عمر بن علیّ بن أبی طالب الهاشمیّ الأکبر، له ترجمة فی التّاریخ الکبیر. (۳: ۲: ۱۷۹) و فی التّهذیب: (۷: ۴۸۵).

(۲)- بالجمله، عمر به ذلاقت زبان و طلاقت (۱) لسان و سماحت طبع معروف بود. (۲).

(۱). ذلاقت زبان: تیززبانی و چرب‌سخنی. طلاقت لسان: فصاحت و شیواسخنی.

(۲). [این مطلب را در احوال اولاد أمیر المؤمنین علیه السّلام، ۴/ ۳۴۰ تکرار نموده است].

سپهر، ناسخ التّواریخ سید الشهدا علیه السّلام، ۲/ ۳۳۴

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۲۷

الولایة علی الأوقاف، و لم ینل ذلک إلّا بموافقة مذهب أهل السّنّة و الجماعة.

قال ابن قتیبة فی المعارف ص ۹۵: و أمّا عمر بن علیّ، فقد حمل عنه الحدیث، انتهی.

و قال الحافظ الخزرجیّ الشّافعیّ فی خلاصة تذهیب الکمال ص ۲۴۲: عمر بن علیّ بن أبی طالب الأکبر عن أبیه و عنه، بنوه: محمّد و عبید اللّه و علیّ وثّقة العجلیّ ... إلی آخره.

و ذکره الحافظ العسقلانیّ الشّافعیّ فی تهذیب التّهذیب و وثّقه أیضا.

تنبیه و إیقاظ:

لا تحسب أنّ موافقته لمذاهب العامّة کانت عقیدة له، إنّما هی لغایة ینشدها، و مذهبه مذهب أهل البیت، ثمّ ترک المذهب السّنّی رأسا، و صحب الإمام زین العابدین علیه السّلام، و لذا عدّه أصحابنا فی أصحابه، و سنشیر إلیه قریبا.

المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۵۱۶- ۵۱۷

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۲۸

کرم عمر بن أمیر المؤمنین علیه السّلام و لین خلقه

فوجدت أنا فی کتاب صنّفه أبو أحمد عبد العزیز بن أحمد الجلودیّ، بفتح الجیم، و سمه بکتاب بیوت السّخاء و الکرم، قال: اجتاز عمر بن علیّ بن أبی طالب علیهم السّلام فی سفر کان له فی بیوت من بنی عدی، فنزل علیهم، و کانت شدّة، فجاءه شیوخ الحیّ فحادثوه، و اعترض رجل منهم مارّا، له شارة «۱»، فقال: من هذا؟ فقالوا: سالم بن قتّة، و له انحراف عن بنی هاشم، فاستدعاه و سأله عن أخیه سلیمان بن قتّة، و کان سلیمان من الشّیعة، فخبّره أنّه غائب، فلم یزل عمر یلطّف له فی القول، و یشرح له الأدلّة حتّی رجع سالم إلی مذهب أخیه.

و فرق عمر علیه السّلام فی البیوت أکثر زاده و نفقته و کسوته، و أشبع جمیعهم طول مقامه، فلمّا رحل عنهم بعد یوم و لیلة، عشبوا و خصبوا، فقالوا: هذا أبرک النّاس حلّا و مرتحلا، فکانت هداایاه تصل إلی سالم، فلمّا مات، قال یرثیه:

صلّی الآله علی قبر تضمّن من نسل الوصیّ علیّ خیر من سئلا

ما کنت یا عمر الخیر الّذی جمعت له المکارم طیّاشا و لا وکلا

بل کنت أسمحهم کفّا و أکثرهم علما و أبرکهم حلّا و مرتحلا

المجدی،/ ۱۶

حکی العمریّ، قال: اجتاز عمر بن علیّ بن أبی طالب علیه السّلام فی سفر کان له فی بیوت من بنی عدیّ، فنزل علیهم. و کانت سنة

قحط، فجاءه شیوخ الحیّ، فحادثوه و اعترض رجل مارّا «۲» له شارهٔ، فقال: من هذا؟ فقالوا: سالم بن قتّهٔ و له انحراف عن بنی هاشم. فاستدعاه، و سأله عن أخیه سلیمان بن قتّهٔ، و کان سلیمان من الشّیعهٔ، فخبّره أنّه غائب،

---

(۱)- فی الأصل: سارهٔ و التّصحیح قیاسیّ.

(۲)- [لم یرد فی بطل العلقمی].

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۲۹

فلم یزل عمر یلطّف له فی القول و یشرح له فی الأدلّهٔ حتّی رجع عن انحرافه عن بنی هاشم، فاستدعاه، و سأله عن أخیه سلیمان بن قتّهٔ، و کان سلیمان من الشّیعهٔ، فخبّره أنّه غائب، فلم یزل عمر یلطّف له فی القول و یشرح له فی الأدلّهٔ حتّی رجع عن انحرافه عن بنی هاشم، و فرق عمر أکثر زاده و نفقته و کسوته علیهم، فلم یرحل عنهم بعد یوم و لیلهٔ، حتّی غیثوا و أخصبوا، فقال: هذا أبرک النّاس حلّا و مرتحلا. و کانت هداایاه تصل إلی سالم بن قتّهٔ، فلمّا مات عمر، قال سالم یرثیه:

صلّی الآله علی قبر تضمّن من نسل الوصیّ علیّ خیر من سئلا

قد کنت أکرمهم کفّا و أکثرهم علما و أبرکهم حلّا و مرتحلا «۱»

---

(۱)- چنان افتاد که در قحطسالی به قبیله بنی عدی عبور داد. بزرگان قبیله او را پذیره شدند (۱) و در خدمت او بنشستند و از هر در سخن کردند. این وقت سالم بن قتّهٔ از در درآمد. عرض کردند: «او را با بنی هاشم، مهری و حفاوتی نیست.»

عمر فرمود: «برادرش سلیمان بن قتهٔ کجا است؟ چه او در شمار شیعیان امیر المؤمنین است.»

گفتند: «حاضر نیست.»

عمر سالم را پیش طلبید و به جهتهای روشن فساد عقیدت او را بر وی مبرهن (۲) داشت، تا طریق رشاد گرفت. آن‌گاه مردم قبیله را به سلب و ثروت توانگر ساخت و زاد (۳) خویش را در عطای ایشان بپرداخت و پس از شبان‌روزی چون از میان قبیله کوچ داد، در زمان سحابی (۴) درهم پیوست و بارانی بشدت بباریدن.

فقالوا: هذا أبرک النّاس حلّا و مرتحلا.

گفتند: «این مرد در فرود شدن و کوچ دادن، از همه مردمان مبارکتر است.»

[...] بالجمله، عمر چند که زنده بود، عطای خویش را از سالم بازنگرفت و چون از این جهان فانی به سرای جاودانی کوچ داد، سالم بن قته این شعر در مرثیه او گفت:

صلّی الإله علی قبر تضمّن من نسل الوصیّ علیّ خیر من سئلا

قد کنت أکرمهم کفّا و أکثرهم علما و أبرکهم حلّا و مرتحلا (۵)

آثار عمر الاکبر را در کتاب امیر المؤمنین علی از این افزون نگاشته‌ایم. (۶)

از این جمله خواستیم که مکشوف افتد که عمر الاکبر در کربلا شهید نشد.

(۱). پیشواز و استقبال.

(۲). مبرهن: استدلالی، ثابت.

(۳). زاد: توشه سفر.

(۴). سحاب: ابر.-

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۳۰

ابن عنبة، عمدة الطّالب (ط النجف)،/ ۳۶۱- ۳۶۲- عنه: المامقانی، تنقیح المقال، ۲- ۱/ ۳۴۶؛ المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۵۱۷- ۵۱۸

- (۵). درود خدا بر قبری که از فرزندان علی جانشین پیغمبر، بهترین درخواست‌شدگان را دربر دارد. تو از همه بخشنده‌تر و دانشمندتر و درآمدن و کوچ کردن مبارکتر بودی.

(۶). [قریب به مضمون این مطلب را در احوال اولاد امیر المؤمنین علیه السّلام، ۴/ ۳۴۰ تکرار نموده است].

سپهر، ناسخ التّواریخ سید الشهدا علیه السّلام، ۲/ ۳۳۴- ۳۳۶

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۳۱

عقبه

فولد عمر بن علیّ: محمّدا و أمّ موسی و أمّ حبیب، و أمّهم: أسماء بنت عقیل بن أبی طالب، و قد روی عمر الحدیث، و کان فی ولده عدّة یحدّث عنهم، فذکرناهم فی مواضعهم و طبقتهم.

ابن سعد، الطّبقات، ۵/ ۱۵۶

و ولد عمر بن علیّ بن أبی طالب: محمّدا؛ و إسماعیل؛ و أمّ موسی، أمّهم: أسماء بنت عقیل بن أبی طالب. فولد محمّد بن عمر بن علیّ بن أبی طالب: عمر؛ و عبد اللّه؛ و عبید اللّه؛ و أمّ کلثوم؛ أمّهم: خدیجة بنت علیّ بن حسین بن علیّ بن أبی طالب. فولد عمر بن محمّد ابن عمر بن علیّ بن أبی طالب أولادا. و ولد عبد اللّه بن محمّد بن عمر بن علیّ بن أبی طالب: أحمد بن عبد اللّه؛ و محمّدا، یکنّی أبا عمرو، و هما لأمّ ولد؛ و عیسی، یلقّب «مبارکا» و یحیی؛ و أمّ عبد اللّه، أمّهم: أمّ الحسین بنت عبد اللّه بن محمّد بن علیّ بن حسین ابن علیّ بن أبی طالب. و ولد عبید اللّه بن محمّد بن عمر بن علیّ بن أبی طالب: علیّا؛ و الیاس، لا بقیّة له، أمّهما: ... «۱» بنت الحسن بن الزّبیر بن الولید بن سعید بن نوفل بن الحارث بن عبد المطّلب؛ و العبّاس؛ و خدیجة؛ و محمّدا؛ و فاطمة؛ و أمّ حسن، بنی عبید اللّه، أمّهم: زینب بنت محمّد ابن علیّ بن حسین بن علیّ بن أبی طالب.

هؤلاء ولد علیّ بن أبی طالب.

المصعب الزّبیری، نسب قریش،/ ۸۰

و ولد له محمّد و أمّ موسی من أسماء بنت عقیل، و کان محمّد بن عمر نهی زیدا عمّا فعل، فلمّا أبی علیه ترکه و خرج إلی المدینة.

البلاذری، جمل من أنساب الأشراف، ۲/ ۴۱۳، أنساب الأشراف، ۲/ ۱۹۲

(عمر بن علیّ بن أبی طالب رحمه اللّه تعالی) و أمّا عمر بن علیّ بن أبی طالب فقد حمل عنه الحدیث و کان یروی عن عمر بن الخطاب و ولد محمّدا و أمّ موسی أمّهما أسماء بنت

---

(۱)- موضع النّقط بیاض فی الأصل.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۳۲

عقیل بن أبی طالب. فأمّا محمّد، فولد عمرا و عبید اللّه و عبد اللّه، أمّهم خدیجة ابنة علیّ بن الحسین بن علیّ و جعفرا أمّه أمّ هاشم بنت جعفر بن جعدة بن هبیرة المخزومیّ و لعمر عقب بالمدینة.

ابن قتیبة، المعارف (ط دار احیاء التّراث)،/ ۹۵- عنه: المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۵۲۲

قال [الزّبیر]: فله الآن ولد کثیر ب «ینبع».

ابن أبی الدّنیا، مقتل الإمام أمیر المؤمنین،/ ۱۲۰

و هؤلاء ولد عمر بن علیّ بن أبی طالب

لا عقب لعمر بن علیّ بن أبی طالب إلّا من محمّد بن عمر ابنه فقط؛ منهم: أبو بکر بن عیسی بن عبد اللّه بن محمّد بن عمر بن علیّ، کان شاعرا راویهٔ؛ و ابنه أحمد بن عیسی، محدّث أیضا. و منهم: عبد الرّحمان بن أحمد بن عبد اللّه بن محمّد بن عمر بن علیّ بن أبی طالب، خرج بالیمن علی المأمون. و منهم: عبید اللّه بن محمّد بن عمر بن علیّ، المدفون حیّا بجانب بغداد، و قبره المعروف بقبر النّذور «۱»؛ و ابنه علیّ بن عبید اللّه، محدّث.

ابن حزم، الجمهرة، ۱/ ۶۶- ۶۷

(قال) ولد عمر بن علیّ علیه السّلام- محمّد بن عمر بن علیّ علیه السّلام أبا جعفر، لا عقب لعمر بن علیّ علیه السّلام إلّا منه. فکلّ عمریّ فی الدّنیا من ولد محمّد بن عمر بن علیّ بن أبی طالب علیه السّلام، أمّه أسماء بنت عقیل بن أبی طالب علیه السّلام، توفّی محمّد بن عمر الأطرف، و هو ابن ثلاث و ستّین سنهٔ.

(قال) و ولد محمّد بن عمر الأطرف- أبو عیسی عبد اللّه بن محمّد و عبید اللّه «۲» و عمر.

أمّهم خدیجهٔ بنت الإمام زین العابدین علیه السّلام.

(قال) و جعفر بن محمّد بن عمر الأطرف من أمّ ولد.

أبو نصر، سرّ السّلسلهٔ،/ ۹۷- ۹۸

---

(۱)- ح: «بقبر الدّفین»، تحریف. و انظر معجم البلدان (قبر النّذور).

(۲)- کان عبید اللّه بن محمّد بن عمر الأطرف جوادا حلیما سدیدا، و هو صاحب مقابر النّذور ببغداد، تزوّج عمّهٔ أبی جعفر المنصور، و عمره سبع و خمسون سنهٔ، و تزوّج أیضا زینب بنت الإمام الباقر علیه السّلام، ذکره العمریّ فی المجدیّ، و ذکره صاحب عمدهٔ الطّالب أیضا، و قال: «هو صاحب مقابر النّذور ببغداد و قبره مشهور بقبر عبید اللّه، و کان قد دفن حیّا».

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۳۳

و العقب من [أبی القاسم] عمر الأطرف بن أمیر المؤمنین علیّ بن أبی طالب علیه السّلام فی رجل واحد و هو [أبو عمر] محمّد بن عمر، و منه فی أربعهٔ نفر: عبد اللّه [أبی محمّد] بن محمّد و فیه العدد، و [أبی الحسن] عبید اللّه بن محمّد، و عمر [الثّانیّ] بن محمّد، و جعفر [الأکبر] بن محمّد.

العبیدلی، التّهذیب،/ ۲۹۱

و ولد عمر بن علیّ بن أبی طالب علیه السّلام، ستّهٔ، منهم ثلاث نساء، هنّ: أمّ حبیب، أمّها أمّ عبد اللّه بنت عقیل، و أمّ موسی و أمّ یونس، أمّهما أسماء بنت عقیل بن أبی طالب.

و الرّجال: محمّد، و علیّ، و أبو إبراهیم إسماعیل، المعقب منهم محمّد وحده، و یکنّی أبا عمر، و أمّه أسماء بنت عقیل بن أبی طالب علیه السّلام بنت عمّ أبیه، مات محمّد بن عمر و له ثلاث و ستّون سنهٔ.

و کان أحد رجال بنی هاشم عقلا و نبلا و دینا، و حضر یوما فی مجلس ابن عمّه زین العابدین علیّ بن الحسین علیهما السّلام، فتکلّم محمّد، فأعجب علیّا علیه السّلام فضله، فمدحه، فقال: فخری و شرفی طاعتی إیّاک یا ابن عمّ و محبّتی لک، فقال له: یا ابن «۱» عمّ! قد أنکحتک بنتی خدیجهٔ، و هی عندی بالمنزلهٔ الّتی تعرف، فقام إلیه و قبّل رأسه، و قال:

وصلتک رحم یا ابن عمّ و أخذها، فأولدها «۲» أولادا، و کانت عنده فی المنزلهٔ الرّفیعهٔ.

المجدی،/ ۲۴۴

أمّا العمريّة العلويّة، فهم من أولاد عمر بن عليّ الأطرف، و ولد عمر: محمّد «۳» بن عمر و فيه البقيّة، و توفّى و هو ابن ثلاث و ستّين سنة، و إسماعيل و أمّ حبيب و أمّ موسى، أمّهم

---

(۱)- فى ش و ر و خ (يا محمّد) بدل يا ابن عمّ، و فى (ك) هذه السّطور مطموسة.

(۲)- أيضا: فأولد أولادا.

(۳)- كان أحد رجال بنى هاشم عقلا و نبلا و دينا. و حضر يوما فى مجلس ابن عمه زين العابدين عليه السّلام فتكلّم محمد، فأعجب عليّا عليه السّلام فضله، فمدحه فقال: فخرى و شرفى طاعتى إيّاك يابن عمّ و محبّتى لك، فقال له: يا ابن عم قد أنكحتك بنتى خديجة، و هى عندى بالمنزلة الّتى تعرف، فقام إليه و قبّل رأسه و قال: وصلتك رحم يابن عم، و أخذها فأولدها أولادا، و كانت عنده فى المنزلة الرفيعة. لاحظ مكارم الأخلاق من محاسن البرقىّ المطبوع فى مجلّة علوم الحديث العدد (۵) الصادر عام ۱۴۲۰ ه.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۳۴

أسماء بنت عقيل بن أبى طالب.

و أمّ حبيب بنت عمر بن عليّ عليه السّلام، فأنّها كانت عند الحسين «۱» بن الحسن بن عليّ بن أبى طالب عليهما السّلام، فلها منه عليّ بن الحسين بن الحسن، و فاطمة بنت الحسين.

ابن فندق، لباب الأنساب، ۱/ ۳۵۹

و هو أصغر ولد أمير المؤمنين عليه السّلام المعقبين، و عقبه من رجل واحد: محمّد أبو عمر.

و عقبه من أربعة رجال: عبد اللّه أبو محمّد، و عبيد اللّه أبو الحسن صاحب قبر النّذور.

و عمر الثّانى، و هو أكبر أولاده يعرف عقبه ب «بنى سلطين»، و جعفر الأكبر المعروف ب «الأبله».

الفخر الرّازى، الشّجرة المباركة،/ ۲۰۳- ۲۰۴

و أمّا أبو القاسم عمر الأطرف بن أمير المؤمنين عليه السّلام المعروف ب «ابن التّغلبيّة» فعقبه من أبى عمر محمّد الأكبر وحده، أمّه أسماء بنت عقيل بن أبى طالب، و عقبه من أربعة رجال: أبى محمّد عبد اللّه. و أبى الحسن عبيد اللّه صاحب مشهد النّذور ببغداد. و عمر الثّانى الأصغر، و هو أكبرهم و كان محدّثا، أمّهم خديجة بنت زين العابدين عليه السّلام و جعفر الأكبر أمّه مخزوميّة.

المروزى، الفخرى،/ ۱۷۳

و حمل عنه [عمر بن عليّ] الحديث. روى عن عمر بن الخطّاب، و كان له عقب بالمدينة. و من ولده محمّد. و أمّه أسماء بنت عقيل بن أبى طالب.

و من ولد محمّد بن عمر أبو الطّاهر أحمد بن عيسى بن عبد اللّه بن محمّد بن عمر بن عليّ بن أبى طالب. حدّث عن ابن أبى فديك، عن هشام بن سعد، عن زيد بن أسلم، عن عطاء بن يسار، عن عبد اللّه بن عبّاس قال: سمعت عليّ بن أبى طالب رضى اللّه عنه يقول: خرج علينا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم، فقال: «اللّهمّ ارحم خلفائى». قيل: يا رسول اللّه، و من خلفاؤك؟ قال: «الّذين يأتون من بعدى، يروون أحاديثى و سنّتى و يعلّمونها النّاس. خرّج

---

(۱)- المعروف بالاثرم.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۳۵

هذا الحديث أبو نعيم الحافظ الاصبهانىّ فى الرّياضة «۱» عن أبى حصين محمّد بن الحسين ابن حبيب القاضى، عن أبى الطاهر، مرفوع النسب، عن ابن أبى فديك.

البرّی، الجوهرة،/ ۵۷

لم یعقب إلّا من محمّد وحده، و لم یکن مرضیّ السّیرة.

ابن الطقطقی، الأصیلی،/ ۳۳۲

أمّا عمر الأطرف بن علیّ أمیر المؤمنین، المکنّی بأبی القاسم، آخر من مات من بنی الإمام علیّ، أعقب من رجل واحد و هو ولده محمّد، فأعقب محمّد هذا من أربعة: عبد اللّه و عبید اللّه و عمر بنی خدیجة بنت الإمام زین العابدین، و جعفر ابن المخزومیّة و قیل: أمّه أمّ ولد، و هو الملقّب بالأبله، و یقال لولده: بنو الأبله، منهم الشّریف نقیب الصّالح، أبو الحسن علیّ بن محمّد بن جعفر بن إبراهیم بن علیّ الطّیّب بن محمّد بن عمر الأطرف، کان فقیها نجیبا و سیّدا أدیبا، و له بقیّة بسواد البصرة؛ و منهم أبو أحمد محمّد بن أحمد بن محمّد بن علیّ الطّیّب، کان شیخ آل أبی طالب و رئیسهم بمصر، و رجلهم فی الحلّ و العقد، و له ذیل طویل بمصر، و لعمر الأطرف هذا ذیل ببلخ و حرّان و واسط و الیمن و طبرستان و الهند و ملتان و السّند و غیرها.

المخزومی، صحاح الأخبار،/ ۱۰- ۱۱

(فی ذکر عقب عمر الأطرف بن أمیر المؤمنین علیّ بن أبی طالب علیه السّلام)

و ولده جماعة کثیرة متفرّقون فی عدّة بلاد.

«۲» أعقب من رجل واحد، و هو ابنه محمّد «۲»، فأعقب محمّد من أربعة رجال: عبد اللّه، و عبید اللّه؛ و عمر، و أمّهم خدیجة بنت زین العابدین علیّ بن الحسین علیه السّلام.

و جعفر، و أمّه أمّ ولد، و قیل: مخزومیّة، و لجعفر هذا حکایة تدلّ علی أنّ أمّه أمّ ولد و یلقّب الأبله لتلک الحکایة، حکاها الشّیخ العمریّ عن ابنه عمر بن جعفر، و قیل: إنّ الأبله محمّد بن جعفر. و رواها المبرّد فی کتاب (الکامل) عن أبیه جعفر، قال: کنت عند

---

(۱)- ریاضة المتعلمین انظر ص ۶۵.

(۲- ۲) [حکاه فی بطل العلقمی، ۳/ ۵۲۲- ۵۲۳].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۳۶

سعید بن المسیّب، فسألنی عن نسبی، فأخبرته و سألنی عن أمّی، فقلت: فتاة، و کأنّی نقصت فی عینه، فأکثرت من الجلوس عنده حتّی جاءه یوما سالم بن عبد اللّه بن عمر بن الخطّاب، فلمّا نهض من عنده سألته: من هذا؟ فقال: أما، تعرفه أمثل هذا من قومک یجهل؟ هذا سالم بن عبد اللّه. فقلت: فمن أمّه؟ فقال: فتاة. ثمّ أتاه بعد ذلک القاسم بن محمّد بن أبی بکر، فقلت: من هذا؟ فقال سعید: هذه أعجب من الأوّل، هذا القاسم بن محمّد بن أبی بکر. قلت: فمن أمّه؟ قال: فتاة، ثمّ جاءه بعد أیّام علیّ بن الحسین علیه السّلام، فقلت له: من هذا؟ قال: هذا الّذی لا یسع مسلما أن یجهله، هذا علیّ بن الحسین. قلت:

فمن أمّه؟ قال: فتاة. قلت: یا عمّ! رأیتنی نقصت فی عینک، أفمالی بهؤلاء من قومی أسوة؟ فقال سعید بن المسیّب: إنّه لأبله یرید غایة الذّکاء علی العکس.

و یقال لولد جعفر هذا بنو الأبله، کان من ولده أبو المختار حسین «۱» بن الکوّان حمزة بن الحسن بن عبد اللّه بن محمّد بن جعفر المذکور، رآه الشّیخ أبو الحسن العمریّ، و هو القعدد فی وقته، و بنته الیوم فی أحد القعدد إلی أمیر المؤمنین علیه السّلام. «۲»

ابن عنبة، عمدة الطّالب (ط النّجف)/ ۳۶۲

و تزوّج أسماء بنت عقیل بن أبی طالب. «۳»

سبط ابن الجوزی، تذکرة الخواصّ،/ ۵۵- عنه، رضیّ الدّین ابن المطهّر، العدد،/ ۲۴۳؛ المجلسی، البحار، ۴۲/ ۷۵

محمّد بن عمر بن علیّ بن أبی طالب علیه السّلام الهاشمیّ المدنیّ (ق جخ) و ذکره عند ذکر أصحاب علیّ بن الحسین علیه السّلام و

قال و قيل: ليس له عنه رواية.

التّفرشى، نقد الرّجال،/ ۳۲۶

---

(۱)- قال العمرىّ فى (المجدىّ): تزوّج الحسين أبو المختار إلى بيت الصّوفىّ و ولد بنتا اسمها مهابة بالبصرة ...

و بنته اليوم أحد القعدد إلى علىّ عليه السّلام.

(۲)- در نسل عمر الأطرف بن أمير المؤمنين علىّ بن أبى طالب عليه السّلام

و نسل او از يک پسر است: محمّد بن عمر، و نسل محمد از چهار پسرند: عبد اللّه، و عبيد اللّه، و عمر، و جعفر الأبله. ابن عنبه، الفصول الفخريّة،/ ۲۰۳

(۳)- [زاد فى العدد: «فأولدها: محمّد، و أمّ موسى، و أمّ حبيب»].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۳۷

و أمّا عمر الأطرف بن علىّ بن أبى طالب عليه السّلام، فقد ذكر النّسابون أنّ له عقب، و لم أطّلع على ذلك.

محمّد كاظم الموسوى، النّفحة العنبريّة،/ ۱۳۵

و ولده جماعة كثيرة متفرّقون فى عدّة بلاد. انتهى المهمّ ممّا فى عمدة الطّالب. «۱»

المامقانى، تنقيح المقال، ۲- ۱/ ۳۴۶

و راجع تفصيل عقبه و ما تناسلوا:

أبو نصر، سرّ السّلسلة،/ ۹۸- ۱۰۰

العبيدلى، تهذيب الأنساب،/ ۲۹۱- ۳۰۵

المجدى،/ ۲۴۵- ۲۹۵

ابن فندق، لباب الأنساب، ۱/ ۳۵۹- ۳۶۰، ۳۸۸، ۳۸۹- ۳۹۰

الفخر الرّازى، الشّجرة المباركة،/ ۲۰۴- ۲۱۶

المروزى، الفخرى،/ ۱۷۳- ۱۸۱

ابن عنبة، عمدة الطّالب (ط النّجف)،/ ۳۶۲- ۳۶۶

ابن عنبة، الفصول الفخريّة،/ ۲۰۳- ۲۰۸

كياء گيلانى، سراج الأنساب،/ ۱۷۶- ۱۷۸

---

(۱)- نسل او از پسرش محمد تنها، نسل محمد از چهار پسرند: عبد اللّه و عبيد اللّه و عمر و جعفر.

كياء گيلانى، سراج الأنساب،/ ۱۷۶

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۳۸

لقاؤه أخاه الإمام عليه السّلام بالمدينة

«۱» و حدّثنى جماعة منهم من أشرت إليه بإسنادهم إلى عمر النّسابة (رضوان اللّه عليه) فيما ذكره فى آخر كتاب الشّافى فى النّسب بإسناده إلى جدّه محمّد بن عمر، قال: سمعت أبى، عمر بن علىّ بن أبى طالب عليه السّلام يحدّث أخوالى آل عقيل. «۱» قال: لمّا امتنع أخى الحسين عليه السّلام عن البيعة ليزيد بالمدينة، دخلت عليه، فوجدته خاليا، فقلت له: جعلت فداك يا أبا عبد اللّه، حدّثنى أخوك

أبو محمّد الحسن عن أبيه عليهما السّلام، ثمّ سبقتني الدّمعة و علا شهيقي، فضمّني إليه، و قال: حدّثك أنّي مقتول؟ فقلت: حوشيت يا ابن رسول اللّه، فقال: سألتك بحقّ أبيك بقتلي خبّرك؟ فقلت: نعم، فلو لا ناولت و بايعت، فقال: حدّثني أبي أنّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله أخبره بقتله و قتلي و أنّ تربتي تكون بقرب تربته، فتظنّ أنّك علمت ما لم أعلمه و أنّه لا أعطي الدّنيّة من نفسي أبدا، و لتلقينّ فاطمة أباها شاكية ما لقيت ذرّيّتها من أمّته، و لا يدخل الجنّة أحد آذاها في ذرّيّتها. «۲» «۳»

(۱- ۱) [لم يرد في الأسرار].

(۲)- و جماعتی مرا حدیث کردند که از جمله آنان، همان افرادی است که قبلا اشاره کردم. از عمر نسابه.

رضی اللّه عنه که او در پایان کتاب (الشافی فی النسب) از جد خود محمد بن عمر نقل کرده است که از پدرم عمر بن علی بن ابی طالب شنیدم که به فرزندان عقیل (داییهای من) می گفت:

چون برادرم حسین در مدینه از بیعت با یزید خودداری نمود، من به خدمتش رسیدم. دیدم تنها نشسته و کسی در محضرش نیست. عرض کردم: «من به قربانت ای ابا عبد اللّه! برادرت ابو محمد حسن از پدرش برای من حدیث فرمود.»

همین را که گفتم، اشک چشم مجالم نداد و صدای گریه‌ام بلند شد. آن حضرت مرا به سینه چسبانید و فرمود: «برای تو حدیث کرد که من کشته می‌شوم؟»

عرض کردم: «خدا نکند یا ابن رسول اللّه.»

فرمود: «تو را به حق پدرت به سئوالم جواب بده! از کشته شدن من خبر داد؟»

گفتم: آری! چه می‌شد که کناره نمی گرفتی و بیعت می‌فرمودی؟»

فرمود: «پدرم برای من حدیث فرمود که: رسول خدا به پدرم فرموده است که او و من هردو کشته می‌شویم و قبر من نزدیک قبر او خواهد بود. گمان می کنی آنچه را که تو می‌دانی، من نمی‌دانم؟ و حقیقت این است که هرگز تن به پستی ندهم و روزی که فاطمه زهرا پدرش را ملاقات می کند، شکایت آنچه را که فرزندانش از این امت دیده‌اند به حضرتش خواهد فرمود و یک نفر از افرادی که دل فاطمه را درباره فرزندانش آزرده‌اند، به بهشت داخل نخواهد شد.»

فهری، ترجمه لهوف،/ ۲۶- ۲۷

(۳)- در کتاب شافی که عمر در علم نسب نگاشته [است] سند به جد خود محمد بن عمر بن علی بن أبی طالب می‌رساند که چون عمر بن علی در مدینه انکار حسین علیه السّلام را از بیعت یزید نگریست، به نزدیک حسین آمد و عرض کرد: «فدای تو شوم یا ابا عبد اللّه! برادرت حسن از پدر خویش مرا حدیثی کرده است.»

این بگفت و بگریست و بانگ عویل و شهیق (۱) درافکند حسین علیه السّلام او را دربر کشید و گفت: «ای برادر! تو را به جان پدر سوگند می‌دهم خبر به قتل من داد؟»

عرض کرد: «چنین است. کاش با یزید بیعت می کردی و این بلا را از خویش می گردانیدی.»

فقال: حدّثني أبي أنّ رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله أخبره بقتله و قتلي و أنّ تربتي تكون بقرب تربته فتظنّ أنّك علمت ما لم أعلمه. و اللّه لا أعطي الدّنيّة من نفسي أبدا و لتلقينّ فاطمة أباها شاكية ما لقيت ذرّيّتها من أمّته و لا يدخل الجنّة أحد آذاها في ذرّيّتها.

فرمود: «ای برادر! رسول خدا پدر مرا خبر داد که «یا علی! تو کشته می‌شوی و حسین نیز کشته می‌شود و قبر شما با یکدیگر نزدیک خواهد بود. های ای برادر! گمان می کنی که تو می‌دانی و من نمی‌دانم؟

سوگند به خدای که من با یزید بیعت نمی کنم و حمل این خواری و ذلت بر خویشتن نمی‌فرمایم. همانا فاطمه رسول خدای را ملاقات می کند و شکایت امت را در ظلم با ذریت خود، بدان حضرت می‌برد و آن کس که فاطمه از وی شاکی باشد، روی بهشت

نمی‌بیند.»

(۱). شهیق: بالا آوردن گریه از سینه (فیها زفیر و شهیق).

سپهر، ناسخ التّواریخ سید الشهدا علیه السّلام، ۲/ ۱۳- ۱۴

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۳۹

ابن طاوس، اللّهوف،/ ۲۶- ۲۷- عنه: الدّربندیّ، أسرار الشّهادهٔ،/ ۲۰۶- ۲۰۷

فقال له عمر الأطرف بن أمیر المؤمنین: «۱» حدّثنی أبو محمّد الحسن عن أبیه أمیر المؤمنین، أنّک مقتول، فلو بایعت لکان خیرا لک. قال الحسین: حدّثنی أبی أنّ رسول اللّه أخبره بقتله و قتلی، و أنّ تربته تکون بالقرب من تربتی، أتظنّ أنّک علمت ما لم أعلمه؟ و إنّی لا أعطی الدّنیّهٔ من نفسی أبدا و لتلقینّ فاطمهٔ أباها شاکیهٔ ممّا لقیت ذریّتها من أمّته و لا یدخل الجنّهٔ من آذاها فی ذریّتها. «۲» «۳»

المقرّم، مقتل الحسین علیه السّلام،/ ۱۴۸- ۱۴۹

---

(۱)- ذکرنا ترجمته فی هامش کتابنا زید الشّهید ص ۱۰۰، طبع ثانی.

(۲)- اللّهوف، ص ۱۵ صیدا.

(۳)- سید ابن طاوس روایت می‌کند که عمر اطرف، امام حسین علیه السّلام را به بیعت با یزید فراخواند؛ اما حضرتش به او فرمودند: «پدرم از رسول خدا صلّی اللّه علیه و اله برایم روایت نمود که من و او هردو کشته می‌شویم و تربت من در جنب تربت او (یعنی امیر المؤمنین علیه السّلام) قرار می‌گیرد [به لحاظ نزدیکی نسبی نجف و کربلا]. آیا گمان می‌کنی تو چیزی را می‌دانی که من نمی‌دانم؟ به خدا سوگند که من هیچ‌گاه تن به ذلت و خواری نخواهم داد.»

پاک‌پرور، ترجمه العبّاس،/ ۱۳۲- ۱۳۳

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۴۰

لم یخرج مع أخیه الحسین علیه السّلام

(سر) دعاه الحسین علیه السّلام إلی الخروج معه، فلم یخرج.

(قال) و لا یصحّ روایهٔ من روی أنّ عمر حضر کربلاء و هرب لیلهٔ عاشوراء، قعد فی جوالیق، و لقّبوا أولاده بأولاد الجوالیق، لا یصحّ ذلک، بل کان هو بمکّهٔ مع ابن الزّبیر و لم یخرج إلی کربلاء، و السّبب فی تلقیبهم بأولاد الجوالیق، غیر ذلک، و اللّه أعلم.

أبو نصر، سرّ السّلسلهٔ،/ ۹۶

و روی: أنّ الحسین علیه السّلام حین خرج إلی العراق دعاه إلی الخروج، فلم یخرج.

ابن الطقطقی، الأصیلی،/ ۳۳۲

و تخلّف عمر عن أخیه الحسین علیه السّلام و لم یسر معه إلی الکوفهٔ «۱»، و کان قد دعاه إلی الخروج معه، فلم یخرج. «۱» «۲»

ابن عنبهٔ، عمدهٔ الطّالب (ط النّجف)،/ ۳۶۲- عنه: المامقانی، تنقیح المقال، ۲- ۱/ ۳۴۶؛ القمی، نفس المهموم،/ ۳۲۸؛ الحائری، ذخیرهٔ الدّارین، ۱/ ۱۶۴؛ المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۵۱۹؛ الزّنجانی، وسیلهٔ الدّارین،/ ۲۵۹

و حکی ما یؤدّی تخلّفه عن أخیه عن أبی نصر البخاریّ فی کتاب سرّ سلسلهٔ العلویّهٔ و غیره، و أقول: لو لا تصریح أهل السّیر و المقاتل فی عمر المقتول بالطّفّ، و عن أهل

(۱- ۱) [نفس المهموم: و لا یصحّ روایهٔ من روی أنّ عمر حضر کربلاء].

(۲)- و عمر أطرف با برادر خود أمير المؤمنين حسين عليه السّلام، خلاف كرد و به كوفه نرفت.

كياء گيلانى، سراج الأنساب،/ ۱۷۵

جماعتى روايت كرده‌انـد كه عمر در سـفر كربلا، ملازم ركاب امام حسـين عليه السّـلام نگشت [...] و گروهى گويند كه عمر ملازم خدمت امام حسـين عليه السّلام بود و در شب عاشورا فرار كرده در جوالق منزل گرفت، از اين‌روى، فرزندان او را جوالق خواندند و اين درست نباشـد؛ بلكه در اين وقت با عبد اللّه بن زبير بن العوام در مكه جاى داشت. بخارى گويد: «فرزندان او را به وجهى ديگر، اولاد جوالق گفتند.»

سپهر، ناسخ التّواريخ أمير المؤمنين عليه السّلام، ۴/ ۳۴۲

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۴۱

الأنساب فى عمر الأطرف من كونه توأم رقيّة و كون أمّه الصّهباء، و كونه آخر من ولد لأمير المؤمنين عليه السّلام من الذّكور، لأمكن الجمع بين كلمات الفريقين بالبناء على تخلّف عمر الأطرف عن وقعة الطّفّ و شهادة ابن آخر لأمير المؤمنين عليه السّلام اسمه عمر، و لكن تصـريح كـلّ من الفريقين مثـل مـا ذكره الفريق الآـخر من المشـخّصات أوقعنـا فى حيرة، و لو كان هو ممّن وقع التّسـليم عليه فى زيـارة النّاحيـة المقدّسـة أو الزّيـارة الرجبيّـة لجعلنـا ذلك مرجّحا لقول أهل المقاتل و السّـير، و لكن خلوّ الزّيارتين عن ذكره ثبّطنا عن ذلك لا أقول أنّ خلوّهما يكشف عن تخلّفه ضـرورة أنّ عدّة من بنى هاشم المعلوم شهادتهم بوقعة الطّفّ غير مذكورين فى الزّيارتين جميعا، و يرشدك إلى ذلك أنّه لا شبهة فى أنّ المستشهدين بالطّفّ من بنى هاشم سبعة عشر رجلا، و لم يذكر فى الزّيارة الرّجبيّة إلّا أربعـة عشـر منهم و زيـارة النّاحيـة، فإن تضـمّنت ذكر سـبعة عشـر، لكن ذكر فيها بعض ما لم يـذكر فى الزّيارة الرّجبيّـة و بالعكس، و بالجملة فإنّى فى حال عمر بن أمير المؤمنين عليه السّـلام متوقّف و العلم عند اللّه تعالى، فإن كان ما ذكره أهل الأنساب من تخلّفه عن الحسين عليه السّلام مع دعوته إيّاه و تبجّحه فى لباس معصفر بتخلّفه، و كونه أوّل من بايع ابن الزّبير ثمّ الحجّاج صحيحا، فلا أهلا له و لا مرحبا، و إن كان الصّحيح ما ذكره أهل المقاتل من شهادته بالطّفّ، فبخ بخ له.

و أمّا ما رواه فى باب أحوال السّـجّاد عليه السّـلام من البحار من أنّ عمر بن علىّ عليه السّـلام خاصم علىّ بن الحسـين عليه السّلام إلى عبد الملك فى صدقات النّبىّ صلّى اللّه عليه و اله و أمير المؤمنين عليه السّلام و قال له:

يا أمير المؤمنين! أنا ابن المتصدّق، و هذا ابن ابن، فأنا أولى منه، فتمثّل عبد الملك بقول أبى الحقيق:

لا تجعل الباطل حقّا و لا تلظّ دون الحقّ بالباطل

قم يا علىّ بن الحسين عليه السّلام، فقد ولّيتكها، فقاما، فلمّا خرجا تناوله عمر، و آذاه، فسكت عليه السّلام عنه، و لم يرد عليه شيئا.

و روى ذلك بعينه مع زيادة كثيرة فى شعر أبى الحقيق، الشّيخ المفيد رحمه اللّه فى الإرشاد

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۴۲

عن هارون بن موسى عن عبد الملك بن عبد العزيز، قال: لمّا ولى عبد الملك بن مروان الخلافة، ردّ إلى علىّ بن الحسين عليه السّلام صـدقات النّبىّ صـلّى اللّه عليه و اله و علىّ بن أبى طـالب عليه السّـلام، فخرج عمر بن علىّ إلى عبـد الملـك يتظلّم من ابن أخيه، فقال عبـد الملـك: أقول كما قال ابن أبى الحقيق، ثمّ أورد شـعره، فلم يتحقّق أنّ المراد به هو المعنون، فلعلّ لأمير المؤمنين عليه السّـلام ابنا آخر اسمه عمر، فعل ذلك فلا تذهل.

المامقانى، تنقيح المقال، ۲- ۱/ ۳۴۶

«۱» و قـد نصّ أبو مخنف و ابن شـهر آشوب و فاضـل البحار و غيرهم من «۱» أرباب المقاتل من العامّـة و الخاصّـة بأنّه خرج مع أخيه الحسين من المدينة إلى العراق و كانت معه أمّه‌و أخته رقيّة و ولداها عبد اللّه و محمّد ابنا مسلم بن عقيل. «۲»

المامقانى، تنقيح المقال، ۲- ۱/ ۳۴۵- مثله الحائرى، ذخيرة الدّارين، ۱/ ۱۶۴؛ الزّنجانى، وسيلة الدّارين «۳»،/ ۲۵۹

(۱- ۱) [لم یرد فی ذخیرة الدّارین و وسیلة الدّارین].

(۲)- عمر اطرف با حضرت سید الشّهدا علیه السّلام در واقعه کربلا- حضور نیافت و در قیام مصعب بن زبیر نیز شرکت نجست. کسانی که او را در ردیف شهیدان کربلا- برمی‌شمارند به اشتباه رفته‌اند. کما این‌که دینوری (۱) او را در جمله مقتولین طرفدار مصعب در جنگ او با مختار دانسته، و غریب‌تر از این قول آن‌که یافعی (۲) او را در ردیف کشته‌شدگان همراه مختار می‌داند؛ که البته همه این اقوال، توهماتی بیش نیست.

درباره شرکت نجستن عمر اطرف در کربلای حسینی، ما نمی‌دانیم که علت چه بوده است. زیرا از یک سو احتمال و گمان ما را به جایی نمی‌رساند و از سوی دیگر در موردی که دلیل قطعی بر مخالفت و دشمنی او و امثال او- از امام‌زادگان- با ائمه علیهم السّلام نداشته باشیم، جز سکوت و تسلیم راه دیگر نداریم؛ بخصوص با این فرمایش امام صادق علیه السّلام که: لا یخرج أحدنا من الدّنیا حتّی یقرّ لکلّ ذی فضل فضله و لو بفواق ناقة.

هیچ‌یک از ما اهل بیت از دنیا نمی‌رود، مگر این‌که به فضل و برتری صاحب فضل (یعنی امام زمان خود) اقرار و اعتراف می‌کند؛ هرچند که این اعتراف در لحظات آخر حیاتش باشد.

که این فرمایش، صریح در توبه هریک از امام‌زادگان در هنگام مرگ است که به ظاهر (و نه از روی باطن و سرشت خود) با ائمه اطهار علیهم السّلام راه مخالفت پوییده‌اند. و شک نیست که توبه کفاره گناهان گذشته است؛ چنان‌که نص صریح قرآن مجید و اجماع مسلمین و اخبار متواتر- که موجب قطع به مضمون آن است- گواه بر این مطلب می‌باشد. بنابراین، به مجرد مشاهده چنین احادیثی که مأخذ آنها معلوم نیست، خاندان پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و اله را مورد هجوم شماتت قرار دادن، خارج از شیوه و سنت ائمه اطهار علیهم السّلام است.

(۱). أخبار الطوال، ص ۲۹۷.

(۲). مرآة الجنان، ج ۱، ص ۱۴۳.

پاک‌پرور، ترجمه العبّاس،/ ۱۳۲- ۱۳۳

(۳)- [حکاه عن ذخیرة الدّارین].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۴۳

قالوا: و خرج الحسین علیه السّلام، هو و بنوه و إخوته و بنو أخیه و جلّ أهل بیته، إلّا محمّد ابن الحنفیّة و عبد اللّه بن جعفر، و عمر الأطرف، و عبد اللّه بن عبّاس، فخرج- و هو یقرأ قوله تعالی: فَخَرَجَ مِنْها خائِفاً یَتَرَقَّبُ قالَ: رَبِّ نَجِّنِی مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِینَ «۱».

و کان خروجه لیلة الأحد لیومین بقیا من رجب سنة ستّین من الهجرة.

بحر العلوم، مقتل الحسین علیه السّلام،/ ۱۴۱

و خرج مع الحسین علیه السّلام من زوجات علیّ علیه السّلام ثمان، الصّهباء التغلبیّة خرجت مع بنتها رقیّة الکبری زوجة ابن عمّها مسلم بن عقیل بن أبی طالب و معها بنتها عاتکة و ابناها عبد اللّه و محمّد أولاد مسلم اللّذان قتلا یوم الطّفّ.

المازندرانی، معالی السّبطین، ۲/ ۲۲۷- ۲۲۸

و خرج مع الحسین علیه السّلام تسعة من إخوته حین خرج من المدینة إلی العراق [...] عمر ابن علیّ الملقّب بالأطرف أمّه الصّهباء التّغلبیّة المکنّاة أمّ حبیب جائت مع ولدها.

المازندرانی، معالی السّبطین، ۲/ ۲۳۴

(۱)- القصص/ ۲۱.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۴۴

موقفه عندما بلغه مقتله علیه السّلام

فلمّا أتاه مصرعه، خرج فی معصفرات له و جلس بفناء داره، و یقول: أنا الغلام الحازم، و لو خرجت معهم لذهبت فی المعرکة و قتلت.

أبو نصر، سرّ السّلسلة،/ ۹۶

فلمّا بلغه بما جری علیهم من القتل، لبس المعصفرات و جلس بفناء داره، و قال: أنا الغلام الحازم، لو خرجت معهم لدعیت فی العترة.

ابن الطقطقی، الأصیلی،/ ۳۳۲

«۱» و یقال: إنّه لمّا بلغه قتل أخیه الحسین علیه السّلام، خرج فی معصفرات له و جلس بفناء داره، و قال: أنا الغلام الحازم و لو أخرج معهم لذهبت فی المعرکة و قتلت. «۱» و لا یصحّ روایة من روی أنّ عمر حضر کربلاء. «۲»

ابن عنبة، عمدة الطّالب (ط النّجف)،/ ۳۶۲- عنه: القمی، نفس المهموم،/ ۳۲۸؛ المامقانی، تنقیح المقال، ۲- ۱/ ۳۴۶؛ المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۵۱۹

(۱- ۱) [لم یرد فی نفس المهموم].

(۲)- و پس از شهادت، آن حضرت همی‌گفت که: من مردی با حزم بوده‌ام اگر سفر کربلا کردم، کشته شدم.

سپهر، ناسخ التّواریخ أمیر المؤمنین علیه السّلام، ۴/ ۳۴۲

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۴۵

بایع ابن الزّبیر و الحجّاج!

(قال) أوّل من بایع ابن الزّبیر، عمر بن علیّ علیه السّلام ثمّ بایع الحجّاج بعده. «۱» و هو الّذی زوج أمّ کلثوم بنت عبد اللّه بن جعفر- و أمّها بنت علیّ علیه السّلام زینب و أمّها فاطمة علیها السّلام- من الحجّاج بن یوسف. و استحی أن یحضر الولیمة، فقال: دعونی، آتیکم لیلا. فبعث إلیه الحجّاج، احضر، فلم یبق من أهلک من تحتشمه، فحضر. «۲»

أبو نصر، سرّ السّلسلة،/ ۹۷- مثله ابن عنبة، عمدة الطّالب (ط النّجف)،/ ۳۶۲

---

(۱)- [إلی هنا حکاه فی عمدة الطّالب].

(۲)- اول کسی که با عبد اللّه بن زبیر بیعت کرد، او بود.

کیاء گیلانی، سراج الأنساب،/ ۱۷۵

و او اول کس بود که با عبد اللّه بن زبیر بیعت کرد و بعد از او با حجاج بیعت کرد. آن‌گاه که حجاج ام کلثوم دختر عبد اللّه بن جعفر را نکاح بست، عمر شرم داشت که در مجلس ولیمه حاضر شود و گفت: «مرا بگذارید!»

حجاج کس به او فرستاد که حاضر باش! چه آن حشمت برای أهل تو به‌جا نمانده است.

سپهر، ناسخ التّواریخ أمیر المؤمنین علیه السّلام، ۴/ ۳۴۲

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۴۶

محاولته لتولّی صدقات أمیر المؤمنین علیه السّلام و عدم فوزه به

و کان عمر آخر ولـد علیّ بن أبی طالب، و قـدم مع أبان بن عثمان علی الولید بن عبد الملک، یسأله أن یولّیه صدقهٔ أبیه علیّ بن أبی طالب؛ و کان یلیها یومئـذ ابن أخیه الحسن بن الحسن بن علیّ؛ فعرض علیه الولیـد الصّلهٔ و قضاء الـدّین؛ و قال: «لا حاجهٔ لی بذلک؛ إنّما جئت فی صدقهٔ أبی؛ أنا أولی بها؛ فاکتب لی فی ولایتها».

فکتب له الولید رقعهٔ فیها أبیات ربیع بن أبی الحقیق النّضریّ «۱»:

إنّا إذا مالت دواعی الهوی و أنصت السّامع للقائل

و اصطرع القوم بألبابهم نقضی بحکم عادل فاضل

لا نجعل الباطل حقّا و لا نلطّ دون الحقّ بالباطل

نخاف أن تسفه أحلامنا فنخمل الدّهر مع الخامل

ثمّ دفع الرّقعـهٔ إلی أبـان، و قـال: «ادفعها إلیه، و أعلمه أنّی لا أدخل علی ولـد فاطمـهٔ بنت رسول اللّه- صـلّی اللّه علیه و سـلّم- غیرهم» فانصرف عمر غضبان، و لم یقبل منه صلهٔ.

المصعب الزّبیری، نسب قریش، ۱/ ۴۲- ۴۳- عنه: ابن عساکر، مختصر ابن منظور، ۱۹/ ۱۳۹

و کـان الحسن بن الحسن بن علیّ وصـیّ أبیه، و ولی صدقـهٔ علیّ، فسـأله الحجّاج بن یوسف- و هو علی المدینـهٔ- أن یـدخل عمر بن علیّ فی الوصیّهٔ، فأبی، ثمّ قدم الحسن

---

(۱)- راجع: «طبقات» ابن سلام، ص ۱۱۰؛ و قد أورد القطعهٔ کما یلی:

سائل بنا خایر أکمائنا و العلم قد یلقی لدی السّائل

لسنا إذا جارت دواعی الهوی و استمع المنصت للقائل

و اعتلج القوم بألبابهم بقائل الجود و لا الفاعل

إنّا إذا نحکم فی دیننا نرضی بحکم العادل الفاضل

لا نجعل الباطل حقّا و لا نلظّ دون الحقّ بالباطل

نخاف أن تسفه أحلامنا فنخمل الدّهر مع الخامل

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۴۷

علی عبد الملک بن مروان فرحّب به، و کان الحسن قد أسـرع إلیه الشّـیب، فقال له عبد الملک: لقد أسـرع إلیک الشّـیب. فقال یحیی بن الحکم: شـیّبته أمانی أهل العراق الّـذین یقـدمون علیه کلّ عام یمنّونه الخلافهٔ. فقال له: لیس کما قلت، و لکنّا أهل بیت یسـرع إلینا الشّـیب. فسـأله عمّـا قـدم له، فـأخبره بما سأله الحجّاج فکتب إلیه أن یمسک عنه و وصـله، فلقی یحیی بن الحکم، فقال له: ما حملک علی ما قلت؟ «۱» فقال: النّظر لک، و اللّه لو لا فرقه منک ما قضی حاجتک.

البلاذری، جمل من أنساب الأشراف، ۳/ ۳۰۵، أنساب الأشراف، ۳/ ۷۳- ۷۴

قال: فتنازع زید بن علیّ بن الحسین و عبد اللّه بن الحسن فی صدقات علیّ بن أبی طالب و وصیّته [...]

و حدّثنی محمّد بن سعد، عن الواقدیّ، قال: اجتمع زید و عبد اللّه بن حسن عند هشام، فأعان عمر بن علیّ الأصغر بزید بن علیّ، فقال له هشام: ما بالک تخاصم عن غیرک و لا تتکلّم عن نفسک؟ فقال [عبـد اللّه بن] الحسن: یمنعه من ذلک خولهٔ و الرّباب جرّتاه اللّتان صبّ أبان بن عثمان ما فیهما من نبیذ علی رأسه فی ولایته المدینهٔ لعبد الملک بن مروان.

و ذكر المدائنيّ أنّ أبان حدّ عمر بن عليّ بالنّبيذ، ضربه ثمانين، و قدم عمر مع أبان على الوليد بن عبد الملك يسأله أن يولّيه صدقة عليّ. فقال: أنا لا أدخل على ولد فاطمة بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و سلّم غيرهم. و وصله، فلم يقبل صلته.

البلاذرى، جمل من أنساب الأشراف، ۲/ ۴۲۱، أنساب الأشراف، ۲/ ۱۹۹

المدائنيّ عن عبد اللّه بن سلم و غيره قالوا: قدم عمر بن عليّ بن أبى طالب على عبد الملك، فسأله أن يصير إليه صدقة عليّ بن أبى طالب، فتمثّل عبد الملك قول ابن الحقيق اليهوديّ:

إنّا إذا مالت دواعى الهوى و أنصت السّامع للقائل

---

(۱)- هذا هو الصّواب، و فى النّسخة: ما حملت على ما قلت؟ ...

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۴۸

و اعتلج القوم بآرائهم نقضى بحكم عادل فاضل

و لا نجعل الباطل حقّا و لا نلظّ دون الحقّ بالباطل

نخاف أن تسفه أحلامنا فنخمل الدّهر مع الخامل

لا لعمرى لا أخرجها من ولد الحسين إليك، و وصله عبد الملك و رجع من عنده.

البلاذرى، جمل من أنساب الأشراف، ۷/ ۲۳۰- ۲۳۱

و لم يكن لأحد منهم، عقب، و ورثهم العبّاس، و قتل بعدهم «۱» يومئذ، و خلف ولده عبيد اللّه بن العبّاس. و بقى محمّد و عمر ابنا عليّ عليه السّلام.

و أمّا محمّد، فسلّم لعبيد اللّه بن العبّاس حصّته من تراث عثمان و جعفر و عبد اللّه أبناء عليّ عليه السّلام.

و أمّا عمر بن عليّ، فكان أصغر ولد عليّ، و قام بعد ذلك فى حظّه من ميراث إخوته:

عثمان و جعفر و عبد اللّه، حتّى صولح و أرضى من ذلك و كان العبّاس و عثمان و عبد اللّه و جعفر بنو عليّ أشقّاء، أمّهم أمّ البنين بنت [حزام] «۲» بن خالد بن ربيعة بن الوليد.

و عمر بن عليّ لا شقيق له. و إنّما شقيقته رقيّة الكبرى، أمّهما الصّهباء بذلك تعرف و اسمها أمّ حبيب بنت ربيعة. فما أدرى من أين طلب عمر بن عليّ ميراث إخوته غير أشّقائه مع شقيقهم العبّاس.

و هو أحقّ بذلك منه بإجماع، على أنّ الإخوة و الأخوات من الأب لا يرثون مع الإخوة و الأخوات من الأب و الأمّ شيئا، لقول رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله الّذى آثر به وصيّة عليّ

---

(۱)- قال العبّاس عليه السّلام لأخيه عبد اللّه، و كان أكبر إخوته من أبيه و أمّه: تقدّم يا أخى حتّى أراك قتيلا، فأحتسبك، (مقاتل الطّالبيّين ص ۸۲). و فى رواية أخرى قال لإخوته: تقدّموا يا بنى أمّى حتّى أراكم نصحتم للّه و لرسوله.

قال ابن الأثير فى الكامل ۴/ ۷۶: إنّ العبّاس قال لإخوانه: تقدّموا حتّى أرثكم فإنّه لا ولد لكم، ففعلوا، فقتلوا.

أقول: كيف؟ و العبّاس فى تلك السّاعات الرّهيبة يفكّر فى المال و المادّة الخسيسة و لو كان بهذه الدّرجة لقبل الأمان من عبيد اللّه بن زياد الّذى أتى به شمر بن ذى الجوشن ليلة عاشوراء، تعالى عن ذلك علوّا كبيرا، هذه النّفس الأبية مع هذه المصاعب الجسمية من صياح الأطفال و استشهاد الأخوة و العشيرة مع أنّ أبا عبد اللّه الصّادق عليه السّلام يقول فى حقّه: كان عمّنا العبّاس بن عليّ نافذ البصيرة، صلب الإيمان، جاهد مع أبى عبد اللّه الحسين عليه السّلام و أبلى بلاء حسنا و مضى شهيدا، أيعقل فى حقّه هذا الكلام.

(۲)- هكذا صححناه و فى الأصل: بنت حمل.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۴۹

ابن أبى طالب عليه السّلام. و رواه الخاصّ، و العامّ. «۱»

إنّه قال: (أعيان بنى [الأمّ] «۲» يتوارثون دون بنى العلات).

و هذا ما أجمع عليه أهل الفتيا، إلّا أن يكون ادّعى أنّ العبّاس قتل قبلهم، و لم تقم على ذلك بيّنة. «۳»

مع أنّه قد ادّعى و طلب ما ليس له، و ذلك أنّه أراد أن يكون يلى أمر [صدقات] علىّ عليه السّلام، و قد كان وصيّة علىّ عليه السّلام أن لا يلى أمر ما [أوقفه] «۴» من [أموال] الصّدقات إلّا ولده من فاطمة عليه السّلام و أعقابهم ما تناسلوا.

و قد روى الزّبير عن عمّه مصعب بن عبد اللّه، أنّه قال: كان عمر آخر ولد علىّ بن أبى طالب عليه السّلام، و قدم مع أبان بن عثمان على الوليد بن عبد الملك «۵»، يسأله أن يولّيه صدقة أبيه علىّ بن أبى طالب عليه السّلام، و كان يليها يومئذ ابن أخيه الحسن بن [الحسن] بن علىّ «۶».

---

(۱)- روى الحرّ العاملىّ فى وسائل الشّيعة (۱۷/ ۵۰۳ الحديث ۲/ ۳۰) بإسناده: عن الحارث الأعور عن أمير المؤمنين إنّه قال: أعيان بنى الأمّ أقرب من بنى العلات. و أيضا بإسناده عن محمّد بن علىّ بن الحسين عن النّبىّ إنّه قال: أعيان بنى الأمّ أحقّ بالميراث من بنى العلات.

و أيضا بإسناده عن محمّد بن علىّ بن الحسين عن النّبىّ صلّى اللّه عليه و اله، إنّه قال: أعيان بنى الأمّ أحقّ بالميراث من بنىّ العلات.

روى محمّد بن الحسن فى (التّهذيب ۹/ ۳۲۷ الحديث ۱۳) بإسناده عن الحسن بن محمّد بن سماعة. عن محمّد بن أبى يونس عن أبى نعيم الفضل بن دكين، عن سفيان بن سعيد عن أبى إسحاق السّبيعىّ، عن الحارث عن أمير المؤمنين عليه السّلام قال: أعيان بنى الأمّ يرثون دون بنى العلات.

(۲)- هكذا صحّحناه، و فى الأصل: أدم.

(۳)- من الوارث:-

لقد أجاد المؤلّف فى إثباته و استدلاله بأنّ العبّاس هو الوارث لإخوته من أمّه و أبيه دون (عمر و محمّد) الإخوة من الأب، و استشكاله على عمر لطلبه ما ليس له، فى محلّه، و لكن الإشكال فى أنّ العبّاس حسب تتبّعنا للرّوايات لم يكن وارثا فى ذلك الحال، لأنّ الطّبقة الأولى إذا كانت موجودة تحجب الطّبقة التّالية (الثّانية)، و قد أكدت روايات عديدة على وجودها، كما ذكرناه.

(۴)- هكذا صحّحناه، و فى الأصل: ما انفقه. (إبصار العين ص ۳۲)

(۵)- كنيته: أبو العبّاس. ولد سنة ۴۸. و ولى بعد وفاة أبيه (۸۶ ه) الخلافة، فكانت مدّة خلافته تسع سنوات و ثمانية أشهر و توفّى ۹۶ ه. (بلغة الظّرفاء ۳۳ تاريخ الخميس ۲/ ۳۱۴)

(۶)- كنيته: أبو محمّد. و هو الّذى نجا من واقعة الطّفّ كما ذكره المؤلّف فى جملة الأسارى، توفّى حوالى سنة ۹۰ ه، و دفن فى المدينة.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۵۰

فعرض عليه الوليد الصّلة، و [قضاء] الدّين.

قال [عمر]: لا حاجة لى فى ذلك، إنّى سألت صدقة أبى أن أتولّاها، فأنا أولى بها من ابن أخى، فاكتب لى فى ولايتها.

فوضع الوليد فى رقعة أبيات ربيع بن أبى الحقيق شعرا:

إنّا إذا مالت دواعى الهوى و انصت السّامع للقائل

و اصطرع القوم بألبابهم نقضى بحكم عادل فاصل «۱»

لا نجعل الباطل حقّا و لا تلظّ «۲» دون الحقّ بالباطل

نخاف أن تسفه أحلامنا فنخمل «۳» الدّهر مع الخامل

ثمّ رفع الرّقعة إلى أبان، و قال: ادفعها إليه، أن لا أدخل على ولد فاطمة بنت رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله غيرهم، و انصرف عنه عمرو غضبانا، و لم يقبل له صلة. و لو أفاد الوليد هذا القول فيما تغلّب عليه «۴» لكان أولى به.

[ضبط الغريب]

قوله: (و اصطرع القوم بألبابهم).

الصّرع: طرح الإنسان بالأرض، فتقول صرعته طرحا، إذا طرحته بالأرض.

و المصارعة: تعالج الاثنين أيّهما يصرع صاحبه.

الألباب: هاهنا جمع تلبيب، يقال: منه تلبيب و تلابيب. و التّلبيب: مجمع ما فى موضع اللّبّة من ثياب الرّجل. و اللّبّة: موضع واسطة العقد إذا عدل فى العنق.

قال ذو الرّمّة «۵»:

---

(۱)- و فى عمدة الطّالب ص ۸۶:

و اضطرب القوم بأحلامهم نقضى بحكم فاصل عادل

(۲)- فى المناقب ۴/ ۱۷۴، و العمدة أيضا: نلفظ.

(۳)- هكذا فى نسخة- ز- و فى الأصل: فنخسر.

(۴)- إشارة إلى ردّ الخلافة إلى أهلها.

(۵)- و فى نسخة ز: ابن الرّقمة.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۵۱

برّاقة الخدّ «۱» و اللّيّات واضحة كأنّها ظبية أقصى بها البيب

فجمع، و إنّما هى لبّة واحدة، و العرب تجمع الواحد و الاثنين ممّا يكون فى الإنسان، فيقولون: لباب المرأة، و ترائبها، و معاصمها، و يقال لواسطة العقد: لبّة، لأنّها تكون فى اللّبّة. و العرب تسمّى الشّىء باسم [ما صاحبه و لاءمه].

و يقال: أخذ فلان تلبيب فلان؛ و لبيب فلان: إذا أخذ مجامع ثيابه عند نحره، أو جعل فى عنقه ثوبا، أو حبلا، أو قبض فى ذلك على موضع تلبيبه. و قد يفعل ذلك الإنسان ممّن يريد أن يصرعه.

و قوله: (و لا نلظّ دون الحقّ [بالباطل]).

الإلظاظ: الإلحاح على الشّىء، يقال منه: ألظّ على الشّىء، و ألظّ منه. سمّيت الملاظة فى الحرب، يقال منه: رجل ملظاظ، و ملظاء، أى: ملحّ. قال [الرّاجز]: (عجبت و الدّهر له لظيظ) «۲».

و يقال: رجل لظ [فظ]، أى: عسير متشدّد.

و قيل للحيّة إذا تلظظ: إذا هى حرّكت رأسها من شدّة اغتياظها. و قيل: إنّما سمّيت النّار لظى من أجل لزوقها بالجلد، و اشتقاقه من الإلظاظ. و النّار تلظّى و تتلظّى: إذا اشتدّ توقّدها. و الأصل تلظظ، فقلبوا أحد الظّاءين إلى الياء. و فى الحديث: (ألظّوا ب: يا ذا الجلال و الإكرام)، أى: سلوا اللّه فى الدّعاء بهذه الكلمة، و أديموا السّؤال.

و قوله: الدّهر. يقول إذا فعلنا ذلك خملنا طول الدّهر. و الخمول: الإخفاء. و الخامل:

الخفیّ. یقال منه: رجل خامل الذّکر: أی لا یکاد أن یعرف و لا یذکر. و الخامل: القول الخفیض. و فی الحدیث: (اذکروا اللّه ذکرا خاملا) «۳»، أی: خفیّا، یعنی سرّا.

---

(۱)- و فی لسان العرب ۱/ ۷۳۳: براقة الجید.

(۲)- لسان العرب ۷/ ۴۶۰.

(۳)- لسان العرب ۱۱/ ۲۲۱.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۵۲

[الصّدقات] «۱»

و روی هارون بن موسی، أنّ عبد الملک بن مروان «۲» ولی علیّ بن الحسین علیه السّلام صدقات النّبیّ صلّی اللّه علیه و اله و صدقات علیّ علیه السّلام و کانتا مضمونتین، فجاء عمر بن علیّ إلی عبد الملک بن

---

(۱)- ما هی الصّدقات: و هی مجموعة أراضی و عیون و بساتین من:

ألف- أوقاف فاطمة: البساتین السبع الّتی أوصی لحوائط مخیرق الیهودیّ بها إلی النّبیّ صلّی اللّه علیه و اله، و مات مسلما، و هی: الدّلال، و برقة، و الصّافیة، و المثیب، و مشربة أمّ إبراهیم، و الأعراف، و حسنی. فأوقفها النّبیّ صلّی اللّه علیه و اله سنة سبع من الهجرة علی خصوص فاطمة علیها السّلام، و کان یأخذ منها فی حیاته لأضیافه و حوائجه، و عند وفاتها أوصت بهذه البساتین و کلّ ما کان لها من المال إلی علیّ علیه السّلام، و من بعده الحسن، و من بعده إلی الحسین، ثمّ إلی الأکبر من ولد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله، و أشهدت علی الوصیّة المقداد بن الأسود، و الزّبیر بن العوّام (الکامل للمبرّد ۳/ ۱۱۵، تاریخ المدینة ۲/ ۲۶۳).

ب- أوقاف علیّ علیه السّلام: و من الصّدقات ما کان له فی خیبر، و وادی القری و سویقة الغفران، و بئر قیس، و الشّجرة، و عیون استخرجها فی ینبع، منها: یحیر، و عین نولاء و عین أبی نیزر، و عین أبی میرز، و هی الّتی أراد معاویة أن یشتریها من الحسین علیه السّلام عندما أصاب الحسین دین عظیم. فقال علیه السّلام: إنّ أبی أوقفها ابتغاء وجه اللّه فلا أغیره (معجم البلدان ۵/ ۱۸۰، تاریخ المدینة ۲/ ۲۴۹، الکامل للمبرّد ۳/ ۱۱۴). و قد مرّ ذکرها فی‌وصیّته علیه السّلام فی الجزء العاشر من هذا الکتاب ص ۴۵۳، فراجع.

عوائد الصّدقات: و قد بلغت غلة الصّدقات أربعین ألف دینار (السّیرة الحلبیّة ۲/ ۲۱۹).

تولیة الصّدقات: أوصی علیّ علیه السّلام فی أوقافه علی الصّدقات ابنه الحسن، و من بعده الحسین علیهما السّلام، و من بعده ممّن یراه الحسین علیه السّلام صالحا للقیام علیها. قال فی العمدة ص ۸۵: و کان أمیر المؤمنین علیه السّلام قد شرط علی أن یتولّی صدقاته ولده من فاطمة دون غیرهم من أولاده.

بعض من تولّاها: قام علی هذه الأوقاف من بعد الحسین علیه السّلام، زین العابدین علیه السّلام، فنازعه عمّه عمر بن علیّ بن أبی طالب علیه السّلام إلی عبد الملک بن مروان (سفینة البحار ۳/ ۲۷۲، اللّهوف ص ۱۵، الإرشاد ۲/ ۱۳۹) فقال له: یا أمیر المؤمنین! أنا ابن المصدّق و هذا ابن فاطمة، فأنا أحقّ بها منه، فتمثّل عبد الملک بقول ابن أبی الحقیق (الّتی مرّ ذکرها). ثمّ قال لعلیّ بن الحسین: قد ولیتکها، فقاما و خرجا. فتناوله عمر و آذاه، فما ردّ علیه السّجّاد علیه السّلام بشیء (المناقب ۴/ ۱۷۳).

قال ابن عساکر فی تاریخه ۴/ ۱۶۴: و ممّن تولّی أمر الصّدقات من بنی الحسن: الحسن المثنّی، فنازعه عمّه عمر الأطرف. و کان الحسن بن الحسن بن علیّ علیه السّلام وصی أبیه، و ولی صدقة علیّ علیه السّلام. فسأله الحجّاج بن یوسف الثّقفیّ- و هو علی المدینة- أن یدخل عمر بن علیّ فی الوصیّة، فأبی. ثمّ قدم الحسن علی عبد الملک، فرحّب به، و کان الحسن قد أسرع إلیه الشّیب،

فسأله الوليد عمّا قدم له، فأخبره بما سأله الحجّاج، فكتب إليه أن أمسك عنه، و وصله.

(۲)- و هو أحد خلفاء الأمويّين، ولد سنة ۲۶، و استعمله معاوية على المدينة، و هو ابن ۱۶ سنة، و انتقلت إليه الخلافة بموت أبيه سنة ۶۵ ه، و توفّى سنة ۸۶ ه فى دمشق. (الطّبرىّ ۸/ ۵۶، ميزان الاعتدال ۲/ ۱۵۳).

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۵۳

مروان يتظلّم منه فى ذلك، و يقول: أنا أحقّ منه بها.

فقال له عبد الملك: أقول كما قال ابن أبى الحقيق «۱»، إنّى إذا مالت دواعى الهوى ...

و أنشده الأربعة الأبيات المتقدّم ذكرها.

ثمّ جاء بعد ذلك إلى ابنه الوليد، طمعا فيه أن يولّيه ذلك، فأجابه بما أجابه أبوه به.

القاضى النّعمان، شرح الأخبار، ۳/ ۱۸۴- ۱۹۱

حدّثنا الحسين، حدّثنا عبد اللّه، قال: قال الزّبير، و حدّثنى عمّى، قال:

كان عمر بن علىّ آخر ولد علىّ بن أبى طالب رضى اللّه عنه، و وفد على الوليد بن عبد الملك مع أبان بن عثمان، يسأله أن يولّيه صدقة أبيه علىّ و كان يليها يومئذ ابن أخيه حسن بن حسن بن علىّ، فعرض عليه الوليد الصّلة و قضاء الدّين، فقال: لا حاجة لى فى ذلك إنّما جئت لصدقة أبى أنا أولى بها فاكتب لى فى ولايتها. فكتب له الوليد رقعة فيها أبيات جميع بن أبى الحقيق اليهودىّ:

إنّا إذا مالت دواعى الهوى و أنصت السّامع للقائل

و اصطرع النّاس بألبابهم نقضى بحكم عادل فاصل

لا نجعل/ ۲۴۸/ أ/ الباطل حقّا و لا نلطّ دون الحقّ بالباطل

نخاف أن تسفه أحلامنا أو نخمل الدّهر مع الخامل

ثمّ دفع الرّقعة إلى أبان، فقال: ادفعها إليه و أعلمه أنّى لا أدخل [أحدا] على ولد فاطمة بنت رسول اللّه (صلّى اللّه عليهما).

فانصرف عمر [عنه] غضبان و لم يقبل له صلة.

ابن أبى الدّنيا، مقتل الإمام أمير المؤمنين،/ ۱۱۹- ۱۲۰

(قال) و كان الإمام زين العابدين عليه السّلام يلى صدقات رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله و سلّم و صدقات أمير المؤمنين عليه السّلام، فقال الحجّاج: أدخل عمّك و بقيّة أهلك فى صدقات علىّ. فقال:

---

(۱)- و هو ربيع بن أبى الحقيق اليهودىّ.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۵۴

لا أفعل، فقال الحجّاج لكنّى أفعل. فكتب علىّ بن الحسين عليه السّلام إلى عبد الملك بن مروان بذلك، فكتب عبد الملك إلى الحجّاج: و ليس لك ذلك.

أبو نصر، سرّ السّلسلة،/ ۹۷

و روى هارون بن موسى، قال: حدّثنا عبد الملك بن عبد العزيز، قال: لمّا ولى عبد الملك ابن مروان الخلافة، ردّ إلى علىّ بن الحسين عليهما السّلام صدقات رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله و سلّم و صدقات علىّ بن أبى طالب عليه السّلام و كانتا مضمومتين، فخرج عمر بن علىّ إلى عبد الملك يتظلّم إليه من نفسه، فقال عبد الملك: أقول كما قال ابن أبى الحقيق:

إنّا إذا مالت دواعى الهوى و أنصت السّامع للقائل

و اصطرع النّاس بألبابهم نقضى بحكم عادل فاصل

لا نجعل الباطل حقّا و لا نلطّ دون الحقّ بالباطل «۱» نخاف أن تسفه أحلامنا

فنخمل الدّهر مع الخامل «۱» «۲»

المفید، الإرشاد، ۲/ ۱۴۹- عنه: المجلسی، البحار، ۴۲/ ۹۱؛ المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۵۲۱

و أمّا الحسن بن الحسن علیه السّلام، فکان جلیلا رئیسا، فاضلا، ورعا، و کان یلی صدقات أمیر المؤمنین علیّ بن أبی طالب علیه السّلام فی وقته، و له مع الحجّاج بن یوسف خبر رواه الزّبیر بن بکّار، قال: کان الحسن والیا صدقات أمیر المؤمنین علیه السّلام فی عصره، فسار یوما الحجّاج بن یوسف فی موکبه، و هو إذ ذاک أمیر المدینة، فقال له الحجّاج: أدخل عمر بن علیّ معک فی صدقة أبیک، فإنّه عمّک و بقیّة أهلک، فقال له الحسن: لا أغیّر

(۱- ۱) [لم یرد فی بطل العلقمی].

(۲)- و هارون بن موسی از عبد الملک بن عبد العزیز روایت کند که گفت: چون عبد الملک بن مروان به خلافت رسید، صدقات رسول خدا صلّی اللّه علیه و اله و سلّم و صدقات علی بن أبی طالب علیه السّلام را که باهم بود، به علی بن الحسین علیهما السّلام بازگرداند (و پیش از آن در دست عمر بن علی پسر امیر المؤمنین علیه السّلام بود) پس عمر بن علی به نزد عبد الملک بن مروان رفت، و از محرومیت خود به او شکایت کرد، پس عبد الملک به او گفت: من در پاسخت می‌گویم: چنانچه ابن ابی الحقیق شاعر گفته است (آن‌گاه اشعاری که مؤلّف محترم در متن نقل کرده، خواند و مضمونش این است که: من از روی عدالت رفتار کرده‌ام و باطل را حق نکرده و حق را به باطل مستور نخواهم کرد).

رسولی محلّاتی، ترجمه ارشاد، ۲/ ۱۴۹

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۵۵

شرط علیّ، و لا أدخل فیها من لم یدخل، فقال له الحجّاج: إذا أدخله أنا معک، فنکص الحسن بن الحسن عنه حین غفل الحجّاج، ثمّ توجّه إلی عبد الملک حتّی قدم إلیه و وقف ببابه یطلب الاذن، فمرّ به یحیی بن أمّ الحکم، فلمّا رآه یحیی، عدل إلیه و سلّم علیه و سأله عن مقدمه و خبره، ثمّ قال له: إنّی سأنفعک عند أمیر المؤمنین، یعنی عبد الملک؛ فلمّا دخل الحسن بن الحسن علی عبد الملک رحّب به و أحسن مسائله، و کان الحسن قد أسرع إلیه الشّیب، و یحیی بن أمّ الحکم فی المجلس، فقال له عبد الملک: لقد أسرع إلیک الشّیب یا أبا محمّد؟ فقال له یحیی: و ما یمنعه یا أمیر المؤمنین! شیّبته أمانی أهل العراق، یفد علیه الرّکب یمنّونه الخلافة، فأقبل علیه الحسن بن الحسن و قال له: بئس و اللّه الرّفد رفدت، لیس کما قلت، و لکنّا أهل بیت یسرع إلینا الشّیب، و عبد الملک یسمع، فأقبل علیه عبد الملک، فقال: هلمّ بما قدمت له، فأخبره بقول الحجّاج، فقال: لیس ذلک له، اکتب إلیه کتابا لا یتجاوزه، فکتب إلیه و وصل الحسن بن الحسن و أحسن صلته، فلمّا خرج من عنده، لقیه یحیی بن أمّ الحکم، فعاتبه الحسن علی سوء محضره، و قال له: ما هذا الّذی وعدتنی به؟ فقال له یحیی: إیها عنک! فواللّه لا یزال یهابک، و لو لا هیبتک ما قضی لک حاجتک و ما ألوتک رفدا. «۱»

المفید، الإرشاد، ۲/ ۲۰- ۲۱

---

(۱)- و اما حسن بن حسن (فرزند دیگر آن حضرت علیه السّلام) مردی بزرگ و بزرگوار و دانشمند و پارسا بود، و در زمان خود متولی صدقات امیر المؤمنین علی بن أبی طالب علیه السّلام بود، و آن جناب با حجاج بن یوسف ثقفی داستانی دارد که زبیر بن بکار روایت کرده، گوید: حسن بن حسن در زمان خود متولی صدقات امیر المؤمنین علیه السّلام بود. پس روزی در میان سوارانی که با حجاج می‌رفتند، می‌رفت و حجاج در آن روز فرماندار شهر مدینه بود. پس حجاج به او گفت: «عمر بن علی را در صدقات پدرش با خود شریک ساز؛ زیرا که او عموی تو است و یادگار خاندان شماست!»

حسن گفت: «شرطی که علی علیه السّلام در این‌باره کرده (و آن را به فرزندان حسن واگذارده) به هم نمی‌زنم و کسی را که او در صدقات داخل نکرده، من داخل نخواهم کرد.»

حجاج گفت: «اکنون من او را داخل در آن می کنم.»

پس حسن بن حسن خود را به عقب کشید تا گاهی که حجاج از او غافل شد، به سوی عبد الملک (بن مروان که آن هنگام خلیفه بود و در شام اقامت داشت) رهسپار شد و به در سرای او ایستاده [بود و] اجازه ملاقات می‌خواست. یحیی بن ام الحکم بر او گذشت و چون او را بدید، نزد او آمده، بر او سلام کرد و از-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۵۶

یعدّ فی أهل المدینة. و وفد علی الولید یسأله أن یولّیه صدقة أبیه علیّ.

ابن عساکر، مختصر ابن منظور، ۱۹/ ۱۳۸

و یروی أنّ عمر بن علیّ خاصم علیّ بن الحسین علیهما السّلام إلی عبد الملک فی صدقات النّبیّ و أمیر المؤمنین علیهما السّلام، فقال: «۱» یا أمیر المؤمنین! أنا ابن المصدّق و هذا ابن ابن، فأنا أولی بها منه «۱»، فتمثّل عبد الملک بقول أبی الحقیق:

لا تجعل الباطل حقّا و لا تلطّ دون الحقّ بالباطل «۲»

قم یا علیّ بن الحسین فقد ولیتکها، فقاما، فلمّا خرجا، تناوله عمر و آذاه، فسکت عنه و لم یرد علیه شیئا، فلمّا کان بعد ذلک، دخل محمّد بن عمر علی علیّ بن الحسین

- آمدنش به شام و احوالش پرسید. سپس به او گفت: «همانا من هنگام ملاقاتت در پیش عبد الملک سودی به تو خواهم رساند.» و هنگامی که حسن بن حسن بر عبد الملک درآمد، عبد الملک به او خوش‌آمد گفت و با خوشرویی آماده پاسخ دادن به درخواست او شد. و حسن بن حسن را زودتر از عادت سپیدی موی فراگرفته بود. پس عبد الملک در حالی که یحیی بن ام الحکم نیز در مجلس خلیفه حاضر بود، به حسن گفت: «ای ابا محمد! سپیدی مو و پیری زود به سراغ تو آمده؟» یحیی بن ام الحکم گفت: «ای امیر المؤمنین! چرا چنین نباشد؟ آرزوهای مردم عراق او را پیر کرده، گروههای مردم (ازین سو و آن سو) به نزد او می‌آیند و او را به آرزوی خلافت می‌اندازند (و اندوه نرسیدن به آن، او را پیر کرده)!»

حسن بن الحسن رو به او کرده، گفت: «به خدا پذیرایی بدی از من کردی. این‌گونه نیست که تو می گویی، بلکه ما خاندانی هستیم که موی ما زود سپید می‌شود.»

و عبد الملک این سخنان را می‌شنید. پس به حسن گفت: «آنچه به خاطر آن به این‌جا آمده‌ای، بیان کن.»

او جریان گفتار حجاج را به او بازگو کرد. عبد الملک گفت: «حجاج را چنین کاری نرسیده و من برای او نامه‌ای می‌نویسم که این کار را نکند.»

پس نامه‌ای به حجاج نوشت و جایزه‌ای نیکو به حسن بن حسن داد، و چون حسن از نزد عبد الملک بیرون آمد، یحیی بن ام الحکم او را دیدار کرد. پس، حسن برای بدرفتاریش در حضور عبد الملک با او درشتی کرد و به او گفت: «این چه چیزی بود که به من وعده کردی (و برخلاف آن رفتار نمودی؟).»

یحیی به او گفت: «آرام باش که به خدا سوگند، همیشه خلیفه از تو اندیشه دارد و می‌ترسد، و اگر ترس از تو نبود، خواسته‌ات را نمی‌پذیرفت و من درباره نیکی به تو کوتاهی نکردم.» (یعنی این سخن من موجب گشت که بیم تو در دل او بیفتد و حاجتت را روا سازد).

رسولی محلّاتی، ترجمه ارشاد، ۲/ ۲۰- ۲۱

(۱- ۱) [حکاه بطل العلقمی عن البحار، ۳/ ۵۲۱- ۵۲۲].

(۲)- لاطّ الشّیء بالشّیء: الصّقه به.

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۵۷

علیهما السّلام فسلّم علیه و أکبّ علیه یقبّله، فقال علیّ: یا ابن عمّ! لا تمنعنی قطیعهٔ أبیک أن أصل رحمک، فقد زوّجتک ابنتی خدیجهٔ ابنهٔ علیّ.

ابن شهر آشوب، المناقب، ۴/ ۱۷۲- ۱۷۳- عنه: المجلسی، البحار، ۴۲/ ۹۳

و ما روینا عنه خطبهٔ بلیغهٔ، و لا شعرا مسموعا، و کان نازع بنی إخوته الحسن و الحسین علیهما السّلام فی صدقات علیّ علیه السّلام دائما، و یرید أن یدخل معهم فی ذلک، و لا یظفر منهم بطائل.

ابن الطّقطقی، الأصیلی،/ ۳۳۲

و أراد الحجّاج إدخاله [عمر] مع الحسن بن الحسن فی تولّیته صدقات أمیر المؤمنین علیه السّلام، فلم یتیسّر له ذلک. «۱»

ابن عنبهٔ، عمدهٔ الطّالب (ط النّجف)،/ ۳۶۲- عنه: المامقانی، تنقیح المقال، ۲- ۱/ ۳۴۶؛ المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۵۱۹

و کان یلی صدقات أبیه أمیر المؤمنین علیه السّلام، و له قضایا و حکایات یطول ذکرها فی هذا المقام مع عبد الملک بن مروان و الحجّاج بن یوسف الثّقفیّ. «۲»

الحائری، ذخیرهٔ الدّارین، ۱/ ۱۶۴

و کان یلی صدقات أبیه أمیر المؤمنین علیه السّلام.

الزّنجانی، وسیلهٔ الدّارین،/ ۲۵۹

---

(۱)- و حسن مثنی متولی صدقات أمیر المؤمنین علی علیه السّلام بود، و عمر أطرف با او عداوت کرد و به نزد حجاج بن یوسف الثقفی رفتند. حجاج، حسن مثنی را ملامت کرد و گفت: «عمر، عم شما است و بقیه اولاد علی است. او را با خود شریک کن.»

حسن مثنی هیچ نگفت و به شام رفت، به درگاه عبد الملک بن مروان. او را بسیار عزت داشت و مثال نوشت که چون أمیر المؤمنین علی علیه السّلام وصیت کرده است که متولی صدقات او بنی فاطمه باشند، عمر در صدقات مداخله نکند.

کیاء گیلانی، سراج الأنساب،/ ۱۷۶

(۲)- زیرا مشهور بین مورخان آن است که عمر اطرف بعد از امام حسین علیه السّلام زنده بود، و حتی با امام سجاد علیه السّلام در امر عهده‌داری صدقات (چیزهایی که امیر المؤمنین علیه السّلام وقف عموم نموده بودند) منازعه نمود و شکایت نزد عبد الملک برد، که به موفقیت دست نیافت.

همان‌گونه که با حسن مثنی نیز در این‌باره به جدال برخاست و نزد حجاج مرافعه برد؛ اما عبد الملک او را از این شکایت و منازعه بشدت طرد نمود.

پاک‌پرور، ترجمه العبّاس،/ ۱۳۲

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۵۸

موقفه مع المختار و نهضته

و بلغ المختار مقتل أصحابه، فنادی فی بقیّهٔ من کان معه من جنوده، فقوّاهم بالأموال و السّلاح، و سار بهم من الکوفهٔ مستقبلا لمصعب بن الزّبیر، فالتقوا بنهر البصریّین، فاقتتلوا، فقتل من أصحاب المختار مقتلهٔ عظیمهٔ، و قتل محمّد بن الأشعث، و قتل عمر بن

علیّ بن أبی طالب علیهما السّلام.

و ذلک أنّه قدم من الحجاز علی المختار، فقال له المختار:

هل معک کتاب محمّد ابن الحنفیّة؟

فقال عمر: لا، ما معی کتابه.

فقال له: انطلق حیث شئت فلا خیر لک عندی.

فخرج من عنده، و سار إلی مصعب، فاستقبله فی بعض الطّریق، فوصله بمائة ألف درهم، و أقبل مع مصعب حتّی حضر الوقعة، فقتل فی من قتل من النّاس.

الدّینوری، الأخبار الطّوال،/ ۳۰۶- ۳۰۷

و فیها [سنة سبع و ستین] ثارت الفتنة بین ابن الزّبیر و المختار بن أبی عبید الثّقفیّ، [...] فلمّا تحقّق ابن الزّبیر حاله بعث أخاه المصعب لحربه، فقدم المصعب البصرة، و تأهّب منها، و اجتمع إلیه جیش الکوفة، فسار بهم جمیعا و علی مقدّمته عبّاد بن الحصین، و علی میمنته المهلّب بن أبی صفرة، و علی میسرته عمر بن عبید اللّه بن معمر التّیمیّ، فجهّز المختار لحربهم أحمر بن شمیط و کیسان، فهزمهم مصعب و قتل أحمر و کیسان، و قتل من جیش مصعب محمّد بن الأشعث الکندیّ ابن أخت أبی بکر الصّدّیق و عبید اللّه بن علیّ بن أبی طالب، و قتل من جند المختار عمر الأکبر بن علیّ بن أبی طالب، ثمّ سار جیش مصعب، فدخلوا الکوفة، و حصروا المختار بقصر الامارة أیّاما إلی أن قتله اللّه فی رمضان، و صفت العراق لمصعب.

ابن العماد، شذرات الذّهب، ۱/ ۷۴- ۷۵

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۵۹

جاء عمر بن علیّ بن أبی طالب إلی المختار حینما نهض بالکوفة، فقال له المختار: هل معک محمّد ابن الحنفیّة؟ فقال: لا، فطرده عنه، فسار إلی مصعب حتّی حضر الواقعة و قتل فی من قتل من النّاس.

المقرّم، مقتل الحسین علیه السّلام،/ ۱۴۸

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۶۰

عمره و موته و کیف مات؟

فعمّر عمر بن علیّ حتّی بلغ خمسا و ثمانین سنة، فحاز نصف میراث علیّ علیه السّلام، مات بینبع. «۱»

الطّبری، التّاریخ، ۵/ ۱۵۴- عنه: المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۵۱۶

فخرج من بعده أخوه عمر «۲» بن علیّ، فجعل یقول:

«۳» [أضربکم «۳» و لا أری فیکم زحر ذاک الشّقیّ بالنّبیّ من کفر

یا زحر یا زحر بل أن من عمر لعلّک الیوم تبوّء من سقر

شرّ مکان من حریق و سعر لأنّک الجاحد یا شرّ البشر]

قال: ثمّ حمل علی قاتل أخیه، فقتله، و استقبل القوم، فجعل یضرب فیهم بسیفه ضربا منکرا و هو یرتجز و یقول:

«۴» [خلّوا عداة اللّه خلّوا عن عمر خلّوا عن اللّیث العبوس المکفهر

یضربکم بسیفه و لا یفرّ و لیس فیها کالجبان المستجر]

ثمّ حمل، فلم یزل یقاتل حتّی قتل- رحمه اللّه.

ابن أعثم، الفتوح، ۵/ ۲۰۵- ۲۰۶

عاش الأطرف حتّى بلغ خمسا و ثمانين سنة، و مات إخوته الّذين لم يعقبوا قبله، و حاز نصف ميراث أمير المؤمنين عليه السّلام. مات بينبع و كان عمره ... «۵». أبو نصر، سرّ السّلسلة،/ ۹۶

---

(۱)- عمر چندان بزيست كه به سن هشتاد و پنج سالگى رسيد و يك نيمه ميراث على عليه السّلام از آن وى شد، و به ينبع درگذشت.

پاينده، ترجمه تاريخ طبرى، ۷/ ۲۶۹۶

(۲)- فى النّسخ: عمرو، و الصّحيح من التّرجمة الفارسيّة و جمهرة أنساب العرب ص ۳۷. عمر: أمّه الصّهباء بنت ربيعة بن بجير التّغلبيّة.

(۳)- ما بين الحاجزين من د و بر، و بدله فى الأصل: شعرا.

(۴)- فى د و بر: أخا.

(۵)- كذا بياض فى الأصل، و الّذى ذكره صاحب (عمدة الطّالب) أنّه: «مات بينبع و هو ابن سبع و سبعين سنة و قيل: خمس و سبعين»، و ترجم له ابن حجر فى تقريب التّهذيب قائلا: «عمر بن علىّ بن أبى طالب-

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۶۱

و مات عمر و عمره سبع و سبعون سنة، قال ابن خداع: و جماعة يعوّل على قولها: بل كان عمره خمسا و سبعين سنة.

و وجدت فى بعض الكتب أنّ عمر شهد حرب المصعب بن الزّبير و كان من أصحابه، و أنّه قتل و قبره بمسكن، و هذه رواية باطلة بعيدة عن الصّواب، و قال لى بعض أصحابنا:

إنّما هذا عمر بن علىّ الأصغر، و لا أعلم لهذه الرّواية صحّة.

و ممّا يدلّ على بطلان ذلك ما رواه الدّندانىّ النّاسب عن جدّه: خاصم ابن أخيه حسنا إلى بعض بنى عبد الملك فى ولايته فى صدقات علىّ عليه السّلام، و هذا يزعم أنّه مات من جراح أصابه أيّام مصعب و مصعب قتل قبل أخيه عبد اللّه، و عبد الملك حىّ و ما ولى أحد من بنى عبد الملك إلّا بعد موت أبيه، فهذه مناقضة.

المجدى،/ ۱۶- ۱۷

ثمّ خرج من بعد أبى بكر بن علىّ، أخوه عمر بن علىّ، فحمل و هو يقول:

أضربكم و لا أرى فيكم زحر ذاك الشّقىّ بالنّبىّ قد كفر

يا زحر يا زحر تدان من عمر لعلّك اليوم تبوّء بسقر

شرّ مكان فى حريق و سعر فإنّك الجاحد يا شرّ البشر

ثمّ قصد قاتل أخيه فقتله، و جعل يضرب بسيفه ضربا منكرا و يقول فى حملاته:

خلّوا عداة اللّه خلّوا عن عمر خلّوا عن اللّيث العبوس المكفهر

يضربكم بسيفه و لا يفرّ و ليس يغدو كالجبان المنحجر

و لم يزل يقاتل حتّى قتل.

الخوارزمى، مقتل الحسين، ۲/ ۲۸

توفّى سنة سبع و ستّين، قتل مع مصعب أيّام المختار.

ابن عساكر، مختصر ابن منظور، ۱۹/ ۱۳۹

- الهاشمىّ ثقة من الثّالثة، مات فى زمن الوليد، و قيل: قبل ذلك» و يريد بقوله (من الثّالثة): أنّه مات بعد المائة، و ترجم له أيضا ابن

حجر فی تهذیب التّهذیب (ج ۷- ص ۴۸۵) و قال: «روی عن أبیه، و عنه أولاده محمّد و عبید اللّه و علیّ، و أبو زرعهٔ عمرو بن جابر الحضرمیّ»، ثمّ قال: «ذکره ابن حبّان فی الثّقات و قال: قتل سنهٔ سبع و ستّین، و قال خلیفهٔ: قتل مع مصعب أیّام المختار و ذکر غیر واحد من أهل التّاریخ أنّ الّذی قتل مع مصعب بن الزّبیر هو عبید اللّه بن علیّ بن أبی طالب، و اللّه أعلم».

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۶۲

ثمّ برز أخوه [أبو بکر بن علیّ] عمر و هو یرتجز:

خلّوا عداهٔ اللّه خلّوا من عمر خلّوا عن اللّیث الهصور المکفهر «۱»

یضربکم بسیفه و لا یفرّ یا زحر یا زحر تدان عن عمر

و قتل زحرا قاتل أخیه، «۲» ثمّ دخل حومهٔ الحرب. «۲» «۳»

ابن شهر آشوب، المناقب، ۴/ ۱۰۷- عنه: القمی، نفس المهموم،/ ۳۲۸؛ المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۵۲۳

فعمّر عمر حتّی بلغ خمسا و ثمانین، فحاز نصف میراث علیّ، و مات بینبع.

ابن الأثیر، الکامل، ۳/ ۲۰۰

و «۴» عاش خمسا و ثمانین سنهٔ، حتّی حاز نصف میراث أبیه أمیر المؤمنین علیه السّلام «۵».

سبط ابن الجوزی، تذکرهٔ الخواصّ،/ ۵۵- عنه: رضیّ الدّین ابن المطهّر، العدد،/ ۲۴۳؛ المجلسی، البحار، ۴۲/ ۷۵

و کان عمر آخر أولاد علیّ علیه السّلام، مات موتا و عمره خمس و سبعون سنهٔ.

ابن الطقطقی، الأصیلی،/ ۳۳۲

فعمّر عمر هذا حتّی بلغ خمسا و ثمانین سنهٔ، و حاز نصف میراث علیّ رضی اللّه عنه، ثمّ مات بینبع.

النّویری، نهایهٔ الإرب، ۲۰/ ۲۲۲

و عاش عمر المذکور حتّی بلغ من العمر خمسا و ثمانین سنهٔ و حاز نصف میراث أبیه علیّ و مات بینبع و له عقب.

أبو الفداء، التّاریخ، ۱/ ۱۸۱

---

(۱)- المکفهر کمطئن: الجبل الصّلب المنیع.

(۲- ۲) [لم یرد فی بطل العلقمی].

(۳)- [و زاد فی نفس المهموم: «قلت: المشهور بین أهل التّواریخ و السّیر أنّ عمر لم یشهد مع أخیه الحسین علیه السّلام بالطّفّ»، ثمّ ذکر کلام ابن عنبهٔ، فقد ذکرناه فی ص ۹۴۰].

(۴)- [زاد فی العدد: «فأمّا عمر الأکبر»].

(۵)- هذا غلط واضح.

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۶۳

و قد عمّر [عمر] خمسا و ثلاثین سنهٔ. ابن کثیر،

البدایهٔ و النّهایهٔ، ۷/ ۳۳۱

و مات عمر بینبع «۱» «۲» و هو ابن سبع و سبعین سنهٔ، و قیل: خمس و سبعین.

ابن عنبهٔ، عمدهٔ الطّالب (ط النّجف)،/ ۳۶۲- عنه: المامقانی، تنقیح المقال، ۲- ۱/ ۳۴۶؛ القمی، نفس المهموم،/ ۳۲۸؛ المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۵۱۶

و عمّر عمر هذا حتّی بلغ خمسا و ثمانین سنهٔ، فحاز نصف میراث علیّ علیه السّلام، و ذلک أنّ جمیع إخوته و أشقّائه، و هم: عبد اللّه

و جعفر و عثمان قتلوا جميعهم قبله مع الحسين عليه السّلام بالطّفّ، فورثهم.

ابن الصّبّاغ، الفصول المهمّة،/ ۱۴۲

عمّر عمر حتّى بلغ خمسا و ثمانين سنة، و مات بينبع. «۳»

الباعونى، جواهر المطالب، ۲/ ۱۲۲

قالوا: ثمّ برز من بعده أخوه [أبو بكر بن علىّ] عمر بن علىّ، و هو يقول:

أضربكم و لا أرى فيكم زحر ذاك الشّقىّ بالنّبىّ قد كفر

يا زحر يا زحر تدان من عمر لعلّك اليوم تبوّء من سقر

شرّ مكان فى حريق و سعر لأنّك الجاحد يا شرّ البشر

ثمّ حمل على زحر قاتل أخيه فقتله، و استقبل القوم و جعل يضرب بسيفه ضربا منكرا، و هو يقول:

خلّوا عداة اللّه خلّوا عن عمر خلّوا عن اللّيث العبوس المكفهر

يضربكم بسيفه و لا يفرّ و ليس فيها كالجبان المنحجر

---

(۱)- [نفس المهموم: «بنسع»].

(۲)- فى زمن الوليد بن عبد الملك؛ كذا قال الحافظ ابن حجر فى (التّقريب)، و ذهب بعض المؤرّخين إلى أنّه استشهد فى محاربة مصعب بن الزّبير مع المختار بن أبى عبيد الثّقفىّ؛ و كان مع مصعب هو و أخوه عبيد اللّه، فاستشهدا جميعا، و اللّه أعلم. (عن هامش الأصل)

(۳)- [فى المطبوع: بقيع]

آن‌گاه برادرش عمر بن على رضى اللّه عنه بيرون آمد، و بر قاتل او [ابو بكر] حمله كرده او را بقتل رسانيد. و دشمنان از جوانب وى متوجه گشته، عمر چندان قتال نمود كه كشته شد.

ميرخواند، روضة الصّفا، ۳/ ۱۶۱

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۶۴

فلم يزل يقاتل حتّى قتل. «۱»

---

(۱)- [زاد فى البحار و العوالم و الدّمعة: أقول: و لم يذكر أبو الفرج عمر بن علىّ فى المقتولين يؤمئذ و زاد أيضا فى بطل العلقمى: و ذكرها بهذا اللّفظ أخطب خوارزم فى مقتله، و الفاضل المجلسىّ فى بحاره ص ۲۰۰، ج ۱۰، و ذكره فى شهداء ولد علىّ عليه السّلام ص ۱۷ ج ۱۰، و الفاضل الدّربندىّ فى أسرار الشّهادة ص ۴۷۱ فى من استشهد مع الحسين عليه السّلام من إخوته، و أبو إسحاق الأسفراينىّ فى نور العين ص ۳۳ فى الشّهداء مع الحسين عليه السّلام، و قال (فى رياض الأحزان) ص ۱۶۳: لم يكن بقى يومئذ من أولاد علىّ عليه السّلام إخوة الحسين عليه السّلام إلّا محمّد بن علىّ بن الحنفيّة، و هى خولة بنت جعفر بن أياس الحنفيّة، و عمر بن علىّ، أمّه أمّ حبيب بنت ربيعة، يقال: إنّه كان مع أخته رقيّة بنت علىّ عليه السّلام توأما، و هو غير عمر الأصغر الشّهيد مع أخيه الحسين عليه السّلام بالطّفّ قبل العبّاس، و إخوته (رضى اللّه عنهم)، إنتهى. و لم نفرد عمر الثّالث بترجمة، لأنّى لم أجد من ذكره غير صاحب الحدائق الورديّة فى أئمّة الزّيديّة، لذلك اكتفيت بإدراجه هنا].

[ابو بكر بن على]

بعد از وى، عمر بن على اجازت يافت و به ميدان شتافت و اين رجز بگفت:

أضربكم و لا أرى فيكم زحر ذاك الشّقيّ بالنّبيّ قد كفر

يا زحر يا زحر تدان من عمر لعلّلك اليوم تبوّء من سقر

شرّ مكان فى حريق و سعر لأنّك الجاحد يا شرّ البشر (۱)

و زحر بن بدر را كه قاتل برادرش عبد اللّه اصغر بود، به مبارزت طلب كرد و با او رزم زد و او را به خون برادر بكشت و تيغ در لشكر ابن سعد نهاد و از چپ و راست بتاخت و بسيار كس از مخالفين را به خاك انداخت و اين شعر قرائت كرد:

خلّوا عداة اللّه خلّوا عن عمر خلّوا عن اللّيث العبوس المكفهر

يضربكم بسيفه و لا يفرّ و ليس فيها كالجبان المنحجر (۲)

و تيغ همى‌زد و كوشش همى‌نمود. در كتب مقاتل آن كس كه مبارزت عمر بن على را رقم كرده، او را در شمار شهدا آورده است و من بنده آنچه به استقراء و استيعاب (۳) در شرح احوال اولاد أمير المؤمنين على عليه السّلام يافته‌ام و در كتاب أمير المؤمنين نگاشته‌ام، عمر بن على تواند شد كه در كربلا حاضر بوده، لكن شهيد نشده است. اكنون واجب مى‌كند كه شطرى (۴) از احوال عمر بن على بازنموده آيد.

.... جماعتى گويند: كه در شب عاشورا از كربلا فرار كرد و در جوالق منزل گرفت. ازاين‌روى فرزندان او را اولاد جواليق خواندند. اين نيز استوار نيفتد؛ چه به اتفاق اهل سير در يوم عاشورا جهاد كرد.

تواند شد كه مانند حسن مثنى در ميان كشتگان مجروح و مطروح افتاده، آن‌گاه به سلامت جسته باشد؛ العلم عند اللّه.

(۱). خلاصه اشعار: شما را ضربت مى‌زنم و زحر كافر (قاتل برادرم) در ميان شما نمى‌بينم. اى زجر! نزديك عمر بيا! شايد امروز در آتش دوزخ جاگيرى.

(۲). اى دشمنان خدا! واگذاريد و سر راه بر عمر نگيريد. از شير خشمگين، ترشروى بگريزيد. شيرى كه با شمشيرش شما را مى‌زند و فرار مى‌كند و هنگام جنگ، چون مردم ترسو به سوراخ نمى‌خزد.-

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۶۵

محمّد بن أبى طالب، تسلية المجالس و زينة المجالس، ۲/ ۳۰۶- ۳۰۷- عنه: المجلسى، البحار، ۴۵/ ۳۷، ۳۸- عنه: البحرانى، العوالم، ۱۷/ ۲۸۰، ۲۸۱؛ البهبهانى، الدّمعة السّاكبة، ۴/ ۳۱۹؛ الدّربندى، أسرار الشّهادة،/ ۳۰۰؛ المظفّر، بطل العلقمى، ۳/ ۵۲۳- ۵۲۴

ثمّ برز من بعده أخوه عمر بن علىّ عليه السّلام، فحمل على قاتل أخيه فقتله، و لم يزل يقاتل حتّى قتل رضى اللّه عنه.

ابن أمير الحاجّ، شرح شافية أبى فراس،/ ۳۶۷

و برز حيث اشتدّ القتال بعد صلاة الظّهر أخوه أبو بكر بن علىّ و برز من بعد قتله أخوه عمر بن علىّ عليه السّلام و هو يرتجز و يقول:

أضربكم و لا أرى فيكم زحر ذاك الشّقيّ بالنّبيّ قد كفر

يا زحر يا زحر تدان من عمر لعلّك اليوم تبوّء من سفر

شرّ مكان فى حريق و سقر لأنّك الجاحد يا شرّ البشر

و قاتل حتّى قتل من القوم جماعة كثيرة، ثمّ رجع إلى الميسرة و هو يرتجز و يقول:

خلّوا عداة اللّه خلّوا من عمر خلّوا عن اللّيث العبوس المكفهر

يضربكم بسيفه و لا يفرّ و ليس فيها كالجبان المنحجر

و لم يزل يقاتل حتّى قتل فى حومة الحرب، بعدما عقر فرسه (رضوان اللّه عليه)، انتهى.

و لكن ينافيه كلمات علماء الأنساب و العجب من المنافات الغريبة بين كلمات أرباب المقاتل و بين كلمات علماء الأنساب.

المامقانى، تنقيح المقال، ۲- ۱/ ۳۴۵- ۳۴۶

- (۳). جستجو و کاوش.

(۴). شطر: نیمه یا پاره‌ای از چیز. سپهر، ناسخ التّواریخ سید الشّهداء علیه السّلام، ۲/ ۳۳۳- ۳۳۴، ۳۳۶

و او آخر کس از پسران امیر المؤمنین علیه السّلام که وداع جهان گفت.

ابن خداع مدت زندگانی او را هفتاد و پنج سال رقم کرده و ابو نصر بخاری هشتاد و پنج سال دانسته است. (۱)

(۱). [قریب به مضمون این مطلب را در احوال اولاد أمیر المؤمنین علیه السّلام، ۴/ ۳۴۰ تکرار نموده است].

سپهر، ناسخ التّواریخ سید الشهداء علیه السّلام، ۲/ ۳۳۵

و بعد از او برادر بزرگوار او عمر بن علی عزم میدان کرد و اول قاتل برادر خود را به جهنم فرستاد. پس رجزخوانان خود را بر صف منافقان زد و بسیاری از ایشان را بر خاک انداخت تا آن‌که به پدر بزرگوار خود ملحق گردید.

مجلسی، جلاء العیون،/ ۶۷۷

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۶۶

«۱» و عاش دهرا طویلا إلی أن مات سنة سبع و سبعین «۱»، و اللّه العالم.

قال أبو مخنف و ابن شهر آشوب فی المناقب، و المجلسیّ فی البحار: فلمّا اشتدّ القتال بعد صلاة الظّهر، برز أبو بکر بن علیّ علیه السّلام و قاتل حتّی قتل. قتله زجر بن قیس بن بدر التّمیمیّ، ثمّ برز من بعده أخوه عمر بن علیّ علیه السّلام و هو یرتجز و یقول:

أضربکم و لا أری فیکم زحر ذاک الشّقیّ بالنّبیّ قد کفر

یا زحر یا زحر تدان «۲» من عمر لعلّک الیوم تبوّء من سقر

شرّ مکان فی حریق و سقر لأنّک الجاحد یا شرّ البشر

و قاتل حتّی قتل من القوم جماعة کثیرة، ثمّ رجع إلی المیسرة و هو یرتجز و یقول:

خلّوا عداة اللّه خلّوا عن عمر خلّوا عن اللّیث العبوس المکفهر

یضربکم بسیفه و لا یفرّ و لیس فیها کالجبان المنحجر

و لم یزل یقاتل حتّی قتل فی حومة الحرب، بعدما عقروا فرسه (رضوان اللّه علیه). «۳»

(۱- ۱) [مثله فی وسیلة الدّارین،/ ۲۵۹ و أضاف فیه: من الهجرة فی ینبع أطراف المدینة].

(۲)- [وسیلة الدّارین: فداک].

(۳)- [و زاد فی وسیلة الدّارین: له من العمر سبع عشرة سنة حینما قتل].

در مناقب گوید: سپس برادرش، عمر به میدان رفت و این رجز خواند

عمر را گذارید ای دشمنان گذارید آزاد شیر ژیان

شما را زند تیغ و نگریزد او بیا زحر ای زحر بدطینتان

قاتل برادرش، زحر را کشت و وارد میدان جنگ شد.

گویم: میان اهل و تواریخ و سیر معروف است که عمر در کربلا با برادرش حسین نبود.

صاحب «عمدة الطالب» در خلاصه کلامش گوید: «عمر از برادرش حسین تخلف کرد و با او به کوفه نرفت.» و روایت کسی که او را در کربلا داند، درست نیست عمر در هفتاد و هفت و یا [هفتاد و] پنج سالگی در ینبع فوت شد.

کمره‌ای، ترجمه نفس المهموم،/ ۱۵۰

علمای علم نسب‌شناسی در این‌که کدام‌یک از عمر اطرف یا عباس علیه السّلام بر دیگری تقدم ولادت دارد، اختلاف نظر نموده‌اند. ابن شهاب عکبری و ابو الحسن اشنانی و ابن جراع، تقدم ولادت عمر را نقل می‌کنند؛ در حالی‌که شیخ شرف عبیدلی و خطیب بغدادی و ابی غنائم عمری معتقد به تأخر ولادتش از عباس علیه السّلام هستند.

بنابراین، هرچند که تاریخ‌نگاران، وفات او را به اجمال در زمان عبد الملک یا فرزندش ولید، در سن-

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۶۷

الحائری، ذخیرة الدّارین، ۱/ ۱۶۴- عنه: الزّنجانی، وسیلة الدّارین،/ ۲۵۹- ۲۶۰

ثمّ خرج من بعده أخوه [أبو بکر بن علیّ] عمر بن علیّ علیه السّلام و هو یقول:

خلّوا عداة اللّه خلّوا عن عمر خلّوا عن اللّیث العبوس المکفهر

فحمل علی زجر قاتل أخیه، فقتله و استقبل القوم و جعل یضربهم بسیفه ضربا منکرا، فلم یزل یقاتل حتّی قتل رحمه اللّه.

الجواهری، مثیر الأحزان،/ ۸۲

وفاة الأطرف:

یختلف العلماء فی ذلک اختلافا جعلهم ثلاثة فرق: فرقة تزعم أنّه استشهد بکربلاء، و هو قول سببه الاشتباه بأخیه عمر الأصغر، الشّهید الآتی ذکره. و فرقة زعمت أنّه قتل مع مصعب بن الزّبیر، و سبب هذا القول الاشتباه بأخیه عبید اللّه. و فرقة قالت إنّه مات حتف أنفه بینبع، و لعلّ الصّواب مع هذه الفرقة، فإنّ فیهم الشّیخ المفید، و الطّبریّ، و ابن الأثیر و الدّاوویّ، و جماعة تثق النّفس بضبطهم و إتقانهم «۱».

و تقدّم قول الطّبریّ، و نصوص القول بموته کثیرة، قول القائلین بقتله فی العراق أیضا جماعة منهم: الحافظ الخزرجیّ فی (خلاصة تذهیب الکمال) ص ۲۴۲، و نصّه: قتل بالعراق مع مصعب سنة ۶۷ ... إلی آخره.

و فی (تهذیب التّهذیب) للحافظ العسقلانیّ ص ۴۸۵ ج ۷ حکایة هذا القول عن العجلیّ و خلیفة، و لکنّه ذکر عن الزّبیر بن بکّار أنّه عاش إلی زمن الولید بن عبد الملک؛ و ذکر، أنّ أهل التّاریخ ذکروا أنّ المقتول مع مصعب هو عبید اللّه بن علیّ ... إلی آخره. و قال

- هفتاد و پنج یا هشتاد و پنج سالگی دانسته‌اند، اما با این وجود ما نمی‌توانیم حکم قطعی به زمان ولادت او نماییم. لیکن تنها چیزی که می‌توانیم بگوییم این است که چون مورخین در بیان فرزند امیر المؤمنین علیه السّلام، عباس علیه السّلام و برادرانش را بر عمر مقدم می‌شمارند، می‌توان گفت که عباس علیه السّلام بزرگتر از او بوده است. چنان‌که سخن ابن داودی که [می‌گوید]: «عمر، آخرین فرزند علی علیه السّلام بود» این قول را تأیید می‌کند.

پاک‌پرور، ترجمه العبّاس،/ ۱۳۱- ۱۳۲

(۱)- [ثمّ ذکر کلام الدّاوویّ، کما ذکرناه فی ص ۹۲۸- ۹۲۹].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۶۸

أبو حنیفة أحمد بن داود الدّینوریّ فی (الأخبار الطّوال): و أنّ مصعبا سار بالجیوش نحو الکوفة، فعبر دجلة، و خرج إلی أرض کسکر، ثمّ أخذ علی حدیثه الفجّار، ثمّ أخذ علی النّجرانیّة، حتّی قارب الکوفة، و بلغ المختار مقتل أصحابه، فنادی فی بقیّة من کان معه من جنوده، فقوّاهم بالأموال و السّلاح، و سار بهم من الکوفة مستقبلا لمصعب بن الزّبیر، فالتقوا بنهر البصریین، فاقتتلوا، فقتل من أصحاب المختار مقتلة عظیمة و قتل محمّد بن الأشعث و قتل عمر بن علیّ بن أبی طالب و ذلک أنّه قدم من الحجاز علی المختار فقال له المختار: هل معک کتاب محمّد ابن الحنفیّة؟ فقال عمر بن علیّ: لا، ما معی کتابه. فقال له المختار: انطلق حیث شئت، فلا خیر لک

عندی؛ فخرج من عنده و سار إلی مصعب، فاستقبله فی بعض الطّریق، فوصله بمائة ألف درهم، و أقبل مع مصعب حتّی حضر الوقعة، فقتل فی من قتل من النّاس، انتهی. و الصّحیح أنّ المقتول عبید اللّه، لا عمر، کما قدّمنا «۱».

المظفّر بطل العلقمی، ۳/ ۵۱۷- ۵۱۸

---

(۱)- [و سبق قول الدّینوریّ أنّه قتل فی من قتل مع جیش مصعب بن الزّبیر].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۶۹

من روی عنهم:

قال: حدّثنا أبو بکر محمّد بن عمر الجعابیّ قال: حدّثنی علیّ بن إسحاق المخرمیّ «۱» قال: حدّثنا عثمان بن عبد اللّه الشّامیّ، قال: حدّثنا ابن لهیعة، عن أبی زرعة الحضرمیّ، عن عمر بن علیّ بن أبی طالب، عن أبیه علیه السّلام قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله و سلّم: یا علیّ إنّ بنا ختم اللّه الدّین «۲» کما بنا فتحه، و بنا یؤلّف اللّه بین قلوبکم بعد العدواة و البغضاء.

المفید، الأمالی،/ ۲۵۱

قال: حدّثنا أبو عبد اللّه محمّد بن إبراهیم بن أسباط، قال: حدّثنا أحمد بن محمّد بن زیاد القطّان، قال: حدّثنی أبو الطّیّب أحمد بن محمّد بن عبد اللّه، قال: حدّثنی عیسی بن جعفر بن محمّد بن عبد اللّه بن محمّد بن عمر بن علیّ بن أبی طالب، عن آبائه، عن عمر بن علیّ، عن أبیه علیّ علیه السّلام: إنّ النّبیّ صلّی اللّه علیه و اله سئل عن البتول، و قیل له: سمعناک یا رسول اللّه تقول: مریم بتول، و فاطمة بتول، فما ذاک؟ فقال البتول الّتی لم ترد حمرة قطّ أی لم تحض، فإنّ الحیض مکروه فی بنات الأنبیاء.

الطبری، دلائل الإمامة،/ ۵۴- ۵۵

روی عن أبیه، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله: «من صنع إلی أحد من أهل بیتی یدا کافأته یوم القیامة».

و عنه، قال: نزلت هذه الآیة علی النّبیّ صلّی اللّه علیه و اله فی بیته: إِنَّما وَلِیُّکُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ «۳» الآیة، فخرج فدخل المسجد و النّاس یصلّون بین راکع و قائم، إذا سائل؛ فقال: «یا سائل، أعطاک أحد شیئا؟» قال: لا، إلّا الرّاکع- لعلیّ علیه السّلام- أعطانی خاتمه.

عن أبیه، قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله: «نعم الرّجل الفقیه، إن احتیج إلیه انتفع به، و إن

---

(۱)- هو علیّ بن إسحاق بن زاطیا أبو الحسن المخرّمیّ المتوفّی سنة ۳۰۶ یروی عن عثمان بن عبد اللّه بن عمرو بن عثمان بن عبد الرّحمان و یکنّی أبا عمرو القرشیّ الأمویّ، و هو عن عبد اللّه بن لهیعة.

(۲)- فی أمالی ابن الشّیخ: «یختم اللّه».

(۳)- سورة المائدة ۵: ۵۵؛ و تتمّتها وَ الَّذِینَ آمَنُوا الَّذِینَ یُقِیمُونَ الصَّلاةَ وَ یُؤْتُونَ الزَّکاةَ وَ هُمْ راکِعُونَ.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۷۰

استغنی عنه أغنی عن نفسه».

ابن عساکر، مختصر ابن منظور، ۱۹/ ۱۳۸- ۱۳۹

و قال القاضی أبو الفرج المعافی بن زکریّا: حدّثنا أحمد بن العبّاس العسکریّ، قال:

حدّثنا عبد اللّه بن أبی حمزة، قال: حدّثنی حمزة بن القاسم بن حمزة بن الحسن بن عبید اللّه ابن العبّاس بن علیّ بن أبی طالب، قال: حدّثنا محمّد بن علیّ بن عبید اللّه بن محمّد بن عمر بن علیّ بن أبی طالب، عن أبیه، عن جدّه، عن عمر بن علیّ بن أبی طالب، قال: لمّا قبض الحسن بن علیّ بن أبی طالب، وقف علی قبره أخوه محمّد بن علیّ، فقال: یرحمک اللّه أبا محمّد، فإن عزّت حیاتک، لقد

هدّت وفاتک، و لنعم الرّوح روح تضمّنه بدنک، و لنعم البدن بدن تضمّنه کفنک، و کیف لا یکون هکذا و أنت سلیل الهدی، و حلیف «۱» أهل التّقی، و خامس أصحاب الکساء غذّتک أکفّ الحقّ، و ربّیت فی حجر «۲» الإسلام، و رضعت ثدی الإیمان، و طبت حیّا و میّتا، و إن کانت أنفسنا غیر طیّبة بفراقک فلا نشکّ فی الخیرة لک، یرحمک اللّه. ثمّ انصرف عن قبره. «۳»

المزی، تهذیب الکمال، ۶/ ۲۵۵- ۲۵۶

قال المظفّر:

القدح فی عمر الأطرف:

یعاب الأطرف بثلاثة أمور، (أحدها): تخلّفه عن أخیه الحسین علیه السّلام. (ثانیها): منازعته فی میراث إخوة العبّاس الأکبر علیه السّلام. (ثالثها): طلبه الولایة علی أوقاف أمیر المؤمنین علیه السّلام. و کل هذه الأمور لا تجوز له و تحرم المنازعة فیها لأیّ رجل کان. أمّا نصرة الحسین علیه السّلام، فواجبة و لا رخصة فی ترکها لغیر عذر. و أمّا المیراث، فلأمّ البنین، لا تجوز المنازعة فیه. و أمّا الوقف، فقد خصّه أمیر المؤمنین علیه السّلام للحسن و الحسین علیهما السّلام، دون غیرهما من أولاده. قال السّیّد الدّاودیّ فی (عمدة الطّالب): و تخلّف عمر عن أخیه الحسین علیه السّلام، و لم یسر معه إلی الکوفة، و کان قد دعاه إلی الخروج معه، فلم یخرج؛ یقال: إنّه لمّا بلغه

---

(۱)- فی مروج الذّهب: «خلف»، و ما هنا هو الّذی أورده ابن عساکر، و منه ینقل المؤلّف.

(۲)- بکسر الحاء و فتحها أیضا.

(۳)- نقله من ابن عساکر، و أورده المسعودیّ فی المروج (۳/ ۶- ۷).

قتل أخیه الحسین علیه السّلام، خرج فی معصفرات له، و جلس بفناء داره و قال: أنا الغلام‌الحازم، و لو خرجت معهم، لذهبت فی المعرکة، و قتلت. و لا تصحّ روایة من روی أنّ عمر حضر کربلاء. و کان أوّل من بایع عبد اللّه بن الزّبیر، ثمّ بایع بعده الحجّاج، و أراد الحجّاج إدخاله مع الحسن بن الحسن فی تولّیة صدقات أمیر المؤمنین علیه السّلام، فلم یتیسّر له ذلک ... إلی آخره.

أمّا الملّا حسن القزوینیّ فی (ریاض الأحزان) فقد حرّر المطاعن الّتی طعن بها علی الأطرف فی انحرافه عن أهل البیت، و میله إلی الجائرین فی الأحکام، رغبته عن فقه أبیه طلبا للعاجل فی (أمور ثلاثة):

(أحدها): منازعته لابن أخیه عبید اللّه بن العبّاس الأکبر فی میراث عمومته المقتولین بکربلاء، و حیث أنّ مذهب أهل البیت علیهم السّلام حجب الأخ مع وجود الأمّ، و أنّ ابن الأخ للأبوین یحجب الأخ لواحد منهما، فعدل الأطرف عن هذا المذهب تارکا مذهب الإمام زین العابدین علیه السّلام، طالبا مذاهب قضاة أهل السّنّة.

(ثانیها): ما رواه الفریقان السّنّة و الشّیعة أنّه نازع علیّ بن الحسین علیه السّلام و الحسن بن الحسن فی تولیة أوقاف أمیر المؤمنین علیه السّلام، و توصّل إلی ذلک بالحجّاج الجبّار مستعینا به، لکنّ عبد الملک رفض شفاعة الحجّاج، و ردّ طلب الأطرف.

(ثالثها): أنّه أظهر الابتهاج و السّرور بقتل الحسین علیه السّلام و عدّ نفسه حازما. قال فی (ریاض الأحزان): قد رمزنا سابقا، أنّ المنازعة فی ذلک من عمر بن علیّ غیر مسموعة، إلّا علی بعض مذاهب العامّة. و أمّا علی قواعد الإمامیّة، فلا، فإنّ الأخوة لا یرثون مع وجود الأمّ، و أمّ البنین، أمّ العبّاس و إخوته، کانت حیّة حینئذ، و لا شکّ أنّ مرتبتها و ابن العبّاس مقدّمة علی مرتبة عمر بن علیّ، و کذلک تقدیمها علی العبّاس علیه السّلام فی حیازة میراث سائر الإخوة، و الحاصل أنّ عمر بن علیّ لم یرجع فی ذلک إلی ما کان زین العابدین علیه السّلام یذهب إلیه، و أنشأ المنازعة مع عبید اللّه، و دعاه إلی التّحاکم عند القاضی المتولّی للقضاء، بتولیة السّلطان الطّاغیة، و هذا ممّا یقضی من مثله العجب، فإنّه مع تخلّفه عن

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۷۲

أخيه الحسين عليه السّلام، و هو أحد سيّدى شباب أهل الجنّة باعتقاد الأمّة، و عدم رجوعه إلى ما ثبت من مذهب أبيه أمير المؤمنين عليه السّلام، و تصديق الإمام زين العابدين عليه السّلام، و كان يتوقّع تصديق النّاس له بالمنازعة بسبب كونه أكبر سنّا من عبيد اللّه، و أحوج إلى المال، و كان النّاس يلومونه على ذلك، و يراعون جانب ابن العبّاس؛ ثمّ بعد ذلك بسنين أنشأ الخصومة مع ابن أخيه الآخر الحسن بن الحسن و ساق القصّة المطوّلة فى منازعة الأطرف للمثنّى، ثمّ قال فى ص ۱۶۹: و سمعت عن بعض مشايخى من أهل الأثر و السّير، أنّ عمر ابن علىّ كان يخرج من بيته فى غالب الأيّام و يجلس على دكّة باب داره متلبّسا بثوب جديد له معصفر، و ينظر فى مقاديم أكتافه و أعطافه مظهرا للسّرور و الانبساط قائلا: إنّ المرأ ينبغى أن يكون سديدا فى أحواله و أقواله، رشيدا فى أفعاله، بصيرا بعواقب أموره، ناظرا إلى مختتمه و ماله، و إنّى لو كنت خرجت مع إخوتى صحبة الحسين إلى العراق، لدهانى ما دهاهم، و لكنت مقتولا بسيف الشّقاق بين أهل النّفاق، بعيدا عن الوطن، مدفونا بغير غسل و كفن، و لكنّى سدّدتّ الرّأى، و نظرت فى العاقبة، فاخترت العافية، فصرت معها، و صارت معى، فهذا لبسى، و هذه سلامتى، و تلك دارى، لا مبعد و لا مشرّد و لا مجدّل و لا مجرّد.

و كان النّاس يسمعون أمثال هذه المزخرفات منه، و غير الملائمات من أفعاله، فيتنافرون عنه، و يتضجّرون منه قلبا، و يستكرهون صحبته، و لا يستأنسون إليه، و لا يعينونه فى أمر، و لا يؤازرونه بقبضة تمر، فما لبث فيهم إلّا و ضاق صدرا، و نقص قدرا، فخرج إلى العراق طالبا لرعاية المختار، و هو حينئذ رئيس شيعة أبيه، فقصده من دون اتّكال على كتابة أو علامة أخرى من محمّد بن علىّ فكان من أمره ما كان، انتهى. يشير إلى قتله تحت راية ابن الزّبير كما سبق.

المظفّر، بطل العلقمى، ۳/ ۵۱۹- ۵۲۱

رأى الرّجاليّين من الشّيعة فى الأطرف:

عدّة الشّيخ الطّوسىّ من أصحاب زين العابدين؛ و نقله عنه الأسترابادىّ و التّفرشىّ، و حكى الوحيد البهبهانىّ فى التّعليقة اعتماد العلّامة عليه.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۷۳

رأى المصنّف فى الأطرف:

رأيى فيه الوقف، و عدم الجزم بذمّه و مدحه، و إرجاع أمره إلى آبائه، و اعتماد العلّامة عليه لا يدلّنا على استقامته، إنّما يدلّنا على صدق حديثه، و صدق الحديث أمر، و العقيدة أمر آخر، لا ملازمة بينها؛ كما أنّه لو صحّ عنه هذا المقال المنقول عنه بعد شهادة أخيه الحسين عليه السّلام، فلا يدلّ على عقيدته، لجواز أن يكون أظهره تقيّة و حقنا لدمه، فإنّ فراعنة أميّة تودّ أن لا تبقى لعلىّ عليه السّلام نسلا. أمّا المنازعة فى الوقف و الميراث، فلا يدلّ على انحراف، و إنّما يدلّ على قلّة الفقه و العلم بالأحكام، و جمود أدمغة أهل الحجاز معروفة لا تحوجنا إلى برهان.

المظفّر، بطل العلقمى، ۳/ ۵۱۹- ۵۲۲

و بعد:

عدّه من ولده عليه السّلام

الكلبى، جمهرة النّسب، ۱/ ۳۱

ابن سعد، الطّبقات، ۳- ۱/ ۱۲

المصعب الزّبیری، نسب قریش،/ ۴۲

ابن قتیبة، المعارف،/ ۲۱۰- ۲۱۱- عنه: المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۵۱۵

البلاذری، جمل من أنساب الأشراف، ۲/ ۴۱۳، أنساب الأشراف، ۲/ ۱۹۲

ابن أبی الدّنیا، مقتل الإمام أمیر المؤمنین،/ ۱۱۹

الیعقوبی، التّاریخ، ۲/ ۲۰۱

محمّد بن سلیمان، المناقب، ۲/ ۴۹

الطّبری، التّاریخ، ۵/ ۱۵۴- عنه: المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۵۱۵

تاریخ أهل البیت،/ ۹۴

المسعودی، التّنبیه و الإشراف،/ ۲۹۷- ۲۹۸

المسعودی، مروج الذّهب، ۳/ ۷۳

المفید، الإرشاد، ۱ / ۳۵۵- عنه: العلّامة الحلّی، المستجاد (من مجموعة نفیسة)،/ ۴۲۹؛ الإربلی، کشف الغمّة، ۱/ ۴۴۰؛ المجلسی، البحار، ۴۲/ ۸۹؛ البهبهانی، الدّمعة السّاکبة، ۳/ ۱۶۸؛ التّستری، تواریخ النّبیّ صلّی اللّه علیه و اله و سلّم و الآل علیهم السّلام،/ ۱۱۵

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۷۴

أبو طالب الزّیدی، الإفادة،/ ۴۰- عنه: الیمنی، التّحف،/ ۴۰

العبیدلی، تهذیب الأنساب،/ ۳۲- ۳۳

ابن حزم، الجمهرة، ۱/ ۳۷

المجدی،/ ۱۲، ۱۵

الطّبرسی، إعلام الوری،/ ۲۰۳- مثله الجزائری، الأنوار النّعمانیّة، ۱/ ۳۷۱

ابن فندق، لباب الأنساب، ۱/ ۳۳۷

ابن الخشّاب، تاریخ موالید الأئمّة (من مجموعة نفیسة)،/ ۱۷۰

ابن شهر آشوب، المناقب، ۳/ ۳۰۴- عنه: المجلسی، البحار، ۴۲/ ۹۱

ابن الجوزی، صفة الصّفوة، ۱/ ۳۰۹؛ المنتظم، ۵/ ۶۹

ابن البطریق، العمدة،/ ۳۰

ابن الأثیر، الکامل، ۳/ ۲۰۰

البرّی، الجوهرة،/ ۵۷

ابن طلحة، مطالب السّؤول،/ ۶۲- عنه: الإربلی، کشف الغمّة، ۱/ ۴۴۱؛ البهبهانی، الدّمعة السّاکبة، ۳/ ۱۶۹

المحلّی، الحدائق الوردیّة، ۱/ ۵۲

سبط ابن الجوزی، تذکرة الخواصّ،/ ۵۴

ابن أبی الحدید، شرح نهج البلاغة، ۹/ ۲۴۲- ۲۴۳- عنه: المجلسی، البحار، ۴۲/ ۹۰

الکنجی، کفایة الطّالب،/ ۴۱۲

محبّ الدّین الطّبری، ذخائر العقبی،/ ۱۱۷، الرّیاض النّضرة، ۲/ ۳۳۳

النّویری، نهایة الإرب، ۲۰/ ۲۲۲

أبو الفداء، التّاریخ، ۱/ ۱۸۱

ابن کثیر، البدایة و النّهایة، ۷/ ۳۳۱

المقریزی، اتّعاظ الحنفاء،/ ۷

رضیّ الدّین ابن المطهّر، العدد،/ ۲۴۲- عنه: المجلسی، البحار، ۴۲/ ۷۴

ابن الصّبّاغ، الفصول المهمّة،/ ۱۴۱

المخزومی، صحاح الأخبار،/ ۱۰- ۱۱

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۷۵

الباعونی، جواهر المطالب، ۲/ ۱۲۲

محمّد کاظم الموسوی، النّفحة العنبریّة،/ ۴۰

ابن طولون، الأئمّة الأثنا عشر،/ ۵۹

الدّیاربکری، تاریخ الخمیس، ۲/ ۲۸۴

خواند امیر، حبیب السّیر، ۱/ ۵۸۴

کیاء گیلانی، سراج الأنساب،/ ۱۷۸

تاج الدّین العاملی، التّتمة،/ ۵۷

القندوزی، ینابیع المودّة (ط أسوة)، ۳/ ۱۴۸

سپهر، ناسخ التّواریخ أمیر المؤمنین علیه السّلام، ۴/ ۳۴۱

الشّبلنجی، نور الأبصار،/ ۲۰۷

الأعرجی، مناهل الضّرب،/ ۸۶

الأمین، أعیان الشّیعة، ۱/ ۳۲۷

موسی محمّد علیّ، السّیّدة زینب،/ ۹۴

۲- عدّه فی جملة الشّهداء علیهم السّلام

الخوارزمی، مقتل الحسین، ۲/ ۴۷

ابن شهر آشوب، المناقب، ۴/ ۱۱۲- عنه: المجلسی، البحار، ۴۵/ ۶۲- ۶۳؛ البحرانی، العوالم، ۱۷/ ۳۴۳؛ البهبهانی، الدّمعة السّاکبة، ۵/ ۲۰؛ الدّربندی، أسرار الشّهادة،/ ۴۶۲؛ القزوینی، تظلّم الزّهراء،/ ۲۴۱

الإربلی، کشف الغمّة، ۲/ ۵۹

خواند امیر، حبیب السّیر، ۲/ ۳۴

مجلسی، جلاء العیون،/ ۶۹۴

الأمین، أعیان الشّیعة، ۱/ ۶۱۰

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۷۷

من المنسوبین إلی أمیر المؤمنین علیهم السّلام

اشاره

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۷۹

إبراهيم بن أمير المؤمنين عليه السّلام:

و قد ذكر محمّد بن علىّ بن حمزة: أنّه قتل يومئذ إبراهيم بن علىّ بن أبى طالب عليه السّلام و أمّه أمّ ولد. «۱» و ما سمعت بهذا من غيره و لا رأيت لإبراهيم فى شىء من كتب الأنساب ذكرا «۱». «۲»

أبو الفرج، مقاتل الطّالبيّين،/ ۵۷- عنه: المجلسى، البحار، ۴۵/ ۳۹؛ البحرانى، العوالم، ۱۷/ ۲۸۲؛ البهبهانى، الدّمعة السّاكبة، ۴/ ۳۲۱؛ الدّربندى، أسرار الشّهادة،/ ۳۰۰؛ القمى، نفس المهموم،/ ۳۲۸؛ المظفّر، بطل العلقمى، ۳/ ۵۲۶؛ الزّنجانى، وسيلة الدّارين،/ ۲۵۶

إبراهيم بن علىّ بن أبى طالب عليه السّلام:

ذكره ابن شهر آشوب فى المناقب فى أصحاب الحسين عليه السّلام فإنّه قال: اختلفوا فى عدد

(۱- ۱) [لم يرد فى الأسرار].

(۲)- و محمد بن على بن حمزه گفته است: فرزند ديگرى نيز از على بن أبى طالب عليه السّلام كه مادرش ام ولد بود به نام ابراهيم در كربلا كشته شد؛ ولى من اين مطلب را از ديگرى نشنيده‌ام و در كتب انساب نيز ذكرى از ابراهيم بن على نشده است.

رسولى محلاتى، ترجمه مقاتل الطالبيين،/ ۸۴

و دو پسر ديگر از امير المؤمنين عليه السّلام نام برده‌اند كه اگر به شمار گيريم، پسرهاى آن حضرت بيست تن خواهند بود:

يكى محسن و چون او سقط شد، مورخين او را در شمار فرزندان على نگرفته‌اند

(۱) و ديگر إبراهيم. محمد بن على بن حمزه روايت مى‌كند كه: امير المؤمنين عليه السّلام از ام ولد پسرى ديگر داشت كه نام او إبراهيم بود و در خدمت حسين عليه السّلام سفر عراق كرد و در يوم الطف شهيد شد.»

لكن او در اين خبر منفرد است و اين حديث را جز از وى كس نشنيده است. (۱)

(۱- ۱). [اين مطلب را در احوال اولاد امير المؤمنين عليه السّلام، ۴/ ۳۴۰ تكرار نموده است].

سپهر، ناسخ التواريخ سيد الشهدا عليه السّلام، ۲/ ۳۳۶

و گويند كه: إبراهيم فرزند امير المؤمنين عليه السّلام نيز در آن معركه شهيد شد و به ثبوت نپيوسته [است].

مجلسى، جلاء العيون،/ ۶۷۸

ابو الفرج گويد: محمد بن على بن حمزه گفته [است]: روز عاشورا، ابراهيم بن على هم در كربلا كشته شده و مادرش ام ولد بوده، ولى ديگرى آن را نگفته [است] و من در كتب انساب، نامى از ابراهيم بن على نديدم.

كمره‌اى، ترجمه نفس المهموم،/ ۱۵۰- ۱۵۱

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۸۰

المقتولين من أهل البيت عليهم السّلام، فالأكثرون على أنّهم كانوا سبعة و عشرين، تسعة من بنى عقيل لكنّه عدّهم ثمانية، و ثلاثة و من ولد جعفر و عدّهم، و تسعة من ولد أمير المؤمنين و عدّ فيهم إبراهيم، و أربعة من بنى الحسن، و ستّة من بنى الحسين، لكنّه عدّهم أكثر من ذلك بكثير. «۱»

الأمين، أعيان الشّيعة، ۲/ ۱۸۳- ۱۸۴

من إخوة العبّاس الأكبر أولاد أمير المؤمنين علىّ بن أبى طالب عليه السّلام:

إبراهيم أحد الشّهداء بكربلاء.

رغم إنكار أبى الفرج له، و أمّ إبراهيم أمّ ولد، و معنى أمّ الولد عند العرب: هى الّتى ملكت قهرا بالسّيف. قال شاعرهم:

و كم ذات بعل أنكحتها سيوفنا حلالا إلى خطابها لم تطلّق

و عند الفقهاء: هى المملوكة يتزوّجها المالك، فيجعل عتقها صداقها، أو يطأها بملك اليمين، فتحمل منه، فإذا مات المالك، و قد ولدت له، أعتقت من نصيب ولدها. و تسمّيها العرب: فتاة، و جارية، و أمة، و سريّة، و مملوكة، و ذات ولد.

شهادة إبراهيم و إنكار الأصبهانىّ:

قال أبو الفرج فى (المقاتل) ۳۴: قد ذكر محمّد بن علىّ بن حمزة، أنّه قتل يومئذ إبراهيم بن علىّ بن أبى طالب، و أمّه أمّ ولد، و ما سمعت بهذا عن غيره و لا رأيت لإبراهيم فى شىء من كتب الأنساب ذكرا، إلى آخره.

إن كان أبو الفرج لم ير، فقد رأينا، و إن كان لم يسمع، فقد سمعنا. قال ابن عبد ربّه المالكىّ فى (العقد الفريد) ص ۱۴۳ ج ۳: قتل الحسين بن علىّ، و قتل معه عثمان بن علىّ، و أبو بكر بن علىّ، و جعفر بن علىّ، و العبّاس بن علىّ، أمّهم أمّ البنين بنت حزام الكلابيّة، و إبراهيم بن علىّ، لأمّ ولد؛ و مثله قال ابن قتيبة فى تاريخه (الإمامة و السّياسة) ص ۶ ج ۲، و ذكره ابن شهر آشوب فى شهداء كربلاء من أولاد أمير المؤمنين عليه السّلام فى كتاب المناقب

---

(۱)- ابراهيم بن على بن ابى طالب، خوارزمى نام او را در شمار شهيدان بنى هاشم نقل كرده است.

(مقتل الحسين: ۲/ ۴۷)

هاشم‌زاده، ترجمه انصار الحسين،/ ۱۳۲

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۸۱

ص ۹۹ ج ۴، و العلّامة المجلسىّ فى البحار ص ۲۱۷، ج ۱۰، و الفاضل الدّربندىّ فى أسرار الشّهادة ص ۴۷۸، و ملّا عبد اللّه فى مقتل العوالم ص ۱۱۵، و أخطب خوارزم فى مقتله ص ۴۶، ج ۲.

المظفّر، بطل العلقمى، ۳/ ۵۲۵- ۵۲۶

إبراهيم بن أمير المؤمنين عليه السّلام

۱- و عدّه من ولد أمير المؤمنين عليه السّلام الّذين شهدوا كربلاء و قتلوا مع أخيهم عليهم السّلام

البرّى، الجوهرة،/ ۵۷

سپهر، ناسخ التّواريخ أمير المؤمنين عليه السّلام، ۴/ ۳۴۰

۲- ذكر فى جملة الشهداء عليهم السّلام عند:

ابن قتيبة، الإمامة و السّياسة، ۲/ ۶

ابن عبد ربّه، العقد الفريد، ۴/ ۳۸۵- عنه: الباعونى، جواهر المطالب، ۲/ ۲۷۷؛ المظفّر، بطل العلقمى، ۳/ ۵۲۶

الخوارزمى، مقتل الحسين، ۲/ ۴۷

ابن شهر آشوب، المناقب، ۴/ ۱۱۲- عنه: المجلسى، البحار، ۴۵/ ۶۳؛ البحرانى، العوالم، ۱۷/ ۳۴۳؛ البهبهانى، الدّمعة السّاكبة، ۵/ ۲۰؛ الدّربندى، أسرار الشّهادة،/ ۴۶۲؛ القزوينى، تظلّم الزّهراء،/ ۲۴۱

مجلسى، جلاء العيون،/ ۶۹۴

القندوزى، ينابيع المودّة (ط أسوة)، ۲/ ۱۵۳

جعفر الأصغر بن أمير المؤمنين عليه السّلام

من إخوة العبّاس الأكبر أولاد أمير المؤمنين عليه السّلام:

جعفر الأصغر:

أهمله أكثر النّسّابين، و أثبته السّيّد العمريّ النّسّابة العلويّ فى (المجدىّ)، و الحافظ المقريزىّ فى (اتّعاظ الحنفاء)، و ذكر الأصغر و الأكبر معا. و قال فى الأصغر ص ۷: و جعفر الأصغر من أمّ ولد، و قال صاحب (النّاسخ) ص ۳۰۷، ج ۵: السّادس عشر من أولاد

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۸۲

أمير المؤمنين عليه السّلام جعفر الأصغر، انتهى.

لم يزد على هذا، و قد مرّ أنّ التّقييد بالأكبر يستدعى وجود الأصغر.

شهادة جعفر الأصغر:

لم أجد من نصّ على شهادته، و الظّنّ يقوى بأنّه من الشّهداء، لأنّ أهل العلم نصّوا على من لم يحضر كربلاء من ولد علىّ عليه السّلام، كالحسن السّبط، و المحسن السّقط، و ابن الحنفيّة و ابن النّهشليّة، و الأطرف، و يحيى و تنصيصهم على هؤلاء بالموت، لا بالقتل، دليل على قتل من سواهم يوم كربلاء. و ذكره صاحب الحدائق الورديّة، و قال: أمّه أمّ ولد، و لم يذكر شهادته أيضا. و أنا و إن ترجّح عندى أنّه من الشّهداء، لكن لم أجزم به، و لم أذكره فى كتابى المستدرك على مقاتل الطّالبيّين و لا فى كتابى أعلام النّهضة الحسينيّة، لأنّى لم أجد نصّا فى شهادته.

المظفّر، بطل العلقمى، ۳/ ۵۱۴

جعفر الأصغر بن أمير المؤمنين عليه السّلام

عدّه من ولده عليه السّلام:

محمّد بن سليمان، المناقب، ۲/ ۴۸

تاريخ أهل البيت،/ ۹۸- ابن أبى الثّلج، تاريخ الأئمّة (من مجموعة نفيسة)،/ ۳۵

أبو طالب الزّيدى، الإفادة،/ ۴۰- عنه: اليمنى، التّحف،/ ۴۰

المجدى،/ ۱۲

ابن فندق، لباب الأنساب، ۱/ ۳۳۷

المحلّى، الحدائق الورديّة، ۱/ ۵۳

المقريزى، اتّعاظ الحنفاء،/ ۷

محمّد كاظم الموسوى، النّفحة العنبريّة،/ ۴۰

كياء گيلانى، سراج الأنساب،/ ۱۷۸

سپهر، ناسخ التّواريخ أمير المؤمنين عليه السّلام، ۴/ ۳۴۱

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۸۳

عبّاس الأصغر بن أمير المؤمنين عليه السّلام

و العبّاس الأصغر و عمر و رقيّة بنى التّغلبيّة.

المجدى،/ ۱۲

[و] محمّد الأوسط «۱» و عبّاس الأصغر أمّهما أمّ ولد.

المقريزى، اتّعاظ الحنفاء،/ ۷

العبّاس الأصغر و عمر أمّهما الصّهباء التّغلبيّة. «۲»

محمّد كاظم الموسوى، النّفحة العنبريّة،/ ۴۰

عمر الأطرف و العبّاس الأصغر- أمّهما الصّهباء. «۳»

المقرّم، العبّاس،/ ۵۲

و المشارك له فى الاسم عبّاس الأصغر نصّ عليه النّسّابة السّيّد محمّد كاظم اليمانىّ فى (النّفحة العنبريّة)، قال: و كان شقيقا لعمر الأطرف، و فى (ناسخ التّواريخ) ذكر العبّاس الشّهيد و العبّاس الأصغر و يؤيّده أنّ النّسّابة العمرىّ فى (المجدىّ) و ابن شهر آشوب فى المناقب و الشّبلنجىّ فى (نور الأبصار) و المحبّ الطّبرىّ فى (ذخائر العقبى) وصفوا الشّهيد بالعبّاس الأكبر، و هذا التّعبير فى عرف النّسّابين يقع لمن يكون له أخ أصغر منه، شاركه فى الاسم لا فى من هو أكبر إخوته مطلقا، و لو لم يشاركه فى الاسم، و الظّاهر أنّ العبّاس الأصغر درج فى أيّام أبيه، لأنّه ليس له ذكر فى الوارثين لأمير المؤمنين من ولده. «۴»

---

(۱)- فى الأصل الأصغر التّصحيح عن (ج).

(۲)- و ديگر از فرزندان امير المؤمنين، عباس بن على عليهما السّلام تشريف شهادت يافت.

مكشوف باد كه بعضى از علما رقم كرده‌اند كه: عباس بن على عليهما السّلام در شب عاشورا شهيد شد و بيشتر از اهل سير و خبر شهادت آن حضرت را در روز عاشورا نگاشته‌اند.

چون از پسرهاى امير المؤمنين دو تن را عباس نام بود، يكى را عباس الاكبر و آن ديگر را عباس الاصغر مى‌ناميدند، تواند شد كه عباس الاصغر در شب عاشورا شهيد شده باشد و عباس الاكبر در روز عاشورا. عباس الاصغر نيز در شب عاشورا به طلب آب شتافت و سعادت شهادت يافت.

سپهر، ناسخ التّواريخ سيد الشهدا عليه السّلام، ۲/ ۳۴۰- ۳۴۱

(۳)- عمر اطرف و عباس اصغر كه مادرشان صهباء مى‌باشد.

پاك‌پرور، ترجمه العباس،/ ۱۲۳

(۴)- عباس اصغر، همنام حضرت ابو الفضل عليه السّلام از ميان برادرانش عباس اصغر است كه عالم نسب‌شناس سيد محمد كاظم يمانى در «النفخة العنبرية» بر او تصريح كرده [است] و مى‌گويد: «وى برادر تنى عمر اطرف است.» كما اين‌كه در «ناسخ التّواريخ» بعد از قمر بنى هاشم عليه السّلام از عباس اصغر ياد مى‌نمايد.

تأييد بر اين مطلب آن‌كه عمرى عالم نسب‌شناس، در «المجدى»، ابن شهر آشوب در «مناقب» شبلنجى-

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۸۴

المقرّم، العبّاس،/ ۶۰

عبّاس الأصغر بن علىّ بن أبى طالب عليه السّلام:

ذكر المرحوم السّيّد عبد الرّزاق المقرّم فى كتابه (العبّاس ص ۵۲): أنّ الأولاد الذّكور لأمير المؤمنين علىّ بن أبى طالب ستّة عشر-

الحسن و الحسين و محسن أمّهم فاطمة سيّدة نساء العالمين. محمّد ابن الحنفيّة أمّه خولة. العبّاس و عبد اللّه و جعفر و عثمان أمّهم أمّ البنين.

و محمّد الأصغر أمّه أمامة بنت العاص بن الرّبيع، يحيى و عون أمّهما أسماء بنت عميس الخثعميّة، عبيد اللّه و أبو بكر أمّهما ليلى بنت مسعود الدّارميّة. و محمّد الأوسط أمّه أمّ ولد، عمر الأطرف و العبّاس الأصغر أمّهما الصّهباء، و العبّاس الأصغر خرج فى ليلة عاشوراء لجلب الماء، فقتل فى الشّريعة، كما ذكره صاحب ناسخ التّواريخ.

الزّنجانى، وسيلة الدّارين،/ ۲۶۲

من إخوة العبّاس الأكبر أولاد أمير المؤمنين عليه السّلام: العبّاس الأصغر أحد الشّهداء بكربلاء

لم يذكره الشّيخ المفيد و لا الطّبرىّ و أهمل ذكره فريق غيرهم و أثبته آخرون، و يدلّ عليه مضافا إلى النّصوص الآتية أنّ أكثر النّسّابين إذا ذكروا العبّاس عليه السّلام، الّذى أمّه أمّ البنين، قيّدوه بالأكبر، و كذلك أهل التّاريخ، و التّقييد بالأكبر، يستدعى وجود الأصغر، و أنّه لا بدّ أن يكون مع الأكبر أصغر منه يدلّ عليه اللّفظ بدلالة الالتزام و بقاعدة أفعل التّفضيل، و ممّن نعت قمر بنى هاشم بالعبّاس الأكبر، الدّياربكرىّ فى (تاريخ الخميس) و لفظه ص ۳۱۷، ج ۲: و العبّاس الأكبر، و يدعى السّقّاء، و يكنّى أبا قربة، و كان صاحب

- در «نور الأبصار» و محب طبرى در «ذخائر العقبى» از علمدار كربلا به عباس اكبر ياد نموده‌اند. اين تعبير در عرف دانشمندان نسب‌شناس در مورد كسى گفته مى‌شود كه برادرى هم‌اسم و كوچكتر از خود داشته باشد، و نه مطلق كسى كه برادر بزرگتر است؛ هرچند كه هم‌اسم او نباشد. ظاهرا عباس اصغر در دوران پدر گرامیش درگذشته است؛ زيرا در [نام] وارثان امير المؤمنين عليه السّلام، ذكرى از او به ميان نيامده است.

پاك‌پرور، ترجمه العبّاس،/ ۱۳۵

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۸۵

راية الحسين عليه السّلام يوم كربلاء ... إلى آخره. و كذلك فى شهداء الطّفّ قيّده بالعبّاس الأكبر ص ۳۳۳، ج ۲، و مثله قال ابن العماد الحنبلىّ فى (شذرات الذّهب) ص ۶۶، ج «۱»، و اليافعىّ المؤرّخ الشّافعىّ عبّر عنه بالكبير، و لفظه فى (مرآة الجنان) طبع حيدرآباد ص ۱۳۱، ج «۱»: و قتل معه ولداه علىّ الأكبر و عبد اللّه، و إخوته جعفر و محمّد و عتيق و العبّاس الكبير، إلى آخره «۱». أمّا النّصوص، فقال صاحب (ناسخ التّواريخ) ص ۳۰۷، ج ۵ الخامس عشر من ولد علىّ عليه السّلام العبّاس الأصغر، إلى آخره. و ذكره فى الشّهداء و سيأتى. و قال أبو الحجّاج البلوىّ الشّافعىّ فى (كتاب ألف با) ص «۱» ۹، ج ۱: ذكر أبو إبراهيم عبيد اللّه بن محمّد الخجندىّ أنّ علىّ بن أبى طالب عليه السّلام قبض عن تسعة و عشرين ولدا، أربعة عشر ذكرا، و خمس عشرة انثى: الحسن و الحسين و زينب و أمّ كلثوم من فاطمة عليه السّلام، و محمّد الأكبر و عبّاس الأكبر و عمر و أبو بكر و عبد اللّه و عثمان و جعفر و محمّد الأصغر و عبّاس و يحيى، إلى آخره.

و قال الحافظ تقىّ الدّين المقريزىّ الشّافعىّ فى (اتّعاظ الحنفاء) ص ۵، العبّاس الأكبر و عبد اللّه الأكبر و عثمان الأكبر و جعفر الأكبر، أمّهم أمّ البنين بنت أبى المحلّ بن الدّيّان بن حزام الكلابىّ، قتل هؤلاء الأربعة مع الحسين بن علىّ عليه السّلام؛ ثمّ يقول ص ۷: و محمّد الأوسط و عبّاس الأصغر، أمّهما أمّ ولد ... إلى آخره.

و ذكره صاحب (الحدائق الورديّة)، و قال: إنّ أمّه أمّ ولد. و ذكره السّيّد العمرىّ النّسّابة العلوىّ فى (المجدى)، و جعله شقيقا لعمر الأطرف و رقيّة و إنّ أمّهم جميعا الصّهباء التّغلبيّة. و قال أبو الحسن المرندىّ فى (لوامع الأنوار) الفارسىّ ص ۳۶۴ و لفظه بالفارسيّة

[عبّاس الأكبر المكنّى بأبى الفضل، صاحب رايت در روز عاشورا، و ديگر عباس الأصغر تواند بود كه عباس الأصغر در شب عاشورا بدرجه رفيعه فائز شد، و عباس الأكبر در روز عاشورا و عبّاس الأصغر نيز در شب عاشورا به طلب آب شتافت و سعادت شهادت يافت. إلى آخره و (صاحب ناسخ التّواريخ)] فى شهداء ليلة العاشر

---

(۱)- و عبّر عنه بالعبّاس الأكبر مالك الأشرف فى طرفة الأصحاب، ص ۷۱.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۸۶

من المحرّم، و سنذكر كلامه بتعريب الفاضل المعاصر السّيّد جعفر بحر العلوم الطّباطبائىّ النّجفىّ، و هذا نصّه فى تحفة العالم ص ۲۳۲، ج ۱: الثّانى عشر عبّاس الأصغر ذكره غير واحد من أرباب التّواريخ، قال صاحب النّاسخ: إنّ بعض العلماء زعم أنّ العبّاس الأصغر ابن علىّ عليه السّلام استشهد ليلة العاشر، مع أنّ أكثر أهل السّير يذكرون شهادته يوم عاشوراء، و ذلك لأنّ فى أولاد أمير المؤمنين عليه السّلام عبّاسين: الأصغر و الأكبر، و الّذى قتل فى اللّيلة العاشرة هو الأصغر، سبق إلى طلب الماء، فنال سعادة الشّهادة فى تلك اللّيلة ... إلى آخره. ثمّ استدلّ السّيّد صاحب التّحفة بنحو ما ذكرنا من تعبير أهل العلم بالأكبر، و أنّه يستدعى وجود الأصغر، و لكنّه ما ساق الشّواهد كما سقناها، ثمّ قال السّيّد: و من هذا يظهر ضعف من وصف أبا الفضل بأنّه شاب أمرد، بين عينيه أثر السّجود، كما فى الدّمعة السّاكبة، مع تصريحهم بأنّ عمره ۳۴ سنة؛ فمن المحقّق أنّه وصف العبّاس الأصغر، انتهى.

و لنا مع هذا السّيّد نقاش علمىّ تقدّم، فاطلبه، و لم يختصّ الدّمعة بهذا، لأنّ أبا الفرج الأصبهانىّ، و الصّدوق و القمىّ، و غيرهما قد رووا فى العبّاس الأكبر، أنّه شاب أمرد، بين عينيه أثر السّجود.

المظفّر، بطل العلقمى، ۳/ ۵۰۷- ۵۰۹

عبّاس الأصغر بن أمير المؤمنين عليه السّلام

عدّه من ولده عليه السّلام عند:

محمّد بن سليمان، المناقب، ۲/ ۵۰

تاريخ أهل البيت،/ ۹۴- ۹۵، ۹۸- ابن أبى الثّلج، تاريخ الأئمّة (من مجموعة نفيسة)،/ ۱۶، ۳۵

أبو طالب الزّيدى، الإفادة،/ ۴۱- عنه: اليمنى، التّحف،/ ۴۰

المجدى،/ ۱۲

ابن فندق، لباب الأنساب، ۱/ ۳۳۷

المحلّى، الحدائق الوردية، ۱/ ۵۳

ابن الطقطقى، الأصيلى،/ ۵۷

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۸۷

المقريزى، اتّعاظ الحنفاء،/ ۷

محمّد كاظم الموسوى، النّفحة العنبريّة،/ ۴۰

كياء گيلانى، سراج الأنساب،/ ۱۷۸

سپهر، ناسخ التّواريخ أمير المؤمنين عليه السّلام، ۴/ ۳۳۹، ۳۴۱

و أنّ أمّه أمّ البنين عند:

ابن فندق، لباب الأنساب، ۱/ ۳۳۷

عبد الرّحمان بن أمير المؤمنين عليه السّلام من إخوة العبّاس الأكبر أولاد أمير المؤمنين علىّ عليه السّلام:

عبد الرّحمان بن علىّ عليه السّلام، أمّه أمّ ولد، ذكره النّسّابة العمرىّ فى «المجدىّ»، و الحافظ المقريزىّ فى (اتّعاظ الحنفاء)، و كنّاه بأبى بكر، و ينبغى أن يعدّ فى الشّهداء بكربلاء لما قاله صاحب رياض الأحزان، و نصّ عليه بأنّه لم يبق من إخوة الحسين عليه السّلام غير محمّد ابن الحنفيّة، و عمر الأطرف، و عبيد اللّه ابن النّهشليّة، و الباقون كلّهم استشهدوا معه، و هذا القول موافق للأصول، محفوف بالصّحّة، لأنّه لم يتخلّف عنه من إخوته الأحياء الّذين أدركوا كربلاء، غير هؤلاء الثّلاثة، فكلّ من ثبت أنّه من أولاد أمير المؤمنين عليه السّلام، فهو من الشّهداء، بلا ارتياب، و اللّه أعلم.

المظفّر، بطل العلقمى، ۳/ ۵۳۰- ۵۳۱

زيارة ثانية بألفاظ شافية

نذكر منها بعض مصائب يوم الطّفّ، يزار بها الحسين صلوات اللّه عليه و سلامه، زار بها المرتضى علم الهدى (رضوان اللّه عليه)، و سأذكرها على الوصف الّذى أشار هو إليه؛ قال ....

.... السّلام عليك يا عبد الرّحمان بن عقيل بن أبى طالب و رحمة اللّه و بركاته، سلاما يرجيه «۱» البيت الّذى أنت فيه أضأت، و النّور الّذى فيه استضأت، و الشّرف الّذى فيه

---

(۱)- التّصحيف: يرحبيه.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۸۸

اقتديت، و هنّاك اللّه بالفوز الّذى إليه وصلت، و بالثّواب الّذى ادّخرت، لقد عظمت مواساتك بنفسك، و بذلت مهجتك فى رضا ربّك و نبيّك و أبيك و أخيك، ففاز قدحك، و زاد ربحك، حتّى مضيت شهيدا، و لقيت اللّه سعيدا، صلوات اللّه عليك و على أخيك و على إخوتك، الّذين أذهب اللّه عنهم الرّجس و طهّرهم تطهيرا.

ابن طاوس، مصباح الزّائر،/ ۲۲۱، ۲۳۹- عنه: المجلسى، البحار، ۹۸/ ۲۴۵، ۲۵۱

علّق العلّامة المجلسىّ، قوله: «و لأبيك و أخيك» ظاهر تلك الفقرات أنّه عبد الرّحمان ابن علىّ بن أبى طالب، لا عقيل بن أبى طالب، كما فى أكثر النّسخ، كذا الظّاهر، مكان إخوتك، أخويك على صيغة التّثنية، إشارة إلى الحسين (صلوات اللّه عليهم) أو أولاد أخيك.

عبد الرّحمان بن أمير المؤمنين عليه السّلام

عدّه من ولده عليه السّلام:

تاريخ أهل البيت،/ ۹۷- ابن أبى الثّلج، تاريخ الأئمّة (من مجموعة نفيسة)،/ ۳۴

أبو طالب الزّيدى، الإفادة،/ ۴۱- عنه: اليمنى، التّحف،/ ۴۰

المجدى،/ ۱۲

ابن فندق، لباب الأنساب، ۱/ ۳۳۷

المحلّى، الحدائق الورديّة، ۱/ ۵۳

ابن أبى الحديد، شرح نهج البلاغة، ۹/ ۲۴۳- عنه: المجلسى، البحار، ۴۲/ ۹۰

المقريزى، اتّعاظ الحنفاء،/ ۷

محمّد كاظم الموسوى، النّفحة العنبريّة،/ ۴۰

كياء گيلانى، سراج الأنساب،/ ۱۷۸

و أنّ أمّه (أمامة):

ابن فندق، لباب الأنساب، ۱/ ۳۳۷

المحلّى، الحدائق الورديّة، ۱/ ۵۳

ابن الطقطقى، الأصيلى،/ ۵۷

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۸۹

أبو طالب الزّيدى، الإفادة،/ ۴۱- عنه: اليمنى، التّحف،/ ۴۰

و أنّ أمّه (أمّ البنين):

ابن أبى الحديد، شرح نهج البلاغة، ۹/ ۲۴۳- عنه: المجلسى، البحار، ۴۲/ ۹۰

و أنّ أمّه (ليلى) يكنّى أبا بكر:

المقريزى، اتّعاظ الحنفاء،/ ۷

عبد اللّه الأصغر بن أمير المؤمنين عليه السّلام

قتل [...]

محمّد بن علىّ بن أبى طالب الأصغر قتله رجل من بنى أبان بن دارم و ليس بقاتل عبد اللّه بن علىّ و أمّه أمّ ولد.

الرّسّان، تسمية من قتل،/ ۱۴۹- عنه الشّجرى، الأمالى، ۱/ ۱۷۰؛ مثله المحلى، الحدائق الورديّة، ۱/ ۱۲۰

من إخوة العبّاس الأكبر أولاد أمير المؤمنين عليه السّلام: عبد اللّه الأصغر أحد الشّهداء مع الحسين عليه السّلام

و قد ارتبك الأمر على جماعة من الفطاحل، و ارتجّ باب البيان فى التّمييز، و قاموا و قعدوا عند قول الشّيخ المفيد فى الإرشاد عبيد اللّه ابن النّهشليّة قتل مع الحسين عليه السّلام، و إنّ التّاريخ يذكر قتل عبيد اللّه بالمذار تحت راية ابن الزّبير، و أعظم مقاوم لهذه المقالة، الفقيه العظيم من أعيان فقهاءنا الإماميّة محمّد بن إدريس الحلّى صاحب كتاب السّرائر، فإنّه غلط المفيد تغليطا أساء فيه الأدب، و تجاوز طور الإنسانيّة، و حيث أنّ الرّجل كان فقيها، و علم النّسب و الأخبار ليسا من صناعته، لذلك يقع فى الخطأ من حيث يظنّ أنّه مصيب، و الّذى أوقعه فى هذه الورطة هو ما سمعه من أهل التّاريخ: أنّه قتل مع ابن الزّبير فى المذار على شطّ العمارة، و قبره معروف هناك يزار فظنّ [؟] و ظنّ من وافقه أنّ الشّيخ المفيد جهل مثل هذا الّذى اشترك العوام فى معرفته. و الشّيخ أبو عبد اللّه المفيد أجلّ من أن

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۹۰

يجهل مثل هذا المشهور أو يخفى عليه ما أخرجه كلّ أحد، و لم ينفرد الشّيخ المفيد بهذه المقالة، بل سبقه قوم، و لحقه آخرون، كالحافظ الكنجىّ الشّافعىّ فى كفاية الطّالب، و غلط من قال بخلاف قوله.

فالصّحيح إذا أنّ عبد اللّه المقتول بكربلاء، و اسمه مكبّر، غير عبيد اللّه المقتول بالمذار، و اسمه مصغر.

فلعلىّ عليه السّلام من النّهشليّة عبد اللّه و عبيد اللّه و أبو بكر. نصّ على ذلك فى ناسخ التّواريخ من قال أنّ عبد اللّه اسم لأبى بكر، يكون شاهدا أنّ للنّهشليّة ولدا يسمّى عبد اللّه، لكن تخيّله المكنّى بأبى بكر، و كون المفيد لم يذكر عبيد اللّه المصغّر، فلعلّه سقط سهوا من قلمه الشّريف، أو سقط من نسخة الأصل من قلم النّاسخ، و كيف كان، فقد قال فى (ناسخ التّواريخ) ص ۳۰۶، ج ۵ عبد اللّه

الأصغر، و كنيته أبو بكر، أمّه ليلى بنت مسعود بن خالد ابن ربعيّ التّميميّة، قتل يوم الطّفّ و هو حاضر فى خدمة الإمام الحسين عليه السّلام، قاتله رجل من همدان، قيل: أنّه فى بداية الأمر رؤى قتيلا، و قال ابن شهر آشوب رحمه اللّه فى المناقب ص ۹۹، ج ۴ فى الشّهداء مع الحسين عليه السّلام من إخوته، و عبد اللّه الأصغر، و اعتمده الفاضل الدّربندىّ فى أسرار الشّهادة ص ۴۷۱، و العلّامة المجلسىّ فى البحار ص ۲۵۷، ج ۱۰؛ و ملّا عبد اللّه فى مقتل العوالم ص ۱۱۵.

و قال الحافظ الكنجىّ فى (كفاية الطّالب): ذكر أبو الفرج فى مقاتل الطّالبيّين الّذين قتلوا مع أبى عبد اللّه الحسين عليه السّلام: جعفرا و عليّا و عثمان و العبّاس و محمّد الأصغر، و أسقط عبد اللّه، و ما ذكره المفيد رحمه اللّه أشبه عندى بالصّواب. و قال ص ۲۹۸ ذكر من قتل مع الحسين بن علىّ عليه السّلام و هم أحد و عشرون نفسا من أهل بيته، ستّة نفر من إخوته: جعفر و عبّاس و عثمان و أبو بكر و محمّد الأصغر و عبد اللّه، إلى آخره.

و قال ابن الصّبّاغ فى الفصول المهمّة ص ۱۴۴: و محمّد الأصغر المكنّى بأبى بكر و عبد اللّه، الشّهيدان مع أخيهما الحسين عليه السّلام بكربلاء، أمّهما ليلى بنت مسعود الدّارميّة.

و قال الطّبرىّ فى (التّاريخ) ص ۹، ج ۶: و تزوّج (يعنى أمير المؤمنين) ليلى بنت مسعود

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۹۱

ابن خالد بن مالك بن ربعىّ بن سلم بن جندل بن نهشل بن دارم بن مالك بن حنظلة بن مالك بن زيد مناة بن تميم، فولدت له عبيد اللّه و أبا بكر، فزعم هشام بن محمّد أنّهما قتلا مع الحسين بالطّفّ، و أمّا محمّد بن عمر، فإنّه زعم أنّ عبيد اللّه بن علىّ قتله المختار بن أبى عبيد بالمذار، و زعم أنّه لا بقيّة لعبيد اللّه و لا لأبى بكر ابنى علىّ، انتهى.

و حمل كلام المفيد على ما صرّح به ابن شهر آشوب و غيره متعيّن، و لو حمله على مذهب الكلبىّ، كان أولى من تغليطه، و ابن الكلبىّ أوثق من الواقدىّ و أعلم و أضبط.

اتّفق العلماء على ضبطه و إتقانه، و ضعّفوا الواقدىّ و رموه بالتّخليط. قال فى (الحدائق الورديّة) المخطوطة، و عبد اللّه الأصغر بن علىّ عليه السّلام أمّه أمّ ولد، و قاتله غير قاتل أخيه عبد اللّه الأكبر، و أمّه أمّ البنين؛ ثمّ ذكر أبا بكر و أمّه النّهشليّة.

و فى كتاب (لوامع الأنوار) الفارسىّ لأبى الحسن المرندىّ ص ۳۳۳ ذكر عبد اللّه الأكبر و عبد اللّه الأصغر.

و فى (تاريخ أبى الفداء) ص ۱۸۱، ج «۱»: و تزوّج (يعنى عليّا عليه السّلام) ليلى بنت مسعود النّهشليّة، فولد له منها عبد اللّه و أبو بكر، قتلا مع الحسين عليه السّلام، انتهى.

و بهذا اتّضح لى تصويب المفيد و تغليط ناقده ابن إدريس، و الخلاف فى أمّه أهى النّهشليّة أم أمّ ولد غير مخلّ فى المقام.

المظفّر، بطل العلقمى، ۳/ ۴۹۹- ۵۰۱

عدّه فى جملة الشّهداء عند:

محمّد بن أبى طالب، تسلية المجالس و زينة المجالس، ۲/ ۳۲۹

الأمين، أعيان الشّيعة، ۱/ ۶۱۰

عتيق بن أمير المؤمنين عليه السّلام

من إخوة العبّاس الأكبر أولاد أمير المؤمنين علىّ بن أبى طالب عليه السّلام: عتيق «۱» بن علىّ ابن أبى طالب عليه السّلام من الشّهداء بكربلاء، أمّه لم تعرف، نصّ على شهادته مع الحسين

---

(۱)- [هو أبو بكر بن أمير المؤمنين و قد تقدّم ذكره فى ص ۷۲].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۹۲

عليه السّلام ابن العماد الحنبلىّ، المؤرّخ فى «شذرات الذّهب»، و الدّياربكرى الشّافعىّ المؤرّخ فى «تاريخ الخميس»، كلاهما ذكره فى ترجمة الحسين عليه السّلام. المظفّر، بطل العلقمى، ۳/ ۵۳۰

عمر الأصغر بن أمير المؤمنين عليه السّلام

من إخوة العبّاس الأكبر أولاد أمير المؤمنين عليه السّلام:

عمر الأصغر، أحد الشّهداء بكربلاء:

و قد اختلف النّسّابون فيه، و فى الأطرف، أيّهما الأكبر؟ و قد تقدّم نقل صاحب العمدة:

أنّ الأطرف أصغر ولد أمير المؤمنين عليه السّلام.

و أثبت صاحب الحدائق الورديّة ثلاثة، فجعل الأكبر هو الأطرف، و الأوسط هو ابن المصطلقيّة، و عمر الأصغر. ثمّ قال: و فى النّسّابين من لم يذكر عمر الأوسط، و منهم من لم يذكر إلّا عمر المعقب ... إلى آخره. و ذكر الحافظ المقريزىّ فى (اتّعاظ الحنفاء) ص ۷، عمر الأكبر و عمر الأصغر. و لصاحب العمدة قول، بأنّ الأطرف هو الأكبر. و رأى صاحب (ناسخ التّواريخ) الفارسىّ ص ۳۰۶، ج ۵، فذكر عمر الأكبر، و قال: عمر الأصغر أمّه أمّ حبيب، و أكثر النّسّابين أنّ الأكبر هو الأطرف، و هو الّذى أمّه أمّ حبيب، و عمر الشّهيد هو الأصغر، و أمّه أمّ ولد.

المظفّر، بطل العلقمى، ۳/ ۵۲۳

عمر الأصغر بن أمير المؤمنين عليه السّلام

عدّه من ولده عليه السّلام عند:

البلاذرى، جمل من أنساب الأشراف، ۲/ ۹۱۶، أنساب الأشراف، ۲/ ۱۹۲

أبو طالب الزّيدى، الإفادة،/ ۴۰- عنه: اليمنى، التّحف،/ ۴۰

الشّجرى، الأمالى، ۱/ ۱۷۰- مثله المحلّى، الحدائق الورديّة، ۱/ ۵۲

المجدى،/ ۱۲

ابن فندق، لباب الأنساب، ۱/ ۳۳۶

محمّد كاظم الموسوى، النّفحة العنبريّة،/ ۴۰

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۹۳

كياء گيلانى، سراج الأنساب،/ ۱۷۸

سپهر، ناسخ التّواريخ أمير المؤمنين عليه السّلام،/ ۳۴۲

و أنّ أمّه أمّ البنين عند:

ابن الطّقطقى، الأصيلى،/ ۵۷

و أنّ أمّه خولة عند:

ابن فندق، لباب الأنساب، ۱/ ۳۳۶

عمر الأوسط

عدّه من ولد علیه السّلام عند:

أبو طالب الزّیدی، الإفادة،/ ۴۰- عنه: الیمنی، التّحف،/ ۴۰

عمران بن أمیر المؤمنین علیه السّلام

من إخوة العبّاس أولاد أمیر المؤمنین علیّ بن أبی طالب علیه السّلام:

عمران بن علیّ علیهما السّلام له مشهد معروف فی نواحی الحلّة، مشهور بمشهد عمران بن علیّ علیهما السّلام، لم أجد من ذکره غیر المعاصر السّیّد جعفر بحر العلوم فی (تحفة العالم)، و نصّه فی ص ۲۳۸، ج ۱: عمران بن علیّ علیهما السّلام أصیب جریحا فی النّهروان، و قبره فی بابل معلوم، انتهی.

المظفّر، بطل العلقمی، ۳/ ۵۳۰

و قد ذکر المظفّر:

و لا ندری هل یقصد أنّ عمرانا کان من أمّ البنین، و لم یأت فی کتب التّاریخ و الأنساب ذکر لعمران هذا، و اللّه العالم.

قاسم بن أمیر المؤمنین علیه السّلام

و روی أنّه خرج أخوه [عبد اللّه بن علیّ] القاسم، فقال:

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۹۴

یا عصبة جارت علی نبیّها و کدّرت من عیشها ما قد نقی

فی کلّ یوم تقتلون سیّدا من أهله ظلما و ذبحا من قفا

فضرب علی رأسه عمرو بن سعید الأزدیّ، فحمل علیه الحسین و ضربه، ثمّ أتی الغلام و هو یفحص برجله، قال: بعدا لقوم قتلوک و خصمهم یوم القیامة فیک جدّک. «۱»

ابن شهرآشوب، المناقب، ۴/ ۱۰۷- ۱۰۸

---

(۱)- [روایة انفرد بحکایتها ابن شهر آشوب و مثل هذا مذکور فی مقتل القاسم بن الحسن بن أمیر المؤمنین علیه السّلام، فلیلاحظ.].

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۹۵

مصادر الباب الثّانی

لقد بذلنا جهدا بلیغا للتعرّف علی المصادر المدّونة الّتی تغطّی محتویات الباب الثّانی لموسوعة الإمام الحسین علیه السّلام، فوقفنا علی أسماء مجموعة کبیرة من التّراث، و عندما فتّشنا عنها وجدنا أنّ کثیرا منها، و ممّا ألّفه القدماء، هو من التّراث المفقود، و ممّا لم یعثر- لحدّ الآن- لنسخه علی عین أو أثر.

و نقدّم هنا قائمتین، تجمعان أسامیهما:

الاولی: لما ذکر من المقاتل، ممّا لم نقف علی نسخته و لا علی النّقل عنه، فی المصادر المتوفّرة.

الثّانیة: لما وجد النّقل عنه فی المصادر المتأخّرة.

أمّا ما لا وجود له و لا نقل عنه:

۱- مقتل الحسين عليه السّلام: للأصبغ بن نباتة، المجاشعيّ، الحنظليّ، التّميميّ أبو القاسم (المتوفّى ۶۴ ه أو بعدها).

* ذكره له الشّيخ الطّوسيّ فى الفهرست (ص ۶۲- ۶۳)، و لاحظ الذّريعة ۲۲/ ۲۳ رقم ۵۸۳۸.

۲- مقتل الحسين عليه السّلام: لجابر بن يزيد الجعفيّ (المتوفّى ۱۲۸ ه).

* ذكره له النّجاسيّ (ط ألف) رقم ۳۳۲، (ط ب،/ ۹۳- ۹۴)، لاحظ الذّريعة ۲۲/ ۲۴ رقم ۵۸۴۰.

۳- مقتل الحسين عليه السّلام: للواقديّ، محمّد بن عمر، أبو عبد اللّه المدنيّ (ت ۲۰۷ ه).

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۹۶

* ذكره له النّديم فى الفهرست (ص ۱۱۱)، و الصّفديّ فى الوافى بالوفيات (۴/ ۲۳۸)، و انظر الذّريعة ۲۲/ ۲۸ رقم ۵۸۶۹.

۴- مقتل الحسين عليه السّلام: لنصر بن مزاحم المنقريّ أبو الفضل العطّار (ت ۲۱۲ ه).

* ذكره له النّديم فى الفهرست (ص ۱۰۶)، و الطّوسيّ فى الفهرست (ص ۳۴۷- ۳۴۸)، و النّجاشيّ فى الرّجال (ط ألف،/ ۴۲۷) رقم ۱۱۴۸ (ط ب،/ ۳۰۱)، و ابن شهر آشوب فى معالم العلماء (ص ۱۲۶) رقم ۸۵۱، و لاحظ الذّريعة ۲۲/ ۲۹ رقم ۵۸۷۴.

۵- مقتل الحسين عليه السّلام: للمدائنيّ عليّ بن محمّد أبو الحسن (م ۲۲۴ ه).

* ذكره له الطّوسيّ فى الفهرست (ص ۲۳۰)، و ابن شهر آشوب فى معالم العلماء ص ۷۲ رقم ۴۸۶.

۶- مقتل الحسين عليه السّلام: للقاسم بن سلّام، أبو عبيد الهرويّ (ت ۲۲۴ ه).

* ذكره السّمعانيّ فى التّحبير ۱/ ۱۸۵.

۷- مقتل الحسين عليه السّلام: للأحمريّ، إبراهيم بن إسحاق، أبو إسحاق النّهاونديّ (ت قبل ۲۶۹).

* ذكره له الطّوسيّ فى الفهرست (ص ۱۰- ۱۱)، و النّجاشيّ فى الرّجال (ط ألف،/ ۱۹) رقم ۲۱، (ط ب،/ ۱۴)، و ابن شهر آشوب فى المعالم ص ۷ رقم ۲۷، و انظر الذّريعة ۲۲/ ۲۳ رقم ۵۸۳۴.

۸- مقتل الحسين عليه السّلام: لإبراهيم بن محمّد بن سعيد بن هلال الثّقفيّ (ت ۲۸۳ ه).

* ذكره له الطّوسيّ فى الفهرست (ص ۱۶- ۱۷)، و النّجاشيّ فى الرّجال (ط ألف،/ ۱۶) رقم ۱۹ (ط ب،/ ۱۲)، و انظر الذّريعة ۲۲/ ۲۳ رقم ۵۸۳۵.

۹- مقتل الحسين عليه السّلام: لليعقوبيّ المؤرّخ، أحمد بن إسحاق بن واضح (ت ۲۹۲ ه).

* ذكره فى الذّريعة ۲۲/ ۲۳ رقم ۵۸۳۷.

۱۰- مقتل الحسين عليه السّلام: للغلّابيّ، محمّد بن زكريّا بن دينار، أبو عبد اللّه البصريّ (ت ۲۹۸ ه).

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۹۷

* ذكره له النّديم فى الفهرست (ص ۱۲۱)، و النّجاشيّ فى الرّجال (ط ألف/ ۳۴۱) رقم ۹۶۳، (ط ب،/ ۲۴۴).

۱۱- مقتل الحسين عليه السّلام: لمحمّد بن أحمد بن يحيى بن عمران، الأشعريّ القمّيّ العطّار.

* ذكره النّجاشيّ فى الرّجال (ط ألف،/ ۳۴۸) رقم ۹۳۹، (ط ب،/ ۲۵۰)، و انظر الذّريعة ۲۲/ ۲۷ رقم ۵۸۶۱.

۱۲- مقتل الحسين عليه السّلام: للبغويّ عبد اللّه بن محمّد بن عبد العزيز (ت ۳۱۷ ه).

* ذكره له كشف الظّنون ۲/ ۱۷۹۴.

۱۳- مقتل الحسين عليه السّلام: للجلّوديّ عبد العزيز يحيى بن أحمد (ت ۳۳۲ ه).

* ذكره النّجاشيّ، الرّجال (ط الف،/ ۲۲۰) رقم ۶۴۰، (ط ب،/ ۱۶۷)، و لاحظ الذّريعة ۲۲/ ۲۵ رقم ۵۸۵۱.

۱۴- مقتل الحسين عليه السّلام: للطّبرانيّ، سليمان بن أحمد صاحب المعاجم (ت ۳۶۰ ه).

* ذكره ابن مندة فى جزء ترجمته ص ۳۶۳ رقم ۳۹.

۱۵- مقتل الحسين عليه السّلام: للشيخ الصّدوق، محمّد بن عليّ بن الحسين ابن بابويه القمّي (ت ۳۸۱ ه).

* ذكره الصّدوق نفسه في الخصال (ص ۳۵)، و ذكره ابن شهر آشوب في المعالم (ص ۱۱۱) رقم ۷۶۴، و انظر الذّريعة ۲۲/ ۲۸ رقم ۵۸۶۷. و يحتمل أن يكون عين ما ذكره في المجلس (۳۰) من أماليه (ص ۱۵۰).

۱۶- مقتل الحسين عليه السّلام: لمحمّد بن عليّ بن الفضل بن تمام بن سكّين (المعاصر للصّدوق).

* ذكره النّجاشيّ في الرّجال (ط ألف،/ ۳۸۵) رقم ۱۰۴۶، (ط ب،/ ۲۷۲)، و انظر الذّريعة ۲۲/ ۲۸ رقم ۵۸۶۸.

۱۷- مقتل الحسين عليه السّلام: للشّيخ المفيد، محمّد بن محمّد بن النّعمان البغداديّ (ت ۴۱۳ ه).

* ذكره هو في الإرشاد.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۹۸

۱۸- مقتل الحسين عليه السّلام: للشّيخ الطّوسيّ، محمّد بن الحسن أبو جعفر (ت ۴۶۰ ه).

* ذكره هو في الفهرست (ص ۲۸۵- ۲۸۸)، و ابن شهر آشوب في المعالم (ص ۱۱۴) رقم ۷۶۶، و انظر الذّريعة ۲۲/ ۲۷ رقم ۵۸۶۳.

و أمّا المفقودة، لكن المنقول عنها في المصادر المتأخّرة:

۱- مقتل الحسين عليه السّلام: لابن أبي الدّنيا، عبد اللّه بن محمّد الأمويّ العامّيّ (ت ۲۸۱ ه).

* ذكره له الطّوسيّ في الفهرست (ص ۱۹۴)، و ابن شهر آشوب في المعالم (ص ۷۶) رقم ۵۰۶، و انظر سير أعلام النّبلاء للذّهبيّ ۱۳/ ۴۰۳.

۲- مقتل الحسين عليه السّلام: برواية عمّار بن إسحاق الدّهنيّ (ت ۱۳۳ ه).

قال المحموديّ: أدرجه الطّبريّ في حوادث سنة (۶۱ ه) من تاريخه.

* العبرات ۱/ هامش ص ۶.

۳- مقتل الحسين عليه السّلام: لأبي مخنف، لوط بن يحيى بن سليم، الأزديّ (ت ۱۷۰ ه).

هو المنقول عنه في المقاتل كافّة، و في التّواريخ القديمة و الحديثة، و النّسخة المتداولة ليست له، و إنّما هي روايات مجموعة مسندة إليه، و يقال: إنّها من تأليف السيد ابن طاوس، و انّه المسّمى (المصرع الشّين في قتل الحسين عليه السّلام).

* و قد ذكر لأبي مخنف في:

الفهرست للطّوسيّ (ص ۲۶۰- ۲۶۲)، معالم العلماء (ص ۹۳- ۹۴)، و لاحظ الذّريعة ۲۲/ ۲۲ رقم ۵۸۲۶، و مصفّى المقال (ص ۳۸۲).

۴- مقتل الحسين عليه السّلام: لهشام بن محمّد الكلبيّ (ت ۲۰۵ ه).

ذكر المحموديّ: أنّ الطّبريّ يروى عنه في تاريخه.

* العبرات ۱/ هامش ۶- ۷.

۵- مقتل الحسين عليه السّلام: لمعمّر بن المثنّى أبي عبيدة التّميميّ (ت ۲۱۱ ه).

يروى عنه السّيّد ابن طاوس في اللّهوف.

* لاحظ الذّريعة ۲۲/ ۲۸ رقم ۵۸۷۳.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۹۹۹

مصادر هذا الكتاب

آقا بزرگ الطّهرانيّ، محمّد محسن (م ۱۳۸۹):

۱- الذّريعة إلى تصانيف الشّيعة، دار الأضواء- بيروت، ط ۳ (۱۴۰۳ ه ق).

۲- مصفّی المقال فی مصنّفی علم الرّجال، تصحیح ابن المؤلّف، مطبعهٔ المجلس، طهران، مصّورهٔ علی طبعهٔ دار العلوم- بیروت.

ابن أبی الثّلج، أبو بکر محمّد بن أحمد بن عبد اللّه بن إسماعیل (م ۳۲۳)، تاریخ الأئمّهٔ (من مجموعهٔ نفیسهٔ)، مکتبهٔ السّیّد المرعشیّ النّجفیّ- قم، ط ۱ (۱۴۰۶ ه ق).

ابن أبی الحدید، أبو حامد عبد الحمید بن هبهٔ اللّه (م ۶۵۶)، شرح نهج البلاغهٔ، تحقیق محمّد أبو الفضل إبراهیم. دار إحیاء الکتب العربیّهٔ.

ابن أبی الدّنیا، أبو بکر عبد اللّه بن محمّد بن عبید (م ۲۸۱)، مقتل الإمام أمیر المؤمنین علیّ ابن أبی طالب، مؤسّسهٔ الطّبع و النّشر التّابعهٔ لوزارهٔ الثقافهٔ و الإرشاد الاسلامیّ، ط ۱ (۱۴۱۱ ه ق).

ابن الأثیر الجزریّ، عزّ الدّین أبو الحسن علیّ بن محمّد (م ۶۰۶):

۱- الکامل فی التّاریخ، دار الکتاب العربیّهٔ- بیروت، ط ۲ (۱۳۸۷ ه ق).

۲- أسد الغابهٔ فی معرفهٔ الصّحابهٔ، دار إحیاء التّراث العربیّ- بیروت.

ابن إدریس، أبو جعفر محمّد بن منصور بن أحمد بن إدریس الحلّی (م ۵۹۸ ه)، کتاب السّرائر، مؤسّسهٔ النّشر الإسلامیّ- قم ط ۲ (۱۴۱۰ ه ق).

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۰۰۰

ابن أعثم الکوفیّ، أحمد بن أعثم (م ۳۱۴)، الفتوح، دائرهٔ المعارف العثمانیّهٔ- حیدرآباد الهند، ط ۱ (۱۳۹۱ ه ق).

ابن أمیر الحاجّ، أبو جعفر محمّد بن أمیر الحاجّ الحسینیّ (م ق ۱۲)، شرح شافیهٔ أبی فراس تحقیق صفاء الدّین البصریّ، مؤسّسهٔ الطّباعهٔ و النّشر وزارهٔ الثّقافهٔ و الإرشاد الإسلامی- طهران، ط ۱ (۱۴۱۶ ه ق).

ابن البطریق، یحیی بن الحسن الأسدیّ (م ۶۰۰)، عمدهٔ عیون صحاح الأخبار، مؤسّسهٔ النّشر الإسلامیّ- قم (۱۴۰۷ ه ق).

ابن جریر- الطّبریّ،

ابن الجّوزیّ، أبو الفرج عبد الرّحمان بن علیّ بن محمّد (م ۵۹۷):

۱- المنتظم فی تاریخ الملوک و الامم، دار الکتب الإسلامیّهٔ بیروت، ط ۱ (۱۴۱۲ ه ق).

۲- صفهٔ الصّفوهٔ، دار الوعی- حلب، ط ۱ (۱۳۸۹ ه ق).

ابن حبّان، محمّد بن حبّان، (م ۳۵۴):

۱- الثّقات، دائرهٔ المعارف العثمانیّهٔ، ط ۱ (۱۳۹۵ ه ق).

۲- السّیرهٔ النّبویّهٔ (السّیرهٔ النّبویّهٔ و أخبار الخلفاء)، مؤسّسهٔ الکتب الثّقافیّهٔ، بیروت، لبنان، ط ۱ (۱۴۰۷ ه ق).

ابن حجر العسقلانیّ، شهاب الدّین أبو الفضل أحمد بن علیّ (م ۸۵۲)، الإصابهٔ فی تمییز الصّحابهٔ (و بهامشه الاستیعاب)، دار الکتاب العربیّهٔ- بیروت.

ابن حزم، أبو محمّد علیّ بن أحمد بن سعید بن حزم الأندلسیّ (م ۴۵۶)، جمهرهٔ أنساب العرب، تحقیق عبد السّلام محمّد هارون، دار المعارف- مصر، ط ۳ (۱۳۹۱ ه ق).

ابن الخشّاب، أبو محمّد عبد اللّه بن أحمد بن أحمد بن أحمد بن عبد اللّه بن النّصر بن الخشّاب البغدادیّ (م ۵۶۷)، تاریخ موالید الأئمّهٔ و وفیاتهم (من مجموعهٔ نفیسهٔ)، مکتبهٔ السّیّد المرعشیّ النّجفیّ- قم، ط ۱ (۱۴۰۶ ه ق).

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۰۰۱

ابن داود، تقیّ الدّین الحسن بن علیّ بن داود الحلّیّ، (م ق ۸)، کتاب الرّجال، انتشارات دانشگاه تهران، العدد ۸۵۷ (۱۳۴۲ ه ش).

ابن سعد، محمّد بن سعد (م ۲۳۰):

۱- الحسین علیه السّلام (ترجمة الإمام الحسین علیه السّلام و مقتله من القسم غیر المطبوع من الطبقات الکبیر)- تحقیق السّیّد عبد العزیز الطّباطبائیّ، مؤسّسة آل البیت لإحیاء التّراث، ط ۱ (۱۴۱۵ ه ق).

۲- کتاب الطّبقات الکبیر، تحقیق ادوارد سخو، مطبعة بریل- لیدن، (۱۳۲۱ ه ق).

ابن شهر آشوب، أبو جعفر رشید الدّین محمّد بن علیّ بن شهر آشوب السّروریّ المازندرانیّ (م ۵۸۸):

۱- مناقب آل أبی طالب، المطبعة العلمیّة- قم.

۲- معالم العلماء، المطبعة الحیدریّة- النّجف (۱۳۸۰ ه ق).

ابن الصّبّاغ، علیّ بن محمّد بن أحمد المالکیّ (م ۸۵۵)، الفصول المهمّة فی معرفة أحوال الأئمّة، مؤسسة الأعلمی- طهران.

ابن طاوس، السّیّد الجلیل علیّ بن موسی بن جعفر بن طاوس (م ۶۷۷):

۱- الإقبال (الأعمال الحسنة):

ألف- دار الکتب الإسلامیّة- طهران، ط ۲ (۱۳۹۰ ه ق).

ب- مکتب الإعلام الإسلامیّ، ط ۱ (۱۴۱۵ ه ق).

۲- اللّهوف (اللّهوف علی قتلی الطّفوف)، انتشارات جهان- طهران.

فهری، سیّد احمد، ترجمه لهوف (آهی سوزان بر مزار شهیدان). انتشارات جهان- تهران

۳- مصباح الزّائر، مؤسّسة آل البیت علیهم السّلام لإحیاء التّراث- قم، ط ۱ (۱۴۱۷ ه ق).

ابن الطّقطقیّ، محمّد بن علیّ بن طباطبا (م ۷۰۹)، الأصیلی فی أنساب الطّالبیین، مکتبة السّیّد المرعشیّ النّجفیّ- قم، ط ۱ (۱۴۱۸ ه ق).

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۰۰۲

ابن طلحة، محمّد بن طلحة الشّافعیّ (م ۶۵۲)، مطالب السّؤول، ایران- کردستان، ط حجری (۱۲۸۷ ه ق).

ابن طولون، محمّد بن طولون (م ۹۵۳)، الأئمّة الإثنا عشر، منشورات الرّضیّ- قم.

ابن عبد ربّه، أبو عمر أحمد بن محمّد بن عبد ربّه الأندلسیّ، (م ۳۲۸)، العقد الفرید، مطبعة لجنة التّألیف و التّرجمة و النّشر- (۱۳۶۵ ه ق).

ابن عبد البرّ، القرطبیّ المالکیّ (م ۴۶۳)، الاستیعاب (بهامش الاصابة)، دار الکتاب العربیّ- بیروت.

ابن العدیم، الصّاحب کمال الدّین عمر بن أحمد (م ۶۶۰):

۱- بغیة الطّلب (بغیة الطّلب فی تاریخ حلب)، تحقیق الدّکتور سهیل زکّار، دار القلم العربیّ.

۲- الحسین بن علیّ (سیّد شباب أهل الجنّة)، (مأخوذ من بغیة الطّلب) تحقیق الدّکتور سهیل زکّار، دار حسّان للطباعة و النّشر دمشق، (۱۴۱۰ ه ق).

ابن عساکر، الحافظ أبو القاسم علیّ بن الحسن بن هبة اللّه الشّافعیّ (م ۵۷۱)، تاریخ مدینة دمشق:

۱- ترجمة ریحانة رسول اللّه (الإمام الحسین علیه السّلام)، تحقیق محمّد باقر المحمودیّ، مؤسسة المحمودیّ- بیروت.

۲- تهذیب ابن بدران، عبد القادر أفندی بدران، مطبعة روضة الشّام، (۱۳۳۲ ه ق).

۳- مختصر ابن منظور، محمّد بن مکرّم، دار الفکر، دمشق، ط ۱ (۱۴۱۰ ه ق).

ابن العماد، أبو الفلاح عبد الحیّ بن العماد الحنبلیّ (م ۱۰۸۹)، شذرات الذّهب فی أخبار من ذهب، دار الکتب العلمیّة- بیروت.

ابن عنبة الحسنیّ، جمال الدّین أحمد بن علیّ (م ۸۲۸):

۱- عمدة الطّالب فی أنساب آل أبی طالب:

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۰۰۳

ألف: منشورات دار مكتبة الحياة- بيروت.

ب: المطبعة الحيدريّة- النّجف، ط ۲ (۱۳۸۰ ه ق).

۲- الفصول الفخريّة، تحقيق السّيّد جلال الدّين محدّث أرقويّ، انتشارات علمى فرهنگى، (۱۳۶۳ ه ش).

ابن فندق، أبو الحسن علىّ بن أبى القاسم بن زيد البيهقىّ (م ۵۶۵)، لباب الأنساب و الألقاب و الأعقاب، تحقيق السّيّد مهدى الرّجائىّ، مكتبة السّيّد المرعشىّ النّجفىّ- قم، ط ۱ (۱۴۱۰ ه ق).

ابن قتيبة الدّينورىّ، أبو محمّد عبد اللّه بن مسلم (م ۲۷۶):

۱- الإمامة و السّياسة، تحقيق الدّكتور طه محمّد الزّينىّ، مؤسسة الحلبىّ و شركاه.

۲- المعارف:

ألف: تحقيق ثروت عكاشة، مطبعة دار الكتب (۱۹۶۰ م).

ب: دار إحياء التّراث العربىّ- بيروت، ط ۲ (۱۳۹۰ ه ق).

ابن قدامة، موفّق الدّين أبو محمّد عبد اللّه بن أحمد (م ۶۲۰)، التّبيين فى أنساب القرشيّين، تحقيق محمّد نايف الرّليمى، عالم الكتب- مكتبة النّهضة العربيّة.

ابن قولويه القمىّ، أبو القاسم جعفر بن محمّد (م ۳۶۷)، كامل الزّيارات، المطبعة المباركة المرتضويّة النّجف، (۱۳۵۶ ه ق).

ابن كثير الدّمشقىّ، أبو الفداء إسماعيل بن كثير (م ۷۷۴)، البداية و النّهاية، مطبعة السّعادة- مصر.

ابن نما الحلّىّ، نجم الدّين جعفر بن محمّد (م ۶۴۵):

۱- مثير الأحزان، دار الخلافة- طهران، كارخانه مشهدى خداداد، (۱۳۱۸ ه ق)، ط حجرى.

۲- ذوب النّضار فى شرح الثّار، مؤسّسة النّشر الإسلامىّ التّابعة لجماعة المدرّسين- قم، ط ۱ (۱۴۱۶ ه ق).

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۰۰۴

ابن هلال، إبراهيم بن محمّد بن سعيد بن هلال الثّقفىّ (م ۲۸۳ ه)، الغارات، تحقيق مير جلال الدّين حسينى أرموىّ، انتشارات انجمن آثار ملّى، العدد ۱۱۴.

آيتى، عبد الحميد، ترجمه الغارات، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامى، چاپ اوّل، ۱۳۷۱ ه ش.

أبو طالب الزّيدىّ، يحيى بن الحسين بن هارون ... بن زيد بن الحسن عليه السّلام (م ۴۲۴)، الإفادة فى تاريخ الأئمّة، تحقيق محمّد يحيى سالمى عزان، دار الحكمة اليمانيّة، ط ۱ (۱۴۱۷ ه ق).

أبو علىّ الحائرى، محمّد بن اسماعيل المازندرانى (م ۱۲۱۶)، منتهى المقال فى أحوال الرّجال، مؤسّسة آل البيت عليهم السّلام لإحياء التّراث- قم، ط ۱ (۱۴۱۶ ه ق).

أبو علىّ مسكويه الرّازىّ، (م ۴۲۱)، تجارب الأمم، دار سروش للطّباعة و النّشر (سروش)، ط ۱ (۱۴۰۷ ه ق).

أبو الفداء، إسماعيل (م ۷۳۲ ه ق)، المختصر فى أخبار البشر، مطبعة الحسينيّة، مصر، ط ۱.

أبو الفرج الإصفهانىّ، علىّ بن الحسين بن محمّد (م ۳۵۶)، مقاتل الطّالبيّين:

ألف: مطبعة الحيدريّة- النّجف (۱۳۸۵ ه ق).

ب: تحقيق السّيّد أحمد صقر، القاهرة، ط ۱ (۱۳۶۸ ه ق- ۱۰۴۹ م)، مطبوعات إسماعيليان، قم، ط ۲ (۱۹۷۰). (ورد هذا فى الهامش لتصحيح بعض الأسماء).

رسولى محلّاتى، سيّد هاشم، ترجمه مقاتل الطّالبيّين، كتابفروشى صدوق

أبو مخنف، مقتل أبی مخنف (المشهور)، انتشارات أعلمیّ- طهران.

و قد طعن فی صحّة نسبة هذا الکتاب، بصورته الحالیة إلی أبی مخنف، و اعتمدوا فی ذلک علی:

۱- إنّ أبا مخنف قد وزّع روایاته حسب أسانیدها، و هو یأتی بکلّ جزء من روایاته حسب الإسناد الخاصّ به، و هذا الکتاب قد حذفت منه الأسانید، و جاءت الرّوایات بسرد واحد.

۲- إنّ ما حکاه الطّبریّ عن أبی مخنف یختلف کثیرا عمّا فی هذا الکتاب. و نری

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۰۰۵

أنّ هذا الکتاب قد تحوّل فیما بعد من الحدیث المفکّک إلی حدیث واحد بسرد واحد، و الغایة منه أن یلائم قراءته فی مجالس إقامة المأتم علی سیّد الشّهداء علیه السّلام، فالأصل فیه هو تاریخ أبی مخنف، و تحویله إلی سرد واحد جاء فیما بعد، و لا نعلم من کان الّذی فعل؟ و متی کان؟ و أین کان؟ و الشّواهد علی هذا، لا مجال لذکرها هنا.

و أمّا الاختلاف بین ما حکاه الطّبریّ و ما جاء هنا، فلیس بضارّ إذا علمنا أنّ الطّبریّ اختار من کتاب أبی مخنف، و لم ینقله کلّه.

و لکنّ الّذی جعلنا نؤخّر هذا المقتل إلی موضعه الحالی فی قائمة المصادر عندما نشیر إلیها فی الکتاب و الّذی یأتی متأخّرا أنّ هذا المقتل بصورته الحالیّة لیس من صنع أبی مخنف، و إلّا لکان موضعه الصّدارة، لتقدّم أبی مخنف علی عامّة المؤرّخین.

أبو نصر، سهل بن عبد اللّه بن داود بن سلیمان بن أبان بن عبد اللّه البخاریّ (م ق ۴)، سرّ السّلسلة العلویّة تحقیق السّیّد محمّد صادق بحر العلوم، المطبعة الحیدریّة- النّجف (۱۳۸۱ ه ق).

أبو نعیم، أحمد بن عبد اللّه الإصبهانی (م ۴۳۰)، حلیة الأولیاء و طبقات الأصفیاء، دار الفکر للطّباعة و النّشر و التّوزیع.

الإربلیّ، علیّ بن عیسی (م ۶۸۳)، کشف الغمّة فی معرفة الأئمّة، مکتبة بنی هاشمی- تبریز، (۱۳۸۱ ه ق).

الأردبیلیّ، محمّد بن علیّ (م ۱۱۰۱)، جامع الرّواة، منشورات دار الأضواء- بیروت، (۱۴۰۳ ه ق).

الإسترآبادیّ، محمّد مؤمن بن دوست (م ۱۰۸۸)، الرّجعة، تحقیق فارس حسّون کریم، دار الإعتصام- قم، ط ۱ (۱۴۱۵ ه ق).

الإسترآبادیّ، محمّد بن علیّ (م ۱۰۲۸)، منهج المقال، ط حجریّ (۱۳۰۶ ه ق).

الأعرجیّ، السّیّد جعفر الأعرجیّ النّجفیّ الحسینیّ (۱۳۳۲)، مناهل الضّرب فی أنساب العرب، تحقیق السّیّد مهدی الرّجائیّ، مکتبة السّیّد المرعشیّ النّجفیّ- قم، ط ۱ (۱۴۱۹ ه ق).

الأمین، محسن الأمین العاملیّ (م ۱۳۷۱):

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۰۰۶

۱- أعیان الشّیعة:

ألف: دار التّعارف للمطبوعات- بیروت، (۱۴۰۶ ه ق).

ب: مطبعة دمشق، ط ۱ (۱۳۶۸ ه ق، ۱۹۴۹ م).

۲- لواعج الأشجان، مکتبة بصیرتی- قم.

۳- أصدق الأخبار، (ط ۱) ملحق بلواعج الأشجان، مکتبة بصیرتی- قم. أصدق الأخبار، ط مستقلّا (ط ۲) دار العالم الاسلامیّ- بیروت، ط ۲ (۱۴۰۱ ه ق).

الباعونیّ، شمس الدّین أبو البرکات محمّد بن أحمد (م ۸۷۱)، جواهر المطالب فی مناقب الإمام علیّ بن أبی طالب علیه السّلام، تحقیق محمّد باقر المحمودیّ، مجمع إحیاء الثّقافة الإسلامیّة.

بحر العلوم، محمّد تقی آل بحر العلوم (م ۱۳۹۳)، مقتل الحسین علیه السّلام (أو واقعة الطّف)، دار الزّهراء- بیروت، ط ۲ (۱۴۰۵ ه ق)، تقدیم و تعلیق و إضافات: نجل المؤلّف الحسین بن التّقیّ آل بحر العلوم.

البحرانیّ، الشّیخ عبد اللّه البحرانیّ الاصفهانیّ (م ق ۱۲)، العوالم (عوالم العلوم و المعارف و الأحوال من الآیات و الأخبار و الأقوال)، مدرسة الإمام المهدیّ- قم، ط ۱ (۱۴۰۷ ه ق).

البرّیّ، محمّد بن أبی بکر الأنصاریّ التّلمسانیّ (م ۶۴۵)، الجوهرة فی نسب الإمام علیّ و آله، مکتبة النّوریّ- دمشق، ط ۱ (۱۴۰۲ ه ق).

البلاذریّ، أحمد بن یحیی بن جابر البلاذریّ (م ۲۷۹):

۱- جمل من أنساب الأشراف، تحقیق الدّکتور سهیل زکّار، دار الفکر، ط ۱ (۱۴۱۷ ه ق).

۲- أنساب الأشراف ج ۲، تحقیق محمّد باقر المحمودیّ، مؤسسة الأعلمی للمطبوعات- بیروت، ط ۱ (۱۳۹۴ ه ق).

۳- أنساب الأشراف ج ۳، تحقیق محمّد باقر المحمودیّ، دار التعارف- بیروت، ط ۱، (۱۳۹۷ ه ق).

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۰۰۷

۴- أنساب الأشراف، تحقیق الدّکتور محمّد حمید اللّه، ط دار المعارف- مصر.

البهبهانی، محمّد باقر بن عبد الکریم (م ۱۲۸۵)، الدّمعة السّاکبة، مؤسّسة الأعلمیّ للمطبوعات- بیروت، ط ۱ (۱۴۰۹ ه ق).

البیاضیّ، الشّیخ زین الدّین أبو محمّد علیّ بن یونس العامليّ النّباطی البیاضی (م ۸۷۷)، الصّراط المستقیم، مکتبة الحیدریّة، تحقیق محمّد باقر البهبودیّ.

تاج الدّین العامليّ، السیّد تاج الدّین علیّ بن أحمد الحسینیّ العامليّ (م ق ۱۱)، التّتمّة فی تواریخ الأئمّة، مؤسّسة بعثة- قم.

تاریخ أهل البیت، تحقیق السّیّد محمّد رضا الحسینیّ الجلالیّ، مؤسّسة آل البیت علیهم السّلام لإحیاء التّراث- قم، ط ۱ (۱۴۱۰ ه ق).

التّستریّ، الشّیخ محمّد تقی (م ق ۱۴)، تواریخ النّبیّ صلّی اللّه علیه و اله و الآل علیهم السّلام، دار الشّرافة (۱۴۱۶ ه ق).

التّفرشیّ، میر مصطفی الحسینی التّفرشیّ (م ق ۱۱)، نقد الرّجال، انتشارات الرّسول المصطفی- قم.

الجزائریّ، السیّد نعمة اللّه الموسویّ (م ۱۱۱۲)، الأنوار النعمانیّة، مطبعة شرکت چاپ- تبریز.

الجواهریّ، الشّیخ شریف (م ق ۱۴)، مثیر الأحزان فی أحوالات الأئمّة الاثنی عشر، انتشارات الأعلمیّ- طهران.

الحائریّ، السّیّد عبد المجید (م ق ۱۴)، ذخیرة الدّارین، المطبعة المرتضویّة- النّجف (۱۳۴۵ ه ق).

حاجی خلیفة، مصطفی بن عبد اللّه (م ۱۰۶۷)، کشف الظّنون عن أسامی الکتب و الفنون، مکتبة الإسلامیّة- طهران، ط ۳ (۱۹۶۷ م- ۱۳۷۸ ه ق).

الحرّ العامليّ، محمّد بن الحسن (م ۱۱۰۴):

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۰۰۸

۱- وسائل الشیعة، مکتبة الإسلامیّة- طهران، ط ۲ (۱۳۸۳ ه ق).

۲- إثبات الهداة بالنّصوص و المعجزات، المطبعة العلمیّة- قم.

حسن بن سلیمان الحلّیّ، (م ق ۹)، مختصر بصائر الدّرجات، المطبعة الحیدریّة- النّجف، ط ۱ (۱۳۷۰ ه ق).

الحسینیّ الجلالیّ، السّیّد محمّد حسین، مزارات أهل البیت علیهم السّلام و تاریخها، مؤسّسة الأعلمیّ- بیروت، ط ۳ (۱۴۱۵ ه ق).

الحلّیّ، العلّامة، الشّیخ جمال الدّین أبو منصور الحسن بن سدید الدّین (م ۷۲۶):

۱- المستجاد (من کتاب الإرشاد) (من مجموعة نفیسة)، مکتبة السّیّد المرعشیّ النّجفی، ط ۱ (۱۴۰۶ ه ق).

۲- خلاصة الأقوال- رجال العلّامة الحلّیّ، مطبعة الحیدریّة- النّجف، ط ۲ (۱۳۸۱ ه ق).

الخطیب البغدادیّ، أبو بکر أحمد بن علیّ (م ۴۶۴)، تاریخ بغداد، مکتبة الخابخی بالقاهرة و المکتبة العربیّة لبغداد و مطبعة السّعادة- مصر، (۱۳۴۸ ه ق).

الخوارزمیّ، أبو المؤیّد الموفّق بن أحمد (م ۵۶۸):

۱- مقتل الحسین، تحقیق و تعلیق الشّیخ محمّد السّماویّ، مکتبهٔ المفید- قم.

۲- المناقب، تحقیق الشّیخ مالک المحمودیّ، مؤسّسهٔ النّشر الإسلامیّ، ط ۲.

خواند امیر (م ق ۱۰)، حبیب السّیر، تاریخ، کتابفروشی خیّام، ط ۲، (۱۳۵۳ ه ش).

دخیّل، علیّ محمّد علیّ، العبّاس بن علیّ، مؤسّسهٔ أهل البیت علیهم السّلام- بیروت (۱۴۰۱ ه ق).

الدّربندیّ، الآخوند ملّا آقا (م ۱۲۸۶)، أسرار الشّهادهٔ، منشورات الأعلمی- طهران.

الدّولابیّ، أبو بشر محمّد بن أحمد بن حمّاد الأنصاریّ الرّازیّ الدّولابیّ (م ۳۱۰)، الذّریّهٔ الطّاهرهٔ، تحقیق السّیّد محمّد جواد الحسینیّ الجلالیّ، مؤسّسهٔ النّشر الإسلامیّ- قم.

الدّیار بکریّ، حسین بن محمّد بن الحسن (م ۹۶۰)، تاریخ الخمیس فی أحوال أنفس نفیس، (۱۳۰۲ ه ق).

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۰۰۹

الدّینوریّ، أبو حنیفهٔ أحمد بن داود الدّینوری (م ۲۸۱)، الأخبار الطّوال، مطبعهٔ السّعادهٔ- مصر، ط ۱، (۱۳۳۰ ه ق).

الذّهبیّ، شمس الدّین محمّد بن أحمد (م ۷۴۸):

۱- تاریخ الإسلام (و طبقات المشاهیر و الأعلام):

ألف: مکتبهٔ القدسی- القاهرهٔ- (۱۳۶۸ ه ق).

ب: دار الکتاب العربیّ- بیروت (۱۴۰۷ ه ق).

۲- سیر أعلام النّبلاء:

ألف: تحقیق الدّکتور محمّد أسعد طلس، دار المعارف- مصر.

ب: بشّار عّواد معروف و الدکتور یحیی هلال سرحان، مؤسّسهٔ الرّسالهٔ- بیروت (۱۴۰۴ ه ق). (ورد فی مصادر الباب الثّانی).

۳- العبر (فی خبر من غبر)، تحقیق الدکتور صلاح الدّین المنجد، التّراث العربیّ، الکویت (۱۹۶۰ م).

الرّاوندیّ، (قطب الدّین الرّاوندی) أبو الحسین سعید بن هبهٔ اللّه (م ۵۷۳)، الخرائج و الجرائح، مؤسّسهٔ النّور للمطبوعات- بیروت، ط ۲، (۱۴۱۱ ه ق).

الرّسّان، الفضیل بن الزّبیر بن عمر بن درهم الکوفیّ الأسدیّ (م ق ۲)، تسمیهٔ من قتل مع الحسین علیه السّلام من ولده و إخوته و أهل بیته و شیعته، نشرت فی (تراثنا) الّتی تصدرها مؤسّسهٔ آل البیت علیهم السّلام لإحیاء التّراث، قم- إیران، السّنهٔ الاولی، العدد الثانی، تحقیق السّیّد محمّد رضا الحسینیّ.

رضیّ الدّین ابن المطهّر، علیّ بن یوسف ابن المطّهر الحلّیّ (م ق ۸)، العدد القویّهٔ لدفع المخاف الیومیّهٔ، تحقیق السّیّد مهدی الرّجائیّ، مکتبهٔ السّیّد المرعشیّ النّجفی، ط ۱، (۱۴۰۸ ه ق).

الزّنجانیّ، الموسوی الزّنجانی (م ق ۱۴)، وسیلهٔ الدّارین فی أنصار الحسین، مؤسسهٔ الأعلمی- بیروت، ط ۱، (۱۳۹۵ ه ق).

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۰۱۰

سبط ابن الجوزیّ، شمس الدّین أبو المظفّر یوسف بن عبد الرّحمان (قزأوغلی) (م ۶۵۴)،

تذکرهٔ خواص الأمّهٔ، تحقیق السّیّد محمّد صادق بحر العلوم، المطبعهٔ الحیدریّهٔ- النّجف (۱۳۸۳ ه ق).

سپهر، میرزا محمّد تقی (م ۱۲۹۷)، ناسخ التّواریخ:

۱- حضرت علی بن أبی طالب علیه السّلام، مؤسّسه مطبوعات دینی- قم، ط ۱ (۱۳۶۹ ه ش).

۲- در احوالات سیّد الشّهداء علیه السّلام، کتابفروشی اسلامیه، ط ۳ (۱۳۶۸ ه ش).

۳- حضرت علیّ بن الحسین السجّاد علیه السّلام، کتابفروشی اسلامیه (۱۳۴۵ ه ش).

۴- حضرت زینب کبری علیها السّلام، کتابفروشی اسلامیه (۱۳۹۸ ه ق).

السّماویّ، الشّیخ محمّد السّماویّ (م ۱۳۷۰)، إبصار العین فی أنصار الحسین، ط أفست مکتبهٔ بصیرتی- قم.

السّمعانیّ، أبو سعد عبد الکریم بن محمّد السّمعانیّ التّمیمیّ (م ۵۶۲)، التّحبیر فی المعجم الکبیر، مطبعهٔ الإرشاد- بغداد (۱۳۹۵ ه ق).

السّیّد هاشم البحرانیّ (م ۱۱۰۷)، مدینهٔ المعاجز (فی دلائل الأئمّهٔ الأطهار و معاجزهم)، مکتبهٔ المحمودیّ- طهران.

الشّبلنجیّ، الشّیخ مؤمن بن حسن (م ۱۳۰۸)، نور الأبصار، دار الجیل- بیروت (۱۴۰۹ ه ق).

الشّجریّ، یحیی بن الحسین بن إسماعیل الجرجانیّ (م ۴۷۹)، الأمالی الخمیسیّهٔ، عالم الکتب بیروت، مکتبهٔ المتنبّی- القاهرهٔ.

الصّبّان، الشّیخ محمّد بن علیّ (م ۱۲۰۶)، إسعاف الرّاغبین فی سیرهٔ المصطفی، (بهامش نور الأبصار)، دار الفکر للطّباعهٔ و النّشر و التوزیع.

الصّدوق، الشّیخ أبو جعفر محمّد بن علیّ بن الحسین بن بابویه القمیّ (م ۳۸۱):

۱- الأمالیّ، کتابخانه اسلامیّه- تهران- ط ۴- (۱۴۰۴ ه ق).

کمره‌ای، شیخ محمّد باقر، ترجمه امالی، کتابخانه اسلامیّه- تهران، چاپ ۴- (۱۳۶۲ ه ش)

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۰۱۱

۲- ثواب الأعمال و عقاب الأعمال، صحّحه و علّق علیه علی أکبر الغفاری، مکتبهٔ الصّدوق- طهران (۱۳۹۱ ه ق).

۳- من لا یحضره الفقیه- دار الکتب الإسلامیهٔ- طهران، ط ۵ (۱۳۹۰ ه ق).

۴- الخصال، انتشارات علمیّه الاسلامیّهٔ.

صفدی، صلاح الدّین خلیل بن أیبک (م ۳۷۷)، الوافی بالوفیات الأعیان، ط بیروت.

طارمی، پیرامون شناخت فرزندان و اصحاب امام حسین علیه السّلام: مسلم بن عقیل، سکینه خاتون، علی اکبر (ترجمهٔ علی الأکبر للمقرّم)، بنیاد فرهنگی کلینی، چاپ اوّل (۱۴۰۶ ه ق).

الطّبرانیّ، الحافظ أبو القاسم سلیمان بن أحمد (م ۳۶۰):

۱- المعجم الکبیر، مکتبهٔ ابن تیمیّهٔ- القاهرهٔ.

۲- مقتل الحسین علیه السّلام (من المعجم الکبیر)، دار الأوراد للنّشر و التّوزیع- الکویت، (۱۴۱۲ ه ق).

الطّبرسیّ، الفضل بن الحسن الطبرسیّ (م ۵۴۸):

۱- إعلام الوری بأعلام الهدی، مکتبهٔ الحیدریّهٔ- النّجف- ط ۳ (۱۳۹۰ ه ق).

۲- تاج الموالید (من مجموعهٔ نفیسهٔ)، مکتبهٔ السّیّد المرعشی النّجفی- قم، ط ۱ (۱۴۰۶ ه ق).

الطّبریّ، أبو جعفر محمّد بن جریر بن یزید (م ۳۱۰)، التّاریخ (تاریخ الامم و الملوک)، تحقیق محمّد أبو الفضل إبراهیم، دار المعارف- مصر، ط ۲.

پاینده، ابو القاسم، ترجمه تاریخ طبری، انتشارات بنیاد فرهنگ ایران- (۱۳۵۲ ه ش)

الطّریحیّ، الشّیخ فخر الدّین (م ۱۰۸۵)، المنتخب، کتابخانه ارومیّهٔ- قم.

الطّوسیّ، شیخ الطّائفهٔ أبو جعفر محمّد بن الحسن الطوسیّ (م ۴۶۰):

۱- الأمالی، دار الثّقافهٔ- قم، ط ۱ (۱۴۱۴ ه ق).

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۰۱۲

۲- مصباح المتهجّد، تصحیح اسماعیل الأنصاری الزّنجانیّ.

۳- الرّجال، تحقیق السّیّد محمّد صادق آل بحر العلوم، المطبعة الحیدریّة- النّجف، ط ۱ (۱۳۸۱ ه ق).

۴- تهذیب الأحکام، تحقیق و تعلیق السّیّد حسن الموسویّ الخراسانیّ، دار الکتب الإسلامیّة، ط ۲ (۱۳۹۰ ه ق).

۵- الفهرست، تحقیق محمود رامیار، مطبعة جامعة مشهد المقدّسة، مصوّرة علی طبعة اسیرنگر.

العبیدلیّ، أبو الحسن محمّد بن أبی جعفر (م ۴۳۵)، تهذیب الأنساب و نهایة الأعقاب، استدراک و تعلیق عبد اللّه الشّریف الحسین بن محمّد المعروف بابن طباطبا الحسنیّ النّسّابة (م ۴۴۹)، تحقیق الشیخ محمّد کاظم المحمودیّ، مکتبة السّیّد المرعشیّ النجفیّ، قم، ط ۱ (۱۴۱۳ ه ق).

العجلیّ، أحمد بن عبد اللّه بن صالح أبو الحسن العجلیّ (م ۲۶۱)، تاریخ الثّقات، دار الکتب العلمیّة- بیروت، ط ۱ (۱۴۰۵ ه ق)، بترتیب الحافظ نور الدّین علیّ بن أبی بکر الهیثمیّ (م ۸۰۷) و تضمینات الحافظ ابن حجر العسقلانیّ، وثّق أصوله و خرّج حدیثه و علّق علیه الدّکتور عبد المعطی قلعچیّ.

العلّامة الحلّیّ- الحلّیّ.

عماد الدّین طبری، الحسن بن علیّ بن محمّد (م ۶۵۷)، کامل بهائی، مکتب مرتضوی.

العمریّ النّسّابة، نجم الدّین أبو الحسن علیّ بن محمّد بن علیّ بن محمّد العلویّ (م ق ۵)، المجدیّ، مکتبة السّیّد المرعشیّ النّجفیّ، قم ط ۱، (۱۴۰۹ ه ق).

الفتّال، أبو علیّ محمّد بن أحمد بن علیّ الفتّال النّیسابوریّ (م ۵۰۸)، روضة الواعظین، طبع حجریّ- (۱۳۰۳ ه ق).

الفخر الرّازیّ (م ۶۰۶)، الشّجرة المبارکة، تحقیق السّیّد مهدی الرّجائیّ، مکتبة السّیّد المرعشیّ النّجفیّ- قم، ط ۲ (۱۴۱۹ ه ق).

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۰۱۳

القائنی، محمّد باقر الخراسانی القائنی البیرجندی (م ق ۱۴)، الکبریت الأحمر فی شرائط المنبر، انتشارات اسلامیه- طهران، ط ۳ (۱۳۷۶ ه ش).

القاضی النّعمان، القاضی النّعمان بن محمّد التّمیمیّ المغربیّ (م ۳۶۳)، شرح الأخبار فی فضائل الأئمّة الأطهار، تحقیق السّیّد محمّد الحسینیّ الجلالیّ، مؤسّسة النّشر الإسلامیّة- قم، ط ۱ (۱۴۱۲ ه ق).

القزوینیّ، السّیّد رضیّ بن نبی، تظلّم الزّهراء علیهم السّلام، منشورات الشّریف الرّضیّ- قم (ط ۱۳۶۰).

القزوینیّ، صدر الدّین واعظ، ریاض القدس المسمّی بحدائق الأنس، کتابفروشی اسلامیه.

القمّیّ، الشّیخ عبّاس القمیّ (م ۱۳۵۹):

۱- نفس المهموم- منشورات مکتبة بصیرتی- قم.

کمره‌ای، محمّد باقر، ترجمه نفس المهموم (رموز الشّهادة)، کتابخانه اسلامیه- تهران، ط ۱، (۱۳۶۳ ه ش)

۲- منتهی الآمال- و لم نذکر إلّا ما تفرّد به- کتابفروشی اسلامیّه- قم.

القندوزیّ، سلیمان بن إبراهیم (م ۱۲۹۴)، ینابیع المودّة لذوی القربی:

ألف: دار الکتب العراقیّة- کاظمیّة، مکتبة المحمّدیّ- قم، ط ۸ (۱۳۸۵ ه ق).

ب: دار الأسوة للطّباعة و النّشر، ط ۱ (۱۴۱۶ ه ق).

الکلبیّ، أبو منذر هشام بن محمّد بن السّائب الکلبیّ (م ۲۰۴):

۱- جمهرة النّسب، تحقیق الدّکتور ناجی حسن، مکتبة النّهضة العربیّة- بیروت، ط ۱ (۱۴۰۷ ه ق).

۲- مثالب العرب، تحقیق نجاح الطّائیّ، دار الهدی- بیروت، ط ۱ (۱۴۱۹ ه ق).

الکلینیّ، أبو جعفر محمّد بن یعقوب (م ۳۲۹):

۱- الأصول من الكافيّ- دار الكتب الإسلاميّة.

مصطفوی، سید جواد، ترجمه اصول کافی- انتشارات علمیّه اسلامیّه

۲- الفروع من الكافيّ- دار الكتاب الإسلاميّة- طهران (۱۳۹۱ ه ق).

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۰۱۴

الكنجيّ، محمّد بن يوسف الكنجيّ الشّافعيّ (م ۶۵۸)، كفاية الطّالب فی مناقب أمير المؤمنين، تحقيق محمّد هادی الأمينيّ، دار إحياء تراث أهل البيت عليهم السّلام- طهران، ط ۳ (۱۴۰۴ ه ق).

كياء گيلانی، سيد أحمد بن محمّد بن عبد الرّحمان (م ق ۱۰)، سراج الأنساب، تحقيق سيّد مهدی رجائی، كتابخانه آيت اللّه مرعشی نجفی، ط ۱ (۱۴۰۹ ه ق).

المازندرانيّ، الشّيخ محمّد مهدی (م ق ۱۴)، معالی السّبطين، منشورات الشّريف الرّضی- قم، ط ۲ (۱۳۶۳ ه ش).

المامقانی، الشّيخ عبد اللّه (م ۱۳۵۱)، تنقيح المقال فی أحوال الرّجال، المطبعة الحيدريّة- النّجف (۱۳۵۲ ه ق).

مجد الدّين اليمنيّ، التّحف شرح الزّلف، مكتبة بدر، اليمن، ط ۳ (۱۴۱۷ ه ق).

المجلسيّ، محمّد باقر (م ۱۱۱۰):

۱- بحار الأنوار، مؤسّسة الوفاء- بيروت، ط ۲ (۱۴۰۳ ه ق).

۲- جلاء العيون، انتشارات سرور، ط ۱ (۱۳۷۳ ه ش).

المجديّ- العمريّ النّسّابة.

محبّ الدّين الطّبريّ، أحمد بن عبد اللّه (م ۶۹۴):

۱- ذخائر العقبی، مؤسّسة الوفاء- بيروت، (۱۴۰۱ ه ق).

۲- الرّياض النّضرة فی مناقب العشرة، المكتبة الإسلاميّة- طنطا، ط ۲ (۱۳۷۲ ه ق).

محلّاتی، ذبيح اللّه، رياحين الشّريعة، دار الكتب الإسلاميّة- طهران.

المحلّيّ، أبو الحسن حسام الدّين حميد بن أحمد (م ۶۵۲)، الحدائق الورديّة فی أخبار الزّيديّة، دار أسامة- دمشق، ط ۲ (۱۴۰۵ ه ق).

محمّد بن أبی طالب، الحسينيّ الموسويّ الحائريّ (م ق ۱۰)، تسلية المجالس و زينة المجالس، تحقيق فارس حسّون كريم، مؤسّسة المعارف الإسلاميّة، ط ۱ (۱۴۱۸ ه ق).

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۰۱۵

محمّد بن حبيب، أبو جعفر محمّد بن حبيب بن عمرو الهاشميّ البغدادیّ (م ۲۴۵)، كتاب المحبّر، منشورات دار الآفاق الجديدة- بيروت.

محمّد بن سليمان، الحافظ محمّد بن سليمان الكوفيّ (م ق ۳)، مناقب الإمام أمير المؤمنين عليه السّلام، مجمع إحياء الثّقافة الإسلاميّة- قم، ط ۱ (۱۴۱۳ ه ق).

محمّد كاظم الموسويّ، أبو الفتوح بن سليمان اليمانيّ (م ق ۹)، النّفحة العنبريّة فی أنساب خير البريّة، تحقيق السّيّد مهدی الرّجائيّ، مكتبة السّيّد المرعشيّ النّجفيّ- قم، ط ۱ (۱۴۱۹ ه ق).

المحموديّ، الشّيخ محمّد باقر، عبرات المصطفين فی مقتل الحسين عليه السّلام، مجمع إحياء الثّقافة الإسلاميّة- قم، ط ۱ (۱۴۱۵ ه ق).

المخزوميّ، عبد اللّه بن محمّد بن عبد اللّه الرّفاعيّ (م ۸۵۵)، صحاح الأخبار فی نسب السّادة الفاطميّة الأخيار، مطبعة نخبة الأخبار- بمبی.

مدرس، محمّد عليّ، ريحانة الأدب فی تراجم المعروفين بالكنية أو اللّقب، كتابفروشی خيام.

المروزیّ، إسماعیل بن الحسین المروزیّ الأزورقانیّ (م ۶۱۴)، الفخریّ فی أنساب الطّالبیّین، (۱۳۷۳ ه ق)، تحقیق السّیّد مهدی الرّجائیّ، مکتبهٔ السّیّد المرعشیّ النّجفیّ- قم، ط ۱ (۱۴۰۹ ه ق).

المزّی، جمال الدّین أبو الحجّاج یوسف (م ۷۴۲)، تهذیب الکمال، تحقیق الدّکتور بشّار عوّاد معروف، مؤسسهٔ الرّسالهٔ.

المسعودیّ، أبو الحسن علیّ بن الحسین (م ۳۴۶):

۱- التّنبیه و الإشراف، مطبعهٔ بریل- لیدن، (۱۸۹۳ م).

۲- مروج الذّهب و معادن الجواهر، مطبعهٔ السّعادهٔ- مصر، ط ۲، (۱۳۷۷ ه ق).

المصعب الزّبیریّ، أبو عبد اللّه المصعب بن عبد اللّه بن المصعب الزّبیریّ (م ۲۳۶)، نسب قریش، عنی بنشره لأوّل مرّهٔ و تصحیحه و التّعلیق علیه إ. لیفی بروفنسال، دار المعارف للطّباعهٔ و النّشر، (۱۹۵۳ م).

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۰۱۶

المظفّر، الشّیخ عبد الواحد بن أحمد مظفّر النّجفیّ (م ق ۱۴)، بطل العلقمیّ، المطبعهٔ الحیدریّهٔ- النّجف.

المفید، محمّد بن محمّد بن النّعمان (م ۴۱۳):

۱- الإرشاد فی معرفهٔ حجج اللّه علی العباد، انتشارات علمیّهٔ الإسلامیّهٔ- طهران، (و عرضنا الکتاب علی طبعهٔ مؤسسهٔ آل البیت علیهم السّلام لإحیاء التّراث و صحّحنا مواقع الاختلاف).

رسولی محلّاتی، سیّد هاشم، ترجمه ارشاد، انتشارات علمیّه اسلامیّه

۲- الأمالیّ، منشورات جماعهٔ المدرّسین فی الحوزهٔ العلمیّهٔ- قم، (۱۴۰۳ ه ق).

۳- الإختصاص، مؤسّسهٔ الأعلمیّ للمطبوعات- بیروت، (۱۴۰۲ ه ق).

۴- المزار (من مصنّفات الشّیخ المفید)، تحقیق السّیّد محمّد باقر الأبطحیّ، المؤتمر العالمیّ لألفیّهٔ الشّیخ المفید، ط ۱ (۱۴۱۳ ه ق).

المقرّم، عبد الرّزاق الموسویّ (م ۱۳۹۱):

۱- مقتل الحسین علیه السّلام، مکتبهٔ بصیرتی- قم، ط ۵ (۱۳۹۴ ه ق).

۲- العبّاس بن الإمام أمیر المؤمنین علیّ بن أبی طالب علیه السّلام.

پاک‌پرور، سردار کربلا (ترجمه العبّاس)، مؤسّسهٔ الغدیر، چاپ دوم (۱۳۷۱ ه ش)

۳- قمر بنی هاشم، المطبعهٔ الحیدریّهٔ- النّجف (۱۳۶۹ ه ق).

المقریزی، أحمد بن علیّ (م ۸۳۴)، اتّعاظ الحنفاء بأخبار الأئمّهٔ الفاطمیّین الخلفاء، تحقیق الدّکتور جمال الدّین السّیّال، القاهرهٔ (۱۳۸۷ ه ق).

موسی محمّد علیّ، عقیلهٔ الطّهر و الکرم السّیّدهٔ زینب (رضی اللّه عنها)، عالم الکتب- بیروت، ط ۳ (۱۴۰۵ ه ق).

المیانجی، السّیّد إبراهیم، العیون العبری فی مقتل سیّد الشّهداء، المکتبهٔ المرتضویّهٔ، ط ۱.

میرخواند، میر محمّد بن سیّد برهان الدّین (م ق ۹)، روضهٔ الصّفا خیّام.

النّدیم، محمّد بن إسحاق الورّاق (م ق ۴).

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۰۱۷

کتاب الفهرست، تحقیق رضا تجدّد، ط طهران.

النّجاشیّ، أبو العبّاس أحمد بن علیّ النّجاشیّ الأسدیّ الکوفیّ (م ۴۵۰)، الرّجال:

ألف: تحقیق السّیّد موسی الشّبیریّ الزّنجانی، مؤسّسهٔ النّشر الإسلامیّ، قم (۱۴۰۷).

(ورد هذا فی مصادر القسم الثّانی).

ب: مکتبة الدّاوریّ، ط قم.
النّقدی، الشّیخ جعفر، زینب الکبری علیها السّلام، المطبعة الحیدریّة- النّجف، ط ۲ (۱۳۶۲ ه ش).
النّوریّ، المحدّث (م قرن ۱۴)، مستدرک الوسائل، مؤسّسة إسماعیلیان- قم.
النّویریّ، شهاب الدّین أحمد بن عبد الوهّاب (م ۷۳۰)، نهایة الإرب فی فنون الأدب، المکتبة العربیّة- القاهرة، (۱۳۹۵ ه ق).
هاشم‌زاده، ترجمه انصار الحسین (لمحمّد مهدی شمس الدّین)، مؤسّسة انتشارات امیر کبیر- طهران، (۱۳۶۴ ه ش).
الهیثمیّ، أبو بکر (م ۸۰۷)، مجمع الزّوائد و منبع الفوائد، دار الکتاب- بیروت، لبنان.
الیافعیّ الیمنیّ، عبد اللّه بن أسعد الیافعیّ الشّافعیّ (م ۷۶۸)، مرآة الجنان و عبرة الیقظان، دائرة المعارف النّظامیّة الکائنة- حیدرآباد- دکن، (۱۳۳۷ ه ق).
یاقوت الحموی، شهاب الدّین أبو عبد اللّه یاقوت بن عبد اللّه (م ۶۳۷)، معجم البلدان، منشورات مکتبة إسلامیّة، رقم ۷، طهران (۱۹۶۵ م).
الیعقوبیّ، أحمد بن أبی یعقوب بن جعفر بن وهب بن واضح (م ۲۹۲)، التّاریخ (تاریخ الیعقوبیّ)، مکتبة المرتضویّة- النّجف.
موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۰۲۵

المستدرک

من أزواجه علیه السّلام خولة:
و منها: أنّه لمّا قعد أبو بکر بالأمر بعث خالد بن الولید إلی بنی حنیفة لیأخذ زکاة «۱» أموالهم، فقالوا لخالد: إنّ رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله کان یبعث کلّ سنة من یأخذ صدقات الأموال «۲» من الأغنیاء من جملتنا، و یفرّیقها فی فقرائنا، فافعل أنت کذلک.
فانصرف خالد إلی المدینة و قال لأبی بکر: إنّهم منعوا [من] الزّکاة. فأعطاه «۳» عسکرا [فرجع خالد] و أتی بنی حنیفة، و قتل رئیسهم، و أخذ زوجته و وطئها فی الحال، و سبی نسوانهم و رجع بهنّ إلی المدینة، و کان ذلک الرّئیس صدیقا لعمر [فی الجاهلیة].
فقال عمر لأبی بکر: اقتل خالدا به، بعد أن تجلده الحدّ بما فعل بامرأته.
فقال له أبو بکر: إنّ خالدا ناصرنا، تغافل. و أدخل السّبایا فی المسجد و فیهنّ خولة، فجاءت إلی قبر الرّسول صلّی اللّه علیه و اله و التجأت به و بکت و قالت:
یا رسول اللّه نشکو «۴» إلیک أفعال هؤلاء القوم، سبونا من غیر ذنب و نحن مسلمون.
ثمّ قالت: أیّها النّاس لم سبیتمونا و نحن نشهد أن لا إله إلّا اللّه و أنّ محمّدا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله.
فقال أبو بکر: منعتم الزّکاة.
قالت: لیس الأمر علی ما زعمت، إنّما کان کذا و کذا، وهب الرّجال منعوکم الزّکاة

---

(۱)- [البحار: زکوات].
(۲)- «کلّ سنة رجلا یأخذ صدقاتنا» ه، البحار.
(۳)- «فبعث معه» ه، البحار.
(۴)- [البحار: أشکو].
موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۰۲۶
بزعمکم «۱»، فما بال النّسوان المسلمات سبین «۲»؟

و اختار كلّ رجل [منهم] واحدة من السّبايا، و جاء خالد و طلحة «۳»، و رميا بثوبين إلى خولة، و أراد كلّ واحد منهما أن يأخذها من السّبى.

قالت: لا يكون هذا أبدا، و لا يملكنى إلّا من يخبرنى «۴» بالكلام الّذى قلته ساعة ولدت.

قال أبو بكر: هى قد فزعت من القوم، و كانت لم تر مثل ذلك [قبله]، و تتكلّم «۵» بما لا تحصيل له.

فقالت: و اللّه إنّى صادقة.

إذ جاء علىّ بن أبى طالب عليه السّلام فوقف و نظر إليهم و إليها، و قال عليه السّلام: اصبروا حتّى أسألها عن حالها. ثمّ ناداها، فقال: يا خولة اسمعى الكلام. (فلمّا أصغت قال لها: إنّ أمّك [لمّا] كانت بك حاملا) «۶» و ضربها الطّلق و اشتدّ بها الأمر، نادت: «اللّهمّ سلّمتنى من هذا المولود» فسبقت تلك الدّعوة بالنّجاة، فلمّا وضعتك ناديت من تحتها: «لا إله إلّا اللّه، محمّد رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله، يا أمّاه «۷» عمّا قليل سيملكنى سيّد «۸» يكون لى منه «۸» ولد»، فكتبت أمّك ذلك الكلام فى لوح نحاس، فدفنته فى الموضع الّذى سقطت فيه، فلمّا كان فى اللّيلة التى قبضت أمّك فيها، وصّت إليك بذلك [اللّوح]، فلمّا كان وقت سبيك «۹»، لم يكن لك همّة إلّا أخذ ذلك اللّوح، فأخذتيه و شددتيه على عضدك الأيمن، هاتى اللّوح فأنا صاحب

---

(۱)- [لم يرد فى البحار].

(۲)- [البحار: يسبين].

(۳)- «و جاء رجلان» ه، و فى خ ل «الزبير» بدل «طلحة».

(۴)- [البحار: خبّرنى].

(۵)- [البحار: فتكلّم].

(۶)- «و هو أنّ أمّك لمّا كانت بك حاملا» ه. «ثمّ قال: لمّا كانت أمّك حاملا» البحار.

(۷)- [لم يرد فى البحار].

(۸- ۸) [البحار: سيكون له منّى].

(۹)- «سبيكم» البحار.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۰۲۷

ذلك اللّوح، و أنا أمير المؤمنين، و أنا أبو ذلك الغلام الميمون، و اسمه محمّد.

قال: فرأيناها و قد استقبلت القبلة، ثمّ قالت: اللّهمّ أنت المنّان المتفضّل، أوزعنى أن أشكر نعمتك الّتى أنعمت بها علىّ، و لم تعطها لأحد إلّا و أتممتها عليه، اللّهمّ بصاحب هذه التّربة و النّاطق المنبئ «۱» بما هو كائن، إلّا أتممت فضلك علىّ. ثمّ أخرجت اللّوح و دفعته إليهم «۲»، فأخذه أبو بكر، و قرأه عثمان، فإنّه كان أجود القوم «۳» قراءة، «۴» فبكت طائفة و حزت أخرى «۴»، فإنّه ما زاد «۵» ما فى اللّوح على كلام «۶» علىّ عليه السّلام حرفا «۷» و لا نقص. «۴» فقالوا:

صدق اللّه، و صدق رسوله: «أنا مدينة العلم و علىّ بابها» «۴».

فقال أبو بكر: خذها يا أبا الحسن، «۴» باركك اللّه فيها «۴». فبعثها «۸» علىّ عليه السّلام إلى بنت أسماء بنت عميس «۴»- و هى يومئذ زوجة أبى بكر «۴».

فلمّا دخل أخوها «۴» أمهرها أمير المؤمنين «۴»، و تزوّج بها و علّقت بمحمّد و ولدته. «۹»

الرّاوندىّ، الخرائج و الجرائح، ۲/ ۵۶۳- ۵۶۵ رقم ۲۱- عنه: المجلسى، البحار، ۴۱/ ۳۰۲- ۳۰۴ رقم ۳۵

---

(۱)- «بصاحب النبوّة المنبئ» ط، ه.

(۲)- «و رمت به علیه» ه، «و رمت به إلیه» البحار.

(۳)- «أجودهم» ط، ه.

(۴- ۴)- [لم یرد فی البحار].

(۵)- [البحار: ازداد].

(۶)- «ما قال» ط، ه البحار.

(۷)- [لم یرد فی البحار].

(۸)- [زاد فی البحار: بها].

(۹)- رواه ابن شاذان فی الفضائل: ۹۹، عن أبی عبد اللّه الحسین بن أحمد المداینیّ، عن عبد اللّه بن هاشم، عن الکلبیّ، عن میمون بن صعب المکیّ، عن أبی العبّاس بن سابور نحوه، عنه البحار: ۸/ ۱۵۳ (طبع حجر)، و رواه فی الرّوضة: ۱۲۱.

و أورده فی المناقب: ۲/ ۱۱۱ مرسلا عن الباقر علیه السّلام نحوه، عنه البحار: ۴۱/ ۳۲۶ ح ۴۷. و أخرجه فی مدینة المعاجز: ۱۲۸ ح ۳۶۱ عن کتاب سیر الصّحابة بطریقین: أحدهما إلی عبد العبّاس بن سابور المکّیّ، و الآخر إلی أبی سعید الخدری.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۰۲۸

عن دعبل الخزاعیّ قال: حدّثنی الرّضا، عن أبیه، عن جدّه علیهم السّلام، قال: کنت عند أبی، الباقر علیه السّلام إذ دخل علیه جماعة من الشّیعة و فیهم جابر بن یزید، فقالوا: هل رضی أبوک علیّ [بن أبی طالب] علیه السّلام بإمامة الأوّل و الثّانی؟

فقال: اللّهمّ لا.

قالوا: فلم نکح من سبیهم خولة الحنفیّة إذا لم یرض بإمامتهم؟

فقال الباقر علیه السّلام: امض یا جابر بن یزید إلی [منزل] جابر بن عبد اللّه الأنصاریّ، فقل له: إنّ محمّد بن علیّ یدعوک.

قال جابر بن یزید: فأتیت منزله و طرقت علیه الباب، فنادانی جابر بن عبد اللّه الأنصاریّ من داخل الدّار: اصبر یا جابر بن یزید.

قال جابر بن یزید: فقلت فی نفسی: من أین علم جابر الأنصاریّ أنّی جابر بن یزید و لم «۱» یعرف الدّلائل إلّا الأئمّة من آل محمّد علیهم السّلام؟ و اللّه لأسألنّه إذا خرج إلیّ، فلمّا خرج قلت له: من أین علمت أنّی جابر، و أنا علی الباب و أنت داخل الدّار «۲»؟

قال: [قد] خبّرنی «۳» مولای الباقر علیه السّلام البارحة أنّک تسأله «۴» عن الحنفیّة «۵» فی هذا الیوم، و أنا أبعثه إلیک «۶» یا جابر بکرة غد «۷» أدعوک. فقلت: صدقت.

قال: سر بنا. فسرنا جمیعا حتّی أتینا المسجد.

فلمّا بصر مولای الباقر «۸» علیه السّلام بنا و نظر إلینا، قال للجماعة: قوموا إلی الشّیخ فاسألوه «۹»

---

(۱)- [البحار: لا].

(۲)- «الباب» خ ط، م.

(۳)- «أخبرنی» خ ط.

(۴)- «تسأل» ط، ه.

(۵)- «ابن الحنفیّة» م، و الظّاهر أنّه تصحیف.

(۶)- «لک» خ ل.

(۷)- أضاف فی ه: «إن شاء اللّه». [البحار: غدّو].

(۸)- «الامام» ه.

(۹)- «فسلوا» خ ط، م.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۰۲۹

حتّى ينبئكم بما سمع و رأى و حدّث «۱». فقالوا: يا جابر هل رضى «۲» إمامك عليّ بن أبى طالب عليه السّلام بإمامة من تقدّم؟ قال: اللّهمّ لا، قالوا: فلم نكح من سبيهم [خولة الحنفيّة] إذا لم يرض بإمامتهم؟

قال جابر: آه آه آه، لقد ظننت أنّى أموت و لا أسأل عن هذا [و الآن] إذ «۳» سألتمونى فاسمعوا، و عوا: حضرت السّبى و قد أدخلت الحنفيّة فيمن أدخل «۴»، فلمّا نظرت إلى جميع النّاس عدلت إلى تربة رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله فرنّت رنّة «۵» و زفرت زفرة، و أعلنت بالبكاء و النّحيب، ثمّ نادت:

السّلام عليك يا رسول اللّه صلّى اللّه عليك، و على أهل بيتك من بعدك، هؤلاء أمّتك سبتنا «۶» سبى النّوب و الدّيلم، و [اللّه] ما كان لنا إليهم من ذنب إلّا الميل إلى أهل بيتك، فجعلت «۷» الحسنة سيّئة، و السّيّئة حسنة فسبتنا «۸».

ثمّ انعطفت «۹» إلى النّاس، و قالت: لم سبيتمونا و قد أقررنا بشهادة أن لا إله إلّا اللّه، و أنّ محمّدا رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله؟ قالوا «۱۰»: منعتمونا الزّكاة.

قالت: هبوا «۱۱» الرّجال منعوكم، فما بال النّسوان «۱۲».

فسكت المتكلّم كأنّما ألقم حجرا.

---

(۱)- [لم يرد فى البحار].

(۲)- «كان راض» ه. «راض» البحار.

(۳)- «إذ قد» خ ط، م.

(۴)- «جلب» خ.

(۵)- [لم يرد فى البحار].

(۶)- «سبينا» البحار.

(۷)- «فحوّلت» ط، ه.

(۸)- «فسبينا» ط، ه، و البحار.

(۹)- «التفتت» خ ط، ه.

(۱۰)- «قال أبو بكر» خ ط، ه.

(۱۱)- «هب» خ ط، ه، و البحار.

(۱۲)- أضاف فى خ ط: «المسلمات سبين- و اختار كلّ واحد منهم واحدة من السّبايا-».

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۰۳۰

ثمّ ذهب إليها طلحة و خالد «۱» بن عنان «۱» فى التزوّج بها و طرحا إليها ثوبين «۲»، فقالت:

لست بعريانة فتكسونى. قيل لها: إنّهما يريدان أن يتزايدا عليك، فأيّهما زاد على صاحبه أخذك من السّبى.

قالت: هيهات و اللّه لا يكون ذلك أبدا، و لا يملكنى و لا يكون لى بعل إلّا من يخبرنى بالكلام الّذى قلته ساعة خرجت من بطن أمّى.

فسكت النّاس ينظر بعضهم إلى بعض، و ورد عليهم من ذلك الكلام ما أبهر عقولهم و أخرس ألسنتهم، و بقى القوم فى دهشة من أمرها «۳».

[فقال أبو بكر: ما لكم ينظر بعضكم إلى بعض؟ قال ابن الزّبير: لقولها الّذى سمعت].

فقال أبو بكر: ما هذا الأمر «۴» الّذى أحصر أفهامكم، إنّها جارية من سادات قومها و لم يكن لها عادة بما لقيت و رأت، فلا شكّ أنّها داخلها الفزع، و تقول ما لا تحصيل له.

فقالت: لقد رميت بكلامك «۵» غير مرميّ- و اللّه- ما داخلنى فزع و لا جزع و- و اللّه- ما قلت إلّا حقّا، و لا نطقت إلّا فصلا «۶»، و لا بدّ أن يكون كذلك و حقّ صاحب هذه البنيّة «۷» ما كذبت «۸» و لا كذّبت «۸».

ثمّ سكتت و أخذ طلحة و خالد ثوبيهما، و هى قد جلست ناحية من القوم.

فدخل علىّ بن أبى طالب عليه السّلام فذكروا له حالها، فقال عليه السّلام: هى صادقة فيما قالت،

(۱- ۱) [لم يرد فى البحار].

(۲)- «فى التّزويج و رميا عليها ثوبيهما» ط، ه. «يرميان- فى التّزويج- إليها ثوبين» البحار.

(۳)- «أمرهم» خ ل.

(۴)- «الكلام» خ ط، ه.

(۵)- «بكلام» ه.

(۶)- «صدقا» ط، ه.

(۷)- البنية: الكعبة لشرفها إذ هى أشرف مبنى، و كانت تدعى بنية إبراهيم عليه السّلام: لأنّه بناها، و قد كثر قسمهم بربّ هذه البنية.

(۸- ۸) [لم يرد فى البحار].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۰۳۱

و كان «۱» من حالها «۱» و قصّتها كيت و كيت فى حال ولادتها، و قال:

إنّ ما كلّ ما تكلّمت به فى حال خروجها من بطن أمّها هو كذا و كذا، و كلّ ذلك مكتوب على لوح [نحاس] معها، فرمت باللّوح إليهم لمّا سمعت كلامه عليه السّلام فقرؤوه فكان «۲» على ما حكى علىّ بن أبى طالب عليه السّلام، لا يزيد حرفا و لا ينقص.

فقال أبو بكر: خذها يا أبا الحسن، باركك اللّه لك فيها.

فوثب سلمان فقال:- و اللّه- ما لأحد هاهنا منّة على أمير المؤمنين، بل للّه المنّة و لرسوله و لأمير المؤمنين،- و اللّه- ما أخذها إلّا لمعجزه الباهر، و علمه القاهر، و فضله الّذى يعجز عنه كلّ ذى فضل «۳».

ثمّ قام المقداد فقال: ما بال أقوام قد أوضح اللّه لهم طريق الهداية فتركوه، و أخذوا طريق العمى؟ و ما من يوم «۴» إلّا و تبيّن لهم فيه دلائل أمير المؤمنين.

و قال أبو ذرّ: وا عجبا لمن يعاند «۵» الحقّ، و ما من وقت إلّا و ينظر إلى بيانه، أيّها النّاس إنّ اللّه قد بيّن «۶» لكم فضل أهل الفضل، ثمّ قال: يا فلان أتمنّ على أهل الحقّ بحقّهم و هم بما فى يديك أحقّ و أولى؟

و قال عمّار: أناشدكم اللّه، أما سلّمنا على أمير المؤمنين هذا علىّ بن أبى طالب عليه السّلام فى حياة رسول اللّه صلّى اللّه عليه و اله بإمرة المؤمنين؟ فوثب عمر و زجره «۷» عن الكلام، و قام أبو بكر، فبعث علىّ عليه السّلام خولة إلى دار «۸» أسماء بنت عميس، و قال لها: خذى هذه المرأة، أكرمى

(۱- ۱) [البحار: حالتها].

(۲)- «فقرؤوا ذلك» ط، ه. [البحار: فقرؤوها].

(۳)- «فضل كلّ ذى فضل» ط. «كلّ فضل» م.

(۴)- [البحار: قوم].

(۵)- «عائد» خ ط، «يعاين» م، ه.

(۶)- [البحار: تبيّن].

(۷)- فى ط، و البحار: «فزجره عمر» بدل «فوثب عمر و زجره».

(۸)- «بيت» البحار.

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۰۳۲

مثواها. فلم تزل خولة عند «۱» أسماء إلى أن قدم أخوها و زوّجها من «۲» علىّ بن أبى طالب عليه السّلام.

فكان الدّليل على علم أمير المؤمنين عليه السّلام، و فساد ما يورده القوم من سبيهم «۳» و إنّه عليه السّلام «۴» تزوّج بها «۴» نكاحا، فقالت الجماعة:

يا جابر بن عبد اللّه، أنقذك اللّه من حرّ النّار، كما أنقذتنا من حرارة الشّكّ.

الرّاوندى، الخرائج و الجرائح، ۲/ ۵۸۹- ۵۹۳ رقم ۱، عنه: المجلسى، البحار، ۴۲/ ۸۴- ۸۷ رقم ۱۴

و بإسناد تقدّم فى الباب السّابق؛ عن جابر بن حزام؛ فى حديث الحنفيّة لمّا سبيت مع سبى بنى حنيفة لمّا سئل عن ذلك أبو جعفر الباقر عليه السّلام، فطلب جابرا و أمره بأن يحدّث الحاضرين بحديثها، و الحديث طويل نذكر منه موضع الحاجة.

قال: إنّ أبا بكر سبى بنى مالك بن نويرة و بينهم جارية مراهقة، فلمّا دخلت المسجد قالت: إنّا سبينا و نحن نشهد أن لا إله إلّا اللّه، و أنّ محمّدا رسول اللّه؛ ثمّ قالت: أقسمت باللّه و بمحمّد رسول اللّه لا يملكنى و يأخذ رقّى إلّا من يخبرنى بما رأت أمّى و هى حامل بى، و أىّ شىء قالت لى عند ولادتى؟ و ما العلامة الّتى بينى و بينها؟ و لا يملكنى منكم إلّا من يخبرنى بذلك، و إلّا بقرت بطنى بيدى، فتذهب روحى، و يطالب بدمى. فدخل علىّ عليه السّلام فسألهم عنها، فأخبروه بقولها، فقال أمير المؤمنين عليه السّلام: فأخبروها تملكوها، فقالوا: ما فينا من يعلم الغيب، فقال أمير المؤمنين عليه السّلام: فأخبرها أملكها بغير اعتراض، قالوا: نعم، ثمّ ذكر: أنّه أخبرها فصدّقته، ثمّ قالت: ما العلامة الّتى بينى و بين أمّى؟ قال: لمّا وضعتك كتبت كلامك و الرّؤيا فى لوح من نحاس، و أودعته عتبة الباب،

---

(۱)- «بدار» خ ط.

(۲)- فى ط، ه، و البحار: «فتزوّجها» بدل «و زوّجها من».

(۳)- «شبههم» خ ط.

(۴- ۴) [البحار: تزوّجها].

موسوعة الامام الحسين(عليه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۰۳۳

فلمّا كان بعد حولين عرضته عليك، فأقررت به؛ فلمّا كان ستّ سنين عرضته عليك فأقررت به، ثمّ جمعت بينك و بين اللّوح ثمّ قالت: يا بنيّة إذا نزل بكم سافك لدمائكم، و ناهب لأموالكم؛ و سابّ لذراريكم، و سبيت فيمن سبى، فخذى اللّوح معك، و اجتهدى: أن لا يملكك من الجماعة إلّا من يخبرك بالرّؤيا و بما فى اللّوح، قالت: صدقت يا أمير المؤمنين، فأين اللّوح؟ قال: فى قصعتك، فعند ذلك، دفعت اللّوح إلى أمير المؤمنين عليه السّلام، فملكها بما ظهر من حجّته و ثبت من بيّنته.

الحرّ العاملى، إثبات الهداة، ۲/ ۴۱۳- ۴۱۴، رقم ۳۷

الحادى و السّتّون و ثلاثمائة إخباره- عليه السّلام- بحال خولة أمّ محمّد بن الحنفيّة:

کتاب سیر الصّحابة: أخبرنا أبو عبد اللّه البصریّ، قال: حدّثنی عبد اللّه بن هشام، عن الکلبیّ، قال: أخبرنی میمون بن صعب الکلبیّ، قال: کنّا عند العبّاس بن سابور المکّی فأجرینا حدیث أهل الردّة، فذکرنا خولة الحنفیّة و نکاح علیّ أمیر المؤمنین- علیه السّلام- لها.

فقال: أخبرنی أبو الحسن الحسنیّ، قال: بلغنی إنّ مولانا الباقر- علیه السّلام- کان جالسا فی مجلسه إذ جاءه رجلان، فقالا له، یا أبا جعفر، ألیس ذکرت لنا أنّ أمیر المؤمنین- علیه السّلام- ما رضی بإمامته من تقدّم علیه؟

فقال لهما: و ما الحجّة لکما فی ذلک؟

قالا: هذه خولة الحنفیّة نکحها من سبیهم، و قبل هدیّتهم و لم یخالف علی أمر أحد منهم فی أیّام حیاته.

فقال أبو جعفر- علیه السّلام-: من فیکم یأتینی بجابر بن حزام «۱»، فاتی به إلیه، و کان الرّجل قد أضرّ لا یدری أین یوضع رجله، فسلّم و جلس، فقال له- علیه السّلام-: یا جابر، أتدری عمّا أرید أسألک به؟

---

(۱)- فی الفضائل: بجابر بن عبد اللّه بن حزام.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۰۳۴

فقال: لا، یا مولای.

فقال له- علیه السّلام-: عندی رجلان ذکرا أنّ أمیر المؤمنین- علیه السّلام- رضی بإمامته من تقدّم علیه، فسألتهما عن الحجّة فی ذلک، فذکر إلیّ خولة الحنفیّة. فبکی جابر حتّی اخضلّت لحیته من دموعه، ثمّ قال، و اللّه یا باقر، لوددت أنّی أموت و لا أسأل عن هذه المسألة.

و فی نسخة البرسیّ: لقد خشیت أن أخرج من الدّنیا و لا أسأل عن هذه المسألة.

فقال: أنا و اللّه کنت جالسا من جانب أبی بکر، و قد عرض علیه سبی من سبی بنی حنیفة بعد قتل مالک بن نویرة، و کانت فیهم خولة الحنفیّة و هی جاریة مراهقة، فلمّا دخلت المسجد قالت: یا أیّها الناس، ما فعل رسول اللّه- صلّی اللّه علیه و اله-؟ قالوا: قبض، فقالت: أله بنیة تقصد؟

فقالوا: نعم، و هذه حجرته الّتی فیها قبره، فدخلت علیه، فنادت: السّلام علیک یا أحمد، السّلام علیک یا محمّد، السّلام علیک یا رسول اللّه، أشهد أنّک تسمع کلامی، و تقدر علی جوابی، و تعلم أنّا سبینا بعدک، و أنا أشهد أن لا إله إلّا اللّه، و أنّک محمّد رسول اللّه، و جلست، فوثب طلحة بن عبد اللّه و الزّبیر بن العوّام، فطرحا ثوبیهما علیها.

فقالت: ما لکم معاشر العرب تصونون حلائلکم، و تهتکون حلائل الغیر؟!

فقالا لها: لمخالفتکم اللّه و رسوله حتّی قلتم: إنّنا نزکّی و لا نصلّی، أو نصلّی و لا نزکّی.

فقالت لهما: و اللّه ما قالها أحد من بنی حنیفة، و إنّا لنضرب صبیاننا علی الصّلاة من التّسع، و علی الصّیام من السّبع، و إنّا لنخرج الزّکاة من حیث أن یبقی فی جمادی الآخرة عشرة أیّام، و یوصی مریضنا بها لوصیّة.

و اللّه یا قوم، ما نکثنا و لا غیّرنا و لا بدّلنا حتّی تقتلوا رجالنا، و تسبوا حریمنا، فإن کنت یا أبا بکر ولّیت بحقّ فما بال علیّ لم یکن سبقک علینا، و إن کان راضیا بولایتک فلم لا ترسله إلینا یقبض الزّکاة منّا و یسلّمنا إلیک.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۰۳۵

و اللّه ما رضی و لا یرضی، قتلت الرّجال، و نهبت الأموال، و قطعت الأرحام، فلا نجتمع معک فی الدّنیا و لا فی الآخرة، إفعل ما أنت فاعله.

فضجّ الناس، و قال الرّجلان اللّذان طرحا ثوبیهما علیها، لتغالینّ فی ثمنک.

فقالت: أقسمت باللّه ربّی، و بمحمّد نبیّی أن لا یملکنی إلّا من یخبّرنی بما رأت أمّی فی منامها و هی جاهلة حاملة بی، و ما قالت لی

عند الولادة، و ما العلامة الّتی بینی و بینها، و إلّا إن ملکنی أحد منکم بقرت بطنی بیدی، فتذهب نفسی و ماله، و یکون مطالبا بذلک فی القیامة.

فقالوا: یا بنیّة، ابدی رؤیاک الّتی رأت أمّک و هی حاملة بک حتّی تبدی لک العبارة، فأخذ الرّجلان ثوبیهما و عادا إلی المسجد، و دخل المسجد عقیب ذلک أمیر المؤمنین علیه السّلام، و قال: ما هذا الرّجف فی مسجد رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله؟

فقالوا: إمرأة من بنی حنیفة حرّمت نفسها علی المسلمین، و قالت: ثمنی من یخبرنی بالرّؤیا التی رأتها أمّی فی منامها و العبارة لها.

فقال أمیر المؤمنین علیه السّلام: أخبروها تملکوها، ما دعت إلی باطل.

فقالوا: یا أمیر المؤمنین، فینا من یعلم الغیب علی أنّ ابن عمّک قبض و أخبار السّماوات و الأرض کان یخبره بها جبرئیل علیه السّلام ساعة فساعة.

فقال أبو بکر: أخبرها، یا أمیر المؤمنین.

فقال علیه السّلام: أخبرها و أملکها بلا اعتداء علی أحد منکم؟

فقال أبو بکر و المسلمون: نعم.

فقال علیه السّلام: یا حنفیّة، أخبرک و أملکک.

فقالت: نعم، من أنت الجریّ دون أصحابک؟

فقال لها: أنا علیّ بن أبی طالب.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۰۳۶

فقالت: لعلّک الرّجل الّذی نصبه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و اله صبیحة یوم الجمعة بغدیر خمّ علما للنّاس؟

فقال: أنا ذاک.

فقالت: أنّا من سبیلک أصبنا، و من نحوک أوتینا؛ لأنّ رجالنا قالت: لا نسلّم الصّدقات من أموالنا و لا طاعة أنفسنا إلّا الّذی نصبه محمّد صلّی اللّه علیه و اله فینا و فیکم علما.

فقال لها أمیر المؤمنین علیه السّلام: إنّ أجرکم لغیر ضائع، و إنّ اللّه تعالی یؤتی کلّ نفس ما اقترفت.

ثمّ قال علیه السّلام: یا حنفیّة، ألم تحملک أمّک فی زمان قحط، منعت السّماء فیه قطرها، و الأرض نباتها حتّی أنّ البهائم ترعی فلا تجد رعیا، و کانت أمّک تقول لک: إنّک حمل مشوم، فی زمان غیر مبارک، فلمّا کان بعد سبع شهور رأت أمّک فی منامها کأنّها و قد وضعتک و هی تقول لک: إنّک لولد مشوم فی زمان غیر مبارک، و کأنّک أنت تقولین لها، یا أمّاه، لا تتشأّمی بی؛ فإنّی ولد مبارک أنشو نشوءا حسنا، أملکنی سیّد یولدنی ولیّا مبارکا یکون لبنی حنیفة عزّا.

فقالت: صدقت یا أمیر المؤمنین، إنّه کذلک.

فقال علیه السّلام: إنّه من أخبار النّبیّ صلّی اللّه علیه و اله لی.

فقالت: و ما العلامة یا أمیر المؤمنین بینی و بین أمّی؟

فقال علیه السّلام: لمّا وضعتک أمّک کتبت کلامک، و الرّؤیا فی لوح من النّحاس، و أودعته یمنة الباب، فلمّا کان بعد حولین عرضته علیک فأقررت به، فلمّا کان بعد ثمان سنین عرضته علیک فأقررت به، فلمّا کان بعد ثمان سنین جمعت بینک و بینه، و قالت لک: یا بنیّة، إذا نزل بساحتکم سافک دمائکم، و ناهب أموالکم، و سابی ذراریکم، و سبیت فیمن یسبی، فخذی هذا اللّوح معک، و اجهدی أن یملکک من الجماعة إلّا من یخبرک بالرّؤیا و اللّوح.

موسوعة الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۰۳۷

فقالت: صدقت یا أمیر المؤمنین، و أین اللّوح؟

فقال: فی عنقک، فرفعت اللّوح إلیه، فملکها و اللّه یا أبا جعفر هذا ما ظهر من حجّته و بیّنته، ثمّ قالت: یا معشر النّاس، إشهدوا أنّی قد جعلت نفسی له عبدهٔ.

فقال علیه السّلام: لا، بل قولی زوجهٔ.

فقالت: إشهدوا أنّی قد زوّجته نفسی کما أمرنی أهلی.

فقال علیه السّلام: قد قبلتک زوجهٔ، فماج النّاس. «۱»

ثمّ قال صاحب کتاب سیر الصّحابهٔ: الطّریق الثّانی: حدّثنا محمّد بن سعد، عن نصر ابن مزاحم، عن أبی سلمهٔ القرائیّ و اسمه أشد، قال: حدّثنی عطیّهٔ العوفیّ، عن أبی سعید الخدریّ، قال: دخلت خولهٔ المسجد و شرحت ما شرحت، و لم یکن علیّ حاضرا، و قد عرض علیها جماعهٔ الصّحابهٔ، و کانت تسأل الرّجل (عن) «۲» اسمه (حتّی) «۳» (أتاها) «۴» رجل اسمه علیّ، فقالت له: من أنت؟

فقال: علیّ بن عبد اللّه الغرانیّ.

فقالت: لو کنت ابن أبی طالب فإنّی لا أسلّم نفسی إلّا إلیه، بذلک أمرنی والدی، فعندذلک أعلم أمیر المؤمنین علیه السّلام فجاء، فقال له أبو بکر: لعلّ الّذی قال و شرح أمیر المؤمنین علیه السّلام الحدیث.

کما أورده جابر فقال أحد الرّجلین: إنّها تزید علی سهمه و سهم أولاده بسهم رجل، فقام محمّد بن أبی بکر «۵» رضی اللّه عنه، و قال: هو سهمی و اللّه، ثمّ قال: یا عمر، کم تعاند هذا

---

(۱)- إلی هنا أورده شاذان بن جبرئیل فی الفضائل: ۹۹- ۱۰۱، و الروضهٔ فی الفضائل: ۴ (مخطوط)، و عنهما فی البحار: ۸/ ۱۵۳ (طبع الحجر)، و لم نجده فی مشارق أنوار الیقین.

(۲)- لیس فی نسخهٔ «خ».

(۳)- لیس فی نسخهٔ «خ».

(۴))- لیس فی نسخهٔ «خ».

(۵)- محمّد بن أبی بکر أمّه: أسماء بنت عمیس الخثعمیّهٔ، ولد عام حجّهٔ الوداع، دخل مصر أمیرا علیها من قتل أمیر المؤمنین، و قتل فیها بعد انهزام المصریّون، قتله معاویهٔ بن خدیج بأمر من ابن العاص- لعنهم اللّه-. «تهذیب التهذیب»، فعلی هذا کیف یمکنه فی العامّ الثّانی عشر أن یقول: هو سهمی و اللّه، ثمّ یقول لعمر:

یا عمر کم تعاند ... و الرّجل حینئذ کان له سنهٔ أو سنتین؟!

موسوعهٔ الامام الحسین(علیه‌السلام)، ج۹، ص: ۱۰۳۸

الّرجل، و لیس فیکم مثله، فضجّ النّاس معاونهٔ لمحمّد بن أبی بکر، ثمّ قال الإمام علیه السّلام: یا معاشر المسلمین، إنّها حرّهٔ لوجه اللّه تعالی، و لا یدخل من نهب بنی حنیفهٔ إلینا شیء، و إنّی أشهد اللّه و رسوله و من آمن منکم انّها زوجتی إن قبلت.

فقالت: قد قبلت ذلک.

فقال لها: عن إرادتک؟

فقالت: نعم. فأخذها بیدها و انصرف، و هذه قصّهٔ خولهٔ علی الصحّهٔ.

السّیّد هاشم البحرانیّ، مدینهٔ المعاجز/ ۲۱۹- ۲۲۵ رقم ۵۲۰

درباره مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

بسم الله الرحمن الرحیم

جاهِدُوا بِأَمْوالِکُمْ وَ أَنْفُسِکُمْ فی سَبیلِ اللَّهِ ذلِکُمْ خَیْرٌ لَکُمْ إِنْ کُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (سوره توبه آیه ۴۱)

با اموال و جانهای خود، در راه خدا جهاد نمایید؛ این برای شما بهتر است اگر بدانید حضرت رضا (علیه السّلام): خدا رحم نماید بنده‌ای که امر ما را زنده (و برپا) دارد ... علوم و دانشهای ما را یاد گیرد و به مردم یاد دهد، زیرا مردم اگر سخنان نیکوی ما را (بی آنکه چیزی از آن کاسته و یا بر آن بیافزایند) بدانند هر آینه از ما پیروی (و طبق آن عمل) می کنند

بنادر البحار-ترجمه و شرح خلاصه دو جلد بحار الانوار ص ۱۵۹

بنیانگذار مجتمع فرهنگی مذهبی قائمیه اصفهان شهید آیت الله شمس آبادی (ره) یکی از علمای برجسته شهر اصفهان بودند که در دلدادگی به اهلبیت (علیهم السلام) بخصوص حضرت علی بن موسی الرضا (علیه السلام) و امام عصر (عجل الله تعالی فرجه الشریف) شهره بوده و لذا با نظر و درایت خود در سال ۱۳۴۰ هجری شمسی بنیانگذار مرکز و راهی شد که هیچ وقت چراغ آن خاموش نشد و هر روز قوی تر و بهتر راهش را ادامه می دهند.

مرکز تحقیقات قائمیه اصفهان از سال ۱۳۸۵ هجری شمسی تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن امامی (قدس سره الشریف) و با فعالیت خالصانه و شبانه روزی تیمی مرکب از فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مختلف مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

اهداف :دفاع از حریم شیعه و بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام) تقویت انگیزه جوانان و عامه مردم نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی، جایگزین کردن مطالب سودمند به جای بلوتوث های بی محتوا در تلفن های همراه و رایانه ها ایجاد بستر جامع مطالعاتی بر اساس معارف قرآن کریم و اهل بیت علیهم السّلام با انگیزه نشر معارف، سرویس دهی به محققین و طلاب، گسترش فرهنگ مطالعه و غنی کردن اوقات فراغت علاقمندان به نرم افزار های علوم اسلامی، در دسترس بودن منابع لازم جهت سهولت رفع ابهام و شبهات منتشره در جامعه عدالت اجتماعی: با استفاده از ابزار نو می توان بصورت تصاعدی در نشر و پخش آن همت گمارد و از طرفی عدالت اجتماعی در تزریق امکانات را در سطح کشور و باز از جهتی نشر فرهنگ اسلامی ایرانی را در سطح جهان سرعت بخشید.

از جمله فعالیتهای گسترده مرکز :

الف)چاپ و نشر ده ها عنوان کتاب، جزوه و ماهنامه همراه با برگزاری مسابقه کتابخوانی

ب)تولید صدها نرم افزار تحقیقاتی و کتابخانه ای قابل اجرا در رایانه و گوشی تلفن سهمراه

ج)تولید نمایشگاه های سه بعدی، پانوراما ، انیمیشن ، بازیهای رایانه ای و ... اماکن مذهبی، گردشگری و...

د)ایجاد سایت اینترنتی قائمیه www.ghaemiyeh.com جهت دانلود رایگان نرم افزار های تلفن همراه و چندین سایت مذهبی دیگر

ه)تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و ... جهت نمایش در شبکه های ماهواره ای

و)راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی (خط ۲۳۵۰۵۲۴)

ز)طراحی سیستم های حسابداری ، رسانه ساز ، موبایل ساز ، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک ، SMS و...

ح)همکاری افتخاری با دهها مرکز حقیقی و حقوقی از جمله بیوت آیات عظام، حوزه های علمیه، دانشگاهها، اماکن مذهبی مانند مسجد جمکران و ...

ط)برگزاری همایش ها، و اجرای طرح مهد، ویژه کودکان و نوجوانان شرکت کننده در جلسه

ی)برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم و دوره های تربیت مربی (حضوری و مجازی) در طول سال

دفتر مرکزی: اصفهان/خ مسجد سید/ حد فاصل خیابان پنج رمضان و چهارراه وفائی / مجتمع فرهنگی مذهبی قائمیه اصفهان

تاریخ تأسیس: ۱۳۸۵ شماره ثبت : ۲۳۷۳ شناسه ملی : ۱۰۸۶۰۱۵۲۰۲۶

وب سایت: www.ghaemiyeh.com ایمیل: Info@ghaemiyeh.com فروشگاه اینترنتی: www.eslamshop.com

تلفن ۲۵-۲۳۵۷۰۲۳- (۰۳۱۱) فکس ۲۳۵۷۰۲۲ (۰۳۱۱) دفتر تهران ۸۸۳۱۸۷۲۲ (۰۲۱) بازرگانی و فروش ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹ امور کاربران ۲۳۳۳۰۴۵(۰۳۱۱)

نکته قابل توجه اینکه بودجه این مرکز؛ مردمی ، غیر دولتی و غیر انتفاعی با همت عده ای خیر اندیش اداره و تامین گردیده و لی جوابگوی حجم رو به رشد و وسیع فعالیت مذهبی و علمی حاضر و طرح های توسعه ای فرهنگی نیست، از اینرو این مرکز به فضل و کرم صاحب اصلی این خانه (قائمیه) امید داشته و امیدواریم حضرت بقیه الله الاعظم عجل الله تعالی فرجه الشریف توفیق روزافزونی را شامل همگان بنماید تا در صورت امکان در این امر مهم ما را یاری نمایندانشاالله.

شماره حساب ۶۲۱۰۶۰۹۵۳ ، شماره کارت :۶۲۷۳-۵۳۳۱-۳۰۴۵-۱۹۷۳و شماره حساب شبا : IR۹۰-۰۱۸۰-۰۰۰۰-۰۰۰۰-۰۶۲۱-۰۶۰۹-۵۳به نام مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان نزد بانک تجارت شعبه اصفهان – خیابان مسجد سید

ارزش کار فکری و عقیدتی

الاحتجاج - به سندش، از امام حسین علیه السلام -: هر کس عهده دار یتیمی از ما شود که محنتِ غیبت ما، او را از ما جدا کرده است و از علوم ما که به دستش رسیده، به او سهمی دهد تا ارشاد و هدایتش کند، خداوند به او می‌فرماید: «ای بنده بزرگوار شریک کننده برادرش! من در کَرَم کردن، از تو سزاوارترم. فرشتگان من! برای او در بهشت، به عدد هر حرفی که یاد داده است، هزار هزار، کاخ قرار دهید و از دیگر نعمت‌ها، آنچه را که لایق اوست، به آنها ضمیمه کنید».

التفسیر المنسوب إلی الإمام العسکری علیه السلام: امام حسین علیه السلام به مردی فرمود: «کدام یک را دوست‌تر می‌داری: مردی اراده کشتن بینوایی ضعیف را دارد و تو او را از دستش می‌رَهانی، یا مردی ناصبی اراده گمراه کردن مؤمنی بینوا و ضعیف از پیروان ما را دارد، امّا تو دریچه‌ای [از علم] را بر او می‌گشایی که آن بینوا، خود را بِدان، نگاه می‌دارد و با حجّت‌های خدای متعال، خصم خویش را ساکت می‌سازد و او را می‌شکند؟».

[سپس] فرمود: «حتماً رهاندن این مؤمن بینوا از دست آن ناصبی. بی‌گمان، خدای متعال می‌فرماید: «و هر که او را زنده کند، گویی همه مردم را زنده کرده است»؛ یعنی هر که او را زنده کند و از کفر به ایمان، ارشاد کند، گویی همه مردم را زنده کرده است، پیش از آن که آنان را با شمشیرهای تیز بکشد».

مسند زید: امام حسین علیه السلام فرمود: «هر کس انسانی را از گمراهی به معرفت حق، فرا بخواند و او اجابت کند، اجری مانند آزاد کردن بنده دارد».

مرکز تحقیقات رایانه‌ای

قائمیه اصفهان

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی
www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.ir
مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.
۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹